

HÓMAN BÁLINT ÉS SZEKFŰ GYULA

MAGYAR TÖRTÉNET

II. KÖTET

ÍRTA

HÓMAN BÁLINT

BUDAPEST 1936

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

23.388. KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA BUDAPEST (FELELŐS : THIERING RICHÁRD.)

MÁSODIK KÖNYV

XIII—XIV. SZÁZAD

II. RÉSZ
A MAGYAR NAGYHATALOM

AZ ORSZÁG ROMLÁSA.

A XII. SZÁZAD, történetünknek látszatra legszintelenebb korszaka, megoldotta a keresztény királyság megalapítása óta aktuális nehéz problémákat, kiegyenlítette a XI. századi társadalom békéjét feldúló, az ország nyugalmét folytonosan veszélyeztető nagy elvi ellentéteket, megteremtette a világnézeti harcokban sokat szenvedett nemzet etnikai és lelki egységét, helyreállította a politikai és társadalmi egyensúlyt. III. Béla korában a teljes nyugalom és kiegyensúlyozottság képe tárul elénk, de halála után az egymást kergető politikai, társadalmi, gazdasági mozgalmak forró atmoszférájában megindult a régi szervezetek és intézmények bomlása, újaknak lassú kialakulása. A középkor intézményeinek átalakítására hivatott evolúciót, a XIII. század eleje óta fokozatosan kibontakozó *feudális* szellem érvényesülését megakadályozni többé nem lehetett, bár a királyi hatalom és a társadalmi szervezet ereje útját állta a gyors és teljes bomlásnak. IV. Béla konzervatív kormányzata — az átalakulás ütemét mérsékelve — jótékonyan egyensúlyozta az egymással szembekerült közhatalmi és társadalmi erőtenyezők ellentétes irányba vezető működését s már-már reményt keltett, hogy a nemzet és a királyság kisebb megrázkódtatások árán katasztrófa nélkül térhetnek az új fejlődés útjára, de a tatárjárás ezt a reménységet megsemmisítette. A nagy katasztrófa nyomán újraéledtek a rég elfeledett nehéz problémák, feltámadtak a régi ellentétek, megbomlott az etnikai és lelki egység, felborult a társadalom egyensúlya.

Béla korlátlan tekintélye, körültekintése és páratlan erélye meg tudta akadályozni az állami és társadalmi élet minden ágazatát érintő elvi és személyi ellentétek kirobbanását, a régi szervezeteket kikezdő erők érvényesülését, de V. István váratlan halála felszabadította a bomlasztó erőket. A belső helyzet erős uralkodót, céltudatos egyéniséget követelt, aki a királyi tekintély és hatalom erőteljes hangsúlyozásával mérsékelte és ellensúlyozta volna a romboló tényezők működését. A sors rendeléséből egy könnyelmű asszony és egy kis gyermek kezébe került a kormánypálca, kik az ellentétek áthidalása, a királyi tekintély és hatalom erősítése helyett maguk növelték az ellentéteket, rombolták saját tekintélyüket és siettették a teljes szétesést.

Kun László

Kún Erzsébet nagyratörő, hatalomravágyó nő volt. Már férje életében oly szerepre vágyott, aminőt egykor Gertrud töltött be II. András mellett és Mária királyné IV. Béla utolsó éveiben s mikor ez a vágya nem teljesült, férje ellenére igyekezett érvényesülni. A régenskirálynő méltóságát elnyerve, hatalmi törekvésének kifejezéseképpen és tekintélye emelése végett felvette „a kún császár leányának⁴⁴ büszke címét is; evvel az önkéntes rangemeléssel bizonygatta, hogy nem áll mögötte gyűlölt anyósának, a görög császár lányának. Az uralomvágy mellől azonban hiányoztak belőle az uralkodói képességek: orosz Anasztázia és Eufrozina politikus eszessége, szerb Ilona szigorú erélye, meráni Gertrud erőszakos következetessége és Laszkárisz Mária puritán erkölce. Érzékei és szenvedélye uralkodtak felette s mikor kegyence István halála után maga ragadta kezébe a hatalmat, nem apósának és férjének az ő szolgálatára is készenálló híveihez fordult tanácsért, hanem egy új kegyenc karjaiba vetette magát, ki az előbbinél is alacsonyabb erkölcsi színvonalon állt. Gutkeled Joákimban minden hibája mellett is voltak nagy államférfiúi és katonai tehetségek. Kán Miklós prépost csak szép ember volt és erőszakos úr, minden erkölcsi érzék híján. Kíméletlen törtétese az esztergomi érseki szék felé végleg lejáratta az. őt pártfogoló szépasszony amúgysem nagy tekintélyét. A magyar főurak előkelőbbjei nem feledték el Erzsébet származását sem, lealázónak tartották a kún asszony királynői szereplését. IV. Béla fegyelmezett, régi tisztviselői — Kemény fia Lőrinc, Rátót Lóránt, Ákos Ernye, Mojs bán — készeknek mutatkoztak támogatására, de V. István emberei — a Csákok és társaik — duzzogva visszavonultak s mikor újra hatalomra kerültek, a tiszteletet megadták, de parancsainak engedelmeskedni már nem voltak hajlandók. A kormányzatban váltakozó pártok vezérei a maguk feje szerint uralkodtak s a félretolt régenskirálynő legfeljebb apró hatalmaskodásokban élhette ki uralomvágyát.

A fiatal király örökölte anyja természetét, forró vérmérsékletét és szenvedélyét, de benne ezeket a rossz tulajdonságokat még fokozta és újakkal tetézte rendszertelen és kapkodó nevelése. Első nevelői — a hatalomvágyó és körmönfont Joákim, az erőszakos és erkölcstelen Miklós prépost, a ravasz és sokszínű Kőszegi Iván — inkább rontották, mint tanították. Előbb apja, majd anyja és leghívebb tanácsosai ellen ingerelték s mindenkivel szemben bizalmatlanságot oltottak szívébe. Királyi bábót akartak belőle nevelni, hogy hiúságát és szenvedélyeit legyezgetve, eszközül használhassák a maguk hatalmi törekvéseihez. Csák Péter katonai nevelése sem volt sokkal különb iskola, mert Péter nem harcokba vitte ifjú királyát, hanem rablásba, öldöklésbe. A lovagi harc nemes élvezete helyett vad pusztítás, gyűjtogatás, vérontás látványával igye-

kezett neki örömet, szórakozást szerezni. Ezeknek az erőszakos és lelkiismeretlen főuraknak káros befolyását, kik közül ketten a királyi anya ágyán keresztül férkőztek fia lelkéhez, csak kevésbé ellensúlyozhatta a derék Csák Máté buzgólkodása, aki 1276-ban maga vette kezébe s a következő két évben mint vajda, majd mint nádor irányította a király nevelését. A családi melegget is ennek a vallásos és lelkiismeretes, gyermektelen főurnak szeretete pótolta, mert anyjával szemben László éppoly bizalmatlan volt, mint ravasz nagynéniével, Anna macsói hercegnővel és többi rokonával szemben. Valamennyiük beszédéből és tetteiből az önérdék hangját hallotta kicsendülni. De bizalmatlan volt feleségével, a magyar királyi udvarban felnevelt Anjou Izabellával — magyarosan: Erzsébettel — szemben is. Csak Erzsébet nővérehez vonzódott, aki négyéves kora óta a nyúlszigeti apácázárdában élt, de anyjánál is tüzesebb temperamentumát az apácafátyol alatt sem tudta mérsékelni. Fogadalmát előbb egyik szerb sógorával szegte meg, majd egy tatár herceghez készült nőülni s végül is unokatestvérének — Kunigunda cseh királynénak — özvegyen maradt második férjét, Rosenberg Zavist boldogította kezével. IV. László ezt a testvérét szerette, mert ez hasonlított hozzá legjobban.

Örökölt tulajdonságai, lelkiismeretlen nevelői, anyjának és a hatalomért tülekedő pártoknak körülötte folyó versengése Lászlóból erősen érzeki, akaratos, szeszélyes, betegesen fegyelmezetlen és bizalmatlan ifjút neveltek. A személyes bátorság és uralomvágy nem hiányoztak belőle, de cselekedetei nagyfokú jellemgyöngeségre, ingatag és állhatatlan lélekre vallanak. Egyszer akarat nélkül ingadozó, jobbra-balra befolyásolható fejedelmi bábnak, máskor féktelenül indulatos, önfejű zsarnoknak tűnik föl. Néha a legégetőbb kérdések iránt is alig mutatott érdeklődést, teljes apátiával nézte egyik vagy másik párt kormányra jutását. Máskor a keleti kényúr korlátlan despotizmusával próbálta hatalmát gyakorolni s minden hagyományt és józan megfontolást félretéve, keresett kielégülést szenvedélyének és hatalomvágyának. Volt idő, mikor úgy látszott, teljes komolysággal fogja fel hivatását és apja, nagyapja nyomdokaiba készül lépni, de ez csak pillanatnyi felbuzdulás, Csák Máté jótékony befolyásának az eredménye volt, akit László másoknál jobban tisztelt és nagyrabecsült, bár tőle is rossz néven vette, hogy gátat igyekezett vetni káros szenvedélyeinek és fékezte korlátlan indulatait. Ifjúvá serdülve, László egyre jobban vágyott a szabad élet és a teljes királyi, sőt kényúri hatalom után. S mivel az uralomban váltakozó pártok csak eszüközül használták, bábként irányították jobbra vagy balra, felszabadította magát azok befolyása alól s odamenekült, ahol királyvoltát elismerték és szeszélyeit kielégítették. A kún rokonok társaságát kereste, akik nem irányították, nem fékeztek s nem korlátozták, hanem örömmel siettek a vérükből való

király, „Kún László“ szolgálatára, minden vágyának kielégítésére. Mikor szerét ejthette, odahagyta az udvart, magyar híveit, anyját és szerencsétlen kis feleségét, kit — nem tudni mi okból — valósággal gyűlölt és ment a tiszai síkra kúnjai közé sátorozni, vadászni, tivomyázni, a szép kún lányok és menyecskék ölén minden bajt, gondot elfeledni. A szilaj, harcos, pogány nép körében László maga is hozzájuk hasonult. Haját kún módra hosszúra eresztette és csimbókba fonta. Hegyes kún süveget, szoknyaszerű kún köntöst, kún sarut öltött s a német gúnyától, páncéltól szabadulva, nomád vezérként vitte a kún nyilasokat gyűlölt alattvalói — a Kőszegi-had, a szepesi, erdélyi szászok és a papok — ellen. A pogány szertartásoktól sem idegenkedett. Résztvett a természeti erők tiszteletére a szent tűz és az ősök bálványa előtt rendezett áldozatokban. Keresztény feleségével mit sem törődve, pogánymódra egybekelt az egyik kún törzsfő szép leányával, Éduával s ennek királynéi jogokat és jövedelmet biztosítva még két más ágyast — kún felfogás szerint feleséget — tartott: Kupcsöcsöt és Mandulát. Az aszszonyok révén teljesen kún befolyás alá került azokkal az urakkal együtt, akik királyuk példájára szintén a kúnok közé vegyültek s maguk is kún ágyast tartottak. Mikor pedig életmódja országos felháborodást váltott ki s a magyar urak fegyveres erővel, elzárással és saját akaratuk erőszakos rákényszerítésével szorították neki nem tetsző cselekedetekre, az egyház előtt való teljes megalázkodásra és kedvelt kúnjai fegyveres megtámadására, méginkább elvadult. Teljesen a kúnok és a szövetségesül hívott tatárok karjaiba vetette magát s nem keresztény elődeinek hatalmát igyekezett helyreállítani, hanem a keleti török fejedelmek despotikus hatalmáról, a pogányság uralmának visszaállításáról szőtt merész ábrándokat.

Új királyeszmény

Kún László igazi kényúr szeretett volna lenni, akit nem korlátoznak sem vallás, sem hagyományok, sem törvények. Hősi eszménye nem a régi históriákban magasztalt Kegyes László király, vagy Anonymus keresztényre színezett Árpádja volt, hanem Családja legendás őse, a pogány Attila, „Isten ostora és világ félelme,“ aki egészen Rómáig lába elé kényszerítette Európa minden keresztény népét, aki saját kezével ölte meg testvérét, mert hatalmát az ő rovására kiterjesztette, aki a keresztények ezreit gyilkoltatta le és tizenegyezer szüzet koncoltatott fel Kölnben.

„Hu papja, Kézai Simon mester, a győzhetetlen és hatalmas László úrnak, Magyarország legdicsebb királyának szíve forró óhaját“ teljesítette, mikor a magyar történetet a húnok történetével bővítette ki s a nemzet hőségévé Árpád és Szent László helyébe Attilát avatta fel. Jellemző, hogy e műből még László életében kivonat készült, melyben a Gesta Hungarorum színes magyar története lélektelen krónikává sorvadt, de a hún

történet teljes szövegében van lemásolva. A hun történetre vonatkozó ismereteit Simon mester Viterboi Gotfrid, Jordánész és Gemblouxi Sigebert műveiből merítette és néhány más író — Josephus, Isidorus, Paulus Diaconus — munkáiból átvett részletekkel s a Szent László-kori Gesta Hungarorum magyar történeti elbeszéléséből a hún-korba átültetett színező elemekkel bővítette. Magát Attilát is forrásai alapján jellemzi, de az ott kapott képet IV. László egyéniségének és életmódjának néhány jellemző vonásával egészítette ki, módosította. Az ő Attilája nem házban lakik s nem fatányérból, fakupából eszik, nem beretválja arcát, nem gyűjt kincset. „Attila — írja Kézai — népével együtt sík mezőn, sátorban és szekéren élt, a médek divatjának hódolt, mint a húnok általában, hosszú szakállat viselt, az érzékiségnek szerfelett hódolt, bőkezű volt, mert megvetésre méltónak vélte, hogy kincstárában pénzt tartson, lovaiban nagy gyönyörűsége volt, mégis könnyű szívvvel elajándékozta azokat, úgyhogy néha alig volt két nyereg alá való paripája, de sátra, ágya, asztala arannyal és ékkövekkel volt díszítve, aranyedényből evett és díszes bársonyregben lovagolt/4 Ezt a képet egészítette ki Kézai a nyugati forrásokból ismert adatokkal: „fekete szeme villámló, melle széles, termete alacsony, járása büszke, akaratában nagyszabású, a vitézkedésben mértéktartó, de harcban ügyes és körültekintő, roppant szigorú természetű/4

Attilának kegyetlen dicsősége és példátlan hatalma után sóvárgott, az ő pogány példáját akarta követni Kún László, mikor saját alattvalói — IV. Béla egykori munkatársainak ivadéka — ellen Batu kán utódainak tatár hadait hozta országába. A tatár támadás megtört a pogány veszedelemmel szemben minden ellentétet feledő Abák, Baksák, Borsák és társaik kemény ellenállásán. De utána László valóságos hatalmi tébolyba esett. Kúnjai és izmaelitái mellé tatár és neugár harcosokat fogadott szolgálatába. A várak élére, pénzügyi tisztségekre, sőt végül még a nádori méltóságra is pogányokat és izmaelitákat nevezett ki. Az egyházak és „hűtlen⁴⁴ alattvalói — e korban már jóformán az egész magyarság — ellen evvel a keleti pogány haddal szállt mindúntalan harcba. Feleségét fogságba vetette és a nyúlszigeti „fejedelemasszony⁴⁴ őrizetére bízva, minden javaitól megfosztotta. Éduának — „a mérges viperának⁴⁴ — adta az összes királynéi birtokokat és jövedelmeket s pogány kún feleségei mellé Nogáj tatár kán leányát is nőül kérte. Erzsébet nővérét, ki szigorú porkolábja volt a szerencsétlen királynénak, előbb tatár herceggel akarta összeházasítani, majd mikor Zavissal készült házasságra lépni, fegyveres erővel ragadta ki a zárdát védő dominikánusok kezéből s az apácák alig tudtak menekülni a király jóváhagyásával megrontásukra törő tatár hadtól. A szentségtörés ellen tiltakozó Lado-mér érseknek László megüzente, hogy ha sokat okoskodik, tatár-

haddal fog ellene és Róma ellen menni. Fenyegetésének persze komolyabb következménye nem lett. Dühét a Kőszegiek és párthíveik ellen vezetett pusztító portyázásokban tombolta ki s mikor megszorították, leverték, a szerencsétlen, beteglelkű Attila-paródia „csodálatos művészettel csalt szemébe hazug könnyeket s az őszinte keresztényeket⁴⁴ megtévesztve, fogadott javulást, esküdött békét és barátságot hatalmas alattvalóinak, hűséget és engedelmisséget egyházának, hogy a hiszékeny magyarok fogságából hű pogányáihoz menekülve, újra kezdhesse tobzódásait. Fékjüket vesztett indulatai huszonnyolc esztendőskorában annyira elhatalmasodtak rajta, hogy még a kúnok is megsokalták és néhány báró biztatására maguk vetettek véget életének. Uralkodása idején mindenütt bomlasztó erők — különféle etnikai, világnézeti, társadalmi és politikai tényezők — működése, elvi és személyi ellentétek romboló munkája ötlük szemünkbe.

Etnikai ellentétek

A honfoglaló magyarság közvetlenül a foglalás előtt és az új haza területén sokféle keleti és nyugati néptörredékkel került szoros érintkezésbe, sőt életközösségbe. Szállástelepei közé ékelve, vagy azok szomszédságában kazár-kabarok, bolgárok és székelyek, nyitrai szlovének, pannón-szlávok és bolgár-szlávok, német, olasz és francia hadifogyók, szórványosan bevándorolt besenyő, úz, szláv, német, vallón és olasz telepések éltek. A XI. és XII. század folyamán azonban a régi nemzetiségi szigetek jórészt eltűntek. Beolvadtak, felszívódtak a nemzetformáló és államalkotó magyar népbe. Emlékük is csak a magyar nyelvnek az első érintkezések idején tőlük átvett kölcsönszavaiban maradt fenn. Nyelvét és etnikus különállását csak az északnyugati határvidéken — Nyitrában, Trencsénben, Zólyomban — a magyarságtól eléggé elszigetelten, zárt tömegben élő tótság és Szlavóniának Szent László idejében magyar fennhatóság alá került szlovén népe tudta megőrizni. A Modor-Nyitra-vonaltól és a zólyomi erdőségtől a Dráva-Száva-közi vízválasztóhegységig, az osztrák határtól a Keleti Kárpátokig terjedő belterületen a magyarság etnikailag egységes, kompakt tömegben élt, csak itt-ott szakították meg a XI—XII. században betelepített német és vallón-olasz telepések községek apró nemzetiségi szigetei. Ezt a zárt etnikai egységet a XII. századi telepítőakció sem bontotta meg. A nagyobb tömegben bevándorló németek s a délfelől ezidőtájt már egyre sűrűbben beszivárgó oláhok is a perifériákon — a Szepességben és Erdélyben — települtek meg s a magyarságtól jóformán teljesen elszigetelve, endogám életre rendezkedtek be. A XIII. században azonban keleti bevándorlók hatalmas tömege ékelődött a magyarok közé.

II. András korában a latin császárság és a tatár hatalom nyomása alól menekülő arab, bolgár, besenyő és kún nemze-

tiségű böszörmények — muzulmánok, vagy mint ekkortájt nevezték őket: izmaeliták, szerecsenek — jöttek nagy számban Magyarországra s a nyugatról egyre sűrűbben bevándorló zsidókkal együtt az Alföld és Dunántúl színmagyar lakossága közé telepedtek. Nyelvben gyorsan magyarosodtak, de hitben és szokásban idegenek maradtak. II. András kormányának védelme alatt nagy vagyonhoz, befolyáshoz, hatalomhoz jutva, a magyarok közül is sokat saját hitükre csábítottak és egvire szaporodó idegen elemként éltek a keresztény magyarság közt. A tatárjárás után az izmaeliták száma új bevándorlókkal gyarapodott s ugyanekkor megindult a pogány kúnok, jászok, szkizmatikus oroszok és oláhok tömeges bevándorlása is. Szemben a XII. századi telepésekkel az új keleti bevándorlók közül a kúnok és jászok az izmaelitákhoz hasonlóan az Alföld korábban magyarlakta vidékein telepedtek meg és szabad, katonászkodó birtokos osztályként ékelődtek a magyarságba.

Közvetlenül a tatárjárás után hét kún törzs népe — talán százezer ember — költözött be. Béla tervbe vette, hogy a kúnokat országszerte szétszórva telepíti le a magyarok közé, de terve hajótörést szenvedett az ősi gazdasági és jogszokásokhoz ragaszkodó kúnok ellenállásán. A nomád pásztor kúnokat a régi hazájukban megszokott klimatikus és növényzeti viszonyok az Alföldhöz kötötték. A magyarokkal szemben Kötöny megöletése óta táplált bizalmatlanságuk és törzsszervezetük együttes letelepedésre készítette őket. Béla kénytelen volt meghajolni érvelésük előtt, mert szüksége volt rájuk. Szállásföldül a Duna-Tisza közén, a Körös mentén s attól délre a Marosig, továbbá a Maros és Temes folyók közt jobbra az elnéptelenedett várföldből és magszakadás miatt a koronára háramlóit nemesi birtokból jelöltek ki számukra nagy területeket. Tőlük északra a Tisza szolnoki kanyarulata mentén az alán népből sarjadt jászok jutottak szálláshoz. A nemes kúnok, vagyis a hét törzshöz tartozó szabad kún nemzetségek nemesi jogon élvezett örökbirtokul kapták meg szállásföldjüket s azon régi szokásaik szerint telepedtek meg. Ősi szokásaikat, törvényeiket és nemzetségi önkormányzatukat Béla miben sem csorbította. A kúnok és jászok a maguk törzsfőinek hatósága alatt régi jogszokásaik szerint éltek. Csupán hadbaszállási kötelezettséggel tartoztak királyuknak. A magyar birtokosokkal és a vármegyei hatóságokkal támadt viszályaik és önként a király döntése alá bocsátott ügyeik elintézésére Béla bírói hatóságul a nádorispánt rendelte. Mint kétszáz év előtt a magyarok, ők is sátrakban laktak s a nomád török népek szokása szerint folytatták pásztorgazdálkodásukat. A kún területbe ékelt lakott helységek és művelt területek továbbra is a régi birtokosok kezén maradtak s így a Tisza-vidéki birtokos nemesség — jobbra kisnemesek, serviensek, várjobbágyok — a kúnokkal és jászokkal közvetlen szomszédságba és érintkezésbe kerültek.

Ez az érintkezés kezdetben nem a legbarátságosabb volt. A Tisza-vidéken elnéptelenedett s így műveletlenül maradt birtokok urainak tulajdonjogát a kúnok nem igen respektálták. Nyájaikat, csordáikat az uratlannak látszó területeken is legeltették. A magyar birtokosok nem nyugodhattak bele vagyónuk ily károsításába s emiatt sokszor fegyveres összeütközésre is sor került. Ezen az állapoton csak évtizedek múltán sikerült változtatni, mikor IV. László az elnéptelenedett nemesi birtokokat másutt cserébe adott földdel, vagy pénzen megváltotta s a kúnoknak adományozta. Az első megszállás idején elkerülhetetlen összeütközések után azonban a kúnok jó viszonyba kerültek a szomszédos magyarokkal. Ezek közül sokan megkedvelték a keresztény erkölccsel és nyugati szokásokkal merőben ellentétes életmódjukat, független, szabados életüket, szilaj erkölcsüket. A Tisza-vidék megritkult, eldurvult lakossága rokont, barátot látott a pogány kúnokban. Nemcsak a köznép, hanem a birtokosság is szívesen barátkozott velük s aki nem barátkozott is, mert lenézte őket, szívesen hódolt pogány szokásaiknak, laza erkölcsüknek.

Politikai okok még a királyi udvart is rákényszerítették a kún barátságra. A hitbuzgó IV. Béla fiát kereszténnyé lett kún leánnyal házassítva össze, túrni volt kénytelen, hogy neki hűséget fogadó új rokonai, a meggyilkolt Kötöny nemzetsége — mint egykor a bajorokkal szövethető magyar vezérek — pogány szokás szerint karddal kettévágott kutya dögére esküdjenek. István király kún házasságával megindult a magyarok és kúnok vérkeveredése. Bár a kúnok nagy tömegei továbbra is inkább egymásközt házasodtak, előkelőik közül sokan léptek házassági kapcsolatba magyar családokkal. Magyarok is szívesen választottak feleséget és — aminek a kúnok többnej űségének hatása alatt most nagy divatja lett — ágyast a szép, tüzes kún lányok közül. Ennek a vérkeveredésnek eredménye lett a XII. század keresztény magyarjától faji vonásaiban különböző XIII—XIV. századi törökös tiszai magyarság kialakulása, melynek legjellemzőbb, bár végletes képviselője maga Kún László király, IV. Béla pogány hajlandóságú és pogány erkölcsű unokája volt.

Béla királyt kún rokonság keresésére új alattvalói lekötésének és megtérítésének reményén kívül oly politikai okok kényszerítették, melyek nagyban hozzájárultak a pogány és izmaelita elemekkel való érintkezés nyomán kialakult vallás- és egyházellenes hangulat kiélesítéséhez. A tatárjárás idején, majd a tatár támadás hírének folytonos ismétlődésekor a magyar nemzet nyugatról soha segítséget nem kapott. A pápa is — kiben leginkább bíztak — mindig csak vigasztalással és kereszteshad ígéréttel válaszolt a segélykérő levelekre. IX. Gergely és utódai minden pogány veszedelemnél előbbrevalónak tartották a keresztény világ fölötti főhatalomért II. Frigyeszel és

szerencsétlen utódaival vívott nagy küzdelmüket. Kereszteshadra hívó szavuknak sem volt foganatja. Nyugat népeinek a célját tévesztett negyedik kereszteshadjárat óta nem igen volt kedvük ily felhívásoknak engedelmeskedni. Ha a Szentföldre vallásos buzgalomból, hűségből, avagy kalandvágyból követték is fejedelmeiket, a magyar nép és hatalmasnak ismert királya megsegítésére nem is gondoltak. Mindez nem vált a Szentszék tekintélyének öregbítésére. A magyar ügyekben alig két évtized előtt még korlátlan tekintéllyel intézkedő egyházi hatalom tisztelete teljesen aláhanyatlott s maga Béla is — legbensőbb hitéletet élő királyunk — tatár szövetséggel és házassági összeköttetéssel rémítette, fenyegette egyháza fejét. A király komolyan nem gondolt ily természetellenes szövetségre, de a magyarok s főleg az ifjabb király és kún felesége körül csoportosuló pogány kúnok és izmaeliták közt sokan voltak, akik annak gondolatát propagálták.

A keleti pogány rokonság becsülete Julián barát „*nagy-magyarországi*“ útja és a kúnok betelepődése óta nagyon megnövekedett. Sokan ábrándoztak az elszakadt testvérekkel és más keleti rokonnépekkel való egyesülésről, a tatárvész idején megbízhatatlannak bizonyult nyugati közösségtől leendő teljes elszakadásról. Koppány és Vata lázadó szelleme újra kísértetni kezdett. Szent István nyugati koncepciójával szemben, mint később a török veszedelem és a balkáni szomszédok legutóbbi támadása idején is, felmerült a keleti szövetség — ma úgy mondják: „turáni4* — gondolata. Béla 1252-ben IX. Gergelyhez intézett levelében még a tatárokkal egysorban, a magyarságot is magában foglaló nyugati kereszténység vad ellenségeként emlegette Attilát. Kúnná lett unokájának udvari historikusa, Kézai Simon mester, a régi krónikások magyar királyi és fejedelmi hőseit detronizálva, a nemzeti hőosz trónjára emelte Attilát, a királyi család legendáshírű őseit. Maga Kún László, az ő példájára, tatár csapatok élén készült Nyugat keresztény népei ellen vonulni.

Mialatt az ország keleti részében a Tisza-vidék magyarsága lélekben, szokásban és erkölcsökben egyaránt keleti, törökös színezetet öltött, az ország nyugati határán birtokos indigéna-nemzetségek egyik-másik ága is eltávolodott a törzsökös magyarságtól és német orientációt vett. A magyar társadalomban már II. András idejében felismertük a foglaló magyar nemzetségek és az indigénák nagy ellentétét. Bánk bánnak és társainak mozgalma — láttuk — reakció volt a német és németbarát királyi tanácsosok uralmával szemben. Anonymus is kifejezést adott ennek az ellentétnek, mikor a hét honfoglaló vezér ivadékainak alkotmányos jogokat követelt s az idegenek uralma ellen nyersen kifakadt. IV. Béla erélyes kormányzata idején ez az ellentét elsimulni látszott, de a lelkek mélyén tovább élt a vetélkedés s az erős központi hatalom

nyomásának megszűntével teljes erővel ütközött ki. A „hétvezér“ és a „száznyolc foglaló nemzetség“ ivadékai őseik fejedelmválasztására, a foglalás jogára, s ezen alapuló kiváltságos birtokjogukra hivatkozva, magukat tekintették az ország egyedüli urainak. Az indigénák viszont büszkélkedve emlegették, hogy Gézának, Szent Istvánnak, utódaiknak az ő őseik segítettek a magyarságot a pogányságnak abból a fertőjéből kiemelni, ahol keleti rokonaik — a Julián barát jelentéséből megismert pogány magyarok — s az országba nemrégén befogadott kunok és a vad tatár-ellenség még most is sínylődnek.

Ennek a felfogásnak azonban nem a térítésben valóban résztvett Vecelinnek, Hontnak és Pázmánynak, Hermannak, Tiboldnak és a többieknek ivadékai voltak a hirdetői. Szent István német vitézeinek utódai — a Ják-, Hontpázmány-, Tibold-, Hermány-nemzetségek tagjai — éppúgy, mint a későbbi királyok idején beköltözött normann-olasz eredetű Rátótok, a francia származású Kökényes-Rénoldok, Becsegergelyek, Zsámbokiak, a német törzsről szakadt Balogok, Korógyiak, a szláv eredetű Bogátradvány- és Ludány-nemzetségek ivadékai, már teljesen elmagyarosodtak, beolvadtak a nemzetfenntartó magyar elembe. Rokoni kapcsolataik és világszemléletük teljes közössége a honfoglaló magyarok törzsökös nemzetségeivel fűzte őket össze. A magyar nemességbe olvadtak be a Gutkeled-, Hahót-, Héder-, Győr-nemzetségek keletre szakadt ágai is. Az ország nyugati határszélén birtokos ágakban azonban a német szomszédsággal való folytonos érintkezés és házassági kapcsolatok ébren tartották a német származás tudatát s mikor a régi jövevények már teljesen beolvadtak a magyarságba, bizonyos előkelőség színezetét igyekeztek megszerezni azok hagyományainak kisajátításával. Héder-nembeli Kőszegi Henrik és fiai, kiket Németújvári grófoknak is szoktak nevezni, — noha szépapjuk II. Géza idején vándorolt be az országba — fennhirdették s még IV. László történetírójával is el tudták hitetni, hogy őzüket Géza fejedelem hívta be a pogány magyarok térítésére országába. A Gutkeledek és Győrök, kiknek ősei egykor a magyar királyság leigázására törekvő III. Henrik érdekeit képviselték Péter és Salamon udvarában, szintén büszkék voltak a kereszténység terjesztése körül szerzett állítólagos érdemeikre. Ezek az urak, akikhez a legutóbbi században bevándorolt Hahót-nemzetség egyik ága, a spanyol Simon fiai s a velük rokonságba keveredett magyar Geregyék, Pécek, Borsák is csatlakoztak, főképviselei, előharcosai voltak a királyi hatalom és tekintély rovására előretörekvő német hűbéri szellemnek, ami odaát Németországban épp e korban kezdett a tartományúri oligarchiában kicsúcsosodni és eltorzulni.

A Kőszegiek és társaik hazánkban elsőkül kezdték a maguk birtokát és a gondjaikra bízott vármegyéket örökös hűbéres.

tartományuknak tekinteni s mikor az udvarral összeütköztek, gondolkodás nélkül szakították le azokat az ország testéről és ajánlották fel más, idegen hűbérúrnak. Vágyaik, céljaik, törekvéseik nyugat felé vonzották őket. Kőszegi Henrik nevelése csakúgy, mint apjáé, német volt. Gutkeled Joákim ifjúkorát apja kapitánysága idején Styriában élte le. Mindketten német földről házasodtak; Henrik a csehországi Lichtenburg-család leányát, Joákim az utolsó Babenberg-lány és halicsi Román leányát vette nőül. Mindketten birodalmi tartományra vágytak s az osztrák tartományt „bitorló“ cseh Otokárral vívott harcuk sem volt nemzeti harc, a magyarság küzdelme a régi ellenséggel, hanem a cseh király megbuktatására törekvő osztrák-német urak akciójának egyik láncszeme.

Ha odaát a Tisza vidékén a keresztény államrenddel ellenséges keleti elemek bomlasztó működése kezdte ki a magyar királyság hatalmas épületét, itt nyugaton a Hohenstaufok bukása után anarchiába süllyedt Németbirodalom hatalmaskodó tartományurainak féktelen szelleme kezdte meg romboló munkáját.

A két ellentétes tábor közt középen állt a királyhű keresztény magyarság tábora, a foglaló nemzetségek és a velük összeolvadt indigénák főúri ivadékait, a dunántúli és felvidéki kismemeseket, servienseket s a horvát-dalmát főurakat is felölelő hatalmas csoport, melyet műveltségbeli, vagyoni és osztálykülönbségek ugyan számos rétegre tagoltak, de összefűzött a másik két csoport tagjaiból hiányzó királyi tisztelet és magyar öntudat. A nyugati hűbéri eszmék és a most kikristályosodásnak indult rendi szellem hatása alól ezek sem tudták magukat kivonni, a királyi hatalom korlátozására irányuló szándék náluk is felismerhető, de önkormányzati és hatalmi törekvésüknek gátat szabott Szent István véréhez és a királyi hatalom szimbólumaként emlegetett koronájához való feltétlen ragaszkodásuk. Ha maguk éreztették is királyukkal hatalmukat, a hűség útjáról Kőszegi Henrikként soha le nem tértek s míg élt az Árpád-háznak egy sarjadéka, idegen uralkodókkal, még Árpád nőági ivadékaival szemben is híven kitartottak az ősök választotta első fejedelem örökösei mellett.

A nemzetnek ez a hármastagoltsága rányomta bélyegét a XIII. század utolsó negyedének belső küzdelmeire. E küzdelmek irányító tényezői közt világosan felismerhető a német-magyar-kún ellentét romboló ereje.

Vallásos fellendülés

Az etnikai egység megbomlásával egyidőben a nemzet lelki egységében is szakadás történt. A XII. században kialakult keresztény magyar lélek továbbhaladt a vallási és erkölcsi tökéletesedés útján, de egyidejűleg felütötte fejét a tagadás, a pogány reakció és az erkölcsi eldurvulás szelleme.

A clunyi reformmozgalom és a nyomában kelt keresztény renaissance szellemi hatása a XI. és XII. század fordulóján az ősi pogány vérségi elvet és az idegenből átvett keresztény normákat, a hagyományos magyar és az új nyugati eszményeket teljes harmóniában egyesítő keresztény tradicionálizmus kialakulásában, a Szent István-kultusz kivirágzásában csúcsosodott ki. A keresztes-háborúk korának eszmevilága egy századdal később — a pogány ősök karizmájának birtokában levő mithikus . nemzetségalapító és törvényhozó fejedelem alakját s az isteni hatalom rendelkezéséből uralkodó keresztény apostoli király eszményét önmagában egyesítő — szentistváni nemzetség térítő-missziójáról vallott meggyőződéses hitnek kialakulásában s a szerzetesi aszkétizmus és a lovagi eszmény egyidejű térhódításában jutott kifejezésre.

A hitetlenek és eretnekek ellen való szent háborúnak, a pogány és szkizmatikus népek térítésének gondolata nagy erővel ejtette hatalmába a magyar lelkeket. Ha szentföldi expedícióra kevesen is gondoltak, a szkizmatikus bosnyákok, szerbek, oroszok, pogány kúnok és más keleti népek ellen királyuk hívására mindig szívesen szálltak hadba és még szívesebben vállalkoztak körükben térítőakcióra.

Kolostoralapítások

A térítőtörekvésnek és a hitélet folytonos mélyülésének jele volt a szerzetesek számának hirtelen meggyarapodása, a sok új kolostor. A királyi család tagjai a házi rendjüknek tekintett ciszterciak házait gyarapítják s a dinasztiaival versenyre kelve a birtokos nemzetségek, világi és egyházi személyek is sorra alapítják meg kegyúri kolostoraikat. Imre király Kercen,

II. András Bélháromkúton, Topuszkón és a pozsegai Tisztesvölgyben, IV. Béla Bélakúton, Kálmán Schavnikon alapít ciszterci apátságot, II. András a Nyúlszigeten, Béla Csúton prémontréi prépostságot. Ez időben keletkeztek az Aba-nem kompolti, az Ajtony-nem ajtonymonostori, a Borics-nem rudinai, a Hahót-nem hahóti és murakeresztúri, a Hontpázmány-nem szentjánosi, a Kaplony-nem kávai, a Katapán-nem koppánymonostori, a Szentemágócsi-nem mágócsi, a Tibold-nem babócsai és a garábi bencés apátságai, az Aba-nem mislyei, a Becsegergely-nem dénesmonostori és pétermonostori, a Hahótok rajki, Hontpázmányok kisbényi és turóci, a Kökényes-Rénold-nemzetség kökényesmonostori, az Osli-nem csornai, a Pok-nem mórchidai és poki, a Rátót-nem felsőörsi és rátóti, a Túrje-nem túrjei, Boleszláv váci püspök leleszi, a Zsámbokiak zsámbéki, prémontréi prépostságai, a Ják-nem pornói, Mojs nádor ábrahámi, Péter zágrábi főesperes szentegyedszigeti ciszterci kolostorai, az Abák deprői, kűrűmonostori és prügymonostori, az Ákos-nem két ákosmonostori, az Andornok-nem pentelei, a Balogsemjének bűdmonostori, a Becsegergelyek bethleni, a Borok ellősmonostori és pusztaszeri, a Borsák ugrai, a Csolt-

nem csoltmonostori és gerlai, a Csanád-nem kanizsai, kemecse-monostori, pordánymonostori és tömpösi, a Dorozsma-nem dorozsmai, a Gutkeledek egyedmonostori, majádi, nyíradonyi és sárvári, a Gyovad-nem gáborjánmonostori, a Haraszt-nem íelsőadorjáni és tárnokmonostori, a Hontpázmány-nem hanvai, a Káta-nem nyírcsaholyi és zárnai, a Negol-nem körösmonostori, a Szentemágocsok cégényi eddig meghatározatlan rendű kolostorai, továbbá az almási, berzétémonostori (nustári), bélai, boldvai, biszeri, bulcsi, dabolci, dombról, dömölki, eperjesi, jádsi, lekéri, nagyolaszi, pankotai, péteri, poroszlói, stolai, szentgergelyi, szentlászlói, szentpéteri, szkalkai, telki, tereskei és zebegényi bencés, a bártfai, ercsii ciszterci apátságok, a bakony-somlyói, hatvani, horpácsi, jászói, kaposfői, majki, olcsai, rohonéi, sidói prémontréi prépostságok, a Szent Sír kanonokjainak apari, bátmonostori, glogovikai, hunfalvi, komlói, tenyői és vaskai, a lateráni kanonokok máriafalvi, a Szentlélekről nevezett ispotályos kanonokok felsőörsi, Szent Ábrahám Hebron-Völgyi kanonokjainak kői, a karthauziak menedékkői, a templomos-lovagok bélavári, boiscsei, dubicai, esztergomi, glogonikai, gorai, keresztényi, zágrábszentmártoni, a johaniták aracsi, bői, csurgói, dadai, dáli, dopszai, gibolti, gyánti, győri, kesztölci, mangai, nyúlszigeti, pekréci, soproni, sziráki, Szörényi, tolmácsi, tordai és újudvari rendházai. Pozsonyba és az elnéptelenedett veszprémvölgyi zárdába ciszterci rendű apácák, Nagyszombatba klarisszák telepedtek. A Domonkos-rendnek 1216-ban történt alapítása után alig öt évvel már hat rendháza volt Magyarországon, Esztergomban, Fehérvárott, Pesten, a pesti Nyulakszigetén, Győrött és Erdélyben, honnét a kúnországi térítést irányították. Szent Ferenc „kis testvérei”⁴⁴ pedig már 1232-ben önálló magyar rendtartományt alapítottak a Szerémségben, hová Ugrin kalocsai érsek hozta őket a bosnyák eretnekek térítésére, öt-hat kolostoruk volt s rövidesen minden nagyobb városban keletkeztek a király és püspökök pártfogása mellett kolóniák. A tatárjárás előtt Esztergomban, Fehérvárott, Budán (Ó-Budán), Győrött, Nagyszombaton, Pozsonyban, Pécsen, Zágrábban, Egerben és Sárospatakon említenek ferencrendi házakat.

A koldulóbarátok és a János-lovagok hamarosan nagy népszerűségre tettek szert, mert a régi rendek — bencések és ciszterciek — az elvilágiasodás útján haladtak s már korántsem feleltek meg a nép lelkében élő szerzetesi eszménynek. Egyre-másra vizsgálatot kellett tartani a regulától eltérő házaik megrendszabályozása végett. A népet, lelkipásztori kötelességeiket elhanyagolták. Országszerte ismert volt apátjaik — Uros és a többi nagy akvizitor — földszerző törekvése, saját népeikkel és más egyházfőkkel anyagi javakért folytatott pereskedése. A gazdag birtokosrendek tagjai elvesztették régi tekintélyüket, a hataloméért, vagyonért küzdő főnemesség tagjaiul kezdték

őket tekinteni. Velük szemben a szerzetesi eszményt tökélyre emelő koldulórendek lettek a nép, a magyar temperamentumnak kedves „katonapap“ lovagi ideálját megtestesítő, kórházfenntartó János-lovagok pedig a katonáskodó nép elemek kedvenceivé. A koldulóbarátok befolyása a legalacsonyabb néprétegektől egészen az udvarig terjedt s tanításaikkal, életükkel megismerkedve, maga a királyi ház is elpártolt a ciszterciektől.

Aszkézis

II. András gyermekeinek nagy lelki megrázkódtatásokból táplálkozó benső vallásosságát, a meggyilkolt anya emlékéen évtizedek múltán is kesergő lelkét megragadta és magához vonzotta a teljes lemondást és tökéletes lelki békét hirdető új rendek vigasztaló tanítása. András és Gertrud legidősebb lánya — Szent Erzsébet — házasesetében a tökéletes feleség és anya mintaképe volt, ura halála után gyermekek, koldusok, betegek gyámolítására és ápolására szentelte életét. A keresztes hadjáratok után Európaszerte elharapódzott bélpoklosság ápolásától sem visszariadó önmegtágadásával és lemondásával, a mindent felülmúló szeretet megtestesüléseként lett az assisi szent legbuzgóbb tanítványává s még apja életében az egyház felavatott szentjévé. Az ő lelke élt két királyi testvérében* is. Kálmán „kegyességben és vallásosságban kiváló férfiú“⁴ volt. Lengyel feleségével szűzies önmegtartóztatásban élt s a lovagkor hőseinek példájára vette ki részét a balkáni eretnekek és pogány tatárok ellen vívott harcokból. IV. Béla nénjéhez hasonlóan példás és tiszta családi életet élt, a csapások idején hű felesége és tíz gyermeke társaságában keresett lelki vigasztalást. Kezdetben szülei és nagyszülei házi papjait, a ciszterciákat pártfogolta, de a tatárjárás után már a dominikánák nyúl-szigeti házába adta a nagy veszedelem idején Istennek ajánlott újszülött leányát, Margitot, maga pedig feleségével együtt belépett Szent Ferenc harmadik rendjébe, a világi testvérek számára létesített tertiarus fokozatba. Margit hercegnő legmeszszebbmenő alázattal, önmegtágadással és önsanyargatással viselte szerzetesi öltönyét s habár felavatási pöre nem járt eredménnyel, a magyar nép már életében szentség hírével övezte. Idősebb nővére, Boldog Kinga, krakói Boleszlávval élt szűzházasságban s mint az általa alapított szandeci kolostor fejedelmnöje végezte aszkéta életét.

A királyi család aszkétikus hajlandóságával nem állt egyedül a magyar társadalomban. A hatalmas Búzád bán, IV. Béla egyik legjobb híve, nagy birtokait és méltóságát odahagyva, a pesti dominikánus kolostorba költözött, a tatárok ott gyilkolták le az oltár lépcsőjén. Példáját mások is követték. Az előkelő magyar családokban divatbajött a gyermekek papi pályára terelése. Mindtöbb főúri sarjadék lépett az egyházi rendbe. A XIII. század elején Csák Ugrin esztergomi, Győr-nembeli Saul kalocsai érsek, Bór-nembeli Kalán pécsi, Katapán-nembeli

Katapán egri püspökök mellett még sok alacsonyabb sorból felemelkedett, ismeretlen származású papot találunk a magyar főpapi székeken s mellettük sok idegent, köztük a francia Róbert érseket, Bertalan pécsi, Rajnáid erdélyi püspököket, meráni Bertoldot és a német Gothard zágrábi püspököt. A tatárjárás idején már szinte kivétel nélkül magyar főúri nemzetségek sarjai kapták a főpapi javadalmakat. Bánca István, Túrje Fülöp, Lodomér esztergomi, Csák Ugrin, Zsámboki Smaragd, a másik Bánca István, Hontpázmány János kalocsai érsekek, Kaplony Zalánd, Tétény Pál, Kőszegi Péter, Rád Benedek veszprémi püspökök, ifjabb Csák Ugrin és Hahót János sf¹¹úatói érsekek egytől-egyig a közéletben nagy szerepet vivő magyar mágnáscsaládok fiai voltak s a többi egyházmegyét¹¹ is hasonló rangú és rendű püspökök álltak.

A. inafyar társadalom széles rétegeinek félszázad óta folyton növekvő vallásos buzgalma a tatárjárás nyomán kelt rémület és lelki depresszió hatása alatt még fokozódott. A nép nagy tömegei Istennél kerestek vigasztalást a rájukszakadt nagy csapás és nyomorúság idején. A templomok megteltek könyörögőkkel s a vigasztalás mestereinek — Szent Ferenc és Szent Domokos fiainak — bő aratásuk nyílt a lelkekben. IV. Béla példájára sokan Istennek szentelték, kolostorba adták gyermekeiket, mások maguk tértek szerzetesi életre. István ifjabb király elsőszülött lányát — Erzsébetet — adta apácának Margit mellé a nyúlzigeti kolostorba. Ide vonultak el Hahót-nembeli Csák bán, Csák Máté tárnokmester, Mojs nádor özvegye, Simon bán leánya és Mojs nővére is. Gug-nembeli Kölese fia Konrád s a század végén Csák Móric feleségükkel együtt szánták el magukat a szerzetesi életre. A minoriták és prédikátorok rendházai hirtelen elszaporodtak. Szent Ferenc kis testvérei a tatárjárást követő évtizedekben tűnnek fel Budavárott. Nagyváradon, Nyitrán, Sopronban, Pesten, Verőcén, Zólyomlipcsén, Telegden, a muramenti Szemenyén, az erdélyi Besztercén, Pozsegaváron, Kőszegen, Segösdön, Kaproncán, Lőcsén, Varasdóni és még sok más városban, a dominikánus prédikátorok Pécsen, Sárospatakon, Selmecebányán, Budavarában, Gyulafehérvárott, Kecskésen, Szebenben, Vasváron és Verőcén. Esztergomban, Mezösomlyón, Őrsön, Sárosban, Szentgyörgyön ágostonrendi remeték, Budavarában klarisszák, a Nyúlzigeten, Székesfehérvárott és Veszprémben dominikánák telepednek meg. A szerzetesi cellákban Margit hercegnő példájára világról lemondó birtokos urak és nemesasszonyok imádkoztak s az új rendek világi testvérei a családba is bevitték az askézis szellemét. Mások a Pilis, Bakony, Mecsek és más hegységek sűrű erdeiben remeteéletre adták magukat. Számuk a Mecseken már 1225-ben úgy megnövekedett, hogy Bertalan pécsi püspök szerzetesi közösségbe fogta őket össze. Az így keletkezett iregi vagy patacsi remeteszervezet példájára 1246-ban Özséb volt

esztergomi kanonok a pilisi hegységben élő remetetársait is renddé szervezi és a pápa engedélyével 1263-ban alapját veti a Remete Szent Pálról nevezett magyar Pálos-rendnek. A szigorú regula szerint élő szerzet hamarosan népszerűvé lett, tagjainak száma világról lemondó urak, világi papok és egyszerűbb emberek sorából rohamosan szaporodott. A pilisszentkereszti és patacsi anyakolostorokat nemsokára nyomon követte badacsonyi, bajcsi, bodrogszigeti, baranyai, kékesi (pilis-szentlászlói), szentjakabi, örményesi, eszenyi, sátoraljai, szentléleki és gyulai rendházak alapítása, honnét a XIV. században országszerte új rajokat bocsátottak ki és Lengyelországba is útát találtak. A három egyszerű rend terjeszkedése, a szerzetesi és remeteéletre lépők számának gyarapodása, a vallásos felbuzdulás jele volt. Erre vall az olasz flagellánsok önsanyargató mozgalmának hatása is. A teljes magábaszállást és megalázkodó bűnbánatot nyilvános vezekléssel, önkinzással és egymás korbácsolásával megvalósító rajongók extázisa távol állt a nyugodt, szemlélődő magyar lélektől, de a tatárvést követő nyomorúságok közepette mégis sok követőre talált a megkínzott szegény nép körében. Ez a rajongó mozgalom a remeték és a szerzetbe lépők aszkétikus felbuzdulásávalegyüttutolsó kirezgése volt a cili-cium-viselő Lukács érsek magyarosan szemérmes, titkolt aszkézisével megindult vallási felbuzdulásnak. Míg az aszkétikus életeszményért rajongók kolostorba, erdei magányba vonulva, vagy királyuk példájára családjuk körében és a közéletben igyekeztek a maguk szent ideálját megközelíteni, a másik oldalon már feltűnik a világi örömeiben, testi élvezetekben és vad kihágásokban dúskálódóknak a hit és erkölcs korlátait döngető tábora.

Féktelen harcos szellem

Tamás spalatói főesperes puhasággal, játékos, fényűző étellel, a fegyverforgatás és harcos erények megvetésével vádolta a tatárjárás előtti nemzedéket. Most nagy öröme telhetett a változásban, mert a tatárjárás után mindenki fegyvert forgatott, harcolt és verekedett. Láttuk, hogy a tatárok kitakarodása után mikép siettek elvetemedett emberek — közöttük nem egy kincsre, vagyonra éhes birtokos úr is — üldözött, megtépett honfitársaik pusztítására és megrontására. Sok embert a nyomorúság, az anyagi romlás vitt rablásra, fosztogatásra, másokat a harcos élet keményített meg. Az ellenségek és rablók elleni védekezés, majd a királyok harca és hatalmasodó urak, rakoncátlan kúnok támadásai, életük és vagyonuk védelmére kényszerített békés embereket is verekedésre, küzdelemre, harcra ingereltek. Még a papok is kardot, szekercét viseltek, verekedtek, harcoltak s alig néhány évvel IV. Béla halála után Záh Jób pécsi püspök fegyverrel veri ki székvárosából Dénes győri püspököt.

A főúri papok elszaporodása a vallásos buzgalom kétség-

télén jele volt, idővel mégis a főpapság elvilágiasodására vezetett. Az előkelő családból jött főpapok közt kevés volt a szerzeteshajlandóságú egyházi férfiú, a Lukács és Róbert érsekre emlékeztető aszkéta. Inkább a lovagpapok, majd a nagyúri politikus és diplomata főpapok típusa került felszínre. A XIII. század második évtizede óta a kereszteshadjáratok korának harcos egyházfejedelmei kezdenek hazánkban is egymásután feltűnedezni. Már Ugrin kalocsai érsek és a Sajómezőn elesett többi püspökök, később Túrje Fülöp esztergomi és Ugrin spalatói érsek is ilyenek voltak. A hozzájuk hasonló katonafőpapokat és a királyi kancellária élén nagyúri politikusokká fejlődött püspököket — aminők a tatárvesz után Bánca István bíbornok, Bertalan pécsi püspök és a kitűnő Ladomér érsek voltak — nemsokára nyomon követték az Osli Benedek váradi, Záh Jób pécsi, Kószegi Péter veszprémi püspökökhöz és az asszonyi kegyeken keresztül érseki székre törekvő Kán Miklós préposthoz hasonló hatalmaskodó, világi életet élő, világi javakért küzdő arisztokrata-főpapok. A főúri családok szinte kizárólagos jogot formáltak a főpapi stallumokra. Az egri püspökség kiváltságainak megerősítésekor V. István „régí szokásnak^{4*} mondja, hogy egri püspökké csak „kétségtelenül nemes származású“ embert lehet választani s már 1262-ben országos felzúdulás támadt, mikor IV. Kelemen pápa Bánca István bíboros tanácsára ennek unokaöccse — a káptalan által megválasztott István pozsonyi prépost, később kalocsai érsek — helyett a szolgáltszármazású Timót zalai főesperest erőszakolta a káptalanra. Hiába volt Timót püspöknek nagy képzettsége, tudása és példás élete, a főpapok és főurak biztatására maga Béla király — a koldulórend konfráté! — tiltakozott a szolgálgyerek felemeltetése ellen. A nagy jogászpápa csak egész tekintélye latbavetésével tudta a királyt elhatározása megmásítására bírni. Az 1279. évi budai zsinat tiltani kénytelen, hogy főpapok és más egyházi személyek verekezésben, harcban, rablásban, fosztogatásban, felkelésben és más vérengzésekben részt vegyenek.

Ekkor már javában folyt országszerte a belső küzdelem, az emberirtó vérbosszúharc, a politikai ellenfelek irtása, vagyonuk pusztítása, a szegények elnyomása és üldözése, a fékjüket vesztett oligarchák hatalmaskodása. A tatárjárás borzalmaiban eldurvult emberi lélek örömet lelte a vérengzésben, embertársai pusztításában és mindezt eszköznek tekintette vagyona, hatalma gyarapítására. Ezek a tünetek korántsem állnak elszigetelten az európai keresztény közösség életében. Ha egyik-másik energikus, erős fejedelem, mint például II. Otokár a maga cseh és osztrák tartományaiban, vaskézzel és kíméletlen szigorral fékezni tudta is a szenvedélyeket, a harcos, verekedő, kegyetlen rablószellem éppoly jellemzője a Hohenstaufok bukása után pártharcokba sülyedt német társadalomnak,

mint a magyarnak. A háború hatalmas hódítófejedelmek politikai célú hadjáratából zsákmányra éhes tartományurak, nagybirtokosok, lovagok számra csekély páncélos csapatainak kalandos hadi vállalkozásává fajult. A hadviselés eldurvult, kegyetlenebbé lett. Főcélja a zsákmány- és fogolyszerzés, a magánvagyon gyarapítása. A harcoló csapatok útján felégetett, feldúlt egyházak és városok, kipusztult falvak ezernyi romja, megkínzott foglyok jajgatása beszélt a lovagi erkölcs teljes eldurvulásáról.

Erkölcsei süllyedés — vallási kételkedés

A kegyetlen harcos szellemmel együtt járt az erkölcsi fel-fogás, a szórakozás, a mindennapi élet eldurvulása, amit nálunk a kún elem befolyása is növelt. A pogány kúnok révén pogány szokások és szilaj erkölcsök kaptak lábra. A durva, féktelen mulatozás, tivornyázás, verekedés, kockajáték, ágyastartás, szent helyek megfertőzése napirenden volt. A züllésről meg-rázó képet rajzolnak a budai zsinat határozatai, hol arany-ezüst ékszert, arannyal, prémmel, selyemmel díszített ruhát viselő, fényűző főpapokról, verekedő, gyűjtogató, kocsmázó, vadászó, szerencsejátékot űző, ágyastartó, italmérő, üzletes-kedő, egyházi teendőiben hanyag, a gyónás titkát eláruló, tanu-latlan, az egyházi tudományban járatlan papokról is szó esett. Az alsópapság züllése, ha nem is általános, a zsinat erélyes intézkedéseiből következtetve, eléggé elterjedt volt s híven tükrözi vissza a világi társadalom elvadulását is.

Az erkölcsi süllyedéssel karöltve jelentkezett a hitbeli kétel-ke-dés és vallási közömbösség járványa is. A keresztes hadjá-ra-tok nyomán Európaszerte térhódító keleti eretnokségeknek, a bogomil és pauliciánus tanoknak magyar földön nem volt talaja. Annál több eredménnyel hódított II. András idejében az iszlám s a tatárjárás után ;a kúnok elasztikus és babonás pogány hite. A nép körében sokhelyt elterjedt a kún bálvány-tisztelet és egyéb pogány szertartások űzése. Az alsópapság körében itt-ott a keleti egyház rítusa hódított. A szentségek ki-szolgáltatásában, ceremóniákban, sőt a papi nősülés tekinté-be-n is a görög egyház gyakorlatát követték. A műveltebb vilá-giak hitelvekről vitatkoztak és a hívők megbotránkozására szembeszálltak az egyház tanításával. Az egyházi tudományban járatlan papok pedig gyakorta azt sem tudták, miként oszlas-sák el a kételyeket, mik épen szálljanak a kétkedőkkel vitába. Az egyház és papság tekintélye aláhány átlótt s a templom járó, imádkozó tömegekkel szemben egy más, tán még nagyobb tömeg teljesen elhanyagolta vallási kötelezettségeit. A szent helyeket, templomokat, temetőket világi ügyletekkel, kereske-déssel, temetői haláltáncsal és más pogány szertartásokkal szennyezték be. Pap nélkül léptek házasságra és kereszteltek. A szemetet a temetőkbe hordták. A közhangulattal szembe-szálló papi személyeket üldözték, verték, csonkították. A nép

megtágadta a tizedfizetést. A nagyurak maguknak foglalták le a tizedjövedelmet, egyházi javakat, sőt a főpapi javadalmakat is. A világi hatalmasok beavatkoztak az egyházi törvénykezésbe. Hatalmaskodó urak lefoglalták a templomokat, kolostorokat s azokat rablók, fosztogatók tanyájául, tivornyák színhelyéül, sőt barmok istállójául használták fel. A fegyveres párt-harcok idején vad dühvei vetették magukat az egyház vagyona s nem kíméltek se templomot, se kolostort, se iskolát, így esett áldozatul féktelen főurak támadásának a veszprémi káptalan világszerte híres főiskolája és könyvtára, a székesfehérvári, szepesi, győri, nyitrai és gyulafehérvári káptalanok levéltára és minden kegyesere. A küszködő, harcoló pártok seregeinek útját országszerte leégett, kirabolt egyházak romjai jelölték. A keresztény magyarság kezdett visszasüllyedni abba az erkölcsi állapotba, ahonét kétszáz év előtt a szentkirályok és munkatársaik kiemelték.

Az egyház- és vallásellenes áramlatnak, a pogány kúnok, izmaeliták és szkizmatikusok elhatalmasodásának, a pénzüzet és kamarai bérletek révén újra gazdasági hatalomhoz jutott zsidók térfoglalásának méreteire világot vetnek a magyar állapotokat sötét színekkel ecsetelő külföldi tudósítások. A kúnok betelepése, az osztrák és cseh háborúkban alkalmazott harcmodor s az idegen követektől gyakorta látogatott magyar udvar erkölcsi nyugaton rossz hírbe keverték a magyarokat. Brúnó olmüci püspök V. István halála évében az egyházmegyéjét környező országok állapotáról a pápához írt jelentésében sürgős intézkedéseket javasol, mert Magyarországon a pogány ok és izmaeliták száma folytonosan gyarapszik a kúnok hatása alatt hitüket odahagyó magyarokkal, maga a királyi ház velük és a szkizmatikus orosz fejedelmekkel rokonságban van és baráti szövetséget tart fenn s ezek következtében általános szokássá lett az egyház jogainak, javainak és szabadságának megcsorbítása. A háborúk történetét elmesélő német írók a pogány kúnok mellett „félpogány“ magyarokról beszélnek s a keleti harcmodorhoz, pogány viselethez és szokásokhoz visszavert magyar lovasokat és kún, orosz, rác, oláh segítőcsapataikat ismét oly gyűlölettel és borzalommal kezdik emlegetni, mint egykor a kalandozások korában.

Társadalmi bomlás

A nemzet etnikai és lelki egységében bekövetkezett szakadással párhuzamosan indult bomlásnak a társadalom régi szervezete is. A vérségi köteléken és személyes kapcsolaton nyugvó társadalmi közösségek helyébe vagyon és foglalkozás szerint csoportosuló osztályok léptek.

A szállásbirtoktól, nemzetségi vagyontól független adománybirtok élvezete már a XIII. század elején válaszfalat emel gazdagabb és szegényebb nemzetségek, gazdagabb és szegényebb ágak és nemzetségtagok között. Az egységes

birtokos társadalom keretein belül feltűnnek és egyre élesednek a belőle szétváló új osztályok — a nagybirtokos főnemesség és a középbirtokos köznemesség — kontúrajai. Az udvari tisztek, ispánok és nagyobb adománybirtokosok dúsgazdag családjait életmódjuk, társadalmi és közéleti pozíciójuk, gazdasági és hatalmi érdekeik azonossága csoportosulásra, szövetkezésre, osztályalakításra készíti. A nemzetségek közép- és kisbirtokos tagjait és ágait* viszont az érdekközösség, a vagyoni helyzet, életmód és foglalkozás azonossága a nemesség alsó határáig emelkedő királyi vitézek — serviensek és várjobbágyok — társaságára, velük együttes szervezkedésre utalja. Az ilykép kialakuló főnemesi és köznemesi réteg közt gazdasági érdekellentét és társadalmi szakadék támad s ezzel megindul a régi vérségi szervezet bomlása. A rokonai összetartozás, társadalmi közösség tudata a foglalkozó nemzetségek egyrészénél — így a Csák- és Aba-nemzetség tagjainál — még a XIII. század végén is felismerhető, de másutt — különösen indigena családokban — már a tatárjárás idején meglazult ez a kötelék s a század végén alig van nyoma az egykori összetartozásnak.

A tatárjárás és a nyomában járó éhség, járvány, rabló világ addig példátlan vagyoni eltolódásokat idézett elő. A tatárok útjába került birtokos nemzetségek és családok közül sok teljesen kipusztult. így a XIII. század elején emlegetett Andornak-, Aracs-, Baracska-, Csupor-, Hodos-, Kompolt-, Lipó-, Meyz-nemzetségek a tatárjárás után teljesen eltűnnek. Mások a kolozsmegyei Agmánd-, az aradmegyei Ajtony- s a Hermánynemzetséghez hasonlóan, elszegényedtek, vagyonukat veszítették. Ugyanerre a sorsra jutottak a leggazdagabb birtokos nemzetségeknek az elpusztult részekre szakadt ágai. A Tiszamentén birtokos urak földje a kúnzállások közt néptelenül, megműveletlenül terpeszkedett, mert lakosságát vagy a tatárok vágták le, hurcolták el, vagy idegenbe menekült. Az alföldi birtokosság a dunántúlival és felvidékivel szemben hátrányba került, elszegényedett. Más vidékeken is szakadék támadt nagy- és kisvagyonú nemzetségek, ágak és családok közt s ezeket a vagyoni különbségeket még nagyobbra fokozta IV. Béla tatárjárás utáni adományozási rendszere.

A honvédelmi rendszer kiépítésére és a kihalt, elhagyott, pusztaság területek benépesítésére irányuló törekvés a birtokadományozás kérdésében Bélát korábbi merev álláspontjának módosítására bírta. Az örökadomány — *perpetuitas* — jogosultságát most sem ismerte el, de hűbéri természetű kötelezettségekkel — vár épít és védelem, csapatfenntartás, katonaillesztés kötelezettségével — terhelt nagy birtoktesteket adományozott híveinek, különösen udvari méltóságot és ispánságot viselő főtisztjeinek, kik ilyképen most már nemcsak hivataluk, hanem vagyoni helyzetük következtében is messze kiemelked-

tek társadalmi osztályukból. Mivel pedig Béla a kormányzat és közigazgatás folytonosságát tartva szem előtt, lehetőleg tartózkodott a személycserétől, az ispáni, báni, vajdai hatalom észrevétlenül egybeolvadt a tisztséget állandóan viselő nagybirtokos földesúri hatalmával. A méltóságviselő bárók és családjaik hatalmuk növekedtével nemcsak ragaszkodtak, hanem jogot is formáltak az évtizedek óta viselt méltósághoz. Lát-szatra még királyi tisztviselők, de lényegben már származás és vagyon jogán hűbéri hatalmat gyakorló nagybirtokosurak voltak. Az ispánságot és tartományt magánbirtokuknak tekintették s így is kormányozták. A közigazgatást, törvénykezést, hadvezetést földesúri hatóságuk alá tartozó hűbéres tisztjeikre, udvarispánokra vagy vicispánokra, al-bánokra és al-vaj dákra bízták s gyakran még seregük élére is ily magánszolgálatukba szegődött nemeseket állítottak. Sokszor megtörtént, hogy hivatali kötelességeiket a tisztükkel járó jövedelmekkel együtt jó pénzért másra ruházták, bérbe adták. A címet pedig, akár voltak hivatalban, akár nem, tovább viselték. Aki egyszer bán, vajda vagy ispán volt, az még hivatalos iratokban is élete végéig bán, vajda, ispán maradt. A XIII. század végén már lépten-nyomon találkozunk ispáni, németesen grófi — *comes* — címet viselő urakkal, kik valamikor ily tisztet viseltek s azután címüket a bárói osztályhoz való tartozásuk jelzéséppen viselték. A címek állandósulása a méltóságok örökössé tételére irányuló törekvés egyik jellemző tünete, aminek első nyomaival már a XII. században találkoztunk.

Feudális főnemesség

Királyaink a XII. század dereka óta tartományait nyugati mintára hűbéres tartományként szokták fiaiknak és testvéreiknek adni. Ilyenek hiányában s azok kiskorúsága idején néha idegen dinasztíából vagy magyar főúri családból származó rokonok — Belos bán, Angelosz János, Benedek vajda — is kaptak hercegi tartományokat. IV. Béla a szlavóniai tartományi kormányzat élére hercegi címet viselő magyar főurakat állított. Túrje Dénes, Kán László, Csernigovi Ratiszláv, Gutkeled István sorra viselték „egész Szlavónia hercegének“ büszke címét. A bennszülött Ninoszláv bán halála után Bosznia s a vele egyesített déli tartományok — Macsó, Só, Ozora, Kucsó — is herceget kaptak Ratiszláv személyében. Halicsban Dániel uralkodott, mint hűbéres király. Kúnország a johanniták mesterének hűbérévé lett. Styriát előbb Gutkeled István herceg, majd István ifjabb király kapta meg. Mikor pedig az elveszett, István király Erdélybe, Béla herceg pedig Szlavóniába került, míg a másik Béla — Ratiszláv fia — Macsó és Bosznia hercegségét vette át. E tartományi hercegségek nem lettek a nyugati hercegségekhez hasonló örökös tartományokká, de külföldi udvarokkal szemben maga Béla szívesen tüntette fel azokat olyanokul, szívesen hivalkodott sok hűbéres tarto-

mánya emlegetésével s a kormányzat állandóságára törekedve, a főtisztviselők sem szívesen cserélgette. A tartományok élére került főurak, a szlavón hercegek, bánok, vajdák, sőt az ispánok is ilyképen — királyuk adományából amúgyis immenzis vagyon s annak megfelelő magánhatalom birtokosai és állandó hivatalviselők lévén — örökös tartományuraknak tündek fel. De voltak már nyugati mintára létesült örökös ispánságok vagy grófságok is. Ilyenekkel először a déli melléktartományokban találkozunk, nyilván olasz befolyás következtében. III. Béla Modrust, II. András Vinodolt adta örökös ispánságnak a Frangepán-ös vegliai grófoknak. Ugyanezidőtájt kapták meg a Subichok — a Zrínyiek ősei — a brebiri zsupánságot, a topuszkói cisztercita apátság Gorát, a templomosok Geckát. Esztergom vármegye örökös ispánságát András az esztergomi érseknek adományozta s az Aranybulla tiltó rendelkezéséből következőleg, más királyi vármegyék eladományozását is megkísérelte. IV. Béla a kisebb várispánságok közé tartozó semptei, locsmándi és komáromi uradalmakat, a szlavóniai Dubicát és a templomosoktól ezért cserébe vett horvátországi Geckát adományozta el örökbirtokul.

A nagybirtok, a kiemelkedő vagyoni helyzet magában nem lett volna elegendő a bárók hatalmi állásának megalapozására, a hivatalos hatalommal párosulva azonban egy-egy vármegye, vidék vagy tartomány örökös urává tette őket s ha tisztviselők örökös természetű legfőbbhelyt nem is jutott elismeréshez, a gyakorlatban mégis annak volt tekinthető. A XI—XII. századi előkelők — *principes, primates, optimates* — királytól függő tisztviselő-arisztokráciája a francia lovagársadalom szokása szerint már báró vagy mágnás — *barones, magnates* — néven emlegetett nagybirtokos és méltóságviselő születési arisztokráciának adott helyet. Hűbéri irányú fejlődés indult meg oly időben, mikor nyugaton a hűbériség utolsó óráit élte s a rendiség már a teljes kialakulás stádiumába érkezett.

Köznemesség

IV. Béla tisztában volt az új alakulásban rejlő nagy veszedelemmel, hiszen II. András „báróinak“ — Apód fia Dénes társaságának — egészen az ország felosztásáig terjedő hatalmi törekvéseit ő törte le a legkíméletlenebb erőszakkal. Most, hogy a körülményekkel megalkudva, maga is kénytelen volt az új arisztokrácia kialakulását elősegíteni, személyi és tárgyi garanciákat keresett, hogy a bárók hatalma a királyságra veszélyessé ne válhassék. Nagybirtokot, tisztséget csak hozzá, családjához, kormányrendszeréhez a tatárveszedelem idején és később feltétlen hűséggel ragaszkodó, kipróbált híveinek adott. Kiváló emberismeretével és erélyével sikerült is elérnie, hogy nagy vagyonra, hatalomra szert tett bárói élete végéig hűségesen ragaszkodtak hozzá s hatalmukat vele szemben használni soha meg sem kísérelték. Tárgyi biztosítékot erre — az adományok

hűbéres természetének kidomborításán kívül — a nagybirtoktól független katonáskodó népelemek erősítésében látott.

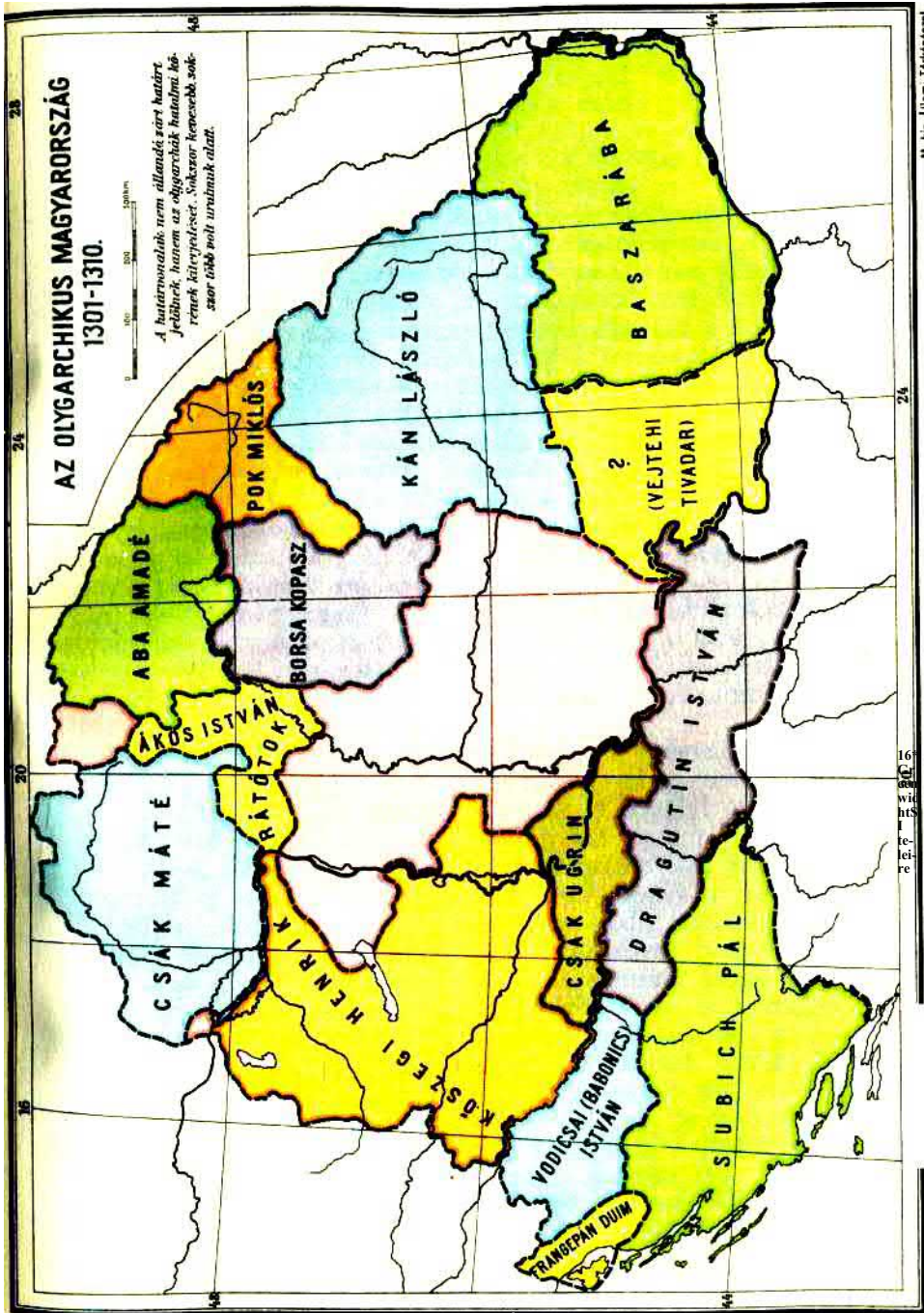
Az arisztokrácia hatalmának ellensúlyozására a XI—XII. századi királyi hatalom egyik főtámaszául szolgáló vár jobbágy-ság már nem volt alkalmas, mert az ispáni tisztet viselő bárókkal függő viszonyba jutott és így a nagybirtokos magánhatalmak befolyása alá került. Ezért IV. Béla — ifjabb király korában folytatott politikájához híven — a várkötelékbe nem tartozó vitézi elem, a király zászlaja alatt harcoló s tőle közvetlenül függő királyi serviensek szaporítására és erősítésére törekedett. Vitézi érdemek és más szolgálatok jutalmául egyre több várjobbágyot, várszolgát, szabadost emelt serviensi rangra s minden eszközzel előmozdította az ispáni hatalomtól független területi szervezkedésüket, vármegyei önkormányzatuk rohamosa fejlődését. A királyi serviensek 1222 óta — pénzváltási óa tizedügvek kivételével — mentesek voltak a vármegyes ispán hatósága alól. A gyakorlatban azonban szétszórt helyzetük, a király megközelítésének nehézségei és a szervezet teljes hiánya ezt a mentességet illuzóriussá tette. Akarva-nemakarva kénytelenek voltak peres ügyeik eldöntése végett ítéletért a megyés ispánhoz fordulni s ha önként nem jöttek hozzá, ez jog és kiváltság ellenére hatalmi szóval is bírói és katonai hatóságának elismerésre kényszeríthette őket. E hatalmi túlkapással szemben az Aranybullában nemesi kiváltságaik elismeréséhez jutott királyi serviensek autonóm szervezkedéssel védekeztek. Egy-egy királyi vár területi körzetében, vagyis megyéjében lakó királyi serviensek — szószerinti „királyi szolgák“ — társadalmi és közigazgatási közösségekbe — *communitas*-okba — tömörültek, évenként többször gyűléseztek s maguk közül ügyeik intézésére „szolgabírákat“, későbbi latin terminus szerint: nemesi bírakat — *iudices nobilium* — választottak. E szolgabírák a régi megyei királybírák jogutódaiként az ispánnal együtt ítéleztek a vármegyei közösséghez tartozó nemes serviensek ügyeiben. Fellebbezési hatóságuk a király kúriai ítélőszéke maradt. Béla 1267-ben két fiával egyetértésben a nemes serviensek részére kibocsátott kiváltságlevelében nemcsak szankcionálta az évtizedes gyakorlatban kialakult szabad bíróválasztási jogot, hanem a megyei önkormányzat szerveinek a királyi ítélőszéken is fontos szerepet adott. Elrendelte, hogy Szent István napján minden vármegyéből két vagy három nemes serviens jöjjön Fehérvárra, hogy a király vagy valamelyik fia az őket érintő ügyekben jelenlétükben és tanácsukkal ítélezzék. E kiváltságlevelben egyébként az Aranybulla és az 1231. évi privilégium intézkedéseit megerősítve, kifejezetten elismerte a serviensek nemességét, mikor őket már nem királyi serviensnek, vagy nemes serviensnek, hanem egyszerűen nemesnek — *nobilis* — nevezi, csupán a bevezetésben mondván meg, hogy nem az egész nemességről, hanem a kiváltságaik

megerősítését kérő *universi servientes regales-ről* van szó. Újításai közül nevezetes az öröklési jog szabályozása, melynek értelmében az örökös nélkül meghalt nemes *serviens* javairól a király a „jog rendje szerint”⁴ de „az elhunyt rokonainak és nemzetségének, valamint a báróknak jelenlétében”⁴ vagyis ezek tanácsának meghallgatásával fog határozni, a hadban elesettek birtokát pedig a rokonok minden korlátozás nélkül öröklik. Ez intézkedés ismét nagy lépéssel vitte közelebb a *serviensek* köznemesi osztályát a teljes jogú foglaló birtokosághoz s nyomában gyors ütemet vett a nemesi rangra emelkedett királyi *serviensek*, majd félszázaddal később, a XIII. század végén már „elszegényedett nemeseknek” tartott várjobbágyok összeolvadása a foglaló magyarság kevésbé módos alsóbb rétegével.

A társadalom két osztályra oszlott, a nagybirtokos és tisztségviselő bárók főnemesi és a katonáskodó nemesek — *nobiles* — közép- és kisbirtokos köznemesi osztályára. Ebbe a köznemesi osztályba a régi vitézi osztályok, a királyi *serviensek*, majd a várjobbágyok nagy tömegei és a szabad kunok, székelyek is beolvadtak. A főnemesi osztályon belül pedig nemsokára megindult az az oligarchikus irányú fejlődési folyamat, amely Németországban már a XIII. század derekán kulináció jához jutott a többi tartományurak fölé emelkedő választófejedelmek hétfejű oligarchiájában.

Oligarchikus magánhatalmak

A tartományok és megyék örökös birtokká tételére irányuló törekvés IV. László korában általánossá vált és teljes eredménnyel járt. Az utolsó Árpádok sorra eladományozták a régi típusú kis szlavóniai várispánságokat. Garicsot, Gerzencét és Ivanicsot Tétény-nembeli Péter bán, majd ennek bukása után a zágrábi püspök, Kalnikot még V. Istvántól Rátót Lóránt, Marócát Dénes királynéi tárnokmester, Goricát, Podgoriát, Szanát és Orbászt a Blagay-ős Radoszláv bán, Klisszát Subich Pál, Rovicsét a nemesi rangra emelt várjobbágyok kapták meg örökbirtokul. Az 1290. évi törvény tiltó rendelkezéséből következően, IV. László a magyar vármegyék közül is többet eladományozott, de ezeket az adományozásokat — Ung vármegyének Aba Amadé javára tett örökadományát kivéve — III. András megsemmisítette. A királyi adományon kívül az örökös ispánságnak más jogforrása is volt: az erőszak. A hatalmasabb bárók — a Kőszegiek, Csákok, Abák, Borsák, Subichok — a hatalmi körzetükbe eső vármegyéket királyi adomány nélkül önhatalmúlag is birtokukba vették s Erdély, Szlavónia és Horvátország örökös hűbérré alakításával is megpróbálkoztak. Az udvari tisztségek viselői IV. László korában folytonosan változtak, de a vajdai és báni méltóságoknál bizonyos állandóság észlelhető. A pártküzdelmek során egyik vagy másik párt kerülván kormánya, változás itt is volt, de míg

a nádori, országbírói és más udvari tisztségek kézről-kézre vándoroltak, a vajdaságot és bánaságot mindig az illető tartományban nagybirtokkal rendelkező főurak kapták meg. Az egyik párt kormányzata idején Csák Máté, a másik párton mindig Geregye Miklós, majd Borsa Lóránt volt a vajda, míg végre III. András utolsó éveiben Kán Lászlónak sikerült Erdélyt másfél évtizedre örökös tartományként birtokába vennie. A szlavón bánaságot rövid megszakításokkal húsz esztendőn át a Kőszegiek viselték. Még az ellenpárt is kénytelen volt tűrni az ő szlavóniai uralmukat, míg végül a Babonásokban velük mérkőzni képes ellenfélre találtak. A tengermelléken Subich Pál 1274 óta viselte minden kormányváltás ellenére a báni tisztséget s 1293-ban sikerült neki III. Andrástól, majd az Anjouktól is örökhűbérül megszereznie a tengermelléki bánaságot, vagyis Dalmáciát és Horvátországot, fel egészen Modrusig, Vinodolig és Gecskáig, a Frangepánok birtokáig. Kőszegi Iván az Anjoupárthoz csatlakozva szerzett jogcímet Sopron és Vas vármegyék örökös ispánságára, Csák Máté pedig 1302-ben Vencel királytól kapta meg örökbirtokul Trencsén mellé Nyitra vármegyét s az adományként vagy foglalás útján kezére került összes királyi várakat és javakat.

A királyi vármegyék és tartományok örökbirtokul való megszerzése természetes kísérőjelensége volt a királyi hatalommal vetekedő tartományúri hatalmak kialakulásának, aminek gyökere IV. Béla honvédelmi célzatú birtokadományaira nyúlik vissza.

IV. Béla az új birtokos arisztokrácia megteremtésekor — láttuk — minden biztosítékot igyekezett megszerezni, hogy az újonnan keletkezett magánhatalmak a királyi hatalomra veszedelmessé ne válhassanak. Csupán két dolgot feledett ki számításából. Jól látta, hogy a megadományozott urak neki feltétlen hívei, de nem ismerte fel, hogy hűségük, ragaszkodásuk pusztán személyes természetű. Mikor pedig hatalma védelmében harcban állt lázadó fiával, nem vette észre, hogy ő maga tanítja meg a főurakat, miként kell hatalmukat leendő királyaikkal szemben felhasználni. A testvérharc idején a magyar bárók éppúgy kínálgatták magukat, haderejüket az öreg és fiatal királynak, éppoly szabadsággal csatlakoztak egyik vagy másik táborába, mint az egymással szembenálló német ellenkirályok küzdelmében a császári birodalom tartományurai. grófjai tették. S mikor a viszálykodó királyok megtértek őseikhez, IV. Bélától és fiától szerzett nagy birtokaikra, váraikra támaszkodva, ők lettek a gyenge utódok uralmát akadályozó, erejét bénító oligarchikus magánhatalmak, tartományuraságok megalapítóivá.

Az első tartományúri méretű magánhatalom alapítója Kőszegi Henrik, IV. Béla utolsó bánja volt. Henrik az új kor szak egyik legerőteljesebb és legjellemzőbb egyénisége. Tehet-

sége és energiája jobb időkben az ország legnagyobb kormányférfiainak sorába emelhetne volna. Eszes ember, koncepciózus politikus, jeles katona és jó diplomata volt. Erős uralkodó mellett, aminő IV. Béla volt, a legkényesebb pozíciókban is derekasan megállta a helyét. Megyés ispáni, országbírói, nádori és báni minőségben huszonhat évig szolgálta Bélát anélkül, hogy ellene bármi panasz merült volna fel. Túrje Dénessel, Gutkeled Istvánnal és Rátót Loránttal ő is IV. Béla kormányának legerősebb tagjai közé tartozott, de a vitéz Dénes hősies magyar lelkületével, a bölcs és megfontolt István államférfiúi higgadtságával, a finom és előkelő Lóránt franciás tapintatával és diplomatikus modorával nem vehette fel a versenyt. Henrik féktelenül erőszakos, a kalandorság határáig nagyravágyó s a kíméletlenségig érdekhajszoló volt. Ha előhaladásáról, hatalmgyarapításáról, anyagi érdekéről volt szó, sem Istent, sem királyt, sem hűséget, sem tekintélyt nem ismert, csak magát és a maga érdekét. E tulajdonságai nagy tehetségével és német összekötetéseivel párosulva, IV. Béla halála után a magyar történetben eddig ismeretlen méretű magánhatalom és független pozíció megszerzésére, az oligarcha-főúr új típusának kialakítására tették képessé. Kortársai, a körmönfont Joákim, az indulatos Monoszló Egyed és az erőszakos Csák Péter, csak hatalmaskodó főurak voltak e mellett a vérbeli oligarcha mellett, ki nyugatmagyarországi és szlavóniai földesúri magánhatalmát a Héder, Gutkeled, Geregye, Pécz és más nyugati birtokosnemzetségek hatalmi koalíciójává, valóságos tartományúri hatalommá bővítette.

Henrikkel, majd fiaival és „német“ pártjukkal szemben kezdetben egy országos párt állt: a foglaló magyar nemzetségek, a velük rokonszenvező indigéna családok, a horvát-dalmát nemzetségek és a köznemesi elem koalíciója. Később azonban ez a párt is mindinkább családi magánhatalmak szövetségének jellegét öltötte fel. Már 1275 őszén kiütközött az uralomra került kormány családi jellege. Míg egy évvel előbb a legfőbb tisztségeken különböző családok tagjai — Rátót Lóránt nádor, Monoszló Egyed tárnokmester, Hontpázmány Tamás országbíró, Pécz Dénes szlavón bán, Csák Máté erdélyi vajda, Oslí Herbörd lovászmester, Ják Csépán pohárnokmester, Bástély Rénold étekhordómester, Csák Ugrin Szörényi bán — osztoztak, ugyané párt visszatérésekor jóformán minden fontos méltóság a Csák-nemzetség tagjainak kezébe került. Péter lett a nádor, Máté a tárnokmester, Ugrin az országbíró, majd vajda és macsói bán, István étekhordómester és Domokos az anyakirályné udvarbírája. Ez az összeállítás pontosan megfelelt a Csák-nemzetség folyton emelkedő hatalmi állásának.

A Kőszegiek mellett már e korai időszakban a Csák-nemzetségnek volt a legnagyobb, tartományúri méretű hatalma. Nagy előnyük volt amazok fölött, hogy a nemzetség tagjainak

Összetartása következtében az ország különböző vidékein volt talajuk. A Máté-fiak — Péter, Máté, István — az északnyugati felvidéken vetették alapját a harmadik Csák Máté későbbi fejedelmi hatalmának. Az Újlaki-ágból származó Ugrin a Drávántúl, a Szerómságban és' a vele határos macsói bánóságban tett szert nagy hatalomra. Domokos és testvérei az ősi fészekben — a fejérmegyei Csákvár és Szabolcs körül — növelték vagyonukat s Máténak vajdasága idején Erdélyben is sikerült hatalmi pozícióra szert tennie.

A Csákok mellett 1279 táján az Aba-nemzetség tört előre, melynek tagjaiban, a Csákokhoz hasonlóan, megvolt a nemzetségi és vele a politikai összetartozás tudata és érzéke. Három testvér — Aba-nembeli Finta, Péter és Amadé — a nyolcvanas években az ország északkeleti részén éppoly hatalomra kezdett szert tenni, mint a nyugati határszélen a Héderek kőszegi ága és északnyugaton a Csákok.

A gömör-borsodi erdővidéken Ákos-nembeli Ernye bán családja, a Tiszántúl Borsa-nembeli Tamás három fia, Lóránt, István és Kopasz — más néven Jakab — emelkedett nagyobb tekintélyre. A Borsák kezdetben a Csák-pártot támogatva, majd a Kőszegiekhez átnyergelve növelték nagyra hatalmukat.

Erdélyben a Kán-nemzetség Baranyából ideszakadt ága, László volt országbíró és Miklós prépost családja gyűjtötte, gyarapította a század végén „királyfogó László vajda“ hatalmának alapjául szolgáló vagyonát.

Messze lent a tengerparton Subich Pál tengermelléki bán és testvérei — a Zrínyi-ősök — alapítják meg félszázadon át örökös báni jelleggel bíró tartományuraságukat, mint a Csák-csoport természetes szövetségesei a bánóság révén Szlavóniában és Horvátországban is elhatalmasodott Kőszegiekkel és Gutkeledekkel szemben.

Kisebb méretű, de mégis számottevő hatalommá fejlődött a vegliai grófok — a Frangepán-ősök — modrusi és vinodoli örökös grófsága, valamint a gorikai ispánságban és az Unna völgyén birtokos Blagay-család őseinek, vodicsai István és Babonics fiainak a Gutkeledekkel vívott harcban megedzett hatalma.

A boszniai Banica tartományban István bán és fia Hrvatín alapítanak a Subichok támogatásával örökös uralmat, míg a régi bosnyák bánok — Kulin és Ninoszláv — rokonságához tartozó Prijezda-fiak, Kotroman István és Prijezda, a XIV. századi bosnyák fejedelemség alapját rakták le.

Az egész vármegyékre és tartományokra kiterjedő nagy magánhatalmak mellett egész sora alakult ki a kisebb családi hatalmakkal, minő a Geregyék, Monoszlók, Gutkeledék, Hontpázmányok, Péczek, Rátótok és más nemzetségek katonai értékű földesúri hatalma volt. De ezek a bárók önálló akciókra nem voltak képesek s ezért egyik vagy másik vezető magán-

hatalomhoz csatlakozva, igyekeztek a maguk boldogulását, gyarapodását és előhaladását biztosítani.

A nagybirtokon és családi szövetségen alapuló magánhatalmak mellett jelentős erőt képviseltek az erdélyi székelyek, a szepesi és erdélyi szászok és a kúnok autonóm szervezetekben, kompakt tömegben élő népei. A szászok a Kőszegi-párttal szövetségben, a székelyek a Csák-Aba-párt oldalán többször beleavatkoztak a XIII. század végén dúló pártharcokba. A kúnok is szívesen szálltak harcba előbb a kún anyakirályné, majd a vérükből származó király hívására a pogány kúnt ellenséges szemmel néző nyugatiakkal, a Kőszegi-párttal. Mikor pedig László király felserdült, feléjük fordult és közéjük keveredett, a pártoktól függetlenül, önálló politikai akcióra is hajlandóknak mutatkoztak s a királyt a maguk keleti politikája számára igyekeztek megnyerni. A Csákok, Abák és Kőszegiek pártküzdelmét néhány esztendeig az öncélú kún-párt beavatkozása tette színesebbé és egyúttal véresebbé.

A század végén már a polgári osztály is megjelenik a politikai küzdőtéren. A tatárjárás után alapított és fallal kerített nagyobb városok polgársága országos viszonylatban még nem volt tényező, de saját falai mögé zárkózva, jelentős erőt tudott kifejteni. Esztergom polgárai az érsekkel szemben vívott küzdelmükben, a budaiak Vencel király oldalán az egyházzal és az Anjou-párttal szembeszállva tettek tanúságot autonóm szervezetük és fegyvereik erejéről. Az oligarchia hatalmával szemben azonban gyengék voltak s a pártharcok idején városuk ellen vonuló magánhadseregeknek mindig meg kellett hódolniuk.

Nem sokkal kedvezőbb volt a helyzete a vármegyékben szerteszórt köznemességnek sem. Országos gyülekezetük, fegyveres seregük, mikor valamennyien együtt voltak, erős hatalmi tényező volt, de odahaza a vármegyében szinte tehetetlenek a szomszédos bárók hatalmával szemben, kik döntő befolyással bírtak a hatalmi körzetükben működő megyei önkormányzatokban. Vagy meghódoltak, szolgálatába szegődtek a hatalmaskodó báróknak, vagy szenvedtek, pusztultak, szegényedtek üldözésük következtében. Ezért igen sokan a királylyal és egymással is harcban álló bárók egyikének vagy másikának védelme alá húzódtak. A régi királyi serviensekéhez hasonló új hűbéres vitézi osztály keletkezett, melynek ura már nem a király, hanem a világi és egyházi földesurak voltak. A hűbéres nemeseknek ez a rétege a földesúri népelemek társadalmának felszínén mozgó, részben szabad telepes-, részben szolga-eredetű földesúri harcos jobbágyok, vitézek és lovas szolgák emelkedő rétegével egyesült s velük együtt formálta ki a földesúri *magánserviensek* vagy *familiárisok* sajátos hűbéres néprétegét. E familiárisok egyik csoportja az egyházi birtokon, egyházi védelem alatt élő *praedialisták*, vagy egyházi

nemesek osztálya. A familiaritás jogi szempontból a régi földesúri jobbágyokra nézve emelkedést jelentett, a szabad nemesekre és királyi serviensekre azonban süllyedést. Egyértelmű volt a nyugaton már századokkal előbb szokásos, önkéntesnek tetsző, de valójában kikényszerített szolgálatbaállással, a szabad nemesi birtokokosok hűbéressé alacsonyításával.

A nemesi osztály kebelében lejátszódó mozgalmak nem maradtak hatás nélkül az alacsonyabb társadalmi osztályokra sem. A familiaritás kialakulása mélyreható következményekkel járt a legsőbb társadalmi rétegekre. Maga után vont a földesúri népek jogviszonyainak és gazdasági helyzetének teljes átalakulását. A földesuraknak most már nem volt szükségük magasabb funkciót — gazdatiszti, vitézi, futári, felügyeleti, udvari és más efféle szolgálatokat — végző szabadosokra és szolgákra. Mindé funkcióra sokkal alkalmasabb embereket talált nemes serviensei, familiárisai között. A nagybirtokos urak vagyonával együtt gyarapodott fényűzési igények sem voltak többé a szabados és szolganépség háziipari készítményeivel kielégíthetők. Ruházati, háztartási és fényűzési cikkekkel már csak a hivatásos iparosok és kereskedők tudták ellátni őket s beszerzésükért a tatárjárás óta szépen fejlődő városokba jártak. Ily körülmények közt teljesen elvesztette értelmét a szabados és szolganépség foglalkozás, helyesebben úrszolgáltatás és szolgálat szerinti tagolása. A földesurak népeik kötelezettségeinek egységesítésére törekedtek, ami a királyi birtokon már félszázaddal előbb megindult s aminek eredménye a XIV. század derekán az egységes parasztjobbágy-osztály kialakulása lett, mely nevét a földesúri nép egykor legelőkelőbb tisztai és vitézi jobbágyosztályától, kötelezettségeit azonban a leg súlyosabban terhelt szolgarétegtől örökölte.

A királyi hatalom korlátozása

Az új osztályalakulással, a bárók és a köznemesség hatalmi szervezkedésével szoros okozati összefüggésben következett be a királyi hatalom elhanyagolása és alkotmányos korlátozása. A rendi szellem és felfogás a királyi hatalom korlátlanágát valló középkori felfogással szemben politikai jogokat követelt a birtokos osztályok számára. III. Béla névtelen jegyzője — láttuk — még csak a hét foglalóvezér ivadékainak alkotmányos jogait vitatta. II. András idejében Imre spanyoljai — a nagybirtokosság egyik idegen eredetű csoportja — és a királyi serviensek is megkísérelték politikai jogaik elismerését kivívni. Fegyveres gyülekezetük 1222-ben elég hatalmasnak is bizonyult erre, de ez a megmozdulás forradalmi természetű volt s Béla reakciós kormányzata minden további kísérletnek útját vágta. 1231-ben és 1267-ben a törvénynapra fegyveresen felgyülekező nemes serviensek tábora már inkább a kérelmező, semmint az alkotmányos tényező szerepében lépett Béla elé s ő önkényes királyi elhatározással kibocsátott kiváltságleve-

leben erősítette meg apjával, majd erősítette meg és gyarapította maga is jogaikat és kiváltságait. A rendek mindazonáltal nem adták fel törekvéseiket s mikor erre alkalom kínálkozott, egyszerre nagy erővel mozdultak meg.

Alkotmányos fejlődés

III. Béla király jegyzője Árpádot a XII. századi királyokhoz hasonló korlátlan uralkodónak rajzolta. IV. László udvari historikusa, Kézai Simon mester, már az új rendi felfogásnak ad hangot művében. „A magyarok — írja — hét seregre osztottak, úgyhogy minden seregnek volt egy hadnagya, akinek, mint vezérnek, valamennyien egyformán engedelmességgel és szófogadással tartoztak. E hadnagyok közül pedig Álmos fia Árpád volt származásra a legelőkelőbb, javakban a leggazdagabb és hatalomban a legerősebb. Családja a többi nemzetség felett azzal a különös kiváltsággal rendelkezett, hogy az előnyomuló sereg élén s a visszavonulónak az utócsapatában járt.“ Elmondja továbbá, hogy „Taksony fiának, Géza fejedelemnek koráig a magyaroknál az a jogszokás állt fenn, hogy a fejedelmek rendeletére minden magyar fegyverben pontosan megjelenni tartozott a közösség — *communitas* — tanácskozásának és végzéseinek meghallgatására s a közösség, amikor akarta letehetette a hibát elkövető bírót és hadnagyokat s ha igaztalan ítéletet hoztak volna, azt megsemmisíthette.“

Kézai elbeszélésében a királyi hatalommal vetekedő magánhatalommá nőtt nagybirtokos bárók és a vármegyei communitásokban magát kormányzó, a fegyveres országgyűléseken pedig politikai akaratát is érvényesítő köznemesség felfogása és alkotmányjogi törekvése, IV. László korának szelleme jutott kifejezésre, mikor a nagybirtokos főnemesség oligarchiája először lépett fel a királyi hatalom komoly vetélytársaként s a köznemesség először szerzett érvényt legális formában alkotmányos jogainak.

A törvényhozó és kormányhatalom V. István idejéig teljes egészében a király kezében volt. Ha történt is kísérlet — így 1222-ben a főurak egy csoportja, 1231-ben a főpapság részéről — e hatalom rendi korlátozására, ez csak múló sikerrel járt. IV. Béla és V. István — az ismert korlátok közt — éppúgy gyakorolták hatalmukat, mint XI. és XII. századi elődeik. Az 1267. évi törvény — az Aranybullához és 1231. évi dekrétumhoz hasonlóan — a törvénylátó gyűlésre feljött nemesség kezdeményezésére, de mégis önkényes királyi elhatározással kibocsátott kiváltságlevél volt. A főtisztviselőkből alakult királyi tanács résztvett a törvényhozásban és kormányzásban, de nem alkotmányos jogot gyakorló testületként, hanem, mint az uralkodó király magaválasztotta kormánya. A királyi tanács IV. Lászlóig megőrizte eredeti jellegét. Maradt, ami volt Szent István korában, a királyi kormányzat tanácsadó és végrehajtó szerve. IV. László kiskorúsága idején azonban átalakult

a báróknak a királyi hatalmat korlátozó oligarchikus kormányává, mely már részt követelt és kapott is a törvényhozó és kormányhatalomból. A főtisztségek betöltésének s vele a királyi tanács összeállításának, a kormány kinevezésének joga, illetőleg hatalma a király kezéből az éppen uralomra jutott oligarchikus magánhatalmi csoport kezébe csúszott át. A tisztségek betöltése és a tanács megalakítása, ha látszólag a király gyakorolta is, a királyi akarattól függetlenül, sőt gyakran ez akarat ellenére történt a pártok időszerinti hatalmi helyzetének megfelelően. Ez az új királyi tanács már nem a királyi akarat kifejezője, az uralkodó bizalmából kormányzó testület, hanem a királlyal együtt, sőt — ha az uralkodó hatalmi csoport pártérdeke így kívánta — az ő akaratával szemben is kormányzóhatalmat gyakorló oligarchikus kormány.

A törvényhozó és kormányzóhatalom megosztása király és bárók között és a mindenkori kormány pártszínezete szükségképen vonta maga után a királyi tekintély és hatalom erősítésére és pártcélokra egyaránt felhasználható többi hatalmi tényezők alkotmányos törekvéseinek elismerését. A főúri pártok egymással, a király velük szemben a papi és köznemesi osztályokat igyekeztek megnyerni s e végből előmozdították azok politikai jogainak és hatalmának érvényesülését. IV. László nagykorúsága óta a számban meggyarapodott és megyéenként szervezkedő köznemesség is aktív politikai tényezővé lesz. A Szent István-napi fegyveres gyülekezeteket 1277 óta törvényhozó országgyűlés — *generális congregatio régni, parlamenium publicum regni* — váltja fel. A gyülekezés a törvénynapokon jkötetett „régí szokás“ szerint történt. A fegyveresen felvonuló köznemesség a főpapsággal együtt „a király és bárók hozzájárulásával, de a bárók távollétében,“ külön gyülekezett és tanácskozott. A bárók a királyi tanácsban gyakorolták alkotmányos jogaikat, nem ugyan mint az országgyűlés felsőháza, hanem mint a kormányzóhatalomnak a királlyal együtt birtokosai. A papságot és köznemességet az országgyűlésre nem a király hívta meg. „A királyúr, az ország bárói és a többi bárók törvényes hozzájárulásával erre jogot szerezve gyűltek egybe,“ tanácskoztak és határoztak. Határozataikat sem a király, hanem „a király és bárók“ elé terjesztették megerősítés, mint ma mondanék: szentesítés és végrehajtás végett. A kormányzatnak ebbe az oligarchikus formájába és alkotmányos színezetébe, férfikorát elérve, IV. László nem tudott belenyugodni. Uralkodása utolsó éveinek szomorú eseményei a rendek hatalmának megtörésére s az önkényuralom megalapítására irányuló törekvéseit tükrözik vissza. De lázadozása megtört a rendek politikai hatalmán s utóda már minden aggodalom nélkül leszámolt a tényleges hatalmi viszonyokkal.

A Szent István-napi törvénylátó gyűlést szabályozó korábbi rendelkezésekkel szemben, III. András első ország-

gyűlésén, 1290-ben, már rendes országgyűlés évi összehívásáról történt intézkedés. „Az ország összes bárói és nemesei minden évben egyszer gyűlésre tartoznak Fehérvárott összejönni, hogy ott az ország állapotáról tanácskozzanak, a bárók működését megvizsgálják s megállapítva, melyik miképen járt el hivatalában és miképen védte az ország javait, érdemük szerint jutalmat, érdemtelenységükért és mulasztásukért pedig büntetést rójanak rájuk a király és tanácsosai ítéletével. A nádort pedig és a tárnokmestert, országbíró s — a fehérvári egyház jogának és kiváltságainak sérelme nélkül — az alkancellárt is az ország régi szokása szerint, országa nemeseinek meghallgatásával fogja a király kinevezni“ Nyolc esztendővel később még tovább ment András. A királyi tanácsosok, a bárók működésének alkotmányos ellenőrzésén túl közvetlen befolyást is biztosított a papságnak és köznemességnek a kormányzatra. Az 1298. évi országgyűlés határozatai értelmében a papi és köznemesei rend két-két tanácstagot delegált a királyi tanácsba „a királyi udvar és az ország helyesebb kormányzása*4 végett. A főpapi tanácsosok az esztergomi és kalocsai tartományhoz tartozó püspökök közül kerültek ki s háromhavonként tisztességük rendje szerint váltakoztak. A nemesi tanácsosokat az országgyűlés választotta, de a királyi kincstárból részesültek megfelelő eljárásban. Ugyanekkor intézkedés történt a királynéi javak „helyesebb kormányzásáról“ is. Határozatot hoztak, hogy a királyné „ne idegenek, hanem magyar nemesek közül“ válassza tanácsosait s ezek mellé a király is küldjön ki néhány bárót a királyné támogatására. Az alkotmányjogi fejlődés szempontjából figyelemreméltó, hogy míg az 1290. évi törvények a régi formában, királyi kiváltságlevél alakjában bocsáttattak ki, 1298-ban már a szövegezésben és a megerősítés módjában is kifejezésre jut a törvényhozás alkotmányos formája. A papi és nemesi rend határozatait az országgyűlésen résztvevő főpapok foglaltatták oklevélbe és pecsétjükkel megerősítve terjesztették a király és bárók elé, kik azután saját pecsétjüket ráütve adták meg a törvényerőt e határozatoknak.

III. András törvényhozásával befejezéshez jutott az 1222-ben megindult politikai mozgalom. A nemesség alkotmányos jogai, a rendek törvényhozó hatalma teljes elismeréshez jutottak s a király tanácsosainak alkotmányos felelőssége — Angliát és Aragóniát kivéve, valamennyi európai nemzetet megelőzően — törvényes szabályozást nyert. A birtokososztályok törvényhozó jogának elismerése és az országgyűléseken való részvétele lehetővé tette a nemesi jogok törvényes szabályozását is, amire mindeddig nem volt példa. A magyar nemesség ősi jogon, vérségi leszármazás és foglalás jogán élvezett szabadságjoga a XIII. század végéig írásba nem foglalt szokásjog volt s amíg a törvényhozó hatalom kizárólag a király

kezében volt, törvényes elismeréséről, megerősítéséről nem is lehetett szó. Királyi kiváltság, törvény inkább gyengítette volna e jogok erejét s ezért királyi megerősítésükre sohasem gondoltak. Most, hogy a nemesség résztkapott a törvényhozó hatalomból, végre mód nyílt az ősi jogok törvénybe foglalására is. Az 1222., 1231. és 1267. évi királyi kiváltságlevél alakjában kibocsátott dekrétumok intézkedései közül a nemesi jogokra vonatkozók nem az egész nemesség, hanem egy emelkedő társadalmi réteg, a nemesség alsó határán elhelyezkedő királyi serviensek javára történtek. 1290-ben már a királyi elhatározástól függetlenül, ősi jogon élvezett nemesi szabadságnak a nemesi országgyűlés határozatával történt megerősítéséről volt szó s a megerősítés alkotmányos formában létrejött törvény alakjában történt.

A magyar és nápolyi udvar légkörében felnőtt királyaink — András elődei és utódai — szükségképen visszariadtak fejedelmi hatalmuk minden korlátozásának önkéntes elismerésétől. Az olasz város arisztokratikus köztársaságából jött fejedelem viszont egészen természetesnek találta, hogy a nemzeti akaratot kifejező rendi tényezők részt kapjanak az ország sorsának intézéséből. III. Andrást velencei nevelése predesztinálta, hogy ő legyen a magyarok első igazán alkotmányos királya. Erre készítették trónrajutásának körülményei és a nemzet életét irányító reális hatalmi viszonyok is. Trónját az ország sorsát saját belátásuk szerint intéző bárók, főpapok és nemesek elhatározásának köszönhette. Ezért önként és szívesen belenyugodott hatalmának korlátozásába, csak arra vigyázott, hogy az oligarchia túlkapásaival szemben kellő befolyást és hatalmat biztosítson a többi rendi tényezőknek, a főpapságnak és köznemességnek. A királyi tanácsosok alkotmányos felelősségének s a főpapi és köznemesi rend közvetlen kormányzati befolyásának biztosítására nem a királyi hatalommal szemben, hanem a királyi tanácsban ülő oligarchák hatalmának ellensúlyozása végett, a királyi hatalom védelmében volt szükség s az erre vonatkozó törvényes intézkedések a hatalmaskodó oligarcháknak a hatalom birtokáért királyukkal s a király mögé sorakozó főpapi és nemesi renddel vívott küzdelmére vetnek világot.

III. András ezt a nehéz küzdelmet nem vívhatta végig. Váratlan halála és a nyomában kelt trónviszályok újra szabad utat nyitottak az immár egyedül uralmon maradt oligarchia hatalmi törekvéseinek.

Örökösödés vagy választás?

Az Árpádház fiágának kihaltával magyar felfogás szerint a nemzetre, illetőleg a nemzeti akaratot kifejező országrendekre szállt a jog, hogy a szent királyok leányági leszármazól közül a trónra leginkább jogosult és alkalmas királyt megválasszák. Ákos-nembeli István országbírónak már

idézett szavai szerint „az ország főpapjai, bárói, nemesei és minden rendű lakosai... sokat aggódnak és gondolkodnak, Isten kegyelméből hol és miképen találjanak maguknak a szent királyok véreből sarjadt új királyt“ A királyválasztás jogát tehát a rendek maguknak igényelték, de a választást a szent királyok leszármazol, Árpád nőági ivadékai közt kívánták megejteni, mert az első fejedelem választásakor őseik megesküdtek, hogy „vezérük mindig Álmos nemzetségből legyen.“ A nemzet nagy többségének jogi felfogásával szemben a szentszék a korlátlan nőági örökösödés érvényét vitatta, mivel „Magyarország királysága a származás jogán öröklődik s a választás kevésbé törvényesnek és teljességgel ártalmasnak látszik.“ Az elvi ellentét háttérben személyi okok húzódtak meg. A szentszék semlegességéből kilépve, végérvényesen az Anjouknak kívánta a trónt biztosítani. A magyar közvélemény viszont mit sem akart tudni az országot — hír szerint — pápai hűbérül felajánló Anjoukról.

Károly Róbert és Cseh László

Károly Róbertét az Anjou-párti urak nevében Subich György még III. András életében, 1300 tavaszán ünnepélyesen meghívta Magyarország trónjára. A tizenkétéves herceg nagyszülei engedélyével augusztusban érkezett Spalatóba, hol fogadására az egész Subich-had összegyűlt élén Pál bánnal, „Horvátország, Dalmácia és Bosznia urával“ s onnét a dalmát-horvát urak és a városok hódolatát fogadva, még ez év őszén megindult Szlavónia felé. A király halálának híre már Zágrábban érte. Kíséretével tüstént Esztergomba vonult és hívei ott Gergely választott érsekkel királlyá koronáztatták.

A király avatás rendjét és formaságait az egyházi szabályok és százados gyakorlat alapján kialakult törvényerejű jogszokás szabályozta. A felavatási szertartás első mozzanata a rendek és a nagyszámban összesereglett nép országos gyűlekezeten végbement ünnepélyes kikiáltás — *acclamatio* — volt. Ennek elhangzása után az esztergomi érsek — az esztergomi szék üresedése esetén pedig rendszerint a kalocsai érsek — szentelt olajjal felkente és Szent István koronájával királlyá koronázta az új fejedelmet. E szertartás érvényességének korszakunkban már elengedhetetlen feltétele volt a gyermekuralom idején a magyar királyi hatalom szimbólumává nőtt, köztisztelettel övezett szentkorona használata. A koronázás s a bírói, katonai hatalmat jelképező jogar, kard és a többi jelvények átadása után a trónraültetés és a nemzet színe előtt letett koronázási eskü következett, a korlátlan uralkodói hatalom törvényes és emberséges gyakorlásának hosszú időn át egyedüli alkotmányjogi biztosítója. A felavatás a jelenvolt főpapok, főurak és nemesek hűségesküjével és a király vállraemelésével jutott befejezéshez.

Az esztergomi koronázás ezeknek a szokásjogi szabályoknak nyilvánvaló sérelmével ment végbe. A nemzeti akaratot kifejező országos gyűlés helyett csak egy kisebbségi párt fegyveres gyülekezete jött össze. A főurak és nemesek nagy többsége az egész főpappal együtt hiányzott. Szent Istvánnak az ellenpárt kezében levő koronája helyett ez alkalomra készült külön koronát használtak s a szertartást az esztergomi javadalmat — közfelfogás szerint — jogtalanul bitorló Bicskei Gergely választott érsek végezte. Mindez okok közül egy is elegendő lett volna az örökösödési jogra való hivatkozással végrehajtott koronázás érvényének megdöntésére; így együttesen a jogszerűségnek még a látszatától is megfosztották a kis herceg javára bitorul kiesztelt *fait accompli* célzatával végrehajtott királyavatást.

Károly Róbert koronázása után is pártkirály maradt a nemzet szemében s hozzá egy elenyészően kis pártnak királya. A nemzet nagy többsége továbbra sem ismerte el uralkodójának. Más királyt keresett és talált is II. Vencel cseh király hasonló nevű tizenkétéves fia személyében. A választásnál figyelemmel voltak a szentszék által vitatott nőági örökösödés szempontjaira is. E szerint az elhunyt uralkodóhoz legközelebb álló női családtag a trón örököse. A szentszék és az Anjouk magyarországi hívei szerint ez a női családtag Mária nápolyi királyné, IV. László legidősebb nővére volt, mivel ők III. András származásának törvényességét és uralkodása jogosságát kétségbevonták. A magyar közvélemény szerint azonban Mária királyné és unokája III. András leányának születésekor elvesztették öröklési jogukat s a nőági örökösödés értelmében már nem őket, hanem András leányát s annak születendő fiát illette a trón. Erzsébet hercegnőnek pedig Vencel lett a jegyese. Megválasztásával tehát az örökösödés elvén sem esett sérelem.

A rendek még 1301 tavaszán országgyűlésre jöttek össze s az esztergomi koronázást érvénytelennek nyilvánítva, Vencelt választották meg magyar királlyá s apját kérték fel, hogy helyette nagykorúságáig az ország kormányát vigye. A cseh király IV. László halála óta nagyanyja jogán maga tartott igényt a magyar koronára. Most örömmel járult hozzá fia megkoronázásához s 1301 júliusában mindketten Magyarországra indultak. A határon nagy küldöttség élén János kalocsai érsek fogadta és kísérte őket Esztergomba s onnét Budára. A gyermekkirály bevonulását az országgyűlésre Budavárába gyűlt nemesség a pappal és a budai polgárokkal együtt harangszóval és istentisztelettel ünnepelte s miután az országgyűlésen királlyá kiáltották ki, Boldogasszony templomának főoltáráról mutatták be a népnek. Budáról Székesfehérvárra kísérték Vencelt s augusztus végén János kalocsai érsek Szent István koronájával megkoronázta. Az új király szláv hangzású

nevét a magyaros László névvel cserélte fel s míg apja hazatért Prágába, ő maga Budavárában rendezte be királyi udvarát.

1301 végén az ország népe Károly Róbert néhány délvidéki híven és Gergely választott érseken kívül egy szívvel-egy lélekkel állt László király (1301—1305) mellett. A püspökök János érsek vezetésével egyhangúan mellette foglaltak állást. Vele tartottak III. András összes hívei: Aba Amadé, Ákos István, Rátót Domokos, Pécz Apor és a többiek, de őt támogatták Csák Máté, Kőszegi Iván, Kán László és a Borsa-testvérek is. Ez volt a helyzet, mikor Boccasino Miklós pápai követ az országba megérkezett.

Boccasino Miklós

A bíbornok széleskörű felhatalmazással érkezett hazánkba. Határozott utasítása volt, hogy Károly Róbert királyságát elismertesse s a szentszék akaratával szembeszálló magyar főpapokat megrendszabályozza. A budai koronázó gyűlés után még külön felhatalmazást is kapott, hogy a királyt koronázó kalocsai érseket a pápa elé idézze. Boccasino inkább diplomáciával, mint erőszakkal igyekezett célját elérni. Küldetése jó eredménnyel is járt. János érsek halálával a főpapság elvesztette erős vezérével s a pápai követ biztatására békés hírokat kezdett pengetni. Bicskei Gergelynek az esztergomi érseki székből leendő eltávolítása ellenében hajlandóknak mutatkoztak az Anjouk támogatására. A pápa által kinevezett István kalocsai érsek, Mihály zágrábi püspök, a veszprémi, pécsi és győri püspökök fenntartás nélkül Károly Róbert mellé állottak s a főurak közül is sokan — köztük az öreg Csák Ugrin, Rátót Lóránt és a nagy szerepre hivatott Debreceni Dózsa — hajoltak a bíbornok szavára, ki több gyűlést, zsinatot tartott s ott Károly királyt az ország urának kiálttatta ki. Működésének eredményeként Károly Róbert serege 1302 szeptemberében már fegyveres fellépésre határozta magát s a dunántúli vidéket elfoglalva, Buda ellen vonult. Buda polgárai azonban ellenállottak az ostromnak. Jellemző a helyzet elfajulására, hogy a budaiak a Miklós bíbornok részéről városukat ért egyházi átok hatása alatt az egyházi szakadás útjára tértek. Lajos nevű papjuk vezetése alatt zsinatra gyűltek össze, magukat az egyházi átok alól feloldottnak jelentették ki s egyházi átkot mondtak az összes Anjou-párti urakra, főpapokra, sőt magára VIII. Bonifác pápára is. A botrányos esemény inkább javára volt Károly Róbertnek, semmint kárára. Csapatait mégis vissza kellett vonnia Buda alól, mert Kőszegi Iván nagyobb sereggel jött a város felmentésére.

Ezidőben a két király már megkapta az idézést Bonifác pápától, hogy a trónkérdés tisztázása végett ítélőszéke előtt megjelenjenek. Mária királyné és Károly Róbert képviselőiben István kalocsai érsek, Mihály zágrábi, Benedek veszprémi és Tivadar győri püspökök mentek a pápához. Vencel és fia

nem vallottak ügyvédet, csak három jogtudós követet küldtek álláspontjuk ismertetésére, mert ők nem akartak pereskedni Magyarorszáért, melynek trónjára Lászlót „egyhangúlag és szabályszerűen megválasztották“ Noha a szentszék iránt tartó tiszteletet nem tévesztették szemük elől, eljárásukból és mentegetődő nyilatkozataikból világosan kiderül, hogy a pápa döntési jogát és hűbéruraságát vonakodtak elismerni. Egyebet nem is igen tehettek. Mivel László koronáját a magyar rendek választásának köszönhetette, ragaszkodniok kellett a magyar jogfelfogáshoz. Károly Róbert ügyvédei viszont elismerve a pápa döntési jogát, az ellenfelet makacsságban igyekeztek elmarasztalni, mivel nem küldött megfelelő jogi képviselőket. Céljukat hamarosan el is érték. VIII. Bonifác a bíbornokokkal folytatott tanácskozás után 1303 májusában a cseh királyt és fiát ítéletileg eltiltotta a magyar királyi cím használatától, Magyarország lakosait a hűségeskü alól való feloldásuk mellett a nekik való adófizetéstől és szolgálattól. A magyar koronát Károly Róbertnek ítélte, őt és nagyanyját a magyar királyi és királynéi cím viselésére feljogosította s a magyar népet kiközösítés terhe alatt szolgálatukra és támogatásukra utasította. Bicskei Gergelyt az érseki pallium átvétele végett ugyanekkor Rómába rendelte. Az új kalocsai érseket az Anjou-ellenes párthoz szító magyar ferencesek, dominikánusok és pálosok megrendszabályozására utasította. Albert német-római királyt és Rudolf osztrák herceget pedig levélben szólította fel Károly Róbert támogatására.

A magyar és cseh udvarban éppoly megütközéssel fogadták Bonifác pápa határozatát, mint Szép Fülöp és hívei a francia belügyekbe való erélyes beavatkozását. Vencel, László és magyar híveik nem voltak hajlandók a pápa ítéletének engedelmeskedni. Ellenállásra, harcra készültek, mikor híre jött VIII. Bonifác pápa váratlan halálának. Colonna Jakab és Nogaret Vilmos francia királyi kancellár 1303 szeptemberében Anagniban fegyveres sereggel támadtak palotájára s a védőőrség nagy részét lekasabolva, fogságra vetették. A küzdelemben a pápa oldalán tartózkodó Bicskei Gergely is elesett; magát Bonifácot az izgalom és szenvedések döntötték sírba. Utóda XI. Benedek (1303—1304) néven Boceasino Miklós lett.

A magyarországi viszonyokat követsége idejéből jól ismerő új pápa szakított elődjének néhány hó előtt inaugurált erőszakos politikájával s inkább diplomáciával igyekezett Károly Róbert ügyét diadalra vinni. Esztergomi érsekké a harcias Bőnembeli Mihály zágrábi püspököt, az Anjou-párt egyik legerősebb támaszát nevezte ki. Az új érseknek, miután Esztergomot a Kőszegiektől elfoglalta, hamarosan az egész püspöki kart sikerült megnyernie ura számára. Még -az öreg Monoszló Péter erdélyi püspök is átpártolt s a főpapság agitációjára a főurak is sorra odahagyták László táborát, aki nem

éppen királyi módon mulatott, borozott, tivornyázott budai udvarában. Csák Ugrin és Rátót Lóránt után Ab a Amadé, Borsa Kopasz, Pécz Apor, Csák Máté, a budai polgárok egyrésze s a kunok is az Anjou-párthoz szegődtek és az osztrák herceg szövetségében szándékoztak Csehországra támadni. Vencel király felkészült a védekezésre, de seregével előbb Kőszegi István tanácsára Magyarországra jött, hogy fia trónját biztosítsa. De az itt tapasztaltak nagyon elkedvetlenítették. Láta, hogy a helyzet tarthatatlanná kezd válni. Ezért az ország kormányát Ivánra bízva, fiával titkon hazatért Csehországba. De magával vitte a szentkoronát és a többi koronázási jelvényeket is, nehogy Károly Róbertét velük királlyá koronázhassák. A trónigényt Vencel és fia még nem adták fel, de biztosabb helyen akarták bevárni a küszöbön álló összeütközés eredményét.

Vencel már odahaza volt Prágában, mikor augusztus végén Károly Róbert és Rudolf osztrák herceg Pozsony alá gyűjtötték hadaikat s a szövetséget a csehek ellen formálisan megkötötték. Habsburg Albert és fia mindedig nem avatkoztak bele a magyar koronáért folyó küzdelembe. Károly Róbert és László anyjuk révén egyaránt unokái voltak Habsburg! Rudolfnak s a rokonság a német-római királyt és az osztrák herceget semlegességre készítette. Rokonszenvükkel mégis az Anjou felé hajoltak, kinek törekvései nem veszélyezték az ő érdekeiket. Károly Róbert magyar királyságának előmozdítása mi kockázattal sem járt a Habsburg-hatalomra. A cseh trón örökösének magyarországi uralmával azonban újra fel-támadt a Morvamezőn harminc év előtt elhárított veszedelem.

II. Vencel 1296 óta Csehország mellett Lengyelország felett is uralkodott s hatalma a magyar királyság megszerzése után II. Otokár hatalmának szélesebb keretben való feltámasztását jelentette volna. A Habsburg-érdek Magyar- és Csehország egyesülésének megakadályozását követelte s ezért Albert szívesen engedett a pápa felszólításának, hogy Károly Róbertét Vencel ellen megsegitse. A szövetség egyébként hatalomgyarapodással is járt a Habsburgok számára, mert Károly Róbert beleegyezett, hogy Pozsony III. András osztrák özvegyének birtokaként osztrák kézen maradjon. Az Anjou-párti magyarok és kunok Magyarországra támadtak. Amadé nádor Lokietek Ulászló lengyel herceg kis csapatával együtt Galíciába tört. Albert német serege októberben cseh területen Kutenbergig hatolt. A két hónapig tartó háborúban nagyobb ütközetre nem került sor, de a cseh tartományok sokat szenvedtek a pusztító támadásoktól s a cseh király lengyelországi uralma is alapjában megrendült. A háborúnak a tél vetett véget s miután II. Vencel 1305 júniusában meghalt, fia kötötte meg a békét Albert királlyal.

Bajor Ottó

A béke értelmében László lemondott Magyarországról, felbontotta III. András leányával kötött eljegyzését és megígérte, hogy a szentkoronát és a többi koronázási jelvényeket kiszolgáltatja. Károly Róberttel azonban nem kötött békét s mikor 1305 októberében ünnepélyesen is lemondott Magyarországra vonatkozó minden igényéről, jogait nem reá ruházta át, hanem Ottó bajor hercegre s neki adta át a koronázási jelvényeket is. Erre a lépésre magyar hívei bírták rá Lászlót, aki

III. Vencel néven lépett apja örökébe, de a cseh koronát hirtelen halála miatt csak egy esztendeig viselte. Párthívei közül Ákos István bajor menyé révén sógorságban állt Ottó herceggel. A Kőszegiek, Borsák és párthíveik pedig azt remélték, hogy meglett férfit állítva a fiatal Anjou herceggel szembe, könnyebben fognak az ellenpárttal elbánni. Ottó Ausztrián át titkon szökött Magyarországra s a Kőszegiek támogatásával december elején bevonult Fehérvárra. A szentkorona kezében volt, de érseket koronázásához nem kapott. Az új esztergomi érsek, Tamás teljes lélekkel állt Károly Róbert oldalán s mialatt Rudolf osztrák herceg a Kőszegiek határszéli birtokait pusztította, még augusztus hónapban kiközösítette az egyházból Ivánt, Henriket és híveiket. A kalocsai érsek és a többi püspökök is Károly Róbertét támogatták, de Benedek veszprémi és Antal Csanádi püspök vállalták a törvényellenes koronázást és december elején Szent István koronájával megkoronázták IV. Béla bajor unokáját. A koronázást csonka országgyűlés előzte meg, melyen az Ottó-párti oligarchákon kívül az ő hatalmi körzetükben élő nemesek, az erdélyi szászok s valószínűleg a budai, esztergomi és fehérvári polgárok küldöttei is résztvettek.

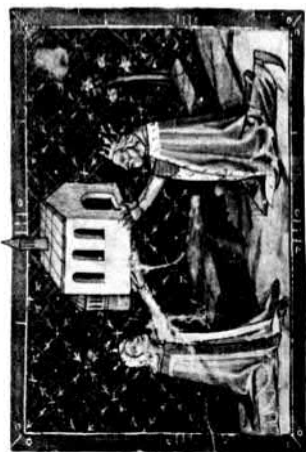
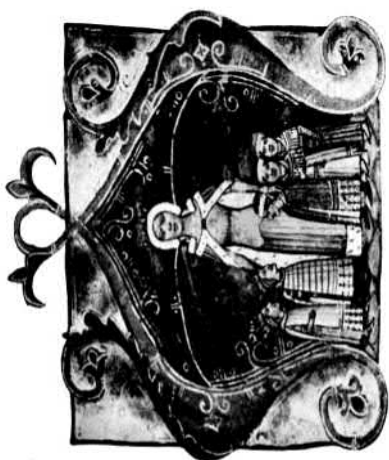
Ottó herceg (1305—1307) megkoronázása az anjoupárti magyar urak körében nagy megdöbbenést keltett s első meglepetésükben erélyes fellépésre képtelenek lévén, fegyverszünetet ajánlottak. Az egyéves fegyverszünet kitűnő taktikának bizonyult. Megakadályozta Ottó híveinek fegyverkezését, viszont a főpapságnak alkalmat adott az Anjou-párt megerősítésére. Letelte után Tamás esztergomi érsek újra kihirdette a Károly Róbert ellenségeivel szemben kimondott egyházi átkot. Vencel régi hívei közül sokat Károly pártjára vont s a Kőszegiektől visszafoglalta Esztergomot. Budavára is az Anjouk kezére került. V. Kelemen (1305—1314) pápa pedig Tamás jelentésére Rómába idézte a csanádi püspököt, hogy a szabálytalan koronázásért felelősségre vonja. Ottót magát eltiltotta a királyi cím viselésétől és a Károly Róbertét illető királyi hatalom gyakorlásától. A pápa és a főpapság határozott állásfoglalása s az Anjouk táborának folytonos erősödése gondolkodóba ejtette Ottó párthíveit, kik közé éppen most készült beállni Kán László erdélyi vajda. László vajda

a pártküzdelemtől eddig meglehetősen távortartotta magát. Vencel és Károly Róbert küzdelmét ügyesen kihasználva, Csák Máté, Kőszegi Iván és Subich Pál hatalmához hasonló fejedelmi „Aiatalmat épített ki a keleti országrészen s ezekhez hasonlóan messzire terjedő ambíciói voltak. Mint a Kőszegiek

III. András anyjának családjával, az Ákosok a Wittelsbachokkal, Csák Máté néhány év múltán a Habsburgokkal, ő is uralkodó-dinasztiával keresett rokoni összeköttetést. Ottó királylyal rokonságban álló felesége közvetítésével leányát ajánlotta nőül a királynak, aki első feleségét, Habsburg Katalint már régen elvesztette. Ottó rá is állt a házasságra, mert László megnyerése egyszeriben javára billentette volna a mérleget. Nyugaton a Kőszegiek, északon az Ákosok, keleten a Borsák és László vajda hatalmára támaszkodva, siker reményével vehette volna fel a küzdelmet ellenfelével. 1307 nyarán el is utazott Erdélybe, leendő apósa látogatására. De László közben meggondolta a dolgot. Jó politikusként felismerte a tényleges erőviszonyokat s nem akarta végleg elvágni az Anjoukkal való kibékülés útját. Az esküvőre érkező királyt, kinek koronázását épp ezidőben nyilvánította a pápa érvénytelennek, fogságra vetette s ezzel eldöntötte a magyar trón sorsát. László vajda nem tartozott még az Anjouk hívei közé, de hit-szegő! és erőszakos cselekedetével több szolgálatot tett nekik minden párhívüknél. Ottó a fogságból László feleségének segítségével szabadulván, sietve elhagyta az országot s bár a magyar királyi címet 1312-ben bekövetkezett haláláig viselte, visszatérésre többé nem gondolt.

Károly Róbert kikiáltása

Hét év alatt a hangulat Károly Róbert javára nagyon megváltozott. III. Vencel meghalt s vele kihalt a cseh királyi ház. Trónját — Rudolf osztrák herceg rövid uralma után — sógora, luxemburgi Áron János, foglalta el. IV. Béla legidősebb leányának nem volt több fiági ivadéka. A második leány fia, bajor Ottó, csúfos kudarccal takarodott ki az országból. A harmadik lány veje, I. Ulászló lengyel király, barátja volt Károly Róbertnek s Vencel halálával visszaszerzett országa konszolidálásával volt elfoglalva. Halicsban még élt IV. Béla negyedik leányának fia, György fejedelem, kinek fiát 1317-ben megkísérelték trónkövetelőül kijátszani, de az ő neve most még nem került szóba. III. András leányát eljegyzésének füstbemenetele után anyja Henrik osztrák herceghez készült nőül adni, de a leány inkább az apácafátyolt választotta s életét egy svájci dominikánus kolostorban szentelte Istennek. V. István fiatalabb leányainak leszármazottai egyáltalában nem jöhettek tekintetbe testvérénjük unokája mellett, de Mária nápolyi királyné is nagyon jól értett legközelebbi rokonainak összetartásához. Károly Róbert így Ottó elfogatása után egyedül

I. Károly és családja.

1. KÁROLY ÉS CSALÁDJA. Ismeretlen festő Magyarországon készült miniatűr képei Nagy Lajos király könyvtárának kódexeiből, Kálti Márkus 1358. évi Képes Krónikájának a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában levő kéziratából és az oxfordi Bibliotheca Bodleiana Aristoteles-kódexéből. Baloldalon a felső kép Erzsébet királynét ábrázolja öt fiával, Lajos és Endre királyokkal, Károly, László és István hercegekkel; alatta a lippai egyházat az Ürnak felajánló I. Károly és Erzsébet láthatók. A jobboldalon a felső kép tárgya Nagy Lajos születése, alul Nagy Lajos arcképe.

maradt a küzdőtéren s a magyarok nagy többsége most már belenyugodott, hogy ő legyen királyuk.

III. András, cseh László és bajor Ottó egykori hívei mind nagyobb számban tértek át Károly Róbert hűségére. A legelőkelőbbek közül — Csák Ugrinon kívül, aki kezdettől fogva Károly Róbert híve volt — Aba Amadé, Rátót Domokos, Lóránt és László, Borsa Kopasz, Pok Miklós, sőt az öreg Ákos István is átpártoltak. László és Ottó csúfos szereplése, Károly Róbert megnyerő egyénisége, a főpapság erőteljes állásfoglalása és rábeszélése sorra meggyőzte őket korábbi álláspontjuk helytelenségéről. Belátták, hogy az olasz földről jött eszes és vitéz francia herceg, ki régi családi kapcsolatait, előkelő származását szinte elfeledve, büszkén vallotta magát az Árpádház leszármazójának s mindig csak magyar őseit, a szent királyokat emlegette, nem idegenként jött az országba s az Árpádok nyomdokán járó igaz magyar király akar lenni. Mellé állottak tehát, de elvi álláspontjukat nem adták fel. Ragaszkodtak hozzá, hogy trónját ne pusztán öröklés jogán és a pápa döntése alapján, hanem a magyar országgyűlés választása, illetőleg hozzájárulása alapján, a régi szokásnak megfelelő szertartások közt, a hagyományos koronázási eskü és Szent István koronájával leendő felavatás után foglalja el. Ezért a papsággal és köznemességgel 1307 október 10-én a pesti Rákosmezőn, Szent Péter egyháza mellett, országgyűlésre jöttek össze s ott „Károly király urat a törvényes örökösödés értelmében Magyarország királyának, örökös született uruknak“ ismerték el és kiáltották ki. Hűséget és engedelmességet esküdtek Károlynak és erős fogadalmat tettek, hogy a korona javak visszaszerzésében, az elfoglalt egyházi és nemesi birtokok visszavételében és visszaadásában, a köznemesség szabadságjogainak helyreállításában és védelmében közös akarattal és egyesült erővel támogatni fogják. Az esztergomi és kalocsai érsekek felhatalmazást kaptak, hogy az országgyűlés határozatai ellen vétő, hűségi fogadalmukat megszegő országlakosokat egyházi átok alá vessék.

Gentile bíboros követsége

A rákosi gyűlésen a nemzet nagy többsége királyának ismerte el Károly Róbertét, de az új király zavartalan kormányzata még korántsem volt biztosítva. A leghatalmasabb oligarchák — László vajda, Henrik bán és Máté nádor — nem jöttek el az országgyűlésre. A várakozás álláspontjára helyezkedtek, mert hódolatuknak nagy árat kívántak szabni, tartományúri hatalmuk elismertetésére törekedtek. Megnyerésük végett valóságos diplomáciai tárgyalásokra, formális egyezkedésre volt szükség. Ennek a nehéz feladatnak megoldása Gentile pápai követre hárult.

A ferencrendi szerzetesből bíbornoki méltóságra emelt diplomatát V. Kelemen pápa 1308 tavaszán küldte ki apostoli

követül a magyar királyság és melléktartományai, valamint a lengyel tartomány egyházi ügyeinek felülvizsgálatára, rendezésére és Károly Róbert magyarországi uralmának végleges biztosítására. Fra Gentile a dalmát-horvát egyház ügyeinek elintézése után 1308 szeptemberében érkezett fényes papi kísérettel s a Subich Pál bán vezetésével hozzácsatlakozó horvát főurakkal Zágrábba, hol Károly Róbert fogadta egész udvarával.

A bíbornok első feladatának az egyházi fegyelem helyreállítását és a papság politikai megszervezését tekintette. Bóccasino Miklósnak sikerült a főpapok többségét a pápa támogatását élvező Anjouk ügyének megnyernie, de az ellenzéki papok száma még mindig nagyon tekintélyes volt. Benedek veszprémi püspököt inkább csak a Kőszegi-hatalom torkában fekvő birtokaiért való aggodás vitte bajor Ottó táborába, de Antal Csanádi püspök magyar lelke teljes meggyőződésével vállalta a nemzet szabadságának biztosítása végett megválasztott Ottó koronázását. A kisebb javadalmak, apátok és kanonokok egy része pedig az alsó papság nagy tömegeivel együtt Ladomér és János érsekek hagyományainak megtagadását, a nemzeti ügy elárulását látta a főpapság állásfoglalásában. A változott politikai helyzet megítélésére képtelen vidéki papság Károly Róbertben most is csak az utolsó nemzeti királlyal szembezálló idegen trónkövetelőt látta. A papság két táborra szakadt s a politikai ellentét nyomán — aminek legkirívóbb tünete a budai papok pápaellenes fellépése volt — a hierarchikus rend, a papi és szerzetesi fegyelem is megbomlott. A budai zsinaton és Ladomér erélyével nehezen orvosolt régi bajok újra kiütköztek. Gentile ezeket kiküszöbölendő a pápa felhatalmazása alapján közhírré tette, hogy a székes- és társkáptalanok kanonoki stallumai és az évi tíz márka ezüstöt meghaladó jövedelmet adó összes javadalmak betöltésének jogát magának tartja fenn, hogy a dús javadalmak elnyerésének reményét csillogtatva „a római egyház iránt odaadásra és Magyarország békéjének helyreállítására ösztönözze“ a papságot. Egyidejűleg vizsgálóbiztost küldött az összes kolostorokba a szerzetesek életének felülvizsgálására és szükség esetén megrendszabályozására. Az elébe került ügyek elbírálásánál tapintattal és kímélettel járt el, de ha ellentállással találkozott, nem riadt vissza a legszigorúbb fegyelmi büntetések, az egyházi kiközösítés, súlyos pénzbírság és javadalomfosztás alkalmazásától sem. Erélyes és mégis tapintatos fellépésével hamarosan sikerült a papság nagy többségét meghódítania, a többieket pedig megfélemlítenie.

A papság megfegyvelésével párhuzamosan fogott az oligarchák meggyőzéséhez. Még Zágrárból érintkezésbe lépett Kőszegi Henrikkel és László vajdával, Lászlót óva intette a szkizmatikus szerb királyi házzal való rokoni összeköttetéstől, ami nemcsak az egyház, de a magyar király szempontjából is aggályos volt, mert az emelkedő szerb hatalom ezidőben már

szemet vetett a déli tartományokra. Henrik bánnal folytatott tárgyalásainak közvetlen emléke nem maradt fenn, de az 1308. évi zsinaton való részvételéből nyilvánvaló, hogy előzően egység jött létre. Ennek létrehozatala után indult el Gentile október végén Károly királlyal együtt Budára, honnét tüstént követet küldött Csák Mátéhoz s őt találkozóra hívta. Máté Budára nem mert eljönni, cseletől tartott. A találkozás mégis létrejött Visegrád mellett Kékesen. Máté a bíbornok egyenes kérdésére némi habozás után kijelentette, hogy hajlandó a király és ország szolgálatára állni. Gentile kezébe a hűségi fogadalmat is letette Károlynak és megígérte közreműködését a rend helyreállításában. Ugyanekkor levél útján László vajdával is létrejött valami egység.

A pesti zsinat

A leghatalmasabb és legveszedelmesebb oligarchákkal ilyenképen előzetesen megegyezve, a bíbornok november végére országos vegyes zsinatot hívott össze Pestre, melyen Csák Máté, László vajda és a délvidéken elfoglalt öreg Csák Ugrin tárnokmester követekkel képviseltették magukat, Kőszegi Henrik és Miklós — Iván unokája — pedig a többi bárókkal együtt személyesen megjelentek. Tamás esztergomi és Vince kalocsai érsek vezetésével eljöttek az összes püspökök, az egész nemeség, a kunok, szászok, sőt a budai polgárok is.

Gentile megnyitó beszédében a történetből vett példákkal, főleg Szent István koronakérésével kezdte bizonyítgatni, hogy a magyar trón betöltésének, a korona átruházásának joga a pápát illeti meg. A főurak és nemesek erre morogni kezdtek. „Nincs tetszésünkre“ — mondták — „hogy a római egyház, vagy nevében a követ úr gondoskodjék az országnak királyról, de hozzájárulnak, hogy a követ az egyház nevében megerősítse Magyarország királyi méltóságában azt, akit ők az ország régi és meggyökeresedett szokása szerint már megválasztottak és királlyá emeltek s hogy jövőre mindenkor a pápának és a római egyháznak legyen joga megerősíteni és megkoronázni azt, akit ők az igazi királyi nemzetségből egyhanggal és egy lélekkel megfognak választani.“ E javaslat biztosította a nemzet szabad rendelkezési jogát, a leányági Árpádmaredek örökösödési jogának elvi korlátait közt, de honorálta a szentszék álláspontját is a megerősítés alaki jogának elismerésével. Az okos olasz megelégedett e kompromisszumos megoldással, mely a pápának — ha csak formailag is — biztosította Magyarország feletti fennhatósági jogát, védencének a magyar koronát. A rendek erre az előző évi országgyűlés határozatát megismételve „igazi és törvényes királynak, született uruknak“ ismerték el és kiáltották ki Károly Róbertét s neki a fészületre egyenként hűséget és engedelmességet esküdtek, a legátus pedig a pápa nevében megerősítette Károlyt királyi méltóságában. A november 27-én megnyílt zsinat december 3-ig maradt együtt és fontos határo-

zatokat hozott az országos rend és egyházi fegyelem helyreállítása érdekében. A bíbornok által ünnepélyes okiratban foglalt határozatok közül az első az ország állapotával foglalkozik. Ünnepélyesen megállapítja, hogy Károlyt az országrendek az ország régi szokása szerint törvényes királyukká fogadták és ismerték el s hogy a követ őt a római egyház nevében megerősítette és Magyarország született és törvényes királyának nyilvánította, kinek mindenki engedelmességgel tartozik. Mindazokra, akik őt elismerni vonakodnak, vagy ilyeneknek kedveznek, szigorú büntetést szabtak. Egyházi átok, interdictum, jószágvesztés, börtön voltak a büntetések. A második szakasz a király sérthetlenségéről intézkedett s a felségsértők ellen a világi törvényben előírt büntetések — vagyonvesztés és halál — mellé az utódokat is terhelő szigorú egyházi büntetéseket állapított meg. A harmadik szakasz a koronázásról intézkedik, kimondva, hogy, ha a koronát az 1309 júniusra hirdetett országgyűlésig László vajdától visszaszerezni nem tudnak, új koronát fognak készíttetni s a királyt azzal koronázzák meg. A negyedik szakasz a királyi javak visszaszerzéséről és helyreállításáról rendelkezett. A következő tizennégy szakasz egyházi természetű intézkedéseket tartalmaz. Rendelkeztek a főpapok bántalmazóinak, az egyházakat támadó világiakat segélylyel vagy tanáccsal támogató papoknak, az egyházi javadalmakat és jövedelmeket bitorlóknak szigorú büntetéséről, a papok taníttatásáról és műveléséről, az istentisztelet megtartásáról, a nyilvános ágyasság megszüntetéséről, a kánoni választásról és az addig szokásos kegyúri gyakorlattal ellentétben minden papot eltiltottak, hogy világi személy kezéből bárminő egyházi javadalmat elfogadjon. A zsinati határozatokat azután a budai főtemplomban 1309 május 8. és július 14. közt sorra kihirdették a koronázásra nagy tömegben Budára, Pestre sereglett országlakósoknak.

I. Károly király megkoronázása

László vajdától a koronát nem sikerült visszaszerezni s így a pesti zsinat határozata értelmében a koronázó országgyűlésre új, díszes koronát készíttettek. A bíbornok június 11-én ünnepélyesen megszentelte a koronát s miután Károly Róbert a koronázási esküt június 15-én az országgyűlésre összegyűlt rendek és a nagyszámban eljött polgári és paraszt népség színe előtt letette, Tamás esztergomi érsek a következő napon királlyá koronázta. De a magyarok még mindig elégedetlenkedtek. Bármily ünnepélyességgel szentelte is meg a pápa követe az új koronát, bármennyire hangsúlyozták is, hogy erre a rendkívüli eljárásra csak azért van szükség, mert Szent István koronája illetéktelen kézbe került, a nélküle végrehajtott koronázást teljes érvényűnek elismerni nem tudták. A közvélemény teljes egyhangúsággal követelte, hogy a szent király véréből való származása címén trónraemelt királyt az ő koronájával avassák

fel. A közhangulat hatása alatt Gentile is erélyes lépésre szánta el magát. 1309 karácsonyán egyházi átok alá vetette László vajdát s megfenyegette, hogy ha a koronát Gyertyaszentelőig vissza nem szolgáltatja, a pesti zsinaton kiszabott súlyosabb büntetéseket is alkalmazni fogja. Megtérése esetére azonban kilátásba helyezte mindé büntetések elengedését. A vajda még most is habozott, de később jobb belátásra tért s visszaküldte a jelvénnyeket. Tamás esztergomi érsek 1310-ben, Szent István napján a Fehérvárra gyűlt országrendek jelenlétében most már a szent koronával harmadszor is királlyá koronázta Károly Róbertét, ki magát ugyan örökös királynak tartotta, de belenyugodott, hogy jogos öröksége birtokbavételéhez alattvalóinak hozzájárulását is meg kellett szereznie s uralkodása éveit ezidő óta következetesen 1301-től számítva — hallgatólag bár — III. Andrást uralmának törvényességét is elismerte.

Oligarchák kormánya

I. Károly (1307—1342) koronázása idején a hatalom tényleges birtokosai, az ország igazi urai még mindig azok az oligarchák voltak, kik a gyermekkirályok — cseh László és Károly Róbert — küzdelme idején teljesen függetlenítték magukat a központi hatalomtól. A Duna-Tisza-köze és a Köröstől az Al-Dunáig terjedő tiszántúli vidék kivételével az egész ország az ő hatalmi körükbe tartozott. A tengermelléken Subich Pál, a szávántúli Szlavóniában Babonics István és János, Szlavóniában és Dunántúl Kőszegi Ivánnak 1307-ben bekövetkezett halála óta Kőszegi Henrik, az északnyugati felföldön Csák Máté, északkeleten Aba Amadé, Borsod és Gömör megyékben Ákos István, tőle délnyugatra Rátót Domokos és rokonsága, a Tiszántúl „erdőninnen” részén Borsa Kopasz, Bereg, Ugocsa, Máramaros vidékén Pok Miklós, Erdélyben Kán László, Szörényben Tivadar bán fia, Havaselvén a kún származású Basarába oláh vajda, Macsóban Dragutin István, a Szerémségben és környékén Csák Ugrin szinte korlátlan fejedelmi hatalommal uralkodtak. IV. Béla óta szerzett törvénykezési és pénzügyi kiváltságaik s az érdekkörükbe tartozó megyék és országrészek fölött királyi adomány címén, vagy önhatalmúlag gyakorolt örökös ispáni, báni, vajdai hatalmuk birtokában fejedelmi jövedelemmel rendelkeztek, nagy hadseregeket tartottak s a közigazgatás és törvénykezés funkcióit saját közegeikkel látták el. A vármegyéket királyuk megkérdezése nélkül örökös birtokukként kormányozták, vagy kormányoztatták saját híveikkel. Kőszegi Henrik bán, fiai és unokaöccsei a szlavón báni méltóság mellett kezükben tartották Győr, Moson, Sopron, Vas, Zala, Somogy, Tolna, Baranya és Bodrog vármegyék ispánságát s a Károly megkoronázását megelőző időben Esztergom, Pilis, Veszprém és Fehér megyékre is kiterjedt hatalmuk. Csák Máté királyok módjára nádort, tárnokmestert, kancellárt tartott és tizenhárom megyére terjedő tartományában megyésispánokat nevezett ki a

szolgálatába szegődött birtokos urak közül. Hasonló jogokat gyakorolt Erdélyben László vajda és Amadé is, kinek családja az ungmegyei örökös ispánság mellett Zemplén, Abaúj, Sáros és Torna megyék ispánságát is kezében tartotta. Bihar, Szabolcs, Szatmár, Kraszna és Szolnok megyék ispáni méltóságát a Borsák viselték. Hadbaszállás idején a hatalmi körzetükben lakó katonáskodó népelemek e tartományurak zászlaja alatt vonultak hadba s a kisebb bárók, valamint a király személyes vezetése alatt hadra kötelezett birtokos urak, köznemesek, serviensek és várjobbágyok akarva-nemakarva kénytelenek voltak az ő hadseregükhöz csatlakozni. Az 1307. évi országgyűlés ezért tartotta szükségesnek kimondani, hogy az elnyomott nemesek szolgálatukat, fegyverüket önkéntes elhatározással ajánlhatják fel annak, akinek akarják. A nagy bárók nagyratörő fejedelmi aspirációja családi politikájukban is kifejezésre jutott. Henrik bán leányát — láttuk — III. András olasz unokaöccse vette nőül. Ákos István hasonló nevű fia a bajor Wittelsbach-házból házasodott. László vajda felesége is bajor hercegleány volt, leányát pedig előbb Ottó királynak szánta, majd II. Uros István szerb király fiához adta nőül. Csák Máté veje István cseh herceg volt s a Habsburgokkal is házassági kapcsolatokat keresett. Vodicsai Babonics felesége III. András olasz nagynénje volt, János fia pedig Albert görzi gróf leányát vette nőül. Subich Pál nővére Tiepolo Lőrinc velencei dogé fiával lépett házasságra s a Subichokkal maguk az Anjouk is sógorságot tartottak.

Károly Róbert trónfoglalását ezek a bárók saját hatalmi törekvéseik biztosítására, kiváltságos helyzetük, bitorolt tartományúri hatalmuk megerősítésére igyekeztek felhasználni s az ifjú király — harmadik koronázása idején töltötte be huszonkettedik évét — akarva-nemakarva alkudozásra kényszerült. Trónralépése forma szerint az országgyűlésre egybesereglett rendek, a főpapok, főurak és nemesek egyhangú választásának eredménye volt, de uralma valójában nem ezen a választásom hanem a katonai és gazdasági hatalmat az ország legnagyobb részével együtt kezükben tartó oligarchákkal kötött paktumon alapult. Gentile bíbornok irataiból tárgyalásainak csupán legfontosabb mozzanatairól, rendszerint csak az eredményről értesülünk, de a következményekből nyilvánvaló, hogy a bíbornoknak a király nevében formális egyességet kellett kötnie a hatalom tényleges birtokosaival. Csák Máté, Kán László és Kőszegi Henrik épp azért maradtak távol az 1307. évi országgyűlésről, hogy hódolatukat uralkodó fejedelmek közt szokásos diplomáciai egvesség alapján mutassák be. S ez az egvesség elég leiaiázó volt Károlyra. A nagy bárók hűségesküje ellenében kénytelen volt teljes királyi hatalma gyakorlásáról, főtisztviselői önkéntes megválasztásáról lemondani. Közvetlenül koronázása előtt három nádor szerepel egyidőben környezetében, kik közül Csák Máté északnyugaton, Borsa Kopasz a Tiszántúl, Aba Amadé

északkeleten, a Tisza-Duna-közén és a Dunántúl északkeleti csücskében tényleges nádori hatalmat gyakorolt. A Dunántúl viszont a Dráva-Száva-közével együtt Kőszegi Henrik szlavón bán hatósága alatt állt. A tengermelléki horvát bánság és Bosznia ura továbbra is Subich Pál maradt, míg a Babonicsok „nagyzsupáni“ címmel kormányozták a szávántúli Szlavóniát. László vajda is megmaradt Erdély kormányzata élén s Károly még koronázása előtt kénytelen volt a tárnokmesteri méltóságot is Csák Máténak adni. A királyné tárnokmesteri tisztét ugyanekkor Borsa Beke, Kopasz testvéröccse vette át, országbíró Csák János, lovászmester Kőszegi Henrik fia János lett. A kormányhatalom továbbra is az interregnum idején kormányzó tartományurak kezében maradt s ha Amadé, Kopasz és Babonics István őszintén elismerték is uruknak a magyar királyi hatalom szimbólumaként tisztelt szentkorona viselőjét, a magyar lélektől idegen Henrik és Pál bánok s a honfoglaló Árpáddal egyenrangú ősökkel dicsekvő Máté nádor és László vajda — Szabolcs és Gyula vezérek ivadéka — nem sok tekintettel voltak az új királyra. Hűségesküjük ellenére továbbra is önálló fejedelmekként uralkodtak.

A KIRÁLYI HATALOM HELYREÁLLÍTÁSA.

AZ ÁRPÁDHÁZ leányági ivadékainak a magyar trónért vívott kétévtizedes küzdelme az örökösödés és az Árpád i- Jk ivadékaira korlátozott szabad királyválasztás elvének bölcs és tapintatos összeegyeztetésével ért véget. I. Károlyt, mint az ősi királyi ház törvényes nőági örökösét, a nemzet „Szent István véreből¹⁴ származó „született urát¹¹ a nemzeti akarat kifejezésére hivatott birtokosrendek országgyűlési határozattal ismerték el és kiáltották ki „Magyarország igazi és törvényes királyává.“

Az új dinasztia

Az új királlyal új dinasztia került a magyar trónra, melyet a magyar nagyanya vére és a szent királyok hagyományának tisztelete erős köteléssel fűzött magyar alattvalóihoz, de származásra mégis idegen volt. I. Károly apai részről a Capet-ház nápolyi ágának és más jeles francia nemzetségeknek leszármazója, anyai részről a Habsburgok családi hatalmát megalapító I. Rudolf unokája, tisztavérű délnémet családok ivadéka volt. Nagyanyja révén a magyar királyok és kún fejedelmek mellett a Komnénosz-dinasztiát alapító I. Alexiosz császárt is ősei közé sorolhatta. Személyében négy kiváló, uralomratermett dinasztia — a Capetek, Habsburgok, Komnénoszok és Árpádok — vére, tehetsége, hagyományai egyesültek. Jelleme és képességei kialakításában a döntő szerep mégis apái vérenek és tradícióinak jutott. A nápolyi udvar, hol gyermekkorra első benyomásait szerezte, e korban még francia volt. Apja és nagyapja francia nevelésben részesültek, családjuk francia főágával szoros baráti és rokoni érintkezést tartottak fenn s a kezükre jutott olaszországi hűbéreket, főtisztségeket francia hűbéres báróiknak adományozták. A nápolyi királyság bárói, főméltóságviselői I. Károly és II. Károly idejében a Beaumont-, Puy-, Toucy-, Morihér-, Girard-, de Lamennais-, Merloto- és más francia családok tagjai voltak. Károly Róbert is francia nevelőt kapott Druget Fülöp személyében, kinek apja — a picardiai Merloto-családból sarjadt Druget Miklós — Martel Károlynak mentora volt. Magát Károlyt erős autokratikus hajlam és céltudatos kitartás, de emellett kitűnő reálpolitikai érzék, kiváló emberismeret, diplomatikus tapintat, ügyes alkalmazkodóképesség, megnyerő modor, szórakozásra, víg mulatozásra és kitartó komoly munkára egyaránt hajlamos, kiegyensúlyozott

kedély, harcrakész bátorság és könnyed lovagi szellem jellemezte. Csupa oly tulajdonság, melyek a Capet-ház és más francia dinasztiák idegenbe szakadt ágait a kor legjelesebb és hatalomban folyton gyarapodó nemzeti uralkodóházaivá avatták. Ezek a dinasztiák francia eredetüket nem tagadták meg, családi kapcsolataikat lehetőleg fenntartották, sőt erősítették, érdekük volt a tágabb értelmű dinasztikus érdekek iránt is, de ezeket az érdekeket — szemben a családi érdeket rendszerint mindenk fölé helyező német dinasztiákkal — alá tudták rendelni új hazájuk és szűkebb értelemben vett családjuk érdekeinek. Új alattvalóikhoz igyekeztek áthasonulni. Odahaza és keleten — a Szentföldön és Görögországban — ízig-vérig franciák maradtak, másutt a régi normannok példájára bámulatos könnyűséggel asszimilálódtak s lettek Nápolyban olasz, Hispániában spanyol-portugállá, Britanniában angollá, Magyarországon érzésben és törekvésben vérbeli magyar uralkodókká.

Az oligarchák ellen

A gyermekkorában magyar földre szakadt Károly király is hamarosan magyarrá lett. Környezetében a Drugeteken kívül franciákat, olaszokat nem tartott. Legbizalmasabb tanácsosait magyarok és kisebb részben horvátok közül választotta. Magát mindig szent királyok véreből sarjadt fejedelemnek, azok született örökösének vallotta. Politikája, kormányzati eszközei, reformtevékenysége magukon viselik francia származása bélyegét, de célkitűzései, törekvései magyar érdekek voltak. Mint egykor IV. Béla, ő is a magyar nemzetállam erősítését, az árpádházi királyok hatalmának és tekintélyének helyreállítását, a királyi hatalmat csorbító centrifugális erők megsemmisítését tűzte célul; csupán eszközei voltak mások. Béla nyílt erőszakkal tört célja felé, Károly a diplomatikus sakkhúzásokhoz is jól értett.

Trónraléptekor színre belenyugodott hatalmának korlátozásába, de titkon tüstént leszámolásra készült. Udvarát a nagy bárók hatalmi körzetétől legtávolabbeső, könnyen védelmezhető vidéken, Temesvárott rendezte be s itt szervezte meg első hadseregét. A nagy küzdelemre természetes szövetségesül, hűséges segítőtársakul kínálkoztak az oligarchák hatalmaskodásaitól sokat szenvedett birtokos urak. Szlavónia, a Duna-Tisza-köz és a Maros-vidék birtokos nemessége, közöttük az öreg Csák Ugrin atyafisága, Aba-nembeli Neksei Dömötör és Sándor, Bór-nembeli Szeri Pósa, Hermány-nembeli Lack, Csák-nembeli Tót Lőrinc fegyveres rokonaikkal és familiárisaikkal seregestől tódultak a király szolgálatára. A kúnok is egyszívvel-egylélekkel álltak Károly mellé s eljöttek a felvidéki oligarchák zsarnoksága elől menekülő, hazájukat, birtokukat odahagyó urak, köztük a Balog-nembeli Szécsiek, Kácsik-nembeli Szécsényiek, az Ákos-nemzetség Bebek és ördögh ágának ősei és mások. Hamarosan nagyobb lovagsereg állt így a király ren-

delkezésére, de ereje korántsem volt elegendő az összes oligarchák egyidejű megtámadására. Ezért a *divide et impera* elvét alkalmazva, már 1307-ben szövetségre lépett, ligát kötött a királyi hatalomra legkevésbé veszélyesnek látszó tiszavidéki oligarcha csoporttal, melynek Aba Amadén, Ákos Istvánon és Rátót Pores István fiain — III. András egykori főtámaszain — kívül Borsa Kopasz és Pok Miklós voltak a tagjai. Ez a szövetség nagyon értékes volt Kán László hatalmának ellensúlyozására, de Csák Mátéval és a Kőszegiekkel nem mérkőzhetett. Károlynak így azok egyikével is meg kellett alkudnia. Gentile tanácsára előbb Mátéval próbálkozott meg. A Kőszegi-hatalom ellen irányuló titkos szerződés értelmében Máté a jól jövedelmező tárnokmesteri méltóság és a hatalmába került királyi javak nagyrésznének megtartása ellenében köteles lett volna az elfoglalt egyházi vagyont visszaadni és az idegen kézre került királyi birtokot fegyveres erővel visszafoglalni királya számára. Gentile azonban figyelmen kívül hagyta Máté erőszakos természetét, nyilvánvaló hatalmi törekvéseit és nehezen kierőszkolt hűségesküjének kétes értékét. Csák Máté a szerződés értelmében tüstént nekilátott a szomszédos birtokosok kezén levő királyi javak visszafoglalásának, de azokat magának tartotta meg s az egyházi javakat egyáltalában nem készült visszaszolgáltatni. Mikor pedig eljárásért a király és bíbornok megintették, nyílt ellenségként lépett fel s az esztergomi érsek birtokait, majd a pilisi királyi uradalmat és Budavárát is fegyveres támadással háborgatta. Alig egy évvel a koronázás után Gentile kénytelen volt a király és egyház ellen támadó főurat az egyházból kiközösíteni. A király ugyanekkor tárnokmesteri méltóságától fosztotta meg. Gentile politikája Csák Mátéval szemben teljes kudarcot vallott s ő maga nem sokkal utóbb végleg elhagyta hazánkat.

Csák Máté a kiközösítő ítéleten és méltósága elvesztésén felháborodva, most már nyíltan szakított királyával. Magát uralkodó hercegnek, fejedelemnek — *princeps* — kezdte címeztetni és formális hadjáratot vezetett a királypárti főurak, az esztergomi érsek és a nyitrai püspök ellen. Károly erre Gentile politikájával végleg szakított s a Csákokkal évtizedek óta ellenségeskedő Kőszegiekkel keresett összeköttetést. Henrik bán már nem volt életben, a család hatalma is megcsorbult, mikor helyére Károly 1309-ben Babonics Istvánt nevezte ki Szlavónia bánjává, de a Kőszegi-testvérek családfő nélkül maradt ivadékaik még mindig birtokában voltak a dunántúli vármegyéknek. Károly, hogy Mátéval szakítania kellett, Kőszegi Gergely fia Miklóst, Moson és Sopron vármegyék főispánját Csák Máté helyébe tárnokmesterévé, Henrik fia Jánost, Bodrog, Baranya, Tolna és Somogy vármegyék főispánját pedig lovászmesterévé nevezte ki, míg Miklós fia Kakas Miklós Vas megye, Gergely fia András Zala megye főispánja lett.

1311 derekán Csák Máté és László vajda kivételével az összes bárók a király táborában voltak s Károly erre a hatalmas főúri ligára támaszkodva készült Mátét megtámadni. Már az országgyűlést is összehívta evégből 1312 tavaszára, mikor egy sajnálatos esemény szakadást idézett elő párthívei körében.

Amadé nádor régóta küszködött a kassai polgárokkal, kik semmiképen sem akarták elismerni uralmát, protektorátusát s még fegyveres küzdelem árán is készek voltak szabadságuk és kiváltságaik védelmére. Az öreg nádor békés kiegyezésre törekedett, de fiai harcot szítottak s a polgárság is két pártra szakadt. Fegyveres összeütközés támadt s a küzdelemben Amadé életét veszítette, két fia pedig fogságba került. A király kiküldötte főpapok egyességet teremtettek a város és Amadé hat fia között, kik kénytelenek voltak elismerni Kassa önállóságát és esküvel kötelezték magukat, hogy Zemplén és Ung vármegyéket, Lubló és Munkács várát a királynak visszaadják s jövőben hatalmaskodni, a nemességet elnyomni, saját szolgálatukra kényszeríteni nem fogják, egyszóval lemondtak apjuk tartományúri hatalmának gyakorlásáról. Az Amadé-fiak meghódolása nem volt őszinte. Alig tértek haza a tárgyalásról, nyílt lázadásra készültek s a vállalt kötelezettségek teljesítése helyett Csák Mátéval szövetkeztek királyuk ellen. Az összeesküvésben résztvett Csák János országbíró és az egész kiterjedt Aba-nemzetség, a király mellett híven kitartó Kompolti Péter, Nekcsei Dömötör és Sándor kivételével. Amadé fiai 1312 márciusában támadták meg Sáros-Patakot, majd visszaveretvén, Sáros várába zárkóztak. A királyi sereg április derekán érkezett Sáros alá, de Csák Máté és az Abák egyesült ereje elől kénytelen volt a Szepességre visszavonulni, a lázadók pedig Kassa ostromára indultak, hová nemsokára a szepesi hadakkal erősbödött Károly király is követte őket.

A rozgonyi csata

A döntő összecsapás 1312 június 15-én történt meg a Hernád mellett a rozgonyi síkon s a lázadók teljes leverésével végződött. A király maga is kivette részét a harcból, de a diadal kivívásában az oroszlánrész a saját rokonságával merészen szembeszálló Nekcsei Sándort, Druget Fülöpöt és Szécsényi Tamást illette. A rozgonyi csatával végleg leáldozott a hatalmas Aba-nemzetség nádori ágának szerencsecsillaga. Amadé fiai nemzetségük sok más tagjával együtt elestek vagy javaikat veszítve földönfutókká lettek. A kezükön volt királyi várak és birtokok visszakerültek Károly birtokába, az elkobzott családi vagyon egy része pedig királyi adományként a nemzetség királyhü tagjainak kezére került. Károly később megbocsátott a hűségére tért lázadóknak s elkobzott birtokaik egy részét is visszaadta. Az ország északkeleti részén megszűnt az oligarchia uralma, de Rozgonynál döntő vereség érte Csák Mátét is, aki hadainak színe-javával támogatta Amadé fiait. Károly azonban

nem használta ki a győzelmet. Miután a szomszédos ország-részeket megszabadította Máté folytonos támadásainak veszedelmétől s hatalmát megmutatta hűtlen alattvalójának, a végleges leszámolást későbbre halasztotta. Túrte, hogy Máté tartományában továbbra is önálló fejedelemként uralkodjék s amikor ez 1314-ben a Habsburgokkal lépett szövetségre János cseh király ellen, a háborúba minden cseh szimpátiája ellenére sem avatkozott be. Megelégedett vele, hogy Visegrád várát, Máté dunántúli hídfőjét, visszafoglalja, de egyébként semleges maradt, mert belső tervei sikerét nem akarta külső háború felidézésével veszélyeztetni. A hatalmában megrendült, de ragaszkodó hívek erős táborával körülvett Csák Máté háborgatása helyett a többi oligarchák megfékezésére fordította erejét.

A győzelem után Károly teljes erővel látott a királyi javak visszaszerzéséhez és a közhatalom helyreállításához. Az északi országrészben sikerült is uralmát a várak birtokbavételével megszilárdítani, de az ország többi részében maguk a királyi fő tisztviselők álltak útjába törekvésének. A Kőszegiek, Borsák, Ákosok — a nemrég elhunyt István nádor fiai — és Kán László nem voltak hajlandók a király őrségét városaikba beereszteni, mereven ragaszkodtak a hatalmukban levő királyi javak birtokához. Ellenállásukat a király szépszerével nem tudván megtörni, sorra megfosztotta őket tisztségüktől s helyükbe a kisebb vagyonú bárók közül többnyire idősebb, országos tekintélyű főurakat emelt. Az országbírói méltóságot tüstént Csák János árulása után Hermány-nembeli Lampért nyerte el. A tárnokmesterséget Kőszegi Miklóstól 1314-ben Borsa Beke, majd egy évvel utóbb Nékeséi Dömötör vette át. Ugyanekkor Kopasz nádor és László vajda helyébe is új emberek, az 1307. évi országgyűlésen vezetőszerpet játszó Rátót Domokos és Pok Miklós kerültek. Lovászmesterré Csák István fia Pétert, a székelyek ispánjává Tomaj-nembeli Losonci Istvánt, a királyné tárnokmesterévé pedig két évvel később Aba-nembeli Kom-, polti Pétert nevezte ki Károly. Az oligarchák közül csak Subich Mladen és Babonics János, az ezidőtájt elhunyt Pál és István bánok utódai, maradtak helyükön.

A debreceni csata

A tisztségviselő urak elmozdítása, az oligarcha báróknak nagytekintélyű, de feltétlenül királyhű s a közjavak visszaszerzését és a rend helyreállítását főkötelességüknek ismerő főurakkal való felcserélése egyértelmű volt az 1309. évi paktum teljes felborításával, az oligarchák tartományúri jogainak nyílt és félreérthetetlen megtagadásával. Aba Amadé és Ákos István a maguk tisztultabb hazafias érzésével talán beletudtak volna nyugodni az új helyzetbe, de Borsa Kopasz, Kán László s az ifjú Kőszegiek és Ákosok a király hűséges támogatásáért a maguk hatalmaskodásainak hallgatag elnézését remélték. Károly új intézkedéseiben szószegést, jogsérelmet, nyílt kihívást

láttak. Az elégedetlen urak országszerte mozgolódní kezdtek s 1317 tavaszán Borsa Kopasz nyíltan kibontotta a felkelés lobogóját. Szövetségre lépett Ákos István fiaival, a rozgonyi vere-ségért duzzogó Amadé-fiakkal, Kán Lászlóval és fiaival, a zempléni Petne fia Péterrel, a Majs-ivadék Alajosokkal, sőt — némely jelek szerint — Csák Mátéval és a Kőszegiekkel is. Siker esetére Kopasz trónkövetelőről is gondoskodott András halicsi fejedelem személyében, ki magyar nagyanya révén

IV. Béla szépunokája volt. Az oroszokon kívül a felkelők II. Uros István szerb király segítségére is számíthattak, kinek fia László vajda leányát vette nőül s a nemrégén elhunyt királyhű Dragutin fiának macsói tartományára áhítózott. A felkelést Kopasz kitűnően előkészítette, csak két dologgal nem számolt: saját környezete, régi f egy vertár sai hangulatával és a királyi sereg mozdulatainak gyorsaságával. Csák Mátét a rozgonyi csata után alattvalóinak hűsége és ragaszkodása mentette meg a teljes bukástól, mert ez az erőszakos, hatalmaskodó úr nem volt fejedelmi erények híjával. Tudott jó és elnéző is lenni, jól értett az emberek megnyeréséhez, hívei jutalmazásához és kitüntetéséhez. Borsa Kopasz és a Kőszegiek nem értettek ehhez. Táboruk kényszerből és félelemből hozzájuk csatlakozó urakból és vitézekből állt, kik csak az alkalmat lesték, hogy a gyűlölt oligarchák uralmától, zsarnokságától szabaduljanak. A Borsa-hatalom körzetében birtokos Debreceni Dózsa, a Kállay-ősök, a Gutkeled-nem Báthori és Doby ágának tagjai mindjárt Kopasz első megmozdulása után egész nemzetségükkel és a zászlajuk alá sereglő köznemesekkel együtt királyuk oldalára álltak s mialatt Druget Fülöp szepesi és abaújvári ispán az északkeleti határon verte vissza a halicsi fejedelem támadásait, Dózsa ispán a meglepő gyorsasággal felvonuló királyi sereg élén Debrecennél döntő csapást mért a bukott nádorra. Kopasz erősségeinek pusztulása, hadának szétszóródása után Súlyomkő várába húzódott s miután ott néhány hétig vitézül védekezett, megadta magát. A megtérő, sőt harcban elbukott felkelőkkel szemben is kegyelmes és elnéző király hűtlen nádornak nem tudott megbocsátani. Törvényes ítélettel fejét vétette.

Az erdélyi, zalafői és macsói győzelmek

A felkelés vezérének bukása után szövetségesei sem soká tarthatták magukat. Az Amadé-fiak, Ákos István fiai és a velük újra lázadásra kelt Abák ellen Druget Fülöpöt és Ákosnembeli Micsket küldte a király. Előbbit Szepes, Abaúj, Heves és Gömör vármegyék ispánjává, Micsket Sáros és Zemplén ispánjává nevezte ki s reájuk bízta az északkeleti részek pacifikálását. Csák Máté ellen III. András hűséges barátjának, Domokos zólyomi ispánnak a fia: Danes vezetett hadat s miután a zólyomi erdőséget és Komárom várát elfoglalta, Zólyom megye s a belőle kiszakadt Túróc és Liptó vármegyék ispánja-

ként vette át a trencsényi kiskirályság keleti határának őrizetét. Kopasz nádor egykori tartományának kormányzatát, Bihar, Szabolcs, Szatmár, Kraszna és Belső-Szolnok megyék pacifikálásának feladatával Károly győzelmes hadvezérére, Debreczeni Dózsára bízta. Ő reá hárult az erdélyi lázadás leverése is. Az öreg Pok Miklós vajda 1318-ban visszavonult máramarosi ispánságába s helyette Dózsa vette át három esztendőre a vajdai méltóságot. Feladata nem volt könnyű, mert az időközben elhalt László vajda fiainak serege megerősödött a debreceni csata után idemenekült felkelők csapataival. Alig két évvel Kopasz leverése után Dunántúl is fellobbant a felkelés lángja. Kőszegi Gergely fia András rokonsága egy részével fegyverre kapott. Szövetségesül sikerült megnyernie a Habsburgokat is, mert Szép Frigyes nyugtalanította Károly királynak 1318-ban első felesége halála után Luxemburgi Beatrix cseh hercegnővel kötött házassága. A magyar-cseh szövetségtől való félelmében szívesen küldött segédcsapatokat a magyar lázadóknak. A Felvidékről és Erdélyből szerb földre, László vajda leányához menekült magyar urak közvetítésével II. Uros István szerb királlyal (1282—1321) is sikerült Andrásnak szövetséget kötnie. Ratiszláv egykori tartományának — a macsói, kucsói, sói és ozorai bánságoknak — 1280 óta V. István király veje, Dragutin István volt szerb király állt az élén hercegi rangban. Dragutin vejével, Kotroman István bosnyák bánnal együtt kezdettől fogva az Anjouk híve volt. 1316-ban bekövetkezett halála után tartományának kormányzatát fia, László vette át, kit Károly és a pápa Szerbia törvényes királyának tekintettek. Uros István veszedelmes vetélytársat látott unokaöccsében, kinek aspirációit az Albánia felől Szerbia ellen készülő Tarenti Fülöp császár — I. Károly nagybátyja — és Kotromanovics István bosnyák bán, valamint Subich Mladen tengeremléki bán is támogatták. Szívesen sietett azért a magyar felkelők segítségére s mialatt Kőszegi András Dunántúl, László vajda fiai Erdélyben harcoltak, Uros bevonult öccse tartományába s azt rövid küzdelem után Nádorfehérvárral együtt elfoglalta.

Uros sikere nem volt tartós. Károly ezt a felkelést éppoly gyorsasággal verte le, mint Kopasz lázadását. Eszközei is ugyanazok voltak; maguk a dunántúli urak, a Kőszegiek egykori hívei, rokonai — Héder-nembeli Köcski Sándor, Oslí-nembeli Kanizsai Lőrinc, Gutkeled-nembeli Felsőlendvai Miklós, a spanyol Simon fia Nagymartom Pál, Szentemágócs-nembeli János, Hahót-nembeli Miklós, a felsőlendvai Bánfy-család öse és Héder-nembeli Dezső, a Héderváryak öse — jöttek támogatására. A királyi sereg vezérletével megbízott Köcski Sándor Zalafőnél teljes győzelmet aratott s a Kőszegiek várai sorra meghódultak. A szerb király ellen maga Károly vezette a hadat, de vele volt Köcski Sándor, Garai Pál pozsegai várnagy, az ifjú Lackfi István és a korábbi csatákban kipróbált vitézek

egész serege. Macsó várát és Nándorfehérvárat rövid küzdelem után visszafoglalták. Miután az egész tartomány kezükre került, szerb területre nyomultak s mikor a délnyugati szerb határon előnyomuló Subich Mladen Hulmot elfoglalva, „Hüim urának“ címét felvette, Károly némi túlzással Macedónia meghódításáról tett jelentést a szentszéknek. Dragutin fia László azonban nagybátyja fogságába került s csak ennek halála után, 1321-ben szabadulhatott. Kán László fiainak maradék hatalmát a vajdaságban Debreczeni Dózsát 1321-ben felváltó Szécsényi Tamás törte meg s ugyanekkor az északnyugati megyék is a király birtokába jutottak. Csák Máté 1321-ben meghalt. Fia nem volt s 1300 táján elhalt öccse után sem maradt örökös. Károly minden ellentállás nélkül foglalhatta el Máté tartományát. 1322-ben már Nekcsei Dömötör tárnokmestert találjuk Trencsén vármegyében, Lampért országbírókat Nyitra vármegyében.

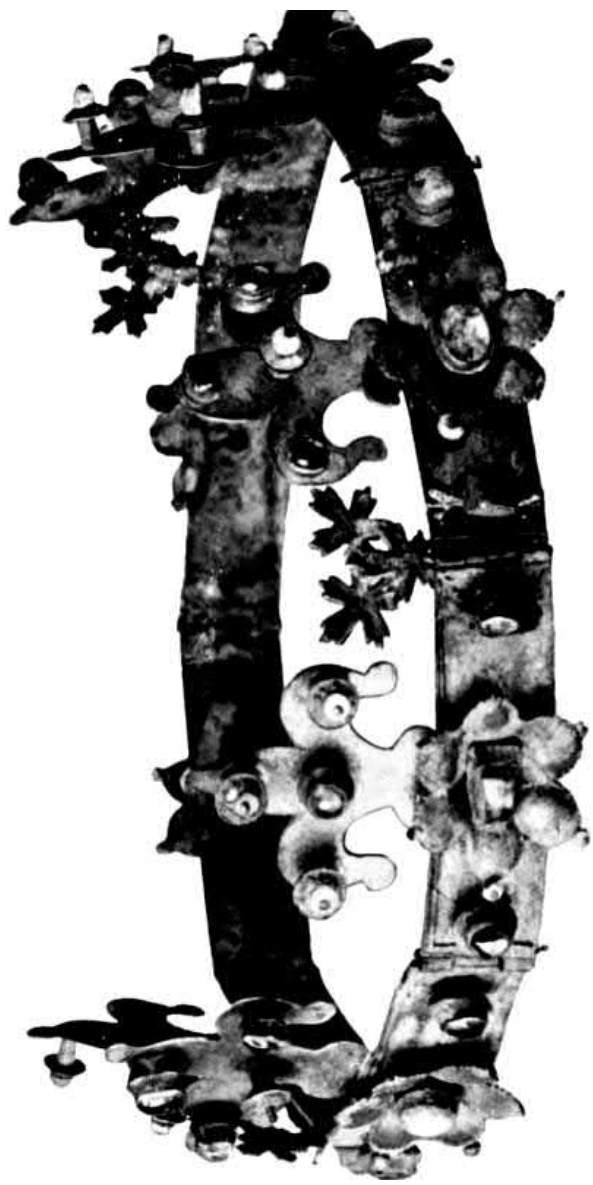
Pozsony visszaszerzése az osztrákoktól

1322-ben került vissza Magyarországhoz Pozsony vármegye is. Pozsonyt III. András halála után Ágnes királyné kapta meg özvegyi tartás címén s ezidő óta az osztrák hercegség tartományaként kormányozták. Károly kezdetben belenyugodott ebbe az állapotba, mert osztrák unokatestvérei készségesen támogatták a cseh királlyal vívott trónharcában s mert Pozsony megye Vencel két főhívének — Csák Máténak és Kőszegi Istvánnak tartományát vágta el egymástól. A rozgonyi csata után azonban alkalmatlanná vált számára az osztrákok pozsonyi uralma s mikor a német királlyá választott Szép Frigyes 1315-ben Bajor Lajos ellenkirállyal szemben segítségét kérte, a segítség fejében Károly Pozsony visszaadását követelte. Ágnesnek más birtokok jövedelmét ajánlotta fel. Frigyes rá is állt ez ajánlatra, de a vállalt feltételt nem teljesítette. Az unokatestvérek viszonya így elhidegült. A Habsburgok Csák Mátéval léptek szövetségre, Károly pedig a Bajor Lajos oldalán harcba szálló János cseh királyhoz közeledett. 1317-ben Frigyes szakított Csák Mátéval, újra Károly segítségét kérte Lajos ellen s maga is küldött segítő csapatot Károlynak Komárom ostromához. A szövetség azonban a pozsonyi kérdésen újra meghiúsult s nyílt ellenségeskedésre fordult, mikor Károly 1318-ban Beatrix cseh hercegnőt vette nőül. 1319-ben a Kőszegiek felkelését osztrák csapatok is támogatták s a két fejedelem viszonya csak Beatrix királyné gyermekágyi elhalálása és Károly harmadik házassága után javult meg. 1320 nyarán Károly lengyel földről hozott feleséget temesvári udvarába, a csehekkel vívott hosszú harcok után nemrégén királlyá koronázott Lokietek Ulászlónak IV. Béla unokájától, Hedvig kalisi hercegnőtől, született Erzsébet leánya személyében. A régi magyar-lengyel kapcsolatokat felelevenítő házasság természetesen a cseh király elhidegülését vonta maga után s ezért Károly 1321 őszén szíve-

sen fogadta fegyveres segítség reményében látogatására jött osztrák rokonát. A temesvári tárgyalás eredményeként a következő év őszén Károly király Köcski Sándor vezérlete alatt nagyobb sereget küldött Németországba, Frigyes viszont maga és testvérei nevében kötelező ígéretet tett Pozsony vármegye visszaadására. A műhldorfi ütközetben Frigyes a magyar segítség ellenére is teljes vereséget szenvedett, Henrik testvérével együtt maga is fogságba került, de Károly megkapta támogatása jutalmát. Lipót osztrák herceg átadta Pozsonyt.

Délvidéki tartományok *

Az északnyugati részek hódoltatása után a déli tartományokra került a sor. Horvátországban és Dalmáciában teljes volt a felfordulás. Zára városa még 1311-ben fellázadt Velence ellen és grófjává Subich Pál fiát, Mladent, választotta meg. Ennek következtében háború tört ki Velencével. A küzdelem sikerrel bízott, de 1312 májusában, mikor a király a rozgonyi csata előkészületeivel volt elfoglalva, Pál bán hirtelen meghalt s utódává lett fia nem tudta megtartani az új hódítást. Zára újra velencei uralom alá került s a többi dalmát városban is elszakadási törekvések ütötték fel fejüket. E sikeren felbuzdulva Velence lázadást szított a horvát főurak körében, kik az öreg bán erős kezének elhanyaglása után Mladen bánnal szemben megkísérelték saját hatalmi törekvéseiknek érvényt szerezni. Mladen vérbeli oligarcha volt, hatalomvágyó és erőszakos, de hiányzott belőle apjának kiváló politikai érzéke és diplomáciai tapintata. A dalmát városok autonómiáját, a birtokos urak kiváltságait sértő kormányzata, erőszakos és hatalmaskodó fellépése általános elégedetlenségre vezettek. A lázadások, zavargások napirenden voltak s a Velencétől szított elszakadási törekvések is folyton erősödtek. Mikor azután Trau és Sebenico 1322-ben a bánnal szemben Velence oltalmát kérték s a magyar korona hűségéről letérni készültek, Károly kénytelen volt személyesen közbelépni. Nagy sereggel indult Horvátországba, minek hírére Velence tüstént meghátrált, lemondott dalmáciai aspirációiról, mert „csupán a magyar király jogainak védelmére készült fegyvert fogni“ a városok szabadságát sértő bán ellen. Mladen eközben saját híveivel, rokonaival is összeütközött. Ezek fegyverre kaptak s maga a király is kénytelen volt az ország nyugalma érdekében legrégibb hívének fiát elejteni. Babonics János szlavón bánt küldte ellene s ez Bliscánál véres vereséget mért Mladenre. A csatavesztes bán Klisszába futott, de új sereg gyűjtésére képtelen lévén, utóbb önként meghódolt urának s miután méltóságairól lemondott, túszként jött Magyarországra. Károly nem feledkezett meg a Subichok háromévtizedes jó szolgálatairól, Pál bán és rokonsága tántoríthatatlan hűségéről. Barátsággal fogadta Mladent újra szolgálatába s elvesztett méltóságáért, birtokaiért a Babonicsoktól elcserélt unnavölgyi Zriny-varával

Halotti korona.

*HALOTTI KORONA A MARGIT SZIGETRŐL, A MA-
GYAR NEMZETI MÚZEUMBAN. A XIV. század első éve-
ben fejedelmi személy vagy apácafejedelemasszony temetésére
készült halotti korona.*

kárpótolta, amelyről Pál testvéreinek ivadékai, a Zrínyiek, később nevüket vették. Tengermelléki bánná a király Babonics Jánost nevezte ki, aki hosszú idő után először egyesítette kezében újra Szlavónia, Horvátország és Dalmácia kormányzatát, Kotromanovics István bosnyák bán pedig ugyanekkor végleg felszabadult a horvát bán félszázad óta gyakorolt hűbérurasága alól. Babonics János teljes erővel látott a hatalomban most emelkedő Nelipicsek és a többi lázongó horvát urak megfékezéséhez, de oligarchikus hajlamai és törekvései nem sokára őt magát is összeütközésbe sodorták királyával.

1323-ban lázadásra kelt, de hűtlensége nem járt súlyosabb következményekkel. A királyi sereg közeledtének hírére visszatért a hűség útjára, Károly megbocsátott neki, de méltóságától megfosztotta s a Szlavóniával kormányzatilag egyesített tengermelléki bánság élére félszázad óta először magyar főúr került, Felsőlendvai Miklós bán személyében, kit 1325-ben Ákos-nembeli Micsk bán — a peleskei ördögh-család őse — váltott fel tisztében. Micsk bánnak 1326-ban még meg kellett küzdenie a Nelipicsek, Babonicsok és Kőszegiek újabb felkelésével, de azután tizenhat évig zavartalanul viselte báni méltóságát.

Szerbiában III. Uros István (1322—1331) szakított apja politikájával. Rokonságot, szövetséget keresett az Anjoukkal s az egyházi uniót is felajánlotta Rómának. Közeledési kísérlete nem talált kedvező fogadtatásra, de a magyar király és bosnyák bán támogatásával trónkövetelőként fellépett Dragutin fia Lászlón győzelmet aratott s ez 1324-ben kénytelen volt a magyar udvarba menekülni. A szerb hatalom ellen-súlyozására Károly Sót és Ozorát a királyhú István bosnyák bánnak adta s így a Narenta völgyén át már korábban a tengexig, most északon a Szávaig terjeszkedő bosnyák hatalmat a szerb királyság komoly vetélytársává növelte.

A szerbiai trónviszályokat kihasználva s talán Uros István biztatására Basarába havaselvi vajda is kísérletet tett hatalma kiterjesztésére. 1324-ben átkelt az Oltón és elfoglalta a Szörényi bánságot. Károly nagy sereggel indult ellene s a nagyravágyó vajdát megverve, a bánságot visszafoglalta. Élére bánná Balog-nembeli Szécsi Dénest nevezte ki. Basarába a kudarc hírére tüstént hódolatát jelentette a királynak, de ez a hódolat csak színleges volt. Mikor Károly 1330 őszén kisebb sereggel személyesen indult tartománya látogatására, a két-színű vajda kelepécét állított hűbérurának. A mély hegyi úton Basarába embereinek kalauzolásával gyanútlanul közeledő magyarokra a hegytetőn elrejtőzött oláhok követek, sziklákat hengergettek, nyílzáport zúdítottak s a szűk helyen halomra hullott sereg maradványait azután kétoldali támadással verték tönkre. Hédervári Dezső hősiecs önfeláldozással páncélt és Fegyverzetet cserélt királyával s a címeres ruhában vezette

végső támadásra a körülkerített sereget, mialatt Lackfi István lovászmester, Danes zólyomi ispán és Csór Tamás csókakői várnagy Károlyt rejtett utakon kimentették a halálos veszedelemből.

Nemsokkal Basarába első támadása után a tengerparton is kudarc érte a magyar fegyvereket. Micsk bán, István bosnyák bán és Frangepán Frigyes segítségével 1326-ban sorra hódoltatta a dalmát városokat, de mikor a Nelipicsek elől Szlavóniába volt kénytelen visszavonulni, Zára, Trau és Sebenico újra elpártoltak s egy évvel utóbb Spalató, majd Nona is követte példájukat. Velencének hódolva hangsúlyozták ugyan, hogy hódolatuk „a magyar király jogainak sérelme nélkül“ történik, de ez a jogfenntartás csupán a városi vámoknak a magyar kincstárt illető kétharmadrésze vonatkozott Politikailag és gazdaságilag teljesen Velence uralma alá kerültek.

Károly és a főpapság

A királyi hatalom teljes helyreállítására irányuló törekvései Károlyt a főpapsággal is összeütközésbe sodorták. A korábbi barátságos viszonyt Károlynak a főpapi székek betöltése tekintetében elfoglalt elvi álláspontja s ezen alapuló erőszakos cselekedetei, másrészt a megüresedett egyházi javadalmak kezelésében és a papi jövedelem megadóztatásában követett önkényes eljárása zavarták meg.

A főpapi stallumok betöltése tekintetében az egyházi és királyi felfogás ellentéte a XII. és XIII. század fordulóján kompromisszumos megoldással simult el. A XIII. században kialakult gyakorlat szerint a főpap halála után a káptalan — ha királyi kolostor apátjáról, prépostjáról volt szó: a rendház — tagjai a király előzetes engedélyével választásra gyűltek össze s az egyházi kánon szabályai szerint választották meg az új főpapot. A választás eredményét bejelentették a királynak, a személy tekintetében *assensusát* kérve. Ez a beleegyezés legtöbbször csak formaság volt, mert választás előtt a királyi engedély kérelmezése alkalmával rendszerint megállapodás történt a jelölt személyében is. Az ekként királyi hozzájárulással megválasztott főpapok azután — a király beleegyezéséről tanúskodó királyi levél felmutatása mellett — maguk eszközölték ki az egyházi megerősítést, vagyis a tulajdonképeni kinevezést a pápától, illetőleg a szentszék felhatalmazásából eljáró érsektől s e megerősítés megérkezése után történt meg a püspökké, érsekké, illetőleg apáttá, préposttá való felszentelés. A javadalomba a király iktatta be a főpapot, gyakran tüstént a választás után.

A szentszék sohasem vonta kétségbe, hogy hazánkban „a főpapok választásához az ország régi szokása szerint a király beleegyezését ki kell kérni“ s így a választó egyházi testület és a király megegyezése esetén ez az út könnyen járható volt.

Ha azonban ily megegyezés nem történt, a döntés az Anyaszentegyház fejére hárult. A pápa rendszerint a király álláspontját honorálta. Ha mégis a káptalan javára döntött, előzetesen hosszú tárgyalások árán is igyekezett a király hozzájárulását kieszközölni, nehogy a javadalom átadásának megtagadása miatt bonyodalom támadjon. Előfordult, hogy a szentszék sem a káptalan, sem a király jelöltjét nem fogadta el, hanem a választás sikertelenségére, illetőleg a királyi beleegyezés hiányára hivatkozva, maga élt a kinevezés jogával. Így történt II. András idejében Róbert és IV. László korában Ladomér kinevezésénél. Ez egészen kivételes dolog volt, míg

IV. Kelemen pápa (1265—1268) életre nem hívta a *pápai rezervációk* intézményét. Ennek értelmében a pápák a javadalmak némely közelebről meghatározott csoportja tekintetében a betöltés és adományozás jogát — a kánoni választás és a királyi kegyúri jog figyelmen kívül hagyásával — maguknak tartották fenn.

Kezdetben ez a fenntartás csupán oly főpapok javadalmaira vonatkozott, kik a pápai udvarban való tartózkodásuk idején haltak meg, vagy mondtak le, de VIII. Bonifác (1294—1303) és utódai jogukat fokozatosan kiterjesztették a bíbornokoktól és kúriális papoktól élvezett, valamint a pápai kinevezés, illetőleg áthelyezés folytán megüresedett javadalmak betöltésére, sőt esetenként minden különösebb indok nélkül más főpapi javadalmakra is. Utóbbi esetben még a főpap életében kinyilvánították, hogy az utód kinevezését maguknak tartják fenn. Rendkívüli esetekben — így hazánkban Gentile követsége idején — úgyszólván minden javadalom betöltését maguknak, illetőleg teljhatalmú követüknek rezerválták. Az indokot erre a királyi trón üres volta, vagy — mint nálunk is Gentile idejében — a trónkérdés tisztázatlansága szolgáltatta.

A rezervációk rendszere bevezetője volt az összes főpapi székek és káptalani első méltóságok betöltési jogának megszerzésére irányuló pápai törekvésnek. A szentszék a fejedelmi jogokat, vagyis a király előzetes hozzájárulásának jogát nem vonta kétségbe, sőt inkább az uralkodókkal egyetértésben igyekezett a pápai kinevezés jogát a kánoni választás rendszerével szemben érvényesíteni. Ez a törekvés jut kifejezésre V. Kelemen (1305—1315), XXII. János (1316—1334) és XII. Benedek (1334—1342) pápáknak a magyarországi főpapi javadalmak kérdésében követett konzekvens politikájában. Ha ellentét volt király és káptalan közt, a pápa — egy eset kivételével — mindig Károly jelöltjét nevezte ki a választott főpap helyett s ha a királlyal együtt meg is nyugodott az eléje terjesztett személyben, a választást valami formai okból rendszerint megsemmisítette s azután saját tekintélye alapján nevezte ki a posztulált főpapot. Károly semmi veszedelmet sem látott az új rendszerben, mert ennek segítségével sikerült

a maga jelöltjeit kinevezéshez juttatnia, mikor a káptalanok és kolostorok nem respektálták kívánságait. Ha formális megegyezésről, konkordátumról nem is volt szó, az új rendszer két-séggkívül a királyi kegyúri jog és a pápai főpapnevezési jog szempontjait egyaránt szem előtt tartó egyezségen alapult. Károly nem adta fel jogát, hogy „mint a magyar egyházak kegyura, ő gondoskodjék, hogy csak jó pásztor kormányzására bizas-sanak“ de belenyugodott, hogy kegyúri jogát ne kánoni bemutatás (*praesentatio*), hanem ajánlás (*commendatio*) formájában gyakorolja s hogy a káptalani javadalmakat a pápa ön-hatalmúlag osztogassa.

Annál nagyobb ellentmondást váltott ki az új rendszer magyar papi körökben. A király akaratának érvényesülését látva, a magyar papság a kánoni választás jogának konfiskálá-sát is Károly számlájára írta s a szentszéket ostromolta a régi rendszer helyreállításának kérésével. Több magyar főpap 1338-ban Benedek pápához intézett feljelentésben — a pápa és király hallgatólagos megegyezéséről mitsem tudva — pana-szolta fel, hogy „a király úr a székesegyházakat hosszú idővel főpapjuk halála előtt várományosán eladományozza s ezért mind a szerzetes, mind a világi főpapok választásánál huszon-három esztendő óta — egyetlen eset kivételével — választás útján senki sem mozdított elő, hacsak a választók a király-nak inkább fenyegető kijelentése, semmint tanácsadó véle-ménye szerint nem jártak el.“ E panaszoknak természetesen nem lehetett fogantatja. A pápák több ízben fordultak ugyan ezek hatása alatt általános keretekben mozgó elmekkel Károlyhoz, de ezek a figyelmeztetések az *aliquid fecisse videatur* elve alapján történtek, hiszen az új rendszer voltaképen a szentszéktől indult ki s Károlynak csupán eszközül szolgált, hogy a maga híveinek juttassa a főpapi javadalmakat.

Károly nem felelte, hogy egykor éppen a királytól függet-len választási rendszer alapján uralomra jutott főpapok vol-tak vele szemben a cseh Vencelnek hívei s nem tudta meg-bocsátani, hogy a papság utóbb a választásoknál sem respek-tálta kívánságait, a javadalmak megüresedése idején követett önkényes eljárásának és adóztató törekvéseinek pedig egye-nesen ellene szegült. Károly ugyanis a várakos javadalmak keze-lését magának tartotta fenn, mert „régiről királyi jog szerint a megüresedett egyházak várainak és birtokainak megőrzése és kezelése Magyarország királyát illeti“ s az innét származó interkaláris jövedelmet a királyi kincstár hasznára fordította. Ez a gyakorlat a szentszék érdekeit is sértette, mert a meg-üresedett egyházak javainak kezelésére és jövedelmeire a pápák is igényt tartottak s a rezervált javadalmak tekinté-ben következetesen éltek is e jogukkal. Elsősorban mégis a hazai egyházakat érte sérelem, mert általánosan elfogadott elvek szerint az interkaláre az illető egyház javára lett volna

felhasználható. De személyes sérelmek is érték a főpapságot, mikor egy-egy főpap elhalálozása után a király az 12198. évi törvény világos rendelkezése ellenére az ú. n. *jus spoli* alapján egész hagyatékukra rátette kezét, sőt a főpap életében tőle adományokban, ajándékokban részesült rokonait és familiárisait is megfosztotta ily módon szerzett és legtöbbször jogosan megszolgált vagyonuktól. Másrészt Károly addig sohasem halott követeléseket támasztott az egyházakkal szemben és régi szokáson, valamint királyi privilégiumokon alapuló jogaik sérelmével mindenféle módon meg is adóztatta őket és népeiket. Már a javadalomba való beiktatás alkalmával száz márka ezüstmél — kb. 7000 aranykoronánál — kezdődő díjakat követelt. Újévi ajándék címén az érsekek kétszáz márka, a püspökök ötven márka ezüstöt kényszerültek fizetni. Jobbágyaiktól éppúgy beszedette a portális adót és rendkívüli adókat, mint országa többi lakosaitól s immunitási kiváltságuk sérelmével várak építésére és más közszolgáltatokra is kirendelte őket. Visszatetszést váltott ki az új hadszervezettel összefüggő azon rendelkezése is, hogy a főpapok javaik arányában más birtokos urakhoz hasonlóan fegyveres csapatokat küldjenek a külföldre hadbaszálló királyi seregbe. Hasonlóképpen sérelmesnek tartották a főpapok, hogy a királyi javak visszaszerzésére és a birtokjogi viszonyok rendezésére irányuló eljárás során az egyházi vagyon részei is lefoglaltattak s a világi hatóságok okleveles bizonyíték híján százéves zavartalan birtoklás bizonyítását kívánták, holott a világiaknál harminc évvel is megelégedtek. Újabb súrlódási felület keletkezett a melléktartományokban az eretnekek kinyomozására és térítésére újonnan felállított inkvizicionális hatóságok térítőakciója nyomán. A dominikánus inkvizítorok a szentszék és királyi udvar intenciói értelmében a pogány és izmaelita kúnoknak, szkizmatikus oláhoknak és ruténeknek megtérés esetére kedvezményeket, egyebek közt tizedmentességet ígértek. A főpapok azonban ezt az ígéretet nem respektálták s jövedelmeiket gyarapítandó, rendszeresen szedették a tizedet, a hatóságuk alá került kúnok, oláhok, rutének közt. De Károly a pápai adó jövedelem megadóztatásától sem riadt vissza. 1317-ben Rufinus pápai adószedő még minden akadály nélkül kezdhette meg a pápa által Európa minden keresztény országára kereszteshadjárat címén kivetett adónak beszédését. Másfél évtizeddel később Berengár fia Jakab és adószedő társai a király tiltakozását csak a beszédett jövedelem egyharmadának átengedésével tudták leszerelni.

Mindezek az okok a király és főpapság viszonyának elhidegülésére vezettek s ennek első tünetei már 1318-ban mutatkoztak. Magyarország főpapjai Kalocsán formális véd- és dacszövetséget kötöttek a király velük szemben hatalmaskodó hívei, főtisztviselői ellen és sérelmeik orvoslása végett ország-

gyűlés összehívását sürgették. Károly mindent megígért s oklevélben biztosította a papságot, hogy sérelmeit orvosolni fogja, de ígérete írott malaszt maradt. Ugyanerre a sorsra jutott 1327-ben László herceg halálának hatása alatt az elfoglalt egyházi javak visszaadására tett fogadalma is. 1338-ban a főpapi karnak vele és udvarával közelebbi viszonyban nem álló tagjai — gyaníthatólag Dörögdi Miklós egri, László pécsi és Lőrinc boszniai püspökök — valósággal az egyház javait és jogait bitorló gonosz zsarnoknak tüntetik fel három évtizeddel előbb egyházi segítséggel trónrajütött királyukat. A memorandumukban foglaltak — minden túlzás ellenére is — élénk színekkel és erős vonásokkal egészítik ki Károly uralkodói egyéniségének képét. Belőle állapíthatjuk meg, hogy a magyar Anjou-ház alapítója az egyház és papság támogatásáért hálával viseltetett ugyan irántuk, de királyi jogjaiból engedni az ő kedvükért sem volt hajlandó.

Királyi jogait Károly papi alattvalóival szemben is érvényesítette s hogy ebben ne akadályozzák, bizalmas híveit segítette a főpapi székekre. Mivel összeütközései rendszerint a régi hatalmas nemzetségekhez tartozó főúri papokkal támadtak, ezeket lehetőleg mellőzte. Az esztergomi érsekké választott Pécz-nembeli Dörögdi Miklós, valamint az előkelő dömösi káptalanból kalocsai érsekké választott Dömötör és váci püspökké választott Miklós pápai megerősítését megakadályozta. Kőszegi Miklós győri püspök és a Rátót-nemzetség tagjának látszó Lóránt fia Lőrinc boszniai püspökök kinevezése is akaratára ellenére történt. Szívesebben emelte főpapi méltóságra saját rokonait, udvari káplánjait, kancellárjait, így Piast-házi Boleszláv és Mesko hercegeket — első feleségének két fivérét, harmadik feleségének unokafivéreit — az esztergomi, illetőleg a nyitrai és veszprémi székekre, természetes fiát — Kálmánt — előbb az esztergomi préposti, majd Csanádi püspöki méltóságra, Telegdi Csanádot az egri püspöki, majd esztergomi érseki méltóságra, olasz kancellárját — Piacenzai Jakabot — a Csanádi püspökségre. Szívesen mozdította elő a szentszéknél is kegyben álló, pénzügyekben rendjük szelleme következtében is engedékeny és belátó ferencesek, dominikánusok főpappá nevezését is. Benedek erdélyi, Péter boszniai, Rudolf váci püspökök a XI. Benedek által 1303-ban kinevezett jeles *Gazotto* Ágoston zágrábi püspökkel együtt Szent Domokos rendjéből, László kalocsai érsek és Vid nyitrai püspök Szent Ferenc rendjéből kerültek főpapi székükre. Az oligarchákkal szemben felhasznált új arisztokratákhoz hasonlóan, ezekre az idegenből hozott s közvetlen környezetéből, vagy alacsonyabb sorsból kiemelt új főpapokra támaszkodva sikerült az oligarchákkal sok tekintetben azonos jogokat követelő régi főpapság hatalmi törekvéseit ellensúlyoznia, sőt megtörnie.

Osztrák háború

Károlyt nagyon érzékenyen érintette a tengerpart elvesztése és az oláhok árulása, fenyítő hadjáratra mégsem gondolatott, mert ezidőben már nagyobb szabású külpolitikai tervek foglalkoztatták. A magyar-cseh-lengyel szövetség kiépítésén dolgozott, így akarván megfelelő ellensúlyt teremteni a nyugati határon egyre kényelmetlenebbé váló Habsburg-törekvésekkel szemben. Viszonya az első években jó szövetségesnek bizonyult Habsburg-atyafisághoz egyre rosszabbra fordult s mikor a mülhdorfi vereség után visszacapott Pozsonyt az osztrákok újra elfoglalták, ellenségessé fajult. Szép Frigyes bajor Ottó fiához, Henrikhez adta nőül leányát, hogy alkalomadtán Károllyal szemben trónkövetelőül léptethesse fel a fiatal herceget, kinek özvegy édesanyja mindvégig viselte a magyar királyné címét. Károly viszont Ottó herceget vette pártfogásába, kit testvérbátyjai — Frigyes király és Albert osztrák herceg — teljesen kismimiztek örökségükből. A fegyveres összeütközés már 1327-ben elkerülhetetlennek látszott s Károly ezért újra a cseh királyhoz közeledett, ki Bajor Lajos híve lévén, régi ellensége volt a Habsburgoknak. A két király 1327-ben Nagyszombaton jött össze találkozóra s gyermekeiket, a kis László herceget és Annát eljegyezve, szövetséget kötöttek osztrák támadás esetére. A szövetség kedvéért János király még Károly lengyel apósa ellen régóta tervezett támadásáról is lemondott s 1328-ban mindkét szövetséges erős hadaludal indult Ausztria ellen. A háború rövid ideig tartott s a szövetségesek teljes győzelmével végződött. Frigyes megígérte, hogy bajor Henriket nem támogatja Károly ellen. Albert visszaadta Pozsonyt és ígéretet tett az évek óta osztrák kézen levő Muraköz visszaadására is. Ottó herceg megkapta a Magyarország felé eső legfontosabb osztrák határvárat, Hamburgot és részt kapott a svájci családi birtok kormányzásából is. Károly ezzel szemben csak a háborús hódításokat adta vissza és szövetséget kötött unokatestvéreivel minden ellenséggel szemben János cseh és Ulászló lengyel király kivételével. Nemsokkal utóbb János is megbékélt súlyos hadisarc fejében a Habsburgokkal.

Záh Felicián merénylete

1330 tavaszán teljes béke és nyugalom csendjét verte fel a rémhír, hogy Károly király és családja ellen véres merényletet követtek el. A királyi család április 17-én a visegrádi kastélyban éppen ebédhez ült néhány udvari ember társaságában, mikor Záh-nembeli Felicián, a királyné egyik udvari hölgyének apja az ebédlőbe surrant és kardját kirántva a király fejéhez sújtott. Károly a dühöngő aggastyán támadása előtt hirtelen lebukott s így a csapás csak karját érte, de tövéből lemetszette a királynénak férje elé védőleg felemelt jobbának négy ujját. Felicián ezután a gyermekekre vetette magát, de csak Lajos

hajából sikerült egy fürtöt levágnia; halálos csapását a kis fiúkat védelmező nevelők fogták fel.

A vérengzésnek az egyik étekhordó, Sándor fia János vett véget. Tőrével szúrta le Feliciánt, kit azután az udvari nép teljesen összekaszabolt. Fiát, kísérőjét elfogták és lófarkra kötözve vonszolták végig a városon. Klára leányát a palotából kihurcolva szörnyen megcsonkították. Orrát, ajkát és nyolc ujját levágva lóra ültették s így vezették városról városra mindenek elrettentésére. Asszonyleányát Léván fejezték le, férjét és annak három testvérét felakasztották. Egy hónappal később országos ítélőszéket tartottak a magyar történetben példátlanul álló merénylet ügyében s ott az összes udvari méltóságviselők és megyésispánok ítéletével Felicián egész rokonságát harmadízigen halálra, többi nemzetségét, rokonait vagyon- és jószágvesztésre ítélték. Az ítéletlelél hangsúlyozza Károly királynak az országos rend helyreállítása, az elvadult állapotok megszüntetése körül szerzett rendkívüli érdemeit és áldásos működését, minek eredményeként „a körülfekvő országok között Magyarország az országok királynőjévé lett.” Ezt a körülményt mérlegelve tartották szükségesnek az országnagyok példátlanul kegyetlen ítéletüket a király személye és családja ellen irányuló merényletben, illetőleg összeesküvésben részesnek talált, vagy részesnek vélt nemzetséggel szemben.

Az ítéletnek ebben az indokolásában a magyar közvélemény egy nagy részének, a király hű arisztokráciának felháborodása jutott kifejezésre, mely Felicián tettében csak az ország és népe nyugalmát, jólétét biztosító nagy király személyének durva megsértését tudta látni s borzalommal gondolt a királyi család tervbevett kiirtásának végzetes következményeire. A közvélemény másrésze azonban elszörnyedve vett tudomást az ítélet borzasztó kegyetlenségéről s ennek terhét Károly király rovására írta, noha ő maga az ítélethozatalban nem is vett részt. Feliciánnal, fiával és hajadon lányával maga a merényleten felháborodó udvari nép végzett a népitéletek kegyetlen dühével, a nemzetség kiirtását pedig az országos méltóságok törvényszéke rendelte el, nemzetségi vérbosszúnak minősítve a nemzetség fejének gyilkos támadását.

A nép azonban ebbe az indokolásba nem tudott belenyugodni, kutatni kezdte a merénylet igazi okát és kereste az igazságosztó következményeket. Károly királynak ugyanez év őszén bekövetkezett havaselti kudarcát, addig mindenkor győzelmes fegyvereinek elhomályosodását Isten igazságos büntetésének kezdték tekinteni, az okot pedig személyes sérelemben keresték. Záh Felicián valamikor Csák Máté bizalmas híve, nádorispánja s a kékesi találkozáson is egyik kísérője volt. Erőszakosságban méltó volt IV. László korában nagy hírhedségre szert tett nagybátyjához, a győri püspök ellen támadó Záh Jób pécsi püspökhöz. 1318 táján azonban a király hűségére tért, sőt

az udvarba is bejáratos volt, hol Klára leánya a királynénak szolgált s a merénylet után is az udvari hölgyek közül hurcolták ki támadói. Politikai okot így hiába kerestek a merénylet hátterében, személyes sérelemre kellett gondolniok s mivel Zách Klára a királyné udvarában élt s mivel bűnhődése valamennyi rokonáénál borzalmasabb volt, saját testén kellett a királynénak kijutott csonkítás fájdalmait elviselnie, ő került a szállongó hírek központjába. 1344-ben Erzsébet királyné nápolyi útja alkalmával jegyezte fel először egy olasz krónikás a szép Klára személyéhez fűzött hagyományt. Eszerint Kázmér lengyel herceg, a király sógora, nővére segítségével Klárát megejtette volna s apja ez okból tört a királyi család életére. Volt-e valami alapja ennek a híresztelésnek? nehéz volna eldönteni. Éppily joggal gondolhatunk valami politikai vagy gazdasági természetű sérelemre is. Az ítéletlevélnek nemzetségi vérbosszúra célzó megjegyzése és a hagyomány régisége mindenesetre a regényes történet valósága mellett szólnak, Bánk bán — ezidőtájt már a krónikából közismert — esetéhez való nagy hasonlatossága viszont a régi történet mondái hatására mutat. Annyi mégis bizonyosnak látszik, hogy ha Kázmér — a lengyelek későbbi nagy királya — valóban szerette is Klárát, összehozatalukban az erényes és szigorú királynénak része nem lehetett. Az ő kerítői szerepe kétségtelenül az ellenséges nápolyi udvarban kieszelt színezés. Bármiként volt is, Záh Felicián esete igen súlyos következményekkel járt Károly királyra. A merénylet előtt szinte már osztatlan népszerűsége nagy csorbát szenvedett s a kegyetlen ítélet nemcsak kortársainak szemében, hanem az utókor történetírói előtt is elhomályosította az ország helyreállítása körül szerzett érdemeit. A köztudatban meggyökeresedett Záh Klára-mondának igen nagy része volt abban, hogy történetírásunk a legújabb időkig nem tudta értéke szerint méltatni e nagy királyunk korszakos működését. Záh Klára árnyéka éppoly sötét felhőként nehezedett I. Károly emlékére, mint a megvakított gyermek árnya Kálmánéra.

Cseh háború

A béke — úgy látszott — teljesen helyreáll a három szomszédos hatalom között, mikor 1330-ban János király addigi békés magatartásával szakítva, váratlanul hadbaszállt Ulászló lengyel király ellen. A cseh-lengyel háborúskodásnak mélyenfekvő történeti okai voltak. János király nem tudta elfeledni, hogy elődei Ulászló győzelmes fellépéséig évtizedeken át Lengyelországon is uralkodtak. Idevonatkozó igényeit ő maga sem adta fel s trónralépte óta következetesen használta Lengyelország királyának címét is. A lengyel királynak viszont fájt, hogy Szilézia, országának egykor leggazdagabb, termékeny tartománya cseh uralom alatt áll. Ulászló a megelőző időben részekre szagatott országának helyreállítása és a német lovagrenddel Pomeránia birtokáért vívott harcai közepette nem

gondolhatott támadó hadjáratra, ősei elveszett tartományainak visszafoglalására. János azonban a lovagrend 1330. évi támadását kihasználva fegyvert fogott. Három évvel korábban Károly kívánságára lemondott támadó szándékáról, de most már nem feszélyezte szövetségese, mert időközben lányának vőlegénye, a kis László herceg meghalt s így viszonyuk elvesztette családi jellegét. Károly megütközött a cseh király eljárásán. Nemcsak apósa érdekeit féltette, hanem saját királysága szempontjából is veszélyesnek ítélte a cseh király esetleges hatalmi terjeszkedését. Cseh- és Lengyelország egyesülése igen nagy politikai és gazdasági veszedelmet jelentett volna Magyarországra, nagyobbat az osztrák gazdasági és hatalmi törekvéseknél. Károly ezért a szövetséget véleménye szerint lengyel hadjáratával megszegő cseh szövetségese ellen régi közös ellenségükkel, az osztrák hercegekkel szövetekezett. Közeledésüket elősegítette a magyar és cseh kérdésben legállhatatlanabbnak bizonyult Szép Frigyes királynak 1330-ban bekövetkezett halála. Albert herceg sokkal konciliánsabb volt bátyjánál s a kormányzatban most Károly védence, Ottó is szóhoz jutott. Druget Vilmos nádor tízezer harcossal ment Lengyelországba s Ulászló fősergével együtt vonult a pomerán harctérre. Károly király pedig 1331-ben mintegy ötvenezer vitézzel a morva határra ment s ott egyesült Ottó hercegnek húszezer harcost számláló hadával. János király kitért az összeütközés elől, a seregek csekély határvédő erők hátrahagyásával eloszlottak s az egész télen át tartó határvillongások után tavasszal békét kötöttek. Az eredmény két cseh kézen levő határvár, Holies és Berencs visszaszerzése volt, melyeket Csák Máté leányának hozományaként egy István nevű cseh főúr tartott mindeddig birtokában. A békekötés után Károly nem vett többé részt a cseh-lengyel viszálykodásban. Minden eszközzel János és Ulászló kibékítésén fáradozott. Mielőtt azonban ezt a szándékát megvalósíthatta volna, délen akadt dolga.

A nápolyi trónöröklés rendezése

Károly kalábriai herceg, a nápolyi trón örököse, 1328-ban fiörökös nélkül halt meg, két kiskorú leányt — Johannát és Máriát — hagyva hátra. Róbert király idősebb unokájának, Johannának szerette volna a koronát biztosítani, de e törekvésének útjában állt a magyar Anjouk kétségtelen örökösödési joga. A nápolyi királyság törvényes örököse már II. Károly 1309-ben bekövetkezett halálakor Károly Róbert volt, apja lévén az öreg király elsőszülött fia. Mivel azonban Károly magyarországi uralma abban az időben már teljesen biztosítottnak látszott s az itteni zavaros viszonyok miatt a nápolyi királyság kormányzására időt előreláthatóan nem szakíthatott magának, nagyapja a pápai hűbérúr beleegyezésével — papi pályára lépett második fiának, Szent Lajos toulousei püspök-

nek mellőzésével — a harmadszülött fiút, Róbertét nyilvánította elsőszülöttnek s a nápolyi trón örökösének. Károly kénytelen-kelletlen belenyugodott a változhatatlan helyzetbe, de itáliai igényeiről teljesen lemondani nem volt hajlandó. Beatrix nővérének férje, János viennei dauphin útján tüstént nagyapja halála után bejelentette igényét a salernói hercegségre és a szentangyalhegyi javadalomra. Róbert király és a pápa hallgatóságos beleegyezésével címei közé is felvette a „princeps Salernitanus et dominus honoris ac montis Sancti Angeli“ címet. Mikor pedig 1328-ban Róbert egyetlen fia, Károly kalábriai herceg is meghalt, mindjárt tárgyalásokat kezdett a nápolyi udvarral fiainak trónöröklése tárgyában. Az 1330 és 1332 közt XXII. János pápa (1316—1334) közvetítésével szakadatlanul folyt tárgyalás eredményeként 1332-ben meg is egyeztek, hogy Károly két fia és Róbert két unokája egymást eljegyzik s az idősebb leány férje követni fogja Róbertét a trónon. 1333-ban Károly kisebbik fiával, a hatéves Endre herceggel Nápolyba utazott és szeptember végén megtartották a gyermekek ünnepélyes eljegyzését. Az öreg király Endrét Kalábria hercegévé és trónja örökösévé nyilvánította s a kis herceg Róbert barát és a nevelőül mellé rendelt Csőr Tamás társaságában a nápolyi udvarban maradt. Károly a viszonyok alapos tanulmányozása után 1334 elején tért haza.

A visegrádi kongresszus

Itáliában dolgát jól végezve, újra hozzálátott másik kedvenc terve megvalósításához s törekvései most teljes sikerrel jártak. Lokietek Ulászló 1333-ban meghalt s trónját fia, Nagy Kázmér (1333—1370) örökölte. János cseh király ugyanez időtájt összekoccant Bajor Lajos császárral, kit eddig a Habsburgokkal szemben tűzön-vizén át támogatott. A császár támogatásától megfosztva, régi osztrák ellenségeivel szemben érezhette már magát oly biztonságban, mint annakelőtte. Szívesen fogadta tehát Károlynak a lengyelekkel leendő kibékülését sürgető felszólítását. Hosszas tárgyalás után 1335 májusában létrejött a cseh-lengyel fegyverszünet, három hónappal később mindhárom király kiküldöttei összejöttek Trencsénben s miután a fejedelmi találkozó programját megállapították, 1335 októberének derekán János cseh és Kázmér lengyel királyok Visegrádra jöttek Károly látogatására.

A visegrádi királytalálkozón a három hatalom formális szövetséget kötött egymással és Wittelsbach Henrikkel, Alsó-bajorország hercegével. A szövetségbe névszerint befoglalták a cseh és magyar trónörökösöket — Károly morva örgrófot, a későbbi császárt és a két bátyja halála után trónörökössé lett Lajos herceget — is. A cseh király ünnepélyesen lemondott a lengyel királyi címről és minden igényéről Lengyelországra. Kázmér viszont lemondott Sziléziáról és húszezer márka ezüst fizetésére kötelezte magát. Károly és János békebírákként

békét létesítettek Lengyelország és a német lovagrend közt is, melynek értelmében Pomeránia a lovagoké maradt. Végül, de nem utolsó sorban rendezésre kerültek a három országot egyaránt érdeklő gazdasági ügyek is, melyekről Károly államszervező munkássága kapcsán fogunk részletesebben szólni.

Osztrák háború

Az új hatalmi csoportosulás hírére természetesen nagy volt a megrökönyödés Ausztriában. Albert és Ottó hercegek azonnal kibékültek Frigyes bátyjuk régi ellenfelével, Lajos császárral s hódolatukat nagy ünnepek közepette mutatták be látogatásukra Bécsbe jött hűbéruruknak. Egyidejűleg megkezdték a magyar határvidék nyugtalanítását s hogy támadásuknak sikerét biztosítsák, összeköttetést kerestek Károly elégedetlen alattvalóival is, magyarországi birtokaiknak birodalmi hűbérré való átalakítását helyezve számukra kilátásba. Az árulásra mindig hajlandó Kőszegi-ivadékok és a Babonicsfiak leszármazol hajlottak is szavukra. Hűséget esküdtek a hercegeknek, kik Bécsben császáruktól felhatalmazást kértek és kaptak a császár nemlétező „magyarországi hűbéreinek“ nevében leendő adományozására. A támadás és árulás hírére a szövetségesek tüstént fegyverre kaptak. János király 1336 februárjában gyors menetben vonult Ausztria ellen s Ottó herceget megszalasztva, az összes északi grófságokat megszállta. Károly, Lajos trónörökössel csak Kázmér király seregének megérkezése után szállt hadba s vele együtt május derekán vonult fel a Morvához; hadserege tényleges vezérletét harcban kipróbált régi hívére, Szécsényi Tamás erdélyi vajdára bízta. A három király Marcheggnél találkozott s a megrémült osztrákok azonnal békét kértek. János rá is állt a kedvező békére, de Károly csak fegyverszünetet kötött 1337 nyaráig. Ekkor újra hadba szállt, visszafoglalta az évtizedek óta osztrák uralom alatt álló Murakózt, leverte a nyugati határszáron mozgolódó lázadókat s ennek megtörténte után 1337 őszén hagyta jóvá a megelőző évi ennsi béke feltételeit. Az osztrák támadás jó alkalmat szolgáltatott Károlynak, hogy a belső lázadások tizenöt évi szünet után újra éledő rémének fejét végleg levágja. A lázadók szigorú megbüntetése helyett megelégedett hódolatukkal, de elvette tőlük határszéli váraikat és birtokaikat s cserébe az ország belsejében adott nekik kárpótlást. Henrik bán leszármazol Szekcsőn és Tamásiban kaptak birtokot s a szekcsői Herceg és Tamási családok őseivé lettek. Kakas Miklós Léka vára helyébe a zalamegyei Kéménden kapott birtokot; ivadéka a Kéméndyek és Rohonczyak. A nyughatatlan Iván fia János megtarthatta Ausztriához csatolt várát, Borostyánköt (Pernstain) és végleg az osztrákokhoz pártolva, őse lett a Pemstain-családnak. A Babonics-ivadékok is elvesztették határszéli birtokaikat s helyette vodicsai birtokuk szomszédságában,

a Szana-menti Blagaj-várát kapták meg, honnét családjukat ezidő óta Blagaynak nevezték.

Lengyel-magyar szerződés

Az osztrák béke megkötése után újabb köteléssel kapcsolta magához Károly cseh és lengyel szövetségeseit. 1338-ban tizenkétéves Lajos fia számára nőül kérte Margit hercegnőt, luxemburgi Áron Károly morva örgrófnak és cseh trónörökösnek Valois Blankától született háromesztendős leányát. A kis menyasszonyt Visegrádra hozták, hogy „a magyar nyelvet és szokásokat megtanulja“ s így méltó hitvesévé legyen Magyarország leendő királyának. Visegrádon kötötték meg 1339-ben Károly és Kázmér országaik rendjeinek beleegyezésével és tanácsával a lengyel-magyar örökösödési szerződést is, melynek értelmében Kázmér gyermektelen elhalálása esetére trónja örököséül a magyar királyfiak egyikét ismerte el.

Károly külpolitikai koncepciója

Károly külpolitikája 1324-ig az országával szomszédos hatalmak politikai törekvéseinek ügyes ellensúlyozásában merült ki s a belső konszolidáló munka zavartalanságának biztosításához szükséges békeállapot megrögzítését célozta. Az oligarchikus magánhatalmak megtörése és királyi hatalmának megerősödése után azonban addigi passzivitását feladva, tüstént aktivitásba lépett. Az új külpolitikai elgondolás alapeszméje a két legveszedelmesebbnek és legmegbízhatatlanabbnak bizonyult szomszéd — Ausztria és Szerbia — elszigetelése s hatalmi törekvésekkel szemben új és megbízható szövetségesek keresése volt. A Habsburgokkal szemben — láttuk — a csehekot igyekezett megnyerni, a Balkán-félszigeten hatalma tetőpontja felé közeledő Szerbia ellen Itáliában keresett szövetségest.

A magyar-cseh-lengyel szövetség nagyszabású külpolitikai koncepciója egyrészt a magyar és lengyel királyi házaknak mind szorosabbá és bensőségesebbé váló rokoni kapcsolatán, másrészt Magyar- és Csehországnak jól ismert gazdasági érdekközösségén s a két ország francia dinasztiáinak Habsburg-ellenes politikáján alapult és a szerződő felek előtt egészen új gazdasági és politikai perspektívákat nyitott meg. János király teljesen szabadkezet és egyben komoly szövetségeseket nyert a Németbirodalom trónjának megszerzésére irányuló s alig tizenkét évvel később fia német királlyá és római császárrá emelésével valóra vált politikai törekvéseihez. Kázmér a külső támadások veszélyétől menekülve, teljes erővel szentelhette magát a megelőző évtizedekben a folytonos pártoskodások és idegen uralom miatt kimerült és megtépett Lengyelország rendjének helyreállítására. Károly az osztrák részről várható ellenséges támadásokat ellensúlyozva, útját egyengette maga és fia délfelé irányuló erélyes külpolitikai akciójának. Emellett a hármas szövetség, melyhez Henrik alsóbajorországi herceg is csatlakozott, gazdasági tekintetben felszabadította a három

keleti országot a Nyugateurópából Magyarország és Itáliából Cseh- és Lengyelország felé irányuló tranzitó-kereskedelmet kezében tartó Bécs kéréstlen gyámkodása alól.

Károly délfelé irányuló külpolitikai akciójának reális célja azonos volt az árpádházi királyok balkánpolitikai céljaival. Törekvése a déli melléktartományok — Horvátország, Dalmácia és Bosznia — uralmának biztosítására s az elvesztettek

— Szerbia és Bolgária — visszaszerzésére, a balkáni hegemonia megszerzésére irányult. Ezzel a törekvéssel függ össze neki és fiának a nápolyi trón megszerzésére irányuló, a történeti irodalomban gyakorta kalandos vállalkozásnak minősített akciója is. A bizánci görög császárság helyreállításával trónját vesztett latin császári ház — a Capet-ház Courtenay-ága — bukása után sem adta fel igényeit Görögországra, melynek egyes részeiben továbbra is a latin császár hűbéresei maradtak urak. II. Balduin császár halála után fia, Fülöp namuri gróf viselte a konstantinápolyi császár címét, mely róla Katalin leányára, Valois Károly második feleségére, majd 1308-ban ennek hasonló nevű leányára szállt. Az ifjabb Katalin császárnőt 1313-ban Fülöp tarantói fejedelem és achájai herceg, II. Károly nápolyi király fia vette nőül s míg bátyjai közül az idősebbnek

— Martell Károlynak — leszármazol a magyar trónt szerezték meg, Róbert pedig nápolyi király lett, Fülöp és fiai „Románia császáranak“ címével a latin császárság helyreállításáról ábrándoztak. Törekvésüknek reális bázisul szolgált II. Károly legkisebb fiának, Jánosnak, durazzói hercegsége s a Fülöp és János családja által váltakozva birtokolt achájai hercegség. Innét Albániából és Moreából kiindulva Fülöp császár 1318-ban megkísérelte fennhatóságát Szerbiára is kiterjeszteni, de ez a törekvés kudarcot vallott a növekvő szerb hatalom erején. A magyar és nápolyi királyságok szorosabb államszövetsége alkalmas útnak látszott ennek megvalósítására. Ha sikerül Nápolyi s vele a nápolyi király hűbéruasága alá tartozó Albániát is Magyarországgal közös uralom alatt egyesíteni, a két királyság hatalmának Szerbia aligha állhatott volna ellent. Károly királynak ilyképen a nápolyi trón megszerzése nemcsak dinasztikus érdekből volt fontos, hanem a magyar királyság balkáni érdekeinek szempontjából is. Ez az érdek valósággal a politikai szükségesség erejével nyomult előtérbe 1331-ben, mikor a szerb trónra III. Uros István halála után a hódító Dusán István (1331—1355), Szerbia középkori nagyhatalmi állásának megalapítója lépett. Ennek a kiváló balkáni diplomatának és hadvezérnek folyton növekvő hatalmával szemben csak a Balkán nyugati partvidékén gyökeret vert itáliai hatalom szövetsége nyújthatott védelmet. Károly és Nagy Lajos nápolyi törekvéseinek reálpolitikai hátterül a szerb királyság elhatalmasodása szolgált.

A KÖZHATALOM ÚJ SZERVEZETE.

ABELSŐ HELYZET 1320 táján sokkal zavarosabb és vigasztalanabb volt, mint nyolcvan évvel előbb a tatárjárás után. A tatárveszedelem hirtelen jött, de éppoly hirtelenséggel elmúlt elemi csapás erejével sodorta el a magyar királyság hatalmi szervezetét, a szélvihar dühével szántott végig a régi intézményeken, ereje borzalmas pusztításokat okozott, de a pusztulás teljessé tételére nem volt ideje. Az állami és társadalmi szervezetben volt annyi erő, hogy a ciklon elvonulta után romjaiból újjáépülhessen. A gyermek-királyok — IV. László, Cseh László és Károly Róbert — korának oligarchikus kormányzati rendszere, az országot darabokra tépő tartományurak félszázados harca-küzdelme sokkal teljesebb pusztulást idézett elő. Hosszú és alattomos lázbetegség módjára örölte fel a régi intézmények életerejét. A közhatalmi szervezet működése megszűnt. A régi intézmények és kötelékek elenyésztek. A királyi vármegye végleg megbukott. A váruradalmak szétestek. A várföld jórészen a oligarchák és híveik, majd a leverésükben részvett új arisztokrácia vagyonát gyarapította, másrészt a köznemesi osztályba emelkedett várjobbágyok és más szabad vagy szabaddá lett népelemek birtokába került. A király kezén maradt részei kisebb gazdaságokra töredeztek szét. A XIII. században kialakulásnak indult nemesi vármegye autonóm működése is megbénult. A köznemesség az egykori várnépekkel együtt a nagybirtokos urak hatalma és befolyása alá került. A királyi hadsereg legfontosabb alkotóelemei — a vár jobbágy zászlóaljok és a servienscsapatok — a tartományurak magánhadseregébe olvadtak be s ezek az országos hadsereg méretéig fejlődő oligarchikus seregek magukbaszívták a környékbeli birtokosurak familiáris vitézeiből alakult földesúri zászlóaljakat is. Az országos tisztségek, megyés ispánságok a központi hatalom szerveiből a tartományún hatalom kiépítésére irányuló törekvések centrifugális erőinek eszközévé lettek. A királyi hatalom centripetális erőinek szerepét a tartományurak kisebb méretű, de aktív hatalmának összetartó ereje kezdte átvenni. Egy-egy oligarcha főúr személye körül új hatalmi szervezetek alakultak és kristályosodtak ki. A király győzelmével azonban ezek a tartományi szervezetek is szétestek, megsemmisültek. Egymástól független gazdasági, társadalmi és katonai egységek — földesúri magánhatal-

mák és megyei autonómiák — egész sora jutott önálló élethez s a közhatalmi szervezetétől megfosztott országban minden gazdasági és katonai erő ezeknek birtokába került.

Új arisztokrácia

A királyi és tartományúri hatalom szertehulló romjain a megyék és nagybirtokosok osztozkodtak, de ez a megye már nem a régi királyi vármegye s e nagybirtokosság már nem az Árpád-kor vérségi alapon szervezkedő főúri osztálya volt. A királyi vármegye nem tudott többé életrekelni, de az egy század óta területileg szervezkedő köznemesség — az egykori várjobbágyok, nemes serviensek és szegény nemesek — vármegyei önkormányzata, a nemesi vármegye túlélte a köznemesek elnyomására törekvő oligarchiát s a nagy leszámolás idején már hatalmas erőtenyezőként lépett fel a tartományurak ellen küzdő király oldalán. Hasonló komoly erőtenyezőnek bizonyult a régi társadami szervezet bomlásával kialakulásnak indult új nagybirtokos osztály, mely az oligarchák bukása után ezek nyomasztó gyámkodása alól szabadulva, a király köré csoportosult és új arisztokráciává alakult.

A rozgonyi, debreceni, macsói, blisciai, zalafői, komáromi, erdélyi csatákban az Abák, Ákosok, Csákok, Héderek, Borsák, Kánok, Subichok hatalmas nemzetségei még a vérségi összetartozás érzésétől hajtva *szálltak szem* be a családjukból kiemelkedett oligarchák megbuktatására törekvő királlyal. De a rokoni és politikai összetartozásnak tudata már e harcok idején sem volt általános. Mindegyik nemzetségben akadtak olyanok, kik rokonaikkal szembehelyezkedve, királyuk oldalára álltak s ez az állásfoglalásuk a nemzetségi kötelekek elszakításával volt egyértelmű. A nemzetségeknek egymástól földrajzilag és politikailag eltávolodott ágai ellenségként kerültek szembe. A király győzelme után pedig teljessé lett a szakadás a legyőzött, vagyonukat vesztett, üldözött ágak és a király kegyét élvező, gazdag rokonaik közt s az egymástól elszakadt ágak önálló családokká alakultak át. A vérségi szervezet felbomlott. A származás megjelölésére a nemzetségnevek (*de gene re*) használata divatját múlta. A régi nemzetségekből kiszakadt és alacsonyabb sorból felemelkedett, új birtokos családok a XIV. századi törzsbirtokról (Nekcsei, Újlaki, Hédervári, Szécsi, Széchenyi, Garai, Köcski), annak fekvéséről (Tót, Horvát), a XIV. századi családalapító nevére (Lorántfi, Gilétfi, Apafi, Lackfi), méltóságáról (Bánfi, Vajdafi, Herczeg), tulajdonságáról (Balog, Tar, Cudar, ördög) vett családneveket kezdenek használni. v

A régi szerepvivő nemzetségek letűntek, mert Károly vas-következetességgel érvényesítette jogait és mindenkit megtört, aki útjába állt. Energiája és következetessége IV. Bélát idézik emlékünkből, bár egyéniségéből hiányoztak annak komor és engesztelhetetlen vonásai. A büntetés Károlynál nem a bosszú,

I. Károly főtisztviselői.

Időpont	Nádor	Országbíró	Tárnokmester	Királyné hárnokmestere	Királyné udvarbírája	Lovászmeister	Salavónia bánja	Tengeremelők	Másodi bán	Szörényi bán	Erdélyi vajda
1307—1309	Csák Máté Aba Amadé Borsa Kopasz	†	Csák Ugrin	Borsa Beke	Forral Aladár	†	Kőszegi Henrik	Subich Pál	Dragutin István Beceog (1317-18) (Kőszeg megszáll- ása 1317—19)	† (Vejtőhi nyvadar)	Kán László
1309—1315	Borsa Kopasz	Csák János	Csák Máté (1308—1310) Kőszegi Miklós (1311—1314) Borsa Beke (1314—1315)	Rátót Domokos	†	Kőszegi János	Babonics István	Subich Miklós (1332-18)			
1315—1320	Rátót Domokos	Hernády Jenőpért (1324-18)		Kompolti Péter	†	Osák Péter (1317-18) Kőszegi Kakas Miklós	Babonics János (1322-18)				Fok Miklós (1318-18) Debreceai Dózsa
1320—1328	Debreceai Dózsa (1324—1328) Drugeti Fülöp	Kőcski Sándor (1324-55)	Nekessei Dömötör (1313—1335)	Szászcsényi Tamás (1321-18) Fülöp (1322—23) Akos Micsok (1323—24) Babonics János (1324—1334)	Akos Micsok (1322-18) Hédervári Dezső (1330-18)	Fonyi Balázs (1326-18)	Babonics János (1322—1825) Felsőlendvai Miklós (1323—25)		Garal Pál	†	
1328—1342	Drugeti János (1330-33) Drugeti Vilmos	Nagymartonai Pál	Szászcsényi Tamás (1333—1343)	Garal Pál (1334-1351)	Garal Pál (1336-18) Rábot Oliver	Lackfi István (1326-13)	Akos Micsok (1322-1351)		Aisani János (1337-1342) Osák Miklós (1338-18)	Szászcsai Dániel (1345-143)	Szászcsényi Tamás

a megtorlás eszköze, hanem a kiengesztelődés felé vezető út első állomása volt. Sohasem feledte, hogy célja nem a büntetés, hanem a társadalom felbomlott egyensúlyának, országa belső rendjének, királysága hatalmának helyreállítása. Hatalmas alattvalóinak nem megsemmisítésére, hanem megfékezésére törekedett. Hűtlen nádorispánját, Borsa Kopaszt, aki bizalmáért, barátságáért felségsértéssel és hazaárulással fizetett, Szent István törvényén alapuló kemény ítélettel kivégeztette. A királyi család életére törő Záh Felicián nemzetségének kegyetlen kiirtását tűrte, sőt helyeselte. De a megtérő ellenségnek lovagi nagylelkűséggel megbocsátott. Az oligarchák szolgálatából hűségére tért urakat — a Csák Mátétól hozzápártolt Kácsik Simont és Záh Feliciánt, a Borsa- és Kőszegi-hadból zászlaja alá sereglő Báthory- és Kállai ősöket, Köcskieket, Héderváriakat és társaikat — örömmel fogadta szolgálatába, udvarába. Maguknak a lázadó báróknak — Amadé fiainak, Kőszegi Kakas Miklósnak, Subich Mladennek, Babonics Jánosnak — is meg tudott bocsátani. Ha vétküket megbánva, hódolatára jöttek, nemcsak ítéletüket enyhítette, hanem még adományokban is részesítette őket. Csupán a kormányzatból zárta ki mindazokat a hatalmas urakat és családtagjaikat, akik jogosulatlan uralmi törekvéseikkel a királyi tekintélyt aláásni, a központi hatalmat gyengíteni segítették. Mikor pedig az oligarchákon végleg erőt vett, a rozgonyi csata után hivatalba lépett főurakat is új méltóságviselőkkel váltotta fel. Az 1315. évi kormány tagjai, — Rátót Domokos, Kompolti Péter, Babonics János, Pok Miklós, Csák Péter, Kőszegi Kakas Miklós — még mindig igen nagy urak, kor, vagyon, tekintély dolgában túlságosan kiemelkedő egyéniségek voltak. Tartani lehetett tőle, hogy ők maguk, vagy fiaik kedvező alkalom esetén az imént letiport oligarchák példáját fogják követni. Károly ezért helyesebbnek vélte a régi hatalmas főúri családok ivadékainak eltávolítását a közéletből. Az utolsó árpádházi királyok és az interregnum idején vezetőserepet vivő bárói családok letűntek a közszereplés teréről. A Csákok és Kőszegiek, Ákosnembeli Ernye-bán leszármazol, az Aba-nem nádori ága, a .Kánok, Borsák, Subichok, Babonicsok, Geregyék, Monoszlók, Hontpázmányok, a Győr-, Pécz-, Túrje-, Pok-nemzetségek, a Hahót-nem Buzád-ága, a Gutkeledek sárvármonostori és Lotherd-ágai, a korábbi időben nagy szerepet játszó Bór-, Kaplony-, Katapán- és Miskolc-nemzetségekkel együtt teljesen háttérbe szorultak. E családok egyes tagjai itt-ott feltűnedeznek kisebb jelentőségű királyi várak, sőt néha egy-egy vármegye élén is, de kiemelkedőbb szerephez saját megyéjük határára túl többé nem jutottak. Az országos tisztségek és fontosabb ispánságok betöltésénél szóba sem kerülhettek. Helyüket az oligarchák bukásával felemelkedő új arisztokráciának kellett átengedniük. Régi, hatalmas nemzetségeknek egykor előkelő

rokonai szolgálatára kényszerült, elnyomott ágai — az Abanem Nékesi ága, az Ákos-nem ördög és Bebek ága, a Borok Szeri ága, a Csákok Újlaki ága, a Csanádok Telegdi ága, a Gutkelek Báthori és Felsőlendvai ágai, a Hahótok Alsólendvai ága, a Héderek Köcski és Hédervári ágai, a Tomajok Losonci ága — mellett szegényebb sorsú és eddig közszerepléshez nem jutott nemzetségekből, sőt a régi nemzetségekkel össze sem kapcsolható kisnemesi törzsből sarjadt családok — a Kácsik-nembeli Szécsényiek, Osli-nembeli Kanizsaiak és Ostfyak, Hermány-nembeli Lackfiak, Balog-nembeli Szécsiek, Dorozsma-nembeli Garaiak, Szentemágócs-nembeli Alsániak, a spanyol Simontól származó Nagymartoniak, a francia eredetű nápolyi Drugetek, a Gilétfiek, debreceni Dózsa, zólyomi Danes, dalmáciai Treuttel Miklós családjai — nyomultak előtérbe.

Károly minden eszközzel előmozdította ennek az új, királyhű arisztokráciának emelkedését és erősödését, mert királysága új közhatalmi szervezetét a változott viszonyokhoz képest nem az elpusztult királyi domíniumok helyreállításával, hanem alattvalói s elsősorban az új arisztokrácia gazdasági erejének kihasználásával készült felépíteni. A kezére visszakerült várbirtokból és a lázadók elkobzott vagyonából gazdag adományokban részesítette, tisztségre emelte, udvarába csalogatta s valóságos lovagi szervezetbe tömörítette harcokban kipróbált híveit.

Lovagi intézmények

A vele egyívású és fiatalabb vitézek közül ötvannel — a Szent Lajos alapította francia Plantagenet-rend mintájára — fejedelmi lovagrendet alapított, időrendben a másodikat Európa összes hasonló lovagrendjei között. „Szent György lovagjainak testvéri társasága“ a király, haza és egymás védelmére, a legjobb udvari vitézek bajtársi érzésének s általában a lovagi szellemnek ápolására, a belső viszályok és pártoskodások megakadályozására rendelt vallásos szellemű udvari lovagtársaság volt. Tagjául csak az összes testvérek egyhangú szavazatát elnyerő, királyhűség és lovagi becsület tekintetében feltétlenül megbízható személyt vettek fel. A tagok vallásos és lovagi kötelezettségeit pontosan szabályozó kiváltságlevélből kitűnik, hogy a fekete csuklyás köpenyt s rajta piros alapra hímzett fehér keresztet viselő Szent György-lovagok a királyi udvarban havonként összegyűltek az aktuális politikai kérdések megbeszélésére s évente háromszor egyetemes rendi gyűlést tartottak, melyen a király és ország dolgában járók és a súlyos betegek kivételével valamennyien kizárás terhe alatt kötelesek voltak megjelenni. E közgyűléseken történt az ítélezés is a lovagok ügyeiben, kik minden bíróság, még a királyé alól is mentesítve, csupán a rend két — egyházi és világi — bírójának ítélőszéke előtt feleltek tetteikért. A bajtársi érzés és lovagi szellem fejlesztésére Károly egyébként is nagy gondot fordí-

tott, ebben ismerve fel a pártoskodások, belső harcok, nemtelen viszálykodások legjobb ellenszerét. Visegrádi udvarában lovagi becsületbírószágot — *curia militaris* — szervezett a társadalmi természetű vétségek, becsületügyek elbírálására. E lovagbírószágot ítélszékét maga a király, távollétében a királyi udvar ispánjának ősi tisztét is viselő országbíró tartotta. A személyes becsületet érintő sértéseken kívül a vitézi osztályokba tartozók minden becsületbevágó ügye, lovagiatlansága, hitszegése e kúriai bíróság elé került. A bizonyítás tagadás esetén lovagmódra bajvívással történt s a vesztes fél bűnhődése a jogi cselekvőképességet is korlátozó becsületvesztés, vagyis az udvarból és lovagi társadalomból való kizárás lett. Ugyané cél szolgálatában, a társadalmi szokások és erkölcsök finomítása végett honosította meg udvarában Károly a francia lovagtársadalom szertartásait, szokásait és szórakozásait. A nemzeti címer és címeres zászló (*bandiére*) viselése II. András keresztet hadjárata óta szokásos volt, de általánossá csak Károly idejében lett, aki a lovagságot a hiúságnak hízelgő külső díszszel is el akarván látni, az új arisztokrata családoknak címert kezdett adományozni. Az ököljog korában eldurvult társadalmi érintkezés finomítására az udvarban és az arisztokrata-társadalomban a francia lovagok kifinomult érintkezési formái, ceremóniai tettek kötelezővé. A harcra-küzdelemre vágyó nemesifjak lobogó szenvedélyét a nemesi tornák rendszeresítésével elégitették ki. Mai szemmel nézve e tornák és bajvívások sokszor halálos kimenetelű szórakozása tán durvának látszik, de a XIV. század elején szigorúan megkötött formáikkal — a francia mintára kiépült rendes udvartartással együtt — kétségtelenül az erkölcsök szelídülésére, a szokások finomodására vezettek. Főhasznuk mindez intézményeknek mégis a lovagi szellem erősítésében volt, ami rendkívüli mértékben növelte az udvar körül csoportosuló nagybirtokosnemesség korábban széthúzó és egymással küszködő elemeinek cohaesióját. Az új arisztokraták a lovagi eszmény jegyében olvadtak össze és sűrűsödtek érzésben és szokásokban egységes társadalmi osztállyá. Erre pedig igen nagy szükség volt, mert Károly király nemcsak az udvarban vette magát körül lovaggá ütött híveivel, hanem az országos kormányzatban is nekik szánta a főszerepet, bár lovagként a megtért ellenfelekkel sem érezte haragját.

Az új kormány

A rozgonyi és debreceni csata után hivatalbalépett urak közül 1323 után csak az öreg Nekcsei Dömötör maradt helyén 1338-ban bekövetkezett haláláig. Az ő bölcs tapintatát és kiváló pénzügyi képességeit Károly nem nélkülözhetette. A többi tisztségekre csupa új ember került. A nádori méltóságban a gyors egymásutánban elhalt Debreczeni Dózsa, Druget Fülöp, János és ennek fia, Vilmos követték egymást. Országbíró Köcski Sándor, majd Nagymartom Pál lett. A királyné tárnok-

mesterének a gazdasági konszolidációval fontosságban emelkedő tisztét előbb Druget Fülöp, majd ördög Micsk, utána a bánságról elmozdított Babonics János, végül Kerekegyházi Lack — a Lackfiak őse — vette át. A kisebb tisztségekre Károly fiatalabb hívei kerültek. Hédervári Dezső, majd Rátót Olivér királynéi udvarbíró, Lackfi István lovászmester, Szécsényi Kónya Miklós pohárnokmester, Szécsi Dénes ételhordómester lett. Még nagyobb gonddal szemelte ki Károly a tartományok és vármegyék kormányzatára legrégebb, legmegbízhatóbb hívei közül a legalkalmasabbnak tetszőt. Erdélybe Szécsényi Tamás ment vajdának, aki még 1301-ben minden vagyonát, birtokát, családját elhagyva szegődött Károly szolgálatába s a leg válságosabb időkben tett bizonyoságot nagy hűségéről. Most Erdély kormányzata mellett Arad, Csongrád és Szolnok vármegyék ispánságát is reábizta hálás királya. A székekelyek ispánjává s egyszersmind a beszercei szászok és Csánád vármegye ispánjává másik odaadó hívét, Hermánynembeli Kerekegyházi Lackót nevezte ki Károly, míg Lack apósa — Szeri Pósa — Krassó ispánja lett. A Szörényi bánság élére Szécsi Dénes került, ki testvéreivel együtt Csák Máté haragját magárvonva hagyta oda gömörmegeyi ősi birtokát, hogy Károlyt szolgálhassa. A macsói bánság — Kucsó, Barancs, Nándorfehérvár és Macsó — kormányzatát Szerém, Valkó, Bodrog vármegyék ispánságával és a pozsegai váruradalommal együtt Garai Pál — Dömötör tárnokmester veje — vette át, ki 1301-ben Pozsega átadásával az első királyi várat játszotta Károly kezére s azóta is mindig híven szolgált. Mikor pedig őt királya más tisztségre udvarába szólította, a Garaiakkal atyafiságban és szomszédságban élő Alsáni János, majd 1336-ban Ostfy Miklós lett macsói bánná és Szerém, Valkó, Bács, Bodrog, Baranya megyék ispánjává. A sói és ozorai bánságok a hirályhú Kotromanovics István bosnyák bán kormányzata alá kerültek. Szlavónia, Horvátország és Dalmácia élére Ákosnembeli ördög Micsk bánt, a rozgonyi csata egyik hőset állította Károly. A déli és keleti határvidéki tartományokhoz hasonló két tartomány — mondhatjuk: örgrófság — keletkezett északon is. Az Abák és Ákosok egykori birodalmának kormányzatán előbb Druget Fülöp és Micsk osztoztak, de az utóbbinak Szlavóniába távozása után az egész északkeleti részen a Drugetek lettek úrrá. 1328 és 1342 közt a nádorsággal együtt Ung, Zemplén, Sáros, Abaúj, Gömör, Borsod és Heves vármegyék s a nádor kun bírósága révén az egész Kúnság, 1322 és 1333 közt ezenfelül Fejér, Tolna és Somogy megyék is az Itáliából jött Druget-testvérek és fiaik kormányzata alatt álltak. Zólyom és a belőle kiszakadt Liptó, Turóc, Árva megyék, majd Komárom és Győr vármegyék ispáni méltóságát is Domokos fia Danes viselte. A nyugati határ vármegyéinek élére a Csákok és Kőszegiek romjukban is tekintélyes hatal-

mát ellensúlyozandó szintén a király kipróbált régi hívei kerültek. Trencsénben Dömötör tárnokmester, Nyitrában Gilétfi Miklós, majd Lackfi István, Pozsonyban a temesi ispánságról ide áthelyezett Treuttel Miklós, Sopronban és Vasban Hédervári Dezső és Köcski Sándor, majd a Rátót-nembeli Paksiak, Zalában Hahót-nembéli Miklós — az alsólendvai Bánfiak őse — viselték az ispáni tiszteletet. A belső területen Debreczeni Dózsa fiai, Báthori János, Pok István, Hagymási Dezső, Pálóczi Tusz Pető, Telegdi Miklós, Futaki Dénes, Fónyi Balázs, Becsei Imre és más megbízható fiatalabb urak lettek megyés ispánokká. Károly ezekre támaszkodva kezdte meg az egész közhatalmi szervezet újjáépítésére irányuló szervezőmunkáját.

A királyságra nemrégén még veszélyt hozott a birtokos osztályok erejének és tekintélyének túlságos megnövekedése. A nyugati feudális világból ideszakadt király a birtokos rendek gyarapodásában már a maga erejének bázisát látta erősödni. Az osztályok, családok és egyének hatalmának oligarchikus méretre növelését az erők és érdekek ügyes egyensúlyozásával akadályozta, de gazdasági, katonai erejük és hivatalos tekintélyük gyarapításának nem állta útját, mert magánhatalmukat szerves tagként akarta országa új közhatalmi szervezetébe illeszteni.

Bandériális hadrendszer

Az új hadiszervezet az egyházi és világi birtokosok magánhatalmán épült fel. A hadsereg legfontosabb alkotóelemévé az árpádkori hadseregben mellékes szerepet játszó földesúri csapatok és vármegyei nemes-zászlóaljok, mint a XIII. század vége óta nevezni kezdik: *bandériumok* lettek. Szervezésükben, létszámuk megállapításában általában a bandériális rendszer kiépítésében Károly és Nápolyból jött munkatársai — a királyi sereget vezérlő nádor méltóságára emelt Drugetek — kétségtelenül az itáliai és francia példát, a nyugaton jól bevált lovagkori hadsereget tartották szemük előtt, de korántsem gondoltak a hazai talajban gyökértelen idegen intézmény átültetésére. A bandériális hadseregben a történeti fejlődés eredményeként kialakult magyar magánhadseregeket foglalták rendszerbe és állították a központi hatalom szolgálatába.

A földesúri csapatok régidő óta alkotórészei voltak a magyar hadseregnek, de kezdetben jelentéktelen szerepük volt a vármegyei és más királyi hadak mellett. Keletkezésük az első birtokadományokkal függ össze. Az adománybirtok hűbéri kötelezettséggel járt, amit a kisebb adományok birtokosai, a *serviens regis* néven ismert vitézek a király seregében teljesített személyes katonai szolgálattal, a nagybirtokadományt nyert urak — a *seniorok* — saját vezérletük alatt hadbavezetett vitézek — *milites* — felszerelésével és harcbaállításával róttak le. Már Kálmán király törvényben szabályozta az adományos ispánoknak ezt a kötelezettségét, pontosan megállá-

pítva, mennyi földbérjövedelem után kötelesek egy-egy páncélost, vagy könnyű lovast felszerelni. Kezdetben a földesúri vitézek nem voltak sokan. Legtöbb adománybirtokos csak néhány vitéz kíséretében s így természetesen a király seregéhez, vagy ha éppen ispán volt, a vezérlete alatt álló megyei zászlóaljhoz csatlakozva szállt hadba. A XIII. században azonban a nagybirtok rohamos fejlődésével mind nagyobb csapatok fenntartásának kötelezettsége hárult a főurakra s e század második felében az egyházi és világi nagybirtokosok már a nyugati bárókéhoz hasonló nagyobb lovagcsapatokat, egész zászlóaljakat szerveztek. A katonáskodó népelem személyére szabad volt, de míg a királyi sereg vitézei a nemesség határán mozgó szabademberek, nemes serviensek és várjobbágyok, addig a földesúri csapatokat a német ministeriálisokhoz hasonlóan szolgasorból felemelkedett szabad vitézek, harcos jobbágyok, lovasszolgák alacsonyabb társadalmi rétegéből toborozták. Ennek a katonáskodó földesúri népségnek száma a nehézfegyverek használatával járó lovagi harc meghonosodásával természetesen meggyarapodott s a királyi seregben is feltűnnek a harcos szolgák és szabadosok, mert a páncélosok mellé megfelelő számú szolgáló személyzetre, fegyvernőkre, csatlósra volt szükség. Ezek kísérték, öltöztették, vetkőztették, emelték lóra a nehéz fegyverzetükben gyalogos mozgásra képtelen lovagokat. A tatárjárás után a várbirtok eladományozása, majd az oligarchia kialakulása következtében a földesúri csapatok erős zászlóaljjá, sőt magánhadseregekké fejlődtek s ugyanekkor megalakultak a vármegyéenként területileg szervezkedő köznemesek összességének — *universitas nobilium* — a király zászlaja alatt hadbaszálló vármegyei zászlóaljai. A szolgasorból felemelt harcosok mellé e korban járult új elemként a királyi hatalom hanyatlásával és a nemesi társadalom leromlásával magánszolgálatba állt várjobbágyok, nemes serviensek és szegényebb sorsú köznemesek sorából kikerült magánföldesúri *familiárisok* vitézi szolgálatra kötelezett rétege. Az oligarchia virágkorában a megyei köznemes zászlóaljak és a hatalmaskodó tartományurak körzetében lakó birtokos urak zászlóaljai is az oligarchák fejedelmi sereggé nőtt magánhadseregében teljesítettek szolgálatot. Károly király győzelmes előnyomulásával a tartományúri hadseregek sorra felbomlottak, de a keretükben elhelyezkedett nemesi (vármegyei) és földesúri zászlóaljak az oligarchiától függetlenül maradt birtokosurak csapataival együtt épen maradtak. Ezekre a földesúr címeres zászlaja — *bandière, bandiera* — alatt hadbaszálló csapatokra építette fel Károly új hadseregét.

A főpapok az egyházi birtokon népes osztállyá fejlődött egyházi *prediális* nemesekből, a világi nagybirtokosok szabad, sőt nemes familiárisaikból vagyonuk nagyságához képest változó számú bandériumokat szerveztek s azokat mindegyikük

saját zászlaja alatt vezette hadba. Egy bandérium létszáma három-négyszáz, később a XV. században ötven lovasvitéz volt. A kisebbszámú fegyveres kiállítására képes birtokosok csapatai a személyesen harcba szálló köznemesekkel együtt a vármegye ispánjának vezérlete alatt hadbaszálló megyei bandériumokba osztattak be, Erdélyben a vajda, Szlavóniában, Horvátországban, Macsóban, Szörényben a bánok, a székelyek a székely ispán, a kúnok a nádor zászlaja alá sorakoztak. Ezidő óta nevezik zászlósuraknak a bandériumokat vezető országos méltóságokat. A birtokos urak és köznemesek bandériumaihoz hasonló, de azok mindegyikénél nagyobb bandériuma volt magának a királynak és külön a királynénak is. A királyi bandérium békelétszáma ezer lovas volt. Ennyit állandóan fegyverben tartott az uralkodó. Háború idején a szükséghez képest sokkal nagyobb számú harcost toboroztak a király zászlaja alá.

Várrendszer

A haderő törzsét alkotó banderiális hadseregen túl, melynek királyi bandériumába a régi királyi hadsereg maradványai — az udvari katonák (*aulici, servientes vagy familiares, iuvenes regis* stb.) — is beolvadtak, fontos alkotórésze volt Károly hadseregének a várkatonaság is. Ez a várkatonaság azonban már nem a régi megyei várjobbágyssereg, hanem a tatárjárás után kiépített várvédelmi rendszerhez tartozó váraknak hivatásos katona népe. Míg a várjobbágyok zászlóaljai a mozgó sereg alkotó részei voltak, az anjoukori várkatonaság rendeltetése a királyi várak állandó őrizete, védelme s emellett a szomszédos vidék rendjének karhatalmi biztosítása volt. A várak amellett, hogy külső ellenség becsapása esetén a honvédelmi rendszer oszlopai voltak, egyszersmind a központi hatalomnak minden magánhatalom jogosulatlan törekvéseit ellensúlyozó provinciális bázisául szolgáltak. Hasonló szerephez jutottak a fallal kerített királyi városok is, melyek polgársága maga látta el a vár védelmét. Háború idején mindazonáltal a várkatonaság is köteles volt a felmerülő szükséghez képest és megfelelő őrség hátrahagyásával a királyi sereghez csatlakozni. A városok pedig meghatározott számú harcost küldtek a király zászlaja alá, később egész bandériumokat is állítottak ki. A városokban a katonai funkciók irányítása, a rendes szolgálat ellátása és a várvédelem az autonóm városi hatóság hatáskörébe tartozott. A többi királyi vár élére várnagy — *castellanus* — került, ő volt a vár katonai parancsnoka és a vár csapatok vezére. E várnagyok az új arisztokrácia tagjai közül kerültek ki. Fontosabb várak várnagyának tisztét nem egyszer megyésispánok és országos méltóságok viselői — Dömötör tárnokmester, Pál macsói bán, Sándor országbíró és mások — viselték, akik tisztükkel járó kötelességeiket és jogaikat, néha a hadvezérletet is saját familiárisaik köréből választott helyet-

tes várnagyok, *vicecastellanusok* útján gyakorolták. A várnagyok — mint a gondjukra bízott várak parancsnokai — katonanépük felett a régi várispánokéhoz hasonló közigazgatási és törvénykezési hatáskörrel bírtak s a tekintélyesebbek a királyi tanácsban is helyet foglaltak az országnagyok közt. Gazdasági funkciójuk is a várispánokéra emlékeztet. Hatáskörükbe tartozott a vár fenntartására, katonasága ellátására szolgáló várgazdaságok igazgatása.

Az új hadsereg felépítése határozottan feudális színezetű volt. A bandériumok a király, királyné, főpapok és nagybirtokos urak hűbéres magánhadseregei. Kötelékükben a bandériumot kiállító és harcbavezető birtokos urak — király, főpapok, bárók — hűbéresei, magánföldesúri hatóságuk alá tartozó familiáris vitézei szálltak hadba s a szabad, sőt nemesi társadalomhoz tartozó familiárisok közül sokan maguk is saját familiárisaik, servienseik — szolgáló vitézeik — kíséretében vonultak be hűbéruruk zászlóaljába. A közjogi elemet a vármegyei és tartományi bandériumok képviselték, de ezek sem voltak mentesek a hűbéri vonásoktól, mert a személyes hadbaszállásra kötelezett köznemeseken kívül az önálló bandérium létszámánál kevesebb vitézt harcbavezető birtokos urak familiáris csapatai és a bandériumot vezető vajda, bánok és ispánok magánseregei is kötelékükbe tartoztak. A láncolatos hűbériség nyugati intézményére emlékeztető banderiális hadszervezet élén a király nemcsak a maga hűbéres seregének, bandériumának, hanem a többi bandérium urának is főhűbéruraként tűnik fel.

Az államháztartás alapjai

A hűbéri alapokon nyugvó hadügyi szervezet nagy veszélyek csíráját hordta magában, mert a királyi hatalom bizonyos fokig függő helyzetbe került a birtokos arisztokráciával szemben, melyet gazdasági ereje a királyét számban meghaladó sereg kiállítására képesített. Ezt a veszedelmet ellensúlyozták a királytól közvetlenül függő királyi és királynéi bandériumok, valamint a világi nagybirtokossággal szemben rendszerint a királyt támogató főpapok, a tisztüket ismét királyuk bizalmából viselő megyéispánok és más méltóságviselők — nádor, vajda, bánok, székelyispánok stb. — zászlóaljai, melyek zömét az oligarchikus törekvésekkel most már tudatosan szembeszálló köznemesek s a szabad kúnok, székelyek, szászok alkották. Mindazonáltal félni lehetett, hogy a vagyonban és hatalomban egyre gyarapodó új nagybirtokosság a központi hatalom esetleges elerőtlenedése idején ismét ártalmára lehet a királyi hatalomnak, amint ez a XV. században a nagybirtokosság hatalomrakapásával s az oligarchia feléledésével be is következett. Zsigmond és utódai ugyanis az államháztartás alapjává a magánurak jobbágyait terhelő egyenesadókat tették s így gazdaságilag is ugyanarra a birtokos osztályra támaszkodtak,

mely a banderiális hadrendszer értelmében a katonai hatalom nagyrészének is birtokosa volt. Ez egyértelmű volt a katonai és pénzügyi, tehát a teljes államhatalomnak a birtokos rendek kezére való átadásával s végső eredményében szülőökává lett a királyi hatalmat lényegesen megnyirbáló hatalom rendi kialakulásának. Zsigmond király állandó pénzszükségében kénytelen volt erre az útra térni, de az uralkodói hatalom teljes kiépítésére törekvő Anjouktól egészen távol állt ily politikai hibának még a gondolata is, Károly és tanácsosai teljesen tisztában voltak vele, hogy ha megakarják óvni a király függetlenségét és hatalma teljességét, a királyságot gazdaságilag függetleníteniük kell a katonai hatalomban részes nagybirtokosság döntő befolyásától. Egészen téves ezért korábbi történetírásunknak az a beállítása, mintha Károly a pénzverésből származó jövedelem, az ú. n. kamarai nyereség — *lucrum camerae* — helyébe életbeléptetett portális adót, vagyis a jobbágyadózást tette volna az államháztartás tengelyévé. A kapuadó lényegében nem volt új és önálló jövedelmi forrás. Mindig függeléke, nem is legjövedelmezőbb pénzforrása maradt a pénzverési regalénak, az államháztartás jövedelmei közt pedig egészen alárendelt szerepet töltött be. A XIV. században fokozatosan rendszeressé vált rendkívüli hadiadóból — a *collectá*-ból — kifejlődött magyar egyenesadórendszer fejlődésében egyáltalában nem volt szerepe. De az egyenesadóknak általában másodrendű szerepe volt az anjoukori államháztartásban. Károly az államháztartást a birtokos osztálytól független jövedelmekre alapította. Ily jövedelmek forrásául egyrészt a romokban heverő királyi magángazdaság, másrészt a pénzügyi regalitás és vele kapcsolatban a nagybirtoktól független szabad népelemek, elsősorban a XIV. század elején már hivatásos iparos- és kereskedőosztálya fejlődő városi polgárság gazdasági ereje kínálkozott.

Királyi uradalmak és várgazdaságok

A királyi magángazdaság helyreállítása felé 1327-ben történt az első lépés, mikor Károly elrendelte a jogtalanul elidegenített királyi birtok visszafoglalását. Országszerte minden vármegyébe kiküldte megbízottait a királyi, királynéi és várjavak visszaszerzésére. Megbízottai a régi összeírások alapján revízió alá vették a birtokviszonyokat és visszakövetelték az uralkodó földesúri hatósága alól önkényesen elvont személyeket, kétes jogcímű adományokat és minden önhatalmúlag elfoglalt birtoktestet. A visszaszerző akció tizenöt éven át, egészen Károly haláláig szakadatlanul folyamatban volt s méreteiben megfelelt IV. Béla birtokvisszaszerző akciójának, de szellemében eltért attól.

A visszaszerző akció a királyi családi birtokai, a korábban nádori hatóság, de most már az országbíró és más udvari főtiszték alá tartozó udvari gazdaságok tekintetében teljes siker-

rel járt. A XIV. század első felében ismét a király és királyné kezén találjuk az Árpádház nemzetségi szállásbirtokának nagyterjedelmű maradványait — a csepeli, pilisi, bakonyi uradalmakat a hozzájuk tartozó solti, fehérmegyei, veszprémi községekkel — és a csallóköz-komáromi, segösdi, pozsegai, besztercei, vizsolyi, munkácsi, máramarosi uradalmakat. Ezek élén most is, mint az Árpád-korban külön mező- vagy erdőgazdasági ispánok álltak, kik a hatóságuk alá tartozó uradalmakban a közigazgatás vezetői is voltak s nem tartoztak a szomszédos vármegyék ispánjainak joghatósága alá. Ezek a királyi uradalmak csak a XIV. és XV. század fordulóján olvadtak be közigazgatásilag a szomszédos vármegyékbe, illetőleg Máramaros és Pozsega ekkor alakultak át igazi vármegyékké.

A várbirtok tekintetében az akció már korántsem járt ily kedvező eredménnyel. A lázadók vagyonának elkobzásával és a visszaszerző akció során tekintélyes maradványai kerültek vissza a király birtokába. A régi zólyomi erdőgazdaság területén — Zólyom, Liptó, Turúc és Árva megyékben — s Erdélyben és Szlavóniában is nagykiterjedésű várbirtok állt ismét a király rendelkezésére s itt a királyi vármegye is továbbélt a XIV. század derekáig. Másutt azonban csak elszórt falvak, falurészek, puszták és erdők jutottak kezére. Ezekből a régi vármegyéket rekonstruálni nem lehetett, A királyi vármegye — Zólyom, Erdély és Szlavónia kivételével — egyébként is országszerte megszűnt élő intézmény lenni. Helyét a területi egységként kialakult nemesi vármegye foglalta el s a XIV. században a megyésispán már nem a királyi váruradalom igazgatásával, a várhoz tartozó népelemek katonai és gazdasági vezetésével megbízott királyi tisztviselő, hanem a király személyét, a centrális hatalmat az autonóm nemesi vármegye élén reprezentáló közjogi méltóság volt. A vármegye-fogalom átalakult s az autonóm nemesi vármegye életerős fejlődése lehetetlenné tette a királyi vármegye rekonstruálását. De útját állta ennek az is, hogy az egykori várbirtok nagyrésze a királyhű arisztokrácia és köznemesség vagyonát gyarapította. Ezeknek visszaszerzésére gondolni sem lehetett, ha Károly leghívebb baj társait, támogatóit nem akarta károsítani. Némely vidéken — így Csák Máté tartományában, vagy a Borsa Kopasz és társai leveretése után a tiszántúli részeken — a váruradalmak a bukott főuraktól visszaszerzett és elkobzott vagyonságok felhasználásával reorganizálhatók lettek volna, de Károly a régi szokásnak megfelelően az ekként visszaszerzett és elkobzott, valamint a háramlás — magszakadás — útján kezére jutott birtokokat is hívei jutalmazására fordította. így jutottak hatalmas birtokadományokhoz Szécsényi Tamás, Druget Fülöp és János, Debreczeni Dózsa, Nekcsei Sándor és a többi vitézek, kiktől a jó szolgálatért adományozott javak persze később sem voltak visszavehetőek. A visszaszerzett várbirtoknak az uralkodóház

családi birtokaiból álló anjoukori magángazdasági szervezetbe való bekapcsolását pedig a területi összefüggés hiánya, a szétszórt fekvés s mellette a kétféle királyi birtok jogi természetének különbsége tette lehetetlenné. A várbirtok minden magángazdasági jellege mellett már az Árpádkorban bizonyos közjogi színezetet nyert s ezt Károly sem hagyhatta figyelmen kívül. A hadügyi célt is szolgáló várföldeket nem olvaszthatta be a családi vagyonhoz tartozó udvari gazdaságába. Mindezt figyelembe véve a régi vármegyéket helyettesítő, de az új viszonyokhoz illő gazdaságigazgatási szervről kellett gondoskodni s ezt a problémát Károly az új várrendszer egyidejűleg felmerült hadügyi problémájával kapcsolatban oldotta meg. A hatalmaskodó főuraktól elfoglalt részek birtokbavételével szükségképen merült fel a királyi várakban elhelyezett állandó katonaság ellátásának és a várak fenntartásának pénzügyi problémája éppen, mikor a várföldmaradványok igazgatásának megszervezése is szükségessé vált. A két probléma együttesen kezelve egymást oldotta meg. A királyi várak önként kínáltak a várföldmaradványokból és egyéb királyi birtokrészekből alakítható gazdságok központjául, a földek viszont e várak gazdasági bázisául. A várak környékén levő birtokrészeket a földműves néppel együtt országszerte a várakhoz csatolták s így minden vár körül a várnagy hatósága alá rendelt kisebb-nagyobb gazdaságok keletkeztek, melyek egyedüli rendeltetése a várak és katonaságuk szükségletének fedezése volt. Az új várgazdaságok a régi királyi vármegyék szerepét vették át, de lényeges különbség volt köztük. A királyi vármegye fontos hadügyi és közigazgatási szerepe mellett is elsősorban az államháztartás szerve volt. A XIV. századi várgazdaságok viszont a hadügyi szervezet részei s a várnagyok katonai és — mai szóval élve — rendőri funkciójuk mellett csak mellékesen, annak járulékaként foglalkoztak a várgazdaságok igazgatásával. E gazdaságok sokkal kisebb terjedelműek voltak a régi vármegyéknél. Az Árpádkor királyi vármegyéje földeinek szétszórt fekvése mellett is nagykiterjedésű uradalom volt s az élén álló ispán gazdasági funkciója a várnép szolgálatának felhasználásában, szolgáltatásainak behajtásában és kezelésében merült ki. A tulajdonképeni gazdasági művelést maguk a várhoz tartozó népelemek végezték, kik a királyi földesúr képében eljáró ispánnak járó terméshányad beszolgáltatása és változatos szolgálatok — így a várjobbágyok katonai szolgálatuk — ellenében a várbirtokból élvezett földükön önállóan gazdálkodtak. Az anjoukori várgazdaság sokkal kisebb terjedelmű volt és szervezete, igazgatása tekintetében közelebb állt a középbirtokhoz, mint az uradalomhoz. Kezelése intenzívebb, a várnagy gazdaságigazgatási funkciója — katonai hivatása ellenére — aktívabb és közvetlenebb volt a várispánénál.

A visszaszerzett királyi uradalmak és az újonnan szervezett várgazdaságok birtokában a király újra az ország leggazdagabb földbirtokosa volt. Magángazdasági jövedelmei nevezetes szerepet tölthettek be a királyi magánháztartással még teljesen egybeforrott államháztartás jövedelmei közt, de jelentőségük már meg sem közelítette az árpádházi királyok hatalmas domíniumainak szinte kizárólagos jelentőségét. A várgazdaságok jövedelmét maguk a várak emésztették fel. Az Árpádoktól örökölt patrimonium, az udvari gazdaság jövedelmét pedig elfogyasztotta lelegelembb szükségleteire maga az udvar és a király személye mellett állandóan fegyverben álló udvari katonaság, a familiárisok serege. Fényűzési szükségletek kielégítésére, az egész ország birtokbavétele után Budán és Visegrádon kialakult fényes udvar, a királyi kastélyok fenntartására, udvari ünnepek, lovagtornák rendezésére, a széles keretben megindult egyházi építkezésekre és az első Anjoukirály utolsó éveiben kibontakozó nagyhatalmi politikával kapcsolatos kiadásokra azonban nem nyújtottak fedezetet. A földbirtok mellett más, bővebben buzgó jövedelmi forrásról, kellett gondoskodni.

Pénzügyi regalitás

A pénzügyi regalitás fogalma már a XI. században ismert volt hazánkban. III. Béla korában a királyi jövedelmeknek 44 %-a a regáléből folyt be. II. András óta pedig határozottan felismerhetők a regálegazdaság felé való fejlődés összes tünetei. András a várbirtok eladományozása következtében megcsappant jövedelmét az adóregále — a felségjog alapján szedett rendkívüli adó — új jövedelmi forrásának megnyitásával, a külkereskedelmi vámok rendszeresítésével s a pénzverési és sóregálék gyümölcsözőbb kezelésével igyekezett pótolni.

IV. Béla a kereskedelem céltudatos fejlesztésével, városok és telepés községek alapításával, a vásári helypénz természetével bíró vásárvámnak forgalmi értékvémmé alakításával és a pénzláb megjavításával fejlesztette a pénzügyi regalitást. A regalitáson alapuló államháztartás minden előfeltétele adva volt e fejlődésben, csupán elvi elismerése nem történt meg, mert Béla kihasználta a regále jogokat, de főtörekvése a dominiális államháztartás visszaállítására irányult. A regálék akkor is másodrangú jövedelmi forrásként kezelte, mikor államháztartása már tényleg rajtuk nyugodott. Az utolsó Árpádok idejében bekövetkezett zavaros állapotok közepette azután a regále jövedelmek is a királyi domíniumok sorsára jutottak. A vámok, révek, vásárok, bányák, sótelepek a földdel együtt a hatalmaskodó bárók kezére kerültek. A pénzregálé jövedelmét a nehézkes ezüstrúdvaluta uralma és különféle régi hazai s újabb külföldi pénzek forgalma csökkentette a legminimálisabb mértékre. A királyság regálegazdasági természetű jövedelmi forrásai éppúgy veszendőbe mentek, mint a

királyi uradalmak. 1320 táján e téren is *tabula rasa* állt Károly előtt. A regálegazdaság teljes újjászervezésre várt.

Károly e nagy feladathoz magyar embert vett maga mellé munkatársul. Aba-nembeli Nekcsei Dömötör tárnokmester egyike volt kora legkiválóbb állami érfiainak. Testvéröccsével együtt már 1280-ban felnőtt emberként említik s 1320 után ő volt az egyetlen idős ember a király környezetében. Kora és tekintélye egyaránt alkalmassá tették a legtöbb tapintatot igénylő s jelentőségben már-már a nádori méltóság fölé emelkedő tárnokmesteri tisztt betöltésére. A finomság és tapintat örökölt tulajdonsága volt. Hasonló nevű nagypját — Kálmán halicsi király és szlavóniai herceg nevelőjét és bizalmas tanácsosát — is e tulajdonságáért dicsérték. Műveltségét külföldi, valószínűleg olasz egyetemen szerezte. Jeles tulajdonainak köszönhető, hogy Druget Fülöp, a Nápolyból hazánkba szakadt francia főnemes szoros barátságot kötött vele s utóbb apjává fogadta. Élete folyásáról 1314-ig nem sokat tudunk. A századfordulón minden jel szerint az öreg Csák Ugrin környezetéhez tartozott vejével, Garai Pállal, együtt. Anyja révén László vajdával is rokonságban volt. önzetlenségére jellemző, hogy míg Károly többi híveit gazdag adományokkal jutalmazta s közülük némelyek — így a Drugetek, Szécsényi Tamás, Nagymartom Pál — hatalmas uradalmak birtokosaivá lettek, a királyi pénzügyek teljhatalmú irányítója negyedszázados hivatali működés alatt semmiféle ily kedvezésben nem részesült. Tehetsége és tapintata mellett tisztult erkölcsi felfogása is valósággal predesztinálta tiszte betöltésére. Tárnokmesteri kinevezése volt az első komoly lépés az ország konszolidációja és az államháztartás újjászervezése felé. Működésének eredménye a regálegazdaságon nyugvó új pénzügyi szervezet teljes kiépítése.

A regálejövedelmek pusztulásának és megfogyatkozásának főoka — az eladományozások mellett — az volt, hogy a rideg finansziális szempontoknak a legfontosabb gazdasági érdekeket is szívesen áldozatul dobták s a jövedelmi források mértéktelen és igazságtalan kihasználásával tönkretették az alattvalók szolgáltatóképességét. Károly és tárnokmestere felismerték, hogy tartós sikerre csak akkor számíthatnak, ha a regalék kezelésében a gazdaságpolitikai szempontoknak is érvényt szereznek. Utilitárius felfogásuk az ország gazdasági erejének legteljesebb kiaknázására, a királyi jövedelmek folyton fokozódó szaporítására vezetett, de ennek eszközét igazi reálpolitikus ésszel nem az alattvalók túlterhelésében, hanem szolgáltatóképességük fokozásában és az adózó alanyok szaporításában, a céltudatos és következetes gazdaságpolitikában látták. A király nápolyi őseinek II. Frigyes császártól örökölt regálegazdaságát véve mintául, a finansziális szempontok mellett érvényt szereztek az általános jólét emelését, az alattvalók

szolgáltatóképességének fokozását célzó gazdaságpolitikai megfontolásoknak. Pénzügyi reformjaikat mindig megelőzték, vagy nyomon követték a sikert biztosító gazdaságpolitikai intézkedések s igazi jelentőségük is csak e gazdaságpolitikai reformokkal kapcsolatban érhető meg.

Kereskedelmi és ipari telepítés

A király földesúri jogából származó magángazdasági jövedelmeket az alattvalóktól királyi felségjog — *jus regale* — alapján igénybevett jövedelmekkel pótolták s míg a patrimoniális királyság államháztartása a mezőgazdasági népelemek gazdasági erejére támaszkodott, a regálegazdaság a kereskedő, iparos, bányász népelemek szolgáltatóképességét vette leginkább igénybe. Ehhez képest a gazdaságpolitika iránya is megváltozott. Az árpádházi királyok par excellence mezőgazdasági politikát folytattak, most a kereskedelempolitikai szempontok kerültek előtérbe.

Az agrikulturn telepítés korábban elsőrendű államgazdasági problémája magángazdasági problémává devalválódott. A főpapok, az új arisztokrácia tagjai — a Drugetek, Nékcsiek, Gilétfiek, Köcskiek, Kanizsaiak, Szécsényiek — a lakatlan, irtatlan földekre az ország sűrűbben lakott vidékéről magyar és tót, a szomszédos országokból német, cseh, lengyel, orosz, oláh telepeseket hívtak be, a bevándorló csoportokat összegyűjtő és idebent községgé szervező telepítőket — a *soltészeket, kenézeket* — örökös elöljárói és bírói tisztség adományozásával, a telepes népet évekig terjedő adómentességgel és egyéb kiváltságokkal csalogatták az erdőirtás, gyeptörés, faluépítés nehéz munkájára. Károly a soltészek és telepések kiváltságainak megerősítésével, különféle pénzügyi kedvezményekkel elősegítette a magánföldesurak nagyszabású telepítőakcióját. Mint földesúr várnagyai és udvari gazdaságának tisztjei útján maga is résztvett a telepítőmunkában, de a regálegazdaság érdekében sokkal erőteljesebben karolta fel a kereskedelmi és ipari telepítés ügyét, mert általa a vám- és pénzregále útján adóztatható polgári elemet szaporíthatta. Egész sor városi község — Bártfa, Eperjes, Sáros, Kisszeben, Kassa, Zsolna, Rózsahegy, Túróc-Szentmárton, Körmöcbánya, Szomolnok, Telkibánya, Bars, Nagymaros, Visk, Huszt, Técső, Hosszúmező, Máramaros-Sziget, Kolozsvár, Beszterce, Brassó — alapításával, illetőleg várossá fejlesztésével, más régi városok — Lőcse és a többi szepesi város, Komárom, Besztercebánya, Zólyom-Lipcse, Pozsony, Sopron, Kőszeg, Buda — kiváltságainak és vagyonának gyarapításával erősítette az államháztartás terheinek egyik főhordozójává lett polgári osztály gazdasági és jogállását. Budát — a külső és belső kereskedelem útjainak gócpontját — Esztergom rovására országa fővárosává, kereskedelmi központjává emelte s a régi jeles, de kereskedelmi szempontból másodrendű városok, Fehérvár, Eszter-

gom s a többi helyett a külkereskedelem főútvonalain fekvő városokat részesítette előnyben, mert a királyi domíniumokkal egyidőben a belkereskedelem is elvesztette korábbi nagy finánciális jelentőségét.

Külkereskedelem és útrendszer

A belsővámok, révek, vásárok jövedelme III. Béla korában még szinte kizárólag a királyt illette s a nyolcvanad határvámmal együtt évente 30.000 márka ezüst, vagyis 1,836.000 aranykorona hasznot hajtott. A XIV. század elejére azonban a legtöbb belsővám — az útvámok, hídvámok, révek, vásárok túlnyomórésze — az egyházi és világi birtokosurak tulajdonába ment át, kik a régi vámokon kívül királyi kiváltság alapján, sőt önhatalmúlag is számos új vámot létesítettek. Az államháztartás szempontjából már csak a királyi városok vásárai és a külkereskedelmi határvámok bírtak jelentőséggel. Károly itt is leszámolt az adott helyzettel. A belső vámrendszer erőszakolt helyreállítása, a királyi vámhelyek mértéktelen szaporítása helyett a XIII. század eleje óta szépen fejlődő határvámrendszer kiépítésére és fokozottabb gyümölcsötetésére s e célból a külkereskedelmi forgalom emelésére törekedett.

A XIII. század derekán a magyar városok már élénk kereskedelmi összeköttetésben álltak Itália és a Németbirodalom kereskedővárosaival. A keleti és délvidéki áruk Velence és a dalmát városok közvetítésével, a flandriai, rajnavidéki és németországi cikkek Regensburgon és Bécsen, vagy Morvaországon át kerültek hazánkba s ugyanez úton ment a magyar áru — elsősorban a nyersarany és ezüst — külföldre. A századfordulón azonban a folytonos belső harcok miatt rablók, fosztogatók támadásának kitett utak bizonytalansága, a magánföldesurak által követelt jogtalan vámok sokasága, a pénzviszonyok zavarossága elriasztotta a külföldi kereskedőket s a hazai polgárokat is az utazástól és kereskedéstől. A forgalom elhanyagolt, majd szinte teljesen megszűnt. Újrafelvételének előfeltétele az utak biztonságának helyreállítása, a vámok szabályozása és a külföldi kereskedők szabad közlekedésének biztosítása volt.

Károly a dunántúli viszonyok tisztulása után először az itáliai összeköttetés fonalát vette fel. 1316-ban generális oltalomlevelet adott a dél felől országába jövő idegen kereskedőknek. A régi szokás szerint jogosan lefizetett vám és a számai révnél fizetendő harmincad ellenében teljesen szabad közlekedést és védelmet biztosított számukra. Két évvel utóbb hasonló oltalomlevelet adott az ország területén kereskedő bécsi polgároknak. A Budáról Veszprém-Zákány-Zágráb-Zára-Velence és Győr-Moson-Bécs felé vivő utakon, valamint az Esztergom-Győr-Pozsony-vonalon át ugyancsak Bécsbe vezető vízi úton a forgalom helyreállt. A nyugati német és flamand városokkal való közvetlen érintkezés újrafelvételének azonban

nehéz akadályai voltak. A magyar-német és cseh-olasz, valamint a lengyel-német és lengyel-olasz kereskedelem útja korábban Bécsen keresztül vezetett. Bécs árumegállító-jogának kialakulása után azonban az áruközvetítésből élő bécsi kereskedők és a külföldieket mértéktelenül adóztató osztrák herceg kizsákmányoló törekvései más út használatára készítették a kereskedőket. Bécs gyámkodása súlyos teherként nehezedett mind a magyar, mind a cseh, mind pedig a krakkó-brünn-bécsi úton közlekedő lengyel kereskedelemre. A három országot így a közös gazdasági érdekek közös védekezésére kényszerítették az osztrák herceggel szemben. A magyar kereskedők Budáról már a XIII. század második felében az Esztergom-Nagyszombat-Holics-Brünn-útvonalon jártak a német városokba s ugyanerre jöttek Magyarországra Csehország, Regensburg, a Rajna-vidék és Flandria kereskedői. A XIII. és XIV. század fordulóján azonban ennek az útnak a forgalma a magyarországi belső zavarok, majd a cseh-magyar viszony megromlása következtében teljesen megbénult. A helyzet csak 1325 után fordult kedvezőbbre. Tíz évvel később a magyar, cseh és lengyel királyok Ausztria ellen irányuló visegrádi szerződése szabályozta az északi utak új forgalmát. Károly magyar és János cseh királyok kölcsönösen oltalomlevelet adtak országaik területén egymás kereskedő alattvalóinak s külön egységben szabályozták a holicsi út vámjait. Hasonló kereskedelmi egység jött létre Lengyelországgal is, melynek fejedelmét — Kázmér királyt — Károly Visegrádon békítette ki végleg János cseh királlyal. Ez egység eredményeként kapcsolódott be a nemzetközi forgalomba a Kassáról és Lőcséről Szandecen át Krakóba vivő, valamint a Kassáról a Bányavidéken, Zsolnán és Teschenen át Brünn felé vezető út. A Kassáról és Lőcséről kiinduló utak forgalmának megindulta kétségtelenül a lengyel-magyar kapcsolat erősödésével függ össze. Jelentőségüket és forgalmuk rohamos emelkedését azonban a magyarországi kereslet szempontjából alárendelt jelentőségű lengyel kereskedelmi összeköttetés korántsem magyarázhatja meg. Ez utak végpontjai a német-cseh és német-lengyel kereskedelem főútjának határállomásai — Brünn és Krakó — voltak s megnyitásuk az északkeleti felvidék és a felsőtiszai területek számára egyértelmű volt a nyugat felől Bécs kikerülésével hozott áruk útjának lényeges megrövidítésével. Északkelet-Magyarország lakói ez utakon a brünn-buda-kassai és lőcsei utak hosszadalmas kanyarulatát levágva, rövid és egyenes úton, a szállítási költségek lényeges redukciójával jutottak a német városok és Flandria áruhoz, így elsősorban a nagyon keresett textilcikkekhöz. Mellékesen természetesen ez úton bonyolították le a magyar-lengyel kereskedelmi forgalmat is. Kassa felől északkelet felé is vezetett egy kereskedelmi út Lembergbe, az Oroszország felől jövő és odatartó áruk főpiacára, de ennek az útnak

forgalma még alig kezdett fellendülni. Ennél is jelentéktelenebb volt a délkelet felé irányuló kereskedelmi forgalom. Az a feltevés, mintha Kelet áruai a Dunán és Magyarországon át érkeztek volna nyugatra, téves. Az Alduna teljesen járhatatlan volt a nagyobb kereskedelmi gályáknak. A többszörös átrakodás pedig nemcsak nagy anyagi megterhelést jelentett volna a Fekete-tenger felé, vagy onnét hazánkba igyekvő kereskedőknek, hanem a bolgár, kun és oláh területek útainak bizonytalansága miatt túlnagy kockázattal is járt volna. A keleti áruk a kései középkorig tengeri úton, a levantei kereskedelmen Genovával osztozó Velence útján kerültek hazánkba és a nyugati országokba. A Kúnország területén kialakult oláh fejedelemségekkel, Bolgáriával s rajtuk keresztül a távolabbi kelettel pedig csak Nagy Lajos vette fel az erdélyi szász városok közvetítésével a kereskedelmi összeköttetés fonalát.

Árumegállító-jog

A kereskedelmi útvonalak biztosítása, védelme és ezek vámjainak pontos szabályozása az egykorú viszonyok mellett igen nagy jelentőséggel bírt. A külföldi és külföldre járó magyar kereskedők ugyanis kötelezve voltak ez utak használatára, mert a kereskedelmi forgalmat a maga javára adóztató közhatalom csak a főútvonalakon, az „igazi“ úton járó kereskedők áruit tudta megfelelően ellenőrizni. Az „ál-útnak“ nevezett többi útvonalakon közlekedő kereskedőkre ezért szigorú büntetéseket róttak. Mint nyugaton is, áruik elvesztésével bűnhődtek.

Az útvonalak és vámok szabályozásával egyidejűleg nyert szabályozást a kereskedelmi gócpontok árumegállító-joga, a XIII. század óta európszerte kialakult *jus stapuli*. „Az árumegállító-jog lényege az a kényszerintézkedés, amelynél fogva valamely város a rajta áthaladó, vagy mellette elvonuló kereskedőket arra kényszeríthette, hogy ott megállapodjanak s áruikat a városban kirakják és eladásra kínálják/” A kirakás és eladási kényszer mértéke különböző helyeken nagyon eltérő volt. A legkiterjedtebb volt a velencei, Kölni és 1221 óta a bécsi árumegállító-jog, hol minden idegen kereskedő köteles volt megállni, áruit eladásra kirakni, s a továbbutazókra rótt súlyos pénzbüntetés terhe alatt a helyi polgároknak eladni. Másutt a kereskedők csupán áruiknak bizonyos ideig való kirakására s teljes vagy részleges eladására voltak kötelezve, de a vásárló máshonnan érkezett idegen kereskedő is lehetett. Ismét másutt csak átrakási kötelezettség állt fenn s a kiváltásigolt város polgárainak csupán a továbbszállítás joga volt fenntartva. Az árumegállító-jog célja egyfelől a fontosabb kereskedővárosok felvirágoztatása, a hazai polgárság és a vásárvám révén a fejedelmi kincstár hasznának növelése, másfelől azonban az áruk nemzetközi kicserélésének megkönnyítése volt. A XIII—XIV. század közlekedési viszonyai mellett

a tranzito-kereskedelemnek nagyobb jelentősége volt, mint mai nap. A kereskedőknek fontos érdeke volt, hogy értékes rakományukkal ne kelljen nagyon hosszú utat tenniük és előttük ismeretlen, nyelvben és szokásokban idegen országokat felkeresniük, ami a pénzviszonyok bizonytalansága és a közbiztonság változékonysága mellett mindenesetre igen nagy kockázattal járhatott. Ezt a kockázatot károsodás nélkül csak úgy kerülhették el, ha a közelebbi szomszédságban állandó és biztos piacra találtak, hol áruikat bármikor megfelelő áron értékesíthették és más távoli országokból jövő árucikkeket vásárolhattak. Még a kereskedelmi haszon tekintetében sem okozott nagy kárt az árumegállítás, mert az árumegállító város polgárai sokkal inkább tisztában voltak a hazájukkal más oldalról szomszédos országok szükségleteivel, mint maguk a messze földről jött idegen árusok s így az árukért méltányos árat fizettek. Az árumegállító-jog ilyképpen a forgalom szabályozásának és a nemzetközi áruelosztásnak fontos tényezője volt s csak akkor vált a forgalom akadályává, ha — mint ez Bécsben történt — kiviteli cikkek termelésével nem foglalkozó országnak pusztán a tranzito-kereskedelemből élő és vagyonosodó polgársága gyakorolta. Ez esetben a szomszédos országok fejedelmei és kereskedői kénytelenek voltak a tranzito-forgalmat kiaknázó város és állam túlzott nyereszkesedésének megakadályozása s az önkényesen megállapított árak szabályozása és realizálása céljából védelmi intézkedéseket tenni. Védelmi eszközül a tranzito-forgalom eme gócpontjait nem érintő utak használatbavétele és a hazai városok árumegállító-jogának kifejlesztése kínálkozott. Más utak használatbavétele természetesen nem szüntette meg a régi s rendszerint rövidebb út forgalmát, de a tranzito-gócpontok monopóliumán rést ütve, mérsékletre kényszerítette azok kereskedőpolgárait s így jótékonyan szabályozta az árakat. Az árumegállító-jog életbeléptetésével viszont megakadályozták, hogy e gazdasági világhatalomra törekvő külföldi városok polgárai a szomszédos országok terményeinek és a távolabbi vidékről ott keresztülszállított áruknak forgalombahozatalát és árusítását a hazai polgárság rovására monopóliumszerűen hasznosítsák.

Károly király a védekezésnek mindkét eszközét felhasználta Béccsel szemben. A bécsi út kizárólagos forgalmát a cseh királlyal egyetértésben a buda-brünni és kassa-brünni útvonalak használatbavételével korlátozta. A hazai városok árumegállító-jogának fejlesztésével az idegen áruk Magyarországon túl való továbbszállítását és a magyar piacon való elosztását vette ki az osztrák kereskedők kezéből s ezek hasznát a magyar városok polgárainak biztosította. A magyar városok árumegállító-joga Bécs kereskedelmi törekvéseinek visszahatásaként igen korán indult kialakulásnak, korábban, mint sokkal fejlettebb nemzetközi forgalom útvonalába eső nyugati

városoké. A kereskedelmi forgalom természetes központjául tekinthető Pestújvár — a későbbi Budavár — már 1244-ben jogot kapott IV. Bélatól, hogy minden kereskedőhajót és kocsit megállíthasson és tulajdonosaikat áruik kirakására, elárusítására kényszeríthesse. Hasonló jogot élvezett V. István óta Győr városa is, honnét a bécsi kereskedők Buda elkerülésével juthattak Fehérváron át Dél-Dunántúl és Szlavónia, Sopronon át a nyugati határvidék városába. A vízi úton Pozsony szerzett még az Árpádkorban részleges árumegállító-, helyesebben áruszállító-jogot. A bécsi hajók e kiváltság értelmében kénytelenek voltak kirakodni s az árukat a magyar Dunán külföldi árukra szállítási monopóliumot élvező pozsonyi hajósok szállították tovább. Ladomér érsek idejében Esztergom is kísérletet tett hasonló jog szerzésére, de törekvése a budai polgárság ellenállásán megbukott. Károly ezeket a jogokat nemcsak tiszteletben tartotta, hanem fejlesztette is. Az 1335. évi magyar-cseh kereskedelmi szerződés Budát és Brünnt nevezi meg a kereskedelmi út végpontjaiul, amiben implicite bennfoglaltatik e két város évtizedek óta gyakorolt árumegállító-jogának kölcsönös elismerése is. Budának ez a joga a XIII. századi kiváltságlevélben s a későbbi jogkönyv ezen alapuló szakaszában elég szűkszavúan van körülírva, de mégis nyilvánvaló, hogy ez a jog a legteljesebb volt s hogy Budáról a külföldi kereskedő tovább nem mehetett. A győri kiváltságlevél csak „lerakásról, a budai tartós „megszállásáról és „mindennapi árusításról beszél s mikor Nagy Lajos Kassát 1347-ben a budai joggal ruházta fel, árumegállító-jogát Budavár 1244. évi privilégiumának szavaival biztosította, de mivel Kassa nem hivatkozhatott e tekintetben régi gyakorlatra, külön oklevélben részletesen körülírta, hogy Kassát a teljes árumegállításnak, az odahozott lengyel, orosz és magyar áruk kizárólagos továbbközvetítésének joga illeti meg. A hazai fogyasztóterület legnagyobb részének szükségleteit ilyképen a budai piac látta el. A külföldi kereskedők nem szívesen rakták ki áruikat az útbaeső kisebb városokban, hol nem találhattak a budai vásárhoz hasonló keresletre és kínálatra s ha az áruk egy része Zágráb, Pozsony és Nagyszombat közvetítésével került is a hazai piacra, mind a nyugati, mind a Velencén át érkező itáliai és levantei cikkek főpiacává, a nemzetközi kereskedelem központjává, a magyar gazdasági élet fővárosává a főutak gócpontján fekvő Buda lett. Innét ment az arany, ezüst, ólom, só, bor, állatbőr, szörme, ló, szarvasmarha és egyéb áru külföldre s innét osztották szét az egész ország piacaira a Brünnből, Bécsből, Velencéből hozott idegen árucikkeket. A közvetítés hasznában igen kis mértékben osztott Pozsony és Győr, előbbi a hajóiért fizetett szállítási díj, utóbbi árumegállítása révén. Ha Győrnek papíron meg is volt e joga, a Budára szánt áruk kötelező eladásáról ott szó sem

lehetett. Nevezetesebb szerephez jutott északkeleten Lőcse és Kassa. Mindkét város Károlytól kapta az árumegállítási jogát, bár Kassáét csak Nagy Lajos tette Budáéval egyenlő mértékűvé. A rövidebb északi utakon Buda elkerülésével hazánkba érkezett nyugati, a Budától északkeletre vitt olasz és keleti árunak, valamint a lengyel és orosz földről jött cikkeknek főpiacává az északkeleti részeken teljes vámmentességgel felruházott Kassa lett, melynek árumegállító-joga nem sértette a nyugati áruhoz más úton jutó Buda érdekeit. Lőcse szűkebb terjedelmű árumegállítása viszont Kassa jogával szemben ugyanazt a célt szolgálta, mint Buda mellett Győré, az útbaeső területek, elsősorban a szép virágzásnak indult szeptesi városok piacának központosított ellátását.

Károly király régi városok fejlesztésével és újak alapításával, a kereskedelmi utak szabályozásával, a zavartalan forgalom biztosításával, új külkereskedelmi emporiumok alapításával alapját vetette XIV—XV. századi virágzó külkereskedelmünknek, új körzeteket vont Magyarország gazdasági érdekkörébe s a magyar-cseh-lengyel gazdasági szövetség megteremtésével kivívta országának Béctől fenyegetett gazdasági függetlenségét. Kolozsvár és az erdélyi szász városok fejlődését előmozdító kiváltságleveleinek és 1330. évi havas-elvi fegyveres kirándulásának tanúsága szerint az erdélyi gazdasági körzet és a délkeleti külkereskedelem útjainak kiépítését is tervbe vette, de e szándékában a havas-elvi oláh vajda árulása és ennek következtében bekövetkezett veresége megakadályozta. Nagy koncepciójú kereskedelempolitikai terveit csak Nagy Lajos tetézte be az erdélyi városokból délkelet felé irányuló relációk megteremtésével.

Vámregále

Az ekként fellendült kereskedelmet, a városi polgárság gazdasági erejét az államháztartás a vámregále útján vette igénybe. Ennek súlypontját Károly a régi rendszerrel szemben a közlekedési — út-, híd-, rév- — vámokról a kereskedelmi, vagy áruforgalmi vámokra, a belső vámokról a külkereskedelmi vámokra helyezte át. Az áruk egynyolcvanad értékében szedett árpádkori határvámot — az áruk ellenőrzése, kicsomagolása határszéli vámhelyeken igen nehézkes lévén — teljesen elejtette. A „nyolcvanad“ neve fennmaradt, de külkereskedelmi értékvámából az országhatáron, áruvizsgálat nélkül szedett útvámmá alakult át. Eredeti jelentőségét elvesztette s helyét egy új külkereskedelmi vám, a harmincad — *tricesima* — foglalta el. A harmincad eredetileg bizonyos városokban az eladományozott vásárvámjövedelemből a király, illetőleg a királyné részére fenntartott hányad volt. Az Anjou-korban a régi elnevezés alatt új intézmény lép fel: a behozatali és kiviteli áruk után a főútvonalakon levő harmincadhelyeken — az Ország belsejében levő nagyobb kereskedelmi központokon —

az áruk átvizsgálása mellett szedett 1%-os, majd 1405 után 3.33%-os, vagyis valóban egyharmcad értékben megállapított külkereskedelmi értékvám. A belső forgalom harmincadvámjának a köztudatban meggyökeresedett, de elhalványult jellemű elnevezését az új általános külkereskedelmi értékvám megjelölésére alkalmazták s így az új vámot szinte észrevétlenül léptették életbe. A harmincad ezzel az ország belsejében szedett határvámmá alakult át, melybe a régi harmincad, majd a nyolcvanad határvám is beleolvadt. Jövedelme a külkereskedelmi forgalom nagyarányú fellendülése mellett megfelelő pótlására szolgált a királyi jövedelmek eladományozásával magánkézre jutott régi királyi vásárvámok hasonlóképpen 1%-os értékben szedett jövedelmének. A király birtokában maradt csekélyszámú közlekedési és vásárvám teljesen elvesztette korábbi nagy finánciális jelentőségét. A harmincadvám viszont a kincstár egyik legfőbb jövedelmi forrásává lett.

A pénzforgalom nehézségei

Az utak bizonytalansága és a vámok szabályozatlansága mellett a kereskedelmi forgalomnak nagy akadálya volt a pénzviszonyok teljes bizonytalansága.

Ez az állapot korántsem volt valami hazai különlegesség. A kereszteshadjáratok óta fellendült nemzetközi kereskedelem európaszerte szenvedett a nagyobb forgalom kielégítésére alkalmatlan középkori pénzrendszer elfajulása miatt. Az egységes és állandó értékű frankbirodalmi dénár helyét elfoglaló, súlyban és értékben folytonosan csökkenő territoriális kispénzek a nemzetközi forgalomban teljesen használhatatlanok voltak. Az évi pénzüjtés és kényszerbeváltás kizsákmányoló rendszere s a vele kapcsolatos üzletszerű pénzrontás a hazai kisforgalom számára is szinte lehetlenné tette ezek használatát. A pénz értékének folytonos ingadozása és a fejedelmi kamarák mértéktelen nyereszkesedése elviselhetetlen terheket rótt a törvényes pénzt használó kereskedőkre s ezért a XII. században — Itáliát kivéve — egész Európa forgalmi érték-pénzévé a súly szerint mért veretlen ezüst lett. A XIII. és XIV. században egyre élénkülő nemzetközi forgalmat a nehézkes ezüstrúdvaluta sem elégíthette ki. A veretlen ezüst használata emellett az uralkodók anyagi érdekeit is sértette, mert a királyi pénz használatának kiküszöbölésével a pénzverésben rejlő hasznot elvonta a kincstártól. A XII. század vége óta ezért európaszerte feltűnik a pénz javításra, állandóbb jellegű jó pénz verésére irányuló törekvés. Ennek eredménye volt némely jóhírű pénzeknek — a friesachi, bécsi, aquilejai, regensburgi, nálunk a szlavón báni dénároknak — közkedveltsége és nemzetközi forgalma. Az ezüstdenárvalután alapuló reformok azonban csak ideiglenes orvoslást hozhattak. A világszerte dúló válságon csupán új pénzrendszer, a dénárnál sokkal értéke-
sebb, jobb és állandóbb pénznem forgalombahozatalával lehe-

tett segíteni. Az olasz városok tizenkét kis dénár értékű nagy ezüstpénzek — *soldo, grosso* — verésével végrehajtott reformja rövidesen sok követőre talált. Velence, Firenze, Pisa, Parma, Milano és a többi olasz város után Franciaország, Trient, a tiroli grófok, majd a Moselvidéki városok s a XIII. és XIV. század fordulóján Szilézia és Csehország is verettek garasokat s a nehéz garas a nemzetközi forgalomban is szóhoz jutott. A tengerentúli kereskedelem nagy fellendülése mellett azonban a nehéz garasoknak a denárrendszeren nyugvó reformja sem vezethetett teljes eredményre. A kereskedelem már nem nélkülözhetette az aranyat, mint fizetési eszközt s a XII. század végén megkezdődik az arany térhódítása a nehézkesebben kezelhető ezüst rovására. Előbb arab és bizánci aranypénzzel és súly szerint mért veretlen arannyal fizettek. A XIII. század közepén pedig megindult Európában is az aranypénzek verése. Célja állandó és értékes kereskedelmi pénz forgalombahozatala, a fizetések lebonyolításának könnyítése s a pénzverésből származó haszon otthontartása volt. Szicíliának arab mintára vert aranypénzeiről nem szólva, elsőnek Firenze, Itália egyik leggazdagabb városa s a XIII—XIV. századi Európa bankára veretett 1252-ben aranypénzt. Az évszázadokon át állandó súlyban és változatlanul jó minőségben vert flórenci arany — *fiorino d'oro* — gyorsan elterjedt s a nemzetközi forgalom legkedveltebb fizetési eszközévé lett. A firenzei és más olasz kereskedők mindenütt arannyal fizettek és aranyban hajtották be követeléseiket. A XIII. század végén már Európaszerte ismert és használt volt a „forint“ és keleten is sikerrel vette fel a versenyt Bizánc aranyával. Ugyanekkor a pápai kamara is a forintot tette hivatalos pénzévé s adószedői minden országban aranyban követelték a tizedet. Az aranyforint verésével Firenze megoldotta az állandó értékű világkereskedelmi pénz problémáját. A forint használatával megszűnt a pénzviszonyok bizonytalansága, mert helyenként és időnként változó értékű ezüstpénz értéke kursusának, vagyis az aranyforinthez való viszonyának megjelölésével mindig és mindenütt pontosan meg volt állapítható. A nemzetközi forgalomban a forint vette át a súly szerint mért ezüstrúd szerepét. Az ezüstpénz váltópénzszerű fizetési eszközzé süllyedt s bár a belső forgalomban mindenütt főfizetőeszköz maradt, ahol az aranypénz forgalomba jött, az értékmérésnél szerepe már nem volt. Az első firenzei aranyak verése után, valószínűleg már 1252-ben Genova, nem sokkal utóbb Milánó és Róma, 1254 óta a francia, 1257 óta az angol s 1278 óta a nápolyi király is veretett forintnak nevezett aranypénzeket. A velencei dogek 1284-ben kezdték meg félezredéig azonos formában és értékben vert hercegi aranyuk — a *ducato cforo* — verését. Míg a többi aranypénzek csak szűkebb körben voltak használatosak, a velencei „dukát“ a nemzetközi s különösen a levantei forgalomban

sikerrel versenyzett Firenze forintjával. A francia arany Szép Fülöp 1295 óta vert királyi aranygarásával — *gros royaux d'or* — jutott világkereskedelmi szerephez, míg az angol arany forgalma csak 1344 után lett kiterjedtebbé. Az aranypénzek forgalombahozatalával az ezüstpénz forgalma még nem szűnt meg, s a Földközi-tenger mellékét kivéve a XIII. században korántsem szólhatunk az aranypénz uralmáról. A belkereskedelem fizetőeszköze, a hétköznapi forgalom pénze — még Itáliában is — ezüst volt s Franciaországban 1295 előtt, az Alpe-seken innét — így Német-, Cseh- és Magyarországon — pedig a XIV. század első negyedében is kizárólagos az ezüst uralma.

Magyarországon az itt működő pápai adószedők számadásainak tanúsága szerint 1320 táján mintegy harmincöt fajta hazai és külföldi pénznem volt egyidejűleg forgalomban s mellettük az értékpénz szerepét még mindig a súly szerint mért veretlen ezüst töltötte be. A veretlen ezüst márkájának a különféle kispénzekhez való értékviszonya szabályozatlan volt s az átszámítással és beváltással járó nehézségek mérhetetlen kárt okoztak a kereskedőknek és a királyi kincstárnak. A változó értékben, nyereszkesedésre vert királyi pénz forgalma nagyon csekély volt s így az évi pénzkibocsátásban rejlő haszon is minimálisra csökkent.

Az 1323. évi pénzreform

Károly ezen az áldatlan állapoton segítő, 1323-ban Temesvárott országgyűlésre egybegyűlt alattvalóinak kérésére, a királyság korábbi állapotának helyreállítása végett elrendelte az országlakosok kárára szolgáló rossz pénz verésének beszüntetését és „örökkétartó, vagyis állandó és az egész országban mindenütt forgalomba hozandó, jó, új pénz verését.“ A rendek minden jobbágyporta után egyszersmindenkorra fél fertő ezüst (kb. 8 aranykorona) adót ajánlottak fel a reform költségeire. A király pedig az ország összes pénzverőkamaráit öt kamaraispánnak adta bérbe és kötelezte őket, hogy a félszázad óta állandóan egy súlyban és finomságban vert jőhírű szlavón báni dénárok pénzlába alapján az egész ország területén érvényes, állandó és egységes pénzt veressenek. Az új pénz kizárólagos forgalmát a régi és külföldi pénzek beváltási és forgalmi értékének lecsökkentésével és szigorú büntetőszankciókkal biztosította s kötelezően elrendelte minden más pénznem azonnali kényszerbeváltását.

Az 1323. évi reform rést tört a harmadfél század éve uralkodó, közgazdasági szempontból mérhetetlenül káros és minden országlakost súlyosan terhelő pénzügyi elven, mely a pénzverési felségjogot tisztára mint államháztartási jövedelmi forrást kezelte. A rendelet elvben megszüntette a periódusonként való pénzüjítás rendszerét. I. Géza halála óta 1323-ban vertek először kényszerbeváltás alá nem eső s így törvényes értékcsökkenésnek alá nem vetett, állandó pénzt hazánkban. E re-

form azonban nem járt sikerrel, mert nem volt elég radikális. A kor gazdasági szükségletének megfelelő magasabb értékű pénznem életbeléptetése helyett a régi ezüstdenárrendszer megjavításával kísérletezett.

A tengerparti tartományok, Dalmácia és Horvátország, Velence és Firenze aranyát és garasát használták. Az északnyugati szomszédságban Csehország és Szilézia — láttuk garasvalutára tértek át. E területekről a firenzei aranyforint és a cseh garas hamar utat talált Magyarországra s a XIV. század első negyedének végén a veretlen ezüst mellett már a cseh garas volt az ország tulajdonképeni forgalmi értékpénze, míg a nemzetközi fizetéseknel a forint kezdett szóhoz jutni. A kereskedelmi számítások veretlen ezüstértékben vagy garasértékben történtek s a forgalomban a veretlen ezüst márkájának és a királyi dénárnak, valamint a garasnak és királyi dénárnak értékviszonya módosulásoknak volt alávetve, mert a törvényesen megállapított értékviszony nem felelt meg a dénárok tényleges ezüstértékének. Ezen a helyzeten az 1323. évi reform sem változtatott, mert az új királyi dénár névértéke a garas- és ezüstrúdvalutához viszonyítva túlmagasán volt megállapítva. Az ezüstrúdvaluta további használata pedig a nemesércnek szabad kereskedelmi forgalma mellett teljesen kiküszöbölhető nem volt. Magyarországon minden kereskedőnek módjában volt veretlen aranyat és ezüstöt vásárolnia s akár az így szerzett érccel, akár azon vásárolt külföldi pénzzel — forinttal vagy garassal — fizetett, nagyobb nyereséghez jutott, mintha érckészletét magas névértékű királyi pénzre váltotta volna be. Egy-két év tapasztalatai nyilvánvalóvá tették, hogy az 1323. évi intézkedések elégtelenek a pénzforgalom terén tapasztalható bajok megszüntetésére. A tiltó rendelkezések nem akadályozták meg az idegen és régi pénznemek forgalmát. A VIII. század óta uralkodó frankbirodalmi ezüstdenárvaluta európa-szerte megbukott s minden reformkísérlet, mely ezen alapult, már eredetében bukásra volt ítélve. Ha az ezüstrúdvaluta és a külföldi pénzek uralmának véget akartak vetni, s a királyi pénz kizárólagos fogalmát biztosítani, a pénzregále finánciális jelentőségét fokozni kívánták, a valutarendszer és nemesércforgalom gyökeresebb reformjához kellett folyamodni.

Károly és tárnokmestere egész világosan felismerték a helyzetet s az első sikertelen kísérlet után új reformok útjára tértek. Az 1325 és 1338 közt végrehajtott nagy pénzreform különálló és egymásnak sok tekintetben ellentmondani látszó reformintézkedések sorozata, melynek főmozzanatai a kamarai igazgatás újjászervezésén kívül az idejét múlt ezüstdenárvaluta teljes kiküszöbölése, új, értékes és állandó arany-, majd ezüstpénzek verése, az évi pénzújítás rendszerének teljes eltörlése a kamarai haszon pótlására szolgáló kapuadó behozatalával

kapcsolatban, végül az arany- és ezüstbeváltás monopolizálása, vagyis a nemesércek szabadforgalmának tilalma.

Kettős valuta

Két esztendővel az első sikertelen valutarendezési kísérlet után, 1325-ben kezdték meg a legújabb korig azonos értékben vert és egész Közép-Európában közkedvelt fizetési eszközzé lett magyar aranyforintok verését. A magyar aranyforint mind külső kiállítás, mind belső érték tekintetében a firenzei aranyforint utánzata. Színsúlya $3 \cdot 52$ g volt, ami pontosan megfelel a firenzei arany színsúlyának; nyerssúlya $3 \cdot 548$ g, a firenzei $3 \cdot 531$ grammal szemben, mivel ennek $231,1$ karátos finomságával szemben finomsága csak 23^3 karát volt. A forint mellett az ezüstdenár csupán a váltópénz szerepét tölthette be s így Magyarország 1325-ben az aranyvaluta rendszerére tért át. 1329-ben azonban az aranyforint mellett új, nehézsúlyú ezüstpénzeket kezdtek verni a cseh garasok mintájára, de ezeknél valamivel könnyebb pénzláb alapján. A cseh garasok $3 \cdot 59$ grammos színsúlyával szemben 3.19 gramm színsúlyú magyar királyi garasoknak az aranyforinthez és az ezüstrúdvaluta márk-ezüstjéhez való állandó és szilárd értékviszonyát a nemesfémek egykorú európai értékviszonyának megfelelően törvényesen szabályozták, a forint értékét 16 ezüstgarasban, egy budai márka 0.900 finomságú ezüstét 4 forintban, illetőleg 64 garasban, egy márka 0.800 finomságú közönséges ezüstét 3.5 forintban, vagy 56 garasban állapítva meg. A forint és garas mellett továbbra is vertek dénárokat és obolusokat, melyek váltópénzként valódi értéküket messze meghaladó névértékben kerültek forgalomba. Míg a forint és garas állandó, beváltás alá nem kerülő értékpénzek voltak, a kis dénár évi kényszerbeváltás alá esett. Minden ház, illetőleg jobbágyporta meghatározott mennyiségű aprópénzt volt köteles beváltani s ennek elmulasztása esetén portánként régi szokás szerint büntetésdíj jellegű fél vagy egy fertő ezüst ($8-16$ aranykorona) adót, a jobbágyaikat pénzváltásban akadályozó nemes urak pedig egy márka ezüst (= $64 \cdot 3$ aranykorona) büntetésdíjat fizettek.

Magyarország érdekei kétségtelenül az aranyvaluta mellett szóltak s ha Károly 1329-ben mégis a kettős valutára tért át, ennek külpolitikai okai voltak. A XIV. század elején Csehország gazdag ezüstermelése révén magához ragadta Közép-Európa gazdasági életében a vezető szerepet. Magyarország bányászatának az oligarchia kezében bekövetkezett kényszerű hanyatlásával az egyébként is rohamosan fejlődő cseh ezüsbányászat jelentősége meghatározódott. A magyar nemesércforrás bedugulása következtében a nyugati és keleti szomszédság — Ausztria, Bajorország, a többi német tartományok és Lengyelország — ezüstszükségletük fedezése tekintetében teljesen Csehországra voltak utalva s II. Vencel ezt a helyze-

tét a nemesérckiviteli tilalom életbeléptetésével alaposan kiaknázta. A magyar királyság konszolidálása súlyos válsággal fenyegette Csehországot, mert a bányagazdaság terén egész Európában csak Magyarország vehette fel vele biztos sikerrel a versenyt. Csehország most már csak hazánkkal osztozkodva tarthatta meg a nemesérctermelésével szerzett gazdasági pozícióját. Viszont a magyar király szintén kívánatosnak látta az együttműködést, mert a garasok beözönlésével Magyarországon is szóhoz jutott cseh versenytárs veszélyeztethette a kezdet stádiumában levő nagyszabású terveinek sikerét. Európa ezüsttermésének több, mint fele, aranytermésének $\frac{1}{2}$ -ed része Magyar- és Csehország bányáiból került ki. Külön utakon járva, egymás terveit keresztezhatték volna, karöltve mindketten a siker biztos reményében haladhattak nagy gazdasági és pénzügyi céljaik felé. A viszonyok 1325 táján egyenesen egymásra utalták a két ország uralkodóját, kik néhány év előtt ellenségként álltak egymással szemben. Károly osztrák szövetségben harcolt a csehek ellen, de gazdasági érdekeit helyesen felismerve, már 1323-ban békeközvetítőként lépett fel szövetségesei és János cseh király közt. Békés törekvései még ugyanazévben barátságos érintkezésre, négyévvvel utóbb cseh-magyar szövetségre vezettek, melyet János király nagyszombati látogatása pecsételt meg. Nem véletlen, hogy Károly királyt éppen Dömötör tárnokmester, a királyi pénzügyek vezetője és Micsk szlavón bán, a jóhírű báni pénzverés irányítója kísérték Nagyszombatba; a találkozáson — minden jel erre mutat — formális valutaszerződést kötöttek. Csehország aranytermelése nem volt jelentős s a cseh királynak — ezüstpénze a szomszédos országok tényleges forgalmi értékpénze lévén — egyáltalában nem állt érdekében az aranypénz verése, érdekei a garasvaluta fenntartása mellett szóltak. Európa leggazdagabb arany termő országának, a magyar királyságnak viszont eminens érdeke volt az arany valuta fenntartása, amitől a XIV. század eleje óta folyton emelkedő aranyárak mellett nagy pénzügyi eredményeket várhatott. János király 1325-ben — az első magyar aranyak verésével egyidőben — megkísérelte, hogy hasonló értékű aranyforint verésével a versenyt e téren is felvegye, de tisztán kellett látnia, hogy Magyarországgal szemben sem az ezüst-, sem az arany valuta alapján nem védelmezheti meg a közép-európai piacon elfoglalt pozícióját. A magyar királyt pedig néhány év tapasztalatai is eléggé meggyőzhették, hogy a tiszta aranyvaluta fenntartásával sok nehézséget okozhat Csehországnak a közép-európai piacon, de az ezüstpénzhez ragaszkodó hazai hétköznapi forgalomból a közkedvelt cseh garasokat kiszorítani nem tudja. A két uralkodó ezért kompromisszumra lépett s mindketten a kettősvaluta alapjára helyezkedtek. A garasok veréséhez Károly cseh szövetségeseitől kért gyakorlott pénzverőket s a csehországi Kuttenbergből jött német pol-

járokot Körmöcbányán letelepítve a nagy fejlődésre hivatott bányatelepet Kuttenberg jogával ruházta fel. Ugyanekkor léptette életbe, mint látni fogjuk, cseh mintára a földesúri bányaszabadság rendszerét és a nemesércmonopóliumot.

Az állandó értékű, beváltás alá nem eső arany- és ezüst-pénzek forgalombahozatala és az egész ország pénzverésének egységesítése hamar megteremte gyümölcsét. A XIV. század negyedik évtizedében a pénz viszonyokban határozott javulás észlelhető. Az aranyforint a belső forgalomban most sem jutott nagyobb szerephez, de a magyar királyi garasok országszerte használatba vétettek s a számadások is garasérték szerint történtek. Az aprópénzforgalom terén is megjavult a helyzet. Az erdélyi forgalomban még kísértett a régi bizonytalanság, gyakori volt a különféle régi pénznemek és veretlen ezüst használata, de a többi ország részben általánossá vált a királyi dénár forgalma. Mellettük csak a nyugati határvidéken találunk még itt-ott bécsi s a Szlavóniával határos ország részben báni dénárokkal. A helyi pénzszerelési gyakorlat változatoságában rejlő bajoknak azonban az új rendszer sem vetett véget. A pénzszerelés a forint, a garas és dénár értékviszonyának törvényes rendezésével sem lett egységessé. Az 56 és 64 garasos törvényes szerelési márkák mellett különféle vidékeken igen különböző átszerelési kulcsokra visszavezethető szerelési pénzek — 40, 48, 50, 62 garasos, 320, 400 és „8 királyi dénáros, 200, 240 báni dénáros, 400 és 480 bécsi dénáros márkák — voltak divatban. A forgalom nem alkalmazkodott a törvényes rendelkezéshez, mert a magas névértékkel forgalomba hozott aprópénz az évi megújítás következtében most is értékcsökkenésnek volt alávetve. E zavarok oka az évi szerelés rendszerének aprópénzre korlátozott felújítása volt, ami szöges ellentétben állt az állandó és változatlan szerelés elvén felépült új forint- és garasrendszerrel.

Pénzverési kapuadó és aranyvaluta

Károly ezért 1336-ban a korábban is vert apródénárokat állandósította. Kibocsátási névértéküket állandó és változatlan névértékké nyilvánította, forgalmi értékük csökkentését szigorúan eltiltotta s az évi kényszerpénzváltás, valamint az ezt elmulasztókra kivetett félfertős adó kötelezettségét végleg eltörölte. A szerelésből származó jövedelem pótlására — a nemesség, a királyi, királynéi és egyházi conditionáriusok és nemes jobbágyok adómentességét érintetlenül hagyva — minden kapura évi három garas (3 aranykorona) egyenesadót vetett ki. Az új rendelkezéssel az évi szerelés gazdaságilag rendkívül káros és nyomasztó rendszere harmadfélszáz évi fennállás után végleg megbukott s a szerelési regále elvesztette túlnyomóan finandális jellegét. A kincstár szerelési hasznának helyét a *lucrum camerae* címén szedett háromgara-

sos kapuadó foglalta el. Jövedelme a pénzüjtás eltörlésével nagy haszontól elesett kamarabérlők javára fordított.

A kettősvaluta alapján felépült új pénzrendszer 1336-ig minden zökkenő nélkül elégítette ki a forgalom igényeit, bár a két értékpenznek egymáshoz és a váltópénzhez való értékviszonyát teljesen stabilizálni nem tudta. 1337-ben az arany értékének hirtelen felszökkenése miatt újra nagy zavarok keletkeztek. Az aranyérték abnormis emelkedése miatt a két valuta-pénz 1325 óta állandónak tekintett törvényes értékarányát a kincstár károsodása nélkül fenntartani nem lehetett. A forgalomban 16 garas helyett előbb 18, majd 20, 22 sőt 24 garast számítottak 1 forintra. Két út állt a király előtt. A törvényes értékarány új megállapítása, vagy a garasverés beszüntetésével a tiszta aranyvaluta behozatala. Mind a finaciális, mind a közgazdasági szempontok az aranyvaluta mellett szóltak. Az a szoros egymásrautaltság, mely 1325 óta Cseh- és Magyarországot közös valutarendszer elfogadására kényszerítette, megszűnt. A magyar királyt már nem feszélyezték azok az utilitárius gazdaságpolitikai szempontok, melyek 1329-ben a cseh viszonyokhoz való alkalmazkodást indokolták. A magyar bányászat rohamos fejlődése és a magyar királyi értékpenzek

— forint és garas — forgalmának a cseh garas teljes kiküszöbölésével kapcsolatos megszilárdulása lehetővé tette a magyar valuta teljes függetlenítését. Ily körülmények közt hiba lett volna, ha a gazdaságilag megerősödött Magyarország királya szövetségese kedvéért továbbra is lemondott volna a közép-európai pénzpiacon országát aranytermelése révén, most a nagy aranykrízis idejében fokozott mértékben megillető vezetőszerepről. Károly ezért 1338-ban szakított a kettősvalutának törvényesen tíz esztendeje, a gyakorlatban azonban tizennégy éve fennálló rendszerével s az aranyvalutára tért át. 1338 óta az ország egyedüli értékpenze a Budán, Körmöcbányán és Erdélyben vert magyar aranyforint volt. A garasok, valamint az apró ezüstdenárok verését teljesen beszüntették s helyettük új, az eddiginél nagyobb ezüsttartalmú denárokat vertek, melyek azután Károly haláláig állandóan érvényben voltak. Az új ezüstpenz kizárólagos forgalmának biztosítására rendkívül szigorú intézkedések történtek. 1338-ban a portális adó szedését is felfüggesztették egy esztendőre s ehelyett országszerte elrendelték a még forgalomban levő régi és külföldi pénzek — köztük a magyar garasok — és a veretlen érc végleges és kötelező beváltását. A következő évtől kezdődőleg pedig a kapuadó összegét három garas helyett tizennyolc dénárban állapították meg.

Az 1338-ban végrehajtott utolsó valutareform jelentős eredménnyel járt. Már 1325-ben az arany valuta, majd 1329-ben a kettősvaluta életbeléptetésével nagy lépést tettek a pénz-

viszonyok állandósítása, a pénzgazdaság meghonosítása felé, de mivel a két fém forgalmi értékarányváltozásait figyelmen kívül hagyták s az értékpénzül vert garas névértékét financiai okokból valódi értékénél mintegy 8%-kal magasabban állapították meg s mivel kezdetben az aprópénz évi kényszerbeváltását is fenntartották, teljes sikert nem érhettek el. A pénzüjtési rendszernek a kapuadó behozatalával kapcsolatos eltörlése és az aranyvaluta életbeléptetése végre meghozta a bajok teljes orvoslását. A pénzviszonyok bizonytalansága megszűnt. Az ezüstrúdvaluta uralma megtört s az aranyforint mint egyedüli állandó értékmérő elfoglalta őt megillető helyét, mellette a forgalomban is törvényes névértékében használt királyi dénár az állandó váltópénz szerepét töltötte be.

A pénzviszonyok rendezésével a kereskedelem nehéz és bénító akadályoktól szabadult meg, financiai szempontból azonban a reformok nem jártak haszonnal. Az állandó értékpénzek verése végleg útját állta minden pénzrontási manipulációnak, az állandó váltópénz verésével pedig elveszett a kényszerbeváltásban rejlő gazdag jövedelmi forrás. A portális adó jövedelme alig fedezte a kamaraispánoktól királyuknak fizetett évi bérösszeget és korántsem pótolhatta a *lucrum camerae* és büntetési díjak korábbi gazdag jövedelmét. Ezért Károly a kamarák jövedelmét minden eszközzel biztosítani és fokozni igyekezett. A titkos pénzváltókra és a kapuadó fizetését megtagadókra rótt szigorú büntetésekkel, valamint új szakértő kamaraispánok — pénzületben járatos városi polgárok — alkalmazásával is a pénzregále intenzívebb financiai kihasználására törekedett. Pénzügyi szempontból azonban mindez intézkedéseknél jelentősebb újítás volt a földesúri bányaszabadság és nemesércmonopólium életbeléptetése.

A magyar ércbányászat kezdetei

A középkori Magyarország gazdasági jólétének egyik legjelentősebb tényezője virágzó nemesércbányászata volt. A világ aranytermésének mintegy harmadrésze Magyarországból, kétharmada Afrikából került ki. Az afrikai arany az arab kereskedők útján, a többi Keleten ömlött szét. Csehország és Szilézia, valamint a többi európai országok összes termelése a legnagyobb virágzás idején is alig érte el a magyar termelés egyötödét. Európa főaranytermő területe hazánk volt. Ezüsttermelése is számottevő, de itt már komoly versenytársai akadtak. Csehország ezüstben kb. másfélannyit termelt, mint Magyarország, hasonló mennyiségre tehető a többi ezüsttermő országok ~ Szilézia, Németország, Skandinávia stb. — összes termése is. A magyar bányákból kikerülő ezüst ilyképpen mintegy 25%-a volt az európai termelésnek. Konkrét számokkal a magyar aranytermés évi mennyisége 1000 kg-ra, az ezüsté 10.000 kg-ra tehető. A XIII. század második felében a krónikákban és ok-

levelekben sűrűn emlegetett erdélyi aranymosó-telepeken és aranybányákon kívül a későbbi északi bányavidéken, a Szepességén, Liptóban, a Duna felsőfolyása mentén, Szatmárban és Szlavóniában hallunk aranybányákról, aranymosókról, arannyal adózó népekről, Aranyos nevű falvakról és folyókról. Az ezüstabányászatnak Selmecebánya volt a központja s mellette már művelték Besztercebánya, Bakabánya, Jászó, Gölnicbánya, Rozsnyóbánya, Korpona, Zólyom és az erdélyi Radna bányáit is.

Az országnak ez a virágzó nemesérctermelése vonzotta hazánkba a külföldi kereskedőket. Bécs igen korán kihasználta kedvező földrajzi helyzetét s már a XII. század végén magához ragadta a nemesérctermelő Magyarország s a nyugati és déli országok közti közvetítő kereskedelmet. Az arany és ezüst főpiacává Bécs lett. Mikor azonban a bécsi kereskedelem az árumegállító jog révén túlságosan megadóztatta a magyar termelőket és idegen fogyasztókat, Itália és Németország kereskedői közvetlen érintkezést kerestek a magyar piaccal. Velence hamarosan élénk forgalmat teremtett s utána Firenze kereskedői is megjelentek a magyar piacon. Az aranypénzek verésével hatványozottan fokozódó itáliai aranyszükségletet a XIII. században túlnyomórésztben a magyar bányák elégítették ki. Mily nagy volt a magyar arany jelentősége Itáliára nézve, az afrikai aranykereskedők későbbi olasz elnevezése — *Ungaro* — bizonyítja. Ezüstkivitelünk is jelentékeny volt mind Itália, mind a délnémet tartományok és Flandria felé, honnét a magyar ezüst és arany utat talált Franciaországba, Angliába és Spanyolországba is. A külföldi nemesérckereskedők helyzetét nagyon megkönnyítette, hogy az arany és ezüst forgalma teljesen szabad volt. A vámtarifák idevágó tételeiből kiderül, hogy sok kereskedő pusztán nemesércért jött Magyarországra. IV. Béla a bányatelepek városi rangra emelésével s a selmeci jognak a morvaországi Iglau jogának mintájára történt kodifikálásával nagyban előmozdította a bányászat fellendülését, de a XIII. század végén az ország gazdasági életére nehezedő áldatlan politikai viszonyok ezt a rohamos fejlődési folyamatot megakasztották.

Az Árpádház kihalta után a legfontosabb érctermelő területek az oligarchák kezére kerültek. A nyitrai, liptói, zólyomi, honti és gömöri bányavidékek Selmecebányával együtt Csák Máté hatalmában voltak. Az erdélyi bányák László vajda, az északkeletiek Amadé vagyonát gyarapították. A termés nagy része az ő kincsházaikba került, de korántsem volt annyi, mint korábban. Az ököljog kora nem biztosította a bányász-népnek kiváltságai és jövedelme zavartalan élvezetét, mikor pedig Károly újra birtokába vette a bányákat, a királyi bányaművelési monopólium rendszere hatott bénítólag a termelésre.

Bányamonopólium és földesúri bányaszabadság

A bányaművelési monopólium értelmében a király kiváltságolt bányászai — a királyi bányatelepesekek és bányavárosi polgárok — bárkinek birtokán szabadon kereshettek ércet s az így talált ércereket a földesúr érdekeire való minden tekintet nélkül saját hasznukra aknázták ki a királynak járó bányabér — urbura — lefizetése ellenében. A nemesércet rejtő földbirtokot a király kívánságára tulajdonosa pénzért, vagy más cserebirtokért a kincstárnak volt köteles átengedni. A földbirtokosok érdekeit sértő monopólium a magánbirtokon talált arany- és ezüsterek eltitkolására s a királyi birtok megfogyatkozása után szükségképen a bányászat visszafejlődésére vezetett. A vállalkozó szellemű bányásznép igyekezett kiváltságai alapján mennél jobban kiterjeszteni munkássága körét, de a királyi birtok határán túl útját állta a földbirtokosok közönye, sőt ellenállása. Ezen a helyzeten mitsem változtatott néhány földesúrnak egyéni jellegű bányaművelési kiváltsága, ami csupán a kivételes jogot statuáló középkori mentességek egyik faja volt. A királyi bányamonopóliumnak a királyi bányászok kiváltságain, az ú. n. bányaszabadságon felépült rendszere mellett a termelés nagyobbarányú fokozására gondolni sem lehetett. Ha a király erre törekedett, a kincstár érdekeit összhangba kellett hoznia az ércetartalmú földbirtokot kezükben tartó földesurak érdekeivel.

Csehországban korán belátták a reform szükséges voltát s ott már a XIII. század elején kialakult a földesúri bányaszabadság új rendszere. A királyi bányászok, a bányavárosok polgárai e rendszer értelmében továbbra is szabadon kutathattak érc után s a korábbi feltétel mellett — aranynál egytizedre, ezüstről egynyolcadra rúgó bányabér megfizetése ellenében — az egész ország területén szabadon bányászhattak, de ha magánbirtokos földjén találtak ércre, a birtok annak tulajdonában maradt s neki jutott a királyi urbura egyharmada is. A királyi bányaművelési monopólium tehát elvben fennmaradt, de korlátozott formában. Nem terjedt ki többé a bányaművek fölött elterülő birtokra s a bányajövedem egyrésze is a magánföldesurak birtokába került. Ezt a Nápolyban is ismert rendszert honosította meg Károly király hazánkban is, mikor 1327-ben, János cseh királlyal történt első találkozása után s ügylehet ennek tanácsára elrendelte, hogy mindazok a földesurak, kik a király bányászainak kutatását, birtokaikon új bányák feltárását és művelését nem gátolják, továbbra is teljes tulajdonjoggal élvezzék birtokukat, sőt a rajtuk művelt bányák terméséből szedett királyi urbura egyharmadát is. Az univerzális rendeletet nyomon követték az egyes földbirtokosoknak hasonló föltételek mellett adományozott egyéni bányakiváltságok s ezekben a király a földesurak érdeklődését és ambícióját előmozdítandó, gyakran az urbura beszédését s;

a király kétharmadrészének beszolgáltatását is az ő kötelességükké tette, megkímélve őket a királyi bányatisztek alkalmatlankodásától.

A bányászat fellendülése

A birtokosurak ezidő óta egyre-másra alapították a bányatelepeket s minden eszközzel előmozdították a bányászat fejlődését. Maga Károly pedig sorra megerősítette a régi királyi bányavárosok kiváltságait és több új virágzó várost alapított. Az aranypénzverés megkezdése óta főleg az aranybányászat fejlesztésére fordított nagy gondot. Erdélyben Aranyosbánya (Offenbánya), Szatmármegyében Nagybánya és Felsőbánya várossá emelése az erdélyi és szatmárvidéki aranybányászat nagyarányú felvirágzásának kezdetét jelölték. Észak-Magyarországon az aranytermő Szomolnokbánya és különösen a csehországi Kuttenberg német polgárságából telepített Körmöcbánya alapítása az aranybányászat jelentőségének hirtelen emelkedését bizonyítják. A bányaművelés központjai korábban a leggazdagabb ezüsttermelő városok voltak, Erdélyben Radna, az alsómagyarországi bányavidéken Selmezbánya, a felsőmagyarországi bányavidéken Gölnicbánya. 1325 után az aranytermő Offenbánya, Körmöcbánya, Szomolnok és Szatmárban Nagybánya jutottak vezetőszerephez. Az aranypénzverés szempontjai követelték meg az új körmöci, szomolnoki, szatmári és erdélyi pénzverőkamarák megszervezését s ez új kamarák székhelyül az említett arany termő városok kijelölését. Bár ilyképen az ezüst jelentősége meglehetősen háttérbe szorult, Károly az ezüstabányászatot sem hanyagolta el. Besztercebánya és Gölnicbánya régi kiváltságainak megerősítése, Telkibánya, Zólyom-Lipcse és Rózsahegy várossá emelése az ezüstabányászat fejlesztése érdekében történt. A nemesérctermelés mellett a réz- és ólobányászatra is gondot fordítottak. A bécsi vámszabályok Károly idejében kezdik a magyar földről hozott áruk között a rezet és cinnt emlegetni. A réztermelés központja Besztercebánya volt. Vasbányászatnak még kevés nyoma van, főleg az erdélyi Torockón, hol a stíriai Eisenwürzelből odaszakadt német telepesek elmagyarosodott utódai termeltek vasat. Higanybányászatról első ízben a XIV. század végén szólnak forrásaink. A sóbányászat fejlődéséről és pénzügyi eredményeiről a XIV. század első feléből — sajnos — nincsenek részletes adataink. Bizonyos azonban, hogy a máramarosi öt város alapításával Károly vetette alapját az addig kiaknázatlan máramarosi sóvidék Nagy Lajos korában már virágzó bányászatának.

Urbura és nemesércmonopólium

Az 1327 óta rohamosan fejlődő ércbányászat pénzügyi kihasználása részben az urbura, nagyobb részben azonban a nemesércmonopólium útján történt. A tulajdonképeni bányá-

*1. K á r o l y
a r a n y - é s
e z i s t p é n -
z e i .*

*1. KÁROLY ARANY- ÉS EZÜSTPÉNZEL A legfelső sorban
a XIV. századi firenzei aranyforint és az első magyar arany-
forint, a következő két sorban Károly ezüstgarasainak négy
típusa, az alsó sorokban különböző típusú dénárok.*

regále jövedelme hozzávetőleges számítás alapján 10.000 márka ezüstre — mai pénzben közel 650.000 aranykoronára — tehető. Még sokkal többre rúgott azonban a pénzverési reformmal kapcsolatban életrehívott nemesércmonopólium jövedelme.

A nyugateurópai államok hazai érctermelés híján már a XII. század végén védekezni kénytelenek külföldről behozott ezüstkészletüknek nyers alakban leendő kivitele ellen. A német tartományok sorra eltiltották a veretlen ezüst és idegen pénz kereskedelmi használatát és kivitelét. A XIII. század végén Franciaország is kénytelen volt ezüstpénze védelmében hasonló szigorú rendszabályokat hozni. Az ezüsttermelő Meissen és Csehország a XIII. és XIV. század fordulóján szüntették meg az ezüst addigi szabad forgalmát. 1325-ben Károly is erre az útra lépett. Cseh mintára életbeléptette a nemesérek kiviteli tilalmát s a királyi pénzverőkamarákat a nemesére beváltásának kizárólagos jogával ruházta fel, ami egyértelmű volt a veretlen arany és ezüst szabadkereskedelmi forgalmának teljes megszüntetésével. A bányavárosokban és más forgalmas helyeken királyi finomítóházakat állítottak fel, hová mindenki köteles volt nyers aranyát és ezüstjét finomítás és hitelesítés végett beadni. A hiteles próba jeggyel ellátott fémet azután tulajdonosa a pénzverőkamarákhoz tartozott beszállgatni s érte a törvényesen megállapított árfolyam szerinti értékben új királyi pénzt kapott cserébe. A veretlen érccel kereskedőkre s különösen a nemesérek kiviteli tilalmát megszegőkre szigorú büntetéseket róttak.

A nemesércmonopólium Német- és Franciaországban védelmi intézkedés volt, mihez a fejedelmi kamarák a pénzveréshez szükséges fémkészlet biztosítása végett folyamodtak. Hazánkban csakúgy, mint Meissenben vagy Csehországban, tisztán utilitárius pénzügyi célokat szolgált. A kiviteli tilalom és beváltási monopólium életbeléptetése óta az országot elsősorban nemesérce miatt felkereső idegen üzletemberek többé nem juthattak veretlen érchez. Ha aranyat vagy ezüstöt akartak szerezni éretjük cserébe hozott áruikért, csak a fejedelmi kamarában vert legális arany- és ezüstpénzt kaphattak. A fejedelmi kamara a monopóliummal a folyton növekvő nemesérckereskedelmet adóztatta meg; a termelésből az urbura révén kapott haszon mellett a közvetítés hasznának meghatározott részét is idehaza tartották. A nemesérek beváltási árfolyamának alacsony megállapítása következtében az ezüstbeváltásnál mintegy 35%, az aranybeváltásnál 40% haszna volt a kamarának.

A nemesércmonopólium nem önálló, hanem a pénzverési regáléhoz tartozó jövedelmi forrás volt. Vele pótolta Károly a pénzverőkamaráknak az évi pénzújítás megszüntetésével lepadt jövedelmeit s mivel a monopólium a portális adónál sokkal jelentősebb és gyümölcsözőbb jövedelmi forrás volt, hama-

rosan a pénzverési regálé finánciális kihasználásának közép-pontjává lett.

A magyarországi nemesérckiviteli tilalom világszerte érezhető gazdasági következményekkel járt. A két nemesfém értékaránya az európai piacon a VIII—XII. századig csekély ingadozásokkal 1 :10 volt s ez a viszony a XIII. században az aranykereslet és ezüsttermelés nagyarányú növekedésével sem változott meg. A levantei piacon szerephez jutott olasz városok közvetítésével Európába került afrikai arany mennyiségének növekedése s az emelkedő magyar aranytermés nagyrésztének Itáliába vitele által a növekvő kereslettel párhuzamosan az aranykínálat is növekedett s így a két fém értékarányában semminő eltolódás nem következett be. A XIII. és XIV. század fordulóján azonban mind az afrikai, mind a magyar aranyforrás bedugult. Akkon várának 1291-ben bekövetkezett eleste nyomán újraéledt a keresztes háború gondolata s a szentszék, majd az 1312. évi viennei zsinat is szigorúan eltiltotta minden keresztény kereskedőnek Szíria, Egyiptom és Afrika muzulmánjaival a kereskedést s nehogy e tilalmat megszegjék, formális blokád alá vették a Földközi-tenger keleti partvidékét. A johanniták és Henrik ciprusi király flottillái minden Egyiptom és Szíria felől jövő, vagy oda tartó kereskedelmi hajót feltartóztattak s 1320-ban még Velence is kénytelen volt polgárainak a keleti kereskedést megtiltani. Izmáei egyiptomi szultán 1343-ban felpanaszolta, hogy Velence hajói huszonhárom évig elkerülték Egyiptomot. A kereszteshadjárat jegyében megszületett kereskedelmi tilalom a nyersarany afrikai forrását tömte be. A körülmények sajátságos összejátszása következtében ugyanekkor a magyarországi kínálat is elhanyagolt. Az Árpádház kihaltát követő zavaros állapotok, a bányászat elhanyagolása, az utak bizonytalanságára, a kereskedelem ellanyhulása a magyar arany- és ezüstkivitel rohamos elhanyagolására vezettek. Az ezüst tekintetében kárpótlást nyújtott Európának a XIV. század elején rohamosan fellendült cseh bányászat. A magyar és afrikai arany pótlására azonban más források nem álltak rendelkezésre. Az aranynak az egész középkoron át változatlan ára — ezüstértéke — emelkedésnek indult. 1295-ben 1 :11 a két fém értékviszonya s az arány 1324-ben már 1 :14 és 1 :16 közt ingadozott. A magyarországi bányászat fellendülése, különösen az aranytermés fokozása miatt emelkedő magyar aranytermés piacrahozatalával 1325 után a krízist enyhíteni lehetett volna, de Károly a nemesércmonopólium életbeléptetésével új átállta az aranyár hirtelen csökkenésének s az aranyforintok verésével és forgalomba hozatalával saját kincstára javára gyümölcsöztette az arany magas árfolyamát. Mivel királysága finánciális érdekei úgy kívánták, gátat vetett a normális nemesfémérték érvényesülésének és ezzel húsz esztendővel meghosszabbította az európai

aranyválság élettartamát. Az egyre emelkedő aranyárak egészen 13⁴⁴-ig érvényben voltak, mikor az afrikai kereskedelem újrafelvétele és a magyar királyi kincstár aranykészletének Itáliába vitele vetett véget az európai aranykrízisnek.

Adóregále

A XIII. század végén a magángazdasági és regálejövedelmek megfogyatkozása miatt az adóregále, vagyis az alattvalók megkérdezése nélkül, önkényes felségelhatározással kivetett rendkívüli adó szinte egyedüli jövedelmi forrásává lett a koronának. A vám-, pénzverési és bányaregálék újjászervezése és mindfokozottabb gyümölcsötetése, a királyi magánuradalom és várgazdaságok reorganizációja után ez a kizárólagos jelentőségük természetesen megszűnt. Károly mindazonáltal gyakran igénybevette az adóregáléban rejlő gazdag jövedelmi forrást, még pedig az Árpádkorban szokásos mértékben, összege portánként fél vagy egy fertó> ezüstben volt megállapítva, de kivételes esetben egészen egy márka ezüst összegéig terjedő adót is vetettek ki. 1332-ben a cseh hadjárat és András herceg kiházásítása tették szükségessé ily súlyosabb adó kivetését. A rendes összeg azonban egy fertó, vagyis egy aranyforint volt s ez maradt századokon át évi összege — a rendi adómegajánlási jog kialakulása után már nem „gyűjtés“, „kivetés“ (*collects, exactio*), hanem „segély“ (*subsidium*), vagy magyarul: „adó“ néven szereplő — rendkívüli adónak. A rendkívüli adó Károly idejében vesztette el korábbi illeték jellegét, ekkor alakult át minden ellenszolgáltatás nélkül szedett adóvá. Az oklevelekben már nem jelölik meg az adó ellenértékéül feltüntetett fiktív szolgáltatást, csupán az adókivetésre okot szolgáló pénzügyi célt nevezik meg. így 1323-ban a kamarai reform költségeire, 1332-ben hadviselés céljaira vetettek ki rendkívüli adót.

Az illetékjelleg teljes elhomályosulásával alakult ki a királyi adófelsőjog elmélete, melynek értelmében az uralkodónak jogában áll saját földesúri népein kívül a többi birtokosok — egyházi és világi földesurak népeinek — gazdasági erejét is az államháztartás számára önhatalmúlag igénybevennie. A királynak a többi regále jövedelemtől elkülönült adóztatási felségjoga nemcsak az adóval terhelt alsóbb népelemeket, hanem a földesurakat is súlyosan érintette, mert általa a közhatalom maga számára aknáztta ki a földesúri gazdaságok népének szolgáltatási képességét s így a földesurak kevésbé tudták azt a maguk céljaira igénybevenni. A birtokos rendek ezért a király adófelsőjogát nem ismerték el s ha az erélyes Anjoukkal szemben nem is tudtak az Aranybullában és más kiváltságlevelekben, törvényekben biztosított adómentességüknek érvényt szerezni, a rendkívüli adók önhatalmú kivetését törvénytelennek tartották s egyebet nem tehetván, többször nyomtatékosan tiltakoztak annak kivetése ellen. E tiltakozás, mely-

lyel először az ország főpapjainak 1318. évi szövetséglevelében találkozunk, első megnyilvánulása annak az alkotmányos rendi felfogásnak, mely szerint a király a birtokos urak jobbágyait csak a rendek előzetes hozzájárulásával adóztathatja meg. A királyi adófelsőjog elméletével szemben itt jelentkezik először a birtokos rendek adómegajánlási jogát vitató rendi felfogás.

A királyi birtok eladományozásának a kincstárat súlyosan érintő következménye volt a várispánokat terhelő „ajándék“ (*donum*) és a várnépeket terhelő „beszállás“ (*descensus*) jövedelmének elmaradása. Az így elmaradt jövedelmet a XIII. században a *donum* és *descensus* kötelezettségének a birtokos urakra, illetőleg ezek jobbágyaira való kiterjesztésével próbálták pótolni, mihez jogalapul szolgált az a régi szokás, hogy az alattvalók uralkodójukat önszántukból megajándékozták s utazásaikon kíséretükkel együtt ellátták. Az önkéntes szolgáltatásoknak a rendkívüli pénzzadóval lényegében azonos jellegű, adófelsőjog alapján szedett termény adóvá való átalakítása ellen az egyházi és világi birtokosság éppoly következetesen tiltakozott, mint a rendkívüli pénzzadó önkéntes kivetése ellen s a XIV. század elején a *descensus* kötelezettsége valóban bele is olvadt a rendkívüli adóba. Az egyházi és világi urakat terhelő *donum* azonban élő kötelezettség maradt s éppen Károlyról tudjuk, hogy a főpapokat — tiltakozásukkal mitsem törődve — pontosan megállapított összegű „ajándék“ fizetésére kötelezte.

A közjogi természetű rendkívüli adók egyaránt terheltek a király és a többi földesurak joghatósága alá tartozó népelemeket. Mivel azonban a király a saját népének gazdasági erejéhez könnyebben hozzáférhetett s másrészt a birtokos urak is mindent elkövettek, hogy népeik rendszeres adóztatását megakadályozzák, a királyi birtokon élő szabad népelemek, elsősorban a telepések — *hospites regis* — adóztatása a többi országlakosétól eltérő irányban fejlődött. A királyi telepések földbére — a *terragium* — rendszeres földesúri adóvá — *census* — alakult át. Mikor a városi és territoriális önkormányzatok kialakulásával a telepések polgárokká lettek s így mintegy kiemelkedtek a magángazdasági népek köréből, adójuk is elvesztette magángazdasági karakterét s — miután a regálejogi természetű régi adók, így a szabad dénárok és a rendkívüli adó is beléolvadtak — elsőjog alapján szedett egyenesadóvá alakult át. A polgárok teljes mentességet kaptak az évente kivetett rendkívüli adó alól, mivel ők az évi *census* rendszeres fizetésével e kötelezettségüknek is eleget tettek. A magángazdasági eredetű földbér és a regálejogi rendkívüli adó az Anjoukorban teljesen egybeolvadt. Ezidő óta a két adónemből kialakuló s hol *census*-nak, hol *collectának* nevezett, felemelt összegű új városi adót az egész városi közösségre egy összeg-

ben vetették ki s azt az autonóm városi vagy területi hatóság osztotta meg belátása szerint az egyes polgárok közt. Hasonló fejlődésen ment keresztül a descensus is, mely a városokban évente háromszor fizetett rendes ünnepi terményadóvá alakult át. A városi és territoriális adónak ez a különleges fejlődése vezetett az adóregalitás szempontjainak a többi országlakosokétól eltérő irányú alkalmazására. Az adóregále a többi alattvalókkal szemben továbbra is szükség esetén igénybevett, rendkívüli jövedelmi forrás maradt, a városi polgársággal szemben azonban rendes kincstári jövedelmi forrássá alakult.

A földbér és rendkívüli adó összeolvasztásával létrejött rendes városi adón kívül Károly kezdetben mivel sem terhelte a polgárságot, de később ezen felül is igénybevették gazdasági erejét. Már Nagy Lajos első éveiben találoztunk a városokra időnként kivetett újabb rendkívüli adó — *taxa, subsidium* — nyomaival. Analóg jelenséggel találkozunk a királyi kamara szolgálóiként kezelt zsidók adóztatásában is. A magángazdasági természetű zsidóbér — *census judaeorum* — mellett ők is fizettek a városi rendkívüli adóhoz hasonlóan *taxa*-nak nevezett rendkívüli adót.

A városok és szász territóriumok adózásával hasonló irányba fejlődött a szabad kúnok, jászok, a szepesi tizlándzsás nemesek és más arannyal adózó népek adózása is, míg a korábbi várjobbágyságból kiemelkedő erdélyi és szlavóniai nemesek a teljes nemesi adómentesség útján haladtak.

Az adóregále kihasználásában Károly akkor ment legmesszebb, mikor a pápai tized kivetése kapcsán az egyházi jövedelmet is megadóztatta. A szentszék a hitetlenek ellen folytatandó hadviselés címén a XIII. század vége óta rendszeresen jogot formált a világszerte szedett papi tized egy tized részére. Hazánkban is érvényesítette e jogát már IV. László, majd Károly Róbert korában is. Adószedői három ízben — 1281 és 1286, 1308 és 1311, 1317 és 1320 közt — működtek Magyarországon. 1331-ben új adószedőket küldött a magyarországi egyházi jövedelmek pápai tizedének behajtására. Az egyházfőket és alsópapságot kellemetlenül érintette az újabb megterhelés s rá akarták bírni a királyt az adószedés betiltására. Károly azonban, kit nem a papság, hanem saját kincstárának érdekei vezettek, tiltakozott ugyan az adószedés ellen, de hosszas alkudozás után engedélyt adott a pápai tizedszedők működésének megkezdésére azzal a feltétellel, hogy a beszedett összeg egyharmadrészét a kincstárba szolgáltatassák be. A pápai tizedszedők tíz esztendeig egyhuzamban működtek hazánkban s működésük a királyi kincstárra igen gyümölcsöző volt, mert a kezelés költségeit a pápai kamara viselte s a király csupán az adószedők mellé rendelt ellenőrző közeget díjazta.

A pápai tized megadóztatása felségjog alapján történt s egyértelmű volt a magyarországi egyházak jövedelmének közvetett megadóztatásával. Az adóregále elvének kialakulása és a regálejog következetes gyakorlása lehetővé tette, hogy az adóztató hatalom oly vagyonokat és jövedelmeket is igénybe vegyen, melyek egyébként a kor felfogása szerint teljesen adómentesek voltak.

Pénzügyigazgatás

Az államháztartás új rendszerének kiépítésével kapcsolatban szükségszerűen sor került a pénzügyigazgatás újjászervezésére is. A kezdő lépés e tekintetben Nekcsei Dömötör tárnokmesteri kinevezése volt 1315-ben. Az egész pénzügyigazgatási szervezet reorganizációjára azonban csak a belső ellenségek teljes leverése után, 1321 és 1323 közt került sor. Károly és tárnokmestere nagy óvatossággal jártak el. Reálpolitikai érzetük visszariadt a most rendetlenül működő, de történetileg kialakult régi szervezet teljes lerombolásától, mert nem látták biztosítékát valamely új igazgatási szervezet kifogástalan működésének. A domaniális államháztartás királyi közigazgatásának visszaállítása idejélmúlt dolog, meddő kísérlet lett volna. Fizetéses, vagy a jövedelemből részesülő pénzügyi tisztviselők alkalmazására a kincstár szomorú helyzetében nem is gondolhattak. Ismerték a bérletrendszer minden hátrányát és káros kinövését, de ismerték a teljes rendszerváltozás leküzdhetetlen nehézségeit és a bérletrendszernek — minden hátránya mellett — igen nagy finánciális előnyeit is. Az üzleti alapon dolgozó bérlő sokkal nagyobb jövedelmet tudott a kincstárnak biztosítani, mint a legszolidabban működő közigazgatási tisztviselők. S ez a jövedelem a szerződéskor meghatározott fixösszegben hiánytalanul folyt be a kincstárba, melyre házi kezelés esetén igen nagy üzemi és ügykezelési költség terhe hárult volna. Ez okok vezettek a XIII—XIV. században Németország kivételével szinte egész Európában — így az Anjouk nápolyi királyságában és a magyar pénzügyi reformoknál sok tekintetben követett Csehországban is — a bérletrendszer állandósulására. Károly ezért nem is foglalkozott e rendszer elejtésének gondolatával, hanem a bérlők megbízhatatlanságában, az igazgatás külső szerveinek kiépítetlen voltában és a megfelelő központi ellenőrzés hiányában rejlő bajokat igyekezett a bérletrendszer fenntartása mellett orvosolni.

Pénzverő- és bányakamarák

Először is a lelkiismeretes igazgatás személyi garanciát igyekezett megszerezni. 1323-ban az Aranybulla szellemének megfelelően nemes urakat állított bérlőkként a pénzverőkamarák élére s ugyanez időtájt bányabíróvá is egy tekintélyes nemes urat nevezett ki Rikolf-fia Kakas mester — a Berzeviczy-család őse — személyében, kinek a földesúri bánya-

szabadság meghonosításában is fontos kezdeményező szerepe volt. Mikor pedig a pénzverőkamarákat bérlő dillettáns kamaraispánok tehetetlensége kiderült, üzleti ügyekben járatos, előkelő városi kereskedőkkel, többnyire budai polgárokkal lépett összeköttetésbe.

Az 1323. évi reform sikertelensége megmutatta, hogy a személyi biztosíték ugyan fontos, de nem egyedüli feltétele a kezelés lelkiismeretességének. A bajok nagyrésze az igazgatási szervezet hiányaiban és nehézkességében gyökeredzett. Az Árpád-kor meglehetősen bizonytalanul elhatárolt pénzverő kamarái már nem elégíthették ki a növekvő pénzforgalom és a nemesércmonopólium igényeit. A fennálló négy kamara mellé ezért hat újat állítottak fel s míg az Árpád-korban a kamarai székhely megválasztásánál pusztán a forgalom szempontjaira voltak figyelemmel, most a nemesércmonopóliumra való tekintettel az ország különböző bányavidékeire helyezték az egymástól területileg pontosan elhatárolt kamarák központját. Az újjászervezés után a pénzverés és pénzváltás igazgatása nyolc központban — a körmöcbányai, szomolnokbányai, erdélyi, lippai, nagyvárad, nagybányai (szatmári), továbbá a Pécs székeli pécs-szerémi s a Budán működő buda-esztergomi egyesített kamarákban — volt decentralizálva. Kívülük még az Imre király uralkodása óta működő szlavóniai kamara is fennállt, ez azonban nem tartozott a királyi kamarai igazgatási szervezetbe. Jövedelme 1272 óta a bánat és a bánkezeléséről is ő gondoskodott. Ez az autonómia I. Károly reformja után szükségszerűen hanyatlásra vezetett, mert a szlavón bán nem rendelkezett a királyi pénzzel szemben versenyképes, értékesebb pénznemek veréséhez szükséges nemesérckészlettel. A bánai pénzverés mindezek ellenére 1351-ig eltengődött, ekkor azonban Nagy Lajos a királyi pénz érvényét és a portális adó fizetésének kötelezettségét Szlavóniára is kiterjesztette s az egykor oly jó hírű bánai kamara működését be- szüntette.

Az új kamarák bányavidéki elhelyezése a nemesércmonopólium behozatala miatt vált szükségessé. Ugyanez okból merült fel a pénzügyigazgatás két korábban független ágazatának, a pénzverő kamaráknak és bányahivataloknak egyesítése. A bányakamarák — *urburariiusok* — funkciója a királyi nemesérchányad, az urbura, beszedésében merült ki. A monopólium alapján beszolgáltatott érctermést már a pénzverőkamarák vették át s maguk az urburariiusok is odaszállították be a hányad címén beszedett királyi érckészletet. A bányavidéki kamarák alapításakor Károly az illető kamaraispánság területén feltárt új bányákat s ezek urbura jövedelmének kezelését is elvonta a bányatisztek hatásköréből s a pénzverőkamarák ispánjaira bízta. Ily körülmények közt a XIII. század végén kialakult bányakamarák elvesztették létjogosultságukat. Bérbe-

adásuk ugyan még hosszú ideig külön szerződés tárgya volt, de bérlőik a terület szerint illetékes kamaraispánok lettek s az együttes bérbeadás 1338-ban már véglegessé vált rendszerével a bányakamarák beolvadtak a pénzverőkamarákba.

A kamaraispán — *comes camerae monetarum* — a királlyal szerződéses viszonyban álló bérlő volt s magánjogi természetű kötelezettségéből kifolyólag maga és összes alkalmazottai ténykedéséért közvetlen felelősséggel tartozott a királynak. A kamara személyzete azonban csak tőle függött, mert a tisztek és munkások egyaránt magánalkalmazottai, *familiárisai* voltak. A közjogi természetű jövedelmeket kezelő kamarának ez a magánjogi kapcsolatokon alapuló szervezete lényegében azonosnak látszik az Anjou-korban már a közigazgatás minden ágában, országszerte jelentkező hűbéri színezetű familiáris szervezettel. Közöttük mégis lényeges különbség ismerhető fel. Az országos, tartományi és vármegyei főtisztviselők velük állandó magánjogi viszonyban álló familiárisaikat alkalmazták ideiglenesen közfunkciókra. Az alnádor, alva jda, albán, alispánok, vice vár nagy ok, és más megyei, tartományi tisztek a tisztségviselő úr hűbéresei, familiárisai voltak s e tisztükről az úr által bármikor más magánszolgálatra — birtokkezelésre, magánbandérium vezetésére — voltak kirendelhetők, uruk hivataloskodásának letelte után pedig az ő hivataluk is szükségképen megszűnt. A kamaraispánoknak is voltak ily állandó familiárisaik, de a kamarai személyzet túlnyomó része, így a vagyonos városi aranyműves polgárok közül való pénzverők és ércöntők és a kereskedők sorából kikerült pénzváltók évről-évre kötött magánjogi szerződés alapján álltak a kamaraispán szolgálatában. Familiárisaivá lettek a szerződésükben meghatározott időre, de állandó hűbéri vagy szolgálati viszonyba nem léptek vele szemben. A pénzverés, ércöntés, pénzváltás rendes hivatásukból következő állandó foglalkozásuk, familiáris viszonyuk viszont ideiglenes volt. A közigazgatás más ágaiban észlelt familiaritás — a viszony személyes jellege és felbonthatósága mellett is — állandó kapcsolat és határozottan feudális természetű jelenség. A pénzügyigazgatási familiaritás ideiglenes természetű s már az újkori munkaadó és munkás viszonyával rokon jelenség volt. A hűbéri familiaritásnak ez a módosult alakja a városok gazdasági életének fejlettségére vezethető vissza. Még lazább volt a viszony a kamaraispán és a bányász nép között. A bányászok országszerte városi polgárok és telepések voltak s az urbura és ércbeszolgáltatás kötelezettségén túl semminő viszonylatban sem tartoztak kamaraispáni hatóság alá. A hatásköri összeütközések elkerülése céljából azonban később divatba jött az illetékes kamaraispánoknak a bányavárosok királyi *reciorává* való kinevezése, mely minőségükben a városi önkormányzat élére kerültek.

A kamaraispán a bérletszerződésben gondjaira bízott, több vármegyét felölelő területnek a helyi hatóságoktól független s velük minden tekintetben koordinált pénzügyigazgatási s az ezzel összefüggő mindennemű ügyben egyszersmind bírói hatósága is volt. Hatáskörének teljes kialakulásával nemcsak a vele szerződéses viszonyba lépett kamarai alkalmazottak, hanem bizonyos vonatkozásokban a többi országlakosok is joghatóságuk alá kerültek s így a vármegyei, városi és földesúri hatóság alól el vonattak. Törvénykezési jogkörük kiterjedt minden a pénzverési regáléval, nemesércmonopóliummal és bányaregáléval kapcsolatos pénzügyi kihágásra és büntetetre. A szabad városoknak mindössze annyi kiváltsága volt, hogy vétkes polgáraikat a városi hatóság fogatta el és szolgáltatta ki a kamaraispánnak, ki a hatáskörébe tartozó ügyekben az országos és területiális bíróságokéhoz hasonló, teljes juriszdikcióval rendelkező bírói hatóság volt. Üzleti foglalkozása miatt azonban a kamaraispán nem rendelkezett a többi közhatalmú hatóságokkal, a királyi főtisztviselőknek és önkormányzatoknak egyaránt rendelkezésére álló karhatalmi erővel. Ezért közfunkciója gyakorlása közben a közhatalom központi és vidéki szervei — a tárnokmester, vajda, bán, megyésispánok, megyei és városi autonómiák — részesítették teljes támogatásban és védelemben. Ez a támogatás és védelem adta meg neki közigazgatási és bírói hatalma gyakorlásához az erőt és hatalmat.

A kamaraispánoknak ez a széleskörű hatalma és kiterjedt hatásköre kellő ellenőrzés híján könnyen visszaélésekre, az országnak és lakosainak súlyos károsodását előidéző túlkapasokra vezethetett volna, mert a kamarabérlet végeredményben a bérlő szempontjából mégis csak üzlet volt s nem közhivatali funkció. A bérletszerződésekben ezért pontosan szabályozták az üzem- és ügykezelés minden részletét, biztosították az összes kamarai funkciók intenzív és állandó ellenőrzését és szigorú szankciókkal írták körül a kamaraispánok büntetőjogi felelősségét. A bérletszerződéssel a kamaraispán jogot szerzett a pénzverési és bányaregáléval kapcsolatos összes üzleti, közigazgatási és bírói funkciók gyakorlására és a belőlük származó összes jövedelmek élvezetére, de ezeket a jogait csak a szerződésben pontosan körülírt kezelési módozatok szerint, megfelelő közhatalmú ellenőrzés mellett gyakorolhatta. Károly kamarabérleti szerződésai teljes szabadsággal állapították meg a pénzlábat, vagyis a súlyt és finomságot, a pénz forgalmi értékét, alakját, veretét, az évente veretendő pénz minimális mennyiségét, a pénzverés idejét, a pénz- és nemesércbevéltásnak s a területiális adó szedésének módozatait. Az állandó ellenőrzés két országos méltóság — a pénzverés tizedét élvező esztergomi érsek és a tárnokmester — hatáskörébe tartozott, kik az összes kamarákban állandó megbízottakat tartottak. Az érsek és tárnokmester saját birtokos familiárisaik, megfelelő anyagi

biztosítékokkal rendelkező nemes hűbéreseik közül választották bizalmi embereiket és ezeknek ellenőrző hatásköre a kamaragazgatás minden ágára kiterjedt. Bizonyos funkciók — így a pénzverés, pénzváltás és adószedés — csak az ő személyes jelenlétükben történhettek. Az ellenőrzés módozatainak szabályozásával kapcsolatban a szerződések kiterjeszkedtek a szabálytalanul eljáró kamaraispánok büntetőjogi felelősségének tisztázására is s a vétség természetéhez képest kisebb pénzbüntetésektől kezdve egészen a vagyonvesztésig és börtönbüntetésig terjedő büntetéseket róttak a vétkes bérlőre.

Só- és vámkamarák

A pénzverő- és bányakamarákhoz hasonló szervezethez jutott a só- és vámigazgatás is. A sótermelés és sóárusítási monopólium összes jövedelmeinek kezelése, a termelés, szállítás, raktározás és árusítás irányítása Károly idejében az erdélyi sókamarát, teljes néven: „az erdélyrészi királyi sók kamaráit“ bérlő sókamaraispán — rendszerint egy pénzüzlettel foglalkozó városi polgár — hatáskörébe tartozott. A sókamara személyzete a pénzkamarákéhoz hasonlóan a kamaraispán magánalkalmazottai, familiárisai közül került ki. A sóbányászok vagy sóvágók és sószállítók pedig az ércbányászokhoz hasonlóan városi polgárok voltak s nem tartoztak a kamarai ispán hatósága alá.

A többi jövedelmekhez hasonlóan bérbeadott határvámok igazgatása a többi kamarai szervek mintájára felállított harmincadispánság hatáskörébe tartozott, melynek működéséről első adataink Nagy Lajos korából vannak, de keletkezését mindenesetre Károly idejére kell tennünk.

Adóigazgatás

A rendes regálejvédelmek kezelésében tapasztalható üzleti jelenségekkel szemben az adóregálét a király közegei s nem üzletemberek kezelték. A rendkívüli adók igazgatásával vagy egy erre különös megbízással *ad hoc* kiküldött királyi ember, vagy maga a központi pénzügyi hatóság volt megbízva. Első esetben a királyi ember magánalkalmazottai, familiárisai, utóbbi esetben a királyi *familia* tagjai közül kiküldött udvari emberek vagy a központi hatalom vidéki exponenseinek

— ispánoknak, várnagyoknak — emberei működtek közre az adók beszedésénél. Az adóregále kezelésének a többi regelejővedelem bérletrendszerű kezelésétől elütő módja az adó jövedelem rendkívüli természetében és az adószedési funkció mobilitásában találja magyarázatát. Az adókiivetés minden gyakorisága mellett rendkívüli intézkedés maradt s így rendes adóigazgatási szervezet kiépítéséről nem lehetett szó. Az ország-lakosok ebben a rendkívüli adó rendszeresítésére irányuló törekvés jelét látták volna. Az adójövedelem bérbeadását viszont az adószedés sürgőssége és mobilis jellege akadályozta. A többi

regálék igazgatási funkciója túlnyomórészen helyhez — a pénzverőműhely, finomítóház, bányatelepek, sóraktárak, sótelepek, városi harmincadhivatalok székhelyéhez — kötött műveletek voltak s így ellenőrzésük minden nehézség nélkül megoldható volt egy-egy központi tárnokmesteri közeg kiküldése által. Az adóregálé bérbeadása esetén a bérlőnek az egész országban szerteküldött adószedői mellé külön-külön kellett volna egy-egy ellenőrző közeget állítani. Itt tehát célszerűbbnek és gazdaságosabbnak mutatkozott a központi pénzügyi hatóság közvetlen ellenőrzése alatt álló királyi közegeknek alkalmazása.

Tárnokmester

A pénzügyigazgatás külső szervezetének kiépítésével szoros kapcsolatban alakult ki és szilárdult meg a központi pénzügyigazgatási szervezet, élén a királyi tárnokmesterrel. A tárnokmester kezdetben a királyi magángazdaság tárainak — a magtáraknak és egyéb terménykészleteknek — őrzetével megbízott királyi tárnokok udvari főtisztje volt. A XIII. század elején átvette a nádorispán kincstartói funkcióit. II. András korában a király pénzügyi tanácsosává, a pénzügyek üzleti részének központi irányítójává, IV. Béla idejében a pénzügyigazgatás legfőbb központi hatóságává lett, III. András korában pedig e pénzügyi funkciója következtében a nádorral egyenrangú, sőt azt felül is múló országos méltóság rangjára emelkedett. Az interregnum ideje alatt tisztsége a többi tisztségekhez hasonlóan a viszálykodó oligarchák martalékává, a tárnokmester a királyi pénzügyigazgatás legfőbb irányítójából bizonyos királyi jövedelmek élvezőjévé lett. A XIV. század első évtizedének nagyúri tárnokmesterei méltóságukat üres címmé süllyesztették; hivatalos tekintélyét saját tartományúri tekintélyük alá rendelték s ezzel teljesen aláásták. I. Károly és Nécsei Dömötör újra tartalommal töltötték meg a címet, visszaszerezték a tárnokmesteri méltóság tekintélyét s érvényt szereztek közigazgatási és bírói hatalmának.

I. Károly korában a tárnokmester tényleges vezetője volt az államháztartásnak, irányítója az ország pénzügyi és gazdaságpolitikájának, pozitív hatalommal rendelkező feje és hatósága a pénzügyigazgatásnak. Kezében futott össze az összes pénzügyigazgatási szervek ellenőrzésének és felügyeletének minden szála s a pénzügyigazgatás egész személyzetének ő lett legfőbb közigazgatási és bírói hatósága. De hatásköre korántsem merült ki ebben. Általában odatartoztak az összes koronajavak. Ha nem is gyakorolt hatósági jogokat a várgazdaságok és királyi uradalmak népei fölött, mint a kincstár főnöke közvetlen érintkezésben állt a várnagyokkal s a mező- és erdőgazdasági ispánokkal, mert az udvari tárakba beszállított terményjövedelmek kezelésével még e korban is a hatósága alá rendelt királyi tárnokok voltak megbízva. Teljes jurisdikcióval rendelkezett a

magángazdasági keretek közül kiemelkedett korona javak — a szabad városok és a zsidók — felett. A városok nagyrésze már a XIII. század derekán a tárnokmester bírói hatósága alá tartozott, a zsidókat pedig mint kamaraszolgákat IV. Béla rendelte hatósága alá. Törvénykezési hatásköre mellett a városok felett némi közigazgatási ellenőrző hatáskörrel is bírt. A tárnokmesteri hatáskör nagyarányú kibővülése után viselője — éppúgy, mint százötven évvel korábban a nádor — nem felelhetett meg tovább a tisztével járó eredeti, alárendeltebb jelentőségű feladatoknak. Országos teendői mellett nem igen jutott ideje a központi kincstár és a többi táruk közvetlen ellenőrzésére. E kényes feladatra alárendelt tisztviselőket, tárnokispánokat, majd 1320 táján Magyar Pál gimesi várnagy személyében egy központi főtisztviselőt, tárnoknagyot alkalmaztak, ki Dömötör tárnokmester hatósága alá tartozott. Dömötör halála után Károly a kincstár kezelését is reábizta s ezóta a kincstartó — *thesaurarius* — új tisztségét viselte. A kincstartó kezdetben alárendeltje volt a tárnokmesternek, de hivatalának bizalmi természete következtében tekintélye folyton gyarapodott s alig félszázaddal a hivatal 1338-ban történt megszervezése után kivált a tárnokmesteri hivatalból, országos méltósággá lett. A tárnokmesteri és kincstartói tisztségeknek 1385-ben bekövetkezett szétválásával a tárnokmester pénzügyi hatásköre teljes egészben átszállt a királyi kincstartóra s a tárnokmester országos főméltóságként csupán a királyi szabad városok, a polgárság főbírája maradt.

A regálegazdaság rendszere

A regálegazdaság újjászervezése és teljes kiépítése által az államháztartás fő jövedelmi forrásává a regálejokok lettek. A király földesúri jogából származó magángazdasági jövedelmeket a királyi felségjog alapján az alattvalók — elsősorban és főképen a regálék révén leginkább igénybevett kereskedő, iparos és bányász városi polgárok — gazdasági erejének felhasználásával szerzett regálejövödelmekkel pótolták.

A középkori keresztény királyság nagy közjogi hatalma tisztán magánjogi jogviszonyokon alapuló gazdasági erőforrásokra támaszkodott. A most kialakuló rendi állam királya hatalmának teljes elhübériedése, magánjogivá válása ellen közjogi jogviszonyokon alapuló gazdasági erőforrások igénybevételével védekezett.

Míg az országos politikában, hadügyi szervezetben, közigazgatásban s magában a pénzügyigazgatásban is a fejlődés feudális irányú, a pénzügyi politika határozottan közjogi irányban fejlődött. Ez nemcsak abban nyert kifejezést, hogy a magángazdasági jövedelmek helyét felségjog alapján szerzett jövedelmek foglalták el, hanem a regálejokok kihasználási módjának közjogi irányú fejlődésében is. A bányászat terén korábban a regálejelleg csupán a birtokelcserélési kötelezett-

ségben, a király bányaművelési monopóliumában fejeződött ki, de maga a bányaművelés más magángazdasági üzemekhez hasonlóan, királyi bányászok, tehát a királlyal magánjogi jogviszonyban élő népek által történt s így az urbura végső elemzésben, a király földesúri jogából levezetett jövedelem volt. A földesúri bányaszabadság életbeléptetése óta — legalább is a bányáknak magánföldesúr birtokába tartozó részénél — az urbura közjogi természetű szolgáltatássá alakult. Még inkább áll ez az újonnan életbeléptetett nemesércmonopóliumra, melynek érteimében az országban bárki által termelt és birtokolt összes nemesére forgalombahozatala a királyi kincstár útján történt. A fejlődésnek ugyanezt a tendenciáját észlelhetjük az adó és vámregále területén. Úgy a pénzverési nyereség, mint a rendkívüli adók s a városi rendes adók is már a XIII. században elvesztették illeték jellegüket, illetőleg magángazdasági természetüket és felségjog alapján szedett adókká alakultak, de ezt az átalakulást még részben az állam által nyújtott ellenszolgáltatás hangsúlyozásával, részben a magángazdasági eredetet bizonyító elnevezések (*terragium*) fenntartásával leplezték. Károly Róbert korában már feleslegesnek tartják az illetékszerűség és a domaniális jelleg kiemelését s a rendkívüli adó kivetésekor vagy mellőzik az indoklást, vagy csupán a pénzügyi cél megjelölésére szorítkoznak; a városi rendes és rendkívüli adót államgazdasági szolgáltatások nevével (*collecia* és *taxa*) jelölik meg. Az Árpádkor illeték címén szedett út- és híd-vámjainak, réveinek és vásárpénzeinek helyét az ellenszolgáltatás ismertető jeleit nélkülöző, pusztán felségjog alapján szedett külkereskedelmi vám, a harmincad foglalta el. A pénzügyi politika közjogi irányú fejlődését bizonyítják az adómentes jövedelmek megadóztatására irányuló törekvések is, így a főpapokra önkényesen kivetett donumok és a papi tized jövedelem egyharmadának lefoglalása.

A banderiális rendszer és regálegazdaság két főpillérén nyugvó új államszervezet életképességét, a magángazdasági erőforrásaitól megfosztott királyság hatalmi túlsúlyát azáltal sikerült biztosítani, hogy a királyi magángazdaság népeiről az alattvalókra hárult katonai és gazdasági terheket két különböző s érdekeikben is divergáló országos rend közt osztották meg, kik között a királyi hatalom az egyensúlyozó szerepét töltötte be. A banderiális hadrendszer intézményesítése és a regálegazdaság kiépítése egyértelmű volt a katonai terheknek a birtokos nemességre, az államháztartás terheinek a polgárságra való áthárításával s a közhatalmi funkcióknak az országos renddé alakuló osztályok közt való arányos és egyensúlyozott megosztásával, ami mindenkor jellemző törekvése volt a rendi államok erős egyéniségű uralkodóinak.

Autonóm közigazgatás

A hadügyi és pénzügyi szervezet újjáalakításával párhuzamosan az egymástól e korban még szétválaszthatatlan köz-

igazgatási és törvénykezési szervezet is átalakult. Az Árpád-kor decentralizáltságában is központosított királyi közigazgatását, melynek szálai a királyi gazdaságok főtisztjeinek személyén keresztül a királyi tanácsban futottak össze s mely így végső eredményben az uralkodó autokratikus irányítása mellett működött, a partikuláris önkormányzatok központi ellenőrzés és felügyelet alatt működő, de mégis ön jogú közigazgatása váltotta fel. Ennek az átalakulásnak első kezdetei már

II. András korában felismerhetők s üteme a tatárjárás után gyorsabb lett. A királyi vármegyének s a nemzeti szervezethez bomlásával és az új nagybirtokos osztály kialakulásával a királyi és nemzeti közigazgatás provinciális szervei helyébe már a XIII. század folyamán területileg körülhatárolt autonóm közigazgatási szervek — nemesi vármegyék, kiváltságos nemzeti jellegű területi közösségek, városok és földesurak — léptek s a királyi közigazgatás régi funkcionáriusai korábbi aktív igazgatási hatáskörüket elvesztve, mindinkább az önkormányzatok élén közhatalmi ellenőrzést és felügyeletet gyakorló hatóságokká alakultak át. A század végén felmerülő oligarchikus törekvések azonban keresztetköttek e fejlődés útját. A régi királyi főtisztek helyébe lépő nagyúri ispánok a maguk tartományúri hatalmának szolgálatába állították a nemesi vármegyét és a körzetükbe eső városokat is. Az autonómiák a központi hatalom ellenőrzése és felügyelete alól az élükön örökös ispánként elhelyezkedő oligarchák hatósága és irányító befolyása alá kerültek. Károly a hatalmaskodó tartományurakat megtörve, felszabadította a nemesi és polgári közösségeket ezek kéretlen gyámkodása alól és ezzel szabad utat nyitott a száz év előtt életrekelet önkormányzati szellem teljes érvényesülésének. IV. Bélához hasonlóan ő is elősegítette a vármegyei nemesség és a városi polgárság autonóm szervezkedését, de míg Béla az önkormányzatok mellett a régi királyi vármegye helyreállítását is célul tűzte, Károly leszámolt ennek bukásával; tűrte, sőt előmozdította, hogy az új szervezet az önkormányzati elv alapján épüljön ki.

Partikuláris jogrendszer és jogszabályalkotás

Az új közigazgatási és egyben törvénykezési szervezet alapeszméje a rendiség szellemének megfelelő partikuláris önkormányzat. A központi hatalom ellenőrző és felügyeleti jogának és főhatóságának épségbentartása mellett az országlakosok provinciális közösségei, a nemesi vármegyék, szabad kerületek és városok közössége, valamint a földesurak is a maguk területén önrendelkezési jogot nyertek, autonóm közigazgatási, bírói és jogalkotó hatósággá lettek.

Az önkormányzati jog leglényegesebb alkotóelemei a szabályalkotó jog (*jus statuendi*), a bíró- és előljáró választás joga (*jus eligendi*), az önhatalmú közigazgatás és törvénykezés joga, mikhez utóbb — a szabályalkotó jog továbbfejlesztéseként —

az országgyűlési követküldés és követi utasításadás, vagyis az országos törvényhozásban való részvétel joga járult.

A szabályalkotó jog szükségszerű következménye volt a középkor partikuláris jogrendszerének, mely nem ismerte a jogban és törvény előtt való egyenlőség modern jogi. princípiumát s így nem ismerte az egyetemes érvényű törvények rendszerét sem. Mindenesetre voltak az összes országlakosokra egyaránt kötelező érvényű jogszabályok is, minő pl. az uralkodó iránt való hűség közjogi kötelezettsége, a papi tized fizetésének a XIV. századig általános kötelezettsége, bizonyos bűncselekmények egyetemes tilalma, a pénzváltási kötelezettség, de mindez csak kivétel volt; általában a jogi egyenlőtlenység elve uralkodott. Az alattvalók jogai és kötelességei nem egyetemes érvényű törvényekben gyökereztek, hanem jogszokáson és királyi adományon alapuló individuális kiváltságokban, *privilegiumokban*, melyek tartalma és terjedelme osztályonként, sőt egyazon osztály keretén belül népcsoportonként és egyénenként is igen változatos és különböző volt.

A királyság első századaiban a magyar nemesség s ugyanígy a székelyek, a horvát nemesek, majd a kunok jogait is az ősi nemzetségi szokás — a *consuetudo* — szabályozta. Ennek érvényét az újabbkeletű királyi hatalom is elismerte, azonban némely kérdésekben — így a régi törzsfők jogát átöröklő királynak tartozó hűséggel összefüggő honvédelmi kötelezettség, a pénzügyi felségjogban gyökerező, valamint az egyházi és vallási kötelességek, a közbiztonságot veszélyeztető bűnügyek stb. tekintetében — a maga királyi jogának és az egyházjognak is érvényt szerzett. A király földesúri hatósága alá tartozó s vele adománybirtok vagy tisztségviselés révén magánjogi függésbe került személyek és népelemek viszont valamennyien a törvénynek nevezett királyi dekrétumokban — így Szent István, Szent László, Kálmán törvényeiben — és egyének vagy közösségek számára külön adományozott privilegiális királyi oklevelekben — így az 1222. és 1231. évi Aranybullában, az 1267. évi privilegiumban, az 1224. évi szász kiváltságlevélben, városi kiváltságlevelekben stb. — körülírt s nem egy tekintetben hűbéri színezetű királyi joggal éltek. Ez a sokágazatú királyi jog is igen sok esetben a gyakorlat által már szentesített szokásjoggal volt azonos, mint a királyi serviensek, a német joggal élő telepes közösségek s a kúnok esetében látjuk, hol az uralkodó nem új jogot adott, csak a gyakorlatban kialakult, élő jogszokást erősítette meg.

A XIII. században, addig eltérő jogviszonyok közt — királyi jog és nemzetségi szokásjog szerint — élő népelemeknek társadalmi összeolvadása s az egyazon jog szerint élőknek elkülönülése, szétválása után a korábbi éles határvonal mindinkább elhomályosult. A hűbéri elemekkel átítatott királyi jog és a nemzetségi szokásjog, mely az igazságszolgáltatási

gyakorlatban szokássá merevült s bírói ítéleteken alapuló új jogszabályokkal bővült, egymást kiegészítő jogforrásokká lettek, egy jogrendszerbe olvadtak össze. Egyesülésük azonban korántsem vezetett új egyetemes érvényű, országos jog kialakulására, mert a királyi jog az összeolvadás előtt s azzal párhuzamosan partikuláris jogokra töredezett szét. A király saját törvényhozó, helyesebben szabályalkotó felségjogát kiváltságszerűen megosztotta alattvalóival, illetőleg ezek újonnan kialakult autonóm közösségeivel. A városok, szabad nemzetiségi terri-tóriumok és nemesi vármegyék közönsége, sőt a földesurak is önkormányzathoz s ezzel együtt jogszabályalkotó joghoz jutottak, mely joguk részben királyi kiváltságon, másrészen azonban az ősi nemzetségi szokásjogon, a városokban és szász terri-tóriumokon az ősi telepés szokásjogon alapult.

E partikuláris jogrendszer értelmében az országlakosok jogviszonyait egyrészt királyi dekrétumokban és privilégiumokban körülírt és a szokás által szentesített országos érvényű jogszabályok, mondhatjuk: törvények, másrészt azonban az országos jog alapvető princípiumaival összhangban megalkotott helyhatósági — vármegyei, terri-toriális, városi és földes-úri — státúumok szabályozták.

A provinciális önkormányzatok közül elsőnek a nemzetiségi eredetű városi és területi telepés-közösségek éltek királyi kiváltságon alapuló szabályalkotó jogokkal. A külső jogviszonyokat érintő alapvető önkormányzati jogok rendszerint már az első királyi kiváltságlevélben pontosan körül-írattak. Az erdélyi szászok jogait II. András, a szepesiekét

V. István, a szepesi magyar tizlándzsás nemesekét IV. Béla, a szlavóniai várj óbb ágy eredetű nemesekét IV. László korában Csák Máté bán foglalta kiváltságlevélbe. A kúnokét IV. László országgyűlési határozat alapján emelte törvényerőre, a városok jogát a XIII. század eleje óta egyre szaporodó királyi kiváltságlevelek szabályozták. E kiváltságlevelek szerkesztésében kérelmük előterjesztése által maguk az érdekelt autonóm közösségek is résztvettek s a királyi kiváltság voltaképpen csak megerősítése, formábaöntése a maguk alkotta jogszabályoknak. De ezeken az alapvető státúumokon túl nemsokára sor került a belső jogviszonyokra, az önkormányzati élet minden ágazatára — közigazgatásra, törvénykezésre, rendészetre, gazdasági életre stb. — vagy azok egyikére-másikára kiterjeszkedő helyhatósági státúumok alkotására is. A királytól fehérvári és budai joggal felruházott városok, a csehországi iglalui jogon alapuló selmeci jogot elnyert bányavárosok, az Eisenwurzleiből ősi jogukat is áttelepítő torockói polgárok, a kuttenbergi jog szerint élő körmöcbányai németek, a magdeburgi jogot meghonosító budai polgárok, a Sachsenspiegelt átvevő szepesi s a Schwabenspiegelt és magdeburgi Weichbildrechtet használó erdélyi szászok semmiképpen sem nélkülözhatték az

MAGYARORSZÁG KÉPES KRÓNIKÁJÁNAK PAZAR DÍ-
SZÍTÉSŰ CÍMLAPJA. Felső részén Nagy Lajos királynak
mennyezetes trónuson ülő képe látható, jobb oldalán nyugati
fegyverzetű vitézei, bal oldalán keleties, nemzeti öltözetű fő-
urai állanak. A szövegkezdő nagy A betű felső felében Alexan-
driai Szent Katalin képe van, előtte a betű alján Nagy Lajos és
őszhajú anyja, idősb Erzsébet királyné térdelve imádkozik. Az
alsó P kezdőbetűben a Megváltó képe, a lapkeret alján Magyar-
ország és a magyar Anjou-uralkodóház címere és sisakdíszje
látható. A legdíszesebb magyar krónikát Nagy Lajos király
udvari festője 1374—76. évek közt illuminálta s a király aján-
dékba kívánta küldeni Katalin leánya vőlegényének, Valois
Lajos orleánsi hercegnek, V. Károly francia király fiának.
A kéziratot a XVII. századtól a bécsi Cs. és Kir Udvari Könyv-
tár őrizte, ezért nevezték Bécsi Képes Krónikának. 1933. év óta
a MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ORSZÁGOS SZÉCHE-
NYI-KÖNYVTÁRÁNAK tulajdonában van.

anyajognak, vagy saját annak alapján megszerkesztett helyhatósági jogoknak írott példányát. Selmecebánya IV. Béla-kori jogkönyvén kívül ezeket a státumokat e korai időszakban nem igen mutatták be a királynak megerősítés végett s a későbbi jogkönyvek szerkesztése után legtöbbjük megsemmisült; a legtöbb városnak és territoriális közösségnek mégis igen korán meg voltak maguk alkotta, vagy idegenből akceptált, házi használatra készült részletes jogszabályai.

A szállásbirtok és adománybirtok jogi különbségének elenyészte után az egyházi és világi nagybirtokosok egy része más földesúri jogokkal együtt — az ősi nemességnek a nemzeti jog szerint szolgálai felett gyakorolt teljes joghatóságában és mentességeket tartalmazó királyi kiváltságokban gyökerező — szabályalkotó jogot is szerzett. Népeik jogviszonyait urbáriumokban, szerződészerű okiratokban szabályozták s azokat királyi megerősítés által jogszabály erejével ruházták fel. A XIII. és XIV. századból hosszú sorát ismerjük az ilyen, királyi kiváltságlevél vagy összeírás alakjában jelentkező földesúri jogszabályoknak, melyek közül elég lesz a pannonhalmi apátság népeinek és kötelezettségeiknek IV. Béla-kori nagy összeírására hivatkoznunk.

A magyar nemesség, valamint a székelyek és a horvát nemesek autonóm közösségei nem gondoltak jogaiknak hasonló statuálására, mert az ősi nemzeti szokásjogon alapuló nemesi jog országos jog volt s így partikuláris jogszabályba foglalni nem lehetett. Mindazonáltal kétségtelen, hogy a vármegyei önkormányzatok is már a XIV. században gyakorolták szabályalkotó jogukat, azonban — Verböczy tanúsága szerint — csupán a mezőrendészetre és törvénykezési eljárásra korlátozva. A vármegyei autonómia szabályalkotó jogát a nemesség nem is igyekezett bővíteni, mert — bár az Anjoukirályok 1323 és 1382 közt országgyűlést csak egy-két ízben hívtak össze — a nemesi közvélemény ezidőben már országgyűlési törvényhozó jogot tulajdonított magának, amint hogy IV. László, III. András és a trónharcok idején valóban részt is vett a törvényhozásban.

A bíróválasztás joga

A szabad bíróválasztás minden autonómiának legfőbb sarkalatos joga volt, mert ebben jutott kifejezésre a közigazgatási és törvénykezési önkormányzat. A vármegyék közössége a XIII. század óta évente két-két, majd négy-négy nemesi bírót választott, kiket a köznemesség zömét alkotó és a vármegyei szervezkedést megindító *serviens-elemről* „szolgabírák“-nak — *judices servientium* — is neveztek. A nemzeti szervezet területi szervezetté alakulása után a székely és kún nemzeti bírók helyébe is a vármegyei szolgabírákhoz hasonló választott bírók léptek, kiket a szász mintára „széfnék — *sedes* — nevezett kerületekben csoportosult székelyek-

nél „székbíró“-nak és „hadnagyinak, a „szállásokéban megtelepülő kunoknál „szállásbíró“-nak neveztek. Az erdélyi szászok is székenként — *sedes, Stuhl* — választották székbírúkat — *Stuhlrichter* — és ilyen választott bírúkat találunk a várjobbúgysorból kiemelkedő szlavóniai nemes-kerületekben, valamint a hasonló eredetű szepesi tízlúndzsás székek magyar nemeseinél is. A szolgabírúk mellett a vármegyei törvénykezésben még „esküdt“ bírúársak, a közigazgatásban ú. n. „megyei emberek“ is működtek, de ezek korszakunkban még egy alkalomra *ad hoc* választott funkcionáriusok. Állandó esküdt úlnökök — *jurati assessores* — évenkénti választása csak a XV. század végén jött divatba. A városi polgárság azonban a városbíró — *villicus, judex civitatis* — mellé már a XIII. században esküdteket (*cives jurati, majores*) választott s ezenkívül a bírúból és tizenkét esküdtből alakult városi tanács írásbeli ügyeinek ellátására városi jegyzőt (*nótarius*) is. A Szepességen, hol a szászság — szemben a falusi településű erdélyi szászokkal — igen korán nagyobb városi közösségekbe tömörült s így voltaképpen huszonnégy város egyesült a hozzájuk tartozó községekkel együtt egy nagyobb önkormányzati testben, a szepesi szászok tartományában, a sajátos szervezethez képest a városi bírúkon és esküdteken kívül még egy központi autonóm hatóság is kialakult az egész szász polgárság által választott szepesi tartományi ispán — vagy mint németesen mondták: a szász gróf — személyében. Belső ügyekben autonóm törvénykezési és igazgatási joggal rendelkeztek a zsidók is. Hatóságuk a *béth-din* volt, melynek esküdt tagjai a községnek az ítékezés alapjául szolgáló vallási törvényekben jártas előkelői, rabbija és zsidómester — *Judenmeister* — néven szereplő bírúja. A hatóságokkal és keresztényekkel szemben fennálló jogviszonyaik tekintetében azonban a zsidók kezdetben a király által kinevezett, majd a városi önkormányzat által választott keresztény vallású községi „zsidóbírúk“ hatósága alatt álltak.

Városi, földesúri és vármegyei közigazgatás

A provinciális önkormányzatok közigazgatási autonómiája kiterjedt az igazgatás minden ágára. Az önkormányzati hatóság feladatai közé tartozott az országos törvények és rendeletek, királyi parancsok kihirdetése és végrehajtásuk ellenőrzése, a közrend biztosítása, a hadügy és pénzügy terén a hatósága alá tartozó népelemek közkötelességeinek pontos teljesítése felett való örökös, a király, királyi tisztviselők, kamarabérleők és az egyház közigazgatási közegeinek aktív támogatása és működésüknek a magánérdek szempontjából való ellenőrzése is, az önkormányzat adóztató jogának gyakorlása — amire e korban még csak a városokban került sor — s a törvénykezési autonómiával összefüggő mindennemű közigazgatási és bírúi funkciók ellátása. A városokban mindezen felül igen korán az auto-

VÁROSI, FÖLDESÚRI ÉS VÁRMEGYEI KÖZIGAZGATÁS
nóm közigazgatás feladatává lett az egyébként még egyházi
gondozás alatt álló iskolaügy és egészségügy gondozása is.

Hatáskör tekintetében a városi -önkormányzat teljesebb volt a megyeinél. A városi lakosság a szentszéki bíróságok elé tartozó ügyek kivételével minden tekintetben, sőt bizonyos vonatkozásokban a város területén tartózkodó idegen is a választott bíró és tanács hatósága alá tartozott. A király, illetőleg tárnokmestere városi ügyekben csupán a fellebbezési hatóság szerepét töltötte be.

A megyei és más területi önkormányzatok hatásköre ezzel szemben korlátozott volt, nem terjedt ki az önkormányzat területén élő összes népelemekre s a hatósága alá tartozókra sem minden vonatkozásban. A megyébe ékelt városokról és egyházi birtokosságról nem is szólva, a XIII. század vége óta mindnagyobb számban kiváltságolt, csupán a királyi kúria ítélőszéke elé idézhető nagybirtokos nemesek egy része jobbágyaival együtt mentes volt a vármegye hatósága alól, mások kiváltságaikhoz képest többé-kevésbé korlátolt mértékben tartoztak oda. A jobbágynépség általában a földesurak hatósága alatt állt, ki törvénykezési és közigazgatási jogát rendszerint gazdatisztjei és várnagyai által, kisebb jelentőségű köznapi ügyekben a jobbágyközség választott falusi bírāja útján gyakorolta. A jobbágyoknak csupán szoros értelemben vett bűnügyei, kamarai és tizedügyei kerültek a megyei hatóság elé, mely azonban felügyeletet és ellenőrzést gyakorolt a jobbágyok egyéb ügyeiben ítélkező úriszékek felett. A földesúri hatalom növekedésével némely nagybirtokosok a legszélesebbkörű önkormányzati jogokkal ruháztattak fel s már Károly idejében megkezdődött a főbenjáró bűnök ítélkezéséig, a halálos büntetés kiszabásáig terjedő földesúri autonómia, a „pallosjog“ — *jus gladii* — vagy, mint e korban nevezték, a szabad ispánság adományozása. A szabad ispán, németesen: szabad gróf — *liber comes* — a maga birtokain teljes bírói és közigazgatási joghatósággal rendelkezett s a vármegyei hatóság teljes kizárásával csupán a királynak, illetőleg a királyi kúria bíróságainak tartozott felelősséggel. A különös kiváltsággal, bírósi mentességgel meg nem adományozott nemesek, valamint a megye nem nemes lakosai, — így a várossá nem fejlődött szabad telep községek lakói, a hospesek és a földesúri telkes jobbágyok — a vármegyei hatóság alá voltak rendelve, de mivel a nemesség bírója az ősi szokásjog és a serviens-nemesek kiváltságai értelmében a király volt, csak korlátolt mértékben. A szolgabírák (székbírák) és ad hoc megyei emberek kisebb közigazgatási, rendészeti ügyekben és perenkívüli cselekményekben az önkormányzat nevében önállóan is eljártak, de fontosabb közigazgatási funkciókat önállóan nem végeztek, önálló bírói széket nem tartottak, mert a közigazgatás és törvénykezés joga nem került teljesen az önkormányzat birtokába.

A pénzügyigazgatás és hadügyigazgatás terén a megyei és területi autonómia tisztviselői csak kísérői, támogatói, ellenőrei voltak a közigazgatási funkciókat végző királyi közegeknek s az igazságszolgáltatásban is csak bírótársai a király képében ítélező főtisztviselőnek — a vármegyékben az ispánnak, a kúnoknál a nádorispánnak, Szlavóniában a bánnak, Erdélyben a vajdának, székely ispánnak, szebeni szász ispánnak — vagy az ő helyettesítésében eljáró vicispánoknak.

A vármegyei és területi közigazgatás és törvénykezés szervezete tehát nem tiszta önkormányzat volt, mint a városoké, hanem az önkormányzat és a központi hatalom együttműködésén alapuló szervezet, melynek életműködésében az önkormányzati akarat körülbelül oly szerepet játszott a közhatalom képviselőjének akarata mellett, mint a rendi alkotmány törvényhozásában az országgyűlésen kifejezésre jutó nemzeti akarat a királyé mellett. A vármegye mintegy kicsinyített mása vagy inkább előképe az alkotmányos rendi államnak, a megyei közgyűlés az országgyűlésnek. A megye kormányzata a király által kinevezett ispán kezében volt, de ez kormányzóhatalmát alkotmányos formák közt, az önkormányzati tényezők meghallgatásával és határozataik alapulvételével gyakorolta.

A főispán

A királyi várispánok egykori széles közigazgatási és bírói hatásköre a várbirtok eladományozása, a várnép felszabadítása s a királyi vármegyerendszer ezzel kapcsolatos teljes szétzülése következtében a XIII. században egyre szűkült s a XIV. század elejére szinte teljesen elenyészett. A várgazdaságok maradványainak rekonstrukciója után Károly mindazokat a hatósági jogokat, melyeket korábban a vármegyék ispánjai gyakoroltak, a király földesúri hatósága alá tartozó népeket igazgató várnagyokra ruházta át. A nemesi vármegye ispánja, kit a XV. század elején divatba jött szóval e korban már bátran főispánnak — *comes supremus, comes principalis* — nevezhetünk, ezidő óta a királlyal csupán alattvalói, tehát közjogi viszonyban élő népelemek önkormányzati közösségének élére rendelt s az uralkodó képében eljáró közhatósági közeg, ki az önkormányzat jogainak minden sérelme nélkül volt köteles a törvények és királyi rendeletek végrehajtásáról, a közigazgatás és törvénykezés zavartalan menetéről gondoskodni s a provinciális közigazgatásban és bíraskodásban királya képviselőjében aktíve közreműködni. Kinevezését, illetőleg — a kor terminológiája szerint — a főispáni méltóságra szóló adományát, a királytól kapta, de nem élethossziglan, hanem visszavonásig *{durante beneplatico régió}*. Hivatali esküjét a közhatalom legfőbb fóruma, a király és kúriai tanácsadói előtt tette le. Főispáni tisztéből kifolyólag országos és udvari kötelességei is lévén, tisztevel járó összes kötelességeinek személyesen nem tehetett eleget s ezért közhatósági jogait rendszerint a régi

udvarispán — *comes curialis* — helyébe lépő helyettes ispán, alispán — *vicecomes* — útján gyakorolta. Nagyobb vármegyékben a főispán több ily alispánt is tartott. A törvénykezés során felmerülő írásbeli teendők ellátására, különféle oklevelek kiállítására és a megyei irattár őrizetére pedig megyei jegyzőket alkalmazott. Ezek a tisztviselők a nagybirtokosság köréből kiszemelt főispánnak magánalkalmazottai voltak. Mint a kamara-ispánoknál láttuk, a főispánok is saját nemes hűbéreseik, vitézi, gazdatiszti, várnagyi s más gazdasági és udvari szolgálatra kötelezett familiárisaik közül választották alispánjaikat és a többi megyei közegeiket, a nekik szerződéses viszonyuk alapján járó magángazdasági konvenciót a főispáni bírságjövedelemből e célra kiharított összeggel szerezve meg. A személy kiszemelése után a megye közönségét értesítették választásukról s az alispán annak színe előtt tette le hivatali esküjét. A közigazgatásban és törvénykezésben az ekként beiktatott alispánok az őket kinevező főispán képében és annak hatáskörében állandó helyetteseként működtek, uruknak azonban teljes felelősséggel és jelentéstétellel tartoztak.

A főispánéval azonos állása volt a területi önkormányzatok élén a nádornak, mint a kúnok tárájának, a székely ispánnak, a szlavón bánnak, a szebeni ispánnak vagy mint később nevezik: királybírónak és a többi provinciális főtisztviselőnek, kik a vármegyei főispánokhoz hasonlóképen helyettesítették magukat. A XIII. század végén feltűnő és azóta egyre sűrűbben szereplő alnádorok, alvajdák, albánok, nádori, báni és vajdai jegyzők és más tisztek az alispánokhoz hasonlóan az illető zászlósúr familiárisai közül kerültek ki. A királyi közigazgatásnak tehát az országos méltóságokon, főispánokon és a székely-ispánokhoz hasonló területi közegeken kívül nem voltak tisztviselői. A közigazgatási tisztviselők részben az önkormányzatok választott alkalmazottai, részben a méltóságviselő urak hűbéres magánalkalmazottai voltak. A közigazgatásnak ez a feudális szervezete nagy hatalom birtokába juttatta a mindenkori tisztségviselőket, de e hatalom túlságos megnövekedésének, veszélyessé válásának útját vágta az utolsó félszázad zavaaraiban kialakult örökös főispánság intézményének megszüntetése, a király kinevezési jogának és a főispáni felelősség elvének következetes érvényesítése, másrészt pedig a főispáni, báni és vajdai hatalommal szemben is jelentős erőt képviselő önkormányzatoknak ellensúlyozó szerepe. A közigazgatási szervezet teljes elhűbériesedésének ezenfelül akadálya volt a familiáris viszony felbontható és személyhez kötött jellege is.

Vármegyei törvényszékek

A vármegyei törvénykezés állandóan működő szerve a XIV. század óta a megyei törvényszék — *sedes judiciaria*, röviden: *sedria* — volt. Ezenkívül sem az alispán, sem a szolgál-

bírák nem ítélezhettek. A kéthetenként rendszeresen ülésező sedriának tagjai az alispán, illetőleg alispánok, a négy szolgabíró és a törvényszéken megjelent nemesek közül legalább négy bírótárs. A sedria hatásköre a XIV. század közepéig még birtokperekre is kiterjedt, de korántsem volt korlátlan. A vármegyei hatóság alól mentes előkelőbb birtokos urakról nem szólva, a mentességet nem élvező nemesek ügyei is csak bizonyos határig tartoztak ide. A XV. században száz aranyforint értékig volt kompetenciája. Nagyobb kiterjedésű vármegyékben két-három ilyen sedria is működött s ezeken a későbbi járásoknak megfelelő fél- vagy harmadmegyei sedriákon csupán két szolgabíró volt jelen. A sedria rendes alsóbírósága volt a vármegye népének, de egyben fellebbezési és ellenőrző hatósága a vármegye területén élő jobbágyságnak is. A kevesebb jobbágyú, kisbirtokos nemesek népének ügyei közvetlenül a sedria alá tartoztak. A nagyobb birtokosok úriszékeire jelentéstétel kötelezettsége mellett egy szolgabírót, vagy más megyei embert küldtek ki. Ennek a megyei ellenőrzésnek életbeléptetése kétségtelenül Károly műve, célja az oligarchák uralma idején elhatalmasodott, eldurvult nemesség saját népével szemben tanúsított önkényes és hatalmaskodó eljárásának megakadályozása volt. Az úriszéken egyébként továbbra is a földesúr gazdatisztje, vagy várnagya — porkolábja — ítélezett a felekkel egy sorsban élő nem nemes bírótársakkal a jobbágyok ügyeiben, a sedria elé tartozó súlyosabb bűnügyek kivételével. A hétköznapi perpatvarok, tyúkpörök és csendháborítások felett való törvénykezés jogát a földesúr magára a jobbágyközségre, illetőleg annak a nép által választott falusi bírójára (*villicus*), újonnan telepített községekben pedig örökös kiváltsággként a teleses népet oda vezérlő telepítőre — *soltészra, kenézre* — ruházta át.

A rendes megyei törvényszék hatáskörét meghaladó ügyek a megyei törvényező közgyűlés elé kerültek, mely a sedriától csupán abban különbözött, hogy rajta az egész megyei nemesség köteles volt megjelenni s a tárgyalásokat maga a főispán vezette. Bírótársai a szolgabírák és a megjelent nemesek voltak. A közgyűlés már jelentősebb birtokperekben és büntető ügyekben — így patvarkodás (*calumnia*) és emberölés ügyében — is ítélezésre jogosult volt s előtte perenkívüli egyezségek is elintéztést nyertek.

Nádori közgyűlés

A sedriák igazi fellebbezési hatósága s egyben a királyi kúriának fenntartott különös fontosságú ügyek kivételével a vármegyei nemes és nem nemes lakosság mindennemű ügyeinek rendes bírósága a nádor által — a perifériákon a vajda vagy bán által — királyi rendeletre többnyire évenként tartott egyetemes nádori (vajdai, báni) közgyűlés — *congregatio generalis palatini* — volt. A nádor akadályoztatása esetén néha

saját familiáris nemesei közül választott alnádora, máskor a király különös rendeletére a megye főispánja tartotta meg a közgyűlést. Mivel a nádor nem juthatott el minden évben az ország valamennyi vármegyéjébe, kezdetben gyakorta több megye számára együttesen is tartottak ily közgyűléseket. A nemesség meghívásra teljes számban köteles volt a tíztizenkét napig tartó nádori közgyűlésen megjelenni. Az elmaradásért bírság járt s ha perbevont nemes maradt el, azt bűnössége bizonyítékának tekintették. A nemeseken kívül mások, így jobbágyok is megjelenhettek s panaszait, sérelmeiket a nádor elé terjeszthették. A közgyűlés az ügyek tárgyalása előtt a megjelent nemesek közül tizenkét esküdt ülnököt — *jurati assessores* — választott s a szolgabírákat és alispánokat is feleskette az igazságra. A megyés ispán az elnöklő nádor oldalán vett részt a közgyűlésen, hová a nádor magával hozta kancelláriai személyzetét s mivel hiteles okiratok kiállítására is sor került, a fehérvári káptalan egyik tagját is, mint hiteles személyt. A közgyűlések legfontosabb tárgya a gonosztevők büntetése és kiirtása volt, de a büntetőügyek mellett mindenféle polgári perben, így birtokperekben, állapotperekben, adóssági ügyekben is ítélezett és a perenkívüli ügyek — határjárások, beiktatások, tiltakozások, szerződések stb. — egész sora került előtte elintézésre. Polgári perekben a tudományvétel, vagyis a felek által bejelentett tanúk — többnyire a megyés ispán, alispánok és szolgabírák — hit alatti kihallgatása a közgyűlés színe előtt történt s róla a nádor oklevelet adott ki. Itt történt az oklevelek bemutatása is. Ha azonban bővebb bizonyításra volt szükség, ezt a felek megidézése mellett rendszerint a kúriára halasztották. A polgári perekben az ítéletet a nádor hozta meg az esküdtek igazmondása alapján, kik a bizonyító eljárás befejezte után az alispánnal és szolgabírákkal tanácskozásra vonultak vissza s ott kialakult véleményüket a közgyűlés színe előtt adták elő. Büntető ügyekben a közgyűlésen felolvasták az esküdtek által hosszú tárgyalások után összeírt — *proscribált* — gonosztevőknek jegyzékét s miután ehhez a megjelentek pro vagy contra hozzászóltak s a megjelent vádlott is nyilatkozott, közgyűlési határozat alapján nádori ítélettel törvényesen proscribáltak, levelesített gonosztevőnek nyilvánították a bűnben találtakat. Az ily bűnöst mindenki elfoghatta, megölhette, javaitól megfoszthatta s a neki menedéket adó is hasonló bűnhődésben részesült. Az esetek túlnyomó része rablás-tolvajlás volt, de emellett a gyilkosságtól az okirathamisításig mindenféle bűn előfordult.

A megyei törvénykezési rendszer teljes kialakulásával nehéz hivatalos kötelességek hárultak a bíraskodó királyi, ispáni és önkormányzati közegekre. A perek száma a belső mozgalmak, társadalmi és gazdasági átalakulások nyomán rendkívüli mértékben megszorodott. A pártharcok idejé-

ben erkölcsileg eldurvult, harchoz, verekedéshez, rabláshoz szokott nép rossz szenvedélyei a küzdelmek befejezése után tömeges bűnözésben nyilvánultak meg. A pórnép körében napirenden volt a lopás, rablás, gyilkosság, gyűjtogatás s a szegényebb nemesek közt is sok tolvaj, rabló és gyilkos akadt. Egy vármegye egyesztendei bűnözési statisztikáját véve például: 1357-ben — mikor pedig a közrend már teljesen helyreállt — Zala vármegye nádori közgyűlésén egy okirathamisító pap, kilenc tolvaj, rabló és hamisító nemes és hatvanegy jobbágy került proskripció s lajstromra! A forrongó, átalakuló társadalom jogviszonyaiban bekövetkezett változások, a régi vérségi és magánjogi kapcsolatok bomlása, újaknak kialakulása, a háborús időben történt foglalások, oklevelek pusztulása a birtokperek és a társadalom egyes osztályaihoz való tartozás körül forgó állapotperek végeszakadatlan sorát hozták felszínre. Ugyanez okból szaporodtak el a korábbi békés viszonyok közt ritkán előforduló hatóságelőtti perenkívüli cselekmények, határjárások, szemlék, bizonyíthatóságok, egy ességek. Az alispánok, szolgabírák és megyei emberek állandóan munkában voltak s a kezdetben *nobile officium*-nak tekintett tisztség terhes hivatallá lett. A főispánok és a nemesek tekintélyes, előkelő köznemeseket kerestek az alispáni és szolgabírói székre, de ilyenek nem szívesen vállalkoztak, mert hivataloskodásuk éve alatt alig foglalkozhattak a maguk dolgával. A XV. században ezért kötelezővé tették a szolgabírói választás elfogadását, de korábban bizony megesett, hogy egészen jelentéktelen, szegény nemesek jutottak szolgabírói tisztségre, alispánná pedig a megszorult főispán nem egyszer kénytelen volt nemesi sorba nem is tartozó familiárisát kinevezni. Ezeket a szegényebb birtokosokat a tisztséggel járó jövedelem csábította, ami — néha — a perek számához képest igen tekintélyes összegre rúgott.

Bírságok és díjak

A királyi vármegye jövedelmének régi ispáni harmadából csak a királyi vámok, révek jövedelmének harmadrésze maradt meg, de ez is minimálisra csökkent a vámok nagyrészének eladományozása miatt. A főispán jövedelme így — fizetése nem lévén — a bírságokból őt illető hányadra szorítkozott. „Bírságot — *judicium* — fizetett minden peres fél, aki a peres eljárásból folyó bárminő kötelezettségét elmulasztotta, vagy megszegte.“ Az alperes régi szokás szerint egyszerű bírságot fizetett 3 márka ezüst — 120—180 aranykorona — összegben — a felperes ennek kétszeresét tevő „királyi bírságot.“ Ha a fél kirovott bírságát a legközelebbi törvényszéki tárgyalásig sem fizette meg, megduplázták. A bírság egyharmada a perbeli ellenfelet illette meg, egyharmadát a főispán, egyharmadát a szolgabírák kapták. A nádori közgyűlés bírságának egyharmada a nádort illette meg a főispán helyett. Az alispánt a

főispán elégitette ki szerződésük értelmében a maga hányadából. Díj illette meg a hatósági személyeket a bírói székük előtt lefolyt vagy kiküldetésben végzett mindennemű perenkívüli cselekmény és közigazgatási funkció — adószedők, pénzváltók kísérete stb. — után is. A jegyző az oklevél kiállításáért járó taxából részesedett.

A felsőbíróági szervezet válsága

A vármegyei, városi és földesúri igazgatásnak és törvénykezésnek rendje a kései Árpádkor gyakorlatában gyökerezett, de az Anjou-korban állapotodott meg. A XIII. század sok tekintetben bizonytalannak tetsző, ingadozó joggyakorlata után Nagy Lajos uralkodásának első éveiben már teljesen kialakult közigazgatási és bírósági szervezettel és eljárással találkozunk. Kétségtelen tehát, hogy a vidéki közigazgatás és törvénykezés végleges szabályozása, az önkormányzati rendszer teljes kialakulása Károly korában következett be s ha a százév óta fokozatosan fejlődő intézmények újjászervezését nem is írhatjuk teljesen az ő számlájára, a provinciális közigazgatás új szervezetének kiépülését és az önkormányzati elv érvényesülését mindenképen előmozdító kormányzati rendszer és politikai irány kétségkívül az ő belátásának és a tényleges viszonyokkal mindig számoló reálpolitikai érzékének egyik jellemző megnyilvánulása. Az autonóm provinciális bíróságok kialakulásával egyidőben végrehajtott felsőbíróági reform már teljes egészében az ő műve volt.

A felsőbíróágok szervezete a XIII. század utolsó évtizedeiben erős megrázkódtatásokon ment keresztül. A nemesség főbírája az ősi jogszokás szerint a király volt, de a kiskorú IV. László uralkodása óta a király személyes szerepe a törvénykezésben minimálisra csökkent. Vidékre már csak egészen kivételesen szállt ki bírászkodni. Ilyenkor is a megyei bírák ítélték jelenlétében s még a fellebbezéseket sem ő maga, hanem kíséretében levő nádora bírálta el, ki a királyi kúriából kiválva a nemesség országos főbírájává lett. A nádor saját udvarában, a nádori kúrián, vagy vidékre kiszállva egy-egy, avagy több vármegye közönségével tartott közgyűléseken, a megyésispán, szolgabírák és esküdtek támogatásával ítélezett mindennemű büntető és polgári ügyekben nemes és nem nemes fölött, a nemesség királyi ítélőszék elé tartozó főbenjáró ügyeinek kivételével. Bírói hatósága azonban korántsem terjedt ki az összes országlakosokra. Erdélyben a vajda, Székelyföldön a székelyek ispánja, a Szepességen a választott szászgróf (ispán), a Királyföldön a szebeni ispán, Szlavóniában és Horvátországban a bán, később a többi melléktartományokban és azokkal kormányzatilag egyesített magyar vármegyékben is a macsói, sói, ozorai, Szőrényi bánok szereztek a nádoréhoz hasonló bírói joghatóságot. A polgárság, valamint a zsidók fellebbezési fórumává, legfőbb bírói hatóságává a királyi pénzügyek élén

álló tárnokmester lett. Az ő bírói hatósága alá tartoztak a pénzügyigazgatásban működő népelemek — tárnokok, pénzverők, vámszedők — is, míg a többi udvarnoknépség legfőbb bírója az országbíró maradt. Hasonló törvénykezési szervezet alakult ki a királynéi birtokon is a királyné tárnokmesterének és udvarbírájának főhatósága alatt, valamint a XIII. század végén az egyházi birtokon és a tartományúri méretű világi latifundiumokon is.

A világi bíróságok mellett kiterjedt hatáskörrel működtek minden egyházmegyében a római szentszék tekintélyével ítélkező szentszéki bíróságok is. Idetartoztak a szorosan vett egyházi és vallási természetű ügyeken kívül a házassági perek, a végrendelezési és leányegyedre vonatkozó perek, hamis eskü, hitszegés, uzsora, valamint a tizedügyek is.

E sokféle felsőbb bírói hatóság kialakulásával párhuzamosan indult hanyatlásnak a királyi kúria jelentősége, hol a nádor kiválása után királya jelenlétében és képében az országbíró ítélkezett. Szerepe azonban fokozatosan háttérbe szorult a nemesség és a szabad kúnok, jászok, besenyők főbírájává lett nádoré mellett. A dolgok idefejlődésében nagy része volt a közbiztonsági viszonyok megromlásának, ami sokaknak szinte teljesen lehetetlenné tette a királyi udvar felkeresését, de része volt benne a királyi hatalom szemmelátható hanyatlásának is, minek következtében az oligarcha nádorok tekintélye lassanként az uralkodóé fölé emelkedett. A király bírói szerepe már-már csak a Szent István-napi törvénykezésre szorítkozott s még ez alkalommal is gyakran a nádor helyettesítette.

Az igazságszolgáltatás zavartalan menetét nagyon megnehezítette, hogy az új és átalakult törvénykezési szervek hatásköre és egymáshoz való viszonya nem volt pontosan szabályozva. A sűrűn adományozott bírósági mentességek — *exemptiók* — individuális természete teljes bizonytalanságot teremtett s a közjogi és magánjogi kapcsolatok révén gyakorta kettős, sőt hármas jogviszonyban élő országlakosok törvénykezési hovatartozása szinte megállapíthatatlan volt. A szabad kún például, ha vármegyei területre költözött s egy ottani nagybirtokossal familiáris viszonyba lépett, kún jogon bírt földje és származása révén a kún nemzetségi bírák, vármegyei földje révén a megyei önkormányzat, familiáris viszonya alapján egyidejűleg az illető magánúr bírói hatósága alá tartozhatott. Az igazságszolgáltatás terén úrrálett partikularizmus ilyenképen áttekinthetetlen zavarok okozójává lett.

Magánharc

Tetézte e zavarokat a századvégi belső küzdelmek és párt-harcok idején mindinkább elhatalmasodó önbíráskodás és magánharc rendszere is. A vérbosszú és az ezen alapuló engesztelési rendszer, minek értelmében a magánharcba keve-

redett felek ügyei nem a rendes bíróságok, hanem a két fél által választott közvetítők, békebírák előtt jutottak békés befejezéshez, egészen a XV. századig élő jogszokás maradt. A személy elleni bűnök és vétségek — gyilkosság, testi sértés, erőszak stb. — csak valamelyik félnek kifejezett óhajára, feljelentésére kerültek királyi bíróság elé, egyébként magán-egyezkedés tárgyául szolgáló magánsérelmeknek tekintettek s a közhatalom elhanyaglásával mind kevesebben akadtak ügyeikkel a rendes bíróságokat felkereső nemesek. A király és nagyurak folytonos harca, fegyveres küzdelme csábító példa volt s nyomában a magánharc valósággal rendszerré lett az országban.

Perjogi reformok és a magánharc korlátozása

A bíróságok elkerülésének egyik főoka az ítéletek igazságosságába vetett hit megrendülése volt. Az istenítéletekre alapított bizonyítási eljárás régen elvesztette hitelét. A forróvíz- és tüzesvaspróbákat már IV. Béla betiltotta, de a peres felek egyéni szavahihetőségét bizonyító eskütársak perdöntő esküje és a bajvívás még mindig bizonyító eszközök voltak, pedig a gyakorlatban már régen bebizonyult, hogy velük — különösen a hatalmasok — könnyűszerrel visszaélhetnek. A per jog is gyökeres reformra szorult s Károly az igazságszolgáltatás reformját a nápolyi igazságszolgáltatás nyilvánvaló hatása alatt épp ezen a ponton kezdte meg.

Az Árpádkor alaki bizonyítása helyébe az anyagi bizonyítást léptette. A próbák közül a bajvívás szerepét minél szűkebbre igyekezett szorítani és a vívás szabályainak betartására is gondot fordított. A perdöntő eskü megítéléséhez korábban alapul szolgáló alaki tanubizonyítást, melynek értelmében a tanú nem az állítások igazságát bizonyította, hanem az általa megbízhatónak és tisztességesnek ismert fél esküjét támogatta a maga esküjével, teljesen eltörölte s helyébe a tudomány vétel (*inquisitio*) mai szóval: nyomozás és tanúkihallgatás normann-francia eredetű anyagi bizonyítási rendszerét állította. Nagyobb szerepet juttatott a XIII. század második felében polgári perekben már döntő szerephez jutott okirati bizonyításnak is, tudatosan előmozdítva a káptalanok és konventek magyar földben gyökeredző és mindvégig speciálisan magyarnak maradt hiteles helyi működését.

A magánharcok elharapódzásának megakadályozása és a közbiztonsági állapotok megjavítása végett köz jogilag üldözendő főbenjáró bűncselekménynek minősítette a hatalmaskodás — *potentia* — korábban alig emlegetett vétségét. A hatalmaskodók, vagyis mindazok, akik az ország rendjét fegyveres magánharcokkal, foglalásokkal, ellenségeiknek üldözésével megbontották, az új rend értelmében nemcsak a sértettnek tartoztak elégtétellel, hanem a közhatalomnak is, mely őket jószág-, sőt fejvesztésig terjedő büntetéssel sújtotta. A magán-

harcnak Károly egyébként is minden eszközzel gátat igyekezett vetni. A *vérbosszújog* érvényét elvben nem vonta kétségbe. Az ezen alapuló engesztelési rendszert, vagyis a személy elleni bűnökért járó magánbosszúnak vérdíj fizetése árán való kiengesztelését s az ideirányuló magánegyezkedést — amit még az 1435 : V. t.-c. is „dicséretes régi szokásnak“ nevez — tűrte, sőt helyeselte. A fegyveres vérbosszút s a sértő fél önhatalmú elfogatását és megbüntetését azonban megtiltotta. A sértett csak a királyi bíróság ítélete alapján hajthatta végre bosszúját neki ítélettel kiszolgáltatott ellenfelén. A bíró ilyenkor kísérletet tett, hogy a feleket egyességre bírja, de ha ez nem sikerült, — így mondja Nagy Lajos törvénye — a bűnöst „ellenfele kezébe adta, hogy ez az ország szokása szerint kijáró büntetést rajta végrehajtsa.“

Kúriai bíraskodás

A főbenjáró bűnnek minősített hatalmaskodás feletti ítélezést Károly magának, illetőleg a királyi kúriának tartotta fenn s mivel a perek száma — különösen uralkodása első felében — igen nagy volt, ez úton egyszeriben helyreállította kúriája korábbi tekintélyét. A nádori kúria Károly haláláig megőrizte ugyan önállóságát, de hamarosan háttérbe szorult. A hatalmaskodókat hivatalból idézték a királyi kúria ítélőszéke elé s e bíróság szigorú, de igazságos és elfogulatlan ítékezésének láttára más természetű büntető és polgári ügyekben igazságot kereső nemesek is mindgyakrabban folyamodtak a nádor helyett a király kúriájához. Az új arisztokráciának mindsűrűbben adott törvénykezési mentességek pedig következetesen elvonták a nádori közgyűlés hatósága alól a hatalmasabb, előkelőbb nemeseket, kiknek kiváltságaik értelmében a királyi kúria lett kizárólagos bírói hatóságukká. A peres ügyek elszaporodása következtében az udvari kancellária nem tudta többé ellátni az egyébként is folyton gyarapodó írásbeli munkát s ezért mellette egy második, kizárólag az igazságszolgáltatás szolgálatára rendelt irodát, „titkos kancelláriát“ szerveztek, mely később „kisebb királyi kancellária“ néven a kúriai bíraskodásban is fontos szerephez jutott.

A király bírói hatósága alá tartozó ügyekben az ő képében és jelenlétében — *praesentia regia* — már a XIII. század eleje óta az országbíró, a király legszemélyesebb ítélezésének fenntartott deliktumokban és különös kiváltsággal felruházott személyek ügyében pedig maga az uralkodó ítélezett. Most, hogy ez utóbbi ügyek száma megnövekedett, „a király különös jelenlétét“ — *speciális praesentia regia* — igénylő ügyek elbírálására a király személyében eljáró újabb bírói hatóság létesítése vált szükségessé. E bizalmi feladatra Károly az udvari főkancellár méltóságát viselő főpapot szemelte ki, magának csupán a legfontosabb, országos jelentőségű ügyek felett való személyes ítélezést tartva fenn. A nemesség, főleg az arisz-

tokrácia azonban az országbíróhoz hasonlóan a főkancellár ítélőszéke helyett is szívesebben folyamodott a király személyes ítélőszékéhez s ezért alig néhány évvel Károly halála után oly mértékben megszaporodtak a királyi személyes bíróság ügyei, hogy Nagy Lajos egy harmadik kúriai bíróságot volt kénytelen szervezni, „a királyi személyes jelenlét“ — *personalis praesentia regia* — ítélőszékét s ennek élére a kisebb kancellária főnökét, a titkos kancellárt állította. E méltóságból alakult ki a királyi személynök — *personalis* — főbírói méltósága, melyet a XVI. század elejéig rendszerint papi személyek, Verbóczi Istvántól kezdve világi urak töltöttek be. Nagy Lajos még a perszonális ítélőszék felállítása előtt, mindjárt apja halála után a nádori kúria önállóságát is megszüntette s a királyi kúriából másfél század előtt kivált nádort újra oda helyezte vissza. Ezidő óta a nádor is a királyi kúrián ítélkezett s a vármegyékbe sem saját tekintélye alapján, hanem királyi megbízásból, királyi tekintéllyel járt ítélkezni. A kúrián ilyenképen öt országos főbíró, mint akkor mondták „nagybíró“ működött: a nádor, az országbíró, a főkancellár, a perszonális és a városi ügyekben, valamint pénzügyi vétségek fölött ítélkező tárnokmester. Közülük a tárnokmester, kinek hatásköre a szlavóniai és erdélyi városokra és korszakunkban a kamara szolgálainak tekintett összes zsidókra is kiterjedt, a XV. század elején kivált a kúriából s önálló tárnoki széket alapított. A század elején magát még „a király úr akaratából Magyarország legmagasabb bíraskodása rendes kezelőjének“ nevező országbíró hatásköre mindjobban megszűkült a nádoré mellett, a kancellaré pedig — a rovására előnyomuló perszonális jogkörének egyidejű kibővülésével párhuzamban — lassanként teljesen elenyészett.

A vidéki önkormányzatok kialakulásának előmozdításával s a peres eljárás és felsőbbírószági szervezet reformjával Károly hosszú századokig virágzó intézmények biztos alapját vetette meg. A speciálisan magyar alkotású vármegyék az ő idejében lettek az országos közhatalmi szervezet organikus részévé s az igazságszolgáltatás intézményei az ő reformjai által lettek a rendi Magyarország viszonyainak mindenben megfelelő, századokon át kifogástalanul működő intézményekké. Miként a hadügy terén a bandériális hadrendszernek, a pénzügy terén a regálegazdaságnak, Károly a rendi Magyarország igazságszolgáltatási szervezetének és rendszerének is megalapítójává lett.

Korlátlan királyi hatalom

A közhatalmi szervezetben érvényesülő feudális vonások és a vidéki közigazgatásban domináló szerephez jutott önkormányzati szellem a rendiség eszméinek diadalával volt egyértelmű. Az országos politikában és a közhatalom centrális szervezetében azonban ezek az eszmék nem tudtak érvényesülni. A XIII. század elején megindult és IV. László ideje óta

gyorsütemet vett alkotmányos fejlődés I. Károly hatalmának megszilárdulásával egyszeriben megszakadt, sőt a leghatározottabb reakciónak adott helyet, mert Károly a maga nehezen megszerzett királyi hatalmát legkevésbé sem volt hajlandó III. Andrásként alattvalóival megosztani.

Károly és Nagy Lajos kormányzatát a központi akarat tudatos és határozott érvényesítése, hatalmuknak a hit-, erkölcs- és szokásszabta keretek közt szinte teljesen korlátlan gyakorlása jellemzi. A szokásjogban és királyi adományban gyökerező jogokat és kiváltságokat — koronázási esküjükben vállalt kötelezettségükhöz híven — mindenkor tiszteletben tartották, a rendi erőtenyezők — földesúri birtokszervezetek, nemesi autonómiák, polgári közösségek — gyarapodását és erősödését előmozdították; de a birtokos osztályok politikai akaratának országgyűlési nyilvánítására, politikai jogaik gyakorlására 1323 után — amikor Károly még a rendek kérelmére határozta el a pénzverés reformját — egyszerűen adtak módot. A rendek összegyűltek ugyan Szent István-napján, fontos események miatt máskor is, de e gyűlések szerepe és hatásköre nem lépte át az árpádkori törvénylátó gyűlések keretét. 1330-ban például a világi rendek, főméltóságviselők és birtokos urak országos törvényező gyűlést tartottak, hogy Záh Felicián nemzetsége felett ítéelkezzenek, de a szó igazi értelmében vett törvényhozó országgyűléseknek semmi nyoma sincs.

A törvényhozás és kormányzat véleményező szerve a nagyobb királyi tanács, a főpapok, bárók, előkelők és nagybirtokos nemesurak gyülekezete volt. Ez a testület az utolsó Árpádok és utódaik idejében működő országos főnemesi gyülekezettel látszik azonosnak, de összetétele és ehhez képest jogköre is egészen más volt.

Az 1298. és 1307. évi végzések tanúsága szerint a századfordulón a főpapságtól és köznemességtől elkülönítve üléselő országos főnemesi tanácsnak a királyi hatalomtól független, örökös főispáni, sőt tartományúri hatalmat gyakorló, nagybirtokos bárók voltak a tagjai, akik a királyét felülmúló katonai magánhatalom birtokában akaratukat vele szemben is érvényesíteni tudták. Részvételük a jogalkotásban, törvénykezésben, kormányzatban és közigazgatásban a királyi hatalom tényleges korlátozásával, sőt megosztásával volt egyértelmű.

Az Anjoukor nagyobb királyi tanácsában az udvarhoz közelálló főpapok, kinevezett és bármikor elmozdítható főtisztviselők — zászlósurak, főispánok — és a régi nagybirtokos főnemesek bukása után megadományozott tisztségviselő uraknak nagybirtokos ivadékaik ültek. E királytól függő, királyi kegyre utalt tisztviselő-arisztokráciából kikerült tanács képtelen volt a maga akaratának a királyéval szemben érvényt sze-

rezni, működése pusztán véleménynyilvánításra és tanácsadásra szorítkozott s a tulajdonképeni kormány szerepét vivő szűkebb és állandó királyi tanács — a zászlósurak testületé — mellett inkább a korlátlan monarchia államtanácsának, semmint valami korlátozó politikai szervnek szerepét töltötte be. Károly és Lajos meghallgatták a tanács véleményét és javaslatait, de a határozat és döntés jogát kizárólag maguknak tartották fenn s pusztán belátásuknak és a rendi közvéleménnyel számoló reálpolitikai érzéküknek tulajdonítható, hogy alkalomadtán a tanács aktív kezdeményezésének is teret adtak, előzetes hozzájárulásának megszerzésére pedig minden fontosabb álamügyben különös gondot fordítottak, mert miként Lajos maga mondja a lengyel-magyar örökösödési szerződést proklamáló oklevelében: „mind a gyakorlatból és jogszokásból, mind pedig a józan ész törvényéből világos, hogy amit a király országa főpapjainak, báróinak, előkelőinek és nemeseknek tanácsával és tetszésével elhatározott és érett megfontolással tesz, rendel és parancsol, azt országának minden lakosa helyeselni és szentül megtartani tartozik“ E felfogás tükrében bontakozik ki a nagyobb királyi tanács alkotmányjogi jelentősége. A nagyobb királyi tanácsnak a jogalkotásban, törvényelőkészítésben és jogszabályszerzésben, a kormányzatban és a közigazgatás irányításában való részvétele a rendi közvélemény szemében — országgyűlés híján — az uralom jogszerűségének és törvényességének, a rendi befolyás érvényesülésének biztosítékául tűnt fel. S erre a látszatra igen nagy szükség volt, mert a birtokos osztályok ellenkezés nélkül tűrték és szívesen elviselték ugyan a jó királyok kemény és korlátlan uralmát, de a maguk politikai jogait korántsem adták fel.

Hűbériség és alkotmány

A hűbéri korszak szellemi hagyatékának a későbbi fejlődés szempontjából legjelentősebb, legmaradandóbb értéke a feudális társadalom eszmevilágából sarjadt alkotmányos gondolat volt. A királyi hatalom korlátozására és az alattvalók politikai befolyásának biztosítására irányuló törekvésnek kétségtelenül megvoltak a maga történeti előzményei mind a klasszikus ókorban, mind pedig az ősgermánoknál, de szerves összefüggés az előzmények és a középkori fejlődés, közt — némi formai kapcsolatokon túl — nem állapítható meg. JAz újkori alkotmányfejlődés alapjává lett rendi alkotmány / Európaszerte feudális erők ösztönző hatása alatt indult kialakulásnak s a hűbériségből új politikai és társadalmi rendszerként kibontakozó rendiség politikai műhelyében jutott teljes kifejtéshez.

A latin földre telepedett germán népeknek római nemzeti hagyományok alapján mindenütt szakrális eredetre visszavezetett s ebből következőleg közhatalmi természetű keresztény királysága a Karoling-korszak után elvesztette közhatalmi szí-

nézetét. A hűbéri társadalom — magánjogias gondolkodásához képest — az uralkodó patrimoniumában, a fejedelmi méltósággal együtt örökölt magánvagyonában látta a királyi hatalom alapját s amíg a király patrimonialis magánhatalma túlnyomó, sőt főhűbérurasága révén kizárólagos volt, habozás nélkül elismerte annak korlátlanágát. Mihelyt azonban az örökös hűbériség kialakult s a hűbérurak kezén a királyi magánhatalmat túlszárnyaló magánhatalom halmozódott fel, ezek tüstént részt követeltek a törvényhozó, kormányzó és végrehajtó hatalomból. Az uralkodók hatalmuk isteni eredetébe és közhatalmi természetébe vetett erős meggyőződéssel következetesen ellenszegültek e követelésnek s ha időnként a körülményektől kényszerítve mégis belenyugodtak hatalmuk korlátozásába, a viszonyok változával megint csak visszatértek eredeti tagadó álláspontjukhoz. A királyi hatalmat korlátozó jogszabályok és intézmények érvénye ilyképen hosszú ideig pusztán hatalmi kérdés megoldásától, a monarchikus és rendi erőtenyezők mindenkorai erőviszonyától, illetőleg a fejedelmi politika egyensúlyozóképességétől függött s a két erőtenyező küzdelmének változó szakaszaiban a fejlődés hol a korlátlan királyság, hol meg a rendi alkotmány irányába fordult, míg egyik helyt az újkori abszolutizmus megalapításával, másutt a királyi hatalom elvszerű korlátozásával nyugvóponthoz nem jutott.

Magyar alkotmányfejlődés

A magyar alkotmányfejlődést is ez a folytonos küzdelem és állandó ingadozás jellemzi, de míg nyugaton a harc szinte kizárólag magánhatalmi eszközökkel folyt, hazánkban a magyar államfejlődés természetéből következő közhatalmi szempontok is érvényesültek. A magyar államfejlődés láncolatából hiányzott a tiszta hűbériség fokozata. Az állami, társadalmi és gazdasági szervezetet nálunk is át meg átítették a királyság alapítása óta nyugatról beáramló hűbéri eszmék és formák. Az örökös királyi hatalmának anyagi bázisa itt is az uralkodó patrimonialis magánhatalma volt, a kormányzatban, közigazgatásban, birtoklási rendben hűbéri elvek jutottak érvényre, de a közhatalmi szervezeten teljes diadalt aratni nem tudtak. A keresztény királyságnak a nyugati hűbériség virágkorában — Ottó freisingeni püspök tanúsága szerint — európaszerte példátlanul álló tekintélye és ereje gátat vetett a királyi hatalom elmagánjogiasodásának, a földbirtok és tisztségek teljes elhűbériesedésének. Mire pedig e tekintély és hatalom süllyedése következtében a nyugati eszmék és törekvések érvényesülésének a király többé útját nem vághatta, a szó igazi értelmében vett hűbériség (*Lehenswesen*) átvételéről már nem lehetett szó. A hűbériség akkor már nyugaton is elhanyagolt s a közjogibb irányú rendiségnek (*Standetum*) adott helyet. Ez a fejlődésbeli eltérés okozta, hogy a magyar birtokos osztályok a politikai jogokért vívott magánhatalmi harcukban közjogi

fegyvert is kénytelenek voltak igénybevenni a maga hatalmát isteni jogból származtató s annak közhatalmi színezetét gond-
dal őrző királlyal szemben.

Ezt a fegyvert, magánhatalmi talajon nyugvó feudális törek-
véseik közjogi bázisát, a királyi méltóságot és hatalmat válasz-
tásra visszavezető nemzeti hagyományban találták meg. Béla
király névtelen jegyzője már a XII. században írásbafoglalta a
hagyományt, mely szerint az Isten kegyelméből uralkodó kirá-
lyok ősei örökös hatalmukat a honfoglaló vezérek választása
alapján s ezek ivadékának, valamint a pusztaszeri gyűlésen
itörvényhozókként szerepeltetett nemes uraknak korlátozó
|politikai befolyása mellett gyakorolták. Alig egy századdal később
Kézai Simon már az egész birtokos nemességnek, a had-
vezért és bírót választó pogánykori nemesi közösségnek
tulajdonít politikai jogokat s ugyanezidőben alakul át a szent-
korona a hatalom vallásos szimbólumából a gyermekkirály
uralma idején rendi tényezők által gyakorolt királyi hatalom
közjogi értékű szimbólumává, melynek használata a királyava-
tásnál már I. Károly koronázása alkalmával e hatalom törvé-
nyes gyakorlásának előfeltételeként tűnik fel. A birtokos osz-
tályok politikai érvényesülésének jogalapját a pogánykori jog-
állapotban feltaláló nemzeti hagyomány a XIV. században
élénken élt, sőt már jogszokás tekintélyével bírt a birtokos
nemesség köztudatában s erős támaszává lett a királyi hatalom
korlátozására irányuló rendi törekvésnek. Alapjául szolgált a
királyi hatalom forrását nem Isten rendelkezésében s nem a vér-
ség jogán örökölt patrimoniumban, hanem a nemesi közösség-
nek az első fejedelemválasztáson gyakorolt hatalomátruházó
ténykedésében kereső jogfelfogásnak.

Ez a magyar közjogi felfogás később — látni fogjuk —
a szentkorona tanában csúcsosodott ki, de az Anjou-korban
ez a közjogi elmélet még nem alakult ki. A *corona* és
corona sacra már Szent István Intelmeiben s ezidőtől kezdve
négy századon át mindig a *regia dignitas*, *regimen*, *regnum*,
vagyis a „királyi hatalom/” „királyság“ (nem az ország!) szinoni-
májaképen szerepel; ily értelemben szól róla még minden
Anjou-kori forrás is. Verbőczinél szabatosan körülírt értelmét
oly korban — a XV. század első felében — nyerte, amikor e
hatalom birtokosa, a királyság ura már nem maga a király, ha-
nem a király és a birtokos rendek voltak. A szentkorona-tan
alapeszméi azonban már az Anjoukorban adva voltak egyrészt
a királyi hatalom átruházott természetét s ebből következőleg
a nemesség politikai befolyásának jogszerűségét hirdető kró-
nikás-hagyományban s a maga hatalmi törekvéseinek történeti
igazolását éppen e hagyományban kereső nemesség köztuda-
tában, másrészt pedig a szentkorona szimbolikus tekintélyének
általános tiszteletében.

Ezeknek az eszméknek, illetőleg a nemesi közösség

politikai szerepét hirdető történeti tanítás közvéleményformáló erejének tulajdonítható, hogy Nagy Lajos 1351-ben „a főpapok, bárók, előkelők és nemesek egész egyetemét képviselő gyülekezetnek“ (*coeius et universitatis idemptitas praelatorum, baronum, procerum et nobilium*), vagyis a nagyobb királyi tanácsnak kérésére és javaslatára ellenkezés nélkül megerősítette az Aranybullának a királyi hatalom korlátozását megállapító alkotmányjogi rendelkezéseit, holott ő maga apjával együtt a korlátlan uralom elvi alapján állt.

Az Aranybulla rendelkezéseinek minden forradalmi mozgalom, avagy más külső erőtenyezők kényszerítő hatásától ment, önkéntes királyi elhatározással történt megerősítésében, másfelől Lajos királynak továbbra is korlátlan jellegű uralmában s az Aranybulla némely rendelkezéseinek — így a törvényt napra és tisztséghalmozásra vonatkozóknak — tudatos mellőzésében is kifejezésre jutott ellentét — Nagy Lajos szinte már aggodalmas jog- és törvény tisztelete mellett — csupán abban lelheti magyarázatát, hogy ő az Aranybulla rendelkezéseiben nem látott a királyi hatalmat elvben és általában korlátozó jogszabályokat, hanem csak jogsértő kényuralom és törvénytelen kormányzati intézkedések esetében alkalmazásra kerülő szükségrendszabályokat. Alig lehet kétségünk, hogy Lajos ily értelemben erősítette meg királyi elődének „minden gyanútól mentes“, hiteles kiváltságlevelének alkotmányjogi rendelkezéseit. Törvénye mégis korszakos határköve lett a magyar alkotmánytörténeti fejlődésnek. Vele jutott befejezéshez a birtokos osztályok politikai jogainak elismeréséért — hosszabb-rövidebb megszakításokkal bár — másfélszázad óta folyó küzdelem s noha e jogok érvényesítésére csak három évtizeddel később, Lajos király halála után került sor, alapjául mégis ez a törvény szolgált. Ez a törvény lett a monarchikus és rendi erőtenyezők — király, nagybirtok és köznemesség — egyensúlyozott együttműködésére alapított magyar rendi állam fundamentális okmányává.

I. Károly történeti szerepe

A hatalmuktól megfosztott oligarchák nehezen tudtak belenyugodni az erős kéz rendszerébe. Még 1336-ban is fellobbant folytonos lázásaik tiltakozások voltak a korlátlan királyi hatalom helyreállításával szemben. De lázadásuk megtört Károly király elszánt akaratán, fegyveres erején és a kisebb bárók, köznemések felfogásán. Az oligarchia szabadságfosztó karjaiból menekült nemesség, az új arisztokrácia nyugodt élethez, birtokhoz, tisztséghez, kiterjedt földesúri hatósági jogokhoz jutott tagjai, a megyei és városi önkormányzatban komoly működési térre szert tett kisnemések és polgárok és a zavaros állapotoktól legtöbbször szenvedő paraszttöbbagyok is megszabadítójukat tisztelték Károlyban, ki — a Záh Felicián felett ítélkező országos gyűlés ítéletlevelének szavai szerint —

„a szerencsétlen Magyarországot“ a pusztulás és sanyarúság Őléből kiemelve, „a szomszédos országok közt az országok királynéjának“ rangjára emelte. Elnyomatásukból szabadulva élvezték a zavartalan békét, közbiztonságot és nyugalmat, örvendeztek a királyi tekintély növekedésének, a lovagi ünnepek fényében újraéledő udvar pompájának, az ország folyton növekvő nemzetközi tekintélyének s nemcsak túrték, hanem örömmel üdvözölték az erős kéz uralmát, „igazi és született uruk,“ a szent királyok véréből sarjadt, nápolyi franciából igaz magyarrá lett Károly korlátlan, de megértő és igazságos kormányzatát. Ha Felicián nemzetségének borzalmas bűnhődése árnyat vetett is a király egyéniségére, ha a bukott nagyságok és híveik titkon elégedetlenkedtek is, Károlynak kormányrendszere országszerte mindenütt népszerűséget szerzett. S a nép ítélete, mint annyi más esetben, most is igazságos volt.

A magyar történetírás nemzeti hagyományok alapján csak egy királyunkat tiszteli meg a „Nagy“ jelzővel. Kiváló katonai és diplomáciai sikerei, országának virágzó állapota, hatalmának bölcs és céltudatos gyakorlása, szép emberi vonásai és nemes lovagi jelleme Nagy Lajost valóban legnagyobb királyaink egyikévé avatja. Minden felkelés, lázadás és elégedetlenség zajától mentes negyvenesztendő uralkodása a legnagyobb olasz költő látnoki szemmel megjósolt „beata Ungaria“-jának valóraválása, történetünknek legszerencsésebb, sikerekben leggazdagabb korszaka volt. E korszak előkészítése, az uralom szilárd alapjainak megvetése, a katonai és gazdasági hatalom, a nyugodt kormányzat, a korlátlan királyi tekintély, az országos jólét és elégedettség előfeltételeinek megteremtése azonban Károly érdeme, ki a tárgyilagos történeti értékelés mérlegén nagy fiánál is súlyosabbnak találta. A magyar Anjouház alapítója a legnehezebb időben, a polgárháború fegyvereinek csörgése közepette vette át részekre szaggatott, feldúlt országa egy kis részének kormányát s a nagyrahitott uralkodó akaraterejével és céltudatosságával szerezte vissza lépésről-lépésre haladva ősei egész birodalmát s vele az elvesztett királyi tekintélyt. A lengyel-magyar-olasz érdekközösség gondolatán alapuló hatalmas külpolitikai koncepciója a legnagyobb magyar diplomaták sorába emeli; diplomáciai tehetségét és politikájának realitását e külpolitikai irányának tartóssága és eredményei bizonyítják. Nagy Lajos az általa kijelölt úton haladva jutott el 1370-ben a lengyel-magyar perszonális unióig, az ő törekvéseit realizálta a balkáni államok felett való hűbérúri jogának visszaszerzése által s az ő nyomdokain haladva szólta bele alig néhány évvel Károly halála után elhatározó erővel a nápolyi királyság ügyeibe. A magyar Anjouház külpolitikai törekvései a magyar királyi hatalom régi fényét újra visszaállító Nagy Lajos szeméjében testesültek meg, de e törekvések útját, irányát már Károly jelölte ki. Az oligarcha tartományurakon aratott diada-

lainak sorozata, a belső rend és biztonság teljes helyreállítása, a munkatársak kiválasztásában megnyilvánuló kitűnő emberismerete, a fejlődés irányának megfelelő új közhatalmi — katonai, pénzügyi, törvénykezési és közigazgatási — szervezet rendszeres kiépítése, a nemzeti életben ható erőtenyezők diplomatikusan kiegyensúlyozása, nagyvonalú társadalom- és gazdaságpolitikája és minden cselekvését átható reálpolitikai érzéke viszont legnagyobb alkotó és szervező királyaink — Szent István és Kálmán, III. Béla és IV. Béla — mellett biztosítanak helyet Károlynak, kit méltán nevezhetnénk a mi Nagy Károlyunknak. Uralkodásával lezárult a királyi hatalom árnyékában nagyra-nőtt s utóbb e hatalom megdöntésére törő birtokos osztályok egymással és királyukkal vívott nagy küzdelmének első szakasza. A nyugatról behatoló rendi szellem immár úrrá lett Magyarországon is, de diadala nem vált teljessé: Károly érdeméből meg kellett alkudnia a szentistváni királyság romjaiból új alakban kiemelkedő királyság közhatalmi erejével és tekintélyével. Kettejük egyesüléséből született meg a rendi Magyarország — monarchikus és feudális erőtenyezők egyensúlyozott együttműködésén alapuló s némi módosulással egészen a XVIII. századig, sőt a XIX. század közepéig élő — új állam-szervezte és ennek legnagyobb politikai sikere: a XIV—XV. századi magyar nagyhatalom.

VILÁGURALMI TERVEK

A középkor államjogi felfogása szerint az isteni eredetű fejedelmi hatalom törvényes gyakorlásának előfeltétele az egyház elismerése volt s ehhez képest a törvényesség jelvényeivel — koronával, karddal, kenettel — a római pápa, Krisztus földi helytartója ruházta fel az uralkodókat.

Legitimitás és idoneitás

A pápák ezt a császár- és király avató jogukat az egyház egyetemes érdekeinek figyelembevételével gyakorolták s az isteni elhivatás, más szóval: a törvényesség kérdését nem a törvényes öröklés, a származás (*legitimitás*), hanem az alkalmatosság (*idoneitás*) szempontjából bírálták el. Az alkalmatosságnak ez a kései császárkor Rómájának hagyományaira visszavezethető elve azonban nem tudott megbirkózni a vérségi szervezeten felépült középkori társadalomnak a nemzeti pogánykorból örökölt s a nemzetiségi jogszokásban gyökerező felfogásával. A társadalom megkövetelte uralkodóitól a rangbeli származás és törvényes öröklés bizonyítékait s az alkalmatosság szempontjának érvényesítését csak a legitim dinasztia keretén belül tartotta jogosultnak. Ez a társadalom nem a személy, hanem a család isteni elhivatásában hitt s már az első Karolingokban sem az uralomra alkalmas kiváló egyéniségeket tisztelte, hanem az uralomra hivatott régi dinasztia oldalági leszármazóit, Meroving Clodió leányának uralomratermett ivadékait. Nagy Károlynak az egész keresztény világ élén elfoglalt császári méltóságát ehhez képest családjában öröklődőnek, ivadékait ez isteni jogon és elhivatáson alapuló méltóság és a velejárá hatalom egyedül jogos örököseinek tekintette.

A Karoling—Capeting legitimitás

Az „alkalmatosság“ címén császárrá avatott Nagy Károlyi származó Karoling-ház legitimitásának ez a társadalmi elismerése szükségképen hozta létre más uralkodó családokban azt a törekvést, hogy a keresztény világ vezetőhatalmául az Anyaszentegyház feje által elismert és Isten nevében megkoronázott első császár családjával rokonságba kerüljenek. A pogány Rómában egykor az első Divus Augustustól való leszármazás, a Júliusokra és Júliákra visszavezethető családfa szerezte meg az istenség hírével együtt az uralom jogcímét a császári trónért versengőknek. A második császár halála után részeire töredeztetett Frankbirodalom tartományurai az „Isten-koronázta“ első

császártól való leszármazásban találták meg hatalmuk isteni eredetének, törvényességének bizonyítékát. Az egykori Frankbirodalom területén — Franciaországban, Burgundiában, Németországban és Itáliában — a IX. és X. században királyi avagy hercegi méltóságra csak Karoling ősanjától, vagy Karoling-asszony fitestvérétől származó személyek emelkedhettek s az általuk alapított új dinasztiák tagjai rendszerint hasonló születésűekkel házasodtak össze. A szakrális színezetű császári méltóságot viselő Karoling és Karoling-származású dinasztiákkal való rokonság hamarosan az előkelőség, rangbeliség legfontosabb kritériumává lett s lassanként a birodalom határain túl is nagy megbecsülésben részesült. A maguk nemzeti önkormányzatát és függetlenségét egyébként féltékenyen őrző s a Frankbirodalom utódállamainak hatalmi törekvéseit mindig mereven visszautasító szomszédos népek dinasztiái rokoni kapcsolatba léptek a Karoling-házzal és annak francia, német, olasz leszármazóival. A Karolingokénál régebbi és előkelőbb gót királyi leszármazással dicsekvő spanyol uralkodók kivételével, így szereztek meg előkelőségüknek, elhivatásuknak és hatalmuk törvényességének bizonyítékát. A latin kereszténységhez tartozó valamennyi uralkodóháznak rokoni összeköttetései nyomán egy nagy európai uralkodóház, vagy inkább egy nemzetfeletti uralkodóosztály alakult ki, melynek *tagjai* származásuk tisztaságának biztosítása végett egymásközt házasodtak s mintegy arisztokráciáját alkották az egyházi univerzalizmus szellemében zárt egységül tekintett nyugati keresztény társadalomnak.

A Karoling-származás fontosságának tudata időnként elhalványodott, hogy utóbb újra feléledjen, de a Karoling-törzsről sarjadt dinasztiák társadalmi és vérségi összetartozásának és rangbeliségének tudata állandóan erősödött. A régi császári birodalom határain kívül élő nemzetek dinasztiái mindsűrűbben keresik az összeköttetést a nagy nyugati családokkal, ezek viszont isteni elhivatásukba vetett erős hittel igyekeznek ily kapcsolatok útján idegen nemzetek trónjára is igényt szerezni. E kölcsönös törekvés eredményeként a XII—XIV. században — a három skandináv ország kivételével, hol a nemzeti dinasztiáknak csak később szakadt magva — leányági leszármazás alapján valamennyi római hitű keresztény ország trónjára a Karolingoktól származó vagy velük rokon francia dinasztiák ivadékai kerültek.*

Hispania nyugati gót eredetű uralkodóházainak, az angliai, szicíliai, antiochiai normann királyi családoknak, a jeruzsálemi királyságot és tripoliszi grófságot alapító francia dinasztiáknak még a XII. században magvukszakadt. A világbirodalmak bukása magával sodorta a Komnénoszok, Angeloszok, Hohenstaufok császári dinasztiáit s a spanyol félszigeten uralkodó

* Lásd a mellékelt leszármazási táblát.

arab Almohádokat. A XIII. században sorra kihaltak a hollandi, flandriai, luxemburgi, brandenburgi és osztrák uralkodóházak, majd a magyar és cseh nemzeti dinasztiák is. Ausztriában új német dinasztia, a Habsburg-ház alapította meg családi hatalmát, a többiek öröksége azonban kivétel nélkül francia lovagfejedelmek kezére került, kik ügyes családi politikával s ha kellett, karddal kezükben szereztek érvényt hatalmi törekvéseiknek. A francia dinasztiáknak ez a térfoglalása nyomon követte a keresztes hadjáratokat, mint félezredév előtt a germán királyoké a nagy népvándorlást és néhány századdal később a normann kalandoroké a Karoling-birodalom bomlásával s az arabok és magyarok Európába nyomulásával megindult népmozgalmat.

A jeruzsálemi királyságot és Angliát Anjou és Maine régi grófjainak ivadéka — Anjou Fulko és Plantagenet Geoffroy családja — vette birtokába. Antiochiát a tripoliszi grófsággal együtt, majd Ciprust és a jeruzsálemi királyság maradványait is Poitou Raymond leszármazol kapták örökségül. Arragoniában s innét terjeszkedve a Baleárokon, Szardíniában, Szicíliában és Athénben a barcelonai örgrófok, Kasztiliában és Leonban a burgundi örgrófok, Navarrában a champagnei grófok sarjadékai alapítottak új dinasztiákat. 1204-ben a keletrómai császárság európai tartományai kerültek francia kézre s a latin császárság keretében több hűbéres francia fejedelemség keletkezett. Hollandia Seelandsdal és Hennegauval a d'Avesnesekre, Flandria a Dampierre-ekre szállt, Luxemburgban a francia Arlon-ház ragadta magához az uralmat. A XIV. század elején luxemburgi VII. Henrik (1308—1313) már a német királyi és római császári trónt is elnyerte s fiának a cseh királyságot megszerezve, alapját vetette ivadékai egyszázadig tartó németországi uralmának. A német királyi és a császári címmel a Hohenstaufok bukása után már előbb negyedszázadig francia eredetű uralkodók — angliai Richard és kasztiliai Alfonz — díszítették magukat, de a hatalmas tartományurak felett tényleges hatalmat gyakorolni nem tudtak s a XIII. és XIV. század fordulóján újra német monarchák tettek kísérletet császári dinasztia alapítására. A luxemburgi és cseh tartományok után Brandenburgot, majd a XIV. század végén Magyarországot is megszerző Arlon-ház hatalmával azonban sem a bajor hercegségben uralkodó Wittelsbachok, sem a Babenbergerek ausztriai rökségére támaszkodó Habsburgok nem mérkőzhettek sikerrel. Mialatt ezek az új francia dinasztiák sorra birtokukba vették Európa árván maradt országait, Franciaországban a Karolingok őséinek, Heristalli Pipinnek egyik fiától levezetett Capet-ház építette ki hatalmát s nemsokára a Capet-ház hatalmas lendülettel emelkedett az összes európai uralkodóházak fölé. Fülöp Ágost, Szent Lajos és Szép Fülöp francia királyok a hatalmaskodó bárók ellenállását megtörve, nagy erőfeszítésekkel és tu-

datos kitartással terjesztik ki elődeik korában az Isle de France területére korlátozott és már-már pusztá címmé devalválódott királyi hatalmukat egész Franciaország területére. A nagy hűbérek — Artois, Valois, Maine, Anjou, Normandia, Bretagne, Bourbon, Burgund, Dauphiné, Poitou, Languedoc és a többiek — szerencsés házasság vagy foglalás útján sorra a Capet-ház és a francia korona birtokába jutottak. Portugáliában a XII. század eleje óta a Capet-ház burgundi ága uralkodott. 1217-ben Péter Courtenay-i gróf személyében a konstantinápolyi császárság is Capeting uralkodót kapott, kinek ivadékai a latin császárság bukásáig, névlegesen még tovább is viselték a császári méltóságot. 1268-ban Károly anjoui herceg — IX. Szent Lajos testvéröccse — a Hohenstaufokat legyőzve és kiirtva, elfoglalta Délitáliát, Szicíliát és megszerezte Firenze protektorátusát is. Leszármazol — a nápolyi Anjouk — a XIV. század elején birtokukba veszik Provence grófságot, a Peloponnészoszon még mindig francia kézen levő acháji hercegséget és Albániát Durazzo várával. A Courtenaykról örökségképen rájuk szállt konstantinápolyi császári cím realizálására törekedve, a magyar királyi házzal is házassági kapcsolatot kötnek. Hasonló politikai értékű házasságokat hoztak létre a Capet-ház francia, nápolyi és portugál ágának fejei más szomszédos dinasztiákkal. Navarra ezúton már a XIV. század elején a Capet-ház Evreux-ágára szállt örökségképen. Angliában ugyanekkor Szép Fülöp francia király veje, majd unokája, Arragoniában, Szicíliában és Athénben Károly nápolyi király két veje, majd unokái, Csehországban Capet-Bourbon Beatrix férje, Kasztíliaiban Capet Dénes portugál király veje és unokája uralkodtak. Károly Róbert magyarországi trónfoglalásával a Capet-ház kelet felé ismét egy nagy lépést tett előre, hogy majdan északnyugaton a flandriai és burgundi tartományok birtokbavételével az Északi tengerig és Rajnáig, keleten pedig Nagy Lajos személyében Litvánia és Oroszország határáig nyomuljon.*

Ez a dinasztia történetének első századaiban valósággal melegágya volt az uralomratermett és ura lomranevelt egyéniségeknek. Minden nemzet legkiválóbb dinasztiaalapító és államszervező fejedelmeinek vérének és képességeit egyesítő okos házasságpolitika és céltudatos nevelés eredményeként e nagy nemzetség fáján sok jeles hajtás fakadt s ennek a kitűnő — mondhatnók: tudatosan kitermelt — fejedelemtípusnak volt egyik legkimagaslóbb képviselője a Capet-ház nápolyi Anjou-ágából sarjadt Nagy Lajos magyar király, kinek egyenes ősei közt egész sorával találkozunk az európai történetben kiváló szerephez jutott, nagy egyéniségeknek.“

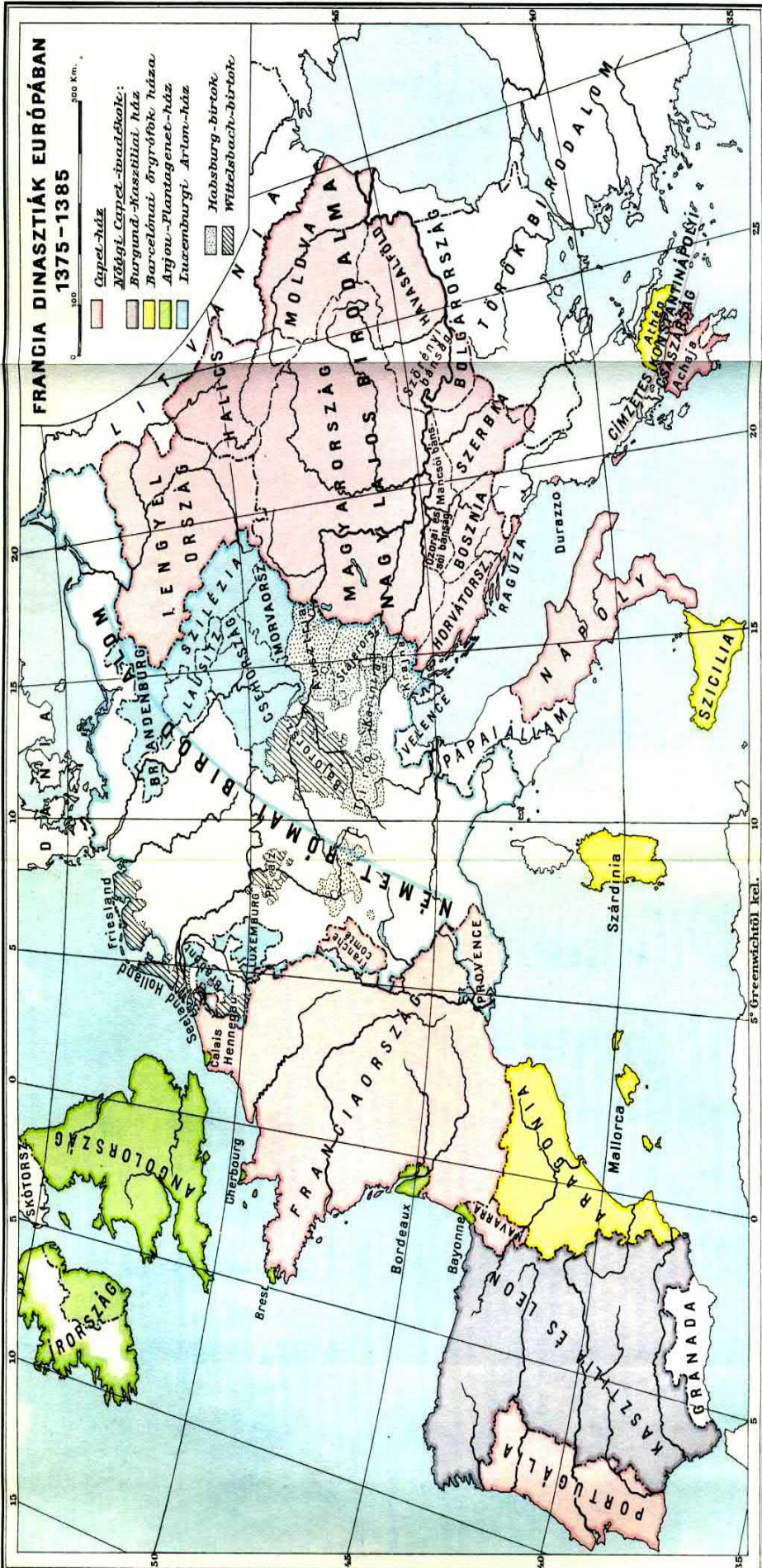
* A mellékelt térkép a francia dinasztiák hatalmi körét 1375 és 1385 közt., legnagyobb kiterjedése idején mutatja be.

** Lásd a mellékelt leszármazási táblát.

FRANCIA DINASZTIÁK EURÓPÁBAN 1375-1385

- Capet-ház
- Áldógi Capet-áradékok:
- Burgund-Kasztíliai ház
- Barcelonai örvényfők háza
- Aragón-Pantagónet-ház
- Truzenburgi Arlon-ház
- Habsburg-birtokok
- Wittelsbach-birtokok

Nagy Lajos öröksége, gyermekkora, eszményei

Lajos király ősfája a legkedvezőbb átöröklési lehetőségek perspektíváját tárja elénk s alig támadhat kétségünk afelől, hogy nagy emberi kiválóságai es jeles képességen a kiváló ősök ősi örökségeképen szálltak reá. Ezek teljes kifejlődése mégis környezetének és gondos nevelésének volt köszönhető. A fogekony gyermeki lélek első benyomásait Lajos — szinte kivétel nélkül korai árvaságra, avagy félárvaságra jutott többi királyainkkal ellentétben — derűs családi kör hangulatából merítette. Születésekor már negyvenedik éve felé közeledő, lehiggadt, komoly, de mégis vidámkedélyű apjának és a visegrádi merénylet óta vallásos buzgólkodásra hajló, melegérsű, de gyakorlatias észjárású s a nagypolitika útvesztőiben is járatos édesanyjának harmonikus házaselete, az udvar vallásos, de komorság helyett a lovagkori társadalom derűjét sugárzó levegője jótékonyan hatott jellemére és érzéseire. Kicsiny korában IV. Bélához hasonlóan ő is keresztülesett egy döbbenetes, nagy lelki megrázkódtatáson, ő is szemtanúja lett a szülei életét kioltással fenyegető gyilkos merényletnek. De míg Bélából a tett sikere, édesanyjának szemeláttára történt felkoncolása s a tettesek könnyű menekülése a tehetetlen fájdalom és elkeseredés érzését, komor gondolatok sorát váltotta ki, Lajos igazságkereső, derűs lelkében a merénylet kudarca nyomán a hála érzése vert gyökeret a szüleit és őt magát megmentő isteni Gondviselés s a szánalomé a családfő meggondolatlan tettéért ártatlanul bűnhődő főnemesi nemzetség iránt.

Gyermekkorának kedélynemesítő és jellemnevelő családi köréből Lajos herceg korán átlépett a visegrádi várban épp ezidőtájt elővarázsolts, franciás modorú és lovagi szellemű udvari életbe s ott test- és elmefejlesztő nemes szórakozások közt, jeles lovagok, előkelő udvari hölgyek, tudós papok társaságában ért ifjúvá. Világi nevelői, Poháros Péter, Gyula fia Miklós és Druget Miklós — kinek már elődei is a nevelő tisztét töltötték be apja és nagyapja mellett — nagy gonddal vezették be a fegyverforgatás, vadászat, lovagi párviadal, komoly harc titkaiba, a lovagi és udvari élet szertartásaiba, buzgón oktatták a fejedelem és lovag kötelességeire. A tudományokban Károly király sziléziai származású udvari papja, Neszmélyi Miklós és Lackfi Dénes ferencrendi szerzetes oktatták az ifjú herceget, ki a fejedelemtől megkívánt jogi, politikai és történelmi ismeretek mellett a teológiában, csillagászatban és más stúdiumokban is szép előhaladást tett. A magyarokon kívül, minnek ismeretét Károly nemcsak fiaitól, hanem leendő menyétől is megkövetelte, már a szülői házban megtanulta őseinek ezidőtájt már az előkelők nemzetközi érintkezési eszközévé lett francia nyelvét, megtanult latinul és németül is; csupán szláv nyelvek tanulásához nem volt kedve, aminek hátrányait később lengyel király korában nagyon meg-

érezte. Apjának és nevelőinek gondjuk volt rá, hogy családja történetét, magyar és francia őseinek és a világtörténet más nagy uralkodóinak életét és tetteit megismerje s a történeti hősök közül különösen két nagy uralkodó egyénisége ragadta meg fantáziáját: a hozzá hasonlóan magyar királyi apától és lengyel anyától született Szent László és makedóniai Nagy Sándoré. Imperiális törekvéseinek, külpolitikájának gyökerei — látni fogjuk — a francia ősök missziós hitének és imperiális politikájának talajába nyúlnak vissza, de személyes ideáljait nem közülük választotta. Eszményképeivé a *Gesta Ungarorum* harcias „kegyes királya“, a keresztes had vezérévé választott magyar lovagkirály és a Sándor-legendában már szinte elvont eszménnyé finomult, világhódító makedón király lettek. Az ő emléküknél volt szentelve s Lajos király László- és Sándor-kultuszának tanújaként szól hozzánk könyvtárának korunkra maradt két kódexe: Kálti Márkus *Képes Krónikája* és az ál-arisztotelészi *Secretum Secretorum-nak* Oxfordban őrzött példánya.

Nagy Sándor-kultusz

A „Titkok Titka“ formája szerint Arisztotelésznek Nagy Sándorhoz írt királytűkre s az arab imperializmus szellemi műhelyében készült. Nyugaton Tripoliszi Fülöp és Roger Bacon latin fordításában vált ismeretessé és Arisztotelész hiteles munkájaként nagy tekintélyre tett szert. Elterjedése szorosan összefüggött a fejedelmek Sándor-kultuszával. E kultusz a klasszikus ókor örökségeként szállt át a középkorra. A keleti Sándor-legendában szakrális tartalommal telített és Nagy Sándorban megszemélyesített világuralmi eszme ösztönző ereje már a római impérium fejlődéstörténetében megnyilatkozott s így közvetve a középkori imperiális törekvéseknek is egyik forrásává lett. E közvetett hatáson túl azonban a világszerte olvasott Sándor-regény, a XI. század óta pedig ez ál-arisztotelészi mű révén is közvetlenül termékenyítette meg sok középkori fejedelem fantáziáját. Ez a Sándor-kultusz Magyarországra is korán behatolt. Már Szent István Intelmeinek írója forrásul használta a Titkok Titkát s Anonymus megjegyzéséből következően a XII. századi udvarban is megvolt az érdeklődés a makedóniai király iránt. Ez az érdeklődés fokozódott határozott kultusszá Nagy Lajosnál, kinek életírója, Tótsolymosi Apród János kükkülei főesperes, királya életéről és tetteiről írt művében éppen a Titkok Titkára hivatkozva elmélkedik a fejedelmek kötelességeiről és az uralkodói tulajdonságokról. A biográfus hivatkozásából nyilvánvaló, hogy Lajos uralkodásának első éveiben, mikor az író udvari szolgálatban állt, e műnek nagy tekintélye volt az udvarban s ez később sem csorbult. Nagy Lajos utolsó éveiben díszes formában másoltatta le könyvtára számára s az illuminator magának a királynak koronás alakját festette címképül az első lap kezdősorá-

nak élére. Lajos dicsőségvágyó lelkét megragadta Nagy Sándor való méreteiben is hatalmas, de a legenda tükrében még nagyobbra nőtt alakjának varázsa s a — hite szerint — használatára és okulására készült műből az ő példájának követéséhez igyekezett tudást és erőt meríteni.

Szent László-kultusz

Másik kedves olvasmánya Kálti Márkus szerémi prépost és székesfehérvári örkanonok magyar krónikája volt, aki a Szent László-kori Gesta II. Géza-kori folytatásának felhasználásával újra Szent László személyét s vele — III. Béla korának Árpád-ideálját és IV. László pogány attilai eszményét háttérbeszorítva — újra a kegyes király keresztény lovagi eszményét állította a magyar történekek központjába. A kegyesszívű lovagkirály alakjának a történet központjába emelése kétségtelenül a krónikaíró udvari pap királyának gondolatvilágát tükrözi vissza s talán egyenesen az ő kívánságára történt. De ha a kezdeményező nem is a király, hanem maga az író volt, Lajos tetszését a mű mindenestre megnyerte, mert két év-tizeddel később, Katalin leányának Lajos orleánsi herceggel tervezett házassága küszöbén díszes formában másoltatta le a francia udvar számára. Ez a miniatűrökkel gazdagon ékesített, utóbb a bécsi Udvari Könyvtárba, majd legújabban a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárába került kódex — nyilván a házassági terv meghiúsulta miatt — befejezetlenül maradt, I. Károly havaselvi szerencsétlen hadjáratának elbeszélésével egy mondat közepén szakadt meg, de így csonkán is fontos emléke a szövegéből minden más krónikánál teljesebb alakban megismerhető XI—XII. századi magyar történetírásnak és Lajos király Szent László-kultuszának. Ezt az intenzív László-kultuszt illusztrálja Lajosnak koronázása után a szent király nagyváradi sírjához tett zarándokútja, Szent László váradi székesegyházának felajánlott nagy adománya, az aacheni Szent László-kápolna alapítása, Szent László-nak a régebbi Keresztelő János-kép helyett aranypénzeire vert képe s a László-mondakörnek az ő korában bekövetkezett teljes kialakulása is. Lajos egyébként a László-kultuszban is apja nyomdokain haladt, ki nagy tisztelője volt a Gesta Ungarorum igazságért küzdő, elnyomottakat védelmező lovaglás, „kegyes királyának“ s az ő példájának követésére buzdította fiait. Elsőszülött gyermekét a dinasztiaalapító Anjou Károly emlékére családjában immár ötödik ízben szokásos Károly névre kereszteltette, de ennek csecsemőkori halála után az új trónörökös már László nevet kapott annak kifejezésül, hogy az apja a szent király szellemében kívánja nevelni. Ugyanez a szellem érvényesült a kis László herceg halála után 1329-ben trónörökössé lett harmadik testvér nevelésében is, akit szülei Martell Károly 1316-ban már szentté avatott testvéröccsének, a jámboréletű toulousei püspöknek emlékére kereszt-

teltek Lajosnak s talán eredetileg papnak is szánták, mikor azonban bátyja meghalt, inkább a család másik Szent Lajosának — a francia királynak — és Szent Lászlónak követésére unszoltak.

Politikai nevelés

Lajos király lelki fejlődésére és egyénisége kialakulására nagy hatással volt az a politikai környezet, mely őt életének első óráitól kezdve körülvette. Károly király gyermek- és ifjúságát idegen trónkövetelőként egy bomladozó államszervezet központjában, örökös harcok, fegyveres küzdelmek és diplomáciai fondorlatok világában töltötte el. Lajos az új életre kelt és új erőre kapott királyság békés és nyugodt légkörében nevelkedett. Az első Anjou-király utolsó éveiben már az „országok királynőjeként“ tisztelt „archiregnum“ növekvő tekintélye, emelkedő hatalma és konszolidált belső viszonyai ösztönző erővel hatottak a trónörökös, majd a fiatal király fejlődési erényeinek és kivételes képességeinek egyenletes fejlődésére. S hogy így legyen, maga Károly király segítette elő. Korán bevezette fiát a kormányzás titkaiba és az államügyek vezetésébe. Lajos nem volt még tízéves, mikor a trón örököséül személyes hozzájárulásával és saját függő pecsétjével kellett biztosítani a cseh királlyal és fiával kötött szövetségi szerződést. Ugyanekkor tanúja volt a három királyok visegrádi találkozójának alkalmából rendezett ünnepeknek. Az eszes gyermek lelkébe mély nyomot véselt az ellenséges cseh és lengyel királyok közt békét teremtő édesapjának a külsőségekben is felismerhető tekintélye és döntő politikai szerepe. Látnia, hallania kellett, hogy apja egyik vezetőhatalmassága Középeurópának. Tudta, hogy öccsét, a kis Andrást vagy Endrét már két év előtt elvitték Nápolyba, hogy majdan őseinek szicíliai trónjára üljön. Élvezte a szomszédok nagy tiszteletét, mikor hároméves kis menyasszonyáért 1338-ban maga ment kíséretével Luxemburgi Károly udvarába. A hadi életről is fiatalon szerzett tapasztalatokat. Tíz éves volt, mikor Druget Miklós társaságában apját és szövetségeseit az osztrák hadjáratra elkísérte. Mikor pedig minden benyomásra fogékony ifjonti korban, alig tizenhetedik évében trónralépett, akkor sem zavarták meg lelkét másoknak trónigényei, avagy belső felkelések, lázadások és a királyi hatalom nyugodt birtoklását veszélyeztető oligarchikus törekvések.

Lajos igényeit a trónra senki még csak meg sem kísérelte kétségbevonni s bár koronázása „a főpapok, bárók és nemesek egyhangú hozzájárulásával és szándéka szerint“ történt meg, „a magyar királyságot“ — saját szavai szerint — „születése jogán és rendjén őt megillető atyai örökségként“, mint természetes örökét vette át. Az atyja udvara körül kialakult új arisztokrácia, a papság és nemesség minden hátsó gondolat nélkül szegődött egész hatalmával ifjú királyához szolgálatába,

kinek kormányszata kezdetben mi újat sem hozott. Az udvarban és az államigazgatás terén a trónváltás után is minden tovább folyt a két évtized óta megszokott mederben. A folytonosságot, az eddigi elvekhez és irányokhoz való ragaszkodás eszméjét Erzsébet anyakirályné személye képviselte, kit Lajos uralkodótársaként tartott maga mellett s akinek fia előtt minden fontosabb államügyben később is mindig döntő szava volt. Az országos főtiszségeken személyi változások történtek ugyan, némelyek a korábbinál hangadóbb szerepre tettek szert s Károly udvarának ifjabb nemzedéke is szóhoz jutott, de a személycseré nem jelentett rendszerváltozást. A kormányzat iránya, alapelvei és törekvései tekintetében mind a belpolitika, mind a diplomácia terén Károly kezdeményezései maradtak irányadók. Újításokra nem is volt szükség, mert a királyság hatalmi szervezete, a hadsereg, államháztartás, közgazgatás teljesen rendezett állapotban került Lajos kezére. Ez a politikai környezet segítette elő, sőt — bizvást mondhatjuk — ez tette lehetővé, hogy Lajos minden zavaró mozzanattól menten szentelhesse magát lelkében zsenge gyermekkora óta ápolta ideáljai és törekvései szolgálatára.

Nagy Lajos egyénisége

Mindezek a tényezők — származás és nevelés, társadalmi és politikai környezet, családi hagyományok és a lovagkor szelleme — együttesen alakították ki az ifjú király nemes vonásokban gazdag jellemét, együttesen határozták meg a kortársaktól annyira magasztalt egyéniségét. Külsőre Lajos nem volt az a daliás, szép férfi, aminőnek ideálját, Szent Lászlót rajzolják forrásaink, de „szálas termete, nyílt tekintete, dús göndör hajjal és szakállal övezett vidám arca“ és határozottsága mellett is mindig megnyerő fellépése feledtették „kissé duzzadt ajkait és alig látható félvállúságát.“ A nyílt tekintet és vidám arc hű tükre volt lelke arculatának, melyen hiába keressük a középkor sok nagy emberét — köztük a mi Szent Istvánunkat, Kálmánunkat és IV. Bélánkat is — jellemző komor vonásokat. Leikéből a tehetség duzzadó ereje mellett az etikus életfelfogás nyugalma, a lelki béke derűje sugárzott; egyéniségét Szent Ferenc ember- és életszerető filozófiájának és az igaz lovag nemes életelveinek békés harmóniája hatotta át. Benső vallásosság és nemes világi szórakozások — vadászat, torna, tudomány, művészet — kedvelése, keresztényi alázat és erős öntudat, bölcs önmérséklet és félelmet nem ismerő bátorság, komoly jogtisztelet és hajthatatlan erély, mértéktelen könyörület és a bűnt megalkuvás nélkül üldöző igazságérzet, lovagias nőtisztelet és a tiszta élet vágya, békés hajlandóság és szenvedélyes dicsőségvágy, politikus tapintat és harcos erő csodálatos összhangban olvadtak össze benne s avatták a legtisztább értelemben vett lovagkirály magasztalt eszményképévé.

Örökölt hibáján, lobbanékony természetén az ifjúi évek elmúltával meglepő fegyelmezettséggel uralkodott. Más emberi gyöngeségei — anyja részéről néha túlságig érvényesülő befolyásolhatósága és erős hatalomvágya — morális talajban, határtalan gyermeki tiszteletében és a királyi hatalom isteni eredetébe vetett meggyőződéses hitben gyökereztek.

Mint életírója, ő is hitte, hogy „Isten az uralkodásban békeszerető, de a harcban diadalmasan győzedelmeskedő fejedelmet szükségképen a hatalom tetőpontjára kell, hogy emelje, nagy hírnévvel kell, hogy ékesítse és a hadak seregével kell, hogy erőssé tegye, mert csak így fog magasztos nevének és dicső tetteinek híre a föld kerekéségén elterjedni és az égisz alá szárnyalni, hogy kiérdemelje a különböző nemzetek dicséretét és magasztalását Istennél, ki az egész föld uralkodóinak parancsolója, a királyok királya,... erős és hatalmas úr, kitől mint sugarak a naptól, minden nagyság ered s kinek gondviselése alatt történik a királyok uralkodása“ Dicsőségvágyának és hatalmi törekvéseinek vallásos és etikus felépítése, a már mindinkább divatjuktól múló lovagi szellem és lovagi életnormák követése szerezte meg számára kortársai hódolatát, kik „hozzá hasonló, nemes és jószívű, erényes és tiszta szellemű, barátságos és egyenes lelkű embert“ nem ismertek s ez avatta őt apja nagyvonalú politikájának hivatott örökösévé, a magyar hatalom legnagyobb építőmesterévé, kit az utókor — annyi nagy királyunk közül egyedül — éppen erkölcsi életelveken alapuló emberi nagyságának elismeréséül tisztelt meg a „Nagy“ jelzővel.

Magyar külpolitika

Európa a középkorban három — faji, kulturális, világnézeti és politikai tekintetben egyaránt önálló egységet alkotó — területi körzetre tagolódott. A Nyugatrómai-birodalom és a vele északon szomszédos Germánia területén az összes latin, kelta, germán népeket és néhány nyugati szláv törzset is felölelő latin-germán keresztény kultúrközösség alakult ki. Az egykori Keletrómai-birodalom örökébe a keleti görög-szláv kultúrközösség lépett, mely az északkeleti nagy erdőségből délre húzódó orosz-szlávokat is magába szívta. Az oroszok és balkáni szlávok közé ékelődve, az egykori szarmata-szkíta világ helyén ázsiai hún-török népelemek nomád jellegű kultúrkörzete terült el. E három kultúrkör határa nem volt állandó. Az V—VIII. századig az ázsiai török kultúrszféra az Alpeselekig és az Adriáig terjedt, a VIII. század végén viszont a Don és a Volga vidékére szorult vissza. A nyugati latin-germán és keleti görög-szláv közösségek a IX. században a Közép-Duna vonalánál közvetlen szomszédokként érintkeztek, e század végén azonban ismét visszahúzódtak megelőző századi határaik mögé. A magyarok megjelenése vert közéjük éket, kik a Duna-Tisza síkjára húzódva a három körzet határzónáján telepedtek meg

s az északi és déli szomszédságukban élő pogány lengyel és századok óta keresztény, de Róma és Bizánc közt ingadozó horvát néppel együtt mintegy eleven választófalaként ékelődtek a nyugati, délkeleti és keleti kultúrák közé. A pánszláv elmélet, mintha a magyarok honfoglalásukkal a szláv egységet bontották volna meg, hiú feltevés, mert a különböző kultúrkörhöz tartozó szláv népek sohasem alkottak ilyen egységet. Megbontották azonban Középeurópa addigi hatalmi egyensúlyát, éket vertek a Duna-vonalnál találkozó nyugati és keleti keresztény közösségek közé s mindkettőjüket elválasztották a nyugat felé tóduló ázsiai törökségnek a Kelet-Kárpátokig hatoló besenyő előhadától.

A magyar nemzet hovatarozásának kérdése a nyugati kereszténységhez való csatlakozással, sőt voltaképen már Árpád fejedelem nyugatranézó politikájával eldőlt. Korántsem jutott azonban megoldáshoz biztonságos elhelyezkedésének, a határain találkozó ellentétes erők egyensúlyozásának nagy problémája. A keleti határon egymást gyors egymásutánban felváltó besenyők, úzok, kúnok, tatárok ugyanannak az ázsiai nomád kultúrának, a keresztény világgal ellenséges török-tatár hatalomnak a képviselői, a déli határon váltakozva emelkedő és hanyatló bolgár-szláv, bizánci, szerb hatalmak ugyanannak a görög-szláv kultúrának hordozói, nyugaton a bajor és lombard, cseh, osztrák, karantán és velencei tartományuraságok, a német-római császárság és pápaság ugyanannak a latin-germán kultúrvilágnak reprezentánsai voltak a történet más-más korszakában. S a magyarság — a rokonsorsú lengyelekkel és horvátokkal együtt — minduntalan szembekerült a három világtáj felől váltakozva feléjük irányuló támadások elhárításának, a nyugati, délkeleteurópai és ázsiai erők egyensúlyozásának örökké aktuális kérdésével. Külpolitikai történetünk minden jelensége ennek a problémának függvénye s ehhez képest a külpolitikai orientáció irányát is mindig a keleti vagy nyugati veszedelem időszerinti aktualitása szabta meg.

Első, nemzeti dinasztiánk — Szent István egyetemes békekoncepciójáról és az időnként epizódszerűen felmerült keleti tájékozódásról nem szólva — két reálpolitikai értékű külpolitikai koncepciót termelt ki. Ezek egyike az egész német és északolasz komplexumot felölelő császári birodalommal való szövetségnek keleti veszedelem esetén időszerű, honvédelmi koncepciója. Másik a nyugati kultúrkör keleti határán élő népeket egyesítő lengyel-magyar-horvát-olasz-szövetségnek dél és kelet felé expanzív tartalommal telített koncepciója, háttérben a császárral elégedetlen német tartományurak és Franciaország szövetségeseivel. Amannak a tatárjárás után IV. Béla, majd Zsigmond és Mátyás király ennek — a XIII. század elején már nagyhatalmi méretekre szélesbült, majd közel egy százados szunnyadás után újra imperialisztikus keretben jelentkező —

koncepciónak Kálmán, III. Béla, II. András és I. Károly voltak a főképviselői s ennek lett megszemélyesítője Nagy Lajos is.

A szerb hatalom emelkedése

Európa képe a tatárjárástól Lajos trónraléptéig eltelt század alatt teljesen átalakult. Magyarország déli szomszédságában a kún eredetű Terterij-ház és az utolsó Sismanidák uralma alatt a hanyatlás útján haladó Bolgária és az oszmán-törökséggel szemben Kisázsiaiában lépésről-lépésre tértvesztő, belső viszályokkal küszködő bizánci császárság rovására Szerbia szerezte meg a Balkán hegemoniáját. Dusán István (1331—1355) szerb király, a Nemanja-ház legkiválóbb tagja — III. Urosnak egy előkelő magyar hölgytől, a híres László vajda leányától született fia — gyors elhatározással használta ki Palailogosz János császár (1341—1391) és társzászárrá emelt hadvezére, Kantakuzénosz János, fegyveres küzdelmét. Sorra meghódította Albániát, Makedóniát, Epiruszt és Thesszáliát. Birodalma határait délen a Korintusi-öböl, keleten a Struma völgyéig, sőt a Rhodope-hegységig toltta ki. 1346-ban Uszkübben a konstantinápolyi egyháztól függetlenített szerb egyház pátriárkájával a szerbek és görögök császárává koronáztatta magát. Szerb királyi címét ugyanekkor megkoronázott Uros fiára ruházva, magát ezidő óta „Rácország és Románia császáranak, Larta (azaz Epirosz) despotájának, Oláhország (azaz Thesszália) comesének“ nevezte s komoly diplomáciai és katonai előkészületeket tett Konstantinápoly elfoglalására. Tervbevette a magyar korona hatósága alá tartozó szávántúli terület: a boszniai, ozorai, sói és macsói bánágok, valamint a nápolyi királyt uraló albániai és peloponnézosi tartományok: a durazzói és achájai hercegségek meghódítását is. Magyarország, Bizánc és Nápoly ellen irányuló politikai törekvéseiben hasznos támogatókra talált a dalmát partvidéket 1326 óta hatalma alatt tartó Velencében s a magyar király ellen éppen Velence biztatására folyton lázadó délhorvát főurakban, Nelipics knini és cetinai, Gergely és Budiszláv korbáviai, Subich Pál osztrovicai, Subich György brebiri és Subich Mladen szebénikói zsupánokban. Rajtuk kívül Dusán a bolgár cári családot és a havaselvi oláh vajdát, sőt egy időben a bosnyák bánt is megkísérelte házassági kapcsolatok létesítésével a maga érdekkörébe vonni. Ez utóbbit azonban sikertelenül.

Bosznia a XIV. század első negyedében több kisebb kenézségre oszlott, melyeket Subich Pál és Mladen tengermelléki bánok saját hűbéruraságuk alá hajtottak. Mladen bán bukása (1324) után azonban a felszabadult bosnyák és hulmi zsupánok — élükön a banicai, zemleniki és urbanjai kenézségek birtokában nagy hatalomra szert tett Stepanicsokkal: Hrvatinnal és fiaival — a XIII. századi Prijezda bán családjából sarjadt Kotromanics István bán hűbérurasága alá húzódtak, ki utóbb Károly királytól Bosznia mellé apósának — Dragutin István-

szomszédságba jutottak. Szétszóródásuk minden jel szerint a VII. században indult meg. Az isztro-oláhokat nyilván a nyugatra hatoló horvát-szerb áradat sodorta Isztriába és a horvát hegyvidékre. A makedó- és meglén-oláhok viszont a bolgár hatalom déli és délkeleti terjeszkedése nyomán vándoroltak a VIII—IX. században dél felé. Költöző rajaik tömegesen lepték el Trákia, Makedónia és Epirosz hegyvidékét, majd a bizánci határon átlépve, Thesszáliát és Hellász hegyeit is. Költözésük nem járt a fegyveresen fellépő, katonailag megszervezett germán és török népek vándorlásának zajával. Mint egykor a szlávok, feltűnés nélkül hagyták oda régi szállástelepeiket és foglalták el új tanyáikat. A Balkánon megszokott jelenség volt a hegyvidéki oláhok folytonos barangolása egyik tartományból, országból a másikba. Nyaranta a magas hegységek embernem-járta fűvét taposták birkanyájaikkal, télvíz idején visszahúzódtak földműves gazdaságot űző kenézeik alföldi, folyóvölgyi, lejtős-vidéki szállásának közelébe. A nyári legeltetés közben igen távoli vidékekre kalandoztak. A hellászi és thesszáliai oláhok a bolgár hegyeket, a moldovaiak századokkal később Erdély havasait járták, sőt a Krimi-félszigetig is el-elkalandoztak. Ily szokások mellett szinte észrevétlenül mehetett végbe egy-egy tavasszal útrakelő csoportjuknak elköltözése. Uraik csak akkor vetették észre távozásukat, mikor ősszel az adóért küldve téli szállásaikra, már csak hült helyüket találták. Így jöttek át az Alduna balpartjára is, de ez jóval későbbben történt.

A bolgár hatalom, miután délfelé Makedónia szívéig hatolt, a IX. században északnak fordult. Krum és utódai az Avarbirodalom bukása után az Alduna balpartján s a Duna-Tisza völgyében élő szlávokat és a teljes elszlávosodás útján haladó gepida- és avartöredékeket is uralmuk alá vetették s a bolgár hódítók nyomában — úgy lehet — az oláhok első csapatai is megjelentek az Aldunától északra eső havaselvi síkon és az Erdélyi-havasok déli lejtőin, sőt talán már ezidőben elbarangoltak a Prut, Felső-Szeret, Beszterce és Moldva völgyébe és az Erdélyi-havasok északi lejtőjére is. De számuk ezidőben a Dunáninnét még nagyon csekély volt, csak egy század múltán kezdett rohamosan gyarapodni. Az oláh pásztorok jól megfértek bolgár és szláv uraikkal, kik — mérsékelt adószolgáltatásuk és katonai szolgálatuk ellenében — szokásaikat tiszteletben tartották, életmódjukon változtatni nem kívántak. Annál nehezebben viselték a hódolt népeket keményen adóztató különféle közigazgatási rendszabályokkal zaklató bizánci hatalom jármát, ellene többször fellázadtak s mikor a Makedón-császárok a X. század végén elindultak Bolgária meghódítására, az egész oláh-ság mozgásba jött, a déli részokról nagy tömegekben indult észak felé. A makedó- és meglén-oláhok közül egyre többen költöztek át a Balkán-hegység vidékére s az ott lakó dunai oláh-ságot északnak szorítva, bolgár földön szálltak meg. A bizáncit

elnyomás ideje alatt szorosabb kapcsolat keletkezett a már elszlávosodott bolgárok és a közibük telepedett makedó-meglénoláhok közt s a XII. század végén együtt vívták meg szabadságharcukat, minek eredménye „a bolgárok és oláhok fejedelmének“ nevezett Asenidák ifjabb Bolgárbirodalmának megalapítása lön. E második bolgár birodalom lakói oláhok és bolgárok voltak s ha később mégis a bolgár-szláv elem jutott ismét túlsúlyba, ez a XIV—XV. századi török hódítás következménye volt. A földművelő bolgárság török uralom alatt is megmaradt ősei földjén, a pásztorkodó oláhság, melynek *vlach* vagy *valach* népneve ezidőben lett a barangoló balkáni pásztorok életmódot és foglalkozást jelölő nevévé, kivándorolt s a hozzá hasonlóan nomadizáló szláv pásztorok népes csoportjaival a dunabalparti oláh fejedelemségekben és Magyarországon lelt új hazára.

Havaselvi vajdaság

A X—XI. század fordulóján lezajlott makedó-oláh vándorlás elől egész tömegében északra húzódó s az Alduna balpartjára érkező dunai oláhokat, új adózó és katonáskodó elemet nyervén bennük, a besenyők szívesen látták Havaselve és Moldova gyéren lakott vidékein. Helyzetük a Szeret-folyótól délnyugatra csak gyéren megszállt besenyők uralma alatt kedvező volt s a XI. század derekán ezeket felváltó úzok és kúnok fennhatósága idejében sem változott meg. A kúnok első megjelenése és kegyetlen sarcolásai egy-egy csoportjukat még a XI. század második felében újabb vándorútra készítette. Ekkor jelentek meg az Erdélyi-havasok északi lejtőin a királyföldi szászok, barcasági németek és háromszéki székelyek tőszomszédságában a besenyő- és úz-töredékek társaságában egy század múltán már nagyobb számban feltűnő erdélyi oláhok ősei. A többség azonban Kúnországban maradt s a havaselvi síkon már földműves életmódra térve, a hegyvidéken még mindig nomád állattenyésztő gazdálkodást folytatva, adózott és katonáskodott a kún hatalom szolgálatában. A tatárjárás után a krimi tatár kánoknak, majd Nogáj dnyeszteri kánnak (1266—1295) lettek adófizető alattvalóivá, de — az Olttól keletre eső Szörényi tartomány lakóiról nem is szólva — hegyvidéki ágazatuk a tatárok elől most már tömegesebben magyar földre költöző rokonaival együtt az új erőre kapott magyar királyság védelme alá húzódott s a Szörényi bánok és erdélyi vajdák köz-igazgatási, az erdélyi püspök egyházi fennhatósága alá került. Miként az erdélyi határvidéken Magyar-Bodza, Brassó, Kére, Talmács és más községek az ide bevándorolt oláhok lakótelepei közé, úgy ékelődtek Havaselvén is a magyar és német telepésközségek — Oláh-Bodza (Buzeu), Putna (Focsani táján), Hosszúmező (Campolung), Vásárhely (Tirgoviste) — az ottani oláhság közé. E központokból kiindulva készült a magyar hatalom tatár uralom alá került tartományát lépésről-lépésre haladva visszahódítani és megszervezni. De a századfordulón

egyre súlyosbodó belső zavarok szárnyát szegték e terveknek s mikor a tatár hatalom — Nogáj bukása és Csaka balsikerű bolgáriai trónfoglaló kísérlete után — kénytelen volt lemondani Havaselvéről, a hatalmában meggyengült és pártos alattvalóival küszködő magyar király képtelen volt hűbérúri jogainak érvényt szerezni. Havaselve déli szomszédságában az erélyes Szvetoszláv bolgár cárt ugyanekkor a bizánci és szerb hatalommal vívott küzdelme foglalta el s így északon ő sem gondolhattott hódításra. Havaselve uratlanul maradt. Ezt a kedvező helyzetet használta ki a fogarasi oláhok vajdájának, a család első személyneveiből ítélve kúnszármazású Tokomének fia Basarába — a román hősmonda legendás Radu Negru-ja — független fejedelmi hatalom alapítására. Házanépével odahagyta Fogaras földjét s a Havasok déli lejtőjén eredő Argyes-patak völgyének egy jólvédett zugába helyezte át udvarát (Curtea d'Arges), majd sorra hódoltatta az összes havaselvi kenézeket és vajdákat. 1324-ben már mint a róla kezdetben Basarábiának, majd Munteniának, magyarul Havaselvének (Trans-alpinia), görögül Magyar-Oláhországnak (Ungro-Vlachia) nevezett tartomány nagyvajdája, a Szörény ség elfoglalására is kísérletet tett. De Magyarországon Károly király ekkor már ura volt a helyzetnek. Nagy sereggel ment ellene, hadait kiverte s a Szörényi bániságot Szécsi Dénes kormányzatára bízta, az oláh vajdát pedig hűbérurasága elismerésére kényszerítette. Hat évvel később Basarábának mégis sikerült függetlenségét újra kivívnia, miután Károly büntető seregét törbecsalta és lemészároltatta. Nemsokkal Nagy Lajos trónralépte előtt Basarába meghalt s fia, Sándor követte vajdai méltóságában, ki 1343-ig a szomszédos hatalmaktól független fejedelemtént uralkodott havaselvi tartományában.

Törökök

A balkáni helyzetképet az oszmanli-törökök kisázsiai előnyomulása tette teljessé. Első portyázó csapataik — későbbi veszedelmek előhírnökeként — 1332-ben jelentek meg Európa földjén, miután Kisázsia északnyugatán, az egykori nikeai császárság területén végleg megvetették lábukat.

Litvánország

A balkáni szerb hatalom emelkedésével egyidőben és hasonló gyors ütemben nőtt számottevő hatalommá Lengyelország keleti szomszédságában a pogány litvánok független fejedelemsége. Az indoeurópai népcsalád balti ágazatához tartozó porosz, lett, semigall, smud és egyéb törzsek — a tőlük nyugatra és északnyugatra lakó balti szlávokkal s a Balti-tenger keleti partján élő finn-fajta észtekkel és kórokkal együtt — a XIII. század dereka óta egyre erősödő német befolyás alá kerültek. A kardvitézek és a német lovagrend erélyes uralma s a nyomukban járó német telepések kultúrmunkája legtöbbszörnek teljes elnémetesedésére vezetett. A Njemen és Duna közt

lakó litvánok azonban megőrizték függetlenségüket s bár a lovagrend többször megkísérelte hatalmát rájuk is kiterjeszteni, hódítóörekvései mindannyiszor megtörték a litván fejedelmek következetes ellentállásán. Ezt az ellenállást először Mindvog fejedelem (1240—1263) szervezte meg, ki a frank Klodvig és a magyar Géza példájára nemzeti egységbe forrasztotta össze a korábban széthúzó litván törzseket s az egyeduralmat vaskéz-
zel megalapítva, uralmát a tatárhódítás óta komoly ellenállásra képtelen Grodno- és Novogrodek-vidéki oroszokra is kiterjesztette. 1252-ben a keresztséget is felvette s magát királlyá koronáztatta, de tíz évvel később visszaállította a pogányságot, mert népe főellenségét az erőszakosan térítő és németesítő német lovagrendben ismerte fel. Gedimin (1315—1340) fejedelem — a Jagellók őse — a lovagrenddel szemben defenzív állásba helyezkedett és minden erejével az oroszok ellen fordult. Sorra meghódította a szomszédos tartományokat. Volhinia, Csernigov, Ladomér, Novgorod, Pszkov s végül Kiev is litván uralom vagy főhatóság alá került. A Dnyeper-vonalig terjeszkedő litvánokat az oroszok nagyrésze megszabadítókként üdvözölte. A fejedelmek sietve szövetséget, avagy hűbéri szerződést kötöttek Gediminnel, ki szokásaikat, jogait, vallásukat tiszteletben tartotta és biztos védelmet nyújtott nekik korábbi hűbérurukkal, a krimi tatár kánnal szemben. A Litvánia fővárosává emelt Viltát alapító Olgerd és Kestut (1345—1377) fejedelmek — apjuk nyomdokain haladva — meghódították Vitebsk, Mohilev, Szeveria, Kamenec, Podolia tartományait s miután az egész Dnyeper-medencét birtokukba vették, 1368-ban fegyveres sereggel hatoltak a pontusi tatár tartomány szívébe.

A litván hatalom a XIV. század derekán a Balti-tengertől egészen a Fekete-tengerig terjedt s a lengyel királyt uraló Halics kivételével az összes fehérorosz és kisorosz tartományokon uralkodott. Mivel e tartományok később a lengyel-litván unióval mind lengyel uralom alá jutottak, a litván hódítás közvetve a nyugati kultúra térhódításának útját egyengette, másrésről azonban a tatár hatalomra mért érzékeny csapásokkal Oroszország felszabadulását is előkészítette. A teljes felszabadulás csak száz év múlva következett be, mégsem véletlen, hogy éppen Gedimin kortársa, Kalita Iván moszkvai fejedelem (1328—1340) vette fel újra a nagyfejedelmi címet s hogy ennek fia, Gógös Simon (1340—1353) — Olgerd és a mi Nagy Lajosunk kortársa — nevezte magát először „egész Oroszország nagyfejedelmének.“

Litvánia hatalmának hirtelen emelkedése szükségképen ellentétet teremtett közte és a hatalmára féltékeny Lengyelország közt, melynek mazóviai és halicsi tartományai kész célpontul kínálkoztak a harcias pogányok támadásának, s ők ezt a helyzetet nem is hagyták kihasználatlanul. E torzszalkodások, folytonos határszéli háborúskodásuk révén került Litvánia

vonatkozásba Magyarországgal is, melynek fiatal királya nemcsak rokona és szövetségese, hanem egyszersmind szerződésileg kijelölt örököse is volt Kázmér lengyel királynak.

A német „Drang nach Osten“

Nyugaton a Németbirodalom még mindig nem bontakozott ki a nagy császári dinasztiák bukását követő belső zavarokból. A trónért versengő három fejedelmi ház — a Habsburgok, Wittelsbachok és Luxemburgok — küzdelme Szép Frigyes bukásával és Bajor Lajos győzelmével ugyan nyugvópontra jutott s a békeszerető II. Albert osztrák herceg, sőt János cseh király is ellenkezés nélkül hódoltak a Wittelsbachnak, de ez a nyugalom csak látszólagos volt. Bajor Lajos (1313—1347) negyedfélvtizedes uralma idején sohasem ült biztosan trónján. XXII. János pápával (1316—1328) mindjárt ennek trónralépte után Itália miatt keletkezett viszálya egyre inkább kiélesedett. Bár a pápai beavatkozás és a mögötte meghúzódó francia befolyás ellen lázadó németység a legválságosabb időkben híven kitartott mellette, s a francia uralmat szintén megelégtelt római nép segítségével a császári koronát a pápai átok ellenére is fejére tehette, hatalmának szilárd alapjait megteremteni, Németország elvesztett európai hegemóniáját visszaszerezni nem tudta. Uralkodásának szinte egyetlen pozitív eredménye családja vagyonának és hatalmának megnövelése volt. Ebben azonban a Habsburgok és Luxemburgok is lépést tartottak vele. Míg a Wittelsbach-ház Pfalz, Hollandia, Frízland és Brandenburg birtokbavételével gyarapította örökös tartományait, a Habsburgok Ausztria és Stájerország mellé Karintiát, Krajnát, majd Tirolt, Triesztet és Görzöt szereztek meg, a Luxemburgok pedig Csehországból északkelet felé terjeszkedve Sziléziát, a két Lausitzot s utóbb a Wittelsbachok bukása után Brandenburgot vetették uralmuk alá.

A három keleti tartomány — Bajorország, Ausztria, Csehország — dinasztiáinak hatalmi emelkedése a XII. század dereka óta aktuális keletre törekvésnek, a *Drang nach Osten* történelmi folyamatának egyik jellemző tünete volt. A frank és sváb császári házak bukásával és a francia hatalom egyidejű emelkedésével a németység nyugaton és Itáliában talaját veszítve, kelet és észak felé fordult s expanzív törekvéseinek új célpontjául a birodalommal szomszédos pogány szláv törzsek földjét és keresztény országokat választotta. A keresztetshadjáratok nyomán Európaszerte megindult s a nyugati országok ember- és energiafölöslegét lecsapoló nagy népmozgalomnak a franciák, olaszok és normannok kisázsiai és balkáni térhódításával párhuzamos jelensége volt a keleti irányú német kivándorlás és a birodalmi politika súlypontjának keletre tolódása. Magyar-, Cseh-, Lengyel- és Oroszország földjét sűrű rajokban lepték el a német telepések, kik addig műveletlen erdős és puszta területek művelésére és virágzó iparos-keres-

kedő községek alapítására vállalkozván, mindenütt szívesen látott vendégek voltak. Ugyanekkor indult meg az Elba-Oderaközi szlávok és a balti népek meghódítására és elnémetesítésére irányuló akció, minek eredményeként a régi szász örgrófságoktól és Csehországtól északra és északkeletre eső hatalmas területek hamarosan német uralom, vagy legalább is német befolyás alá kerültek.

A meissenai és thüringiai örgrófok hatósága alá került dalminci szlávok, a bennszülött szláv fejedelemmel 1134-ben kötött szerződés alapján a birodalomhoz csatolt és az Askániház uralma alatt örgrófsággá szervezett Brandenburg szorb és vile lakói, a mecklenburgi obodriták, a tengerparti pomeránok s a német lovagrend katonai uralma alá került poroszok a XIV. században már teljesen felszívódtak, beolvadtak a rájuk települő németységbe. A poroszok és pomerániak kivételével még ősi törzsneveket sem tudták megőrizni. Hasonló németesítő munka folyt a Rigát, Révait, Dorpatot és más városokat alapító telepések és német földesurak vezetésével Livlandban, Észtlandban és Kurlandban is, de itt nem vezethetett oly teljes eredményre, mert a német lovagrend birtokába került Livland (1237) területileg nem függött össze Poroszországgal. Közük élkelődött a Dűna és Memel folyók közt lakó független litván és smud törzsek tartománya, melyet a lovagok sikertelenül kíséreltek meg elfoglalni. A németységnek e nagy északkeleti rezervoárban hatalmas friss erői gyűltek össze s irányító erőivé lettek a későbbi német történeti fejlődésnek. E bázison épült fel a modern Németországot megteremtő újkori porosz hatalom s e bázison emelkedett már a XIV. században a Németbirodalom vezérlő hatalmának rangjára a francia Luxemburgok cseh királysága, melynek először sikerült ezt az újnemet területet a maga érdekszférájába kapcsolni. Mialatt az ököljog korának harcaiból nagy erőgyarapodással kikerült két délkeleti német dinasztia — Habsburg és Wittelsbach — a főhatalomért harcolva pazarolták erejüket, János cseh király (1310—1346), hol egyiket, hol másikat támogatva s ügyes diplomáciájával mindkettőjüket gyengítve, szinte észrevétlenül emelkedett fölibük és lett a birodalom legtekintélyesebb tartományurává, Magyarország szomszédságában a leghatalmasabb politikai tényezővé.

Francia imperializmus

A Luxemburg-ház hatalmának és tekintélyének gyors emelkedése a németországi belső viszonyokon kívül a vele szövetséges francia királyi ház hatalmi pozíciójának egyidejű megszilárdulásával is összefüggött. Franciaország az utolsó nagy császári dinasztia — a Hohenstauf-ház — bukása után, már a XIII. század derekán Európa vezető hatalmasságává lett s királyai e század utolsó negyedében az egykori frank császárokéhoz hasonló imperiális politika útjára tértek. A Capet-

ház világalrmi törekvéseinek első megnyilatkozása Szent Lajos testvéröccsének, Anjou Károlynak szicíliai és nápolyi trónfoglalása, a dinasztia itáliai uralmának megalapítása volt. Alig egy-két évvel később Károly teljes tudatossággal indult el a keleti császárok trónjának megszerzése felé vezető úton. Fülöp fiának Villehardouin Izabella kezével megszerzi a bizánci császársággal délről szomszédos achájai hercegséget és a thesszalonikéi király címét. Durazzót megszállva, állandó bázist teremt későbbi hadműveleteknek és gazdasági érintkezéseknek az albániai partokon. Az Árpádházzal kötött kettős házassági kapcsolat útján a balkáni hegemoniát akkor még birtokló magyar hatalom barátságát és szövetségét biztosítja. Végül 1273-ban Beatrix lányát házásítja össze a latin császári címet ősei jogán viselő utolsó Courtenayval. Ugyanezidőtájt Anjou Károly unokaöccse — III. Fülöp francia király — a Cornwall Richárd halála után gazdátlanul maradt német királyi és római császári koronák után nyújtotta ki a kezét, majd az Anjouktól elszakadt Szicília szigetét próbálta pápai támogatással birtokába venni. Három évtizeddel később IV. Fülöp az Avignonba költöztetett pápa fölött a régi nagy császárokéhoz hasonló befolyást és hatalmat kezd gyakorolni s új kísérletet tesz a német és római koronák megszerzésére. Saját testvérét, Károly valoisei gróft próbálta Nagy Ottó trónjára segíteni, kinek leánya, Katalin — anyjáról Courtenay Fülöp és Anjou Beatrix unokája s Anjou Fülöp tarantói herceg felesége — ez időben a konstantinápolyi császárnő büszke címét viselte. A nápolyi ág ekkor már magyar földön is gyökeret vert. II. Károly és Árpádházi Mária fiai közül az elsőszülött Martell Károlynak ivadéka Magyarországon, a harmadszülött Róbert Nápolyban uralkodott, Fülöp tarantói herceg felesége jogán császár volt, János gravinai gróf pedig az achájai hercegséget kapta meg hűbérül. Sikertelenül bár, Szerbia hódoltatását is megkísérelték s a családjukra szállt császári cím birtokában a keleti birodalomra is igényt formáltak. A császári trónért Bajor Lajos és Szép Frigyes közt folyó küzdelem során Róbert nápolyi király pápai kinevezés alapján egyideig egész Itália birodalmi helytartójaként szerepelt, IV. Károly francia király (1322—1328) pedig Frigyes bukása után az avignoni francia pápa segítségével újra megpróbálkozott a német királyi és római császári koronák megszerzésével.

Mind e törekvések a Capet-ház Karoling származásának jogalapjára felépített francia imperializmus megnyilvánulásai voltak s a császári dinasztiák bukása után megszerzett hatalmi állás megszilárdítását, az európai francia hegemonia intézményes biztosítását célozták. A Capetingek eredetük címén nemcsak a franciák, hanem az összes *francigenák*, vagyis az egykori Frankbirodalomhoz tartozó burgundok, németek és olaszok örökös urainak is vallották magukat s e joguknak előbb

a német korona és a császári méltóság megszerzésével, majd e törekvésük kudarca után a német király hagyományos jogainak megnyirbálásával igyekeztek érvényt szerezni. Anjou Károly egyenesen kétségbevonta a császári méltóság létjogosultságát, mert a keresztény világ egységét az isteni természetű pápai hatalom amúgyis biztosítja, az egyes országok kormányzata pedig az Isten kegyelméből uralkodó nemzeti dinastiák joga és kötelessége. Az avignoni pápák viszont a hagyományhoz ragaszkodva és a francia királyok császári aspirációit élesztve, elismerték a császári hatalom szükségességét, de a méltóság viselését és a felségjogok gyakorlását a pápa által Rómában végrehajtott koronázástól próbálták függővé tenni. Kétségbevonták, hogy a német fejedelmek által megválasztott német-római királynak e koronázás előtt Burgundiában és Itáliában bárminő felségjogai lennének s a császári trón üreseése esetére ez országokban maguknak követelték a birodalmi helytartó kinevezésének jogát. Mikor pedig Bajor Lajos 1328-ban haddal támadt a pápa jóvoltából Itália birodalmi helytartójává lett Róbert nápolyi király ellen, XXII. János még a német királyválasztás törvényességét is pápai megerősítéstől tette függővé és egyházi átkot mondott az ily megerősítés híján uralkodó Bajor Lajosra.

A francia világuralom elméleti megalapozásához IV. Fülöp igénybevette Dubois Péter normandiai jog- és hittudós tollát s ez *De recuperatione ierrae sanciae* című művében (1306) a világuralom megszerzésének gyakorlati programját is kidolgozta ura számára. Hosszadalmasan kifejtette, miként kellene Itália, Spanyolország és a bizánci császárság hódoltatása után a magyar trónért épp akkor küzdő Anjouk útján Magyarországot s végül Németországot is francia főuralom alá vetni, más szóval a régi Római-birodalmat lényegesen megnövelt alakban feltámasztani. Ez a fantasztikus világhódítási terv beleillett ugyan Szép Fülöp korlátot nem ismerő hatalmi törekvéseinek eszmevilágába, de ellentétben állt az újkori nemzetállam-rendszer e korban már élő erőként jelentkező alapeszméivel. Dubois könyve ezért inkább csak a franciák „gloire“-os elmejárásának egyik korai megnyilvánulásaként érdemel figyelmet, nagyobb reálpolitikai jelentőséget maga Fülöp se tulajdonított neki, a Capet-ház idősebb ágának 1328-ban bekövetkezett kihalása után pedig minden aktualitását elvesztette. Valois Károly fia, VI. Fülöp (1328—1350) király, szakított elődeinek romantikus világuralmi ábrándjaival. Annál erőteljesebben fogott és pedig sikerrel a franciák európai hegemóniájának reálpolitikai biztosításához. Ez a rokoni kapcsolatokon és politikai szövetségeken felépült koncepció aratta diadalát Bajor Lajos császár lassú, de következetes elszigetelésében és a vele szemben 1346-ban ellenkirállyá megválasztott Luxemburgi Árion Károly morva örgróf trónfoglalásában.

VIII. Lajos
francia király

IX. Szent Lajos

III. Fülöp

IV. Szép Fülöp

Valois Károly

Anjou Károly
a nápolyi és magyar uralkodóházak öse*

Bourbon Róbert

Lajos

VI. Fülöp
(1328—1350)

Blanka
f. Károly cseh trón-
örökös

Mária
f. Károly nápolyi
trónörökös

Katalin
c. császárné
f. Tarantói Fülöp

Isabella Péter

Bentrix
f. 1334: János
cseh király

Mária
f. 1347:
Róbert c. császár

János
francia trónörökös
f. (1332:)
Jutka cseh hgné

Margit
i. (1338:) Lajos
magyar király

Johanna
1. f. (1338:) Endre
magyar herceg
2. f. (1346:) Lajos
tarantói herceg

Lajos
tarantói hg
f. Johanna

Róbert
császár
f. Bourbon
Mária

Károly

(1350.)

Johanna

* Leszármazóit lásd e kötet 176. l.

Párizsnak és Avignonnak a régi Frankbirodalom feltámasztására s a francia-német perszonális unió megteremtésére irányuló korábbi törekvése megghiúsult az ébredező német nemzeti öntudat erős és következetes ellenállásán, de VI. Fülöp francia származású, francia műveltségű és franciabarát sógorának, a pápai trónt VI. Kelemen néven 1342-ben elfoglaló Rosiers Péter fécampi apát tanítványának német királlyá választása és császárrá koronázása a reálpolitika útjára tért francia imperializmus döntő győzelmével volt egyértelmű. IV. Károly németországi trónfoglalásával befejezéshez jutott annak a nagy francia koalíciónak kialakulása, mely egy egész Európát behálózó hatalmi szövetségben egyesítette az egytőről szakadt francia, nápolyi, magyar dinasztiákat, a francia eredetű cseh-német királyi házat, az avignoni francia pápát és a magyar udvar révén Lengyelország királyát is.

Lajos magyar király apjának 1342 július 16-án bekövetkezett halálakor ennek a hatalmas európai koalíciónak tagja volt, de nem állt ellenséges lábon a német császárpárttal sem. A békeszerető II. Albert osztrák herceg — Bajor Lajos császár híve — békés szomszédja és jó rokona volt már Károlynak s most Lajosnak is; unokaöccsét, Frigyes herceget meg éppen barátság fűzte a fiatal magyar királyhoz.

A délkeleti tartományok hódoltatása

Lajos király (1342—1382) és reá nagy befolyással bíró édesanyja a kedvező külpolitikai helyzetet mindjárt a trónváltozás után teljes mértékben igyekeztek kiaknázni. Tüstént hozzáfogtak a déli tartományokban Szerbia és Velence hatalmi törekvései miatt szükségesnek látszó katonai és diplomáciai akciók előkészítéséhez. A tizenhatéves király Macsó, Havaselve, majd a Tengermellék hódoltatására készült. Az anyakirályné a nehezebb, több tapintatot igénylő részt, Endre herceg nápolyi trónutódlásának biztosítását vállalta magára.

A Száva és Alduna jobbpartján a Drina alsó folyásától a Timok völgyéig húzódó macsói és kucsói bánságokat Barancs, Szendrő és Nándorfehérvár váraival együtt 1286-ban a szerb királyi tróntól megfosztott Dragutin István kapta hűbérül sógorától, IV. László magyar királytól, ő és fia, László, kormányozták azt az első Anjou-király idejében is, mígnem László 1321-ben szerbiai trónigényével kudarcot vallott, fogságba került s tartományára II. Uros szerb király tette rá a kezét. Ezidő óta a szerb hegyvidék lejtőjéig terjedő folyóparti sík területért állandó küzdelem folyt a magyar és szerb királyok közt. A Nemanjidáknak több ízben sikerült hatalmukat egészen a Dunáig kiterjeszteni, hogy azután újra visszavonuljanak a magyar túlerő nyomása elől. Legutóbb 1339-ben került a tartomány szerb kézre s Lajosnak trónralépte után első gondja volt annak visszaszerzése. Hogy és miképen folyt le a harc, nem ismeretes, de 1342 végén már újra magyar főúr — Ostfi

Domokos — állt a bánóság élén s mivel Dusán Istvánt ekkor már délfelé irányuló hódító törekvései kötötték le, a magyar kormányzat hamarosan megszilárdult, bár a határszéli harcok ezután sem szüneteltek.

Macsó, Nándorfehérvár, Galambóc és a régi kucsói bánóság elfoglalásával egyidőben állította Lajos király Losonczi Istvánt — a mohi csatában elesett Tomaj-nembeli Dénes nádor unokáját — a szomszédos Szörényi bánóság élére, hogy az 1330 óta hűtlen havaseltvi oláh vajda ellen tervezett hadjáratában biztos támasza legyen. Basarába-fia Sándor ellen 1334 tavaszán készült fel a király. A Szörényi bán nyugat felől, maga Lajos észak felől szándékozott támadni. De Dömötör váradi püspök diplomatikus közbenjárása és méginkább a királyi had erdélyi felvonulása megakadályozta a háborút. Sándor vajda személyesen jött el Brassóba a királyhoz; a tizennégy év előtti árulást jóváteendő, nagy ajándékokat hozott és földreborulva hódolt hűbérurának.

Cseh-lengyel konfliktus

Lajos király apósa hívására még ugyanez év végén kisebb sereggel Brünnbe ment, hogy résztvegyen a pogány litvánok ellen tervezett kereszteshadjáraton. A had, melyben Lajoson kívül János cseh király és Károly morva örgróf sógorokkal — Bourbon Péter francia herceggel — s a schwarzburgi, nürnbergi, hollandi grófokkal vettek részt, Szilézián át vonult Poroszországba s onnét a német lovagrend csapataival egyesülve indult Vilna ellen, de a litvánok ügyes taktikája miatt eredményt elérni nem tudott. Hazatérőben a német, cseh és magyar seregek Lengyelországon át vették útjukat s itt Kázmér király emberei törbecsálták a morva örgróft. Károly majdnem fogságba került, de ügyessége mégis megmentette s megtorlásul még 1345 nyarán apjával együtt erős had élén támadt Lengyelországra. A magyar királynak nem tetszett nagybátyja eljárása, a régi szövetség értelmében mégis elküldte támogatására segítőcsapatait. A cseh király már Krakkót ostromolta, mikor az északmagyarországi hadak élén Szécsi Miklós és Poháros Péter megérkeztek, a várat felmentették s a küzdőfelek közt fegyverszünetet létesítettek, amit egy év múlva béke követett. A lengyel-cseh háború veszedelme keresztezte Lajos délvidéki terveit s ezért VI. Kelemen pápa felhívására örömet közvetített harcbackeveredett két rokona és szövetségese közt. Ő maga a krakkói harcok idején már útban volt Horvátország felé, hogy fegyveres kézzel erőszakolja ki a hűtlen főurak és a dalmát városok hódolatát, mialatt az erdélyi végeket Lackfi András székely ispán védelmezte a Dnyeper-vidékről idáig kalandozó tatár csapatok portyázó becsapásaival szemben.

Dalmáciai hadjárat

A királyi sereg — számát a hozzácsatlakozó bosnyák hadakon felül húszezerre teszik — 1345 júliusának derekán ért

az Unna-menti Bihács-vár alá. Jövetelének hírére Subich Pál és Mladen kivételével az összes horvát urak hirtelen frontot változtattak s hűségüket hangoztatva járultak hódolatra Lajos király elé. Eljöttek a dalmát városok követei is váraik kulcsával, noha Velence nagy előkészületeket tett védelmükre és sok hadiszert küldött nekik. Előljárt a hódolatban és magyarbarátsága hangoztatásában a koronához mindenkor leghívebbnek bizonyult Zára városa; polgárai már torkig voltak Velence kéretlen gyámkodásával. Hűségéért azonban nagy árat kellett fizetnie, mert Lajos királyt az ország dolgai hamarosan hazaszólították s az ország védelmére csak kisebb sereget hagyott hátra a horvát bán vezérlete alatt. Dandolo András dogé e hírre tüstént hadat indított s a legnagyobb eréllyel készült Zára megbüntetésére, nehogy példáját a többi városok is kövessék. Partraszállított gyalogos és lovasseregei és hajóhada teljesen körülzárták a várost; a többi parti városok és a Velencével újra szövetkező horvát urak csapatai pedig tűzzel-vassal pusztítani, rombolni kezdték az ostromzáron kívül levő birtokait. A védelmükre rendelt horvát és bosnyák hadak tétlenül nézték az ellenség garázdálkodását, mert a két bán — Kotromanics István és Alsólendvai Miklós — Velencével állandó összeköttetésben állt s még Zára elvesztése árán is a béke fenntartására törekedett. Zára polgársága így magára maradt s a magyar és nápolyi segítség reményében egyedül látott a város védelméhez.

A várt segítség nem érkezett meg. Zára követei Endre hercegtől és Lajos királytól is biztatást kaptak, de Endrét épp a követ járás utáni napon meggyilkolták s e miatt a magyar felmentősereg hadbaszállása is elmaradt. Lajos király politikájának központjába a nápolyi kérdés került. Velencével és a szerb királlyal — épp a tervbevett nápolyi hadjárat érdekében — béketárgyalásokat kezdett. Dusánnal sikerült is békét kötnie, de Velence elfogadhatatlan feltételekkel állt elő. Mindössze 80.000 aranyat — mintegy 925.000 aranykoronát — ajánlott fel kártérítésül egész Dalmáciáért s maga a kikötővárosok egyikéről sem volt hajlandó lemondani. Ezt Lajos, bármennyire vágyott is a béke után, nem fogadhatta el. 1346 nyarán fegyvert fogott s a kortársak szerint nyolcvanezer emberrel a tengerpartra vonult. A hadsereg zömét a horvát és bosnyák csapatok alkották, de az anyaország bandériumai, a kún és jász könnyű lovasság, a koronához mindig hű vegliai Frangepánok zászlóaljai, Bertrand aquilejai pátriárka segítőcsapatai s a hadjáratra felfogadott német és cseh zsoldosok hada is a királlyal volt. A királyi had teljesen bekerítette a Zárát körülvevő velencei támadósereget. Ez két tűz közé szorítva, a vár bástyáival párhuzamosan kiépített fabástyáik öve mögé húzódva védekezett. Néhánynapi heves előcsatározás után július 1-én került döntő ütközetre a sor. A királyi sereg és a záraiak két oldalról

szorongatták a velencéseket, mikor a hajóhad legénysége partraszállt s a fabástyákat ostromló záraiakat hátbatámadta. Meglepő közbelépésükkel a küzdelem Velence javára dőlt el. A zárai sereg vesztesége igen nagy volt, de a királyi hadból is sokan sebesültek meg, köztük a horvát bán is, kit utóbb a záraiak a bosnyák bánnal együtt árulásról vádoltak. Lajost a vereség lesújtotta, de a háborút mégsem folytatta, mert Záráért nem akart lemondani nápolyi terveinek gyors végrehajtásáról, amihez Velence jóakarató semlegességére feltétlenül szüksége volt. Ezért megfogadta a velencei béke létrehozásán fáradozó bosnyák bán tanácsát s a megsebesült Alsólendvai Miklós helyébe kinevezett Szécsi Miklós horvát-szlavón bánt kisebb sereggel hátrahagyva, maga a derékhaddal hazatért.

Velencében jól tudták, hogy Lajos az első ütközet után nem gyengesége miatt adta fel a küzdelmet, hanem nápolyi vállalkozásának sikere érdekében s tudták azt is, hogy evégből a köztársaság barátságára, sőt esetleg pénzére is szüksége lehet. Ezért azonnal békét kínáltak, mégpedig a győzelmüket megelőző ajánlatuknál kedvezőbb feltételek mellett. Most már 160.000 aranyat — az előbbi összeg kétszeresét — kínálták fel a dalmáciai joglemondásért s bizalmasan azt is közölték Lajossal, hogy Johanna nápolyi királyné és Dusán szerb cár szövetségajánlatát iránta és igazságos ügye iránt való tiszteletből ridegen visszautasították. A király ezt a hírt örömmel fogadta s a város autonómiájának és polgári biztonságának garanciája mellett Záráról lemondani is hajlandónak mutatkozott, de dalmáciai felségjogainak eladásáról még tárgyalni sem akart. Mivel Velence mereven ragaszkodott álláspontjához, a békekötés meghiúsult. Zárát védői 1346 végén az éhínség miatt kénytelenek voltak feladni s evvel a hadjárat véget is ért. Buda és Velence közt pedig nemsokára újra megindultak a tárgyalások, mert a nápolyi ügy fejleményei mindsürgetőbben követelték a békeállapot helyreállítását.

A nápolyi trónöröklés kérdése

A nápolyi kérdés még 1343 januárjában Róbert király halálával lett aktuálissá. A szentszék hűbérurasága alá tartozó szicíliai királyság trónöröklési rendjét VIII. Bonifác pápának az 1264. évi hűbéri szerződés magyarázataképpen 1297-ben kiadott rendelkezése olyképp szabályozta, hogy a királyhoz viszonyítva ugyanazon fokon álló családtagok közül a férfiak minden nőt megelőzzenek, az ugyanazon az ágon állók közül mindig az elsőszülött örököljön, elsőszülött férfinek pedig — ez volt Bonifác hozzátoldása — a király halálakor élő családtagok közül az tekintessék, aki neki legközelebbi fokon álló rokona s a többenél idősebb. Ez a szabályozás megfelelt a szentszék és II. Károly azon törekvésének, hogy a magyar trónra szánt gyermek Károly Róbertét — ki a lineális szukcessziót biztosító hűbéri szerződés szerint a trón örököse volt — kizárják az

uralkodásból és nagybátyját, a harmadszülött Róbertét segíték trónra, de — személyre lévén szabva — az elvi kérdést nem tisztázta. Inkább homályossá tette, hogy a lineális, avagy a graduális öröklés van-e érvényben? Róbert király egyetlen fiának, Károly kalábriai hercegnek halála után kétség is támadt, vajjon az ő idősebb leánya, vagy Róbert testvéröccse, avagy legidősebb unokaöccse lett-e a trón törvényes örökösévé? Mivel Bonifác pápa csak primogenitusról és nem primogenitáról szolt, az ő rendelkezéseinek szószerinti értelmezése mellett János achájai, később durazzói herceg lett volna az örökös. Az eredeti Anjou Károly-féle rendelkezések viszont a lineális öröklés jogán következő I. Károly magyar király jogigényét támogatták. Róbert evvel szemben a hozzá rokonsági fok szerint legközelebb álló kiskorú unokáinak — Johannának és Máriának — trónutódlását vitatta, Bonifácnak az elsőszülöttségre vonatkozó magyarázatát a leány ágra is kiterjesztve. Nehogy azonban a család összes férfitagjai összefogjanak a kis leányok ellen, egységre lépett a magyar királlyal gyermekeik összeházásítása tekintetében s miután 1332-ben az örökösödésre nézve megegyeztek és gyermekeiket egymással eljegyezték, Johannát és Endrét trónja örököseiül jelölte ki. A magyar szövetség jó védelmet látszott biztosítani a kis leányoknak a nápolyi hercegek esetleges trónkövetelői aspirációival szemben. András herceg — akkor járt hatodik évében — megkapta a trónörökösöket megillető kalábriai hercegséget és magyar dajkája, magyar nevelője és kamarásai s az öreg Róbert választotta papi nevelője — frá Roberto di Mileto — társaságában Nápolyban maradt, hogy az uralkodásra alaposan elkészüljön. 1342 tavaszán, mikor ő maga tizenötödik, Johanna tizenhatodik évében járt, az esküvőt is megtartották. I. Károly jogigénye közben a nápolyi trónra az achájai hercegségről a tarantói ág javára lemondani kényszerült János durazzói hercegnek 1335-ben történt halála miatt még erősbödött: mint II. Károly nápolyi király legidősebb férfiunokája most már a graduális öröklés címén is ő lett az örökös. 1342 derekán bekövetkezett halála azonban egészen új helyzetet teremtett.

Róbert király ifjabb testvéreinek — Fülöp tarantói és achájai hercegnek s János durazzói hercegnek — fiai a családfán egy fokkal közelebb álltak Róberthez, mint a magyar Anjouk s közülük a húszéves Durazzói Károly és Tarantói Róbert, idősebbek is voltak náluk. A Bonifác-féle rendelkezés értelmében így I. Károly halálával trónigényük keletkezett s ezt a két ifjú szülei — Valois Katalin császárnő és Talleyrand-Périgord Ágnes durazzói özvegy hercegnő — előkelő rokonságuk segítségével azonnal érvényesíteni igyekeztek. Katalin hatalmas pártfogóra talált testvérbátyjában, VI. Fülöp francia királyban, ki anyja révén édes unokaöccse volt az öreg Róbertnek és patrónusa az avignoni pápának. Ágnes a párizsi és avignoni

I. Károly
nápolyi király

Arpádházi Mária

II. Károly

Martelli Károly

Róbert
nápolyi király † 1343

Margit
† Valois Károly

Fülöp
tarantói herceg
† 1331

János
duraZZói herceg
† 1335
f. Talleyrand
Périgord ágnes

I. Károly
magyar király
† 1342

Károly
† 1328

Mária
† 1328

VI. Fülöp
francia király

Katalin

I. Lajos
magyar
király
* 1326

Endre
kalábriai
herceg
* 1329

Johanna

Mária

Róbert
* 1323

Lajos
* 1325

Fülöp

Károly
* 1322

Lajos
* 1324

Róbert

udvarokban egyaránt nagy befolyással bíró testvérbátyjára — Talleyrand bíbornokra — támaszkodhatott. Könnyen meg tudták nyerni a trónörökösül kiszemelt hercegnőket is, kik Katalinnak anyjukról unokahúgai voltak s elhagyatott árvaságukban inkább vonzódtak élvezetvágyó és élvezeteket szerző rokonaikhoz, mint szigorú erkölcsű mostohanagyanyjukhoz, a pietisztikus hajlamú spanyol Sanziához, kinek hatása alatt maga Róbert is mindinkább elmerült teológiai stúdiumaiban. Az öreg királyi pár bizalmas környezete ezidőben már szinte kizárólag tudósokból, papokból, franciskánus szerzetesekből állt, maga Róbert mélyen belebocsátkozott a teológiai vitákba, míg felesége valami misztikus buzgólkodás rabja lett. A kormányzást átengedték a főméltóságviselőknek, az udvari élet vezetését pedig könnyűvérű és hatalomvágyó sógorasszonyaiknak, kik így szabad kezet nyertek a kis leányok „nevelése” körül is.

Endre mellőzése

Katalin császárnő bizalmasai, Artois Károly és Bertrand — Róbert király természetes fia és unokája — és sógoruk, a firenzei kalmár fiából Katalin mindenható kegyencévé és gyermekei nevelőjévé lett Acciajuoli Miklós voltak. Mellettük az alacsonyszármazású és alacsonyleikű De Cabanisok jutottak még befolyáshoz. E család feje a mosónőből udvari szoptatós-dajkává, majd Valois Mária kalábriai hercegné komornájává, Johanna maestrájává, nevelőanyjává és udvarhölgyévé előlépett Cataniai Filippa volt, a mór szakácsból lovaggá ütött és udvari tisztségekre emelt De Cabanis Rajmund szenesál özvegye, ő volt leányaival és menyével — a hírhedt Ceccanói Margittal — együtt Johanna bizalmának letéteményese s egyúttal lelkének és erkölcsének megrontója is. Ezek a hitvány emberek — nyilván Katalin utasításai szerint — tervszerűen ócsárolták és gyalázták, „durvának” „barbárnak” csúfolták Endrét fiatal felesége előtt s míg férje hitelét ilyképen lerontották, magát a hercegnét könnyelmű élvezetekhez szoktatták. Egyik kedves után a másiknak karjaiba vezetve, igyekeztek a hatalomraéhes császárnő terveinek s a maguk silány érdekeinek engedelmes eszközévé nevelni. Szándékuk e részben kudarcot vallott Johannának hamar kibontakozó erőszakos természetén, hatalomvágyán és ellentmondást alig tűrő határozottságán, de bizalmát és vonzalmát meg tudták nyerni, erkölcsait pedig teljesen megrontották. A szelídebb lelkületű Máriánál nem értek el ily sikert, nem is fordítottak oly nagy gondot megrontására, ő a Katalinnál kevésbé romlott, inkább csak ravasz és intrikus Ágnes hercegnő befolyása alá került, ki Károly fia számára próbálta a kis leány szívét és kezét megnyerni, mialatt Katalin a maga fiát — Tarantói Róbertét — Endre férji jogainak sérelmével segítette Johanna ágyába.

Ebben a környezetben, a teológiai miszticizmus légkörében ájtatoskodó öregek és a korai renaissance világi örömeit haj-

szoló fiatalabbak ellentétes érdekű és ellentétes felfogású tábora közt, idegenként állt a gyermekből még alighogy ifjúvá serdült Endre herceg. Magyar nevelői és a szegénységi vita kérdésében Avignonnal szembekerült frá Roberto a finomkodó francia és olasz udvaroncokhoz viszonyítva tán nehézkes, érdekesebb modorú, de — Petrarca szavai szerint — „mélyérzésű, szelídkedélyű,” egyeneslelkű és lovagias ifjúvá nevelték. Endre herceg így a középkori miszticizmus és az ébredő humanizmus egymásmelleit élő, ellentétes világa közepette a lovagkor eszméinek, a magyar Anjouk szellemének volt képviselője. A nápolyi nemesség, sőt a királyi család körében is sok híve volt Endrének s köztük oly komoly és tekintélyes férfiak is, mint De Baux Bertrand országbíró, Róbert király unokaöccse. De a hercegnők környezete ellenségeiből tellett ki s ezeknek sikerült Johannát tőle, Máriát pedig a magyar házasságnak még a gondolatától is elidegeníteniök. Cselszövéseik az öreg királyra sem maradtak hatástalanul. Endrét és Johannát ugyan összeadatta, de végrendeletében már egyedül Johannát s az ő magtalan halála esetére Máriát nevezte ki örökösivé. Endrének felesége netáni halála után a salernói hercegséget szánta kárpótlásul, a kormányzást pedig Johanna huszonötödik életévének betöltéséig saját özvegyére és néhány főúrra — köztük Artois Károlyra — bízta.

Róbert király unokáinak zavartalan uralmát vélte végrendeletével biztosítani; e helyett az elégedetlenség és testvérharok magvát vetette el. Rendelkezései senkit sem elégítettek ki. A pápai hűbérúr rossz néven vette, hogy a kormányzókat az ő megkérdése és jóváhagyása nélkül jelölte ki. Sanzia királyné inkább kolostorba vágyott, semmint az ország kormányzására. Endre herceg és hívei az 1332. évi szerződés értelmében őt megillető jogoknak elkobzása és a neki szánt lealázó szerep miatt lázongtak. Johannát uralkodói jogainak korlátozása és a szigorú életű Sanzia gyámkodása keserítette. Katalin és Ágnes fiaik mellözése miatt elégedetlenkedtek, akik felfogásuk szerint méltóbbak voltak Endrénél a királyi férj szerepére. Az általános elégedetlenség hamarosan családi viszályá fajult s Johanna ezt kihasználva, nagynénje segítségével kezébe ragadta a tényleges hatalmat. VI. Kelemen pápa pedig elfogadta az új királynő hűbéres hódolatát és megerősítette őt királyi méltóságában. Egy szava sem volt Endre mellözése, az elődje közvetítésével létrejött örökösödési szerződés megszegése ellen. Ha gondolt is rá, hogy Endrét jogsérelem érte, mikor a királyi férj dicstelen szerepére alázták, gondolatait bölcsen elhallgatta, mert a szentszék fölött gyámkodó hatalmas francia király testvére és unokahuga ellen fellépni semmi kedve sem volt.

Erzsébet királyné nápolyi útja

Endrét hívei magyar segítség igénybevitelére unszolták s ő meg is fogadta tanácsukat. Követeket küldött Visegrádra.

Anyja és bátyja támogatását kérte durván megsértett jogainak biztosításához. Lajos és Erzsébet nem is késlekedtek a közbelépéssel s mivel a trónkérdés elintézése elsősorban a pápai hűbérúrtól függött, ők igyekeztek Endre ügyének megnyerni. A király éppen Visegrádon tartózkodó rokonával, Habsburg Frigyes herceggel tüstént Prágába utazott, hogy Luxemburg Károly morva örgrófot — Lajos ifjú menyasszonyának apját és Frigyesnek nagybátyját — VI. Kelemen pápa informálására kérjék. Károly mindjárt el is küldte követeit egykori tanítómesteréhez, hogy Endre szerződésileg biztosított trónöröklésének elismerését és megkoronáztatása elrendelését szorgalmazzák. Lajos király pedig hazatérve, levélben szólította fel nápolyi rokonait és az országnagyokat, hogy Endrének, mint a trón jelenlétükben és hozzájárulásukkal kijelölt örökösének hódoljanak.

Erzsébet anyakirályné ezalatt útrakészült, hogy a nápolyi udvarral fia érdekében személyes tárgyalásokat kezdjen s a helyszínén szerzett tapasztalatok birtokában adja meg az utasításokat az avignoni udvarba küldendő követeknek. Fellépésének súlyát és külső tekintélyét biztosítandó, 1343 júniusában nagy és fényes kísérettel indult el útjára. A főrangú udvari dámákon, szolgálattévő kamarásokon és testőrző vitézeken kívül a politika és jogtudomány útvesztőiben járatos főurak és főpapok egész sora kísérte, köztük Gilétfi Miklós nádor, Nagymartom Pál országbíró, Csór nb. Gönyüi Tamás lipthói, Apponyi Tamás nyitrai és Frangepán Duim modrusi ispánok, Vid nyitrai és Miklós egri püspökök, Vásári Miklós esztergomi. Kanizsai István budai és Gergely csázmai prépostok. Zengben népes küldöttség élén az akkor még barátságos velencei köztársaság három előkelő polgára várta a királynét, hogy ők a magyar király iránt érzett tiszteletből felszerelt három gályán Manfredoniába kísérik, hová Endre és Johanna hasonló ünnepélyes kísérettől követve személyesen jöttek elébe.

Erzsébet nápolyi bevonulásának pompájáról a szemtanúk nagy elragadtatással írnak. Hasonló magasztalással emlékeznek meg a magyar királyné páratlan bőkezűségéről is, aki a férje életében felhalmozott kincstári készletből 21.000 márka színtaranyat, 27.000 márka ezüstöt és félköböl aranypénzt vitt magával és küldetett maga után Itáliába, hogy — a kegyes célokra, alamizsnára és szolgálatok jutalmazására fordított bőkezű adományokról nem is szólva — fia híveit megjutalmazhassa s a nápolyi és avignoni udvarokban irányadó személyeket fejedelmi ajándékaival lekötelezze. Az avignoni udvarba egy évvel utóbb küldött s a kincstár kimerültsége miatt adóból behajtott 4000 márka ezüsttel együtt mintegy huszonkét millió aranykoronára, vagyis a Velencétől Dalmáciáért kínált váltság tizenháromszorosára rúgó hatalmas összeg bizonyítja, mily

nagy fontosságot tulajdonított a magyar udvar a nápolyi trón megszerzésének. Áldozata azonban hiábavalónak bizonyult.

A bányakincsekben gazdag Magyarország hat-hét évi aranytermésének megfelelő érc és ércpénz hasztalanul ömölt szét Itáliában és Avignonban. Erzsébet Nápolyban ígéretnél, fogadkozásoknál, hízgeléseknél egyebet elérni nem tudott s a nyitrai püspök és Pál országbíró vezetésével Nápolyból Avignonba küldött követségnek is csak hosszú alkudozással és a már említett „000 márka ezüst — közel három millió aranykorona — felajánlása árán sikerült Johanna velük ment követeinek és Talleyrand bíbornoknak aknamunkáját ellensúlyoznia és a döntést kierőszakolnia s ez a döntés korántsem volt kielégítő. A pápa csupán arra adott engedélyt, hogy a királyság ideiglenes kormányzatával megbízott Aymerik bíbornok a herceget „mint Johanna férjét“ vele együtt királlyá koronázza és felkenje, ha „engedelmességet fogad“ a bíbornoknak. Endre és édesanyja tisztában voltak vele, hogy Endre pozíciója a pusztai cím birtokában alig fog megjavulni s felesége és rokoni mindent elkövetnek majd tényleges uralmának meghiúsítására. Ily körülmények közt a királyné legjobbnak vélte, ha fiát hazaviszi, de utóbb mégis engedett De Beaux Bertrand rábeszélésének s 1344 tavaszán egyedül indult haza. Nápolyban pedig a királyné távozása után új erővel tört ki a küzdelem.

Endre meggyilkolása

A Boccaccio könnyűvérű műzsját gáláns történetek írására Ösztönző ifjú királynőnek és nagynénjének erkölcstelensége és könnyelműsége, alantas lelkű híveiknek pénzéhsége és hatalomvágya ledér örömök, gonosz ármányok, ádáz küzdelmek tanyájává alacsonyította a szellemében és erkölcseiben már a „bölcse“ Róbert és „kegyes“ Sanzia idejében átalakult nápolyi udvart. Az öreg pár a maga vallásos és karitatív kedvteléseibe merülve, talán észre sem vette, miképen alakult át körülöttük minden Katalinnak és környezetének hatása alatt, de Petrarca — az *Italia unita* félezer év múltán megvalósult gondolatának költőapostola — ott jártában elszörnyedve tapasztalta a nagy erkölcsi süllyedést Nápolyban, ahonnét még nemrégén az olasz egység megvalósítását várta. Keserű szavakkal emlékezik meg a napirenden levő tobzódásokról, utcai verekedésekről, orgyilkosságokról, pogány gladiatori küzdelmekről és az udvaroncok romlottságáról. Az udvarban ekkor már Johanna és Katalin kegyencei, Artois Károly és Bertrand, Acciajuoli Miklós, De Cabanis Filippa és gyermekei voltak a hangadó személyek. Filippa menyé és leányai, három elvetemedett asszony, Johanna legbizalmasabb udvarhölgyeivé léptek elő s amint hatalomra jutottak, nyíltan és szemérmetlenül láttak asszonyaik terveinek előmozdításához. Útjukban már nem állt senki. Sanzia királyné Erzsébet hazautazása után néhány hónappal zárdába vonult s ott nemsokára meg is halt, Aymerik bíbornok pedig

visszatért Avignonba. A tarantóiak emberei nyílt harcba kezdtek Endre és a durazzóiak híveivel. Ezek színleg Endrét pártolták, de titkon maguk is áskálódtak ellene. Ágnes hercegné Talleyrand bíbornok útján szerzett pápai felmentés birtokában Károly fiát titkon összeeskettette Máriával s evvel meghiúsította annak István magyar herceggel, másrészről az ifjabb tarantói herceggel tervezett házasságát. A császárnő erre titkos paráznság vádjával illetve sógornőjét s méreggel vészéjtette el, holott ugyanekkor ő maga Acciajuolival, Johanna pedig felváltva Artois Bertranddal, De Cabanis Róberttel, Capano Jakabbal és Tarantói Róberttel szinte a nagy nyilvánosság szemeláttára szótték szerelmi viszonyaikat. S a tarantóiak, durazzóiak és maga Johanna folytonos torzsalkodásuk ellenére a legjobb egyetértésben áskálódtak a pápai udvarnál Endre ellen, ki egyre-másra küldte követeit Avignonba a megígért koronázás időpontjának kitűzését sürgetve, de határozott választ kapni nem tudott. Végül is újra bátyja közbenjárását kellett kérnie s ennek meg is lett az eredménye. Gergely Csanádi püspök és Pál országbíró avignoni követsége rávette VI. Kelement ígérete beváltására. A pápa, miután 1345 januárjában már elrendelte Johanna környezetéből többeknek eltávolítását, ugyanez év szeptemberében kitűzte a kettős koronázás idejét is.

Endre nem titkolta, sőt fennen hirdette, hogy megkoronáztatása után ellenségeivel erélyesen le akar számolni s ez megpecsételte sorsát. Ha a koronázás tüstént Róbert halála után megtörténik, minden jóra fordulhatott volna, hiszen volt egy rövid időszak, mikor Johanna komolyan vonzódni kezdett urához s ha akkor Endrének hatalom van a kezében, eltávozhatta volna környezetükből a cselszövőket. De mire a pápai rendelet megjött, késő volt. Katalin és Johanna kegyencei tovább élvezték már a hatalmat, semhogy küzdelem nélkül lemondhattak volna róla s mivel Endre trónralépte egyértelmű volt bukásukkal, összeesküdtek élete ellen. A főmozgató maga Katalin császárnő volt, ki Endre holttestén át saját fiát akarta a trónra emelni. A gyilkosság tervét Artois Károly és Bertrand főzték ki. Segítőtársai a De Cabanis-család tagjai közül kerültek ki s maga az áldott állapotban levő királyné is tudott a -dologról. Merényletük színhelyéül az összeesküvők Aversát választották, hova jól sikerült vadászat után szeptember 18-án nyugovóra tértek be. A herceg híveit a kastélyban szállásolták el, ő maga azonban feleségével a várfalon kívül eső kolostor vendég-lakosztályában szállt meg s ugyanitt ütöttek tanyát a gonosztevők is. Éjszaka valami ürügy alatt kiszóltították a herceget hálóterméből s mikor ez hálóköntösben, fegyvertelenül kisietett, megrohanták, nyakába erős küzdelem után hurkot vetettek és megfojtották, miután felesége az ajtót magár azárva, menekülése egyetlen útját is elvágta. Holttestét azután a kolos-

tor kertjébe vetették, ott talált rá a zajra felébredt magyar dajkája.

A királyné a részvét minden látható jele nélkül vett tudomást férje haláláról s még a halottat megtekinteni sem volt hajlandó. A nápolyi gyászszertartás után azonban súlyos bánatról panaszkodó levélben adta tudtára az eseményt pápai hűbérurának, a magyar rokonoknak, Itália fejedelmeinek és városainak. Leveleinek célja a gyilkos leplezése volt. Endre hűtlenségére és könnyelmű kalandjaira célozgatva, szerelmi bosszú áldozatának igyekezett őt feltüntetni. De szava sehol sem talált hitelre. Erzsébet asszony, a magyar dajka mindent elmondott, amit tudott, a szerencsétlen herceg híveinek s az egyik ajtónálló kamarás sem tudta a titkot megőrizni. így lassanként kiszivárgott a valóság s mindenütt suttogni, majd nyíltan is beszélni kezdték, hogy a tettesek udvari emberek, a királyi hölgyek legbizalmasabb hívei, a felbujtók pedig maguk a hölgyek voltak. Voltak, akik a hercegeket is részességről vádolták s a magyar udvarhoz a durazzóiak nagybátyjának, Talleyrand bíbornoknak, bűnrészességét hangoztató értesítések is jöttek. A híreket ide Endre híveinek küldöttei és a koronázásra Avignonból Nápolyba érkezett magyar követek hozták. Az ő elbeszélésükből értesült Lajos király és édesanyja is a gyasztett előzményeiről és körülményeiről, de arról is, hogy a nápolyi nép velük együtt bosszú után kiált s hogy a derék De Beaux Bertrand titkon már meg is kezdte a bűnösök kinyomozását. Lajos király a gyalázatos merénylet minden részletéről tájékozódást szerezve, szenvedélyes hangú levélben kérte a pápától és Nápoly nagyjaitól öccse gyilkosainak haladéktalan perbefogását és kivégeztetését, míg a nápolyi és itáliai közhangulat a hercegeket kényszerítette cselekvésre. Az egész néppel együtt Durazzói Károly, sőt az anyjuk vétkébe be nem avatott Tarantóiak is a bűnösök elfogatását és szigorú megbüntetését követelték.

VI. Kelemen állásfoglalása

A pápai udvar azonban egyelőre még halogatta az ügy erélyes elintézését. VI. Kelemen kiadta ugyan az ismeretlen tetteseket becstelenné és jogfosztottá nyilvánító generális perlevelet s erről a gyilkosság után tíz nappal írt levelében Lajos királyt is értesítette, de a nyomozásra felhatalmazó speciális perlevél kiadását, — úgy mondá: „rövid időre“ — elhalasztotta.

Az avignoni pápa halogató eljárásának oka a Johanna bűnösségéről szárnyrakapott és alapos gyanúra okot adó hír volt. Ha a királynéra csakugyan rábizonyul bűne, trónján tovább meg nem maradhatott volna s ez a pápai udvart kellemtelen helyzet elé állította volna. Magyar felfogás szerint Johanna után Lajos király volt a trón várományosa, a VIII. Bonifác-féle rendelkezések értelmében viszont Károly durazzói herceg, Róbert végrendelete alapján Károly felesége igényel

hette a koronát. A szentszéknek kellemetlen lett volna ez ügyben döntenie s ezért a per megindításával mindaddig késlekedett, amíg Johanna gyermeke meg nem született. Fiú születése esetén ugyanis a trónöröklés kérdése a magyar udvart is kielégítő módon látszott megoldhatónak, ha ugyan Lajos és édesanyja el fogják ismerni Johanna fiát Endre törvényes gyermekének. Bármennyire méltányolta és jogosnak tartotta is VI. Kelemen az anya és testvér felháborodását — mint ez Lajossal és Erzsébettel szemben a legkényesebb helyzetekben is követett engedékeny és tapintatos fellépéséből, valamint Johannával szemben használt kemény korholó szavaiból világosan kitűnik — a nápolyi és magyar koronák egyesítéséhez hozzájárulni semmiképen sem akart.

A pápa-nevelte II. Frigyes császárral szerzett tapasztalat óta a szentszék nem tartotta megengedhetőnek, hogy Itália déli részében más országában nagy erővel rendelkező, hatalmas fejedelem kerüljön uralomra. Ezért akadályozták meg, hogy a császári cím a nápolyi királyok tekintélyét gyarapítsa. Ezért egyeztek bele, sőt talán kezdeményezték, hogy II. Károly után a dinasztia magyar ága az öröklésből kizárassék. Ezért igyekezett most VI. Kelemen is Lajos igényeit születendő unokaöccse trónutódlásának biztosításával leszerelni. Hasonló hatalmi okok szólították sorompóba Lajos ellen a szentszék fölött gyámkodó francia királyt is, akinek semmiképen sem lehetett ínyére, hogy Itáliában a magyar királynak döntő szerep és elhatározó befolyás jusson. Ez a veszedelem pedig közvetlenül fenyegetett, mert Lajos király az aversai gyilkosság után tüstént jelentkezett igényeivel s a nápolyi királyság nagyjait hódolatra szólította fel, Endre után ő lévén — nagyapja, az elsőszülött Martell Károly jogán — a szicíliai korona örököse. Kelemen pápa ezért érdemleges nyilatkozatot mindaddig nem tett, míg 1345 karácsonján Endre utószülött fia világra nem jött. Alig született azonban meg a kis fiú, kit anyja éppen a magyar rokonok iránt való kedvezésből Martell Károlynak nevezett el és Endre magyar dajkájának gondozására bízott, tüstént útnak indította követeit Magyarországra, de mire ezek megérkeztek, már Lajos követei — Albert oppelni herceg, Apponyi Tamás és Ugodi Csenek — is útnban voltak Avignon felé.

Követei útján és velük küldött levelében Lajos király elkeseredett hangon tett szemrehányást VI. Kelemennek, hogy Endre koronázásának halogatásával — akaratlanul bár — okozója lett korai halálának. Követelte a bűnösök, köztük a királyné és Talleyrand bíbornok szigorú megbüntetését s Johannának a szicíliai hűbértől leendő megfosztását. Kérte továbbá a pápát, hogy a megüresedett hűbért VIII. Bonifác trónöröklési rendelkezései értelmében neki, mint a főág „elsőszülöttének“ és István öccsének adományozza. Tiltakozást

jelentett be végül Johannának Róbert tarantói herceggel tervezett házassága ellen, mire nézve az — hír szerint — pápai diszpenzációt kért, holott a büntetőjog szabályának értelmében, mint gyanúsított, perének befejeztéig nem is léphet házasságra.

A kemény hangon írt levélre VI. Kelemen meglepően tapintatos választ adott. Mentegetődzik a vád ellen, mintha a koronázást ok nélkül halogatta volna; a halasztást a jogkérdés bonyolultságával indokolta meg. Bizonygatta, hogy a gyilkosok felett való ítélkezést sem kívánja késleltetni, hiszen az eljárást tüstént a tett hírére elrendelte és csak azért függesztette fel, hogy Lajos kívánságára az ő izenetét és bizonyítékait bevárja. Megígérte, hogy Johanna házasságához egyelőre nem járul hozzá s amennyiben bűnösnek fog bizonyulni, a hűbér új birtokosának megválasztásakor gondolni fog a magyar királyra és öccsére is. Kijelenti azonban, hogy amíg Johannára a bűn kétségtelenül rá nem bizonyul, őt trónjától megfosztania nem áll módjában. Lajos háborús szándékaira célozva, még azt is figyelmébe ajánlotta a királynak, hogy az egyház ellenére semmit se kezdjen az ügyben.

A levélváltás és a pápai követek meghallgatása után Lajosnak alig lehetett kétsége, hogy Avignonban diplomáciai úton nem érheti el Johanna megbüntetését és saját nápolyi igényeinek elismertetését. A pápa óvatos, de a főkérdésben mégis határozott válaszából azt is kivehette, hogy a szentszék mindent el fog követni Johanna tisztázására, nehogy őt — a írancia király hűgát — a tróntól megfosztania s a szicíliai hűbér-ről újra rendelkeznie kelljen. Mindezek tudatában elhatározta, hogy fegyverrel kezében szerez érvényt jogainak.

Külpolitikai irányváltozás

A nápolyi kérdés fegyveres megoldásának terve irányváltozást jelentett a magyar külpolitikában. Károly király nápolyi törekvései szerves láncszemként illeszkedtek a Capet-Anjou-ház imperiális politikájának keretébe s bennük a magyar Anjou-ház hatalmi terjeszkedésére irányuló dinasztikus törekvés szempontjai is felismerhetők, világuralmi célzatuk mégsem volt. Károly nem törekedett a szicíliai és magyar koronák egyesítésére, az 1332. évi tárgyaláson ilyesmiről nem is esett szó. A szerződés csupán szövetséget létesített a két királyság között s ez a velencés-szerb-koalíció ellen irányuló szövetség a magyar királyság hagyományos balkáni törekvéseit volt hivatva alátámasztani. Nagy Lajos most ezt a reálpolitikai gondolatot imperiális méretű világpolitikai koncepcióvá bővítette. Nápolyi trónigényének bejelentésével és fegyveres fellépésével az aversai gyilkosság következtében felborult szövetséget perszonális unió alakjában kívánta feltámasztani s egyúttal a lengyel trón örököse is lévén, a régi császárokéval vetekedő hatalmas világbirodalom alapítására tört. Fellépésé-

nek közvetlen indítóoka a kor felfogása szerint családi kötelességként reáharuló bosszú vágya volt, de emellett lelkében lapangó más, nemesebb vágyak is ösztönözték. A húszéves ifjú minden lelkességével vágyott a hírre és dicsőségre. Eszményképeinek — a krónikából egész Európa keresztshadainak vezéreként ismert magyar elődének, világralomra törő francia rokonainak és a világhódító makedón királynak — példájára maga is a világhódítók közé óhajtott emelkedni. A magyar koronával fején és a lengyel korona ígéréssel tarsolyában indult el a harmadik koronáért Nápolyba, hogy azt megszerezve, három hatalmas országot felölelő világbirodalmat alapítson. Nagy vállalkozását céltudatos diplomáciai akcióval készítette elő s egész Európát behálózó szövetségshálózat létesítésével fogott célja kiviteléhez.

Az aversai gyilkosság nemcsak Endre ifjú életét oltotta ki, végzetes csapást mért a francia imperializmus jegyében kialakult európai koalícióra is. A magyar király eddigi szövetségesei közül Nápoly királynője nyílt, a francia és cseh királyok, sőt az avignoni pápa is leplezett ellenségként kerültek vele szembe. A pápát aggodalommal töltötte el Lajos trónigénye s ezért a gyilkosság felett érzett felháborodását a tettesekre korlátozta. Koronás bűntársuk védekezését és mentségeit elfogadta, sőt trónja védelmében is támogatta. A francia királyt közeli rokoni kapcsolatai és Avignonnal fennálló szoros politikai összeköttetése, a császári koronáért Bajor Lajossal épp ezidőben küzdelembe induló Luxemburgi Áron Károlyt hasonló politikai érdekközösség és VI. Kelemen iránt érzett tanítványi tisztelete vitték a nápolyi királynő táborába. A régi szövetségeseik közül egyedül Kázmér tartott ki hűségesen magyar unokaöccse mellett, de az ő támogatása a nápolyi ügyben vajmi kevés reápolitikai értékkel bírt. Lajosnak új barátok után kellett néznie s ezeket a francia koalícióval ellenséges hatalmak közt találta meg.

Osztrák rokonai útján érintkezést keresett és talált a kiátkozott Bajor Lajos császárral, vele szövetségre lépett s ennek megpecsételésekül István herceget a császár leányával jegyezte el. Ugyanekkor szövetkezett a császár barátjával, III. Edvárd (1327—1377) angol királlyal is, aki a nápolyi rémtett hírére maga ösztönözte Lajost bosszuló hadjáratra. Az angol szövetség volt hivatva a franciák esetleges közbelépésének akadályozására, míg a bajor-osztrák szövetség a csehek Magyarország elleni támadásának vehette elejét. Déli ellenségeivel is tárgyalásokat kezdett s ezek eredményeként Dusán István szerb királlyal a bosnyák bán közbenjárására 1346-ban békét kötött, míg Velencével a zárai szerencsétlen harc után újra felvett béketárgyalások előbb hallgatóságos, majd szerződésileg is biztosított fegyverszünetre vezettek. Diplomáciájának ezek az eredményei defenzív értékkel bírtak, elhárították minden

meglepetés veszedelmét. A tervezett itáliai hadjárat szempontjából még fontosabb volt az apró részekre töredezett Észak- és Közép-Itália helyi hatalmasságainak megnyerése.

A nápolyi hadjárat előkészítése

Lajos diplomatái — legkiválóbbjaik garai Bánfi János, Kanizsai István, Jágerndorfi Pál, Vásári Miklós, Készei Miklós, a világi urak közül Apponyi Tamás, Újlaki Kont Miklós, Treutel Miklós, Ugodi Csenek voltak — két év alatt keresztül-kasul járták Itáliát s a Johanna ellen kelt általános felháborodás hangulatát kiaknázva, az összes városok, tartományurak és fejedelmek barátságát megnyerték uruk számára, Padova, Bologna, Firenze, Genova, a mantovai Gonzagák, modenai Esték, vicenzai Della Scalák, forlii Ordelaaffók, a riminii Malatesta, a polentai, folignoi, fondii, collaltói grófok s a régi római köztársaság feltámasztásáról ábrándozó Cola di Rienzi „néptribun“ — ezidőben még a pápaság római helytartója — szinte versenyeztek barátságuk minél erősebb hangsúlyozásában. Az ifjú király a diplomáciai lángelme biztonságával építette ki egész Itáliát behálózó szövetségeinek hálózatát s a barátságos hatalmakon kívül még az ellenséges, sőt vele formasierint még hadban álló Velencével is sikerült hallgatólagos megállapodásra jutnia hadainak átengedése tekintetében. Ez a meglepő eredmény a gyilkosság után kétszer is megkezdett, de mindkétszer eredménytelenül végződő béketárgyaláson tanúsított ügyes magatartásának volt köszönhető. A főkérdésben

— Dalmácia felségjogának kérdésében — merev, határozott és a végletekig őszinte volt, de a békés kiegyezés lehetőségének reményét mindenkor ébren tartotta.

Ugyanezt a politikát követte a pápai székkal szemben is. Kemény, sőt szenvedélyes hangon tett szemrehányásokat a szentszék politikájának kétszínűsége, Endre koronázásának késleltetése, a bűnös királyné pártfogolása miatt s amit maga

— királyi szavának nagy súlya miatt — kereken kimondani nem látott észszerűnek, azt is elmondatta anyjával, kit nagy gyásza minden udvariaskodás kötelezettségétől mentesített. Egy pillanatig sem leplezte, hogy a változott viszonyok közt Nápoly és Szicília trónjára igényt tart s erre vonatkozó jogát támadhatatlannak véli. Nem titkolta azt sem, hogy Johanna perbefogását minden tárgyalás előfeltételének tekinti. Másfelől azonban hangsúlyozta, hogy fegyverhez csak végső esetben nyúl, ha meggyőződik róla, hogy hiába várja igazságos ügyének méltányos elintézését s bármilyen éles hangon bírálta is a pápa halogató politikáját és érveléseit, konklúzióképen mégis mindig az ő döntésére appellált. Mikor seregei már céljukhoz értek, ő maga pedig Aquila felé közeledett, még akkor is tanúságot tett békés szándékairól és az egyház feje iránt — úgysis mint a szicíliai királyság hűbérura iránt — tartozó

tiszteletéről. Hangoztatta, hogy nem betolakodóként, hanem öccse megbosszulása végett, a királyság nagyjainak hívására jön Nápolyba s bár az ország lábai előtt hever, mégis a pápától kéri trónigénye jogosságának elismerését és a szicíliai koronát. Ennek az ügyes és tapintatos politikának eredménye volt, hogy a szentszék jóideig útjába állt Johanna második házasságának, hogy a királyné és Durazzói Károly alkuját érvénytelenítette s a, kis Martell Károlyt — Endre fiát — ismerte el kalábriai hercegnek és trónörökösnek s hogy Lajossal szemben nem vette igénybe a szicíliai hűbér megtámadóira XXII. János bullájában kiszabott egyházi fenyíték, az Itáliába jött német fejedelmeket a múltban annyiszor sújtó kiközösítés és átok fegyverét. VI. Kelemen tisztában volt vele, hogy bűnös aszszonyt és rossz ügyet védelmez s mikor a szentszék hűbéruraságára veszélytelen megoldás kínálkozott — így a kis trónörökös megszületésekor, majd a gyermek halála után, István herceg és Nápolyi Mária házassági tervének felmerülésekor — nem idegenkedett Johanna elejtésétől sem. A pazarló és ledéréletű királynő védelme, ha politikai okokból rákényszerült is, kezdettől fogva kényelmetlen volt ennek a kifogástalan életű, tudós, de a cselekvésben ingadozó, gyengeségre hajló s az etikai elveket a politikának nem egyszer alárendelő főpaprak. Ez az állandó feszélyezettség, mit a közvélemény Johannellenes hangulata még kínosabbá tett, eleve engedékenységre készítette az igazságát kereső magyar királlyal szemben. A pápa e hangulatának kiaknázása és politikai gyümölcsöztetése mégis Lajos tapintatos diplomáciájának érdeme volt. Enélkül Kelemen végül is csak rákényszerült volna az egyházi fenyíték alkalmazására.

A hadjárat diplomáciai előkészítése tökéletes volt s ugyanez a politikus érzék jellemezte katonai előkészítését is. Hadseregét Lajos három elemből állította össze: magyar bandériumokból, zsoldosokból és nápolyi híveinek lovagcsapataiból. A zsoldosokat nem idehaza toborozta zászlaja alá, hanem az itáliai tereppel és harcmóddal ismerős, a nép előtt korábbi harcokból ismert német és lombard condottieriket fogadott szolgálatába. Ezek képviselték seregében a nyugati értelemben vett hivatásos katonai elemet s ezekből került ki a helyi politikai és terepviszonyok mellett nélkülözhetetlen gyalogos had is. A magyar főszereg alkotta az egész had minden tekintetben megbízható törzsét s bár túlnyomórészt nehéz fegyverzetű lovagokból állt, nem nélkülözte a meglepő támadásokra, portyázásokra kiválóan alkalmas könnyű lovasságot sem; a kúnok és székelyek még mindig a régi keleti harcmóddal küzdöttek. A nápolyiak helyi tájékozottságuk és várvédő alkalmosságuk mellett a néphangulat irányítására alkalmas pártpolitikai lelkesedést hozták Lajos táborába. Ez a három különböző elemből összetett hadsereg magában hordta a siker biztosítékát.

A magyar hadsereg itáliai felvonulása talán legékesebben szóló bizonyítéka Nagy Lajos kiváló politikai tapintatának. A császárok és császár jelöltek Nagy Károly tói és Nagy Ottótól Luxemburgi Henrikig és Bajor Lajosig mindig nagy hadsereggel vonultak Itáliába, hogy hatalmukat fitogtassák, tekintélyüket emeljék és magukat minden meglepetéstől biztosítsák. Ellenségeiket sikerült is így megfélemlíteniük, de rendszerint elvesztették a bejövetelük előtt velük szemben barátságos és semleges néprétegek rokonszenvét és bizalmát. Nehezen fegyelmezhető, nagy hadsereg, nagyszámú idegen katonaság bevonulása s a velejáró terhes kötelezettségek mindig az ellenség képzetét idézik fel a beszállástól, átvonulástól sújtott népben, a tartós megszállás pedig szükségképen ellenséges érzéseket vált ki a vagyonában, családi békéjében, testi és lelki nyugalmaiban megzavart bennszülött lakosságból. Fegyelmezett kis seregek külön-külön való átvonulása viszont magában is cáfolatául szolgál az ellenséges szándék, hódító célok feltevésének s ellátása semmi sérelemmel és aránylag kevés teherrel járván, barátságos érzéseket válthat ki. Lajos király ezt az utat választotta és eljárásával mindenütt bizalmat keltett. Látták belőle, hogy a király komolyan és lovagiasan fogja fel az előzetes megállapodásokat, nem hódító szándékkal jön, hanem barátként a barátok földjére, hogy azon keresztül eljusson az öccse halálával reászállt országba.

Johanna készülődése

Lajos király nagyszabású készülődéseinek híre hamar eljutott Nápolyba. Velence már 1346 márciusában közölte a pápával, hogy Lajos seregeit hadba hívta és Nápoly ellen támadásra készül. Johanna még előbb hírt kapott róla s azonnal mozgósított. Alattvalóit és az idegen zsoldosokat fegyverbe hívta, hadiszemlét tartott, várait felülvizsgáltatta. Sereggyűjtésre, felszerelésre azonban alig volt pénze, mert nagyapjától örökölt aranyát-ezüstjét és koronajavait — Kelemen pápa korholó szavai szerint — „esztelenül elpazarolta“ hogy a gyilkosság óta egyre fogyatkozó híveit jutalmazhassa. Diplomáciai próbálkozásai sem jártak sikerrel, bár a szentszék megkísérelt mindenkit eltéríteni a pápai hűbéres tartomány megtámadására készülő magyar király támogatásától. Az olasz tartományurak és városok megvetéssel fordultak el a férj gyilkos királyi asszonytól s még a királlyal nyílt harcban álló Velence is kereken elutasította szövetségkérő ajánlatát. A nápolyi néppel együtt valamennyien igazságosnak tartották s várták Lajos fegyveres fellépését. De ennek ideje még nem következett el. Lajos a nyár elejére hadbahívott seregét nem Nápoly ellen, hanem Dalmáciába vezette, a zárai kudarc után pedig hazatért Magyarországra, hogy a következő évre tervezett itáliai hadjárat diplomáciai előkészítését befejezze s ezidőre félévig tartó fegyverszünetet kötött Johannával.

Nápolyban ezalatt megindult a bűnösök rendszeres üldözése. VI. Kelemen egész Itália népének, a magyar udvarnak és más hatalmaknak sürgetésére 1346 februárjában kiadta bulláját, melyben a gyilkosokat szigorú egyházi büntetéssel sújtotta s a megtorlást a kinyomozásukat követő időre kilátásba helyezte. A pápai bulla hangjától s méginkább Lajos fenyegetéseitől megrémült hercegek maguk álltak a büntetést sürgető tömegek élére s Durazzói Károly fegyveres erővel támadt az egyik erődbe zárkózó királynőre, tőle a bűnösök kiadatását követelve. A harc folyamán Károly kezébe került Cataniai Rajmund udvarmester s ez a kínpadon kivallotta az összeesküvők nevét, a királyné iránt táplált gyanúját sem leplezve. A herceg hada erre fegyveres támadással erőszakolta ki Johannától a környezetében élő De Cabanisok kiadatását. Filippa és leánya, Róbert főkapitány és Terlizzi grófja kínos vallatás után halállal lakoltak, noha Johanna ártatlanságukat bizonyítgató ediktummal akarta szabadonbocsátásukat kierőszakolni. Artois Károlyt és fiát azonban nem sikerült kézre keríteni s mikor a pápa végre szabályszerű vizsgálatra és a bűnösök könyörtelen megbüntetésére utasította De Beaux Bertrاندot, ő sem tudott ezek vallomásához hozzájutni. A királynő ugyan a néphangulat nyomása alatt ekkor már maga is felhatalmazta De Beauxt a nyomozásra és büntetésre, de Katalinnal együtt gondoskodott róla, hogy bűnösségüknek ezek a közvetlen tanúi ne kerüljenek a főbíró kezébe. A két Artoist néhány kisebb bűnőssel együtt maga a császárné és Acciajuoli — felbujtóik — fogták el s míg a többieket De Beauxnak adták át, Artois Károlyt és Bertrандot, azon a címen, hogy a királyi család tagjai, a pápai bírának szolgáltatták ki, utóbb pedig a börtönben — úgy beszéltek — méreggel tétették el láb alól. Így a pápai bíróság sem juthatott a két fejedelmi hölgy bűnösségének világos bizonyítékához s ellenük az eljárás sem indulhatott meg. Mialatt büntőrsaikk, eszközeik elvették méltó büntetésüket, ők maguk vígan éltek világukat kedveseikkel, Katalin Acciajuolival, Johanna pedig hol Róbert, hol meg Lajos tarantói hercegekkel, kik anyjuk és nevelőjük kényszerítésének engedve s az uralkodás jövő reményében tettek eleget szerelemre éhes királynőjük vágyainak.

Velence zárai győzelmének híre új bizalmat öntött Johanna híveibe s a királyi családnak addig egymással szembenálló tagjait is békességre hangolta. Valois Katalin mindent elkövetett, hogy a rokonságot egy táborba hozza össze, nehogy a viszálykodások a magyar pártot erősítsék. A pápa segítségével rávette Johannát, hogy Róbert herceget fogadja vissza kegyeibe s mint jegyesével és Endre jogainak örökösével új viszonyt kezdjen. Lajos herceget kárptólásul országos főkapitánnyá nevezték ki, Károly durazzói herceget pedig a mindenkori trónörököst illető kalábriai hercegség odaígérésevel von-

ták pártjukra. Károly nemrégén még maga is hívta Itáliába a magyar királyt, hűséget esküdött neki s a bűnösök kinyomozásában és vérpadra juttatásában buzgólkodva egyenesen Johanna vesztére tört, most mégis megbékélt. Mivel Katalin mesterkedései következtében a Johanna bűnösségét ismerő koronatanúk vallatására nem került sor s maguk e tanúk is elpusztultak, nem lehetett többé reménye, hogy a pápa Johannát trónjától megfossa és az ő feleségét ültesse helyére. A magyar király fegyveres győzelme esetén pedig a magyar kézről elűtött Mária igényeinek respektálására egyáltalában nem számíthatott. Megelégedett tehát a kalábriai hercegséggel s a királyné parancsára mindjárt ostrom alá vette a magyarpárti Aquilát. A tarantói és durazzói hercegek kibékülése egymással és királynőjükkel kétségtelenül rontott a magyar párt helyzetén s bizonyára számításba jött, mikor Lajos a pápa kérésére 1346 őszén a fegyverszünetet megkötötte. E fegyverszünet alatt azonban a családi békén újra csorba esett. Johanna a békeszerző Katalin halála után megint csak Lajost, az ifjabb tarantóit fogadta kegyeibe és mindent elkövetett, hogy a pápai udvartól egybekelésükhöz az engedélyt és felmentést megkapja. Róbert császárt a nép megbotránkozására is okot adó szép napok után egyszerűen kizárta házából, mire ez duzzogva félrevonult. Nem sokkal utóbb Károly is elkedvetlenedett, mert Johanna a pápa tanácsára saját fiát, a csecsemő Martell Károlyt jelölte ki trónja örökösül s a durazzói hercegnek ígért kalábriai hercegséget is neki adományozta. Károlyt e csalódásért kevésbé kárpótolta kis leányának eljegyzése az új trónörökösrel s ezért csak immel-ámmal vezette tovább Aquila ostromát; csupán alkalomra várt, hogy feltűnés nélkül visszavonulhasson.

Az első nápolyi hadjárat

Lajos ezalatt teljesen felkészült a háborúra s Kelemen pápa 1347 júniusában már az első magyar csapatok Itáliába érkezéséről, a nápolyi határ átlépéséről és Aquila várának elfoglalásáról adott hírt a francia királynak. Garai Bánfi János veszprémi választott püspök és Újlaki Kont Miklós pohárnokmester — Tót Lőrinc tárnokmester fia — a lombard síkságon és Itália keleti partvidékén baj nélkül átvonulva, június elején értek seregükkel a nápolyi királyság északi határára. Útjukon mindenütt szíves fogadtatásra találtak. Az Abruzzók vidékének nápolyi uralom alá tartozó lakossága felszabadítóként üdvözölte őket. Az urak, élükön Lallo Campanescoval, Aquila parancsnokával, mindjárt fel is esküdtek a nápolyi trón örökösül elismert magyar király hűségére s csapataikat Kont Miklós rendelkezésére bocsátották. Ezekkel egyesülve, a magyar vezérek bevonultak Aquilába s ott biztos hadműveleti bázist teremtve, értesüléseket szereztek a nép hangulatáról. A ked-

vező hírekkel azután János püspök hazautazott, hogy királyát és az útrakészülő seregek vezéreit tájékoztassa.

Lajos király hadseregét nem egyszerre indította útnak. Július eleje óta egyik bandérium a másik után vonult át a velencei tartomány határvidékén s különböző útvonalakon példás rendben haladtak az Abruzzók felé, hogy a király ügyével rokonszenvező olasz népet minél kevésbé károsítsák és terheljék. Augusztus elején Vásári Miklós nyitrai püspök érkezett több főúr bandériumát egyesítő nagyobb sereg élén majd az Itáliában fogadott német és olasz zsoldos vezérek

— Wolf hard Ulrik és Konrád, Landaui Virtinger, Urselingeni Verner és frá Moriale — egyesült seregei jöttek magyar vezetés alatt Aquila alá, honnét Durazzói Károly nemsokára duzzogva elvonult. A magyar haderő szaporodtával Lajos nápolyi hívei is akcióba kezdtek. Fegyverrel támadtak a királynő és a tarantói hercegek híveire, kik ekkor már a durazzói párttal is új viszályba keveredtek. Javában állt a harc, mikor november elején a kún lovasokat is magábfoglaló nagy bandériumával Gilétfi Miklós nádor útrakelt, hogy utána tíz nappal induló királya útjából minden akadályt elhárítson, fogadását előkészítse és ellátását biztosítsa.

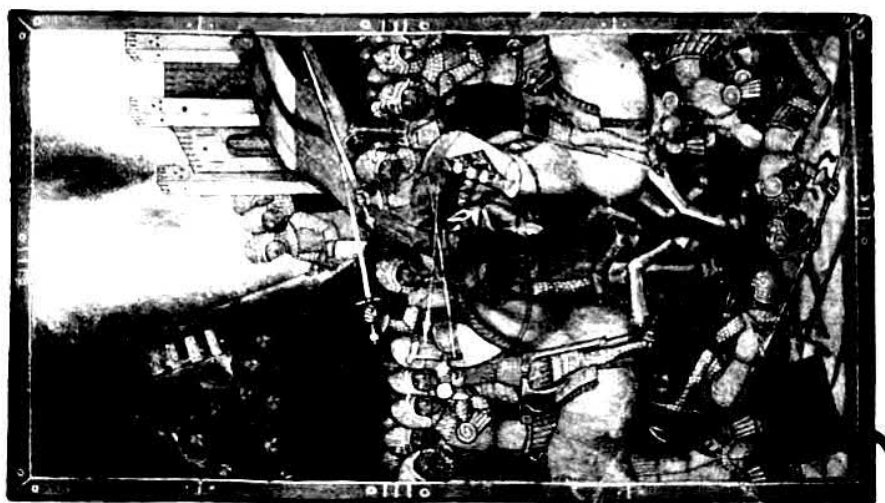
Lajos király az itáliai utat már jól ismerő Garai Bánfi János veszprémi püspök, a három Lackfi testvér — István erdélyi vajda, Dénes lovászmester, András székely ispán — és Pipino János minervinoi gróf kíséretében kelt útra, miután országa kormányát anyjára bízta. Seregével, egy jelentéktelen helyi összeütközésről nem szólva, akadálytalanul jutott el másfél hónap alatt Aquilába s éppen karácsony estéjére érkezett előtte járó hívei körébe. Az útbaeső várak és városok urai

— Padovában Carrara Jakab, Vicenzában Della Scala Albert, Mantovában Gonzaga Fülöp, Modenában Este Obizzo, Bolognában Pepoli Jakab, Forliban Ordellafo Ferenc, Riminiben Malatesta, Polentában Bernát, Folignoban Trinci — határaikon hódolattal fogadták, vele kötött szövetségüket megújították s közülük sokan fegyvereseik kíséretében hozzája csatlakoztak. De elküldte tiszteletére követeit az útvonalon kívül eső Velence és Firenze is. Itália népe és fejedelmei valóságos diadalmenetté varázsolták a magyar király nápolyi útját, kinek mindössze egy ízben, Imola vidékén került előcsapata fegyveres harcba az olaszokkal. Karácsony napján már Aquilában fogadta nápolyi hívei hódolatát, kik személyesen vagy követek útján seregestül jöttek el új királyuk üdvözlésére és hűbéri esküjük letételére. Újév első napjaiban azután az egész had felkerekedett és Nápoly felé indult. A magyar, német, lombard és nápolyi csapatokból alakított előhad Fondi grófjával az élén Capuánál találkozott a hercegek vezérlete alatt ott táborbaszállt nápolyi fősereggel s azt rövid harc után megfutamította.

Tarantói Lajos és rokonai Teanon át Nápolyba menekültek, honnét Johanna a vereség hírére tengeren azonnal útnak indult Marseille felé. Két nap múlva Lajos herceg is követte, de a többiek a vesztett csata után a magyar királynak készültek hódolatukat bemutatni. Leginkább Károly buzgólkodott Johanna ügyének elárulásában s miután Nápoly városa Beneventumba küldött követei útján ünnepélyesen meghódolt Lajosnak, Róbert császárral együtt ő is Aversába ment, hogy a királynál tisztelegjen s vele a nápolyi ünnepélyes fogadtatás részleteit megbeszélje. Lajos látszatra szívesen fogadta rokonait s távolmaradt testvéreiket is Aversába hívta. Mikor azonban mind az öt herceg együtt volt, elfogatta s a magyar királyi tanács jelenlevő tagjaiból megalakított királyi ítélőszék elé állította őket. Károly herceget hűtlenséggel és felségárulással vádolták, mert az ellenséghez átpártolva és Lajos híveit támadva, megszegte neki önként felajánlott hűségét, sőt — a szállongó hírek szerint — élete ellen is összeesküvést szőtt, előzőleg pedig Endre koronázásának tudatos késleltetésével előmozdította gyilkosainak munkáját s a magyar hercegek egyikének eljegyzett Mária nőülvételével is árulást követett el. Az ítélőbírák többsége — nápolyi ellenségei, néhány főpap és főúr vallomása alapján — bűnösnek is találta a herceget s két-ízben is megkérdeztetvén, mindkétszer halálára szavazott. A király erre kimondta az ítéletet és András halálának színhelyén fejét vétette. A többi hercegeket — Róbert császárt, Tarantói Fülöpöt, Durazzói Róbertét és Lajos gravinai grófot pedig — túszként Magyarországra küldte.

Lajos Szicília és Jeruzsálem királya

Néhány nappal később Lajos bevonult Nápolyba s a trónt elfoglalva, címei közé Szicília és Jeruzsálem királyának, Apulia hercegének és Capua fejedelmének címeit is beiktatta. A legfontosabb várakat magyar vitézei és német zsoldosai őrizetére bízta, de az országos méltóságokra olasz főurakat emelt nápolyi hívei közül s a kormányzatban az ország régi szokásaihoz alkalmazkodott. Bár méltányossága, lovagiassága, nyájas modora és bőkezűsége megszerezte számára a nemesség és nép nagy tömegeinek tiszteletét és szeretetét, Lajos jól tudta, hogy uralma csak úgy lehet tartós, ha Magyarország és Nápoly állandó és közvetlen érintkezését a tengeren át biztosítani sikerül. Ezért a békét sürgető Velencével a dalmát tengerpart kikötővárosainak átengedése iránt új tárgyalást kezdett, de előrelátva ennek sikertelenségét, egyidejűleg Genovával és Arragóniai Lajos szicíliai királlyal is egy ességet kötött, hogy Velence megtámadása esetén hajókat bocsássonak rendelkezésére. Velence békeköveitei és a hadra felkészült genovai hajók egyidőben érkeztek Nápolyba, de a tárgyalásoknak és hadikészülődésnek hirtelen gátat vetett a borzalmas erővel fellépő pestis-járvány.

Csataképek a Képes Krónikából.

CSATAKÉPEK KÁLTI MÁRKUS KÉPES KRÓNIKÁJÁBÓL.
A baloldali miniatűr az 1312. évi rozgonyi csatát ábrázolja: a királyság kettőskeresztes lobogója már a porban hever, mikor a vár mögül az Árpádok és Anjouk egyesített címerével díszített családi zászló alatt érkező királyi csapatok felbukkannak. Jobboldalon az 1330. évi havaselvi támadás képe látható: a lovagi fegyverzettel felszerelt páncélos magyar sereget a hegytetőn elrejtőzve, állatbőrökbe öltözött oláhok kő- és nyílzáporral fogadják.

A „fekete halál“ 1347 végén genovai hajókon érkezett Itáliába. Miazmai a következő tavaszon már az egész országot elárasztották, hogy onnét kiindulva Európa minden nemzetét meglátogassák. Olaszország népének mintegy harmadrésze esett áldozatául az ismeretlen keleti betegségnek. Firenze, Bologna, Siena lakosságának fele elpusztult s májusban már Nápolyban is százával hullottak az emberek. A védekezésnek csupán egy eszköze volt, elzárkózás a betegektől s általában minden érintkezéstől. Tárgyalásokra, hadikészülődésre ily körülmények közt gondolni sem lehetett. Tétlenségre kárhóztatva Lajos céltalannak vélte nápolyi tartózkodása meghosszabbítását, a járvány is távozásra készítette. Május végén a kormányt Wolfhardt Ulrik német zsoldoskapitányra, a fontosabb várakat magyar vezérei kezére bízta s maga Lackfi István, Gilétfi Miklós és más főurak kíséretében hazaindult, honnét édesanyja már amúgy is sürgette visszatérését.

A hadjárat diplomáciai előkészítésében, katonai lebonyolításában és a nápolyi kormányzatban egyaránt megnyilvánuló politikai érzék és tapintat Nápolyban és egész Itáliában, sőt a külső hatalmagnál is oly kedvező hangulatot teremtett a magyar király vállalkozásával szemben, hogy az országnak szinte egyetlen kardcsapás nélkül történt elfoglalása után még a pápai udvarban is komolyan foglalkozni kezdtek Lajos tartós nápolyi uralmának gondolatával. VI. Kelemen 1348 tavaszán le is számolt evvel a lehetőséggel. Követét — a magyar király elé el sem jutott Bertrand bíbornokot — ugyan Lajos trónigényének merev tagadására és hazatérésének kierőszakolására utasította, de az esetre, ha nem sikerülne a királyt meggyőznie, jelentős engedmények felajánlására is felhatalmazta. Johannától pedig, miután készületlenségéért s az emiatt bekövetkezett kudarcért megróttta, azt kívánta, hatalmazza fel ő is a bíbornokot, hogy nevében teljes hatalommal köthessen oly egyességet, aminőt éppen lehet. A tábornoknak felhatalmazása volt, hogy Lajos kívánságára a kis Martell Károly trónraemeléséhez is hozzájárulhasson, a kormányzatot kiskorúsága idejére a szentszék és a király által kijelölendő két férfiúnak tartva fenn. A tárgyalások teljes eredménytelensége esetére pedig végső lehetőségként még attól sem zárkózott el a pápa, hogy — hallgatólag bár és a hűbéráruházas formáságainak mellőzésével — a szokásos évi adó fizetésének és az egyházi alattvalók törvényes védelmének kötelezettsége mellett Lajos uralmát megtúrje. Alig néhány hónappal később azonban ezeket a Lajosra kedvező megoldási módozatokat elejtette, minden fenntartás nélkül Johanna mellé állt, felmentést adott Lajos tarantói herceggel kötendő házasságához s a férj királlyá koronázásához is hozzájárult. VI. Kelemen nyílt állásfoglalása a nápolyi néphangulat megváltozásának következménye volt, ezt

pedig Lajos király fiatalos felhevülésben elkövetett apolitikus cselekedete — a már ismert aversai törvénylátás — idézte elő.

Hangulatváltozás Nápolyban

Károly durazzói herceg — ha nem is volt bűnös Endre halálában — Lajosnak önként felajánlott hűségét megszegve, a hűtlenség és felségárulás bűnébe esett, amiért magyar joggyakorlat és lovagi felfogás értelmében halál és jószágvesztés büntetése járt. A gyilkosság előidézésében is részesnek bizonyult, mert nagyrésze volt Endre koronázásának elodázásában. Szigorú bűnhődése tehát lovagkori magyar etika szerint igazságos és megérdemelt volt. Az egykorú itáliai közfelfogás tükrében mégis méltánytalannak tetszett. A hűbéruak és hűbéresek egymás elleni fegyveres harcait, kisebb hatalmak és zsoldos seregek pálfordulásait napról-napra átélő feudális Itáliában a hercegek királyukkal egyenrangú küzdőfeleknek tűntek fel s átpártolásukat egyik trónigénylőtől a másikhoz semmiesetre sem tekintették főbenjáró bűnnek. A gyilkosságban való részesség vádjá meg egyenesen képtelennek látszott azok szemében, akik Károlyt Endre gyilkosainak ádáz üldözőjeként ismerték. Tüstént az ítélezés után, sőt már előtte felmerült a magyar király és a magyar bírák illetékességének kérdése is. Lajos, mint a szicíliai korona törvényes örököse és az Anjou-háznak feje, legjobb meggyőződése szerint jogosan ítélezett hűtelen alattvalója és rokona felett s viszonyuk hűbéres, vagyis magánjogi természetéből következőleg a bírakat is jogosan választotta magyar tanácsosai közül. Az olaszok azonban több magyar főúrral együtt másként gondolkoztak. Szerintük Lajos a nápolyi nemesség és nép többségének hívására, Itália hatalmainak helyeslése mellett foglalta ugyan el az öröklés rendjén reászállt országot, de még nem volt Szicília törvényes királya. Mivel a pápai hűbérúr elismerését és megerősítését még nem tudta megszerezni s a hűbér nem volt reá átruházva, fejedelmi hűbéresei fölött ítéleznie sem állhatott jogában. Az ő szemükben a törvénylátás jogtalan hatalmaskodás volt. A magyar bírák egyrésze ezért szavazott a herceg halála ellen, Lajos hű olasz kapitánya — Lallo Campanesco — ezért készítette Károlyt még az ítélet előtt menekülésre s a hercegek hívei ezért fordultak el mindjárt az ítélezés után Lajostól.

Johannának és pápai patrónusának persze kapóra jött az ifjú király elhamarkodott eljárása s azt a maguk javára aknázták ki. Johanna hívei kezdetben csak sugdolódzva, Lajos távozása után teljes nyíltsággal katonai erőszak, jogtalan hatalmaskodás, önkényes politikai bosszú színében tüntették fel eljárását s nemcsak a hercegek híveit, hanem a nemesség és nép addig közömbös rétegeit, sőt a magyar király híveinek egy részét is táborukba vonták. Az avignoni diplomácia pedig a harag sugallotta lépést jogtalannak és szégyenletesnek dekla-

rálva, újult erővel szállt szembe Lajos törekvéseivel. Ha a király — eredeti szándékához képest — hosszabbra szabja nápolyi tartózkodását, méltányos kormányzatával, nemes cselekedeteivel ellensúlyozhatta volna ellenei aknamunkáját. Ha már ekkor sikerül, mint szándékában volt, Dalmáciát akár békés úton, akár fegyverrel visszafoglalnia s így két királysága közt a közvetlen érintkezés útját megnyitnia, talán uralma tartósságát is biztosíthatta volna. Nápolyi elhagyva, szabad teret adott Johanna agitációjának és a szentszéki befolyás érvényesülésének.

Lackfi István hadjárata

Az Avignonba menekült királyné híveinek folytonos lázítása, a pápai diplomácia csendes aknamunkája, Lajos Itáliában hagyott német zsoldosainak nem egyszer véres összeütközéseket előidéző erőszakoskodásai és árulásai hamar megteremték gyümölcsüket. Az idegen uralom elűzésének jelszavával zászlót bontó elégedetlenek már június derekán birtokukba vették Nápoly városát. Mikor pedig a magyar szolgálatból elbocsátott Lrslingeni Werner is Johanna szolgálatába lépett nagy zsoldos hadseregével, hadsereget szerveztek, a magyar csapatokat a várakba szorították és visszahívták királynéjukat. Johanna, miután Avignon városát nyolcvanezer aranyért és nagy pénzügyi engedményekért a pápának eladta s ezúton elég pénzt szerzett vállalatához, a pápa által királyi címmel felruházott férje társaságában szeptember közepén érkezett haza. A várak és városok őrzésére országszerte szétszórt magyar csapatokon sorra erőt vettek Tarantói Lajos és Werner hadai. 1349 januárjában már csak a keleti partvidék néhány városa és vára — Foggia, Lucera, Manfredonia — volt az Adriai-tenger felé visszahúzódó Wolfhardt Ulrik és magyar vezértársai cezén. Ekkor érkeztek Manfredoniába a nápolyi kormányzó kérésére Lackfi István vezérletével gyors gályákon Itáliába küldött magyar hadak.

A vajda mintegy háromszáz magyar nemesúrral és hadi kíséretükkel jött Ulrik segítségére s kétezer lovas és harmadfélezer gyalogos katona élén áprilisban indult meg Nápoly felé. Tarantói Lajost Trójánál megverte és sorra elfoglalta Cornetót, Ascolit, Capuát, majd Aversát is. A döntő ütközet Aversa és Nápoly közt folyt le s a magyarok teljes győzelmével végződött, mire a felek — Avignon közvetítésével — fegyverszünetet kötöttek. Az 1350 tavaszáig tervezett fegyverszünetet azonban a magyar fogságba került s ezután Lackfihoz visszapártolt Werner embereinek és más német zsoldosoknak lázadása meghiúsította. A német condottierik a vajda szigorú fegyelemtartása és háromhavi zsoldjuk elmaradása miatt több magyar vezért elfogtak, tőlük nagy váltságdíjat erőszakoltak ki, majd Lackfi elfogására és kiadatására tettek ajánlatot Nápolynak. Ennek hírére véve, a vajda megfogytakozott sere-

gét szeptemberben kénytelen volt a keleti partvidék védelmére összevonni.

Diplomáciai tárgyalások

Mialatt a magyar hadak Itáliában ily változó szerencsével küzdöttek, Lajos király a budai várban — udvarának új székhelyén — fontos diplomáciai lépésekre határozta magát. Velenceivel a béketárgyalások a két félnek a főkérdésben elfoglalt merev álláspontja miatt mindeddig nem vezettek eredményre s már-már új háború kitörésétől kellett tartani, mikor a király követei útján az ideiglenes megoldás gondolatát vetette fel. Velence ellenséges magatartása mind a tengeren, mind pedig a szárazföldön súlyos akadályokat gördített nápolyi akciója útjába. Ezért a végleges leszámolást későbbi időre halasztva, ötéves fegyverszünetet ajánlott fel. Velence hajlandónak is mutatkozott erre a megállapodásra, de a határidőt tíz évre óhajtotta kitolni. Végül is 1348 nyarán sikerült nyolc évben megállapodniok. Velence a szerződésben vizen és szárazon szabad átkelést biztosított a Nápolyba induló és onnét érkező magyar hadaknak, kikötötte azonban, hogy Lajos a fegyverszünet tartama alatt hűtlen alattvalójával, Subich Mladennel szemben se lépjen fel s a béke végleges megkötése végett mielőbbi új tárgyalásokra kötelezze magát. Ez a béketárgyalás másfél évvel később meg is indult, de a fegyverszünet megerősítésénél többet nem eredményezett.

Az itáliai magyar hadsereg ezidőben bekövetkezett visszavonulása és Tarantói Lajos sikerei Lajos királyt a nápolyi ügyben is új lépésekre készítették. VI. Kelemen az aversai gyilkosság óta állandóan a halogatás politikáját folytatta. A királynő megbüntetését és Lajos szicíliai jogainak elismerését követelő levelekre és jegyzékekre kitérő és kétértelmű válaszokat adott s miután 1346 júliusában a per megindításáról értesítést küldött, többé követet sem indított a magyar udvarba. Lajos követeinek egyre azt ígérte, hogy a magyar udvarba nunciusul kiszemelt Bertrand bíbornok fogja majd válaszát előszóval átadni. A király nápolyi tartózkodása idején Bertrand küldetése már komolyabb formát öltött s — láttuk — a pápai utasítást is megkapta a béke és egyesség megkötésére, ha kell, nagy engedmények árán is. De ez a követ sohasem érkezett el Lajoshoz, aki ezért 1349-ben Vásári Miklós nyitrai püspök és Bebek György személyében ismét követeket küldött Avignonba, hogy támadó fellépését és aversai ítélezését jogi érvekkel igazolva, újra nyomatékosan kérjék Johanna megbüntetését s a szicíliai hűbér formális átruházását. Utasításul kapták azonban, hogy ha a pápa semmiképen sem volna hajlandó királyuk jogainak elismerésére, tiltakozzanak a bűnös királynő további uralma s az ő trónfosztása esetére Mária, avagy más családtagok trónraemelése ellen is, de fejezzék ki — s ez volt a novum — Lajos készségét a tartomány átadására, ha azt a

pápai hűbérúr saját közvetlen kormányzata alá kívánná venni és megfelelő biztosítékot adna Johanna eltávolítása tekintetében.

A magyar-nápolyi perszonális unió elismerését követelő korábbi jegyzékekkel szemben Lajosnak új állásfoglalása visszavonulást jelentett. A királyt az Itáliában távozása után lejátszódott események megrendítették fegyveres uralmának biztonságába vetett hitében. Viszont remélte, hogy engedékenységgel a pápát rábírhatja uralmának jogszerű elismerésére, a kezeibe visszabocsátott hűbér önkéntes átruházására. Avignonban ajánlata valóban kedvező benyomást keltett s ha a főkérdésben nem is engedtek, kompromisszum létesítésére utasították a követségre kiszemelt Guido lyoni érseket.

Guido bíbornok — egyébként a francia, magyar és nápolyi királyi család közeli rokona — 1349 nyarán érkezett Budára, mikor Lackfi hadai Nápoly alatt nagy győzelmüket aratták s a válasz, amit hozott, e helyzethez képest engedékeny volt. A szentszék most is óvakodott a határozott ígéretektől, de felvetette a Róbert-féle végrendeletben Johanna örököséül kijelölt Mária özvegy durazzói hercegné és István magyar herceg összeházasításának gondolatát. Ez a házasság, Johanna elítéltetése esetén, biztosította volna a magyar befolyás érvényesülését. Lajos a tervet felkarolta. Mint korábban az 1348 nyarán elhalt Martell Károly trónöröklését, öccse trónraemelését is szívesen látta volna, mert ebben az 1332. évi szerződésen alapuló *statusquo* helyreállítását látta s az utat a perszonális unió későbbi megvalósításához. A házasság feltételül azonban Johanna azonnali elmozdítását és az új pár trónraemelését jelölte meg. Evégből ajánlatot tett, hogy ha Tarantói Lajos és Johanna is készek erre, kivonja seregeit a nápolyi királyságból s azt a pápa kezére adja, hogy azután a hűbérúr önszántából adhassa át Istvánnak és Máriának. Mindezek lebonyolítására időre lévén szükség, másféléves fegyverszünetet ajánlott fel.

A bíboros követ nagy sikerként könyvelte el Lajos engedékenységet, de Avignonban másként vélekedtek, mert a követ jelentésének vételekor Lackfi István helyzete már rosszra fordult. Azt hitték, hogy Lajos a kivonulás felajánlásával csupán az ország nagyrésztét ismét kezében tartó Johannát kívánta hasonló lemondásra bírni. Újra a halogatás útjára tértek tehát és nem tettek komoly lépést Tarantói Lajos seregeinek eltávolítására és a királynő perbefogására. A pápai diplomácia a királyi pár vonakodásával mentegette a tőle várt erélyes fellépés elmulasztását, a Magyarországon időző Guidót mondotta egyedül alkalmasnak az ő vonakodásuk legyőzésére s ígérte, hogy káplánja útján ennek megérkeztéig is igyekezni fog őket elhatározásuk megmásítására bírni. De Lajos már nem hitt e biztatásokban. Az Itáliából hazatérő Lackfi István tanácsát is meghallgatva, elhatározta, hogy személyesen megy Nápolyba

s ha a királyságot újra uralma alá vetette, kezd majd újabb alkudozásokba. Ezt az utat azonban el kellett halasztania a Magyarországon is teljes erővel fellépő járvány miatt.

A pestis már az 1348. év végén útat talált Magyarországra s különösen Erdélyben igen nagy pusztítást okozott, de nyárára megszűnt. A nyár végén Lajos király már el is utazott Erdélybe, hogy személyes tapasztalatokat szerezzen a kór nyomán támadt pusztulásról. Az év második felében azonban a nyugati részeken újult erővel lépett fel a járvány. Áldozatul vette Lajos fiatal hitvesét, Luxemburgi Margitot s magát a királyt is ágyba döntötte. Erdélyi útja alkalmával kapott-e fertőzést, vagy felesége betegágyánál, kétséges. Állapota azonban oly súlyos volt, hogy Velencében novemberben már halálával is számoltak s a trón jövő sorsáról kértek felvilágosítást a Magyarországon tartózkodó követektől. A király ifjú és erős szervezete mégis legyőzte a kórt. Decemberben már élénk tárgyalásban találjuk a velencei követekkel, de az itáliai útat télvíz idején legyengült állapotban nem merte megkísérelni. Csak 1350 áprilisában indult meg.

A második nápolyi hadjárat

Velence a fegyverszünet értelmében szabad útat biztosított Lajosnak a tengeren, de hajókat — semlegességére hivatkozva — nem bocsátott rendelkezésére. A király így mindössze egy gályával és néhány bárkával indulhatott el Lackfi István, András, Miklós, Pál és Dénes, Giléti Miklós és fiai, Újlaki Kont Miklós és Bertalan, a Bebekek, Szécsi Miklós bán, Szécsényi Kónya s több más főúr és főpap kíséretében. Partraszállta után tüstént hozzálátott a parti városok — Manfredonia, Teano, Barletta és Bari — hódoltatásához, majd barlettai táborában várta be a pénzt, kincset Magyarországból utána-hozó Paksi Lesták étekhordómestert és öt gályán érkező kétezer magyar vitézét. A táborozás alatt fegyelmezhetetlennek bizonyult német zsoldos csapatokat elbocsátva szolgálatából, június derekán indult el 15.000 magyar, 8000 német lovas és 4000 olasz gyalogos vitéz élén Nápoly ellen. Canosa, Melfi, Consa, Eboli, Salerno. Castellamare és más városok hódoltatása után a hozzácsatlakozó olasz nemesurak csapataival gyarapodott seregét Aversa alá vezette, melynek ostromát az előhad Kont Miklós vezetése alatt már napokkal előbb megkezdette.

A hosszúra nyúlt ostrom ideje alatt Lajos még egy kísérletet tett saját trónigényének biztosítására. István herceg és Mária összeházasításának még Margit királyné életében felkarolt tervét elejtve, maga lépett fel kérőnek a durazzói herceg sokat szenvedett özvegyénél. Mária, kit egykor nagyapja amúgyis Lajosnak szánt, hajlandónak mutatkozott a házasságra. Követeik útján tárgyalni is kezdtek, de a pápa állásfoglalása meghiúsította tervüket. VI. Kelemen ellentmondott

a „vonzalom helyett érdek sugallotta“ házasság megkötésének, mert Lajos ezúton — Johanna elítéltetése esetére — kétségbevonhatatlan jogot szerzett volna a trónra. A tárgyalások megszakadtak. Máriát a bosszús Johanna fogságra vettette. Lajos pedig nemsokára végleg feladta nápolyi terveit.

Az aversai ostrom idején ismeretlen okból felmentett Lackfi István helyébe fővezérségre emelt Újlaki Kont Miklós e vár meghódolása után Nápoly elfoglalására indult. A nápolyi nép most ellenséges érzéssel s kezében fegyverrel fogadta a magyarokat. Lajos méltányos, de mégis szigorú uralmát kevesebbre becsülte a visszatérés óta neki mindenben kedvező, mulatságokat rendező és a pazarlásig bőkezű Johanna kormányzatánál. A lázadást sikerült ugyan Kont Miklósnak megfékeznie, a főváros erősségeibe magyar őrség került, de a néphangulaton változtatni nem tudtak.

Lajos elkedvetlenedése és hazatérése

Lajos király ismét ura volt ősei királyságának, de győzelmének már nem tudott örülni. A közhangulat szemellátható romlása, zsoldosainak megbízhatatlansága és reá gyalázatot hozó erőszakoskodásai, nagy hadserege ellátásának egyre nehezebbé váló gondjai, a pápa szemrehányása Guidóval kötött egyességének „álnok megszegése⁴” miatt, az egyházi átok emlegetése és házassági tervének kudarca mindinkább elkedvetlenítették s eddigi terveinek feladására ösztönözték. Aversa ostrománál szerzett és majdnem halálát okozó sebesülésével azután betelt a pohár. Veszedelmesnek mutatkozó lábsebét a végzetes aversai vár tövében, azon a helyen kapta, ahová Endrét gyilkosai, Károlyt a magyar bakó vetette. Ez a megdöbbenő találkozás, a sötét emlékü hely és az alig kihevert kór után másodszor is átélt halálos veszedelem szuggesztív hatása a nehéz fájdalmak idején gondolkodásra és magabaszállásra készítette. Lázás képzeletében az önkényt, erőszakot emlegető pápai szózat világításában jelent meg az aversai törvényszék képe s a büszke haraggal kiontott rokonvér kínzó emléke kétségeket támasztott benne, vajjon erőszakos fellépése, fegyveres támadása és kemény ítélkezése jogos és igazságos volt-e, vajjon helyes volt-e egyháza fejével szembeszállania, saját országát és népét odahagyva, más ország, más nép gondját és baját magára vennie? A nápolyi hadjáratok lustruma alatt férfiúvá érett ifjú király a keresztényi alázat és szigorú önbfrálat fórumánál keresett és talált e kétségekre feleletet. Hosszú tépelődés után erőt vett ifjúsága mértéktelen dicsőségvágyán. Lemondott nagy szeretettel és gonddal ápolt tervéről, a nápolyi-magyar-unió és a középeurópai világbirodalom szép ábrándjáról. Erőt vett lobbanékony természetén is, Istenre bízta öccse megbosszulását.

Végleg elhatározván, hogy ősei hűbéres királyságát a szentszéknek visszaadja, Lajos a nápolyi tróntól emiatt elesett

öccsét, István herceget, mintegy kárpótlásul, Horvátország és Szlavónia hercegévé tette s mellé támaszul az aversai ostrom idején fővezéri tisztétől elmozdított, de a tépelődések napjában újra kegyeibe fogadott és horvát-szlavón bánná kinevezett Lackfi Istvánt rendelte. Nápolyi helytartóvá viszont a fiatalabbik Lackfit, a tatárgyőző Andrást nevezte ki s a várak őrizetére megfelelő haderőt hagyva az ő rendelkezésére, maga szeptember derekán tábornot bontott.

Nagy Lajos Rómában

Útját Rómának vette, hogy a jubileumi búcsú évében zarándokok ezreitől ellepett szent városban adjon hálát az Úrnak a halálos kórból és halálos sebből kétízben történt megmeneküléséért s az apóstól sírjánál nyerve el bűnei bocsánatát, megújhdott lélekkel térjen haza.

A város kapuinál a rövid időre új hatalomra kapott Cola di Rienzi száz bíbor tógába öltözött római polgár élén fogadta és kísérte Lajost Szent Péter templomához. Rienzinek az avignoni pápával ellenséges viszonyban álló pártja barátot, szövetségest, pártfogót vélt találni a szentszékkal éles diplomáciai harcot vívó hatalmas királyban s őt „a római nép urának“ címmel díszítette fel. De Lajos lelkében már megbékélt egyháza fejével s a pápa érzékenységét sértő megtiszteltetést visszautasította. Hosszú ájtatoskodás s a vikárius kezéből vett pápai feloldozás után seregével együtt hazaindult. Veronáig zárt rendben vezette el hadait, nehogy a barátságos itáliai uraknak és városoknak károkat okozzanak. Itt szélnek eresztette idegen zsoldosait; csak a hű Wolfhardt Ulrik jött el vele Magyarországra, hogy itt egy új magyar főúri nemzetség, a vöröskői Volfárt-család megalapítójává legyen.

A nemesi jogok törvénybeiktatása

A szép sikerrel indult nápolyi hadjárat hirtelen befejezése és Lajos király indokolatlannak tetsző visszavonulása semmiképen sem volt ínyére az Endre megbosszulására lelkesen fegyvert ragadó nemeseknek. Kedvetlenségük könnyen általános elkeseredéssé s a király további haditerveinek sikerét veszélyeztető elégedetlenséggé fajulhatott volna, ha a céltalan-nak bizonyult véráldozat és anyagi károsodás súlyát leginkább érző alsóbb nemesség valaminő kárpótlásban avagy komoly erkölcsi elismerésben nem részesül. Ennek a helyzetnek feh ismerése és megfontolása készítette a nagyobb tanácsot, hogy királyától a nemesi jogok megerősítését kérje, Lajost pedig a kérés teljesítésére.

1351. évi december havának 11. napján kelt dekrétumában országa nemeseinek „Királysága minden kedvező és szerencsétlen körülményei közt s különösen Szicília országában iránta leghívebb igyekezettel és szent buzgalommal tanúsított hűségét és hű szolgálatait“ jutalmazandó, édesanyja egyetértésével s a főpapok és zászlósarak — vagyis a királyi kor-

mány — tanácsára „elfogadta, jóváhagyta, megerősítette és szóról-szóra átírta boldog emlékü elődének, II. András úrnak saját aranypecsétjével megerősített kiváltságlevelét és mindazokat a szabadságokat, melyeket azon oklevél szavai szerint Szent István, a magyar nép királya és apostola adott, kivéve egyedül azt a szakaszt, ’hogy az örökösök hátrahagyása nélkül elhaló nemeseknek jogukban és szabadságukban álljon az egyházak és mások részére, élők közt vagy halál esetére adakozni, hagyományozni, birtokaikat eladni vagy elidegeníteni’, ellenkezőleg — szól a dekrétum — éppenséggel ne legyen joguk így cselekedniük, hanem birtokaik a jog szerint, törvényesen, tisztán és feltétlenül, minden ellentmondás nélkül szállj anak legközelebbi atyjafiaikra és nemzetségeikre.“ Az öröklési jogra vonatkozó eme módosítással megerősített Aranybulla rendelkezéseit Lajos huszonöt új törvénycikkkel egészítette ki. Négyben ezek közül I. Károly királynak a háromgarasos vagy tizennyolcdenáros portális adóra és a földesúri bányaszabadságra vonatkozó országos rendelkezéseit újította meg, végleg eltörölve az Aranybullában még élő teherként jelentkező kényszerpénzváltási kötelezettséget és nyestbőradót s kifejezetten megállapítva a földesúri familiárisok (*servientes*), falusi bírák (*viliid*) és szolgák (*servi*) mentességét a kapuadó fizetése alól. Három cikk foglalkozik a nemesi vámmentességgel oly értelemben, hogy a nemesek a törvényes vámhelyek és révek elkerülésével közlekedhessenek, az önkényesen felállított, hamis vámok s a lakodalmas menetekre szokás szerint kivetett felémelt vámtételek pedig végleg eltöröltessenek. A többi törvénycikkben a nemesek személyes szabadságának és birtokának hatályosabb védelmét célzó intézkedések vannak. Lajos a főpapokat eltiltotta az egyházzal perbenálló nemesek fenytésétől és kiátkozásától, a nemesek rovására háromszori tanuvallatás alapján szokásos birtokfoglalásoktól és minden más hatalmaskodó úrral együtt mások jobbágyainak erőszakos elvételétől. A birtokperek végleges elintézésének határidejét három törvénykezési határnapban állapította meg. A tanuvallatás elrendelését a király, nádor és országbíró kizárólagos hatáskörébe, lebonyolítását pedig a vármegyei nemesség közgyűlése elé utalta. A jogtudósokban szűkölködő kisebb konventek hiteleshelyi működését eltiltotta; királyi emberül a tanuvallatáshoz csupán az alperessel egy vármegyében lakó nemesek, hiteleshelyi emberül az illető egyházban méltóságot viselő papok kirendelését engedélyezte. Bűnügyekben a törvényesen kimondott ítélet után háromnapos egyezkedési határidőt állapított meg, mely idő alatt a bíró köteles volt a felek kiegyezését szorgalmazni és csupán a megkísérelt kiegyezés meghiúsulta után szolgáltathatta ki a bűnöst ellenfelének ítéletvégrehajtás végett. Két törvénycikkben biztosította — nyilván a Záh-eset szomorú reminiscenciáinak hatása alatt — a főbenjáró bűn-

ben elmarasztalt nemesek fiainak és többi családtagjainak büntetlenségét. Az adományosoknak megtiltotta, hogy a király nevében fogják perbe a beiktatásuknak saját jogaik védelmében ellentmondó nemeseket. Pontosán megállapította az adománylevelek kancelláriai taksáját, a békebírák és hiteleshelyi emberek díját. Külön törvénycikkben intézkedett a kötelezettségeiknek szabályszerűen eleget tett jobbágyok szabad költözködésének biztosításáról. Egy másikban viszont egységesen szabályozta a jobbágyok terményadózását, az egyházi tized leróvása után megmaradó minden termény kilencedrészében, vagyis egy második tizedben állapítva meg a földesúri adó mértékét és szigorú tilalom alá vetette annak bárminő leszállítását vagy csökkentését. „Azoknak birtokán, — mondja a törvény — akik a mondottak beszédese tekintetében másként járnak el és jelen végzésünket megszegik, a terményeknek és bornak eme kilencedrészét minden lejjebbzállítás és csökkentés nélkül minmagunk fogjuk saját hasznunkra behajtani, hogy ezáltal méltóságunk gyarapodjék és maguk az országlakósok nekünk annál hívebben szolgálhassanak.“

Nagy Lajos 1351. évi törvénye első teljes és a magyar nemesség egész egyetemét érintő összefoglalása a nemesi szabadságot alkotó jogoknak és kiváltságoknak és sokkal inkább nevezhető a nemesi Magyarország nagy szabadságlevelének, *magna chartájának*, mint akár II. András 1222. évi Aranybulla, akár bármelyik más törvényünk. Maga az Aranybulla csak Lajos királynak e dekrétumban foglalt királyi megerősítésével lett tartósérvényű és törvényerejű okmánnyá.

Öröklési jog: ösiség

Az Aranybulla célja — láttuk — nem is a született nemesek örökölt szabadságának biztosítása, hanem egyrészt a királytól forradalmi eszközökkel kicsikart s utóbb épp keletkezésük körülményei miatt mellőzött alkotmányjogi kiváltságoknak, másrészt a nemesség alsó határán mozgó hűbéres vitézből lett serviens-nemesek ugyancsak királyi kegyből származó szabadságának elismerése volt. Ha ilyképen magában is foglalta a nemesi jogok túlnyomó részét, nem egy pontban eltért azoktól. Különösen szembeszökő ez az ellentét az öröklési jog terén. Szent Istvánnak és Kálmán királynak az öröklési jogot szabályozó rendelkezései óta háromféle öröklési rend volt érvényben hazánkban. A szerzett birtok tekintetében a tulajdonos szabad rendelkezési joga érvényesült. A teljesjogú szállásbirtokos nemesek s a hozzájuk hasonlóan nemzetségi közösségekbe tömörült és közibük olvadt régi adománybirtokosok örökölt vagyona, patrimoniuma az ösiség (*aviticitas*) vérségi jogszokása értelmében szállt ágról-ágra az első birtokos nemzetségében. A katonai szolgálat kötelezettségével terhelt, hűbéres természetű adománybirtokot hűbér jogi szokás szerint csak a birtokos egyenesági fiutódai, fitestvérei és ezek fiúgyer-

mekei örökölték, ilyenek nem létében a királyra, mint adományozó hűbérúrra szállt vissza. A XIII. században a közép-birtokos hűbéres-vitézek — királyi serviensek — népes rétege szabadulni igyekezett ez utóbbi öröklési rend nyűgétől s nagy többségük a rokonság törvényes öröklését biztosító ősiség elismerését szorgalmazta. A fiörökös híjával levő serviensek viszont, hűbértokukban szerzett vagyont látva, a szabad rendelkezési jogot igyekeztek megszerezni s e törekvésük élénk támogatásra talált az örökös nélkül elhúnytak vagyonából gyarapodó egyházaknál. II. András e kettős törekvés kielégítése végett szabad végrendelkezési jogot biztosított az örökös nélkül elhalt servienseknek, végrendelet hiányában pedig a rokonok törvényes Öröklését, vagyis az ősiséget ismerte el. IV. Béla e kiváltságot a harcban elesett serviensekre korlátozta, egyébként pedig újra a király háramlási jogának szerzett érvényt. E két felfogás küzdött egymással a XIII. és XIV. század fordulóján is, mikor a „nemes“ és „királynak szolgáló vitéz“ (*nobilis* és *serviens regis*) közti különbség már elenyészett. A régi nemesség és a serviens vitézek ivadékanak összeolvadása szükségképen vezetett oly jogfelfogás kialakulására, mely a szállásbirtok és hűbéres színezetű adománybirtok jogi különbségét már nem ismerte el s mindkettőt a „nemesi birtok“ egységes fogalma alá sorozta. E korban a nemesség túlnyomó része adománybirtokosok ivadéka volt, a foglaló nemesek leszármazói közt is kevesen akadtak, akiknek szállásbirtokuk mellett adományból származó birtokuk nem lett volna, a hatalmaskodó urak megfékezése után történt birtokkobzások következtében pedig a szállásbirtokosok száma méginkább megfogyatkozott.

Ez az állapot jutott kifejezésre az új jogfelfogásban, mely minden nemességet s minden nemesi birtokot a király, illetőleg a — Kézai nyomán — jogelődéül és hatalmának jogforrásául tekintett pogánykori nemesi közösség adományából: származtatott. E jogfelfogás kialakulásával egyidejűleg merült fel a kétféle öröklési rend egyöntetű rendezésének szüksége. III. András a kérdést — nyilván egyházi befolyásra — az Aranybulla intézkedései értelmében kívánta megoldani, mikor a nemesség szabad végrendelkezési jogát biztosította 1291. évi törvényében. Ez a megoldás azonban nem volt kedvére az ősei vagyonára magtalan rokonok halála után ősi jogon igényt tartó nemeseknek. A magtalan nemesek vagyonából legtöbbször öröklő egyházakon kívül legfeljebb a fiatlan birtokosuraknak tetszett, akik így leányukra, leánytestvéreik leszármazóira avagy feleségük rokonságára hagyhatták vagyonukat. Mivel pedig ezek nyilván nagy kisebbségben voltak, az Anjou-kor joggyakorlatában a szabad végrendelkezést biztosító 1222. és 1291. évi törvényekkel szemben továbbra is a nemzeti öröklés, vagyis az ősiség elve érvényesült. Ezt a jogszokást

ismerte el Nagy Lajos, miután előzőleg a másik felfogás híveit is kielégítette a *fiúsítás* korábban szórványosan jelentkező jogszokásának állandósításával. Ez alapon a fiörökös híjával levő birtokosurak vagyonukat különös királyi engedéllyel leányaikra is átörökíthették.

Una et eadem libertás

Az öröklési jog terén 1351-ig elvben még fennálló különbség éppúgy, mint a szlavóniai és erdélyi nemesek különleges adókötelezettsége csak a múltból ittmaradt, elavult válaszfalakként álltak útjában a különböző eredetű nemesi rétegek teljes társadalmi egybeolvadásnak. Ezt a válaszfalat döntötte le Nagy Lajos, midőn az Aranybullának a királyi serviensek jogát a nemzeti jogtól eltérően szabályozó szakaszát hatályon kívül helyezte, a nemzeti öröklés, avagy ősiség érvényét valamennyi nemesre, tehát a serviens-eredetűekre is kiterjesztette s a szlavóniai és erdélyi nemesek különleges adóterheit — amazokét törvényében, emezekét külön kiváltságlevélben — eltörölte és végül az 1351. évi törvény 11. cikkében elrendelte, hogy „az országa határai közt lakó nemesek, még az országhatárokon belül levő hercegi tartományokban élők is, megannyian ugyanazonegy szabadsággal éljenek“ (*sub una et eadem libertate gratulentur*). Az északi határvidék várjobbágyeredetű kismesei — a zólyomi, túróci, liptói és szepesi jobbágyfiúk s a szepesi tíziándzsás és arannyal adózó nemesek — egyideig még különálló, hűbéres társadalmi csoportokként szerepelnek, de nemsokára ezek is beolvadtak a köznemességbe. A valódi nemesek egységes öröklési jogának, általános adómentességének és az *una et eadem libertás* elvében kifejezett teljes jogegyenlőségének törvényes elismerése befejező mozzanata volt a XIII. század elején megindult társadalmi átalakulásnak.

Békekötés

A király hazatérte után azonnal megindultak a tárgyalások Avignonnal is az egység részletei tekintetében, miután Johannával és férjével még Itáliában megkötötték a fegyverszünetet. A fegyverszünet feltételei értelmében a végleges béke megkötéséig mindkét fél birtokában maradt a nápolyi királyság területén csapatai által megszállt váraknak és városoknak, de ők maguk odahaza — Lajos Magyarországon, Johannának pedig Provenceban — tartoztak bevárni az 1351 tavaszára kitűzött, majd ugyanez év nyarára halasztott béketárgyalásokat. Eredetileg személyes találkozást terveztek, de Lajos visszariadt a közvetlen érintkezéstől s még követek útján sem bocsátkozott Johannával tárgyalásba. VI. Kelemen kérte közvetítésre s a nehéz helyzetből menekült pápa örömmel tett eleget kívánságának. Bár a főkérdésben Johanna érdekeit igyekezett megvédeni és a tárgyalással megbízott két bíbornokot is erre utasította, mindent elkövetett Lajos érzé-

A magyar érdek, a magyar politika szempontjából ez a dinasztikus érdekű célkitűzés, az ifjú királynak hatalmas birodalom alapítására irányuló törekvése közömbös volt, a terv utóbb életképtelennek is bizonyult. Abszolút értelemben tehát irreálisnak volna nevezhető, de ez a színezete tüstént elvész, ha abban a kormilieuban szemléljük, amelyben létrejött. A középkor dinasztikus külpolitikájában általában sok volt az irreális elem. Hiányzottak belőle az újkori államnak tudatos nemzetpolitikai szempontjai s az újkori világbirodalmaknak a reális erőviszonyok és lehetőségek alapos mérlegelésével kifejtett célkitűzései. A középkori uralkodók és diplomatáik sokkalta nagyobb súlyt tulajdonítottak a családi kapcsolatoknak és ezeken alapuló pillanatnyi érdekközösségeknek, mint aminővel azok rendelkeztek. S bármennyiszer tanúi voltak is ily rokoni összeköttetéseken felépült politikai szövetségek és uralkodók személye által egybefűzött államszövetségek felborulásának, újra meg újra kísérletet tettek ilyenek létrehozására, aminek magyarázata a dinasztiajuk isteni elhivatásába vetett meggyőződésükben található meg. Ezért lettek az újkori külpolitika mestereivé és úttörőivé a realitások körében mozgó itáliai városállamok — Velence, Genova, Firenze, Milano — diplomatái s nem a középkor világhódító nagy dinasztái.

Mindezt megfontolva, Nagy Lajosnak öt küzdelmes év után elejtett fiatalkori viláгурalmi törekvése sem nevezhető kalandosnak, avagy irreálisnak. Lajos általa a magyar királyság pénzügyi és hadügyi szervezetét kétségtelenül nehéz' teherpróbának vetette alá, de a királyság erői kibírták ezt a próbát. A nápolyi vállalkozás kitűnő diplomáciai előkészítése, a hadjáratok tagadhatatlanul kiváló sikere, a Velencével szemben később elért eredmények s a király lengyelországi és rövid nápolyi uralmát jellemző tapintat pedig azt bizonyítják, hogy magában Lajosban is megvolt minden képesség nagy terve megvalósításához. Ha fiatalos hevétől elragadtatva és anyjától unszolva, nem siet Nápolyba, mielőtt Velencével leszámolt és tengeri hatalmát megalapította volna, ha hirtelen fellobbanásában kimondott aversai ítéletével nem ad jó fegyvert ellenségei kezébe, még Avignon és Párizs politikája felett is győzelmet arathatott volna, hiszen 1347-ben VI. Kelemen már számolt a lehetőséggel, hogy nápolyi uralmát, habár csak hallgatólag is, el kell ismernie. A vállalkozás balsikerében e taktikai hibákon kívül, a fegyveres fellépés jogossága felől a sebesülés nyomán kelt lelki depresszió idején felmerült kétségeknek s ezek hatása alatt Lajos elméjén úrrá lett reálpolitikai megfontolásoknak volt döntő és elhatározó szerepe. Vereséget sem a diplomácia, sem a harc terén nem szenvedett s mégis visszavonult, mert nem akart egyháza fejével nyílt küzdelembe bocsátkozni oly célok miatt, melyek magyar népét és országát

alig, inkább csak családját s őt magát érdekelték. Vállalkozásából mégis dicsőséggel és meggyarapodott tekintéllyel került ki. A hét császár korában, amikor Luxemburg Károlyon és a szerb nagyhatalmat megalapító Dusán Istvánon kívül még öt súlytalan fejedelem — Günter schwarzburgi gróf, Róbert tarantói herceg, János Sándor bolgár fejedelem, Palaiologosz János és Kantakuzénosz János — hivalkodott a császári címmel, a magyarok fiatal királya régi nagy császárok energiájával és tehetségével bonyolította le európai méretű vállalkozását s világszerte tekintélyt és tiszteletet szerzett a magyar királyság diplomáciájának; és a magyar katona vitézségének. Egyéni képességeivel és bölcs önmérsékletével pedig mindenképpen becsülését és bámulatát vívta ki magának. A nápolyi trónért folytatott ötesztendősi küzdelem korszaka is jó iskola volt. Ott forrott ki és lett teljessé a nápolyi udvar ármányainak és testvérharcainak romlott légköréből tisztult lélekkel megtérő lovagkirálynak, a történelem „Nagy“ Lajosának kivételes egyénisége. Ha visszavonulásával szétfoslottak is világuralmi terveik, ha elenyészett is a lengyel-magyar-horvát-olasz unió öt évig hajszolt ábrándja, a magyar királyság morális erőiben meggyarapodva került ki a küzdelemből. S ha Lajos önkéntes visszavonulásával beismerte legyőzetését, ez sem volt személyes vereség. Nápolyban az ébredő renaissance módszerében és eszközeiben kevésbé válogatós, lovagi szemszögből nézve egyenesen amorálisnak tetsző politikája aratott diadalt a magyar király személyében megtestesült lovagkor politikai erkölcsé és módszerei fölött. E két korszak etikáját szimbolizálja — az ellentétes pólusok felé hajló túlzásokkal — Lajos és Johanna morális egyénisége, a régi és új világ most kibontakozó erőviszonyát egymással vívott küzdelmüknek eredménye. A politikai siker, az anyagi győzelem Johannéé lett, de a morális diadal — éppen lemondása következtében — Lajosé maradt s ennek köszönhető, hogy Nápoly után újult erővel láthatott nagy történelmi feladatának megoldásához, az Árpádok nemzeti érdekű külpolitikájának realizálásához: a magyar nagyhatalom kiépítéséhez.

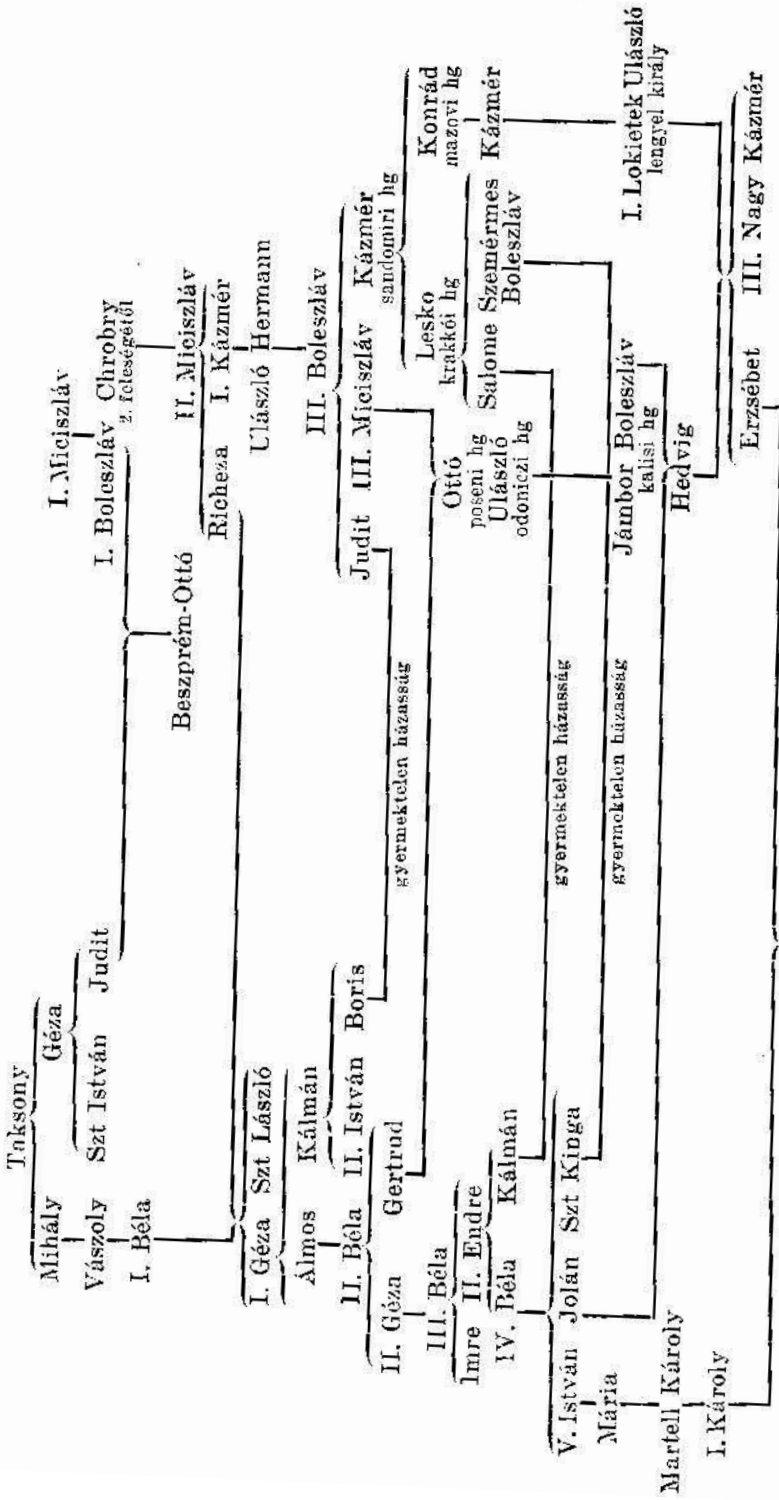
A MAGYAR NAGYHATALOM.

Litván és tatár hadjáratok

NAGY LAJOS második nápolyi hadjárata idején Kázmér lengyel király a halicsi tartományát fenyegető Lubart litván fejedelemmel keveredett háborúba s tőle nemcsak Halics elfoglalt részeit, hanem egész Ladomért is sikerült elragadnia. Egy évvel utóbb azonban Lubart és Kestut fejedelmek megint csak haddal támadtak Lengyelországra. Az orosz tartományokat visszafoglalták s már az anyaországot fenyegették, mikor Kázmér hívására Lajos király nagy serege élén Krakkóba érkezett. A magyar és lengyel hadak egyesülésével a szerencse tüstént megfordult. A litvánoknak pusztulniuk kellett Halicsból és Ladomérból. Maga Luibart is fogságba került. Az egyesült seregek Lublinban a litván határon álltak, mikor a lengyel király hirtelen megbetegedett. A vezérletet nagybátyja helyett is Lajos vette át. Seregeivel benyomult Litvániába s annak határvidékét megszállva, békére kényszerítette ellenfeleit. Kestut litván fejedelem maga jött el Lajoshoz s a békét a statusquo alapján kötötték meg. A litván fejedelmek kötelezték magukat, hogy a kereszténységet felveszik, érsekséget és püspökségeket alapítanak, Lajos viszont megígérte, hogy a pápánál kieszközli Kestut számára a koronát és királyi címet. A béke pontjai kiterjeszkedtek a kölcsönös katonai segítség és a litván-magyar kereskedés biztosítására is. A két litván fejedelem mindjárt csatlakozott is a királyhoz, hogy, mint mondták, Budán megkeresztelkedjenek. Útközben azonban megszöktek s 1352 elején litván, orosz és zsoldjukba fogadott tatár csapatokkal újra portyázni kezdtek Halicsban és Ladomérban. A hitszegésen felbőszült két király márciusban Bele vára ellen indult, de annak hosszadalmas ostroma után két évre fegyverszünetet kötöttek.

E hadjárat után Lajos király régi jogon a magyar koronához tartozó halicsi és ladoméri fejedelemségeit Kázmérnak adta át, avval a kikötéssel, hogy ha Kázmérnak fia születnék s emiatt Lengyelország nem jutna Lajos uralma alá, azokat visszaválthassa. A fegyverszünet lejártá után a litvánok tatárokkal szövetkezve újra megkezdtek portyázásaikat, mire VI. Ince pápa lengyel, cseh és magyar földön kereszteshadat hir-

Magyar-lengyel kapcsolatok.

detett ellenük. A hadjárat megint csak lengyel és magyar erővel, 1354 májusában indult meg s ezúttal teljes sikerrel járt.

Lajos a litvánokon Halicsban aratott győzelme után a tatár határra ment seregével és mint egyik krónikása írja: „az Etulfolyó — vagyis a Dnyeszter — partján, hol a magyarok Pannóniába vándorlása idején Attila király született“ békét és szövetséget kötött a kereszténység felé hajló Dzsamibég kipcsáki tatár kánnal. E szövetséggel megszűntek a tatárok Magyarország ellen indított portyázó hadjáratai, de a litvánok is felhagytak lengyelországi támadásaikkal. Harci kedvüket teljesen megbénította tatár szomszédaik megtérése és a magyar királlyal kötött barátsága.

Egy évvel később, nem ugyan maga Lajos, de Lackfi Pál a király háromszáz válogatott vitézével messze nyugaton, Zürich vidékén harcolt a svájci felkelőkkel Habsburg! Albert osztrák herceg ősi birtokainak védelmében s nagy része volt a hercegnek kedvező feltételekkel megkötött béke kivívásában.

Szerb háborúk

A litván és tatár hadjáratoknak megvolt az az eredménye, hogy Lajos a szövetséges lengyel király ellenségeinek megfélemlítésével mentesítette magát a délvidéki akciót bénító északi hadjáratok nyűgétől. Erre pedig épp ezidőben nagy szükség volt, mert a nápolyi törekvések csődje után ismét a dalmát és szerb kérdés került a magyar külpolitika központjába. A cél Magyarország közvetlen keleti kereskedelmi kapcsolatainak biztosítása és az elveszett balkáni hegemonia visszaszerzése volt, amit csak a dalmát tengerpart visszahódítása és a szerb hatalom megtörése útján lehetett elérni.

Lajos hazatérte után tüstént hozzá is fogott a szerb-dalmát hadjárat diplomáciai előkészítéséhez. Mindenekelőtt Kotromanic István bosnyák bánt igyekezett végleg magához láncolni* kit Velence izgatása és ígéretei majdnem az ellenfél táborába csábítottak. Hogy kettős rokonságukat még szorosabbra fűzze, eljegyezte a bánnak a visegrádi udvarban nevelkedő leányát, magát a bánt pedig Dusán cárnak 1350-ben a déli bosnyák és horvát határokat fenyegető, sőt Bosznia déli részén már foglásokkal is dicsekvő csapatai ellen küldte. Három évvel utóbb esküvőjét is megülte bosnyák Erzsébettel, míg az anyakirályné udvarában evvel együtt nevelkedett Anna hercegnőt — édesapja törvénytelen leányának Piaszt Henriktől, az utolsó sveidnici hercegtől született leányát — a nemrégen özvegyé lett

IV. Károly császárhoz és cseh királyhoz adta nőül. Ugyanekkor szerződést kötöttek, hogy Lajosnak első gyermekét a császár egyik gyermekével fogják összeházasítani, mikor pedig ez a várt gyermek három év alatt sem érkezett meg, a kis Erzsébet hercegnőt, István szlavóniai herceg leányát jegyezték el Jodok morva örgróffal, a császár unokaöccsével. Röviddel utóbb a régi viszonyt felelevenítve, formális szövetségre lépett

a császárral, Albert osztrák és Lajos bajor hercegekkel. E szövetség éle Velence, de egyszersmind Szerbia ellen is irányult, főcélja az északnyugati és nyugati magyar határ biztosítása volt a szerb-dalmát hadjárat idejére. Már előbb sikerült Genovával is megújítania régi szövetségüket, sőt 1353-ban genovai szövetségben majdnem hadrakelt Velence ellen magyar alattvalóinak velencei kikötőben szenvedett igazságtalan sérelmei miatt. A köztársaság azonban tagadta vétkességét és a fegyverszünetre hivatkozva Károly császárhoz fordult közbenjárásért. Ezúton sikerült is elérnie, hogy Lajos lemondott a támadásról s a fegyvernugvás hátralévő idejére, 1356-ig a béke fenntartását megígérte. Velence helyett Lajos így Szerbia ellen ment. Dusán cárt kétízben megverte, Huimot visszafoglalta és azt apósától felesége hozományaként vette át.

A vereséghez nem szokott Dusánt megrendítette ellenfelének győzelme. A pápai szék védelme alá húzódva igyekezett a további támadásoknak elejét venni s Avignonba küldött követei útján ígéretet tett az egyházi unió megvalósítására. Mire azonban a pápai követek hozzáérkeztek, mást gondolt. Az unióról tudni sem akart s Lajosnak még a Subich Mladen szerb özvegyétől megszerzett dalmáciai Clissát is vonakodott átadni. Alkudozásai így sem a pápával, sem Lajossal nem vezettek eredményre. A magyar király erre új hadjárat indítására határozta magát s ezúttal Horvátország felől készült támadni, hogy a szerb kézen levő várak visszafoglalása és a déli határ biztosítása után egy füst alatt a dalmát tengerpartot is visszafoglalhassa. Ez utóbbi szándékát mégis gondosan eltitkolta, mert a lejáróban levő fegyverszünet tartama alatt nem akarta Velencével szemben az ellenségeskedést megkezdeni.

Háború Velencével

A háború megindultakor István herceg már nem volt életben. A régi méltóságába nemrégén visszahelyezett Alsólendvai Miklós horvátszlavón bán vette át a vezérletet s a Magyarországból leküldött csapatokkal erősödött serege 1355 végén elfoglalta Clissát. A következő év elején egyre-másra érkeztek a magyar csapatok Horvátországba, ma ga Lajos pedig a fő-sereggel április végén indult el Zágrábból. Közben még egyszer megkísérelte Velencével a békés megegyezést, mert Dalmácia birtokában könnyebben számolhatott volna le szerb ellenségével. De Velence az eddigieknél is súlyosabb feltételekkel állt elő s mialatt követei a királlyal alkudoztak. Mladen özvegyétől titkon Scardona várát is megvásárolta eddigi dalmáciai birtokai mellé. A két hó múlva lejáró fegyverszünetnek ily nyilvánvaló megsértését Lajos nem tűrhette el, császári szövetségével együtt hadat izent. Az időpont nagyon alkalmas volt a támadásra, mert Szerbiától ekkor már nem kellett tartania. Dusán cár még 1355 év végén meghalt s a fiatal Urost uralomravágyó nagybátyjának és a függetlenségre törekvő kené-

zeknek hatalmi törekvései teljesen megbénították. A szerb nagyhatalom tüstént alapítójának halála után bomlásnak indult és ádáz belső harcok közepette rohamos léptekkel haladt másfélévtized múltán bekövetkezett bukása felé. Lajos minden erejével a dalmát partvidék bitorlója ellen indulhatott.

Velencébe még talán meg sem érkezett Lajos király és Károly császár hadüzenete, mikor a bihácsi vár alatt összegyűlt magyar sereg — mintegy félszázezer harcos — útrakelt. Június 26-án már a magyar királlyal szövetséges aquilejai pátriárka területén jártak. Ugyanekkor útban volt Avignon felé Lajos követe — Kanizsai István prépost — is, hogy VI. Ince pápát a skizmatikus szerbekkel paktáló Velence álnokságáról és a magyar király támadásának jogosságáról meggyőzze. A követ ura nevében felajánlotta, hogy seregeit visszavonja a velencei területről, ha a szentszék — Velence hozzájárulásával — vállalja a döntést kettejük ügyében. Esküvel ígérte továbbá, hogy a szentszék követét súlyosan megsértő szerb cár ellen a dalmát kérdés tisztázása után azonnal kereszteshadra kel s a Boszniában újra térthódító bogomil eretnekséget is elnyomja. Végül a pápa kérésére azt is megígérte, hogy az egyházi birtokot Itáliában kegyetlenül pusztító bandák ellen sereget küld a szent- atya segítségére. A követség a legteljesebb sikerrel járt. Ince pápa kegyes levélben válaszolt Lajosnak, őt az „egyház főkapitánvának“ nevezte s a velencei signoriát szigorú hangon eltiltotta a szerb szövetségtől.

Velence szárazföldi birtokainak törzse a Brenta-Piave-közén és az utóbbi folyó balpartján elterülő síkság volt, központjában Trevizó várával. Az aquilejai pátriárka tartomány- úri hatósága alá tartozó friauli örgrófság és Padova város birtokai közt elterülő trevizói tartomány — a Terra Ferma — állandó élelmezője volt a szigetvárosnak, mely lakosságának nagy száma miatt — tengeri kereskedelmének minden fejlettsége mellett is — reá volt utalva e vidék mezőgazdasági termé- nyeire. Lajos az aquilejai pátriárka csapataival gyarapodott serege élén ezen az érzékeny ponton kezdte meg hadművele- teit. A Piavén innen fekvő kisebb helységek elfoglalása és a folyó átúsztatása után maga a fősereggel Trevizót fogta ostrom alá. Többi hadai a Brentáig, sőt azon is túl kalandozva, Padova határáig nyomultak, mire a város ura, Carrara Ferenc, kivel Lajos még az első nápolyi hadjárat óta barátságos viszonyt tartott fenn, szövetségre lépett vele s a padovai határ kímélete ellenében a nagy sereg élelmezésének gondját is elhárította. Trevizót a király hazatérte után Vásári Tamás vezetésével folyt négyhavi ostrom után már a kiéhezés veszedelme fenye- gette, mikor a háborús felek november 11-én öt hónapra fegyverszünetet kötöttek s a pápa, majd a padovai Carrara is megkezdték békeközvetítésüket. A tárgyalások vontatottan haladtak előre, mert Velence még mindig nem volt hajlandó a

magyar király feltételeit elfogadni. Scardonát, Spalatót, Sebenicót és Traut már adták volna a polgárok. Negyvenezer forint hadikárpótlás és Zára birtokáért évi bér fizetésére is hajlandóknak mutatkoztak. Zára szabadságának és a magyarbarát polgárok jogainak elismeréséről is tárgyalni kívántak. De a magyar király dalmáciai felségjogát elismerni és Zaráért adót fizetni semmiképen sem akartak. Lajos pedig e feltételek teljesítése nélkül nem békülhetett, mert a magyar korona jogait feladnia nem lehetett.

Dalmácia visszahódítása

Az ellenségeskedés 1357 májusában újra megkezdődött. Vezér magyar részen Vásári Miklós, majd Újlaki Kont Miklós nádor volt, mert Lajos maga nem mehetett le a harctérre. Tavasszal Bécsben ítélezett osztrák és cseh szövetségeseinek — Albert hercegnek és János Henrik morva örgrófnak — vizáryában. Később az anyakirályné aacheni útja idején a kormányzás gondjai tartották idehaza, amiket idáig anyja mindig megosztott vele, sőt háborús elfoglaltsága idején egyedül viselt. Erzsébet királyné IV. Károly császár és felesége társaságában zarándokolt Marburgba magyarországi Szent Erzsébet sírjához s innét Aachenbe, hogy a magyar fegyverek győzelméért és a velencei bonyodalom békés befejezéséért könyörödjön. A harctéren ezalatt gyors egymásutánban peregtek le az események. A velencei Terra Fermán több kisebb vár hamarosan magyar kézre került, Trevizó és Castel Franco őrsége azonban vitézül tartotta magát. Dalmáciában már teljes volt a siker. Ludbergi Csuz János, kit Lajos hadvezéri talentumáért a háborús évekre állított a szlavón bántól függetlenített Tenger mellék élére, ostrom alá vette a parti városokat. Ezek nem sokáig bírták a magyar-horvát hadak pusztítását és megszállását. Spalató és Trau polgársága július elején önként meghódolt, tisztos elvonulást biztosítva a velencés várparancsnokoknak és katonáiknak. Zárát velencei őrsége és a polgárságnak hozzájuk szító rétegei vitézül védtek, de a padovai segítőcsapatokkal és Ellerbach Konrád német zsoldosaival erősödött magyar sereg a királyhű záraiak segítségével szeptember közepén mégis bevette az összeütközésben döntő szerephez jutott várost. Az év végén Sebenico, majd 1358 elején Nona városa, Brazza és Lessina szigetek is kapituláltak.

A magyar győzelmek hírére Velence újra elküldte köveit Zarába, a tengerpartra érkezett király főhadiszállására és másfélhavi tárgyalások után megszületett a béke Velencére sokkalta súlyosabb feltételek mellett, mint Lajos bármikor is kívánta. A dalmát tengerpart, valamennyi városával és szigetével a magyar király birtokába került s a dogé kötelezettséget vállalt a dalmát hercegi cím letételére, minden későbbi jogorvoslat teljes mellőzésére és a magyar király dalmáciai felségjogának korlátlan elismerésére. Egészen új hódítás volt a

Boszniával szomszédos déldalmát partvidék, hol a velencei uralom idején tengeri kereskedelmében korlátozott Ragusa — kiterjedt önkormányzatának teljes biztosítása mellett — örömmel fogadta hűbérurául Lajost. A dalmát tartomány evvel az új szerzeménnyel a durazzói hercegség és Zéta határáig terjeszkedett s az összes partvidéki szigeteket is felölelte. Lajos mindezek ellenében csak a Piave-Brenta-menti velencés terület sürgős kiürítésére és visszaadására kötelezte magát.

Magyar tengeri haderő

A dalmát kikötővárosok visszaszerzésével és főleg Ragusa hódoltatásával a magyar királyság tengeri hatalommá lett. Saját hasznára gyümölcsöztethette a dalmát kikötőkön át Szerbia és Bosznia, Magyar- és Lengyelország felé irányuló levantei kereskedelmet, aminek haszna eddig szinte kizárólag Velence jövedelmét gyarapította. Másrészt pedig szilárd hadműveleti bázisra tett szert a zárai béke után újult erővel éledő itáliai törekvéseihez. Lajos nem is késett ennek a kedvező helyzetnek kihasználásával. Első gondja a hajóhad megszervezése volt, amire IV. Béla rövidéletű kísérlete óta senki sem gondolt. Már 1358-ban feltűnik a magyar katonai méltóságok közt Csanói Jakab királyi tengernagy neve s ezidő óta Dalmáciának 1420-ban történt elvesztéséig állandóan szerepel az *amiratus maritimus regis Hungáriáé*. A hajóhad zömét a városok és szigetek szolgáltatták; kereskedelmi célokra is használt hadigályáik száma elérte a tizenötöt, a bárkáké és egyéb kisebb hadra alkalmas hajóké tíz-húsz között ingadozott s mindezeknek felét Ragusa állította ki. De Lajos maga is vásárolt és építtetett hajókat, három gályáról biztos tudomásunk van, tíz más hajót Provenceban rendelt meg, de ezek megérkezéséről már nincsenek adataink.

A tartomány szárazföldi és tengeri haderejének megszervezése s az 1359. évi szerb hadjárat lezajlása után a katona-bán helyét Szécsi Miklós országbíró foglalta el. Szécsi már a nápolyi hadjárat diplomáciai előkészítésének s a velencei béketárgyalásoknak kritikus idejében nagy tapintattal kormányozta három éveri át Szlavóniát és Horvátországot, majd hat évig a Szörényi bániságot s az udvari életben és országos politikában is jelentős szerepet vitt. Most, hogy a korán elhunyt István horvát-szlavón herceg árva kis fiának, János hercegnek 1360-ban bekövetkezett halála után maga az anyakirályné vette át az uralmat a délnyugati tartományok felett, ő hajtotta végre Erzsébet nevében a háborúk és belső pártharcok miatt oly sokat szenvedett ország „reformálásának“ nagy munkáját. Horvát- és Dalmátországok belső viszonyainak rendezésére, a meglazult erkölcsi és jogrend helyreállítására nemcsak a magyar király uralmának megszilárdítása és népszerűsítése céljából, hanem a dalmát hódítás után újra aktuálissá lett itáliai politika sikere érdekében s a velencei és osztrák részről min-

den béke és barátság ellenére is várható támadások elhárítása céljából is szükség volt.

Nápolyi szövetség

Az osztrák herceg Friaul megszerzésére irányuló törekvései miatt került Lajos királlyal ellentétbe. Karintiát és Krajnát a régi hercegi ház fiágának kihalta után II. Albert még 1335-ben Ausztriához csatolta. A nagyratörő ifjú II. Rudolf (1358—1365) ezt a délvidéki szerzeményt Tirol, Görz és Friaul birtozával igyekezett kibővíteni. A tiroli grófságra vonatkozóan sikerült is 1359-ben Maultasch Margittal és ennek fiával

— Wittelsbach Meinharddal — az örökösödési szerződést megkötnie. Néhány év múlva a görzi grófokkal is hasonló megállapodásra jutott. Della Torre Lajos aquilejai pátriárkával azonban Friaul miatt háborúba keveredett. 1360 tavaszán ugyan egy évre fegyverszünetet kötöttek, de ennek lejáta után a fegyveres összeütközés elkerülhetetlennek látszott. A pátriárka

— kinek elődei Lajos királynak nápolyi és velencei vállalkozásai idején sok és jó szolgálatot tettek — hozzá fordult segítségért, amit a magyar király saját érdekében sem tagadhatott meg. Bár Rudolf eddig hű szövetségesnek mutatkozott, a pátriárka megtámadásával Velence érdekeit szolgálta s közel állt a feltevés, hogy ha Lajos a pátriárka mellé áll, vállalkozásához igyekezni fog a szigetváros aktív támogatását is megnyerni. Ennek megelőzésére, az esetleges velencei-osztrák szövetség ellensúlyozására Lajos a nápolyi szövetség gondolatát elevenítette fel. A magyar és nápolyi tengeri haderő a két hatalom kétparti helyzete mellett komoly ellenfélként szállhatott küzdelembe Velence hajóhadával, a régi genovai szövetség felújítása esetén pedig még adriai hegemoniáját is vitássá tehetné volna.

Johannával békülni és barátkozni a magyar udvar most sem volt hajlandó, de a királyi ház többi tagjaival kötendő szövetségnek mi sem állt útjában. Az idő már elsimította a régi ellentéteket. Az őrizetbevétele miatt komolyan neheztelő durazzói herceg már nem volt az élők sorában; a többiek pedig kellemesen emlékeztek vissza a magyar udvarban töltött évekre, Lajos királynak a fogság terhét könnyítő lovagias magatartására. Viszont a tarantóiak és durazzóiak egymással és Johannával szemben is szinte engesztelhetetlen gyűlölettel viseltettek. Érzéseikben maga a királynő férje, Tarantói Lajos is osztozott, ki már annakidején is lovagias ellenfélnek bizonyult, most pedig rossz és civódó házasetletet élt feleségével. Békülékenységre ösztönözte őket az is, hogy Nagy Lajosnak hét év előtt kötött házassága mindaddig gyermektelen volt s így a magyar trón öröklésének lehetősége is megnyílt előttük. Az érintkezést először — úgy látszik — a dalmáciai tartományal szomszédos Durazzó hercegével vette fel Lajos, ki nemrégiben véres polgárháborúba kezdett, hogy Johannát meg-

buktassa. Mikor azonban Tarantói Lajos izenetéből kiderült, hogy Lajos durazzói herceg igaztalan ürüggyel tört rokonaira s valóságos rablóhadjáratot vív, a király elfordult tőle s ellenfeleihez, a tarantói hercegekhez közeledett. A durazzói seregében harcoló magyar katonákat nemcsak eltiltotta ennek további támogatásától, hanem egyenesen a másik fél támogatására utasította őket. A magyar katonák nagy szerepet játszottak akkoriban Itália történetében. Már a nápolyi hadjáratok lezajlása után sokan maradtak ott és szegődtek az idegen zsoldosseregekhez. Mások a pápa támogatására 1358 óta küldött magyar seregekből kerültek ki. VI. Ince kérésére Lajos király még a velencei hadjárat idejében avatkozott bele az egyházi állam és néhány olasz főúr elkeseredett harcába. Előbb békés úton igyekezett a nápolyi hadjáratban őt támogató forlói Ordelaiffi Ferencet és szövetségeseit — a faenzai Manfredi testvéreket és a milánói Viscontiakat — az egyházi birtokot szörnyen pusztító s a pápai államot létében veszélyeztető támadásaik megszüntetésére bírni. Mikor pedig közbenjárása kudarcot vallott, Lackfi Miklóst küldte nagyobb csapattal Albornoz pápai vikárius segítségére. A bíbornok két esztendei kemény küzdelem után győzte csak le Ordeiaffit s az Egyháziállam integritásának helyreállításában nagy része volt Lajos katonáinak és diplomatáinak. Kevesebb dicsőséggel végződött a Mórócz Simon vezérlete alatt 1360-ban a Viscontiak ellen küldött hétezer főre rúgó magyar sereg szereplése. Móróczék zsoldosok módjára viselkedtek s mikor Albornoz bíbornok pénze kifogyott, elhagyták, idegen szolgálatba szegődtek. Egy részük azután hazajött, mások az Itáliában maradt többi magyarokkal Aba nembeli Atyinai Miklós kapitány vezérlete alatt a „nagy magyar seregben“ — *Societas Magna Hungavorum* — egyesültek s 1361 tavaszán „a magyar királynak is szolgálandó, a magyar királyi Felséggel egy nápolyi Felség,“ vagyis Tarantói Lajos zsoldjába szegődtek s a Durazzói Lajos pártján harcoló Baumgarten Hannes zsoldosseregét megverve, őt győzelemhez, a durazzói herceget pedig fogságra juttatták. Ezután Provence-ban fékeztek meg a nápolyi királyi pár uralma ellen lázongókat. De a sereg nemsokára feloszlott. Egy nagyobb töredéke, mintegy 1600 vitéz, a később legendás hírhez jutott Toldi Miklós — utóbb hevesi, majd bihari és szabolicsi főispán — vezetésével a „fehér sereg“ néven ismert angol zsoldossereghez csatlakozott és annak kötelékében még éveken át szerezte Itáliában a pénzt és dicsőséget.

A régi ellenfelek kibékülése sehogysem volt inyére Károly császárnak; Lajos király itáliai politikája, akit — tudtán kívül bár — a papi választófejedelmek és Rudolf osztrák herceg alig egy évvel előbb ellenkirályul akartak vele szemben felléptetni, nagy aggodalommal töltötte el. Tíz év előtt az ő barátja, VI. Kelemen, megghiúsította Lajos nápolyi királyságát, de most VI.

Ince ült a pápai trónon, „az egyház zászlótartója“ként tisztelt magyar király őszinte barátja és politikai szövetségese, kinek segítségével Lajos még a császári korona után is kinyújthatta kezét. E veszedelem megakadályozása és a nápolyi-magyar szövetség ellensúlyozása végett felbontotta a magyar szövetséget és magához édesgette a magyar király osztrák szövetségését is, kit — bár nemcsak hűbérese, hanem veje is volt — alig néhány hó előtt fegyverrel kellett hódolatra kényszerítenie. A szövetséget Rudolf herceggel 1361 augusztusának első napján kötötték meg. Egy nap múlva az osztrák hadak bevonultak Friaulba, a tartományt rövidesen elfoglalták s a pátriárkát Bécsbe kísérték, hogy ott várja be a császár végső döntését. Szeptember végén pedig Rudolf már Velencében mulatott, a magyarelles német-cseh-osztrák-velencei szövetség előkészítésén fáradozva. A hatalmi egyensúly a Tengermelléken egyszerre félrebillent Velence javára. De Lajos király sem maradt tétlen. Tüstént a friauli osztrák győzelem után szorosabbra fűzte barátságát nápolyi rokonaival. Tarantói Lajoshoz intézett barátságos levélben meghívta udvarába ennek testvéreit; Róbert császárt és Fülöp herceget, hogy anyja és felesége, „kik azt hiszik testvérek és rokonok nélkül van, meglássák, vannak még e földön neki is rokonai és testvérei“ A nápolyi rokonok előtt a trónöröklés reményét megcsillogtató levél elküldésével egyidőben a katonai készülődések is megindultak s két hó múlva már egész Horvátországot és Dalmáciát védelmi állapotba helyezték, mert — a királynak a városokhoz intézett levele szerint — „a császár és az osztrák herceg hadra készülnek“ A tengerparti városok védelmének előkészítéséből azonban nyilvánvaló, hogy a király nem is annyira ezeknek, mint inkább Velencének támadásától tartott. Háborúra mégsem került sor, mert az osztrák herceg 1361 december 31-én újra frontot változtatott.

Osztrák szövetség, cseh háború

Rudolf herceg semmiképen sem tudott belenyugodni, hogy a hét választófejedelem előjogait körülíró s ezeket — élükön a cseh királlyal — valamennyi más német tartományúr fölé emelő 1356. évi Aranybulla rendelkezéseivel többszörösen császárságot viselt dinasztíája kimaradt a birodalom sorsát intéző hatalmak sorából. Ezért tüstént trónralépte után oklevelet koholtatott a régi császárok — Julius Caesar, Nero, IV. Henrik, I. Frigyes, II. Frigyes, I. Rudolf — nevére s ezekben az eddig ismeretlen *főhercegi* rangot és a választófejedelemi jogokat meghaladó példátlan előjogokat, szinte teljes függetlenséget igyekezett biztosítani magának és utódainak. Károly császár Petrarcát kérte meg a neki bemutatott kiváltságlevelek bírálatára és mikor ez hamisnak találta azokat, a bennük foglaltak megerősítését kereken megtagadta, sőt a Habsburgok tiroli és friauli igényeinek elismerésére sem volt hajlandó.

Szövetségük megkötése alkalmával Rudolf azt remélte, hogy apósa jutalmul változtatni fog merev álláspontján. De Károly ezután sem akart mindezekről tudni, s még a friauli kérdésben is a pátriárka szabadonbocsátását szabta döntése előfeltételül. A reményeiben csalatkozott herceg erre bűnbánóan visszatért Lajos királyhoz, ki ekkor már maga készült támadásra Csehország ellen, mert Károly császár — akkor még az osztrák és velencei szövetségben bizakodva — hozzáküldött követei előtt durva becsméréssel nyilatkozott a közügyekbe — szerinte — mértékentül beavatkozó magyar anyakirálynéről. Nyilván neki, a horvát-dalmát tartomány úrnőjének tulajdonította az itáliai orientáció felelevenítését s az ellene irányuló erőteljes diplomáciai lépéseket. Lajos király mindenekelőtt békét teremtett Lajos pátriárka és Rudolf herceg közt. Friaul régi birtokosáé maradt, de Rudolf megkapta ennek összes ausztriai és krajnai birtokait s ezenfelül Chiusa várát és vámját is. öccsét, a kiskorú Albert herceget pedig eljegyezték a néhai István herceg leányával, Erzsébettel, azidőszerint a magyar királyi ház egyetlen élő sarjadékával és Lajos trónjának prezumtív örökösével. Az örökösödési szerződést is megkötötték, családjuk kihalása esetére egymásnak, illetőleg utódaiknak hagyományozva országaikat.

A császár mód nélkül felháborodott Rudolf árulásán. A birodalmi gyűlésen a választófejedelmekkel nemcsak törvény elé idéztette, hanem arra is esküt tétetett, hogy utódjává Habsburgot sohasem fognak megválasztani. A választófejedelmek meg is ígértek mindent, de katonát nem adtak császáruk-nak. Pedig Lajos király, az osztrák herceg, Meinhard tiroli gróf és Kázmér lengyel király ezalatt felkészültek a támadásra s Lajos hadaival a morva határra vonult. De a császár nem akart háborút. Mint mindig, most is a diplomácia fegyvereit becsülte többre. Közös rokonuk, Boleszláv sveidnici herceg útján béketárgyalásra tett ajánlatot. Lajos el is küldte Brünnbe követeit s bár a tárgyalás nem vezetett eredményre, mire Kont Miklós és Bebek István visszajöttek Trencsénbe, a had élelemhiány miatt eloszlott. A következő évben azután Károly kérésére az új pápa, V. Orbán (1362—1370) vette kezébe a béke ügyét s miután az újra özvegységre jutott császár pomerániai Erzsébetet — a megsértett magyar anyakirályné és Kázmér lengyel király unokahúgát — nőül kérte, a háborúskodást felfüggesztették. Békekötés

A császár és Lajos király Krakkóban találkoztak Kázmér király palotájában, ott ülték meg a lakodalmat is, míg a békét Brünnben 1364 februárjában kötötték meg. Rudolf, miután öccsének megszerezte a magyar trón prezumtív örökösének kezét, most Csehországra vonatkozólag is örökösödési szerződést kötött császári apósával, ki az osztrák csapatok által már 1363-ban megszállt tiroli hűbért s két felsőitáliai várát is át-

ruházta Rudolfra, mialatt ő maga a bajor hercegek viszályát kihasználva, szerződésekkel Brandenburg és Lausitz birtokát biztosította családja számára. Nagy Lajos a Dalmáciát fenyegető veszedelmet elhárítva és az anyját ért sérelemért elégtételt nyerve, megelégedett az erkölcsi győzelemmel. A békekötést megelőző fejedelmi találkozásoknak nemcsak politikai, hanem kulturális következményei is voltak. Ekkor fogamzott meg végleg a császár kiengesztelődött ellenfeleiben a gondolat, hogy az 1347. évben alapított prágai német egyetem mintáidra hajlékot építenek a magasabb tudományoknak s elhatározásukat tette váltva, gyors egymásutánban meg is alapították a krakkói (1364), bécsi (1365) és pécsi (1367) egyetemeket. Egyházi szempontból is jelentős eredményeket hozott a ciprusi király részvételével lefolyt krakkói találkozó. Itt határozták el, hogy a török ellen keresztes hadjáratra indulnak s a balkáni népeknek a római egyházhoz leendő visszatérítését megkísérlik.

Bosznia elszakadása és újjahódoltatása

Még a velencei hadjárat idején az új bosnyák bánnal, Kotromanics István alig tizenhatéves unokaöccsével, támadt Lajosnak konfliktusa. Az ifjú Tvartkó a nagy bán halála után újra felszínre került bogomil főemberek tanácsára szabad utat engedett tartományában a patarénus tanok terjedésének s bár maga nem hagyta oda egyházát, akadályokat gördített a boszniai katolikus püspök működése elé. Ekként széles körökben népszerűséget szerezve és új híveinek támogatásában bizakodva, a magyar királynét hozományképen megillető Húim földére is rátette kezét s azt Lajos többszöri sürgetése ellenére is vonakodott a horvát bánnak átadni, sőt a horvát határvidéket is nyugtalanítani kezdte becsapásaival. Lajos sem az egyház, sem pedig saját felesége jogainak ily megcsorbítását nem tűrhette. Komoly összeütközésre mégsem került a sor, mert a délvidéki bogomil urak pártolása miatt az északi zsupákat birtokló hatalmas Stepanicsok — Hrvatín kenéz ivadékai — az egy Vulkac kivételével, elfordultak uruktól és visszatértek a magyar király hűségére. Segítségükkel Lajos minden nagyobb erőfeszítés nélkül hódolatra kényszerítette magáról megfélekezett hűbéresét. Tvartkó már 1357-ben kénytelen volt Húim kiadását és a bogomilok kiűzését ünnepélyesen megígérni s arra is kötelezettséget vállalt, hogy királyát hadban segíteni és udvarában ifjabb fítestvérével egymást váltogatva állandóan szolgálni fogja. A király viszont hűségesküjének megújítása ellenében megerősítette őt Bosznia és az ozorai bánság birtokában, Stepanics Gergely és Vlatko kenézeket pedig hűségükért s a kezére adott boszniai váraikért körösmegyei nagy birtokokkal jutalmazta. A béke így biztosítottnak látszott, de Tvartkó megtérése nem volt őszinte. Péter püspök térítő és hitterjesztő működését a bán bogomiljai továbbra is akadályozták, az egyház jogait tudatosan csorbították és a hulmi

részekén sem tisztult a helyzet. Végül is Lajos 1363-ban kénytelen volt fegyveresen fellépni, de teljes sikert ekkor sem értett el. A Boszniában maradt Hrvatinics Vulkac a magas hegyeknél Pliva zsupában feltartóztatta a király seregeit. Két évvel utóbb azonban saját hívei lázadtak fel a bán ellen, mert

— úgylátszik anyja és öccse óhajára — most már szabad utat engedett az új püspök erőteljes térítőakciójának. Tvardkó anyjával együtt a magyar udvarba menekült és csupán a király által segítségül adott hadsereg támogatásával foglalhatta vissza fejedelmi székét. Ezidő óta azután megmaradt Lajos hűségében, bár magatartása az egyházi kérdésekben később sem volt egészen őszinte. Ez lehetett az oka, hogy 1367-ben magát az egyház hű fiának valló testvéröccse, Vük bán, fellázadt ellene. A lázadáson Tvardkó ekkor is erőt vett, de Senko tengerparti zsupán elszakadását megakadályozni nem tudta. Bosznia legdélibb tartománya egyidőre a szomszédos trebinjei szerb fejedelem, Altomanovics Miklós uralma alá került. Miklós kenéz egyike volt a központi hatalomtól magukat ezidőtájt függetlenítő szerb törzsfőknek, akiknek önző hatalmi törekvései alig egy évtized alatt a teljes romlás szélére sodorták hazájukat s evvel utat nyitottak a Balkán-félsziget déli részén 1352 óta lesben álló oszmán törökségnek.

A Szerbbirodalom bukása

Szerbia népe még nem érett meg a Dusán cár energiájával és tehetségével megszerzett nagyhatalmi állás terhének viselésére. Az erős kéz elhanyaglása után tüstént felütötték fejüket a nemzeti hagyományokon, családi hiúságon és egyéni hatalomvágyon alapuló centrifugális törekvések. IV. Uros István (1355—1365) alig volt tizenkilenc esztendő, mikor a „szerbek és görögök császárijának“ rövidmultú címe és koronája reászállt. Dusán cár szegénysorból fölemelt és a császári fővárossá tett Üszküb környékén nagy birtokkal megadományozott hívét, a horvát Hlivno vidékéről Szerbiába szakadt Marnavics Vukaszin deszpotát rendelte gyámul és kormányzó társul melléje. Az ifjú vak bizalommal tüntette ki apja nagytehetségű munkatársát, pedig a bizalom indokolatlan volt. Vukaszin a nagy cár életében az ő erős egyéniségének varázsa alatt ura szolgálatára szentelte képességeit, a jószándékú és jólelkű, de kissé gyámoltalan fiatalember oldalán azonban saját hatalmának gyarapítására, császári háttérbeszorítására tört. Uros cár névleg utódja lett apjának, de a tényleges hatalom gyámja kezébe került, ki azt vele és családja tagjaival szemben sem átallotta felhasználni. Az anyacsászárné ösztönös ellenszenvtől vezéreltetve, Vukaszin hatalomrajutása után tüstént elhagyta fia udvarát. A birodalom délkeleti határán levő Szerai — ma Szeresz — várába költözött, unokaöccse, Alexiosz Asen bolgár herceg bizánci hűbértokának — a mai Kavala várának, más parti váraknak és Thazosz szigetének — szomszéd-

ságába. Dusán cár görög anyától született féltestvére, Simeon délmakedóniai deszpota pedig az idegen kalandor megbuktatásával maga készült a trónt, avagy öccse mellett a társcsászári méltóságot elfoglalni. Kasztóriai táborában magát „a görögök, szerbek és egész Albánia császárává”⁴ proklamálva, hadra kelt s apósának, Komnénosz János valonai és berati deszpotának támogatásával indult a birodalom meghódítására. De készülődésének szárnyát szegték a déli tartományokban kitört harcok s a Dusán császárrá koronázásakor görög módra deszpotés, szevasztokrator, kaizer (= Caesar) címmel felruházott tartományurak függetlenségi törekvései.

Kelet felől a tengeren átszállított görög és török csapatokkal Orsini Nikefor, az 1339-ben elűzött epirusi deszpota tört Thesszaliába s azt elfoglalva, régi tartománya visszafoglalására indult. Epirus déli részén és Makedóniában — saját függetlenségét és a Preliub György janinai cészár özvegyével szerzett mostohagyermekének jogait védelmezve — Hlapen berrhöei kenéz szállt hadba Simeonnal. Őt támogatták Spatas János argirokasztói és Ljosa Péter artai deszpoták is. Albániának a Simeon-párti Valonától és Beráttól északra eső vidékén — Elbasszantól egészen Alesszióig, a kis durazzói hercegséget körülölelve — Topia András albán főnöknek Róbert nápolyi király természetes leányától született fia, Károly alapított független fejedelmi hatalmat, mely utóbb unokájának házasságával a Kasztriotá-házra szállt át. Feljebb, a tengerpart Budváig terjedő szakaszán s e mögött egészen a Drina és Lim forrás vidékéig, északkeleten a Fekete-hegyek belsejéig terjedő területen a román (francia?) eredetű Balsicsok alapították meg zétai fejedelemségüket. Dél-Hercegovinában, a raguzai köztársaság birtokainak és Bosznia hulmi tartományának szomszédságában — Trebinje és Gacsko vidékén — Vojnovics Vojszláv és Altomán kenézek tettek szert teljes függetlenségre. A birodalom keletén, a Struma-Vardar-közén Sztrumicáig — Helena anyacsászárné tartományától nyugatra — Gercsinics Olivér deszpota családja, fentebb Sztrumicától Küsztendil és Kumanovo vidékéig Deján szevasztokratornak és Dusán cár nőtestvérének fiai, a Dejanicsok voltak az urak. Az Ochrida-tó környékén a Topiák szomszédságában Mladen fia Branko szevasztokrator — a fejedelmi Brankovicsok őse — jutott önállósághoz. Az ország szívében a Felső-Vardar völgye s a Bisztra, Sar-Dag és Kara-Dag hegységek mindkét lejtője, Bitoliától a Rigómezőig már a Marnavics testvérek — Vukaszin és Ugljesa — hatalma alá tartozott. Ettől északra a Nemanja-ház ősi fészketől — Rásától — fel egészen a macsói bántság déli határát alkotó rudniki hegységig s a Drinától a Moraváig húzódó terület Nemanja Vük király (1201—1204) utolsó leányivadékanak férjét, Hrebljanovics Lázár kenézt

A görögpartoló, szerbet tűrő, de albányülölő Nikefor deszpota thesszáliai és epirusi pünkösdi királyságának az uralma ellen fellázadt albánok fegyveres felkelése hamar végét vetette; az achelooszmenti csatában ő maga is életét vesztette. Mire azonban Simeon e siker után a Preliubovicsokkal egyességre lépve, 1358 nyarán hadra kelhetett, az ochridai Brankovicsok területén át eljutott ugyan Skutari vidékéig, de onnét eredmény nélkül kellett visszatérnie. A déli tartományokban — a Preliubovicsokkal, Spatasokkal és Ljosákkal kötött megegyezés alapján — úr maradt, de az egység helyreállítására irányuló törekvése teljes kudarcot vallott. Császári székhelyéül Simeon Uros a thesszáliai Trikalát választotta s a vejéül fogadott Preliubovics Tamást janinai deszpotává, ennek sógorát, Spatas Jánost achelooszi deszpotává, Tamás vejének apját, Ljosa Pétert pedig artai deszpotává nevezte ki, míg Nyugat-Makedóniát Hlapen családjának kezén hagyta. A déli tartományok végleg elszakadtak Szerbiától s az északi fejedelmek közül Altoman és fiai is teljesen függetlenítették magukat zord tartományukban. A Balsicsokat és Topiakat is inkább szövetségi kötelék, semmint a hűbéres hódolat fűzte az üszkübi udvarhoz, s az északi részeken uralkodó Lázár kenéz is mindinkább függetlenítette magát a cárt hatalmában tartó Vukaszin befolyása alól. Lázár hatalma meggyarapodott, mikor az Ochrida vidékéről 1358 és 1365 közt a Rigómezőre költöző Brankovicsokkal lépett szoros szövetségre. A Brankovicsok közeli rokonságban voltak Altomanovics Miklóssal, kinek anyja az öreg Brankó testvére volt. Brankovics Vuknak 1360 táján Lazarevics Máriával kötött házassága Lázár kenézt is bekapcsolta a családi szövetségbe s így a zétai és rásai magas hegységektől északra eső szerb határvidék a tengerparttól, illetőleg Trebinje vidékétől egészen a Moraváig ennek hatalmi körébe került.

Szerbia hódoltatása

Lázár és sógorai elismerték uruknak Uros cárt, Vukaszin mégis rossz szemmel nézte növekvő hatalmukat s 1358-ban ellenük fordult. Lázár a hatalomvágyó deszpota befolyása alatt álló cárnál hiába keresett védelmet; a magyar királyhoz fordult tehát segítségért. Mint másfélszázaddal előbb feleségének, Milicának, őse — Neman ja Vük zétai ellenkirály — ő is felajánlotta a hűségesküt; Lajos pedig — mint akkor Imre király — elfogadta hűbéri hódolatát s miután a kenéz és népe katolizálására ígértetett kapott, azonnal sereget küldött támogatására. Lázár magyar segítséggel vissza is verte Vukaszin, a horvát bán pedig ezalatt a tenger felől nyugtalanította a vele egy húron pendülő Balsicsokat. Félévvel később, 1359 májusában Lajos király személyesen vezetett hadat Szerbiába, hogy Lázár után magát Urost is hódolatra kényszerítse. Seregével — az egykorú olasz krónikás szerint — „a rónán áthaladva,

egészen Rácország nagy hegyéig nyomult s ott a síkon, jó messze a hegyek oldalától talált a rácországi király nagy seregére, mely ott gyülekezett, hogy az országot megvédje.“ Mivel a Dunához legközelebb lakó „rácországi báró,“ vagyis Lázár kenéz, ugyané firenzei író — Villani Máté — szerint már: „a magyar király embere“ volt, a „nagy hegy“ alatt csak a Lazarevics-tartomány határhegységét, az Ibar-menti Kapaonik-hegységet érthetjük s a csata színhelyét Krusevác alatt kell keresnünk. Az ütközet Uros és Vukaszin seregének teljes vereségével végződött s a menekülők nyomába hatoló magyar katonaság utána „az egész nagy hegységet“ hatalmába kerítette. Ellenállásra azonban még a Rigómezőn — a mai Koszovopoljén — sem találtak. A szerb cár a hegyekbe húzódott megmaradt hadával s mivel onnét a folyó völgyeken át szerte kalandozó magyar csapatok pusztítására sem jött elő, Lajos visszatért Magyarországra. Lázár kenéz és Brankó fiai ezidő óta hív emberei maradtak a királynak s Lázár leányát Garai Miklós macsói bán hasonló nevű fiához adván nőül, még szorosabbra fűzte e hűbéri kapcsolatot.

Észak-Szerbia 1358-ban újra a magyar király hűbéres tartománya lett, Altomanovics Miklós trebinjei kenéz azonban rokonainak meghódolása miatt hirtelen Vukaszin oldalára állt. 1359-ben három évig tartó háborút indított a zárai béke óta magyar fennhatóság alatt álló Raguza ellen s meghódolására a békekötés után sem került sor. Vájjon Uros cár 1363 és 1365 közt, mikor Vukaszin hatalmaskodásait megsokallva, a Brankovics-Lazarevics-párt felé kezdett hajolni, valóban meghódolt-e maga is Lajosnak? — mint némelyek állítják — kétséges, de ennek az ő eddig is csak névleges hatalmának teljes leáldozása után amúgy sem volt már semmi jelentősége. Vukaszin nem hajolt meg s így a Brankovicsok és Lázár tartományaitól délre és délnyugatra eső Szerbia megővta függetlenségét. Vukaszin ezidőben már eldobta álarcát s ha még hivatkozott is itt-ott intézkedéseiben császárára, a többi tartományurakkal szemben önálló s a főhatalmat ténylegesen birtokló fejedelemként viselkedett. Röviddel utóbb a Balsicsokkal, Gercsinicsekkal, Dejanovicsokkal és Topiákkal szövetségre lépve, magát királlyá is választotta. Uros cár a görögökhöz menekült Thesszalonikébe s birtokáról elűzött anyjával együtt száműzetésben élte le még hátralévő éveit. Vukaszin (1365—1371), miután jótévedője özvegyét és fiát méltóságuktól, hatalmuktól és vagyonuktól megfosztotta, a déli országrész élére saját testvérét, Ugljesát állította deszpotául, aki székhelyét az anyacsászárnő egykori udvarába tette át. Ugljesa a görögökkel tervezett szövetséget a Drinápolyt 1363-ban elfoglaló s már Szerbia és Bulgária határait fenyegető török hatalom ellen, Vukaszin pedig az uralmát elismerni nem hajlandó Altomanovics Miklóssal s utána a magyar király védelme alá

húzódó Brankovics-Lazarevics-koalícióval készült leszámolni. De ez a leszámolás elmaradt, mert a Drinápoly alatt gyülekező török sereg ellen 1371-ben indított hadjáraton a Marica-folyó mellett vívott csatában Vukaszin király Ugljesa deszpotával együtt elesett.

Szerb-bolgár-oláh szövetség

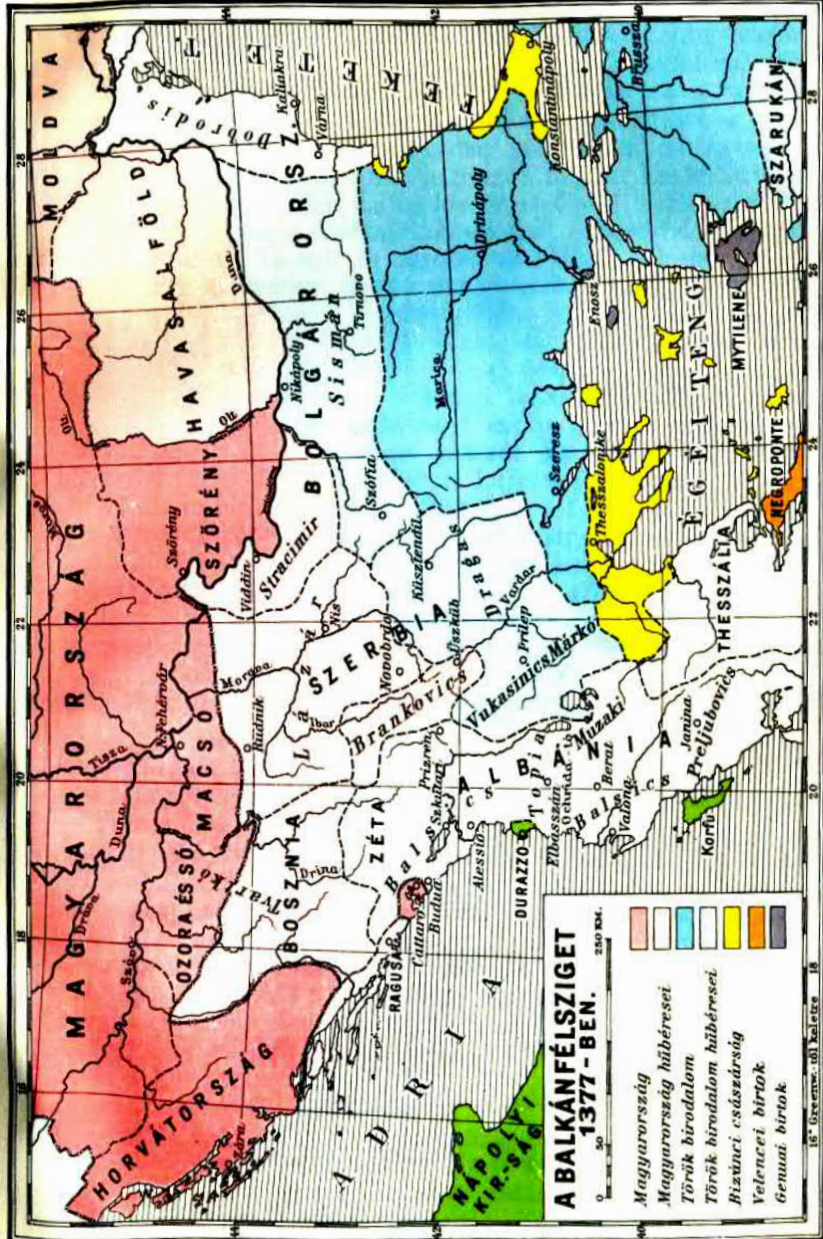
Vukaszin deszpot a királyi hatalomért vívott küzdelmében szövetségesek szerzéséről sem feledkezett meg s azokat bolgár földön és Havaselvén találta meg. Nőtestvérét Sándor havaselvi vajda fiához és örököséhez adta nőül s evvel megszerezte nemcsak az oláhok, hanem a vajdával közeloconi kapcsolatban álló Stracimir bolgár trónörökös barátságát is. A szövetkezés első következményeként Sándor vajda 1357-ben felmondta a hűséget Lajosnak, de a király gyors szerbiai sikere után újra meghódolt. Komolyabbra fordult a helyzet nyolc év múlva, mikor Havaselvén már Sándor-fia László — vagy mint forrásaink nevezik: Lajk vajda — uralkodott. Lajk unokatestvére és sógora volt Stracimir Jánosnak — Sándor bolgár cár fiának — és sógora Vukaszin szerb deszpotának is. Hármuk családi szövetsége a magyar király hatalmának ellensúlyozására szolgált s mikor 1365-ben Vukaszin a főhatalmat tehetetlen uralkodója kezéből kiragadta, Stracimir pedig Viddinben trónra ült, Lajk is elérkezettnek vélte az időt hűbéri kötelezettségeinek lerázására. Függetlenségének jeléül „Isten kegyelméből Havaselve vajdájának“ kezdte magát címezni s a hódolatot jelző hűbéres szolgáltatások alól is kivonta magát. Lajos király a vajda hűtlenségéről értesülve, tüstént hadbaszállt, de a havason át nehezen megközelíthető vajdaság helyett Viddin felé vette útját, hol épp ezidőben kezdett berendezkedni Lajk sógora, kinek jogilag a magyar király hűbérurasága alá tartozó tartományát Lajos az 1364. év krakkói találkozón elhatározott török hadjárat bázisául kívánta felhasználni.

Bulgária és Havaselve hódoltatása

Stracimir János (1364—1396) a bolgár trón törvényes örököse volt, de Sándor cár zsidó születésű második feleségének ösztönzésére ettől született kisebbik fiát tette utódává. Stracimir nem nyugodott meg e döntésben s erre az öreg cár még életében megosztotta vele országát. Sismán Jánost (1370—1393) társuralkodónak vette maga mellé s örökös tartományát Közép-Bulgáriában jelölte ki. Stracimirnek viszont már 1364-ben átadta az északnyugati Bulgáriát — Ratiszláv és Szventiszláv egykori magyar hűbéres tartományát — Viddin városával. Az északkeleti részén Dobrodis deszpota ugyanezidőtájt alapította meg Kaliakra székhellyel a Fekete-tenger mentén róla később Dobrudzsának nevezett független tartományát. Lajos király hódolatra szólította fel Stracimirt s mikor ez kétségbevonta a magyar királynak Bulgária 1255. évi hódoltatása óta a királyi címben is feltüntetett hűbéri jogait s a

katolikus egyház befogadását megtagadta, a magyar király uralmát szívesen látó bolgár párt biztatására támadásba kezdett. Viddin várát bevette, az országot elfoglalta, Stracimirt pedig feleségével — az oláh vajda testvérével — együtt magyar földre küldte s ott túszként őrizetbe vétette. Viddinbe magyar bán — előbb Lackfi Imre és Szeplaki László, majd Himfi Benedek — került s az új tartományt a többi magyar kormányzat alatt álló bánságokhoz hasonlóan kormányozta. Lajk vajda sógora és testvére balszerencséjének hírére sietett hódolatát jelenteni a királynak. A bolgáriai magyar kormányzat megszilárdulásáról és a szerb támogatás reménytelenségéről meggyőződve, odaadó hűséget színlelt s ennek elismerésül Lajos nemcsak Havaselve birtokában erősítette meg, hanem egy év múltán a Szörényi bánsgót is reá bízta és engedelmet adott a lakatlan fogarasi erdőség betelepítésére, most már kettős címe mellé harmadikul Fogaras hercegének címét adományozva neki. A vajdát ért kitüntetés okát abban láthatjuk, hogy Lajos ezidőben a tirnovói bolgár cárokkal — az öreg Sándorral és Sismánnal — is összeütközésbe került V. János bizánci császár elfogatása miatt.

A császár nemsokkal a dunai Bolgária elfoglalása után érkezett segélykérő körútján a magyar udvarba s az egyházi unió tekintetében tett komoly ígéreteivel, birodalma szorult helyzetének és a keleti kereszténység veszedelmének ecsetelésével sikerült Lajost a török ellen szövetségre bírnia. Visszatérőben Tirnovó felé vette útját, hogy a bolgár cárral is szövetséget létesítsen a mindkettőjüket fenyegető veszedelem elhárítására. De Sándor cár nem tudta elfelejteni a korábbi háborúkban Jánostól szenvedett sérelmeit s mivel időközben adó és katonai támogatás árán Murád szultántól is sikerült békét szereznie, a segélykérő császárt elfogatta. A kereszténység ügyében eljáró uralkodó elfogatása világszerte nagy megütközést keltett. Amadé savoyai gróf Konstantinápoly védelmére toborzott kereszteshadával azonnal útra is kelt s a Gallipoli-félszigetről a tengerparton Várna felé indult. Lajos magyar hadainak ugyanakkor észak felől kellett volna segítségére jönnie, de még el sem indulhatott, mikor a császár kiszabadulásának híre megérkezett. A tengerparti várak eleste után Sismán sietve kiengedte fogságából és békét kötött a francia-olasz lovagsereg vezérével. Lajos a török háború gondolatát mégsem adta fel. Már 1367-ben hadra készült a tirnovói cár és török szövetségesei ellen. Velencétől gályákat kapott a dunai átkeléshez, Padovából háromszáz gyalogos vitéz érkezett seregéhez s ugyanakkor részesítette Lajk vajdát is az említett adományban és kitüntetésben. Lajk vitézül meg is állta a helyét, visszaverte a Dunánál támadó bolgár-török hadat és benyomult Bolgáriába; a magyar főszereg viselt dolgairól azonban nincsenek biztos adataink.

**A BALKÁNFÉLSZIGET
1377 - BEN.**

- Magyarország
- Magyarország hábérései
- Török birodalom
- Török birodalom hábérései
- Bizánci császárság
- Velencei bírtok
- Genovai bírtok

E háború után Sismánnak sikerült valamikép érintkezést találnia a havaselvi vajdával. Lajk valószínűleg megnehezelt királyára, hogy hű szolgálatai ellenére sem bocsátotta szabadon testvérét és sógorát. Ráállt tehát Sismán ajánlatára, szövetkezett vele s 1368-ban együttes erővel indultak a magyar uralom és erőszakos térítés miatt felkelésre kész bolgár bán-ság felszabadítására. A cár seregével szemben Himfi Benedek bán védte Viddint és az egész bán-ságot, mialatt Lackfi Miklós erdélyi vajda észak felől, Lajos király és Garai Miklós macsói bán pedig a Dunán a Vaskapunál átkelve, nyugat felől Havas-elvére támadtak. Lackfit és seregét az oláhok a hegyvidéken az 1330. évi kelepcére emlékeztető csellet törbecsálták s a vezérrel együtt jórészen lemészárolták. A király több szerencsével járt, elfoglalta Szörény várát, az egész bán-ságot s a vajdát az Olt mögé szorította vissza, de a bolgáriai hadjárat az erdélyi sereg pusztulása miatt a következő évre maradt. Lajos maga ekkor sem szállhatott hadba Sismán ellen, mert figyelmét már az időközben támadt nyugati bonyodalom kötötte le. Ezért egyességre lépett Lajk vajdával és Stracimir cárral. Ez utóbbit hűségeskü ellenében kibocsátotta fogságából s hűbéreseként küldte vissza tartományába, amazt pedig, miután hűségéről és katolikus meggyőződéséről eskü alatt tett új bizonyosságot, újra kegyeibe fogadta és Szörényi báni, fogarasi hercegi méltóságaiban is megerősítette. Kettejükre hárult a megtorlás végrehajtása és a délkeleti határ védelme, mialatt a király az osztrák hercegekkel és IV. Károly császárral kelt viszályának fegyveres elintézésére készült.

Moldova

E délvidéki eseményekkel egyidőben és velük szoros összefüggésben indult meg a moldovai oláh fejedelemség megalapítására vezető és 1365-ben befejezéshez jutott mozgalom. Az egykori Kúnországnak a Háromszéki-, Csíki- és Gyergyói-havasoktól a Dnyeszterig, a Putnától, Alsó-Szerettől és Dunatorkolattól a Szucsava és Felső-Dnyeszter völgyéig terjedő tartománya még a XIV. század derekán is a krimi tatár kán fennhatósága alá tartozott. A tatárok itt sem szálltak meg, csak adót szedtek gyér lakosságától s portyázó csapataikkal erre jártak Magyarországra és Lengyelország halicsi tartományába. Lackfi András 1345. évi győzelme után pedig Üzbég kán utóda visszavonult a Dnyeszter mögé s bár a tatár kánok 1354-ig még gyakorta zaklatták adóköveteléseikkel, a Magyarországhoz legközelebb eső folyóról Moldovának nevezett tartomány a magyar király uralma alá került. Az új tartomány élére Lajos a máramarosi, ungi, beregi részekre immár évtizedek óta sűrű rajokban bevándorló s mind a három vármegyében saját választott vajdáik — ezidőben Juga fia János máramarosi, Karácsony beregi és Szaniszló ungi vajdák — katonai és bírói hatósága alatt autonóm szervezetben élő, de a székely ispán főhatósága

alá rendelt, katonáskodó és határvédő oláhok egyik kenézet, Drágost (1346—?) küldte vajdának. Ő kezdte meg és fia, Szász vajda (?—1364) folytatta a székely ispáni tisztet viselő Lackfiak irányítása mellett a nagy területen elég gyéren lakó oláh népesség megszervezését, a lakatlan területek benépesítését s a tartományi szervezet kiépítését. Munkájukban a havaselvi részek telepesközségeihez hasonló célzattal a szorosok kijárójánál még a tatáruralom idejében, majd a belső részeken is egyre-másra alapított szász és magyar községek római hitű lakosai támogatták őket. Ilyen a magyar várak népének módjára várnagyi (porkolábi) hatóság alatt élő magyar alapítású telepesközségek voltak Békás (Bikasiu), Bakó (Bakau), Tatos (Trotus), Botos (Botosam), Szúcsi (Szucsava), a hamar eloláhosodott Piatra városa s talán a Prut-menti Falcium is. Viszont a szász joggal élő Moldovabánva (Baia), Németi (Neamt), Egyed (Agiud), Szépvásárhely (Tirgu Frumos), Husi és más községeket Erdélyből a moldovai részekre kivándorló szászok népesítették be. Az új magyar tartomány megszervezésének munkáját alig egy-két év múlva akadályozni kezdték a tatár uralom utolsó éveiben aránylag nyugodtan és függetlenül élő s most az őket adóztató magyar uralom ellen lázadó oláhok folytonos felkelései. E mozgalmak hátterében az 1335-ben Magyarországra telepített, máramarosi vajdaságot viselt, de e méltóságtól erőszakoskodásai miatt még 1342-ben megfosztott Mikula fia Bogdán vajda — több jelből következtetve, a havaselvi Basarába-család egyik tagja s a havaselvi rokonok titkos szövetségese — állt. 1359-ben a lázadás már oly komoly jelleget öltött, hogy a király csak fegyveres közbelépéssel tudta Szász vajda uralmát biztosítani. Hat évvel később pedig a hűtlen Bogdán vajda máramarosi földjét titkon odahagyva, családjával és nagy csapat oláhval Moldovába költözött, Szász vajdát letaszította s magát Moldova — Bogdánia, Mauro-Vlachia — vajdájává kiálttatta ki. Bogdán fellépése kétségtelenül Lajk havaselvi vajda tudtával és támogatásával történt. Időben pontosan egybeesik ennek elszakadásával, a hűbéri viszonyt megtagadó új címének felvételével és mindenesetre ékes bizonyítéka a szerb-bolgár-havaselvi-moldovai szövetséget létrehozó Lajk diplomáciai tehetségének. A moldovai események viszont Bogdán és fia, Lackó képességeit helyezik kedvező világításba. Lengyelország felé irányuló ügyes politikával déli szövetségeseik és rokonaik behódolása után is sikerült nekik hatalmi pozíciójukat megővniük s ha Lajos király 1372-ben Lengyel- és Magyarország egyesítése után Lackó vajdát mégis hódolatra kényszerítette s ez „a hűség jeléül a szokott adó fizetését is vállalta“ lényegében akkor is független fejedelem maradt. Bogdán vajda testvérének, Jugának Magyarországon maradt fiai a szarvasszói Gerhes-, sajói Dunka- és sajói Mán-családok őseivé lettek, de

Bogdán elkobzott birtokait s vele a máramarosi vajda méltóságát Szász vajdának Moldovából visszaköltöző fiai, Balk és Drág — a főnemesi Drágfi-család ősei — kapták meg.

Magyar-osztrák összeütközés

Magyarország nyugati szomszédságában a brünni béke után egészen új helyzet alakult ki. Az eddig egymással szemben álló Luxemburgok és Habsburgok megbékéltek és ezidő óta teljes egyetértésben igyekeztek családi vagyonukat és hatalmukat gyarapítani. Egyikük Tirol, a másik Brandenburg felé, főleg a Wittelsbachok rovására terjeszkedett, kik sehogyszem tudtak belenyugodni Lajos császár idejében rohamosan emelkedő hatalmuk aláhanyatlásába. De az osztrák-cseh szövetségesek előnyomulása a magyar és lengyel királyok érdekeit is sértette. Ausztria még Rudolf herceg életében újra fegyveres összeütközésbe keveredett Lajos király szövetségeseivel, az aquilejai pátriárkával, Meinhard görzi gróffal és a padovai Carrara Ferencsel, amazoknak tartományára, ennek két várára és a hozzájuk tartozó területre támasztva igényt. Ez utóbbi területet — Feltrét és Bellunót — Károly császár 1360-ban Nagy Lajosnak, ez pedig Carrarának adományozta, a békekötéskor azonban a császár — szándékos feledékenységgel — Rudolfnak adta hűbérül s ő fegyverrel próbált jogainak érvényt szerezni. Az osztrák herceg tengermelléki és itáliai térfoglalása Önmagában is veszélyeztette a magyar királyság délvidéki hatalmi állását, a feltre-bellunói terület elfoglalására irányuló akcióban pedig Lajosnak személyes sérelmet kellett látnia, amit azután az ifjú III. Albert herceg (1365—1395) — aki Rudolf halála után testvérével, III. Lipóttal (1365—1386) együtt vette át az uralmat — még nagyobb sértéssel tetézt. A császár kívánságára, mit a szentszék a dispenzáció megtagadásával tett nyomatékosabbá, felbontotta a magyar Erzsébettel kötött eljegyzését, hogy Károly leányát — Luxemburgi Erzsébetet — vehesse nőül, míg Károly saját fia — Vencel cseh király — részére kérte meg Lajos unokahúgát. A császár sakkhúzása mesteri volt. Nemcsak a sok kellemetlen órát szerző magyar-osztrák szövetséget robbantotta szét, hanem a két ország esetleges egyesítésének a reményét is megghiúsította és ráadásul az 1353. évi szerződés szellemében a maga fiának szerezte meg a magyar trónutódlás reményét. Lajost lekötölte a cserbenhagyott menyasszony felmagasztalásával; a tiroli hűbér birtokbavétele miatt háború előtt álló Habsburgokat pedig magához láncolta, mert ezek a Wittelsbachok ellen most már nem folyamodhattak a magyar király segítségéhez, csak a császárhoz. Mindezért pedig Albertre hárítva a felelősséget, felidézte az osztrák-magyar háború veszedelmét, ami mindkét fél növekvő hatalma mellett reá és dinasztijára csak haszonnal járhatott. Ravasz politikájával sikerült is Lajos királyt rövid időre megtévesztenie s a magyar udvar örömmel járult hozzá

Vencel és Erzsébet összeházasításának tervéhez, az osztrákok ellen viszont megtorló hadjáratra készült.

A Tirolért harcbaszálló bajor hercegekkel 1367 novemberében kötötte meg Lajos király és lengyel nagybátyja a véd- és dacsövetséget s annak végső céljául az összes Habsburg-tartományok felosztását jelölték meg, Lajos kapta volna Alsó-Ausztriát és Stájerországot, aminek birtokáért IV. Béla egykor II. Otokár cseh királlyal harcba kelt. A nyugati és déli tartományok a Wittelsbachoknak jutottak volna. Ugyanezidőben vette fel Lajos — nyilván az osztrák-velencés szövetségtől tartva — a tárgyalás fonalát nápolyi rokonaival.

A nápolyi szövetség felelevenítése

Az 1361-ben megindult érintkezésnek akkor nem lett folytatása. Tarantói Lajos és Durazzói Lajos még 1362-ben, Róbert császár két évvel utóbb, sorra meghaltak. A császári címet és az achájai hercegséget bátyjától öröklő Tarantói Fülöpöt pedig felesége — a szerencsétlen Mária — óvta Lajos király barátságától, ki első férjét — Durazzói Károlyt — kivégeztette s akinek házassági ajánlata miatt Johanna később őt magát oly sok méltatlanságban részesítette. Ily körülmények közt hívta fel Orbán pápa 1364-ben a gyermektelen király figyelmét Károly durazzói hercegre, Lajos herceg árván maradt tíz éves fiára. Lajos csakugyan elhozatta udvarába a herceget, s miután a magyar viszonyokkal megismerkedett, Horvátország és Szlavónia hercegévé nevezte ki és Károly császár egyéves leányával, Annával, készült összeházasítani.

Mária császárnénak 1366-ban bekövetkezett halála után semmi akadálya sem volt, hogy Lajos ennek férjével, az Anjou-ház rajta és Károlyon kívül egyedül életben levő férfitagjával, Tarantói Fülöp császárral is érintkezésbe lépjen. Johanna házassága harmadik férjével — Arragóniai Jakab mallorcai királlyal — sem volt boldogabb a megelőzőknél. Gyermeké pedig Martell Károly és a második házasságból származott kis leány halála óta nem született. Fülöp így — nápolyi és pápai felfogás szerint — a szicíliai trón törvényes örököse volt, bár jogát feleségének első házasságából való leányai Róbert végrendelete alapján kétségbevonhatták. A magyar udvar szerint viszont Johanna halála után koronája Lajos királyt s az ő jogán Erzsébet hercegnőt illette meg. Amikor tehát Lajos 1368-ban meggyőződött róla, hogy az osztrák herceg politikai árulásának értelmi szerzője maga a császár volt s arról is értesülést szerzett, hogy Károly titkon támogatja az osztrákokot, sőt Velencével is kacérkodik, elhatározta Vencel és Erzsébet, valamint Luxemburg Anna és Durazzói Károly eljegyzésének felbontását s a régi kudarcot vallott terv felelevenítésével a két trónigénylő — Fülöp és Erzsébet — összeházasítását vette tervbe. Csupán az alkalomra várt, hogy ezt a tervét megvalósítsa s ez az alkalom nem sokáig váratott magára.

Nyugati bonyodalmak

A Wittelsbachok 1368 nyarán megkezdték támadásukat Tirol ellen s el is foglalták a tartomány nagy részét. Velence ugyanez évben megszállta és birtokába vette a bomladozó Szerbia tengeri kikötőit — Dulcignót és Antivarit — a skutarii kerülettel s így újra megvetette lábát az Adria keleti partján, honnét Lajos tíz év előtt kiszorította. Északon pedig Kázmér lengyel királynak és az oppelni hercegeknek támadt konfliktusa a cseh királlyal és császári apjával a Boleszláv herceg halála után, anyjuk — sveidnici Anna — jogán, Vencelre és Erzsébet osztrák hercegnére szállt Sveidnic-hercegség miatt. Az anyakirályné Kázmér királlyal együtt a császár ellen ingerelte fiát, de Lajos óvatos volt. Nem akart a császárral és a Habsburgokkal egyidőben harcot kezdeni. Készült a császár ellen, de másrésztől békét közvetített bajor szövetségesei és a Habsburgok közt. A béke 1369 szeptemberében létre is jött. A győztes megint csak Ausztria lett. A Wittelsbachoknak meg kellett elégedniük néhány elzálogosított várak és városuk visszaszerzésével s a pénzbeli kárpótlással. Tirol és vele az Itáliába vezető hegyi utakon uralkodó várak a Habsburgok kezén maradtak, kik ugyanakkor megvásárolták a svábországi Breisgaut is Freiburg városával.

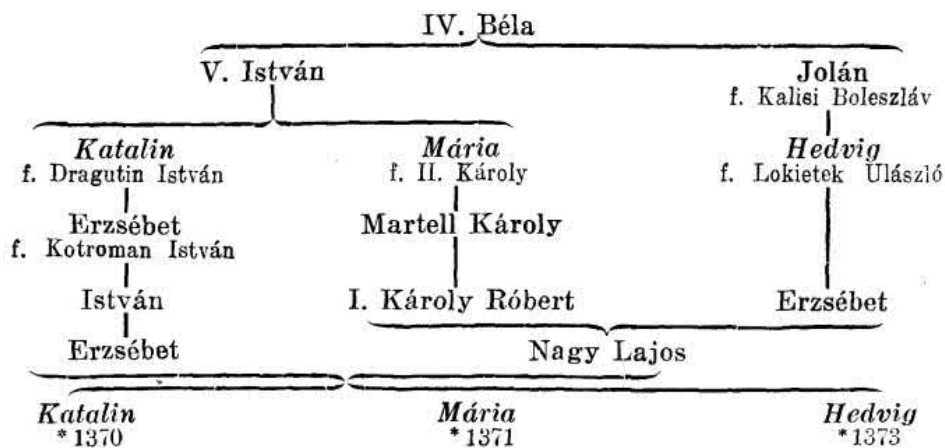
A békekötés előtt két héttel az összes bajor hercegek Pozsonyban voltak a magyar királynál, ki Fülöp császár és Durazzói Károly társaságában fogadta őket s velük a császár megbuktatására formális szövetséget kötött. E szövetségről értesülve, IV. Károly a diplomácia fegyvereivel próbált éket verni ellenfelei közé. Kísérlete sikerrel is járt. Mivel Vencel és Erzsébet házassága az ellenségeskedés és Lajos nápolyi tervei miatt lehetetlenné vált, a császár Kázmér törvénytelen leányát kérte meg fia számára, hogy az öregedő lengyel király apai gyöngédségét kihasználva, Lajost ne csak szövetségeseitől, hanem az évtizedek óta reávaró lengyel tróntól is elüsse. Kázmér az ajánlatot nem utasította vissza, komoly tárgyalásokba kezdett, sőt a pápánál is lépéseket tett leánya törvényesítése és trónutódlásának elismertetése iránt. Eljárásával súlyosan megsértette őt mindig lovagiasan támogató s a bajból nem egyszerűen kiségitő unokaöccsét. Komolyabb bonyodalom mégsem lett a dologból, mert V. Orbán a törvényesítésre és a házassági engedély megadására ugyan hajlandónak mutatkozott, de viszont Lajos király lengyelországi örökösödési jogát is megerősítette. Ezek után persze a házasság — IV. Károly annyi más házassági tervéhez hasonlóan — megghiúsult. Vencel végül is a szövetségeseitől és rokonaitól elidegenített Albert bajor herceg leányával lépett házasságra. A magyar és nápolyi udvar közt viszont kettős házasság jött létre. Tarantói Fülöp császár nőülvette a sokszor eljegyzett Erzsébet hercegnőt, Durazzói Károly pedig — kit a magyarok alacsony termete miatt Kis

Károlynak neveztek — Fülöp mostoha leányával, az Aversában kivégzett Durazzói Károly és Nápolyi Mária leányával, Margittal kelt egybe. A két házasság egyesítette az Anjou-ház hajdan szemben álló négy ágát: a nápolyit, magyarországit, durazzoit és tarantóit s — úgy látszott — minden trónviszálynak útját vághatja.

A sok diplomáciai készülődés után a háború apróbb határmenti villongásokban merült ki. Előbb az osztrák-magyar határon történtek inkább csak az ottani birtokos urakat érintő helyi jelentőségű összecsapások, majd Oppelni László és Czudar Péter kalandozták be Morvaországot, mialatt a császár Brandenburgban harcolt a Wittelsbachokkal. A délvidéken az osztrák hercegek Trieszt birtokáért szálltak harcba — ezúttal még eredménytelenül — Velencével, míg a velencei uralomtól tartó Cattaró városa önként a magyar királynak vetette magát alá.

Nagy Lajos leányai

Komoly háborúskodásra azonban nem került sor. Károly császár nem volt hadvezér, semmi kedve sem volt Lajossal harcba bocsátkoznia. A király egyébként sem túlságos háborús kedve is lelohadt, miután nagybátyjának 1370 novemberében bekövetkezett halála után Lengyelország koronáját is elnyerte s így hatalomban meggyarapodva, mitsem kellett többé a császártól tartania. Az új pápa, XI. Gergely (1370—1378) — a császár barátja — is sürgette a kibékülést, mert Európa keletén egyre félelmesebb erővel kezdett kibontakozni a Szerbbirodalmat 1371-ben megsemmisítő, Bolgáriát, sőt Bizáncot is adófizetésre kényszerítő török veszedelem. Közben a trónöröklés kérdésében is fordulat állt be. Az ifjabb Erzsébet királyné — tizenhét évi meddő várakozás után — gyors egymásutánban három kis leánnyal ajándékozta meg férjét, akik magyar és lengyel ősanjáikról kapták nevüket:

IV. Károly, a nagy házasító tüstént hasznára fordította a nápolyi hercegek terveit keresztező családi eseményt. Negyedik házasságából született négyéves Zsigmond fia számára nőül kérte a kis hercegnők egyikének kezét. Katalint apja más sorsra szánta, de a kisebbiket, Máriát, szívesen odaígérte a császár fiának, csupán azt kötötte ki, hogy a vőlegényt tízéves korában a magyar udvarba adják nevelésre. A békét mindjárt az 1372. év elején megkötötték s ezidő óta a két uralkodó viszonyát halálukig semmi sem zavarta meg. Félévvel később az osztrák hercegekkel is kibékült Lajos. 1373 januárjában már együtt harcoltak Velence ellen s egy év múltán a kis Hedvig Habsburg Vilmosnak, a délosztrák tartományokon uralkodó III. Lipót herceg fiának jegyesévé lett. A bajor hercegek egyideig még harcoltak a császárral, de Lajos már nem avatkozott bele a küzdelmükbe s Bajor Lajos ivadékai 1373-ban a korábban elvesztett Hollandia és Tirol után Brandenburgról is kénytelenek voltak lemondani. A Wittelsbachok evvel ki is léptek a főhatalomért küzdő dinasztiai sorából, szabad utat engedve a szerencsésebb Luxemburgok és Habsburgok érvényesülésének.

Lajos lengyel királysága

Lajos királyt 1370 novemberének 17. napján koronázták meg Kis-Lengyelország fővárosában, Krakóban lengyel királlyá. A koronázási ünnepek után elment Gneznába — Nagy-Lengyelország fővárosába — is, hogy alattvalói hódolatát fogadja, de tartósan maradni nem volt kedve. Idegenül érezte magát a lengyelek közt, kiknek még nyelvét sem igyekezett megtanulni. A kormányt lengyel édesanyjára bízta s megbízható magyar tanácsosokat és testőröket hagyva szolgálatára, ő maga sietve hazatért.

Erzsébet királyné, ez az eszes, uralomvágyó és erélyes asszony nagy ambícióval fogott feladatához, de a kis-lengyel és nagy-lengyel ellentét, a nemesség pártoskodása, az adóztatás és a magyar uralom miatt kelt elégedetlenség s a trónváltás hírére újra megmozduló litvánok támadásai súlyos akadályokat gördítettek kormányzata elé. Mint egykor apja és bátyja, ő is a kis-lengyelekre támaszkodott uralmában s evvel kihívta Nagy-Lengyelország nemeseinek elégedetlenségét, amit csak a tartomány kormányzata tekintetében támasztott kívánságaik teljesítésével tudott eloszlatni. Mazóviáva.1 is meggyült a baja. Ennek hercege, Ziemovit, ugyan nem állt útjába Lajos trónfoglalásának, de meglehetősen függetlenítette magát s a litvánokkal szövetségben Poroszország ellen indított rablótámadásaival 1372-ben majdnem háborúba keverte Lengyelországot a német lovagrenddel. Mikor pedig Erzsébet a pápa^ felhívására fellépett ellene, cserbenhagyott litván szövetségesei törtek be Ladomérbá és Halicsbá. Kujáviában egy évvel később, majd 1375-ben újra a Piast-ház egy másik tagja — a kolostorból előjött Ulászló gniewkovi herceg — szított lázadást. A törvényes,

de gyakorta elmulasztott adók rendszeres behajtása miatt az egész nemesség lázongott, szükkeblűségében csak a maga hasznára óhajtván gyümölcösöztetni az elnyomott pór nép gazdasági munkáját. Sokan elégedetlenkedtek az „idegen“ uralom miatt is, mert bármennyire lengyelnek vallotta is magát Erzsébet, a király állandó távolléte s a regens-királyné környezetében levő magyarok befolyása kormányzatának mégis magyar színezetet adtak. A sok nehézség közepette minduntalan igénybe kellett vennie fia segítségét, aki azután harccal vagy diplomáciával mindig el is simította a bajokat.

A litvánok betörése után Lajos megtorló hadjáratot indított ellenük. Halicsot és Lodomért visszafoglalta s a Kázmérnak halála idejéig átengedett tartományokat újra a magyar korona fennhatósága alá vetette. Az új kormányzat élére már 1372-ben a nádorviselt László oppelni herceget állította „Oroszország vajdájának“⁴ címével. Gnievkovi Ulászlót magyarországi birtokadománnyal és tartományáért fizetett pénzbeli kárpótlással szerelte le. Ziemovit mazóviai herceget — Oppelni László apósát — veje orosz vajdai kinevezésével engesztelte meg. Az adózás és idegen uralom miatt kelt nyugtalanságnak az 1374-ben Kassára összehívott lengyel rendi gyűlés eredményeként kiadott „nagy privilégium“ enyhe intézkedéseivel szabott határt, jobbagytelkenként mindössze két garasban és a nemesek katonakötelezettségében állapítva meg a korona iránt tartozó kötelezettségeket s az idegeneket — családja tagjainak kivételével — kizárva a főtisztségek viseléséből. Az engedmények hatása alatt a lengyel főrendek ugyanakkor elismerték az Anjou-ház nőági örökösödését is. Hosszabb lengyelországi tartózkodásra azonban Lajos nem volt hajlandó; egészsége már nem volt a legjobb s az északi időjárást nagyon is megérezte. Pedig távolléte miatt a bajok újra meg újra kiütözköztek s az anyakirályné 1376-ban végül is hazajött. Lajos ekkor mégis néhány hónapot töltött Krakkóban, hogy anyja további kormányzásának talaját megágyazza. Erzsébet vissza is tért, de alig ért Krakkóba, litván támadás híre jött udvarába. Olgerd és Lubart hadai most szinte a főváros kapujáig hatoltak. Az év végén meg a krakkói lengyelek és a királynét környező magyar katonák közt támadt viszály, ami valami félreértés következtében véres összeütközéssé fajult. Százhatvan magyart mészároltak le a feldühödött városiak. Erre a királyné újra elhagyta Krakkót és Lajos király 1377 nyarán nagy sereggel indult rendet csinálni. Hadát a hozzácsatlakozó lengyel zászlóaljakkal gyarapítva, Lodomériába vonult, Lodomér, Bele és Chelm várait visszacsatolta orosz tartományához, melynek élére vajdává Rátót-nembeli Kaplai Jánost — a Lorántffy-család őseit — nevezte ki, míg a korábbi vajda, László oppelni herceg, Lengyelország kormányzását vette át. A litván fejedelmek — még mindig Lajos huszonöt év előtti ellenfelei: Kestut

és Lubart — a ladoméri tartományból kezükön maradt várak és területek birtokosaiként hűséget fogadtak a királynak s a hűbéres viszony vállalásával elhárították országuktól ennek támadását. A lengyelek örömmel fogadták a régi lengyel királyi házból való László herceg uralmának híretét, de két év múlva az ő igazságos kormányzata ellen is kifogásokat tettek s a királyt elmozdítására kérték. Lajos, hogy leányai öröklését biztosítsa, ezt is megtette. Újra édesanyját küldte Krakkóba, ennek 1380-ban bekövetkezett halála után pedig Zavisza krakkói püspök vezetésével háromtagú kormányzó testületet nevezett ki.

A törökök balkáni térhódítása

Lajos király lengyelországi uralmának legfeltűnőbb jelensége a lengyel ügyek iránt való mérsékelt, sőt lanyha érdeklődése volt. Ha bajok mutatkoztak, szívesen lépett közbe, de egyébként alig avatkozott be az országot teljhatalommal kormányzó édesanyja, majd Oppelni László s végül Zavisza püspök dolgába. Szinte úgy tűnik fel, mintha megkoronázása óta Lengyelország csak leányának trónöröklése szempontjából érdekelné. Ezt a feltűnő jelenséget a délvidéki események s a trónöröklés problémájával kapcsolatban újra felszínre került nápolyi kérdés aktualitása magyarázzák meg.

Az évtizedek óta belső villongásokba és pártharcokba merült balkáni államok rohamos bomlása és szétzúzórévedése elősegítette a magyar király hatalmi törekvéseinek érvényesülését, de ugyanakkor utat nyitott Európába a Gallipoli-félszigeten levő első európai birtokának megszerzése (1352) óta céltudatosan észak felé nyomuló török hatalomnak. I. Murád szultán (1362—1389) Drinápoly elfoglalásával már 1363-ban körülzárta a Konstantinápoly környékére és egy keskeny tengerparti földcsíkra visszaszorított bizánci császárságot. Két esztendővel később adófizetésre és szövetkezésre kényszerítette a török támadások kész prédájául kínálkozó tirnovói bolgár cárt s vele szoros fegyverszövetségben támadta — mint láttuk — a magyar király uralma alatt álló bolgár bányságot és Havaselvét. E támadás megtorlásául Stracimir — oláh sógora s talán a macsói bán és Lázár kenéz támogatásával — 1371-ben betört Sismán országába s annak északnyugati részét Serdika várával együtt elfoglalta. Ugyanezévben Murád a szerbek ellen fordult s a Maricafolyó mellett vívott ütközetben döntő csapást mért rájuk. Maga Vukaszin király Ugljesa makedóniai deszpótával együtt holtan maradt a csatatéren, a többi déli tartományfejedelmek — a Gercsinicsek, Dejanicsok és Vukaszin fia: a legendás Kraljevics Markó — pedig csak adófizetés és egyéb vazallusi kötelezettségek vállalásával menthették meg országukat a megszállástól.

A szerb nagyhatalmat megalapító dinasztia utolsó tagjai közül ketten éltek túl e nagy katasztrófát: a száműzött Uros

cár és Simeon egyetlen fia, de Uros alig néhány hó múlva meghalt, János Uros thesszáliai császár pedig nemsokára kolos-torba vonult s görög helytartójának engedte át a trónt és kormánypalcát. A nyugati részeken a Topia-Kasztrióta család még egy évszázadon át megóvta függetlenségét, néhány évtizedig a zétai Balsicsok is tartani tudták magukat, a régi szerb királyok örököséiként pedig a magyar főhatóság alatt élő szerb tartományurak léptek fel. Északkeleten Lázár kenéz — Balsics György, Brankovics Vük, ifjabb Garai Miklós és Sismán cár apósa — volt az úr, kinek fia anyja révén a Nemanjidák ivadéka volt. Északnyugaton viszont Dragutin István leányági ivadéka, Tvardkó bosnyák bán igyekezett hatalmát a szomszédos szerb törzsekre kiterjeszteni. Lázár és Tvardkó kezdetben egy úton haladtak s 1374-ben Garai Miklós macsói bán támogatásával együtt foglalták el Vojnovics Miklós délhercegovinai tartományát. A Rásával szomszédos részeken Lázár tette a kezét, a tengerparti részt és Trebinje, Gacsko, Mileseva vidékét Tvardkó csatolta országához. Murád ezalatt a keleti részeken fokozatosan terjeszkedett észak felé. 1372-ben megszállta és birodalmához kapcsolta bolgár hűbéresének kelet-ruméliai tartományát. A Balkán-hegység hágóit és szorosait török őrszéggel rakta meg s azután Sismánnal egyesülve Havaselvét támadta meg. A Magyarbirodalom határain elsők atlépett török hadat Lajk vajda és Stracimir visszaszorították ugyan, de győztes mégis a török maradt s ezt Lajos sem nézhette tovább tétlenül. Kereszteshadjárat indítását vette tervbe, de az anyagi eszközöket nem tudta rögtön megszerezni, mert a szentszék bármennyire sürgette is a király fellépését, a főpapi jövedelmek pápai tizedéről e célra lemondani nem volt hajlandó. Délnyugaton pedig ugyanekkor háború tört ki Velence és a magyar király padovai szövetségese közt s Lajos e háborúban semleges nem maradhatott.

Velencei háború

Az ellenségeskedésre ürügyet holmi határsértések szolgáltatnak, az igazi ok és cél azonban az 1356-ban Lajos királlyal tartós szövetségre lépett Carrara Ferenc megbuktatása és Padova leigázása, vagyis a magyar király Velencébe vezető szárazföldi útjának elzárása volt. Velencében rossz szemmel nézték a zárai béke óta nagyot lendült dalmát kereskedelem térfoglalását s azt mindenféle fondorlattal állandóan bénítani és akadályozni igyekeztek. Még kevésbé volt Ínyükre a tengeri hegemoniájukat veszélyeztető magyar-nápolyi-genovai szövetség létesítésére irányuló törekvés, aminek biztos jelét látták az 1370-ben megkötött házasságokban, Durazzói Károly szlavóniai kormányzatában s a genovai tengernagyok családjából való Doria Simonnak 1372-ben magyar-dalmát admirálissá történt kinevezésében. A magyar királyt a tizenöt év előtti tapasztalatok után közvetlenül támadni nem merték s

ezért szövetségese személyén keresztül akartak rá döntő csapást mérni. Lajos király kezdetben a béke fenntartása mellett vetette latba egész befolyását. Közel tíz éven át sikerült is a fegyveres összeütközést megakadályozni. Mikor azonban a harc már elkerülhetetlennek látszott, hadra készült s mikor az utolsó békekísérlet is kudarcot vallott Velence merev magatartásán, 1373-ban hadat izent a dogenek s a Carrarával korábban viszálykodó osztrák hercegeket is szövetkezésre bírta. Magyar részről az ifjabb Lackfi István erdélyi vajda szállt hadba, a padovaiakat maga Carrara és fia vezették s kezdetben sikerrel harcoltak. Mikor azonban Velence hajóin megérkeztek a „magyar királlyal ellenséges”⁴ törökök zsoldoscsapatai, a kocka megfordult. A szövetségeseik hadát a túlnyomó erő mocsaras, süppedékes tengerparti ingoványokba szorította és jórésztben fogságba ejtette. Carrara súlyos és lealázó feltételekkel tudott csak békét szerezni s ennek elfogadására maga Lajos király ösztönözte, ki a török hadjárat küszöbén nem akart Velencével súlyosabb viszályba bonyolódni.

Murád szultán oláh-bolgár-szerb hadjárata

A velencei háború tartama alatt a délkeleti határon Lajk vajda, majd fia, Radul vették fel a küzdelmet bolgár ellenségükkel s a Dunán átkelve, sikerült is Nikápoly várát a török-vazallus Sismántól elfoglalniuk. E fontos hídfőállás birtoklása nagy jelentőséggel bírt a következő év tavaszára tervezett felszabadító hadjárat szempontjából, de ennek a stratégiai sikernek gyors kihasználását Lajos király elmulasztotta. A háború 1374-ben sem indult meg, holott Gergely pápa még 1373 őszen kihirdette ez év tavaszára a keresztes hadat Lajos egész birodalmában, az összes templomokban általános gyűjtést rendelt el ennek céljaira és egyúttal felszólította a királyt, vegyen részt a keresztény fejedelmek törökellenes szövetségét előkészítő thébai kongresszuson s ha a sor cselekvésre kerül, hatalmas seregével űzze ki Európából a hitetleneket. Lajos azonban a lengyel bonyodalmak és az időközben kitört velencei-osztrák háborúskodás miatt az északi határvidéken és a horvát-dalmát tartományban is kénytelen lévén jelentősebb haderőt készenlétben tartani, most sem tudott hadba szállani. A lengyelekkel szemben a kassai gyűlésen tanúsított engedékenysége és a velencei-osztrák béke létrehozására irányuló komoly törekvése azonban azt bizonyítják, hogy más kötelezettségeitől szabadulni igyekezett, hogy végre megindulhasson a török ellen. A halogatással mégis elmulasztotta a legkedvezőbb időpontot s Murád szultán az így nyert haladékot ügyesen kihasználta. Radul havaselvi vajdát megfélemlítéssel már 1374-ben a maga pártjára, vagy legalább is semlegesre kényszerítette. Egy évvel később erős haddal indult Lajos bolgár és szerb hűbéresei ellen. Serdikát elragadta Stracimirtól és újdonsült apósának, Sismán cárnak adta hűbérül,

hogy néhány év múlva tőle is elvegye és Szófia néven végleg birodalmához csatolja. Hadával azután északnyugatnak fordult és rövid ostrom után bevette Nist. Lázár kenéz — nyilván vejének, Sismánnak közbenjárására — csak évi adófizetés és egyéb hűbéres kötelezettségek vállalásával tudta tartományából visszatérésre bírni, de Nis így is török kézen maradt. Stracimirről hallgat a krónika, de kétségtelen, hogy oláh sógorával és szerb szomszédjával együtt ő is megalkuvásra kényszerült.

„Balkáni politika“

A három fejedelem — Radul, Stracimir, Lázár — magatartása etikai értelemben árulásnak tetszik s a magyar történetírás hajlandó is azt így felfogni, de a körülményeknek, főleg az országszerte kihirdetett és Boszniától Havaselvéig várva-várt felszabadító hadjárat elmaradása nyomán kelt csalódásnak figyelembevételével mégis enyhébb megítélésre tarthat számot. A délkeleti tartományok 1375-ben lettek ütközőállamaivá a magyar-török hadszíntérnek s e kis dinaszták két nagyhatalom közé ékelve, népük és maguk érdekében szükségképpen kényszerültek annak a kétértelmű, jobbra-balra hajladozó politikának alkalmazására, amit ezidő óta „balkáni politikának“ nevez a történelem. Színleges meghódolásukkal és adófizetésükkel még korántsem árulták el a kereszténység ügyét, csupán időt akartak nyerni, hogy később jobban felkészülve szálljanak szembe a veszedelmes „pogány“ ellenséggel. Másrészről azonban kétségtelen, hogy a magyar királlyal szemben fennálló hűbéri viszonyuk ezidő óta meglazult s ha az elszakadást Lajos király idejében nem is kísérelték meg s a török hátamögött továbbra is ápták magyar összeköttetéseiket, továbbra is teljesítették hűbéres szolgálataikat, a következő években inkább egymásra, semmint a magyar hatalomra támaszkodva óhajtották a küzdelmet török ellenségükkel felvenni. Ennek a törekvésüknek eredménye volt a morvavölgyi török hadjáratot nyomon követő bosnyák-szerb-bolgár-oláh szövetség. A kezdeményező Tvardko bosnyák bán volt, aki, miután a trebinjei és tengermelléki zsupákat már két évvel előbb elfoglalta, magát 1376-ban „Szerbia, Bosznia és Primörje királyává“ koronáztatta és Stracimir Dorottya leányát nőülvéve, szoros szövetségre lépett Stracimittal és a havaselvi Radullal. A szövetségbe beletartozott Lázár kenéz és veje, Brankovics Vük is, kik már két év előtt is Tvardkóval teljes összhangban harcoltak a Vojnovicsok ellen s a nagyratörő bosnyák bán rangemelése ellen sem tiltakoztak, maguk beérvén a szerényebb kenézi címmel. De összeköttetést tartottak fenn a szövetségesek Sismán cárral is, Lázár vejével, aki ezidő óta megszűnt ellenségeskedni Stracimittal. Viszont a töröknek teljesen behódolt prilepi Markó királlyal — Vukaszin fiával — és a zétai Balsicsokkal nem álltak

jó lábón. Amazt, Tvartkó lévén a Nemanják legitim örököse, bitorlónak tekintették, ezek pedig a bosnyák király tengerparti hódítótörekvései miatt lettek ellenségeikké.

Legkülönösebb volt viszonyuk a magyar királlyal. Lajos tudott róla, hogy Radul, Stracimir és Lázár adóra és katonaszolgáltatásra kötelezték magukat Muráddal szemben. Viszont ő maga megkapta tőlük, amit hűbéri szerződésük értelmében szolgáltatniuk kellett. Az új szövetség élén a magyar királyné rokona állt, aki ifjúi eltévelyedése óta iránta mindig hűséggel viseltetett s királlyá koronázása után — így Raguzával 1379-ben támadt viszálya alkalmával is — híven teljesítette hűbéri parancsait. El kellett tehát hinnie, hogy a szövetség éle a török ellen, s nem ellene irányul és szemet kellett hűnyia a szultánnal kötött hűbéres viszonyuk felett is, ami — jól tudta — az 1374. évre tervezett keresztshadjárat elmaradása, tehát az ő hibája miatt következett be. Azt azonban nem nézhette tétlenül, hogy Radul vajda 1376-ban az alkalmat felhasználva, megintcsak megtagadta hűbéres kötelezettségei teljesítését. Büntetésül elvette tőle a Szörényi bánságot s nevni Treutel Jánost nevezte ki oda bánná. A macsói bánságot a Lázár kenézzel szemben rokonságuk miatt esetleg elnézésre hajlandó Garai Miklós után, nyilván Durazzói Károly tanácsára, Horváti Jánosra bízta, Erdélybe pedig Losonczy Lászlót küldte vajdának. A temesi határmegye élén már újra Himfi Benedek, az egykori bolgár bán állt. Ezek a személycserék, a hadvezetésre alkalmasabb ifjú erők előtérbeállítása és a megválasztásuknál érvényesült politikai szempontok mutatják, mily gonddal készült Lajos a leszámolásra. S ez eléggé érthető, mert a török hadjárat sikerétől nemcsak a magyar királyságnak a veszedelmes ellenséghez való jövőendő viszonya, hanem a déli tartományok további sorsa is függött. Uralmát ezek felett csak a magyar katonai hatalom erejének ellentmondást nem tűrő bizonyításával s a török háború késleltetése miatt megrendült tekintélyének helyreállításával biztosíthatta.

Nagy Lajos török hadjárata

A hadjárat 1377-ben kora tavasszal indult meg. Ki volt a vezér, részt vett-e benne s mily erővel a délvidéki hűbéresek szövetsége, miképen és hol folyt le az ütközet, adatok híján nem tudjuk megállapítani. A király maga nem szállt hadba, de április derekán Erdélybe utazott és Tordán ütötte fel szállását. Ebből következtethető, hogy a felvonulás két oldalról, Erdélyből Havaselvén és Szörényen át, másrészt Temes felől a Timok és Macsó felől a Morava völgyén át történhetett. Május derekán mindenesetre vége volt a háborúnak, mert Lajos 17-én már Besztercére ment s miután Székely-Vásárhelyt is meglátogatta, június végén diósgyőri várába érkezett. Szövetségesét, a padovai Carrarát június 20-án értesítette, hogy a „török Radomo (= Morado) és a hitetlen bolgár király“ (= Sismán) negyven-

ezer főnyi seregén hasonló nagyságú hadával döntő győzelmet aratott. A pápával pedig nemsokkal utóbb bizakodva közölte, hogy Havaselvét újra uralom alá fogja hajtani. Eviadal emlékére emelte és ajándékozta meg Ausztriában a máriacelli templomot, mikor 1378 júniusában a kis Hedvig hercegnő vőlegényének szüleivel Hamburgban találkozott. A győzelem jelentőségét bizonyítja, hogy utána Murád tíz esztendeig elkerülte a magyar király szerb, bolgár és oláh hűbéres tartományait s a hűbéresek még tizenkét év múltán is elég erőt éreztek magukban, hogy a hatalmas törökkel szembeszálljanak, viszont Lajos királlyal szemben haláláig a köteles hódolattal viseltettek.

Nagy Lajos térítőmissziója

A török hatalom térfoglalásában rejlő veszedelem jelentőségét Lajos király bizonyára nem ismerte, nem is ismerhette fel a maga teljességében. Mint egykor IV. Béla tanácsosai a tatárok gyors előnyomulását az orosz és kun fejedelmek gyengeségének és pártoskodásának, Lajos is a török sikereit a belső viszályokban elernyedtt bizánci, bolgár és szerb hatalmak erőtlenségének tulajdonította. Hatalma tetőpontján álló királyságát, rengeteg birodalmát egyáltalában nem féltette a töröktől. A kis dinasztáknak a bolgár és szerb harctér eseményeit nyomkövető behódolása után azonban alig lehetett kétsége, hogy viszálykodó és hűtlenségre hajló hűbéresei az ő erélyes támogatása, fegyveres fellépése nélkül délvidéki rokonaikhoz hasonlóan a török hatalom vonzókörébe kerülhetnek s ettől már csak egy lépés volna hátra a magyar királysághoz egyébként is laza köteléssel fűzött déli tartományok elvesztéséig. Másrészt pedig a török előnyomulásával veszélyeztetve látta a hűbéres tartományokban nagy gonddal ápoltt egyházi és vallási érdekeket is. Már pedig az ő külpolitikai célkitűzéseiben mindenkor igen nagy szerep jutott az egyházpolitikai és hitvédelmi szempontoknak. Nagy Lajos francia családja erős és meggyőződéses missziós hitével csüngött a maga és királysága hithirdető és hitterjesztő hivatásának gondolatán s ennek realizálására irányuló törekvése valósággal gerincévé lett balkáni és keleti politikájának. A hűbéres tartományokkal szemben követett változó, sőt néha ingadozónak tetsző magatartása meg sem érthető e vallási és egyházpolitikai szempontok ismerete nélkül. 1368-ban, mikor a bolgár bánóság megszervezése után balkánpolitikai törekvései már a teljes megvalósulás útján haladtak, keserű hangon panaszkolt el Orbán pápának, menynyire híjával van a hittudományban jártas, hitterjesztésre alkalmas, művelt papoknak, holott „hitetlen és félhitű népektől körülvevett országában“ azokra igen nagy szüksége volna. S ez a panasza nem volt üres szóbeszéd, frázis. A déli és keleti tartományok fejedelmeivel vívott küzdelmeinek háttérben teljes komolysággal bontakoznak ki hitterjesztő és egyházpolitikai koncepciójának körvonalai. A béke első feltétele mindig a

katolikus hit és római egyház jogainak teljes elismerése volt s a győzelem vagy megegyezés után nyomban megindult a rendszeres térítőmunka, minek eredményességéről maga V. Orbán tett tanúságot, szokatlan melegséggel ismerve el Lajos érdemeit Bosznia, Szerbia, Bolgária ezer meg ezer lakójának megtérítése körül.

Tvartkó bosnyák bán ifjúkori elszakadási kísérletének ki-tervezői az udvarában nagy befolyáshoz jutott bogomil papok és urak voltak, kik a magyar király uralma alatt nemcsak hogy hitük szabad gyakorlatát nem látták biztosítva, hanem egyenesen üldözéseknek voltak kitéve. Ők ösztönözték fiatal fejedelmüket, hogy a nagy bán — Kotromanics István — és a franciskánus Peregrin püspök hagyományaival szakítva, királyi rokonának hűségéről letérjen s a magyar hatalom érdekeinek képviselőjeként feltüntetett Péter boszniai püspök hittedjesztő munkáját meghiúsítva, a bogomil hitet tegye államvallássá. Lajos jól tudta ezt s a hódoltatás alkalmával biztosítékot szerzett a bogomilek eltávolítására és Péter püspök térítésének akadálytalan gyakorlására. A kalocsai és Csanádi egyházmegyéből számos papot küldött megtévelyedéséből kijózanított rokona tartományába s a szentszék engedelmével tizenkét kolostort alapított Itáliából jött minoriták számára. A tervszerűen előkészített térítés eredménye a bosnyák nép nagy többségének katolizálása s a bogomilség lassú, de következetes elhanyaglása lett.

A délkeleti és keleti tartományok skizmatikus tömegeinek ily gyökeres és erőszakos térítéséről már nem lehetett szó. A bogomil-hitet, mint tiltott eretnekséget, a nyugati és keleti egyház s — az ingadozó bosnyák bán kivételével — valamenynyi fejedelem egyforma eréllyel tilalmazta és üldözte. A keleti skizma a szomszédos országok államvallása volt s a latin egyháztól, mint a magyar hatalom szövetségésétől függetlenségüket féltő hűbéres fejedelmek pártfogását élvezte. Ezért a délkeleti és keleti tartományok skizmatikus szerb, bolgár, oláh és rutén népével szemben erélyes fellépés helyett a csendes és kitartó térítőmunka eszközeihez kellett folyamodni. Lajos nem üldözte tartományainak ó-hitű lakóit. Lelki gondozásuknak sem állt útjába, de komoly és meggyőző térítéssel igyekezett őket a latin egyháznak megnyerni.

A szerb lakosságú Szerémség, Macsó és a szomszédos Lazarevics-tartomány népének térítése s az ott élő magyar és német telepések lelki gondozása a XIII. század eleje óta fennálló szerémi s az 1331-ben alapított nándorfehérvári katolikus püspökök feladata volt. Lajos gondoskodott róla, hogy ezeknek az egyházmegyéknek — éppúgy, mint a boszniai s a bogomil-tanoktól és a szerb skizmától veszélyeztetett knini, korbáviai, scardonai horvát püspökségeknek — élére hithirdetésre alkalmas, hitoktatásban jártas, jobbára szerzetes papok

kerüljenek, holott ugyanakkor a magyar főpapi székeket rendszerint főúri származású politikus- és katonafőpapokkal tölthette be. A püspököket és papjaikat munkájukban a szerémi és macsói ferencendi kolostorok buzgó szerzetesei támogatták. Szerémben térítésük teljes sikerrel járt. Macsóban is komoly és tartós eredményeket értek el a katolikus Dragutin István herceg, majd az egyházi érdekeket mindig szemük előtt tartó magyar bánok erélyes támogatásával. Vájjon a Lázár kenéz tartományában sikerült-e ennek hűbéres hódolata és leányának Garai Miklós macsói bán fiával kötött házassága után nagyobb eredményeket elérniök? nem tudjuk. Maga Lázár nem igen tért le ősei hitéről, 1375-ben a többi szerb fejedelemmel együtt az ipeki pátriárkaválasztáson is résztvett, de magyar kapcsolataiból, Lajos király másutt követett politikájából s Orbán pápának a szerbiai térítést dicsérő szavaiból nyilvánvaló, hogy hódolatával egyidőben a katolikus egyház papjai előtt is kitért a tartománya kapuit.

Bolgáriában a magyar beavatkozás idejében valóságos valósi anarchia dúlt. A bolgár szerzetességet újjászervező s utóbb szentség hírével övezett Teodosius apátnak nehéz harcokat kellett vívnia az újra ébredő bogomil-mozgalommal, a tölgyfa alatt pogánymódra áldozó Teodorit híveivel, a szalonikii Iréné körül csoportosuló neoplatonista tévelygőkkel, a bogomilséggel rokon adamita-tanok követőivel s a zsidó cárné védelme alatt az udvarban nagy befolyáshoz jutott és az előkelő társadalomban hitbéli közömbösséget szító zsidókkal. Bolgáriának ez a második apostola sikerrel vívta meg küzdelmét az ó-hit ellenségeivel, de a kételkedést gyökeresen ki nem irthatta. Ennek volt köszönhető, hogy főleg a Szörényi magyar tartománnyal szomszédos északnyugati ország részben — 1364 óta Stracimir tartományában — sokan a katolikus hit és az egyházi unió gondolata felé hajoltak s mikor Nagy Lajos a bolgár bánágot megalapította, nyolc minoritának alig két hónap alatt a lakosság egyharmadrészét — a bolgárok kétszáz ezer emberről beszéltek! — sikerült megtérítenie. Stracimir, kinek felesége Sándor oláh vajdának katolikus magyar feleségétől született leánya volt, maga se nagyon idegenkedett az uniótól s trónja visszafoglalása után Lajossal szemben vállalt kötelességéhez híven nem háborgatta hitükben a nándorfehérvári magyar egyházmegyéhez tartozó katolikus alattvalóit. Később azonban újra az ortodoxia felé hajolt s még Lajos életében új bolgár érsekséget alapított Viddinben, az egyházi függetlenség biztosításával készítve elő politikai függetlenségének útját.

Hasonló politikai szempont vezette a katolicizmus felé hajló s egyik leányát Oppelni László herceg-nádorhoz nőül adó Sándor vajdát is a bolgár és szerb egyházaktól független havas-elvi oláh érsekség megalapítására. A konstantinápolyi pátriárka 1359-ben szentelte fel Ungro-Vlachia metropolitájává Hiakin-

ÉKSZEREK ÉS RUHADÍSZEK A XIV. SZ. VÉGÉRŐL VALÓ ÁGASEGYHÁZI KÜN SÍROKBÓL. A KECSKEMÉTI VÁROSI MÚZEUMBAN. Első sorban ezüst, gömbös hajkari-kák, a sírokban párosával fordulnak elő. Második és harmadik sorban trébelt ruhadíszek (a sírokban egy-egy találatott). Negyedik sorban áttört díszítésű ezüst pitykegombok, az ing összegombolására szolgáltak (többnyire egy, ritkábban kettő, esetleg négy fordult elő egy sírban), ötödik sorban bronz övcsatok. Hatodik és hetedik sorban ezüst gyűrűk. A sírok nagy részében I. Lajos király, ritkábban Mária királynő dénárja, vagy obulusa találatott. A sírok egy része, különösen a jobb-móduaké, vas hevederekkel díszített, zárral ellátott ládaszerű koporsó. I. Lajos király a Kecskemét mellett levő lakatlan Ágasegyháza pusztát 1353-ban adományozta Karla János kúnkapitánynak.

toszt, kit az első oláh kolostorokat alapító Nikodémosz támogattott szervező és hitvédő munkájában. E görög főpapoknak tulajdonítható, hogy Lajk vajda — mostohaanyjának, Dobokai Klárának befolyására visszavezethető hajlandósága ellenére — kitiltotta tartományából az erdélyi püspök papjait s magát — bizonyára megfelelő egyházi szertartás kíséretében — „Isten kegyelméből uralkodó“ vajdának nyilvánította. A havaselti katolikusok sorsa és a térítés szépen indult művének veszedelme erős ösztönzéssel szolgált Lajosnak, mikor a vajda megfenyítésére útrakelt, a győzelem és megegyezés után pedig erős biztosítékokat szerzett a hit és egyház védelmére. Maga a vajda hitvallást tett katolikus meggyőződéséről s élete végéig megmaradt hitében; utolsó oklevelei egyikében is a magyar szentek — István, László, Imre — védelme alá helyezte egyik adományát s mindjárt vajdai széke visszafoglalása után saját lelki üdvössége érdekében kérte meg Dömötör erdélyi püspököt, hogy helyettest küldjön Havaseltére, ki katolikus híveinek gondját viselje. De ugyanekkor új tartományában, Szörényben lakó ó-hitű alattvalóiról is gondoskodott a Szörényi görög érsekség alapítása által, melynek élére 1370-ben Kritopulosz szerzetest állította Konstantinápoly pátriárkája. Lajk fia, Radul nemsokkal trónralépte után ellentétbe került királyával, ki büntetésül megfosztotta a Szörényi bánágtól s Treutel Jánost küldte annak kormányzatára. Az 1377. évi török hadjárat sikere után azonban Nagy Lajos Havaselve közeli hódoltatását jelenti a pápának s ezidő óta Lajos haláláig nincs többé nyoma magyar bánoknak. Nyilvánvaló, hogy Radul, avagy már fia — Mirse vajda — a győzelem után újból meghódolt s a Szörényi bánágot is visszakapta.

A moldovai államalapítás háttérében szintén felismerhetjük az egyházpolitikai szempontokat. Lajos király kérésére VI. Kelemen pápa még 1345-ben helyreállította az egykori milkói kún püspökséget s első püspökül Német András ágostonos szerzetest küldte Moldovába. Két évvel később magyar minoritákat rendelt ki a moldovai térítés munkájára. Drágos és Szász vajdák idejében ez az akció szép eredménnyel biztatott, de Bogdán felkelése után megakadt s a magyar egyháznak többé nem is sikerült lábát e tartományban megvetnie. Bogdán fia, Lackó vajda 1370-ben közvetlenül Rómába jelentette be katolizálási szándékát s onnét kért püspököt Szeret városába.

V. Orbán el is fogadta ajánlkozását és a magyar püsöki kar mellözésével a prágai, krakkói és boroszlói érsekeket küldte ki az unió végrehajtására s az első püspökül kinevezett krakkói András felszentelésére. A moldovai püspökség így a szentszék közvetlen hatósága alatt alakult meg s e helyzeten az sem változtatott, hogy Lackó 1372-ben kénytelen volt a magyar és akkor már egyszersmind lengyel királynak meghódolni. Lackó utódai, a Musat-ok skizmatikusok voltak s miután a halicsi

oroszlamosi püspök hatósága alá tartozó Moldova — görög nevén Maurovlachia — is megkapta Konstantinápolytól a maga külön metropolitáját, a szereti, majd bakói katolikus püspökök hatáskörét a moldovai magyar és német telepesek elég nagy számú kolóniáinak lelki gondozására korlátozták. Térítésre többé nem nyílt kilátásuk. Ugyanez a szerep jutott az 1381 és 1382-ben gyors egymásutánban alapított havaselvi és Szörényi katolikus püspökségeknek a déli testvérországban.

A lengyel trón elfoglalása után Halics és Ladomér területén alapított orosz vajdaságában is gondja volt Lajos királynak a hit és egyház védelmére. A halicsi oroszok katolizálására már Dániel király kísérletet tett a XIII. század derekán s mióta a tartomány lengyel uralom alá került, a katolikus térítésnek misem állt útjában. De az unió ügye minduntalan hajótörést szenvedett az ó-hitű papoknak és a nép egy részének ellenállásán. Nagy Lajos a pápa engedelmével Halicsban katolikus érsekséget és több püspökséget alapított s ezek feladatává tette a tartomány népének áttérítését és az orosz katolikus egyház megszervezését. De figyelme még a birodalma határain túl lakó hitetlenek térítésére is kiterjedt. Uralkodása elején pusztalokos elkeseredésből vállalkozott a német lovagrend által a litvánok ellen indított keresztes hadjáratban való részvételre. Egy év-tizeddel később a cselszövő litván fejedelmek a megkeresztelkedés és egyházszerzés hazug ígéretével szerzik meg tőle a békét és szabadságukat. E hitszegő fejedelmek megfenyítése után pedig a keresztény hitre tért krimi tatár kánnal is eredményesen tárgyalt a hittérítők befogadásáról. Missziós hivatásának tudata ösztönözte a keleti egyházunió ügyének felkarolására. Dusan cárnak a szentszékkal folytatott tárgyalása és V. János bizánci császár magyarországi látogatása alkalmával; ez készítette gyors és erélyes fellépésre a pápai uralom ellen lázadó itáliai urakkal, határozott állásfoglalásra a nyugati egyházszakadással szemben is.

A havaselvi és moldovai térítőkísérletekkel szoros összefüggésben indult meg a magyarországi oláhok és rutének rendszeres térítése. Itt azonban Lajos egészen más eszközökkel élt, mint a hűbéres tartományokban. A katolikus Magyarország területén nem tűrt meg skizmatikus papokat s az összes oláhokat és ruténeket a magyar püspökök joghatósága alá rendelte. Ez a rendszer nem volt újság. A XI. században, még az egyházszakadás előtt Ajtony, az orosz Anasztázia királyné és a Szerénység meghódításában résztvevő Radován nádor által alapított orosz-lamosi (előbb marosvári), visegrádi, szávaszentdemeteri görög kolostorok a XIII—XIV. században bekövetkezett kihalásukig az illetékes megyéspüspökök hatósága alatt álltak s még a havaselvi skizmatikus oláhok főpapja is az erdélyi katolikus püspök volt. A havaselvi kolostorok megalapítása után azonban a délvidéki oláhok onnét kezdtek papo-

kát hozni, kik az 1359-ben kinevezett havaselvi ó-hitű érsek joghatóságát ismerték el. Lajos ezt nem törhette s 1366-ban az összes skizmatikus papokat elűzte. A délvidéken kialakult oláh kerületek némelyikét — így a hátszegi, karánsebesi, miháldi (mehádiai), komjáti kerületeket — erélyesen megtisztította a skizmától s a betelepülés, ittlakás és kenézi adomány előfeltételül állította fel a katolikus hit elfogadását és gyakorlását. Más kerületekben s az északkeleten kialakult vajdaságokban inkább az egyéni térítés eszközeivel! élt. Minoriták, többnyire az oláhok nyelvét könnyen elsajátító olasz szerzetesek mentek ki a nép közé. A kenézeket, kit meggyőzéssel, kit meg nemesi kiváltságok, birtokadományok ígéréttel csalogatták a latin egyház hűségére, az ó-hiten maradt köznépet pedig elvonták a havaselvi és moldovai skizmatikus püspökök hatósága alól. A magyar főpapoknak a lelki gondozásuk alá került oláhokkal szemben tanúsított magatartása azonban legkevésbé sem volt alkalmas a nép hitének és bizalmának megszilárdítására. A pápa és király hiába intették őket tizedköveteléseik mérséklésére, szavuk a pusztában hangzott el s a görög egyházban szokatlan adóteher viselésére kényszerített oláhság elfordult a „magyar vallástól.“ XI. Gergely pápa ezért 1374-ben külön magyarországi oláh katolikus püspökség felállítását vette tervbe, de ez a szándéka is megbukott a magyar főpapság ellentállásán. Az oláhság egész tömegének megtérítéséről le kellett mondani s alig két évtized múltán végső reménye is megsemmisült az uniónak.

A török balkáni előnyomulása következtében az oláhság újabb és újabb bevándorlókkal gyarapodott s ezek a XIV. században Máramaros, Bereg, Ung vármegyékbe telepített ruténekkal együtt az ó-hitű népelemek számát növelték. Ekkor merült fel a halicsi orosz, moldovai és havaselvi oláh püspökségektől független s a magyar udvar befolyása alatt álló magyarországi görög egyház alapításának gondolata. Az oláh kenézivadékok közül még a nagy király életében főnemesi rangra emelkedett Drágfi-ősök — Balk és Drág szatmári, ugozsai és máramarosi főispánok — 1391-ben Máramarosban örökölt körtvélyesi kolostoruk élére katolikus létükre is Kostantinápolyból kértek igument (apátot) s a későbbi igumének kinevezési iogát maguknak és ivadékuknak tartották fenn. Antonius pátriárka szívesen fogadta a felajánlást, közvetlen hatósága alá vette a kolostort és Pachomius igument exarchosznak, vagyis pátriárkái vikáriusnak is kinevezte, reáruházva a kolostorhoz tartozó szilágysági, szatmári (erdőd-vidéki), ugozsai, beregi, besztercei, belsőszolnoki és dobokai (csicsói és bálványosi) oláhok felett a püspöki joghatóságot. Nem sokkal utóbb Koriatovics Tódor litván herceg alapított Szent Miklós tiszteletére egy másik bazilita kolostort Munkács mellett a Csernek-hegyen, hogy Zsigmond királytól adományban kapott munkácsi

uradalmának nemrégén betelepült rutén népét a litván, majd lengyel befolyás alatt álló przemysli orosz püspökségtől függetlenítse. E kolostor lett később a munkácsi görög püspökség székhelyévé.

Sokkal nagyobb sikerrel járt és Lajos király missziós működésének tán legszebb eredménye volt a XIV. század elején még túlnyomórészen pogány — mint akkor mondták: „a tatárok hitére tévedt“ — kunok és jászok térítése. A hithirdetésben itt is Szent Ferenc fiai jártak elől s az ő fáradhatatlan oktató munkájuknak, szociális és karitatív tevékenységüknek eredményeképpen 1365-ben már teljes befejezéshez jutott Kötöny népének katolizálása. Ugyanezidőre tehető az Árpád-kor végén még sűrűn szereplő mohamedán magyarok, kunok, bolgárok megtérése is; az Anjoukor végén már nyomukat is alig találjuk a korábban gyakran emlegetett izmaelitáknak, szerencseneknek. Nagy Lajos — ha a skizmát ideig-óráig meg is tűrte a későbbi megtérés reményében erdélyi oláhjai körében — birodalma minden nemzetiségének megtérítésére törekedett s ehhez képest a zsidók megkeresztelését is megkísérelte, „de szándékát megátalkodott makacsságuk miatt keresztülvinni nem tudta s ezért azután az összes magyarországi zsidókat elbocsátotta és kiűzte, javaikat és uzsorával szerzett vagyonukat azonban nem vette el.“ E kérdésben ugyanaz a missziós hit vezette, amely más „hitetlen és félhitű“ népeinek megtérítésére, egyház- és kolostoralapításokra és egyházi rendeltetésű adományokra — a székesfehérvári Szent Katalinkápolna, a máriacelli és aacheni kápolnák, a nagyszombati káptalani templom és a lövöldi karthauzi kolostor felépítésére, a kassai dóm építkezésének folytatására, a veszprémi székesegyház helyreállítására, a minoriták támogatására és a magyar alapítású Pálos-rend felkarolására, több új rendházának, így a márianosztraiak, a mária völgyinek, göncinek alapítására, a többieknek bőkezű gazdagítására — is ösztönözte. Ez a missziós hit egyik legjellemzőbb vonása a nagy lovagkirály lelki képének, a belőle táplálkozó hitherjesztő és egyházzvédő törekvés pedig egyik főmozgatóereje volt politikájának.

Lajos és a szentszék

Még a magyarországi papi jövedelmek pápai adóztatásának és a főpapi székek betöltésének kérdésében a szentszékkel szemben követett erőteljes politikáját is ez a hit, ez a törekvés, maga és királysága missziós hivatásáról alkotott szilárd meggyőződése magyarázza meg. Mióta III. Ince pápa a kereszteshadjáratok céljára elsőnek vetett ki adót az egyházi jövedelmekre, a szentszék gyakran igénybe vette a katolikus papság dús jövedelmében rejlő adóforrást. Kezdetben a papi jövedelmek negyvenedét, majd huszadát, az 1274. évi második lyoni egyetemes zsinat óta pedig egytizedét szedték ily adó címén az egyházi javadalmasoktól. I. Károly korában a pápai adó-

szedők szép eredménnyel működtek Magyarországon is. Az 1332 és 1337 közt itt működő Jacobus Berengarii és adószedőtársai kis híján 9400 márkát, vagyis 620.000 aranykoronát gyűjtöttek össze s mivel Károly király a pápai tized harmadrészét magának foglalta le a szomszédos félhitű népek — oláhok, rutének, szerbek — ellen tervbevett hadjáratok céljára, a magyarországi papi jövedelmek tizede — a be nem hajtható hátraléokra 7'5%-ot számítva — közel egymillió aranykoronának felelt meg. A későbbi behajtás már nem járt ily eredménnyel, mert Nagy Lajos ugyanazon a címen, mint apja a pápai tized harmadára, maga tartott igényt az egész tizedre s a pápai adószedők működését inkább hátráltatta, semhogy előmozdította volna. 1352-ben pedig Johanna 300.000 arany forintnyi — 3,475.000 aranykorona — hadikárpótlásának elengedésével tanúsított engedékenységeért a pápai felhatalmazást is megkapta, hogy négy éven át maga szedheti be a papi jövedelem tizedét a litvánok és tatárok ellen induló kereszteshadjáratok céljára. A szentszék támogatására Itáliába küldött és „kerzteshadnak“ minősített segítőhadak kiállítására ellenében azután ezt a felhatalmazást VI. Ince újabb három évre meghosszabbította s így a pápai tized lassanként a királyi kincstár rendes jövedelmévé kezdett válni. Annál kellemetlenebből érintette Lajost, mikor 1359-ben újra megjelentek a pápai adószedők országában. A papság még alig heverte ki a velencei és szerb háborúk miatt rárótt adók és „önkéntes szolgáltatások“ terhét s az újabb adózásra nem nagy kedvet mutatott. VI. Ince adószedőjének, Arnoldus de la Caucinának Lajos király engedélyével négy esztendő alatt nagynehezen mégis sikerült egyévi adó nagyobb részét — mintegy 550.000 aranykorona összegben — behajtania. 1363 tavaszán azonban a király eltiltotta őt a további adószedéstől. Mikor V. Orbán pápa ez eljárását bírálva, három esztendei adóra való igényét bejelentette, elutasító választ adott neki, a régi hátralékok behajtását sem engedte meg s a tilalmat hét éven át következetesen fenntartotta. Magatartását egyrészt a jóbarát papának, VI. Incének halála és a császárbarát Orbánnak trónfoglalása, másrészt pedig a skizmatikus bolgárok, oláhok és boszniai eretnekek ellen ez időszakban viselt keresztesháborúi indokolták. Csak 1371-ben sikerült XI. Gergely papának a délkeleti probléma megoldása után ismét nyugat felé forduló s a nápolyi kérdés tervezett megoldásában a szentszék támogatását remélő Lajostól egy esztendei tized behajtására engedélyt szereznie. Adószedői még ez év őszén megérkeztek Magyarországra, de eredményt nem értek el, mert a török veszedelem küszöbén Lajos a maga hasznára kívánta a papság gazdasági erejét igénybe venni. Hosszú tárgyalások után végre 1373-ban kezdte meg az új pápai megbízott, Stefani Péter a behajtást, de a kincstár céljaira túlságosan igénybevett főpapok passzivitása miatt csekély eredménnyel. Félév alatt

mindössze 11.900 aranyforintot — 137.802 aranykorona értékben — tudott begyűjteni. Még kevesebb sikerrel járt három év múlva Bernát bolognai püspök magyarországi pénzügyi kiküldetése, ő még a tized behajtásának kezdetéig sem jutott el. 1382 nyarán azonban, alig negyedévvel halála előtt, Nagy Lajos újra engedélyt adott VI. Orbánnak, kit az avignoni ellenpápával vívott küzdelmében minden eszközzel támogatni kívánt, hogy birodalma papságától jövedelme egytizenkettedrészét adóként behajtsa.

A főpapi székek betöltésének kérdésében is hasonló jogvitája támadt Lajosnak a szentszékekkel. VI. Kelemen pápa 1343 és 1345 közt a király megkérdezése nélkül több kisebb stallumot francia bíbornokoknak adományozott, Csanádi püspökké pedig olasz adószedőjét, Galhardus de Carceribus prépostot nevezte ki. Lajos a nápolyi trónkérdés ügyében a pápa jóindulatára lévén utalva, jogainak csorbítását tűrni kényszerült, de mikor a magyar nyelvben járatlan Galhardust az alkancellársággal egybekötött veszprémi püspökségre akarták áthelyezni, erélyesen tiltakozott. Kelemen kezdetben hajthatatlan volt, de a nápolyi események tragikus fordulata után az olasz főpapot mégis Itáliába szólította vissza s a király kiengesztelése végett az ő jelöltjét, Garai Bánfi Jánost nevezte ki veszprémi püspökké. Három évtizeddel később IX. Gergely bélyegezte „az egyház szervezete és a szentszék joghatósága ellen intézett merényletnek“ Lajos óhaját, hogy a főpapi székek az ő akarata szerint töltsenek be s e felfogásához képest a váradi perjeliséget, pannonhalmi apátságot és a váradi püspökséget — ez utóbbit — Czudar Imrével — önhatalmúlag töltötte be. Lajos most is tiltakozott a szentszék eljárása ellen s a váradi püspökség javainak átadását mindaddig késleltette, míg két éppen megüresedett püspöki szék betöltésénél saját felfogását és akaratát nem sikerült elismertetnie.

Diplomata főpapok

A jogvita mindkét esetben a magyar király ajánlási jogának újabb hallgatóságos elismerésével végződött, s a szentszék más esetekben is mindig honorálta Lajos személyi javaslatait, mert a személyek kiválasztásában magas erkölcsi és politikai szempontok irányították. A hitben buzgó, a tudományokban kiváló, a politikában járatos, művelt és jellemes főpapokat állított az egyházmegyék, káptalanok, konventek élére, akik nemcsak az egyházigazgatást és a hitgondozást látták el kifogástalanul, hanem a kormányzatban és közigazgatásban, az országos politikában és diplomáciában, a művelődés terjesztésében és emelésében is buzgó munkatársaivá lettek. Legszívesebben a külföldi egyetemeken és az udvari kancelláriákban magasabb kiképzésben részesült s a latin és nyugati nyelvekben jártas papokat vitte előre, mert nagyvonalú külpolitikájának realizálásához jólkép-

zett és tehetséges diplomaták egész sorára volt szüksége. Néhány világi főúr — Nagymartom Pál, Apponyi Tamás, Ugodi Csenek, Újlaki Kont Miklós, Bebek György és István — mellett Készéi Miklós és Vásári Miklós esztergomi érsekek, Vid nyitrai, Gergely Csanádi, Garai Bánfi János veszprémi, Kanizsai István zágrábi, Jágerndorfi Pál győri, később Alsáni Bálint pécsi és Horváti Pál zágrábi püspökök voltak az így kialakult magyar diplomáciai kar legkiválóbb tagjai.

Kancellária

A főpapság és az udvari papok diplomáciai, politikai, közgazgatási és jogi kiképzése az udvari kancelláriában történt. A kancelláriát az írásbeliség fejlődésével és a törvénykezési eljárás átalakulásával megszorodott és változatosabbá lett teendőihez képest az Anjou királyok szervezték át rendszeres udvari hivattallá. A királyi kúria bíróságainak rendelkezésére álló kisebb királyi kancellária, élén a királyi kápolna ispánjával, a törvénykezéssel kapcsolatos írásbeli munkát és hiteles helyi működést végezte. A nagyobb kancelláriában futottak össze az összes nagyobb jelentőségű törvénykezési ügyek, valamint a király személyes intézkedése alá tartozó összes politikai és kormányzati ügyek számai. Élén kancellári vagy alkancellári minőségben mindenkor egy-egy kiváló főpap állt, Lajos idejében Készéi Miklós, majd Gilétfi László, Alsáni Bálint és végül Kaplai Dömötör, ők irányították a fiatalabb udvari papok gyakorlati nevelését s ők irányították és ösztönözték bizonyára a kancelláriában működő jegyzők történetirodalmi munkásságát is.

Udvari történetírás

Nagy Lajos udvarában újra feltűnik az Árpádkorból jól ismert, de mintegy félszázad óta eltűnt udvari történetírók alakja. Egy névtelen író 1342 és 1349 közt I. Károly haláláig folytatta Kézai Simon mesternek 1292 után Kún László-ellenes tendenciával átdolgozott *Gesta Hungarorum*-át. *Chronica Hungarorum* címet viselő műve a magyar történet autentikus feldolgozásaként ősforrásává lett az összes későbbi krónikáknak, az 1473-ban kinyomtatott Budai Krónikának, az 1479 táján írt Dubnici Krónikának, Thuróczi János 1488-ban megjelent Krónikájának s a velük rokon feldolgozásoknak. Ezt vette alapul Kálti Márkus székesfehérvári kanonok is 1358 megkezdett s a *Képes Krónika* díszesen illusztrált kódexében befejezetlenül korunkra jutott művéhez. De Kálti más forrásokból kibővítette és módosította a *Chronica* elbeszélését. A magyar nemzet és dinasztiaja leszármazásáról szóló bevezető fejezetben, Josephus és Szent Jeromos tekintélyére hivatkozva, kirekesztette az ősök sorából a hámita Nimródot s a jáfetita eredet mellett tört lándzsát. Pontosán felsorolja Jafet fiait és a tőlük leszármazó népeket. Elsőhelyen Gomert említi, a frankok őseit és Magógot, a szkíták, hunok, magyarok őseit. Míg a többi jáfetitáról egész

röviden szól, Gomernél megemlékezik trójai leszármazóiról, Párisról és ennek fiáról, Franciőról is, akik Trójából Pannónián át költöztek a Szajna partjára s itt a dunaparti Sicambria, ott a szajnaparti Párizs városának alapítóivá lettek. A XII. századi historikusok legendás Sicambriáját már Kézai Simon azonosította „Attila városával/* Óbudával. Kálti most — Guillermus Armoricus nyomán, ki az Anjouház francia őseinek, Fülöp Ágostonnak volt életírója — a két város alapításának történetére is kitért, hogy a magyarok és franciák — nemzet és dinasztia — egy testvérpárra visszavezethető közös eredetét s a francia és hún-magyar főváros alapítóinak azonosságát bizonyítsa. Másik lényeges módosítása az 1050-től 1152-ig terjedő korszak történetének alapos kibővítése volt. E bővítéshez a Szent László-kori Gesta Ungarorum II. Géza-kori folytatását használta forrásul s ennek I. Béla, I. Géza és főleg Szent László érdemeit nagy szeretettel méltató bővebb elbeszélését állította helyre. Kálti Márkus Krónikájában P. mester Árpád-eszményének és Kézai pogány attilai ideáljának rovására újra élő ideállá lett a XI. század végén Szent László személyes varázsának hatása alatt kialakult s az Anjouk Szent László-kultuszában újra ki virágzott keresztény királyeszmény: a kegyes király lovagi alakja. Káltival egyidőben működött a királyi kancelláriában Tótsolymosi Apród János, a későbbi küküllei főesperes, aki a nagy király halála után külön munkában írta meg életét és tetteit. Lehet, hogy a kancellária tagja, de mindenesetre udvari pap volt az a János minorita néven emlegetett író is, akinek Nagy Lajos uralkodása első korszakáról írt kortörténeti műve a Dubniczi Krónika közvetítésével jutott — sajnos töredékesen — korunkra.

Pécsi egyetem

Az udvari történetírás hirtelen fellendülése Nagy Lajos históriai érzékének és érdeklődésének bizonyítéka. Életírói szerint hasonló érdeklődéssel foglalkozott más tudományokkal: csillagászzal és teológiával. Könyvtárának korunkra jutott kéziratai búvárkodó hajlamáról s a jó könyvek szeretetéről tanúskodnak. Tudományos érdeklődésére vet világot pécsi egyetemalapítása is, de ennek háttérében lehetetlen fel nem ismernünk a politikai szempontokat.

Az Alpeseken innét elsőnek a francia vérű és franciás műveltségű IV. Károly császár alapított egyetemet. Örökös tartománya fővárosában, Prágában hívta életre 1347-ben az első német egyetemet s az új főiskola tüstént nagy tömegben vonzotta magához a Németbirodalom, Magyarország és Lengyelország tudásra szomjas ifjait. Eddig a magyarok és lengyelek, a németekhez hasonlóan, csak távoli olasz és francia egyetemeken szerezhették meg a magasabb műveltséget és a tudományos fokozatokat, most a közeli szomszédságban sokkal többen, kisebb nehézségek és kevesebb költség árán jutottak

A SZEPESHELYI FALFESTMÉNY: I. KAROLY KORONÁZÁSÁNAK SZIMBOLIKUS EMLÉKKÉPE 1317-BŐL A SZEPESHELYI SZÉKESEGYHÁZBAN. Magyarország Nagyszonya megkoronázza Károlyt. A király mögött pajzsba}oglalt címere volt látható, melyet utóbb ráfestéssel ovális ablakká alakítottak át. A baloldali alak Semsey Ferenc szepesi várnagy, a jobboldalon Tamás esztergomi érsek kezében koronával, mögötte Henrik szepesi prépost.

célhoz. A magyar és lengyel művelődés szempontjából így a prágai alapításnak megvolt a maga előnye és jelentősége. Másfelől azonban a prágai iskolázás rendszere könnyen veszedelmére válhatott a magyar és lengyel, sőt a maga felsőbbségét és önállóságát féltékenyen hangsúlyozó osztrák szellemi életnek is. A Németbirodalom új szellemi központjával ilymódon létesült szoros kapcsolat az olasz és francia egyetemek révén fennálló közvetlen nyugati kultúrkapcsolatok meglazulására és a német kultúra kizárólagos befolyásának érvényesülésére vezethetett s ez a szellemi függőség alig maradhatott volna politikai következmények nélkül. A Luxemburgok politikájában kezdettől fogva felismerhető ausztriai, lengyelországi és magyarországi aspirációk alátámasztására Károly császár mindenesetre kiaknáta volna s bizonyára eleve számításba is vette az imígy kínálkozó lehetőségeket. Csakhogy ellenfelei is számoltak ezekkel a lehetőségekkel és országaik szellemi életének függetlenségét egyetemek alapításával igyekeztek biztosítani. A császárral 1361 és 1364 közt harcban álló három fejedelem közül Kázmér király 1364-ben Krakóban, Rudolf herceg 1365-ben Bécsben, Nagy Lajos 1367-ben Pécsen alapított a prágai német egyetemmel egyenrangú lengyel, osztrák és magyar egyetemet. A hármassal alapítás kétségkívül közös elhatározásra vezethető vissza s célja a császár kultúrpolitikai törekvéseinek keresztvezése, a német befolyás ellensúlyozása volt.

Művészetek

Az Anjoukor művészi alkotásaiból igen kevés maradt ép-ségben korunkra, de a töredékes maradványokkal és írott forrásaink értesítéseivel egybevetve, ez a kevés is biztos alapot ad annak megállapítására, hogy a XV. században bekövetkezett fellendülés gyökerével Nagy Lajos és Károly korába nyúlik vissza. A XIII. század dereka óta domináló nyugati gótika most is felismerhető hatása mellett e korban tűnnek fel és válnak egyre erősebbé az olasz befolyások s a két oldalról befogadott elemekhez járuló magyar motívumok és részletformák alkalmazásaival ebben a korban kezd kialakulni a XV. század idegen talajban gyökerező és mégis jellegzetesen magyar művészete.

A Károly Róbert koronázását ábrázoló 1317. évi szepeshelyi falkép, a zsegrai, podolini, gecelfalvi, kraszkói, csetneki, gerényi falképekkel együtt gyakran szembeszökő provinciális vonásaik ellenére is az olasz trecento művészetének magyarországi hajtásai s minden bizonnyal a Szepességen és a szomszédos megyékben kormányzóhatalmat gyakorló nápolyi Drugetek művészetpártoló törekvésének emlékei. Aquila Jánosnak a vasmegyei Veleméren, Tötlakon, Mártonhelyen, Bántornyán fennmaradt falképei viszont az olasz trecento mellett a XIV. századi német-osztrák későgótika hatását is érzékeltetik.

Hasonló tanulságokkal szolgál az e korból fennmaradt néhány faszobor is, a szlatvini madonna, a mateóczi fafeszület és a nagyecéri Madonna, míg a korszak istenadta nagy magyar művészeinek, Kolozsvári Mártonnak és Györgynek 1373-ban alkotott csodálatos Szent György-szobra az olasz hatáson kívül a magas színvonalra emelkedett hazai ötvösművészet hatását tükrözi vissza. A magyar művészetnek és történetének pótolhatatlan vesztesége, hogy e zseniális testvérpár nagyváradi királysobrai és apjuknak festményei elpusztultak. A Kolozsvári-testvérek szobra mellett Nagy Lajos korának talán legjelentősebb művészi emléke a könyvtárából fennmaradt két díszesen illuminált kódex: a Képes Krónika és az ál-arisztoteleszi *Secreta Secretorum* kézírata, melyekhez harmadikul az elveszett aacheni *Missale* sorakozott. A nápolyi hatás alatt dolgozó magyar festő magyar motívumokkal és bizantinizáló elemekkel tűzdelt meg egyébként olasz minták után készült magasszínvonalú, gazdag és finom képeit. Hasonlóképpen olasz iskolázású magyar festő kezenyoma ismerhető fel a bolognai Niccolo di Giacomo műhelyéből kikerült vatikáni legendárium egyik lapján a magyar szentek ábrázolásában, míg Stephani Henrik csukárdi plébános *Missaléj*ának és Ganois Vencel pozsonyi kanonok *bibliáj*ának miniatúráin az olasz alapvonások mellett francia és német befolyás nyomait találjuk.

Az Anjou-kori építészet emlékei közül a pozsonyi és soproni ferencrendi templomok és több más maradvány a német gótika nyomán épültek. A kassai Szent Mihály-kápolnán viszont umbriai hatások mutathatók ki. Nagy Lajos már említett egyházi építkezéseit jóformán csak hírből ismerjük s nem sokkal többet tudunk az ő budavári, édesanyjának óbudai építkezéséről sem. Budavárában Lajos király kibővítette és átépíttette a IV. Béla-kori palotát s ő alakíttatta át csarnoktemplommá a Nagyboldogasszony-templomot. A pesti Nagyboldogasszony-templom és a margitszigeti dominikánus apáca-templom átépítése is az ő korában történt s ugyancsak ez időben építették a nagyváradi székesegyház szentélyét. Erzsébet anyakirályné Óbudán építtetett királynéi várat, prépostságot, templomot, ferencrendi és klarissza-rendházakat. A magyarországi gótikának ezek a jelentős emlékei — sajnos — szinte nyom nélkül elpusztultak; abból a kevésből, ami megmaradt, mégis megállapítható, hogy a nyugatmagyarországi és felvidéki német hatással szemben ezeknél az udvari építkezéseknél francia és olasz hatások is érvényesültek, természetes következményeként Nagy Lajos olasz és francia igazodású külpolitikájának.

Velencei háború

Az 1377. évi török és litván hadjáratok után 1378-ban újra Velencére került a sor. Lajos nem feledte el az öt év előtti kudarcot, pádovai szövetségese megalázását, saját vitézeinek

törbeccsalását és foglyulejtését. Velencének a *dalmát* kereskedőkkel szemben egyre ellenségesebbé és kihívóbbá vált magatartása, szövetségesének — az aquilejai pátriárkának — sérelmei is ingerelték. Mindezek megtorlása és a zárai békében Kivívott eredmények biztosítása végett háborúra készült, mikor megérkezett Genova városának — a XIV. század másik nagy tengeri hatalmának — Velence megtámadására irányuló szövetségi ajánlata.

A két kereskedőváros között a levantei kereskedelem miatt támadt összeütközés; a közvetlen okot Velencének a bizánci császárral kötött szerződése szolgáltatta, aminek értelmében Tenedosz szigete velencei gyarmattá lett. A Dardanellák nyugati torkolatán uralkodó sziget birtokában Velence nemcsak Genova virágzó fekete-tengeri kereskedelmének jövőjét és pontusi hegemoniáját, hanem földközi-tengeri pozícióját és polgárainak legeminensebb gazdasági érdekeit is veszélyeztette. A hatalma tetőpontján álló liguriai város ezért végső leszámolásra határozta magát. Célja Velence tengeri hatalmának teljes megsemmisítése, az ádriai hegemonia megszerzése s a szigetváros százados függetlenségének megszüntetése volt. E végből ajánlott szövetséget Lajos királynak és barátainak, győzelem esetére a város feletti uralmat magának a királynak, Velence szárazföldi birtokait a vele együtt harbaszálló pádovai podesztának, az aquilejai pátriárkának és az osztrák hercegeknek ajánlva fel. A szövetség létre is jött még 1378 tavaszán s mindezekon kívül a veronai Della Scalák is hozzácsatlakoztak, míg Velencének a milánói Visconti Barnabást és vejét — II. Péter ciprusi királyt — sikerült szövetségesül megnyernie.

A háború Velence tengeri támadásával májusban indult meg. Pisani Viktor tengernagynak a nyugatitaliai partokon szerzett tengeri győzelme után sikerült Cattarót, Sebenicót és Arbét elfoglalnia, de Trau ostrománál már kudarcot vallott. Horváti János macsóji bánnak a pádovaiakkal egyesült nagy magyar hadserege ezalatt megszállta a Terra Fermát és evvel elzárta Velencét minden szárazföldi összeköttetésétől. A tél folyamán pedig Genova is felszerelte új hajóhadát s Doria Lucián tengernagy 1379 májusában a Doria Simon vezérlete alatt álló magyar királyi flottával egyesülve, Póla alá hajózott. Itt folyt le a döntő ütközet, melyben a genovai admirális elesett, de hajóhada teljes győzelmet aratott. A velencei gályák közül Pisani alig egy-kettőt tudott Parenzóba vezérelni, a többi egész legénységével együtt zsákmányul esett. A nagy diadal után az egyesült hadak a megelőző évben velencei kézre jutott dalmát városokat és szigeteket foglalták el s azután a hajóhad Doria Péternek — Lucián utódának — vezérlete alatt Velence ostromára indult, hol Contarini András dogé lázas sietséggel erősítette meg a lagúnák bejáró csatornáit. Köve-

tei ezalatt Budán jártak, hogy békét eszközöljenek ki Lajos királytól, kinek kilépése a küzdők sorából egyszerre Velence javára billentette volna a mérleget, de ha ez nem is sikerülne, minél tovább húzzák-halasszák a tárgyalásokat s evvel a védelmi készülétekre időt nyerjenek. Küldetésük nem járt eredménnyel. A haditanács, melyben Genova és Padova követei is résztvettek, elutasító válasza bírta a királyt, azt sem sikerült elérniök, hogy a béketárgyalások majd Budán, az „igazságos“ király jelenlétében folyjanak le. Lajos a harctéren leendő tárgyalások vezetésével Károly durazzói herceget bízta meg, aki erős magyar had élén épp akkor volt Itáliába indulandó, a nápolyi trón elfoglalására. Az egyetlen biztató szót Lajos királytól kapták a követek. Ő határozottan kijelentette, hogy békét akar s ha a maga és szövetségesei követelését Velence teljesíteni fogja, azt meg is köti. Erre a királyi szóra pedig Velencének nagy szüksége volt, mert az egyesült genovai-magyar-pádovai hajóhad augusztus derekán elfoglalta Chioggiát s utána a lagúnák összes védőműveit.

A signoria kétségbeesetten kért békét Doriától és Carrarától, de azok még komoly válasza sem méltatták követeit. Velence megrohanására, kifosztására és még fennálló belső erődítéseinek lerombolására készültek. Ekkor Lajos királyhoz fordultak kegyelemért. A követek — Morosini Miklós, Contarini Zakariás és Gradenigo János — Udinében járultak még Chioggia eleste előtt az éppen oda érkezett Károly herceg elé, ki Vilmos győri püspök, Garai Miklós nádor, Szepesi Jakab országbíró, Czudar Péter szlavóniai bán, Himfi Benedek pozsonyi főispán, más főurak és az osztrák követek társaságában fogadta őket. Károly a béke barátjának mutatkozott, de a döntést a chioggiai ostrom el dőlteig halogatta. Ennek hírülvétele után pedig az országbíró és a pozsonyi ispán — az olaszoknak nagy jóakarói — azt ajánlották, helyezze magát Velence a magyar király védelme alá, ismerje el az ő hűbéruraságát, vállalja méltányos, inkább csak jelképes adó fizetését és azután tűzze ki a magyar lobogót; így megmenekülhet a végpusztulástól és a kiraboltatás veszedelmétől. A körülményekhez képest mérsékelt feltételek, amikből nyilvánvaló lett, hogy a magyar urak — királyuk békés intencióihoz híven — nem kívánják, sőt ellenzik a szép város kifosztását és lerombolását, nagy örömet okoztak Velencében. A követek már augusztus 23-ikán meghozták a választ: a velencei köztársaság hajlandó Lajos király hűbéruraságát elismerni és hódolata jeléül neki évi adót fizetni. Viszont Károly herceg nagybátyja nevében kilátásba helyezte, hogy a város önkormányzatát, hercegválasztó jogát és mindennemű kiváltságait tiszteletben fogja tartani. Ha a béke ily feltételekkel létrejöhet, ez lett volna koronája Nagy Lajos életmunkájának, beteljesülése a lengyel-magyar-olasz szövetség megteremtésére és a balkáni

hegemónia megszerzésére irányuló háromévtizedes törekvéseinek. Ha a pusztulását elhárító király és a békét szerző herceg — nemsokára Nápoly királya — iránt hálára kötelezett Velence újraépített hajóhadával a magyar király fennhatósága alá kerül, mily másképen alakulhatott volna a végzetes magyar-török küzdelem sorsa! De a béke nem jöhetett létre.

Genova ellenfele teljes megalázását és fegyveres megfenyítését, vagy legjobb esetben embertelen megsarcolását követelte. Carrara pedig magyar uralom alatt magát álmódva a dogék utódjának, a pátriárkával és az osztrák hercegekkel kívánt osztozni Velence minden szárazföldi birtokán s a békére törekvő királyt egyenesen szövetségesei elárulásával vádolta. Befolyásukra a herceg új követelésekkel teldotta meg az eddigi feltételeket: az egész Terra Fermát, Triesztet más isztriai birtokokkal, évi százezer arany adót és hadikárpótlásul előbb kétmillió, majd egymillió aranyforintot követelt, későbbre ígérve Genova és a többi szövetségesek igényeinek bejelentését. E feltételek elfogadása egyértelmű lett volna Velence teljes romlásával s ezért a dogé és tanács mást határoztak. A követek utasítást kaptak a tárgyalások folytatására, a részletkérdések feszegetésére, az egyezkedések céltudatos húzására-halásztására s mialatt ezek feladatuknak csodálatos ravaszsággal megfeleltek s a szövetségesek táborában a bizalmatlanság és gyanakvás magvait is elhintették, odahaza Contarini András doge s a korábbi vereség miatt szenvedett fogóságából kibocsátott Pisani Viktor nyereségre vágyó kalmárokból áldozatkész hazafiakká és lelkes katonákká alakult honfitársaikkal csendben felkészültek a végső élet-halál harcra.

A várost erődítésekkel vették körül, új gályákat építettek, a bárkákat hadicélokra alakították át, új tengerészlegénységet képeztek ki, a lagúnákból kivezető csatornákat víz alá süllyesztett tárgyakkal eltorlaszolták s mikor mindezzel elkészültek, támadásra indultak Chioggia ellen. Az ostromló hajóhad élére Pisani mellé maga az öreg dogé állt s félesztendei szakadatlan küzdelem után 1380 júniusában visszafoglalták a várat és foglyul ejtették a védősereget, négyezer embert tizenkilenc gályával együtt. Contarini győzelmét Paolo Veronese örökítette meg, mint egykor Tintoretto a zárai diadalt. Velence megmenekült a végső romlástól, de a hadiszerencse nem pártolt oldalára. Mialatt hajói a dalmát part pusztításával némi sikert értek el, Genova hajóhada a parti sereg támogatásával elfoglalta Triesztet, Pólát és más isztriai kikötőket.

1381 nyarán újra megindultak a béketárgyalások s ezek eredményeként Velence lemondott Tenedosz szigetéről, az ottani erődítéseket lerombolták, az osztrák hercegek — kevés áldozattal minden háború legfőbb nyertesei — megkapták Trevizót és környékét s nem sokkal utóbb Triesztet is, a pátriárka és Carrara a területi statusquo alapján kaptak békét,

de utóbbinak az 1373. évi békével szerzett fizetési kötelezettségeit elengedték. Magyarország a zárai béke pontjainak szabatosabb körülírása mellett, kiviteli kedvezményeket kapott s ezenfelül a velencei területről továbbra is kitiltott dalmát sóból eredő haszon elmaradásáért 7000 aranyforint évi kárpótlást. A békét 1381 augusztusának 24. napján kötötték meg Alsáni Bálint pécsi püspök, Horváti Pál zágrábi püspök és társaik Torinóban. Egy nappal később fogta el Nápolyban Johanna királynét és férjét a magyar sereg élén ősei koronájért harcbaszálló új szicíliai király, Durazzói Károly.

Az utolsó nápolyi hadjárat

A nápolyi királyságot Lajos király leányainak születése előtt Erzsébet hercegnő örökségének tekintette s ennek Tarantói Fülöp császárral kötött házassága után a trónkérdést a maga részéről elintézettnak vélte. Durazzói Károlyt viszont — a trónörökösök tartományának tartott Szlavónia és Horvátország élén elfoglalt hercegi rangjából és más jelekből is következtetve — magyar királynak szánta. A szentkorona viselésére magyar nevelése, a magyar főurak körében szerzett népszerűsége és a királlyal szemben tanúsított nagy tisztelete egyaránt alkalmassá is tették. Mennyire számított ebben az időben Károly a magyar trónra, mi sem bizonyítja inkább Johannával szemben tanúsított magatartásánál. Johanna mikor megtudta, hogy gyűlölt sógora — Fülöp császár — Lajos király pártfogásával a nápolyi trónörökösségre és a salernói hercegségre támaszt igényt, Károlyt próbálta ellene kijátszani. Lajos, híven a magyar ág örökösödési jogáról vallott régi felfogásához, Erzsébetet és ennek férjét jelölte ki nápolyi jogainak örökösévé. Johanna — ugyancsak régi felfogásához híven — a Róbert-féle végrendeletben az ő magtalan halála esetére örökösül kijelölt Máriának első férjétől született Margit leányát nevezte ki örökösének s annak kezét a durazzói hercegnek ajánlotta fel. Károly a magyar király tudtával nőül is vette unokatestvérét, de az esküvő után visszatért szlavóniai tartományába és Fülöp életében Nápoly ügyeibe egyáltalában nem volt hajlandó beavatkozni. Lajos leányainak megszületése után Károly elesett a magyar trón reményétől, de ugyanekkor megnövekedtek kilátásai a nápolyi koronára. Fülöp császár 1373-ban gyermektelenül meghalt, nemsokkal utóbb felesége is követte a sírba. Az Anjou-háznak Nagy Lajoson és Károly hercegen kívül több férfi tagja nem volt életben s a nápolyi trónra igénnyel bíró nőtagok közül — nőtestvéreinek joglemondása után — egyedül Károly felesége jöhetett trónörökösként komolyan szóba. De a herceg nem lépett fel igényeivel. Hatalom híjján, várt míg a dolgok maguktól megérnek s nem elégedetlenkedett, mikor Lajos király — ifjúkori szép terveihez képest — még egy kísérletet tett, hogy a szicíliai királyok örökét saját családjának szerezze meg.

Lajos legidősebb leányát, a négyéves Katalint 1374-ben eljegyezte V. Károly francia király (1364—1380) hasonló korú fiával, Lajos orleansi herceggel, kit apja a Valois-ház ősnagyjának — II. Károly nápolyi király Margit leányának — jogán igyekezett Johanna halála után a nápolyi trónra segíteni. A házasság tervét Avignonban és Párizsban főzték ki, az utolsó avignoni pápa és a francia király a nápolyi és magyar királyi házak hágainak közeli kihalásával számolva, új alakban készültek Szép Fülöp, Anjou Károly és XXII. János imperiális terveit megvalósítani s a francia politikától öregedésével párhuzamosan eltávolodó IV. Károly császár növekvő hatalmát ellensúlyozni. A francia király már régebben szemet vetett a szicíliai örökséghez tartozó provencei grófságra és az Anjouk más francia tartományaira. Ezeket — ha lehet, Nápolyval együtt, ha úgy nem lehetne, Nápoly nélkül is — fiának igyekezett megszerezni, hogy délkelet felé befejezze királysága kikerekítésének apja idejében a Dauphiné bekebelezése által nagy lépéssel előrehaladt művét. Másrészt aggodalommal nézte a császári méltóság megszerzése óta mindinkább elnémetesedő és kelet felé orientálódó Luxemburgoknak a magyar, lengyel és osztrák dinasztiával kötött barátságát és házassági kapcsolatait. Az Anjouk korában nagyhatalommá nőtt Magyarország s a lengyel és cseh királyságok szinte kimeríthetetlennek látszó katonai erejére támaszkodó Luxemburg-császárság semmiképen sem lehetett kellemes szomszédja az egy század óta minden joggal Európa vezérlőhatalmaként szereplő francia királynak. Viszont a magyar királyi házzal kötött szövetség és házasság az aversai gyilkosság után szétrobbant nagy francia koalíció új és szilárdabb alakban leendő feltámasztására vezethetett s még a német trón felé vezető út megnyílásával is kecsegtetett. XI. Gergely és V. Károly tehát jó okkal vetették fel a magyar házasság tervét. Lajos viszont gyermekeinek akarta a három trónt biztosítani, melyekre származásával és apjának Kázmér és Róbert királyokkal kötött szerződésével jogot szerzett s melyeken — habár az egyiken igen rövid ideig — maga is ült. E cél érdekében minden régi sérelmét feledte, holott a francia rokonokra, Johanna és a visegrádi fogság után vele szemben kihívóan viselkedő Róbert durazzói herceg támogatása miatt 1358-ban még annyira neheztelt, hogy II. János király uralmának törvényességét is kétségbevonta s rokonának ismerte el a csecsemőkorban elhalt I. János francia király (1316) képében trónkövetelőként jelentkező sienai Gucci Giannit.

Az előzetes eljegyzés után a francia udvar óhajára Lajos és Károly katonai szövetséget kötöttek Nápoly megszerzésére s arról is gondoskodtak, hogy ha a gyermekek valamelyike meghalna, a két királynak — a nápolyi öröklés jogával felruházandó — más gyermeke lépjen jegyesként annak helyére.

Lajos elvállalta, hogy Durazzói Károly és felesége kártalanításáról gondoskodni fog s azután a szerződést hűbéruri megerősítés végett a pápa elé terjesztették, sőt a francia udvar Johannával is tárgyalásokat kezdett a gyermekek trónöröklésének elismertetése végett. Johanna tüstént tiltakozott a pápánál e terv ellen s ragaszkodott Margit hercegnő jogainak érvénybentartásához. A szentszék előtt hosszadalmas tárgyalások folytak, mindkét fél neves jogtudósokat vonultatott fel álláspontjának védelmére. Ugyanekkor a francia és magyar udvar közt is szakadatlanul jártak a követek. Az egyik vagy másik félnek trónfoglalás utáni halála esetén beálló jogi helyzetet próbálták tisztázni, majd a magyar korona öröklésének kérdése került szóba. Johanna a francia-magyar barátkozás láttára 1376-ban mindenek meglepetésére a zsoldoskapitányként kalandoréletet élő Ottó braunschweigi herceg személyében német embert emelt maga mellé a németirtó Anjou Károly trónjára. E „természetellenes“ nász hírére XI. Gergely pápa, ki 1377-ben Avignonból visszaköltözött Rómába, nyíltan állástfoglalt a francia és magyar királyok terve mellett. V. Károly király 1378-ban Lajoshoz írt utolsó levelében Katalin magyar trónöröklésének országgyűlési rendezését kívánta, mert — így írta — fiát már kétéves kora óta magyar királynak szánta és nevelte. Lajos állásfoglalását e tervvel szemben nem ismerjük. Gondolt-e rá, hogy ifjúkori álmát, a nápolyi-magyar uniót a szentszék és a francia udvar segítségével leánya és veje útján mégis megvalósítja, avagy csak a nápolyi trónt szánta legidősebb leányának s a magyar koronát már ekkor másik gyermekére készült hagyni, nem tudjuk. Lipót osztrák hercegnék a Luxemburgokkal nem sokkal utóbb folytatott tárgyalásaiból mégis arra kell következtetnünk, hogy a három korona egyesítése Lajosnak ezidőben már nem volt szándékában. Katalint nápolyi, Máriát lengyel, Hedviget magyar királynak szánta. Erre mutat az is, hogy Katalinnak 1378-ban bekövetkezett halála után másik két leányának nápolyi örökösödési jogát érvényesíteni már meg sem kísérelte. Pedig Johanna órája éppen most ütött.

1378 tavaszán a bíbornoki kollégium olasz főpapot választott VI. Orbán (1378—1389) személyében pápává. A francia bíbornokok azonban korábbi befolyásuk teljes elvesztésétől tartva, Róbert genfi grófot, a francia király bíboros rokonát választották meg vele szemben ellenpápaúl. Ez VII. Kelemen néven foglalt trónt és székhelyét újra Avignonba tette át. A francia udvar Kelemen mellé állt s Károly császár és Lajos király figyelmeztetése ellenére melléje állt Johanna is, ki most a franciákhoz közeledett és V. Károly király testvéröccsét, Lajos anjoui herceget fogadta fiává és örökösévé. A törvényes pápa erre 1380 tavaszán megfosztotta trónjától és Sienai Szent Katalin útján Nagy Lajos királyt szólította fel, hogy a skiz-

IX. qm̄ parabat am̄ et tenore.

X. qm̄ pugbat ai amans.

XI. qm̄ fuit p̄cussus in coruo.

XII. qm̄ tenebat p̄cines et p̄cella
traiebat p̄ces eius.

*K é p e k S z e n t L á s z l ó
k i r á l y é l e t é b ő l ,
X I V . s z á z a d i
k é z i r a t b ő l .*

SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY ÉLETÉBŐL VETT KÉPEK A VATIKÁNI KÖNYVTÁRBAN. (A 8541. számú, XIV. századi kéziratnak 82. lapjáról.) Felső baloldali (IX.) kép: Szent László a kereszttel kiűzi a halottból a gonosz szellemet. Felső jobboldali (X.) kép: Szent László harca a tatárokkal (kánokkal). Alsó baloldali (XI.) kép: Szent László kopjaütéstől megsebesül. Alsó jobboldali (XII.) kép: Szent László megszabadítja az elrabolt magyar leányt és segítségével legyőzi a rabló kúnt.

matikus Johanna és trónjelöltje megbuktatására Nápolyba jöjjen. Harminc esztendővel a nápolyi hadjáratok után Lajos végre elérte, hogy az évtizedek óta első „római“ pápa elégté-^{*}telt adott neki avignoni elődeinek ítéletével szemben. De Lajos már betegeskedett, halálát érezte közeledni, fia sem volt s a nápolyi trónra szánt leányát is nemrégien eltemette. Megelégedett hát a morális diadallal. Szicíliai jogairól végleg lemondott Kis Károly és Margit javára. Horváti János macsói bán vezérlete alatt nagy sereget is adott nevelt fia támogatására s tőle csak annyit követelt, fogadja meg, hogy leányait Magyar- és Lengyelország birtokában háborítani nem fogja. Orbán pápa tüstént átruházta a szicíliai hűbért Károlyra s mikor seregével Rómába érkezett, meg is koronázta Szicília királyává. Johanna francia pártfogoltja segítőhadára várakozva, védelemre határozta magát, de Károly hamar erőt vett a nápolyi hadakon. A királyné német férje is fogságba került s erre maga Johanna is megadta magát. Károly tisztes fogságban tartotta nagynénjét, de mikor ott sem szűnt meg ármánykodni, szigorúbb őrizet alá vette s 1382 májusában az avignoni ellenpápa által szicíliai királlyá koronázott Anjou Lajos megmozdulásának hírére — úgy beszéltek: négy magyar zsoldossal — megfojtatta.

Nagy Lajos halála

A nápolyi sorstragédia betelt. „Az asszony elvette büntetését.“ Trónját III. Károly (1381—1386) néven Nagy Lajos nevelt fia, az Aversában kivégzett Károly durazzói herceg veje foglalta el. A nápolyi-magyar unió terve meghiúsult, de a nápolyi-magyar szövetség a szentszék patronátusa alatt végre megvalósult s a szicíliai trónkérdés végleges rendezése után Lajos királynak egyetlen gondja a magyar és lengyel trónöröklés kérdésének rendezése maradt. Nagy Lajosnak — Szent Istvánhoz és Szent Lászlóhoz hasonlóan — nem volt fiútóda, két leányát kívánta ezért a magyar és lengyel trónra segíteni. Mikor azonban Hedvig leendő apósa, Lipót osztrák herceg — a déli tartományok, Stiria, Tirol, Karintia és Trieszt ura — a francia skizmához csatlakozott, megegyezett Vencel császárral (1379—1400), hogy Máriát és Zsigmondot teszi nemcsak a lengyel, hanem a magyar korona örökösévé is. A tervhez Vencelnek sikerült Lipót beleegyezését is megnyernie s 1382 júliusában a lengyel rendek már ünnepélyesen hódoltak az ifjú jegyespárnak, Lengyelország jövődő uralkodóinak, miután magyar trónutódlásuk amúgyis biztosítottnak látszott. Nemsokkal utóbb, 1382 szeptemberének 10. napján — hosszantartó /epra-jellegű betegség után — sírbaszállt Magyarország leg-hatalmasabb királya.

Nagy Lajos külpolitikája

Katonai és diplomáciai eredmények tekintetében Nagy Lajos uralkodásának négy évtizede kétségkívül legtartalmasabb és legdicsőbb korszaka történelmünknek. Nagy Lajos helyre-

állította, Dalmáciában meg is gyarapította elődeinek — II. Andrásnak, IV. Bélának, V. Istvánnak — birodalmát. Újrahódította Lodomér és Halics, a Kúnország helyén kialakult Moldova és Havaselve, a viddini Bolgária és Szerbia, Bosznia és Húim fejedelmeit és a dalmát tengerpart városait. A Pripet-folyótól a Balkán-hegységig, a Dny észtertől és a Fekete-tengertől az Adriáig, a Szávától le a Rigómezőig s a zétai és albániai hegyekig terjedő nagy terület népét újra a magyar korona uralma alatt egyesítette. Megvalósította apja terveit: a lengyel-magyar uniót és a nápolyi-magyar szövetséget. Békét szerzett osztrák, cseh szomszédaival, a császári hatalommal s az országait korábban annyiszor pusztító litvánok és tatárok fejedelmeivel. Megvívta az első győzelmes harcot nemzete imént támadt végzetes török ellenségével. Negyven évből összevéve öt teljes évet töltött táborban és külföldön s nem egyszer döntő erővel szólt bele Európa ügyeibe. Eldöntötte a nápolyi trón sorsát és megszabadította az Egyházi-államot ellenségeinek dúlásaitól. Csak szövetségesei mohó kapzsiságán múlott, hogy Velence nem került hűbérúri fennhatósága alá, saját belátásán és önmérsékletén, hogy Róma népének nem lett védnöke. Császárok és pápák, francia és angol királyok keresték barátságát és szövetségét s a kisebb hatalmak egész sora pártfogó támogatását. A magyar királyság általa lett igazi *archiregnummá*, főországga; az ő diplomáciája és hadműveletei által teljesebben be az: Árpádok külpolitikai álma: a középkori magyar nagyhatalom.

Trónraléptekor a magyar királyság I. Károly nagyszabású szervezőmunkájának eredményeként oly gazdasági és katonai erőforrásokkal rendelkezett, amelyek birtokában nemcsak felvehette, de fel is kellett vennie a küzdelmet az elvesztett balkáni hegemoniáért s az ugyancsak idegen kézre került ádriai tengerpart birtokáért. Ugyanezek a gazdag erőforrások adtak reális alapot a Luxemburgok emelkedő hatalmát ellensúlyozó lengyel politikának s a kezdetben Dusán cár Szerbbirodalmával, majd a hirtelen emelkedő török hatalommal és mindkettő mellett Velencével szemben is hasznosnak tetsző nápolyi törekvéseknek. Még a sokszor kárhoztatott és kalandosnak minősített nápolyi uniós törekvés sem állt ellentétben Magyarország akkori hatalmi pozíciójával s ha az öccse trónigényének biztosítására, majd a fegyveres vállalkozásokra fordított kiadások nagyon is megterhelték a magyar kincstárat, végső eredményben a nápolyi vállalkozás mégsem járt az erők túlfeszítésével.

Méginkább számolt Lajos a reális erőviszonyokkal a régi tartományok visszaszerzésére, Lengyelország megszerzésére és magatartására irányuló akcióiban. Gazdasági és katonai szempontból egyaránt legfontosabb tartományát, a magyar királysággal a százados birtoklás révén szoros kapcsolatban álló Horvát- és Dalmátországot, valamint a Száván- és Ab

Dunántúl az anyaországgal közvetlenül érintkező s a hegyek alkotta természetes határokig terjedő Macsót és — rövid megszakítással — Szörényi is királysága integráns alkotórészeiként magyar bánok útján, magyar módra kormányozta. Boszniát már az országos kormányzattal lazább kapcsolatban álló provinciális kormányzat alatt hagyta meg, de bánjait szoros rokoni kapcsolatokkal igyekezett magához láncolni. A magyar anyaországtól a macsói, Szörényi, boszniai bánok, illetőleg a Kárpátok természetes bástyája által elválasztott déli és keleti tartományokban viszont megelégedett a bennszülött fejedelmek hűbéres hódolatával, csekély adóval és háború esetén segédcapatok szolgáltatásával. Itt, mint 1365 és 1369 közt Bolgáriában látjuk, legfeljebb rövid időre s pusztán hadi érdekből léptetett életbe magyar katonai kormányzatot. Tartósabbá vált ez a magyar kormányzat az orosz vajdaságban, hol a magyar király vajdája nem bennszülött fejedelmek, hanem a korábbi lengyel kormányzók helyébe lépett s így uralma a nép természetes érzelmeit nem sérthette. Lajos tapintatát és politikája realitását bizonyítja, hogy első vajdául a nép nyelvén beszélő lengyel herceget állított e tartomány élére és csak a kormányzat megszilárdulása után küldött oda magyar főurat. Hasonló tapintattal és megfontolással intézkedett Lengyelország sorsáról is, mikor helytartójaként saját lengyel édesanyját, majd az ugyancsak lengyel királyi származású oppelni herceget szemelte ki s a kormányzatot lengyel főurak és főpapok kezére bízta. Ha a nagy-lengyelek mindamelllett „magyar uralomról,” idegen elnyomásról panaszkodtak, ez csak annyiban lehetett jogosult, mert az anyakirályné Krakkóban kis-lengyel urakon kívül, magyar udvari emberekkel és magyar testőrző vitézekkel vette magát körül. A nép ezeknek — a külsőségekből és a vitézek itt-ott bizony előforduló garázdálkodásaiból ítélve — túlságosan nagy befolyást tulajdonított, holott Lajos Lengyelországban lengyel király volt s nem is akart magyar király lenni. Még az adóztatás tekintetében is sokkal enyhébben bánt új alattvalóival, mint magyarjaival. Arról, hogy Lengyelországot a magyar királyság javára kizsákmányolta, vagy csak ki is használta volna, szó sem eshetik. Az unió inkább Magyarországot terhelte meg a lengyel érdekekért vívott harcok költségeivel.

Lajos reálpolitikai érzékéről és a valóságos erőviszonyok alapos mérlegeléséről tanúskodik a nápolyi trón és Stiria megszerzésére irányuló terveinek hirtelen elejtése is. Amely pillanatban felismerte, hogy a szicíliai korona megszerzésének nehéz politikai és erkölcsi akadályai vannak, tüstént visszavonult, pedig a maga igazáról, trónigénye jogosságáról akkor és azután is tökéletesen meg volt győződve. Lemondásával éppúgy, mint vállalkozása mesteri előkészítésével megfontoltságának és politikai belátásának adta tanújelét. Ugyanez a be-

látás vezette a bajor szövetség idején felmerült és osztrák tartományok megszerzésére irányuló tervének gyors elejtésénél Bár Stiriát IV. Béla egykori uralma jogán a maga örökségének tekinthette, elfoglalásáról mégis lemondott, mihelyt belátta, hogy az egyesült Habsburg-Luxemburg hatalommal szemben azt csak nagy erőfeszítéssel és súlyos véráldozatokkal szerezheti s még ily áron is nehezen tarthatja meg, sőt a német támadó háború veszedelmét is felidézheti. S ha mindezek a részletek Lajos politikájának realitása mellett bizonyítanak, méginkább erre vall egész külpolitikai koncepciója, az a célkitűzés, amit trónraléptekor maga elé tűzött s amihez élete végéig szigorú következetességgel ragaszkodott.

Nagy Lajos külpolitikai célkitűzése pontosan megfelelt annak a koncepciónak, amely III. Bélától IV. Béláig, majd I. Károly uralkodásának második felében is irányadó volt. Ez a lengyel-magyar-katolikus délszláv (horvát-dalmát-bosnyák)-olasz szövetség bázisán épülő hatalmi koncepció nyugati irányban, a csehek, osztrákok és a birodalom felé harcrakész, de mindig defenzív politikát írt elő, északkelet, kelet és délkelet felé azonban határozottan expanzív politikára kötelezte a magyar királyt.

A keleti és déli terjeszkedésnek közelebbi célja Lajos trónraléptekor, a szerb és litván hatalmak megfelelő ellen-súlyozása a magyar királyság elveszett melléktartományainak visszaszerzése, végcélja azonban a magyar királyság kelet-európai és balkáni hegemoniájának s a katolikus hit terjeszkedésének biztosítása volt.

A magyar királyság politikai és katonai felsőbbségének biztosítására irányuló törekvés keretében tudatosan jelentkez már Károlynál is, de méginkább Lajosnál a gazdasági érdek. I. Károly király nyugati politikájának, a visegrádi találkozón létrehozott cseh-lengyel-magyar szövetségnek valósággal alap-gondolata volt a három országot Ausztriával szemben közös fellépésre és védekezésre kényszerítő gazdasági érdekközösségnek felismerése. Ez az érdekközösség Nagy Lajos korában is fennállott. A Morvaországon át Magyarországra jövő német és rajnai francia kereskedők részére kiadott számos biztosítólevél, valamint a kassai árumegállapítási jog kifejlesztése bizonyítják, hogy Lajos ezt felismerte és politikájában az idevágó szempontoknak érvényt szerzett. Aligha csalódunk, ha a császárral szemben legélesebb összeütközésük idején is követett óvatos politikájának egyik rugóját is ott keressük, hogy a cseh tartományok urával gazdasági okokból nem kívánt komolyabb viszályba bonyolódni. Még világosabban ismerhető fel a gazdaságpolitikai szempont a velencei háborúk indítóokai között. A zarái és torinói békeokmányok kereskedelmi vonatkozású pontjai, a magyar-dalmát hajóhad megszervezése és a dalmát kereskedelem sérelmei miatt váltott diplomáciai jegyzékek

tanúsítják, mily nagy, sőt elhatározó szerepe volt az adriai politikában a külkereskedelmi érdekeknek. Ugyané forrásokból derül ki, hogy Lajosnak jórésben sikerült is Ragusa és a többi dalmát városok útján a levantei kereskedelem terén ugyanoly előnyöket szereznie, aminőket apja a nyugati kereskedelem terén biztosított országának. Nyilvánvaló, hogy Kassa, Nagyszeben, Brassó kereskedelmének kifejlesztése és kiváltságainak bővítése is összefügg Halics és Ladomér, Moldova és Havaselve újrachátróztatásával s hogy e hadjáratok indítókai közt is ott szerepelt a feljűk és rajtuk túl Litvánia, Tatárország, Bolgária s a Fekete-tengeren át Konstantinápoly és Kelet felé irányuló külkereskedelem fejlesztésének szempontja. A hódításokkal megalapozott külkereskedelem fellendülésével kapcsolatos volt Nagy Lajosnak főleg az erdélyi és északkeleti részeken új emporiumokat teremtő várospolitikája s a kincstár vámjövedelmének gyarapítását és ellenőrzését megkönnyítő árumegállítási rendszer kifejlesztése is.

A régi magyar külpolitikai koncepcióból következő katonai, egyházpolitikai és gazdasági szempontok mellett Nagy Lajos uralkodásának egy rövid szakaszában a hagyományos magyar politikától idegen szempontok, a francia dinasztia imperiális szempontjai is érvényre jutottak. De ez a világhuralmi elgondoláson alapuló politikai koncepció a nápolyi kiábrándulás után hamar elenyészett.

A nápolyihoz hasonló kiábrándulás érte Lajost élete végén Lengyelországban is, hol a régi szövetségnek perszonális unióvá alakulása magyarelles hangulatot váltott ki. Az unió nem bizonyult életképesnek s ezt maga Lajos is felismerte. Ezért akarta 1374 és 1380 közt Mária lengyel- és Hedvig magyarországi öröklésének megállapításával az uniót megsűntetni, ami úgyis csak Lengyelországnak volt javára. Ha élete utolsó évében mégis Máriát és Zsigmondot jelölte ki örökösévé, ez már megalkuvás volt a Luxemburg-ház hatalmi törekvéseivel. A magyar-lengyel perszonális unió fenntartását ekkor már nem Lajos, „a mély belátású ember,“ hanem a két koronát öccsének igénylő Vencel cseh király és császár kívánta, ki ezúton vélte az egykori lengyel-cseh uniót, ha csak családi szövetség alakjában is, feltámaszthatónak, ezúton remélte, hogy Magyar- és Lengyelországot birodalmával szorosabb kapcsolatba hozhatja. A következmények azonban Lajosnak adtak igazat: a két ország útjai elváltak egymástól.

A két idegen trón megszerzésére irányuló politika Lajos ifjúkori, túlméretezett imperiális célkitűzésében gyökerezett, egyébként azonban külpolitikája mindvégig a régi magyar koncepció szűkebb, de több reális tartalommal bíró keretébe illeszkedett. S politikájának volt a reálitáson túl még egy igen jellemző vonása: a jogszerűség.

A firenzei Villani Máté a velencei háború elbeszélése során Nagy Lajosról adott s egyebekben magasztaló jellemzésében — a nápolyi eseményekre célozva — szemére veti Lajosnak, hogy „nagy dolgokban sokszor adta példáját hirtelen és könnyelmű elhatározásoknak s jobban ért a kedvezőtlen vállalatok félbehagyásához, mert félbehagyja azokat, semmint az erélyes kitartáshoz.¹⁴ A pádovai Carrara Ferenc — Lajosnak előbb egy emberöltőn át hűséges szövetségese és pártfogoltja — meg éppen árulással vádolta patrónusát, mikor a chioggiai nagy győzelem után vonakodott Velence teljes tönkretételéhez, kifosztásához és megszállásához hozzájárulni és inkább a méltányos béke útját egyengette. Ezekből az ítéletekből kiderül, hogy a kortársak egy része nem értette meg Lajos külpolitikájának célkitűzését és alapelveit, könnyelműségnek és álhatatlanságnak vélték e célkitűzésből és alapelvekből szükségszerűen következő cselekvéseit. Nem értették meg, méltányolni sem tudták, hogy mikor a hatalmasok — élükön a császári koronáért versengő nagy német dinasztiákkal s a francia és angol királyokkal — minden eszközt megragadnak, minden homályos jogcímet felhasználnak, hogy családi vagyónukat és fejedelmi hatalmukat növeljék, akadjon egy hatalmas uralkodó, ki nagy terveket szőve és dicsőségre vágyva sem feledkezik meg soha a jog és méltányosság szempontjairól. A vérbeli diplomaták, akiknek módjukban állt bepillantani Lajos politikájának műhelyébe, akik megismerhették felfogását és intencióit, ha nem is értették, felismerték, mily nagy szerep jutott politikájában ezeknek a szempontoknak. A velenceiek ellenség létükre szinte babonás hittel bíztak igazságérzetében s a vereségek után minden törekvésük arra irányult, hogy vele személyesen tárgyalhassanak a békéről, mert — mint a békekövetségüket egyízben Lajos elé vezető Benintendi államkancellár mondta — „nincs a világnak még egy ily királya, ki annyit tett volna birodalma becsületére és alattvalói javára, mint Lajos s aki mindamellet nem hivalkodott fel, nem vált nagyralátóvá, sőt mentői inkább felemelte Isten, annál alázatosabb és kegyesebb lett“ s akinek a megfontoltság és erély mellett főerényei a jogérzék és a mérséklet. Hasonlóképpen ítélte De Cardailhac János alexandriai pátriárka, a szentszék egyik legkiválóbb diplomatája is Lajosról: „Istent hívom — írta — tanúbizonyságul, hogy sohasem láttam fejedelmet, kivált ily hatalmasat és nagyot, aki annyi alázatossággal és szerénységgel minden zavar nélkül beszél s aki a békét és nyugalmat becsülete megóvása mellett annyira óhajtja.“

Lajos külpolitikai célkitűzésének vezető motívuma az ősei-ről reászállott királyi jogoknak biztosítására, az őt születése, méltósága és koronái jogán megillető országok és tartományok visszaszerzésére irányuló tudatos törekvése, másrészt pedig a mások jogait tiszteletbentartó következetes béke-

törekvés volt. Jogai védelmében habozás nélkül fogott fegyvert, de ha azokat már biztosítania sikerült, győzelmét sohasem használta fel igazságérzetét sértő s a kibékülés őszinteségét és a békemű tartósságát veszélyeztető előnyök szerzésére, még kevésbé nemtelen bosszúállásra. Legjellemzőbb e tekintetben a torinói békét megelőző tárgyalásokon tanúsított feltűnő mérséklete, de többi háborút követő békekötései is ugyanerről a szellemről tesznek tanúságot. Jogainak védelmében fogott fegyvert hűtlen hűbéresei, Velence, a lengyel örökség épségét veszélyeztető litvánok és a Kúnországban garázdálkodó, sőt Magyarországra is gyakorta betörő tatárok, valamint az uralkodása végén déli tartományait fenyegető törökök ellen. De jogérzéke nyilvánult meg a nápolyi terv hirtelen elejtésében is, amire elsősorban saját eljárása méltányosságába, törvényességébe vetett hitének megrendülése szolgáltatott okot. Erkölcsi felfogása és jogérzéke gátolta meg, hogy folytassa harcát a nápolyi trónért, mikor fegyveres fellépésének jogos voltáról már nem volt meggyőződve. Jogérzékét bizonyítja a nyugati bonyodalmakban, a császárral és az osztrák hercegekkel szemben követett higgadt, megfontolt, sőt néha már egyenesen halogató eljárása és minden ellentét ellenére határozottan békés törekvése is. A magyar és lengyel királyságokat összes tartományaikkal együtt saját sérthetetlen birtokának tekintette s azok épségének védelmére minden eszközt, a jogbitorló ellen támadóharcot is jogosultnak tartott. Más okért, hatalmának és tekintélyének gyarapításáért, kis sérelmekért fegyvert fogni nem szeretett, mert a békét szomszédaival többre becsülte a háborús eszközökkel elérhető jogtalan előnyöknél. Célkitűzésének ez a jogi és etikai megalapozása, a „történeti jogok“ feltétlen tisztelete szükségszerűen avatta Lajost az Árpádok külpolitikai koncepciójának örökösévé, a déli és keleti tartományok birtoklásában gyökerező magyar imperializmus zászlóvivő harcosává. Ez a jogtisztelet és erkölcsi tudat avatta a hit és egyház védelmét lovagi kötelességének ismerő „kegyes királyt“ egyszersmind keresztes vitézzé, az egyház zászlótartójává. Ez szerezte meg számára kortársainak és a kései utódoknak tiszteletét is.

HARMADIK KÖNYV

XV. SZÁZAD

I. RÉSZ

A NAGYBIRTOK URALMA

A RENDI TÁRSADALOM SZERVEZETE

Szent István középkori keresztény királyságának társadalmi szervezete vérségi és hűbéri természetű kötelékek által meghatározott személyi kapcsolatokon épült fel. A társadalmi rétegződés egyrészt az egyének vérségi hovatartozása, másrészt pedig személyes természetű szolgálati kötelezettségeik minősége és mértéke szerint ment végbe. A vérségi elv ereje hozta létre és tartotta fenn a társadalom élén álló foglalónemesség s az idők folyamán beléolvadt nagyobb adománybirtokosok nemesi osztályának tagozatlan egységét. A magánjogi természetű szolgálati kötelezettségeknek időnként, helyenként, uraságonként és népcsoportonként változó minősége és mértéke viszont a földesúri hatalomtól — királytól, egyháztól, magánuraktól — függő szabad- s szolgatársadalom szinte áttekinthetetlen tagozódására, a szolgálat és szolgáltatások ezernyi változata szerint külön-külön egységeket alkotó, sokféle társadalmi csoportnak és rétegnek kialakulására vezetett. Ez a társadalmi szervezet már a XI. század politikai és társadalmi mozgalmában megrendült, de az Árpád-kor nemesi társadalmának kebelében új alapokon kétízben is megindult új osztályképződésnek, a főnemesi és köznemesi osztályok kialakulásának és renddé fejlődésének mindkétízben szárnyát szegte az új erőre kapott királyi hatalom, először IV. Béla, majd pedig I. Károly erőskezű központi kormányzata. II. András tartományúri hatalomról és országfelosztásról álmodozó báróinak és a Csák Máték tartományúri hatalmat gyakorló, egész országrészekben fejedelmi hatalommal uralkodó oligarchiájának a közhatalomból örökös jogon résztkövetelő születési arisztokráciája egyaránt elbukott és elenyészett. Az európaszerte egy irányba haladó társadalmi fejlődés útját azonban az erőhatalom csak ideig-óráig keresztelhetette s maguk a régi főnemességet megsemmisítő uralkodók, előbb Béla, majd Károly lettek az újnak megalapozóivá. Tisztesség, birtok, kiváltságok adományozásával mozdították elő új arisztokrácia kialakulását, mely rövidesen születési főnemességgé alakult át s ugyanők mozdították elő a köznemesség alsó határán mozgó elemek pártfogásával a köznemesi osztály kialakulását és az alsó néprétegeknek egy nagy paraszti osztályba való összeolvadását is.

A XIV. században a régi vérségi közösségek megbomlottak, a személyes szolgálati kötelek elszakadtak s velük a régi társadalmi szervezet nyomai is elenyésztek. A személyi kapcsolatokon alapuló, vérségi és hűbéri természetű középkori társadalom a földbirtokon nyugvó újkori rendi társadalomnak adott helyet, mely a földhöz való viszonyuk minősége — *qualitativ* különbségek — által élesen elhatárolt, két nagy rétegre — a földesurak és más földjén élők rétege — és ezeken belül a vagyon s a jogok és kötelek mennyisége — *quantitativ* különbségek — által meghatározott osztályokra tagozódott.

Nemesi szabadság

A főpapokat, bárókat, előkelőket, nagybirtokos nemesurakat — *praelati, barones, proceres ac nobiles* — és a köznemesség — *nobiles* — széles rétegeit felölelő földesúri társadalom tagjait a nemesi szabadság élvezete fűzte össze. E szabadság legfontosabb alkotóelemei a teljes személyes szabadság és alattvalói közvetlenség, a személyes adómentesség, a nemesi birtok törvényes öröklésének s az ősiség korlátain belül teljes tulajdonjoggal és teljes földesúri hatalommal való birtoklásának joga, a tisztségviselés és vármegyei önkormányzat joga s végül az országos kormányzatra való befolyást biztosító alkotmányos jogok voltak. A személyes szabadság joga egyértelmű volt a teljes magánjogi cselekvőképességgel, amit egyedül az örökölt nemesi birtok nemzetségi öröklésének jogszabálya korlátozott. Biztosítékául az előzetes letartóztatás és minden önhatalmú bíraskodás alól való mentesség szolgált, minek értelmében nemes embert — a főbenjáró bűnökben történt tettenérés esetét kivéve — szabályszerű idézés, eljárás és törvényes ítélet nélkül tilos volt őrizetbe venni. A nemesek alattvalói közvetlenségük, más szóval törvénykezési immunitásuk értelmében — kisebb jelentőségű vagyoni ügyek kivételével — mentesek voltak a vármegyei és minden egyéb alsóbbfokú bírói hatóság alól és csupán a király, avagy az ő képében és kúriáján ítélkező nagybírák előtt voltak perbefoghatók. Adómentességük kezdetben csak az adófelsőjog alapján kivetett rendkívüli királyi adó (*collecta*) tekintetében teljes, de már az Anjoukorban megkezdődött az illetékből adóvá alakuló közszolgáltatásokról való fokozatos felmentésük is. A pénzváltási illeték (*lucrum camerae*) helyébe lépett s még mindig e nevet viselő kapu- vagy telekadót a nemesek is fizették, de egyre többen kaptak alóla egyéni felmentést. A vámokat más utasokhoz hasonlóan még a nemeseknek is le kellett róniuk a törvényes vámhelyeken, de az általános útkényszer rájuk már nem vonatkozott s így módjukban volt a vámhelyeket elkerülniük. Adómentességük familiárisaikra és szolgálókra is kiterjedt. Telkesszolgálók és jobbágyaik adókötelesek voltak, de rendkívüli adót jogszerint ezek is csak uraik előzetes hozzá-

járulása, a rendek adómegajánlása esetén fizettek. Az adómegajánlás jogát azonban az Anjoukorban a nemesi országgyűlés helyett még a nagyobb királyi tanács gyakorolta. Földesúri tulajdonjoguk alapján a nemesek szabadon élvezték földbirtokuk minden jövedelmét és hasznát; azon élő jobbágyaik és szolgálk felett adóztató hatalommal rendelkeztek s a vármegyei autonóm hatóság ellenőrzése mellett az úriszéken ítéleztek. Mindé jogokkal szemben a nemeseket csupán az alattvalói hűség és a személyes hadbaszállás, a módosabbakat ezenfelül a katonaállítás, a gazdagokat bandériumállítás és várfenntartás kötelezettsége terhelte. Országos veszedelem idején saját költségükön, külföldi hadjárat alkalmával a király költségén tartoztak fegyvereseikkel együtt hadbaszállni.

Nagybirtokos főnemesség

Az „egy és ugyanazon nemesi szabadság“ elve értelmében a földesúri társadalom egységes volt. Az egyházi és világi tisztségeket viselő urak — a századforduló hatalmas bárói mellett háttérbe szorult, de ezek bukása óta vagyonban, hatalomban, tekintélyben újra meggyarapodott főpapok (*praelati*), az udvari és tartományi főméltóságokat viselő zászlósurak vagy országbárok (*barones regni*) és az előkelők (*proceres*) gyűjtőnévben foglalt vármegyei főispánok (*comites*) — újonnan kialakult hivatali arisztokráciája azonban még az Anjoukorban nagybirtokos örökös főnemességgé alakult át. Az igazi országbárok (*veri barones regni*) és megyésispánok (*comites*) mellett más bárók és ispánok tűnnek fel.

Az Anjoukorban főméltóságot viselt urak egyenes lezszármazóit és a főpapok oldalági rokonait a tisztségviselő igazi bárókkal szemben „született vagy címzetes báróknak“ (*barones naturales vei solo nomine*), később a maguk birtokán gyakorolt széleskörű bírói hatóságuk, mintegy főispáni hatáskörük kifejezéseképpen „szabad ispánoknak“ németesen „szabad grófoknak“ (*liberi comites*) nevezték. E főnemességnek — mintegy ötven-hatvan családnak — társadalmi állása hivatali méltóságban gyökerezett s vagyonához, kiváltságaihoz is tisztségviselői érdemek alapján jutott, de épp e vagyon és kiváltságok révén a köznemességtől hamar elkülönült s bár tagjainak kiemelkedő társadalmi állása még nem osztálykiváltságon, hanem egyéni (családi) kiváltságokon alapult, az Anjoukor végére már születési arisztokráciává alakult át. A főnemesek szabadsága egy volt a többi nemesekével, de náluk jogtöbbletként különleges kiváltságok jártak hozzá, így a királyi nagyobb tanácsban való részvétel, törvénykezési immunitáson alapuló széleskörű földesúri bíraskodás, bandériumtartás és várfenntartás joga, melyek együttes birtoka megfelelő nagy vagyonnal párosulva lett a főnemesség ismertetőjegyévé s éppezért a főnemességhez kell sorolnunk az országos kormányzatban ugyan szerephez nem igen jutott, de hasonló vagyonnal és kiváltságok-

kai rendelkező, várbirtokos nemesurakat, mintegy hatvan-hetven családot. Ezeknek a családoknak a vagyona a statisztikailag feldolgozható ötvenhárom vármegyében Nagy Lajos halála idején a következőképen oszlott meg:

2 család ¹	12 vár	495 helység,
3 család ²	26 vár	443 helység,
10 család ³	45 vár	1105 helység,
15 család ⁴	42 vár	1030 helység, összesen:
30 főnemesi család (59—257 helységgel)	125 vár	3073 helység,
30 fő- és köznemesi család (40—58 helységgel) ⁵	71 vár	1417 helység,
30 köznemesi család (19—39 helységgel) ⁶	40 vár	781 helység,
30 köznemesi család (8—18 helységgel) ⁷	32 vár	377 helység.

¹ Hermány-nembeli Lackfi, Tétény-nembeli Pekri.

² Balog-nembeli Szécsi, nevni Treutel, Kácsik-nembeli Szécsényi.

³ Ákos-nembeli Peleskei, olnódi Cudar, Hahót-nembeli alsólendvai Bánfi, béltéki Drágfi, Dorozsma-nembeli Garai, Tomaj-nembeli Losonci (losonci Bánfi), homonnai Druget, Aba-nembeli Nekcei, Csák-nembeli ifjabb Újlaki (Kont Miklós családja), Aba-nembeli Atyinai.

⁴ Smaragd-nembeli Gilétfi (Zsámboki), Szalók-nembeli Himfi, Bánca-nembeli Horváti, Bór-nembeli szeri Pósa, Gutkeled-nembeli Maróti, szaploncai Poháros, Osló-nembeli Kanizsai és Ostfi, Komáromi (Dancsfi), nagylaki Jánkfi, dobrakucsai Nelepecfi, Csanád-nembeli Telegdi, Ákos-nembeli Bebek (Pelsőci és Csetneki), Becsegergely-nembeli Bátmonostori (Töttösfői), Szentemágócs-nembeli Alsáni. (Az északnyugati felvidéken e csoportba tartoztak a Hontpázmány-nembeli Szentgyörgyi és Bazini grófok s a Gilétfiek nádori ága.)

⁵ Zsadány-nembeli Velikei, Héder-nembeli Tamási, Péc-nembeli, Berzencei és Ludregi, Tibold-nembeli Babocsai (Szenesei), Csór-nembeli Gönyüi, Pok-nembeli Megyesi Móróc, Debreceni (Dózsafi), Győr-nembeli Szerdahelyi (szerdahelyi Dersfi), Balog-nembeli Derencsényi, Gutkeled-nembeli Bátori, vöröskői Volfárt, Nagymartom (Fraknói), Bors-nembeli Mikolai, Rátót-nembeli Paksi és Kaplai (Lorántfi), Héder-nembeli Hédervári, Kaplony-nembeli Nagymihályi (Sztárai, Tibai), Becsegergely-nembeli Betlen (Almakereki, Erdélyi), Pomázi Cíkó, Kán-nembeli Siklósi, Aba-nembeli Kompolti (Domoszlai) és Lapispataki (Segnyei, Budaméri, Somosi), Túrje-nembeli Szentgiróti, Kelád-nembeli Korógyi és Szeglaki, dobozi Dánfi, Bástély-nembeli Rozgonyi, Aba-nembeli Debrői, Tolnai-Tekes atyafiság.

® Pálóczi-Dobó-Ruszkai atyafiság, szántai Lackfi, lomnici Berzeviczi (Dunajeci), Dombai (Gorbonoki), Héder-nembeli szekcsői Herceg, Ákos-nembeli Dienessi és Cselénfi, Baksa-nembeli sóvári Soós és Gálszécsi (Bocskai, Szerdahelyi), Szentemágócs-nembeli Kölesei (k. Kende), Kaplony-nembeli Károlyi, Rátót-nembeli Jolsvai és Pásztói (Tari), Rupolujvári, Zsidó-nembeli Csáki, Ujudvari, Monoszló-nembeli, Csupor, Perényi, Újvári, Bakovcai, Salamonvári, Tarkói, toporci Görgei, Kemény-nembeli Matucsina, kusalyi Jakes, Bodolai, gordovai Fánscsi, raszinyakeresztúri Apajfi, Dorozsma-nembeli harapkai Botos, Győr-nembeli Kéméndi. (Északnyugaton: Péc-nembeli Apponyi.)

⁷ Balog-Semjén-nembeli Kállai, Szigeti, dárói Majos, Rezneki, Péc-nembeli Marcali, Kristolföldi, Gutkeled-nembeli Butykai-Ráskai-Málcai atyafiság, décsei Roh, Egregyi, Ozorai, Solyági, Borics-nembeli Grabarjai (gr. Beriszló), Csolt-nembeli gerlai Ábrahámfi, Borsa-nembeli Nadányi, Orbonai, Héder-nembeli Rohonci, gyarmati Balassa, györgyi Bodó, Lőrente-nembeli Esegvári, Geregye-nembeli Egervári, Futaki, Rátót-nembeli, Gyulafi, Hermány-nembeli Hermáni, Héder-nembeli Kemendi, Matolcsi, Nádasd-nembeli gersei Pető, Roji, Upori, Gutkeled-nembeli Várdai, Ugodi, Kókényes-Rénold-nembeli Dobokai. (Északnyugaton: Hontpázmány-nembeli Forgács, Divék-nembeli Bossányi-Rudnai-Divéki atyafiság, Erdélyben Gutkeled-nembeli vingárti Geréb stb.)

Ezeknek a nagy vagyonú várbirtokos főnemesi családoknak zöme a régi nagy nemzetségek — az Aba-, Ákos-, Bánca-, Balog-, Baksa-, Básztyé-, Becsegergely-, Bór-, Bors-, Csák-, Csanád-, Csór-, Dorozsma-, Gutkeled-, Győr-, Hahót-, Héder-, Hermány-, Hontpázmány-, Kácsik-, Kán-, Kaplony-, Kelád-, Kemény-, Monoszló-, Osló-, Pécs-, Pok-, Rátót-, Smaragd-, Szalók-, Szentemágócs-, Tétény-, Tomaj-, Túrje-, Tibold-, Zovárd-, Zsadány-nem s a horvát Subich, Gusich, Babonich, Nelipics és Frangepán nemzetségek — ivadékaiból s a főpapok is jobbára e főnemességből kerültek ki. Nagy Lajos korának főpapjai közül tíz idegen származású egyházfő* mellett huszonöt volt nagybirtokos család sarja“ s mindössze háromról tudjuk, hogy középbirtokos nemescsaládból származott. A főnemesek közt is csak elvétve akadt egy-két nemzetségleg meghatározhatatlan köznemesi eredetű család, mint a Debreceni Dózsafiak, Komáromi Dancsfiak, Szaploncai Pohárosok, Pomázi Cikók s alig egy-két idegen, így a Nápolyból jött francia Drugetek, az olasz Jánkiak, a német Nagymartoniak és Vöröskői Volfártok, a cseh Ugodi Csenek, a németnek látszó Treutel Miklós és Szász moldovai vajdának fiai: a Drágfi-ősök. Számuk világos cáfolata annak a feltevésnek, mintha az Anjoukkal egész idegen kolónia jött volna Magyarországra. Károly és Nagy Lajos magyarokkal vették magukat körül, magyarokkal kormányoztak s ha udvarukban akadt is egy-két befolyásos indigena-főúr, ebben is csak árpádházi elődeik példáját követték, akiknek udvarában mindig szívesen látott vendégek voltak a királynék kíséretében, avagy más okból ideköltözött s rendszerint már a második-harmadik nemzedékben teljesen elmagyarosodó idegen lovagok.

Köznemesség

A főnemesek csekély számával szemben a köznemesek (*nobiles regni, veri mobiles*) száma igen nagy volt. Az 1351. évi törvény értelmében ugyanazonegy szabadsággal élő köznemesek osztálya magábanfoglalta a 4—10 faluig terjedő birtokkal és jórészt törvénykezési immunitással rendelkező nagybirtokos nemesurakat, kiknek száma mintegy 200 családra

* De Carceribus Galhard, Neszmélyi Miklós, Bergzaberni Vilmos, De Sourdis János, De Novolocco Domokos, Vilmos győri püspök, Deméni László, Piacenzai Jakab, Bonjohannes de Campello és a Boszniából áthozott Péter püspök.

** Telegdi Csanád és Tamás, unokaöccseik, Vásári Miklós és Kaplai Dömötör, Lackfi Dénes, Szigeti (Fraknoi) István, Készéi (gersei Pető?) Miklós érsekek, Alsáni Bálint, Bebek Domokos, Czudar Imre és két János, Beregszói Péter, garai Bánfi János, Gilétfi László, Horváti Pál, a Lackfi-atyafisághoz tartozó Meszesi Dömötör, Szécsi András és Domokos, Szécsényi Mihály, Kanizsai István, Paksi (Lápai) Olivér fia István, Batori András, Batori István, továbbá Kálmán győri püspök, I. Károly természetes fia.

tehető,* a vármegyei középbirtokos nemességet s végül a faluszámra nemesített egytelkes és még szegényebb földművelő nemesek, köztük a székelyek, kúnok és jászok népes rétegét. A nemesi jogegyenlőség elve értelmében jogilag egységes köznemesi osztálynak eme csoportjait és rétegeit mélyreható vagyoni és társadalmi különbségek választották el egymástól. A nagybirtokos elem tán egyszerűbb, patriarkálisabb keretek közt de lényegében mégis a főnemesség társadalmi és élet-színvonalán mozgott, főnemesi családokkal házasodott össze s a főnemességet a maga soraiból folytonosan új családokkal gyarapította. A középbirtokos nemesség, egy-két jobbágytelektől három-négy jobbágyközségig terjedő birtokának jövedelmeiből már szerényebb életmódot folytatott. Vármegyéje határait ritkán lépte át s a konzervatív középosztálybeliek szokása szerint az előkelőbb és alacsonyabb rétegektől egyaránt elzárkózva, saját társadalmi körében és a vármegyei önkormányzat keretében élte le életét. Ezzel a földesúri elemmel szemben a jobbágytalan egytelkes és szegény nemesek parasztmódra, földjüket önkezüikkel művelve, éltek falujukban s életszínvonaluk sokkal közelebb állt a telkes jobbágyéhoz, mint a birtokos nemeséhez.

Ily nagy társadalmi és vagyoni különbségeknek szükségképpen a jogegyenlőség elvének megcsorbulására kellett vezetniük. A hatalmaskodó urakkal szemben magukat másképpen

* *Dunántúl (Baranya nélkül):* Ábeli, Amadé, Antimfi, Ányos, Bábonai (Hathalmi), Béri, Botka, Ciráki, Csuzi, Darabos (Nádasdi), Fraknoi (Gósfalvi), Geregyei, Hermantilaji, Hahóti, Hidvégi, Ivánéi, Káldi, Kálózfalvi, Kéményei, Kisfaludi (k. Mihályi), Kővágóörsi, Köveskúti, némái Kolos, kürtösi Messer, Niczki, csebi Pogány, Poki (Mérgei), Polyáni, Rajki, Rumi, Sitkői, Szakadáti, Szerecsen, Szecsódi, Telekesi, laki Thuz, Óvári, Unyani, Viczai (Lósi), Vági, Zichi, vasi Zsidó, *Dráva-Száva-köze és Baranya:* Cserneki (Desőfi), Gyulai, Órévi, Orbovai (Jakusfi), Mekcsei, Monostori, Radvánci (Galyaljai), Szentpéteri, Besenyő, Gerebeni, Latkfi. *Alföld:* Agárdi (Tárkányi), Alpári, Bajoni, Bartányi (b. Peres), Bessenyei, iktári Bethlen, Czobor, Doroszlai, Hékedí, Irsai, Keresztúri, Mizsitei, Nagyvölgyi, Parlagi, Petneházi, szántai Morhát, Régyi, Tetétleni, Vezsenyi. *Észak-Északelet* Azari, Bánó (Kükemezei, Kálnai, Bagos), gagyai Báthori, Bertóthi (Hedri), Csicseri (cs. Orosz), Csirke, Császlóci, Daróci (d. Tibold), kövecsecsi Danes, Dobi (Monoki, Izsépi), tussai Botfi, Fricsi, Göbelfalvi, Fügéi, morvái Gyapoly (Rákóczi), Jánoki, Jánosfalvi, Jekelfalusi, lipóci Kecser, Liskai, nádasdi Lackfi, Máriaši, Méhi, Merse (Szinnyei), Nátafalusi, Petényi, Alsópetényi, Putnoki, Rédei, Roskoványi, Semsei, Svábi, Szentkirályi, Usz, Vadászi, Sirokai. *Tiszántúl:* Csaholyi, álmosdi Csire, Domahidi, Dorogi, pelbárthi Majos, Menyeyi, Ivánkafalvi, Okányi, panaszi Pázmány, Sándorházi, nagyfalusi Toldi, Ulyhelyi, Zoárdfi. *Erdélyi Öt vármegye:* Bikali, Bogáti, Bordfi, Cégéi, Drági, Figödi, vingárti Geréb, Gerendi, harinnai Farkas, Haranglábi, Iklódi, Jankafi, Kabos (Gyerőmonostori, Kemény), Kecseti, Kendi (Baládfi), Mikefalvi, Mikola (Szamosfalvi), Petendi, Torockai, Ugrai, Urkundfi, Valkai, Vass, Peterdi. *Méramaros-Bereg:* Lónyai, Pósaári, Urmezei. *Hunyad-Temes-Krassó-Arad:* Barsai, Biszeri, Ittebei, Kendefi, Macskási, Majosi, Nexafi, Rápolti, Rékasi, Sálfalvi, Sidó, Csornai, Mutnoki. (Északnyugaton és más országrészekben mintegy 20—30 család tartozik e csoportba.)

védelmesni képtelen kismemesek a XIV. század vége felé már tömegesen szegődtek gazdag nagybirtokos urak szolgálatába, mint familiárisok. A gazdasági kényszerhelyzet és a nagybirtok folyton növekvő hatalma miatt magánjogi függésbe került, főúri *familiák* kötelékébe lépett nemes familiárisok vagy serviensek elvben nem veszítették el nemesi szabadságukat, de korlátozva voltak jogaik és kiváltságaik gyakorlásában, illetőleg élvezetében. Szolgálati viszonyuk s főleg anyagi függésük következtében földesuruk törvénykezési, közigazgatási és katonai hatósága alá kerültek s ilyképen a magánföldesurak hatósága alatt álló alacsonyabb társadalmi rétegbe süllyedtek alá.

Familiárisok

A más földjén és más kenyeren élő s a földesúrnak és a közhatalomnak adózó népelemek legelőkelőbbjei éppen ezek a földesurakkal szolgálati viszonyban álló nemes és nem nemes familiárisok vagy serviensek — *familiares, servientes, servitores nobiles et ignobiles* — voltak. Egy részük a régi szabados- és szolgatársadalom udvari, gazdatiszti, katonai szolgálatra kötelezett, előkelőbb elemeiből, más részük földesúri szolgálatba állt szegényebb nemesek közül került ki. Személyükre — a nem nemesek is — szabadok és adómentesek voltak. Szolgálati viszonyuk személyes természetű. Az uraiktól használatra kapott földért, mit ebben a vonatkozásban *praedium*-nak is neveztek, de nem egyszer készpénzfizetésért, avagy a tisztségükkel járó jövedelmek élvezetért változó természetű személyes szolgálatokra voltak kötelezve. Ellátásuk mértékére világot vet az a körülmény, hogy szegény nemesek nem egyszer saját földjüket ajándékozták nagybirtokos uraknak, hogy familiárisukká szegődve, egyéb előnyök mellett újra hűbérúri kapják. A földesúrtól kapott hűbér földön kívül saját birtokot is szerezhetek s ez után — ha maguk művelték — nemesek módjára semmi adót sem fizettek.

A familiáris társadalmon belül két csoport különböztethető meg a szolgálati kötelezettségek természete szerint. A népesebb csoportba tartozó s legtöbbször egyszerűen serviensek nevezett katonáskodó familiárisok a régi királyi serviensekhez hasonló hűbéres vitézek voltak. Ezek a régi királyi hadszervezet bomlása után kialakult banderiális hadseregben teljesítettek saját földesuraik zászlaja alatt hadiszolgálatot s ők látták el a várakban is az őrséget. A királynak is voltak ily magánfamiliárisai, kiket néha udvari vitézeknek (*militēs aulae*) neveztek, míg az egyházi birtokon földjüket Örökhűbérül megszerző vitézeket prediálisoknak, vagy egyházi nemeseknek (*praediales, nobiles ecclesiastici*) hívták. A familiáris társadalom másik csoportját a földesúri tisztek — *officiates*, a királyi famíliában *aulici regis, aulae juvenes* is — alkották, kik az udvarban és a gazdaságokban teljesítettek szol-

gálatot. A király, főpapok és leggazdagabb urak udvarában ezek közül kerültek ki a kamarások, komornyikok, kulcsárok, pincemesterek, konyhamesterek, udvarbírák, íródeákok, sebészek, a gazdaságokban ők látták el a várnagyi, ispáni, számadói, erdőtisztai, bányásztisztai, adószedői s minden egyéb tiszteket. E familiárisokéhoz hasonló jogállásuk volt az 1351 : 5. tc.-ben a portális adótól a serviensekkel együtt mentesített falusi bírák (*villici*) egy részének, és a felvidéki újabb telepesegek kiváltságos állású örökösbíráinak, a soltészeknek is, míg a keleti és délkeleti határra honvédelmi célzattal betelepített pásztorkodó oláhok kenézei inkább a katonáskodó serviensekkel estek egy megítélés alá.

Az országos, tartományi és vármegyei közigazgatás magánjogias természetéhez képest a familiáris-elemnek nagy szerep jutott a közigazgatásban. Soraikból kerültek ki a főtisztviselőket állandóan helyettesítő alnádorok, alvajdák, albánok, alországbírák, alispánok, a főméltóságok ítélőmesterei, nótáriusai, a királyi emberek, az adószedők, kamaratisztek s általában a közigazgatás összes alsóbbrangú tisztviselői a vármegyei szolgabírák és autonóm városi tisztviselők kivételével. Az Anjouház kihalta után pedig a politikai életben is fontos szerephez jutottak. A központi hatalom elhanyaglásával mindenható politikai tényezővé lett nagybirtok tekintélye és erőszakos fellépése mindtöbb és több nemest kényszerített familiáris kötelékbe. Az egytelkes és vagyontalan nemesek szinte kivétel nélkül a nagybirtoktól függő helyzetbe kerültek s ezeket a XV. század törvényhozása már a királyi zászló alatt való hadbaszállás közjogi kötelessége és minden más közkötelesség teljesítése alól is generaliter felmentette s — ha korlátozott mértékben is — a földesurak joghatósága alá rendelte. A XIV. század vége óta azonban jómódú, sőt vagyonos birtokos nemesek is egyre többen léptek készpénzfizetésért, avagy földhasználatért familiáris szolgálatba s közöttük nem egy maga is ura lévén szegényebb nemesi familiárisoknak, valami a láncolatos hűbériséghez hasonló intézmény indult kialakulásnak. A XV. század nagyurainak — a Rozgonyiaknak, Garaiaknak, Hunyadiaknak, Cilleieknek, Újlakiaknak, Marótiaknak, Perényieknek — szolgálatában tekintélyes, nagybirtokú nemesurakkal találkozunk a szegényebb nemes és nem nemes familiárisok légiói mellett. A familiáritásnak ilyirányú fejlődése megváltoztatta annak jellegét. A közép-, sőt nagybirtokos familiárisok társadalmi és jogi helyzete egészen más volt, mint a szegény ebbeké. Ezek földesúri joghatóság alatt álltak s bár nemesi szabadságukat nem veszítették el és sorsuk jobbrafordultával minden újabb közjogi aktus — nemesítés, avagy felszabadítás — nélkül juthattak újra összes jogaik és; kiváltságaik élvezetébe, szolgálatuk tartamára azok gyakorlásának lehetőségétől meg voltak fosztva. Amazok inkább védenecsei,

kliensei és egyben politikai érdektársai voltak uruknak, semmint állandó hűbéresei. Szolgálatuk gyakorta egészen ideiglenes jellegű szerződésen alapult s ha állandóbb természetűnek látszott is, a hatalmi viszonyok váratlan változtával nem egyszer hirtelen megszakadt. A familiárisok ilyenkor sietve szegődtek addigi urukkal esetleg ellenséges lábon álló más urakhoz. Ezek a birtokos nemesek familiáris kapcsolataikból következő magánjogi függésük mellett is élvezetében maradtak nemesi szabadságjogaiknak és kiváltságaiknak. Résztvettek a vármegyei önkormányzat életében s az országgyűléseken; ezt patrónusuk is megkívánta tőlük, mert általuk és segítségükkel tudta a maga befolyását és érdekeit a legkönnyebben biztosítani. A XV—XVI. század hatalmaskodó és a közhatalom birtokáért versengő nagyurai ezeknek a szó legszorosabb értelmében „nemes“ familiárisoknak tömegére támaszkodtak egymással és a koronával szemben vívott küzdelmeikben s ehhez képest mind nagyobb befolyást és hatáskört biztosítottak számukra a politikai életben. A köznemesség többsége viszont a XV. század dereka óta éppen az ország legnagyobb magánhatalmával — előbb a Hunyadi-, majd a Szapolyai-hatalommal — kötött familiáris kapcsolatai révén szerezte meg az 1458. évi királyválasztás alkalmával s a XVI. század első évtizedeiben döntő tényezőnek bizonyult politikai és közjogi hatalmát.

A familiaritásnak ezt az újabb értelmét s a vagyonosabb nemes-familiárisok társadalmi és jogállását ismerve, világosan láthatjuk, hogy familiáris osztályról csak magángazdasági viszonylatban lehet szó, a földesúri szolgálatban katonáskodó és hivataloskodó szabad hűbéres néprétegek összeségének jelölésére. Országos viszonylatban a familiárisok nem alkottak egységes osztályt. A familiaritás magánjogi intézménye átmege átszötte a társadalom szervezetét, egyaránt behatolt a nemesi és az adózó osztályokba, de azoktól mereven elkülöníthető, homogén társadalmi osztály, vagy éppen közjogi rend kialakítására nem volt ereje. Eredetében egy új, hűbéres társadalmi kategória csiráit rejtette magában, de az ezekből sarjadásnak indult önálló és zárt társadalmi osztály kialakulásának útját vágta a hűbéri fejlődést keresztező magyar közhatalmi és társadalmi szervezet, a központi hatalomnak és a vármegyékben — többnyire egy-egy udvari összeköttetéssel rendelkező nagyúr védelme alatt — teljes politikai tudatossággal szervezkedő köznemesség önkormányzatának ereje. E tényezők működésének eredményeképpen a familiaritásnak nyugaton még az igazi hűbériség korában kialakult intézménye hazánkban nem alakulhatott ki teljesen. A familiaritás befejezetlen, csonka hűbéri intézmény maradt s bár a gyakorlati életben jelentős tényezővé lett, kifejezetten elismert és szabatosan körülírt jogintézménnyé sohasem fejlődött. A XV. században vagyoni, társadalmi és jogállás tekintetében egymástól már

lényegesen különböző népelemeket felölelő familiáris népréteg nem tudott önálló tagként beilleszkedni a társadalom osztály-szervezetébe s a XVIII. században felszívódott a nemesi és jobbágy-paraszti osztályokba.

Szabad telepések

A személyes szolgálattal tartozó familiárisokkal szemben adózónak nevezhető népelemek közül már a XIII. században kiemelkedett a szabad telepéseknek, vagy vendégeknek (*coloni sea hospites*) autonóm községi szervezetekben élő rétege, a szabad királyi városok, mezővárosok és szabad községek (*civitates regiae, oppida et liberae villae*) lakossága. Király és nagybirtokosok a XIII. század dereka óta bőkezűen osztogatták népesebb és vagyonosabb telepés községeiknek a városi kiváltságokat s a XIV. és XV. század fordulóján már hét-nyolcszáz ilyen kiváltságos község volt Magyarország területén. Ezek lakói — akár a király, akár más földesúr hatósága alá tartoztak — az Árpádok korában nyugatról importált városi jogok egyikével s ennek megfelelő szabadsággal éltek. Földjüket örökös jogon, mintegy örökbérletképen bírták, használatáért házanként, majd községenként egy összegben megállapított évi földbért s a községre rendszerint egy összegben kivetett rendkívül adót is fizettek. A katonai szolgálattól egyrésztük mentes volt, másrésztük községenként mérsékelt számban meghatározott főnyi katona kiállítására volt kötelezve. Törvénykezési és közigazgatási önkormányzatuk birtokában az alsóbbfokú hatóságok — vármegyék, földesúri tisztek — minden beavatkozásától mentesítve, a királyi tárnokmester kúriai ítélőszékének, földesúri városokban a földbirtokosoknak közvetlen fellebbezési bíraskodása alá tartoztak. Eladományozásuk, vagy zálogbabocsátásuk, ami a XIV—XV. században gyakran előfordul, nem járt szabadságjogaik és önkormányzatuk sérelmével s mivel a kiváltságolás után rendszerint megszerezték a király jóváhagyását és megerősítését, még a földesúri alapítású szabad községek és városok autonómiája is királyi védelem alatt állt. A városi népnek vagyona és önkormányzati joga kiváltságos helyzetet biztosított a többi földesúri népelemek fölött s ezt a kiváltságos állását a gazdasági erejét gyakorta igénybevevő közhatalom is elismerte; Zsigmond király 1405-ben a földesúri joghatósága alá tartozó összes szabad királyi városok, mezővárosok és szabad községek követeinek részvételével tartott országos gyülekezetük óhajainak és tanácsainak meghallgatásával szabályozta és foglalta össze jogaikat és kötelességeiket.

Városi polgárság

Ebből a tekintélyes számú városlakó, de túlnyomórészen mezőgazdasági népelemből már a XIII. században kiemelkedtek a nagy kereskedő- és bányavárosok polgárai (*cives*). Az Anjouk céltudatos vám- és kereskedelempolitikájának, valutareform-

jainak és a külkereskedelem szemontjait szemmeltartó városalapításainak eredményeképpen a főútvonalakon, egy-egy gazdasági körzet avagy bányatelep központjában fekvő városok virágzó kereskedelmi és ipari központokká fejlődtek, melyek polgárai vagyoni helyzet, társadalmi állás, foglalkozás, műveltség tekintetében messze fölibe emelkedtek a földművelő városok, mezővárosok és szabad községek lakóinak s a XIII. század derekán megindult fejlődés eredményeként önálló polgári osztállyá sűrűsödtek. Ez a folyamat a XVI. század elején jutott teljes befejezéshez, mikor a többi városlakók kiváltságaiktól megfosztva, a paraszt-jobbágyosztályba süllyedtek alá, a törvényhozás által elismert szabad királyi városok polgársága pedig közjogi renddé alakult.

A jobbágyág kialakulása

A földesúri hatóság alá tartozó népelemeknek számra legtekintélyesebb rétege az úr földjéből örökös használatra kapott telkükön terményadó és más úriszolgáltatások ellenében önállóan gazdálkodó jobbágyok vagy parasztok népes osztálya volt.

A „jobbágy” (a. m. *jobb, előkelőbb*) eredetileg a XI. századi latin „*minister*”-rel egyértelmű cím volt. Az udvari főtisztviselőket — nádort, udvarispánt, lovászt, tárnokmestert és a többit — a király jobbágyainak, később jobbágyuraknak (a. m. *bárá*), a királyi várak népének tisztjeit várjobbágyoknak, az udvari gazdaságok különféle szolgáltatásokra kötelezett udvarnok-népének előjáróit udvarnokjobbágyoknak (tárnokjobbágyoknak, lovászbjobbágyoknak stb.), az egyházi és magángazdaságok szabados és szolganépének előjáróit e népelemek jobbágyainak nevezték. A királyi, egyházi és világi birtokon tiszti és előjárói szolgálatot teljesítő jobbágyok részben a földesúri szolgálatban álló szegény szabadok (*liberi*) közül kerültek ki, részben szabados- és szolgasorsú emberek (*libertini et servi*) voltak, de tisztségük jogán — Szent István törvénye értelmében — a törvény előtt ezek is szabadoknak tekintettek s nemzedékről-nemzedékre híven végzett jobbágyiszolgáltatuk jutalmául korán elnyerték a személyes szabadságot.

E jobbágyok ivadékait „jobbágyfiak”-nak hívták, de később — akár viseltek jobbágyi tisztet, akár nem — általában jobbágyoknak kezdték nevezni. A „jobbágy” név osztály elnevezésé alakult át és átszállt a jobbágyivadékokkal együtt előkelőbb — udvari, tiszti, katonai — szolgálatra kötelezett s hozzájuk hasonlóan eredetileg is szabadállapotú vagy felszabadított összes népelemekre. A XIII. századi várjobbágyok, udvarnokjobbágyok, tárnokjobbágyok, lovászbjobbágyok, kamarásjobbágyok, egyházi és magánföldesúri lovasjobbágyok és harcos jobbágyok „jobbágy” neve ezidőben már a szabadállapotú és szolgasorsú „úrbéressel” (*conditionarius*) szemben a földesúri hatóság alá tartozó legelőkelőbb, személyes udvari, gazdatiszti,

katonai szolgálatra kötelezett, szabad népelemek összefoglaló osztályneve. A jobbágyság körében azonban — akárcsak később a nemesség körében az igazi, tisztségviselő báróktól származó „született báróknak“ — még mindig megkülönböztetett helyzetük volt a régi valódi jobbágyoktól származó „született jobbágyoknak“ (*iobagiones naturales*), kiket a várjobbágyság körében „szentkirály jobbágyainak“, avagy „várjobbágyfiaknak“ (*iobagiones sancti regis, filii jobagionum castris*) is neveztek. A született jobbágyoknak ez a megkülönböztetése idővel mindinkább elhalványodott s az őket jobbára magukbaszívó köznemesi és familiáris osztályok kialakulása után végleg eltűnt. Legtovább Zólyom és a belőle kiszakadt Liptó és Turóc vármegyékben tartotta magát.

A XIII. és XIV. század fordulójának társadalmi és gazdasági mozgalmában a királyi várjobbágyok szinte egész tömege s az udvarnokjobbágyok és a magánföldesúri szabad harcosjobbágyok egy része a királyi nemes serviensek köznemesi osztályába emelkedett fel. Másrészük a királyi, egyházi és földesúri magánfamiáliák keretében mint szabad, de „nemnemes familiáris“ — *ignobiles familiares* — helyezkedett el. Ezekkel az emelkedő elemekkel szemben az egyházi és világi nagybirtokon élő jobbágyok s a királyi udvarnokjobbágyok nagy része az önkormányzati jogot nem nyert régi telepes vendégek adózó parasztsztyáába süllyedt alá. Ez a folyamat a familiaritás kialakulásával függött össze. A „jobbágyok“ régi kötelezettsége, az udvari, tiszti és katonai szolgálat a familiárisokra hárult s az új familiáris osztályban a nemes familiárisok egyre gyarapodó száma mellett a jobbágyok nagyobb részének nem jutott hely. A földesurak mitsém kezdhettek ennyi kiváltságos helyzetű jobbággal s ezért régi kötelezettségeiket megszüntetve, adózásra kényszerítették őket.

Az adózó úrbéresekké (*conditionarii liberi*) lefokozott jobbágyok a városi kiváltságban nem részesült telepes vendégek (*hospites, coloni*) földesúri hatóság alatt élő szabad földműves ivadékaival együtt új szabad-paraszt osztálynak lettek a magvává. A szolgálkkal (*servi*) és a lassanként teljesen eltűnő szabadokkal (*liberii, libertini*) szemben most már jobbágynak vagy telepesnek avagy parasztnak (*jobagiones sessionati seu coloni, jobagiones seu rustici, hospites seu jobagiones*) nevezett szabad földművesosztály „jobbágy“ nevét legelőkelőbb származású rétegétől örökölte, jogállása viszont a földműves telepések régi jogállásának felelt meg. Személyükre a jobbágyok mindannyian szabadok voltak, ami egyébként már „jobbágy“ nevükben is kifejezésre jutott. Bár földesuruk hatósága alá tartoztak, az ily esetre kiszabott törvényes földbérváltság lefizetése mellett szabadon elköltözhetek annak birtokáról, hogy más úr szolgálatába álljanak, vagy szabad városokba telepedjenek. A földesúrnak tőle mintegy örökbérben bírt földjükért telken-

ként egy összegben meghatározott földbért (*terragium*) és a termés egytizedében, avagy hasonló mértékű állandó terménymennyiségben meghatározott földesúri adót, az egyháznak minden termésükből dézsmát (*decima pars*), a királynak a pénzváltási haszon helyett járó telek- vagy kapuadót (*lucrum camerae*) és kezdetben időnként, utóbb már évenként rendkívüli adót (*collecta*, *subsidium*) is fizettek. Ezenkívül uruknak helyenként és uradalmanként változó természetű és mértékű szekeres vagy gyalogos szolgálattal is tartoztak.

Az immár jobbágnak nevezett úrbéres szabad paraszton kívül a földesuraknak a XIII. században is voltak a régi várszolgákhoz, udvarnokokhoz, magánföldesúri szolgákhoz hasonló jogállású, vagyontárgyul tekintett, jogtalan és röghöz kötött úrbéres telkes szolgálói (*servi conditionerii*), kik a jobbágyokéhoz hasonló, de sokkalta terhesebb terményadó és úrszolgálat ellenében önállóan gazdálkodtak a nekik használatukra adott földön. A század vége felé azonban ezeknek száma rohamosan megfogyatkozott. A földesúr vagyonához tartozó szolgák s a vele viszonylagos felszabadításuk után is elszakíthatatlan kötelékkel összekapcsolt szabadosok szórványos felszabadításának folyamata még a XI. században megindult az emberek közös származását és Isten előtti egyenlőségét hirdető keresztény tanítás és a felszabadításra buzdító egyház ösztönző hatása alatt. A XIII. században — mikor a szolgák száma külföldről vásárolt, hadjáratokon fogságba hurcolt és törvényes ítélettel szolgaságba taszított új elemekkel erősen megnövekedett s így a felszabadításra megérett régi szolganépség kellő számú új szolgálai munkaerővel volt pótolható — a szolgaszabadítás egyre gyakoribbá lett, a század végén pedig gazdasági okok következtében rohamos lendületet vett. A nagybirtok kialakulása és a közhatalommal vívott hosszú küzdelme nyomán kelt belső zavarok idejében némely országrészek igen sokat szenvedtek. A folytonos fegyveres harcok, hatalmaskodó támadások színhelyül szolgáló vidékek népessége nagyon megfogyatkozott, földművelése megbénult. Ugyanekkor, de különösen az Anjou-kori békés fejlődés idején került sor a határvidék gyérlakosságú és lakatlan erdőterületeinek kihasználására is. Az elnéptelenedett és új művelés alá vett hatalmas területek benépesítéséhez és hasznosításához munkáskézre volt a birtokos uraknak szüksége s ezt a szükségletet csak részben elégítették ki a soltszerek, kenézek vezetése alatt külföldről bevándorló szabad telepések. A sűrűbben lakott országrészekben viszont a népesség e korban már túlságosan elszaporodott s a föld nem teremtette meg az ellátásra szükséges minimális terménymennyiséget sem. A régebben egy-egy család ellátására rendelt s vidékenként 20—70 hold közt ingadozó szolgál- és jobbágytelkeket elaprózták, népes családok éltek fél-, negyed-, sőt nyolcadtelkeken, de sok volt olyan, akinek még ennyi sem

jutott. Az elszegényedett nép természetesen nem tudta földesurának pontosan beszolgáltatni járandóságait, a nagyszámú földetlen zsellérnépség inkább terhére, semmint hasznára volt urának. Amott a munkaaerő hiánya, itt a folyton emelkedő népsűrűség a földesurak gazdasági érdekévé tette a korábban röghözkötött szolganépség megmozdítását, felszabadítását. A parlagföldök benépesítésére és az uradalmaik népfölöslegének lecsapolására törekvő urak ellentétesen látszó, de egymást jól kiegészítő érdeke az úr földjén önállóan gazdálkodó szolgák egész tömegének gyors felszabadítására vezetett. A felszabadítás a korábbi gyakorlattal ellentétben sokhelyt nem az egyéni szabadonbocsátás (*manumissio*) szokásos jogi formáságai közt történt, hanem a jobbágyokkal elkeveredett és földesúri falvakban velük együttélő telkesszolgák jobbágyságának, vagyis szabadságának hallgatólagos elismerésével. A földesúri hatalom egyszerűen tudomásul vette, hogy a telkes-szolgáknak a jobbágyokénál eredetileg sokkal népesebb rétege mindenestül felemelkedett a paraszt jobbágyok színvonalára és beolvadt a paraszt jobbágy ságba. A régi szolga- és szabadostársadalomnak az úri szolgáltatások természete szerint tagolódó számos rétegét, az iparos és kereskedő polgári osztályba be nem olvadt, földműves telepes-vendégeket s a régi katonáskodó és udvari szolgálattelvő jobbágyok adózósorba süllyedt rétegét egyesítő, új földműves jobbágy osztály kialakulását a parasztok vagy jobbágyok szabadköltözködési jogát biztosító 1298:70. és 1351:18. te. s a jobbágyok egységes termény adójának kötelező mértékét a termés második tizedében megállapító 1351:6. tc. tetőzte be.

A kilenced

Az egyházi tized levonása után fennmaradt termésből szedett kilenced (*nona*) fizetését szabályozó és e teher könnyítését eltiltó törvényes rendelkezés kétségtelenül a kisebb vagyonú, katonáskodó nemesség s emellett a kincstár érdekét szolgálta. A terményadó egységes megállapításával és beszedésének szigorú szankciójával Nagy Lajos útját akarta vágni, hogy parlag földjeik hasznosítására törekvő, kapzsi nagybirtokosok enyhébb terhek ígéretével magukhoz csábítsák a jobbágy szolgáltatásokra sokkal inkább ráutalt s azok elvesztése esetén katonai kötelezettségeiknek teljesítésére is képtelenné váló köznemesek és a királyi uradalmak jobbágyait. Nagy tévedés volna azonban e törvényben a földesurak érdekeit egyoldalúan védelmező, aszociális, sőt jobbágyellenes irányzatot, a kilencedben a földesurak javára szolgáló, új és nehéz adóterhet keresnünk. Az egykorú társadalmi és gazdasági viszonyok ismerete minden ily feltevést halomra dönt. Az adózósorba süllyedt harcos-jobbágyok számára a kilenced félszázaddal előbb valóban új és súlyos terhet jelentett volna, XIV. századi paraszt jobbágy-ivadékaik s e jobbágyosztály többi tagjai

számára csupán e korban szokásos adójuk megrögzítésével volt egyértelmű. A röghözkötött szolgák és szabadosok jobbágsorba emelkedett ivadékaiknak, a jobbágyság zömét alkotó nagy paraszttömegeknek pedig ez a terményadó inkább enyhülést hozott, semmint új megterhelést. A terményeknek korábban sokkal nagyobb — néhol a termés felerészéig, sőt kétharmadáig is terjedő — hányadában, avagy a mindenkori terméstől függetlenül, állandó mennyiségben megállapított s helyenként és szolgálcsopontonként változó terményszolgáltatások mértéke messze meghaladta a későbbi kilencedeit. Ennek egységes megállapítása és behajtásának szigorú szankciója tehát a szolgálcsodetű jobbágyok szempontjából korábbi kizsákmányolásuknak megszüntetését, a földesurak önkényes adóztatásainak törvényes megszüntetését jelentette. Ha Lajos király egyidejűleg útját vágta e terhek további könnyítésének, ez a kisebb vagyonú katona-nemesség érdekében történt, de végeredményben a jobbágyoknak sem vált kárára, mert a legszebb ígéretekkel idegenbe vándorló jobbágyok az egyre hatalmassabbá váló nagybirtok szervezetében ez ígéretek semmiféle biztosítékával sem bírtak s mikor uraik — számos későbbi példa bizonyítja — újra súlyosabb terheket róttak rájuk, a nagybirtokos bárókkal szemben még elköltözés! joguknak sem igen szerezhettek érvényt. A jobbágyok egységes termény adójának és szabadköltözködési jogának 1351. évi megállapítása csak törvényes elismerése volt a gyakorlatban hosszú fejlődés eredményeként kialakult állapotnak, befejező mozzanata a régi harcos-jóbbágyok és telepes-vendégek földesúri hatóság alatt maradt földműves ivadékaik és a telkesszolgák népes rétegét magábaolvasztó szabad jobbágyosztály kialakulásának.

A „jobbágyság“ s a vele azonos értelemben használt „parasztság“ a XIV. században a „szolgasággal“ szemben az alsóbbrendű, paraszti szabadság és egyúttal a vagyoni módoság kifejezője. A jobbágy mind telkesgazda volt. Urbéres telkét házanépével s ha földjének terjedelme, avagy gyermektelensége miatt szüksége és módja volt rá, a szolganépségből fogadott cselédeivel minden úri beavatkozás nélkül, önállóan művelte. Igásbarmot, hasznos jószágot és mindennemű ingóságot szabadon szerezhettek s ha szabadköltözködési jogával élve urától megvált, egyéni tulajdonába tartozó jószágát és ingóit magával vitte. Törvénykezési tekintetben földesurának hatósága alá tartozott, de a naponta előforduló kisebb perpatvarkodások és apróbb kihágások dolgában a jobbágyközség jobbágsorsú választott bírása ítélkezett, az úriszék működését pedig a vármegyei hatóság mint fellebbezési fórum ellenőrizte es korlátozta.

Szolgák, zsellérek

A szabad jobbágyokkal vagy parasztokkal szemben a nemesek, polgárok, familiárisok, sőt módos jobbágyok szolgál-

latéban háztartási, földműves, ipari és mindenféle alsóbbrendű munkát végző népség még az Anjucorban is szolgál (servi) néven szerepel. Ezek a régi nagy szolgálóosztályból felszabadítatlanul maradt szolgálók teljesen jogtalanok voltak s bár adásvételükre már ritkán került sor, jogszerint még mindig vagyontárgyul tekintettek, uraik korlátlan hatósága alá tartoztak s az egyházi védelmen túl semminő közhatósági védelemben nem részesültek. Urukát a legkülönbözőbb természetű robotmunkával szolgálták s ennek ellenében az úrikonyhán ellátást, vagy terményeket kaptak. Kezdetben legtöbbjüknek megvolt földesura falvában a maga kis háza, viskója, de idők folyamán mind több lett a más portáján munkáért, bérfizetésért lakó szolgáló.

A népesség természetes szaporodása, az Anjou-ház kihaltja után bekövetkezett belső zavarok és hatalmaskodások, az adóterhek növekedése és a nagybirtok kizsákmányoló törekvései következtében a XV. században a jobbágyság egyrésze már nem tudta korábbi életszínvonalát fenntartani. A jobbágyivadékok közül sokan föld nélkül maradtak, a házas és házatlan szolgálók gazdasági színvonalára süllyedtek, velük azonos életmódra kényszerültek s tőlük hovatovább csak korábbi jobbágyállapotukból következő költözési szabadságuk tekintetében különböztek. E süllyedő jobbágyrétegnek és a szolgálóknak egy szintre helyezkedésével és társadalmi összeolvadásával alakult ki a jobbágyosztály alsóbb, szegényebb rétegeként a telkesjobbágyoktól (*jobagiones sessionaii*) társadalmi és gazdasági tekintetben elkülönülő házas és házatlan zsellérek (*inquilini et subinquilini, inquilini domos habentes et non habentes*) legalsóbb társadalmi osztálya.

A társadalmi fejlődés iránya

A szolgáltság, vagy — mint némelyek ma is nevezik — „rabszolgáság“ intézménye megszűnt, elenyészett. A régi szolgatársadalom legalsóbb rétegei is eljutottak a magánjogi szabadság alacsonyabb, paraszti fokára. De a felszabadulási folyamat utolsó hullámcsapásaival egyidőben a társadalom felsőbb rétegeiben újraéledő magánhatalmi törekvések, a nagybirtok mértéktelenül növekvő terjeszkedési vágya a réginél is nyomasztóbb új szolgáltság felé kezdik sodorni a jobbágyságot. A nagybirtok gazdasági hatalmának és politikai befolyásának gyarapodásával szoros összefüggésben már a XIV. és XV. század fordulóján megindul a szabad jobbágyok elszegényedésének és elnyomatásának a nemesi famíliaritás elharapódzásával párhuzamos szomorú folyamata, minek végső konzekvenciáit az 1514. évi törvényhozás vonta le a szabadköltözködési jog elkobzásával és a földesúri hatalom szertelen kiterjesztésével. De ez már más lapra tartozik.

Az Anjoukorban a fejlődés még általában emelkedő irányba haladt. A nemességből kiemelkedően volt a nagy-

birtokos főnemesi osztály. A hűbéres vitézek ivadéka csak most jutott birtokába a teljes nemesi szabadságnak. A szabad királyi városokban éppen csak kialakulásnak indult a polgárság. A szolga- és szabadtársadalom nagy tömegei most emelkedtek a jobbágyi szabadság magasabb színvonalára. A magasabb társadalmi régiók felé törekvő néprétegeknek korábban forradalmi tömegmozgalmak és fegyveres küzdelmek zajától kísért emelkedése szinte észrevétlenül haladt a beteljesülés felé s ebben nagyrésze volt a királyok kormányzati tapintatának. Károly és Nagy Lajos kitűnően értettek a társadalmi és gazdasági erők egyensúlyozásához, minden osztály érdekeinek és igényeinek kielégítéséhez. A századvégi zűrzavarban a hatalmaskodó urak erőszakoskodásaitól sokat szenvedett pór nép a társadalmi béke és gazdasági rend helyreállta után újra békén élvezhette szorgos munkája gyümölcsét s ha itt-ott el is kellett már szenvednie kapzsi földesurak szertelen kizsákmányoló törekvéseit, kötelességeinek egyöntetű szabályozása és szabadköltözködési jogának törvényes elismerése óta helyzete sokkal tűrhetőbbé, élete elviselhetőbbé, gazdálkodása gyümölcsözőbbé vált. Szórványosan feltűnedező, elszigetelt panaszokról nem szólva, nincs is még semmi nyoma a nyugati országokban már egy század óta általános elégedetlenségnek és lépten-nyomon fellángoló pórlázadásoknak. A városi polgárság gazdasági fellendülésének első virágkorát élte. A külkereskedelem fejlesztésére irányuló céltudatos vámpolitika, az árumegállítás jogának és a külkereskedelmi úthálózatnak rendszeres kiépítése, Károly király nagyszabású városfejlesztő programjának teljes végrehajtása, az aranybányászat fellendítése addig nem ismert jólétet és függetlenséget biztosítottak a városi népnek, főleg a fejlődésben előljáró nagy kereskedelmi emporiumok — Pozsony, Nagyszombat, Zólyom, Lőcse, Igló, Bártfa, Eperjes, Kisszeben, Késmárk, Kassa, Kolozsvár, Nagyszében, Brassó, Temesvár, Szeged, Zágráb, Sopron, Győr, Esztergom, Pest, Buda — és a nagyobb bányavárosok polgárainak. Az Anjoukor végén a városi polgárság már nagyon is számottevő gazdasági hatalom birtokosa s a következő időszakban egyik főtámaszává lett a gazdasági erőforrásaitól megfosztott, hatalmában korlátozott királynak. A belső rend és gazdasági fellendülés jótékony hatását a birtokos osztályok is megérezték. A szegény nemesek most sem tudtak menekülni a szomszédos nagybirtokosok befolyása és gyámkodása alól, de megszabadultak a belső harcok korában már-már elviselhetetlenné vált bizonytalanság érzésétől. A jobbmódú közép- és kisbirtokos nemességgel együtt nyugodtabban élhettek, jobb eredménnyel gazdálkodhattak s az érdek szerzésére sok módot nyújtó folytonos hadviselés révén vagyonuk gyarapításának is szerét ejthették. A nagybirtok hatalmaskodásaival szemben a köznemesek hathatós védelemre találtak a királyi kúriában

újra az uralkodó közvetlen befolyása alatt működő s a megyékbe most már évenként rendszeresen kiszálló és ott törvényt látó nádornál és az ilyenképpen állandó központi ellenőrzés alá került vármegyei önkormányzatnál. A nagybirtokos bárók viszont hatalmas kiterjedésű új adományok és törvénykezési önkormányzatukat biztosító immunitási kiváltságok útján gyarapíthatták vagyonukat és hatalmukat s a belső béke nyugalmas éveit kihasználva, rendszeres telepítéssel és erdőirtással hasznosították a keleti országrészekben és a perifériákon addig műveletlenül heverő birtoktesteiket. Lajos király, apjához hasonlóan, örömmel látta mindeme elemeknek a kincstár jövedelmeit és az ország katonai erejét gyarapító gazdasági erősbödését s azt nemcsak gazdasági természetű intézkedéseivel, hanem nagyszabású hadivállalkozásaival is előmozdította. Pénz-, zsákmány- és vagyonszerzésre módot adó külső hadjáratai nem kis mértékben járultak a birtokos nemesség gazdagításához, de egyúttal a belső béke veszélyeztetésére alkalmas energiák levezetéséhez, a szertelen hatalmi törekvések bomlasztó működésének, a nagybirtok túlságos elhatalmasodásának megakadályozásához is.

Nemzetiségi közösségek

A honfoglaláskor itt talált és később nagy számban bár, de szórványosan beköltözött nemzetiségi elemek a magyar társadalom imént vázolt szervezetébe illeszkedve éltek. A nagyobb zárt tömegben megtelepedett nemzetiségek ivadékaiban azonban a megszállás vagy betelepítés óta élvezett partikuláris helyzetük keretében különálló társadalmi egységet alkottak. Az egykorú magyar közhatalom e közösségek belső társadalmi tagoltságára való tekintet nélkül egyetemlegesen állapította meg azok kötelességeit és jogait s az autonóm közösségekre hagyta, miképp osszák meg a maguk jogszokásai szerint társadalmuk osztályai és tagjai között azok terhet és hasznát. Az országos közigazgatási szervezetbe a király által kinevezett s a nemesi vármegye főispánjának szerepét betöltő főtisztviselők — a székelyek ispánja, a kúnok és jászok bírása (rendszerint a nádor), a szebeni ispán és királybíró — útján bekapcsolt e nemzetiségi közösségek társadalmi tagozódása ilyenképpen kívülről sokáig nem volt felismerhető. Csupán a területi szervezetek teljes kialakulása — a szászoknál a székek központjává lett városok felépítése, a nomadizáló székely, jász-kún, oláh népelemeknél a megtelepedett földműves életmódra való átterés — után lett nyilvánvalóvá. Ekkor, a XIV. század folyamán tűnnek elő a korábban egységesnek látszó nemzetiségi társadalmak osztályainak egyre élesebben kibontakozó körvonalai.

Székelyek

A székely fejlődés — a szűkebb kerethez és szegényesebb gazdasági viszonyokhoz mért eltéréssel — analóg a magyarral.

A székely társadalom mintegy kisebbitett, hogy úgy mondjuk falusias jellegű képmása a magyar nemesi társadalomnak. A korábbi nemzeti hadnagyok (szálláskapitányok) helyébe lépő „székkapitányok“ (*capitanei, sive maiores exerciuantium, sive primipili*) és a hét székely szék önkormányzatában székülóbírói, esküdtbírói tisztet teljesítő „öregek“, tanácsurak (*seniores*) tisztviselőarisztokráciája ugyanazon vagyonos családok folytonos tisztségviselése révén hamarosan születési arisztokráciává alakult át. Tisztségük „primipilus“ (a. m. *maiores primi pili* = a vezércsapat hadnagya) és „senior“ (a. m. tanácsúr) címe — a magyar „báró“-hoz és „jobbágyihoz hasonlóan — ivadékaikra és rokonaikra is átszállt s a forrásokban előljáróknak, gazdagoknak, előkelőknek (*Siculi principales, potiores, maiores*) is nevezett társadalmi réteg osztálynevévé lett, szemben a nagyobb tömegű közszekelyek (*Siculi communes*) alacsonyabb osztályával. Idővel e szegényebb réteg tehetősebb elemei és az előkelőknek elszegényedett ivadékaik — akárcsak a magyar hűbéres vitézek és középbirtokos nemesek — társadalmilag összeolvadtak s a székely hadszervezetben lovasszolgálatra kötelezett kisbirtokos középosztályá alakultak. Ez osztály nevét előkelőbb elemeitől örökölve, „primipilus“, magyarul „lőfőszékely“ nevet viselt, míg a székely arisztokrácia tagjait „főemberek“-nek (*primores*) kezdték nevezni. A főemberek és lőfők osztálya pontosan fedi a főnemesi és köznemesi osztályokat, de a vagyoni és társadalmi különbségek természetesen sokkal kevésbé szembeszökőek voltak, mint a gazdagabb társadalmakban. Főember és lőfő közt a vagyoni határ három nyíl föld, vagyis három telek volt; főember csak az lehetett, akinek a falusi közösség földjéből legalább is három telek után osztottak földet. Lőfő volt mindenki, aki saját lován szállt hadba. A közszekelyeket velük szemben gyalogosoknak, később puskásoknak is (*pedifes, pixidarii*) nevezték. Ezek — a magyar familiárisokhoz hasonlóan — az előkelőbb és módosabb széke-lyeket szolgálták s ha volt, a maguk kis földjén, belső telkén gazdálkodtak. A székely társadalom szervezetét ismertető 1552. évi hivatalos jelentés szavaival élve: a főemberek mintegy bárók vagy patrícusok (*quasi barones aut patricii*), a lőfők mintegy lovagrendűek (*quasi equestris ordinis*) voltak a köznéppel (*plebeji*) szemben, másrészt azonban ez utóbbiak is mind nemesek (*mobiles*). Nemesi szabadságuk jutott kifejezésre közkötelességeik természetében is. A nemességet kötelező hűségen és fegyveres katonai szolgálaton túl a székelyek egyedüli terhe az egykori önkéntes hódolás emlékeként a király koronázásakor, első házassága alkalmával és elsőszülött fia születésekor a mindenkori király, királyné és trónörökös iránt való hódolatuk jeléül minden telektől beszolgáltatott ökorajándék, az ú. n. „ökörsütés“ volt. A székek önkormányzatában a három osztály (*tria genera Siculorum*) egyenlő joggal vett

részt s mikor a XV. században a felsőbb osztályok megkísérelték az elszegényedett közszekelyek elnyomását és ezek emiatt felkeltek, az 1466. évi egyesség pontosan meghatározta, hogy a tizenkét székülő esküdt közül nyolcat mindig közülük kell választani. Ezidőben, sőt már a XIV. század vége felé is voltak a Székelyföldnek oly lakói, akik nem tartoztak a székely nemességhez: a „földönlakók“ (*terrarum incolae*), vagyis a székely birtokosok földjére telepedett jobbágyállapotú székely és más-honnét bevándorolt földművesek. Ezek száma később folyton szaporodott s a XVI. században a közszekelyekkel olvadt egybe és azok nagyrészének jobbágy sorba süllyedését idézte elő.

Kúnok és jászok

A XIII. század derekán behívott kúnok és jászok királyi földön telepedtek meg s e föld használatáért tartoztak a királynak, mint hűbéruruknak, hűséggel és fegyveres katonai szolgálattal. Az egykorú jogfelfogás szerint tehát szabad hűbéres vitézek voltak s jogállásuk — szemben az ősfoglaló nemesség szegényebb rétegéhez hasonló helyzetű, szállásbirtokos székelekével — inkább a régi királyi serviensekének felelt meg. Az egykorú magyar társadalmi fejlődés helyüket a többi hűbéres vitézeket — a nemes servienseket, erdélyi és szlavóniai nemeseket, zólyomi jobbágyfiúkat — magábaszívó egységes köznemesi osztályban jelölte ki. De a kúnok és jászok nagy tömegei nem jutottak el a köznemesi színvonalra; emelkedésüknek útjában állt a király továbbra is érvényesített hűbérúri hatalma és a jász-kún társadalomnak tüstént a végleges megtelepedés után megindult rétegeződése. Előkelőbbjeik kétségtelen nemesek voltak, a királlyal szemben fennálló hűbéri kapcsolatuk mégsem enyészett el, viszonyuk nem vált közjogivá. Továbbra is a király familiárisai maradtak s jogállapotuknak ez a magánjogi természete abban is kifejezésre jutott, hogy egyrészt királyi adományból a királynék hűbérúri hatósága alá került, királynéi familiárisokká lett. A magyar társadalom szervezetébe e nemes kúnok és jászok valahol a köznemesek és nemes familiárisok közt illeszkedtek be. Saját nemzetiségi társadalmukban azonban annak legelőkelőbb, nemesi osztályát alkották.

A nemesi, vagy mint e korban nevezik, kúnkapitányi osztály a székely főemberek osztályához hasonlóan alakult ki. Tagjai az egykori nemzetségi kapitányok vagy szálláskapitányok ivadékai és az alsóbbrendűek közül később közibük emelkedett, keresztény hitre tért földbirtokos kúnok voltak, akiket — a székely primipilusokhoz, magyar jobbágyokhoz hasonlóan — az egykori tisztségnéven kún- és jászkapitányoknak (*capitanei Cumanorum et Jazonum*) neveztek. E kapitányok ősei előjárói voltak a települési helyük, „szállásuk“ körzetében lakó összes kúnoknak, avagy jászoknak, ők maguk azonban már birtokosai e szállások művelés alá vett területé-

nek és földesurai az e földön lakó s már földművelésre fogott szegényebb kúnoknak, jászoknak, valamint az idetelepített magyar jobbágyoknak is. A főszékelyeknek megfelelő társadalmi osztály a XIV. század elején még pogány hitű, sátorozó, pásztorkodó kúnok és jászok személyes hadkötelezettséggel terhelt osztálya volt, melyet az egykorú források az alattuk álló legalsóbbrendű népelemmel együtt falusi kúnoknak és jászoknak (*Cumani et Jazones rurales*) neveznek. A gyalogos székelynek megfelelő legalsóbb társadalmi réteget a kúnkapitányok és jászkapitányok birtokain familiárisi vagy jobbágy-szolgálatban élő s idővel a közadókkal is megrovott falusi kúnok és jászok alkották. A XV. század folyamán ez a szegényebb népelem mindinkább alászáll a paraszt-jobbágyság színvonalára felé s ugyanekkor kísérletek történtek a pásztorkodó és törpebirtokos falusi kúnok földesúri hatalom alá vetésére is. Ezek a kísérletek gazdasági tekintetben jobbra eredménnyel is jártak, de inkább familiárisi, semmint jobbágyi viszony kialakulására vezettek. A falusi kúnok és jászok nem veszítették el korábbi szabadságjogaikat. Habár egyrésztük adófizetővé lett, általában katonáskodó népelem maradtak s a végleges megtelepedés után a területi önkormányzatban is résztvettek. A székek (*sedes*) kapitányait a földbirtokos kúnkapitányok s a földműves és pásztorkodó falusi kúnok közösen választották, a székülő esküdteket pedig részben, vagy egészben a falusi kúnok választották maguk közül.

Oláhok

A XIII. század derekán egytömegben betelepülő kúnokkal szemben az oláhok kisebb rajokban érkeztek Magyarország területére. Első csapataik a besenyő hatalom bukása után besenyő- és úz-töredékekkel együtt húzódtak be a délkeleti határvidékre s a magyar közigazgatás szervezetébe még be nem kapcsolt barcasági, fogarasi, szebeni, hunyadi és krassói végeken szálltak meg. Innét terjeszkedtek észak felé s a XII. század derekán nyári barangolásaik közben már az Erdélyi-érchegység, a Gyalui-havasok és a Biharhegység letelepítőit járták. A következő század elején tartósan is megtelepültek e részeken, de nagyobb számban még mindig csak a határvidéken laktak s hol a székelyek ispánjának, hol meg a szebeni ispánnak vezérlete alatt vettek részt a határszéli harcokban.

1241 után számuk egyszerre megnövekedett. A tatárjárás nagy rendet vágott Erdély és a Tiszántúl lakosságából; az erdélyi püspök és más birtokosok még évek múltán is panaszkodnak régi virágzó falvaik pusztulásáról, elnéptelenedéséről. Az Erdélyi-havasokon át betört tatár hadak gyors sikere pedig nyilvánvalóvá tette, mily nagy szükség van az addig megszállatlanul maradt erdős-hegyes határvidék népességének gyarapítására, védelmének újjászervezésére. Ezek az okok vezették a királyt és a birtokos urakat a Kúnország havaselvi részét is

uralma alá vető, lakosságát keményen adóztató és folytonosan hadb ahurcoló tatár hatalom előtt a kun vándorlás nyomában most már tömegesen menekülő oláhok kisebb-nagyobb csoportjainak betelepítésére. A havasi végekről hamarosan eljutottak Erdély északi vármegyéibe, Szörényből, Krassóból, Hunyad déli részéről a temesi, arad-zarándi és bihari részekre, hol II. András idejében — a vármegye néprajzi képét híven rajzoló Váradi Regestrum tanúsága szerint — még csak halvány nyomai mutatkoztak az oláh bevándorlásnak. Az 1285—1287. évi tatár becsapások után — nyilván a támadást visszaverő Aba Amadé nádor kívánságára — IV. László a védelmi harcban derekasan szereplő oláhok egy csoportját Máramarosba telepítette s így vetette alapját az ottani első oláh kolóniának.

A bevándorlás szakadatlanul tartott az Anjou-korban is. A Temes- és Cserna-folyóktól keletre a Barcaságig és a háromszéki székelység földjéig, az Erdélyi-havasoktól fel a Szamos és Körös völgyéig „új telepek“ (*novae plantationes*) hosszú sora keletkezett s a déli határszéleken e telepek egész oláh kerületekké dagadtak. A XIV. században népes csoportok jöttek Máramaros, Ung, Bereg vármegyékbe is, hova árpádházi királyaink nem nagy sikerrel csalogattak magyar és német telepeseket. I. Károly idejében egyik oláh telep a másik után tűnik fel ezen a vidéken s a benépesítés módjáról is tájékoztatnak a moldovai fejedelemség megalapítójává lett Bogdán máramarosi oláh vajda betelepítésének körülményei. A király megbízásából Jánki László kalocsai érsek tárgyalta Bogdánval ennek betelepítéséről Krassó várában, a Szörénység határán az 1334. év Mindszent napjától a következő 1335. év Nagyboldogasszony napjáig, tehát több mint háromnegyed évig. Nyilvánvaló, hogy a legelőkelőbb országos és egyházi főméltóságok egyike ily hosszú ideig nem foglalkozhatott valami apró-cseprő telepítés ügyével, hanem csak oly nagyobb, ezrekre rúgó népcsoport befogadásának kérdésével, melynek átvonulása új lakóhelyére és egyházi hovatartozása nehéz probléma elé állította a hatóságokat. Bizonyára e tárgyaláson dőlt el a havas-elvi fejedelmekkel rokonságban álló Bogdán leendő jogállásának, a kerületi vajdaság délvidékünkön ismeretlen intézményének kérdése is. E telepítés méreteit világítja meg Bogdán későbbi moldovai szereplése is. Népe elég nagyszámú, hatalma elég erős volt, hogy — bár egyrésze Máramarosban maradt — a magyar király többi oláhjainak és határvidéki vármegyéinek haderejével dacolva, függetlenségét kivívja.

Az ország belsejében *kenéz* és *vajda* néven szereplő telepés-bíráik (soltészeik) vezetésével vármegyei területre telepített oláhok, más szabad telepések módjára illeszkedtek be a társadalom és közigazgatás szervezetébe s a XIV. század folyamán azokkal együtt olvadtak be az egységes jobbágy-paraszti osztályba. Nem így a határvidéken. Ott a királyi hatalom katonai

célokra használta fel a keleti végeket még mindig nyugtalanító tatárok szokásait és harcmodorát tapasztalatból ismerő s a tatároknak esküdt ellenségét látó, nyers erkölcsű, bosszúra éhes és a hegyvidéki cselvető harcra kiválóan alkalmas havasi pásztornépet. E hivatásukhoz képest szélesebbkörű önkormányzatot biztosított számukra s a Balkánról magukkal hozott társadalmi és közigazgatási szervezetüket érintetlenül illesztette be a magyar határvidéki közigazgatás szervezetébe. A temesi és krassói oláhok a Szörényi bán, majd meg a temesi főispán, a hunyad-, szeben-, fogaras-, brassóvidékiek az erdélyi vajda, a máramaros-ung-beregi telepések a vármegyei főispánok hatósága alá kerültek, a nemesi vármegye autonóm hatóságának azonban nem lettek alávetve. A délvidéken egy-egy királyi várral a központjukban külön oláh kerületek (*districtus, provincia valachicatis*) keletkeztek s e kerületek népe az illetékes királyi főtisztviselőt — a bánt, vajdát, főispánt — helyettesítő magyar várnagyok állandó felügyelete és ellenőrzése mellett működő s a nemesi vármegye kormányzatára emlékeztető kerületi önkormányzatok hatósága alá tartozott. A fogarasi, omlási, hátszegi, jófői, dévai, hunyadi, borzafői, krassófői, kövesdi, miháldi, almási, lugosi, komjáti, turdi, ikusi, zsidó vári, béli, zsupáni, suggyai és világosvári oláh kerületekben a várnagy oldalán tizenkét esküdt kenéz látott törvényt. Fontosabb kérdések felmerülése esetén maguk a főméltóságok, vagy nevükben a várnagyok tartottak a vármegyék nádori közgyűléseihez hasonló egyetemes törvénylátó gyűléseket (*generális congregatio*), hol a kenézi széket az oláh köznépből választott esküdt székülökkel egészítették ki. Az északkeleti határon megtelepedett oláhoknak még kiterjedtebb önkormányzatuk volt. Itt Nagy Lajos uralkodása idejében magyar várnagyok helyett a vármegyében lakó összes oláhok által választott máramarosi, ungi, beregi vajdák álltak az önkormányzat élén; ilyen vajda volt Moldovában is Drágos és Szász, mielőtt Bogdán a független oláh vajdaságot megalapította volna.

A régen kialakult országos szervezetbe organikusán beilleszkedő oláh kerületi közigazgatás hatósága minden ottlakó oláhra kiterjedt, az autonóm hatalom azonban egy osztálynak, a kenézeknek kezében volt. Ezek a — személyneveikből, a kenézi intézmény bolgár-szláv eredetéből és bolgáriai, havaselvi analógiákból következő, jobbára bolgár, szláv, kúnbesenyő eredetű — kenézek (*kenezii valachi*) a pásztorkodó oláhok egy-egy települő csoportjának, közösségének bírái, katonai és közigazgatási előjárói voltak s maguk már földműves gazdálkodást folytattak. A betelepüléskor ők egyezkedtek és állapodtak meg a királyi közegekkel a település feltételei tekintetében, ők hajtották és szolgáltatták be a szállásuk körzetébe, vagyis kenézségükhöz tartozó szabad pásztornéptől járó ötvenedadót, ők gondoskodtak teljes felelősség mellett a vállalt

katonai kötelezettségek pontos teljesítéséről. Magyar jogfelfogás szerint tehát katonáskodó familiárisok felett rendelkező királyi hűbéres vitézek voltak. Kenézségük kezdetben ideiglenes jellegű, bármikor visszavonható és másra átruházható királyi hűbér volt s ebben különbözött a kún szálláskapitányok örökhűbér-jellegű kapitányságaitól. Mivel azonban a királyi hűbérúr ritkán, leginkább csak hűtlenség esetében, élt visszavonási jogával, a kenézi tiszt örökössé lett a telepítő kenézek családjában s ezek — a kúnkapitánvi családokhoz hasonlóan — születési nemességként helyezkedtek el az oláh társadalom felső szintjén. Az örökhűbéres nemesi osztállyá alakuló kenézekkel szemben közoláhnak (*valachus populanus*) nevezett, nyaranta a hegyekben legeltető, télvíz idején a kenézek szállása körül kialakult kezdetleges falvaiba visszavonuló szabad pásztornép — a sátorlakó falusi kunokhoz hasonlóan — kenézségenként megállapított számban katonáskodott és mintegy földbérül birkaszaporulata ötvenedrészében, más állatok szaporulatának tizedében vagy más kulcs szerint meghatározott földesúri terményadót fizetett, de minden más adózás alól mentesítve volt. A kenézek hűbérbirtokán dolgozó legalsóbb népelem, melyet a pásztorkodó *oláh*val szemben *románnak* (*rumin, rumun*) is mondtak, más földesúri jobbágyok módjára adózott urának és a kerületi vár várnagyának.

A rétegeződés hasonló a kánokéhoz és jászokéhoz s a fejlődés is hasonló irányt vett. A kenézek — akárcsak a kúnkapitányok — hűbérük örökös birtokká változtatására, a nemesi rang és nemesi jogok megszerzésére törekedtek s e törekvésük támogatásra talált a megtérítésükön fáradozó központi hatalomnál. Különösen Nagy Lajos fejtett ki itt is, mint mindenütt, nagy buzgalmat a térítésben s a siker érdekében kiváltságok osztogatásától sem tartózkodott. Némely kerületekben — így a hátszegi, karánsebesi, lugosi, miháldi (mehádiai), komjáti distriktusban — a katolizálás előfeltételévé lett minden kenézi adománynak, sőt utóbb az ottlakásnak is, minek ellenében e kerületek kenézei a XIII. századi nemes serviensekéhez hasonló nemes-kenézi rangot kaptak. Másutt egyéni térítés folyt s az oláh nyelvet könnyen elsajátító olasz minoriták céltudatos térítómunkája hamarosan nagy eredményekkel járt. A jórészt bolgár-, szláv-, kúneredetű s most katolikus hitre tért kenézek sorra egyéni adományul szerezték meg és vették birtokukba kenézi hűbérbirtokukat. A korábban kenézi hatóságuk alá tartozó köznépet — a szabad pásztorokat csakúgy, mint a földműveseket — földesúri hatóságuk alá vetették s már mint magyar nemesek beolvadtak, felszívódtak a magyar köznemességbe. A kenézszármazású törzsökös magyar főnemesi és köznemesi nemzetségek hosszú sorának — a béltelki Drágfi, malomvizi Kendefi, geriistyei Gerliczi, karánsebesi Fiáth, kisilosvai Ilosvai, nagyilosvai Kisfalusi, bilkei Lipcsei, dolhai Pet-

rovai, ruszkovai Dolhai, apasai Méhely, gyulafalvi Gyulafalvi, csulai Mór, nádasi Ungor, ponori Török, dobozi Dánfi, szaploncai Szapionczai, demsusi Morsinai, csolnokosi Csolnokosi, mutnoki Zayk és más családoknak — esete bizonyítja, hogy e beolvadási és magyarosodási folyamat mily gyorsan és alaposan ment végbe. A korai településű kenézcsaládok ivadékaik közül csak kevesen — így az apasai Mihály, apasai Vlád, saji Mán, petrovai Biláskó és más családok — maradtak meg, vagy tértek vissza később környezetük hatása alatt oláhoknak. A többség elmagyarosodott. Asszonyaikat többnyire magyar családokból vették: az Uosvai család első ízein Dávidházi, Komlósi, Kende, Nagymihályi, Tibai, Morvai (Rákóczi), Semsei, Nádasi leányok nevével találkozunk. A társaséletben, megyei közéletben, katonai életben magyar környezet hatása alá, hitéletükben magyar káptalanok iskoláiban nevelt, magyarul prédikáló, oktató, gyóntató magyar papok gondozása alá kerültek. A birtokos úrrá és magyar nemessé lett kenézivadékokat a korábbi osztálykülönbségen túl a nemzetiségi és vallási különbség mély szakadékaival választották el a földesúri hatósága alá került köznéptől s ez feltartóztatlanul süllyedt alá a paraszt-jobbágyok színvonalára, oly korban, mikor már az egész jobbágyosztály a fokozatos gazdasági süllyedés útját járta. Hasonló sors jutott osztályrésztül a nemesi rangot nem nyert kenézek ivadékainak is, kiknek tisztsége hovatovább a telepesbírák (soltészek), majd meg a közönséges falusi jobbágybírák tisztének színvonalára hanyatlott alá.

Rutének

A máramaros-bereg-ungmegyei oláh telepítéssel egyidőben, a XIV. század elején indult meg Máramaros tiszajobbparti részének s a szomszédos Bereg megye keleti felének benépesítése Halicsból és Podoiából érkező rutén pásztorokkal és földművelőkkel, kiknek ivadékaik azután a XVI—XVII. században nyugat felé Ung, Zemplén, Sáros vármegyék korábban magyarul lakta vidékeire is áthúzódtak s ott a Garam- és Vág-völgyön át keletre áramló és egészen az Erdős-Kárpátokig hatoló tótokkal találkoztak. Ezek a rutén települők életmódjuk és kultúrájuk tekintetében közel álltak az oláhokhoz, de betelepítésük gazdasági s nem katonai céllal történt. Ehhez képest oly autonóm szervezetük sem alakult ki, aminő az oláhoknál a délvidéki *kerület* és az északkeleti *vajdaság* volt. A ruténeket éppúgy, mint a nyitrai és zólyomi részokről keletre húzódozó tótokat és a felvidékre Lengyel-, Cseh-, Morvaországból szórványosan bár, de elég nagy számban érkező s utóbb a tótságba felszívódott telepéseket a földesurak földműves és pásztorkodó jobbágyokul hozták addig míveletlen, lakatlan vagy elnéptelenedett uradalmaikba. A köznéptől elkülönülő, előkelőbb társadalmi rétegük nem lévén, mindenestül a szabad jobbágyosztály keretében helyezkedtek el s később is a jobbá-

gyök sorsában osztoztak. Legfeljebb soltészek részesültek más telepítő soltészekéhez hasonló örökös falusi bírói kiváltságban.

Németek

A székely, kún és oláh társadalomban észlelt tagozódáshoz hasonló folyamat indult meg a XIV. században az északi és délkeleti végeken zárt tömegben élő erdélyi szászok társadalmában is. A nagyobb forgalmú községeknek fallal körülvett kereskedő városokká alakulásával egyidőben kialakult területi szervezetben székbírói (*Stuhlrichter*) tisztet viselő, valamint a vagyonosabb városlakó polgárok körében itt is megindult a tisztségek örökössé tételére és a közösség adókötelezettségétől mentesített birtok szerzésére irányuló törekvés. A XIV. és XV. században az erdélyi Királyföldön lépten-nyomon találkozzunk örökös „grófi“, vagyis székbírói családokkal, melyek a székely főemberekhez és kúnkapitányokhoz hasonló arisztokrácia színében tűnnek fel. E fejlődésben minden előfeltétele adva volt a szász társadalom tagolódásának, de a szász közösségek minden polgárának egyenjogúságát biztosító ősi kiváltságok s az ezek védelmére minden eszközt felhasználó közösség ereje útját vágta az osztályok kialakulásának. A szász közösség társadalmá a városi polgársáéhoz hasonlóan a polgári jogegyenlőség alapján fejlődött tovább s a kebelükben később keletkezett társadalmi és jogi különbségek szintén városi természetű, gazdasági tényezők hatása alatt jöttek létre. A szász közösség joga egyébként is lényegesen különbözik a székely és kún jogoktól. Míg ezek kizárólag katonáskodó népelemek voltak s ehhez képest az alsóbb nemesség és serviens vitézek színvonalán helyezkedtek el, a szászok, más földműves telepésekhez hasonlóan, pénzzel adóztak, földbért fizettek a királyi földesúrnak s csupán mérsékeltbb katonai szolgálatra, illetőleg közösségenként meghatározott számú katonák hadbállítására voltak kötelezve. Még világosabban domborodik ki az önkormányzatnak s az egész társadalmi és jogrendszernek ez a városi jellege a huszonnégy városi közösség keretében élő szepesi szászoknál.

A keleti határvidék benépesítésével párhuzamosan, de szinte teljesen észrevétlenül lepték el a XIV—XV. században a korábbi osztrák-magyar háborúskodások idejében hadszíntérül szolgáló s emiatt elnéptelenedett nyugatmagyarországi határvidéket a bajor és osztrák földről beszivárgó bajor-német telepések, a mosonmegyei *heidebauer*ek, soproni *ponzichierek*, vas- és zalamegyei *hiencek* ősei. Betelepedésük közel kétszázados lassú beszivárgás útján ment végbe s ehhez képest náluk különleges társadalmi vagy önkormányzati szervezet nem alakult ki. A ruténekhez, északkeleti tótokhoz, valamint a zárt tömegekben élő északnyugati tótsághoz és Dráva-Száva-közi szlovénséghez hasonlóan a magyar földbirtokszervezetben élő jobbágyosztály keretébe illeszkedtek be.

Az Anjou-királyoknak és udvari főnemességüknek nagyszabású telepítő akciójával jutott befejezéshez az egykori gyepüntúli határterületek benépesítésének és gazdasági hasznosításának kétszáz év előtt megindult, de a tatárjárás és a belső harcok pusztításai miatt több ízben megszakadt folyamata. A honfoglaláskor a népesség csekélyebb száma miatt, de honvédelmi okokból is lakatlanul hagyott határvidéken a változott viszonyoknak megfelelő honvédő katonai szervezet épült ki s a korábban gyümölcsözetlenül heverő egész határvidék bekapcsolódott a magyar gazdasági szervezetbe. A királyság teljes felkészültséggel nézett a jövőben kelet és nyugat felől várható ellenséges támadások elé. A nagybirtok előtt tág perspektívái nyíltak meg gazdasági ereje s vele politikai hatalma növelésének. Nemzetpolitikai szempontból azonban az idegen bevándorlók tömeges betelepítése egyértelmű volt a kései századokban oly sok gondot és bajt okozó s legutóbb az ország megcsönkítésre vezető nemzetiségi kérdés csiráinak elültetésével.

Nemzetiségi elemek korábban is laktak Magyarországon, de ezek a százados fejlődés során csekély kivétellel teljesen felszívódtak az államalkotó és uralkodó magyar népbe s beolvadásuk az egészséges vérkeveredés frissítő erejével hatott nemzeti egyéniségének fejlődésére. Az egész tömegükben magyarrá, sőt a fajfenntartás erős oszlopaivá lett székelyekről, kunokról, jászokról s egyéb szórványosan betelepült keleti — besenyő, úz, bolgár, tatár — elemekről nem is szólva, a honfoglaláskor itt talált pannón-szlávok, bolgár-szlávok s egyéb néptörödékek mindenestül beolvadtak a magyarságba. Ugyané sorsra jutott az Árpádok idejében szórványosan betelepült nyugati jövevények többsége is. Nyelvüket, nemzetiségüket csak az északnyugati részekben élő s mindig újabb és újabb szláv betelepülőkkel gyarapodó nyitrai szlovének vagy tótok, a Dráva-Száva-közén Pozsegától nyugatra lakó szlovének, a XII. században betelepített erdélyi és szepesi szászok s a városi önkormányzatokban német jog szerint elszigetelten élő németek tudták megőrizni. Ezek az országban szerteszórt nemzetiségi közösségek csupán kis szigetek voltak a belső területről a folyóvölgyeken át már a XIII. század elején a természetes országhatárokig terjeszkedő magyar tengerben.

A Dráva-Száva-közének nyugati felében a magyar települések határa a Kalnik-, Bilo- és Papuk-hegységek alkotta vízválasztó-vonal, Pozsegától keletre a Száva, Tiszántúl az Alduna Zimonvtól Báziasig terjedő szakasza volt. Nyugaton csak egy keskeny sáv maradt megszállatlanul az országhatáron. Északnyugaton a Modor-Nyitra-Losonc-vonalig minden magyar volt és nagy számban éltek magyar várjobbágyok (köz-nemesek) és telepések Zólyom, Turóc, Liptó, Észak-Gömör és Szepes folyóvölgyeiben is, a tótok és szepesi szászok sűrűbb

lakótelepei közé ékelődve. Északkeleten Sáros megyét szász és vallón vendégeken kívül Heves és Abaúj vármegyéből kirajzó magyarok népesítették be. Magyarok laktak a szomszédos Abaújvár, Zemplén s gyéren bár, Ung és Bereg megyékben is, mielőtt a nyugatról jövő tótok, az idetelepített havaselvi oláhok és halicsi rutének első csapatai megérkeztek volna. Erdélyben a besztercevidéki és királyföldi szászokat egymástól elválasztó székelymagyarok a két Küküllő vidékéről már a XII. században keletre húzódva, a keleti határhegység déli szakaszáig hatoltak s a Szamos és Maros, valamint mellékfolyóik völgyén sűrű egymásutánban követték egymást a magyar lakótelepek. Csupán az Erdélyi-havasok és az anyaországot Erdélytől elválasztó hegyvonulat kietlen vidékét nem szállták meg az uralkodónépból kelet felé rajzó csapatok, de minden előfeltétel adva volt, hogy a XI. század vége óta oda szórványosan bevándorló oláh lakosság az erdélyi bolgárszláv, orosz, besenyő és úz töredékek módjára hamarosan elmagyarosodjék.

A határvidéki szász telepek lakóin, az északnyugati tót-szágon, Szlavónia népén és az ország szívében autonóm életet élő német városi közösségeken kívül valamennyi nemzetiség a teljes elmagyarosodás útján haladt, mikor a tatárjárás és a századforduló belső küzdelmei, majd pedig az 1347 és 1350 közt dúló borzalmas pestisjárvány nyomán kelt pusztulás útját vágta az etnikai egység kialakulásának. Az évtizedeken át tartó harcból és a fekete halál pusztító tüzéből nagy vérvesztéssel kikerült magyarság számára még mindig többszörös túlsúlyban volt az összes nemzetiségek fölött, de a pusztulás nyomán lakatlanná vált összes területek s a kezdetől fogva lakatlan határszéli hegyvidék benépesítésére már nem volt népfölöslege. E hiányzó fölösleg pótlására jöttek az oláhok, rutének, északi szláv és bajor telepések az országba. Betelepülésük nem látszott aggályosnak, csak később vált azzá, mikor az újra fellángoló belső harcok, majd a török háborúk és a hódoltság emberpusztító századaiban a védtelen síkvidéken lakó magyar nép ezrével pusztult és veszett, mialatt az őt immár köralakban övező határvidéki nemzetiségek nemcsak a pusztulás ily mértékét kerülték el hegyeik védelme alatt, hanem mindig újabb és újabb bevándorlókkal, sőt a telepések közt addig nem is szereplő, új nemzetiséggel, a szerb-vel, gyarapodtak. A XIX. század nemzetiségi problémájának gyökerei ebbe az időbe, a XV—XVI. századba nyúlnak vissza, de a magyarság fölényes túlsúlyát veszélyeztető s a közép-korban színmagyar területeknek vegyes lakosságú, vagy nemzetiségi területekké alakulását előidéző fejlődés előfeltételeit a tatárjárás óta követett XII—XIV. századi telepítőpolitika teremtette meg, mikor királyaink a tatárvesz előtti gyakorlattal szakítva, nyugati bevándorlók és fajrokon keleti elemek

behozatala helyett az ország közvetlen szomszédságában nagy tömegben élő, de a magyarságtól görög-szláv kultúrája miatt igen távol álló szláv és oláh népek tömegesen útrakelt népes csoportjainak nyitottak kaput.

A telepítő királyok IV. Bélától Nagy Lajosig nem láttak, de nem is láthattak veszedelmet a gazdasági és katonai szempontból egyaránt kívánatosnak tetsző bevándorlásban. A nemzetiségi kérdés jelentőségének felismeréséhez e kornak még nem volt érzéke. A faji és nemzeti öntudat korántsem hiányzott a középkor s még kevésbé az újkorba átvezető XIII. és XIV. század emberéből. De ez az öntudat nem terjedt a nemzeti egység és az egynyelvűség fontosságának felismeréséig. Ha az állam, helyesebben királyság nemzetközi helyzetét, az országon belül az uralkodó faj felsőbbségét és politikai túlsúlyát s a nemzettel — a rendiség szellemében — egynek tartott birtokos osztályok nyelvi és etnikai egységét biztosítva látták, az alsóbb néprétegek nemzetiségi, faji és nyelvi hovátartozásával vajmi keveset gondoltak. Az uralkodó osztályok — mint később mondták: a politikai nemzet — szempontjából fontos volt, hogy idegenek az országban ne hatalmasodjanak el, de hogy a birtokaikon élő s nekik adózó nép, e politikailag merőben súlytalan tömeg milyen nemzetiségű, avval nem törődtek, sőt inkább rendén valónak találták, hogy a jobbágnép közt sok az idegen. Hiszen már Kézai Simon s az ő művét átíró későbbi történészek nyomán Verbőczy is azt tanította, hogy magyar ember csak a nemesi közösség fegyverre hívó parancsának megvetése miatt, büntetésképpen süllyedhetett paraszti sorba, míg a nemzetiségek — akár hadifoglyok, akár hódolt népek, akár önként bevándorlók ivadécai — természetesen élnek ily helyzetben. Másfelől a műveltségnek igen alacsony fokán élő köznépből is hiányzott a nemzetiségi öntudat. Az urat nem nemzetisége, hanem, embersége szerint ítélték meg s ha az idegen nyelven beszélő úrnál jó bánásmódra találtak, szívesen hajoltak szolgálatára; a nemzetiségi és nyelvi különbség semmiféle nyomasztó érzést nem váltott ki belőlük.

Ahol mégis nemzetiségi színezetű összeütközések nyomaival találkozunk, azok sem a faji különbségre, hanem gazdasági, politikai és legelsősorban vallási ellentétekre vezethetők vissza. A király és a birtokos osztályok égetően fontos problémát láttak a hitegységnek, a magyar katolikus egyház kizárólagos uralmának biztosításában. A pogány, muzulmán, ó-hitű köznép viszont a hívők komoly meggyőződésével ragaszkodott ősei jónak és helyesnek ismert hitéhez s idegenül fordult el a „magyar vallástól“ A XIV. században azonban a régebben itt lakó népelemeknél megtört az ellenállás ereje. A XIII. században még nagyszámú muzulmánok — izmaeliták, szere-

csenek — ivadékai s a maguk „tatár hite“ mellett egy századon át mereven kitartó kunok és jászok megtértek és még az oláhság körében is szép sikerekre vezetett Nagy Lajos missziós tevékenysége. Ez az akció az oláhság elmagyarosodására, vagy legalább is a havasontúli rokonoktól való lelki elszakadására vezethetett volna. De Lajos halála után a térítő akciónak végeszakadt, az ó-hit részére nagy engedményeket tettek s az állandósult valláskülönbség mély szakadékot vont a különböző kultúrkörhöz tartozó katolikus magyarság és ó-hitű oláhok közé. Ez a szakadék mélyült korunkban oly éles nemzeti-ségi ellentété, aminő a katolikus tótság és a később uniált rutének körében a velük egy kultúrkörhöz tartozó magyarokkal szemben sohasem tudott gyökeret verni.

Birtokmegoszlás

A földbirtok területi megoszlásáról nincsenek adataink, de azoknak nem is volna nagyobb jelentőségük, mert a vagyon mértékéül még e korban sem a földesúr tulajdonában levő föld területe, hanem a hatósága alá tartozó lakott helységek és azok népességének száma szolgált. A földesúr saját gazdasági kezelésében — a legszegényebb, egy-két telkes, jobbágytalan nemesek kisbirtokáról nem szólva — kevés föld volt. A majorsági (kúriális) gazdálkodás a közép- és nagybirtokon még csak kivételképen fordult elő s ha a kolostorok, nemesi kúriák és kastélyok körül itt-ott már folyt is némi gazdálkodás a familiárisokból kikerült tisztek vezetése alatt s a házi cselédek, szolgák munkájával, e gazdálkodás méretei nem igen haladták meg néhány jobbágyteleknyi föld mértékét s legtöbbször csak a házi szükségletek ellátására szolgáló kisebb kertgazdaságról és az úri istállóban tartott állatok szükségletét fedező rétgazdaságról lehet szó. A termelés általánosan elfogadott formája a jobbágygazdálkodás, helyesebben a jobbágygazdaságokon nyugvó adógazdálkodás volt. Erről pedig megbízható képet kapunk negyvenhat magyarországi, hat erdélyi és egy szlavóniai vármegyének, vagyis az ország négyötöd-résznének a helységek és várak birtoklására vonatkozó adataiból.*

* Az itt következő birtokstatisztikai táblázatnak az összes helységek számát adó első számszlopa a Hunyadi-kori állapotot tünteti fel, de az Anjoukor végére is ráillik. Igaz, hogy 1386 és 1490 közt a délkeleti és keleti részen többszáz oláh és szerb telep keletkezett, de az így előállt szaporulatot bőségesen ellensúlyozta a belső harcok, huszita-háborúk és török hadjáratok nyomán szenvedett veszteség, a déli végek és a Felvidék sok népes falvának teljes pusztulása. Mivel a falvak mintegy 10—15%-ának birtokosát nem ismerjük s ezek egy része kétségtelenül nagybirtokos volt, a jobbára kivétel nélkül nagybirtokon keletkezett új telepek hozzászámításával egy hibaforrást küszöböltünk ki. Az egyes birtokoskategóriák — király, egyházak, világi nagybirtokosok — birtoklására vonatkozó számok természetesen Anjou-kori adatokon alapulnak.

Országrészt	Összes ismert	Király	Egyházak	Világi urak	Összes nagybirtokosok	Királyi	Egyházi	Világi	Az egész
		Királyné	tulajdonában lévő			nagybirtok arányszáma			
	helységek (városok, falvak) száma					a helységszám %-ában			
Dunántúl, Baranya nélkül.....	5155	387	1250	1569	3206	7·5	24·2	30·4	62·1
Dráva-Száva-köze Baranyával, Varasd nélkül	4467	224	353	2159	2736	5·0	7·9	48·3	61·2
Maros-Alduna közének keleti része (Temes, Krassó, D.-Arad, Hunyad)	2175	1034	27	497	1558	47·5	1·2	22·8	71·5
Kelet (Torda, Küküllő, Kolozs, Szolnok, Doboka, Máramaros, Bereg megyék)	1262	340	68	530	938	26·9	5·4	42·0	74·3
Északkelet és Észak ..	2860	217	288	1197	1702	7·6	10·0	41·8	59·4
Tiszántúl és Tisza-Duna-köze a Kúnság és Jászság nélkül	3738	403	396	940	1739	10·7	10·5	25·1	46·3
Összesen kb. 243,000 km ² területen.....	19657	2605	2382	6892	11879	13·3	12·1	35·0	60·4

	Király és Királyné	Egyházak	Világi nagybirt.	Közép- és kisbirt.	Összesen
Helységek száma	2,605	2.382	6 892	7.778	19.657
%-ban	13·3	12·1	35·0	39·6	100

A hozzávetőleges országos számarányt közvetett következtetéssel állapíthatjuk meg a várak számából, alapulvéve a négyötöd rész országterület adataiból merített ama megfigyelést, hogy a királyi birtokon — a szabad városokról nem szólva — átlag 17, az egyházi birtokon 58, a világi nagybirtokon pedig 25 helység esik egy várra.* Az eredmény:

	Király és Királyné	Egyházak	Világi nagybirt.	Közép- és kisbirt.	Összesen
Helységek száma	3.350	2.650	7.300	8.600	21.900
%-ban	15·3	12·1	33·3	39·3	100

* Ezt a nagy tetsző eltérést a háromféle nagybirtok eltérő gazdasági rendszere okozta. A királyi gazdaságok az Anjou-korban már kivétel nélkül váruradalmak voltak, csupán a király földesúri hatósága alá tartozó jász-kún területen nem álltak várak. Az egyházi birtokosok közül viszont csak a püspökök és bencés apátok tértek át a várgazdálkodás rendszerére, a többiek — káptalanok, szerzetesrendek — többnyire megmaradtak a régi mezői gazdálkodás rendszere mellett, a világi nagybirtokosok közül pedig a kevésbé tehetőseknek — 270 közül 150 családnak — egyáltalában nem volt vára.

Az eredményt igazoló adatok itt következnek:

Országgrész	Terület km ² -re kikerekítve	v á r a i n a k s z á m a					Egy vár átlagközrete	
		Királyi városok	Király	Egyházak	Földesurak	Összes nagy- birtokok	km ²	kat. hold
<i>Délvidék</i> (Baranya, Valkó, Szerém, Pozsega és száváninnyi Szlávia)	30'000	2	21	16	91	130	230	35'000
<i>Nyugat és Északnyugat</i> (Zala, Vas, Sopron, Pozsony, Nyitra, Trencsén, Túróc, Liptó)....	33'000	5	53	7	44	109	302	45'500
<i>Észak és Északkelet</i> (Nógrád, Gömör, Szepes, Kis-Hont, Borsod, Abaúj, Torna, Sáros, Zemplén, Ung)	32'000	8	23	4	65	100	320	48'000
<i>Dunavidék</i> (Zólyom, Bars, Hont, Esztergom, Komárom, Győr, Moson, Somogy, Tolna, Veszprém, Fejér, Pilis)	35'000	11	18	7	34	70	500	75'500
<i>Alföld</i> (Pest, Solt, Bodrog, Bács, Keve, Torontál, Csanád, Csongrád, Békés, Ny.-Bihar, Szabolcs, Külső Szolnok, Heves, Jászság, Nagy- és Kis-Kunság)	62'000	1	7	5	17	30	2066	312'000
<i>Tiszántúl</i> (É.-Arad, Zaránd, K.-Bihar, Kraszna, Szatmár, Közép-Szolnok, Ugocsa) ..	30'000	0	10	3	13	26	1153	174'000
<i>Marosentúl</i> (D.-Arad, Temes, Krassó, Hunyad)	21'000	1	41	0	10	52	403	61'000
<i>Erdély</i> (Belső-Szolnok, Doboka, Kolozs, Torda, Fejér, Küküllő, Szászföld, Székelyföld, Csík-föld nélkül)	35'000	17	17	4	19	57	666	100'000
<i>Határvidék</i> (Máramaros, Bereg, Beszterce, Csík, Fogaras, Árva)	27'000	2	6	0	0	8	3375	510'000
Összesen	308'000	47¹	196	46²	293	582³	529	80'000

Ha az egyes birtokoskategoríák földesúri hatósága alá tartozó helységek népességét is figyelembe vesszük, az arány méginkább eltolódik a király javára s a közép- és kisbirtok rovására, mert a 21.900 helység közül az Anjou-korban is vá-

¹ Fallal kerített szabad királyi városok s az erdélyi szász és székely szék-városok várai.

² E számban csak a katonai szempontból fontos és jól felszerelt várak foglaltatnak, mint Nyitra, Eger, Kalocsa, Bács, Pannonhalma, Pécsvárad, Leveld, Cikádor stb. A kisebb erődítésnek számító többi kolostort — így Zircet, Pilitstb. — mellőztem.

³ A Hunyadi-korból 682 várat ismerünk, melyek közül azonban 100 az

rosi kiváltságokkal rendelkező 687 város és mezőváros közül 292 s köztük a legnépesebb 49 szabad királyi város a király, 303 a világi nagybirtokosok, 92 az egyházi birtokosok földesúri, illetőleg adóztató hatósága alá tartozott. A falvak lakosságát a XV—XVI. századi adatok alapos mérlegelésével és minimális számítással átlagosan 120 lélekre, a magánföldesúri városokét, királyi mezővárosokét 500 lélekre, a szabad királyi városokét 1000 lélekre becsülve, a népesség szerinti statisztika következőképen alakul:

Birtokos csoport	Sz. kir. városok	Városok	Falvak	Lélekszám	
	s z á m a			kikerekítve	%
Király (királyné)	49	243	3056	540.000	18'5
Egyházak	—	92	2558	355.000	12'1
Világi { váruak ¹	—	282	5828	840.000	28'9
{ nagybirtokosok ² ..	—	21	1169	150.000	5'1
Közép- és kisbirtokosok ..	—	—	8600	1,035.000	35'4
Összesen:	49	638	21912	2,910.000 ³	100

A birtokos osztályok hatalmi egyensúlya

E kísérletképen megállapított lélekszámban bentfoglaltatik a maguk földjét művelő kisnemeseknek — az egykori várjobbágyok, udvarnokjobbágyok, prediálisok faluszámra nemesített ivadékának s a székely, kun, jász nemeseknek — népes rétege, legalább 30.000—40.000 család körülbelül 150.000 lélelkel. A jobbágybirtokon gazdálkodó jobbmódú középbirtokos nemesek számát a helységek birtoklására vonatkozó adatok alapján hozzávetőleg 10.000 családra, 40.000 lélekre tehetjük, míg a nagybirtokosság legalsó kategóriájába tartozó 4—10 falura rúgó birtokkal rendelkező, köznemesi családok száma mintegy 200-ra rúgott, két-háromszor annyi önálló háztartással és 2000—3000 lélelkel. A kis- és középbirtokos nemesség és a nagybirtokosoknak ez az alsó rétege a maguk hatalmas tömegével, nagy vagyonukkal és vármegyei autonóm osztályszervezetükkel megfelelő vezetés mellett komoly és számottevő hatalmi tényező volt, amelyet sem a központi hatalom, sem pedig az érdekeikben divergáló nagybirtokos urak nem hagyhattak számításon kívül. Károly király a század elején éppen erre az elemre támaszkodva vívhatta meg győzelmes harcát a hatalmaskodó tartományurakkal, a Hunyadiak ennek

¹ Mintegy 130 család, egyenként 8—260 helységgel és várbirtokkal.

² Körülbelül 200 család, egyenként 4—10 helységgel, várbirtok nélkül.

³ A XV. században az adózó jobbágyporták száma 200.000 és 400.000 közt ingadozott, tehát Nagy Lajos korában is minimálisan 300.000-re teendő. Egy telekre átlag 2 családot, egy családra mindössze 4 lelket számítva, 2,400.000 lélekszámot kapunk. Ehhez járul a jobbágylakosság 15—20%-ára tehető szolgál-, vagy zsellér-népség, körülbelül 360.000—480.000 lélel s a portális adó szempontjából számba nem jövő, külön privilegizált városi polgárság, mintegy 50.000 lélel. Az eredmény fedi a fent más úton nyert számot.

segítségével számolhattak le a maguk korának hatalmasaival s a XV. század elején rohamosan gyarapodó nagybirtok is az ő erejüket igyekezett kihasználni, mikor a familiáris-intézmény segítségével a köznemességnek mind szélesebb rétegeit hozta a maga hatalmától függő helyzetbe. Nagy Lajos nyugalmas korában pedig ez az egyszerű erkölcsű, közepes módú köznemesi elem szolgált biztos bázisául a társadalmi és politikai egyensúlynak, de egyszersmind a nagy lovagkirály merész és nagyvonalú hadiválalkozásainak is. A társadalmi osztályok hatalmi egyensúlyának szemszögéből nézve a köznemességhez kell sorolnunk az egyházi birtokosok egy részét is. A főnemesi származású és idegen főpapokat rokoni és baráti kapcsolataik az arisztokrácia érdekkörébe vonták, de odaszították a maguk családjának emelésére törekvő köznemes-főpapok is. Az egyházi vagyonnak a püspökök kezén levő felét így a főnemesi vagyonhoz kell számítanunk. A káptalani és rendi uradalmak azonban az Anjou-korban még a nagybirtokos urak hatalmát ellensúlyozó gazdasági és katonai erőtényezők. Az egyházi vagyomból rájuk eső rész — az ország földbirtokállományának mintegy 6%-a — az uradalmak egy részének nagy kiterjedése ellenére is a középbirtokhoz számítandó, annak erőt gyarapította.

A nemzeti földvagyon 35%-át kezükben tartó nagybirtokos főurak és főpapok, másrészt a földvagyon 46,5%-át birtokló nagy-, közép- és kisbirtokos köznemesség és papság között az egyensúlyozó szerepét a föld és adózó nép 18,5%-a fölött földesúri hatalommal rendelkező királyi váruradalmak töltötték be. Szent István királyságában a többi magánhatalmak összességét meghaladó királyi magánhatalom ellensúlyozta a nemzeti szervezeten belül rejlő centrifugális erőt, ez biztosította a közhatalom túlsúlyát s a király kizárólagos politikai tekintélyét. Az Anjouk már nem rendelkeztek ily túlnyomó magánhatalommal, de még mindig elég erejük volt a királyi magánhatalmat együttvéve négyszeresen felülmúló többi hatalmi tényezők egyensúlyozására, a legerősebbek túlnövekedésének megakadályozására s a maguk közjogi hatalmának és tekintélyének biztosítására. Láttuk, miképpen törték meg a királyi hatalom és tekintély rovására feltörő nagybirtokos arisztokráciát, miképpen segítették elő a nagybirtokot ellensúlyozó köznemesi és polgári társadalom megerősödését s miképpen osztották meg a közhatalmi funkciókat az egyes osztályok között. Egyensúlyozó hatalmi politikájukra mégis a nagybirtokos főnemességgel szemben követett eljárásuk veti a legélesebb fényt.

Az Anjouk egyensúlyozó politikája

Károly és Nagy Lajos minden eszközzel elősegítették a nagybirtokos főnemesség gazdasági hatalmának és ezzel arányos katonatartókéességének gyarapodását. De gondjuk volt rá, hogy az új arisztokrácia a maga számottevő hatalmával ne

járjon önálló utakon, hanem egész erejével a királyi hatalom súlyát növelje. A vármegyék eladományozásának törvénytelen szokásával végleg szakítottak. Néhány horvátországi örökös grófról nem szólva, egyedül az esztergomi érsek hagyományos örökös főispánságát ismerték el. Vármegyei, avagy éppen séggel tartományi méretű uradalmak keletkezésére sem adtak módot s ha egyik vagy másik főúrnak a hatalma valamely vidéken nyomasztóvá kezdett válni, szívesen segítették elő szomszédságában új magánhatalmak kialakulását. Az Alsó-Dráva két partján és a Szerémségben domináló Garai-Treutelnecsei-hatalmat az e vidékre telepített Újlaki Kont, majd a Horvátiak vagyonának növelésével ellensúlyozták. Erdélyben a Losonciak mellett a Szécsényieket és Lackfiakat juttatták számottevő hatalom birtokába. Ily egymást ellenőrző és ellensúlyozó magánhatalmakként tűnnek fel Hont-Nógrád-Gömör vidékén a Szécsiek, Szécsényiek, Bebekék és Kaplaiak, északra a Drugetek, Nagymihályiak, Czudarok, a bihari és szatmári részekén a Debreceniek, Báthoriak és Drágfiak, a délnyugati határon az Ostfiak, Kanizsaiak, alsólendvai Bánfiak és Szécsiek, nyugaton a nagymartoniak, Vöröskői Volfártok, Héderváriak, Nyitrában a Szentgyörgyiek és Újlakiak, az aradcsanád-temesi részekén a Telegdiak, Lackfiak, Himfiek és Pósa-fiak, Tolnában ugyancsak a Lackfiak és Becseiek, Körös megyében a Pekriek, Atyinaiak és Peleskeiek. Az Anjou-királyok folytonos birtokadományokkal mozdították elő a zászlós urak magánhatalmát korlátozó tekintélyes köznemesi uradalmak keletkezését s a magánhatalmak szertelen gyarapodásának útját keresztelte a tisztségek betöltésénél követett eljárásuk is.

A tartományok és vármegyék élére az ország távol-első vidékein birtokos urakat neveztek ki. A Dráva-Száva-közén és Nyitrában birtokos Újlaki Kont Miklós Erdélyben, majd a nyugati határmegyék élén hivataloskodott. A vas-zalai részekén otthonos Ostfiak és Kanizsaiak Szlavóniában és Macsóban jutottak báni tisztséghez. A györmegyei Hédervári Miklós Fejér és Tolna megyék főispánja volt. A Felső-Tisza két partján — Szabolcsban, Szatmárban, Abaújban és Borsodban — uraskodó Czudar Péter az északnyugati határmegyék, majd Szlavónia kormányát tartotta kezében. Az erdélyi vajdaságot és a keleti vármegyék főispánságát viselő Lackfiak, arad- és csanádmegyei ősi jószágaitól távol, a Dunántúl és ott is elszórtan kapták új birtokaikat: a Csáktornyái és osztrogói, fejkői, tátikai, rezi, simontornyai, döbröközi uradalmakat. A keleti ország részben évtizedeken át domináló Lackfi-hatalom ellensúlyozására Lajos a bánshoz tartozó déli vármegyékben hatalmas magángazdasági erőforrásokkal rendelkező Garai Miklóst küldte Macsóba bánnak. Mikor pedig másfél évtized múlva a nádori székbe emelt Garai hatalma kezdett aggasztóvá válni, Horváti János és Czudar Péter kormányzatára

bízta Macsót és Szlavóniát. Bár a kormányzatban állandóságra törekedett s jó híveihez nagyon ragaszkodott, gondja volt reá, hogy a tisztségviselő urak hivatalos hatalmukat állandó és erős magánhatalom alapítására ki ne használhassák s ezért — a Lackfiak és Szécsi Miklós esetét kivéve, akik trónraléptétől haláláig folyton zászlósúri méltóságokat viseltek udvarában — a megüresedett tisztségekre mindig újabb és újabb családok érdemes tagjait szemelte ki. Az öregebb Anjou udvarában, sőt még az ő első uralkodási éveiben is vezető szerepet vivő főnemesi családok részben már a trónváltozáskor, részben a nápolyi hadjárat után háttérbe szorultak az ifjú király hadseregében és diplomáciájában szerzett érdemeikért birtokkal, tisztséggel jutalmazott urak mellett, a következő évtizedben pedig ezek egy részével együtt végleg eltűntek a közszereplés színteréről és új családoknak adtak helyet. Mivel a tisztségviselő urak legközelebb álltak az adományok forrásához és legkönnyebben szerezhettek érdemeket ilyenek szerzésére, a személyek folytonos cseréje a főúri vagyonok és magánhatalmak egyenletes fejlesztésének lett eszközévé. A birtok- és tisztségadományozásnak ezt a nagybirtokosok hatalmát ellensúlyozó és egyensúlyozó rendszerét Nagy Lajos uralkodásának második felében a vidéki közigazgatás és kormányzat időleges központosítása tette még tökéletesebbé. Az Aranybulla eltiltotta a tisztségek halmozását, mert II. András bárói több vármegyére kiterjedő hivatalos hatalmukat használták fel vagyonuk és magánhatalmuk mértéktelen gyarapítására s erre támaszkodva tettek — sikertelenül bár — kísérletet tartományúri hatalom alapítására. A tilalom a nagybirtok szertelen elhatalmasodásának megakadályozására szolgált. Nagy Lajos ugyanezt a célt egészen más eszközökkel, éppen a tisztségek egyesítésével és az udvarba központosításával igyekezett elérni. 1351 után minsűrűbben fordult elő, hogy két vagy több vármegye főispánságát egy kézben, mégpedig többnyire zászlósurak kezében egyesítette. A hatvanas évek derekán már országszerte zászlósurak viseltek a főispáni méltóságot s közülük némelyek egész ország-részek fölött gyakoroltak kormányzóhatalmat, úgyhogy az egész birodalom kormányzatának és közigazgatásának összes szálai az udvarban, tíz-tizenkét zászlósúr kezében futottak össze. Az új rendszer közvetlen befolyást biztosított a királynak és kormányának a vidéki közigazgatásba, megkönnyítette a folytonos külországi hadviselés mellett fokozottan igénybevett hadügyi igazgatás munkáját és jótékonyan ellensúlyozta a helyi magánhatalmak öncélú törekvéseit. Másrészről e rendszer tagadhatatlanul a tartományúri hatalom csiráit rejtette magában s az egész országrészeket kormányzó főurakat szertelen hatalmi törekvésekre csábíthatta. De Lajos megfelelő biztosítékokkal vértette fel magát minden ily természetű meg-

lepetésekkel szemben. Személyi biztosítékul a kivételes hatalommal felruházott főurak személyes ragaszkodása és lovagi hűsége, tárgyi biztosítékul a király korlátlan kinevező és elmozdító joga szolgált. A tartományok és vármegyecsoportok élére Lajos a maga legfelsőbb udvari környezetéhez, lovagi társaságához tartozó, neki hálára kötelezett, személyes híveit állította, kik háborúban és békében számtalan tanúbizonyságot adtak odaadó hűségüknek és lelkes ragaszkodásuknak. S ha ezek közül valamelyik hűségében mégis megtántorodott és a lovagi törvényt megszegve királya bizalmával, tisztsége hatalmával visszaélt, miként Kanizsai István szlavóniai püspök-helytartó, majd Újlaki Kont Miklós nádor is tették, habozás nélkül elmozdította. A magánhatalmi erők ily céltudatos egyensúlyozásával sikerült az Anjou-királyoknak hatalmuk túlsúlyát és közigazgatásuk közhatalmi természetét biztosítaniuk. Ennek az ügyes politikának volt köszönhető, hogy a nagybirtokos zászlósurak, egész országrészekre kiterjedő hivatalos hatalmuk és tekintélyes magánhatalmuk ellenére is, mindvégig királyi tisztviselők, a központi hatalom hív közegei maradtak.

Az egyensúly megbomlik

A századforduló lázas mozgalmi után a nyugalom állapotába került társadalom a maga kiegyensúlyozott erőivel hatalmas, tömör pilléreként támasztotta alá az Anjouk királyságának egyre monumentálisabb méreteket öltő épületét. De Nagy Lajos utolsó éveiben repedések támadtak e pilléren. A társadalmi erők egyensúlya lassan megbomlott, a magánhatalmak egyike-másika fölibe emelkedett a többinek s a nagy király utolsó éveiben már előreveti árnyékát a főnemesi társadalom élére sodródott nagybirtokos urak végzetes küzdelme.

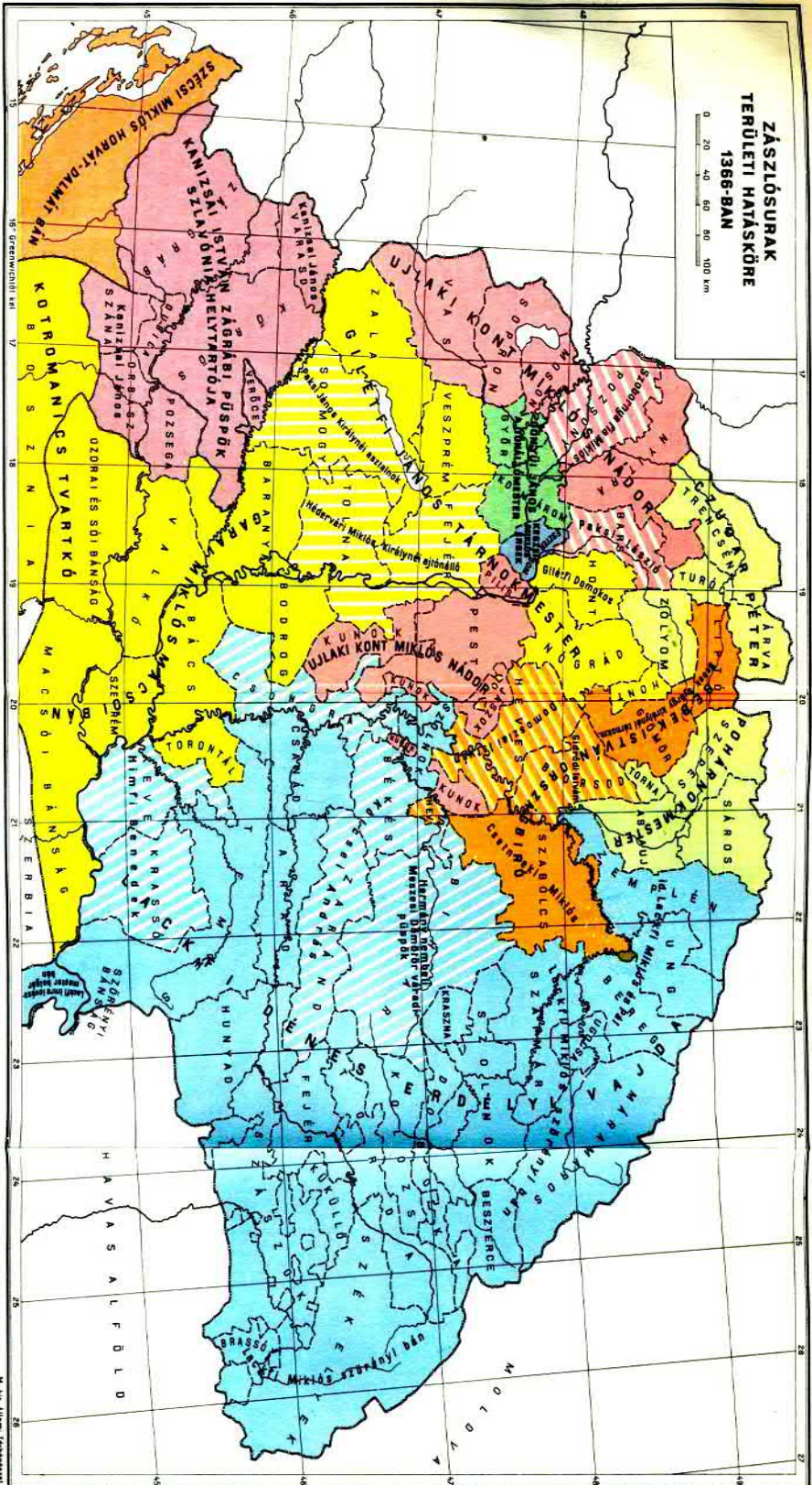
A legnagyobb vagyonok közül a Pekrieké 5 várral és 235 faluval, a Losoncziaké 7 várral és 100 faluval, a Nekcseieké 3 várral és 100 faluval, a Telegdié 1 várral és 60 faluval s a horvátországi Frangepán, Blagai (Babonics), Zrínyi (Subich), Korbáviai (Gusich), Nelipics családoké árpádkori eredetű volt. A többiek mind az Anjoukorban keletkeztek, vagy duzzadtak fel. Birtokosaik a két Anjou udvarában és kormányában hangadó főurak voltak. Nagy Lajos uralkodásának második felében azonban e főúri családok egy része már nem igen szerepelt a közéletben. A Szécsényiek, Drugetek, Peleskeiek, Treutelek, Nekcseiek, Atyinaiak, Komáromiak, Ostfiak, Nelepcefiak, alsólendvai Bánfiak háttérbe szorultak más emelkedő családok mellett s a vezető helyet a király lovagi társaságához tartozó katonafőurak fogták el.

A hirtelen magasbaszökő katonacsaládok leghatalmasabbika, 7 erős vár, mintegy 260 helység s a legnagyobb hivatali hatalom birtokosa a Lackfi-család volt. A családnak nevet adó Kerekegyházi Lack, a híres Kán-nembeli László vajdával

együtt tévesen hoztak az erdélyi Apor-nemzetséggel kapcsolatba, a dunántúli Hermány-nemzetség Arad és Csanád megyébe szakadt középbirtokos ágának sarja volt s Károly idejében tizenhat éven át viselte a székelyek ispánjának tisztét. Nyolc fia közül kettő ifjan halt el. Dénes szerzetesnek ment, de utóbb a kalocsai érsekségig emelkedett. A többiek fegyverrel szolgálták királyukat. ízig-vérig katonák, rettenthetetlen vitézek, tehetséges hadvezérek s a szó legnemesebb értelmében vett lovagok voltak. Ifjú királyuk oldalán egyforma lelkesedéssel és hűséggel küzdöttek végig annak minden hadjáratát; önálló működési körben pedig kiváló tapintattal és tudással oldották meg a legnehezebb hadvezéri feladatokat. A nápolyi háborúban mind az öten résztvettek, István fő vezér i minőségben. Endre apja hivatalának örököséként az országra törő tatárokon aratott döntő győzelmet, később Lajos helytartójaként működött a nápolyi tartományban, majd meg Macsóban harcolt a szerbekkel. Miklós a litván háborúban, Pál a Svájcba küldött magyar had élén szerzett érdemeket. Hasonló tehetséggel és vitézséggel szolgált a harmadik nemzedék, István vajda négy fia — Dénes, Miklós, Imre, István — is velencei, itáliai, bolgáriai és havaselvi vállalkozásai idején. Lovagi hűségük és rendíthetetlen személyes ragaszkodásuk megszerezte számukra királyuk teljes bizalmát. A lovászmester harcban rendkívül felelősségteljes, de békében is fontos, bizalmi tisztét negyven esztendőn át mindig Lackfi viselte Lajos mellett. Rövid hatéves megszakítással harminckét évig Lackfi állt Erdély kormányzatának élén; ugyanakkor az ő családjukból került ki a székelyek és besztercei szászok ispánja és több északkeleti vármegye főispánja is. Hatalmuk és befolyásuk Oppelni László és Lackfi Imre nádorsága idejében élte virágkorát, mikor Erdélyen kívül időnként tíz-tizenhárom vármegye, a Szörényi és bolgár bánóság, sőt rövid ideig Horvátország is a Lackfi-atyafiság kormányzata alá tartozott. László herceg lengyel földre távozása után Erdélyen és Szolnok megyén kívül csak Ung és Bereg maradtak hatalmuk alatt, de az elvesztett tisztségek helyett Lackfi Imre kapta meg a nádori méltóságot s vele Mosony, Sopron és Vas vármegyék főispánságát. Pályájuk tetőpontján a Lackfiak minden más főúri családot felülmúló hivatali hatalom és emellett arad-, zaránd-, csanád-, hunyad-, tolna-, somogy- és zalamegyei hatalmas uradalmaikban a közönséges mértéket messze meghaladó magánhatalmi erőforrások birtokosai voltak.

Hasonló tekintélyes birtok, 6 vár és 170 helység ura volt Balog-nembeli Szécsi Miklós, Károly király egykori Szörényi bánjának, Szécsi Dénesnek unokaöccse, ki Nagy Lajos trónraléptétől haláláig állandóan zászlósúri méltóságot viselt. Kezdetben az asztalnokmester bizalmi tisztét töltötte be a király mellett, de e hivatalát már 1346-ban testvéröccsének, Ivánká-

ZÁSZLÓSURAK
TERÜLETI HATÁSKÖRE
1366-BAN

M. L. Á. Alberti Fényképezte.

nak adta át. Ő maga a nápolyi hadjáratok tartamára a horvát-szlavón tartomány, majd a Szörényi bánóság élére került. A nápolyi és szerb hadjáratok idejében igen nagy szükség volt e két tartomány nyugalmanak biztosítására s ezt a nehéz feladatot Miklós bán a legnagyobb tapintattal oldotta meg. Ezért Dalmácia visszaszerzése után Lajos reábizta a Tengermellék és Horvátország konszolidálásának s kormányzata újjászervezésének kényes feladatát, majd Kanizsai István kegyvesztése után Szlavónia kormányzatát is. Oppelni László kormányában országbíró lett, de a velencei háború küszöbén újra Szlavóniába, majd Horvátországba küldték s csak a torinói béke után került ismét vissza országbírói székébe, honnét három évvel Lajos halála után a nádori méltóságra emelkedett. Testvérei közül Domokos erdélyi püspök lett Lajos bizalmából, de nagyobb szerepet nem játszott az udvari életben, Ivánka pedig csak három esztendőt töltött Lajos szolgálatában. Szécsi Miklós Károly király híres tárnokmesteréhez, Nekcsei Dömötörhöz hasonlóan, biztos judiciumával, politikus tapintatával és kiváló kormányzóképeségével szerezte meg a király bizalmát. Tapintata és önzetlensége avatta később, a pártharcok idején is az ellentétek és viszályok elsimítására, kiegyenlítésére törekvő bölcs államférfivá.

A Lackfiak emelkedésével párhuzamosan növekedett Lajos uralkodásának első felében a Gilétfi- és Újlaki-családok hatalma és tekintélye. Smaragd-nembeli Gilétfi Miklós tizennégy évig (1342—56) viselte ifjú királya mellett a nádorispán felelősségteljes tisztét, László fia előbb császmái prépost és királyi titkos kancellár, majd veszprémi püspök, királynéi kancellár és királyi alkancellár, Domokos Hont megye, János kezdetben Nógrád megye, apjuk halála után pedig emellett még Veszprém és Zala vármegyék főispáni tisztét s a tárnokmesteri méltóságot viselte. A Csák-nemzetség egyik Szlavóniába szakadt ágából származó Göge fia Tót Lőrinc királyi zászlótartó és tárnokmester fiai — az ifjabb Újlakiak törzsatyjává lett Kont Miklós, Lökös és Bertalan — és unokatestvéreik: Raholczi Lökös és Ugrin, a Lackfiakéhoz hasonló szerephez jutottak. Miklós 1345 és 1351 közt királyi főpohárnokmester, Bars, Pozsony, Sopron, Vas, Varasd vármegyék főispánja, Ugrin királyi zászlótartómester és unokabátyjával együtt Varasd megye főispánja volt. 1351-ben Kont Miklós öt esztendőre Erdélybe került vajdának, hol a székelyek, besztercei és brassói szászok ispánjának, valamint Ugocsa és Máramaros főispánjának tisztét Raholczi Tót Lökös királyi asztalnokmester töltötte be mellette, míg a pohárnokmesteri hivatalt Miklós testvérei — előbb Bertalan, majd ennek halála után Újlaki Tót Lökös — látták el. Maga Kont Miklós 1356-ban a Gilétfi Miklós halálával megüresedett nádori méltóságot nyerte el. Az apjától örökölt nyitrai megyei galgóczi és temetvényi s az

idősebb Újlaki-család kihalta után királyi adományban kapott újlaki uradalmak birtokában az ország leggazdagabb főnemesi sorába emelkedett. Ez a szép pályafutás azonban 1367-ben egyszerre derékban tört. Kont Miklós valami okból kegyvesztett lett, az udvarból távoznia kellett. Utódai félszázadon át jobbra visszavonultan éltek, mígnem a XV. században újra felderült szerencsájük csillaga, öt évvel később a Gilétfiek is eltűntek az udvarból. Domokos, László meghaltak, János pedig tárnokmesteri tisztétől felmentve, Nógrád megye főispánjával volt kénytelen beérni. Családjának nemsokkal Lajos halála után magvaszakadt.

Az Újlakiak helyét a Lackfi-hatalom virágkorában a szabolcsmegyei — tán Zovárd-nembeli — bölcsi Czudar Domokos és Kállai Katalin fiai foglalták el. Domokos fiai közül a második nápolyi hadjárat után hatan teljesítettek Lajos udvarában apródszolgálatot s a legidősebb, Péter már az 1351. évi litván háborúban a legjobb vitézek sorában szerepelt. 1360 óta Péter, majd mikor ennek pályája magasba kezdett szökni, György töltötte be Lajos király mellett együttvéve huszonkét évig a pohárnokmester bizalmi állását. Mihály és István ajtónállómesterként, Simon és Miklós pedig egyszerű udvari vitézekként szolgálták urukat. Más két testvérük papi pályára lépett s Imre 1376 óta végigülte a váradi, egri és erdélyi püspöki székeket, János fehérvári prépost, majd váradi püspök lett. Unokatestvérük, László, a szekszárdi, majd a pannonhalmi apát méltóságát viselte, míg egy másik Czudar Jánost a Csanádi, majd a zágrábi egyházmegye élén találunk. Czudarék hatalma a Lackfiakéval egyidőben, Oppelni László és Lackfi Imre nádorsága idejében ért delelőjére. Az északi határvidéken nyolc vármegye — Trencsén, Árva, Zólyom, Szepes, Sáros, Abaúj, Torda és Borsod — tartozott Czudar Péter főispáni hatósága alá, paptestvérei révén döntő befolyása volt a Tiszántúl és testvéreivel együtt négy vár, százharminc falu fölött gyakorolt földesúri hatóságot. Ugyanekkor ő maga felváltva viselte az országbírói és szlavón báni méltóságot, míg testvérei a pohárnokmesteri és ajtónállómesteri szolgálatot látták el királyuk mellett. A hadseregben Lajos uralkodásának utolsó másfél évtizedében Czudar Péter olyan szerepet töltött be, mint a nápolyi korszakban Lackfi István és Endre; ő volt az 1368. évi itáliai expedíció, a morva hadjárat, valamint az 1373. és 1378—79. évi velencei hadjáratok egyik fővezére.

A Czudar Péteréhez sokban hasonló katonai pályát futott meg Szalók-nembeli Himfi Benedek, több jel szerint a Lackfiak rokona. Péter testvéreivel együtt mindig az ország legveszélyeztetettebb határvidékén látjuk feltűnni. 1362-ben a Csehország ellen tervezett háborús fellépés idején pozsonyi főispán. A brünni béke megkötése után a délkeleti végekre

került s a Lackfiak mellett mint Keve és Krassó megyék főispánja, majd már önállóan mint bolgár bán vett részt a vidini Bolgária és Havaselve ellen indított hadivállalkozások irányításában s a bolgár tartomány katonai kormányzatában. 1370-ben a cseh-német háború kitörésekor királya újra a nyugati végekre szólította, Sopron főispánja lett, de egy év múlva ismét délkeleten állt őrt mint temesi, csanádi, aradi főispán és csak a törökön aratott győzelem után kapta vissza megint a pozsonyi főispánságot, honnét hivatása a velencei harctérre vitte. Hadvezéri érdemeinek jutalmául királya — a Csák-nemzetség vagyonából 1330-ban kapott dunántúli döbrentei uradalom mellé — Temes és Krassó megyékben adományozott neki hatalmas uradalmakat. Ugyané vidéken hivataloskodott és szerzett nagy uradalmat Bór-nembeli Szeri Pósa kévái és krassói főispán — a Lackfiak sógora — is a bolgár hadjáratok idején. Poháros Péter abaújmegyei főispánt — egyik nevelőjét — a szlavóniai Körös megyében ajándékozta meg Lajos király tekintélyes birtokokkal.

Inkább diplomáciai és egyházi, semmint katonai érdemek alapján emelkedtek Lajos udvarának legbefolyásosabb és leggazdagabb főurai közé Ákos-nembeli Bebek István országbíró, György királyi tárnokmester és Domokos csanádi püspök, Oslinembeli Kanizsai István zágrábi püspök és János varasd-, szána-, orbázmegyei főispán, valamint Csanád-nembeli Telegdi Csanád érsek unokaöccsei — Vásári Miklós, Telegdi Tamás, Rátót-nembeli Kaplai Dömötör esztergomi érsekek, Telegdi Miklós ajtónállómester, Kaplai János orosz vajda — is.

Paksi István szerémi püspök és Lesták horvát bán, Gönyüi János ajtónállómester, Szécsényi Kónya horvát bán és Mihály egri püspök, Druget Miklós országbíró és János ungmegyei főispán, Debreceni Jakab szabolcsi, Megvesi (Móróc) Simon pozsonyi s majd szatmári főispán befolyásának és vagyonának alapjait még apáik — Rátót-nembeli Paksi Olivér, Csór-nembeli Gönyüi Tamás, Kácsik-nembeli Szécsényi Tamás, Druget János és Vilmos, Debreceni Dózsa és Pok-nembeli Megyesi Miklós vajda — vetették meg I. Károly idejében.

Párt alakulások

Az udvari főnemességnek ez a hatalmas tábora, Nagy Lajos szűkebb lovagi társasága — a Lackfi-Szécsi-Czudartriász vezetésével — hosszú időn át egy emberként állt a király és édesanyja mögött. Az öreg királyné és László oppelni herceg Lengyelországba költözése után azonban a tábor egysége megbomlott. A gyűlölt anyós távozása és a férj elbetegeződése nyomán egyre nagyobb befolyáshoz jutó ifjabb Erzsébet királyné körül csoportosuló főurak rokoni és baráti társasága úrnője kegyét keresve, politikai szervezkedésbe kezdett s a kormányon levő főurak megbuktatására tört.

A szervezkedés élén Garai Miklós állt, a délvidék egyik leggazdagabb és leghatalmasabb főura. A csongrádmegyei Dorozsma-nemzetségből sarjadt István királyi kardhordóester 1269-ben kapta IV. Bélától az ivadékaiknak később nevet adó pozsegamegyei Gara helységet a hozzátartozó uradalommal. Ő maga a századfordulón Dragutin István macsói bánja volt, fiai valamivel később a Csák-nembeli Újlaki Ugrin környezetében tűnnek fel s az Árpád-ház kihaltja után vele együtt tüstént Károly király pártjára álltak. Pál, a legidősebb, előbb pozsegai várnagy, 1320-ban macsói bán, tíz évvel később pedig Erzsébet királyné udvarbírája, majd tárnokmestere lett s e méltóságot viselte 1353-ban bekövetkezett haláláig. Felesége Károly király nagyhatalmú tárnokmesterének, Necsői Dömötörnek, leánya volt, míg nővérét — Garai Katalint — maga Dömötör vette nőül első feleségének halála után. Fiait apjuk méltóságáról már garai Bánfi néven emlegetik s közülük István még Károly idejében Körös megye főispánja, János veszprémi prépost, majd püspök, a királyné kancellárja és Lajos király egyik legkiválóbb diplomatája volt. Pál bán öccsei — Keresztúri János, a harapkai Botos-család őse és Garai András — nem viseltek udvari tisztséget. Előbbinek ivadékaik sem emelkedtek a nagyurak közé, de Andrásnak a dúsgazdag Nevnai László leányától született fia, Miklós, a báni ág hatalmát és vagyonát messze meghaladó családi hatalom és vagyon alapítójává lett. 1359-ben látszólag minden előzmény nélkül fiatalon került az északi szerbek hódolata után katonai jelentőségéből sokat veszített macsói banság és a veie kapcsolatos vármegyék élére, hol a katona-bánok után most politikusra és tapintatos kormányzóra volt szükség, ki a szerbek bizalmát meg tudja nyerni s a háborúskodásoktól sokat szenvedett tartományban a belső rendet és nyugalmat biztosíthatja. Valószínűleg unokatestvére — garai Bánfi János veszprémi püspök — hívta fel rá a király figyelmét s mivel később legbensőbb bizalmasa lett Erzsébet királynénak, kinek oldalán János püspök a kancellár tiszttét töltötte be, lehetséges, hogy a királyné már ekkor elősegítette gyors emelkedését. Mindenesre feltűnő, hogy Lajos rendes szokásával szakítva, oly tartomány élére állította, hol nagykiterjedésű magánuradalmi is voltak. Ez uradalmak magva a pozsega-, valkó-, *szereín-* és bárány amegy ei Garai- és Nevnai-örökség volt, de Lajos adományából más nagy birtoktesteket is foglaltak magukban, úgyhogy bansága idejében már ő volt a Pozsegától keletre eső Dráva-Száva-közi terület leggazdagabb nagybirtokosa. Hatalmát még nagyobbra növelték rokoni kapcsolatai e vidék más nagybirtokosaival, a Treutelekkel, Korógyiakkal, Alsániakkal, garai Bánfiakkal, Marótiakkal, kik benne lassanként családjuk magas polcra emelkedett fejét s egyszersmind politikai vezérléket kezdték látni. Macsói kormányzatának legnagyobb poii-

tikai sikere Lázár szerb kenézzel kötött barátsága volt, amit gyermekeik eljegyzésével pecsételték meg. A királyné támogatásán kívül e sikerének! és a havaselvi hadjáraton tanúsított magatartásának köszönhető, hogy Lajos 1375-ben a Lackfi Imre halálával megüresedett nádori méltóságra emelte. Hatalomra jutva, a királyné támogatásával sikerült kivinnie, hogy Lajos a Garai-atyafisággal nem valami jó lábbon álló Lackfi-család még hatalmon levő tagját, Csáktornyái Istvánt vajdai tisztétől elmozdítsa és helyébe az ő barátját, Tomaj-nembeli Losonczi Lászlót nevezze ki. Ugyanekkor az oláh vajda hűtlensége miatt újra magyar kormányzat alá került Szörénybe is Garai rokonát küldték bánnak Treutel János személyében. Pár évvel később a Czudarokra került a sor. István ajtónállómesteri tisztét Liszkai Pál foglalta el. Pétert Szlavóniában alsólendvai Bánfi Istvánnal váltották fel, őt magát pedig Halicsba küldték orosz vajdának. Horvátország kormányát a királyné környezetéhez tartozó Bebek Imre vette át. A tárnokmesteri méltóságot Szentgyörgyi Tamás, az ajtónállómesterséget Garai unokatestvére, Korógyi István kapta. Macsóba Horváti János nápolyi tartózkodásának ürügye alatt a Garai-hatalom szempontjából veszélytelen Liszkai Pál asztalnokmestert neveztek ki bánnak. A nápolyi hadjárat óta uralkodó katonapárt, a „lovagok4* csillaga letűnt s a kormányzóhatalom mindenestől átcsúszott a királyné híveinek kezébe, akik között Garai Miklóson kívül Bebek György királynéi tárnokmester és Alsáni Bálint pécsi püspök vittek vezetőszerepet.

Mialatt Garai és barátai a királyné jóvoltából ily nagy hatalomra tettek szert, Durazzói Károly szlavóniai herceg környezetében a Bánca-nemzetségből való Horváti Péter fiai jutottak döntő befolyáshoz. A bácsmegyei Bánca és Orbóc körül csoportosuló ősi birtokaik mellé, melyek már Orbóc-fia István érsek — az első magyar bíbornok — idejében családjuk kezén voltak, Valkó megyében szereztek nagyobb birtokokat. János már a vidék legtekintélyesebb birtokos urai közé tartozott, mikor a király 1375-ben Garai nádori kinevezése után — nyilván a Garai-hatalom ellensúlyozására törekvő Károly herceg óhajára — macsói bánnak nevezte ki. Pál öccse ugyancsak Károly kívánságára került 1379-ben a zágrábi püspökség élére. A másik két testvér — László és István — is a herceg bizalmas környezetéhez tartozott. Az utolsó velencei hadjárat idején János és László a harctéren, Pál a diplomáciában vittek vezetőszerepet s mikor Károly Nápolyba indult trónja elfoglalására, a jórészen drávántúli magyar megyékből és Szlavóniából toborzott magyar segítőhad élén János bán és testvérei kísérték. Ugyanők vezették már Lajos halála után Itáliába a franciák ellen Károlynak küldött segítőhadat és családjuk tagjának látszik, talán magának János bánnak fia volt az az Orbóci János-fia Imre, akit a nápolyi király szolgálataiért *gazdag*

birtokadományokkal jutalmazott és Trani várnagyának nevezett ki. Vagyon tekintetében a Horvátiak nem mérkőzhettek a Lackfiakkal, Czudarokkal, Garaiakkal, de Károly pártfogása, valamint bánságuk és püspökségük révén hamarosan a legbefolyásosabb főurak közé emelkedtek s a szomszédos Garai hatalomnak legveszélyesebb ellenfeleivé lettek. A Károly herceget odaadó hűséggel és szeretettel körülvevő szlavóniai urak és a Garaiék hatalmának gyarapodását féltékenyen néző bács-baranya- Valkó megyei nemesek bennük, Károly legbizalmasabb híveiben látták politikai vezérüket.

Nagy Lajos személyes tekintélye s az iránta érzett általános tisztelet haláláig megóvta a főnemesi társadalom egységének külső látszatát, de a láthatatlan háttér homályából már kibontakoztak a történeti fejlődést új irányba terelő hármaspártalakulásnak körvonalai.

PÁRTOK KÜZDELME, PÁRTOK BUKÁSA.

NAGY LAJOS utolsó elhatározásával Mária leányát és Zsigmond brandenburgi örgrófot jelölte ki mindkét trónja örökösévé s bár a gyermekeket már nem házasíthatta össze, abban a tudatban húnyta le szemét, hogy országai sorsát sikerült rendeznie. De özvegye és alattvalói másképp határoztak.

Mária királynő

A magyar főurak nem lelkesedtek a nőuralomért, a nagy király utolsó akaratához híven mégis elismerték királyukul a tizennégyéves Máriát (1382—1395) s Kaplai Dömötör bíboros-érsek 1382 szeptemberének 17. napján Szent István koronáját is fejére tette. A lengyelek azonban csak avval a feltétellel voltak hajlandók Lajos leányát trónraemelni, ha az Krakkóba költözik. A kis leányok nevében uralkodó Erzsébet anyakirályné néhány havi habozás után a lengyeleket fel is mentette Máriának és Zsigmondnak még férje életében tett hűség esküjük alól és Hedviget jelölte ki a lengyel trón örököséül, de kikötötte, hogy koronázás után a tízéves leányka még három esztendőre visszatérjen anyja udvarába. A megegyezés ez alapon létre is jött, de a királynék krakkói utazásának sokáig útját állta a nagylengyelek és kislengyelek torzsalkodása, Ziemovit mazóvi herceg trónfoglalási kísérlete, az emiatt lengyel földre indított hadjárat és Nagy Lajos egykori nádorának, a nagytekintélyű László oppelni hercegnek állásfoglalása. A herceg Czudar Péter orosz vajdával együtt Zsigmond és Mária trónöröklése mellett foglalt állást, mert mindkettőjüknek nagy része volt Nagy Lajos és IV. Károly császár kibékítésében és az eljegyzés létrehozatalában. Nagy volt ezért megütközésük, mikor Erzsébet királyné a trónváltáskor lengyel földön tartózkodó és hódolatot, hűségesküt követelő Zsigmond jogos igényeit mibe sem véve, a lengyeleket a hódolattól eltiltotta. Elégedetlenségüknek — úgy látszik — nyíltan kifejezést adtak, mire a királyné és nádora Czudart elmozdították tisztéből s néhány kétes jogcímen birtokolt zemplénmegyei falvától is megfosztották. László oppelni herceggel nem lehetett ilyen könnyen elbánni. Vele tehát tárgyalásokba bocsátkoztak s ezek eredményeként 1384 március 7-én László herceg és Garai

nádor békét, barátságot kötöttek s egymásnak kölcsönösen szabadkezet biztosítottak saját hazájuk ügyeinek intézésében.

A lengyel-magyar unió felbomlása

Oppelni László részéről ez a megállapodás egyértelmű volt Zsigmond ügyének és a lengyel-magyar-uniónak elejtésével. Félévvvel előbb még ő békítette ki a magyar királyné seregének élén lengyel földre jött Zsigmondot a trónbitorló Ziemovittal. Az anyakirályné, a magyar kormány élén álló nádor és a lengyel nemesség Zsigmond-ellenes magatartása azonban álláspontjának feladására kényszerítette. Tehetségeit ezidő óta Hedvig ügyének szentelte s a Csehország részéről Zsigmond kisémmizése miatt várható támadás megelőzéséről, hazája katonai biztonságáról igyekezett gondoskodni. Mindenekelőtt saját sógorait, János és Ziemovit mazóvi hercegeket békítette ki a magyar udvarral s egyrészt Erzsébet anyakirályné és Garai Miklós, másrészt János herceg, a mazóvi család szeniora közt szövetséget hozva létre, minden akadályt elhárított a kis királynő megkoronázásának útjából. Hedviget 1384 októberének 15. napján koronázták meg lengyel királlyá. Negyedév múlva új kérő jelentkezett Krakóban és Budán. Jagelló litván nagyfejedelem ajánlotta fel kezét, országát, maga és népe megtérését az ifjúvá serdült Vilmos osztrák herceggel már régóta eljegyzett tizenkétéves királynőnek. Hedvig és édesanyja visszariadtak a leánynál huszonhárom évvel öregebb pogány fejedelemmel kötendő házasság gondolatától. Sietve tárgyalásba kezdtek Lipót osztrák herceggel az esküvő mielőbbi megtartása iránt s miután annak időpontját nyár derekára kitűzték, maga Vilmos is megérkezett menyasszonyához Krakóba. A két gyermek boldogan készült az esküvőre, de a lengyel nemzet érdekei szárnyát szegték terveiknek. Jagelló ajánlata igen nagy előnyökkel kecsegtette a lengyeleket és a katolikus egyházat. A házasság Rómának új hívó népet ígért, Lengyelországnak pedig szabadulást egy régi, konok ellenség folytonos támadásaitól, szabad utat Oroszország szívébe és erős, hatalmas fejedelmet, aki Krakóba telepedve, litván létére is igazi lengyel király kíván lenni s akinek hadereje biztos védelmül szolgálhat a csehekkel szemben. Ennyi előny Jagelló pártjára vonta az egész lengyel nemességet és papságot. Vilmosnak menekülnie kellett. A kis királynő pedig meggyőzve hívei által, megadta magát sorsának; 1386 februárjában nőül ment Jagellóhoz s ennek oldalán apostolvá lett Litvániának. Az ügyek alakulásában oroszánrésze volt Oppelni Lászlónak, ki Hedvig mellett a legbensőbb rokoni tanácsadó, szinte a gyám szerepét töltötte be s az osztrák házasság folytonos halogatásával egyengette Jagellónak a trónhoz vezető útját. Jagellót 1386 március 4-én koronázták II. Ulászló néven Lengyelország királyává. A rövidéletű lengyel-magyar államszövetség felbomlott s a Magyarbirodalom északkeleti határán új hatalmas

birodalom alakult ki, mely hamarosan elnyelte amannak kárpátontúli tartományait. A halicsi orosz vajdaság alig egy esztendő múltán áldozatul esett Ulászló hatalmi törekvéseinek s ugyanekkor Moldova is a lengyel-litván hatalom vonzókörébe került.

Tvartkó és Palisznai első felkelése

Mialatt Nagy Lajos egyik országa, volt nádorának bölcs irányítása mellett, tetterős új dinasztia uralma alatt indult új virágzása felé, a másik ország ádáz belső viszályok és harcok színhelyévé lett. Elsőnek Tvartkó bosnyák király támadt fel s nemcsak a maga bosnyák és szerb tartományát függetleníttette, hanem Horvátországra és Dalmáciára is szemet vetett. Megbízottai sorra járták a tengerparti városokat és a horvát urakat s ha ezeket eltántorítania nem is sikerült, nyugtalan-ságot idézett elő és zavarokat szított. A hűséges zárai polgárok hódolatukat bejelentve, már 1382 októberében felhívták a királynők figyelmét Tvartkó üzelmeire s Erzsébet férjének egyik leghívebb vitézét, Bessenyei János veszprémi főispánt küldte le a városokban és horvát földön fel-fellobbanó lázongások lecsillapítására. Az erélyes intézkedés hírére Tvartkó visszavonult. A raguzai kereskedelem érdekeit sértő szent-istváni vásár korlátozását is megígérte, de titkon tovább készült terveit megvalósítására. A dalmát városok polgárait messzemenő kedvezményekkel csalogatta a Cattarói-öböl partján évekkel előbb épített Szentistván — a későbbi Castelnovo — vásár-jára, a Knin-vidéki horvát urakat és Palisznai János vránai johannita perjelt különféle ígéretekkel vonta a maga pártjára, tengeri hatalmát biztosítandó pedig Velencével kezdett tárgyalásokat. Előbb néhány gályát vásárolt s azok parancsnokául Velencéből kért és kapott tengernagyot, majd formális szövetséget ajánlott a köztársaságnak, mely ezidőben Mária udvarával is állandó diplomáciai érintkezésben állt. A bosnyák király céltudatos lépéseinek hírére a királynők szigorúan eltiltották a dalmát városok polgárait a castelnovói vásár látogatásától, Velencének szövetséget ajánlottak fel és 1383 nyarán Bebek Imre horvát bán helyébe a tartomány ügyeiben még korábbi bán-sága idejéből otthonos Lackfi István volt erdélyi vajdát küldték le a tenger mellékre, hol Palisznai perjel már kitűzte a felkelés lobogóját. Megmozdulására a közvetlen okot Tvartkónak Velencével kötött szövetsége szolgáltatta. Venieri Antal dogé (1382—1400) barátságos érzelmekkel viseltetett Nagy Lajos leánya iránt s még július elején is komoly szövetségi ajánlattal küldte követét Budára. De három héttel később hirtelen el-ejtette ezt a tervet, visszavonta a követnek adott megbízást és a bosnyák királlyal lépett szövetségre. Gyors pálfordulásának okát Lackfi István báni kinevezésében kereshetjük, akit Velence a korábbi harcokból ellenségeként ismert s akinek erélyes katonai kormányzatától féltette a magyar-bosnyák viszályból reá

háramló hasznát. Lackfi István valóban erélyesen lépett fel s miután a kedélyeket sikerült lecsillapítania, arra kérte úrnőit, jöjjenek el maguk is Dalmáciába híveik megnyugtatása és jutalmazása, az elégedetlenek megfélemlítése és kibékítése végett. Erzsébet és Mária ősz derekán érkeztek Zarába. Megjelenésük nagy hatással volt horvát és dalmát alattvalóikra. A lázongó elemek visszavonultak, elhallgattak, Palisznait pedig a bán fegyverei kényszerítették hallgatásra. Vrána rövidesen kapitulált Lackfi bán ostromló serege előtt s maga a perjel méltóságától megfosztva menekült bosnyák pártfogójának védelme alá.

Erzsébet királyné és Garai nádor uralma

Tvartkóval és Palisznai Jánossal még egységesen állt szemben az egész magyar főnemesi társadalom. A brandenburgi örgróf ugyanekkor a királyné seregének élén küzdött Lengyelországban sógornője jogaiért. Buda és Nápoly közt is a legmelegebb baráti viszonyról tanúskodó érintkezés folyt. III. Károly a jó rokon szívélyes szavaival üdvözölte kis hűgát trónralépte alkalmával, a magyar királynők viszont 1383 februárjában erős hadat küldtek Horváti János vezérlete alatt a nápolyi rokon segítségére, aki ezidőben vívta döntő harcait francia ellenfelével, az avignoni pápa támogatásával Nápoly birtokáért harcbaszálló Lajos anjoui herceggel. Alig egy év múltán maga a vránai perjelt megfélemező horvát bán és az ország más tekintélyes zászlósurai tértek a felkelés útjára, egy újabb esztendő elteltével pedig Zsigmond és Károly is haddal vonultak Magyarország fővárosába. A hirtelen változásra a váratlanul nyilvánosságra jutott dipomáciai lépések adtak okot.

Erzsébet és Garai titkon már hónapok óta tárgyaltak a francia udvarral Mária és Orleansi Lajos összeházasításáról s a Luxemburgok és a nápolyi király ellen irányuló szövetségről. 1384 elején a megegyezés is létrejött közöttük s ennek jutalmaként VI. Károly Garait március 7-én — Oppelni Lászlóval kötött egyessége napján — a francia királyi nagytanács tagjává nevezte ki. A házassági terv nem volt új. Maga Lajos király vetette fel éppen tíz év előtt. Csakhogy a külpolitikai helyzet azóta gyökeresen megváltozott. A szövetség akkor a római szentszékkal, Francia- és Magyarországgal egyaránt ellenséges lábon álló nápolyi királynő ellen irányult volna és a dinasztia szempontjából reális célt, a nápolyi trón megszerzésének célját szolgálta, a magyar udvarral baráti viszonyban álló császárt pedig legfeljebb távoli következményeiben aggaszthatta. Most két hatalmas szövetség — Vencel német-cseh király, Károly nápolyi király — és a törvényes pápa ellen irányult s magyar részről pusztán az anyakirálynőnek nemtetsző házassági összeköttetés megghiúsításának efemer célját szolgálta. Ily könnyelmű, oktalan, háborúra és egyházi beavatkozásra egyenesen kihívó diplomáciai ballépésre nemcsak a reál-

politikus Anjouk idejében, hanem — IV. László tatár-magyar szövetségi tervéről nem szólva — az Árpád-korban sem volt példa. Nem csoda, hogy nyilvánossághozatala a legnagyobb elkeseredést és elégedetlenséget váltotta ki.

Garai ellenzéke

Először Lackfi István horvát bán — mint régi hivataláról nevezték: a „vajda“ — mozdult meg. Nyilván ő kapott először hírt, talán velencei forrásból, a külpolitikai irányváltozásról. A nádor tüstént hűtlennek nyilvánította s helyébe Szentgyörgyi Tamást küldte le bánnak a tengerpartra, hol a lázadás újra felütötte fejét. A közhangulat lecsillapítására júniusban országgyűlést hívtak össze s az ott egybesereglett nemesek kérésére Mária törvényben erősítette meg apjának a nemesi szabadságjogokat biztosító 1351. évi dekrétumát. De az elégedetlenséget ily módon eloszlatni már nem volt lehetséges. Az országgyűlésről szétoszló nemesség országszerte elvitte az események híret s a nádor alig egy héttel a törvény szentesítése után kénytelen volt hadbahívni a kormányhű főurakat. A helyzet komolyságát jellemzi, hogy Losonczy László vajda a hadbahívó paranccsal együtt egy királyi várat kapott, hol családját biztos védelem alatt őriztethesse. Ha nagyobb vérontásra mégsem került sor, ez a Garaival szembenálló, higgadt és megfontolt politikusok érdeme volt.

Az ellenzéki mozgalom élére Csáktornyái Lackfi István mellett az öreg Szécsi Miklós országbíró, Zámbo Miklós tárnokmester, Kaplai János orosz vajda, Telegdi Miklós ajtónálló-mester, Simontornyai Lackfi István lovászmester, Czudar Péter és testvérei, Kanizsai Miklós — a néhai István püspök unokaöccse — és a Nápolyból nemrégén hazatért Horváti János állt. De velük érzett Kaplai Dömötör bíboros-érsek s az egész főpapi kar is, a győri francia püspök, Vilmos és talán Alsáni Bálint pécsi püspök kivételével. Erzsébet királyné 1385 augusztusában szigorúan eltiltotta alattvalóit a „hűtlen“ Lackfi Istvánal, Szécsi Miklóssal, Horváti Jánossal és társaikkal való érintkezéstől. Pedig ezek a főurak sem hűtlenek, sem lázadók nem voltak. Horváti János és testvérei kivételével, akik talán már ekkor is Károly trónraültetésének gondolatával foglalkoztak, egytől-egyig elhunyt királyuk, ifjú királynőjük, ennek törvényes jegyese és az egyház iránt tartozó hűségüktől, az ország igazi érdekeitől vezéreltetve léptek fel a nagy király utolsó akaratát megcsúfoló és az országot háborús veszélybe döntő házassági terv s annak kieszelője, a hatalmaskodó és önkényes nádor ellen. Bár túlerőben voltak, hatalmukat nem használták fel akaratuk erőszakos érvényesítésére, inkább a meggyőzés eszközeivel igyekeztek célt érni. De Garaira ilyen eszközökkel nem lehetett hatni. Francia szövetség terve.

Buda és Párizs közt újra megindult a követjárás és 1385 áprilisában — a vőlegényt erre meghatalmazott követével

helyettesítve — per *procura* a házasságot is megkötötték. Az egyházi szertartást Vilmos győri püspök, az avignoni ellenpápa titkos híve végezte, nyilván ennek a korábbi eljegyzést felbontó dispencziójával. Mária és Lajos házasságát a római szentszékhez hű magyar főpapok és a Nagy Lajos végakaratahoz ragaszkodó főurak nem ismerték el érvényesnek s még kevésbé ismerte el maga Zsigmond. Az esemény hírére bátyjával, Vencel királlyal és unokatestvéreivel, a morvái örgrófokkal, együtt tüstént hadrakészült, hogy szerződésen alapuló jogait kivívja. A nápolyi királyt az ügy egyházi oldala vajmi kevésbé érdekelte, hiszen épp ezidőtájt maga is ellenséges viszonyba került korábbi pártfogójával, VI. Orbán pápával, aki egyházi átok alá is vetette. Annál nagyobb felháborodással vett tudomást a rokoni és szövetségi hűség megszegéséről, az ellenséges francia uralkodóház egyik tagjával kötött házasságról. Mivel ellenfele, Anjou Lajos időközben meghalt s annak kis fiától egyelőre nem kellett tartania, ő is fegyveres beavatkozásra készült. A szentszék figyelő álláspontra helyezkedett, de erélyes beavatkozása csak idő kérdése volt. Nagy Lajos kiváló gondnal felépített egész külpolitikai koncepcióját a teljes összeomlás veszedelme fenyegette s az egyetlen, legnagyobb diplomáciai siker, amit Garai a sok veszteséggel szemben és a nagyon is kétes értékű francia szövetség mellett mérlegre tudott vetni, Tvartkó bosnyák királlyal Cattaro várának, városának, virágzó piacának és tengeri kikötőjének feláldozása árán kötött szövetsége volt. A ravasz bosnyák — ki éppen ezidőben zétai szomszédjával, Balsics Balsával, keveredett háborús bonyadalomba — elérte célját, megvetette lábát a tengerparton s ezért hajlandó volt a nádorral összeölelkezni és — némi hátsó gondolattal — a királynéknak hűséget esküdni.

Hármas pártalakulás

E nagyon is sovány diplomáciai siker után Garai a királynék közbelépésére Lackfiékkal is kibékült, de kiengesztelődésük nem volt őszinte. Az ellenzék csak a belső harc és vérontás elhárítása végett engedett, de ha színre bele is nyugodott a francia házasságba, titkon annak megghiúsításán dolgozott. Nagy Lajos leányát az egész főúri társadalom elismerte királynának, de férjül és uralkodótársul mindent párt mást szánt neki. Garai Miklós a maga rokonaival, híveivel és politikai barátaival — Losonczi László vajdával, Szentgyörgyi Tamás országbíróval, Korógyi István macsói bánnal, az Alsániakkal, Marótiakkal, Forgách Balázssal, a horvát Korbáviai és Frangepán grófokkal — s a királynék legszemélyesebb híveiül tekinthető Bebek Györggyel és Imrével továbbra is kitartott a francia házasság gondolata mellett. Június végén Losonczi vajda és Frangepán János vezetésével százötven lovagból álló díszes küldöttséget küldött Párizsba, hogy az orleansi herceget Budára kísérjék. A Lackfi-Szécsi-Czudar-Kaplai-párt tagjai lovagi

kötelességüknek tekintették a halott király végső akaratának végrehajtását s ha a jóbéke kedvéért nem is tiltakoztak a francia királyfi meghívása ellen, bizvást bizakodtak, hogy Zsigmond előbb érkezik meg a francia hercegnél s titkon az ő útját egyengették. Horvátiék végül a nápolyi király kis fiát óhajtották Máriával Összeházasítani és törekvésük erős támaszra talált a hagyományos magyar jogfelfogásban. Az Anjouház a közfelfogás szerint nem volt idegen dinasztia, hanem az Árpádház leány ága. Egy XIV. századi író nyomán a Budai Krónika világosan megmondja, hogy „Mária királynővel szakadt magva mindkét nemem Magyarország szent királyainak⁴ s ugyanezt vallja az 1505. évi rákosi országgyűlés is, midőn Nagy Lajost a magyar népből származó királyok közt, II. András, IV. Béla és Hunyadi Mátyás mellett sorolja fel. A két dinasztia azonoságát fejezte ki az Árpádok hétszer csikóit és az Anjouk liliosomos címerét egy paizsban egyesítő Anjou-kori országcímer is, szemben az Árpádok címerét a királyság jelvényéül szolgáló kettős kereszttel egyesítő s a mindenkori uralkodóház címerét teljesen mellőző XV—XVI. századi országcímerrel. Mivel pedig az Árpádház férfitagjainak törvényes öröklési jogához szó sem férhetett, a legitim király e jogfelfogás értelmében kétségtelenül az Anjouház egyetlen nagykorú férfitagja, III. Károly nápolyi király volt, kit egykor maga Lajos is utódjául szemelt ki. E jogi szemponton kívül Horvátiék törekvése mellett személyi érdekek is szóltak. Az egykori szlavóniai herceg szerfölött népszerű volt a délvidéki urak körében s ezek mind tőle várták Nagy Lajos dicsőséges korának visszaidézését. Mialatt Horváti János — a nápolyi király legbizalmasabb híve — a Zsigmond-párti főurakkal együtt igyekezett Garai hatalmát ellensúlyozni, testvérébátyja, Horváti Pál zágrábi püspök titkon hajóra szállt s Nápolyba evezett, hogy Károlyt „az összes magyar főurak nevében“ meghívja őseinek „törvény- és jogszerint őt illető“ trónjára.

A korábban egységes főnemességet széttagoló pártalakulás szükségképen összeütközésekre, vádaskodásokra, fegyveres csetepatéokra vezetett s pártharc ürügye alatt itt is-ott is megindultak a hatalmaskodások, önkényes birtokfoglalások, magánharcok. Minderről sötét színeivel és éles beállításával megkapó képet rajzol az 1385. és 1386. év fordulójának véres eseményeit verses formában megörökítő velencei diplomata. „Az első bajt, veszedelmet — írja Monaci Lőrinc — a nádor okozta, ... tudta, miként kell a királynét család kegyelettel megközelíteni. Ahogy a gyenge hiszékeny nőt maga-részire vonta, bitorlóként a kormányt zsarnokmódra vezette s az ellene kelt gyűlöletet, haragot mind átvitte Erzsébetre. A főurak önkényről vádolták és hitüket szegve maguk is mind zsarnokok immár. Nőfejedelmét így tagadá meg most a nemesség, mely a fölényt gyűlölve, vad döllyffel viszályba keverte hazáját; egyiknek legfőbb vágya

vezérség, az grófságot akar, ez bánságra törekszik, másokat kitérve, magasabbra tör valamennyi, ádáz irigység fogja el őket, gyűlölik egymást, pártra szakadnak s magát a népet is pártokra szakítják. A szokatlanul szelíd, enyhe kormány az uraknak elkapott lelkét dolyfős vágyakra hevíti s a szűz jogarát kicsinyelvén, bűnre, gonosz harcra keresve találnak ürügyet. Itt a királyi jegyest, Zsigmondot, védi az első, ámde amaz nem akar csehet a trónra, neki inkább francia kell s a leányt eljegyi evvel-amavval, László, Pál, István pedig s János a bán, e testvérek, kiket uraságra s hivatalra királyuk, Nagy Lajos érdemesített, tőle kapott hatalommal Nápoly fejedelmét segítik. Iszonyú kardú testvéreinél is elvetemültebb Zágráb püspöke, Pál, a bajoknak kútfeje és nevelője, ki készebb még amazoknál is minden vétekre, gonoszra... s lángra, gonoszra hevíti a fejedelmet.“ Jellemző, hogy a magyar viszonyokat közvetlen tapasztalatból ismerő s az anyakirályné igazolására törekvő olasz egyformán súlyos ítéletet mond Garairól és Horvátiékról, de a három pártot egyaránt illető vádakon túl egy rossz szóval sem illeti az Erzsébettel szembenálló Zsigmondpárti urakat, sőt mikor Kis Károly erőszakos trónraemeléséről beszél, — rájuk célozva — „félénk igazak“-at emleget. A pártatlan kortársnak ezt az ítéletét erősíti meg mindaz, amit ez urak korábbi és későbbi szerepléséről tudunk.

Zsigmond és Mária esküvője

Zsigmond örgróf 1385 augusztusában érkezett haza toborzott seregével az országhatárra. Nyitra és Pozsony rövidesen meghódoltak. Gyors sikereinek híre Garait is elsodorta a kormány éléről, a nádori méltóságot Szécsi Miklósnak kényszerült átengedni. Országbíró Kaplai János lett, Zámbo Miklós visszakapta tárnokmesteri, az ifjabb Lackfi István lovászmesteri méltóságát, sőt Horváti János is visszakerült régi tartományába, Macsóba, bánnak. Garai barátai közül Alsáni Pál, Forgách Balázs és a párizsi útról hazatért Losonczi László megmaradtak régi hivatalukban. Bebek Imre Halicsba ment vajdának, a bukott nádor pedig — Zsigmond haragjától tartva — a horvát bánság kormányzatát vette át. Az új kormány hivatalbalépésével Mária sorsa is eldőlt. Bármennyire ellenszenvesnek is találta jegyesét, ki már zsenge ifjúkorában léha és pazarló életmódjával, könnyelmű kalandjaival botránkozta az udvari népet, kénytelen volt meghajolni apjának végakarátára hivatkozó alattvalóinak érvelése előtt. Losonczi László és társai még a francia udvarban időztek, Károly király éppen csak tengerre szállt, mikor Zsigmond már megérkezett Budára s az anyakirályné ellenkezésére ügyet sem vetve, oltárhoz vezette jegyesét. Az új párt Dömötör bíbornok adta össze, minden tekintet nélkül az orleansi herceggel kötött érvénytelen házasságra. Nemsokára híre járt, hogy Erzsébet emiatt megakarja fosztani érseki méltóságától Dömötört, de szándékában

megakadályozta a nápolyi király megérkezéséről vett hír. Károly október 23-án ért Zágrába. Három nappal később a királynők igaz szeretetükről biztosították a királykoronázó érseket, akinek támogatására a Szlavónia felől várható támadás esetén nagyon is rá voltak utalva.

Zsigmond már egy hónapja férj volt, de felesége ágyához anyósának szigorú tilalma miatt nem közeledhetett. Az eljegyzéskor Nagy Lajostól vett ígéret beváltására, királlyá koronázására sem igen lehetett reménye. Mint jegyeskorában, most is meg kellett elégednie „Magyarország védőjének⁴” semmitmondó és még kevesebb tartalommal bíró címével. Tekintély és hatalom híján helyzetét hamarosan tarthatatlannak kezdte látni. A nápolyi király zágrábi tartózkodása is nyugtalanította s magyar hívei hűségéről sem lévén meggyőződve, félt az esetleges összeütközés kimenetelétől. Odahagyta tehát az udvart. Hazament Csehországba pénzt-katonát szerezni, hogy majd fegyveres erővel vívja ki jogait. Vencel király s a morva örgrófok — Jodok és Prokop — alaposan kihasználták ifjú rokonuk szorult helyzetét. Amaz a katonai segítség fejében Brandenburgot követelte, ezek néhány morvaországi várra és Trencsén, Nyitra, Pozsony vármegyékre támasztottak igényt. Zsigmond eleget is tett kívánságaiknak. Brandenburgi jogigényéről végleg lemondott királyi féltestvére javára. A magyar határmegyéket pedig kétszázezer aranyforintért unokatestvéreinek zálogosította el.

II. Kis Károly

Mialatt Zsigmond idegen segítséggel és idegen katonákkal készült férji és uralkodói jogainak érvényt szerezni, a királynők a nápolyi király egyre növekvő népszerűségét igyekeztek intézkedéseikkel ellensúlyozni. A főurak után, akiket — úgy vélték — Garai eltávolításával máris kiengeszteltek, a köznemességet igyekeztek a maguk védelmére felsorakoztatni. Országgyűlést hívtak össze, hová — ezúttal első ízben — minden vármegye elküldötte a tehetősebb nemesek közül választott négy-négy követét és Mária újra törvényben erősítette meg a nemességnek elődei, apja, maga dekrétumaiban biztosított szabadságát. De mindez nem állíthatta meg Károlyt útjában. Olasz csapatainak és a Horváti-párt Szlavóniában toborzott seregének élén december első napjaiban Buda felé indult, hogy — miként üzente — kedves rokonainak segítségére legyen s a kormányzás nehéz gondjait velük megossa. A királynők nem igen hittek jószándékát váltig hangoztató rokonuknak, de a főurak tanácsára mégis szívesen fogadták s abba is belenyugodtak, hogy az ország kormányzójává, mintegy Mária uralkodótársává válasszák meg. Maga Károly — úgylehet — ekkor még nem is kívánt többet; de híveit nem elégítette ki a félmegoldás. A nemességet és népet lázadásra izgatták s Károly megkoronázását kezdték követelni. A lázongók „férfi-

királyt akartak, aki a sok gonosz és zsarnok urat megfékezze“ s a forradalmi hangulat nyomása alatt maguk a kormányon ülő főurak kérték fel Károlyt a korona elfogadására, ő eleinte — szívből-e vagy színre? — visszautasította a megtiszteltetést, de mikor magyar hívei bizonyoságot tettek törvényes jogai mellett, engedett. Kikötötte azonban, hogy Mária önként engedje át a trónt. Az immár tizenöt éves hajadonna serdült királynő vonakodott jogairól lemondani, de anyja színleg ráállt s őt is rávette az alkura, mert magát és leányát Johanna sorsától féltette, kit Károly trónjával együtt életétől is megfosztott. Félreálltak tehát és Dömötör érsek december 31-én jelenlétükben tette a szentkoronát Károly fejére

II. Kis Károly (1385 december 31—1386 február 24) békülést és kiengesztelődést hangoztató ígéreteihez híven óvakodott egyoldalú párturalom létesítésétől. A királynőket szolgálatteltevő személyzetükkel együtt a budai palotában marasztalta s kormányát mindhárom párt embereiből állította össze. Főtörökvése a Zsigmond-párti főurak megnyerésére irányult. Szécsi nádort, Zámbó tárnokmestert, az ifjabb Lackfi István lovászmestert megtartotta hivatalukban, de Erzsébet és Garai híveit sem mellőzte. Bebek Imrét orszábiróvá nevezte ki, Losonczit, Bebek Györgyöt, Forgáchot, sőt magát Garai bánt is meghagyta hivatalukban. Amazokat már-már sikerült is magához édesgetnie. Nagy Lajos vitézeinek bizonyára hízelgett, hogy — a nagy király leányának lemondása árán bár — végre megvalósult a magyar-nápolyi unió, amiért egykor apáik és ők maguk is oly sok vért és energiát áldoztak. Az anyakirályné és Garai azonban nem nyugodtak meg. Károly trónfoglalását rút árulásnak minősítve, maguk is ehhez folyamodtak. Híveik legszűkebb táborával összeesküvést szőttek az új király élete ellen. Az értelmi szerző Garai Miklós volt, aki leánya lakodalmának ürügye alatt erős fegyveres kísérettel jött fel Budára, de hív támogatókra talált Bebek Györgyben, az anyakirályné tárnokmesterében, Bebek Imre országbíróban, Alsáni Bálint pécsi bíboros püspökben és Forgách Balázsban. Merényletük színhelyéül a királynők lakosztályát választották. A királynők Garai kívánságára február 7-én fontos megbeszélésre hívták meg Károlyt. Ez mitsem sejtve, néhány olasz hívével ment látogatásukra s azokat is hátrahagyva vonult vissza a két hölgygel, mialatt Garai, Bebek és társaik Károly olasz kíséretével együtt a szomszéd teremben várakoztak. Forgách Balázs ezt a kedvező pillanatot kihasználva, fontos izenet örve alatt járult a király elé s őt köpenye alól előrántott kétélű rövid kardjával súlyosan megsebesítette. A csapások egyike szinte átszelte koponyacsontját s bal szemétől is megfosztotta. A merénylet után véres dulakodás támadt, melyben Forgách és az olasz Naccarella is nehéz sebeket kapott. Károlyt fogolyként ápolták a palotában s a vele együtt ott őrizetbe

vett néhány hívével együtt teljesen elszigetelték a városban időző Horvátiéktól. Egy héttel később saját kívánására Visegrádra szállították, hol február 24-én belehalt sebeibe. Tetemét minden egyházi szertartás nélkül hántolták el a szentendrei bencéskolostor közelében.

A Horváti—Palisznai felkelés

A véres tragédia után újra Garai kezébe került a hatalom, de a kormány összeállításában semmi változás sem történt, csupán Horváti Jánost fosztották meg báni méltóságától. Horváti nyomban a merénylet után lázadásra kelt s a drávántúli részeken még március végén is Károly király nevében gyakorolta a kormányzóhatalmat. Nagyszámú híveivel serényen készült a végső leszámolásra. Károly halálának hírére özvegyének és fiának ajánlotta fel szolgálatait s a siker érdekében szoros szövetségre lépett a budai események hírére Knin és Vrána vidékén új lázadást szító Palisznaival és Tvartkó bosnyák királlyal. Az addigi ellenfelek szövetkezése egyszerre lángba borította a délvidéket s a kormány egyelőre mitsem tehetett a felkelés elfojtására, mert április elején Zsigmond is megindult Vencel király és a morva örgrófok kíséretében Magyarország ellen.

Pozsony, Óvár, Győr kisebb csetepaték után hamarosan meghódoltak s erre a Zsigmond-párti kormányférfiak tanácsára a királynők azonnal tárgyalásokba kezdtek Vencellel s miután ő a közvetítést és békebírótságot elvállalta, nagyobb kísérettel személyesen mentek Győrbe. Garai és barátai, akikre Zsigmondnak legfőbb oka volt haragudni, távolmaradtak a találkozótól, melynek célja éppen az volt, hogy Zsigmondot velük megbékéltesse. Vencel és a két királynő kölcsönösen biztosították egymást, hogy az örgróf királlyá koronázását egymás tudta és beleegyezése nélkül sürgetni nem fogják. Megállapodtak, hogy a fiatalok most már végleg egybekeljenek s mint férjhez és feleséghez illik, együtt lakjanak. Külön gondoskodtak az anyakirályné hitbéréről és ellátásáról, valamint a királyi férj méltó tartásáról is, Zsigmondnak kötve le Vas vármegyét, Trencsén várát és több határszéli uradalmat. A királyné vállalta Zsigmond adósságainak s ezek közt a morva örgrófnak járó 200.000 aranyforint kifizetését, minek ellenében azok egy év múltán kötelesek lesznek a Duna és Vág közét Zsigmond uralma alá visszabocsátani. Végül a viszályok következtében szenvedett károkért támasztott térítési igényeket, valamint az ez okból mások rovására tett adományokat és ígéreteket is semmisnek nyilvánították és valamennyien ünnepelesen biztosították az ország és népe szabadságát.

A királynők foglyulejtése és Garai meggyilkolása

A győri egyesség bármennyire korlátozta is Zsigmond jogkörét, az anyakirályné és Garai politikájának teljes és végleges kudarcával volt egyértelmű. A kibékülés után aligha lehe-

tett valakinek is kétsége afelől, hogy Zsigmond mégis csak eléri célját, királya lesz Magyarországnak. Jól tudta ezt maga Erzsébet is, eleve felkészült hát erre az eshetőségre. A kényszerű kiegyezés után egy hónappal Hedviggel és Ulászlóval kezdett tárgyalásba, hogy ha az ügyek kedve ellenére alakulnának, hozzájuk költözhessek Lengyelországba. Előbb azonban a drávántúli felkelést szerette volna leküzdeni s evégből leányával együtt személyesen indult útnak. Az út célja Gyakovár volt a bosnyák püspök székhelye, hol úgy látszik Tvartkóval kívántak találkozni s őt — Horvátival kötött új barátságáról még nem lévén tudomásuk — a két év előtti szövetség alapján ez ellen óhajtották harcba hívni. Másrészt arra is számítottak, hogy a királynők megjelenése a baranya- Valkómegyei nemesség hangulatát megfordíthatja, miként három év előtt Dalmáciában történt. Nem számoltak azonban avval, hogy akkor komolyabb ok nélkül elégedetlenkedő szervezetlen elemekkel, most királyukért véres bosszúra éhes hatalmas urakkal kerültek szembe. És nem számoltak avval sem, hogy a horvát földön köztiszteletben álló Lackfi István helyett most a drávántúli nemesség szemében gyűlöletes Garai-had társaságában utaznak. Ez a tévedésük borzalmasan megbosszulta magát. Július 25-én éppen Gara vára felé közeledtek, mikor Horváti János, Palisznai János, Korpádi János és Szerdahelyi Péter erős hadal rájuk támadtak. A felkelők rövid harc után erőt vettek a királynők kíséretén. A királyi kочи körül védekező főúrak közül a merényletéért nemrégén Gimes várával jutalmazott Forgách Balázst és garai Bánfi Jánost, már holtan, a királynők szemeláttára fejezték le, Botos Gergely elesett, garai Bánfi Pál, az ifjabb Garai Miklós, Alsáni Pál, Treutel János, Kanizsai István, Korógyi István, Maróti János sebekkel elborítva fogságba kerültek. A hintónak támaszkodva hősiezen védekező Garait csellel elgáncsolva teperték le s levágott fejét a királynők ölébe dobva elégitették ki bosszúvágyukat. A fegyveres nép egyrésze elesett, másrésztük futásban keresett menedéket. A felkelővezérek ezután a két királynő poggyászát, kincseit, ékszereit közpredára bocsátva, őket magukat foglyokként Gornec várába hurcolták. A foglyulejtett urakat a szlavóniai várakban verték bilincsbe, Forgách, Garai és garai Bánfi János fejét pedig maga Horváti Pál zágrábi püspök vitte el Nápolyba a szerencsétlenül járt király özvegyének.

Új korszak mesgyéjén

Nagy Lajos leányának négyesztendő uuralma külső körülményei és a belső fejlődésre gyakorolt hatása tekintetében egyaránt IV. Béla unokájának, a gyermek Kún Lászlónak első éveit idézi emlékünke. Akkor is, most is egy kiváló képességekkel megáldott anyós lenyűgöző tekintélyének nyomása, nehezen elviselt gyámkodása, gyűlölt befolyása alól hirtelen felszabadult könnyelmű királyi asszony féktelen szenvedélye

és csekély politikai tehetséggel párosult mértéktelen hatalomvágya nyitott utat a nagy szervező és alkotó királyok egyensúlyozó kormányrendszerét és uralkodásának eredményeit veszályba sodró kegyencuralomnak. Ha Bosnyák Erzsébet erkölcsi tekintetben sokkal magasabb fokon állt is Kun Erzsébetnél s ha Garai Miklós és Alsáni Bálint nem is süllyedtek le a Gutkeled Joákimok és Kán Miklósok alantas színvonalára, a két királyné jellemének és szeszélyének, kegyenceik célkitűzésének és korlátlan hatalomvágyának rokonvonásait s a kormányzatuk szellemében érvényesülő idegen — akkor kún, most szerb-bosnyák — hatások bomlasztó szerepét lehetetlen fel nem ismernünk. Kún Erzsébet udvarának erkölcsi képét a szilaj kúnok pogány moráljának szabadossága éktelenítette el. Bosnyák Erzsébet udvarának politikai morálján a bizánci politika emlőiből és a kezdetleges vérbosszúharc eszméjéből táplálkozó balkáni politika bélyege ismerhető fel. A kormányzati rendszer nyomán kelt opposzió akkor is, most is tiltakozás volt a hagyományos szellemet megmászító idegen befolyás ellen s mint akkor, most is két forrásból — a hazai talajból és magyar érzésből s a régi kormányzathoz közelálló külföldi tényezők támogatásának reményéből — merített erőt az ellenállásra. A Horvátiak az egykor német segítségre támaszkodó Kőszegiekhez hasonlóan idegenben, a nápolyi királynál kerestek támogatást. Nagy Lajos lovagársasága, mint hajdan IV. Béla legjobb hívei, hangsúlyozottan magyar érdekű és magyar törekvésű pártként foglaltak helyet a másik két párt között s az ellentétek végletes kiélezése helyett azok kiegyenlítésén, a normális viszonyok helyreállításán fáradoztak. De fáradozásuk éppoly hiábavalónak bizonyult, mint amazoké. Az áldatlan állapotok most is, mint akkor, a királyi tekintély teljes elhanyaglására és a központi hatalom kiegyensúlyozó hatása alól felszabadult társadalmi erők öncélú hatalmi törekvéseinek gyors kibontakozására vezettek. Kún László uralkodásának mozgalmas eseményei a királyi hatalmat elhomályosító magánhatalmak félszázados uralmát vezették be; Kis Károly legyilkolásával, Erzsébet és Mária foglyulejtésével a nagybirtokos urak uralmának, a nagybirtokos-ligákra támaszkodó pártkirályoknak korszaka köszöntött be.

A magyar főnemesi társadalom egységét megbontó hármas pártalakulás és a nyomában kelt éles pártharcok hátterében két korszak világnézeti harcának a lovagi és prérenaissance-életszemlélet elvi küzdelmének körvonalai bontakoznak ki. Az Anjouk céltudatos társadalompolitikájának eredményeként hazánkban Nagy Lajos halálakor még a lovagi életeszmeny és életstílus élték virágkorukat. Az Anjou-kor főnemessége a lovagi hűség tisztult eszményének jegyében sorakozott őt föl-emelő lovagkirályai mögé s az elmúlt századforduló hatalmas-kodó kiskirályainak magánérdekű célkitűzésével ellentétben a

közérdek, az egész nemzeti közösség szolgálatát tekintette hivatásának. A közösség javára szolgáló erős központi hatalom támogatására, az ország nyugalmanak és népe békéjének biztosítására, a királyság és nemzet tekintélyét gyarapító hadivállalkozásokra szentelte erejét és tehetségeit. Ha voltak is önös hatalmi törekvései, ha királya és nemzete szolgálatáért, „justum servitium“ címén jutalomra és elismerésre tartott is számot, ha befolyását fel is használta vagyona és magánhatalma gyarapítására, cselekvésének és magatartásának rugói közül sohasem hiányoztak a lovagi hűség és a közérdek szolgálatára való önzetlen törekvés elvszerű motívumai. Károly Róbert lovagias gondolkodása, Nagy Lajos egyéniségének ezernyi szép vonása rányomták bélyegüket a környezetükben élő, kormányzatukban részes, velük táborozó főurak lelkiületére. Udvaruk előkelői, királyságuk főtisztviselői, hadseregük tisztjei lovagok voltak s ha netán vétettek a lovagi hűség és lovagbecsület, a lovagi törvények és lovagszokások ellen, maga a lovagi életeszmenynek hódoló főnemesi társadalom közösisette ki őket a maga köréből. A főnemesség és a katonáskodó köznemesség széles rétegeit átható nemes lovagi szellem volt a társadalom oly sokáig nélkülözött egyensúlyának biztosítóka. Ez vetett gátat minden kirívó hatalmaskodásnak és öncélú hatalmi törekvésnek. Ez a szellem akadályozta meg, hogy a Lackfiakhoz, Szécsiekhez, Czudarokhoz hasonló hatalmas urak a közhatalom vetélytársaivá és önző hatalmi törekvések rabjaivá legyenek. Ez a szellem tartotta féken az Anjou-kort megelőző évtizedekben s majd Nagy Lajos halála után is oly vészes zavarok, küzdelmek és mozgalmak forrásává lett bomlasztó erőket. A lovagkor etikus életszemlélete és tisztult eszményei azonban nem tudtak elég mély gyökeret verni. Későn érkeztek hazánkba, mikor nyugaton már egy új, tán esztétikusabb, de etikai tekintetben alacsonyabbrendű életeszmeny uralkodott a lelkeken s a lovagi életstílus helyét már a prérenaissance önkényurainak és a condottieri-társadalomnak életstílusa foglalta el.

A prérenaissance-életszemlélet az Anjou-királyok sűrűbb nyugati érintkezései nyomán hazánkba is hamarosan útát talált s a balkáni expanzióval állandósult délszláv kapcsolatok révén megismert balkáni életstílus elemeivel vegyülve a lovagi eszménytől egyreinkább eltávolodó életfelfogás és életformák s egy új életeszmenynek hódoló új főnemestípus kialakulására vezetett. Ennek a közéleti gesztusaiban rendszerint előkelő, de cselekvései lényegében gyakorta durva és erőszakos, szellemi képességekben gazdag, de erkölcsiekben szegényebb, törekvéseiben önző és szertelen, eszközeiben ravasz és kíméletlen prérenaissance-arisztokratatípusnak első képviselői Garai Miklós és Horváti János voltak. Fejedelmüket — az Erzsébetet, emez Károlyt — ők is lelkes odaadással, de már nem az igazi lovag önzetlen és eszményi hűségével, hanem a tudatos pártember

önérdekű ragaszkodásával szolgálták. Nagy Lajos lovagárságának tagjai a nemzeti összefogás politikájának harcosai és a társadalmi béke munkásai, Garaiék és Horvátiék vérbeli párt-politikusok, a nagybirtok öncélú hatalmi politikájának életrehívói, a nehezen megteremtett társadalmi egyensúlyt újra felborító családi ligák rendszerének megalapozói voltak. Egyéniségük és politikájuk újszerű vonásai már Nagy Lajos életében kiütköztek, de a maguk igazi mivoltában csak a nőuralom idején bontakoztak ki. Átalakító erejük és bomlasztó hatásuk pedig csak a budai és garai véres események nyomán lángalobbant még véresebb pártharcok korában nyilatkozott meg. E harcok kezdetén az új életszemlélet híveinek két csoportja — a Garai- és Horváti-had — állt egymással szemben, de az ő személyes és családi versengésük hamarosan új küzdelemnek, a régi és új felfogás, a régi és új arisztokrácia élet-halálharcának adott helyet. A Horváti-párton győzedelmeskedő Garaiak a lovagi hagyományokhoz hű főurakkal kerültek szembe s azokon keresztülgázolva törtek politikai céljuk, a méreteiben hirtelen megnövekedett nagybirtok uralma felé. A királyi kegyből nagyranőtt s addig a központi hatalom alátámasztására szolgáló nagybirtokszervezetek e harcok tüzeiben alakultak át a királyi hatalommal egyenrangú s annak tekintélyét csorbító politikai erőtenyezőkké, öncélú törekvéseiknek és romboló munkájuknak hiába igyekeztek gátat vetni a királynők fogsága idején éppen kormányon volt íovagfőurak. A politikai ellentétek kiegyenlítésére és a közhatalom tekintélyének helyreállítására irányuló komoly törekvésük hajótörést szenvedett két vérbosszút lihegő párt sötét szenvedélyein.

A íovagfőurak békeszerző kísérletei

A garai események hírére a királyi helytartó tisztét a főpapok és zászlósurak országos tanácsa vette át élén Szécsi Miklós nádorral és Kaplai Dömötör esztergomi bíborosérsekkel. Zsigmond örgrófit, ki felesége elfogatásának hírére tüstént itthon termett, illő tisztelettel fogadták és korábbi politikai álláspontjukhoz híven királlyá leendő megválasztását és megkoronázását is kilátásba helyezték, de egyelőre csupán „Magyarország védőjének és főkapitányának⁴” ismerték el; az ügyek intézését pedig maguk vették kezükbe. Kormányzati feladatuknak minden más kérdés kikapcsolásával pusztán a helyzet tisztázását, a királynők kiszabadítását, a pártellentétek elsimítását, a belső béke helyreállítását tekintették s evégből Szent István ünnepének nyolcadára Székesfehérvár városába országgyűlést hívtak össze. A Garai-párt vezetőtagjai — egy-két kivétellel fogságban lévén — nem jelenhettek meg. Horvátiék önként maradtak távol a koronázó várostól, ahol Mária királynő és Zsigmond híveinek környezetében nem igen érezhették volna magukat biztonságban. Annál nagyobb számban jelentek meg az egység politikájához és a lovagi hagyományokhoz ragasz-

kodó Zsigmond-párti főpapok és főurak, valamint a vármegyei nemesség hozzájuk szító követei. Az országgyűlés lefolyása és határozatai ezek hangulatát és felfogását, a két másik párt felforgató törekvéseivel szemben a társadalmi béke és politikai egység megteremtésére irányuló komoly és elszánt törekvésüket tükrözik vissza. Az országgyűlés tagjai Szent Istvánnak a koronázótemplom oltárán elhelyezett fejereklyéjére tett kézzel ünnepélyesen megesküdték, hogy csupán „az állam javára, a királyság és a szentkorona vele azonos érdekeire“ *lesznek* tekintettel, ez érdekeknek még a királyi felséggel szemben is érvényt szereznek, az ország ügyeibe beavatkozó idegen hatalmaknak és az országgyűlés által létrehozandó békemű ellen fellépő hatalmasoknak pedig fegyverrel is ellenük fognak szegülni. Tanácskozásaik során végleg megérlelődvén bennük a meggyőződés, hogy minden baj kútforrása a királynőknek rossz tanácsokkal szolgáló Garai Miklós káros működése volt, fontos elvi határozatokat hoztak hasonló események megelőzésére.

Töredékesen korunkra jutott törvénykönyvük első szakasza — III. András egykori tanácstörvényének szellemében — elrendelte, hogy komoly események, újítások és nehéz mozgalmak idején a király a főpapok és bárók mellé köznemeseket is hívjon meg tanácsába a tehetősebb birtokosurak közül. A következő szakasz az Aranybulla hasonló rendelkezéséhez képest a zászlósurak méltóságalmozását, világi uraknak egyházi, egyháziaknak világi méltóságok viselését tiltotta el. A harmadik szakaszban Garai nádor kormányzatát megbélyegző burkolt célzással elrendelték, hogy a tanácsuraktól jövőben esküt vegyenek annak biztosítékául, hogy nem csupán a királyi felség és a maguk érdekeire, hanem a közérdekre, az ország és szentkorona érdekére is mindenkor tekintettel *lesznek* s amennyiben bármelyikük ellenkezőleg cselekednék és káros tanácsokat adna, azt hivatalától megfosszák és a tanácsból örökre kizárják. A királyi és királynői felségeket — Máriát és Erzsébetet — pedig, nyilván ez utóbbi indulataira való tekintettel, minden harag, gyűlölködés és ellenségeskedés beszüntetését biztosító eskü letételére kötelezték. A múlt kormányzati hibáit megbélyegző elvi határozatok után három törvénycikkben Horváti János bánt, Palisznai János vránai perjelt és híveiket kötelezték a garai támadás alkalmával kezükbekerült királyi kincsek, az erőszakosan elfoglalt királyi, királynői és nemesi javak, várak, városok, falvak, birtokok és haszonvételek haladéktalan visszaadására és összes foglyaik sürgős szabadonbocsátására. Másfelől viszont a pártharc okául Garai és Horváti régi személyes természetű ellenségeskedését jelölve meg, határozatilag kimondták, hogy a felkelők támadása nem irányult a királynők, hanem csupán Garai ellen s így felmentve őket a hűtlenség és felségsértés vádjára alól, a királynőket fel-

szólították, hogy az ország javáért bocsássák meg és felejsék el, ha királyi és királynői méltóságukat „netán“ mégis valaminő sérelem érte volna, adjanak kegyelemlevelet Horvátinak és társainak s őket a királyi udvarba újra befogadva, hozzájuk illő méltóságokkal díszítsék. Végül a béke és nyugalom állandóságának biztosítása végett a fegyveres harcok során sérelmet szenvedett feleket s a meggyilkoltak hozzátartozóit eltiltották minden további ellenségeskedéstől, az esetre pedig, ha gonosz tanácsra netalán a királynők terveznének ilyesmit, velük szemben az összes rendek ellenállását rendelték el.

Mindezek a rendelkezések az országgyűlés résztvevőinek a közérdeket minden pártszempont és magánérdek fölé helyező s a belső harc előidézésében részes urak és pártok szereplését elítélő, de az egység és béke érdekében büntetés helyett kiengesztelődést kereső felfogásáról tanúskodnak. Noha a bajok kútforrását — az események egykorú olasz írójához hasonlóan — Garai nádor működésében látták, pártatlan igazságérzettel állapították meg a másik fél teljes jóvátételi és kártérítési kötelezettségét Garai párthíveivel szemben. S bár tisztán látták és tudták, hogy a felkelés nemcsak Garai személye, hanem a királynők, főleg az anyakirálynő ellen is irányult, e tény elleplezésével büntetlenséget és tisztességes visszavonulást biztosítottak Horvátiéknak. A Szent István-napi törvénylátó gyülekezet keretében, az akadályozott királyt az Aranybulla rendelkezése értelmében helyettesítő nádor meghívására, a legszigorúbb törvényes formák közt tartott 1386. évi országgyűlés békeszerző törvényhozása utolsó kísérlet volt a végső veszélyben forgó társadalmi és politikai béke megmentésére. Sajnos, e kísérlet kudarcot vallott az egymással szembenálló felek makacs bosszúvágyán és szertelen hatalmi törekvésein.

Nápolyi László trónkövetelő

Horvátiakat és Palisznait első nagy sikereik mámorában érte az országgyűlés határozatainak híre, mikor a drávántúli és marosontúli országrészek és tartományok feletti uralmuk már biztosítottnak látszott s a győzelmes előnyomulásra is komoly reményük volt. A horvát-szlavón bán halála és a macsói bán foglyulejtése után a két tartomány szinte ellenállás nélkül került a két bánóság kormányzatát László nápolyi király nevében átvevő Horváti János uralma alá, a drávántúli királyi várak és az ellenpártokhoz tartozó főurak erősségei sorra meghódultak s a bán csapatai már Pécs és Garavár ostromára készültek, hol Alsáni Bálint bíboros-püspök és Garai János szervezték a védelmet. Horváti László a Tiszán átkelve, a marosontúli vármegyék nemességét szólította a gyermek László lobogója alá. Jánki László és Dánfi Mihály támogatásával készült fegyvereit az Erdély felől várható Losonczi-hadakkal összemérni. Lajos kalocsai érsek, a Csanádi, szerémi, boszniai

püspökök Horváti Pál zágrábi püspökkel együtt a „legitim királyul“ elismert Nápolyi László híveinek ügyét támogatták és oldalukra állt Tvartkó bosnyák király is, aki a belső zavarok kihasználásával igyekezett lábát Horvátországban és Dalmáciában megvetni. Palisznai János az ő támogatásával, bosnyák segítőcsapatok élén foglalta el Vránát, Knint és más délvidéki várakat, míg Horvátország északi részein Frangepán István, a pádovai Carrara Ferenc veje, tűzte ki a nápolyi király zászlaját. Nem csoda, ha e gyors és nem várt siker hatása alatt Horvátiék félreismerték az erőviszonyokat. Győzelmeiket meglepetés-szerű támadásuknak, a vezérek halála és elfogatása miatt harc-képtelenné vált Garai-párt időleges megbénulásának s a többi királyhű magyar és horvát főurak szervezetlenségének köszön-hették, de ők a maguk erejének és lendületének tulajdonították. A gyengeség jelét vélték felismerni az országgyűlés nekik ked-vező határozataiban is; a békeajánlatot ezért visszautasították. Foglalásaik visszaadásáról, a királynők szabadonbocsátásáról és kegyelmük elfogadásáról tudni sem akartak. A Garai-uralom ellen nemrégén még velük egysorban küzdő országnagyoknak a „tör-vényes király“ jogait szerintük csak bitorló Mária és gyűlölt férje érdekeit szolgáló politikáját elítélték s a békéről velük komoly tárgyalásba nem is bocsátkoztak. Mikor pedig híret vették, hogy Zsigmond a békés kiegyezés meghíúsulása esetére haddal készül felesége és anyósa kiszabadítására s a hadi készü-lődést már meg is kezdte, a koronás foglyokat a zágrábi püspök gomneci várából a tengerparti Novigrádba szállították át, hogy onnét szükség esetén hajón Nápolyba vihessék.

A Garai-párt éppily bizalmatlanul fogadta a kormány békítő kísérletét. A nádor családja, rokonai és barátai semmi-képen sem tudtak belenyugodni, hogy az őket ért súlyos sérelmek megtorlatlanul maradjanak. Mikor azután az ifjabb Garai Mik-lós fogságából váratlanul kiszabadult és a párt élére állt, tüs-tént harcra kezdtek készülödni s a királyi tanácsban is a gyors fegyveres föllépés mellett emeltek szót. De miután Horvátiék elutasító magatartása ismeretessé vált, a többi urak is a harc felé kezdtek hajolni, különösen Lackfi István, akit a felkelők Csáktornyái várának és uradalmának elfoglalásával már előbb súlyosan megsértettek. Maga Zsigmond örgróf a háborútól várta élete vágyának teljesülését, magyar királlyá koronáztatá-sát, amit elsősorban a háborúspárt hívei sürgettek. A felkelés fegyveres letörése és koronás hitvestársának kiszabadítása — úgy vélte — alkalmas lesz az ellenzéki hangulat leszerelésére s a korábban ellenséges indulatú Garai-párt rokonszenvének biztosítására.

Lackfi István kormánya

A háborús gondolat térhódítása miatt Szécsi Miklós, a békepárt feje, visszavonult. Negyvennégy esztendei önzetlen közszolgálat után lemondott nádori méltóságáról. A rendek és

Zsigmond egyetértő bizalma az uralkodó párt fejét, Lackfi Istvánt emelte helyébe. A főpapi kar élére viszont a Kaplai bíbornok halálával megüresedett esztergomi érseki szék várományosaként Kanizsai János egri püspök állt. Ők ketten indultak Zsigmonddal 1387 első napjaiban a délvidéki felkelők ellen. A hadjárat jó siker reményével indult. Kaproncát, Kőröst, Zágrábot hamarosan elfoglalták, de egyhavi táborozás után kénytelenek voltak a horvát hegyvidék és Bosznia felől nagy haddal közeledő Horváti és Palisznai elől visszavonulni. A királynők kiszabadítása érdekében még a hadjárat megindulása előtt megkezdett diplomáciai lépések több sikerre vezettek. Az ifjú királynő iránt nagy tiszteletet tanúsító velencei kormány hajóhadát a dalmát partokra vezényelte, hogy a foglyok netáni Nápolyba szállításának útját vágja s a szárazföldi siker esetén a tengerről támogassa Zsigmond szabadító akcióját.

A felkelő vezérek Zsigmond és Lackfiék fegyveres támadásának és a tengeri ostromzárnak hírére végleg letértek a korona hűségéről és az ellentétek békés kiegyenlítésének mindörökre útját vágó tette vetemedtek. A novigrádi várból Velencébe titkon követet küldő anyakirálynét leánya szemeláttára megfojtották s Horváti Pál püspök Palisznai Tamással Nápolyba utazott, hogy Margit királynénak a bosszú művéről jelentést téve, a kis László királyt ünnepélyesen meghívja Magyarország trónjára. A kis király nem jöhetett. Anyja az előzményeken okulva nem is engedte volna Magyarországra. De sereget sem adhatott hívei támogatására, mert még nápolyi uralma sem volt biztosítva, sőt alig pár hónap múlva fővárosa is ellenfele, Anjou Lajos kezére került. A királyné ezért megelégedett egy ünnepélyes proklamáció kibocsátásával, melyben fia magát Magyarország és társországi törvényes királynak nyilvánította. László magyarországi helytartójává, valamint Szlavónia és Macsó bánjává Horváti Jánost, Horvát- és Dalmátország bánjává pedig Palisznai Jánost nevezték ki. Mire azonban ez intézkedések hírére Horváti Pál hazaérkezett, Magyarországon gyökeresen megváltozott a helyzet.

Horvátiék elszánt fellépésének hírére a háborús kedv országszerte fellángolt s nyomában mind erősebbé lett a férfikirály erős keze utáni vágyódás. Lackfi István nádor a többi országnagyokkal és Zsigmonddal egyetértésben teljesen újjászervezte a déli tartományoknak Garai halála és Korógyi elfogatása óta gazdátlan kormányzatát. A macsói bánság és a hozzákapcsolt öt vármegye élére ifjabb Garai Miklóst állították, az új korszak legnagyobb tehetségű államférfiét, aki innét, a lángbaborult országrészek központjából céltudatosan irányíthatta a macsói ellenforradalom megszervezése által egymástól elszakított keleti és nyugati felkelő seregek ellen tervezett hadműveleteket. A délnyugati tartományokban a báni kormányzat helyreállítása egyelőre még kivihetetlen lévén, Szlavónia

és Horvát-Dalmátország kormányzójává főkapitányi címmel Losonczi Istvánt, a Szőrényi bánág és temesi főispánság élére pedig testvéröccsét, Losonczi Lászlót nevezték ki. A vránai perjelség élére harmadik testvérük, Losonczi Albert került, a felkelőktől veszélyeztetett Marosvidékkel északkeletről szomszédos Erdély kormányzata pedig továbbra is nagybátyjuknak, Losonczi László vajdának kezében maradt. A dalmát városok egyelőre megközelíthetetlenek lévén, a tengerpart védelmére az országnagyok a magyar király — most Velencével is baráti lábon álló — régi szövetségését, Genovát kérték fel. Ugyanekkor került sor a kisebb zászlósúri méltóságok betöltésére is. E tisztségekre a Zsigmond köré sereglő fiatalabb felvidéki nemesurak közül szemelték ki a Paksiakkal és Kaplaiakkal egy törzsről szakadt Jolsvai Lestákot, a Bebekekkel rokon Csetneki Györgyöt és a köznemesi sorból vitézsége révén gyorsan emelkedő Perényi Miklóst. A lovászmesteri tisztelet újra Simontornyai Lackfi Istvánra ruházták, mikor azonban néhány hó múlva gyanú támadt, hogy a Horvátiakkal tart fenn összeköttetést, a háborús időben fontos bizalmi állást maga a nádor vette át.

Az újjászervezett kormányban Horvátiék kivételével minden pártárgyalat képviselve volt, de a politikai vezetés Lackfi nádor és Kanizsai János püspök kezében összpontosult. Az ő érdemük volt a különböző pártok vezérférfiait egyesítő kormány és Zsigmond trónraemelésének tapintatos előkészítése.

Zsigmond király

A helyzet példátlan és egyedülálló volt a nemzet történetében. A trónt törvényes öröklés címén magának követelő nápolyi király híveinek kivételével az egész nemzet által elismert koronás király mellé készültek hitvestársa személyében — mintegy uralkodótársul — más királyt választani s hozzá oly királyt, aki korábban hatalmas külföldi összeköttetéseire támaszkodva, néhányszor már összeütközésbe került az őt most királlyá választó pártok egyikével. Ezek a körülmények kötelességévé tették az országnagyoknak, hogy Zsigmond megválasztását oly feltételekhez kössék, melyek teljes biztosítékot nyújtanak az uralom törvényes gyakorlása, a magyar korona, a nemzet és a rendek jogainak tiszteletbentartása tekintetében. Ezt a problémát Laczkfiék nem a korábbi koronázásokról már ismert, szokásos koronázási eskü szövegének új kidolgozásával, hanem a királyjelölt és a választásában résztvevő tanácsurak közt kötött formális szövetség létesítésével oldották meg. A választás feltételeit e „iiga“ megkötéséről kiállított szövetségi szerződésben foglalták össze.

Zsigmond ez okmány tanúsága szerint kötelezettséget vállalt, hogy alattvalóinak szabadságát és jogait tiszteletben fogja tartani, tanácsosait a magyar főúri családok tagjai, elődei tanácsosainak leszármazói közül fogja választani, idegenek tanácsával nem fog élni, külföldieknek egyházi és világi méltosá-

gokat nem fog adni, egyházi javadalmaknak idegenek részére tervezett adományozását a pápa úrnál megakadályozza, bármely alattvalója ellen a vele és a királynékkal szemben tanúsított korábbi magatartásáért gyűlöléssel nem fog viseltetni, a törvényesség kellékeit nélkülöző összes eddigi ígéreteit és adományait visszavonja és megsemmisíti, a magyar királyság és bármely alattvalója ellen bárkivel korábban kötött szövetségét felbontja és semmisnek nyilvánítja, a megelőző évben cseh segítséggel vívott küzdelmében foglyulejtett országlakosokat haladéktalanul szabadonbocsátja s ha szövetségeseinél volnának fogságban, kiváltja, az őt királlyá választó liga tagjait elhagyni, nekik károkat okozni, őket e ligából kizárni a liga összes tagjainak erre vonatkozó egyértelmű határozata nélkül nem fogja, hanem ellenkezőleg valamennyiüket partfogolni és védelmezni köteles. Végül pedig az Aranybulla ellenállási záradéka értelmében elismerte, hogy amennyiben mindé feltételeket meg nem tartaná s azok ellen cselekednék, mindazok a főpapok, bárók és nemesek, akik pecsétjüköt az okmányra függesztették, egyenként és összesen, minden hűtlenség vétke nélkül ellenezegülhetnek és őt azok megtartására kényszeríthetik.

Lackfi István és társai, pártjuk korábbi politikájához híven, a köz érdekét tartották szemük előtt. A választási feltételek minden tekintetben megfeleltek a nemzet érdekeinek és a törvényerejű régi jogszokásoknak s mivel a választások előtt kötött szövetségben az immár nyilvánvalóan hűtlen Horváti-csoporton kívül a nemzet egyetemét képviselő valamennyi párt és csoport képviselve volt, még a liga tagjainak különleges védelmet biztosító szakasz sem állt a közérdekkel ellentétben és semmiesetre sem volt egyoldalú pártérdekből felállított követelés. Az egész szövetségi okmány ugyanazt a pártszempontok fölé emelkedő, nemesebb politikai felfogást tükrözi vissza, mint az ugyané műhelyben készült 1386. évi törvény, azzal a különbséggel, hogy a nemzetből hűtlenségük által magukat kiközösítő Horvátiakra most már nem voltak tekintettel.

A liga megalakítása és a választási feltételek szerződéses megállapítása után 1387 március 31-én Zsigmondot Székesfehérvárott királlyá koronázták. A szertartás elvégzése a legidősebb főpapra, Benedek veszprémi püspökre hárult, mert az esztergomi szék az év eleje óta üresedésben volt, Lajos kalocsai érsek pedig Nápolyi László táborához tartozott. Koronázása után Zsigmond gazdag birtokadományokkal jutalmazta mindazokat, akik kezdettől fogva hívei közé tartoztak és trónraemelése körül is érdemeket szereztek. Lackfi István nádor két unokaöccsével, István lovászmesterrel és Döbröközi Lackfi Andrással együtt a komáromi uradalmat kapta a várral, várossal, húsz faluval s a váruradalomhoz tartozó gazdag vám- és rév jövedelmekkel, Szécsi Miklós és két fia a vasmegyei Dobra

várát harminc falura terjedő tartozékaival, Szécsényi Frank és Simon a bars megyei Saskót huszonöt faluval, Losonczi László vajda a belső-szolnok megyei Csicsóvárát harminc faluval, Kaplai János és Dezső a borsodi Boldvát és a szabolcsi Reinbachot, Bebek Imre és Detre a sárosszegyeyi Szakalyavárat kilenc faluval. Perényi Péter, Miklós, János és Imre Beregben kaptak három falut, Toldi Miklós mester, az egykori itáliai zsoldosvezér, Szatmár megyében a daróci uradalmat. Az adománylevelekben felsorolták a megjutalmazott urak Lajos királynak, Erzsébetnek, Máriának és magának Zsigmondnak tett érdemes szolgálatait, de különös melegséggel szólnak e levelek a két nádor, Szécsi és Lackfi hűségéről és érdemeiről. Szécsinél kiemelte Zsigmond immár a negyedik koronás királyhoz való „törhetetlen hűségét, jeles hűségének szilárd állhatatosságát és megmérhetetlen érdemeit.” Lackfi nádorról szólva, ugyancsak megemlékezett elődeinek tett hű szolgálatairól, de különösképen kiemelte neki magának „minden ügyében, dolgában és nehéz vállalkozásában, különböző helyeken és időben, saját személyének és vagyonának kímélete nélkül tett szolgálatait, a szerencse változó körülményei közt hozzávaló rettenthetetlen és rendületlen ragaszkodását s érette és uralma megalapításáért kifejtett buzgalmát.” A kancellária szóvirágaival ékesített jellemzés szép világításba állítja e később méltatlanul meghurcolt jeles hadvezért és államférfit, a napolyi háborúból ismert nagy vajdának apjához mindenben méltó fiát.

Mária királynő kiszabadítása

Az ünnepek lezajlása után Zsigmond és nádora erélyesen hozzáálltak a felkelés és pártviszályok fegyveres megfékezéséhez. Horvátország és Dalmácia királyhű lakosságának külön kiáltványban hozták tudomására az új király trónfoglalását s a felkelők ellen tervezett hadikészülődéseket. Velencével sürgősen megkötötték a nádor, Kanizsai püspök és Barbo Pantaleon velencei követ korábbi tárgyalásai során már előkészített szövetséget, minek értelmében Venieri dogé Barbadico admirálist hajóhaddal tüstént Novigrád ostromára küldte, hova szárazföldi úton ugyanekkor nagy magyar-horvát sereg indult Losonczi István főkapitány és Frangepán János modrusi és vegliai gróf vezérlete alatt. E sereggel voltak a Kaplai-testvérek és a Korbáviai grófok, míg Lackfi nádor több zászlósúr kíséretében a macsói részekre ment, hogy Garai bánnal egyesülve, az egész hadjárat vezetését átvegye.

A hadműveletek teljes sikerrel jártak. Garai Miklós és Losonczi László még a nádor megérkezése előtt döntő győzelmet arattak Temesvár alatt Horváti László, Jánki és a Dánfiak seregén. Maguk a vezérek futásban kerestek menedéket. A Maros-Tisza-közének elfoglalása és nyugalmanak helyreállítása után Garaiék gyors mozdulattal fordultak a Dráva-Száva-közén táborozó Horváti János ellen s őt Cserevicénél

megverték, majd a nádor hadával egyesülve, a felkelők kezén levő várak ostromához kezdtek. Cserevice, Újlak, Kósvár, Gyakovár sorra birtokukba kerültek s a Pozsega várába húzódó Horváti János is kénytelen volt meghódolni. Kegyelemért hódolatát és a királynő azonnali szabadonbocsátását ígérte. Nyugaton ugyanekkor Losonczi és Frangepán támadták meg a foglyokat — Korógyit, a két Alsánit, Kanizsai Istvánt — Novigrád felé kísérő Palisznai hadát. A perjel Pacsitel várába zárkózott, de rövid ostrom után kénytelen volt azt feladni. A foglyokat szabadonbocsátotta, maga Horvátihoz hasonlóan hódolatot ígért és Mária szabadonbocsátását. A vezérek kézrekerülésével a mozgalom — úgy látszott — véget ér. De a győztesek nem számoltak ellenfeleik ravaszságával. Lackfi István lovászmester, kire nagybátyja a Horvátiak és társaik őrizetét bízta, talán a pártütők közt lévő rokonának, Lackfi Imrének kérésére, enyhített őrizetükön s ezzel — ellenségei később úgy mondták: szándékosan — módot adott szökésükre. Horváti János élt is az alkalommal. Ugyanez időben Palisznai is kisiklott a Frangepánok kezéből és Novigrádba menekült. De soká tartani magát ott sem tudta. Frangepán a szárazföld felől, a velencések tengerről ostromba kezdtek s a perjel június 4-én kénytelen volt Mária királynét az admirálisnak kiadni. Az olaszok nagy diadallal szállították a mindannyiuk rokonszenvét megnyerő szép, ifjú asszonyt Zenggebe, honnét már magyar alattvalói kísérték a kiszabadulás hírére Zágrábba siető Zsigmondhoz. A házas-társak sok viszontagság után végre egymásra találtak. Ha életük Zsigmond hibájából ezután sem lehetett zavartalanul boldog, a békés egyetértést többé komoly viszályok mégsem veszélyeztették. Mária továbbra is gyakorolta a királyi jogokat, udvart tartott, ítélkezett, adományozott, de a tényleges uralkodás és kormányzat gondjait férjének engedte át. A királyi pár egész nyáron át Szlavóniában maradt s ott a helyszínen várta be a Horváti-párt kezén levő várak — Csáktornya, Gornec, Medvevár, Peker és a többiek — elfoglalását. Augusztus derekára Zsigmond hadai már végeztek Szlavónia s a Frangepán és Korbáviai grófok hatalmi körzetébe tartozó Észak-Horvátország pacifikálásával. Losonczi Istvánt felmentették háborús jellegű főkapitányi tisztétől és László testvérével együtt horvát-dalmát bánná nevezték ki, míg Szlavónia kormányzatát Peleskei Ákos bán vette át. Dél-Horvátország és Dalmácia visszafoglalásának azonban nehéz akadályá támadt.

Új felkelés

A Horvátiak és Palisznai a felkelők hadának maradványai-val bosnyák földre menekültek s mivel további küzdelmeikhez sem hazulról, sem Nápolyból nem várhattak segítséget, szerb-bosnyák-horvát szövetség létrehozásával reméltek helyzetükön segíteni. Tvartkó király könnyen hajlott szavukra, mert régi vágya volt Horvát- és Dalmátországok meghódítása. Lázár

szerb kenéz, a bosnyák király régi szövetségese is rokonszenvvel fogadta a felkelők tervét, kiket már megelőző küzdelmeikben is segítős csapatokkal támogatott. A horvát nemesség körében szintén akadtak a magyar uralommal elégedetlen elemek, akik most örömmel fogadták a bosnyák invázió hírét. A haditerv szerint Tvardkónak és Palisznainak a horvát-dalmát részek hódoltatása volt a feladata, Horváti János pedig Lázár kenézzel Macsó és a Szerémség felől készült Magyarországra és Szlavóniába törni. A dalmát-horvát hadjárat azonban váratlan akadályokba ütközött. Tvardkónak gyors és meglepő támadással sikerült Klisszát, Osztrovicát, sőt Trau városát is hódoltatnia, de Spalato ostromával már kudarcot vallott. A dalmát főváros polgárai Szebenikóval, Zárával s a leghatalmasabb délhorvát urakkal — a Brebiri grófokkal és knini Nelipiccsel — együtt hívek maradtak a magyar koronához; fegyverrel fogadták Tvardkó hadait. Palisznait pedig Vránában az északhorvát urak — Frangepán János és a Korbávaiak — támogatásával Losonczy Albert fogta ostrom alá. Horvátinak eredeti tervével ellentétben az ő segítségére kellett sietnie. Bosnyák-magyar seregével sikerült is Vránát hamarosan felszabadítania. Losonczy perjelt a tengerparti Nona városába szorította vissza, Frangepánékat pedig visszavonulásra kényszerítette. Horvátországnak a Velebitől délre eső része, néhány város kivételével, így mégis a támadók hatalmába került s Tvardkó bosnyák kormányzókat küldött Horvátországba Hranics Vlaskó, Dalmáciába Hrvatin Hervoja és Vük személyében.

A horvátországi sikereken felbuzdulva, Horváti János 1388 januárjában szerb és bosnyák segítős csapatoktól támogatva a Szerémségbe és Valkóba tört, de támadása kudarcot vallott Garai bán és a közelben birtokos főurak — Korógyi István, Alsáni Pál és Miklós s az apja méltóságáról Vajdafinak is nevezett Lackfi Endre fia György — éberségén. A harcban ezek győztek. Horváti újra bosnyák földre menekült, de fegyvertársai közül néhányan, élükön Korpádi Jánossal, Szeplaki Lászlóval — Nagy Lajos egykori bolgár bánjával — és Hédervári Kont Istvánval fogságba kerültek. Korpádit a király kínhalálra ítélte. Lófarkára kötve hurcoltatta meg s utána fejét véve, négybe vágatta. A többi foglyokat lefejezték.

Horváti a következő év elején új támadást kezdett s vállalkozását ezúttal maga Lázár kenéz — Garai apósa — is támogatta, de a magyar vőnek mégis sikerült Lázárt az utolsó pillanatban a támadástól visszatartania s így Horváti terve újra kudarcba fulladt. Néhány hónappal később új ellenség megjelenése és pusztító becsapásai zavarták meg a belső harcokból alighogy éledő Délvidék nyugalmát.

A török előnyomulása

A török hatalom közel tízesztendős nyugovó után 1385-ben újra megkezdte észak felé irányuló hadműveleteit. Timurtás

ruméliai beglerbég nagy hadsereggel indult Makedónián át a zétai szerb fejedelemség ellen. Monasztirt, Prilepet — Markó király tartományát — végleg a Törökbirodalomhoz csatolta s a Vojsa-folyó mellett döntő csapást mért a zétai hadakra. Balsics György fejedelem maga is odaveszett az ütközetben s halálával a tengerparti Szerbia is török kézre került. Az oszmán hatalom e győzelemmel három oldalról körülzárta Lázár kenéz kis Szerbiájának a Rigómező körül elterülő déli tartományát és közvetlen szomszédságába hatolt Boszniának is, míg Bolgáriával a Balkán-hegység vonalán már évek óta egész szélességében határos volt. A veszedelem megújulása régi szövetségük felújítására készítette a fenyegetett országok fejedelmeit s 1387-ben Murád kisázsiai elfoglaltságát kihasználva, Lázár kenéz és Tvartkó király nyíltan, Sismán bolgár cár pedig török hűbérurának bosszújától tartva, egyelőre csak titkon hadra készültek. Mozgolódásuk hírére a szultán mintegy húsz ezer fegyverest küldött ellenük, de az egyesült szerb és bosnyák hadak ezeket Plocsniknál véres ütközetben tönkrevették és szétszórták. A győzelem után Sismán bolgár cár is nyíltan a szövetséghez csatlakozott. Murád azonban 1388-ban büntető-hadjáratra küldte ellene nagyvezírjét s fővárosát, Tirnovót elfoglalva, lealázó békére, hódolatra és a drinaparti Szilisztria várának átadására kényszerítette, majd mikor szavát megszegve, a feltételek teljesítését elmulasztotta, országát az addiginál is szorosabb hűbéri kötelékkel csatolta birodalmához. A török hadsereg közeledésének hírére Stracimir bolgár cár is kénytelen volt a szultán hűbéruraságát elismerni és magát adófizetésre kötelezni. Egy évvel később maga Murád jött el a plocsniki vereség megbosszulására. A Rigómezőn 1389 júniusának 15. napján lezajlott döntő ütközetben Tvartkó hadait Hranics Vlaskó és Horváti János, a szerbeket maga Lázár és veje, Brankovics Vük vezették. A kemény harcban Murád szultán áldozatul esett egy szerb vitéz gyilkos csapásának, de Brankovics Vük gyáva magatartása miatt a szerb-bosnyák hadirend megbomlott és a harcot új szultánjuk, Bajazid, vezérlete alatt továbbfolytató törökök diadalt arattak. Maga Lázár kenéz is elesett s halálával Szerbia török uralom alá került.

Szerb-bosnyák dolgok

Lazarevics István kenéz (1389—1427) már mint a szultán adófizető hűbérese lépett apja örökébe. A győzelem után szerb földről, a Dunán és Száván átkelve, először léptek magyar földre török portyázó csapatok, az új hűbéri viszonyhoz képest rác martalócok társaságában. S harmadikul a természetellenes szövetségben újra megjelent Horváti János is a maga bosnyákjaival. A betörések megbosszulására és a hűtlenségbe esett szerb kenéz megbüntetésére Zsigmond gyors egymásutánban három hadjáratot indított Szerbiába. Az eredmény néhány

dunaparti vár visszafoglalása és egy nagyobb török sereg tönkretérése volt.

Mily következménnyel járt a rigómezei csata kimenetele a közvetlen szomszédságba került törökök és bosnyákok viszonyára, nem tudjuk. Tvartkó horvátországi fellépéséből, az ő horvát politikáját átöröklő nápolyi udvar későbbi török-cimboraságából és a boszniai török becsapások elmaradásából mégis valami egyességre kell következtetnünk. Valószínű, hogy Tvartkó a veszített csata után valaminő megállapodást kötött a törökkel akár béke, akár fegyverszünet alakjában. Ez az egyesség magyarázhatja meg a horvát politikában Tvartkó nyomába lépő Nápolyi Lászlónak alig két esztendő múlva Horvátiék kezdeményezésére a törökkel tervezett szövetségét és magának Tvartkónak nyomban a rigómezei csata újult erővel megkezdett horvát-dalmát hadjáratát is.

Zsigmond király délnyugati tartományainak védelmét teljesen a Losonczyi testvérekre, a királyhű horvát főurakra és dalmát városokra hagyta. Losonczyi Lászlónak sikerült is 1388 nyarán Zára városába hatolnia. Egy év múltán Frangepán János támogatásával Klisszát is visszafoglalta Tvartkótól, sőt Trau polgárait is visszatérítette Zsigmond hűségére. De sikerei csak epizódok jelentőségével bírtak. A tartomány igazi ura Tvartkó maradt, ki fokozatosan előnyomulva, újra elfoglalta Klisszát, majd a régi horvát fővárost, Knint is. 1390 nyarán Spalató, Szebeniko és Brazza, Lesina, Curzola szigetek is meghódoltak, miután három esztendeig hiába kértek-könyörögtek Zsigmondtól segítséget. Tvartkó címei sorába Horvát- és Dalmátországok királyának Szent László utódait illető címét is beiktatta. Ez volt a helyzet, mikor Bebek Detre, az új bán 1390-ben hivatalát elfoglalta.

Bebek kinevezése a délvidék katonai kormányzatának a török és bosnyák támadások következtében szükségessé vált átszervezésével kapcsolatos intézkedés volt. A két oldalról is fenyegető háborús veszedelemmel szemben mind Garai, mind a Losonczyiak gyengének bizonyultak. Amaz nem tudta útját vágni szerb sógora ellenséges fellépésének és a török becsapásoknak. Ezek nem voltak képesek Tvartkó előnyomulásának megakadályozására. Az országnagyok, élükön Lackfi nádorral és Bebek Imre országbíróval egyébként is bizalmatlanul és aggodalommal szemlélték Garaiék befolyásának gyarapodását s ezért most jó okra hivatkozva, kivitték Zsigmondnál eltávolításukat. Garai Miklóst a király felmentette báni hivatalától és Macsó kormányzatát, a Szörényi-bánság, Temes vármegye és Horvát-Szlavón-Dalmátországok éléről idehelyezett Losonczyiakra bízta. Szörénybe a szerb hadjáraton kiváló vezérnek bizonyult Perényi Miklós és Gerebeni Szemere kerültek bánnak. Temesi főispánná Sárói Lászlót — a Lévai Cseh Péter apját — nevezte ki Zsigmond, aki a Perényiekhez hasonlóan gyors

san emelkedő főúrnak hűségéért és vitézi érdemeiért már előbb három nagy uradalmat adományozott: Hrussót, Lévát és Világosvárat mintegy ötven faluval. Szlavónia, Horvátország és Dalmácia bánja pedig Bebek Detre, az országbíró testvéröccse lett. A nyugati végeken már két esztendeje Zsigmond lengyel vitéze, Stiboriczi Stibor pozsonyi főispán állt őrt. Az erélyes katonai intézkedések nagyon is helyükönvalók voltak, mert a helyzet nyugaton és keleten egyre súlyosabbá vált.

Nápolyi László első fellépése

László nápolyi királyt zsenge kora és nápolyi trónjáért francia ellenfelével vívott küzdelme eddig távoltartotta minden aktív beavatkozástól a magyar és horvát ügyekbe. Tétlenül nézte, hogy Tvartkó színleg az ő érdekeiért és jogaiért harcolva, miként foglalja el Dél-Horvátországot és a dalmát városokat s miként gyümölcsozteti a maga hasznára az ő hönukat vesztett híveinek mozgalmát, kik közül Palisznai perjel idővel teljesen a bosnyák király szolgálatába szegődött, Horváti pedig kénytelen-kelletlen szintén ez útra tért. Komoly közbelépésre László nem is gondolhatott. VI. Orbán saját unokaöccsének szánta a nápolyi trónt s a pápai átok terhével meghalt Kis Károly fiának elismerését egyre csak halogatta. Az ország nagy részét pedig a fővárossal együtt II. Lajos ellenkirály vezérei tartották kezükben. IX. Bonifác (1389—1405) trónralépte után azonban a helyzet megenyhült s engedélyével Lászlót 1390 májusában ünnepélyesen királlyá koronázták. Nem sokkal utóbb, 1391 tavaszán meghalt Tvartkó király és Palisznai perjel s ekkor László elérkezettnek látta az időt nápolyi és magyarországi terveinek megvalósítására. Odahaza az új pápa pénzbeli támogatásával újjászervezte hadseregét, hogy ellenfelét végleg kiűzze Itáliából. A magyar korona országainak elfoglalására pedig Horváti János és Pál tervei és tanácsai alapján komoly előkészületeket tett. A bosnyák földön tartózkodó Horváti Jánost Magyarországra és összes tartományaira kiterjedő hatáskörrel helytartójává, generális vikáriussá, Hervoja és Vük vajdákat, kik már Tvartkó megbízásából is a horvát kormány élén álltak, Horvát- és Dalmátorszárok bánjaivá nevezte ki. Horvát, bosnyák és magyar híveinek — egyelőre papiroson ígéretképen — nagy birtokokat adományozott, részben a kezén sem lévő királyi uradalmakból, részben az apjával és vele szemben elkövetett hűtlenségük miatt birtokuktól képtelenesen megfosztott főurak, a Garaiak, Treutel János, Harapkai Botos Gergely örökösei és mások terhére. Ily adományok tételére hatalmazta fel helytartóját is, melyeket azután külön kiváltságlevélben általánosságban megerősített. A magyar országnagyok körében Zsigmonddal szemben keletkezett elégedetlenségről túlzott hírekkel szolgáló Horváti Pál biztatására két magyar vitézét titkos küldetéssel Magyarországra indította s ezek barátságos elfogadására és

előterjesztéseik meghallgatására külön levélben kérte fel a királlyal elégedetlennek vélt Kanizsai János érseket, Czudar Imre váradi és Beregszói Péter váci püspököket, Lackfi István nádort és a másik Lackfi Istvánt, Zámbo Miklós tárnokmestert, a Bebekeket, Czudarokat, Szécsieket és Magyarország valamennyi, névszerint fel sem sorolt főpapját és főúrát. E követség céljáról Lászlónak egy év múlva kelt levelei tájékoztatnak, melyekben Horvátit, Hervóját és — csatlakozásában reménykedve — Lackfi nádort is felhatalmazta, hogy egyetemes bocsánatot és kegyelmet hirdessenek nevében mindazok számára, akik Zsigmondot és Máriát odahagyva, neki, mint törvényes királynak, hódolni készek. Egyidejűleg követeket küldött Bajazid török szultánhoz és leánya kezét kérve, szövetségre szólította fel Zsigmond ellen.

Zsigmond és Dabisa bosnyák király

A keresztény világban nagy megütközést keltett e szövetség terve, mikor nyilvánosságra jutott. De még nagyobb volt a felháborodás Magyarországon, hol ezidőben már mindenki a négy esztendő óta folyton megismétlődő török támadások hatása alatt állott s a király és katonai környezete nagyszabású kereszties hadjárat indításának gondolatával foglalkozott. Legjobban megütközött azonban az új bosnyák király, Dabisa István (1391—1395), aki testvérbátyjától örökölt horvátországi és dalmáciai uralmának veszedelmét látta Lászlónak e tartományokra vonatkozó intézkedéseiben, Bosznia veszedelmét az 1392. évi újabb török-magyar háború idején már a bosnyák határon is átlépő törökkel kötött szövetségben. Horvátiéknak a kétségbeesésszülte s már hazaárulásszámba menő terve a magyar királlyal való kiegyezés útjára vitte Dabisát, de a László leveleiben aposztrofált bosnyák, horvát és magyar urakat is megerősítette királyuk iránt tartozó hűségükben. Hervoja és Vük bánok Dabisa felhívására fegyverrel ragadták el Palisznai örökösaitől a kezükön levő horvát várakat s azután királyukkal együtt lemondtak azok birtokáról és egész Horvát-Dalmátországról Zsigmond javára. Bajazidnak 1393 nyarán Bolgária ellen indított s annak végleges meghódítását eredményező diadalmas hadjárata még nem zajlott le, mikor Zsigmond és Dabisa személyes találkozóra jöttek össze Gyakováron. A bosnyák király lemondott Horvátországra és Dalmáciára való minden igényéről. Bosznia tekintetében örökösévé nevezte ki Zsigmondot, ez pedig a somogyi főispánságot adományozta neki s a magyar főnemességbe vette fel koronás hűbéresét. Ugyanekkor hűséget esküdtött Zsigmondnak Hervoja bán is több más bosnyák főúrral együtt.

A bosnyákokkal kötött egység nagy diplomáciai siker volt a török hadjárat küszöbén, de nem az egyedüli. Zsigmondnak már előbb sikerült szövetséget szereznie Anjou Lajos nápolyi ellenkirállyal s ezúton a francia udvar rokonszenvét is

megnyerte, ami a tervezett kereszteshadjárat szempontjából bírt nagy jelentőséggel. Velencével még Mária kiszabadítása után újítták meg a barátsági szerződést s most a török elleni szövetségről kezdtek tárgyalni, miután a dogé Horvátinak nápolyi-velencés-török szövetség kötésére tett ajánlatát ridegen visszautasította. A török háború előkészítésével összefüggő lépés volt még Zsigmondnak unokatestvérével, Jodok morva örgróffal, IV. Albert osztrák herceggel, Vilmos meissenai örgróffal és Vencel királlyal kötött, illetőleg megújított szövetsége is.

A Garai-párt uralma

Nápolyi László elhibázott lépése a magyar belpolitikában is fordulatot idézett elő. Az országnagyok, kiket elpártolásra hívott fel, hívek maradtak ugyan Zsigmondhoz, de fogadva a trónkövetelő követeit, gyanúba keveredtek s a Garai-pártnak volt rá gondja, hogy hitelüket a király előtt megrontsa. Ennek az aknamunkának tulajdonítható Lackfi István távozása a nádori székből. Lovászmesteri tisztét megtartotta, de nádorrá Zsigmond 1392-ben Jolsvai Lesták főajtónállómestert nevezte ki; míg Bebek Imre országbíró helyébe az új nádor rokona, Kaplai János került. Bebek erdélyi vajda lett, de egy év múlva e méltóságot is Szécsényi Franknak — Garai Miklós nagybátyjának — kellett átengednie. Garai-párti főurak kerültek a horvát-szlavón kormányzat élére Frangepán János, majd Korbáviai Bolkó személyében, hogy a horvát bánágot 1394-ben magának Garai Miklósnak engedjék át. A macsói bánág is Garai-rokonság — Korógyi István és Treutel Miklós — kezére jutott Lackfi György rövid egyévi hivataloskodása után. Az előző kormányban oly nagy számmal szereplő Bebekek közül csak Detre maradt hivatalban, előbb Szörényi, majd 1394-ben szlavón bán lett.

Horváti bukása

A Garai-párt győzelme megpecsételte Horvátiék sorsát. Zsigmond a törökkel való cimborázásukon feldühödve végleges leszámolásra készült s a készülődést 1394-ben gyors cselekvés követte. A fegyveres fellépésre az alkalmat az év elején kitört horvát-dalmát lázadás és a bosnyák király váratlan szerződés-szegése szolgáltatta. Horvátiék a magyar-bosnyák egyesség után megmaradt híveikkel az ozorai bánágba húzódtak vissza s a bosznaparti Dobor várában ütötték fel főhadiszállásukat, hogy majd innét törjenek be Szlavóniába és Macsóba. Izgatásaik színteréül azonban Dalmáciát szemelték ki. A magyar király hűségére alighogy visszatért dalmát városokban ez az izgatás jó talajra talált. Spalató függetlenségi nyilatkozatot tett s hódolatát mindegyik királytól megtagadta. Lesina szigete viszont Dabisát ismerte el és hívta meg urának. Példájukat több más város és sziget s a horvát nemesek egy része is követte. Az események sok bosnyák úrnak is kedvére voltak

s ezek Horvátiékkal együtt beavatkozásra és a gyakovári szerződés felbontására biztatták királyukat. Dabisa végül is meghajolt akaratok előtt és maga állt — legalább névleg — a mozgalom élére, Horvátiék pedig újra megkezdték portyázó támadásaikat Macsó és Szlavónia határvidékén. Zsigmond a nyárra várt havaselvi török hadjárat hírére már felkészült serege egy részével azonnal ellenük indult s a Száván átkelve Dobor várát kezdte ostromolni. Garai bánt pedig a fősereggel Dabisa ellen küldte. A bosnyák király azonban védekezés helyett kegyelemért folyamodott Zsigmondhoz s azt újabb hűségnyilatkozata ellenében meg is kapta. Garai erre a horvát hegyvidékre vonult seregével s Knint, Vránát és a többi várakat hódoltatva, a lázadást elfojtotta. Zsigmond ezalatt bevette Dobor várát s a felkelőket a meneküléssel ezúttal hiába próbálkozó vezérükkel együtt fogolyként hurcolta Magyarországra. Horváti János testvére nagy ellenségének és papi vetélytársának, Alsáni Bálintnak, székvárosában vette el büntetését. Mint alvezére, Korpádi János, a legkínosabb halállal lakolt. Lófarkára kötve hurcolták meg, tüzes vassal szurkálták s végül négyfelé vágták, hogy testét elrettentő példaképen szegezzék ki a pécsi vár négy világtáj felé néző falaira. A többieket Zsigmond Scolari Fülöp tanácsára titkon ölette le. Horváti Pál száműzetésben végezte életét. Püspöki székére 1395-ben Szepesi János került, Zsigmond pártjának egyik főtámasza.

Oláhországi hadjárat

A felkelés leverése után Zsigmond teljes erővel kezdett készülődni a török ellen. A szultán udvarában járt követei még az év elején hírül hozták, hogy Bajazid a tirnovoi Bolgária után most már a viddini Bolgária, Dobrudzsa és az oláh fejedelemségek meghódítására készül. E haditerv sikerülte egyértelmű lett volna a magyar korona délkeleti tartományainak végleges elvesztésével s magának az anyaországnak bekerítésével. Noha Szerbia, a viddini Bolgária, Havaselve és Moldova hűbéres viszonya Nagy Lajos halála óta inkább csak óhajtott, semmint tényleges állapot volt, a veszedelmes ellenség befészkelődését országa szomszédságába Zsigmond nem nézhette tétlenül. Míg azonban a szerbiai török térfoglalás csak az ő érdekeit veszélyeztette, az oláh fejedelemségek veszedelme Ulászló lengyel király nemrégén szerzett jogainak is sérelmével járt. A két sógor — Ulászló és Zsigmond — eléggé barátságatlan viszonyban éltek egymással, amiben a lengyel király hatalmi törekvései mellett bizonyára része volt Hedvig királyné anyjától örökölt ellenszenvének Zsigmonddal szemben. A háború a két ország közt évek óta késfokon állt és csupán a magyarországi belső viszályok akadályozták meg, hogy a magyar koronához tartozó Halics és Lodomér bekebelezése, majd a moldovai és havaselvi magyar-hűbéres oláh fejedelmek hódolatának elfogadása miatt ki ne törjön. Zsigmond a török vesze-

delem hírére mégis minden tekintet feledve kísérelte meg a lengyel királyi párt diplomáciai szövetségeinek hálózatába bevonni. A boszniai hadjárat befejezése után maga indult látogatásukra s a szandeci találkozón — úglátszik — sikerült is valami semlegességi nyilatkozatot szereznie, de a moldovai hűbéruraság feladására és a török hadjáratban való részvételre nem tudta Ulászlót rábírní. így maga készült fel a háborúra. Az országgyűlés még április derekán hadbahívta az egész nemességet és kivetette a hadjárat költségeire szükséges hadiadót, mit a király Jolsvai nádor, Alsáni bíbornok és Lackfi lovászmester, a volt nádor kezéhez rendelt befizetni. A hadba szállásra azonban csak ősszel került sor, mikor híre jött, hogy a szultán Lázárevics István szerb csapataival egyesülve Havas elvére tört, Kis-Nikápolyt elfoglalta és Mircse vajdát elűzve a maga kegyencét és hűbéresét ültette helyébe. Zsigmond király 1395 első napjaiban indult meg Moldova ellen és István vajdát megverve, hódolatra s a magyar király hűbéruraságának elismerésére kényszerítette. Innét Brassóba vonult seregével s ott Mircse hűbéreshódolatát fogadva, vele indult Havaselve visszafoglalására. Losonczy István, Bebek Ferenc, Kanizsai István és Perényi Péter mellett itt tűnek fel először kíséretében a későbbi években nagy szerepet játszó Csáki Miklós és Maróti János, az új katonafőnemességnek kimagasló tagjai s a diplomáciai küldetésekre és más bizalmas szolgálatokra sűrűn alkalmazott Bethlen Gergely. A döntő ütközet a Duna balpartján álló kisnikápolyi vár alatt folyt le s a vár bevételével végződött. Mircse vajda Zsigmond hűbéreseként foglalta el ismét fejedelmi székét s avval együtt újra megkapta elődeinek Szörényi bánóságát és fogarasi hercegségét. A hazavonulás alkalmával a törökhűbéres Vlád ellenvajda emberei a hegyszorosokban orvul megtámadták a magyar sereget és a király csak vitézei bátorságának köszönhette, hogy az egykor Károly Róbertét is majdnem elvesztő cselből megmenekült.

Mária halála

Mialatt Zsigmond a török ellen vívta küzdelmét, Mária királyné lováról bukva idő előtt adott életet első gyermekének s vele együtt meghalt. A huszonöt éves ifjú királyné halálának hírére nővére és sógora tüstént felléptek trónigényükkel, de Kanizsai Jánosnak, ki épp ezidőtájt kapta meg IX. Bonifác pápától „Magyarország primásának és apostoli szentszéki követének“ addig ismeretlen címét és méltóságát, gyors és tapintatos fellépésével sikerült a lengyel háború veszedelmét még Zsigmond hazatérte előtt elosztatnia. Az északkeleti végeken már hadbaszállt nemesség fegyveres fellépésére nem is került sor s a király most már akadálytalanul láthatott kedvenc eszméje megvalósításához, az európai kereszteshadjárat előkészítéséhez, amit a török egyre fenyegetőbb fellépése immár halaszthatatlanná tett. A kis-nikápolyi csata után alig félévvel

már újra török portyázók garázdálkodtak Temes megyében és Havaselvén.

Török háború

Az 1395 decemberében összeült országgyűlés hadbaszólította az ország egész fegyveres népét és szigorú büntetést szabott a hadból elmaradókra. A király pedig lázas buzgalommal fejezte be a diplomáciai tárgyalásokat. Kanizsai Miklós tárnokmester már korábban Párizsba utazott, más követek a német és olasz udvarokat, Velencét, Rómát keresték fel. Maga Zsigmond január végén Prágába indult s harmadfél hónap alatt sikerült bátyját alattvalóival kibékítenie. Vencel jutalmul római szentbirodalmi helytartójává nevezte ki. Erélyes agitációjával sikerült egész Európát lázba hoznia. Valósággal a keresztes-hadjáratok kora tért vissza. IX. Bonifác a domokosrendi Gubbio Jánost küldte a kereszt jelével Velencébe, Friaulba, Ausztriába vitézek és adományok gyűjtésére. Velence és VI. Károly francia király nagy hajóhad kiállítását vállalták s azt a Dardanellákon át a Duna torkolatához rendelték. A keresztes lovagok hazájában, Franciaországban a király unokatestvérének, János nevers-i grófnak fővezérlete és rokonainak — Bourbon Jakab la marchi grófnak, de Bar le Dúc Fülöpnek és Henriknek, de Coucy Henriknek és Enguerrandnak, La Trémoille Vilmosnak, de Vienne Jánosnak és Artois Fülöpnek — vezérlete alatt mintegy tizenötezer vitéz szállt hadba. Angliából II. Richárd király unokatestvére, Henrik lancasteri herceg tízezer fegyveres élén kelt útra. Németország keresztesei Ruprecht rajnai pfalzgraf és Hohenzollern János johannita perjel vezetésével csatlakoztak az átvonuló francia hadhoz. Az olasz, osztrák és cseh lovagok Budán gyülekeztek. Idejött de Naillac Filibert nagymester a rhodusi lovagokkal és Hermann cillei gróf is stájer és görzi csapataival. Mint egykor II. Géza és III. Béla idejében, harminc-negyvenezer keresztesvitéz táborozott június derekán a rákosi síkon, hová ezidőre már a magyar hadak is összegyülekeztek. A főpapok, zászlósurak, főispánok és nagybirtokosok tisztí és magánbandériumaik élén szinte kivétel nélkül hadbaszálltak. Csupán az ország kormányzatára kijelölt idősebb főurak, Pomázi Cikó István egri püspök, Pásztói János országbíró, Szécsényi Frank erdélyi vajda, Lackfi István volt nádor és Kaplai Dezső maradtak itthon, kiknek támogatására a király rendeletére később még Kanizsai Miklós tárnokmester jött haza a táborból. Garai Miklós és János, kik a honmaradt Szécsényi Frank erdélyi seregének vezérletét is átvették, Erdélyen keresztül nyomultak be Havaselvére, a derékhad Zsigmond személyes vezetése alatt a Vaskapun át Szörénybe vonult és Viddin fölött kelt át a Duna jobb partjára. Innét már ellenséges földön sűrű harcok közepette meneteltek Nikápoly váráig, hová szeptember 10. táján érkeztek meg. Havaselvéről ugyanide jöttek az erdélyi hadak

a két Garai s az oláhok Mircse vajda vezetésével. Maróti János az előcsapatokkai a Balkán-hegységig hatolt és Tirnovó vidékén várta be a törököket, mialatt a főserg Nikápolyt teljesen körülzárva ostromolta.

A nikápolyi csata

Bajazid szultán szeptember 26-án érkezett a keresztény had másfélszeresére tehető száznegyvenezer emberével Tirnovó alá s ott összeszedelőzködve, gyors menetben indult Nikápoly felmentésére. Szeptember 28-án már ütközetre került a sor, melyben az egységes vezetés és jól átgondolt haditerv hiánya miatt a kereszteshad súlyos vereséget szenvedett. Zsigmond a török harcokban kipróbált magyar sereggel akart támadni, de a francia vezérek maguknak követelték az első támadás dicsőségét. A magyaroktól elszakadva, előbbre nyomultak, külön csatarendben álltak fel és a magyarokra nem is várva, önálló támadásra indultak. Támadásukat a nevers-i gróf mellett mintegy a vezérkari főnök szerepét betöltő de Vienne János irányította, kezdetben sikerrel. A janicsárok és szpáhik csatasorait megbontották és megfutamították, de a pihent fősereggel helyükbe nyomuló Bajaziddal már nem bírtak megküzdeni. A szultán hadai kegyetlen erővel támadtak s a francia lovagsereg elvérzett, tönkrement csapásaik alatt. A Máriás-lobogóval harcoló de Vienne a lovagok színe-javával együtt elesett, a fővezér és több ezer harcos fogságba került. Kisebb részük futásban keresett menedéket s ezek láttára Mircse oláhjai és a magyar csapatok egy része is megfutamodott. Zsigmond a magyar fősereggel a franciák segítségére sietett, de mire odaért, a küzdelem eldőlt. Új csata fejlődött s a magyar vezéreknek már-már sikerült a szultánt lebírniuk, mikor Lazarevics István megérkezett s a maga ötezer pihent rác harcosával a török javára döntötte el az ütközetet. A seregvezérek közül Kaplai János és Perényi Miklós elesett, Jolsvai nádor fogságba került. Zsigmond király, Kanizsai érsek és Cillei Hermann a rhodusi de Naillac Filiberttel hajóra szálltak s a bekerítéstől való félelmükben a Duna-torkolat felé menekültek, hogy az ott horgonyzó flotta védelme alatt folytassák útjukat Konstantinápoly felé. A vert had pedig Garai János és Miklós, Stiboriczi Stibor pozsonyi főispán, Kanizsai István, Maróti János és más főurak vezetésével gyors menetben indult hazafelé, hogy a várható török támadással szemben az ország határait megvédje. Mire azonban hazaérkeztek, a török sereg balszárnya is átkelt a Száván s a Dráva-Száva-közét végigpusztítva, a stájer hegyekig hatolt, az útjába eső magyar várakat, városokat és Pettau városát keményen megsarcolva. Néhány csapat a Dráván is átkelt és a dunaparti részeket pusztított, sarcolt. Hónapokba került, míg a Maróti János vezérlete alatt üldözésükre indult délvidéki hadak a portyázó törököket visszavonulásra kényszeríthették.

Európa keresztény népei azzal a reménységgel indultak küzdelembe, hogy a törököt nemcsak a magyar határról, hanem Európa földjéről is elűzhetik. A sors másképp döntött. A nagy hadsereg a siker minden előfeltételével felszerelve szállt harcba, de műveleteiket megbénította a fegyelmezett keleti hadseregekkel szemben ez okból annyiszor kudarcot vallott kereszties seregek szokásos széthúzása, az egységes irányítás hiánya. A nikápolyi csata Európa földjének megtisztítása helyett az oszmán hatalom európai uralmának végleges megszilárdulására vezetett s a csata napja a magyar történet sorsdöntő dátumává lett.

A magyar nemzet előtt itt bontakozott ki először teljes nagyságában és komolyságában a magyar életnek és magyar politikának ezidő óta központi problémájává lett török veszedelem. Zsigmond király hadának végzetes veresége egészen új irányba terelte a magyar külpolitikát. Az Anjouk nagyszabású imperiális célkitűzései helyébe az ország létének és függetlenségének biztosításáért küzdő defenzív politika lépett.

A külpolitikai irányváltással egyidejűleg és vele összefüggésben azonban a belső fejlődés is új útra tért. A megelőző évtized pártellentétei véres harcban robbantak ki s az Anjoukon társadalmi rend és gazdasági egyensúly felborulására vezettek. E fejlődés irányába a döntő lökést Lackfi Istvánnak a nikápolyi vereség hatása alatt bekövetkezett politikai állásfoglalása adta meg, aminek azonban a nemesi társadalom széles rétegeinek Zsigmond ellen keletkezett közhangulatában mélyen gyökerező okai voltak.

Országos elégedetlenség

Ez okok egyike és talán legerősebbike a Luxemburg-ház utolsó tagjait, Vencelt és Zsigmondot egyaránt jellemző kegyetlen hajlam s a bukott ellenfelekkel szemben ehhez képest tanúsított kíméletlen és méltánytalan magatartásuk volt. A magyar történetben Vak Béla rác feleségének aradi vérbírósága és Kún László beteges tobzódásai óta példátlanul álló tömeges kivégzéseknek a magyar lélektől és Nagy Lajos igazságos szellemétől olyannyira idegen kegyetlensége, a nemesi közvéleményben hűtlenségük ellenére is jó vitézeknek tartott magyar és horvát nemesurak kíméletlen kiirtása miatt kelt felháborodás nemcsak és nem is elsősorban a király, hanem az ő cselekedeteit befolyásoló idegen kegyencei és a bosszúra éhes Garaihad ellen irányult. S az ellenszenvet ezekkel szemben még inkább növelte az eljárásuk indokai közt nagyon is szembezőkő, önző anyagi szempont. Az adományozási rendszert, a *justum servicium*, az igazi érdemek, vitézség, hadvezért sikerek, politikai és illő személyes szolgálatok méltányos megjutalmazását a nemesi közvélemény mindenkor helyénvalónak s ha nem járt a királyi vagyon túlságos csorbulásával, igazságosnak is tartotta. Semmiképen sem tudott azonban megbékülni egyes

vagyonra és hatalomra éhes főurak túlzott jutalmazásával, magyar és idegen kegyencek mértéktelen gazdagításával s ezzel kapcsolatban a koronajavak elpocsékolásának rendszerével. Pedig Zsigmond a felkelés leverése óta ezen az úton járt.

A felkelők sorozatos veresége után országszerte megindult hűtlenségi perek során elkobzott uradalmakat Zsigmond híveinek jutalmazására használta fel. De míg koronázás utáni első adományjaival általánosan elismert közszolgálati érdemeket jutalmazott, most — a közfelfogás szerint — egyoldalú pártérdekeket tartott szeme előtt. A kobozás útján kezére jutott vagyonból a vérbosszú szellemének megfelelően elsősorban a hűtlenektől személyes sérelmet szenvedett urakat, a néhai Garai Miklós családját, rokonságát és párthíveit részesítette adományban. A Horvátiak hűtlenségi perében az ítéletet maga Mária királyné, felkelésüknek sokat szenvedett áldozata, mondta ki a király és országnagyok véleményének meghallgatásával. A terjedelmes ítéletlevél részletesen elbeszéli a garai véres támadás és az egész felkelés lefolyását, élénk színekkel ecsetelve a három testvér s különösen „az összes bajok kiforrásának és minden viszály megteremtőjének“ nevezett Pál püspök elvetemedettségét és gonosztetteit. Az ítélet a szentkorona és a királynői felség ellen elkövetett hűtlenség bűnét állapította meg s fej- és jószágvesztésre szolt. Az ilyképen elkobzott nagy vagyont azután Mária, a legyilkolt Garai Miklósnak érdemeit is figyelembevéve, az ifjabb Garai Miklósnak adományozta. Korógyi István a fogságban szenvedett sérelem és a felkelők üldözésével szerzett érdemek elismerésül a temesmegyei Cseri várát és tartozékait, hűtlen rokonának, Szeglaki Lászlónak harsányi és kósvári uradalmait és Gáji Péter minden vagyonát kapta, összevéve vagy száz falut. Az ugyancsak fogságot szenvedett Kanizsai Istvánnak és testvéreinek — János esztergomi érseknek és Miklósnak — a sopronmegyei kapuvári és a zalamegyei egerszegi uradalmak, továbbá Korpádi János és László, Endrédi Miklós és Bakonoki Péter birtokai, Alsáni Pálnak és Bálintnak az ugyancsak hűtlenségbe esett Hosszúbácsi László birtokai jutottak. A várak és uradalmuk pusztulásával sok kárt szenvedett Újlakiak Tolnában kaptak új birtokot. De ezek a magukban is hatalmas adományok csak kis töredékei az adományok egymást hosszú sorban követő láncolatának. Zsigmond valósággal tobzódott az adományozásban. Uralkodásának első másfél évtizedében, 1387 és 1401 közt, a három Kanizsai-testvér huszonöt birtokadományban részesült s ehhez hasonló méretben nőtt-növekedett a Garaiak, Korógyiak, Marótiak vagyona is. Az idegenek közül gyors ütemben emelkedett a leggazdagabb főurak közé Scolari Fülöp, a firenzei kalmárfiú, ki szerencséjét az esztergomi érsek udvarában, mint familiáris vitéz és íródeák alapította meg. Onnét Zsigmond szolgálatába lépett át és miután

Ozorai Borbálát nőülvette, Ozorai Pipó néven ura legbizalmasabb politikai tanácsadói és legszerencsésebb hadvezérei közé emelkedett. A köztudat — s úgylátszik, jogosan — őt tartotta a kegyetlen kivégzések egyik értelmi szerzőjének, míg az északnyugati végeken fejedelmi méretű váruradalom-csoport urává lett Stiboriczi Stibor — Nagy Lajos egykori lengyel vitéze —, a magyarrá lett indigena-főurak igaz érdemek révén emelkedő, rokonszenves, de gyéren jelentkező típusának lett főképviselőjévé. Ezek mellett a legkimagaslóbb vagyonszerzések mellett elhalványulnak, de az Anjou-kori főnemesség leggazdagabb tagjainak vagyoni színvonalát mégis túlszárnyaló birtokkomplexumok alapjait vetették meg a jobbra katonai érdemekért jutalmazott Lévai Csehek, Perényiek, Rozgonyiak, Csákiak, Kusalyi Jakcsok s az egy törzsről szakadt ruszkai Dobók és Pálócziak birtokszerzései. A királyi kincstárnak még a nőuralom idején bekövetkezett kiapadása, Zsigmond költséges életmódja és sok pénzt igénylő hadi vállalkozásai nyomán Magyarországon is meghonosodott a koronajavak elzálogosításának rendszere. Zsigmond, ha pénzre volt szüksége, minden habozás nélkül adta zálogba a királyi váruradalmakat, városokat és kisebb jószágokat alattvalóinak, avagy Magyarországra jött idegeneknek, hogy néhány esztendővel később, persze újabb pénzszolgáltatások ellenében, végleges adományképen adja kezükre. Egész sora keletkezett néhány esztendő alatt az új nagy vagyonoknak s a régiek egyike-másika kétszeresére-háromszorosára növekedett.

A királyi javaknak ez a pocskékolása, az adományozásokban félreismerhetetlenül felismerhető kegyencpolitika, a Garai-érdekkör tagjainak tett egyoldalú kedvezések, az idegenek kegyelése és folyton növekvő befolyása s az elfogott felkelő nemesek példátlan kegyetlenséggel végrehajtott tömeges kivégzése szükségképpen elégedetlenség és folytonos zúgolódás forrásává lettek. S ezt a hangulatot csak növelte és a végletekig fokozta a királynak némely ügyekben — így kezdetben a horvát-dalmát kérdésben — tanúsított vétkes közömbössége, pénzügyi és erkölcsi tekintetben egyaránt könnyelmű, sőt botrányos életmódja és házasságának felesége következetes elhanyagolására visszavezetett meddősége.

Az elégedetlenség már 1388-ban, közvetlenül az első tömeges kivégzés után, komoly mozgolódásra vezetett. Az udvarban előkelő szerepet vivő főnemesek körében merült fel a trónfosztás gondolata. A vezetők — több jeltől következtetve — Simontornyai Lackfi István és Zámbó Miklós lehettek. Előbbit Zsigmond nemrégén fosztotta meg lovászmesteri hivatalától a foglyulesett Horváti őrizetében tanúsított hanyagsága miatt. Utóbbi épp az összeesküvés idejében kényszerült tárnokmesteri tisztét Kanizsai Miklósnak átadni. E személycserék jelentőségét az 1387. év végén esztergomi érsekké kinevezett Kani-

zsai János szereplése világítja meg, aki a mozgalom tapintatos lecsillapításáért birtokadományban is részesült. Közbenjárására a főurak lemondtak szándékukról, melyet — úgy beszéltek — Mária királyné leplezett le, akit az összeesküvők, támogatására számítva, beavattak tervükbe. Az elégedetlenség a király és bárók kölcsönös kimagyarázkodásával lecsillapodott s ha a lelkek mélyén tovább élt is, nyílt kitörésre akkor még nem vezetett. De 1390-ben tünetei újra jelentkeztek. Aligha csalódunk, ha Garaiék akkori bukását éppen az országnagyok egy részének elégedetlenségére vezetjük vissza. Erre építették reményüket Horvátiék is, mikor egy év múlva őket, élükön Lackfi-náddal, László nápolyi király táborába igyekeztek átcsábítani. Ez a kísérlet megfeneklett a nádor és barátai ekkor még megingathatatlan hűségén.

Mikor azonban Garaiék újra hatalomra kaptak, az újabb kegyetlen ítélkezés beteljesedett, Zsigmond kárhozatos birtokadományozási és zálogolási rendszere új gyümölcsöket termett s az Anjou-legitimitást képviselő nápolyi királlyal szemben a magyar legitimitás eszméjét, Nagy Lajos vérenek trónigényét megszemélyesítő Mária is meghalt, a közhangulat mindinkább Zsigmond ellen fordult s az elégedetlenség nyílt kitörését csak a török-veszedelem kérdésében tanúsított bátor és elszánt fellépése, a magyar hagyományokhoz és Nagy Lajos szelleméhez méltó nagyszabású hadi vállalkozás gyors és erélyes előkészítése akadályozta meg. A felszabadító kereszteshadjárat eszméje hatalmas visszhangra talált a nagy Anjou diadalmas hadjárataira, dicsőséges hadisikereire még élénken emlékező s a tatárbetörések megszűnte, közel egy század óta merőben szokatlanná vált ellenséges becsapások folytonos megismétlődését nyugtalanul szemlélő magyar nemesi társadalomban. Felvetéséért és megvalósításáért hálával közeledett királya felé, akiben — ekkor úgy hitte — Nagy Lajos méltó utódját fogja feltalálni.

A kudarc ezt a reményt megsemmisítette és Zsigmond a vereséget még egy oktalan ballépéssel tetézte. Ahelyett, hogy az országnagyok vezetésével rendben visszavonuló serege élén, vitézeinek fedezete alatt sietve hazatért volna, kétségbeesett katonáit odahagyva, idegenbe mentette életét s még ott sem a gyors hazautazásra gondolt. Hosszas és céltalan konstantinápolyi tárgyalások miatt hónapokon át távolmaradt országától. A nagy vereség és török becsapás nyomán keletkezett pánik-hangulatban a hírek kezdetben országszerte elestéről, haláláról, fogságbajutásáról beszéltek, mikor pedig az igazság kitudódott, elkeseredés és felháborodás kelt ellene. Előbb halálhíre, majd gyávának és könnyelműnek ítélt magatartása miatt a trón új betöltésének, Nagy Lajoshoz méltó új király választásának kérdése került napirendre s a változást tervező urak élére — talán unokaöccse, a másik István biztatására, aki már

előbb is a nápolyi párt felé hajolt — a legtekintélyesebb magyar főúr, Zsigmondnak eddig legkitartóbb híve, maga Lackfi István állt.

Lackfi István felkelése és bukása

Az öt év előtti felhívásra támaszkodva, közvetlen tárgyalásokba kezdett a nápolyi udvarral, minek eredményeként László király, aki odahaza még mindig sikertelenül küzdött fővárosa visszahódításáért és királyi hatalma teljességéért, a két Lackfi Istvánt nevezte ki a Horváti kivégzése óta be sem töltött magyarországi helytartói méltóságra. Az öreg hadvezér eddigi pályafutását és szilárd hűségét ismerve, alig kételkedhetünk, hogy tüstént a vereséget követő hetekben jutott erre az elhatározásra, mikor idehaza Zsigmondot mindenki halottnak vélte. Később pedig a király szégyenletes megfutamodása és hosszas távolmaradása készítette egyszer kimondott szava megtartására. Nagy lépésének azonban mélyebben gyökerező okai is voltak, melyek felderítésével nemcsak az ő meghurcolt és bemocskolt jellemének, nemes egyéniségének rajzához, hanem a fellépése nyomában járó ötesztendő mozgalom hátterének és rúgóinak tisztázásához is közelebb jutunk, mert Lackfi István személyében egy letűnőben levő korszak eszményei, gondolkodása és életszemlélete testesültek meg.

Lackfi István Nagy Lajos halála óta mindezideig Zsigmond leghívebb emberei közé tartozott. Nagy szerepe volt — látuk — Zsigmond trónrajuttatásában és az első évek kormányzatában. Maga a király nagy bizalommal és megbecsüléssel viseltetett iránta, aki a későbbi években Bebek Imrével egyedül képviselte kormányában és udvarában Nagy Lajos egykori zászlósurainak és diadalmas hadvezéreinek díszes táborát. Trónraléptekor e bizalom és megbecsülés minden jelével kitüntette a férfikor delén már túlhaladott főurat. A nádori méltóság és a birtokadományok mellett a különleges megbízások hosszú sora tanúskodik a király érzelmeinek állandóságáról. Ha a Garai-párt befolyásának növekedésével távoznia kellett is a nádori székből, a lovászmester bizalmi tisztét egészen a királyné haláláig ő viselte és Zsigmond még a nikápolyi csata idejére is egyikéül szemelte ki a helytartóknak, kik őt távollétében helyettesítették. És Lackfi ennek a bizalomnak mindig kötelességtudóan meg is felelt, noha már évek óta aggodalommal szemlélte királyának politikai magatartását, az ország érdekeit és a családi élet szentségét is sértő életmódját s a környezetében érvényesülő káros befolyásokat. Elégedetlenségének Öreg katona létére nyílt szavakban is kifejezést adott, de a hűség útjáról Nápolyi László minden kérélésére sem volt hajlandó letérni. Hű maradt királya emlékéhez, hű maradt annak leányához és végső akaratahoz képest vejéhez is.

Mikor azonban a „szent királyok“ családjának utolsó nőági sarja meghalt és minden remény elveszett, hogy Zsigmond

fiában Nagy Lajosnak új, erős férfiivadéka támadhat, valami megrendült benne. Lovászmesteri méltóságától visszavonult és csak akkor jött elő, mikor Zsigmond egy Nagy Lajoshoz méltó hatalmas hadivállalkozás élére állva, más főurakkal együtt az ország kormányzatára szólította fel. Ha a török hadjárat sikerrel végződik, Lackfi igazolva láthatta volna saját politikáját, de a vereség és a király magatartása nyomán meghasonlott önmagával és elfordult attól, akit épp az ő támogatása segített Szent István trónjára. Az egykori fegyvertársak, különösen a Lackfiak szárnyai alatt magasbainduló Horváti-testvérek szomorú sorsa és egyéb okok miatt lelkében évek óta felgyülemlett keserűség végzetes erővel robbant ki a győzelemhez és dicsőséghez szokott hadvezérből. Elhagyta királyát és az őt évek óta hívó, csalogató Nápolyi Lászlóhoz szegődött. Nem gondolta, nem hitte, hogy fellépésével a királyság és nemzet rossz szellemeinek tekintett főurak — Garaiék és az idegenek — uralomra jutásához adja meg a döntő lökést.

A nagytekintélyű főúr állásfoglalásának hírére itt is, ott is fellobbant a rejtett keserűség tüze. A tengerparti részeken és Horvátországban újra kitűzték László liliosos zászlaját. Hervoja is munkába állt s Boszniában Tvartkó király természetes fia, Ostoja támogatta a mozgalmat, ki az elhalt Dabisa szellemében uralkodó özvegy királynéval, Grubával (1395—98) szemben így próbált a trónra igényt szerezni. Szlavóniában és a szomszédos Zala megyében maguk a Lackfiak, Szepesi János zágrábi püspök és az Ákos-nemzetségbeli Peleskei-család szlavóniai ágának feje, Prodavicai ördög István álltak a felkelés élére. Az északnyugati részekre Zsigmond detronizálásának hírére korábbi szerződésük alapján Prokop morva örgróf támasztott igényt és László oppelni herceg társaságában fegyverrel kísérelte meg vélt jogait kivívni. Ulászló lengyel király pedig feleségének, mint a magyar trón örökösének hűségére eskette fel a moldovai és havaselvi vajdákat. A kormányzótanács eltűnik szemünk elől, feloszlott-e vagy tagjai Lackfival tartottak? nem tudjuk. A kormányhatalmat Zsigmond megbízásából-e vagy önhatalmúlag a Nikápoly alól hazasiető Garai Miklós horvát bán, Szécsényi Frank vajda és Bebek Detre szlavón bán ragadták magukhoz s a közvéleményt Lackfiék ellen hangolták. Legújabb állásfoglalásukat, korábbi békítőpolitikájukat, Nápolyi Lászlónak az országnagyok sorában hozzászólásuk is intézett felhívását és az ifjabb Lackfi István foglaltszöktető szerepét döntő bizonyítékul hozva fel, könnyen elhíthették rágalmukat, hogy Lackfi nádor és rokonsága kezdettől fogva titkos szövetségese volt Horvátiéknak és a nápolyi királynak, ravasz és gonosz ellensége Zsigmondnak. Ettől már csak egy lépés volt annak elhíthetőségig, hogy Nápolyi Lászlónak a szultánnal tervezett szövetségében is részesek, sőt ők e terv

értelmi szerzői, tehát ők hozták Magyarországra nyakára a törököt.

Az országnagyok egy része s köztük maga Bebek Detre is jól tudta, hogy e vádak valótlanok, hiszen a békepolitikában, az 1386. évi törvényhozásban, az elégedetlenkedésben és a nápolyi tárgyalásokban nekik épp annyi részük volt, mint Lackfiéknak. Ezért kivitték, hogy a Cillei gróf és Kanizsai érsek társaságában Raguzán át karácsonykor Spalatóba érkező király Lackfiékkal, kiknek pártos társait Szlavóniában Szécsi Miklós és Kanizsai Miklós már megfutamították, békés tárgyalásokba kezdjen. A szomszédos vármegyék hirtelen hadba szólított fegyveres nemességének fedezete alatt 1397 februárjában Kőrösudvarhelyen összeült országgyűlésre bántatlanságukat biztosító, külön királyi menlevéllel Lackfi Istvánt és unokaöccseit is meghívták s ezek a királyi szó szentségében bízva és igazuk tudatában minden hívükkel el is mentek a gyűlésre, hogy vétkes fellépésüket kimagyarazzák, a rágalmakat megcáfolják, a királynak újra meghódoljanak és tőle, korábbi nagy szolgálataikra hivatkozva, kegyelmet és bocsánatot kérjenek. Ha semmi egyéb, ez a magatartásuk feltétlen bizonyítéka jóhiszeműségüknek és önzetlenségüknek.

Egyet azonban feledtek, hogy Garai Miklós fiával állnak szemben, a nádoréval, aki nem is oly régen könnyű szívvel gyilkoltatta le a békés beszélgetésre meghívott Kis Károly királyt. A fiú sem maradt hátrább apjánál. A király hódolatára fegyvertelenül megjelent két Lackfi Istvánt Garai Miklós bán és Cillei Hermann gróf — előre kiesztelt terv szerint — tanácskozás közben megrohanták és mindkettejüket felkoncolták. A harmadik Lackfit — Döbröközi Lackfi Andrást — pedig több társával foglyul ejtették, hogy néhány hónap múlva Horvátiék sorsára juttassák. Szepesi János püspöki méltóságának elvesztésével lakolt. A rögtön összeült királyi ítélőszék az összes résztvevőket hűtlenség bűnében marasztalta el s fej- és jószág vesztesre ítélte. Az Anjou-kor leghatalmasabb főúri vagyona, a nápolyi fővezér fiainak nyolc vára és kétszázötvennél több falura terjedő uradalmi kerületék kerültek prédára. Komáromot és Döbröközt a király magának tartotta meg, Simontornyát, Lékát és Csepreget mintegy negyven faluval a Kanizsai-testvéreknek adta. Csáktornyát, Osztrogot, Rezit és Tátikát pedig száznegyven faluval más birtokokért Garai rokonaival — Szécsényi Frankkal és Simonnal — cserélte el. A két merénylőt színre ki kellett hagyni a számításból, de később ők is kikapták részüket a Lackfi-vagyonból: Csáktornya az egész Muraközt magában foglaló uradalmával Cillei Hermanné lett, a komáromi és simontornyai uradalmak Garai Miklós vagyonát gyarapították, míg Döbrököz a másik Lackfi-ágnak, Endre ivadékaiknak leányágáról sarjadt Tamásiaknak kezére került vissza.

A Lackfi-nóta szomorú és bántó jelensége e kor történetének. Az ítélet után néhány nappal kiadott adománylevelek az emberi gonoszság és elvetemültség példajaképen állítják oda Lackfi Istvánt és unokaöccseit. A Horváti-vágyon eladományozásáról szóló ítéletlevél adatainak és formuláinak felhasználásával készült kancelláriai írásmű az egész Horváti-lázadás „igazi felidézőjének és minden gonoszság részesének, minden ármány magvetőjének és minden baj forrásának, az ország és királyi felség minden veszedelme gyökerének“ nevezi Lackfi Istvánt, akiről Zsigmond éppen tíz esztendővel azelőtt, mint ügyének és érdekeinek legönzetlenebb védelmezőjéről és hozzá saját kárával is rettenthetetlenül ragaszkodó hívéről szólt s aki ezekre a magasztaló jelzőkre egész életével és működésével valóban rászolgált.

Új kormány

Az ítélezést nyomon követte a kormány teljes újjászervezése. A háborús helytartók közül Pásztói országbírónak, Kanizsai tárnokmesternek és Kaplai Dezsőnek távozniuk kellett, mert nem voltak elég erősek kormányzótársukkal, Lackfi-val szemben. A nádori székbe a fogoly Jolsvai helyére Bebek Detre került, az országbírói méltóságot az öreg Szécsényi Frank kapta, míg a tárnokmesterséget Kusalyi Jakes György eddigi kincstartó vette át. Stibor továbbra is megtartotta két méltóságát, az erdélyi vajdaságot és pozsonyi főispánságot. Garai Miklós horvát báni méltósága mellé a szlavón báni tisztelet is kezébe ragadta, Macsóba pedig legelszántabb párthíve, a komor és kegyetlen Maróti János került. A temesi végvidék védelmét két vitéz katona-főúr, a körösszegi és adorjáni uradalmakkal nemrégén megadományozott Sidó-nembeli Csáki Miklós és Péc-nembeli Marczali Miklós főispánok gondjaira bízták. A lázadás és hűtlenség miatt elmozdított Szepesi János zágorábi püspöki javadalmába Zsigmond új barátjának, Cillei Hermann grófnak rokonát, a stájer Albeni Eberhard szebeni prépostot ültette s neki, családjának Szlavóniában több várat és birtokot adományozott. Maga Cillei pedig Lackfi zagorjai főispánságát kapta Varasd, Urbász, Vinicsa várakkal és a hozzájuk tartozó nagy uradalommal.

A társadalmi és gazdasági egyensúlyt felborító mértéktelen adományozások nyomán kialakult roppant méretű uradalmak uralomra jutott birtokosai derekas részt vállaltak a nemzetre váró önvédelmi harcból, de a fokozott közkötelességek vállalása ellenében addig nem ismert gazdasági és politikai hatalmat követeltek maguknak s az 1397 őszén Temesvárott összegyűlt országgyűlés már teljesen az ő befolyásuk alatt hozta meg határozatait. Zsigmond az 1397. évi törvényben — Nagy Lajosnak az Aranybullát megerősítő 1351. évi törvényét s magát az Aranybullát is majdnem szószertint átírva —

erősítette meg az ellenállási jog kivételével a nemesi szabadságjogokat és több új intézkedéssel bővítette azokat.

1397. évi törvények: telekkatonaság

Az 1222 : VII. tc.-nek a külső veszedelem idején minden nemes hadbaszállását elrendelő pontját a kötelezettségek részletes szabályozásával egészítette ki. Az új rendelkezések szerint török támadás vagy más hasonló nagy veszedelem esetén a tisztségviselő főurak és birtokos nemesek mindannyian személyesen kötelesek hadbaszállni, az egy háztartásban élő testvérek pedig maguk közül egyet hadba küldeni. A betegek és öregek embereik közül állíthatnak helyettest, a jobbágy tálán szegény nemesek pedig három márka dénár lefizetésével mentesíthetik magukat. A hadból távolmaradó nemesre súlyos pénzbüntetést szabtak, minden jobbágya után egy aranyforintot. Egészen új kötelezettségeként állapították meg, hogy a tehetős birtokosnemesek minden huszonöt jobbágyuk után egy fegyverest állítsanak ki. A jobbágyságra új és súlyos teherként nehezedő portális katonaság életrehívásával mintegy 10.000—12.000 fővel gyarapodott a hadbahívható fegyveresek száma s ez új elem felszerelése és élelmezése teljes egészében a nagybirtokos nemesekre hárult. A törvény az Aranybulla szellemében kimondta, hogy a védelmi háborúban résztvevő hadak minden költsége a nemeseket terhelje s a zsákmányolást, rablásokat és élelemrekvirálást legszigorúbban tiltotta. Elrendelte továbbá, hogy a török háború tartama alatt az összes egyházi jövedelmek felét a hadviselés céljaira fizessék be s a tized felét a fizetésre kötelezettek közvetlenül a király erre kirendelt adószedőinek szolgáltatassák be.

1397. évi törvények: jobbágy terhek emelése

Az Aranybullának a dézsma természetbeni fizetését elrendelő intézkedését a háború idejére felfüggesztve, készpénzzel leendő fizetését rendelték el. Ezt a jobbágyokat szintén súlyosan megterhelő rendelkezést még egy követte. A földesúri kilencedre vonatkozó jogszabályt kiegészítve, törvénybeiktatták, hogy a földesurak területén folyó- és állóvizekből fogott halak egyharmadát, a lápokban és morotvákban fogottaknak pedig felét az úrnak kell beszolgáltatni. Első lépései voltak ez intézkedések a dolgozó népelemek boldogítását és gazdasági gyarapítását korábban hivatásuknak tekintő s a jobbágyokkal szemben a kisbirtokosoknál méltányosabb nagybirtokszervezeteket a népet kíméletlenül kizsákmányoló és türelmetlenül elnyomó uraságokká átalakító politikának, mely végső eredményben a jobbágyosztálynak a régi szolgaság színvonalára való lesüllyedését eredményezte.

Védelmébe vette a törvényhozás a nagybirtok anyagi érdekét az országszerte szépen gyarapodó polgársággal szemben is: szigorúan tiltották a magánvámok jövedelmét csökkentő vámmentességek további adományozását, másrésről

azonban a jogtalanul szedett, hamis vámok megszüntetése végett országos vizsgálatot rendeltek el. A nemesség fegyverviselő férfitagjainak érdekében korlátozták a király fiúsítási jogát, csupán az esetre engedélyezve a leányörökös fiúsítását, ha az örökhagyónak ötödízigen nem volnának férfirokonai.

Az 1397. évi törvény megtrló cikke

A király és az uralomra jutott párt felfogását és politikáját mindezeknél találóbban jellemzik a királyi birtokadományokról szóló törvénycikkék. A törvény elrendelte, hogy a külföldieknek és jövevényeknek adományozott várak és uradalmak — Stibor vajda, Eberhard zágrábi és Maternus erdélyi püspök birtokainak kivételével — mind visszavétesse s jövőben sem királyi javak és méltóságok, sem egyházi javadalmak idegeneknek ne adományoztassanak, hogy a javadalmakba a pápa által kinevezett „buliás papok“ semmiképen sem iktattassanak be, hacsak nem a kegyurak ajánlottjai s hogy a királyi javakból eladott és elzalogosított várakat és uradalmakat a király az új tulajdonosoktól és zálogtartóktól minden pénzbeli kártérítés nélkül visszavehesse. Elrendelte továbbá, hogy a levirt mozgalmak és felkelések résztvevőinek és — ez volt a legsúlyosabb pont — a király és a felkelők közt béke szerzésére törekvő uraknak tett összes adományok is visszavétesse, viszont a királyhoz hű és szolgálatában személyükben, vagy vagyonukban kárt szenvedett országlakosoknak adományozott birtokok azok és örökösök javára megerősítsessék s végül kötelezte a királyt, hogy hatalmaskodás, oklevélhamisítás és más hasonló, magánurak vagyona ellen elkövetett főbenjáró bűnök miatt elítélt főurakat védelmébe ne vegyen, hanem ezeket a nádor útján ellenfeleiknek szolgáltassa ki elégtélszerzés végett.

Az Aranybullának és Nagy Lajos törvényének szavait átvéve, de szellemét tökéletesen megmásító törvény rettenetes fegyvert adott a magukat már-már Zsigmond egyedüli híveiként feltüntető Garai-párti főurak kezébe. A békeszerzők részére tett adományok elkobzását, a „hatalmaskodók“ felett való önhatalmú bosszúvételt és a zálogos birtokok kárpótlás nélküli visszavételét engedélyező rendelkezések az 1386. évi törvénykezésben és Zsigmond első kormányában résztvett főurak, a király legrégebbi és legodaadóbb hívei ellen irányultak. Életbeléptetésükkel megszűnt a Lackfi-Szécsi-Kanizsai-párt királyhű tagjainak vagyoni biztonsága. Mindegyikük el lehetett készülve, hogy évekkel előbb kapott adománybirtokaitól s a királytól nagy anyagi áldozattal zálogbavett javaktól a felkelők pártolása címén vagy más ürügy alatt megfosztják. S a következmények, Zsigmondnak az országgyűlést követő birtokkobzásai és a Garai-párt tagjai részére tett újabb terjedelmes birtokadományai ezt a sejtelmet hamarosan igazolták is. jfsigmond kipróbált hívei mély fájdalommal és egyre növekvő elé-

gedetlenséggel tapasztalhatták, hogy a király tőlük elfordulva, azoknak karjába veti magát, akik egykor mindent elkövettek trónralépésének megakadályozására. Érzelmek nyílt ellenséges érzéssé fokozódtak, mikor Zsigmond a török-kérdést teljesen elhanyagolva, minden figyelmét és erejét a cseh és német trón megszerzésére kezdte fordítani és ráadásul a római szentszékkel is súlyos összeütközésbe keveredett.

A török hadjárat tervének elejtése

Az országgyűlés hadügyi rendelkezései az új török háború alapos előkészítését célozták. Zsigmond még a rhodusi nagymester, Cillei Hermann gróf és Kanizsai primás társaságában történt menekülése alkalmával új hadjárat indítására határozta magát. Konstantinápolyi tartózkodása idején II. Mánuel császárnak is kötelező ígéretet tett annak megindítására. A császár már csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudta a keleti kereszténység fővárosát a török ostrommal szemben tartani, Zsigmond ajánlatát tehát a legnagyobb örömmel fogadta. A vele kötött szövetség azonban vajmi kevés kárpótlással szolgált az újabb fellépésre Nikápoly után aligha bírható nyugati segítség elmaradásáért. Hasznát legfeljebb Mánuel láthatta. Komolyabb diplomáciai eredmény volt Velence biztató nyilatkozata, hogy hajóhad kiállításával újra Zsigmond szolgálatára fog állni s a lengyel királyi párral a nyár folyamán megkötött béke, minek eredményeképpen a Nikápoly után elpártolt oláh vajdák is visszatértek Zsigmond hűségére. A megelőző évi eredményekhez viszonyítva bizony silánynak mondható külpolitikai eredményekkel gazdagodva az országgyűléstől Zsigmond nagy erőfeszítést és rengeteg áldozatot kívánt és kapott s új sereget szervezve, még 1397 végén táborba szállt. A török támadás azonban ezúttal elmaradt.

A következő évben Boszniában akadt dolga Zsigmondnak. Tvardkó természetes fia, Ostoja István (1398—1404) Dabisa özvegyét elűzve, a nápolyi királyhoz szító főurakkal együtt megszegte hűbéri kötelezettségét s a bosnyák politikában mind nagyobb szerepet játszó Hervoja vajdával együtt törökbarát politika útjára tért. Közben a török elleni készülődés is folyt, de nem nagy lendülettel. A kudarc után a magyar nemesség már korántsem tanúsított oly buzgalmat katonai kötelezettségei teljesítésében, mint Nikápoly előtt. Zsigmondnak többször erélyesen kellett megsürgetnie a temesvári országgyűlés határozatainak végrehajtását, a telekkatonaság kiállítására vonatkozó kötelezettség pontos megállapítása végett a jobbágyok országos összeírását is elrendelte. Krakkót is újra felkereste a lengyel barátság biztosítása végett, de fellépése nem járt a kellő eredménnyel. 1399 tavaszán mégis sikerült nagyobb hadat gyűjtenie Bajazid újabb betörésének hírére. De a szultán most sem jött. Nem jöhetett, mert a kisázsiai események hazaszólították.

Timur Lénk, vagy mint nyugaton nevezték: Tamer Ián mongol fejedelem, Dzsingiszkán egyik hadvezérének utóda, a világhódító mongol császárok nyomdokain új keleti világbirodalom megalapítására tört. Az egykori Tatárbirodalom nagyrészt s utóbb Felső-Indiát is uralma alá hajtó hadivállalkozásai során a XIV. század utolsó éveiben ért a kisázsiai törökök szomszédságába. Az Európában győzhetetlennek bizonyult Bajazidot 1402-ben Ankaránál megverte és fogságba ejtette. A keleti események, Bajazid fiainak testvérharca és I. Mohamed (1403—1421) békésebb politikája nyomán a gyors előnyomulás veszélye elmúlt. Tamerlán ankarai győzelme után a török nem igen háborgatta a szomszédos keresztény országokat. 1408-ban hallunk először újabb betörésről, mely Szlavónián át Stájerországig hatolt. Ezidőtájt már a bosnyák pártviszályokba és Havaselve ügyeibe is újra beavatkozott néhányszor, de fellépésének egyszer sem volt messzebbre kiható és a magyar hatalmat közvetlenül fenyegető jellege.

Most lett volna igazán alkalom a török hatalom további térfoglalásának megakadályozására, európai uralma megdöntésére. De Zsigmondot ekkor már nem érdekelte a keleti veszedelem. Minden figyelmével nyugat felé fordult, a cseh és német trón felé s Magyarországot mindinkább csak a császári korona elnyeréséhez biztos bázisul szolgáló, vért, fegyvert, pénzt hozó házi tartományának kezdte tekinteni. A Luxemburg- és Habsburg-házak kebelében testvért testvér ellen fordító rút családi viszálykodásba merülve, nemcsak a magyar rendeknek tett ígéreteiről, de legegységesebb uralkodói kötelezettségeiről is megfeledkezett.

A GARAI-CILLEI LIGA URALMA

VENCEL királyt a cseh főurak már 1393-ban a legerélyesebb eszközökkel kísérelték meg rákényszeríteni a törvényes rend helyreállítására és az uralkodói kötelességek teljesítésére. Fogságbavetésétől sem riadtak vissza. Ugyanakkor a német rendek is ellene fordultak és csak akkor nyugodtak meg, mikor a folyton cseh földön tartózkodó király birodalmi helytartót nevezett ki Zsigmond személyében. Mikor azonban mind a király, mind a helytartó éveken távolmaradtak a birodalomtól, türelmüket vesztették, felkeltek ellenük. A csehek éppígy léptek fel s ott a helyzetet súlyosbította a fejedelmi rokonok viszálya, kik közül Prokop Vencel oldalára állt s mint ennek szövetségese és helytartója kezdett harcot bátyjával, Jodokkal. Ez viszont Zsigmondhoz fordult segítségért és vele szövetkezve tört rokonai ellen. Zsigmond előtt felcsillant a cseh és német trón elnyerésének reménye. Habozás nélkül Jodok segítségével sietett. Magyarország kormányát az országnagyokra hagyva, másfél évig szinte teljesen a cseh-morva ügyeknek szentelte magát. 1399 júniusától húsz hónapon át alig egy-két hétre jött haza visegrádi és budai udvarába s mindössze 1400 nyarán töltött egyhuzamban két hónapot magyar hívei körében. Egyébként állandóan az északnyugati határvárakban, Prágában vagy Morvaországban tartózkodott, hol a rokonok viszálya immár fegyveres harccá fajult. A legjobb úton haladt, hogy a cseh trónt, vagy legalább is a helytartóságot kieroszakolja, mikor a német rendek fellépése számításait keresztülhúzta. Vencelt egyszersmindkorra kitessékelték Németországból. A német mozgalom Vencel egyházpolitikájának következményeképpen fajult nyílt lázadássá. A Luxemburg-ház feje elhatározta, hogy a régi nagy császárok példájára döntő erővel szól bele az egyház ügyeibe s a hívek lelkeibékéjét immár két évtizede nyugtalanító egyházszakadásnak véget vet. 1398-ban sikerült tervének VI. Károly francia királyt is megnyernie s a rheimsi egyességben vele megállapodnia, hogy a két pápát lemondásra bírják s ha ez nem sikerülne, őket trónjuktól megfosztják és az egyház egységét helyreállítják. A tervhez Zsigmond is hozzájárult. IX. Bonifác (1389—1404) pápa felháborodással értesült róla, hogy a két luxemburgi, kik eddig hívei közé tartoztak s akikkel szemben még a főpapi méltó-

ságok betöltése tekintetében is mindig méltányos magatartást tanúsított, a pápai címet bitorló avignoni pápával, XIII. Benedekkel helyezik egysorba és letaszítására szövetkeznek az egyháztól elszakadt francia királlyal. Felháborodását a hozzá híven ragaszkodó német és magyar főpapok is osztották s a papság állásfoglalása szomorú következményekkel járt Vencelre, majd Zsigmondra is. A három papi választófejedelem Wittelsbach Ruprecht rajnai pfalzgraffal szövetkezve, a királyválasztásra jogosult hét fejedelem többségeként trónfosztottnak nyilvánították Vencelt s helyébe magát a bajor választót ültették. Pfalzi Ruprecht (1400—1410) német-római királysága nemcsak magának Vencelnek, hanem az egész Luxemburg-háznak súlyos veresége volt, hiszen Ruprecht a néhai Bajor Lajos császár testvérének volt unokája, kit IV. Károly ugyancsak pápai segítséggel taszított le félszázaddal előbb trónjáról. A két testvér nem békült ki, tovább harcoltak, de mindketten egyforma dühvei fordultak IX. Bonifác ellen. Ez pedig, miután 1399-ben Lászlót elismerte Nápoly törvényes királyának, a német trónfosztás után ennek támogatásával igyekezett Zsigmondot is a magyar koronától megfosztani. Kapóra jött, hogy a magyar urakat a király állandó távolléte s némely hívének garázdálkodásai végleg elkésérettették.

Zsigmond a főurak fogságában

A főurak, kik Lackfi István és családja méltatlan kiirtását és a nyomában kelt törvénysértő intézkedéseket jobb meggyőződésük ellenére csendben, hallgatagon nézték végig, sőt — nyilván hasonló sorstól félve — ezek előidézésében és végrehajtásában részesekké is lettek, magának Kanizsai primásnak, Bebek nádornak és a két Szécsényinek vezetésével Zsigmond letételére határozták magukat. Stibor vajda sietve hívta haza királyát, de Zsigmond személyes megjelenése sem hozta meg a várt sikert. Az országnagyok április végén Zsigmond legelszántabb híveinek, köztük Garai Miklósnak részvételével és hallgatolagos beleegyezésével hozták meg döntésüket és fegyveresen a király elé vonulva, idegenjeinek eltávolítására s a választásakor vállalt kötelességei teljesítésére, ellenkező esetben pedig lemondásra szólították fel. Garaiék ezúttal az elégedetlenek túlerejének és tekintélyének nyomása alatt tartózkodtak az erőszakos fellépéstől. Inkább a diplomátikus megoldás útját választották. Együttmaradtak az összeesküvőkkel, sőt színleg hozzájuk is csatlakoztak, hogy szándékaikat megismerjék és elhatározásaikat befolyásolják. Csak egy udvari vitéz, Tar Lőrinc, későbbi pohárnokmester rántott kardot ura védelmére, de a túlerő őt is legyűrte. A főurak kívánságait teljesíteni vonakodó királyt az országnagyok őrizetbe vették és fegyveres kísérettel Visegrádra szállították, ahol egykor Kis Károly végezte életét. A kormányt a mozgalom élén álló urakból alakított országos tanács vette át, Kanizsai primás, Bebek nádor

és Szécsényi országbíró vezetésével. Az érsek magát a „szentkorona kancelláriának“ címezve, a hivatalos iratokban is kifejezésre juttatta a trón megüresedését.

A hangulat országszerte a király ellen fordult, az utód személyében azonban nem tudtak megegyezni. Az országnagyok többsége, a szentszék támogatásában is bizakodva, a legitimitás álláspontjára helyezkedett s az Árpádházi Mária nápolyi férfileszármazói közül már egyedül életbenlévő László király mellett foglalt állást. Őt támogatta az elégedetlen horvát urak, a dalmát városok, Hervoja és Ostoja bosnyákjainak tábora is. A felvidéki köznemesség körében azonban sok híve volt Ulászló lengyel királynak, noha Hedvig királynő már 1399-ben meghalt, néniéhez hasonlóan első gyermekének születése közben. A lengyel és magyar nemességet e korban már összefűző baráti kapcsolatok és a lengyel Oppelni László kormányzatának emléke nagy súllyal estek a latba. Valószínűleg maga az öreg oppelni herceg is érvényesítette befolyását. A nemesség június 11-i tapolcsányi ülése formálisan is felajánlotta a trónt Ulászlónak s ez azonnal hadbaszólította seregét a szepesi határra. A választás hírére Jodok morva örgróf Zsigmonddal kötött korábbi örökösödési szerződésére hivatkozva, szintén fegyverbeszállt s az északnyugati részeket elfoglalva, Pozsonyt, Szentgyörgyöt és Nagyszombatot morva őrsgelgel rakta meg. A Dunántúlról ugyanekkor a többi Habsburg-herceggel viszályban álló Vilmos herceget, Hedvig egykori jegyességét hívták meg királynak. Ő is harcbaszállt és néhány várat is elfoglalt. A trónharc minden borzalmát felidéző események meggondolásra készítették a közérdeket szem előtt tartó országnagyokat s ezt a hangulatot kihasználva, Garainak sikerült őket kibékítenie. A király merev magatartásának megmásmására kötelezettséget vállalva és saját fiát, testvérét adva túszul a főurak kezébe, kivitte, hogy Zsigmondot őrizetére bízzák, majd pedig a kiegyezést is létrehozta. Kanizsaiék enyhe feltételeket szabtak. Saját büntetlenségük teljes biztosítása és az idegenek kezén levő koronajavak visszavétele ellenében hajlandók voltak a király szabadságát visszaadni s őt uruknak továbbra is elismerni. Zsigmond idegen kegyencei pedig, élükön a zágrábi püspökkel, valamennyien önként visszaadták adománybirtokaikat. Miután Zsigmond teljes büntetlenséget biztosított a mozgalom résztvevőinek, Garai őt, a főurak pedig a kezeseket szabadonbocsátották.

A teljes kiengesztelődés jeléül a nyugati határ védelmét Kanizsai primás és két testvére, Horvátország, Szlavónia és Dalmácia kormányzatát pedig Bebek Imre vette át Garaitól, míg a két erdélyi vajda, Csáki és Marczali hivatalukban maradtak. De mindez csak az elégedetlen országnagyok megtévesztésére szolgáló színjáték volt. A helyzet igazi megoldását Garaiék várában készítették elő.

A siklósi várat a bán nemrégén kapta Zsigmondtól a Horvátiékkal cimboráló Siklósiak vagyonának elkobzása után. Mikor királyát sikerült kezesek ellenében saját őrizetébe vennie, idehozta Zsigmondot és ide gyültek össze Garai pártjának mindenre elszánt tagjai: Éberhard zágrábi püspök, Maróti János macsóí bán és a többi délvidéki urak. Itt kötötték meg az új ligát, mely szoros politikai és rokoni kapcsolatot létesített Zsigmond és alattvalóinak egy csoportja közt. A megtért főurak hódolatának fogadása után Zsigmond felbontotta Margit briegei hercegnővel kötött, de még végre nem hajtott házasságát, Cillei Hermann látogatására ment és ennek kilencéves lányát, Borbálát jegyezte el. Garai ugyanekkor nőül vette Borbála nényjét, Cillei Annát s ezidőtájt kelt egybe Hermann gróf elsőszülött fia, Frigyes is Frangepán Erzsébettel, a korábbi időkben Horvátiék oldalán Zsigmond ellen harcoló Frangepán István lányával. Az új családi liga — melyhez a vezetőkön kívül a Chileiekkal közeli rokonságban álló stájer Albeniek, mint új adományukról nevezték őket: Medveiek, köztük Éberhard püspök, a horvát társadalom élén álló egész Frangepán-, Blagai- és Korbáviai-rokonság, Garai sógora: Lázáré vies István szerb fejedelem és ennek unokaöccse: Brankovics György, a Garai-rokonsághoz tartozó német eredetű Treutelek, továbbá az ugyancsak Garai-rokon Marótiak, Szécsényiek, Korógyiak, s a Garaival nemrégén sógorságba került Szécsi Miklós, a volt nádor hasonlónevű fia csatlakoztak — nyomban a béke megkötése után magához ragadta a hatalmat s alig egy esztendővel a kibékülés és új fogadkozások után Zsigmond újra a régi útra tért.

Habsburg örökösödési szerződés

1402 elején Csehországba utazott s változatos küzdelmek és békés tárgyalások után sikerült Vencelt rákényszerítenie, hogy őt nevezze ki Csehország helytartójává. Nemsokára újra összeütköztek. Zsigmond és Prokop királyi bátyjukat elfogatták és Bécsben a Habsburgok őrizetére bízták. Az osztrák hercegek maguk is a legsúlyosabb családi perpatvarban éltek egymással, de a hatalmas szomszédok családjában kitört villongást ügyesen a maguk javára fordították. Albert herceg elvállalta a trón jafosztott Vencel őrizetét, de súlyos feltétel ellenében. A jutalom a Habsburgok magyarországi örökösödésének szerződéses elismerése volt. Zsigmond Alberttel és testvéreivel szövetséget kötött saját testvére — Vencel — ellen és magtalan haláluk esetére kölcsönösen elismerték egymás örökösödési jogát. Ez a szerződés — éppúgy mint a Vencellel, majd Jodokkal kötött s most önkényesen érvénytelenített két korábbi örökösödési szerződése is — magyar jogfelfogás szerint érvénytelen volt. A Pozsonyba 1402 szeptemberében összehívott száz tíz főpap, báró és nemesúr mégis hozzájárult. Ha Kanizsai prí-

másnak és társainak voltak is aggodalmai, a morva hadjáratról fegyveresei kíséretében Pozsonyba érkező királlyal szemben annak kifejezést adni nem mertek. Egyébként is bíztak benne, hogy a házasság előtt álló s még csak harmincnégyéves király fiútoóddal fogja nemzetét megajándékozni. Mikor azonban Zsigmond néhány hónap múltán korábbi ígéreteit s az 1387. évi egység feltételeit újra megszegte, a megelőző évi mozgalom vezérei a nyílt felkelés útjára léptek.

Törvénytelenések

Az 1387. évi megegyezés alkalmával Zsigmond — láttuk — jogot adott az őt trónrasegítő főuraknak, hogy a választási feltételek megszegése esetén ellene minden hűtlenség vádja nélkül felléphessenek. Ugyané jogot biztosította Magyarország főurainak és nemeseinek az 1351-ben, 1384-ben és 1385-ben megerősített Aranybulla is a király jogsértő kormányzata esetére. Már pedig a legutóbbi évek kormányzati ténykedéseivel Zsigmond a választási feltételeknek csaknem mindegyikét és az Aranybulla rendelkezéseinek egyrészt is megszegte. Az idegenek — Stibor vajda, Ozorai Pipó, Cillei Hermann, a pozsonyi főispán tisztét egymásután viselő cseh-német urak — mind nagyobb szerepet kaptak kormányzatában és hadserege vezetésében. Ráadásul most Zsigmond másfélesztendeig tartó távolléte idejére az országkormányzói tisztet és születendő gyermekei gyámságát is idegenre, a primás és nádor teljes mellőzésével Albert osztrák hercegre bízta és számára a magyar korona jövedelmeiből évi 12.000 arany — mai pénzben mintegy 140.000 aranykorona — fizetést állapított meg. Az egyházi javadalmak adományozásánál 1395 óta csak kivételképen jött magyar pap is számításba s az idegen főpapok közül Éberhard zágrábi püspöknek több szava volt az országos ügyekben, mint akár a primásnak, akár bármelyik más főpapnak. Az idegenek — köztük Cillei, a Stíriából jött Medveiek, a Stiboriczi-rokonság, a Scolari-atyafiság — egyre-másra kapták az új nagy adományokat. A temesvári országgyűlésnek idevágó törvényes határozata alapján csendben megkezdték az egykori békepárthoz tartozó urak adománybirtokainak és zálogos birtokainak kárpótlás nélküli visszavételét s mindez intézkedéseket betetétzte a kormány teljes újjászervezése.

Garai Miklós kormányza

Zsigmond 1402 őszén az osztrák herceg és Garai tanácsára és előzőévi ígétét megszegve, elmozdította állásukból az akkori mozgalomban részes urakat. Csak a Garai-atyafisághoz tartozó Szécsényi Frank országbíró, Maróti János macsói bán, Korbávai János asztalnokmester és még Perényi Imre pohárnokmester tarthatták meg hivatalukat. A nádori méltóságra és vele az országos kormányzat politikai irányítására új sógorát, Garai Miklóst szemelte ki Zsigmond. Tárnokmester Treutel Miklós — Garai unokatestvére — lett. A macsói bánóságban

Maróti hivataltársává Bebek Ferenc helyébe Újlaki Lászlót, ajtónállómesterré Szécsényi Simont — Garai nagynénjének férjét és az országbíró testvérét — nevezték ki, a lovászmesteri méltóság Lévai Cseh Péternek jutott. Cseh Péter s Perényi Imre a velük egyidőben emelkedő Rozgonyiakkal, Pálócziakkal, Újlakiakkal, Kompoltiakkal, Bátoriakkal s a legutóbbi mozgalomban Kanizsaiékhöz csatlakozott Csákiakkal és Marczaliakkal együtt a felkelések és török háborúk idején hadiérdemükért fel-emelt új katonarisztokrácia tagjai voltak. E körből kerültek ki a végvidéki tartományok élére a háborús veszedelem miatt párosával kinevezett Besenyei Pál és Gordovai László bánok, Lackfi Jakab és Tamási János vajdák is. A Rozgonyiak IV. László egykori nádorának, Básztyélnemzetségbeli Rénoldnádornak a századforduló zavaaraiban köznemesi sorba sűlyedt ivadékai voltak. Tamási Jánosban apja és anyja — Lackfi Endre unokája — révén két letűnt hírneves család, a nemrégén Tolna megyébe áttelepített Kőszegieké s a Lackfiak vére egyesült, az Újlakiak Nagy Lajos kegyvesztett nádorának, Kont Miklósnak, a Kompoltiak I. Károly egyik leghívebb vitézének ivadékai voltak; családjaik a legvagyonosabbak közé tartoztak, de közpályán eddig nem szerepeltek. Lévai Cseh Péter az utóbbi években köznemesi sorból magas méltóságokra emelkedett és nagy adományokban részesült Lévai (Sárai) László fia volt. Szántai Lackfi Jakab, akit a kerekegyházi Lackfiakhoz mi sem fűz a névazonosságon kívül, egy csepelszigeti köznemes család, a soltmegveji Lackházát alapító Lacknak leszármazója s ily köznemesivadékok voltak a Perényiek, Pálócziak, Besenyeiek, Gordovaiak, vagy mint később nevezték, gordovai Fánicsfiak is. Mindannyian hirtelen magasbatörő, új csillagok, kik tán nem is annyira meggyőződésből és őszinte lelkesedésből, mint inkább pártérdekből s a személyi érvényesülés, emelkedés és gazdagodás reményében szegődtek szívvel-lélekkel Zsigmondhoz és Garaihoz. Felemelésük a legmagasabb polcokra szinte arculcsapásként hatott az 1387. évi liga most elmozdított tagjaira, kiknek a király annak idején erős esküvel fogadta meg, hogy tanácsosait és fő tisztviselőit mindig közülük, a régi főnemesi családokból fogja választani. Az új emberek előtérbe-állítására nyilvánvalóan őellenük is irányult, az ő kezükből csavarta ki a zászlósurak hivatalos hatalmának félelmes fegyvereit. Az új kormány kinevezése Zsigmond részéről nyílt kihívás volt s az országnagyok hasonló nyíltsággal adták meg válaszukat. A nápolyi párthoz csatlakoztak.

Anjou László ellenkirály

IX. Bonifác pápa még 1402 tavaszán végleg szakított Vencellel és Zsigmonddal. Az idősebb testvér császári koronázása érdekében hozzá küldött követeket még fogadni sem volt hajlandó s nemcsak Vencel németországi trónfosztását tekintette befejezett ténynek, hanem Zsigmond magyarországi uralmá-

nak jogosságát is kétségbevonta. Az 1401. évi mozgalom után a horvát-dalmát részeken időző elégedetlenek, élükön a báni méltóságáról ismét elmozdított Bebek Imre vránai perjellel, nem vonták be László lobogóját. Követséggel fordultak a pápához s őt László magyarországi igényének elismerésére, pártjuk támogatására s maga Bebek a Kis Károly elleni összeesküvésben való részvétellel elkövetett korábbi bűnének megbocsátására kérték. Bonifácnak kapóra jött a kérelem. Nyíltan állást foglalt László magyar igényei mellett. Neki adományozta az összes nápolyi egyházi jövedelmek tizedét s a Magyarországon üresedésbe jött főpapi javadalmakat a nápolyi párt híveivel töltötte be. Kalocsai érsek a Lackfi-felkelés után zágrábi székéből elmozdított Szepesi János lett. Veszprémbe a Horvát-lázadásban való részvétele miatt száműzött György volt boszniai püspököt, Erdélybe ugyancsak László hívét, Upori István szerémi püspököt nevezte ki. Benzis András spalatói érseket pedig Zsigmond pártolása miatt elmozdította hivatalából s helyébe egy spanyol szerzetest küldött dalmát primásnak. Ily előzmények után küldötte el László tengernagyát, Aldemarisco Lajost 1402 júniusában Dalmáciába, hogy a városok hódolatát fogadva, királyi helytartóként vegye át a három déli tartomány kormányzatát. Az admirális augusztusban ki is kötött Zarában s a Zsigmond királyhoz mindeddig híven ragaszkodó polgárokat feleskette ura hűségére. Trau, Sebenico és Spalato sorra követték Zára példáját s a királynak Albert osztrák herceggel kötött szerződése és ez utóbbinak kormányzóvá kinevezése után Bebek Imre is nyíltan csatlakozott a mozgalomhoz. Állásfoglalásával Vrána, Knin és az összes Vellebiten túli horvát várak és városok elismerték Lászlót uruknak. Nem sokkal utóbb az anyaország legelőkelőbb főurai is a mozgalomhoz pártoltak.

Az elégedetlenkedő országnagyok 1402 karácsonyán Nagyváradon, Szent László király sírjánál adtak egymásnak találkozózt s ott a szent ereklyére tett kézzel esküdtek meg, hogy Zsigmondot, mint arra méltatlant, trónjától megfosztják és László nápolyi királyt, az Árpádok és Anjouk törvényes örökösét királyuknak ismerik el és őt őseinek trónjára segítik. A főpapok közül Kanizsai János primás, Szepesi János kalocsai érsek, Ludányi Tamás egri, Crévi Lukács váradi és Upori István erdélyi püspökök, a főnemesség köréből Bebek Detre volt nádor és Bebek Imre perjel, volt országbíró, Csáki Miklós és Marczali Miklós volt vajdák, Marczali Dénes, felsőlendvai Herceg Péter — Szécsi Miklós volt nádor ifjabbik fia — s a szlavóniai dúsgazdag Pekri-család tagjai álltak a mozgalom élén. Egész rokonságukkal csatlakoztak hozzájuk a Kanizsaiak, Drugetek, Alsólendvai Bánfiak, Csákiak, Debrőiek s rajtuk kívül sokan a tiszántúli, felvidéki és dunántúli nemességből. A Felső-Tisza vidékén az egri püspök és Debrői István, Tiszán-

túl és Erdélyben Csáki és Marczali, Dunántúl Herczeg Péter, Bánfi László és testvérei, Kanizsai Miklós és István álltak a felkelő seregek élére. A délvidéki hadak vezérletét Bebek Imre vette át s hamarosan leverte és foglyul is ejtette Zsigmond bánját, Bessenyei Pált. A fővezérek pedig, élükön a primással, a dalmát tengerpartra indultak. Útközben Pozsega várában a drávántúli nemességgel tartott ülésükből új követséget küldtek Nápolyba és Lászlót újra meghívták Magyarországra s ugyanekkor véd- és dacszövetséget kötöttek Zsigmond ellen a lengyelekkel is.

A pápa beavatkozása

IX. Bonifác közben apostoli követül Acciajuoli bíbornokot küldötte Magyarországra, hogy László nápolyi király trónfoglalását előkészítse és pártját megszervezze. Az ő kötelességévé tette Zsigmond legodaadóbb papi hívének, Eberhard zágrábi püspöknek elmozdítását, az oda visszakíváncozó Szepesi János visszahelyezését és a kalocsai érsekségre ennek helyébe kinevezett Krizogon trauai püspök beiktatását. Maga László a pápai legátussal június derekán érkezett Zárába. Kíséretüket és a hadi népet huszonnégy hajó hozta s velük jött a király testvére, Johanna hercegnő is, akinek esküvőjét magyar földön készültek megtartani Habsburg Vilmoossal. A magyar urak László késedelme miatt aggodalmaskodva, tüstént útra akartak kelni, hogy a koronázást Székesfehérvárott végrehajthassák, de a király, apja példáján okulva, egyre késleltette az elindulást s mivel időközben Zsigmond híveinek sikeres ellentámadásairól jött hír, végül is Zárában koronáztatta meg magát. A szertartást kénytelen-kelletlen Kanizsai primás a legátus által felszentelt koronával végezte, holott ő maga és párthívei jól tudták, hogy a szentkorona nélkül végrehajtott koronázás érvénytelen.

A pápa erélyes fellépése éppúgy célját tévesztette, mint száz évvel azelőtt VIII. Bonifác hasonló beavatkozása Károly Róbert érdekében. A nemesség egy része, az eddig semleges elemek nem jó szemmel nézték a papi befolyás növekedését. Másokat László habozó és késlekedő magatartása és Zsigmond híveinek gyors és erőszakos fellépése hajtott a luxemburgi párt oldalára. Az erőviszonyok mások voltak, mint két esztendővel előbb. A hivatalos hatalom most Zsigmond híveinek a kezében volt s hozzá legelkeseredettebb híveiben, akikre László trónfoglalásával legjobb esetben a száműzetés és vagyonvesztés várt. Hiszen birtokaikat az új királyjelölt már évekkal előbb másoknak adományozta el s őket magukat képletes ítélkezéssel fej- és jószágvesztésre ítélte. Akiknek pedig, mint Stibor vajdának, a Perényieknek, Szántai Lackfiaknak és másoknak ilyesmitől tartaniuk nem is kellett, biztosra vehették nemrégén megszerzett hatalmi pozíciójuk és László híveinek rovására nyert adományaik elvesztését. A primás és fő-

urak távolléte sem vált hasznára a mozgalomnak. László király késlekedésének hírére a fővezérektől elhagyott felkelő nemesség ingadozni kezdett. A vezetésükre hivatott uraknak nem volt kellő tekintélye megnyugtatójukra és az egység biztosítására. Pedig a kormány ekkor már teljes erővel felkészült ellenük.

Garai győzelme

Albert herceg, Zsigmond új helytartója, erélyeshangú levélben hívta hadba a vármegyék nemességét. Stibor vajda az északnyugati végeken, Maróti János a Garaiakhoz szító drávántúli urakkal Macsóban, Ciliei és Eberhard püspök Nyugat-Szlavóniában, a Perényiek és Rozgonyiak az északkeleti részen szólították fegyverbe a királyhoz hű nemeseket. A nádor pedig Csehországba sietett, hogy Zsigmondot az eseményekről tájékoztassa és sürgősen hazahívja. De a királynak nem sok kedve volt mindaddig hazajönni, míg a két év előtti események megismétlésétől tarthatott. Ott maradt táborában, hű fegyveresei körében s a felkelés megfékezésére és a benne részes urak javainak elkobzására Garainak adott teljhatalmú megbízást. A nádor minden tekintetben beváltotta királyi sógorának az ő fellépéséhez fűzött reményeit. A királyhű főurak gyors, meglepő hadművelettel néhány hét alatt megtisztították a Dunavidéket a felkelő hadaktól. Sorra megszállták Gyórt, Komáromot, Székesfehérvárt és Budát. A döntő ütközet a Rába mellett Pápócnál folyt le és Zsigmond híveinek győzelmével végződött. A siker hírére most már Zsigmond is megindult hazafelé és mielőtt még Lászlót Zárában megkoronázták volna, Pozsonyba érkezett.

Placetum regium

Első intézkedése a szentszék ellen irányult. Már 1403 augusztusában ünnepélyesen felmondta az engedelmességet IX. Bonifácnak s a tőle szenvedett méltatlan sérelmekre hivatkozva, megtiltotta a pápai adók és egyéb illetmények beszedését, a pápa bulláinak, leveleinek, rendeletének elfogadását. A rendeletét megszegő papi személyeket szabadságuk és javadalmaik elvesztésével fenyegette meg. Félév múlva pedig a pozsonyi országgyűlés hozzájárulását megszerezve s eljárását a pápa „álnok fondorlataival, titkos csel vetései velei és békebontó nyílt sértéseivel“ a „buliás papok“ hűtlenségével és forradalmi izgatásaival indokolva, minden egyházi javadalom betöltésének s a kegyurak által bemutatott javadalmasok megerősítésének jogát magához ragadta. A király főkegyúri jogának törvénybeiktatása egyértelmű volt a király bemutatási és a pápa kinevezési vagy megerősítési jogát hallgatólag elismerő Anjou-kori gyakorlat megszüntetésével. Ugyané törvényben királyi engedélyhez (*placetum regium*) kötötte minden pápai bulla, rendelet és ítélet kihirdetését.

Zsigmondot e törvény megalkotásakor nem elvi szempont, hanem személyes természetű ok, IX. Bonifáccal szemben táplált gyűlölete vezette, az 1404. évi törvény később mégis leg-erősebb pillérévé lett az „apostoli királynak“ főkegyúri jogot tulajdonító s ezidő óta mind erőteljesebben érvényesülő magyar egyházi jogi felfogásnak. Míg másutt — Angliában, a spanyol államokban, Szicíliában — ugyanezidőben a kánoni választás elvét igyekeztek érvényesíteni a pápa kinevezési jogával szemben, nálunk a magyar királynak Szent István apostoli küldetésére visszavezetett egyházi felségjogában találták meg a szentszéki beavatkozások ellensúlyozására és meggátlására alkalmas eszközt. A törvényes rendelkezést nyomon követte az üresedésben levő és a főpapok hűtlensége, avagy egyoldalú pápai kinevezése miatt megüresedettnek nyilvánított összes javadalmak — köztük a kalocsai érseki, egri, veszprémi, váci, szer érnei püspöki és nyolc dalmát püspöki javadalom — lefoglalása. A király valamennyinek kezelésére világi kormányzókat rendelt ki s a jövedelmeket a személyi kérdés megoldásáig kincstárának tartotta fenn. Szigorú intézkedéseivel egyidőben a római bíbornoki kollégiumot hosszú levélben világosította fel eljárása indokairól s magát egyháza hű és alázatos fiának vallva, a történekeért minden felelősséget az ok nélkül gyűlölködő IX. Bonifác pápára hárított. Ez az önigazoló emlékirat kétséget kizáróan bizonyítja, hogy Zsigmond, bár teljes erővel szembeszállt a pápával s a magyar király egyházi felségjogainak feltétlen érvényt igyekezett szerezni, szakadásra egyáltalában nem gondolt. Maga Bonifác sem vádolta ily szándékkal és ismerve fellépése indokait, sem ő, sem utódai — VII. Ince (1404—1406) és XII. Gergely (1406—1415) — nem éltek vele szemben a kiátkozás fegyverével.

A felkelés elfojtása

A papok után a felkelésben részes világi urakra került a sor. Zsigmond hazatérte után megújította velük szemben még a táborban hozott rendeletét, mindannyiukat hűtleneknek nyilvánította s a fej- és jószág vesztés büntetésének szigorú alkalmazását helyezte kilátásba. A köznemeseket pedig a vármegyékhez intézett rendelettel szólította fel a fegyver letételére. Néhány héttel a zárai koronázás után ünnepélyesen bevonult Budára. Miután a két Garainak sikerült Pest polgárainak a tudós Makrai Benedek egyház jogi professzor által megszervezett fegyveres ellenállását megtörnie, Esztergom alá indult. A felkelés élén álló primás érseki várát bevette, majd Visegrádra ment s ott a zászlósarak, a hadsereg és nép szemeláttára fejére tétette Szent István koronáját, ez ünnepélyes aktussal bizonyítva be, hogy nem László, hanem ő az ország törvényes királya.

A dunavidéki mozgalom gyors elfojtása után a tiszavidéki felkelők sem tarthatták magukat sokáig. Garai tapintatos fel-

lépésének sikerült Csákit és Marczalit méltányos feltételek mellett hódolatra bírnia. Október elején már az egész mozgalom Horvátországra, Dalmáciára és Boszniára volt lokalizálva és október 8-án Zsigmond a Csáki Miklóssal és Marczali Miklóssal kötött békemegállapodás alapján kiadta generális kegyelemlevelét a felkelőknek. A Corpus Juris Hungarici törvénygyűjteményébe is beiktatott nevezetes kegyelemlevelével teljes büntetlenséget biztosított mindazoknak a főpapoknak, báróknak, nemeseknek, vitézeknek és másrendű-rangú országlakosoknak, akikért a két Miklós kezességet vállalt, valamint a többi országrészekben tartózkodó főpapoknak, főuraknak is, akik karácsony napjáig s a nemeseknek, akik egy év leforgása alatt a király színe előtt megjelennek és személyesen tesznek hitet hódolatukról. A közkegyelemmel kapcsolatban Zsigmond megsemmisítette a felkelés tartama alatt a kegyelemben részesültek rovására tett minden intézkedését, az ő javaiból bárki javára tett minden birtokadományát. Végül pedig — s ez volt a felkelés és a békeegység legnevezetesebb vívmánya — teljes biztosítékot adott ugyanez uraknak korábban kapott adománybirtokaik és zálogos birtokaik további zavartalan élvezetére és birtoklására, vagyis hatályon kívül helyezte az 1397. évi törvény legtöbb hatalmi visszaélésre módot adó s ezért leginkább kárhóztatott két szakaszát. A békeegység ellenére tovább harcoló, fosztogató, gyűjtogató, a feljántott kegyelmet visszautasító és a király ellen lázadó felkelőkkel szemben viszont szigorú törvényes eljárást helyezett kilátásba. A kegyelemlevelével rendelkezéseit Zsigmond 1404 február 18-án kelt s az ugyanezévi országgyűlés hozzájárulása után törvénnyé vált rendelete egészítette ki és magyarázta meg. E törvény részletesen szabályozta a kegyelemre megtért felkelők igazolása tekintetében követendő eljárást s ennek eredményétől tette függővé a régi és új birtokosok jogainak végérvényes tisztázását és a szóbanforgó javakba leendő bevezetésüket. Érvénytelennek nyilvánított minden, a felkelők rovására tett adományt, melynek birtokába az új tulajdonos magát egy év leforgása alatt önhibájából és hanyagságából be nem iktattatta s az ily birtokot régi tulajdonosának rendelte visszaadni, ha az időközben a fej- és jószágvesztés büntetése alól kegyelmet kapott volna, vagy jövőben kegyelmet kapna. Másrészt viszont a hívek jutalmazásának és gyarapításának megkönnyítése végett elrendelte a törvény mindazok javainak elkobzását, akik a továbbra is hűtlenségben maradt felkelőknek bármiben segítségére és támogatására lennének.

Garai békepolitikája

A Horváti-felkelésnek végetvető teljes katonai győzelemről és véres megtorlásról szó sem volt. Csáki Miklósnak és Marczali Miklósnak sikerült oly tisztességes békét szerezniük, aminő a királyi méltóság sérelme nélkül egyáltalában elképzel-

hető volt. A kiengesztelődés formája királyi kegyelem és bűnbánó hódolat volt, de a temesvári országgyűlés két sérelmes határozatának érvénytelenítése, ha nem is egyenrangú, de egymással erőben vetekedő hatalmi tényezők méltányos békéjéről s maga a kegyelemlevél is „békéről és egyességről“ beszél. Garai Miklós nádor, ez a biztos ítéletű, kiváló politikus felismerte a helyzet komolyságát. Felismerte, hogy most nem egy párt, egy kisebb felkelőcsoport mozgalmával, hanem a nemzet többségének és hivatott vezéreinek gondosan megfontolt és a lelkekben megalapozott megmozdulásával áll szemben. Hevesebb politikai barátai — Cillei Hermann, Eberhard püspök és Maróti János — hiába nógatták az emberirtó bosszú és megtorlás néhány év előtt megkezdett művének erőteljes folytatására. A tényleges erőviszonyok ismeretében inkább a béke, a kiengesztelődés útját egyengette. Politikája helyességét a következők, további háromévtizedes kormányzatának zavartalansága bizonyították be és maga Zsigmond ismerte el, mikor alig néhány év múlva újra Erdély vajdájává nevezte ki a békeszerző Csákit és ugyanakkor magas méltóságra emelte a másik vajda testvérét és fiát, Marczali Dénest és Lászlót. De helyesnek és méltányosnak látták a megoldást maguk a mozgalom fővezérei is. Kanizsai primás, Lukács váradi püspök, Bebek Detre és Imre, Kanizsai Miklós és István sok más társukkal együtt elfogadták a király békét kínáló és kegyelmet osztó jobbját. Bár tisztában lehettek és tisztában is voltak vele, hogy régi befolyásukat és a főpapok kivételével méltóságukat sem nyerhetik többé vissza, odahagyták a közvetlen érintkezés során vetélytársánál különbnek alig bizonyult, kételkedő és habozó, de egyszersmind vad és szenvedélyes Lászlót és október végén ünnepélyesen hódolva újra hűséget esküdtek Zsigmondnak. László mellett csak a pápa kinevezte főpapok. Szepesi János zágrábi, György veszprémi püspök és Krizogon kalocsai érsek s idehaza néhány elkeseredett híve — köztük a „vasfejű“ Ludányi Tamás egri püspök, Debrői István, Herceg Péter, a két lendvai Bánfi-testvér — maradtak. Mikor azután 1403 októberében Ostoja bosnyák király is elpártolt tőle és Zsigmonddal kezdett tárgyalásokat, papjaival hamarosan hajóra szállt. Visszatért Nápolyba, hol a magyarországi nagy vállalkozásra néhány év múlva már csak a nápolyi érseki székbe emelt Szepesi János főpapi szerepe emlékeztetett. Hívei a mozgalom folytatóira és minden további lázadásra szabott kemény büntetéssel dacolva, egyideig még harcoltak, de a túlerő csapásai alatt hamar elbuktak.

A Tisza vidékén még nem csillapodtak le a felkelés utolsó hullámai, mikor Szlavóniában Cillei, a Medveiek és a Bebek Imre fogságából szabadult Bessenyei Pál bán túlbuzgó s a kegyelemlevél rendelkezéseibe ütköző fellépése majdnem újra lángralobbantotta a mozgalmat. A vránai perjelség javadal-

maitól megfosztott Bebek Imre vezetésével fegyveres felkelés támadt, de Maró ti bánnak sikerült ezt is gyorsan elfojtania s a Rozgonyiak és Perényiek segítségével nem sokkal utóbb a tiszavidéki felkelők Erdélybe átszivárgó csapatain is erőt vennie. A továbbküzdők, harcolók sorsa többnyire fej- és jószágvesztés, vagy a jobbik esetben száműzetés lett. Javaikból Zsigmondnak a tűzpróbát most kiállt hívei részesültek újabb gazdag birtokadományokban s az új adományok közt már hiába keressük a Garaiakkal, Korógyiakkal, Marótival, Cilleivel eddig lépést tartó Kanizsaiak és Szécsiek, avagy a Bebekek, Csákiak, Bánfiak, Szécsényiek nevét. Az ő idejük lejárt s ha vagyonukat sikerült is — jórészt a velük rokon kapcsolatba került Garai nádor támogatásával — egy nekik kedvezőbb új korba átmenteniük, Zsigmond trónraléptével megindult gyorsütemű fokozatos emelkedésüknek és vagyoni gyarapodásuknak egyszeribe végeszakadt. Maga a primás később visszanyerte Zsigmond kegyeit, egy-két kisebb adományban is részesült, de királya bizalmával együtt kancellári méltóságát és Esztergom várát is örökre elvesztette.

Mialatt Zsigmond idehaza erőt vett a felkelésen, Csehországban támadt új mozgalom ellene s Vencel e hírre 1404 elején — úgy látszik Ernő herceg segítségével — megszökött bécsi fogságából, Prágába sietett és trónját újra elfoglalva, Zsigmondot megfosztotta helytartói tisztétől. Zsigmond hű barátjával, Albert osztrák herceggel együtt hadbaszállt ellene s a két nyári hónapot a csehországi táborban töltötte, de komolyabb hadműveletekre nem kerülhetett sor. A két vezér rövidesen megbetegedett, Albert meg is halt, rokonai pedig kisfiának és örökösének — V. Albert hercegnek — gyámsága és a velejáró nagy jövedelem miatt súlyosan összekoccantak. Egyikük — Vilmos, a Nápolyi László sógora — nyílt szövetségre lépett Vencellel, kinek ugyanezidőtájt sikerült Ulászló lengyel királyt is szövetségésre bírnia. Zsigmond ily körülmények közt nem is gondolhatott a cseh háború folytatására. Hazajött és — noha titkon most is mindig nyugat felé sandított — néhány évig a magyar és bosnyák ügyeknek szentelte idejét.

A városlakó és a falusi nép jogviszonyainak szabályozása

A felkelés utolsó hullámainak elsimulása után — nyilván Garai nádor és Treutel tárnokmester tanácsára — a birtokos társadalom keretein kívülálló városlakó és falusi nép jogviszonyainak rendezéséhez látott. Az 1405 áprilisában és májusában Budán ülésező nagyobb királyi tanács javaslatára a birodalom minden részéből gyűlésre hívta össze „a királyi joghatósága alá tartozó összes városok, mezővárosok és szabad községek” — mintegy kétszázötven községi önkormányzat — „küldötteit és követeit s valamennyiük és egyenként mindegyikük kérését, óhajait, panaszait és véleményét szorgalmasan meghall-

gatva és megértve“ a nagyobb királyi tanács javaslatára és hozzájárulásával külön törvényerejű jogszabályban erősítette meg és szabályozta a városlakó nép jogait, kiváltságait és kötelezettségeit. A Magyar Törvénytárban Zsigmond második törvényeként szereplő rendelet számos, a török betörések útvonalába eső mezőváros és szabad község sürgős megerősítéséről és ehhez képest városi rangra emelésükről intézkedett. Részletesen szabályozta a autonóm városi bíróságok s az egyházi és világi fellebbezési hatóságok törvénykezési szerepét és hatáskörét, a városlakó polgárok, vendégek és jobbágyok törvénykezési immunitását s a bíróságok fizetési módozatait. Újra biztosította a városba és városból költözni kívánó jobbágyok szabad költözködési jogát. Megállapította a városi nép — minden korábbi kiváltságot és mentességet elerőtlenítő — egyetemes adókötelezettségét egy-egy közösségen belül a közteherviselés szellemében. Limitálta a királyi és lovászmesteri ajándék címén fizetett közszolgáltatások mértékét. A többi pontok gazdasági természetű intézkedéseket tartalmaznak. Szigorúan eltiltották a nyersarany és ezüst kivitelét, külföldi só behozatalát és külföldi kereskedők portékáinak saját áruként való árusítását s mindezek tekintetében a legalaposabb ellenőrzést léptették életbe. A magyar városlakó nép jólétének emelése végett a belföldi kereskedőknek — Buda város árumegállítási jogának ily irányú megszüntetésével és minden ellenkező értelmű kiváltság egyidejű felfüggesztésével — az egész ország területén szabad közlekedést és kereskedést s a harmincadvám-kötelezettség egyidejű szabályozása mellett áruik külföldre szállítása esetén minden belső királyi vám és rév fizetése alól mentességet biztosítottak, viszont a külföldi kereskedőket a nagybani eladásra korlátozták. A budai mértékrendszer és a királyi pénz kötelező országos használatának elrendelésével a kereskedelmi mértékek és a pénzforgalom egységéről, a provinciális mértékek s pénzek forgalmával kapcsolatos minden visszaélés kiküszöböléséről gondoskodtak.

A nagyobb királyi tanács 1405 május 24-i ülésének határozatai alapján kibocsátott rendeletében — a Törvénytár szerinti harmadik dekrétumában — Zsigmond megismételte a városi törvény néhány országos érdekű rendelkezését — így a mértékek egységesítésére, a világi és egyházi bírásokodásra, a sóbehozatali tilalomra vonatkozókat — és a hatalmaskodás büntetésének terhe alatt tiltotta el az országon átvonuló hadseregek kártételeit és erőszakoskodását, bármely alattvaló önhatalmú letartóztatását, fosztogatását, vagyonuknak pusztítását, tagjaik megcsonkítását, erőszakos háborgatását, fej- és jószágvesztés terhe alatt a hűtlenek és levelesített (*proskribált*) gonosztevők befogadását és megsegítését. Részletesen szabályozta a jobbágyok szabad költözködési jogát és minden ezzel ellenkező földesúri erőszakot eltiltott, másrésről a job-

bágyok elleni kereseteket elsőfokon az illetékes földesúr ítélőszéke elé utalta, az ellenőrzés és fellebbezési bíraskodás kötelességét a vármegyei hatóságra hárítva. Végül a bányabirtokosok javára tett némi engedményeket s az aranyforint és számítási forint értékviszonyát szabályozta. Az 1405. évi dekrétumoknak az alsóbb osztályok érdekeit védelmező intézkedéseit egészíti ki a kamaranyereség és főpapi tized kirovóihoz és behajtóihoz intézett 1411. évi október 4-i királyi rendelet — a Törvénytárban Zsigmond negyedik dekrétuma, — melyben a portális adó és dézsma kivetésének és behajtásának módozatai szabályoztalak a visszaélések és erőszakoskodások megakadályozása végett.

Hervoja lázadása

Az ország konszolidálásának munkáját 1405 nyarán a boszniai és dalmáciai eseményekről érkezett hírek zavarták meg. Ostoja királynak Maróti János bán útján Zsigmond előtt bemutatott hódolata semmiképen sem volt ínyére a gyenge király mellett fejedelmi jogokat gyakorló Hrvatinics Hervoja vajdának. Hervoja 1402 óta László király jóvoltából Spalatá hercegének, Horvát- és Dalmátországok főkormányzójának tisztét is viselte és a dalmát fővárosban igazi fejedelemként rendezkedett be. Tvartkó nagyvonalú hatalmi politikájának örököseként a nápolyi párthoz csatlakozott s a magyar erők megosztásával igyekezett Bosznia hatalmi állását erősíteni. E cél lebegett szeme előtt, mikor más bosnyák urakkal s elsősorban Hranics Sandalj hulmi vajdával és Radinovics Pál trebinjei kenézzel szövetkezve, Ostoját segítette Tvartkó trónjára. E cél felé tört 1404 tavaszán is, mikor ugyanez urakkal, az utolsó szlavóniai felkelés után magát Vránába befészkelő Bebek Imrével és az Ostojával hadilábon álló Raguzával szövetkezve, királyát letaszította s helyébe a nagy Tvartkó törvényes fiát, II. Tvartkó Istvánt (1404—1408) emelte trónra. Bosznia a délhorvát és dalmát tartománnyal együtt újra elszakadt a magyar koronától és szolgálatait ismét László nápolyi királynak ajánlotta fel, aki Hervoja kérésére 1405 nyarán egész hajóhadát az északdalmát partvidékre küldte. A flotta hamarosan elfoglalta Arbe szigetét s ott megfigyelő állásba helyezkedve készült az esetleg délre vonuló magyar hadnak útjába állni, mialatt a nápolyi király osztrák sógora a magyar határra hívta hadba a stájer nemességet, hogy alkalmas időben háttámadhassa Zsigmondot. A magyar hűbéres Ostoja elűzése, II. Tvartkó trónraemelése, a nápolyi flotta fellépése és Vilmos herceg hadikészülődése nyílt kihívás volt a harcra. Zsigmond nem is késett a válasszal. Még 1405 nyarán hadbaszállt. Beseinyei Pál horvát bánnal Bihács ellen indult s október elején a várat be is vette. De a magyar sereg nem volt elég erős. Nagyobb sikert nem tudott elérni, sőt Bihácsból is vissza kellett vonulnia. Maróti János és Perényi Péter több sikert értek

el Ozorában. Szrebernik vára a hadjárat gyors befejezése után is magyar kézen maradt. A , , ,

Osztrák háború

Zsigmond a harctérről hazatérőben Cillei Hermannt látogatta meg, Krapinán egybekelt Borbálával s őt december 6-án a száműzött veszprémi püspök helyett Kanizsai érsekkel királynévá koronáztatta. Apósával egyetértésben határozta el a cseh királlyal cimboráló Vilmos és Ernő osztrák hercegek fegyveres megfenyítését. Az év utolsó napjaiban és 1406 elején egy magyar sereg Kanizsai István vezérletével pusztított Vilmos tartományában. Ez pedig pár hét múlva három magyar határvárat támadott és foglalt el. Nyár elején maga a király készült, bizonyára Cilleivé! szövetségben a döntő támadásra, de Vilmos herceg váratlan halála megakadályozta a háború folytatását. Két esztendővel később, 1408 őszén pedig a viszálykodó hercegek magát Zsigmondot kérték fel békebírónak áldatlan ügyükben.

Bosznia és Szerbia hódoltatása

Ekkorra már a bosnyák kérdés is megoldáshoz jutott. Zsigmond 1408 májusában új hadat vezetett Tvartkó és Hervoja ellen. A délnyugati tartományok élén álló Besenyei és Pécsi bánok gyengének bizonyulván, Zsigmond még 1406-ban Cillei Hermannt nevezte ki Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok bánjává. A Nyugat-Szlavóniában és a szomszédos stájer részeken hatalmas erőforrásokkal rendelkező Cillei feladata volt a horvátországi és dalmáciai hadműveletek vezetése. Macsó felől a harcokban sokszorosan kipróbált Maróti János támadt Boszniára. A király Stibor vajda és Ozorai Pipó társaságában hatalmas sereggel indult Ozora felé. A döntő ütközet Zsigmond és Tvartkó hadai között a két fejedelem személyes vezetésével az újonnan felépített Dobor vára alatt folyt le és a bosnyákok megsemmisítő vereségével végződött. Tvartkó és a bosnyák urak minden feltétel nélkül megadták magukat. Zsigmondon, kit már a nápolyi király nevének említése is indulatba hozott, szívós ellenfele párthíveinek láttára újra erővett régi kegyetlen szenvedélye. Szörnyű bosszút vett rajtuk. Dobor várában százhuszonhat bosnyák nemest végeztetett ki s hullájukat a vár alatt folyó Boszna vizébe hányatta, Tvartkó királyt pedig fogolyként hurcolta Budára.

A kegyetlen megtorlás után Zsigmond még boszniai táborzállásán fogadta a rigómezei csata óta török szolgálatban álló Lazarevics István szerb fejedelemnek — Garai Miklós sógorának — hódolatát. A rác kenéz, aki II. Mánuel császár adományából nem sokkal utóbb „Rácország despotájának“ címét vette fel, a győzelem hírére szakított eddigi politikájával s a török lealázó uralma alól visszamenekült a magyar korona védelme alá. Meghódolását a király nagy tisztességgel és kiterjedt magyarországi birtokok, köztük a debreceni és becsei

uradalmak adományozásával jutalmazta. 1409 tavaszán a déli bosnyák tartományok hatalmas vajdái: Hrvatinics Hervoja spalatói herceg, Hranics Sandalj felsőboszniai vajda és Radinovic Pál trebinjei kenéz hódoltak Budán Zsigmondnak, kit a Dabisával kötött régi egyesség alapján a bosnyák trón kizárólagos örökösének ismertek el és minden királyaiktól és Nápolyi Lászlótól kapott méltóságukban megerősítést nyerve, az ő híveiként tértek vissza hazájukba. Hervoja és Sandalj hódolatával Dalmácia és Dél-Horvátország újra visszakerültek a magyar korona közvetlen hatósága alá.

Habsburg-szövetség

Már előbb szorosabb szövetségre lépett Zsigmond király Habsburg Ernő herceggel, a későbbi III. Frigyes császár apjával, aki Vilmos halála óta Lipót testvérel viaskodott, hogy magának szerezze meg a kis V. Albert herceg gyámságát a velejáró nagy jövedelemmel és hatalommal. A szerződést még 1408 őszen megkötötték s fél év múlva Zsigmond ítélkezett békebíróként a civódó Habsburgok perében. A gyámságot, hatalmat és jövedelmet megosztotta kettejük közt és 1409 szeptemberben örökösödési szerződést kötött velük Cseh- és Morvaországra vonatkozólag az esetre, ha Vencelt és Jodokot túlélve — Prokop már nem volt az élők sorában — fiörökös nélkül találna elhunyni. A harmadik Habsburgot, a néhai IV. Albert hasonlónevű tizenkétéves fiát pedig imént született kis lányával, Erzsébettel jegyezte el. Az eljegyzéssel egyszerűsmindenkorra útját vágta, hogy a magyar trónkérdésben a Habsburgok szerződéssel biztosított jogaik alapján nehézségeket okozzanak leányának, kit, ha fia nem születnék, utódjául szánt.

Vencel és Ulászló ellene irányuló szövetségének ellensúlyozása végett ugyanekkor szövetségre lépett a poroszországi német lovagrend mesterével, majd egy év múltán Vitold litván nagyfejedelemmel, kit a független Litvánia helyreállításának reményével kecsegtetett.

Zsigmond uralmának jogalapja

Zsigmond király Károly Róberthoz hasonlóan éles harcban álló pártok egyikének támogatásával, más pártok ellenzése mellett lépett a fiágon kihalt törvényes uralkodóház örökébe s a leányivadékok öröklésének jogelvére támaszkodva, követelte magának és nyerte el a koronát. Jogcíme mégis más volt, mint az Anjouké s ehhez képest hatalmi állása és közjogi helyzete is másképen alakult. Károly Róbertét a rendek a kihalt dinasztia leányági egyenes ivadékaként „a törvényes öröklés értelmében⁴” ismerték el a nemzet „természetes urának.” Koronázása után őt magát, majd fiát és leányunokáját is a szent királyok véréből való legitim királyokként, az örökös királyt régidő óta megillető közjogi hatalom jogos birtokosaiként tisztelték. Zsigmondot a cseh Vencelhez — III. András leányának

jegyéséhez — hasonlóan, mint az utolsó örökös király leányának férjét, meghatározott feltételek mellett ismerték el és választották királlyá, hogy felesége mellett és helyette uralkodjék s majdan kettejük fiára, mint „a szent királyok vérbeli ivadé-kára“ hagyhassa koronáját. Az Anjouk jogigényének és uralmának alapja a rendek által 1307-ben, majd az 1308. évi budai zsinaton elismert törvényes öröklési joguk volt. Zsigmond csupán felesége és születendő fia Öröklési jogára hivatkozhatott, Mária gyermektelen halála után pedig uralmának jogalapjául már egyedül az öt trónraemelő rendekkel 1387-ben kötött választási szerződése szolgált. A legitimitásnak legcsekélyebb látszatától is megfosztott „választott“ király csupán evvel a szerződéssel vállalt kötelezettségeinek szabatos teljesítésével biztosíthatta uralmának törvényes jellegét. De Zsigmond nem így tett. Szembefordult a nemzeti egység és belső béke politikáját hirdető legjobb híveivel, megszegte a választási feltételeket, önkényesen uralkodott és ezzel maga tette vitássá uralmának törvényességét, maga adott módot alattvalóinak, hogy vele szemben az 1387. évi szerződésben biztosított ellenállási jogukkal éljenek, fogságra vessék s utóbb trónjától is megfosszák. Mikor pedig ez a fordulat bekövetkezett, nem a királyi hatalom súlyával és tekintélyével lépett fel ellenük, hanem egy pártszövetség magánhatalmi erejével. A felkelésen sikerült erőt vennie, de diadalát nem a központi hatalom erejének, hanem a siklói fogság idején Garai Miklóssal és Cillei Hermannal kötött magánhatalmi szövetségnek, egy hatalmas főúri liga erőteljes támogatásának köszönhetette.

A liga vezérei: Ifjabb Garai Miklós

A liga vezére és legkiemelkedőbb egyénisége a korábbi pártharcokból türelmetlen pártemberként és kérlelhetetlen harcosként ismert Garai Miklós nádor volt. A három nemzedéken át vezérszerepet vivő Garai-családnak legtehetségesebb tagja a hatalom birtokában mély belátású és biztos ítéletű politikusnak, ügyes és ravasz diplomatának, kiváló kormányférfiúnak bizonyult. Tehetségének és reálpolitikai érzékének tűzpróbáját az 1403. évi felkelés idején állta ki, mikor pártja korábbi harcos politikájával szakítva, a békés megegyezés útjára tért s ezzel nemcsak pártja győzelmét, hanem az ellenpárt legkimagaslóbb tagjainak — Kanizsai primásnak és Csáki vajdának — teljes meghódolását és átpártolását is sikerült elérnie. Fejlett politikai érzékre vall a Cilleiekkal és Medveiekkal, majd a régi lovagpárt legelőkelőbb családjaival — a Szécsiekkal és Kanizsaiakkal — kötött családi szövetsége s a városlakó és falusi nép érdekében tett kormányintézkedéseknek hosszú sorozata: az ő kezdeményezésének tulajdonítható 1404—1411. évi törvényhozás. Zsigmond közel másfélévtizedes külföldi tartózkodásai idejében — előbb Kanizsai primással együtt, majd egészen egyedül — Garai vitte Magyarország kormányát és sike-

rült a nemrégén még pártviszályoktól visszhangzó, ellenséges táborokra szakadt országban a rendet és nyugalmat fenntartania. Erélye és tapintata diplomáciai téren is meghozta gyümölcsseit. Zsigmondi világhatalmi törekvéseinek szolgálatában — látni fogjuk — döntő sikereket aratott. A dinasztiával, Cilleiékkel és a lengyel uralkodóházzal kötött rokoni kapcsolatai révén a nyugati kisebb fejedelmi dinasztiák színvonalára emelkedő társadalmi helyzete és ennek mindenben megfelelő vagyoni állása, erős egyénisége és nagy tehetsége rendkívüli mértékben megnövelték az Anjou-kor óta egyébként is emelkedőben levő nádori méltóság súlyát és tekintélyét. Bár méltóságát korántsem az egész nemzet bizalmából, hanem egy párt vezéréként és királyi sógora bizalmából nyerte el és három évtizeden át vérbeli oligarcha módjára szinte uralkodó fejedelemeként töltötte be, a nádorispán, vagy mint a külföldiek kezdték nevezni: „Magyarország nagy grófja“ az ő idejében és általa lett a király mellett is számottevő, hatalmas nemzetpolitikai tényezővé. Garai által megalapozott tekintélye birtokában lett a rendi hatalom, a politikai nemzet igazi reprezentánsává.

Cillei Hermann

Politikai téren Garai mellett Cillei Hermann és Kanizsai János, katonai téren Stiboriczi Stibor vajda, Maróti János és Ozorai Pipó voltak a ligának legkimagaslóbb alakjai. Cillei egy félszázad óta gyorsan emelkedő, Zsigmond utolsó éveiben már birodalmi hercegi rangot nyert stájer nemes család feje volt és Garaiéhoz sok tekintetben hasonló pályát futott be. A párt-harcok után, melyekből Zsigmond oldalán magyar vejével, Garai Miklóssal együtt derekasan kivette részét, Szlavónia kormányzatával és közigazgatási rendjének helyreállításával szerzett érdemeket. Később diplomáciai téren, főleg az itáliai és lengyel politikában szolgálta nagy sikerrel királyi vejét, akinek mindvégig egyik legbensőbb tanácsadója maradt.

Kanizsai János

Kanizsai János nagyvonalú politikai működésének virágkora Zsigmond uralkodásának első felére esik, de az 1403. évi felkelés után bekövetkezett őszinte megtérése után újra szerephez jutott. Zsigmond és Garai távolléte alatt Borbála királyné mellett közel öt esztendőn át egyedül vitte az ország kormányát és szolgálatait királya a német-római birodalom kancellárjának díszes méltóságával jutalmazta. A magyar fő-kancellári méltóságot azonban ezidőben már kénytelen volt Cillei rokonának, Medvei Eberhard zágrábi püspöknek átengedni, aki a főpapi karban legbizalmasabb híve volt a királynak. Miként Garai a nádori méltóságot, úgy emelte Kanizsai János az esztergomi érsek méltóságát addig nem ismert magaslatra, mikor IX. Bonifác pápától sikerült maga és utódai számára „Magyarország primásának“ méltóságát megszereznie.

Stibor vajda

Az erdélyi vajdaságot viselt, majd a Felvidéken hatalmas uradalmakat szerző lengyel Stibor Nagy Lajos udvari környezetéből lépett át Zsigmond szolgálatába. Zsigmond legbensőbb hívei között ő képviselte a hanyatló lovagkor szellemét. Egyéniségét a feltétlen és megalkuvás nélküli lovagi hűség és a vakmerőségig menő bátorság jellemezte. Az ő katonai tehetségének és gyors elhatározásának köszönhető királya a legtöbbit az ellene felkelő magyar főurakkal vívott hosszú küzdelmében. Jellemző azonban, hogy — noha a harcban veszedelmes ellenfél volt — még az ellentáborban is rokonszenvet tudott ébreszteni nagy katonához méltó nemes egyéniségével.

Ozorai Pipo

Zsigmond másik idegen hadvezére, az Ozorai-vagyont felesége kezével öröklő Scolari Fülöp, már egészen más fából volt faragva. Ez a hirtelen magasbaszökő firenzei kalmárfíu típusa volt az ébredő renaissance kalandorvitézeinek. Tehetőség és szerencséskezű hadvezér, ügyes diplomata, a művészeteknek is értője és ápolója, de semmi lelkiismereti aggályt nem ismerő, kíméletlen politikus, a köztudat szerint Zsigmond legtöbb kegyetlenkedésének értelmi szerzője volt.

Maróti János

A harmadik nagy katona, Maróti János egyéniségéből sem hiányoztak a renaissance-vonások, de komor és kíméletlen hadviselés módja inkább a XIII. és XIV. század fordulójának féktelen oligarcháit — a Kőszegieket és Csákokat — idézi emlékünkhöz. Katonai működésének főszíntere a Délvidék volt s a dráva-szávavidéki felkelés gyors elnyomása elsősorban az ő érdeme volt. Később hasonló eréllyel vette fel a küzdelmet a déli határt fenyegető török ellenséggel szemben s e katonai érdemekért részesült azokban a hatalmas, minden addigi méretet meghaladó birtokadományokban, melyek őt Garai Miklós és az egy nemzedék múltán feltűnő Hunyadi János mellett e korszak legnagyobb akvizitorává tették.

A legelső sorban álló hat főúr és családtagjaik mellett a köznemesi sorból most kiemelkedő Csákiak, Perényiek, Pálócziak, Rozgonyiak, Héderváriak, Lévai Csehek és a félszázados kegyvesztés után újra emelkedésnek indult Újlakiak voltak az uralomrajutott liga legtekintélyesebb alakjai.

A Sárkányos-társaság

1403 után ezek köréből kerültek ki az országos és egyházi főméltóságok viselői s a teljes győzelem után Zsigmond jövődő uralmának zavartalanságát és reménybeli világpolitikai terveinek sikerét is az ő támogatásukkal biztosította. Megalkudott a tényleges erőviszonyokkal, pártkirállyá lett s uralmát, kormányzatát a vele és egymással is rokoni kapcsolatok által egybefűzött nagybirtokos urak támogatására alapította. A boszniai nagy győzelem, a rác despota hódolata és a Habs-

burg-szövetség megújítása után 1408 decemberében vérbeli pártkirályként örökös és felbonthatatlan szövetséget kötött a trónját, koronáját megmentő nagyurakkal.

A liga megújítása és megszilárdítása a kor szokása szerint magánhatalmi szövetség színezetével bíró nemesi társaság keretében történt. Magyarországon már volt ilyen társaság, a Károly király alapította Szent György-rend, de ez nem szolgálhatott az új szervezkedés alapjául, mert Zsigmond ellen épp Nagy Lajos egykori lovagtársaságának a rendben vezetőszerepet vivő tagjai támadtak fel. Ezért Zsigmond egészen új társaságot alapított.

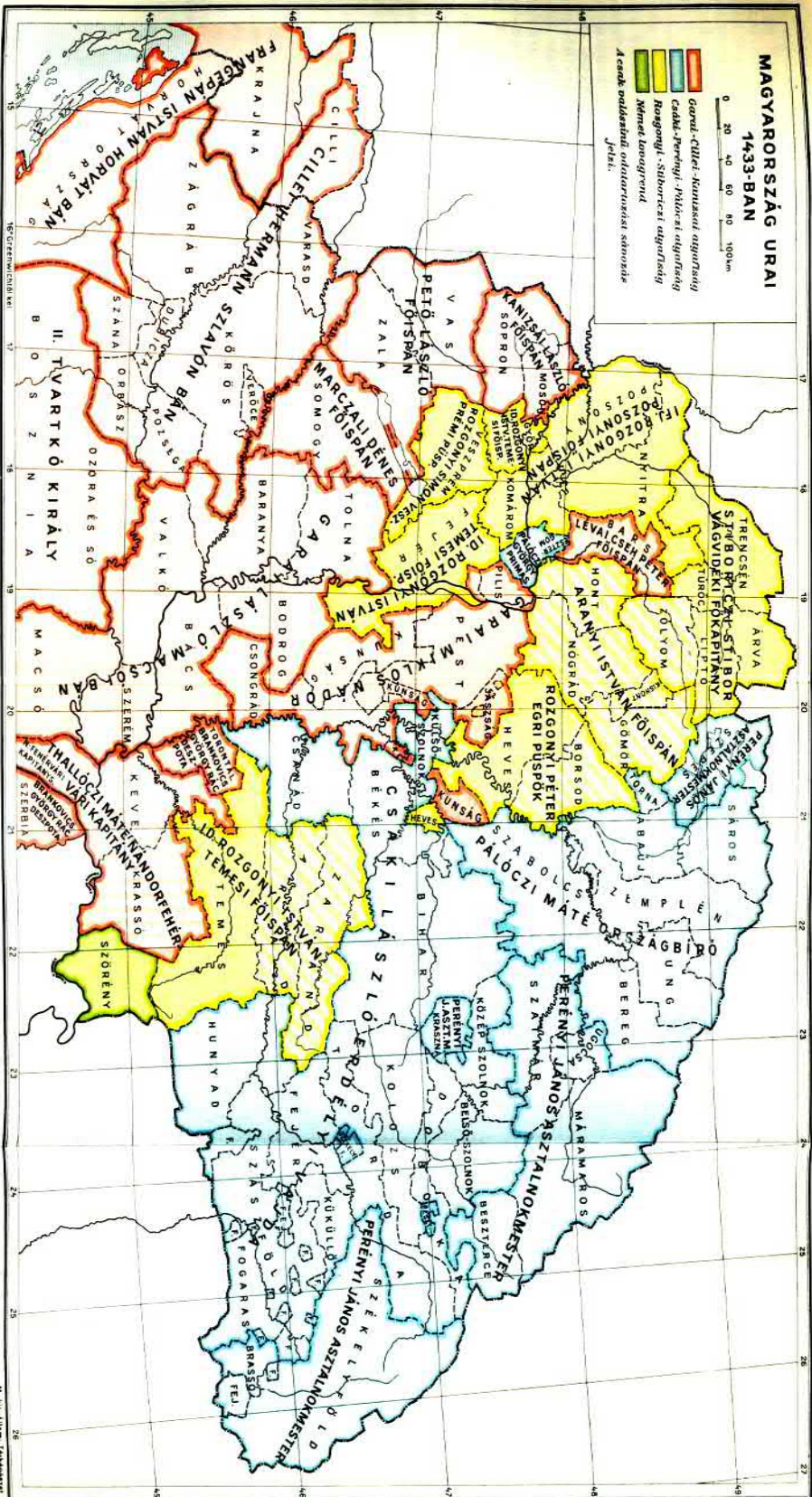
Az 1408. évi december havának 13. napján kelt alapító okirat szavai szerint Zsigmond király és Borbála királyné a hit ellenségeinek pusztítására, üldözésére s „a szent és üdvöztető hit vallásának minden akarattal leendő szolgálatára, növelésére és védelmére irányuló tiszta szándékuk és törekvésük jeléül* választották és vették fel a poklok megsebzett fejedelmét jelképező sárkányos jelvényt, mely a fenevadat hátsebére helyezett vörös kereszttel ábrázolta. E kimondottan vallásos célhoz képest a királyi pár és a társaság összes tagjai kötelezettséget vállaltak, hogy az országot a pogány tói minden erővel védelmezni fogják s a török ellen serényen harcolni fognak. De ez a célkitűzés csak leplezésére szolgált a társulás igazi céljának, a benne egyesültek politikai célkitűzésének és törekvéseinek.

A Sárkányos-társaság bárói — a király által e méltóságra emelt huszonnégy főúr — esküvel kötelezték magukat, hogy a királyi pár és mindkét nemű születendő gyermekeik iránt állhatatos hűséggel fognak viseltetni, őket személyükben és jogaikban minden körülmények közt védelmezni fogják, nekik híven szolgálóknak, a királyné özvegye esetében jogainak élvezetében meghagyják és megvédik, ha ily szándék tudomásukra jutna, a királyi család ellen tervezett mindenemű támadást és merényletet híven feltárnak és „a bizalmas megállapodásokat senkinek fel nem fedve, titkon megőrzik.“ Egymással és a társaság többi közrendű nemesi tagjaival egyetemlegesen és külön-külön esküvel erősített véd- és dacsövetséget kötöttek minden a társaságon kívülállókról bármelyiküket fenyegető támadás esetére s az ily alkalommal nyújtandó segély mértékének megállapítását, valamint a netán egymásközt keletkezett viszályok elintézését is a társaság báróinak gyülekezetére bízták. A király és királyné viszont áradozó szavakkal emlékeztetve meg a társaság báróivá avatott és jelvényével feldíszített híveiknek szolgálatukban szerzett érdemeiről s különösen kiemelve a királyné „elnyomatásából“ általuk történt kiszabadítását, „előrelátó tanácsait“, és soha meg nem ingott hűségüket, kötelezettséget vállaltak, hogy őket és az egyiküknek, vagy másikuknak halála után az egyszerű

MAGYARORSZÁG URAI 1433-BAN

- █ Górnai-Cillei-temesvári udorsági
 - █ Csáki-Peregi-tiltási udorsági
 - █ Rozgonyi-Silbertzei udorsági
 - █ Menedi lovagrend
- A csak oldalban található adatokhoz képest

tagok közül a társaság bárói közé emelendő urakat „magasabbra fogják emelni, országos bárókká nevezik ki“ s minden tisztelettel és tisztséggel elhalmozzák őket, magukat, özvegyeiket és árváikat mindenféle veszedelemtől, szorongattatástól és főleg minden birtokjogaik ellen intézett támadástól megvédelmezik. Kötelezettséget vállaltak továbbá, hogy ha bármelyikükre megharagudnának, ellene önkényesen nem fognak eljárni, hanem — a törvénykezési felségjog világos korlátozásával — a Sárkány báróinak gyülekezetére bízzák az igazságszolgáltatást és a nekik járó elégtétel megszerzését. Zsigmond — „a társaság összes báróinak óhajára“ — külön fogadalmat tett, hogy a társaságot bármiként is érintő ügyben legalább öt sárkányos báró tanácsával fog csak határozni és feleségével együtt megfogadta, hogy minden eszközzel törekedni fognak Magyarország eljövendő királyait is rábírní, hogy a rend jelvényét felvegyék, vagyis a szövetségbe belépjenek és a koronázási eskü letételekor a Sárkányos-társaság szabályaira is esküt tegyenek. Végül pedig a király, királyné, a társasági bárók és a társaság egész közönsége együttesen és egyező akarattal megfogadták, hogy — ez a pont szólt a társaságba tömörült egyszerűbb nemeseknek — a magyar korona alattvalóit régi, jó, igaz és törvényes szokásaikban sértetlenül meghagyják, az ország és a köz javára és gyarapodására szolgáló helyes és jó újításokra fognak törekedni, az országot a pogányok ellen megvédik, az egyes tagok által ilyenkor nyújtandó segély és haderő mértékének megállapítását a társaság báróinak és egész közönségének gyülekezetére bízva. A társaságba 1409 óta felvett külföldiek nem tettek hasonló fogadalmat, de a társaság kötelékébe lépve testvériséget, barátságot, szövetséget fogadtak a magyar sárkányosoknak és részletesen megállapodtak az egymásnak kölcsönösen nyújtandó támogatás előfeltételei és mértéke tekintetében.

Zsigmond saját uralmát és születendő gyermekeinek trónutódlását a Sárkányos-liga védelme alá helyezve, királyi hatalmát annak tagjaival osztotta meg. A sárkányos bárók a jelvényvel járó jogok birtokában a hatalom minden szervét és minden eszközét hatalmukba kerítették. A szövetségi szerződés minden ízében a rendi dualizmus szellemének bélyegét viseli magán s ha azt Zsigmond országa összes báróival, főpapjaival, fő- és köznemeseivel kötötte volna meg, rendi alkotmányunk legnevezetesebb alapokmányai közé sorolhatnék. Egy *ad hoc* alapított társaság egyazon politikai párthoz tartozó tagjaival kötött szerződésként azonban nem jelentett egyebet a közhatalomnak egy szűkebbkörű oligarchikus alakulat kezére való átjátszásánál, melynek keretében maga Zsigmond a királyi méltóság külső jeleivel, a királyi tekintély díszével felruházott társasági tag, a *primus inter pares* szerepét töltötte be. A hatalom igazi birtokosa 1408 után nem a király, hanem a többi pár-

tok bukása után a korábbinál is gyorsabb emelkedésnek és gazdagodásnak indult nagybirtokosok sárkányos ligája volt, melybe rokoni kapcsolatai és pártállása szerint a király is beletartozott.

Az új hatalmi szövetség élén a király, a királyné és huszonegy sárkányos báró állt, akik egytől-egyig a Garai-Cillei-liga tagjai közül kerültek ki. A régi pártköteléssel és rokoni kapcsolatokkal egybefűzött Garai Miklós és János, Cillei Hermann és Frigyes, Lazarevics István rác despota, Maróti János, Korbáviai Károly és János, Szécsi Miklós, Alsáni János, Szécsényi Simon mellett az utolsó évek küzdelmeiben hű fegyvertársaknak bizonyult Stibor vajda, Ozorai Pipó, Perényi Péter és Imre, Tamási János, Szántai Lackfi Jakab, Lévai Cseh Péter, továbbá Nádasdi Mihály, Besenyei Pál, Pécsi Pál és az 1403. évi felkelőktől átpártolt Csáki Miklós, a békeszerző vajda szerepelnek az első bárók közt. A huszonharmadik helyre Zsigmond 1409 elején a bizalomra nemsokkal utóbb méltatlannak bizonyult Hervoját vette fel. A huszonnegyedik bárót nem ismerjük. Kanizsai prímás és Éberhard püspök be voltak avatva a társaság alapításának és működésének minden titkába, de mivel bárók és lovagok egyházi állásuk miatt nem lehettek, csak közvetve, laikus rokonaik révén kapcsolódtak be a szövetségbe. Arra vonatkozólag, kik kerültek később az elhalt bárók, így Besenyei Pál, Pécsi Pál, Ozorai Pipó, Alsáni János, Szécsényi Simon helyére, nincs adatunk, de az új sárkányos bárókat mindenesetre az 1408 utáni zászlósúri méltóságra emelt főurak — a Rozgonyiak, Pálócziak, Bátoriak, Kompoltiak, Berzevicziek, Marczaliak körében kell keresnünk. A társaság lovagtagjai a sárkányos bárók rokonai, nemes familiárisai és politikai barátai közül kerültek ki. A belföldi tagokon kívül Zsigmond utóbb külföldi urakat, többnyire fejedelmi személyeket is felvett, mintegy külső tagokul a Sárkányos-társaságba. Elsőnek az osztrák hercegek lettek a szövetség tagjaivá. Az ifjú Albert, mint Zsigmond kiszemelt veje és örököse kapta meg a sárkányos jelvényt. Ernő herceg már előbb, 1409 februárjában felvette azt s huszonnégy osztrák és stájer báróval a maga külön társaságát megalapítva, lépett szövetségre a magyar Sárkányos-társasággal. Hasonló szövetség jött létre a Sárkányos-társaság és a spanyol Calatrava-rend közt 1415-ben, mikor Ferdinánd aragón király Zsigmondot, feleségét: Cillei Borbálát, Garai nádort és más urakat ez utóbbi társaság jelvényével díszítette, Zsigmond viszont Ferdinándot feleségével, fiaival, a kasztíliai és navarrai királyokkal és harminc aragón nemessel együtt a Sárkányrendbe vette fel. A canterbury szövetség megkötése alkalmával V. Henrik angol király cserélt jelvényt Zsigmonddal. A „cseh királyi társasággal“ Garai Miklós tartotta fenn az összekötötést, akit Vencel király még a Sárkányos-társaság alapítása előtt, 1401-ben vett fel annak

kebelébe. 1429-ben Vitold litván nagyfejedelem kapta meg a sárkányos jelvénnel együtt a jogot, hogy alattvalói közül, akit akar, a rend tagjai közé emeljen, míg János norfolki herceget Albert király iktatta később ugyanily kiváltsággal a tagok sorába. Az itáliai tartományurak, így Carrara Jakab, Della Scala Brúnó, Orsini Bertold még a konstanzi zsinat előtt, Colalto Antal, Della Pózzá Vilmos és még sokan mások az 1433. évi császári koronázás után személyükre nézve lettek a rend lovagjaivá. A névsorból nyilvánvaló, hogy a Sárkányos-társaság egyrészt a Garai-Cillei-liga magyarországi uralmának intézményes biztosítására, másrészt pedig Zsigmond külpolitikai törekvéseinek alátámasztására is szolgált.

Zsigmond a Sárkányos-társaság megalapítása után végleg szakított Nagy Lajos egyensúlyozó politikájával és a tartományok élére ugyanazon a vidéken birtokos urakat állított. Erdély és a szomszédos Ugocsa, Szatmár, Kraszna, Bihar, Csanád vármegyék kormányzatának élén 1415 óta állandóan a Bihar megyében birtokos Csákiak álltak. Macsóban és a hozzákapcsolt megyékben az ugyanott otthonos Marótiak, Újlakiak, Garaiak és a Treutel-örökség révén odatelepedett Lévai Cseh Péter váltogatták egymást a báni méltóságban. Szlavóniában a kőrösmegyei Csupor Pált a somogyi Marczali Dénes, majd Cillei Hermann követte. Horvátország kormánya a Frangepánok, a Vágvidéké — Trencsén, Turóc, Liptó vármegyéké — Stibor vajda kezébe került. Más országrészekén is az illető vidéken birtokos nagyurak, Bereg, Ung és Zemplén megyékben a Pálócziak, Máramarosban, Abaujban, Szepesben a Perényiek, Sáros megyében, valamint a Solt-Fejér-Komárom-Győr-Pozsony-körzetben a Rozgonyiak, Gömörben a Bebekék, Barsban Lévai Cseh Péter, Hevesben a Tariak, Nyitrában a Forgáchok, Somogybán a Marczaliak, Vasban és Zalában a Gersei Petők, Sopronban a Kanizsaiak voltak a főispánok. Sárkányos bárók rokonai kerültek a főpapi székekre is. A primási méltóságot Kanizsai János, majd Hohenlohe György — a Cilleiek rokona — és végül Pálóczi György viselték. A kalocsai érsekségre Ozorai Pipo rokonát, Buon del Montibus Jánost emelte Zsigmond. A többi egyházmegyék élén Marczali László, Rozgonyi Péter és Simon, Berzeviczi György, Kusalyi Jakes Dénes, Szécsényi (Salgai) Miklós, Scolari András, Stiboriczi Stibor, Medvei Éberhard, János és Henrik álltak.

A társaság politikai hatalmának igazi alapja azonban a tagjainak földesúri hatósága alá tartozó roppant terjedelmű földbirtok volt. Zsigmond adományozási és zálogolási rendszere a vagyonszerzés addig ismeretlen lehetőségeinek tág perspektíváját tárta fel a szövetséghez tartozó főurak és nemesek előtt. Adományozásai nyomán az Anjou-kor 200 királyi váruradalmából 140 vár mintegy 2000—2200 helységgel, a kobzott és háramlott vagyonból 60—70 vár és 1500—2000 helység

került magánbirtokosok, igen csekély kivétellel az uralmonlevő liga tagjai kezére, akik a király ítélete és a Sárkányostársaság szabályai szerint egyedül voltak jutalomra érdemesek és akik a zálogvételhez szükséges anyagi eszközöknek is birtokában voltak. Ezek a birtokos urak az adományszerzés és zálogvétel mellett sűrűn igénybevétték a vagyongyarapítás más eszközeit is. Szívesen vásároltak szomszédaiktól kisebb-nagyobb birtoktesteket, néha egész nagy uradalmakat. Máskor távoleső birtokaikat cserélték el a királlyal vagy más főurakkal a maguk törzsbirtokainak közelében fekvő uradalmakért vagy kisebb birtokrészekért. A fejedelmek örökösödési szerződéseinek mintájára divatbajöttek a rokonokkal és barátokkal magtalan halál esetére kötött örökbefogadási szerződések is. Birtokmegoszlás

A nagyarányú birtokakvizíciók nyomán bekövetkezett vagyoni eltolódásokról és a Zsigmond-kori birtokmegoszlásról következő *hózzávetőleges* számadatok tájékoztatnak:

Birtokos csoport	Anjou-kor	Zsigmond és Albert kora
Király és királyné	3350 helység	1100 helység
Egyházi birtokosok	2650 „	2650 „
30 leggazdagabb főnemesi család	3080 „	6500 „
30 fő- és köznemesi család	1420 „	2100 „
Nagybirtokos köznemesek (240 család)	2800 „	9550 „
Közép- és kisbirtokos köznemesség ..	8600 „	

A királyi birtok alig egyharmadára csökkent, a birtokostársadalom élén álló hatvan család vagyona viszont megkétszereződött, de a vezetőcsaládok gazdagodásának üteme ennél sokkalta rohamosabb, mértéke sokkalta nagyobb volt. A főúri családok egynémelyike a Csák Máték kora óta elképzelhetetlen méretű, roppant vagyon urává lett, mások az anjoukori nagybirtokosság leggazdagabb rétegeinek vagyoni színvonalán helyezkedtek el, illetőleg az Anjoukorból átmentett vagyonukkal ezen a színvonalon állapodtak meg.

A birtok terjedelme a helységek számában kifejezve	Anjou-kor		Zsigmond és Albert kora	
	családok száma	helységek	családok	helységek
500 helységen felül.....	—	—	2	1400
251—500 helységig	1	260	5	1500
201—250 „	1	230	9	1700
151—200 „	1	170	7	1100
101—150 „	10	1260	13	1400
41—100 „	47	2640	25	1500
Összesen:	60	4500	60	8600

Az új arisztokráciának nem sok a közössége Nagy Lajos korának lovagfőnemességével. E korszak nagy családai közül a Lackfiak, Gilétfiek, Horvátiak, Szeglakiak, Nelepecfiek, Siklósiak, Szencseiek, Debrőiek, Berzenceiek, Mikolaiak, a nagybirtokos, de kisebb vagyonú Rupolujváriakkal, Bodolaiakkal, Reznekiekkal, Sólyágiakkal, Hosszúbácsiakkal, Korpádiakkal, Régyiekkal, Kemendiekkal, Bódogasszonyfalviakkal, Szántai Németiekkal és sok más középsorsú nemescsaláddal együtt áldozatául estek a felkeléseket követő üldözéseknek. A Pekriek, Atyinaiak, Paksiak, Alsólendvai Bánfiak, Peleskeiek vagy Prodavicaiak, Nagymartoniak, Jánkiak megapadt vagyonnal kerültek ki a nagy küzdelemből. Más családoknak, így a Nekcseieknek, Gönyüieknek, Debrecenieknek, Pohárosoknak, Komáromiaknak, Ludbregieknek, Cselénfiaknak, majd a Garailigához tartozó s még a Sárkányos társaságban is szerepet vivő Alsániaknak és Treuteleknek mag vük szakadt. A liga szempontjából közömbösnek vagy megbízhatatlannak bizonyult régi főnemeseik, a Czudarok, Drugetek, Himfiak, Pósaifiak, Becseiek, Forgácsok, Dánfiak, Volfártok, Pomáziak, Telegdiak, Velikeiek, Derencsényiek s a Zsigmond uralkodásának első két évtizedében még emelkedő Bebek, Megyesi Mórócok, Kaplaiak, Drágfiak, Szerdahelyiek, Ostfiak főúri vagyonuk, nagybirtokaik élvezetében ugyan megmaradtak, de udvari és közéleti szerephez többé nem juthattak, vagyonukat alig gyarapíthatták s többnyire birtokaikra visszavonulva élték a nagybirtokú köznemeseik egyhangúbb életét. Nagy Lajos korának vezető családai közül csak a Garaiak, a sokáig kegyvesztett Újlakiak, a Losonciak, Szentgyörgyiek, a horvát Frangepánok és Korbáviaiak jártak 1408 után is a fokozatos emelkedés és gazdagodás útján s rajtuk kívül még a király hűségére feltétlen hódolattal visszatért Szécsiek, Kanizsaiak, Szécsényiek jutottak rokonuk — Garai nádor — támogatásával közéleti szerephez. Mellettük a második és harmadik sorból előretört Marótiak, Korógyiak, Rozgonyiak, Bátoriak, Nagymihályiak, Tamásiak, Kompoltiak, Héderváriak, Perényiek, Lévai Csehek, Pálócziak, Csákiak, Szántai Lackfiak, Kusalyi Jakcsok, Marczaliak, Bethlenek, Monoszlai Csuporok, Guti Országok, horvát földön a Blagaiak és Zrínyiek s az indigenák közül Stibor vajda, Cillei Hermann, a Medveiek, Ozorai Pipó, a raguzai Thallócziak, Koriatovics Tódor podoliai litván herceg, Lazarevics István és Brankovics György rác despoták kerültek a nagybirtokostársadalom élére, míg a Szekcsői Hercegek, Szentersébeti Forsterek, Ellerbachok, Lorántfiak, Kállaiak, a Sóvári Soós-atyafiság, a Lapispataki-Zsegnyei-rokonság, a Görgeiek, Berzevicziek, Noffriak, Dienessiek, Károlyiak, Kölcseiek, Várdaiak, Rozsályi Kunok, Gordovai Fánicsfiak, Gersei Pethők, Torockaiak, Vingárti Gerébek és más köznemescsaládok 30—60 falura rúgó birtokaikkal a nagybirtokosság második rétegébe emelkedtek.

A legnagyobb birtokszervezetek

A vagyonszerzésben, a felkelők könyörtelen üldözésében előljáró délvidéki urak, a szűkebb értelemben vett Garai-Cillei-liga tagjai haladtak elől. A két Garai-testvér, Maróti János, Korógyi István, a Cillei-Medvei-atyafiság, a rác despota, Újlaki Bertalan és István, Ozorai Pipo, a Treutel-Lévai-Cseh-atyafiság, az Alsániak s az ideszámítható Monoszlai Csuporok és a Garai-rokonság révén 1403 után hozzájuk kapcsolódó Kani-zsaiak és Szécsiek kezén nemcsak Zsigmond, hanem Nagy Lajos királyi uradalmainak összességét is meghaladó birtoktömeg — mintegy 150—160 vár és 3700—3800 helység halmozódott fel. Ebből a régi Garai-párt vezérkarát alkotó öt családnak — a Garai-Korógyi-Maróti-Alsáni-Treutel-atyafiságnak — birtokában volt az egykorú királyi uradalmak helységeinek számát kétszeresen meghaladó 2200—2300 helység, magának Garainak és kedvenc vejének — Korógyi István fia Jánosnak — kezén a szétszórt fekvésű királyi birtokhoz hasonló terjedelmű 50 várra és 1100 helységre rúgó birodalom.

Míg a Garai-Cillei-liga birtokainak túlnyomórésze a délvidéken királyi kézre került régi fő- és köznemesi vagyomból származott, a többi országrészeken birtokos sárkányos bárók vagyona csak kisebb részben eredt ily forrásból. Stibor vajda hatalmas uradalma — 18 vágvidéki vár és vagy 300 falu — az Anjoukorban szinte teljes egészében királyi birtok volt s az északnyugati végek védelmének a cseh háborúk korában súlyos kötelezettségével terheltén jutott a vitéz lengyel nemes tulajdonába. A többi felvidéki, tiszántúli, erdélyi és kisebb részben dunántúli urak szintén a királyi váruradalmakból és magszakadás címén a királyra háramlott nemesi birtokokból kapták adományaik oroszlánrészét. Zsigmond uralkodásának első felében a Perényiek, második felében a Rozgonyiak jutottak közülük a legnagyobb vagyon, amazok mintegy 270, ezek több mint 300 helység birtokába. Vagyon állásukhoz képest mindketten központjává lettek egy-egy a Garai-Cillei-ligához hasonló atyafiságos szövetségnek. A régi, avagy újonnan létesült rokoni kapcsolatokkal egybefűzött Rozgonyi-Stiboriczi-Szentgyörgyi-Szécsényi-Kompolti-Hédervári-Marczali-atyafiság — túlnyomórészen északon, de más országrészeken is — mintegy 60—70 vár és 1100—1200 helység, a Perényi-Pálóczi-Csáki-Bebek-Tamási-Szántai Lackfi-rokonság pedig a Tiszántúl és északkeleten 30—40 vár és 700—800 helység fölött gyakorolt földesúri hatóságot.

Erdélyben a Losoncziak és losonci Bánfiak nemzetsége vitte a vezetőserepet mintegy 250 falvával, de már emelkedőben volt a Bethlen-Apafi-Somkerek-i-atyafiság is, míg a szomszédos szatmár-ung-beregi és zempléni részekben a Nagvmihályiak, Bátoriak, Kusalyi Jakcsok nyomulnak előre a Drágfiak s az Anjoukor óta hátrábbszorult Drugetek és Megyesalji Mórócok

mellett. A Marosontúl a Himfiak, Pósafiai, Telegdiek háttérbeszorításával az idáig terjeszkedő Garaiak, Marótiak, Korógyiak és Ozorai Pipo emelkedtek a többiek fölé, de Zsigmond utolsó éveiben már megkezdik birtokszerzéseiket Hunyadi János hunyadmegyei, Horogszegi Szilágyi László bácsmegyei főispánok és Guti Ország Mihály kincstartó is, míg északnyugaton az ifjabb Stibor halála után ugyanez az Ország Mihály, Szentmiklósi Pongrác és a firenzei Bardi-családból való Noffriak részesedtek a nagy Stiboriczi-vagyonból, a szerémi és valkói részeken a raguzai Thallóczi Máté és testvérei léptek a kihalt Alsániak örökébe, a Dunántúl nyugati részén pedig a Marcza-
liak és Gersei Petők indultak gyors emelkedésnek.

Az új arisztokráciában sok volt az indigena. Az Anjoukor huszonöt leggazdagabb főnemesi családja közül mindössze három — a Druget, Treutel, Drágfi — idegen eredetű. Zsigmond korának huszonöt dúsgazdag főúri családja közt e három kívül még hét újonnan betelepedett idegen családot találunk: a német Cilleieket és Medveieket, az olasz Ozorai-Scolariakat, a lengyel Stiboricziakat, a dalmát Thallóciakat, a litván Koriatovicsokat és a szerb Lazarevics-Brankovicsokat, míg a Garaiak, Szentgyörgyiek, Rozgonyiak, Szécsiek, Lévai Csehek s a Garairokonság révén közvetve a Korógyiak és Kanizsaiak is házassági kapcsolatok útján kerültek szoros összeköttetésbe idegen, jobbára német és lengyel főúri és fejedelmi családokkal.

A háromféle elemből — régi főnemesek ivadékaiból, felfelé törekvő köznemesekből, idegen lovagokból — egységes társadalmi osztállyá összeforrott új birtokosarisztokrácia kialakulása felületes szemlélettel az anjoukori társadalmi fejlődés szerves folytatásaként tűnhet fel, pedig valójában egy új s azzal ellentétes irányú fejlődési folyamat eredménye volt. Anjoukirályaink egykor a magánhatalmi erők arányos megosztásával és céltudatos kiegyensúlyozásával teremtették meg örökös királyi hatalmuk szilárd alapjait. A szertelen méretű tartományurasságokat széttörölve, a királyi váruadalom újjaszervezésével és a józan mértékkel osztogatott birtokadományok nyomán életrekelt nagybirtokos főnemesség gazdasági erejének egyenletes fejlesztése által biztosították hatalmuk mindenkori túlsúlyát. Zsigmond pártkirályként nem rendelkezett a legitim királyok erőket kiegyenlítő és hatalmakat egyensúlyozó képességével és eszközeivel. Saját pénztelenségétől és adakozó szenvedélyétől, hatalmas alattvalóinak követelődő kérelmeitől ösztönözve, II. András napjaira emlékeztető mértéktelenséggel osztogattasztét a királyi vagyon eredeti állományához tartozó és kobzás, háramlás útján kezére került javakat. Pártszempontokból vezéreltetve, egy hatalmi csoport gazdasági erejének aránytalan fejlesztésével és szertelen megnövelésével felborította az erők egyensúlyát. Korábban egymást egyensúlyozó erőforrások egyesítésével segítette elő a királyi hatalmat veszélyeztető, túl-

súlyát megsemmisítő magánhatalmak kialakulását. Az Anjouk letörték a királyi hatalomnál már-már erősebbnek bizonyult oligarchiát s birtokainak romjain a maguk és egy tőlük függő arisztokrácia hatalmát építették fel. Zsigmond a királyi uradalmak és az anjoukori nagybirtok felhasználásával vetette alapját a királyi hatalomtól független, azt felülmúló oligarchikus nagybirtokszervezeteknek.

Az Anjou-korban a birtokostársadalom egységes volt, rétegei a leggazdagabb főúri családok csoportjától a legszegényebb kisbirtokosok rétegéig folyamatos láncolatként, alsó és felső határaikon szinte elválaszthatatlanul összefonódva illeszkedtek egymáshoz. Zsigmond korában húsz-harminc főúri család a maga roppant vagyonával és részben idegen eredetével, az alatta álló társadalmi rétegektől mereven elkülönülő főnemesosztályként helyezkedett el a birtokos társadalom élén. Az Anjou-kor természetes úton kialakult és fokozatosan emelkedő vezető társadalmi osztályával szemben ez az új arisztokrácia ugrásszerűen szökött a magasba; pártérdekből életrehívott uraloktloosztály, igazi udvari főnemesség volt. Gyors emelkedésének és vagyoni gyarapodásának főmozgatórugói a pártérdek és egyéni hatalomvágy voltak. Hatalomra kapva, vagyonukat mégsem tekintették a nyugalmas fényűző élet és munkanélküli biztos jövedelem bázisának. A királyi vagyonból birtokukba jutott uradalmakkal együtt habozás nélkül vállalták a közfunkciók ellátásának és a közterhek viselésének súlyos kötelezettségét, a török veszedelem és cseh támadások elhárításának egyre súlyosabbá váló honvédelmi feladatát s az 1412 után országától többnyire távollevő király helyett az uralkodás, kormányzat és közigazgatás minden gondját, a kor nemesi életstílusából folyó össze katonai és politikai köteleességeket. Zsigmond király német királyválasztása után az államhatalom teljesen az új oligarchia kezébe került s evvel kezdődik hazánkban a nagybirtok politikai túlsúlyának korszaka.

Zsigmond német-római király

Németországban még az utolsó bosnyák felkelés kitörése előtt, 1410 májusában meghalt Ruprecht király. Halála után új erővel támadtak fel a Luxemburgok hatalmi törekvései s a trónkövetelők sorába a trónját vesztett Vencel és Jodok mellé ezúttal Zsigmond is belépett, valamennyiük közt a legtöbb reménnyel. Mint magyar király épp most jutott el hatalma tetőfokára. A délvidéki felkelések, a horvát, bosnyák és oláh elszakadási törekvések, Nápolyi László trónfoglaló kísérlete és a régi rend védelmében harcbaszállt magyar lovagfőurak mozgalmá végleg kudarcot vallottak. Dalmácia és Horvátország, Bosznia és Szerbia, Havaselve és Moldova újra a magyar királynak hódoltak s így az orosz vajdaság és a bolgár bánóság kivételével Nagy Lajos koronájának minden tartománya Zsigmondot uralta. Ausztriában és Csehországban tekintélye a

belső pártütőkön és a délvidéki felkelőkön szerzett győzelmei óta egyre növekedőben volt. Németországban a Luxemburg-párt régi hívei körében sok barátja volt, kik Vencelt személyében nem kívánták vissza, de a dinasztiahoz ragaszkodtak s az utolsó „szegény császár,” Ruprecht után szívesen látták volna a német trónon Magyarország gazdag és hatalmas királyát.

Zsigmond híveinek száma sógorának, Hohenzollern Frigyes nürnbergi várgrófnak lelkes agitációja nyomán egyre növekedett, a választófejedelmeket két táborra szakító személyes ellentétek azonban útját vágta az egyhangú választásnak. Abban mindannyian megegyeztek, hogy a királyi méltóságától megfosztott Vencel családjából választják új királyukat, de a mainzi és kölni érsek Jodok morva örgróf mellett, a trieri érsek és a rajnai választó Zsigmond mellett foglaltak állást. A brandenburgi örgrófság címén Zsigmond és Jodok egyaránt magukat tartották szavazatra jogosultnak, az öröksége, emez Zsigmonddal kötött zálogolási szerződése jogán. Zsigmond a nürnbergi várgróftól meg is bízta, hogy nevében a választáson szavazatát leadja. A frankfurti gyűlés a tárgyalásokat vezető mainzi érsek akaratából eredmény nélkül oszlott széjjel, de gyűlés után Verner trieri érsek új ülésre hívta össze a rajnai választót és a brandenburgi szavazatot hozó Hohenzollern Frigyes s 1410 szeptember 20-án hármuk szavazatával német-római királlyá választotta és nyilvánította Zsigmondot. Két héttel később pedig a mainzi érsek elnökletével a kölni érsek, Vencel cseh király megbízottja és a brandenburgi szavazatot Jodok nevében leadó aacheni kanonok Jodokot választották német-római királlyá. A kettős választással járó bonyodalmaknak azonban útját vágta Jodok királynak negyedévvél választása után bekövetkezett váratlan halála. Zsigmond a császári koronára és címre való jogigényt Vencel bátyjának engedte át, vele, majd a többi választófejedelmekkel is egy ességre lépett s miután ezek a korábbi választás érvényéhez ragaszkodó trieri és rajnai választók távollétében egyhangúlag újra megválasztották, egyedüli királya maradt a Németbirodalomnak.

Bosnyák ügyek

Mielőtt azonban új méltóságának elfoglalására Németországba utazott volna, elintézte a függőben levő ügyeket. Nem sokkal a németországi választás után, még 1410 végén Boszniában akadt dolga, hol az új fordulattal elégedetlen Ostoja király Hranics Sandalj vajdával lázadásra kelt s Ostoja újra elfoglalta trónját. Zsigmond személyesen indult ellenük és Hervoja segítségével sikerült gyors győzelmet aratnia. Ostoja uralmát a régi Bosznia területére korlátozta, Hervoját megerősítette méltóságaiban, az első Anjou-király idejében Boszniahoz csatolt Ozorát és Sót azonban visszakapcsolta Magyarországhoz, Szrebernik várát és környékét pedig a rác despotának engedte át.

Lengyel béke

1411-ben hosszú távollétére előkészülve szinte egész országot beutazta s a lengyel királlyal korábbi viszálykodásai nyomán beállt háborús állapotnak is véget vetett. A békét 1412 márciusában Cillei Hermann közvetítésével Lublón kötötték meg, hová Ulászló király is eljött feleségével, Cillei Annával. A magyar koronától elszakított halicsi tartomány és a moldovai hűbéruraság kérdésében kompromisszumra léptek. Amanak megoldását a három fél — Ulászló, Vitold, Zsigmond — egyikének halálát követő ötödik esztendőre halasztották. A moldovai vajda lengyel hűbéres maradt, de török támadás esetén a magyar király szolgálatára köteleztetett.

A pütkösdi ünnepeket a lengyel király már Budán töltötte, hová Zsigmond ugyanezidőre meghívta a magyar korona hűbéreseit, a Németbirodalom fejedelmeit és a nyugati hatalmak követeit is. Az 1335. évi visegrádi találkozóra emlékeztető fejedelmi kongresszuson már előrevetette árnyékát a jövő képe. Zsigmond magyar királyságának gazdasági és katonai erőforrásaira támaszkodva emelkedett a császári cím és méltóság ígérét nyújtó német trónra. A nyugati keresztény világ legelőkelőbb méltóságának tisztas betöltéséhez szükséges pénzt, pompát, hatalmat ezután is javarészt a magyar korona tartományaiból szerezte meg. A magyar ügyek mégis háttérbe szorultak érdeklődésében a világpolitika nagy kérdései — a nyugati egyházszakadás, az új eretnekségek, egyházi reformok, birodalmi ügyek — mellett. Az 1411—12. évi velencei háború kimenetele már ezt a változott helyzetet tükrözi vissza.

Dalmácia elvesztése

Velence a Mária királynőt fogságából kiszabadító Venieri Antal dogé (1382—1400) uralma idején mindvégig hűségesen tartott Zsigmonddal még 1387-ben megkötött barátsági szerződése mellett. Steno Mihály dogé (1400—1413) azonban a magyarországi események láttára elfordult a rend fenntartására saját portáján is képtelennek látszó Zsigmondtól és félszázad előtti birtoklásának jogcímén új kísérletet tett Dalmácia megszerzésére. Zárát sikerült némi pénzáldozattal minden nagyobb erőfeszítés nélkül megszereznie. László nápolyi király, mielőtt Dalmáciát végleg elhagyta volna, 300.000 aranyért lemondott a tartományra való minden igényéről és Zárát kivonulása után mindjárt át is adta. Zára városának és a „magyar királytól“ megszerzett kétes értékű jogcímnek birtokában azután Velence 1410-ben Zsigmondnak tett ajánlatot a tartomány megvételére. Ismerve a király örökös pénzzavarait és zálogoló hajlamát, a gondolat nem is látszott képtelennek, de a felajánlott összeg — 50.000 arany — nemcsak kevés, hanem egyenesen megszégyenítő volt. Velence valószínűleg nem is gondolt komolyan ajánlata elfogadására. Csupán ürügy kellett hitszegő felépésének indoklására. Ezt megszerezve, a zárai és torinói

béke értelmében fizetett évi adót megtagadta és 1411-ben megvette Sandalj vajdától Osztrovicát, tárgyalásokba kezdett Trau hódolása iránt, végül pedig fegyveres sereget küldött Sebenico ostromára. Ugyanekkor birodalmi területen is hódító hadműveletekbe kezdett, súlyos sérelmeket okozva a Carraráknak, Della Scaláknak és az aquilejai pátriárkának, akik valamennyien az új német-római királyhoz fordultak segítségért. Zsigmond ily előzmények után 1411 őszén üzent hadat. Az új horvát bán, Medvei Péter és nagybátyja, Éberhard püspök Dalmácia felszabadítására indultak. Ozorai Pipo temesi ispán és Blagai László a Terra Ferma ellen vonultak s rövidesen nagy győzelmeket aratva, egész sor várat foglaltak el. A magyar sikerek után Velence komolyabb ajánlással közeledett Zsigmondhoz. 100.000 aranyat kínált kárpótlásul Záráért és a szigetekért, más 200.000-et zálcgösszegképen Trauért és Sebenico ért. A király a háború mellett döntött s a magyar hadak Monoszlai Csupor Pál szlavón bán, Blagai László és Marczali Miklós vezérletével vonultak a friauli részekre, hogy Velencével és szövetségesével, Habsburg Frigyes tiroli herceggel a harcot felvegyék, de mikor Sebenico 1412 októberében meghódolt Velencének, maga Zsigmond is hadbaszállt. A költségekre 88.000 aranyforintot vett kölcsön a lengyel királyi kincstárból s érette tizenhárom szepesi várost kötött le zálogul, évszázadokra elszakítva azokat a magyar koronától. Az országnagyok, Dalmáciában a korona tekintélye forogván kockán, még ez áldozattól sem riadtak vissza. Hozzájárultak az elzálogosításhoz. Annál keservesebb volt csalódásuk, mikor Zsigmond a tengerparti városok felszabadítását és védelmét Hervojava és más vezéreire bízva, maga Ozorai Pipo kíséretében főserégével Friaulba ment és itáliai útját biztosítandó, Velencével 1413 februárjában öt évre fegyverszünetet kötött.

A dicstelen hadjárat után csak Trau és Spalato maradt néhány szigettel a korona fennhatósága alatt. Zsigmond pedig a magyar királyt ért nagy kudarc után félévig a déli osztrák tartományokban időzött, majd Lombardiába s végül Németországba utazott. Mire hatesztendei távoliét után 1419-ben hazaérkezett, Velencével már újra állt a harc. A két leghatalmasabb bosnyák főúr, Hranics Sandalj és Hervoja titkos vetelkedése még 1413-ban nyílt ellenségeskedésre fordult s mikor amaz a török hadaktól szorongatott szerb despota segítségére ment, Hervoja a törökkel szövetkezett és vele együtt támadt vetélytársa tartományára. Büntetésül Zsigmond a magyar országnagyok tanácsára minden méltóságától megfosztotta, horvátországi és szlavóniai uradalmait elkobozta és másoknak adományozta, Spalatót pedig a korona közvetlen fennhatósága alá rendelte. Hiába bizonyítgatta a vajda, hogy lépése korántsem irányult a király ellen, csupán az őt támadó Sandaljon kívánt bosszút venni, Zsigmond és a magyar urak hajthatatlanok

maradtak és evvel igen nagy politikai hibát követtek el. Hervoja minden megbízhatatlansága mellett is legfőbb támasza volt 1409 óta a király dalmáciai és boszniai uralmának s elejtése nyomban maga után vont a két tartomány elvesztését is. Az országot megcsónkító, hatalmát szűk keretek közé szorító 1410. évi intézkedésekért neheztelő Ostoja királyt Hervojának könnyű volt rávennie, hogy vele és a törökkel szövetkezve, megkísérelje függetlensége kivívását. A törökökkel már évek óta titkos tárgyalásban álló Velence támogatását is könnyen megszerezte a dalmát városok odaigérésével s ha az óvatos polgárok egyelőre nem is avatkoztak a küzdelembe, rokonszenvvel nézték a vállalkozást, fegyverrel, puskaporral bőven ellátták új, titkos szövetségeseiket. A készülődés hírére a magyar kormány 1415 nyarán a királyi várban túszként tartott II. Tvartkót és a három bánt — Garai Jánost, Marótit, Csupor Pált — küldte Boszniába, de a hadjárat csúf kudarccal végződött. A dobori csatában Hervoja és szövetségesei győztek. A három vezér fogságba esett. Csuport a győzelmes vajda kivégeztette, Marótit és Garait a törökök, előbbit csak évek múltán, nehéz váltságdíj ellenében bocsátották szabadon. Bosznia elveszett, de Ostoja sem nagyon örülhetett győzelmének, mert szövetségesei tartománya délkeleti részét Urboszna fővárossal együtt maguknak tartották meg és új szandzsákságként csatolták a Törökbirodalomhoz. Hervoja és Sandalj török hűbéresek lettek. Velence nyomban megkezdte Dalmácia teljes elfoglalására irányuló akcióját. Zárát, Sebenicót, Nonát, Novigrádot és Vránát sürgősen megerősítette, őrségüket megszorította. Scardonát ígéretekkel hódolatra bírta. 1418-ban pedig Zsigmond friauli szövetségeseit és birodalmi alattvalóit megtámadva, nyílt háborúba kezdett. Mikor pedig Zsigmond 1419 őszén Marczali Dénes szlavón bánt és Henrik görzi gróftól haddal küldte Friaulba és a dalmát városokat önvédelmi harcra buzdította, Michaletus Mudacius személyében orgyilkost is fogadott a király elpusztítására. De a gyilkosságra nem volt szükség. 1420-ban Zsigmondot már nem érdekelte Dalmácia ügye. Most is, mint első velencei háborúja idején, egy újabb korona megszerzésének gondjai foglalkoztatták. A Vencel halálával 1419 nyarán reászállt Csehország ügyei miatt elhanyagolta a déli háború dolgát. A küzdelem így Velence javára dőlt el. Friaulban teljes győzelmet aratott, Trau, Spalato és a bosnyák Sandalj vajdától elfordult Cattaro hódoltatásával pedig egész Dalmáciát hajtotta uralma alá. Az Árpádok és Anjouk tengerparti tartománya néhány kisebb sziget kivételével végleg elveszett.

Erkölcsei romlás és egyházzsakadás

A nyugati keresztény világban immár száz esztendeje, VIII. Bonifác halála óta, egyre növekvő nyugtalanságot okozott az egyház elvilágiasodásának és az erkölcsök megromlásának mind kirívóbb tünetek közt jelentkező folyamata. Az

avignoni fogságban a világalomra törekvő francia királyok politikai érdekeinek és hatalmi törekvéseinek eszközévé lett pápák uralma, majd a kettős pápaválasztás nyomán bekövetkezett személyi érdekű egyházszakadás teljesen aláásta a szentszék tekintélyét s a pápai tekintély elhanyagolásával Európában megindult a világi törekvések rabjává lett főpapok elvilágiasodása és a fegyelmezetlen alsó papság erkölcsi romlása. A főpapi méltósággal, kisebb egyházi tisztségekkel, sőt a legszerényebb plébániával és szerzetesrendi tagsággal is együttjáró s gyakorta mértéktelenül dúsz javadalmak a papi tisztre méltatlan elemeket csábítottak az egyház szolgálatára, kik nem szentséget és nem hivatást, hanem csak a jóléthez, úri életmódhoz, vagyonszerzéshez, politikai érvényesüléshez vezető eszközök látta az egyházi rendben. A főpapok legtöbbször világi főurak, sőt fejedelmek módjára éltek. Egyházmegyéjük, esperesi kerületük, rendházuk ügyeit, alsópapságuk és a szerzetesek irányítását és fegyelmezését elhanyagolták. Az udvari élet és nagypolitika karjaiba vetették magukat. Pap létükre udvaroncokká, politikusokká, hadvezéreké, diplomatákká lettek. A középkori aszkétizmus és a lovagi morál szigorú életelveitől és formáitól mindinkább eltávolodó s az ébredő renaissance könnyedebb életszemlélete, szabadosabb formái felé hajló fejedelmi és főúri társadalom fényűzési igényeinek hatása alatt a testi jólét, anyagi pompa, szellemi örömök rabságába estek. A szükséges főpásztori irányítást és lelki gondozást nélkülöző alsópapság viszont eldurvult, a kötelező szabályokra ügyet sem vetett, világi örömeiket hajszolta, mulatozott és hivatását hanyagulva teljesítette. A nemzetközi érintkezések nyomán fokozottabb szellemi igényekkel gazdagodott nép lelki szükségleteinek kielégítésére mit sem tettek és — tudatlanságuk miatt — gyakorta; nem is tehettek. A nép pedig lassanként elfordult papjaitól, bennük elnyomóit, adóztatóit kezdte látni s ez az érzése a nemzetiségi elnyomás tudatává fajult, ahol a nép nyelvét is alig értő idegen főpapok szedték a tizedet és egyéb egyházi járulékokat, díjakat. Ezek az áldatlan állapotok, az egyház és a népek lelkét már századok óta átható krisztusi tanítás válsága szükségképpen érlelte meg az egyetemeken hittudósainak, a főpapok legjobbainak, a fejedelmeknek s a krisztusi tan és az igaz egyház ügyéért lelkesedő ifjabb papi nemzedéknek lelkében a reformok gondolatát, az egyházjavító törekvéseket. E gondolatok és törekvések néhol — így Angliában Wiclif, Csehországban az ő tanait átvevő Húsz tanításai nyomán — hitújító mozgalmakra vezettek. De Európa papjainak, népeinek és fejedelmeinek nagy többsége idegenül állt e mozgalmakkal szemben. Annál nagyobb egyértelműséggel foglaltak állást az egyházi tekintély helyreállításának és az egyház megjavításának gondolata mellett, aminek első és legfontosabb előfeltétele az egyházszakadás megszüntetése, a római egyház külső egy-

ségének helyreállítása volt. Az első komoly és elhatározó lépést IV. Károly francia király tette ez irányban, mikor Vencellel 1398-ban egyességet kötött a két pápa lemondatására és egyetemes zsinat előkészítésére. Terve IX. Bonifác ellenállásán kudarcot vallott. Tíz év múltán Vencel tett új kísérletet a szakadás megszüntetésére, de ismét sikertelenül. XII. Gergely (1406—1415) római és XIII. Benedek (1394—1417) avignoni pápák nem hajoltak meg a pisai zsinat lemondásukat követelő határozata előtt s így XXIII. János (1410—1415) pápa megválasztása nemhogy eloszlatta volna, hanem inkább súlyosbította a szakadást. 1410 és 1411 fordulóján három császára és három pápája volt a nyugati keresztény világnak. A császárkérdés Jodok halálával, Zsigmond és Vencel egyességével még 1411-ben gyors megoldáshoz jutott, de a szentszék válsága továbbtartott. Ez állapot megszüntetését Zsigmond első és legfőbb kötelességének tekintette s már az első velencei háború után szívvel-lélekkel az egyházpolitikai probléma megoldására szentelte magát.

Konstanzi zsinat

Zsigmond és a szentszék viszonya IX. Bonifác halála óta lényegesen megjavult, noha a főpapi méltóságok betöltésének kérdésében sem XII. Gergellyel, sem pedig a pisai zsinaton megválasztott XXIII. Jánossal nem tudott megegyezni. János pápa felmentette ugyan minden korábbi önkényes és „jogsértő” intézkedésének terhe alól, de a pápa kinevezési jogából egy jottányit sem volt hajlandó engedni. Hasonló álláspontot foglalt el XII. Gergely is. Mindketten megelégedtek azonban az elvi tiltakozásokkal. Nem léptek fel erélyesebben a hatalmas királlyal szemben, kitől — főleg német-római királlyá választása után — mindegyikük a maga törvényességének elismerését várta. Zsigmond sem húzott ujjat egyikükkel sem, de miután Gergely német és olasz híveit minden üldöztetés ellen biztosította, XXIII. János mellett foglalt állást. Mikor pedig László nápolyi király Jánost Rómából kiűzte, találkozóra hívta az üldözött pápát és Lodiban 1413 végén megegyezett vele az egyházszakadás és más kérdések megoldására hivatott egyetemes zsinat összehívásában. A zsinat 1414 novemberében ült össze Konstanzban és háromesztendei tanácskozás után sikerült a szakadásnak véget vetnie. Hosszas viták, rábeszélések és diplomáciai tárgyalások eredményeképpen, melyek során maga Zsigmond és diplomatái egész Nyugateurópát beutazták s a német fejedelmekkel, francia, angol, aragóniai királyokkal mind az egyházi, mind pedig más politikai kérdésekben megegyezéseket létesítettek, két pápa lemondott, a harmadikat — XIII. Benedeket — a zsinat fosztotta meg méltóságától és helyükbe Colonna bíbornokot választották meg V. Márton (1417—1431) néven, most már egyedüli pápává. Az eredmény jórészt Zsigmond érdeme volt, ki a zsinat első tanácskozásai

idején Aachenben ünnepélyesen német-római királlyá koronáztatván, fáradságot nem kímélve, ha lehetett diplomati-
kus tapintattal, ha nem lehetett, erőszakkal segítette elő az egy-
ség ügyének diadalát. A személyi és hatalmi okokban gyöke-
rező egyházzsokadás nem tüntethette el a kettős és hármas
pápválasztások nyomán és méltatlan elemek betódulásával
elvilágiasodott gazdag főpapság életmódjának, a papság erkölcsi
süllyedésének láttára lábrakapott hitbéli ingadozást, kételkedést
és új tanokat. A zsinat ugyan a legnagyobb eréllyel lépett fel
a tévtanok hirdetői ellen s Húsz Jánost és Prágai Jeremost
maga elé idézve, őket máglyahalálra ítélte, de a mozgalomnak
véget vetni ezzel nem tudott. Zsigmond ezért még a pápa-
választás előtt le akarta tárgy altatni az egyházi állapotok meg-
javítását, mint közkeletű szóval mondották: reformálását célzó
intézkedéseket és szabályokat, de a hosszúra nyúlt tárgyalások
miatt türelmetlenkedő főpapok végül is rávették, hogy a
választást előbb ejtsék meg. Ezzel aztán a reform ügye is holt-
pontra jutott. Hoztak ugyan határozatokat ezirányban s az
egyház és állam viszonyát is sikerült az országokkal külön-
külön megkötött konkordátumok keretében tisztázni, de az
egyház egyetemes reformjának megoldását későbbi zsinatra
halasztották. Magyarország szempontjából a konstanci zsi-
nat mégis jelentős eredményeket hozott. Érvénytelenítette
XXIII. Jánosnak a magyar főpapokra sérelmes bulláit és ren-
delkezéseit és kimondta, hogy Magyarország lakóit egyházi
ügyekben is csak az ország határain belül lehet törvény elé
idézni s ez alól a római szentszéki hatóság sem kivétel. Végül
pedig a többi országokra nézve — a régi jogon alapuló pápai
rezervációk fenntartása mellett — konkordátumokkal életbe-
léptetett kánoni választás és pápai megerősítés mellőzésével
mind a zsinat, mind V. Márton pápa elismerték a magyar
királynak főkegyúri jogon alapuló főpap választó jogát, csupán
az ekként királyi rendelkezéssel „választott“ főpap egyházi
előléptetésének jogát tartva fenn az egyház fejének.

A régi császárok fellépésére emlékeztető, de eszközeiben
már az új idők szelleméhez alkalmazkodó erélyes és sikeres
eljárása rendkívüli mértékben megnövelte Zsigmond tekinté-
lyét. A birodalmi fejedelmek egymással vetélkedve hívták meg
a zsinat után udvaruk és tartományuk látogatására és viszá-
lyaikban önként vetették alá magukat döntéseinek. De a külső
hatalmak is örömmel ragadták meg feljükk nyújtott, barátságot
kérő és ígérő jobbját. Ferdinánd aragón király, kasztíliai
régensfejedelem és Károly navarrai király az ő kérésére hajolva
mondtak le ellenpápájuk további támogatásáról. Örült Károly
párizsi udvarában is a legbarátságosabb fogadtatásra talált,
V. Henrik angol király pedig Canterburyben szoros szövetségre
lépett vele. Csupán az itáliai kishatalmakkal nem boldogult.
A milánói Viscontiak, Velence és más olasz fejedelmek, váro-

sok magatartása miatt lombardiai és római koronázását kénytelen volt későbbre halasztani. A zsinat befejezése után még egy esztendeig Németországban maradt. Csak 1419 januárjában indult haza Budára, hogy hatévi távoliet után újra kezébe vegye a magyar politika és kormányzat irányítását. De Vencel király váratlan halála még ugyanez év végén Csehországba szólította.

Huszita mozgalom Csehországban

Csehország Vencel halálakor a legsúlyosabb belső zavarok színhelye volt. A Konstanzban megégetett Húsz János követői — a cseh nemesség, polgárság és parasztnép nagy tömegei, élükön mintegy félezer báróval, lovaggal és a prágai egyetem tanáraival — mesterük szörnyű halála után nyílt valamást tettek mellette. Igaztalannak és rosszhiszeműnek bélyegezték a zsinat ítélezéseit, az evangéliumi hit árulóinak, eretnekeknek, ördög fiainak a zsinaton résztvevő papokat. A hittételek értelmezésének egyedülilletékes fórumául a prágai egyetem rektorát és teológusait, Húsz János egykori tanártársait ismerve el, az egy szín alatt áldoztató papokat elkergették, a templomokat elfoglalták, a papi javakat feldúlták és kisajátították, az érseki helynököt az új tanításhoz csatlakozó klerikusok felszentelésére kényszerítették. Mikor pedig Vencel semleges, sőt a mozgalommal szemben elnéző és jóakarató magatartásával a pápa kívánságára szakított és a katolikus papokat plébániáikba visszahelyezte, a prága-újvárosi huszita tanács helyébe pedig katolikus magisztrátust ültetett, Selau János volt prémontrei szerzetes vezetésével fegyverre kaptak, a városházát ostrommal bevették és a katolikus tanácsurakat felkoncolták. Vencel pár nap múlva bekövetkezett halála után, az újító mozgalommal határozottan rokonszenvező Zsófia királynő gyenge és elnéző kormányzata alatt ország-szerte megindult a papok és katolikus urak javainak pusztítása, a templomok, papi- és úrilakok fosztogatása, a katolikus hithez ragaszkodó egyházi és világi elemek s főképp a csehek elnyomásával és Húsz megégetésével vádolt németek üldözése, gyilkolása, mire ezek is fegyverhez nyúltak. Kitért a vallásharc, de elvi kérdésekben, a hitújítás és reformok mértéke és részletei tekintetében a mozgalom részesei nem tudtak megegyezni.

A bárók, vagyonosabb főnemesek és polgárok az egyetemen Húsz János szellemében kidolgozott prágai hitvallást tették magukévá. Hittételeik legfontosabbika a borral és kenyérrel, két szín alatt való áldozás volt s ennek jelképeként mozgalmuk jelvényéül is a kelyhet választották. A szentkönyveket, egyházatyákat, zsinati határozatokat és pápai rendeleteket elvetve, a Biblia kizárólagos tekintélye és szabad magyarázata mellett foglaltak állást, de a Biblia értelmezésén alapuló új tanok hirdetését a hívők közösségének hozzájárulásától és megerősítésétől tették függővé. A szentmisében az evangéliumot és leckét

cseh nyelven olvasták. A papságot hivatásához méltatlan, romlott életre és világi törekvésekre csábító dús javadalmak megszüntetésével a papoknak csupán a bibliai egyszerűségnek megfelelő, szerény megélhetést engedélyezték. A *kelyhesek* vagy *prágaiak* e mérsékelt újításaival szemben a bibliai Táborhegyéről magukat *taboritáknak* nevező s fanatikus volt szerzetesek és rajongó egyetemi tanulók vezetése alatt álló szegény nemesek, jobbágyok, városi proletárok sokféle ágazó szektái az egyház, állam és társadalom fennálló rendelkezéseivel merőben ellentétes tanokra esküdtek. A katolikus hierarchia teljes megszüntetésével papjaikat és minimális hatáskörrel felruházott püspökeiket maguk választották és mellettük minden hívőnek megengedték a papi funkciók, a bibliamagyarázat, igehirdetés, miseolvasás gyakorlását. A keresztségen és úrvacsorán kívül minden szentséget elvetettek. A szenteket megtagadták, az ünnepeket — vasárnap kivételével — és a böjtöket eltörölték, az ereklyék és képek tiszteletét megszüntették. A tisztítóhely létezését kétségbevonva, a hívőket anyagi kiadással terhelő engesztelő miséket betiltották. A misét egész terjedelmében cseh nyelven, szabad ég alatt, magánházakban és profán épületekben olvasták. Az Isten előtt való egyenlőségre hivatkozva, enyhébb vagy merészebb alakban minden földi méltóság, vagyoni, tudománybeli és rangkülönség, minden birtokjog és adóztató jog törvénytelenységét hirdetve, enyhítésükre vagy teljes megszüntetésükre törekedtek. A túlzó szekták eljutottak a kommunisztikus vagyonközösség, a szabad szerelem, a nőközösség és a meztelenség kultuszáig fajult természetes élet hirdetéséig is. Az evangélium szellemét meghamisító szemérmetlen tanok ellen azonban maguk a taboriták puritán erkölcsű vezérei léptek fel s a hívők többségének támogatásával erőszakosan fojtották el a mozgalmukat beszennyező szemérmetlen tanokat. Üldözésükben előljárt Zsizska János, a taboriták legmérsékeltebb szárnyának vezére. Zsizska és hívei, kiket vezérük halála után „árváknak“ neveztek, hitelveik tekintetében taboriták voltak, de politikájukban a kelyhesekkel való együttműködés, a cseh nemzeti egység gondolatának propagálói. Az ő érdemük volt, hogy a széthúzó és egymással véres pártharcokat vívó felekezetek egyesült erővel és vállvetve szálltak harcba a katolikusokkal és a külső ellenségekkel.

Zsigmond első huszita háborúja

Zsigmondot a rendek prágai gyűlésén nemcsak a kisebbségben lévő katolikusok, hanem a kelyhesek, sőt a taboriták is elismerték a cseh trón törvényes örökösének. Felszólították azonban, hogy hitük szabad gyakorlását mindkét felekezetűeknek biztosítsa, a két szín alatt való áldozást minden templomban engedélyezze s a cseheket minden külföldi törvényszék hatósága alól kivegye. A feltételek teljesítése egyértelmű lett

volna a Konstanzban eretnekként megégetett Húsz János rehabilitálásával, tanainak törvényes védelembe vételével és a Németbirodalom cseh tartományának függetlenítésével. Erre pedig Zsigmond, a birodalom ura és az egyházi egység megteremtője, nem vállalkozhatott. Miután Brűnben a jobbára katolikus morva rendek hódolatát fogadta, Boroszlóba ment és oda összehívott birodalmi gyűlésen egész Németország népét, majd 1420 márciusában V. Márton pápa bullájával a többi keresztény népeket is hadbaszólította „Wiclif követői“ ellen. Magyarország és a Németbirodalom nagy seregeket állítottak ki, de Francia- és Angolországból, Itáliából és Spanyolországból, Hollandiából és Skandináviából, Sziléziából és Lengyelországból is jöttek harcosok a tagadás új várának megdöntésére.

A nagy had 1420 májusában kelt útra Zsigmond személyes vezetésével. Július elejére teljesen körülzárták Prágát. A főváros menthetetlennek látszott, mikor a német hadaknak a Vitkor-hegy ellen intézett támadását a városból kirohanó Zsizska János meglepő ellentámadással véresen visszaverte. A kudarc után a felek békés tárgyalásokba kezdtek a főváros átadásáról, de az egyesség meghiúsult. A király és környezete a hit kérdésében nem engedtek s erre a feldühödött csehek az ostromló sereg szemeláttára hurcolták máglyára német foglyaikat. Békéről most már nem lehetett szó, de az ostrom folytatásáról sem, mert a nagy sereget nem tudták élelmezni. Zsigmond király, miután magát a táborban levő cseh és morva főurak jelenlétében Vechta érsekkel cseh királlyá koronáztatta s a Hradstint és Visegradot a legjobb csapatokból kijelölt magyar őrségre bízta, Kuttenbergbe vonult vissza. A kereszteshad pedig dolgavégezetlen szerteszéledt.

Prága ostromával másfélévtizedes véres harcok és öldöklő pusztítások szomorú korszaka köszöntött be. Zsigmond a királyi haddal és néhány felvidéki bandériummal még egy esztendeig cseh földön maradt, de támadó kísérletei mind kudarcot vallottak a husziták ellenállásán s végül is kénytelen volt az országból kivonulni. Még súlyosabb kudarc érte az 1421 augusztusában hadrakelt második keresztessereget. Mivel a magyar és osztrák hadak nem érkeztek meg kellő időben, a németek megfutamodtak az összeütközés előtt s mire Ozorai Pipo a magyar előhaddal morva földre érkezett, híre-nyoma sem volt németnek Csehországban. Zsigmond a derékhaddal pár hét alatt elfoglalta Morvaországot és Kuttenberget bevéve, teljesen körülzárta a cseh sereget. A hadjárat már teljesen eldöntöttnak látszott, mikor karácsony estéjén a csehek keresztültörték az ostromzáron és két hét múlva Németbród alatt meglepő támadásukkal újra diadalt szereztek. Zsigmond király Morvaországba vonult vissza, 1422 májusában pedig hazajött Magyarországra.

A csehországi vállalkozások balvégzetének, a husziták meglepő győzelmeinek okát keresve, nem hagyhatjuk figyelmen kívül Zsigmond katonai antitalentumát, a legsikerültebb haditerveket keresztülhúzó könnyelmű és késedelmes mozdulatait s a mindenkori erőviszonyokat félreismerő balítéletét. A főok azonban ezúttal nem az ő hibáiban, hanem az ellenfél harcmódorában rejlett. A husziták újszerű portyázó hadviselése és harcmódora éppoly probléma elé állította a velük szembeszálló rendes hadseregek vezéreit, mint annak idején a húnok, magyarok, normanok támadásai az összes nyugati népek hadvezéreit. Ennek a hadviselésnek és harcmódnak életrehívása Zsizska János nevéhez fűződik. Ez az egyszerű köznemesi sorból Vencel idejében katonai érdemek alapján udvari szolgálatra érdemesített és utóbb Zsófia királyné kamarásává lett félszemű vitéz korának egyik legkiválóbb katonai tehetsége volt, de hadvezéri és főleg hadseregszervező tehetsége csak most bontakozott ki, mikor hozzá hasonló és alacsonyabbrendű népelemek társaságában önálló működési körhöz és vezető szerephez jutott. A nép, melynek hadbavezetésére hivatva volt, a meggyőződés és lelkesedés erejétől hajtva, nagy erő kifejtésére volt képes, de fegyverzet, felszerelés és hadi jártasság híján alig lehetett komoly ellenfele a harcedzett magyar és német lovas katonaságnak. Gyalogos csapatainak szükségképen fel kellett örlődniök a páncélos lovagok nehézelovasságával és a magyar királyi hadban még mindig szépszámú könnyűlovas íjászok fürge csapataival vívandó küzdelmekben. Zsizska világosan látta ezt a hátrányt s ezért a mezei harc kiküszöbölésével „egy kiváló taktikai erőpótlás fedezete alatt vitte népét a harcba, mely az ellenséges rohamot lekötötte, erejét felemésztette és a lenézett, tanulatlan félnek biztosította a győzelmet. Ez a erőpótlás a huszita szekérvár volt.“ A szekeret korábban is használták a táborok erődítésére és szállításra is, de Zsizska mint fedezéket és közvetlen hadműveleti eszközt alkalmazta a mozgóharcban. Gyalogságát gyors szekereken szállította az ütközet színhelyére s ezzel kiküszöbölte a gyorsabb mozgású lovasság hirtelen és meglepő mozdulataiban rejlő előnyt. Az ütközet színhelyén pedig valóságos várat rögtönzött belőlük s a puskásokkal megrakott szekérvárat, mint bevehetetlen mozgó erődött, állította a lovassággal szembe. „A lőfegyverekkel megrakott szekérsorokat igen nehéz volt megostromolni. A lovagnak, ha rászánta magát, lóról kellett szállnia“ s ezzel elveszítette igazi talaját, néki ismeretlen, vagy legalább is szokatlan gyalogharcra kényszerült. A vele szembenálló hiányosabb fegyverzetű katonaság pedig a szekérovezetben oly védelmi eszközre talált, mely többszörösen kiegyenlítette a két sereg értékbeli különbségét. Kiválóan alkalmasnak bizonyultak a szekerek a támadó és bekerítő mozdulatok végre-

lenséggel és kíméletlenséggel folytak. A taboriták nagy tömegei vallásos kötelességüknek tekintették a papok, urak, előkelők rendszeres gyilkolását és javaik lefoglalását. Kommunisztikus elveikhez híven, minden rang, cím és előjog megszüntetését követelvény, legjobb és legegyszerűbb eszköznek találták az ily rangok és címek viselőinek, a származásuk, hivatali méltóságuk, tehetségük és tudományuk révén kiemelkedő elemek gyökeres kiirtását. Kegyetlenségük a másik oldalon is hasonló kíméletlenséggel találkozott. Taboriták, kelyhesek és katolikusok, csehek, morvák és németek egyforma szenvedéllyel és féktelenséggel fordultak egymás ellen. A foglyulejtett ellenfelek megégetése, egész falvak lemészárlása, az úri lakok kifosztása és elpusztítása, virágzó községek felperzselése mindennapossá vált s a pusztítások nyomában végtelen nyomorúság járt. A földművesmunka megakadt. A városok mezőgazdasági és ipari munkássága megbénult. A külföld teljes elzárkózása miatt a kereskedelem jóformán teljesen szünetelt. Ezek az állapotok, az éhínség fenyegető veszedelme adták Holy Prokopnak — a bencés papból lett taborita vezérnek — a gondolatot, hogy a védekezés korábbi politikájával szakítva, a támadó hadjáratok útjára térjen. A német tartományok és Magyarország ellen intézett portyázó támadásoknak célja egyrészt a szomszédok megfélemlítése, másrészt és elsősorban élelemszerzés volt. Prokop rablással, zsákmányolással igyekezett megszerezni népe élelmét. Meissen, Szilézia, Bajorország, Ausztria és Északnyugat-Magyarország állandó színterévé lettek a husziták szakadatlan betöréseinek. Ütjük nyomát a tatárjárás óta ismeretlen pusztulás jelölte. Virágzó falvak százai pusztultak, néptelenedtek el látogatásaik nyomán s a Vág, Liptó, Turóc, Nyitra völgyeinek népe napról-napra a legnagyobb bizonytalanságban élte életét. Mégí a kövel kerített várak és városok sem voltak biztonságban. Szokolca, Nagyszombat, Trencsén, Pozsony többször is végigszenvedte ostromukat.

A magyar hatóságok tehetetlenek voltak a rendszerint más-más utakon becsapó elszánt rablóhaddal szemben. Mire pedig a hadak felkészültek, többnyire színét sem látták az ellenségnek. A csehek akkor már Ausztriában, Sziléziában, Lausitzban kalandoztak. A komoly és erőteljes katonai fellépésnek viszont a török kérdés elmérgesedése vágta útját. Zsigmond épp az első komolyabb huszita betörés idején, 1428-ban készült a döntő ütközetre, mely Galambócnál teljes vereségével végződött. A török háborúra való tekintettel az öreg Ulászló felajánlotta, hogy a lengyel sereggel rendet csinál Csehországban. A neofiták buzgalmával akart vallásos érdemeket szerezni a cseh eretnekség kipusztításával. De Zsigmond nem bízott benne, ajánlata mögött cselet gyanított. Azt hitte, Ulászló a cseh korona felé akarja kezét kinyújtani. Visszautasította tehát az ajánlatot s továbbra is a diplomácia eszközeivel készült a cseh kérdést

megoldani. 1429-ben közvetlen tárgyalásokba bocsátkozott Prokoppal, pozsonyi udvarában fogadva a túlzó husziták vezérért. Azt kívánta, hogy a két esztendő múlva összeülő bázeli zsinat elé vigyék az egyházszakadás ügyét s addig fegyverszünetre lépjenek. Prokop el is fogadta e feltételeket, de a keleti egyház két szín alatt áldoztató püspökeinek meghívását követelte s a bajorokat és szászokat a fegyverszünet hatálya alól kivette. A tárgyalás e lehetetlen követeléseken megghiúsult s a husziták újabb erővel szálltak hadba. Szász- és Bajorországban hetven várost és ezer falut égettek fel, 1430 tavaszán pedig Magyarországra került a sor, de a nagyszombati csata után győzelmük dacára kénytelenek voltak hazatakarodni. A bázeli zsinaton 1431-ben újra megkezdődtek a béketárgyalások. A pápa képviselőjében elnöklő Cesarini Julián bíbornok előbb kereszteshadal vonult Csehországba, de súlyos veresége után maga is a békének lett szószólójává. A tárgyalások két esztendeig húzódtak s ezalatt a csehek folytatták kalandozó hadjárataikat. Albertét kiszorították Morvaországból, majd a magyar határvárak és városok elfoglalására indultak. Trencsént, Liptót, Turócot jórészt elfoglalták s miután Nyitra városát, Tapolcsányt is hatalmukba ejtették, a Gar-am-völgyéig nyomultak. Az ifjabb Stibor vágvidéki főkapitány sikertelenül vette fel velük a küzdelmet, de a vakmerő támadás hírére hadbaszálló magyar seregtől döntő vereséget szenvedtek. Az első komoly vereség hírére Prokop tovább folytatta tárgyalásait a zsinattal, de közben fegyverei sem pihentek. 1432 tavaszán a birodalom északkeleti tartományait pusztították a csehek. Seregük egészen Berlin kapujáig, a következő évben már a Balti-tengerig és a porosz határokig hatolt. Hasonló siker kísérte 1432 nyarán Magyarország ellen indított újabb hadjáratukat. Mialatt Bázelen Holy Prokob és Rokiczana János a bíbornokkal tárgyaltak, taborita testvéreik a Vág-völgyén át magyar földre törtek. Nagyszombatot, Lednicet, Privigyét elfoglalva, biztos támaszpontokat szereztek támadásaiknak. 1433 tavaszán pedig az egész Felvidéket végigpusztították Lengyelországon át váratlanul megjelenő hadaik. Legtöbbet a Szepesség szenvedett és Körmöcbánya, melyet pénzverőjével együtt teljesen kiraboltak, hogy azután a magyar seregeket be sem várva, hirtelen kitakarodjanak.

Zsigmond győzelme

Ugyanez év őszén Bázelen létrejött az egyesség a katolikus egyház és a mérsékelt husziták tábora közt. A kelyhesek az ú. n. *prágai compactaták* keretében más kisebb engedmények mellett jogot kaptak a két szín alatti áldozásra és a szentírás magyarozatára is, a püspöki ellenőrzés fenntartásával. A taboriták, árvák és a kelyhesek egy része nem fogadta el az egyességet, új harcra készült, mire a zsinat, az időközben Rómában császárrá koronázott Zsigmond elnöklésével, végső leszámolásra határozta magát. Új kereszteshadat hirdettek és az egész-

magyar haderőt fegyverbe szólították, a magyar kormány pedig részletes javaslatokat dolgozott ki a török és cseh veszedelem ellen életbeléptetendő hadszervezeti intézkedésekről. De özszeütközésre nem került sor. Az örökös háborúskodást és belső torzalkodást megelégtelt cseh rendek — katolikusok és kelyhesek — maguk üzentek hadat a taboritáknak s az 1434. év május 30-i lipai csatában tönkrevették Prokop hadait. Ő maga elesett, seregének javarésze a harctéren maradt, foglyulesett, kilencszáz hívét pedig csata után a győztesek hurcolták máglyára. Nemsokkal utóbb a taboriták kezén lévő északmagyarországi várak is visszakerültek a magyarok kezére. Zsigmond király végre elfoglalhatta apja és nagyapja trónját. A bevonulását előkészítő tárgyalások azonban még teljes két esztendőt vettek igénybe. Végül is 1436 nyarán az igloui országgyűlésen történt meg a compactaták ünnepélyes megerősítése és kihirdetése s az immár hatvannyolcesztendőös császár tizenhét évvel Vencel halála után bevonulhatott Prágába.

Zsigmond császárrá koronázása

Csehország megszerzésének gondjaihoz hasonló nehézségeket okozott Zsigmondnak a frankfurti választással megszerzett lombard királyi és római császári koronák elnyerésére irányuló törekvése is. Velence intrikái és a felsőitáliai urak által támasztott nehézségek évtizedeken át megakadályozták Nagy Károly koronáinak felvételében. Hosszas és meg-megisméltlődő diplomáciai tárgyalások után, melyek során a lombardiai harcokba is belesodródott, 1431 nyarán szövetséget kötött Visconti Fülöp milánói herceggel és negyedévvvel később Milánóban fejére tette a lombard vaskoronát. 1433-ban pedig Pünkösöd ünnepén IV. Eugén pápa (1431—1477) koronázta meg a Római szentbirodalom császárává. A koronázás árát Magyarország fizette meg, mert a pápa feltételül szabta, hogy koronázása előtt Velencével béküljön ki. Zsigmond ötéves fegyverszünetet kötött a köztársasággal, ezidőre lemondva elvesztett dalmáciai birtokairól, a pápa pedig kötelezettséget vállalt, hogy öt év alatt minden erejével előkészíti a végleges békét.

A német fejedelmek 1411. évi egységes állásfoglalása Zsigmond mellett és a választásukat két évtized múltán követő császári koronázás a birodalom szempontjából alig jelentett többet a kettős választás miatt kitöréssel fenyegető pártharc megakadályozásánál. A német bel- és külpolitikára a személyváltozás alig bírt jelentőséggel. Annál jelentősebb volt a magyar külpolitikára gyakorolt hatása.

Zsigmond magyar király német-római királlyá, majd császárrá koronázása egyértelmű volt Lajos árpádkori hagyományokon épült külpolitikai koncepciójának bukásával, a magyar külpolitika útját évszázadokra kijelölő új, német orientáció kezdetével.

Új külpolitika

Nagy Lajos, mikor élete végén a Luxemburg-ház legifjabb sarját vejevé fogadta, nemcsak koronái, hanem egyszersmind politikája örökösül szemelte ki az ifjú Zsigmond örgrófit, akinek a brandenburgi örgrófságon és a velejáró német választófejedelmi méltóságon túl akkor még semminő hatalmi kilátásai sem voltak a birodalomban. A német és cseh koronát a magyar trónváltás idejében a huszonegyéves Vencel viselte, akinek gyermektelen halálával számolni még nem lehetett s aki ez esetre sem Zsigmondot, hanem ifjabb testvérét, János görlici herceget, majd ennek halála után egyik unokatestvérét, Prokop morva örgrófit szánta utódjául. Nagy Lajos joggal remélhette, hogy Zsigmond a magyar és lengyel koronák örökösének oldalán és az erősen megalapozott nápolyi szövetség birtokában szükségképen fenntartójává és folytatójává lesz az ő lengyel-magyar-olasz politikájának. Mire azonban Zsigmond a trónt elfoglalhatta, a helyzet lényegesen megváltozott. Lengyelország kivált a magyar király hatalmi köréből, barátból megbízhatatlan, sőt kellemetlenkedő szomszédá lett. A nápolyi szövetség nyílt ellenségeskedésre fordult. Amagyarérdekszférához tartozó délvidéki tartományok pedig egyrészt a nápolyi politika, másrészt az imént feltűnt török hatalom vonzókörébe kerültek. Hűbéri hódolatuk merőben problematikussá vált s a magyar királyságnak nemcsak végleges elszakadásuk lehetőségével, hanem az erőben egyre gyarapodó török hatalom közvetlen támadásainak veszedelmével is számolnia kellett. Az Anjouk egész hatalmi koncepcióját a végső felbomlás veszélye fenyegette. Nagyhatalmi politikáról Nagy Lajos értelmezésében többé szó sem lehetett. A belső viszálykodások és hatalmi eltolódások nyomán kelt időleges megrázkódtatásokról nem is szólva, Magyarországnak a nemzeti erőforrásokban felhalmozott energiáit már a védekezés feladata kötötte le. A királyság külpolitikájában szükségszerűen a defenzív elem jutott túlsúlyra s a délkeleti veszedelem réme a diplomáciát a nyugati orientáció útjára terelte. A lengyel-magyar-olasz szövetség és politikai együttműködés eszméje lassanként háttérbe szorult a németbirodalmi szövetség gondolata mellett.

Zsigmond — tudatosan-e, vagy csak ösztönösen, a külhatalmi viszonyok alapos mérlegelésével, vagy egyszerűbb, dinasztikus érdekű megfontolások alapján? — ennek az új német, helyesebben osztrák-cseh orientációnak lett előharcosává, sőt megalapozójává. Testvérével és többi rokonaival folytatott viszálykodásai és a Habsburgok házi perpatvarában vitt szerepe önző egyéni célkitűzésre és törekvésre vallanak. A felszabadító hadjárat gondolatának lelkes felkarolása viszont azt bizonyítja, hogy a török hatalom térhódításában rejlő nagy veszedelmet világosan felismerte és tudatosan igyekezett elhárítani.

Valószínű, hogy a magyar-osztrák-cseh-német perszonális unió megvalósítására irányuló törekvésében sem hagyta figyelmen kívül a török elleni védekezés szempontjait. A német és cseh trón és a császári korona megszerzésére egyéni ambíciói ösztönözték, de apái örökségéért vívott küzdelme s a négy trón öröklésére kijelölt Albert utódlásának előkészítése közben bizonyára felmerült benne a gondolat, hogy a birodalom haderejét majdan a török ellen is felhasználhatja. A török ellen irányuló magyar-német és magyar-osztrák-cseh államszövetség defenzív külpolitikai koncepciójának apja kétségtelenül Zsigmond volt s akár tudatos, akár ösztönös volt e kérdésben állásfoglalása, megalapítójává lett a magyar királyság német igazodású külpolitikájának. A Habsburgok kész örökségképen vették át ezt a külpolitikát Zsigmondtól s az ő nyomán haladva építették ki rendszerét.

Zsigmond és a magyarok

Zsigmond elérte vágyainak teljesülését. A magyar, német-római, lombard, cseh királyi koronákkal és a nyugati világ fölötti uralmat jelképező császári koronával fején a világ első fejedelmének méltóságáig emelkedett. De a nehézségek és küzdelmek, melyek apja koronáinak megszerzésével és viselésével jártak, folyton közelebb és közelebb hozták magyar népéhez. A Habsburgok száz esztendővel később egy hatalmas világbirodalom uraiként kerültek a mohácsi korszak belviszályoktól feldúlt, ellenségektől megtépett, részekre szakadt Magyarországnak trónusára és másfélszázadon át csak fegyverek zajától hangos néhány vármegye felett gyakorolhatták fejedelmi hatalmukat. Magyar királyságuk inkább csak cím és igényjogosultság értékével bírt számukra s ehhez képest magyar királyokként is császárok és osztrák főhercegek maradtak, Magyarországot nagy birodalmuk tartományául, családjuk örökbirtokául tekintették. Zsigmond magyar királyi hatalma tetőfokán, a felkelések leverése, a politikai egység megteremtése, a tartományok visszaszerzése után tekintélyben és hatalomban újra meggyarapodott Magyarország fejedelmeként foglalta el ősei trónját. Magyar erőforrásokra támaszkodva szerzett érvényt német és cseh királyi, római királyi és császári szavának. Világpolitikai koncepcióját a konstanzi zsinaton s a fejedelmi udvarokban magyar diplomaták és magyar katonák segítségével vitte diadalra. XXIII. János pápát a lemondásra, Ferdinánd aragón királyt XIII. Benedek elejtésére Garai Miklós beszélte rá. Párizsban és Londonban ő készítette elő Zsigmondnak a francia kormánnyal kötött barátságát, az angol királlyal kötött szövetségét. Később, más magyar főúri és főpapi diplomaták — Tamási László, Hédervári Lőrinc, Gatalóczi Mátyás, Kusalyi Jakes Mihály — társaságában vett részt az itáliai problémák megoldásában is. A Luxemburgok örökös tartományának felkelése, cseh népüknek trónfosztó határozta után Zsigmond

csak Magyarországon talált igazi otthonra, itt talált megértésre és komoly támogatásra. Hadműveleteiben csak magyarokra — a Rozgonyiakra, Perényiekre, Garaiakra, Pálócziakra s a köznemes vitézek hosszú sorára — támaszkodhatott. Itáliában is magyarok — Maróti János, Lévai Cseh Péter, Kanizsai László s még az egyszerű vitézek közt Hunyadi János — harcoltak érdekeiért. E tapasztalatok igaz, mély vonzalmat, rendületlen bizalmat ébresztettek lelkében korábban bizalmatlanságával nem egyszer megsértett magyar népe iránt, míg a németekkel és olaszokkal szemben közöny, a csehekkel szemben harag és gyűlölet vertek gyökeret szívében. Ahol csak tehetett, nyíltan hangsúlyozta magyarságát, tekintélyének biztos bázisául szolgáló magyar királyságát. A konstanzi zsinatra nádora és más magyar főurak kíséretében magyar ruhában vonult fel. Bárhol járt, magyar udvaroncokkal és testőrző vitézekkel vette magát körül. Magyarok kísérték aacheni, milánói, római koronázásaira, magyarok Párizsba, Londonba és a veszélyes spanyol útra is. Idehaza a huszita háborúk idején végleg szakított idegeneket kegyelő politikájával. Rokonain — a Cillei és Medvei urakon kívül, akiknek befolyása és hatalma Szlavóniában érintetlen maradt és Buon del Montibus kalocsai érseken kívül — az 1428. évi cseh betörés után idegen nem jutott többé magas udvari méltóságra. A népszerű Stibor vajda fiának is meg kellett elégednie az északnyugati határmezők, a maga földesurasága katonai kormányzatával. A vajda és Ozorai Pipó országos méltóságaira, a lengyel Miklós és Stibor, a cseh Hudó és Uski János, az olasz Scolari András, Prátói János, Crévi Lukács, a német Maternus püspökök és a Kanizsai örökébe lépő Hohenlohe György prímás főpapi székébe kivétel nélkül magyar urak — Csáki Miklós vajda, idősb Rozgonyi István temesi és ifjabb Rozgonyi István pozsonyi főispánok, Pálóczi György prímás, Berzeviczi György, Rozgonyi Péter, Kusalyi Jakes Dénes, Marczali László, Szécsényi Miklós, Lépés György püspökök — kerültek. Az országos kormányban Garai nádor 1435-ben történt halála után az idegen összeköttetésekre támaszkodó Garai-rokonság rovására az új arisztokrácia színmagyar és horvát elemei kerültek túlsúlyba. A király hangulatának és érzéseinek átalakulása, apró jelentéktelennek tetsző tünetekben is kifejezésre jutott. Bizalmas környezetben legszívesebben magyarul beszélt s ha az indulat elfogta, magyarul fakadt ki és magyarságával tüntetett. 1429-ben a német fejedelmek közömbös és elutasító magatartásának láttára dühösen vágta szemükbe, „ám válaszsának maguknak más királyt, neki elég lesz Magyarország, lesz ott kenyér haláláig bőven.“ Pedig a németek nem is haragudtak rá; csak nehezteltek ügyeik elhanyagolása s a magyar befolyás érvényesülése miatt. Ha közibük ment és a birodalmi ügyekkel komolyan foglalkozott, szinte tüntetve ünnepelték. Nem így a csehek! A vallási és nemzetségi fanatizmus belőlük

mélységes ellenszenvet váltott ki a „magyar“ Zsigmonddal szemben. A husziták a legvadabb gyűlölettel írtak és beszéltek róla. Megvádolták, hogy a cseh urak teljes kiirtásával magyarok és németek közt osztja szét javaikat s hogy fogadalmat tett, addig nem nyugszik, „míg egy cseh is él e világon“ Az egyházi nyelvkérdésben elfoglalt álláspontja és magyar nevelése miatt szemére vetették, hogy a cseh nyelvet gyalázza, piszkolja. S ez a gyűlölet és bizalmatlanság a kibékülés után sem oszlott el.

Borbála császárné árulása

Zsigmond az iglauri országgyűlés után Csehországban maradt, de a kedélyeket lecsillapítani így sem tudta. A taboriták meghódoltak, de titkon tovább lázadoztak. Az árvák és kelyhesek ki játszottunk, megcsaltnak érezték magukat, mikor Zsigmond a katolikusoknak adta kormányában a vezérszerepet s ígérete ellenére megakadályozta, hogy a bázeli zsinat a prágaiak választotta Rokiczana Jánost érseki méltóságában megerősítse. Albert uralma elé is bizalmatlanul néztek s a német uralmat elkerülendő Krakkóval kezdtek tárgyalást a trónutódlás felől. Terveikhez magában a királyi családban találtak szövetségeseket Borbála királyné és Cillei Frigyes — e rosszerkölcű testvérpár — személyében.

Borbálát két évtizeddel ez események előtt házasságtörésen kapták; Zsigmond távolléte idején a német lovagrend egyik Magyarországon időző tagjával kötött szerelmi viszonyt. Frigyes gróf első feleségét — Frangepán Erzsébetet — tette el láb alól, hogy alacsonyrendű szeretőjével egybekelhessen. Ezt Hermann gróf évekig tartó nehéz rabságra ítélte. Amazt Zsigmond volt kénytelen a botrányon felbőszült országnagyok kívánságára udvarából száműzni és őrizetbe vétetni. A magyar történetben Kálmán király orosz feleségének nyilvánvaló házasságtörése és Kún Erzsébet szilaj kicsanpogásai óta nem volt példa rá, hogy királyné ily nyilvános botrány központjába került volna. A magyar közvélemény pedig nagyon szigorúan ítelt efféle ügyekben, a törvény fej- és jószág vesztéssel büntette a házasságtörő szerelmeseket, így épp ezidőtájt Garai János özvegyét, Hedvig mazóviai hercegnőt és kedvesét — Szécsényi Miklóst — is. Zsigmond kegyelmesebb volt. Saját könnyelműségére és kalandjaira gondolva, nem érzett hivatást az erkölcsbíró szerepére. Inkább csak az egyházi követelményeknek tett eleget, mikor feleségét őrizet alá helyezve, egy biharmegyei faluban minden kényelem és fényűzés megvonásával böjtre és vezeklésre ítélte. Néhány hónap múlva pedig leánya és apósa kedvéért újra keblére ölelte s azóta — mint azelőtt is — a királynékat megillető összes megtiszteltetésekben bőven részesítette, legutóbb cseh királynévá is megkoronáztatta. Hasonló jóval volt Frigyes gróffal szemben. Apjával együtt alig két év előtt emelte birodalmi hercegi rangra és a szigorú apa halála

után udvarába fogadta. Albert herceg, a trónörökös, már nem volt ily nagylelkű. Leplezetlen ellenszenvvel viseltetett anyósával és ennek fivérével szemben. Előrelátható volt, hogy trónra lépte után a két Cillei hatalmának és befolyásának vége lesz. Ezt a gondolatot Borbála és Frigyes nem tudták elviselni. Hogy befolyásukat továbbra is biztosíthassák, a csehekkel összeküldtek Zsigmond és Albert ellen s új barátaikkal egyetértve, III. Ulászló lengyel királynak kínálták fel a cseh koronát.

Zsigmond halála és örököse

Zsigmond szörnyen felindult ez árulás hallatára. Tüstént fel is kerekedett egész kíséretével, hogy Budára utazzék és utolsó napjait hű magyarjai körében békén, nyugalomban töltsse el. De az izgalom és a téli út fáradalmai megtörték, megbetegedett és 1437 december 9-én Znaimban meghalt. Utolsó akaratához képest Nagyváradra vitték Szent László sírjának tövébe, hol harminc év előtt törvénysértései és az idegenek kegyelése miatt a magyar főurak trónfosztottnak nyilvánították és ahol sokat szenvedett felesége, Mária is nyugodott. A csehek, németek és olaszok körében szerzett fájdalmas tapasztalatok és az alacsonyabb rendből felemelt feleség árulása után nem a császárok és a luxemburgi ősök temetkezőhelyére vágyott. Ide kívánczozott a magyarok közé, nemes törzsből sarjadt hűséges hitvese és a pogányverő nagy magyar király mellé. A magyarokkal korábban oly sokat viaskodó király most császár létére holtában is magyar király akart maradni.

A magyar rendek a temetés után királlyá kiáltották ki Zsigmond vejét, Habsburg Albert osztrák herceget. Csehországban azonban a halálhírré újra fellobbant az elégedetlenség tüze. A katolikusok és mérsékelt husziták rendi kiváltságaik biztosítása és a prágai compactaták megerősítése ellenében hajlandók voltak a hódolatra, de a taboriták és kelyhesek túlzó elemei elfordultak az erélyéről és hitbuzgalmáról ismert osztrák hercegtől és Borbála császárné unszolására II. Ulászló ifjabb fiát, Kázmér herceget hívták meg a trónra. Albert (1437—1439), akit a német választófejedelmek időközben német-római királlyá is megválasztottak, az új államszövetségben Magyarországnak szánta a vezérszerepet, állandó székhelyét is Budára helyezte át, de a csehországi mozgalom és a lengyelek fegyveres támadása miatt kénytelen volt az országot alig pár héttel koronázása után odahagyni s onnét egy esztendeig távol maradni. A magyarok ebben ígéretszegést láttak, a választási feltételek megsértéséről kezdtek beszélni s mikor Murad szultán és Vlád Drakul oláh vajda Erdélybe törtek s többheti fosztogatás, rablás, pusztítás után hetvenezer fogollyal távoztak, az elégedetlenség komolyra fordult. A török gyors és teljes sikerének a nemrég lezajlott pórlázadás során kimerült nemesség bűnös közömbössége volt az oka; a veszteségekért mégis külföldön tartózkodó királyukat okolták, aki — úgy mondták — idegen

célokért küzdve, megfélemezik a magyarok ügy ének-bajának orvoslásáról. Az ország kormányzatával ura távollétében megbízott Erzsébet királyné pedig a kedélyek csillapítása helyett maga is beállt az elégedetlenkedők táborába. A Cillei-vérrel örökölt féktelen nagyravágyását semmiképpen sem elégítette ki a kormányzatban vitt szerepe. Nem tudott belenyugodni, hogy második legyen férje mellett, aki az ő örökösödése címén ülhetett Szent István trónjára. Az ellenzéki mozgalom révén igyekezett saját hatalmi pozíciójának erősítését kivívni.

Albert király az elégedetlenség láttára májusban országgyűlést hirdetett, hogy alattvalóit megnyugtassa és a küszöbönálló török támadással szemben a védelmi előkészületeket megtegye. De a rendeket vajmi kevésbé izgatta a török probléma. Inkább sérelmeiket hánytorgatták fel, ezek orvoslását követelték s a király — háború küszöbén — kénytelen volt előttük meghajolni. 1439. évi törvényében Nagy Lajos törvényére hivatkozva újította meg a rendi kiváltságokat, a régi törvényeket és szokásokat megerősítő s az idegenek hivatalviselését, megadómányozását s bárminő kedvezményezését tilalmazó korábbi törvényes rendelkezéseket. Újabb korlátokat szabott azonban a királyi hatalomnak, midőn a nádor megválasztásának jogát a király kezéből kivette. A 2. te. szerint „az ország nádorát a királyi felség, az ország régi szokása szerint, a főpapoknak, báróknak és nemeseknek tanácsára velük egyetértőleg válassza ki, mert a nádor az országlakosok részéről a királyi felségnek és a királyi felség részéről az országlakosoknak törvényt és igazságot szolgáltathat s ezt tenni kötelessége is.“ Másrészt a 15. te. kifejezetten biztosítja a király minden befolyástól ment elhatározási szabadságát a többi országos tisztségek betöltése tekintetében. Az ország régi szokására való hivatkozás III. András törvényhozásának alkotmányjogi rendelkezéseire vonatkozik és a rendi befolyásnak a nádorválasztásra való biztosítása az 1291 :9. te. részbeni megújításával volt egyértelmű. Mivel az Anjouk erőskezü uralma idején e régi törvények alkalmazásban nem voltak, az 1439:2. te. a nádorválasztás tekintetében új jogszabályt tartalmaz, mely alapjává lett az 1485. évi nádori törvényben teljes kialakuláshoz jutott nádori jognak. A nádorispán e törvénnyel szűnt meg a király bizalmi tisztviselője lenni, hogy a király és nemzet együttes bizalmának letéteményeseként legyen kettejük közt mintegy közvetítő és kiegyenlítő országos közjogi méltósággá. A királyi jognak e közjogi értelmű korlátozása mellett a 12. te. — habár burkoltan — külön korlátozás alá vetette Albert király személyes jogait is, midőn Erzsébet királyné „állásának méltóságát“ veszi védelmébe azon a címen, „mivelhogy ő az ország örököse.“ A hatalma gyakorlásában ilyenképpen korlátozott királyra azután az 1439 : 3. te. az addiginál súlyosabb honvédelmi terhet rótt. A honvédelem kötelezettségét teljesen a

királyra és nagyurakra hárította, kötelezve Albertét, hogy a védelmet királyi zsoldosokkal lássa el s a nemeseket csupán akkor hívja hadba, ha a zsoldos had és a banderialis sereg már nem volna képes az ellenség támadásának ellenállni. Ez intézkedés egyértelmű volt a külső támadás esetén korábban egyetemes és általános nemesi honvédelmi kötelezettség gyakorlati megszüntetésével. A határozat méltó volt ahhoz a kislelkű, Önző és közönyös magatartáshoz, amit a nemesek egy évvel előbb a Maros-völgy és az egész Szászföld szörnyű pusztulásakor tanúsítottak. S történt ez, amikor Murad szultán 130.000 fegyveresével a Morva-völgyének déli bejárájánál állt s néhány hét alatt az ország határához volt várható! A törvények szentesítése után az országgyűlésre egybegyűltek Albert határozott kívánságára megismételték előtte hódolatukat. De hűséget esküdtek ugyanekkor Erzsébetnek is, akit „a királyság születése jogán elsősorban illet meg.“ Erzsébetet a rendek ezáltal mintegy társuralkodónak ismerték el s ő maga jogait hangsúlyozandó, a rendek széteszlása után hadbahívott sereggel férje oldalán szállt táborba a török ellen.

Albert és Erzsébet s a velük hadbaszálló főpapok és zászlós-urak 24.000 emberrel indultak az országhatár védelmére s ott a Szörényi és macsói bánok határvédő seregével és Brankovics György szerb despota hadaival egyesülve készültek Muráddal a küzdelmet felvenni. Augusztus végén, mikor a török Szendrő várát ostromolta és a Szörényi-bánság határait nyugtalanította, a sereg Szalánkeménél táborozott s itt érte — mielőtt ellenséget látott volna — a veszedelem súlyos vérhas járvány alakjában. Ha Murad támadásba kezd, a háború katasztrófális verekedéssel végződött volna. De a szultán Szendrő bevétele után nyugatnak fordult s a túlnyomó erővel szemben tehetetlen II. Tvartkó bosnyák királyt kényszerítette hódolatra. Bosznia a többi balkáni országokhoz hasonlóan török hűberré lett s a Törökbirodalom a déli határ nyugati szakaszán is közvetlen szomszédságába hatolt Magyarországnak.

A betegségtől megtizedelt, legyengült sereg hazaszéledt s a táborból betegen hazatérő király október végén maga is áldozatul esett a járványnak.

Albert király Ausztriának egyik legkiválóbb fejedelme volt. Hivatását magyar királyként is becsülettel igyekezett betölteni. De ideje rövidre volt szabva. Képességeit kifejteni nem volt módjában s korai halálával a magyar-osztrák-cseh-német államszövetség is felbomlott, hogy majdan száz év múltán Albert oldalági örökösei, az ifjabb ágból származó Habsburgok valósítsák meg.

Zsigmond király

Zsigmond király kerek ötven évig ült Szent István trónján. Elődei közül korbán csak Szent István, uralkodási idő tekintetében egyik sem közelítette meg. Uralkodásának félszázados

korszakához átalakító és fejlődéstörténeti jelentőség tekintetében csak Szent István és II. András kora hasonlítható. Szent István félszázada a nyugati keresztény kultúrközösségbe vezette be a magyar nemzetet. II. András kora átmenet a keresztény középkorból a lovagkorba. Zsigmond uralkodása a lovagkor és a renaissance határmesgyéje volt. Trónraléptekor még Nagy Lajos lovagjai, az öreg Szécsi Miklós, Lackfi István és társaik álltak mellette. Virágkorában prérenaissance-államférfiak — Garai Miklós, Cillei Hermann, Maróti János, Ozorai Pipó — vették körül. Halálakor Macsó kormányzatát honnét egykor az öregebb Garaiak is elindultak az emelkedés felé — a XV. század derekának hatalmas nádora, Garai László vitte s mint egyszerű csapatvezérek, udvari vitézek álltak a király mellett Hunyadi János és Cillei Ulrik, a legifjabb Garai korának vele együtt legfőbb szereplői. A három nemzedék egy egész századot képviselt, a nápolyi győzelmes bevonulás és Nándorfehérvár 1456. évi visszafoglalása közt eltelt századot, mely válaszfalként és összekötő korszakként ékelődött két egymással merőben ellentétes világ, más eszméknek, ideáloknak és célkitűzéseknek hódoló két világtörténeti korszak, a lovagkor és a renaissance közé. Ennek az átmeneti vajúdó korszaknak volt reprezentánsa maga Zsigmond király, a prérenaissance-nemzedék egyik legkimagaslóbb alakja.

Zsigmond egyéniségében világosan felismerhetők a megelőző korból, apjától és főleg apósától átöröklött lovagi vonások. Sokszor bizonyított személyes bátorsága, sőt vakmerősége, a lovagkirályokra jellemző nyájas bőkezősége, a lovagkori eszmék — kereszteshadjárat, hitvédelem, az egyház egységének szolgálata, a nőtisztelet — iránt való lelkesedése, a lovagi életformák — pompás udvartartás, lovagi tornák — kedvelése, Szent Lászlónak, a magyar lovagkirály eszményképének nála is megnyilvánuló tisztelete lovagi gondolkodásra vallanak. Politikájában és etikájában viszont a renaissance-morál nyilatkozott meg. Ezt az átmeneti korok eszméinek és erőinek forrongására és kiegyensúlyozatlanságára visszavezethető kontroverziát végletekig fokozta Zsigmond csapongó fantáziája, szeretlen indulata és határtalan könnyelmősége, egyéniségének, lelkének egész sajátos alkata.

A XIV. század eleje óta tüneményes gyorsasággal emelkedő, de a IV. Károly-kori kulmináció után éppily hirtelen hanyatlásnak indult luxemburgi Arlon-ház utolsó sarjadékai — Vencel, Zsigmond, Jodok és Prokop — tagadhatatlanul szép tehetséget és sok fejedelmi erényt örökölték ősiktől. A személyes bátorság és kedélyes közvetlenség mellett mindegyiküket pazar bőkezűség, a fejedelmi pompa és finomabb élvezetek szeretete, a tudomány és művészet iránt való érzék, nagystíliú tervek iránti fogékonyság jellemezte. Ezek az egyéni tulajdonságok magyarázzák meg híveik egy részének minden körül-

mények közt kitartó ragaszkodását, maguknak a fejedelmeknek lelkes állásfoglalását egy-egy nagy politikai koncepció mellett, vas következetességüket a hatalomért való küzdelemben. Másrészről azonban — talán szláv anyáiktól örökölt — féktelen szenvedélyük és kegyetlenségig fajult kényúri hajlamuk, pénzügyi politikájukat és szerelmi életüket egyaránt jellemző szilaj könnyelműségük, bölcs apáik minden kényes kérdést gyors és sikeres megoldáshoz segítő biztos judíciumát és nyugodt tapintatát megcsúfoló, meggondolatlan és erőszakos hatalomvágyuk ellensúlyozta jó tulajdonságaikat. Egyéniségüket e jellemvonások valósággal eltorzították; a lelki kettősség, a kiegyensúlyozatlanság színeivel festették alá. A nagy uralkodónak erőteljes cselekvéseik világításában nem egyszer felragyogó pompás alakja mögött sötét árnyékként bontakozott ki a nagy dinasztiai degenerált tagjainak és a parvenü-fejedelmeknek alantas jellemhibáiban bővelkedő kis zsarnok képe. S a kettőslelkű fejedelmek szeszélyeitől és kegyetlenségétől szenvedő népek emlékében ennek a kis zsarnoknak a képe, a költőktől megénekelt „cseh Nero“ és „a magyar királyi trónon ülő vadállat“ képe rögződött meg, akik ellen a XV. század első éveiben összes országaikban elemi erővel tört ki népeik felháborodásának vihara. Ezek a családirag determinált jellemvonások adják meg Zsigmond király egyéniségének rajzát.

Zsigmond őseitől nagy államférfiúi képességeket örökölt, de e képességek közt a katonai tehetségnek nem jutott hely. A hadvezetéshez semmi érzéke nem volt. A legtökéletesebben kidolgozott haditervet is képes volt egy könnyelmű lépéssel, gondtalan késedelmeskedéssel, avagy szeszélyes elbizakodottsággal halomra dönteni. Hadivállalatainak elgondolásában nem igen volt hiba, de kivitelükben tökéletlenek bizonyultak. A diplomáciában már sokkal nagyobb mester volt. A konstanzi zsinat világtörténeti jelentőségű határozatainak előkészítésében s az egyházpolitikai kérdéssel kapcsolatos politikai problémák megoldásában apjának, a nagy diplomata császárnak körültekintésével és tapintatával járt el. Hasonló politikus érzékről tanúskodnak sokszor nagyon is kétértelmű lengyel politikájának aktái. A török és dalmát kérdésben követett eljárása, politikáját itt és más esetekben is annyira jellemző kapkodása, az elhatározásaiban tapasztalható meglepő fordulatok azonban apja biztos judíciumának és reálpolitikai érzékének hiányáról, merész és csapongó fantáziáról, de a problémák meggondolt áttekintését, a tervek megvalósítását akadályozó könnyelműségéről és szeszélyességéről tanúskodnak. Az egyházszakadás kérdésének, e kor nagy világtörténeti problémájának megoldásában tanúsított céltudatos következetessége és kitartó erélye nagy tettek kivitelére hivatott fejedelmre valának s láttukra méltán vetődik fel a kérdés, vajjon csupán a régi császárok dicsőségéért epedő vágyakozás, vagy a kérdés

viláftörténeti jelentőségének — tudatos avagy ösztönös — megsejtése vitte-e erre az útra? Hasonló jövőbelátó intuícióra valf a felszabadító török hadjárat kérdésében Nikápoly előtt követett határozott és céltudatos politikája. Nikápoly utáni intézkedései, a török probléma és a dalmát ügyek könnyelmű elhanyagolása viszont az ellenkezőre, a délvidéki érdek fontosságának teljes félreismerésére látszanak mutatni. A valóságban nem így volt. Zsigmond meg volt győződve a török kérdés és a dalmát probléma fontosságáról s a frankfurti választás előtt a déli tartományok visszaszerzésére fordított komoly áldozatai bizonyítják, hogy szeretett volna, de — sajnos — nem tudott Nagy Lajos és Szent László méltó utóda lenni. Nem voltak hozzá képességei. A világpolitika nagy kérdéseinek útvesztőjébe, a régi császári politika büvkörébe tévedve, valahogy elvesztette tájékozódását. Híjjával lévén IV. Károly és Nagy Lajos biztos ítéletének és ez utóbbi katonai tehetségének, figyelmét pedig az egész európai közösséget érdeklő egyházpolitikai kérdésekre és a következő korszak központi problémájává növekvő egyházszervezeti reformokra koncentrálva, aláértékelte a katonai problémákat, aláértékelte a török hatalom és Velence erejét, másrészt meg túlbecsülte magyar királysága teljesítőképességét és saját tehetségeit. Ehhez képest eszközeit is rosszul választotta meg. Velencét, a diplomácia mesterét, diplomáciai fegyverekkel vélte Dalmácia feladására kényszeríthetőnek. A török hatalmat, a hadakozás mesterét, az európai méretű kereszteshadjárat korábbi eszméjét feladva, hadai egy töredékének harcbaállításával próbálta terjeszkedésében megállítani és visszavonulásra kényszeríteni. Ezek a biztos ítélet hiányában gyökerező optikai csalódásai okozták kudarcainak hosszú sorozatát oly időben, mikor Európa nagyobbik felét felölelő világbirodalom ura volt. A császári, magyar, német, itáliai és cseh királyi méltóságok összetett súlya túlságig megterhelte szellemének minden rugalmassága, politikai tehetségének minden kiválósága, szándékainak és törekvéseinek minden komolysága mellett is könnyelmű fajsúlyú egyéniségét. A ránehezedő problémák és feladatok egy Nagy Lajost is súlyos próba elé állították volna, hogyne hajolt volna meg terhük alatt ez az indulatos, könnyelmű, szeszélyes, sokszor kapkodó és ötletszerűen cselekvő fejedelem.

A szertelen indulat, féktelen szenvedély, szeszélyes könnyelműség alapvető hibái voltak Zsigmond jellemének s a fejedelmi jellemek megalapozására hivatott szigorú erkölcsi érzék hiányával párosulva, a könnyelmű és léha ember s a dühöngő kizsarnok markáns vonásaival rúttították el a nagy koncepciók és nagy problémák iránt fogékony, kiváló tehetségű fejedelem lelki képét. Az állhatatlanság és következtelenség, amit a legfontosabb küi- és belpolitikai kérdések megítélésében tanúsított, a felszabadító török hadjárat hallatlan eréllyel sürgetett

tervének hirtelen feladása, e hadjárat legalkalmasabb, sőt 1389 és 1526 közt egyetlen alkalmas időpontjának könnyelmű elmulasztása, a dalmát kérdés felháborítóan könnyelmű kezelése, a magyar királyságot is közvetlenül érintő cseh probléma megoldására irányuló kísérleteiben tapasztalható kapkodás, legjobb magyar híveivel szemben uralkodása első időszakában követett méltatlan eljárása és mértéktelen pazarlása kivétel nélkül személyes hibáira, jellemének fogyatékoságára vezethetők vissza. E hibákban gyökerezett az orosz és balkáni történet legsötétebb lapjait és a frank Meroving-kor legvéresebb napjait eszünkbe idéző kegyetlensége is. A magyar felkelések leverése után végrehajtott tömeges kivégzések, a boszniai szörnyű vérengzés és a csehországi eretnekegetések sorozata mentségre találhatnak a kor egyre durvuló szellemében, de ez az erőszakos, halált és kínzást osztogató korszellem nem mentesíti Zsigmondot az egyéni kegyetlenség, a gyilkolásban való gyönyörködés annyiszor szemére vetett vádja alól. Ennek a kegyetlen hajlamának következménye volt mértéktelen hatalomvágyából sarjadt vértagadó testvérharca s az elbukott felkelők felett igazságszolgáltatás helyett gyakorolt véres bosszúja. A magyar és cseh koronajavak mértéktelen pocskolása, a királyi hatalom gazdasági alapjainak könnyelmű elfecsérelése is megfelelt a rendi magánhatalmakat addig ismeretlen méretéig fejlesztő s a rendiség szellemétől áthatott kor felfogásának és irányának, de az adományozásban és általában Zsigmond egész gazdaság- és pénzügyi politikájában észlelhető meg gondolatlanság mégis egyéni könnyelműségében talál magyarázatra. Ez a könnyelműség okozta, hogy a fejedelmi bőkezűség s a hívek jutalmazásának a kor felfogása szerinti igazán fejedelmi erénye nála esztelen pazarlássá fajult. A prérenaissance-erkölcsök könnyűsége menti életmódját, de túlzott kicsapongásai és szeretkezései mégis egyéni számlája rovására esnek.

Zsigmond jellemének végzetes hibái vonták maguk után életsorsának tragikumát. Külső sikerek tekintetében a sors semmit sem tagadott meg tőle. Öt koronával fején nála hasonlíthatatlanul tehetségesebb és kiválóbb apját és apósát is túlszárnyalta fényben és hatalomban. Volt idő, mikor — a konstanzi zsinat idején — egész Európa már-már a keresztény világ urát kezdte benne látni. De a fény üresnek, a hatalom színlegesnek, sikerei félsikereknek bizonyultak. A világ ura volt, de saját országaiban nem tudott igazi úrrá lenni. Magyar királyságának nehezen visszaszerzett déli tartományai közül a nagyhatalmi állás szempontjából annyira fontos Dalmáciát elvesztette, Bosznia és Szerbia hűbéri kötelekeit megszilárdítani nem tudta, Moldován a lengyel királlyal kellett megosztottnia, Havaselvét sem volt képes végleg magához kötni. Csehországi uralma mindvégig problematikus maradt. Magyarorszá-

gon 1403 után úr lehetett volna, de hatalmát másokkal kellett megosztania. A félsikereknek és minden igaz sikerét nyomokísérő kudarcainak tragikumát tetézte be az ítélet, mit róla népei formáltak és az utókorra örökségül hagytak.

Zsigmond király tudott szeretni, tudott bízni, tudott jutalmazni is. Ragaszkodó híveit, a Garai-Cillei-liga tagjait, az új katonaaarisztokratákat, a cseh katolikusokat és a hűségére tért kelyheseket is elhalmozta szeretete, bizalma, bőkezősége minden jelével. De népeivel magát megszerettetni nem volt képes. Szeszélyeit, könnyelműségét és főleg kegyetlenségét nem tudták elfelejteni. A csehek csekély kivétellel népük elkeseredett ellenségének tartották és sok „tisztos cseh“ halálát, anyagi romlását siratva, a huszita népköltővel zúgták felé: „gennyedjen el magyarjaival!“ A magyarok Horváti ék szörnyű sorsára, a felkelésben részes derék vitézek, jó magyar családok kiirtására, Cillei Hermann, Ozorai Pipo, Albeni Éberhard és a többi idegen kegyenc tobzódásaira emlékezve, — hiába vallotta magát magyarnak, hiába szeretett volna magyarnak látszani — csak a kegyetlen zsarnokot, magyarok megrontóját látták benne.

A megkínzott, kivégzett magyar felkelők — a Horvátiék és Lackfiék — sírján szép mondavirágok fakadtak s a hagyomány e virágokból a nemzeti hős koszorúját fonta homlokuk köré. A legenda központjába azonban a bukás után kiirtott és gyorsan feledésbe merült nagy nemzetségek vezetőtagjai helyett egy emelkedő főúri család sarja, a felkelés egyik másodrangú szereplője, Hédervári Kont István — Lőrinc nádor (1437—1477) nagybátyja — került. Ő szerepel az aljas cselszövés áldozatául esett felkelők vezéréként s az ő fegyverhordozója, Csóka vágja az idegen uralmat megszemélyesítő Zsigmond szemébe a közvélemény hangulatát drasztikusan kifejező mondást: „én neked, cseh disznó, bizony nem szolgállok!“

A hagyomány a király halála után teljes erővel szervezkedő német- és csehellenes nemzeti pártnak, a Garai-Cillei-érdekkörtől egyreinkább eltávolodó Pálócziak, Héderváriak, Rozgonyiak, Csákiak, Marótiak, Újlakiak, Perényiek majdan Hunyadi János körül csoportosuló és a régi Lackfi-párt szellemi örököséül tekinthető nemzeti pártjának gondolkodását és érzelmeit tükrözi vissza. Benne nemcsak az idegen király, hanem a Zsigmond korában minden hatalmat kezébe ragadó s a királyi hatalmat és tekintélyt lassanként elhomályosító nagybirtokos főúri liga, a Garai-Cillei-hatalom ellen kelt és országszerte egyre növekvő gyűlölet is kifejezésre jutott.

KÜZDELEM A TÖRÖK ELLEN

SZÁZ esztendővel azután, hogy a Bajkál-tó vidékén a világhódító tatár hatalom kialakulásnak indult, a török őshazából már régebben Kis-Ázsiába sodródott törzsek egyike új török hatalom alapítójává lett, melynek hódító törekvései háromszáz évre determinálták Délkelet-Európa és Magyarország történetét.

A török hatalom

Az oszmánli-törökök életmód, erkölcs, katonai erények tekintetében nem különböztek az európai történetben korábban szerephez jutott rokonaiktól. De a mohamedán-arab kultúra talaján fajrokonaiktól mégis különböző, sajátos nemzeti művelődés és katonapolitikai szervezet kialakítóivá lettek. A húnok, avarok, türkök, tatárok, mandzsuk fergetegszerű hadivállalatokat, hirtelen és pompázatos emelkedéseket, gyors hatalmi alakulásokat előidéző átütő erejét, egy-egy katonai lángész személyes varázsa alatt a végletekig fokozódó és szinte a lehetetlent is megvalósító akcióképességét a török történetben nem látjuk érvényesülni. Az iszlám szervező és konzerváló ereje, személyi változásoktól független tekintély tisztelete, a többi sémi vallással közös idegenmegvető, saját elhívásában hívő fanatizmusa viszont Oszmán szultán törökjeit minden rokonuknál alkalmasabbá tette tartós és folyton fejlődő hatalom alapítására, évtizedekre, sőt századokra előrenéző célkitűzések következetes és kitarító szolgálatára. Az egykori bizánci császárság — egész Kis-Ázsia és a Balkán-félsziget — birtokbavételére irányuló politikai célkitűzésük már a XIV. század derekán világosan felismerhető s ezt a célkitűzést Urkán szultán első európai birtokszerzése óta utódai sohasem tévesztették szemük elől. Hol dél, hol kelet, hol meg északnyugat felé fordulva, céltudatosan tágították kicsiny tartományból száz év alatt hatalmas birodalomná nőtt országuk határait s a XV. század derekán már az egész kisázsiai félsziget és szinte az egész Balkán felett uralkodtak. Konstantinápoly és közvetlen környéke, Achája, a Peloponnészosz, Castriota György kisalbán fejedelemsége és a magyar koronának kicsire zsugorodott alduántúli tartományai kivételével, a Balkán népei és fejedelmei mind a szultánt uralták. II. Murád szultán 1439. évi

szendrői győzelme pedig ezeket a megfogyatkozott magyar tartományokat is török befolyás alá vonta. Szörény, Nándorfehérvár, Szabács, Szrebernik és a Duna-Száva-vonal többi várai még álltak a határon, de Havaselve vajdája, Vlád Drakul — az „Ördög“ Vlád — és Tvartkó bosnyák király kénytelenek voltak a szultán hűbéruraságát elismerni. Murád megtette az első mozdulatot a magyar anyaország bekerítésére. Félni lehetett, hogy a török újabb katonai erőfeszítésének a végvidéki várak a királyi hatalom elgyöngülése miatt nem állhatnak ellent. Az erők gyarapítására, átcsoportosítására, a hadiszervezet és határvédelem kiépítésére, minden belső egyenetlenség kiküszöbölésére volt szükség. Ehelyett Albert király halála után — akárcsak nyolc évtized múltán: Mohács előtt — a polgárháború és a kettős királyság réme ütötte fel fejét.

Új pártalakulás

Az a hatalmi alakulat, amelyre Zsigmond király a Garai-Cillei-ligához való csatlakozása és a Sárkányos-társaság alapítása által 1408-ban az ország kormányát rábízta, évek óta bomladozóban volt. Garai Miklós nádor és Cillei Hermann bán halála s a Cilleiek cselszövéseinek napvilágra jutása után Zsigmond — láttuk — elfordult a rokonaitól. Tanácsadóit, bizalmas embereit, a méltóságviselőket, diplomatákat, hadvezéreket, főpapokat ezidő óta a Sárkányos-társaságban résztvevő főurak másik csoportjának tagjai közül választotta. Ugyanígy tett Albert király, ki még apósánál is nagyobb ellenszenvvel viseltetett Cilleiek és szövetségeseik, rokonaik iránt. A két királynak ez a személyi politikája s az idegenekkel erősen szaturált „udvari“ arisztokrácia és a színmagyar katona-főurak „nemzeti“ főnemessége közt mindinkább elmélyülő szakadék új pártalakulásra vezetett. Ez új alakulásnak kezdetei, a Nagy Lajos utolsó éveiben az ő udvarában megindult pártalakuláshoz hasonlóan, még Zsigmond és Albert idejébe esnek, de a pártszenvédelek fellobbanása és az ellentétek kirobbanása csak a két király halála után következett be.

Erzsébet már férje életében királyi, uralkodótársi jogokat követelt magának, mert férje az ő jogán került trónra. Most is maga készült a kormánypalcát kezébe venni. Mint egykor Nagy Lajos leánya Mária, magát tartotta a korona törvényes örökösének s remélte, hogyha születendő gyermeke fiú lesz, ennek nagykorúságáig rokonai támogatásával ő maga uralkodhatok. Törekvése lelkes támogatásra talált két unokatestvérénél, Cillei Ulriknál és Garai Lászlónál, valamint ezek legközelebbi atyafiságánál. Garai unokatestvérei és sógorai, Szécsi Dénes prímás és testvérei, a macsói bánszágban Garaival osztozó Újlaki Miklós és Maróti László, Korógyi János Fülöp, Kanizsai László és rokonsága, Frangepán Bertalan, a Cillei-atyafisághoz tartozó Medvei Henrik pécsi püspök, továbbá Tamási Henrik s a Rozgonyi-család egyik ága: István temesi

főispán és Szentgyörgyi Cicelle családja fenntartás nélkül a királyasszony táborába szegődtek. A Garai-Cillei-liga tagjai, jórészen déldunántúli és drávántúli birtokosok, rokonuktól várták, hogy az utóbbi években szenvedett mellőztetésüket és más sérelmeiket orvosolva, a régi hatalom birtokába juttatja őket. Velük tartottak az északnyugati részeken a Stibor vajda családjának kihalta után hirtelen emelkedésnek indult, kalandorvágású Szentmiklósi Pongrác és Giskra János. Pongrác úr afféle hirtelenül vagyont szerző „lovag“ volt, csekély lelkiismereti gátlásokkal. Brandeisi Giskra János a bencés papból taboriga vezérré lett Holy Prokop tanítványa, vitéz katona, kiváló hadvezér s egyike a huszita-mozgalom lecsillapítása után cseh földről kikerült és egész Középeurópát elárasztó zsoldoskapitányoknak; még Zsigmond fogadta zsoldjába, hozta a Felvidékre, hol birtokokat szerezve, martalóchadnagyaival, Komorovszki Péterrel, Akszamittal, Talafusszal és más cseh katonákkal sok nyugtalanságot okozott a szomszédos birtokosoknak és a népnek.

A másik párt vezérei Hédervári Lőrinc nádorispán, Rozgonyi Simon és György, amaz egri püspök, ez pozsonyi főispán, Thallóczi Máté horvát-szlavón bán, Marczali Imre asztalnokmester, Perényi János tárnokmester és az utolsó török háború előtt Szörényi bánná kinevezett Hunyadi János voltak. Mögéjük sorakozott az egész Perényi-, Pálóczi-, Csáki-, Bebek-, Marczali-, Hédervári-, Czudar-atyafiság. Ez a jobbára katonafőurakból álló társaság a törökelleni küzdelem életbevágó fontosságának tudatában a még meg sem született csecsemő helyett erőskezű, vitéz, gazdag és hatalmas férfi fejére kívánta tenni Szent István koronáját. A török háborúban legutóbb kudarcot vallott osztrák-német szövetség gondolatát elvetve, Nagy Lajos király politikai koncepciójához tértek vissza s a lengyel-magyar államszövetségben vélték felismerni a katonai és belpolitikai kérdések teljes megoldásához vezető politikai panaceát. Lengyelország fiatal királyában, III. Ulászlóban látták a királyi trónra alkalmas személyt s őt készütek Szent István elárult trónjára ültetni.

Lengyel-magyar unió terve

Nagy Lajos dicső korának, a két ország egykori kapcsolatának, a litvánok, tatárok, csehek ellen vívott közös háborúknak, a két országra egyaránt hasznos gazdasági összeköttetéseknek, az anjou-kori Magyarország hatalmi állásának emléke és a magyar katonák patrónusaként tisztelt Szent László király lengyel rokonságára való visszaemlékezés valami romantikus fényvel sugározta be a nemesek képzeletében a magyar-lengyel személyes unió politikai elgondolását. De reálpolitikai okok is ajánlották e szövetséget. A lengyel-litván királyság, mely ekkoriban a nyugati orosz tartományokat is magában foglalta s keletre a Dnjeper és a Don közének nagy síkjáig, délre a

Fekete-tengerig terjedt, Kelet-Európának legnagyobb katonai hatalma volt s mint a Dzsingisz-ivadékok krimi tartományának állandó ostora, szinte természetes szövetségesül kínálkozott a tatárokkal egy törzsről szakadt s velük máris összekötetést kereső törökökkel szemben. Jól tudta ezt maga a szultán is, ki épp a magyar királyválasztás idején igyekezett kedvező ajánlatokkal az ifjú királyt békére és szövetségre csábítani. Ulászló mellett szóltak személyes képességei; uralkodói erényeit maga az ellenpártot támogató Aeneas Sylvius Piccolomini, a későbbi II. Pms pápa, a kor egyik legnagyobb politikusa ismerte el és emelte ki. De felé hajlította a „nemzeti párt“ érzelmeit az a reménység is, hogy a rendi korlátozásokat hazulról ismerő és tűrő lengyel király sokkal inkább fogja az őt trónra emelő rendek jogait tiszteletben tartani, befolyásukat tűrni, semmint a trónt öröklés címén követelő, idegen befolyás alatt álló és korlátlan uralomra hajlamos királyi asszony.

Ulászló lengyel király megválasztása

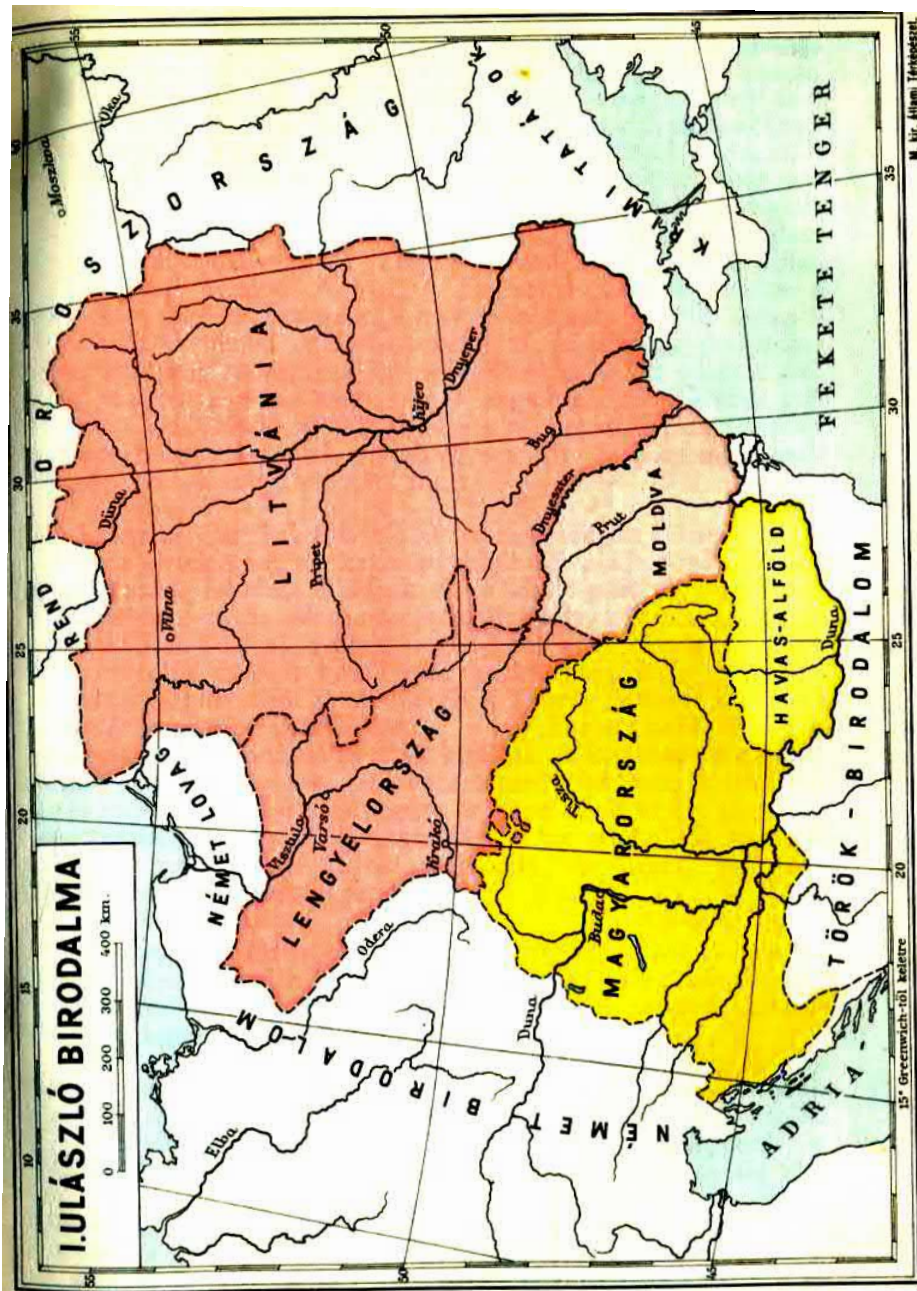
A trónkérdésben a katona-főurak mögé sorakozott az ő hatalmi körükbe tartozó keleti országrész, a Duna-Tisza köze, az északkeleti részek, a Tiszántúl és Erdély egész köznemessége, az országgyűlés nyilvánvaló többsége, de a közhangulat nyomása alatt maguk a királyné rokonai és hívei is csatlakozni voltak kénytelenek a lengyel király táborához.

Az 140. év első napjaiban Budára összehívott országgyűlés hosszas tanácskozás után egyhangúlag állapotodott meg Ulászló személyében s mivel választásra némely feltételek tisztázatlansága miatt nem kerülhetett sor, Rozgonyi Simon, Marczali Imre, Thallóczi Máté és Pálóczi László vezetésével nagy küldöttséget küldtek Krakkóba, ezt bízva meg a feltételek végleges megállapításával és a választás megejtésével. A rendek elhatározásukhoz előzetesen megnyerték Erzsébet hozzájárulását is, de az özvegy királyné utóbb kényszerhelyzetére hivatkozva, visszavonta beleegyezését. A felvidéki városoknak megtiltotta Ulászló befogadását s miután február 22-én fia megszületett, őt proklamálta V. László néven magyar királlyá, a krakkói követeknek pedig utasítást adott a tárgyalások megszüntetésére. A követek a választást március 8-án mégis megejtették s Ulászló — bármennyire kínosan érintette is Erzsébet váratlan fellépése — elfogadta a választást. Nagy tettekre való felbuzdulással indult trónja elfoglalására. Erőt és hivatottságot érzett magában mindkét hatalmas ország kormányzására, a „barbár“ népek — török és tatár — elleni céltudatos küzdelemre. Hangsúlyozta, hogy nem az uralomvágy vezeti, a középkorban annyira gyűlöletes „ambíció“ amit később magyar történetírók szemére vetettek, hanem a két ország java és a török elleni küzdelem fenséges gondolata. Leveleiből és a kortársak által neki tulajdonított, gondolatmenetét híven vázoló beszédekből középkori gondolkodás és lelkület árad. Ulászló közép-

kori lovag volt, az utolsó a magyar trónon, kit azonban — Várnát megelőző tárgyalásai bizonyítják — mégsem hagyott egészen érintetlenül a renaissance szelleme. A választási feltételekben megígérte, hogy országait lengyel és magyar hadaival védelmezni fogja, a magyar korona elidegenített tartományait visszaszerzi, a két ország közt vitás Halics, Ladomér és Moldva hovátartozásának eldöntését a két nemzet kebeléből kiküldött bizottságra bízza. Megígérte, hogy koronázásakor esküvel biztosítja és erősíti meg az országot és lakosságát szabadságukban és jogaikban, hogy a jogos királyi adományokat s köztük Erzsébet birtok jogát is tiszteletben tartja, hűtleneknek a rendek tudta és akarata nélkül meg nem kegyelmez, a cselszövő Borbála császárnét az országba be nem engedi. Erzsébetet külön oklevéllel igyekezett megnyugtatni s 16 éves ifjú létére házasságot ajánlott a 31 éves királynénak, biztosítva, hogyha fiúk nem születnek, a kis Lászlót teszi örökösévé s őt Ausztria és Csehország megszerzésében segíteni fogja. Érintkezésbe lépett az új német királlyal, III. Frigyesel (1400—1493) is. Az Albert és Kázmér közt támadt viszálykodásra nem tekintve, üdvözölte Frigyest új méltóságában, bejelentette neki magyar királyságát s kérte, hogy a csehországi versengésből származó kölcsönös betöréseknek vessenek véget.

A Habsburg-párt államesínyje

Erzsébetnél Ulászló nem tudott célt érni. A királyné fogására vettette a visszatérés után nála Komáromban tisztelgő Thallóczi Mátét és Marczali Imrét, fia gyámjaul és Ausztria kormányzójaul pedig Albert herceget, nevezte ki. Erélyes fellépése megdöbbsentette a lengyeleket. Eddig szívesen látták volna királyukat a magyar trónon, de most igyekeztek elfoglalásáról lebeszélni. Ulászló nem hajlott szavukra, ragaszkodott vállalt feladatához; nem hagyta cserben magyar híveit, akik akciójuk megghiúsultával Erzsébettel szemben nehéz helyzetbe kerültek volna. Áprilisban indult meg Magyarországra. Útját főtámasza, a harcias egri püspök egyengette, fegyverrel nyitva utat a királyné tilalmához híven ellentálló felvidéki városokon keresztül. Útközben, Rozgonyi püspöki székhelyén érte Ulászlót és híveit a megdöbbsentő hír, hogy Erzsébet a szent koronát az őrizettel megbízott Garai László várnagy hallgatólagos beleegyezésével a visegrádi várból elvitette s a kis Lászlót Székesfehérvárott megkoronáztatta. A koronázást Szécsi primás végezte Cillei, Garai, Újlaki és a többi rokonok közreműködésével. Ez a koronázás a rendek akarata nélkül hajtattván végre, éppoly érvénytelen volt, mint Károly Róbertnek 1301-ben hasonló körülmények közt végrehajtott első koronázása. Ulászló nem is szakította meg miatta útját, sőt gyorsabb ütemben vonult Buda felé, hol Hédervári nádor a vár átadására készen várta. Erzsébet fiával, híveivel és a szent koronával Győrbe vonult vissza s innét szólította fel a május 21-én Budára bevonuló

M. úr. Állam Térképészr.

15° Greenwich-ől keletre

Ulászlót, hagyja el országát, melybe hívatlanul jött, ne zavarja őt a kormányzásban. Ulászló udvariasan felajánlotta, bízzák az országra a döntést, de Erzsébet, e döntés eredményéről kétsége nem lévén, viszont saját jogait megtámadhatatlanoknak tartva, ajánlatát nem fogadta el. Ulászló erre június 29-én, mint választott király, maga hívta össze a rendeket Budára, Rozgonyi Simon pedig Győr ellen indult. A királyné Pozsonyba húzódott vissza, a vár védelmét német és cseh őrségre bízta. Győr ellenállt Rozgonyi ostromának, csupán a menekülni próbáló Cillei Ulrik került kezébe. A püspök foglyát Budára kísértette a királyhoz, de Ulászló, miután hűségesküt vett ki tőle, huszonegy tús ellenében szabadonbocsátotta s újabb egyességajánlattal küldte Erzsébethez. Ugyanezidőben esküdött hűséget, bár mint később mondta, kényszernek engedve, Szécsi Dénes prímás és Garai László is, akit a korona elidegenítésében a rendek nyíltan bűnrészességgel vádoltak s akit a börtöntől csak Ulászló lovagiassága mentett meg.

I. Ulászló

Szécsi és Garai az Ulászló hívására összejött rákosi országgyűlésre jöttek s a következményekből ítélve a koronázás megakadályozása lehetett a céljuk. Az Ulászló-párt fegyveres felvonulásának és az általános közhangulatnak nyomása alatt azonban kénytelenek voltak meghódolni s az országgyűlés az ő részvételük mellett hozta meg határozatát, hogy Ulászlót, miként a szent korona távollétében Károly Róbert 1308. évi második koronázásakor is történt, a régi korona hatályával felruházott más koronával avatják királlyá. A koronázást a szent király székesfehérvári ereklyetartójáról leemelt koronával maga Szécsi Dénes prímás végezte s utána az új király törvényben erősítette meg az Aranybullát — az ellenállási záradék nélkül — és Nagy Lajos 1351. évi törvényét, valamint III. András 1298. évi dekrétumát.

A szentkorona-tan

A csecsemő Habsburg László örökös jogát hirdető legitim felfogással szemben e választás és koronázás alkalmával érvényesült először a maga teljességében a nemzet királyválasztó joga.

A történet folyamán többször megtörtént, hogy király helyett az ország főurai és nemesei vitték hosszabb-rövidebb ideig a kormányt. IV. László kiskorúsága idején, az utolsó Árpád-házi király halála után, Nagy Lajos feleségének és leányának fogsága és a Zsigmond király ellen kelt lázadás idején maguk az országlakosok, illetőleg az egyházi és világi főméltóságok gyakorolták az uralkodói hatalmat és jogokat. Ezekben a királynélküli időkben alakult ki és erősödött meg az a felfogás, hogy a közhatalom eredeti birtokosa, ősforrása maga a nemzet, az országlakosok, vagyis a teljesjogú szabadok, nemések közössége, s a király, kit saját vagy őse személyében

ez a nemesi közösség emelt trónra, csupán a nemzettől Szent István koronájára s ezen keresztül őreá átruházott hatáskörben birtokosa az uralkodói jogoknak és a teljes uralkodói hatalomnak. E közjogi tanítás első csiráival Kézai Simon mesternél találkozunk. Alig negyedszázad múlva, Károly Róbert trónraemelése idején már kialakulóban láttuk a szentkorona szimbolikus közjogi jelentőségét is, előhírnökéül a XV. század derekán már teljesen kialakult szentkorona-tannak. A később Verbőczinél birtokjogi és törvénykezési vonatkozásaiban kodifikált szentkorona-elméletnek első szabatos és világos kifejtésével az I. Ulászló koronázása alkalmával 1400 július 17-én hozott törvényerejű országgyűlési határozatról kiállított okiratban találkozunk. A rendek e törvényes határozatukkal először is érvénytelennek nyilvánították V. Lászlónak a szentkoronával, de a többi megszentelt királyi jelvény — kard, jogar, országalma, apostoli kereszt — használata és a rendek hozzájárulása nélkül végrehajtott koronázását, mert — így mondja a koronázás után kibocsátott okirat — „a királyok koronázása mindig az országglakosok akaratától függ s a korona hatálya és ereje az ő helybenhagyásukban rejlik.“ Mivel pedig Szent István koronája a jog és törvény sérelmével avatatlan kézbe került s ilyképen nem szolgálhatott a rendi akarat kifejezésére, a szent király székesfehérvári ereklyetartójáról leemelt koronára ruházták át „a régi korona minden tisztességét és hatályát, mindennemű jelentését, misztériumát és erejét“ hogy amazt, míg elő nem kerül s ha — ne adja Isten — többé sohasem kerülne haza, mindörökké helyettesítse. Nehogy pedig az elidegenített szentkorona országos tekintélye miatt bárminő félreértés támadjon, a rendek az új koronával megkoronázott királyt e koronázás hatálya által „egyértelmű akarrattal és határozattal megadományozták és felruházták“ a teljes hatalommal, a kegyelmezés, birtokadományozás és megerősítés, tisztségadományozás, tisztviselőelmozdítás, az egyházi javadalomadományozás, a jutalmazás és igazságszolgáltatás jogával és mindazokkal a királyi felségjogokkal, melyek elődeit, a magyar királyokat a szokás vagy törvény értelmében megillették, „mintha csak a régi, de most elveszett koronával lett volna, a szokás szerint, megkoronázva.“ I. Ulászló megválasztása és trónraemelése, miként egykor Szent László királlyá kikiáltása, az „alkalmatosság“ (*idoneitás*) egyházjogi eredetű elvének diadala volt az „örökletesség“ (*legitimitás*) dinasztikus, vérségjogi elvén, de míg Szent Lászlónál ez az elv egyházjogi értelemben jelentkezett, Ulászló esetében már a nemzeti szempontból való alkalmatosságnak gondolata és a nemzeti közösség akaratának a királyi jogok adományozására is kiterjedő hatálya jutott kifejezésre. A koronázási törvényben először jutott teljesen világos körülíráshoz a nemzet szabadkirály választó jogát és a királyi hatalom átruházott ter-

mészetét valló s ezúttal gyakorlati megvalósításra került rendi közfelfogás. Ez okiratban jelentkezett először teljes tisztaságában a szentkorona-tan, mely szerint a közhatalom ősforrása és tulajdonképeni birtokosa a nemzet, mely a maga hatalmát önként ruházta át a királyi hatalom közjogi jelvényeként tisztelt szentkoronára s ennek útján, ezen keresztül a koronával homlokán érintett királyra.

A z ellenpárt felkelése

A rendek — úgy látszott — teljes egyértelműséggel állanak I. Ulászló (140—144) mögött, de a látszat csalóka volt. Szécsi Dénes és Garai László hűségükük kikényszerített voltára hivatkozva, hamarosan visszatértek Erzsébet és László táborába és példájukat mások is követték. Mindnyájuknál nagyobb támasza volt az özvegynek Giskra, akit hűségéért felvidéki kapitánnyá nevezett ki, mely méltóságot egykor a két Stibor viselte. Neki adományozta Zólyom várát, megbízta a Szepesség s a bányavárosok megszállásával, hogy Ulászlót elvágja Lengyelországtól, másfelől pedig Erzsébetnek biztosítsa a nemesérbányák és a gazdag bányavárosok minden jövedelmét. Giskra cseh zsoldosaival hamarosan elárasztotta a szerencsétlen országrészt s Ulászló hadvezérei, Perényi János és Miklós, siker nélkül harcoltak ellene. Eperjes, Sáros, Gálszécs, mind kezére kerültek s Giskra korábbi foglaltsait is megtartván, az egész északi országrész urává lett. Esztergom vidékén Szécsi primás, Dunántúl a két Kanizsai és Rozgonyi István fiai, a Dráva-Száva közön Cillei és Garai, délnyugaton Frangepán Bertalan biztosították Erzsébet uralmát. A Dunától keletre eső területen azonban Ulászló híveinek kezében volt a hatalom. A két párt háborúskodása nyílt csatákban, várak és városok ostromában, az ellenpárti urak birtokainak pusztításában, túsok szedésében, birtokfoglalásokban, birtokjogot igazoló oklevelek elrablásában és megsemmisítésében, hamisításra kényszerített káptalanok és konventek által gyártott hamis oklevelek szerzésében tombolta ki magát. Nem csoda, ha az általános zavar, izgalom és pusztulás közepette hamarosan felébredt mindenek békevágya. Ulászló ismételten megkísérelte a megegyezést Erzsébettel, de a királyné még mindig nem hajolt, sőt új reményekkel folytatta tovább küzdelmét, erős, új támaszt szerezve III. Frigyesben, kit Albert herceg helyébe gyermekei gyámjául kért fel.

Török támadás

A belső háborúk és az eredménytelen egyezkedési kísérletek idejében a déli határon újra feltűnt a török. Murád szultán már 140 áprilisában új hadsereggel jelent meg a Dunánál s mialatt Rozgonyi Simon fegyverrel nyitott Ulászlónak utat Budára, ostrom alá vette Nándorfehérvárat. A várát erős őrség élén a „származásra idegen, de vitézségre magyar“ Thallóczi János vránai perjel védte, kinek testvérét Ulászló megválasz-

tása miatt épp ezidőtájt vetette fogságra Erzsébet királyné. Thallóczi előbb nyílt mezei csatába bocsátkozott, majd a túlerő elől a várba zárkózott és a hónapokon át megismételt rohamok következetes visszautasításával fárasztotta ki Murád hadát. A szultán végre is kénytelen volt elvonulni, de kudarc ellenére súlyos békefeltételeket szabott. Nándorfehérvár átadását és Szerbia zavartalan birtoklásának biztosítását követelte, amit a király nem fogadhatott el. Nyilvánvaló volt, hogy Murád nem keres békét és csak az alkalomra vár, hogy támadását megismételje.

Hunyadi győzelmei

Ulászló első kötelességének tartotta a déli határ védelmének megszervezését. Feladatát megkönnyítette az a szerencsés körülmény, hogy Újlaki Miklós és Maróti László macsói bánok, a délvidék leghatalmasabb birtokosai — uradalmaik terjedelme együttvéve meghaladta az egész Garai-birodalmat — a koronázás után végleg áttértek hűségére. Állásfoglalásuk kétségtelenül Hunyadi János befolyására vezethető vissza, aki ifjúkorában Újlakiék udvarában teljesített csapatvezéri szolgálatot és akit Miklós bánhoz így régi érzelmi kapcsolatok fűztek. Ulászló kettejükre bízta az egész délvidéki védelem megszervezését és irányítását; Újlakit macsói báni, Hunyadit Szörényi báni tisztükben is meghagyva, Erdély vajdáiává és temesi főispánokká nevezte ki őket. Hatáskörük Tolnától, Baranyától, Valkótól keletre kiterjedt a Duna-Tisza-köz déli részén és a Maroson túl levő összes vármegyékre és egész Erdélyre s kiterjedt a száván- és aldunántúli határvidékekre is. A horvát-szlavón bánóság névleg a Thallóczi-testvérek kormányzata alatt maradt, de ezek működését megbénította Garai László és Frangepán Bertalan, kiket Erzsébet bízott meg Szlavónia és Horvátország kormányzatával.

Az új vajdák teljes erővel láttak a honvédelmi feladatok megoldásához, s 1411-ben Hunyadinak már alkalmá is nyílt erejét megmutatnia. Egy magyar területre tört kisebb török sereget megvert és visszavetette Szendrőre. A siker nem volt jelentős, de visszaadta a magyaroknak az 1439. évi kudarc után elvesztett önbizalmát. 1442-ben már nehezebb feladat elé kerültek a vajdák. Murád szultán Havaselve és Erdély teljes meghódítását vette tervbe. Oláhország termékeny földjét katonái közt kívánta szétosztani s ez új tartomány védelmére Erdély felett is fennhatóságot igyekezett magának biztosítani. A vállalat kivitelével Mezid béget bízta meg s ez az egész európai török sereg élén, kora tavasszal betört Erdélybe, azt végigpusztította, rabolta, zsákmányt és foglyokat szedett. Hunyadi vajda Lépes György erdélyi püspökkel Marosszentimrénél állta útjukat, de vereséget szenvedtek. A püspök a török kezébe került és fejét vesztette. Hunyadi azonban átvágta magát, új sereget gyűjtött és a túlerővel szemben döntő

diadalt aratott. A nagy siker hírére II. István moldovai és Vlád Drakul havaselvi vajdák sietve hódolatukat jelentették a magyar királynak. A havaselvi vajda átpártolása lehetővé tette, hogy Hunyadi a nyár közepén hatalmas bosszuló sereggel érkező szultánnak oláh földön állja útját. Az ütközet a Felső-Jalomicánál folyt le s Hunyadi a többszörös túlerővel hadakozó ellenséget újra tönkrevverte.

Készülődések

A kettős vereség után Murád még ugyanez év júliusában békét ajánlott Ulászlónak, békefeltételként azonban még mindig Nándorfehérvár átadását és az évi adó fizetését is követelte. Ulászló ilyenképen nem, gondolhatott komolyan a béke megkötésére, de a szép sikerek után kedve sem volt hozzá. Felfogásában megerősítette Cesarini Julián bíboros pápai követ is, aki ez év májusában érkezett Ulászló udvarába, hogy a

IV. Eugén pápa (1431—1470) által tervbevetett felszabadító török háborút megszervezze, s a belső viszályokat egyeztető tárgyalásokkal elsimítsa. Ez utóbbi irányban feladata Hunyadi két győzelme után nem volt nehéz. A diadal hírére Ulászló híveinek száma megsokasodott, mert beigazolást nyert az a felfogásuk, hogy ha Hunyadi ily kis sereggel fényes eredményeket ért el, akkor az egész ország egyesített erőivel a török problémát végleg meg lehet oldani. A török háborúnak Erzsébet hívei közt is mind több szószólója akadt. A közhangulatnak ez a megnyilvánulása és a pápai legátus rábeszélése engedékenységre készítette a királynét s 1462 december 13-án létrejött az egyesség. Erzsébet királyné fia jogainak fenntartása mellett elismerte Ulászló uralmát. A királynénak néhány nap múlva bekövetkezett váratlan halála után azonban legelkeseredettebb hívei a kis László gyámjához, III. Frigyeshez fordultak. Kérték, lépjen fel Ulászló ellen. Cesarini Juliánnak sikerült ezt az akciót is megghiúsítania. Kiaknázva Ulászlónak Frigyes-szel szemben tanúsított előzékenységét, rábírta ez utóbbit, hogy a török háborúra való tekintettel mondjon le a fegyveres támadásról s ami ennél is fontosabb volt, egyéves fegyverszünetet kezdeményezett Ulászló és a László-párt élén álló cseh Giskra között. A fegyverszünetet 1463 szeptember 1-étől egy esztendőre Rozgonyi Simon kötötte meg Giskrával. Jellemző, hogy a cseh zsoldosvezér, mint a Felvidék kapitánya, nem V. László, hanem a maga nevében, szinte egyenrangú félként szerződik Ulászló királlyal. Kapitánysága területén már a teljes közhatalom birtokosaként lépett fel s Ulászló kénytelen volt birtoklását hallgatólag elismerni, őt foglalásaiban meghagyni, neki — s ez már kifejezetten benne van a szerződésben — e terület összes királyi jövedelmeit, a bánya- és pénzverőjövédelmet, jobbágy adót, városi adókat, vámokat átengedni; csupán az egyházi dézsmát biztosította az arra jogosult főpapoknak. Kölcsönösen biztosították továbbá a közleke-

dés és kereskedelem szabadságát a felvidéki kapitányság és a többi országterület között. A belső békének habár ideiglenes biztosítása után, a király azonnal megtette az előkészületeket a támadó háborúra. Az évtizedek óta védekező Magyarország támadásba ment át. Cél a török kiűzése volt Európából.

Ulászló és Hunyadi balkáni hadjárata

Az országgyűlés 1433 pünkösdjén gyűlt egybe s a pápai legátus és Brankovics György szerb despota, valamint az egyre inkább Hunyadi János vezetése alá került háborúspárt főúri tagjainak rábeszélésére a támadó hadjárat megindítása mellett döntött. Ulászló e határozat alapján július derekán indult meg Budáról. Hadával Nándorfehérvárnál lépte át a Dunát, itt egyesült Hunyadi seregével. A nagy sereg, melyhez hasonlólt Nikápoly óta nem láttak Magyarországon, gyors menetben indult délnek. Kragujevac és Krusevac elfoglalása után a Morava völgyébe tértek s Hunyadi a király parancsára tizenkétezer lovassal előre lovagolt Bulgária felé. Október elején elfoglalta és felégette Nist és a város alatt egyesülésre készülő három kisebb török sereget szétszórta. Ezek üldözése közben hozták felderítői a hírt, hogy háta mögött a Nisava mentén erős török sereg, mintegy harmincezer ember, vonul a király tábora ellen. Hirtelen visszafordult s ezt a sereget is tönkrevérve, újra egyesült Ulászlóval. A győzelmek felvillanyozó hatása alatt a jól felszerelt és élelemmel bőven ellátott sereg lelkesedéssel készült a további harcokra. A szerbek és a bolgárok mindenütt ünnepeltek, ajándékokkal halmozták el a felszabadítottakat s az egykorú írók feljegyezték, hogy a magukkal hozott készleteket még november elején sem kellett megkezdeniük. Az időjárás is jó volt s e sok kedvező körülmény összejátszásának eredményeként a magyarok november derekán minden nehézség nélkül foglalták el Pirót és Szófiát. Az egykori Bolgárország területén most a Balkán-hegység felé vették útjukat, hogy a hágókon keresztül jussanak Drinápolyba s onnét irányíthassák Konstantinápoly felszabadítására irányuló további műveleteiket. De ekkorra — a tél beálltával — elmaradtak a lakosság élelmiszerszállítmányai, betegségek kezdtek pusztítani s a hideg is mind kínzóbbá vált. A sereg mégis eljutott a Balkán-hegyláncig. A Traján-kapu melletti átjárót zárva találták; keletre fordultak a Szlatica-hágó felé, itt azonban a török főereg szintén elzárta az átjárót s a hegyeken foglalt megerősített állást. A magyarok hasztalanul ostromolták a kitaratóan védett, erős állásokat s bár a harci kedv meg lett volna, a vezérek mégis tanácsosabbnak látták a visszavonulást. A szultán csak ezt várta. A Kunavica-hegy alján karácsony estéjén utána vetette magát a Brankovics vezérlete alatt álló magyar hátvédnek. De Brankovics serege Hunyadi előrelátásából el volt készülve a támadásra, kitartott, míg Hunyadi segítségére jöhetett. Az összeütközésben ismét a magyarok maradtak

felül s Hunyadinak a szultán sógora és a török fővezér, Kászim pasa is kezébe kerültek. Üldözésről, támadásról azonban szó sem lehetett, örültek, hogy az élelemhiánytól, fagytól, betegségtől sokat szenvedett sereg zavartalanul érte el a határt.

Ulászló király diadalmasan vonult be Gyertyaszentelő Boldogasszony napján Budára s mezítláb járulva Boldogasszony budavári főoltára elé, ott helyezte el a csatában zsákmányolt török zászlókat. A keresztény világban igen nagy örömet keltett győzelmes háborúnak nagy volt az erkölcsi sikere, de katonai tekintetben, a török elitcsapatoknak okozott súlyos veszteségeken kívül, sok eredményt nem ért el. Az igazi nyertes Brankovics volt, aki országának 1439-ben elvesztett részeit majdnem, hiánytalanul visszakapta. Ez volt magyar szempontból is a főeredmény, mert a szerb fejedelemség visszaállításával a védelmi vonal a Duna-mentéről ismét délebbre helyeződött át.

Háború vagy béke?

A háborúspárt Hunyadival az élén szívvel-lélekkel a háború folytatása mellett dolgozott s erre ösztönözte a királyt Cesarini Julián is. A legátus nagy európai vállalat megindítását szorgalmazta, tekintet nélkül arra, hogy ilyen nagyszabású kereszteshadjáratra az európai fejedelmeket megnyerni abban az időben alig volt lehetséges. Az a flotta, melyet IV. Eugén pápa, Jó Fülöp burgundi herceg és Velence szereltek fel, korántsem volt elegendő ily nagyszabású és szerteágazó hadművelethez, melynek célja a törökök teljes kiűzése lett volna Európa földjéről. Julián bíboros mégsem tágitott s az 1441. áprilisára összehívott országgyűlést ékesszólása erejével készült a háború szükségességéről meggyőzni. Voltak azonban, akik nem támogatták a bíboros és Hunyadi tervét. Brankovics György nehezen visszaszerzett országa birtokában nyíltan ellenszegült a háború gondolatának s még a kereszteshadjárat hírére seregével Nándorfehérvár felé közeledő Castriota György albán fejedelmet — a hős Skander-béget — sem engedte átvonulni országán. Vlád oláh vajda küldött ugyan a magyar végekre kisebb csapatokat, de ő sem titkolta ellenszenvét a háborúval szemben. Mindketten a béke fenntartását kívánták, mert az esetleges vereség elsősorban az ő tartományaikat sújtotta volna. Ellenezték a háborút Ulászló lengyel alattvalói is, kiket kevésbé érdekelt Magyarország déli tartományainak és a balkáni kereszténységnek sorsa.

Az országgyűlésre egybegyűlt rendek mindenekelőtt azoknak a sebeknek a gyógyításához fogtak, amelyek az ország testén a négyéves belháború, ahogy akkor mondták: „a zavarok ideje“ alatt támadtak. A királyi hatalmat és tekintélyt Zsigmond-kori állapotába kívánták visszaállítani, mert a zavaros évek alatt a „császár“ hosszú uralkodása már-már valami aranykor gyanánt kezdett feltűnni, melyet visszakívántak és

szerettek volna visszahozni. Az 1444. évi törvény a király feladatává teszi a királyi hatalom helyreállítását és a korona jövedelmek visszaszerzését. Az igazságszolgáltatás és közigazgatás rendjének és tekintélyének érdekében minden alattvaló számára megadták a királyhoz való fellebbezés jogát minden báni, vajdai, főispáni ítélettel szemben, a királynak viszont az összes méltóságviselő lemondatása által igyekeztek biztosítani korlátlan tisztviselő-kinevezési jogát. A közbiztonság, személyes vagyónbiztonság állapotát jellemzik a rendelkezések, melyek a méltóságviselőket, főispánokat tilalmazzák mások birtokainak foglalásától és mindennemű kártételtől. A belső békét és rendet érintő határozatok után a háború kérdésének megbeszélésére tértek át s Ulászló király ekkor Cesarini Julián biztatására végzetes lépésre szánta magát. Alattvalói és hűbéresei egy részének tiltakozása ellenére esküvel fogadta meg, hogy még ugyanazon év nyarán újabb hadat vezet a török ellen. Elhatározásáról az összes keresztény fejedelmeket értesítette és valamennyiük támogatását és csatlakozását kérte. Mielőtt azonban a hadjárat megindulhatott volna, tisztázni kellett III. Frigyeshez való viszonyát. Be kellett fejeznie az előző évben kötött fegyverszünet alkalmával a török háború lezajlása utáni időre halasztott béketárgyalásokat. A drámai lefolyású tanácskozásokat Budán tartották s míg a két fél megbízottai álltak egymással szemben, eredményre nem vezettek. Csak Ulászló finomsága és engedékenysége hozta meg az eredményt. A király elfogadta Frigyes feltételeit, nem gyengeségből, hanem — hangsúlyozta — azért, hogy a római királynak kedvében járjon. Az „unió“-t május 21-én írták alá, 1460 május 21-ig fegyverszünetet állapítva meg Ulászló király és V. László király s a kettejüket uruknak elismerő országrészek között.

A szegedi béke és megszegése

Ezekután semmi akadálya sem volt a háború megindításának. Előkészítették a hadjárat és a pápai-velencés-burgundi flottával való együttműködés tervét. A készülődés hírére II. Murád szultán június végén felajánlotta Brankovics György szerb despotának, hogy a béke fejében visszaadja Szendrőt, Galambócot, Szerbiának többi török kézen levő várait, Brankovicsnak 1439 óta fogságában levő és parancsára megvakított két fiát s ezeken kívül 100.000 forintot is fizet neki. Brankovics ezt a reánézve igen kedvező békeajánlatot Hunyadi közvetítésével azonnal Ulászló elé terjesztette s a király, nyilván a külföldi segítség bizonytalan volta miatt, miről Castriotának is panaszkodott, megindította a béketárgyalásokat. Hunyadi tanácsára mégis fegyvereseivel vonult Szegedre, hogy a tárgyalások meghiúsulta esetén azonnal hadbaszállhasson. A pápai legátus a király esküjére hivatkozva, tiltakozott a békekötés ellen, de miután a szultán az eddigieken felül még huszonötezer fegyveres vitézt is felajánlott Ulászlónak, a békét július hónap köze-

pén megkötötték. A szerződés tíz esztendőre szólt s a feltételek értelmében Murád nyolc nap alatt lett volna köteles a várakat kiüríteni és átadni. A rövid határidő arra mutat, hogy a magyarok nem igen bíztak a túlságosan kedvező ajánlat őszinteségében.

Alig történt meg a megállapodás, mikor Francesco Foscari dogé levélben értesítette Julián bíborost, hogy a 21 hajóból álló keresztény flotta befutott a Helleszponoszba. A béke megkötése előtt vagy után érkezett-e meg a levél Szegedre? nem tudjuk. Ez volt-e az egyetlen indítók, mely Ulászlót újabb és szörnyen végzetes elhatározásra készítette, vagy egyszerűen a háborúspárt kerekedett felül udvarában? bizonytalan. Tény, hogy a király augusztus 4-én újra esküt tett a háború megindítására s az erről kiállított oklevélben a törökkel kötött szerződést arra tett esküjével együtt, érvénytelenítette. Okul azt hozták fel, hogy a török nem teljesítette a vállalt feltételeket, nem ürítette ki nyolc nap alatt az összes várakat, sőt csapatai sem szüntek meg bebecsapni, rabolni a magyar végeken. Ily előzmények, hosszas ingadozás után indult el Magyarország ifjú királya hiányos felszerelésű és aránylag csekélyszámú seregével az 14. évi végzetes őszi hadjáratra. Mennyire bizonytalan, sőt reménytelen volt a helyzet, Hunyadi Jánosnak Tamás István bosnyák királlyal 14 júniusában kötött barátsági szerződése bizonyítja, melyben ígéretet vett tőle, hogy az esetben, ha saját hazájából valamiféle ok miatt távozni kényszerülne, a bosnyák király be fogja fogadni és megvédelmezi. Nyilván tartott tőle, hogy szerencsétlen kimenetelű háború esetén idehaza a hangulat a háborúspárt elismert vezére ellen fordulhat.

Várna

Ulászló szeptemberben indult meg Szegedről. Brankovics tartományát elkerülve, Orsovánál kelt át a Dunán kevés és csupán kisebbkaliberű ágyúkkal, mert a nagyobbak szállítása ezen az úton leküzdhetetlen nehézségekkel járt volna. Viddintől a Duna völgyén, a folyó jobbpartján nyomult előre s október 16-án ért Nikápolyhoz. A vár gyenge őrsége meg sem kísérelte az ellenállást. Itt csatlakozott a sereghez az oláh vajda négyezer embere, mellyel együtt a királyi sereg létszáma mindössze húszezer főre, a tavalyi sereg létszámának felére rúgott. Nikápoly elfoglalása után akadály nélkül vonultak a tengerig, hol Várna és néhány kisebb vár önként meghódolt Ulászlónak.

Murád szultán ázsiai seregével úgyszólván a keresztény flotta szemeláttára kelt át a tengersizoron, Drinápolynál egyesült az európai sereggel s mintegy százezer főből álló haddal került az ötödresznyi magyar sereg hátába. A hazai földtől, minden utánpótlástól s még a menekülés lehetőségétől is elvágott sereg katasztrófális helyzetében Julián bíboros azt ajánlotta, hogy szekérvárba zárkózva, várják be a keresztény hajóhad megérkezését. A flottától várta, hogy a magyarokat

nehéz helyzetükből kiszabadítsa. De Hunyadi nem bízott a flotta hamaros megérkezésében. Szégyenletesnek és céltalan-
nak is ítélte a veszteglést, a török túlerő támadásának bevárá-
sát. Az egyedüli mentséget a gyors és meglepő rajtaütésben
látta. Ulászló az ő tanácsára hallgatott, megütközött a törökkel.
A magyar sereg a nehéz küzdelemben hőiesen állta meg helyét.
Lassan felülkerekedett s végül már csak a szultánt védő jani-
csárok álltak ellent megerősített állásukban. Ekkor történt
Ulászló király hősie, de meggondolatlan és elhamarkodott
támadása a janicsárok ellen. Hunyadi kérése ellenére ötszáz
magyar és lengyel lovasával betört ezeknek cölöpkerítéssel
körülvett állásába. A meggondolatlan támadás eldöntötte a
csata sorsát. Ulászló és Julián a hősi küzdelemben elestek, a
magyar sereg úgyszólván teljesen megsemmisült, Hunyadi
Oláhország felé menekült.

I. Ulászló egy kilátástalan háború tragikus végküzdelmé-
ben szenvedett halálával lakolt ifjú meggondolatlanságban el-
követett kétszeres esküszegéséért. A középkor királyideálján
és lovageszményén, melyet egyébként ez a rokonszenves fiatal
király nem egyszer megközelített, az esküszegés súlyos csorbát
ejtett. Hiszen a királyi hatalomnak a lovagkorban szinte egyet-
len korlátja az eskü volt s így annak szinte megmérhetetlen
nagy jelentőséget tulajdonítottak. A XV. században azonban
már elhanyaglott a lovagi szellem és annak szigorú erkölcsi fel-
fogása s az egymásnak ellentmondó két királyi esküben már
a renaissance gondolkodása jelentkezett, az államérdeknek az
erkölcsi korlátokat is áttörő kíméletlen öncélúsága. Ulászló
tragikuma éppen abban van, hogy idegen befolyásra ő, a lova-
glás, a vallásos, a keresztesháború eszméjéért lelkesedni és
áldozni is tudó lovagfejedelem esett az új idők hibájába. Kor-
társai ezért látták ifjonti halálában Isten ítéletét. Bár életében
szerették és tisztelték, halálát mégis igazságosnak tartották.

Az országrendek átmeneti kormánya

A várnai katasztrófa súlyos elhatározások elé állította a
királyát vesztett — mint akkor mondták: elárvult — orszá-
got. A török támadás veszélye, a trónkérdés, a fej nélkül
maradt állam kormányzásának terhe egyszerre zúdult a ren-
dekre. A csatavesztés hírére a menekülők már decemberben
meghozták, de a király, a bíboros, Hunyadi s a többi főurak,
főpapok sorsa felől még semmi megbízható hír nem érkezett.
Elsőnek Hunyadiról derült ki, hogy menekülése közben a hűte-
len Vlád vajda fogságába esett. Hédervári Lőrinc nádornak
csak háborús fenyegetéssel sikerült szabadonbocsátását kierő-
szakolnia. A megriadt oláh, ki előbb tán az országa határát
fenyegető szultánt akarta Hunyadi kiszolgáltatásával meg-
békéltetni és lekötelezni, a nádor erélyes fellépésére ajándé-
kokkal halmozta el s a határig kísérté előkelő foglyát. A király-
ról azonban még mindig nem jött hír, s így a rendeknek ismét

maguknak kellett kezükbe venniük a kormányzóhatalmat. Az országnagyok már február elején Székesfehérvárra gyűltek össze s az itt folyt megbeszélések értelmében április végére hívták össze az országgyűlést.

A rákosi országgyűlésen a rendek „unió“-t kötöttek és összetartást fogadtak egymásnak, az egyesülésben, vagyis a nemzeti közösségben látván azt az erőt, mely a királyi hatalmat pótolhatja. Ennek az uniónak törvénybefoglalása az országos rendek 1445. évi törvénye. A rendek nem gondoltak hosszabb interregnumra, erre nem is rendezkedtek be s alig másfél hónapban állapították meg azt a határidőt, amikor majd az eltűnt Ulászló király haza nem térte esetén László herceget elismerik királyuknak. Az elismerésnek azonban feltételt szabtak. Ha a római király a gyermeket a szent koronával egyetemben nem adná ki, az esetben — kimondották — minden kötelezettség alól felmentve éreznék magukat Lászlóval szemben és akkor új királyt választanak. Korántsem gondoltak arra, amitől Aeneas Sylvius óvta őket, hogy köztársasági államformára térjenek át. Legfeljebb arra gondolhattak, hogy Utószülött László haza nem térte esetén nemzeti királyt választanak maguknak. Az országgyűlés további intézkedései világosan bizonyítják, hogy a rendek pusztán arra törekedtek, hogy V. László koronázásáig, melyet feltétlenül megismétlendőnek tartottak, vagy pedig más király választásáig az országot rendben tartsák és a jövődő királynak rendezett országot, teli kincstárat adjanak át.

Az ideiglenes kormányzat átmeneti jellegére való tekintettel nem is gondoskodtak az államfőt helyettesítő kormány-szervről. Mindössze hét főkapitányt választottak: Hunyadi, Újlakit, Rozgonyi Györgyöt, Guti Ország Mihályt a nemzeti pártból, Szentmiklósi Pongrácot, Giskra Jánost, Bebek Imrét az udvari pártból, de ezek funkciója csak az országgyűlés aktuális határozatainak végrehajtására s főkép a hatalmaskodók megfékezésére és új váraiknak lerombolására szorítkozott. A nekik kijelölt kerületekben nem volt teljhatalmuk, minden ügyben kerületük nemeseivel és polgáraival tartott részországgyűlések határozatai alapján és értelmében kellett eljárniuk. A kormányhatalom a főpapok és bárók, vagyis a szűkebb királyi tanács kezében maradt s ennek képviselőjeképen az öt legelőkelőbb főméltóság-viselő — Szécsi prímás, Hédervári nádor, Rozgonyi országbíró, Újlaki és Hunyadi vajdák — vitték a kormányt. Az országgyűlés főgondja egyébként a belső béke, a személy-, vagyon- és jogbiztonság helyreállítása volt. Ismét szigorú rendelkezéseket hoztak a vétkesek ellen s a király személyes bíróságát, melyhez az 1444. évi törvény értelmében minden alattvaló fellebbezhetett, egy rendi bírói bizottsággal helyettesítették. Egyébként az összes bírói ítélethozatalokat elhalasztották augusztus 1-ig, amikor a királykérdés

megoldását remélték s e halasztás jogától csak a hatalmaskodókat és a zsoldikkasztókat fosztották meg. A királynak tartották fenn a döntést Erzsébet és Ulászló adományainak érvényéről, valamint a pénzverés jogát és az összes korona jövedelmeket is, csupán a bárók és kapitányok saláriumának és a honvédelemre szükséges összegeknek kifizetését engedélyezve. Török támadás esetére általános, személyenkinti felkelésre kötelezték a nemeseket és polgárokat, a nagybirtokosokat pedig bandériumaik buzgóbb és sietősebb kiállítására. A főkegyúri jogot illetőleg, aminek gyakorlását a rendek vették kezükbe, elrendelték, hogy az egyházi javadalmakat arra méltó, alkalmas magyarok kapják, az apátságok élére pedig csakis az érdekelt szerzetesrend tagjai állíttassanak. A jobbágyok számára biztosították a szabad költözést, a jogbizonytalanság miatt sokat szenvedett kereskedelem javára megszüntették az Albert halála óta felállított vámokat és biztosították a kül- és belföldi kereskedők szabad mozgását és kereskedését, csupán a megszokott, jogos vámok és a harmincad fizetésére kötelezve őket.

Az 1445. évi áprilisi országgyűlés így gondoskodván a belső béke és „testvéri szeretet“ helyreállításáról az országlakosok között, a kormányférfiak a külföldi udvarokat, elsősorban a szentszéket értesítették, hogy a várnai katasztrófa még nem jelenti az egész ország pusztulását. De egyben segítséget is kétek. Hunyadi János a szentszék előtt Vitéz János tollával ígéri, hogy a török elleni harcot folytatja, s kész abban még életét is feláldozni. A válaszokból csak VII. Károly francia királyé maradt fenn, ki örömét fejezi ki, hogy a magyarok nem csüggednek, segítséget azonban csak azutánra ígér, ha befejezte harcát angol ellenségével. IV. Eugén pápa már komolyabban siet Magyarország segítségére, — hiszen az ő politikájának döntő része volt az előző évi végzetes hadjárat létrehozásában is. A Konstantinápoly körül horgonyzó pápai-velencei-burgundi flottát a Dunán Magyarország támogatására küldi. A közös akció Hunyadi, az oláh vajda és a hajóhad között 1445 őszén létre is jött, de Nikápoly sikertelen ostromán kívül más eredményt nem ért el. A kudarc láttára Vlád Drakul oláh vajda ismét átpártolt a törökhöz.

Tárgyalások a trón betöltéséről

Május 30-a régen elmúlt, a lengyel anyakirályné üzenete fia életbenmaradásáról nem talált hitelre s a rendek teljesíteni akarták Utószülött Lászlóval szemben vállalt kötelezettségüket. Követség ment tehát ősszel Bécsbe, hogy III. Frigyesről kieszaközölje a gyermekkirály és a szent korona átadását. A követség tagjai Szécsi Dénes prímás, Garai László macsói bán; később Frigyes külön meghívására csatlakozott hozzájuk Újlaki Miklós is Marczali Imre és Mátyás veszprémi püspök társaságában. De megegyezés nem jött létre. Az ellentétek, különösen László öröklési joga körül, igen nagyok voltak s a német-

római király tudós titkára, Aeneas Sylvius Piccolomini, ki e tárgyalásokon Schlick Gáspár birodalmi főkancellárral Frigyet képviselte és ezúttal először szólt bele cselekvőleg a magyar politikába, hiába próbálta a magyarokat engedékenységre bírni. Kérte őket, ne szálljanak szembe V. László öröklési jogával, amit minden keresztény fejedelem — az akkori civilizált világ egész közvéleménye — elismer, mert László visszautasítása Magyarországot végpusztulásba sodorná, míg az ő uralomra lépte véget vetne minden bajnak, visszaadná az ország hön óhajtott békéjét és régi nagyságát, aminek ma már romjai is alig vannak meg. Ne gondoljanak a magyarok nemzeti király választására, mert nem tudnának megyezni, ki legyen az, különben is ennek nem lenne meg a tekintélye ahhoz, hogy a mellék-tartományokkal: Szerbiával, Boszniával, Oláhországgal Magyarország főhatóságát elismertesse. E véleményét bizonyára szívesen változtatta meg később, mikor — mint II. Pius pápa — a török elleni kereszteshad fővezérévé a magyar nemzet kebeléből választott királyt, Hunyadi Mátyást szemelte ki s mikor ennek jogát a magyar koronához III. Frigyesel szemben Szent Péter trónjáról mindig védelmezte.

A rendek követei dolgukvégezetlenül az év végén tértek vissza Magyarországra. Beszámolójuk meghallgatására az országgyűlés 1⁴⁶ február végén jött össze. Hédervári Lőrinc nádor királyválasztást javasolt. Jelöltje Jó Fülöp burgundi herceg fia, a későbbi Merész Károly volt. Elhíresztelte, hogy a fiatal burgundi herceget apja hajón küldi fel a Dunán Magyarországra, s ezért járt itt 1⁴⁵ nyarán a konstantinápolyi burgundi flotta küldötte is, aki a valóságban a török háború megbeszélésére jött Budára. Hitelre azonban e fantasztikus híresztelés nem talált. László pártja nagynak és erősnek bizonyult. Más jelöltjük Hunyadiéknak sem volt. Elhatározta tehát az országgyűlés, hogy folytatják Frigyesel az alkudozásokat. Mikor pedig az újabb bécsi tárgyalás sem vezetett eredményre, a rendek 1⁴⁶ június elején ismét országgyűlésre jöttek össze, hogy az ideiglenes államforma kérdésében döntsenek.

Kormányzóválasztás

A Rákosmezőre nagy tömegben összegyűlt nemesség kemény végzéseket hozott a jogtalan foglalások, birtokok, várak, városok visszaadásáról, a zavarok idején épített várak lerontásáról. Feloszlatták az összes „ligákat,” magánhatalmi szövetségeket, melyeket az országlakosok egymásközött kötöttek és elrendelték, miként már Ulászló idejében megtörtént, hogy az összes méltóságviselők bocsássák tisztségüket az országgyűlés rendelkezésére, hogy azokat választás útján újra betölthessék. Ezután került sor a főkérdésre: kire ruházzák az uralkodói hatalmat, míg a királykérdés az ország egyhangú akaratával közmegelegedésre megoldható lesz? A főurak és főpapok tanácsa kormányzó választását tartotta szükségesnek

s a tanács javaslatára az országgyűlés el is határozta, hogy „kormányzót fognak választani és kirendelni.“ A kormányzó hatáskörét a királyéval egyenlőnek állapították meg s a hadakozás terhét éppoly mértékben hártották rá, mint a királyra, csupán a rendi befolyást igyekeztek határozottabban biztosítani a kormányzat és bíraskodás terén s a birtokadományozási jog tekintetében szabtak korlátokat a kormányzó akarata elé. A királynak azt a jogát, hogy tetszése szerint választott tanácsosokat vehessen maga mellé, a kormányzónak is biztosították, de kikötötték, hogy az országgyűlés által választott tanácsosok véleményét is kikérje, két főpapot, négy főurat és hat köznemeset szemelve ki erre a tisztre. De mindjárt élet is vették a határozatnak; felhatalmazták a kormányzót, hogy a tanácsosok távollétében bármely ügyben önakarata szerint intézkedhessék és csupán törvénykezési ügyekben adtak jogot az ország rendes bírának, hogy a kormányzónak a szokásjoggal ellenkező ítéleteit helyreigazítsák. A királyi adományozási jogot akként korlátozták, hogy a kormányzó csak 32 jobbágyteleknyi koronabirtokot adományozhasson azoknak, akik a szentkoronát híven szolgálják, de egy személynek csak egy ízben s ezt is a jövőendő király megerősítésétől feltételezetten. A királyi főkegyúri jog gyakorlását is korlátozták azzal a rendelkezéssel, hogy a kormányzó csupán a tanácsosok tudtával adományozhasson érseki, püspöki és nagyobb apáti javadalmakat. A királyi jövedelmekből a kormányzó és tanácsosai saláriumot kaptak, de ennek nagyságát a királyi jövedelmeket ismerő főpapok és zászlósurak szabták meg. A kormányzó felhatalmazást kapott, hogy a hadügyi kiadások után fennmaradó összegből az elzalogosított korona javakat kiváltsa, ezeket a szentkoronához visszacsatolja s a király számára megtartsa. Felhatalmazták továbbá, hogy minden királyi és királynéi várban, városban, birtokon meg jelenhessék és ott szabadon tartózkodhassék. Határozat után a főurak és nemesek erős esküt tettek, hogy „az szerzést, ez registromba kit az ország szerzésére megirattanak vala, azt erősen és tökéletességgel mind megtartják, semmit ellene nem tesznek, sem tétetnek“

Az országgyűlés határozatait egybefoglaló törvényt pünkösd hétfőjén hirdették ki és foglalták írásba. Ugyanakkor történt döntés a személyi kérdésben. Az országgyűlésen mind V. László hívei, mind pedig Ulászló egykori pártjának tagjai résztvettek, de a László-párt jóformán szóhoz sem jutott. A főurak és főpapok tanácsában hatalmas többsége volt az Ulászló-pártnak, melynek élén ekkor már általánosan elismert vezérként Hunyadi János erdélyi vajda, az 1445-ben választott főkapitányok egyike állt. Ő volt a párt kormányzójelöltje is. Rozgonyi György országbíró, Pálóczi László ajtónállómester s maga Hédervári Lőrinc nádor, a főpapok közül Rozgonyi Simon egri püspök s a szentszék által Hunyadi kérésére nem-

régen váradi püspökké kinevezett Vitéz János minden befolyásuk latbavetésével munkálkodtak megválasztásán. A pártjukhoz tartozó többi főurakkal együtt sorra járták a Rákosmezőn táborozó köznemeseket és városi követeket, akiket erre az országgyűlésre szintén meghívtak, s mivel Hunyadi a keleti részeken és általában az egész köznemesség körében népszerű volt, agitációjuk teljes sikerrel járt. Miután az urak eltávoztak a gyűlésről, hogy a nemesség szabadon nyilváníthassa akarátát, az „ország,” vagyis a köznemesség kormányzóvá kiáltotta ki Hunyadi Jánost. Megválasztását a főrendek határozták el s a köznemesség az ő jelölésük alapján választotta meg. Korántsem állhat meg tehát az a feltevés, mintha Hunyadit a köznemesség a főpapok és főurak akarata ellenére emelte volna a kormányzói székbe. Mindössze a főurak egy kisebb csoportja, a számban megfogyatkozott Cillei-Garai-párt vezérei fogadták bizalmatlanul a döntést, de ellenvéleményük nyilvánításától még ezek is tartózkodtak, noha a távollevő Cillei Ulrik és Giskra János — az idegenek — kivételével valamenynyien résztvettek az országgyűlésen. A kormányzóválasztás után a zászlósúri méltóságok betöltésére került a sor. Hédervári nádor, Perényi János tárnokmester, Thallóczi Frank szlavón bán továbbra is hivatalukban maradtak. Rozgonyi György mint pozsonyi főispán vette át a nyugati részek védelmét és kormányzatát, helyébe országbíróvá Pálóczi Lászlót, macsói bánná Garai Lászlót, horvát bánná Székely Jánost — Hunyadi sógorát — s a délvidéki főkapitányság területén továbbra is vezérszerepet betöltő Újlaki Miklós mellé erdélyi vajdává a László-párti Bebek Imrét választották. A Szörényi bántság élére Hunyadi helyébe egyik hunyadmegyei híve és rokona, Csornai Mihály, Temesbe főispánnak Rozgonyi Rajnáid került. A kisebb tisztségek viselői az uralkodópárthoz tartozó Pálócziak, Czudarok, Marczaliak közül kerültek ki.

Hunyadi János ifjúsága

Hunyadi János tüneményes pályafutásának láttára méltán vetődik fel a kérdés, ki volt, honnét jött ez a hirtelen magasbaszökő vitéz? Miképen tett szert rövid idő alatt oly vagyona, hatalomra, tekintélyre és népszerűsége, mely őt a „királyi udvar vitézeinek” középsorsú nemesi rendjéből alig egy évtized alatt az állami és társadalmi élet legmagasabb polcára emelte? A történeti adatok eléggé szűkszavúak. 1374 táján történt, hogy az Olt-folyó mellékén lakó s jórészen szláv nevet viselő kenézek Nagy Lajos királynál panaszt tettek Lajk havas-elvi vajda ellen a törökkel való cimborálása miatt. E szláv eredetű kenézek közt szerepel Vajk fia Radoszló is, akit talán szabad azonosítanunk azzal a Radoszlóval, aki testvérének, Szerbének, három fiával — „Oláh” Vajkkal, Magossal és az ifjabb Radoszlóval — a XV. század elején magyar földre költözött és 1409-ben Zsigmond királytól e rokonaival együtt a

hunyardvári uradalmat kapta adományul. A főadományos Hunyadi Vajk volt, „a király udvari vitéze“. Testvérei és nagybátyja csak társbirtokosokként szerepelnek, de az adománylevél rajtuk kívül névszerint is megemlíti Vajk két-hároméves fiát. Ez a fiú volt Hunyadi János s az egykorúak későbbi gyors emelkedése titkát kutatva, tudni vélték és híresztelték, hogy az ifjú Zsigmond királynak egy hunyadmegyei nemesleánytól született fia lett volna s hogy anyja a gyermek születése után ment volna nőül Vajk vitézhez. Zsigmond király és a szép Morsinai Erzsébet szerelmi kalandjának, Hunyadi János ilyen szarmazásának hagyománya Erdélyben, a Morsinai-rokonság ajkán száz év múltán is élt, a nép szájáról vette és jegyezte fel azt Heltai Gáspár Krónikájába. Ezt a hagyományt ábrázolja — némelyek szerint — a vajdahunyadi vár egyik korunkig fennmaradt freskósorozata. De élt e hagyomány a Hunyadi-családban is. Liszti János veszprémi püspök — a kormányzó nőtestvérének egyik ivadéka — 1570 táján Bonfini művének ezt a hagyományt cáfoló megjegyzéséhez odairta: „ez Mátyás király igazi szarmazásrendje, nem pedig a rómaiaktól hamisan levezetett; maga Mátyás ezt sohasem szégyelte bevallani/* Utat talált ez a hagyomány szerb földre is, de módosult. „Magyar János szebenvári vajda“ a rác hősi énekekben Lazarevics István szerb deszpotának egy ismeretlen magyar leánytól született fiaként szerepel. Az a körülmény, hogy az adománylevélben Zsigmond kancelláriája a kis Jánost apja mellett külön is megemlíti, Zsigmond királynak Mátyás elbeszéléséből ismert megjegyzése, hogy Hunyadi János ambíciója nem ismer határt s egészen a császári koronáig terjed, valamint Albert királynak és Ulászlónak a koronauradalmakból Hunyadi részére tett feltűnően nagy adományai támogatni látszanak e hagyomány hitelét. Egykorú történeti adat azonban nem szól mellette. Legfeljebb Bonfini cáfolata tekinthető ilyennek, aki e szarmaztatást talán csak azért cáfolta, hogy a maga humanista genealógiájának hitelét erősítse, mely szerint Hunyadi János apai ágon a hírneves római Corvinusok nemzetségéből, anyai részről pedig a görög császároktól szarmazott volna.

Akármit volt is, Hunyadi János korán elkerült Vajk családjának köréből. Gyermekek- és ifjúkorát az egykorú nemesifjak szokása szerint apródként, majd familiáris vitézként főúri udvarokban, színmagyar környezetben töltötte. Első patrónusa Csáki György székelyispán — Miklós vajda testvéröccse — volt. Ennek udvarában apródkodott. Itt szövődött bizalmas barátsága Csáki Ferencsel, a későbbi Csanádi főispánnal, Mátyás király keresztapjával. Itt nyerte első katonai kiképzését a főúr egyik familiáris hadnagyától, a később nagy birtokadományokkal jutalmazott nádasdi Ungor Péter hunyadmegyei birtokostól. A huszas években Lazarevics István szerb

Hunyadi János birtokai 1446-ban.

— Gergely Endre számításai alapján. —

Uradalom	Várak	Várak	Városok	Falvak	Hozzávetőleges terület kat. holdban
		száma			
Hunyadmegye:					
Hunyad	Hunyad Déva Hacak Váralja	4	6	139	240.000 k. h.
Déva					
Hacak					
Váralja					
Temes-Arad:					
Temesvár	Temesvár	1	2	14	580.000 k. h.
Borzlyuk	Borzlyuk	1	1	31	
Bozsor	—	—	1	?	
Ikus	—	—	1	12	
Monostor	—	—	1	?	
Suggya	—	—	—	15	
Zsupán	—	—	—	5	
Turd	—	—	—	15	
Komját	—	—	1	1+?	
Solymos	Solymos	1	1	98	
Világosvár	Világos	1	4	184	380.000 k. h.
Erdély:					
Torda	—	—	—	9	30.000 k. h.
Léta	Létavár	1	—	15	50.000 k. h.
Bolkácsi	—	—	1	13	35.000 k. h.
Teke	—	—	1	7	30.000 k. h.
Sajó	—	—	—	15	50.000 k. h.
Görgény	Görgény	1	1	26	145.000 k. h.
Beszterce	Hunyadi-vár	1	1	25	650.000 k. h.
Tiszavidék:					
Munkács	Munkács	1	4	33	150.000 k. h.
Szatmár- Nagybánya	Asszonypataka	1	4	24	145.000 k. h.
Debrecen- Tokaj	Tokaj	1	5	69	490.000 k. h.
Mezőtúr	—	—	2	—	75.000 k. h.
Hódmező- vásárhely	—	—	—	6	47
Szentandrás	—	—	—	1	13
Csongrád	—	—	—	—	1
Szabadka	—	—	4	3	235.000 k. h.
Drávántúl:					
	Kölpény Sz.-Dömötör Szalánkemény Zimony	4	3	1+?	10.000 k. h.
Dunántúl:					
Fejérvő	Fejérvő	1	—	13+?	35.000 k. h.
Rácsa	—	—	1	?	10.000 k. h.
Németújvár	Újvár	1	1	25	65.000 k. h.
Trencsén:					
	Trencsén Beszterce Illava Sztecsény Zsolna Szuesa Oroszlánkő Óvár	8	4	76	180.000 k. h.
Összesen		28	57	930+?	4.130.000 k. h.

despota szolgálatában harcolt a török ellen, a nép ajkán sokáig élő hírt és nevet szerezve magának, a rác guzlicások „Magyar Jánosának“ vagy „Szebeni Jánosának.“ Kortársai közül némelyek tudni vélték, hogy itt vetette meg későbbi gazdagságának alapját az egyik bolgáriai várban, vagy kolostorban talált nagy kincslelet birtokbavételével. A despota halála után Újlaki Miklós édesapját szolgálta „hat lóval,“ vagyis hat páncélos vitézzel. Innét került Monoszlai Csupor Demeter, a későbbi zágrábi püspök udvarába, már „tizenkét lóval“ s ha hinni lehet a Cillei-krónikának, ezidőtájt rövid ideig Cillei Hermann bánt is szolgálta. 1431-ben már Zsigmond király udvari vitéze s nagyobb lovascsapat élén kísérte urát Lombardiába. A következő két esztendőt zsoldoskapitányként Visconti Fülöp milánói herceg környezetében töltötte, majd ismét Zsigmond mellett találjuk, kit talán Rómába is, de 1434-ben Bázalbe mindenesetre elkísért. Hazatérte után, mintegy 27—28 éves korában vette nőül horogszegi Szilágyi László főispán Erzsébet leányát, kitől 1436 táján született László, majd 1400 táján Mátyás fia. 1437-ben Hunyadi már ötven lándzsás vitézével kísérte Csehországba Zsigmondot s ugyanez esztendőben nagyobb sereg élén vitt döntő szerepet Szendrő várának bevételénél.

Hunyadi birtokai

Albert király trónralépte után pályája gyors lendületnek indult. 1439-ben Szörényi bán, 1441-ben erdélyi vajda és temesi főispán lett s ezidőben I. Ulászlónak már legbizalmasabb tanácsadója, a török hadjáratok állandó fővezére s egyszerűsmind az ország leggazdagabb nagybirtokosa volt. Huszonnyolc vár, ötvenhét város, több mint ezer falu volt birtokában, uradalmainak határa mai mértékre átszámítva kb. 4,200.000 kát. holdra rúgott. A trencsényi váruradalmakról, Újvárról és a szlavóniai birtokokról nem is szólva, Hunyadi uradalmi — Beszterce, Sajó, Teke, Görgény, Bolkács, Léta, Világosvár, Déva, Hunyad, Hacak, Ikus, Túr, Komját, Suggya, Monostor, Bozsor, Zsupán, Borzlyuk, Temesvár, Papi, Hold vásárhely, Szabadka, Halas, Csongrád, Mezőtúr, Debrecen, Tokaj, Munkács, Bereg, Szatmár-Németi, Nagybánya — gyűrűként öveztek az egész tiszántúli országrészt. S a Hunyadi-hatalmat gyarapította ez övezeten belül a kormányzó legbizalmasabb híveinek, Vitéz János váradi püspöknek és káptalanának, a Csákiaknak, Perényi János tárnokmester rokonságának, más híveinek és töméntelen számú familiárisaiknak nagykiterjedésű birtoka. E rengeteg tiszántúli birtokkomplexum északi és nyugati határán pedig, a Tisza jobbpartján és a Duna-Tisza-közén széles övezetben terültek el a Hunyadi politikai környezetéhez tartozó Pálócziak, Rozgonyiak, köztük a harcias egri püspök, a Héderváriak, Marótiak, Újlakiak uradalmi. A Dunától s a zólyom-gömöri hegyvidéktől keletre eső országrész teljes egészében az egykori hunyadvári nemest uralta.

Hunyadi birtoka messze meghaladta minden más nagybirtokos, még a Marótiak és Garaiak vagyónát is. Benne kulminált e korszak nagyarányú s már fejedelmi méretű akvizícióinak, birtokszerzéseinek rendszere. Az a folyamat, melynek során a királyi vagyon széttöredezett, megfogyatkozott és a magánhatalmak kezén a királyi vagyont meghaladó birtokkomplexumok halmozódtak fel, a Hunyadi-uradalom kialakulásával jutott befejezéséhez. Míg eddig csak egy-egy birtokos csoport, egy-egy liga mérkőzhetett vagyónilag az ország koronás urával, Hunyadi János már egymagában volt az akkori királyi uradalmakat többszörösen meghaladó földvagyón birtokosa, híveinek vagyona nemcsak túlszárnyalta a fejedelmét, hanem a nemzeti vagyon nagyobbik felének lett birtokosává. Hunyadi politikája

Volt azonban egy körülmény, ami Hunyadi birtokszerzéseit megkülönböztette a többi nagybirtokosok szerzeményeitől, ami az ő szertelen vagyona birtoklásának erkölcsi alapot adott: Hunyadinak a nagybirtokos és elsősorban a maga kötelességeiről vallott felfogása. A királyi uradalmaknak magánkézre adása maga után vonta az országos terhek, főképp a honvédelmi terhek áthárítását. A XIV. század vége óta kialakult magánhatalmak azonban ezektől a terhektől, birtokaikkal járó kötelezettségeiktől következetesen menekülni igyekeztek. Köznemesek és nagybirtokos főurak egyaránt öncélnak tekintették a vagyonszerzést és annak megtartását, de a velejáró kötelességeket a legnagyobb veszedelem perceiben sem szívesen teljesítették s még sorsdöntő török támadások idején is teljesen a vagyónától, jövedelmeitől megfosztott királyra igyekeztek a védelmet áthárítani. Idegen fejedelmeket is azért hívtak a trónra, hogy ezek más országaikból szerzett erejükkel védelmezzék meg a hazát. Hunyadi evvel a szűkkeblű és kártékony felfogással szemben nemcsak hogy határozottan állást foglalt, de e kötelezettség teljesítését, minden jövedelmének a török elleni küzdelem szolgálatában való felhasználását erkölcsi kötelességének tartotta. Vagyona gyarapítására minden megengedett eszközt felhasznált, de amit megszerzett, nem saját céljaira, hanem közcélokra igyekezett gyümölcösöztetni.

Az országos politika irányításából Hunyadi 1439 óta minden vonatkozásban kivette részét, élete főfeladatának mégis a török hatalom visszaszorítását, az ország déli határának biztosítását tekintette s e katonapolitikai programjának legfőbb eszközét a magyar korona déli tartományainak visszaszerzésében, a katolikus hit uralmának oláh és szerb földön leendő biztosításában látta. A törökkel szemben Nikápoly óta folytatott defenzív politika útjáról letérve, a támadó hadjáratok és a balkáni expanzió nagylajosi gondolatának lett hordozójává. Gyors emelkedésében mindenesetre oroszlánrésze volt

e politikának s épp ez magyarázza meg, hogy híveinek tábora elsősorban a töröktől évtizedek óta igen sokat szenvedett keleti és déli részek nemességéből került ki. De része volt emelkedésében az udvari arisztokrácia — „az idegenek“ — és a magyar katonafőurak, másfelől a hatalmuk gyarapításában mértéktelenül kapzsi nagybirtokosok és a köznemesség közt kitört viszálynak is. Az Anjouk kihalta után kialakult birtokviszonyok következtében a nagybirtokoktól egyre inkább függésbe kerülő köznemesség, sőt a folyton rosszabb sorsba süllyedő jobbágyság is támaszát látta a törökverő hadvezérben, aki újonnan szerzett nagy vagyona birtokában magára vállalta a török elleni védekezés költségének legnagyobb részét s aki kemény fegyelmet tartott és sokat követelt ugyan katonáitól, de mindig emberségesen bánt híveivel és jobbágy népével. Emelkedésének főoka mégis az volt, hogy az idegen uralmat megelégedő főurak és nemesek benne látták a szentkoronaelméletben és a szabadkirályválasztó elvben kicsúcsosodó nemzetpolitikai irányzat vezérharcosát. Ez szerzett neki oly tekintélyt és népszerűséget, aminő előtte csak királyi vérnek jutott ez országban osztályrészül. Hunyadi János, mint a nemzeti szuverénitás történetileg kialakult s most gyakorlati megvalósuláshoz jutott elvének megtestesülése vette át magától a nemzettől hatalmát.

Cillei Ulrik megfőkezése

Hunyadi kormányzóságának első éveit az a hatalmas, körültekintő akció foglalta le, mellyel ő az ország déli határait biztosította a török támadás ellen, s melynek előkészítése és kiegészítése végett kísérletet tett a Frigyes kezére jutott nyugati területek visszaszerzésére s az ország leggazdagabb részébe magát befészkelte Giskra kivetésére is. Elsőnek a Cilleiek ellen fordult, még 1446 tavaszán, kik elfoglalván a vránai perjel több várát, betörték abba a védelmi övbe, mely Magyarországot a török felől biztosította. A Cilleiek megvívták Szentgyörgy és Pakrác várát, ez utóbbinak védelmében vesztette életét Thallóczi János perjel is, 1440-ben Nándorfejérvár diadalmas védője. Valószínű, hogy Cillei Ulrik, ki most már veje Brankovicsnak, itt szomszédságába akart kerülni apósának, kihez a Thallóczi-birtokokon keresztül vezetett az út. A Cilleiek, mikor Hunyadi támadása stájer váraikban fenyegette őket, alávetették magukat a magyar országgyűlés akaratának és a jogtalanul elfoglalt magyar várakat visszaadták azzal a feltétellel, hogy törvényes birtokaikban megmaradhatnak. Hunyadi így elérte a háború célját: a déli várakból kiűzte a veszedelmes ellenfelet és megakadályozta, hogy Ulrik apósával szomszédságba kerüljön.

Osztrák háború

Ősszel az elveszett nyugati területek visszaszerzésére indult. E részekben III. Frigyes — mint ezt Hunyadi IV. Eugénnek a háborút bejelentő levelében panaszolja — „zsarnok“ módjára viselkedett, a győri székesegyház mellé istállót és

megvetésre méltó boltokat építtetett. Az Ulászló és Frigyes közötti fegyverszünet már 1446 május 21-én lejárt volt s Hunyadi novemberben benyomult Stíriába, előzőleg azonban felkérte az osztrák és stájer rendeket, hogy a királyt ő ellene ne segítsék. Ez volt az első kísérlet a magyar és osztrák rendek együttműködésére, de visszautasításra talált. Hunyadi serege Stírián, Karintián keresztül nyomult előre, az útjába eső területeket — az akkori hadviselés szokása szerint — feldúlta, majd északnak kanyarodott, elfoglalta Bécsújhelyet, Frigyes megszokott tartózkodási helyét és onnét Bécs alá, egészen a Dunáig hatolt. Csak most indulhattak meg a fegyverszüneti tárgyalások, ugyanazon az alapon, melyet Frigyes még nem sokkal előbb, de mikor a magyarok még nem voltak ilyen veszedelmes közelségben, visszautasított. Kötelezettséget kellett vállalnia, hogy Győr várát február 2-ig visszaadja.

Hunyadi december végén vonult ki Ausztriából s újév után már Oláhországban volt, hogy Vlád elleni büntetőexpedíciójával befejezze a déli határvonal biztosítására tavasszal kezdett akcióját. Erdélyből tört Havaselvére. Vlád elmenekült, de a Hunyadi által kinevezett új vajda — Ulászló Dán — elfogatta és fiával együtt kivégeztette. Ez a hadjárat, mely a déli védelmi zónát s a szent korona tekintélyét oláh földön is biztosította, megakadályozta Hunyadit, hogy a Frigyesselel februárban újból megindított béketárgyaláson résztvegyen. Februárban fényes főpapi és főúri követség ment Bécsbe béketárgyalásra, de eredményt ez sem ért el. Csak mikor V. Miklós pápa (1407—1455) Carvajal János bíborost küldte ki a tervbevett kereszteshadjáratot akadályozó viszály elintézésére, csak akkor 1407 június 1-én sikerült, ha nem is végleges békét, de legalább kétéves fegyverszünetet elérni. Ezek szerint Frigyes Győrt átadja, de összes többi foglalásait, zálogjogon s egyébként bírt magyarországi várait és birtokait megtartja. Idegen kézen maradt tehát Sopron, Kőszeg, Rohonc, Szalónak, Borostyánkő, Dévény, Fraknó, Kismarton, Kabold, Szarvkő és Óvár minden tartozékaikkal és jövedelmükkel. Ennél többet a Carvajal bíboros elnökletével ősszel összeült osztrák-magyar „baráti diéta” sem tudott végezni, sem pedig a következő nyáron szintúgy Carvajal elnöklele alatt tárgyaló bizottság sem. Pedig Hunyadi külön hangsúlyozta Carvajal előtt, hogy csak a Frigyesselel való viszály tartja őt vissza a török háború megindításától.

A kormányzói jogkör és a nemesi jogok szabályozása

Míg e tárgyalások Frigyesselel folytak, 1447 márciusában országgyűlés ült össze, mely Hunyadi János kormányzói hatáskörét újból körülírja, több vonatkozásban bővíti, itt-ott szűkíti, s igyekszik a rendek, illetőleg köznemesség kormányzati befolyását is erősíteni. A kormányzó kezébe adták most már

kifejezetten az összes királyi jövedelmek felett való rendelkezés jogát, amire 146-ban még a főpapok és zászlósúruk is befolyással bírtak. A kormányzó jogosult bármikor összehívni az országgyűlést, ha erre valamelyik vármegye megkéri, holott ezt a királyi jogot eddig a prelátusok és bárók gyakorolták. Megszüntették az 145-ben felállított országos főkapitányságokat s így az egész végrehajtó hatalmat a kormányzó kezében összpontosították. Felhatalmazták Hunyadit, hogy általános vagy részleges nemesi felkelést hirdessen azok ellen, akik netán ellene lázadnának. Másrészt hatalmának ellensúlyozására elrendelték, hogy az országgyűlés tartamára ő is, a zászlósúruk is letegyék hivatalaikat. Ez azonban nem lemondást jelentett, hanem csak annyit, hogy az országgyűlésen mindez urak mint rendek, s ne mint kormányzó és főméltóságviselők vegyenek részt. Megszorították a kormányzónak és bánnak azt a jogát is, hogy általános nemesi felkelést hirdethessenek; ezem túl mindenekelőtt a kormányzó köteles a királyi jövedelmekből felszerelt seregekkel és a zászlósúruk, főpapok bandériumaival harcolni, mindaddig, míg annyi ellenség nem tör az országra, hogy ez a haderő nem tudná feltartóztatni. De még az általános hadbaszálláskor sem köteles a nemesség a határon túl szolgálni. A nemesek egyéb intézkedésekkel is erősítik a maguk jogállását s a nemesi vármegyéket, ahol a királyi hivatalnoknak, a főispánnak és helyettesének, az alispánnak hatáskörét a megyei „universitas“ javára szűkítik. Talán a legérdekesebb a nemesek egyéni jogai érdekében hozott artikulusok közül az, amely megtiltja az egyházi és világi nagybirtokosoknak, hogy külföldieket birtokaikon, váraikban alkalmazhassanak. A nemeseknek ugyanis e korban igen fontos anyagi és társadalmi érdeke fűződik ahhoz, hogy familiárisként nagybirtokosok szolgálatába állva, jó életlehetőséget, esetleg birtokadományt is szerezhessenek, s nyitva álljon előttük az út a politikai és hadi érvényesülés felé, amit önálló kismanesekként nem igen érthettek el. Az egész nemesség, tehát a főnemesség és papság javát is szolgálja a nemesek budai házait minden adó alól mentesítő rendelkezés; csak a házban lakó vendég volt adóra kötelezhető. Szintügy tizedet sem fizet a nemes, még ha nincsen is jobbágya. Kimondták, hogy a pénzveréshez az országgyűlés okos, tapasztalt és hű embereket válasszon, mégpedig a városok lakóiból, akik ne merjék semmiféle hatalmas ember kedvéért a pénzt megváltoztatni s ezektől az országgyűlés számadást követelhesen. A hídvámok, melyeket a „császár“, azaz Albert halála óta állítottak fel, szűnjenek meg. Az egyházi bírászkodást is szabályozták és az egyházi javadalmaknak az 145. évi törvényben már előírt módon való adományozását is. Szintügy megismételték a hatalmaskodók, „malefactorok“, váraikból erőszakoskodók megfékezéséről szóló intézkedéseket, bizonyosságul azok eredménytelen voltak.

1447 szeptember közepén már ismét Pestre gyülekeztek a rendek, hogy az elhalt Hédervári Lőrinc nádor helyét betöltsék. A nádorválasztást legutóbb az 1439 : 2. t.-c. szabályozta, mégpedig az 1291 : 9. t.-c. részbeni megújításával akkép, hogy a király a főpapok, főurak és nemesek tanácsára velük egyetértőleg válassza ki a nádort. Most Garai László macsói bánra esett a választás, V. László rokonára és pártja vezérére. Buda várát azonban Hunyadinak adták át, holott eddig mindig a nádor közvetlen rendelkezése alatt állt. Megokolás: az 146. törvény felhatalmazza a kormányzót arra, hogy tetszése szerint tartózkodjék minden királyi és királynői várban, de meg a vár biztosabb őrizete is ezt kívánja, nyilván mert Buda várának lakossága Ulászló-, majd Hunyadi-párti volt, mint Hédervári Lőrinc nádor is. De bizonyára szóba jött ezen az országgyűlésen a nádorválasztáson kívül egy más, sokkal fontosabb ügy is: a magyar trón betöltésének terve.

Magyar-nápolyi perszonális unió terve

A királykérdéssel már a tavaszi országgyűlés foglalkozott. Ha a királyúr meghal, mondja a törvény, a főpap és báró úrak ne egyenetlenkedjenek, hanem az egyes megyékből hívjanak össze bizonyos nemeseket s azokkal egyhangúan ejtsék meg a választást, s minthogy a pártoskodás az anyja minden visszavonásnak és háborúnak, azért az országlakosok közül senki se merjen, bármilyen rangú vagy rendű ember legyen is, közvetlenül vagy közvetve tárgyalásokba bocsátkozni „pro questu principis,” fejedelemkeresés végett a többi országlakosok tudta és akarata ellenére, sem pedig ne merje magát az ő körükből kivonni, vagy az országban pártosságot szítani. Tudta-e vajjon az országgyűlés, hogy éppen a kormányzó, a primás, a nádor, az országbíró és Újlaki Miklós erdélyi vajda az, aki V. Alfonz, nápoly-szicíliai királlyal a magyar trón birtokáról tárgyal? Bizonyára, mert másképp nem hozták volna ezt a rendelkezést. De ebből az is világos, hogy a köznemeseknek s általában az országgyűlésnek nem volt befolyása az események irányítására.

A III. Frigyesrel való eredménytelen tárgyalások keserősége, az a mélységes bizalmatlanság, mellyel a császár és a magyarok egymás iránt viseltettek s amely mögött bizonyára Frigyesnek egyelőre titkolt magyar trónigényei lappangottak, másfelől pedig az erős király feltétlen szüksége, Hunyadi Jánost új király keresésére készítette. Ebben őt Szécsi primás, Garai László nádor, Újlaki vajda és Pálóczi László országbíró is támogatták, vagyis azok az urak, akiknek kezében volt a tényleges kormányhatalom. Egy hatalmas fejedelemnek, V. Alfonz aragóniai, nápolyi és szicíliai királynak (1416—1458) és törvényesített fiának, Ferranténak, Mátyás király majdani apósának ajánlották fel a magyar koronát. A török elleni háború is szerepet játszott ebben a jelöltségben: Alfonz már régóta vágyott

a töröktől visszahódítandó Balkán-félsziget egyes tartományaira, 1444-ben, midőn I. Ulászló végzetes háborújára készült, be is jelentette igényét Athén és Patras birtokára, öt főkép hódítás-, hatalom- és pénzvágy vezette, ami a Hunyadival kötendő szerződés tervében egész naiv módon nyilvánul meg. Mindössze 42.000 fegyveresüktől a töröknek Európából való kiűzését remélték. Az így felszabadított területek, valamint Magyarország ezután Alfonz jogara alá kerülnének. Azt a 100.000 forintot pedig, melyet Alfonz Hunyadinak a megindítandó keresztesháború céljaira ígért — úgy véli a szerződés — Alfonz vissza fogja kapni a rác despotától, sőt a meghódítandó gazdag balkáni városoktól még ennél többet is, úgyhogy ez összeg nem kiadás, hanem kitűnő befektetés! A korona felajánlásáról a szerződéstervezet csak burkoltan szól, főcélként a török háború szerepel. Mindazokért a fényes kilátásokért, melyekkel a szerződés V. Alfonzt kecsegtette, Hunyadi csak annyi ellenértéket kért volna maga számára, hogy Alfonz erősítse meg kormányzói állásában. Ő viszont László fiát, ki neki a világon a legkedvesebb, túszul ajánlja fel. E meglehetősen fantasztikus terv visszatérés lett volna Károly Róbert és Nagy Lajos gondolatához, a magyar-nápolyi perszonál-unió koncepciójához. Komoly folytatása azonban ez ötletnek nem volt. A tárgyalások ugyan az egész 1448. évben folytak, V. Alfonz azonban mintha megbánta volna — talán nem is vette egészen komolyan — a keresztesháborút és a magyar trón jelöltséget. Bár az ígért 100.000 forintból 50.000-t, úgy látszik valóban megküldött Hunyadinak, húzta-halogatta a végleges szerződés megkötését. Követek jöttek, követek mentek — magyar részről Frangepán István és Lasocki Miklós krakkói dékán — döntés mégis és 1448 szeptemberében Hunyadi egyedül indult Rigómezőre, mert Carvajal buzdítására szilárdul elhatározta magát a háborúra. Nyár eleje óta serényen készülődött is. Ágyúkat szállíttatott délre, zsoldot fizetett ki s ezek fedezésére pénzt gyűjtött, régi adósságokat hajtott be. Az Alfonztól kapott 50.000 forintot pedig — híven a szerződés kikötéseihez — szétosztotta a magyar urak közt a bandériumok költségeire. Még 1448 szeptember 3-án is, tehát alig pár nappal az előtt, hogy Hunyadi seregével a Duna átjárójához, Keve várához ért, írt Alfonz Frangepán Istvánnak. Most azt kívánta, hogy a szerződést újrafogalmazzák, másképp az nem érvényes. Minderre azonban Hunyadinak már nem volt ideje, szeptember 12-én a magyar sereggel átkelt a Dunán, miután még utoljára kérte V. Miklóstól a segílyt. Seregében voltak zsoldosain kívül Bánfi István, Csáki György, Losonczy Benedek, Marczali Imre, Bebek Imre és László, Rozgonyi Rajnáid, Szécsi Imre, László és Tamás, Székely János és Thallóczi Ferenc. Ulászló Dán oláh vajda, kinek 10.000-nyi fegyveresére oly bizton számított az Alfonzsal tervezett szerződésben, 8000 harcost küldött.

A rigómezei vereség

Hunyadi eredeti útiránya Bolgária felé vezetett, de Castriota György albán fejedelemmel való egyesülésének reményében később ettől eltérve Nistől délnyugatra kanyarodott, midőn II. Murád szultán Hunyadi támadásáról Brankovics despotától értesülve, abbahagyta az albániai Crajova ostromát és Szófiába vonult. Azt hitte, hogy Hunyadi arra felé nyomul. Miután azonban szintén a rác despotától megtudta, hogy Hunyadi más irányt vett, utána indult, s a Rigómezőn — ugyanott, ahol a szerb sereg 1389-ben I. Murádtól megsemmisítő vereséget szenvedett — a magyarok hátába került, még mielőtt Castriotával egyesülhettek volna. Október 18-án és 19-én folyt le a végzetes csata, mely a magyarok súlyos vereségével végződött. Első napon eldöntetlenül harcoltak. Éjfél tájt Hunyadi meglepetészerű támadást intézett a török tábor ellen, melynek célja a szultán félelmetes janicsár-hadának megsemmisítése lett volna. Az éjszakai rajtaütés nem sikerült. Másnap pedig, főképp az oláh segédcapatok megsemmisülése — vagy megfutamodása? — miatt a törökök javára dőlt el az ütközet. Hunyadi már a megerősített, ágyúkkal felszerelt szekérvárban sem tartotta magát, futni kényszerült s meg is menekült, de a magyar urak nagyrésze ott veszett. Így Marczali Imre, Thallóczi Ferenc horvát bán, a két Bebek: Imre, az erdélyi vajda és László, a gömöri főispán, Losonczy Benedek, Bánfi István, mindahárom Szécsi, Csáki György, Székely János, valamint a pápai követ is.

Hunyadit az öt kalauzoló szerb paraszt felismerte és Szendrőbe, Brankovics György despota elé vezette, s ez a töröktől való félelmében fogságra vetette. Most Hunyadi kényszerhelyzetét éppúgy a maga javára tudta fordítani, mint 143-ban és 144-ben győzelmeit. A magyar rendek fenyegetéseire szabadonbocsátotta ugyan, de igen súlyos feltételek mellett. Hunyadi 100.000 forint váltságdíjat fizet. Brankovics ezenkívül visszakapja magyarországi várait és birtokait, melyektől Hunyadi, midőn a török elleni hadjáratban résztvenni nem akart, megfosztotta. Visszakapja az 1426-ban Magyarországhoz csatolt várakat is. Mindennek biztosítékaul pedig Hunyadi László eljegyzi Cillei Erzsébetet, Ulriknak és Brankovics Katalinnak leányát. Hunyadi e megalázó szerződést kénytelen volt elfogadni, s László fia nem Alfonzhoz megy túsul Nápolyba, hanem Brankovicshoz, ennek szendrői udvarába. A kormányzó december 24-én érkezett Szegedre, hol a jelenlevő rendek örömmel fogadták. Ott kapta kézhez Alfonz utolsó levelét. Alfonz oly régi dolgokról ír, feleli Hunyadi Frangepánnak, amelyek már régen köddé foszlottak és amelyekre „directe“ már nem is lehet felelni. Egészen homályosan céloz a királykérdésre is, végül újabb fogadalmat tesz,

hogy a balszerencse ellenére sem hagyja abba a kereszténységért indított harcot.

A déli határok diplomáciai biztosítása

Szegeden a főpapok és zászlósurak között erős békehangelat volt. Fegyverszüneti szerződést dolgoztak ki, melyet Garai László nádor és Újlaki Miklós vajda Brankovicshoz vitt, hogy a törökhöz közvetítse. A szerződés alap gondolata a Magyarország elővédjéül szolgáló s a török birodalommal határos hűbéres országok, Havaselve, Szerbia és Bosznia biztosítása a török támadás ellen, ami egyúttal Magyarországot is biztosítaná. A szerződés, mely Magyarországot védgyűrűvel vette volna körül, Brankovics aggodalmai miatt — nem merte e cikkelyeket a szultánhoz közvetíteni, nehogy azt maga ellen ingerelje — nem került tárgyalás alá. Hunyadi ezután az egyes tartományokkal próbálkozott. Mindenekelőtt régi barátjával, Tamás István bosnyák királlyal szerződött. A király 1449 novemberében országa nagyjaival Doborban gyűlést tartott, hol a magyar részről megjelent Kórogyi János macsói bán. A bosnyák király a szerződésben megígérte, hogy Magyarország, valamint annak szentkoronája, nemkülönbén Hunyadi János ellen semmi hűtlenséget sem követ el, sem a törököket nem vezeti Magyarország ellen, sem ilyen célra nekik subsidiumot nem ad, Magyarország ellen semmi rosszat nem forral, nem ellenségeskedik, s a törököt országán keresztül nem engedi Magyarország ellen vonulni, neki a határfolyókra átkelést nem ad, s ha annyi török jönne Boszniába Magyarország ellen, hogy annak nem tudnának ellentállani, akkor ezt megjelenti a magyaroknak. A dobori szerződés Magyarország tekintélyét biztosította Boszniában és érdekeit is megvédte török támadás esetére. Kiegészítette ezt Bogdán moldovai vajda 1450 február 11-én és július 5-én történt hűségfogadalma Hunyadi és Magyarország iránt, míg végre 1451 novemberében és 1452 áprilisában már az új szultánnal, II. Mohameddel (1451—1481) kötött hároméves fegyverszünetet tetőzte be a Magyarország elővédelmére szolgáló koronartományok biztosítását. A fegyverszünet, melyet Magyarország nevében Brankovics kötött meg Drinápolyban, kiterjedt őrá, az oláh vajdára, Boszniára és Raguzára is. Bár a török adóban ezeknek könnyítést nem adott, a szerződés nem kedvezőtlen, mert a dunai várakat a magyarok, illetőleg szerbek kezén hagyta, Oláhországban s a többi tartományokban a magyar főhatóságot nem érintette s a törököt is kötelezte arra, hogy több várat nem emel a határvidéken.

A török háború terve ezalatt a kereszténység állásfoglalása miatt teljesen kilátástalanná vált. Alfonz visszavonult, sőt a pápa sem látja most már — Rigómező után — lehetségesnek a támadó hadjáratot. Inti a magyarokat, hogy maradjanak határaik között, szorítkozzanak védelemre, az országban pedig állítsák helyre a békét és egységet. Nyilvánvaló, hogy a pápa

Aeneas Sylviusnak erősen császárpárti információi alapján ítélte meg a magyarországi helyzetet.

A „főpapok és főurak“ 1449 júniusában a csalódottság hangján felelnek a pápai intelemre. A békét és egységet ők is kívánják, s köszönik a pápa együtterzését a rigómezei katasztrófa felett. De ha e vereséggel kapcsolatban azt az intelmet kapják, hogy maradjanak határaik között, akkor nem tudják, hogy ezt mire véljék. A béke, bármennyire akarják is, nem lehet a tétlenség békéje, ami elkerülhetetlen, ha megfelelő segítséget nem kapnak. A magyarok eddig is határaikat védték a támadó háborúkkal és azokkal az ellenséges becsapásokat tartották távol maguktól. Most, ha csapataikat a határon belül tartanák, ez annyi lenne, mintha a szomszédos ellenséget a határokhoz még közelebb hoznák. Ugyanekkor új utasítással látta el a kormányzó a római követet is, Lasocki Miklós krakói dékánt, kit I. Ulászló hozott magával Magyarországra, s aki az ő halála után is itt maradván, értékes diplomáciai szolgálatokat tett a magyaroknak, különösen az itáliai udvaroknál. Utasították, hogy vagy hozzon segílyt, ne csak ígéretet, vagy pedig legyen vége ennek a huzavonának. Most, hogy a „csehlakok“ Szepesben és Sárosban a huszitizmust is elterjesztették, úgyhogy ott lábra kapott a kétszínalatti áldozás, a pápai segíly ezek kiűzésére is kellene.

Hunyadi és Giskra

Hunyadi, bár magára maradt, mégis meg kellett kísérelje a Felvidék megtisztítását a csehektől. Giskra még Erzsébet adományából és kapitányi kinevezése alapján kezében tartotta a Felvidékét a bányavárosokkal és ércbányáikkal együtt. 1445-ben a rendek őt is megválasztották a hét főkapitány egyikének. Mikor azonban az 1447. évi országgyűlés e kapitányságokat megszüntette, ő nem hajolt meg az ország akarata előtt, hanem magát továbbra is V. László kapitányának címezte. Így történt, hogy az 1442—43. évek török háborúi lefolyhattak, Várna, majd Rigómező bekövetkezhettek anélkül, hogy a magyar bányavárosok adói, a felvidéki pénzverők és kamarák jövedelmei, ez országrész vámjai, révei, harmincadai a török háborúhoz bármivel is hozzájárultak volna. A körmöci pénzverőben Giskra veretett pénzt V. László nevében, anélkül azonban, hogy neki ebből juttatott volna. A török ellen pedig a szendrői 1437. évi sikeres hadjárat óta, mikor Hunyadi oldalon harcolt, kétségtelen hadvezéri képességeit sem értékesítette. Hunyadi végre, mint ezt közvetve a pápának is bejelentette, 1449 őszén fegyverrel indult Giskra megfélemezésére, de nem sok szerencsével. Még ez évben fegyverszünetről tárgyalnak, sőt arról is, hogy Giskra feleségül venné Hunyadi János egyik húgát. A háború azonban rövidesen megint kiújul s tart mígnem 1450 március 28-án Mezőkövesden békét kötöttek, mely

szerint Giskra megtartotta Kassát, Lócsét, Eperjest, Bártfát, Körmöcbányát, Selmecet és Besztercebányát.

Politikai kompromisszumok

Most már elérkezettnek látta Hunyadi az időt arra is, hogy V. Lászlóhoz közeledjék, illetőleg hogy a Frigyessel megszakadt tárgyalásokat újra felvegye annálisinkább, mert a két-éves fegyverszünet már 1449 június 8-án lejárt. A közvetítést Cillei Ulrik vállalta, s Hunyadi előbb — nyilván Újlaki biztatására — Garai Lászlóval is szövetkezett. Az 1450 június 17-én kötött szerződés szerint Garai, Újlaki és Hunyadi testvérré és barátta fogadták egymást és ígérték, hogy kiki a másikat mindenben megsegíti, ami egymás tisztségeit és jó állapotát illeti, s abban egymást védeni és óvni fogják. Ezenkívül megfogadták, hogy közösen fognak mindenben intézkedni, ami László kiszabadítását és az országba való bevezetését illeti. Ha V. László uralma megvalósul, egymást el nem hagyják, hanem segítik egymást állásuk és hasznuk — *honor et utilitas* — érdekében s már meglevő birtokaik megtartásában, nemkülönben még további birtokok szerzésében is.

Államférfiak részéről egészen sajátos megnyilatkozás ez magánérdekű gondolkodásukról. De pártok szervezése, ligák nélkül mit sem lehetett volna kezdeni. A Hunyadi-Újlaki-Garai-liga az országnak leghatalmasabb, leggazdagabb zászlósurait és nagybirtokosait egyesítette, kik már évek óta kezükben tartották a kormányt, hiszen az Alfonz-kombináció is az ő művük volt. Most még családi kapcsolatokkal is szorosabbra fonták a hármuk közötti kapcsolatot. Hunyadi László eljegyezte Garai László leányát, Annát. Garai anyja viszont Cillei-leány lévén, Hunyadi így rokonságba kerülne Cilleivel, s ennek apósával, Brankoviccsal, sőt Garai és Cillei unokaöccsével, V. Lászlóval is. A rigómezei ütközet után ugyan Hunyadi Lászlónak Cillei Erzsébetet kellett volna feleségül vennie, azonban V. Miklós pápa Hunyadi e fogságában kikényszerített — bár az országrendektől később megerősített — szerződés alól még 1450 áprilisában felmentette. A Cillei-Hunyadi-liga további kiépítése végett ezért 1451 augusztusában Brankovics unokáját, Cillei Erzsébetet Hunyadi János ifjabb fiával, Mátyással jegyzik el, s így a Garai-Cillei-Újlaki-Brankovics-Hunyadi-liga magában foglalta Giskra kivételével mindazokat, kiknek Magyarországon ekkortájt az események irányításába befolyásuk volt.

Hunyadi tehát belekapcsolódott a László kiszabadítására alakított Cillei-féle szövetségbe s hatévi tárgyalás és ellenségeskedés után, 1450 október 22-én végre Frigyessel is sikerült meg egyezést kötnie, mégpedig korábbi álláspontjának teljes vereségével. László tizennyolcéves korig Frigyes gyámsága alatt marad. Ez őt magánál tartja és Bécsben nevelteti. Emellett

magánál tartja a szentkoronát és a kezén levő összes magyar várakat, városokat, birtokokat is. Hunyadi csak azt érte el, amit már Alfonzzal szemben is kikötött magának: megmarad továbbra is kormányzónak és Frigyes segíti őt ellenségei ellen, ha pedig V. László eléri nagykorúságát, akkor Hunyadi meghallgatásával fog kormányozni. Csak Dévény határvárát adta át Frigyes, de ezt sem Hunyadinak, hanem Garai László nádornak, V. László nagybátyjának.

A Hunyadi-Garai-Cillei-liga és a Frigyessel kötött béke egyértelmű volt Hunyadi addigi politikájának vereségével. A nemzet szuverén király választó jogát vitató párt feje kénytelen volt megalkudni a Habsburg-királyfi legitim örökösödésének eddig következetesen megtagadott gondolatával. Az uralkodói hatalmat eddig a rendek, az „ország“ akaratából, a nemzeti közösség által reá átruházott hatáskörben gyakorolta a kormányzó, most a gyermekkirály gyámjától, mint törvényes és természetes urának képviselőjétől fogadott el felhatalmazást e hatalom további gyakorlására. Politikájának és kormányzati rendszerének eddig legelkeseredettebb ellenségeivel kötött, ha nem is őszinte fegyverbarátságot, de paktumos politikai szövetséget s e szövetség célja az új barátok régi célja volt: Utószülött László trónraültetése.

Az osztrák és magyar rendek szövetsége

V. László kiszabadításának most előtérbe került kérdése nem csupán Magyarország ügye volt, hanem László többi országáé: Felső- és Alsó-Ausztriáé és Csehorszáé is. Az osztrák rendek már 1447-ben követelték III. Frigyes-től László kiszolgáltatását. Most azután erélyes lépésre szánták magukat. Az alsóausztriai mozgalom élére Eizing Ulrik bajor nemesember áll, ki Albert szolgálatában „Hubmeister“-ségig, kincstartóságig, vitte fel. Szónoki tehetségének és ügyességének sikerült az osztrák rendeket a Frigyes elleni ellenállásra megszervezni, s magának Hunyadi Jánoshoz és a cseh Podjebrádhhoz hasonló hatalmi állást szerezni. Tetterős segítőtársa, majd veszedelmes riválisa Cillei Ulrik volt, aki a magyar politika irányításában is mindinkább részt kezdett venni. Az osztrák mozgalom 1451 őszén már odáig fejlődött, hogy az alsóausztriai rendek — kikhez 1452 januárjában a felsőausztriaiak is csatlakoztak — Bécsben országgyűlést tartva, megtagadták Frigyesnek az alattvalói engedelmességet s Eizing Ulrik főkapitány-ságával 12 tagú rendi kormányt alakítottak. Ennek ellenére III. Frigyes 1451 december 21-én Rómába utazott, hogy a pápával magát császárrá koronáztassa s feleségül vegye Eleonórá-t, Alfonz portugál király leányát. A császár magával vitte V. Lászlót is, ami még jobban elmérgesítette a rendek mozgalmát. Eizing előbb Cillei Ulrikot nyerte meg, majd Hunyadi Jánost és több cseh vezető embert. A közös uralkodó ügye közös tárgyalásra hozta össze a három ország lakóit, amire

Hunyadi János 1446-ban sikertelenül tett kísérletet. 1452 január végén Budán a főrendek és főpapok hozzájárulásával Hunyadi János február 12-re Pozsonyba országgyűlést hívott egybe, megyéenként két követet. Alighogy az országgyűlés megnyílt, megjelent körükben Eizing Bécs város polgármesterével s meghívta a magyar rendeket Ausztriába. A magyar országgyűlés át is vonult Bécsbe, mint „közbül eső helyre“ — *locus medius* — s ott az osztrák rendekkel, Cillei Frigyes és Ulrik grófokkal — kiket külön emlitenek — s néhány morva és cseh úrral közös tanácskozást tartva, melyen László ügyén kívül még valami „kisebb ügy“ is szóba jött, 1452 március 7-én egyhangúan felkérték a pápát, hogy Frigyeset bírja rá a szentkorona, László király s a kezén levő magyar és osztrák várak kiadására. Ugyanekkor III. Frigyes is felszólították erre, máskép — fenyegetőztek — erőszakkal veszik el tőle Lászlót. A Bécsben tanácskozó magyar és osztrák rendek a horvátokat is értesítették határozatukról és őket is csatlakozásra szólították fel.

III. Frigyes, kit V. Miklós pápa — ez volt az utolsó római koronázás — 1452 március 16-án római császárrá koronázott, bár nem fogadta a rendek követségét, mely csak magyarokból állott s Firenzében várta be őt, mégis jobbnak látta az ausztriai események miatt hazatérni. Június 20-án már Bécsűjhelyen van, ahol azonban mindjárt 16.000 osztrák és cseh fegyveres vette ostrom alá. A magyarok augusztus 6-án Esztergomból biztosítják az osztrák, morva és cseh rendeket, „hatalmas és legkedvesebb barátaikat“ hogy nem fogják őket cserbenhagyni, de a hadi akcióban való részvételükre már nem került sor.

Az osztrák rendek erélyes fellépése, ellenállási joguknak érvényesítése meghozta gyümölcsét, III. Frigyes szeptember 1-én kiszolgáltatta Lászlót nagybátyjának, Cillei Ulriknak. A szentkoronát azonban Frigyes császár magánál tartotta, ezzel is elárulva, hogy maga vágyik annak viselésére.

V. László trónralépése

A magyar országgyűlés augusztus végén gyűlt egybe Budára, ahová most a Hunyadival nyáron kibékült Giskra is megérkezett. Az ausztriai esemény hírére küldöttség ment Bécsbe hódolatra a végre kiszabadított király elé. Hunyadi nem ment fel, csak idősebbik fia, László pozsonyi főispán és bizalmasa, Vitéz János váradi püspök, aki a küldöttség szónoka volt. A hódolatnyilvánító küldöttséggel a gyermekkirály tanácsot is tartott s a magyar rendeket november 11-re országgyűlésre hívta egybe. Az országgyűlés ezúttal is Bécsben ülésezett, a király székhelyén. Ismét Vitéz János a szónok, ki V. Lászlót öröklés jogán mondja magyar királynak, aminthogy az október 16-án kelt meghívó is V. Lászlónak a koronázástól számított 13. uralkodási évéből van keltezve. A magyarok hódolatukat bemutatva, meghívták a királyt az ország kormányzásának átvételére. Kérték, jöjjön országába, mert így csillapodnék le

leghamarabb a Magyarországon még itt-ott lappangó lázadozás.

Vitéz János néhány, humanista köntösben is egészen középkori szellemű uralkodói tanácsot is adott Lászlónak. „Füled mindig nyitva legyen a panaszok előtt, trónodat senki elől el ne zárd, s alapítsd meg az igazság, kegyesség és a szelíd erkölcsök uralmát, állítsd helyre a békét és nyugalmat. Bizonyítsd be, hogy erőd van betölteni a dicső, nagy és hírneves magyar nemzet királyának hivatását“ Végül, már humanista gondolattal és Cicero szavaival mondta, hogy a szerencse és a természet az embert nem részesítheti nagyobb kedvezésben, mint ha hatalmat és hajlamot ad neki arra, hogy sokaknak üdvére munkálkodhassék. László szeretetreméltó modora és diplomatikus válasza, „magyar vagyok és veletek akarok maradni,“ meghódítja a könnyen lelkesülő magyar rendeket s ezt a mondását Szécsi primás nem győzi eleget ismételni a szintén jelenlevő Aeneas Sylvius előtt, hogy annak jelentőségét vele kellőképp megértesse. December 28-án megérkezett Hunyadi is, kit az általános lelkesedés szintén magával ragad. De az ő érdemei is méltó jutalmat kívánnak, s az ifjú király — az egész országgyűlés kérelmére — kinevezi országos főkapitánnyá, a királyi jövedelmek kezelőjévé és Beszterce örökös főispánjává, grófjává és e mellett még nagy birtokadományban is részesíti. Ezzel az ország kormánya forma szerint is Hunyadi kezében marad. Vitéz János pedig főkancellár lesz, s ettől kezdve állandóan V. László mellett tartózkodik.

A rendek, mint ez Vitéz beszédeiből, az 1452. évi törvény bevezetéséből és más korábbi nyilatkozatokból is kitűnik, V. Lászlót örökös jogán ismerték el igazi, természetes uruk- és királyuknak. László megkoronázásáról még csak szó sem esett, az 1440. évi koronázást hallgatólag érvényesnek fogadták el. V. László Pozsonyban csak esküt tett, míg az 1453. évi februári törvény hitlevélnek tekinthető. Ebben ígéri a kis király, hogy külföldieknek a Székesfehérvárott tartandó országgyűlésig nem adományoz hivatalokat vagy egyházi javadalmakat, szokatlan adókat nem fog kivetni, a sérelmeket, melyeket az ő személye és koronája ellen bárki elkövetett, megbocsátja. Erzsébetnek és „Lengyelország királyának“, ahogy I. Ulászlót most nevezik, adományait — inkább csak elvben — megsemmisíti, ellenben Hunyadi János adományait megerősíti. Az új várakat záros határidőn belül leromboltatja, ahogy ezt a követelést az Albert halála óta beállott „zavaros idők“ minden országgyűlése törvénybe iktatta. László esküjének szövege azonos a régi koronázási esküvel, melyet már koronázásakor elmondott az ő nevében Cillei Ulrik. Ebben most újólaj ígéri, hogy az ország minden lakosát régi jogában, szabadságában, az egész országot törvényei használatában megóvja, miként azt apja, Albert és nagyapja, Zsigmond is tették. Az ország

területéből semmit el nem idegenít, sőt az idegen kézen levőt is visszaszerzi. László ezekután visszatért Bécsbe.

Hunyadi országos főkapitány

A tényleges hatalom Magyarországon továbbra is az országos főkapitánnyá kinevezett Hunyadi kezében maradt, kinek hatalmi állását tetézte, hogy már idősebb fia, László is zászlósúr, pozsonyi főispán, sőt legújabbán — igaz, hogy Cilleivel közösen — az 1453-ban elhalt Thallóczi Péter helyén horvát-szlavón-dalmát bán is. Birtok, családi hatalom, tekintély dolgában csak egy riválisa van Hunyadinak, Cillei Ulrik, ki Eizinget megbuktatva, ekkor már a kis király udvarában az egész hatalmat magához ragadta. Egyelőre azonban még tart az 1450 és 1451-ben kötött és családi kapcsolatokkal is szorosabbra fűzött szövetség, melybe 1453 április 16-án a cseh Podjebrád is belépett, amennyiben Cilleivel szövetkezett. A hatalom Magyarországon Hunyadi, Ausztriában Cillei, Csehországban Podjebrád kezében volt, mint az élesszemű Aeneas Sylvius mondotta.

Giskrát V. László szintén elárasztotta kegyének minden jelével s a Felvidéken eddig bírt hatalmi pozíciójában is megerősítette. A felvidékre magukat befészkelte cseh zsoldosok vezérének, Giskrának hatalmi állása így királyilag törvényesített, emberei pedig minden korlát nélkül folytatták rémuralmukat, mint akkor mondták: „zsarnokságukat.“ Giskra alvezérei valóságos rablóhadjáratokat folytattak a nép ellen. Aeneas Sylvius pártfogójának, III. Frigyesnek, gyűlölt ellenfelét, Cillei Ulrikot vádolta, hogy titokban segíti őket, így remélvén Hunyadi János hatalmát megtörni vagy ellensúlyozni. V. László végül is az ifjú Hunyadi Lászlót küldötte a cseh rablók megfékezésére. Ügy látszik azonban, hogy Hunyadi László sem boldogult, s a király június 4-én már az általa kiküldött bárók és nemesek hanyagságáról panaszkodik. El is határozta, hogy személyesen indul Talafusz, Axamit és rablótársaik ellen, a valóságban azonban csak osztrák és cseh fegyvereserőt küldött, maga nem jött. Ellenben adót vetett ki minden portára egy forintot, minthogy — amint a Kállai János útján panaszkodó szabolcsiaknak mondja — idegen kéz alól kikerülve, atyai házunkat mindenütt üresen találtuk, s ezért nemcsak a mi, de az ország végső szüksége kényszerített ez adó kivetésére. Axamit garázdálkodása ezalatt tovább folyt. Hunyadi János pedig az ő beszercei grófsága ellen lázadó szászok ellen kényszerült fegyveres fellépésre. Az 1453. év végén, mikor Konstantinápoly már május 29-e óta török kézen volt s e szörnyű esemény híre az egész országot rémületbe ejtette s miatta a király országgyűlést is hívott egybe, a politikai életben még mindig az ausztriai, csehországi és magyarországi belviszályok uralkodnak.

V. László az osztrák rendek követelésére eltávolította udvarából az eddig teljhatalmú Cilleit s ez a nép szidalmi között hagyja el Bécset. Felső- és Alsó-Ausztriában megint Eizing Ulrik és fivérei ragadják magukhoz a hatalmat tizenkéttagú rendi kormány élén. V. László, kit Aeneas Sylvius a színelés mestereként jellemez, mindenbe beleegyezik. Azután október 28-án Hunyadi János és más magyar urak és főpapok kíséretében Prágába megy, itt cseh királlyá koronáztatja magát Szécsi primással és az olmützi püspökkel, mert Rokiczana prágai érsek, kelyhes lévén, nem végezhette a szertartást. A koronázáskor leteszi — mutatis mutandis — ugyanazt az esküt, melyet mint magyar király már 1453 február 6-án Pozsonyban is letett, vagyis a már régtől fogva használatos magyar koronázási esküt, holott Csehországban nem is volt ilyen természetű koronázási eskü szokásban.

Az a szövetség, mely két éve Hunyadi, Garai, Újlaki és Cillei között fennállott, még Cillei bukása előtt felbomlott. Cillei, hogy mindinkább ingadozó helyzetét megerősítse, 1453 szeptember 13-án újból szövetkezett Garaival, Újlakival, Pálóczival, Szécsi primással és András pécsi püspökkel, de Hunyadi e ligában már nem vett részt, hanem megvárva az osztrák események alakulását, az új osztrák kormánnyal, Eizing Ulrikkal, fivéreivel és némely cseh és morva vezető urakkal lépett szövetségre. 1454 február 14-én pedig Podjebrád Györggyel, a cseh jelen és a cseh jövő emberével kötött szerződést. Ezek a ligák, melyeket csaknem mindig ugyanazok a tagok — a politikai élet vezetői — hol megkötnék, hol felbontanak, átcsoportosítanak, kiegészítenek, szűkítenek, e korszak kormányai, változásai a kormányváltozások.

Hunyadi készülődése a török ellen

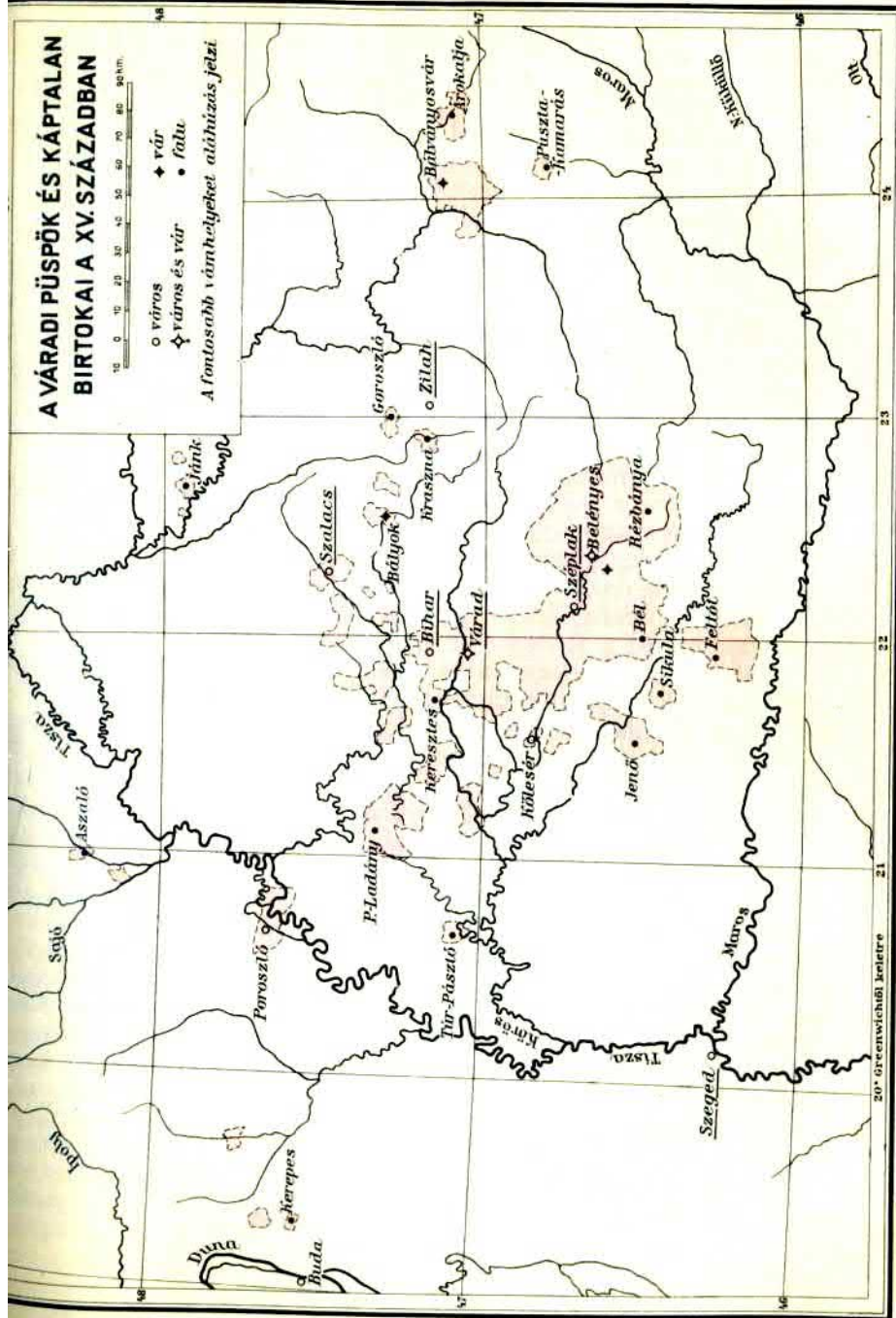
Hunyadi, miután állását királyával, a szomszéd országok új kormányaival, hazájában ellenségeivel szemben így biztosította, újra a török háború előkészítéséhez lát. Ebbe az egész ország nemességét be akarta vonni s e végből a nemesi megye és a király kinevezte főispánok mellett külön hadi közigazgatást akart szervezni a nemesi megyék alapján. Az 1454 január 25-én kelt törvény kísérlet arra, hogy lehet-e a nemesi felkelést, a telekkatonaságot, a nagybirtokosok bandériumait oly erős katonai szervezetbe illeszteni, mely ezt a nagyszámú, de képzetlen tömeget hasznavehető hadsereggé formálná. A törvényt V. László nevében adták ki, ő azonban ekkor még mindig Prágában tartózkodott, s a törvény létrejöttéről nem is tudott. A bevezetés elmondja, hogy a török Magyarországot meg akarja támadni, hogy tehát ez ne történhessék olyan meglepetészerűen, mint annak idején a tatárjárás, s Magyarország gépezete (machina), melyet a keresztény hit hat által, szét ne romboltassék, mint most Konstantinápolyal történt, az országgyűlés elhatározza, hogy háborút indít a haza védelmére. Min-

A VÁRADI PÜSPÖK ÉS KÁPTALAN BIRTOKAI A XV. SZÁZADBAN

- o város
- ◊ város és vár
- ◆ vár
- falu

A fontosabb vármegyéket aláhúzás jelzi

20° Greenwichi Keletre

denekelőtt Hunyadi Jánost egy év tartamára a király kinevezi a hadsereg főkapitányává. Ezekután a hadszervezet két főága, egyfelől a királyi, főpapi, zászlósúri, főnemesi bandériumok, másfelől a nemesi általános felkelés és telekkatonaság részére két különálló közigazgatási szervet létesítenek, melyek az egész haderőt összeírni és mozgósítani hivatottak. Az elsőt az országgyűlés választja az ő tagjai közül. Ez ellenőrzi, hogy a királyi bandériumok kiállítására megtörténik-e, a királyi jövedelmekből hány bandériumra telik, a zászlósúrok, kik bandériumok kiállítására a koronajövedelmekből stipendiumokat kapnak, e stipendiumokat megkapják-e és arra fordítják-e? Az országgyűlés kiküldött bizottsága ellenőrizné azt is, hogy az egyházi méltóságok viselői jövedelmük arányában kiállítják-e bandériumaikat? A másik szerv, mely a nemesi és a telekkatonaságot írná össze és mozgósítaná, decentralizáltatik az egyes megyékben. Minden megyében választottak volna egy, ugyanolyan számú rendi bizottságot, mint ahány szolgabírája a megyének van s ez a bizottság végezte volna a hadkötelezettek összeírását, nemeseket és jobbágyokat egyaránt, s melynek ebben csak a szintén nemesek választotta szolgabírák segédkezének. De teljesen kikapcsolják a megyei hadi szervezéstől a király kinevezte hivatalnokot, a főispánt és az őt helyettesítő magánfamiliarisát, az alispánt. Szintén megyénként választottak volna „hadvezetőt,“ ki a megye nemességét a főkapitány zászlaja alá vezeti, kivéve azokat a nemeseket, kik valamely úr familiárisaként ennek bandériumában vonulnak hadba. E megyei hadvezető a parancsnoka a telekkatonáknak is, kivéve, ha őket uruk magával viszi a maga bandériumába, vagy ha valakinek familiárisa, az ő ura bandériumába. A telekkatonaság száma 100 portánként 4 lovasban és 2 gyalogosban állapított meg. Minden hadbavonult köteles magát saját költségén élelmezni és ellátni. Ellenszolgáltatás nélküli rekvirálásért birtokosnemes birtokai elvesztésével, nem nemes fővesztéssel büntetnek. Nagy úrnak kártételeit a főkapitány térítse meg, vagy pedig a sértett keresse igazát törvényes bírása előtt. A hadból elmaradás pénzzel nem váltható meg, súlyos pénzbüntetés alá esik, s aki e bírságot nem fizeti meg, annak birtokait lefoglalják mindaddig, míg nem fizetett. Katonai szolgálatra kötelesek a jászok, kúnok, oláhok is, ezért őket az említett módon szintén összeírják. Ez a terv, ha megvalósult volna, a legsúlyosabb terheket rója az egész ország lakosságára, s ezért maga a törvény, melynek értelmi szerzője kétségtelenül Hunyadi János volt, megígéri, hogy soha többé ily szokatlan hadi terheket kiróni nem fognak. De Konstantinápoly veszte megmagyarázza a szigorú rendelkezéseket.

A király reformtervei

Az ifjú király és udvara, hol most Cillei helyett Podjebrád uralkodott, szintén foglalkozott a török veszéllyel, különösen

mióta 1454 januárjában Brankovics despota követei jártak az udvarnál Prágában és V. Miklós is szorgalmazta a háború megindítását s azt pénzegélllyel is támogatta. V. László 1454 elején nagyjelentőségű leiratot intéz a „magyar urakhoz.“ Ebben a török elleni védelmet sürgős kötelességként rój ja a magyar urakra és felszólítja őket, hogy közöljék vele intézkedéseiket, melyeket ő az osztrák és cseh rendekével egyetemben a pápa elé terjeszthessen. Követeket is jelöljenek ki a rendek, kiket ő az osztrák és cseh rendek követivel a pápához küldhessen, a legátusnak pedig jelentsék a magyar rendek, hogy a pápa felszólítására igenis készek a török ellen a küzdelmet felvenni. A török háború ügyét így elintézve, az ország belső ügyeire tért át. A magyar urak válasszanak maguk közül néhányat, kik felváltva mellette tartózkodjanak, hogy velük intézhesse a magyar ügyeket. Ezekon kívül válasszanak nagyszámú tanácsosokat, kik az országban tartózkodjanak, s kikhez a király mindig fordulhasson, ha a személye körüli tanácsosokkal valamit nem lehetne elintézni. E tágabb tanácsnak legyen teljes hatalma arra, hogy az egész ország nevében tehessen javaslatokat és azokban határozhassanak is, mert nem lehet mindig az országlakosok egész egyetemét összehívni. Általában a király minden fontosabb ügyet maga elé rendel. A magyar urak gondoskodjanak jó pénz veréséről, írja még V. László, s válasszanak maguk közül teljhatalmú megbízottakat azokra a tárgyalásokra is, melyeket a király a Magyarországtól elszakított s a császár kezén levő várak és területek visszaszerzésére indított; csupán a szentkoronát nem említi. Igen nagy súlyt helyez a királyi javaslat a koronajövedelmek kezelésére és hova fordítására. Ezeket a jövedelmeket a király magának követeli, a magyarokat meg felszólítja, hogy azok kezelését bízzák hű officiálisokra, s a királyi jövedelmeket ne költsék el felesleges módon. Akiknek jog szerint salárium jár a királyi jövedelmekből, azok kapják meg, de ezek összegét a királynak jelentsék be, s ha ő jónak látja, tetszése szerint fogja jóváhagyni.

Ezek a pénzügyi rendelkezések Hunyadi János ellen szóltak, aki a királyi jövedelmek kezelője, s akire egyenest bizalmatlansági nyilatkozat a javaslatnak az a kitétele, hogy a koronajövedelmeket a rendek bízzák „hű officiálisokra.“ E mellett a király személye körüli és az országban működő tágabb tanács is sérelmes az egész kormányhatalmat eddig kezében tartó Hunyadira. Ügy látszik, az udvar a rendeket akarta felhasználni Hunyadi János ellen, de egyben a rendek túlhatalmát is korlátozni szeretné. László és környezete vissza akarták szorítani a hosszú interregnum alatt a királyi — állami — hatalom gyakorlásához szokott rendeket, helyesebben azokat a „főpapat és főurakat,“ akik 1444 vége óta, de már 1439—40 fordulóján is a hatalmat kezükben tartották, legelsősorban pedig leghatalmasabbjukat, Hunyadi Jánost. A rendek, helyesebben főren-

dek és a király között megoszló, dualisztikus államban a király — bár a rendek bevonásával akar kormányozni — mégis maga felé igyekszik billenteni a súlypontot. Erre mutat az is, hogy 1454 július 28-án visszautasítja Raguzának abbeli kérelmét, hogy a királyi okleveleket ezentúl erősítse meg a magyar zászlósarak (bárok) pecsételnek ráfüggesztésével. Megokolása: „ez a királyi hatalom tekintélyét és méltóságát sértené, mert a király nem szokta alattvalóit társaivá tenni oly dolgokban, melyek a királyi hatalomtól függenek/”

A királyi proposíciók az 1454 március táján összeült országgyűlésen kerültek tárgyalásra és részben megvalósításra. A tanácsosokat — a király kívánsága szerint — megválasztották, számszerint tizenhétet, hat főpapot, hat főnemest és hat köznemest. Szintűgy a király elé terjesztenek egy „regisztrumot“ a királyi jövedelmekről. A királyt azonban az országgyűlés munkája nem elégítette ki, főképp a királyi jövedelmeket keveselte. Valószínűleg ekkor készítettett László, mintegy feleletül az országgyűlési kimutatásra, egy más kimutatást a korona-jövedelmekről, amely lehet, hogy éppen Eizing Ulriknak, mindenestre egy Hunyadi iránt barátságos egyénnek műve. Bár e kimutatás sok helyen hiányos, mégis megállapítható belőle, hogy a 218.000 forintnyi korona jövedelemnek csaknem fele

— 100.000 forint — a sóregáléból származik, vagyis a magyar királyság állandó bevételeinek még ekkor sem az adó a legjelentékenyebb része, mely összesen sem haladja meg a 78.000 forintot, a kapuadó meg éppenséggel egyötödére sem rúg az összes jövedelmeknek a maga rosszul fizetett 40.000 forintjával. Még mindig a regálék adják a szentkorona főjövedelmét 140.000 forintnyi hozamukkal.

Elégedetlen volt az 1454. évi tavaszi országgyűléssel Hunyadi János is. Sérelmet látott abban, hogy 18 tagú országos tanácsot választottak, amivel ő lesüllyedt „az ország többi lakosai közé“ és sem nem gubernátor, sem nem főkapitány többé. Neheztelését Eizing, Plankenstein Pongrác és Doczner György útján megizente V. Lászlónak is, ki — mint mindig — most is annak adott igazat, akivel éppen beszélt. Mentegeti magát, hogy ez a tanácsos-választás az ő tudta nélkül történt, s megnyugtatta Hunyadiat, hogy ő továbbra is főkapitánynak tekinti — a gubernátori címet kerüli — és nincs kifogása az ellen, hogy a 18 tanácsost még másokkal együtt maga mellé vegye s az országot ezekkel kormányozza. Emlékezteti arra, hogy uralomraléptekor Bécsben és Prágában is kinevezte őt főkapitánnyá és a királyi jövedelmek kezelőjévé. Ha más valaki akarja a kormányt magához ragadni, azt akadályozza meg. V. László vagy nagyon jól értett a színleléshez, vagy pusztá eszköze volt környezetének, hiszen a tanácsosok választása az ő kívánságára történt, s proposíciójában, melyben ő ezt a rendektől kívánta,

szó sem volt Hunyadi további kormányzásáról. Valószínű, hogy László saját rokonának, Garai nádornak szánta Hunyadi állását.

Török támadás

Ha a gyermekkirály és környezete nem is, Hunyadi János mégis hozzálátott a fenyegető török támadás elleni hadikészületekhez. Az 1454. januári törvény tervei ugyan nem valósultak meg, s a keresztény fejedelmek sem mozdultak, de a szent-szék kitarzott a magyarok mellett. V. Miklóst mélyen megrendítette Konstantinápoly eleste. Már 1453 szeptember 30-án keresztesháborút hirdető bullát ad ki. A legfontosabb, a bulla szerint, hogy a keresztény fejedelmek kössenek egymással békét. Ezenkívül a pápa, ki a kereszténység védelmét ezúttal is Magyarországra bízza, mint legközelebb érdekelt országra, V. László udvarába küldi Castiglione János bíborost a keresztesháború előkészítésére.

Mohamed szultán ezalatt, mint azt Brankovics már 1454 januárjában Prágában előadta, Szerbia ellen készült, hogy Konstantinápoly elfoglalása után befejezze a Balkán meghódítását. Hunyadi e híre már februárban Nándorfehérvárra sietett. A szultán azonban csak augusztusban indult meg Brankovics ellen. Az akkori hadviselés szokása szerint a török végigdúlta, rabolta Szerbiát s mint mondták, 50.000 keresztény foglyot hurcolt rabszolgaságba. Osztrovicát elfoglalta, azután Szendrő ostromához fogott, elővárosait be is vette, de mikor megérkezett Hunyadi János, aki szeptember 29-én kelt át a Dunán, Mohamed visszavonult Bulgáriába. Csak egy 32.000 főnyi török sereg maradt hátra Feriz bég parancsnoksága alatt, melyet Hunyadi János Krusevácnál október 2-án teljesen megsemmisített, vezérét is foglyul ejtve. Ezután Pírotig nyomult elő s ezt lerombolva, visszavonult Nándorfehérvárra. Nándorfehérvárnál csatlakozott hozzá Brankovics és Cillei Ulrik, V. László nemrég megbuktatott teljhatalmú mentora, s megtörténik a nagy ellenfelek — sajnos, csak nagyon rövid ideig tartó — kibékülése. Cilleinek éppen csak addig volt Hunyadira szüksége, míg László mellett visszaszerezhetette régi pozícióját.

Hunyadit teljesen elfoglalja a keresztesháború terve, amit V. Miklós annyira szorgalmaz. Nándorfehérvárról szólítja fel III. Frigyes, hogy valósítsa meg a nagy tervet. A magyar tanácsosokat, talán más zászlósurrakkal és főpapokkal együtt 1454 decemberére Péterváradra hívja s meghívja ide az éppen nála tisztelgő raguzai követeket is, minthogy a török békét akar kötni. Tényleg már novemberben járnak Hunyadi és Brankovics megbízottai Konstantinápolyban a béke ügyében, de csak Brankovicséi sikerrel. A péterváradai gyűlésen megjelentek V. László követei is, kik meghozzák az 1454. évi őszi frankfurti birodalmi gyűlés határozatait a török háború ügyében. Frankfurtban 10.000 lovas és 32.000 gyalogos kiállítását ígérték a magyarok megsegítésére. Ez igen fontos ügyek letárgyalása az

egész magyar országgyűlés egybehívását tette szükségessé, melyet most már a király hív össze Budára 1455 január 20-ára.

Ez a budai országgyűlés csak előkészítené magyar részről a legközelebbi birodalmi gyűlés munkáját, melyet III. Frigyes székhelyére, Bécsújhelyre 1455 februárjára hívott össze. Konstantinápoly eleste III. Frigyeset is mélyen megrendítette s ha komoly tettekre a magyarok és a pápa unszolására sem volt képes, mégis legalább a birodalmi rendek, s az összes keresztény fejedelmek elé készült vinni az immár égetően szükséges védelem megszervezésének ügyét. 1454 áprilisában Regensburgban tartott birodalmi gyűlést, melyre azonban László és a magyarok nem küldtek követeket. Nem jelent meg a császár sem, Aeneással képviseltette magát. Bár a németek harci kedve nagy, mégis mindössze abban állapodnak meg, hogy új gyűlést tartanak Frankfurtban, 1454 szeptemberében. Ezen a gyűlésen is résztvesz sok, nem a birodalomhoz tartozó fejedelem, mely így valóságos európai kongresszus volt, mint a századeleji nagy zsinatok. III. Frigyes most is csak Aeneas Sylviust küldte maga helyett, ki fényes szónoki tehetségével sem tud más eredményt elérni, mint újabb birodalmi gyűlés összehívását pünkösdre, s hogy a magyaroknak ígérnek, mint már láttuk, kérelmüket meghaladó katonai segílyt.

Az 1455 januári budai országgyűlés lelkesen csatlakozott a keresztesháború tervéhez. A főurak esküvel kötelezték magukat, hogy személyesen vesznek részt a nagy hadjáratban, s nagy az öröm Jó Fülöp burgundi herceg fogadkozásai miatt, ki szintén személyes hadbaszállást ígér, nem először évek óta. A német fejedelmek is biztatják a magyarokat segílyvel, mint már említettük. És örömmel veszi az országgyűlés Hunyadi és Cillei kibékülésének hírért is.

A Németbirodalom bécsújhelyi gyűlése

III. Frigyes a bécsújhelyi birodalmi gyűlést február 26-án megnyitotta anélkül, hogy bevárta volna a magyar követek megérkezését, kik előbb Bécsben álltak meg, hogy megvárják a Prágából érkező királyt s az ő kíséretében utazó Vitéz János főkancellárt. Bécsben vannak Hunyadi és Cillei is, a nemrég kibékült ellenfelek. V. László kitüntető szívességgel fogadja nemrég kegyvesztett nagybátyját. Annál jobban érezteti vele haragját III. Frigyes, aki nem is fogadta. Erre Hunyadi sem látja tanácsosnak lemenni Bécsújhelyre, noha ezt Frigyesnek már megígérte. A gyűlésen ismét Aeneas beszél a császár nevében s a gyűlés résztvevőit a humanista ékesszólás minden fegyverével buzdítja a háborúban leendő részvételre. A burgund követ ismét ígéri, hogy ura személyesen száll hadba. V. Alfonz követe is fogadkozik, katonát és pénzsegélyt ígérve ura nevében. De rövidesen a török háború helyett a birodalmi Landfriede kerül szőnyegre s a keresztesháborút csak március vége felé kezdik újból tárgyalni, midőn már a magyar delegáció is

megérkezett — Hunyadi János és Cillei Ulrik nélkül. A pápai legátus nagy beszédet mondott, anélkül, hogy valami konkrétumot mondott volna s ez a magyarokra nem tett jó benyomást. A vita rövidesen mellékvágányokra terelődött. Előhozták minden török béke előfeltételét: III. Frigyes és V. László kibékülését. A magyarok kijelentik, hogy a békét ők is akarják s elfogadják közvetítőnek Podjebrádot. A birodalmi gyűlés egyetlen eredménye, hogy ebben az évben már nem lehet a háborút megindítani. Mikor pedig április 12-én megérkezik V. Miklós pápa halálának híre, III. Frigyes bezárja a nem nagy dicsőséggel működött gyűlést, melynek úgyszólván egy döntő fontosságú eseménye volt: a magyarok itt ismerkedtek meg Kapisztrán Jánossal s itt hívták meg Magyarországra. Aeneas Sylvius a császár nevében mondott záróbeszédében ugyan biztatta a magyarokat, hogy jövő évben a nagy kereszteshadjárat megindul, de — úgymond — addig védjék meg országukat, s ne kössenek békét a törökkel. Vitéz felel a király és az ország nevében, de már a gyűlés bezárása után Bécsben, s kifejti, hogy ez a gyűlés semmit sem használt a kereszténység ügyének, a keresztényeket kétségbeejtette, ellenben a törököket csak még jobban felingerelte. Ezeknek — a magyarok meggyőződése szerint — már a frankfurti gyűlésen is voltak kémeik, s az 1454. évi háborút is ezért indították. Mégis, mondja Vitéz, Magyarország októberig nem köt békét, de ha addig nem biztosítják kellőképp arról, hogy a háború 1456-ban tényleg megindul, akkor úgy gondoskodik magáról, ahogy tud, mert hiszen a magyaroknak egy ideiglenes béke is kedvezőbb, mint a török támadás állandó veszedelme.

Cillei és Hunyadi viszálya

Nem csoda, ha a fenyegető török veszedelemben s az ellene való védekezés ily kilátástalan volta mellett az elkeseredett kedélyek az országban magában is egymás ellen-törnek. Hiszen versengés, viszálykodás volt anélkül is. Hunyadi János már évek óta irigység, bizalmatlanság, sőt gyűlölség cégtáblája. Az ő nagy egyéniségét megillető hatalmi pozícióját nem tudják elviselni azok, akik a török ellen semmit sem tettek, vagy korántsem annyit, mint ő. De ő különb voltát érezve, még féltékenyen örködik méltóságai, vagyona, egyeduralkodó felett. Már a király által elrendelt tizenennyolcas tanácsban is versenytársat, hatalma és befolyása csorbítását látta. A bécsújhelyi gyűlés után pedig veszedelmes ellenfele támadt régi versenytársában, Cillei Ulrikban. Ez 1454 végén kibékült V. Lászlóval, visszanyerte 1452-ben elvesztett pozícióját a bécsi udvarnál, míg az addig ott vezető szerepet játszó Eizingnek birtokaira kellett visszavonulnia. Cillei most úgy látja, hogy Hunyadi magyarországi pozíciója útjában áll saját érvényesülésének. Igyekezett tehát Hunyadit mindenütt elgáncsolni, a királynál befeketíteni. Elhíresztelte, hogy Magyarország tulajdonképeni

ura nem László, hanem Hunyadi János, hogy a koronára vágyik, hogy I. Ulászlót is ő taszította a veszedelembe, ahogy előbb Erzsébetet is cserben hagyta. Viszont Hunyadi is gyanakszik rá, s attól tart, hogy Cillei őt Bécsbe akarja csalni s ott kivégeztetni. Ez a helyzet, mikor a király elhatározza, hogy Magyarországra jön, ami azt jelenti, hogy személyesen veszi át a kormányzást. A király távollétében Hunyadi János az ő helytartója, mint főkapitány, most tehát megszűnne az ő egyeduralma. De megváltozna a rendek eddigi szerepe is. Az új helyzet megvitatása végett júniusban a főurak és főpapok Győrött gyűlést tartottak, hol mindenki megjelent, aki az utóbbi évek politikai eseményeiben szerepet játszott, köztük Brankovics is. V. László is elküldte követeit s lehet, hogy maga Cillei is lejött. Itt azután a megjelentek szövetséget kötöttek egymás között. Eszerint, ha a király az országba jön, akkor a szerződő felek egyike sem fog a saját hasznára és emelkedésére törekedni, hanem csak a király és az ország javán munkálkodni. Szabadságukat azonban szilárdan megvédik, nem engedik, hogy Magyarországon idegenek bármely méltóságot viseljenek, s hogy az országos ügyeket a királlyal mindössze két-három ember tárgyalja és intézze, hanem ez az e célra kijelölendő királyi tanácsosok tiszte legyen. Aki e szövetséget megsérti, esküszegő, s a többi fegyverrel lép fel ellene. E szövetséglevelet megküldték a királynak is. És augusztusban megtörtént az újabb kibékülés Hunyadi és Cillei között is, sajnos, éppoly kevésbé őszintén és éppoly rövid időre, mint 1454-ben. A családi kapcsolatokat is kibővítik: a kis Hunyadi Mátyás — tizennegyedik évét járta — nőül veszi Cillei Erzsébetet, aki azonban rövidesen elhunyt.

Tervezgetések

A győri tanácsülésre megérkezett Kapisztrán János, a kereszteshad érdekében lángoló lelkesedéssel és ifjúi hévvel agitáló ferencendi szerzetes is. A győri gyűlésen megjelenésével átvette azt a szerepet, melyet a bécsűjhelyin nem volt képes betölteni. Célja megbeszélni a kereszties hadjáratot, s ha a tervezgetés hevében a vallásos és háborús lelkesedés egészen irreális célokat tűz is ki Hunyadi és Kapisztrán elé, mégis ez a fanatikus lelkesedés volt szükséges ahhoz, hogy a nándorfői érvári csata a magyarok és keresztiesek győzelmével végződjék. Hunyadi 100.000 fegyveres kiállítását tervezi a tanácskozásokon, hol Brankovics is megjelent. Ezzel a sereggel — úgy reméli — három hónap alatt kiűzheti a törököt egész Európából, sőt még a Szentföldet is felszabadíthatja. Ő maga 10.000 fegyveres kiállítását vállalja saját költségén, Brankovics ugyanennyit, V. László király nevében Hunyadi más 20.000-et. Ehhez kellene még, hogy a pápa állítson 20.000-et, V. Alfonz 10.000-et, a többi olasz állam együtt 10.000-et, Jó Fülöp 10.000 lovast és ugyanannyi gyalogost, akkor meglesz a nagy hadsereg. S ehhez csak háromhavi stipendium kellene, egy lovas egyhavi zsoldja

12—16 forint, a gyalogosé félannyi lévén, ez három óra lenne 1,140.000 forint, a magyar király egyévi jövedelmének, 218.000 forintnak, több mint négyszerese. Alfonznak Hunyadi a tengeri hadakozást ajánja, ő majd a szárazon harcok. Még a zsold igen fontos kérdésére is kiterjed Hunyadi figyelme. Ez majd a meghódítandó török területekről fog betérülni. Ugyanaz a remény, mint az Alfonzzal való 1447-i tervezésben! Igen érdekes, hogy a császár közreműködésére a tervekben nem számít, csak a pápára, olaszokra, szerbekre és burgundokra. Mégis, e nagy tervek ellenére, mikor ősszel a török valóban fenyegeti Oláhországot, Hunyadi egymagában kénytelen ellene menni, s a fenyegetett magyar koronaterület és a szintén török támadásra kiszemelt Raguzza felől a veszélyt elhárítani. A Raguzára törő török erők arra a hírré, hogy Hunyadi János elindult Havaselve ellen, beszüntették a város elleni hadműveletet.

III. Callixtus és Kapisztrán János

A pápai székben beállott változás kedvező a török elleni küzdelem ügyének. V. Miklóst, a keresztény renaissance első reprezentánsát a pápai trónuson Alfonso Borgia bíboros váltotta fel, III. Callixtus néven (1455—1458). Az új pápa jogtudós, a XIV. században virágkorát ért régebbi kánonjogtudomány nagy tekintélye, ki a humanizmus és az új olasz szellem iránt nem bírt sok fogékonysággal. Annál lelkesebb bajnokát lelte benne a keresztesháború ügye, hiszen ő spanyol földről, az Iszlám elleni küzdelem klasszikus hazájából származott. Alig hogy megválasztották, megesküdött, addig nem nyugszik, míg a törököt ki nem űzi Európából és erre a célra az egyház minden kincsét, ha kell, még életét is feláldozza. Hú segítőtársai az új pápának a kereszties háború propagálásában a minoriták, akikkel állandóan tanácskozik a haditervekről, s akik mindenütt prédikálják a keresztet és alamizsnát gyűjtenek a török háború céljaira. Legkimagaslóbb egyéniség közöttük éppen Kapisztrán János. Lelkesedése, hite, szuggesztív erejű szónoklatai ezrével gyűjtötték a kereszties zászló alá a nép alsóbb rétegeit: parasztokat, diákokat, kézműveseket.

III. Callixtus nagy flottát szereltetett fel és a keresztény fejedelmekhez felszólítást intézett, hogy 1456 tavaszán vegyék fel a keresztet és vonuljanak hadba. A kereszties háború iránti buzgalom felkeltésére Callixtus pápa új déli imát rendelt el, melyet a keresztény fegyverek győzelméért kellett az egész kereszténységben minden délben elmondani, s melynek elvégzésére a híveket minden délben harangszó figyelmeztette. Ez imákon s keresztprédikálásokon kelt általános lelkesedés és buzgalom vitte harcba Kapisztrán keresztieseit, s ezek vívták ki aztán — Hunyadi János hadvezéri tehetsége és magyarjainak vitézsége mellett — a nándorfejevári győzelmet, mely így minden időkre összefügg a déli harangszó hangzásával. Carvajal

bíboros-legátus buzgólkodásának sikerült III. Frigyessel is felvételni 1455 októberében a keresztet, anélkül, hogy ezt a gesztust tettek követték volna. V. László országgyűlést hívott egybe Pestre, melyre személyesen is megjelent. Hogy az ő — elég ritka — személyes jelenléte Magyarországon mily fontos, abból is kitűnik, hogy éppen a messze délen lakó raguzaiak kéri erre Lászlót! Az ifjú király február 6-án ért Budára, vele jött Carvajal legátus, voltak mellette osztrák és cseh tanácsosok és ott volt Kapisztrán János is. Itt már pozitívumokról tárgyaltak a magyar haderőkre és Kapisztrán kereszteseire vonatkozóan. Megszabták a hadi utat, kijelölték a vezéreket, a hadbaszállás időpontját, midőn április 7-én megérkezett a hír, hogy II. Mohamed Nándorfej érvár ostromára készül, s ennek megvívásával Magyarország elfoglalására. Lázasan hozzáálltak Nándorfej érvár, a körülötte fekvő többi végvár és a dunai átkelők megerősítéséhez. A király elrendelte az általános nemesi felkelést, de aztán május végén eltávozott Bécsbe. Carvajal sürgősen kérte a pápát, rendelje el a pápai flotta és Alfonz hajóhadának támadását a török ellen, Castriota Albániából induljon hadba és segítsenek az olasz városok: Velence, Milánó, Génua, Firenze is, mert Magyarország hadi ereje nem elég, a császár, a birodalom s a többi keresztény fejedelem pedig nem küld.

segítségét. Nándorfejérvár ostroma

II. Mohamed június végén 150.000 főnyi sereggel és 300 ágyúval, ostromgépekkel és 200 hajóval Nándorfejérvár alá ért. Konstantinápoly meghódítója nemcsak hadvezéri tehetség volt. A török birodalom egész újkori szervezete is az ő műve, ki nemcsak betetőzte elődei hódításait, hanem azokat egységes birodalommá is kovácsolta. A hadsereget szintén átszervezte, ő alapította meg a török tüzérséget, egy Urbán nevű renegát keresztény segítségével. E tökéletesített tüzérségének köszönhetette Konstantinápoly bevételét, ettől remélte Nándorfejérvár megvívását is. Határozott céljai voltak háborúival, birodalmát akarta minél nagyobb területekkel bővíteni. Nem volt tehát tisztán rablás, fogolyszedés és pusztítás a mostani török támadás célja sem, de nem is csupán védekezés a keresztények állítólagos készülődéseivel, konstantinápolyi álmaival szemben.

Hunyadi buzgón készülődik, főképp az Alföldön gyűjt hadat, s halálra elszántan, mintegy végrendelkezésképpen magát és családját, örököseit újból megerősítette a királlyal a beszercei grófságban és más adományokban. Kapisztrán szónoklataival toborzott magyar és délnémet keresztéseket vezet Hunyadi zászlaja alá, kik között a harcmezőn különösen kitűnt a bécsi diákok 600 főnyi csapata, a harmadrendű franciskánusok csoportja és Remete szent Pál rendjének priorja hét halálra szánt baráttal. Hunyadi június 25-én még Keve várában volt. A szultán pedig július 3-án már befejezte az ostrom előkészítését, 200 török hadihajó Zimony felett elzárta a Dunát. Július

4-én megkezdődött a vár ágyúzása. Hunyadi, kit Kapisztrán keresztesein kívül csupán Körögyi János macsói bán, Rozgonyi Rajnád és Kanizsai László kísérték bandériumaikkal, csak július 14-én ért a vár alá. Az ágyúkkal, löszerrel, élelemmel bőven ellátott várat Hunyadi sógora, Szilágyi Mihály védte 7000 főnyi védősereggel. Hunyadinak volt 200 kis sajkája, mintegy 40—45.000 főnyi serege, kikhez Kapisztrán keresztesei csatlakoztak. Miután Hunyadi sajkái és a várórség a török hajóhadat ötórás küzdelem után legyőzték s Nándori ej érvárral a magyarok összeköttetését helyreállították, Hunyadi és Kapisztrán bevonultak a várba. Ez a dunai győzelemmel együtt új erőt öntött a várórségbe, megsokszorozta lelkesedését és harci kedvét. A török rohamok és ágyúzás a dunai kudarc után zavartalanul folytatódtak, míg végre a szultán július 21-én elrendelte az általános rohamot, s a szultán személyes vezetésével indított harmadik rohammal sikerült a várba benyomulniuk. Másnapra azonban a keresztények a falakról levetett szurkos és kénes égő rőzsék védelme alatt ismét kiűzték őket. Hunyadi nem gondolt kitérésre, megelégedett a főroham visszaverésével. Július 22-én délután azonban a keresztések kisebb-nagyobb csoportokban kiszállingóztak a várból és megtámadták a törököket. Hosszas, válságos, ide-oda ingadozó küzdelem után a várból kirohanó Hunyadi és Kapisztrán a keresztények javára döntötték el a csatát. Hunyadi elfoglalta a török ágyúit s az egész török tábor is a keresztények kezére került. A megvert, demoralizált török sereg ágyúit, felszerelését odahagyva rendetlen futásban menekült szultánjával Szófia felé.

Hunyadi János halála

Hunyadi és Kapisztrán világraszóló győzelme az egész keresztény világban a legnagyobb örömet keltette. III. Callixtus élete legszerencsésebb eseményének mondta azt, s nem győzi magasztalni Hunyadit, kit évszázadok óta a leghíresebb hősnak nevez. 1457 augusztus 6-án, azon a napon, melyen előző évben hírül vette a nagy győzelmet, annak emlékére elrendelte Urunk-színeváltozása (Transfiguratio) ünnepének kötelező megülését. III. Frigyes külön levélben értesítette Callixtust az örömhírről. Velence már augusztus 12-én üdvözlő iratot intézett Hunyadihoz.

De a nagy örömet rövidesen súlyos csapás fölötti gyász váltotta fel, Hunyadi János augusztus 11-én Zimonvban áldozataul esett a várban kitört pusztító járványnak. Holttestét Gyulafej érvárra vitték és annak székesegyházában temették el. Október 23-án követte őt a sírba ősz barátja; Kapisztrán Jánost a minoriták újlaki kolostorában érte a halál. Pedig az első győzelmi mámorban mindketten a keresztesháború erélyes folytatását tervezték, s mindketten reménykedtek a teljes sikerben. Csak 10—12.000 jó lovast kér Kapisztrán a pápától és csak hat óra s akkor a magyar urak segítségével megsemmisíthetjük

a törököt és visszavesszük Konstantinápolyt, a zsold pedig visszatérül a visszafoglalt területekről. A pápa kész volt e túlfeszített, az akkori helyzetnek meg nem felelő hadivállalat támogatására, melyet 1457 márciusára terveztek, mely azonban a hős és a szent halála után nem volt többé megvalósítható. A keresztény fejedelmek semmire sem kaphatók. Hiszen, mondják, a nándorf ej érvári diadalt is egyedül vívta ki Magyarország, van tehát ereje a további védekezésre is egymagában. V. Alfonz pedig a pápa előtt kijelenti, hogy a kereszties háborúra költeni annyi lenne, mint a pápaság kincseit az ablakon kiszórni.

Igaz, a pápa és kiküldöttei kereszties háborúra hívó szavának, búcsúengedélyének igen nagy hatása volt a szegényebb néprétegekre. Parasztok, diákok, kézművesek különösen Németországból megint tömegesen gyűltek a kereszties zászló alá. Azonban Magyarországon Hunyadi János óta nem volt, aki a szent ügyet kezébe vette volna. Sőt a gyűlölködés, irigység, versengés nagyobb, mint valaha, mert nem élt többé az a nagy férfiú, akit mindenki Magyarorszag védelmezőjének tekintett.

Cillei Ulrik és Hunyadi László

V. László még gyermek, s talán később sem lett volna az az egyéniség, ki a kereszties háború vezérletét sikeresen elláthatta volna, azonban magyar királyi méltóságából kifolyóan mégis vállalta, mint apja, majd riválisa, I. Ulászló tették. Meg is indult augusztus 26-án Bécsből, talán azért is, mert mentora, Cillei Ulrik, nagy ellenfele halála után úgy látta, elérkezett az ő ideje Magyarországon. Pozsonyban hosszasabban időzött az ifjú király, majd Visegrádon, végül Budán mulatott. Mellette nagybátyja, Ulrik gróf, többezer, főkép német keresztessel, kik benne vezérüket tisztelik. László és Cillei mindenk előtt a királyi várakat veszik birtokukba, mert a vár akkor minden hatalom alapja. Ezután továbbindulnak Nándorf ej érvár felé, s október közepére Futákra érnek. Ide országgyűlést hívnak össze a háború letárgyalására. A magyarok eljöttek, de jöttek osztrákok és csehek is, megjelent Ottó bajor herceg és ott van az agg Brankovics.

A döntő befolyás és vezető szerep Cilleié, ki pozsonyi gróf, noha nemrégiben ezt a méltóságot még Hunyadi László viselte, horvát-szlavón-dalmát bán, mely tisztségben már nem osztályosa Hunyadi László, ki kedvéért az eddig kettejük által közösen bírt tisztségről lemondott. Cillei magához akar ragadni minden hatalmat, meg akarja szerezni Hunyadi János minden tisztségét. Hunyadi László viszont apja örökösének tekinti magát, szintén vágyik annak tiszteire és hatalmi állására. De Cillei nemcsak háttérbe szorítani, a kormányzásból, politikai szereplésből kizárni igyekszik az ifjú Hunyadit és rokonait, hanem egyenest tönkretételükre tör, mikor a királyi jövedelmek hűtlen kezelésével vádolja az elhunyt Hunyadi Jánost, úgyannyira, hogy fiai kénytelenek magukat V. Lászlóval külön oklevélben

biztosíttatni afelől, hogy őket nem fogják felelősségre vonni apjuk hivatalos tényeiért. E menlevél birtokában azután Hunyadi László, ki eddig Nándori ej érváron tartózkodott, Futtákra megy, s ott a többi főrenddel együtt személyesen is hűséget esküszik V. Lászlónak. Cilleivel pedig, ki szeptember 3-án Podjebráddal is szövetségbe lépett, Hunyadi László is szövetséget köt. A fiatal király ezekután kinevezte az új főkapitányt, de nem Hunyadi László, hanem Cillei Ulrik személyében. A pozsonyi grófság, horvát-szlavón-dalmát bánóság után most még ezt a méltóságot, az apja számára felállított főkapitányságot is át kellett engednie Ulriknak s még a királyi várak birtokáról is le kellett mondania. Ezekután Hunyadi László és Cillei Ulrik között minden szövetség ellenére az eddigit messze felülmúló szenvedélyességgel lángolt fel a gyűlölet és versengés. Hunyadi László Nándorfej érvárra vonul, hol nagybátyja, a kérlelhetetlen Szilágyi Mihály csak még jobban szítja elkésredését. Szilágyi a Brankovics-Cillei-kormánytól méltán tartott 1455 decemberében Brankovicssal keletkezett viszálya miatt. Brankovics egy Fejérvárról való kikocsizása alkalmával megtámadta Szilágyit. Fivérét, Lászlót megölte, s Mihály is csak meneküléssel menthette meg életét. Bosszúból Szilágyi is rajtaütött az agg despotán; a küzdelemben Brankovics megsebesült, jobb keze ujjait elvesztette és fogságba esett, melyből V. László szabadította ki, bizonyára Cillei kívánságára. Nyilvánvaló, hogy Brankovics Nándorfej érvár birtokára vágyott, s ezért Szilágyi biztatta unokaöccsét, hogy legalább ezt a várat ne adja át ellenségeinek, kik a király akaratának törvényes ürügye alatt Hunyadi János minden tisztségével egyetemben minden hatalmat magukhoz akarnak ragadni. Csak Vitéz János váradi püspök, a Hunyadi-ház régi barátja tudta Hunyadi engedelkenységre bírni. Végül Hunyadi és Szilágyi díszhajón mentek az ifjú király fogadására s bevezették a várba. A fegyveres kíséret és a keresztesek, mintegy 4000 főnyi sereg előtt azonban bezárták a kapukat.

Cillei halála

László megtekintette a várat, az ellenségtől zsákmányolt ágyúkat, majd másnap reggel — egy félelemben töltött éjszaka után, hiszen a várórség még a királyi kamarásoktól is elvette a fegyvereket — Cilleivel együtt a várkapolnában misét hallgatott. A miséről Cillei Ulrikot fontos tanácskozássra hívták, egy terembe vezették, hol már várta őt Szilágyi, Hunyadi, Rozgonyi Sebestyén és mások. Hunyadi indulatosan szemére lobbantotta Ulrik grófnak az apja és maga ellen elkövetett sok ármányt és gáncsokodást. Vita közben kardot rántottak s Hunyadi emberei Cilleit előbb lábán sebesítették meg, majd mikor összeroskadt, fejét vették. Hunyadi László a király elé sietett, elmondta a történetet s heveskedését szánva-bánva, bocsánatért esdekelt, amit a jelenlevőnek mindig igazat adó,

de a színlelést is mesterien űző ifjú meg is adott. A kereszteshad azonban, mely a megölt Cilleiben vezérét tisztelte, felázadt, s rövidesen általános tusakodás éktelenítette el a helyet, mely alig pár hónapja a kereszténység legnagyobb diadalának, lelkes kereszties vitézek csodálatos hadi tetteinek színhelye volt.

Hunyadi László kivégzése

V. László még öt napig maradt a várban, Hunyadi Lászlót Cillei utódjaként főkapitánnyá nevezte ki, majd vele együtt a szintén Hunyadi kezén levő Temesvárra ment, s ott esküvel ígerte és oklevéllel biztosította, hogy nem áll rajta és családján nagybátyja haláláért bosszút. V. László a temesvári eskü után Budára ment, oly élmények friss emlékével lelkében, amelyek nála keményebb vágású, erősebb lelkű és komolyabb nevelésű, meglett férfiakat is megviseltek volna. Budán a Hunyadi-fiúk ellenségeinek befolyása alá került. Garai nádor, Újlaki Miklós, Bánfi Pál s a király külföldi hívei — Czernin Henning, Holczler Konrád, Rukkendar Wolfgang, Jodok véglesi kapitány — teljesen a maguk pártjára hódították s a Hunyadiak ellen ingerelték ingadozó kedélyét. Giskrát is Budára hívták cseh fegyvereseivel s mikor ez március közepén megérkezett, a fővárosban tartózkodó Hunyadi Lászlót és Mátyást, Szilágyi, Mihályt, Vitéz Jánost, Rozgonyi Sebestyént, Kanizsai Lászlót és a Hunyadiak több más hívét pörbefogták, késedelem nélkül törvényszék elé állították, árulás, felségsértés és hűtlenség vétkében elmarasztalták és halálra ítélték. De az ítéletet csak Hunyadi Lászlón hajtották végre, három nappal elfogatása után. Az ifjú László király visszariadt a tömeges vérontástól, csak annak kivégzéséhez járult hozzá, kit nagybátyja haláláért felelősnek vélt. Mátyást és a többieket fogságra vetették, Vitéz János püspök Szécsi primás őrizete alá került. Hunyadi Lászlót és barátait a királyi felség ellen tervezett gyilkos merénylet bűnében marasztalták el s e hamis vád következtében a kivégzést szükségképen követte a Hunyadi-vagyon elkobzása. A kormányzó rengeteg uradalmain Garai, Újlaki, alsólendvai Bánfi Pál és rokonaik készültek osztozni. Giskrát is megkínálták, de a zsoldosvezérből lett felvidéki kapitány nem kívánt részt Hunyadi egykori „barátainak“ osztályából. Megelégedett királya bizalmával, ki a Hunyadi-per idején másban már nem bízva, teljesen az ő védelme alá helyezte magát.

Maga a király alig egy hónappal a véstörvényszék után távozott az országból. A nyarat Bécsben töltötte, ősszel Prágába utazott, mindenüvé magával hurcolva a fogoly Hunyadi Mátyást. László esküvőre készült, Ulrik passzauai püspök már el is utazott Párizsba a menyasszonyért, VII. Károly francia király leányáért, mikor november 23-án a király váratlanul meghalt. A közhit szerint Podjebrád György és Eizing Ulrik mérgeztették meg.

V. László és tanácsadói

V. László tizennyolc évet élt s e rövid idő folyamán mindig mások hatalmában volt. Anyját kétéves korában vesztette el s azután tizenegy esztendeig császári nagybátyja bécsújhelyi udvarában nevelték a kiváló Aeneas Sylvius útmutatásai szerint, aki külön könyvet írt és ajánlott neki a nevelésről. Ez a nevelés szigorú és erkölcsös volt, de nélkülözötte a szeretet melegét. Aeneas Sylvius inkább a renaissance-kori fejedelem képességeinek fejlesztésére helyezett súlyt; maga Frigyes császár pedig nem sokat gondolt vele, mi lesz öccsével, hiszen a koronákat, melyeket számára kellett megszereznie, inkább a saját fején kívánta látni. Az ifjúkor küszöbén, tizenhároméves korában László egy másik nagybátyjának, Cillei Ulriknak gondozása és befolyása alá került. Ulrik, hogy a maga befolyását megszilárdítsa és biztosítsa, élvezetek szerzésével igyekezett öccsét szórakoztatni. Ital, kártya, nő, dorbézolás homályosították el az ifjú lelkében Aeneas Sylvius tanításait s az örökös cselszövések és intrikák, melyek személye körül forogtak, könnyelműségre, határozatlanságra, bizalmatlanságra nevelték. A színlelésnek — Aeneas jellemzése szerint — mestere volt és mester volt véleményének folytonos változtatásában is: mindig annak adott igazat, akivel utoljára beszélt. Nem hiányoztak belőle nagyapjának és a többi Luxemburgoknak kegyetlen hajlamai sem. Egyénisége általában nem sok jóval biztatott. A Hunyadi fiúk sorsáért s Hunyadi Jánossal szemben már előbb tanúsított méltánytalan magatartásáért mégsem lehet őt felelőssé tenni. Ha része is volt az események előidézésében, kétségtelen, hogy mindezek értelmi szerzői Garai László és barátai voltak. A király csak eszköz volt kezükben s Hunyadi László kivégzésével voltaképp a régi Garai-Cillei-liga és a Hunyadiak vezetése alatt álló nemzeti párt küzdelmének utolsó fázisa jutott befejezéshez.

Hunyadi János — láttuk — kormányzóvá választásáig szilárdan kitartott Albert halála óta vallott politikai meggyőződése mellett. A kormányzóválasztás után azonban letért erről az útról. Nagy célja, a török elleni küzdelem sikere érdekében maga segítette régi ellenfelét, Garai Lászlót a nádori székbe s később a közöttük közvetítő Újlaki Miklós rábeszélésére szoros szövetségre is lépett vele, végleg deferált a legitimitás eszméjének. Politikája irányának ez a megváltoztatása szükségképpen lett forrásává későbbi surlódásoknak és összeütközéseknek. A bizalom közte és Garai közt s ennek rokonai, a Cilleiek és a király között, sohasem állhatott helyre s a kölcsönös bizalmatlanság oly atmoszférát teremtett, mely végzetesen hasonló volt a nikápolyi csata idején Zsigmond udvarában kialakult légkörhöz. Hunyadi és hívei — éppúgy mint Lackfiék hetven évvel előbb — a nemzeti egység megteremtésén munkálkodtak, hogy ezúton oldják meg a török veszedelemben rejlő

sorsdöntő problémát. Garai László és Cillei Ulrik, mint egykor Garai Miklós és Cillei Herman, csak a hatalmi kérdést tartották fontosnak, maguk és királyi rokonuk hatalmának megszilárdítására törek. Amíg gyengének érezték magukat, keresték Hunyadi barátságát. László király az uralom átvételekor áradozó szavakban dicsérte és nagy adományokkal jutalmazta a kormányzó működését, érdemeit és szolgálatait. Mikor Hunyadi halálával és leghatalmasabb hívének, Újlaki Miklósnak átpártolásával a nemzeti párt ereje megfogyatkozott és vezetése két tapasztalatlan ifjú kezébe került, nyíltan ellene fordultak s a király a véstörvénytárszerű gyorsasággal meghozott és végrehajtott halálos ítélet után kiadott oklevelében nemcsak Lászlót és Mátyást, hanem magát Hunyadi Jánost is súlyos vádakkal illette. Az 1457 március 21-én kelt oklevél veszedelmesen hasonlít Zsigmond királynak 1397-ben Lackfi István ügyében kiadott ítéletleveléhez, nem hiába egy konyháról kerültek ki. Akkor Garai Miklós, most Garai László, apa és fiú voltak a két hős emlékét bemocskoló iratok értelmi szerzői. Főleg a királyi jövedelmekkel való önkényes rendelkezésről vádolták Hunyadit, holott jól tudták, hogy a jövedelmeket, sőt a maga hatalmas jövedelmeit is kizárólag közcélra, a török elleni küzdelem nagy céljára fordította. Emellett bűnéül tudták be azt is, hogy az ország jogainak védelmében fegyverrel támadta meg Cilleiéket és az osztrák tartományokat, hogy a vele szemben annyiszor hitszegő szerb despota ellen kemény szigorúsággal lépett fel s a hűtlen oláh vajdákat elcsapva, helyükbe másokat ültetett. Hunyadi Lászlót, mint egykor Lackfi István apja, a király élete ellen szőtt összeesküvéssel vádolta Garai. Az ítélet most is, mint akkor, az udvari arisztokrácia, a Garaiak és Cilleiek bosszúja volt a katonafőurak hatalmát veszített pártjával szemben, de míg Zsigmond korában Lackfiék kiirtása az idősebb Garai vezetése alatt álló udvari párt teljes diadalára vezetett, most Hunyadi László kivégzése pártja megerősödését, Garaiék bukását vezette be.

Hunyadi pártja az ő halálával, fia kivégzésével és a másik fiú fogságba hurcolásával nem semmisült meg, sőt megerősödött, megacélosodott. A diadalmas törökverő hősnek fiaival szemben követett eljárás mérhetetlen elkeseredést váltott ki az egész országban. Óbudán egy bátor szerzetes már a kivégzést követő vasárnapon ártatlan vér kiontásáról szónokolt templomi szentbeszédében. Kint a falvakon, a tiszántúli várakban és lent a végeken pedig fellángolt a felkelés tüze. A Hunyadi-párt vezetését a kormányzó özvegye és Szilágyi Mihály vették át s híveik fegyverzésével készültek a végső leszámolásra. Mátyás a prágai fogságban sínylődött, de idehaza mind nagyobb tömeg szívét és lelkét hatotta át a „nemzeti királyság“ gondolata, amit V. László halála után, apai öröksége és saját tehetsége jogán, ő volt hivatva diadalra vinni.

HARMADIK KÖNYV

II. RÉSZ

A MAGYAR RENAISSANCE-ÁLLAM

ÍRTA:

SZEKFŰ GYULA

A MAGYAR RENAISSANCE-ÁLLAM

V. LÁSZLÓNAK, a gyermekkirálynak gyermektelen halálával a magyarországi Habsburgok Hágának magvaszadkadt; Albert király két leánya: Anna, Vilmos szász herceg felesége és Erzsébet, a Jagelló-házbeli lengyel királynak, IV. Kázmérnak felesége, igényt tartottak ugyan, magyar szokásra is támaszkodva, a trónra, de száz esztendő belső fejlődése során a magyar határokon belül is már oly hatalmi tömbök, önálló energiák állottak elő, melyek a trónbetöltés kérdésénél a külföld igényeit illuzóriussá tették. A Garai-, Újlaki- és Hunyadi-birtoktestek már országrészeket fogtak össze egyetlen nagyúr parancsai alatt, s mi sem természetesebb, mint hogy e legnagyobb birtokosok döntöttek a trón betöltése dolgában. A két első család már fejedelmi rokonsággal dicsekedhetett: Garai nádor anyja Cillei Anna, V. Lászlónak nagynénje volt; felesége Alexandrina, tescheni hercegnő; viszont Újlaki Miklós erdélyi vajdának leánya Podjebrád, a jövő cseh király, Henrik fiához ment nőül. De mind e rokoni összeköttetés nem ért nyomába annak a népszerűségnek, mely a Hunyadi-családot vette körül, s amely a nándorf ej érvári nagyszerű események, a nagy kormányzó hősi halála, László fiának tragikus sorsa következtében most forrpontra hevült. Nemcsak a keresztény világ, de Magyarország is hatása alatt állott még a szultán szégyenteljes vereségének, a nemzet feladatai közt a leglényegesebbnek a török kiűzése tűnt fel, s azt kitől lehetne biztosabban várni, mint a keresztény hős egyetlen életbenmaradt fiától, Vajdafi Mátyástól! Az eddig is különös pártfogását élvezte a Gondviselésnek: a Cillei-fondorlatok, V. László gyáva bosszúja nem tudták elemészteni, cseh méreg is megkímélte, mert Csehország kormányzója, Podjebrád György nem csekély hasznot várt az előkelő fogolytól, kit a sors V. László halálával az ő kezébe szolgáltatott.

Mátyás választása

Garai és Újlaki annál gyorsabban belátták a küzdelem sikeretelenségét, mert a szomszéd fejedelmek közt sem akadt, aki trónigényüket pártolta volna: III. Frigyes császár Kázmér jelölt-ségét támogatta, miután ez az ausztriai örökös tartományokat illetőleg lemondott neje jogigényéről, s azokat átengedte III. Frigyesnek. A két nagy hazai dinasztia számára nem

maradt egyéb hátra, mint a harmadikkal kiegyezni, s a trónról való kényszerű lemondást minél drágábban adni el a szerencsésebb Hunyadi-családnak. Mátyás anyja és nagybátyja, Szilágyi Mihály, akik a prágai fogoly érdekeit képviselték itthon, nagy politikai érzéket és mérsékletet tanúsítottak, amikor 1458 január elején Szegeden formálisan kiegyeztek a trónt illetőleg a Garaiakkal: a nádor és felesége, a hercegnő, kötelezték magukat, hogy Mátyást a trónra segítik, viszont Szilágyi Erzsébet és fivére megígérték, hogy az ifjú király feleségül fogja venni Garai leányát, Annát, s amíg ezt nem teszi, addig ők nem engedik kezére sem a trónt, sem pedig az atyjától reászállott Hunyadi-javakat. Az egyességben még arról is gondoskodtak, hogy a királytalan időben a nádor a székvárosba, Budára és Pestre beeressze a Hunyadi-pártot és vele közösen birtokolja a királyválasztás helyét. A szegedi egyességgel Mátyásnak nyert ügye volt: Újlaki magára hagyatva annál kevésbé támadhatott fel a Hunyadi-Garai koalíció ellen, mert sógora, a Mátyás királyságának Vitéz János által megnyert Podjebrád is csitította és elfogadtatta vele azt, amit nem tudott megváltoztatni. A cseh kormányzó, akinek kezében már biztos volt Szent Vencel koronája, a magyar urakhoz hasonlóan, szintén dinasztikus hasznot akart húzni Mátyás királyságából: felajánlotta leánya, Cunka, más néven Katalin kezét Mátyásnak szabadulás és támogatása fejében, amit Mátyás annál könnyebben elfogadott, mert már első, gyermekházassága óta, a Cillei grófleánnyal, tisztában volt azzal, hogy a magasra törő emelkedésnél a házasság a politikai eszközök egyik leghatékonyabbja.

Annak, amit nem egészen reális szemlélettel „szabad“ királyválasztásnak szoktunk nevezni, sorsa a Hunyadi-Garai-Ujlaki-Podjebrád megegyezéssel el is volt döntve. A Rákoson összegyűlt köznemességnek egyéb feladata nem maradt, mint a nagyurak határozatához csatlakozni, amit annál szívesebben tett meg, mert egyrészt maga is a Hunyadi név varázsa alatt állott, másrészt pedig Szilágyi Mihály, kinek hamisítatlan magyar természetét még nem színezték nyugati behatások, ügyesen használta fel unokaöccse érdekében a nemzeti király fogalmát. A köznemességhez küldött levelei kiemelték, hogy a „magyar nyelv dicsősége“ kívánja magyar születésű király választását, s ha ezt megteszik a nemesek, ő nem pihen seregével addig, míg a szentkoronát III. Frigyesről, a töröktől a már elveszett területeket vissza nem szerzi. Szilágyi Mihály a Hunyadi-birtoknak 15.000 fegyverese élén tárgyalt a nemességgel, s miután január 23-án a főurak és főpapok a pápai követ Carvajal bíbornok előtt ünnepélyesen kibékültek egymással és Mátyás választásában végkép megegyeztek, ünnepi lakomán áldomást ittak: másnap, 24-én követeikkel akarták a Rákosra megüzenni a hírt, de a köznemesség ekkor már türelmetlenségében előzönlé Pest városát és a Duna jegét, s ott értesülvén

a főurak határozatáról, maga is lelkesen királynak kiáltotta ki Hunyadi Mátyást.

Mátyás és a rendek

A választás ténye és az utána hozott országgyűlési törvények a III. Andrástól kezdődő, több mint másfélszázéves fejlődés eredménye gyanánt a rendek hatalmának lendületes térhódítását mutatják. Nagybirtokos főrend és köznemesség egyformán saját helyzetének biztosítására gondol és egy lélekkel iparkodik, hogy az új királynak mozgási szabadságát gúzsba kösse. Nincs itt különbség idegen vagy magyar vér között: Mátyás elé a királyi hatalom gyakorlásának ugyanazon korlátait emelik, mint korábban az osztrák Albert elé. Kimondják, hogy Mátyásnak semmiféle, még oly fontos okból sem lesz szabad adót követelnie a nemesektől, vagy azok jobbágyaitól, viszont külső ellenséggel szemben ő lesz köteles az országot minden erejével, azaz a Hunyadi-ház családi hatalmával megvédeni, és csak ha „saját jövedelmei“ erre nem volnának elegendők, akkor álljanak ki a főpapok és bárók bandériumai, utolsó sorban a nemesség fölkelése. Az utóbbi években jogtalanul elvett birtokok visszaadandók, a király minden atyafinak és familiárisnak, tehát a nagyurak egész uszályának mindenkor teljes igazságot szolgáltatson, s kormányzása ellenőrzésére minden évben összeüljön az országlakók gyűlése, melyen a nemesek fejenként jelenjenek meg. A Hunyadi-Garai koalíció érdekében Szilágyi Mihályt öt esztendőre gubernátornak választották meg, holott erre közjogilag semmi szükség nem volt, hiszen Mátyás már 17—18 éves volt, s távolléte sem tartott sokáig: egy hétre az országgyűlés bezárása után meg is érkezett prágai fogságából. A kormányzóságra azonban szükség volt a szegedi egyezmény végrehajtása érdekében; Szilágyi Mihály mint kormányzó, kezében a hatalommal és birtokokkal, számíthatott arra, hogy elvéteti azzal a gyerekekkel a Garai-leányt és egyebekben is meg fogja szelídíteni. A rendek tehát király nélkül rendezkedtek be, s mikor ez Budára érkezett, hogy koronázás helyett — a korona idegen kézben maradt — nyugati keresztény szokás szerint inthronisatio, trónbaültetés formájában vegye át hatalmát, Buda város kapui előtt a polgárság jogaira és kiváltságaira kellett esküt tennie, a várba bocsátás előtt a főurakéra, s végül Nagy boldogasszony templomában, a beültetés szertartása előtt az Egyház és a főpapság előjogaira. A három rend közül egyik sem maradt el, amikor a királyválasztás alkalmat nyújtott saját érdekei hathatós képviselésére.

Zsigmond félszázada, s az arra következő két évtized nem inult tehát el hiába, s Mátyásnak kezdettől fogva előjogokra féltékeny rendekkel kellett számolnia, akik a közjónak is elébe helyezték saját érdekeiket. A rendi dualizmusnak azonban természetéhez tartozott, hogy mindenkor kettőn álljon a vásár:

a rendeken és a velük szemben álló királyon. Ez utóbbit most Mátyásnak nevezték és „Matthias Rex“ első névalírásától kezdve megmutatta, hogy az ifjúságával és rabságával visszaélő rendi követeléseket nem hajlandó elfogadni. Mintha csak az országgyűlés határozatának semmis voltát akarta volna kiemelni: megemlítvén, hogy a rendek nagybátyját kormányzó-
nak választották, most ő külön is reáruhazza a kormányhatalmat, mely tehát őtöle, a királytól száll Szilágyi Mihályra. De ennek pütkösdi királysága így sem tartott sokáig: Mátyás hív össze új országgyűlést, nagybátyjának udvarias formában ugyan, de parancsokat küld, a királyi tanácsban nélküle tárgyalja az ügyeket, úgyhogy végül Szilágyi Mihály a látszat megóvására 1458 augusztusában kénytelen maga lemondani magas méltóságáról. A szegedi egyezményt amúgy sem tudta végrehajtani, s a Garaiaknak csakúgy, mint a két Szilágyi-testvérnek bele kellett nyugodniok Mátyás elhatározásába, mely szerint a saját ígértét fogja megtartani, s nem az övékét, és a Podjebrádleányt nem fogja elhagyni testvére egyik gyilkosának, Garainak leányáért.

Mátyás első önálló fellépésének logikusan bonyodalmakra kellett vezetnie. Az urak egymásután ellene fordultak, újra eljátszandók az előző királyok elleni felkeléseket. Újlaki Miklós kezdettől fogva nem akart hódolni, mire Mátyás megírta a büszke vajda sógorának, Podjebrádnak: ne vegye rossz néven, ha Miklós vajdát valami baj találja érni. Kedvetlen nagyurak lázadásával szemben Mátyás legalább a köznemesek hűségét akarta biztosítani, s ezért az 1458. évi országgyűlésen nemcsak hogy elfogadta uralmának a királyválasztó országgyűléstől felállított korlátait, hanem a nemesi előjogokat még inkább megerősítette. Esküt tett, hogy sem fél-, sem egészforintos adót nem fog követelni, az országot saját költségén fogja megvédeni, a nemesség személyes szabadságát tiszteletben tartja, hivatalokat csak magyaroknak osztogat, még pedig a királyi tanács akarata szerint: mind olyan ígértet, aminőket szorult helyzetbe került fejedelmek tesznek rendeiknek, a soha meg nem tartásnak politikai hátsó gondolatával. Arra azonban jók voltak az ígértetek, hogy a köznemességnek a nagybirtoktól még független részét lekenyerezve, megkezdhette a leszámolást a nagyurakkal. Úgy látszik, mindjárt ez országgyűlés alatt vagy utána letette Garai Lászlót a nádorságból, s helyére Hunyadi János régi hívét, Gúti Ország Mihályt nevezte ki. A három hatalmas: Szilágyi, Garai és Újlaki erre Garai egy várában egymás támogatására szövetséget kötött, melytől Szilágyit a nagybátyjához mindig gyöngéd király Vitéz János által elvonta ugyan, de a makacs öregén mégis erőt vett a bosszúvágy, újra ^{csatlakozott} Garaihoz, mire a király Világos várában őrizet alá tétette. Lázadó társai, kikhez a Dunántúl némely urai: Kanizsaiak, Bánfiak csatlakoztak, a magyar trónt III. Frigyes császárnak aján-

lották fel, s őt 1459 februárjában királyukká választották. Mátyás trónkrízise ezzel elérte tetőpontját: délen a törökök ellen kellett védenie saját erejéből a recsegő-ropogó Bosnyák-országot, dunai Szerbiát, a nándorfej érvári bánságot, bent a felvidéki cseh rablókat kellett fegyverrel megfenyíteni, amikor az országnak szinte egyharmadát kezében tartó húsz főúr ilyképen ellenkirályt állított vele szemben.

E munka előző részei élénk figyelemmel kísérték azon processzust, mely a nagybirtokot tette országrészek sorsának döntő urává, olvasóink tehát meg fogják érteni, hogy a lázadó nagybirtokosokkal szemben Mátyás király a többi nagybirtokoshoz fordult, s azokat személyesen kötötte le magának. Azon megokolással, hogy a sok lázadásban tudni akarja, kik hívek hozzá választása óta, összehívta őket, esküt vett ki tőlük, hogy egész életükben őt fogják királyukként uralni és más királyt nem neveznek maguknak, — ennek fejében ő is megígérte nekik, hogy kiváltságaikat megtartja és a rebellisek birtokait nekik fogja adományozni. A nádorral, Pálóczi László országbíróval, Rozgonyi Sebestyén és János erdélyi vajdákkal együtt összesen 36 világi úr jött hozzá esküre, köztük a Rozgonyi, Hédervári, Laki Thúz, Losonczi, Szobi, Maróti, Korogyi, Kanizsai, Czudar, Szécsényi, Geréb, Homonnai, Perényi, Kállai, Pethő családok tagjai és az öreg Szécsi Dénes esztergomi érsekkel együtt tizenkét főpap. Az urak többsége és a köznemesség Mátyás mellé állván, ennek nem kellett többé tartania a lázadóktól és bár Nagy Simon macsói bán vezérlete alatt álló seregét Körmendnél megverték a lázadók és Frigyes emberei, Garai Lászlónak közbejött elhúnytával a mozgalom fej nélkül maradt, tagjait a pápai követ kérésére és Mátyás amnesztiája csakhamar visszatértette a hűség útjára.

A török háborúk, Szerbia és Bosznia

Uralkodásának ez első szakában Mátyás szeme mindegyre a déli határ felé fordult, ahol atyja csak az imént tűnt el hadistenként küzdelem villámai között, győzelem dicsőrében. Trónja bármennyire is ingott alatta, hű akart maradni törökverő atyjához, akiről III. Callixtus pápa megírta a fiúnak, hogy azért küldte Isten, hogy a keresztény hitnek erős védelmezője és hatalmas bástyája legyen. Ezt az isteni küldetést a fiúban is felismerte a pápa, aki trónraléptekor így üdvözölte Mátyást: „Téged mint Isten valamely küldöttét, égi ajándékképpen kapott nemcsak Magyarország, hanem az egész keresztény világ.“ A pápa biztató levelei egymást érik Hunyadi János és Kapisztrán kereszteshadjáratának folytatására és Mohamed szektájának dicsőséges küzdelemben kiirtására. Callixtus után a pápai széken 1458—1464 között II. Pius ül, a szienai származású nagy humanista, korábban III. Frigyesnek elég világias udvaronca, kancellárja, de Szent Péter székén mély erkölcsi gondolkodás és felelősségérzet embere. A megválasztását követő

napon a bíbornoki kollégium elé vitte a török elleni hadjárat szervezését, s ettől kezdve minden diplomáciai lépésének ez volt az indítója. Az 1460-ban Mantuában tartott kongresszuson személyesen jelent meg, de hiába várta a keresztény fejedelmeket, akik követeik által egymásra vádaskodtak előtte és legfeljebb ígéreteket tettek a török háborúra, melyeket nem szándékoztak megtartani. A magyar királyt éppen ekkor III. Frigyes ellenségeskedése akadályozta a pogány megtámadásában, de egyébként magárahagyatva is, mástól nem, mint a pápa áldásától és itt-ott pénzbeli támogatásától kísérve, Mátyás ez években mégis megtette a török ellen a lehető.

Hunyadi János utolsó, nándorfej érvári hőstettével a régi magyar védelmi vonalnak csak középponti, leghatalmasabb pillérét mentette meg; az első vonal kiépített állásai már többnyire pogány kézen voltak. A rácok feje, a szerb deszpota már a rigómezei csata óta fizeti, a magyar országos tanács jóváhagyásával, a szultánnak az adót, bár tényleg még a magyar király alattvalója. 1456-ban meghal a deszpota, Brankovics György, rá két évre fia, Lázár, s ezzel a szerb dinasztia kihal, de vele pusztulnak az önálló Szerbországnak utolsó foszlányai. 1458-ban török kézre jut Belgrádtól keletre Galambóc vára, Mátyás sereggel siet visszavívására, de a Szilágyi-Garai támadás hírére kénytelen trónja védelmére visszafordulni. A tulajdonképeni Brankovics-örökség, a macsói és nándorfehérvári bánóságok körzetétől délre, alig áll egyébből, mint Vég-Szendrő várából és uradalmából, s ezt most Tamás fia (Tomásevics) István bosnyák királyfi kéri el Mátyástól, a néhai deszpota leányának, Ilonának kezével együtt. A Jajca és Bobovac váraiban székelő bosnyák király is régóta rossz helyzetben van: délről a Várbosznai (Szarajevói) basa nyomja, de elég baja van a Hercegovinát bíró Szent-Szávai hercegekkel is, meg a horvát-szlavón és macsói bánokkal, akik szomszédjában a suzerain, a magyar állam képviselői. Mátyás hiába adta át a bosnyák királyfinak a rác despotaságot, mert ennek nagybátyja, Radivoj árulásából még ez évben török kézre kerül Vég-Szendrő vára is. Rác deszpotaság, Szerbia, nincs többé, s ezzel rákerült a birtokbavétel sora a már 1439-ben behódolt Boszniára.

Az 1460-ban meghalt utolsóelőtti bosnyák király, Tamás István után fia következett: az említett Tomásevics István, aki vállalkozó szellem volt, mindent megpróbált országa fenntartására. A bosnyák terület szegény hegyi lakossága még mindig a bogumil-patarén eretnekséghez szított és szíve mélyén gyűlölte urait, a dalmát-velencei vagy magyaros műveltségű várurakat. Ez a társadalmi és vallásos szakadás természetesen megkönnyítette a török előhaladását, amit az új bosnyák király is belátott, s a törökbarát bogumilség ellensúlyozására II. Pius pápához fordult, tőle kért koronát és az egyházi szervezkedésre

püspököket. A pápától küldött koronával Jajcában meg is koronáztatta magát, amit ugyan Mátyás király joggal párt-ütésnek nyilvánított, mivel „Bosznia mindenkor és ma is Magyarországhoz tartozik“, de a pápa kérésére ismét védelmébe fogadta az újból hódoló Tamás fiát, valamint Koszacsavukcsics Istvánt, a Szent-Szávai herceget, s velük Budán megbeszélte az országaik érdekében szükséges katonai intézkedéseket. A jajcai koronázás mégis Bosznia végnapjait vezette be.

II. Mohammed szultán fővezére, Mahmud basa rumili beglerbég — az utolsó tesszáliai császárnak, Alexios Angelosnak renegát dédunokája — már 1463 tavaszán elfoglalta a bosnyák király kincsházát, Bobovacot (Travniktól keletre), utóbb Jajca és tovább Horvátország felé Kljucs vára is kezére került; a fogságbaesett Tomásevics Istvánt a szultán lefejeztette. Bosznia elfoglalásával megnyílt az út Horvátország, Friaul, a velencei Terra ferma felé, másrészt pedig Nándorfej érvár nyugat felől is mindinkább elszigetelődött. Érthető tehát a felindulás, mely már Bosznia megtámadása hírére Velencét, a pápát, s magát Mátyás királyt is hatalmába kerítette. Az országgyűlés a bandériumokon kívül jobbágykatonaság kiállítását is megszavazta, Mátyás gyorsan megindult 25.000 főnyi seregével, melyből 7000 sajátja, 12.000 a főpapok és főurak banderiális katonája volt. A török azonban ügyesen kihasználta Szendrő birtokát: a szintén renegát Ali szandsákbég (valószínűleg Mahmud testvére) a Boszniában operáló főserg fedezésére a Szerémségbe üt, itt ugyan nem messze Futaktól, Mátyás táborhelyétől, visszaverik a Szokoli-testvérek, erre a temesi végekbe tör, ahonnan Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda üzi ki, s mire Mátyás átlép a Dunán és Nándorfej érv árott összevonja csapatait, Bosznia behódoltatása befejezve, s a szultán immár hazafelé tart. Mátyás közben véd- és dacszövetséget kötve a török új hódításától leginkább fenyegetett velencei Signoriával, megindul Bosznia visszafoglalására. Egyik hadoszlopát Zápolyai Imre, kincstárnoka vezeti, délvidéki, pozsegamegyei nemes család fia, aki hű szolgálataival — s helyismeretével is — ekkor szerzi meg Mátyás teljes bizalmát. A seregben különben ott kísérik királyukat a kalocsai érsek, több püspök, a nádor, a vajda, a bánok, — ez Mátyás nagy reprezentatív hadjárata, mellyel ország-világ előtt bebizonyította, hogy atyja fia. Hosszú vonulás, nehéz ostrom után kezébe esik a meredek hegyen függő Jajca vára, melyet délről a magyar fennhatóságot újból elismerő Szent-Szávai herceg is segített körülfogni. A visszafoglalt területet most saját kezébe veszi a magyar király: Zápolyai Imrét a bosnyák királyság gubernátorává nevezi ki, egyúttal rábízza a horvát-szlavón-dalmát bánágot s a vránai perjelséget, mint amelyeknek anyagi és katonai erejével megvédheti az exponált Boszniát.

Bosznia nagyobb részét Mátyás király saját országa erejé-

vel hódította vissza, a Velencétől ugyanekkor megindított morcai operációk, Korinthosz ostroma eredménytelenek maradtak. Török hadjáratainak e döntő évei megtanították arra, hogy az európai kereszténység érzelmi egysége rég megszűnt politikai erőként hatni és dőre az, aki a pogány veszedelemtől fenyegetve, mástól várja a védelmet és szabadulást. Szerbia leverése után a szultán Kis-Ázsia és a Balkán-félsziget déli részeinek meghódítására szánt két-három esztendő: 1460-ban a Moreai deszpotiát szüntette meg, az utolsó Paleolog-fejedelem Rómába menekült, mialatt a hódító törökök a Parthenont birtokukba vették és Mária-templomból mecsetté alakították át; Cyprus szigete az ott uralkodó Lusignan-házban kitört viszályok során az egyiptomi szultán fennhatósága alá került és Lusignan Sarolta cyprusi királynő szintén segítségkérő útra indult Itáliába. 1462-ben Sinope fejedelemsége és Trapezunt császársága lett az ozmánok zsákmányává, miután uralkodóik követségek útján éveken át végigházták a nyugati hatalmakat segítségért. Ezekre a csapásokra következett Bosznia elestének híre, ami végkép megérlelte II. Piusban a kétségbeesett elhatározást, hogy maga fog a kereszteshadjárat élére állni. „Hogy mennyit ér egy gyűlést összehívni a hadjárat érdekében, mondotta már előbb, ezt megtanultuk Mantuában; ha pedig követeket küldök ez ügyben a fejedelmekhez, kinevettetés a sorsuk“ Csak abban bízott, hogy ha Szent Péter utódja áll a sereg élére még oly törekeny, öreg testben is, a keresztény fejedelmek el fogják szégyelni magukat és követni fogják. Fülöp burgundi herceg egyenesen fogadalmat tett, hogy felveszi a keresztet, ha valamely nagyhatalom feje vállalja a fővezérletet. Mivel ilyen nem akadt a világi fejedelmek közt, II. Pius saját vállaira vette ezt a feladatot. A háború diplomáciai előkészítése során sikerült követe, a magyarok régi barátja, Carvajal János bíbornok útján Mátyás és III. Frigyes között az 1463. évi bécsújhelyi békét létrehozni, a kereskedelmi érdekeiben életveszélyesen fenyegetett Velence magától is megüzente a háborút a töröknek, s 1463 őszen támadószövetséget kötött Mátyás királlyal, mely szerint a Signoria tengeren, azután Moreában és Dalmáciában támad, mialatt Mátyás a Dunavonatról és Boszniából fog operálni. A burgundi herceg is ígéretet tett támadó hadjáratra, melyet azonban nem sokkal utóbb éppoly ünnepélyesen visszavont. Firenze, Velencének levantei versenytársa és Franciaország egyenesen ellenségesek voltak a pápai tervvel szemben, s a kardinálisok kollégiumában a francia bíborosok mindent megtettek, hogy Pius elindulását megakadályozzák. Szegény nép nagy számban tódult Itáliába annak hírére, hogy Krisztus helytartója fogja a sereget vezetni, de fejedelmek nem jöttek. A halálos betegséggel küzdő pápa Rómából Anconába vitette magát, hogy a saját költségén felszerelt hajórajjal nekitámadjon a török birodalomnak; környe-

zetében egyedül Carvajal mutatkozott méltónak a nagy gondolathoz, Velence hetekig késlekedett, s mikor végre a dogé megjelent hajóhada élén Anconában, a pápát nem találta többé életben, s erre hajóival egyszerűen hazament és leszerelt. Ez volt az utolsó kereszteshadjárat szomorú vége.

ÍL Pius pápa 1464 augusztus 15-én halt meg Anconában, s Mátyás király ugyanezen hónapban azon hittel indította el seregét, hogy a kereszteshad, pápa és Velence, tengeren és Görögország területén vele egyidejűleg támadni fognak. A török császár, aki bizonyára tisztában volt a kereszteshadjárat realitásával, július közepe óta ostromolta Jajcát és csak Mátyás előhadának, a Zápolyai Imre vezetése alatt álló két hadtestnek közeledtére vonult vissza. Közben Mátyásnak tudomására juthattak az anconai deprimáló hírek, s egyedül érezve magát a törökkel szemben, csak szeptember végén indult meg a Szerénységből; a Drina melletti Zvornik vár alá ment, amely Boszniának északkeleti részén, az uszorai, sói és szreberniki bánáson uralkodott. Birtokában könnyen lehetséges volt Szarajevót is visszafoglalni, másrészt Nándor fej érvár is biztosabbnak érezhette magát. Az október közepén megkezdett ostromot Mátyás november közepén megszakította, miután több nagy roham sikertelen volt, s maga Zápolyai Imre is súlyos sebet vett. Ettől kezdve Mátyás király nem viselt többé támadó hadjáratot a török ellen.

AKIK A TÖRTÉNETTUDOMÁNYNAK amolyan utolsó ítéletszerű szerepet tulajdonítanak, melyen az emberi múlt nagyságainak bűneit és érdemeit, erényeit és hibáit egybe kell vetni és felettük végleges értékítéletet mondani: azok Hunyadi Mátyás megítélésénél a török problémát szokták a mérlegre vetni. A jóindulatú ítélezők ilyenkor mentegetni próbálják a királyt azon mulasztásáért, hogy 1464-től kezdve haláláig csak fogadkozott török háborúra, a töröknek Európából kiűzésére, de komoly lépéseket ezirányban többé nem tett. Mentegetni igyekeznek ugyanazon érvekkel, melyeket Mátyás is használt a pápák fegyverre nógató szózataira: a keresztény fejedelmek nem veszik komolyan a török veszedelmet és nemcsak hogy saját marakodásaiknak élve, magára hagyják a veszedelem torkában Magyarországot, hanem mindegyre akadnak olyanok is, kik Mátyás birodalmára támadva, őt is megakadályozzák jószándékai megvalósításában. Hány levele van Mátyás királynak, melyben Frigyes császárra, Velencére, a csehekre vagy a lengyelekre hárítja a felelősséget a török hadiárat újabb és újabb elodázásáért! Primum vivere, előbb Magyarországnak békességhez, biztosított nyugalmas határokhoz kell jutnia, hogy azután ráléphessen az útra, melyet múltja és legutóbb Hunyadi János dicső példája jelölt ki számára... A késő ítélezők magukévá teszik a királyi diplomácia ez érve-

léseit és megállapítják, hogy Mátyásban mindenkor megvolt az akarat a törökkel való nagy leszámolásra, de a veszélyt kevésbé érző nyugati és északi szomszédai voltak azok, kik eltérítették erről a helyes útról.

Mátyás és a török kérdés megítélése

Az utóbbi félszázad történetírása az ő adatokhoz ragaszkodó pozitivismusában nem mindig tudott ez elnéző álláspontra helyezkedni. Számonkérte Mátyástól a bizonyítékokat arra nézve, hogy volt-e komoly alapja e mentegetőzéseinek, melyek némi objektivitással vizsgálva, inkább diplomáciai floskulusoknak látszanak, semmint az ő belső meggyőződése őszinte kifejezéseinek. Éppen azok a történetírók, akiknek legtöbbét köszönünk Mátyás kora megvilágításában, sok mindent nem vesznek többé készpénznek e nyilatkozatokból és elismerik, hogy bizony Mátyás nem túlságosan iparkodott török hadjárat indítására, evidens lehetőségeket és alkalmakat hagyott kihasználatlanul azért, hogy nyugati céljait, a cseh királyság, ausztriai német örökös tartományok birtokát, végül a német-római császárságot török háborútól nem zavarva elérhesse. Mátyás diplomáciai munkáját napról-napra végigkísérte ez a történetkutatás, mely végül is kénytelen volt felismerni, hogy Mátyás éveken, évtizedeken át nem foglalkozott török hadjárat gondolatával, megelégedett azzal, hogy a déli határokon álljanak a kipróbált végvárak, melyek védelmi vonala mögött ő szabadon szöhetne az Ausztriára, Csehországra, német birodalmi trónra irányuló diplomáciai hálókat, sőt e célokért szabadon hadakozhatott is, egész haderejének a küzdelembe vetésével. Ezen a ponton nyert döntő fontosságot Mátyás személyének és nemzeti érdemeinek megítélésénél a német-római császárság problémája, mely magától kínálkozott ez újabb történetíróknak Mátyás „mulasztásainak“ kimentésére. Szerintük a saszemű Mátyás előtt nem volt titok, hogy kereszteshadjáratot az akkori Európában összehozni: hiú remény, melyet legfeljebb két tmiverzalizmusnak a tényéktől elvonatkozott világában: humanista és középkorian keresztény gondolkodással lehet megvalósítani, amint hogy II. Pius is egyszemélyben vallásos katolikus és humanista volt nagy terve idején. De azzal is tisztában kellett lennie szerintük Mátyásnak, a hadvezérnek, hogy a magárahagyott Magyarország erői még oly megfeszítve sem elégségesek az ozmán hatalom lényeges, avagy végleges visszaszorítására, hasztalan erőpazarlás lett volna tehát a török háborúkat 1463 és 1464 kudarca után tovább erőszakolni, — ehelyett Mátyás, a diplomata és a magyar nemzet létfeltételeinek őszönös ismerője és méltányoló ja, hatalmas nyugati területek meghódítására adta fejét, hogy azoknak anyagi, katonai erőit hozzátéve a magyarságéhoz, idővel biztosabb sikerrel indítsa meg a végső leszámolást Mohammed híveivel. Ez újabb elképzelés szerint; a német-római korona birtokában, a választó-

fejedelmek élén, a gazdag Ausztria és Csehország pénzén fogadott zsoldos seregekkel indította volna meg a nagy hadjáratot az Idők teljével, ha — közbe nem szól Mors imperator és szerte nem foszlik haldokló kezeiből ez egész nagy terv.

Ez a felfogás kétségtelenül pozitív adatokból indul ki, s azokra hatalmas kupolát emel, méltót Mátyás nagyságához, de ez a kupola már nem masszív, hanem csak légbuborék: sokban feltevésekből és jószándékú utólagos következtetésekből épül fel. A történettudomány joggal elutasítja magától az oly megfontolásokat, hogy egy adott esetben mi történt volna, ha ez vagy az a részlettény másként vagy más időben jön létre. Hasonlóan csekély értékkel bír az a számíttatás, mit cselekedett volna Mátyás, ha az 1490. évet túléli, megszerzi a római királyságot, avagy Frigyes császár halálával a vele szimpatizáló Miksa átengedi neki Ausztriát és a cseh korona tartományait. Annyi azonban bizonyos, hogy diplomatikus mondatain kívül alig van adatunk arra nézve, mintha ő e területek háborítatlan birtokában első feladatának tekintette volna a török elleni hadjáratot, a töröknek a Balkánról kiűzését.

Az újabb történetírás éppoly kevésbé mentes attól, hogy néha irreális elképzeléseket alkosson, mint más emberi tudomány vagy gondolkodási rendszer, s úgy véljük, hogy a német-római probléma ily felhasználása mögött is kevés pozitívum rejlik. Vájjon Mátyás nem volt-e, nem lehetett-e oly hatalmas egyéniség, hogy egyszerűen szükségét érezze a gazdag és művelt nyugati szomszédországok birtokának és vájjon nem becsülhette-e önmagát annyira, hogy minden török végcéltól függetlenül is magának követelhesse a német-római császári trónt? Az ő korában, előtte és utána sokan kinyújtották kezüket a császárság után: franciák, csehek, lengyelek, komolyan, diplomáciai fáradságot és pénzt áldozva, vagy ábrándos lelkesedéssel, — vájjon ha egy magyar király teszi ugyanezt, kell-e motivációról, gondoskodni és kell-e nagyon is józan, reális törekvését messzi ideális célokkal ellepleznünk? Egy másik kérdés, mely a politikai, diplomáciai és udvari tények kutatásába elmerült történetírás előtt szintén alig derengett: vájjon Mátyás és az ő Magyarországi valóban annyira szükségét érezte a török mielőbbi eltávolításának? Vájjon Mátyás mint a nemzetállam nagy szervezője, mint új társadalmi fejlődés megindítója, nem érezte-e saját hatalmát oly szilárdnak, hogy azzal szemben az Aldunán leskelődő szandsákbégek nem voltak többé komolyan számbaveendő erőtenyezők?

Mindezen kérdésekre megkapjuk a választ, ha tudomásul vesszük az európai renaissance-ot illető kutatások eredményeit. Mátyás megértéséhez és igazi nagysága méltánylásához a renaissance fogalma adja meg a kulcsot; Hunyadi Mátyás renaissance fejedelem volt és országa magyar értelmű renaissance-állam.

A NYUGATI TÖRTÉNETSZEMLELET egész 1860-ig nem tudta, hogy Európa művelődéstörténetének volt egy külön korszaka, melyet renaissance-nak lehet nevezni. A rinascitá szót eredetileg tisztán és kizárólag a művészettörténetben alkalmazták, s már a cinquecento író-festője, Vasari ezzel a szóval jelölte meg a korabeli modern, nagy művészetet, melynek gyökerei szerint a XIII. századtól kezdve erősödnek, de amely csak nagynehezen tudott életre kelni a középkor „barbár4* légkörében. A „sötét“ középkornak kellett árnyékká válnia, hogy a művészet renaissance-a felragyoghasson, az antik művészetet követve, annak „újjászületése“ gyanánt. A római-görög korszak magas kultúrája szerepel központi tartalomként azon renaissance-fogalomban is, mely 1860-ban Jakob Burckhardt könyvében jelentkezik, hasonlóképen Voigt tudós munkájában, mely a renaissance-ot kísérő humanizmust a klasszikus ókor újraéledésének tartja. Igaz, Burckhardt fogalmazásában a renaissance nemcsak az antik kultúra helyreállítása volt; már ő is felismerte benne az olasz népszellem alkotó erejét és észrevette, hogy az olasz renaissance elsősorban nemzeti erőnek köszöni létezését. De ezeket a nemzeti erőket nem vizsgálta meg sem gyökereiben, sem pedig egész kiterjedt munkásságukban: hatalmas szintézise, mindenkor a legszebb történetkönyvek egyike az antik és olasz nemzeti erőket inkább csak a művészet terén, kevésbé az államkormányzásban szemlélte, a gazdasági életet pedig teljességgel elhanyagolta, amint ez akkor, a múlt század közepén, másként nem is történhetett.

Renaissance-állam és fejedelem

Ennek a szemléletnek egyes vonásait meghagyta, de az egésznek képét megváltoztatta a múlt század végén meginduló újabb kutatás. Az antik kultúra hatása az új képződményekre az újabb vizsgálatok szerint némileg gyöngébb volt, semmint korábban feltételezték; az életrehívó hatások közül a görög-római elem visszaszorul, s helyét a korábban annyit szidalmazott középkor foglalja el, mint a renaissance lényeges elemeinek valóságos bölcsője. A renaissance tehát egyenes folytatása a középkornak — ugrásokat, áthidalhatatlan mélységeket, Zeus fejéből kilépő Minervákat úgysem isme^ a történelem, mely egymásba folyó, egymástól el nem választható processzusokkal foglalkozik, — a középkornak titáni őserőket rejtegető méhéből tört elő modern individualista kultúránk e nagyszerű elődje, s ehhez képest Daniában, Szent Ferencben kell megtalálnunk Raffael és Michelangelo szellemének első megnyilatkozását, s a Nagy Lajosunkat fogadó római néptribunál, Cola di Rienzinél a renaissance nemzetállam legelső elképzelését. A mozgalom nem korlátozható tehát az olasz és egyéb humanisták gondolatkincsére és kifejezésbeli formáira: az antik költészetnek e léha és csúfondáros, önmagukkal eltelt és a világot megvető, de ki is használó utánzóik csak mellékelésai a

renaissance-nak, s az ő vallástalanságuk éppenséggel nem jelenti a renaissance vallástalanságát, hisz a tényleg lefolyt processzusban a renaissance és középkori vallásosság, katolikus életformák jól megfértek egymás mellett. A renaissance igazi hordozója az olasz szellem volt, mely soha nem vetkezte le keresztény hitét, de népi és faji gyökerében közelállít a római múlthoz, s ez adja meg az antik hatás egyik, lényeges magyarázatát. A tudományos és művészeti alkotások, melyeket a renaissance-művészetben és humanizmusban századok óta csodál az európai műveltség, pompás virágokként nőttek ki a renaissance-állam talajából, ezen immár minden ízében világi érdeklődésű államból, mely vezetőinek külső, vagy akár belsőleges, lelki vallásossága mellett is már végkép elvált a középkor egyetlen, univerzalisztikus keresztény államától és az ő utóbb készült, machiavellisztikus elmélete értelmében már a XV. században is a saját létét, önfenntartását vallotta egyetlen erkölcsi maximájának. Az új állam korábban el sem képzelt anyagi eszközökkel lép fel, diplomáciája, központi kormánya és állami, egyedül az államfőtől függő hadserege — amit Machiavelli *armi proprie*-nek nevez — önálló létet biztosítanak számára az új Európában, melynek területén a középkori univerzalisztikus ideáknak bukásával immár agyaras, ordas farkasokként ágaskodnak egymás ellen az új nemzetállamok. Történetünk folyamán látni fogjuk, mint gyarapszik és bővül tartalmában, eszközökkel, fegyverekkel az újkori nemzetállam, amíg meg nem érkezik a mai napoknak minden más szellemi és erkölcsi értéket kizáró „totalitarius“ államáig; — ehhez a Leviathanhoz persze még nem igen hasonlít a renaissance-állam, melyben a szunnyadó, öntudatlan nemzeti erőket egyedül a fejedelem személye képviseli, s a gondolattalan tömegeket a nemzet szükségleteinek megfelelő útra egyedül az ő kemény akarata úzi, hajtja, vonzza és taszítja. A renaissance-fejedelem az ő államfenntartó feladatát még mesterséges, gyakran művészi eszközökkel, fogásokkal, diplomáciai akciókkal, zsoldos hadainak felhasználásával végzi, talán még ő maga sem látja egész világosan, hogy napi munkájában mélyről feltörő homályos nemzeti erők szolgálgják, mint bűvészinások, és még kevésbé érzi, hogy minden erkölctől való függetlenülése csak önáltatás, mert a valóságban maga is szolgálja, öntudatlan eszköze a nemzeti erőknek. A nagy renaissance-fejedelmek, az igazi államalkotók ismerték e mélyebb kapcsolatokat: Machiavelli Principe-je az olasz nacionalizmus érdekében gyakorolja a keresztény erkölctől mentes államraisons, XI. Lajos francia, I. Miksa császár német érzelmeihez nem fér kétség és bizonyos, hogy Mátyás államalkotó tevékenységét is az a hit éltette, hogy ő a magyar nemzet akaratának kifejezője és formálója.

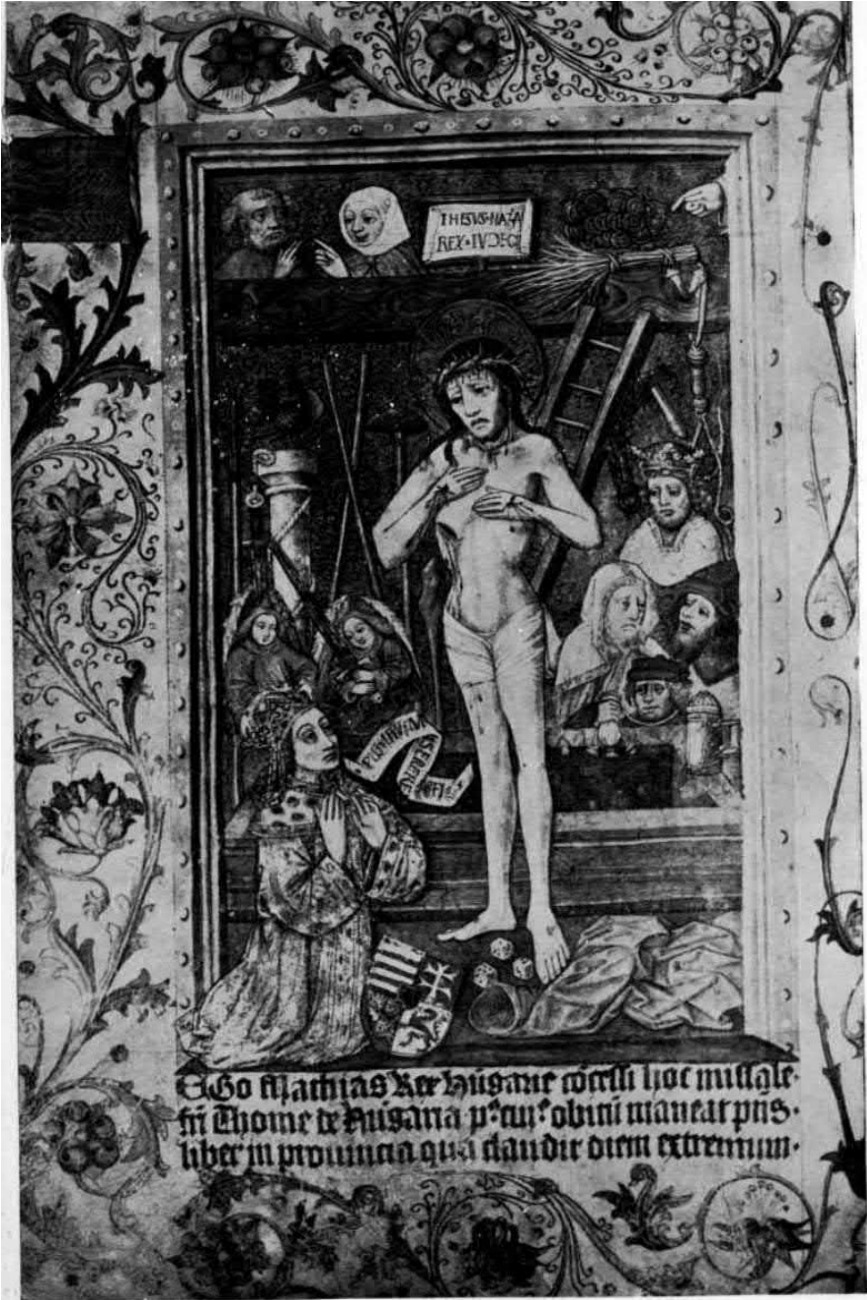
A renaissance-fogalomnak ily szélesebb tartalmát kell tehát tekintetbevennünk és nem elégedhetünk meg a művészet

és humanizmus tereinek végigjárásával. Vándorlásunk ehhez képest szélesebb eredményekkel is fog járni, mint egy-egy romkastély vagy simára csiszolt óda vagy ekloga felfedezése. Igaz, a renaissance-szellem nem hozott létre társadalmi, de még politikai forradalmat sem, a középkori társadalom mélyére nem hatolt le, hiszen lényegében arisztokratikus mozgalom volt, mely a politikai hatalom birtoklóit és a szellem arisztokratáit, legfeljebb gazdag polgári rétegeket szállott meg és kényszerített cselekvésre. Magyar földön Mátyásban a magyar faj egyik legnagyobb géniuszát ragadta magával, s Mátyás renaissance-szelleme nem kisebbet alkotott, mint egészen új, büszke magyar államot, Európa közepén a Keleti-tengertől Anconáig évtizedeken át a dolgok irányítóját, melynek valóban nem volt oka a töröktől remegnie és folyvást a pogány kiűzése gondolatával foglalkoznia.

Hunyadi Mátyás ötéves korától kezdve humanista nevelést kapott, melyet Vitéz János felügyelete alatt eleinte I. Ulászló lengyel gyóntató ja, Sanocki Gergely, későbbi lembergi érsek irányított. Korán elsajátította a latin nyelvet, az akkori műveltség eszközét, s a nyelv útján azt a humanisztikus műveltséget, melyet a kor fejedelmeinek ismerniök kellett. A renaissance fejedelmi műveltsége sokban érintkezett a humanista tudósokéval, de sokban más is volt: a klasszikus írók filológiai pontosság és részletes ismeretere nem volt szükségük azoknak, kik az államélet realitásaira neveltettek, s így érthető, hogy bármennyire lelkesedett is a humanista tudományokért Mátyás király, sajátfogalmazású leveleiben nemcsak hogy egyetlen klasszikus vonatkozással vagy idézettel nem találkozunk, de azoknak még nyelvezete is távol áll a klásszicizáló, ciceroniánus latin nyelvtől; sokszor középkori darabosságokat, s nem egyszer erős hungarizmusokat találunk bennük, bizonyítékául annak, hogy Mátyás még latin írás közben is magyarul gondolkodott.

Mátyás nemzeti renaissance koncepciója

A magyar géniusz folytonos sugalmát lehetetlen fel nem ismernünk Mátyás klasszikus, humanista jellemében is. Ugyanaz, aki a lengyel nevelőt ajánlta Hunyadi Jánosnak, Vitéz János váradi püspök volt az, aki néhány év múlva szükségesnek látta, hogy a kormányzó két fia magyarnyelvű további kiképzésben részesüljön; Sanockit ekkor egy ismeretlen magyar nevelő váltotta fel. Atyjának, Magyarország kormányzójának nemzeti célú működése is alakítólag hatott Mátyás gondolkodására és nem tekinthetjük üres frázisnak, amikor uralkodása kezdetén a pápához írt leveleiben magát Hunyadi János törökverő pályája természetes folytatójának nevezi. Az itáliai renaissance olasz nacionalizmusához hasonlóan a magyar renaissance Mátyás személyében erősen nemzeti jellegű, s mint ilyen, egyenes folytatását képezi azon magyaros politikai irány-

Mátyás király térdeplő képe, a király misekönyvéből.

MÁTYÁS KIRÁLY MISEKÖNYVÉNEK KÁNONKÉPE A VATIKÁNI KÖNYVTÁRBAN (Rossiana no. 1164). A király a kínszerszámai közt álló Megváltó előtt térdel, lábainál címere látható. A díszes kéziratot Mátyás király ajándékozta magyarországi Tamás szerzetesnek.

nak, mely Zsigmond és utódai alatt az idegen uralommal szemben annyira fellángolt az országban. A XV. század első felében a magyar nacionalizmus még hamisítatlan középkori képződmény volt: elsősorban politikai ellenszenvből állott Zsigmond, Ulászló, Albert idegen gondolkodása, külföldi tanácsosai, a magyar földön meggazdagodó, magyar erőt kihasználó udvaroncok és urak ellenében. Ez a korszak az, amikor ausztriai németek, lengyelek és csehek tömegesen jönnek Magyarországra, s viszont Zsigmond uralma alatt magyarok jutnak vezető pozíciókba ausztriai, németbirodalmi területeken, s e nagymérvű keveredés szinte először tudatosítja a középeurópai népeknek egymás ellen forduló nacionalizmusát. Egy német vers Albert uralkodása idejéből a magyarok szájába adja: „Nem akarunk németet túrni itt, ki fogjuk őket kergetni az országból“⁴; német uraknak és V. Lászlónak udvari énekesé, Beheim Mihály pedig kitanítja királyát, hogy a magyarokban ne bízzék: „a magyar levegő egészségtelen“, egyedül a cseh nép öszinteségében és becsületes voltában bizakodhatik. Szilágyi Mihály tehát ügyesen tapintott rá a közhangulatra, amikor Mátyásban a rég nélkülözött nemzeti királyt ajánlotta megválasztásra. Mátyás maga is sikerrel használta fel ezt a nemzeti gondolkodást, többek közt mikor III. Frigyeszt a magyar faj és vér ellenségének nevezte manifesztumában és vele szemben a magyar név védelmében hívta fegyverre az országot. A császár udvarában is kiéreztek Mátyás fegyverbe állásából a nemzeti, faji jelleget, s úgy tudták, Szilágyi Erzsébet alig várja fia megválasztását, hogy a „magyarok lovai térdig gázoljanak a németek vérében“. Ez az antithetikus megalapozott nemzeti öntudat Mátyásnál is egyre megfigyelhető; legjellemzőbb esete, amikor az apósától, Ferdinánd nápolyi királytól küldött lóidomítót nem fogadja el, mert ő maga is gyermek-kora óta tud bánni lovakkal, népe is maga idomítja lovait, melyekkel a gétákat megverte, Szerbiát meghódította és teszi hozzá: „minden népet, mely a mi szomszédságunkban van, legyőztünk, — így tehát semmi szüksége nincs a magyarnak arra, hogy lovai spanyol módra összehajtó lábakkal táncoljanak.“

A nacionalizmusnak e kezdeti formájából emelkedik ki Mátyás nemzeti öntudata, mely egyrészt az olasz renaissance nacionalizmusának magyarra fordított mása, másrészt kétségtelenül a klasszikus írók, Livius, Cicero, Tacitus nemzet- és szabadságfogalmának hatása alatt jött létre. Zsigmond kora után és a kezdetleges, mindinkább kifejlődő rendiségnek másfél százada után a magyar király ismét természetes képviselője a nemzeti autonómiának, akárcsak az Árpádok korában, amikor fejedelem és állam még differenciálatlanul egyetlen egységet jelentett. A Mátyás személyével annyira összeforrott nemzeti király fogalma bizonyára nem volt előzmények nélküli hirtelen jelenség, létrejövésében nagy szerepe van a mind-

inkább terjedő humanista gondolatnak attól kezdve, hogy ez már Zsigmond királyra is hatott, anélkül, hogy az ő immár felszabadult, egyéniséggé vált személyét tartósan és mélyen össze tudta volna kötni az itthoni magyar fejlődéssel; — Zsigmondnak még csak homályos kezdeteiből egyszerre kiteljesedik a humanista szellemmel vegyült nemzeti uralom eszméje Hunyadi János alakjában, akinek személyes erő kifejtése egyúttal nemzeti erő kifejtés is, s aki diadalaival népének nemzeti öntudatot adott, s egyszersmind önmagát e nemzeti öntudat legerélyesebb kifejezőjévé és szimbólumává avatta. Hunyadi János egyéniségének nemzeti uralkodóvá fejlődését végigkíséri, s alapjaiban színezi, sőt sugalmazza Vitéz János humanista gondolkodása, s ugyancsak ő áll az új nemzeti király-fogalomnak Mátyásban megtestesülésekor a fiú mellett, aki azonban csakhamar felszabadul a gyámkodás alól. Éppen az a jelentős körülmény, hogy Mátyás képes lesz Vitéz segítsége' és kísérete nélkül mind magasabbra emelkedni a nemzeti királyság megvalósításában, csak úgy vált lehetségessé, hogy ő sokkal inkább teljesen magáévá tudta tenni a humanizmusnak az egyént felszabadító szellemi tartalmát, semmint atyja Hunyadi János: segítő kézre, mesterre és mankóra az úton, minő volt Vitéz János, neki már épp renaissance gondolkodása miatt nem volt többé szüksége.

A külföld hatalmaival szemben Mátyás már ismét önmagában érzi a magyar államot, melynek jó vagy balsorsáért egyedül ő felelős, de amelynek nagysága és dicsősége az ő személyes hatalmát is jelenti. Ez az új nemzetállami öntudat nálunk is hozzájárul a középkori univerzalizmus utolsó, immár csak szentimentális maradványainak eltakarításához: amint a középkorban pápaság és császárság próbálkoztak ily univerzális igények megvalósítására, úgy most épp e két hatalom ellenében hangsúlyozza Mátyás legszilárdabban és legélesebben a nemzetállam és nemzeti király feltétlen függetlenségét. A főkegyúri jog és azzal rokon problémák dolgában évtizedeken át szívesen harcol a pápai igényekkel, az Egyház római ítélkezési jogát magyar alattvalók dolgában korlátozza, sőt megtagadja; szerinte Magyarországnak és királyának szuverén joghatósága van, ezért sem ő, sem alattvalói magukat a Szentszék bíraskodásának alá nem vethetik és, teszi hozzá: „Mindent inkább elszenvedünk, semhogy a magunk és országunk szabadságát elveszítsük/* Mikor cseh királlyá s egyúttal németbirodalmi választófejedelemmé lesz (legalább névleg), ezt a minőségét élesen elválasztja magyar királyi méltóságától: ő csak mint cseh király van alája rendelve a császárnak és bármennyire magasabb is méltóság dolgában a császár a többi fejedelemnél, Magyarország mindenkor szabad volt és soha kapcsolatban nem állott a birodalommal, s ehhez képest, vonja le a következtetést: „uralom, domínium dolgában egyenlők vagyunk a

császárral, mégpedig oly egyenlők, hogy semmit sem tartunk tőle, nem is félünk és soha nem is fogunk félni tőle.“ A császárral ő nem mint cseh király háborúskodik, hanem mint magyar király, mert „mi szabad királya vagyunk Magyarországnak, mely a római birodalomnak nincsen alávetve“

Nem hozhatjuk fel mindazon nyilatkozatát, melyek az ő királyi hatalmának nemzeti gyökereit fedik fel, sem pedig az egykorúakét, akik közelről és távolról, udvarában és ellenségei között egyképen világosan látták, hogy Mátyás hatalma szervesen nőtt ki a magyar nemzetből, államból és ethnikumból és hogy végső fokon Mátyás a magyar faj európai megszemélyesítője. Amint a magyar történet krónikáinak az ő szolgálatában álló összeszerkesztője, Turóczi János is „második Attilának“ nevezte: a húnok hatalma egy volt Attiláéval, a magyaroké tehát Mátyáséval. Az Attilához kapcsolódás tudatos rekvizitum Mátyásnál az ő nemzeti magyar jellegének kidomborítására: elődei, az Anjouk és Zsigmond is Szent Lászlóval kapcsolták össze magukat, benne látták a magyar király követendő példáját, holott Mátyás a Szent László-kultusz eljétésével történetíróival Attilához fordul vissza. A Corvinában nem hiányoztak a húnok történetével foglalkozó művek, s olasz humanistájának, Bonfininek utasítást adva a magyar történet megírására, Mátyás külön lelkére köti a hún történet megírását, aminek Bonfini eleget is tesz. Jellemző módon Attilának, mint magyar ősnak emlegetése akkor is kiváltja más keresztény népek ellenszenvét: Lengyelország olasz származású követe, Callimachus, Attila címen röpiratot írt, melyben Mátyásról mintázza a hún király ellenszenves vonásait. Attila neve azonban a régi magyar krónikák felfogásához híven, Mátyás szemében magyarságot jelentett, s valóságban is fejedelmi méltóságát ez a faji öntudat, nemzeti elhivatottságának ösztönös érzete magasztosította fel, de nem kevésbé a renaissance-gondolkodás is, mely arisztokrata természetéhez képest a világ hatalmasait élesen kiemelte a tömegeből, s egyrészt mint saját, független erkölcsiséggel rendelkező nagy egyéniségeknek, másrészt mint az ókori triumfátor Caesarok utódainak magasan a közönséges halandók fölött jelölt ki helyet. A fejedelem valami magasabbrendű ember, akinek erényei, tehetségei és sikerei is felülmúlják a közönséges mértéket, s akinek elsősorban önmagával szemben kötelessége, hogy magát a tömegtől elszigetelje. Bár csak kifogás volt, mégis jellemző, amit Mátyás Albert szász hercegnek írt, mikor lemondott a vele való találkozásról, de a felelősséget ezért mégis a hercegre akarta tolni: a herceg oly városba hívta meg, amelybe neki, mint királynak nem illik elmennie, ez a város „unkuniglich“ és ily fontos tárgyalásra kényelmetlen, sőt szégyenletes hely. Legtöbbször azonban a több és súlyosabb kötelesség következik a királyi magasság ez öntudatos felfogásából; becsülete: „honor noster“

kívánja az ország és lakói állandó védelmét, becsületéért orszagát és életét is szívesen feláldozza. Igen gyakori az adott szó szentségének emlegetése is, hisz az ígélet megtartása szintén azon királyi erények közé tartozik, melyek a fejedelmekre minden más halandónál inkább kötelezőek.

A nemzetállam a nemzetközi életben

Humanisták a magasztos erények egész koszorúját fonták e modern Caesarok halántékaira, akik ezt szemrebbenés nélkül túrték, anélkül, hogy komolyan gondoltak volna ez erények gyakorlására. Adott szó, királyi becsület a renaissance korában egész más jelentéssel bírnak, mint még a lovagkorban, Nagy Lajos ajkán, vagy a keresztény univerzalizmus uralkodása idejében, amikor az Egyház szigora és büntetései kényszerítették a fejedelmek emberi természetére a vallásos fegyelem egy nemét. Papi dorgálás már rég elvesztette hatását uralkodókra, de a lovagkor is letűnt, a renaissance-fejedelem túlságos drágának találja, hogy lovagias legyen ebben a világban, amikor már nincs többé lovag és botorság az ellenféltől egyebet várni, mint saját érdekeinek kíméletlen, brutális képviselét. A középkori egység szétropanásával minden állam és fejedelem kénytelen saját lábán állani és leszámolni azzal, hogy egyedül saját ereje, ügyessége, diplomáciai intrikái vagy zsoldosainak megfelelő száma képes létét fenntartani. Európa farkasok társaságává lett, melyek hajlandók bármely pillanatban a másiknak torkára ugrani, — a későbbi úgynevezett európai egyensúlynak még nyoma sincs, nagyhatalmak még nincsenek kialakulva, melyek a kisebbeknek rendetlen kívánságait elnyomhatnák és maguk közt, még oly önzően is, ki egyezhetnének. E bellum omniumban finom ösztönök érvényesülnek fejedelmek és népek érintkezésében, s az önfenntartás, melyet még nem neveznek ragione di stato-nak, korlátlan hatalommal, igazmondástól, lovagiasságtól, sőt keresztény erkölcstől is függetlenül irányítja az európai külpolitikát. A renaissance már meghozta kezdetleges formában, a fejedelemre radikálva, a XIX. századi nemzetállamnak legfőbb erkölcsi princípiumát, a sacro egoismót.

Hibás szemlélet volna tehát, ha Mátyás politikájánál az „önérdeket“ emlegetnök, mely „pályájának legfőbb törvénye, mint minden zsarnoknak.“ A nemzetállam az, akkori viszonyok közt volt kénytelen önmagát fenntartani, folyton kitéve összes szomszédai fékezhetetlen étvágyának, az érdekeknek napról napra változó csoportozatai között, ahol az egészséges élet-ösztönnek kellett esetről-esctre hatékony önvédelmi fegyvereket kitermelnie. Természetes, hogy e fegyverek közt a leggyakrabban használtak egyike volt a színlelés, az igazi céloknak diplomatikus frazeológiával elfedése, amit a humanisztikus latin nyelv rendkívüli hajlékonysága is lehetővé tett. A diplomáciai iratok, követek jelentései, fejedelmek egymáshoz írt nagy-

számú külpolitikai levelei ekkor veszik fel az európai újkorra annyira jellemző tulajdonságokat: tények vakmerő eltagadását, valószerűtlen mentegetését, önző szándékoknak keresztény erkölcs, európai szolidaritás, szomszédos jóviszony ápolása és hasonló szép köntösökbe öltöztetését, egymást ámitó és önmagukat félrevezető diplomáciai fortélyokat. Különösen kedvelt ebben az időben a kereszténység egységének emlegetése — mikor már rég megszűnt ez az egység — és a török hatalom elleni összefogás, amikor a valóságban egyetlen állam sem volt többé hajlandó a török ellen komolyan fellépni. Podjebrád György cseh király éveken át levelez és küldözi követeit Párizstól Budáig, hogy egy törökellenes koalíciót összehozzon, levelei csak úgy csöpögnek keresztény áhítattól és univerzalisztikus gondolattól, holott fantasztikus végcélja a cseh királynak a császártól való függetlenítése, pápa és császár kikapcsolása az európai ügyekből és végül saját jámbor személyének a bizánci császári trónra emelése. Látni fogjuk, hogy a török veszély, mint minden más, leplezésre alkalmas eszköz Mátyás kezében is sokszor megfordul. Frigyes császár ellen tett lépéseit mindegyre a török elleni támadás szükségességével köti össze, s a salzburgi érsekséget például a török ellen veszi pártfogásába, amikor az érsekség várai megszállásától Frigyes ausztriai uralmának végleges megdöntését reméli. A török kérdés dolgában ő különben is nagy tökélyre emelte a diplomáciai levelezés stílusát, hiszen folyvást elutasítólag kellett válaszolnia a pápák fegyverre hívó szózataira, azon pápákéra, kik II. Pius útjaitól eltérve, anyagi hatalmukat maguk sem a török ellen, hanem dinasztikus célok, itáliai olasz vállalkozások érdekében használták fel. Ilyenkor Mátyás nagyszerűen tudta felhasználni uralkodása elejének törökverő emlékeit és szomszédai állandó gonoszságait, hogy a tétlenség vádjá alól kibújva, az európai fejedelmek egyenetlenségét okolja mindenért. Így írta meg egyszer IV. Sixtus pápának, hogy a török ereje nem-hogy Magyarországot, de nyilván az egész keresztény világot is felülmúlja, s ő mégis égő lelkesedéssel tette ki országait, népeit és saját személyét ennek a veszélynek a katolikus hitért és a keresztény vallásért, amely napról-napra mindjobban inog és már-már áldozatává lesz e piszkos hitetleneknek. Ez ügyben ő rég jelentést és javaslatot terjesztett volna öszentsége elé, ha éppen a pápa parancsainak engedelmeskedve, másutt, Csehországban nem akadt volna dolga. Nem volt tehát szüksége a pápa biztatására és oly nagy könyörgésére, nehogy ő eltávozzék az eddigi útról és a törökkel egyezkedést kezdjen. „Hiszen mindenkor tudom — mondja neki-melegedve —, hogy azért születtem és arra neveltetem, hogy szenthitünk elleneivel férfiasan harcoljak. Ne kételkedjék tehát senki szándékomban, mely zsenge korom óta velem együtt nőtt bennem és velem együtt naponkint hevesebbé vált

ő nem hibás tehát, de igenis azon keresztény fejedelmek, akik az ő bátor támadását oly túlerővel szemben sem segítették; de ő ezzel sem törődik és megüzeni a pápának: „Egyet mondok: ha idejében megsegítenek, Őszentsége olyanokat fog halalni rólam rövid időn belül, amelyek az egész keresztény világot joggal gyönyörködtetik.“ Mátyás nem elégszik meg a szokványos frazeológiával, hanem érvelésének szokatlan frisséget és áttörő erőt ad gyermekkori törökellenes reminiscenciáinak felhozásával, atyja hervadhatatlan érdemeire való diszkrét rámutatással. Őt nem is korholhatták oly leplezetlenül a pápák, mint a keresztesháború előtt kitérő válaszaiban sokkal ügyetlenebb és brutálisabb III. Frigyes császárt.

Mátyás renaissance fejedelmi egyénisége

A renaissance-formák mögül mindenütt Mátyás egyéni alakja lép elé. Láttuk, hogy trónralépte első pillanatától kezdve realiztikus szemmel nézi a dolgokat, távol minden illúziótól, szentimentalizmustól, sőt távol mélyebb, emberi vonzódástól és gyűlölettől is. Lehet, hogy így van: Mátyás valódi szeretetet, mély lelki érzelmet talán csak édesanyja iránt táplált. Kettőjük között azóta, hogy Mátyás önállósodott és Szilágyi Mihályt félretolta, tökéletes harmónia uralkodott. Anyjának Óbudán királynői udvartartást rendezett be, nagy uradalmakat adományozott, viszont az özvegy kormányzóne mindvégig támogatta fia céljait, nemcsak fegyveres erejével, de okos asszonyi diplomáciával is. Mikor Mátyás a régi ellenfélt, Újlakit végkép le akarja kenyerezni, bosnyák királyi címet ad neki (de a bosnyák várakat nem bízta rá), akkor Szilágyi Erzsébet fiává fogadja a hiú főurat. A valóságban anyja is csak eszköz az ő kezében; az egyetlen fő, mely gondolatokat termel és azokat megvalósítja, Mátyás feje. Évtizedeken át egyedül dolgozik ez a fej az ország érdekében, hadakat vezet, emberekkel tárgyal, büntet és lesújt, felemel és megbocsát, s mindezek felett sohasem mutatja meg önmagát, hanem mindig csak a külszínél marad, végső fokon: színlel vagy színjátékot űz. A renaissance-fejedelem mindenkor színjátékos köntösben jár és évszázadok távlatában is nehéz megállapítani, melyik az ő hétköznapi, melyik ünnepi köntöse. Csak annyit tudunk, hogy ezt az alakoskodást mindenkor állama érdekében vállalta Mátyás, az ő Magyarországért.

Az egyik pápai nuncius, Pechineli Angelo ortei püspök 1489-ben hosszas beszélgetéseket folytatott Mátyás királlyal, gyakran viharos atmoszférában, mert ekkor már világos volt, hogy a pápa nem adja ki Mátyásnak Dsem szultánfit, akivel serege élén — legalább így ígérte — döntő hadjáratot akart a török ellen vezetni, viszont a pápa mindegyre szemére vetette a királynak, hogy a törökkel titokban béketárgyalásokat folytat és hogy az érdekes kalocsai érseket per és ítélet nélkül embertelen börtönben tartja. Mátyás e beszélgetések során hol

oroszlánként dúlt-fült — „szinte úgy látszott, hogy lángot okád száján, szemén, orrlyukain“ majd átmenet nélkül kezes báránként viselkedett. A nuncius jelentése fölényes szellemű uralkodót mutat be, aki támad, korhol, gúnyolódik, szidalmaz, a pápának tiszteletlen üzeneteket küld, leplezetlenül kifejezi, hogy a kereszténység egységében nem hisz, s ha a törökkel tárgyal, akkor sem tesz egyebet, mint a pápának és más keresztény fejedelmeknek példáját követi. Mátyás kezébe veszi a pápa levelét: „Őszentsége tehát tizedeket akar kapni. Bizony nem fogtok kapni. Én tudom, mit beszélek. Azt mondja Őszentsége, hogy nagy kapcsolatai vannak a szultánnal, s hogy ennek követei Őszentségéhez jöttek. Hát nekem még nagyobb kapcsolatom van a szultánnal és ha ti elviszitek a törököt (Ő sem szultániit) a tengeren, én az ő testvérét, törökök császárárt szárazföldön Olaszországba viszem. Majd meglátjátok.“ Erre a nuncius elkezdte, hogy Mátyás mindedig a kereszténység fala és előbástyája volt és hogyan lehetséges, hogy most ily gonosz dolgokat tesz fel a pápáról, — Mátyás kaján mosollyal (*maligno risu*) válaszolt: „Követ úr, a lengyel király sem vizsgálja a vallást és nem veti meg szövetségeseit hitük miatt, hiszen országom pusztítására és kirablására tatárok és eretnekek csapatait küldötte. Nekem is azok szövetségét kell keresnem, akik *hasznosak* nekem a lengyel király és fia támadásának visszaverésére.“ A hasznosság itt természetesen az állam haszna, mely a királyok cselekedetének egyetlen jogos rúgója: íme Mátyás megfogalmazásában a nemzetállami fejlődésnek mai napig is mind kizárólagosabb alapelve, mely nálunk éppen a keresztény univerzalisztikus gondolat csődjéből származott, annak felismeréséből, hogy a keresztény fejedelmek közt nem lehet többé magasabb erkölcsi elveken alapuló érdekközösséget létrehozni.

Az államhaszon, mint kizárólagos politikai hatóerő, nem Mátyás felfedezése volt, hiszen akkor már legalább száz esztendőn át az államhasznon alapult Itália minden városállamának élete, s az ultramontán területen Franciaországgal, Burgundiával élén sok más ország is ugyanezen elvet követte. Más azonban az elvet vallani és más azt gyakorlatban megvalósítani. Mátyás machiavellizmusa, ha szabad ezt a szót Machiavellit megelőző időkre alkalmazni, ártatlan gyermekjáték az egykorú olasz fejedelmek államművészetéhez képest, akiknél gyilkosság, rablás, szadisztikus kegyetlenségek, legközelebbi rokonok kiirtása, s hasonló „renaissance-bűnök“ húzódhattak meg mögötte. Mátyás apósa, a törvénytelen születésű Aragóniai Ferrante nápolyi király kérlelhetetlen alakoskodással tört nagyszámú ellenfelei megsemmisítésére, a legyőzött ellenséget bebalzsamozva szerette szemlélni, s a legtöbbet saját asztalánál méreggel szállította a másvilágra. A milánói Sforzák, ferrarai Esték államművészete hasonlóképen mindegyre áttévedt a bűnkróni-

kába, nem maradt mögöttük a Firenzét kormányzó s a firenzei-ektől annyira meggyűlölt Medici-család sem. Mindent felülmúl azonban Velence utilitarizmusa: a Tizek tanácsa teljes objektivitással szokta megbeszélni, a köztársaság egy-egy ellenségét mikor, hogyan, milyen méreggel kell eltenni láb alól, a gyilkosság nyomait mily intézkedésekkel kell eltüntetni, sőt a politikai eszközök gondos előkészítésében annyira mentek, hogy maguk gondoskodtak méregről: a Tizek tanácsában utóbb, a XVI—XVII. században már egész ládában őrizték a szétküldendő kipróbált mérgeket. Tudjuk, hogy már Zsigmond király ellen több ízben határoztak merényletet, a török szultán, különböző szomszédos basák, a Sforzák legnagyobbika, Francesco is céltablái voltak a Tizek tanácsától hivatalosan felfogadott és utasításokkal ellátott orgyilkosoknak. Nincs kétség abban, hogy Mátyást családi és nemzeti hagyományok, s nem utolsó sorban saját egyéniségének tisztasága tartotta vissza, hogy állama hasznát keresve be ne tévedjen ez erkölcstelenségek labirintjába. A magyar renaissance az ő kezében mindvégig megmaradt a nemzetállami fejlődés elősegítőjének, amivé nem lehetett volna, ha alkotója nem tudja távortartani ily alacsony Ságoktól.

Sokkal szűkebb korlátok között kell tehát keresnünk Mátyás államművészetének eszközeit. Annak dacára, hogy a renaissance főként az ellenséggel szemben minden eszközt megengedettnek tartott és bár Mátyás ellen folytonosan fellázadtak a főurak és főpapok, mégis ellenük egyetlen halálbüntetést sem hozott, és ami jellemző mind személyes érzelmeire, mind politikai módszerére, igen sok esetben megbocsátott az illetőknek és kegyelmébe őszintén visszafogadta őket. Az olaszok vérvívó zsarnokából emberélelet megtartó renaissance-király, a francia forradalom hekatombáiból 48 vértelen márciusa lesz nálunk, — talán, ki tudja, nem a magyarság faji jellege következtében-e? A legnagyobb büntetés, mit Mátyás az ellene és az államjára ellen vétő politikusokra kirótt, a fogság volt, melylyel váratlanul, ítélet és megokolás nélkül csapott le; de éppoly gyorsan tudott szabadonbocsátani is, jeléül annak, hogy a büntetés aktusában ő maga érzelmileg egyáltalában nem volt érdekelve, tisztán az „utilitás“ szerint járt el. Az államérdek még ott is megkönnyítette neki a színlelést, ahol pedig, nagyritkán, útjában állott gyűlölete: talán senki sem keltette fel haragját és állandó, keserű gyűlöletét annyira, mint semmiből kiemelt kegyence, Beckensloer János esztergomi érsek, aki kincseivel

III. Frigyeshez szökött és Mátyás e legmakacsabb ellenségének bizalmas tanácsadójává lett; mégis utóbb, mikor szüksége volt rá, nem vonakodott vele levelezésbe bocsátkozni és őt „szeregett barátjának“ címezni. Vannak iratai, melyeken látszólag korlátlan, partjait eltemető szenvedély ömlik el, a valóságban pedig az ilyen levelek is csak eszközök voltak, melyeket alapos megfontolás után, egy adott pillanatban alkalmazott, így, mikor

az alattomos Velence dogéjának 1478-ban megírta, hogy „országunk részeit zsarnoksággal és iga alatt tartjátok hatalmatokban és sóvár kezeteiket arcátlanul ki mertétek nyújtani Horvátországunk határáig.“ Az is megesett nála, hogy például Geréb püspököt máglyán való megégetéssel fenyegette, de sem ilyen, sem más hasonló erélyes kifejezései mögött nem állott ugyanily erélyes cselekvési szándék.

A politika nemcsak a támadást, de a megnyerést is feladatul tűzi ki, s Mátyás ez utóbbi szolgálatában is valóságos művészetet fejtett ki. Amennyire bizonyos, hogy leikéhez közel senkit sem bocsátott, annyira fel tudta kelteni a látszatot, mintha az illetőt valósággal baráti kebelére zárná. Részletesen ismerjük azon kísérleteit, melyeket a brandenburgi örgrófok megnyerésére fordított, miután Brandenburg támogatására mind Szilázia biztosítása, mind pedig a római királyság megszerzése érdekében szüksége volt. Maga hívja meg Boroszlóba az örgrófokat, akik bizalmatlanul tanakodnak, elmenj enek-e az oroszlanbarlangba, s végül is előre megegyeznek, mit beszéljenek vele, helyesebben mit ne engedjenek szóba hozni. Frigyes herceg végre bemegy Boroszlóba, Mátyás meleg szívességgel fogadja, naponta meglátogatja szállásán, kockát játszik vele és lovagi tornákra viszi. Közben folyton arról beszél, hogy semmi önös szándék nem vezet, nem akar semmit Brandenburgtól, de úgylis itt van a pápai követ és a boroszlói püspök, azok mennyire örülnének, ha Frigyes előttük örök szövetséget kötne vele. A herceg azzal hártja el, hogy ő már öreg, gyermekei nincsenek, csak Albert örgrófnak, tehát az ő beleegyezése nélkül nem köthet semmiféle szerződést. Mátyás célzásokat tesz Albert leányára is, akiről Frigyes és Albert már előbb kimondták maguk közt, hogy ha Mátyás nőül akarja kérni, oda kell neki adni. Frigyes meg is jegyzi, hogy a leány ugyan másnak arája, de szívesebben látnák a magyar királyt férjnek, semmint egy egyszerű herceget. A sok beszélgetés során Mátyás semmiképen sem akarta elbocsátani, s végül 2000 forintot ajánlott fel neki azon a címen, hogy tőle a cseh ügyben oly jó tanácsokat kapott, hogy ezeket meg kell hálálnia. Frigyes három napig vonakodott a pénzt elfogadni: ő nem ad pénzért tanácsot, nem is zsoldos ember, végül is úgy válnak el, hogy Mátyás nem tudja ráerőltetni a pénzt; hosszas búcsúzás után Mátyás még jó darabig elkíséri lóháton, áldva a sorsot, hogy ily kedves barátot, sőt atyát adott neki; felajánlja még, hogy ha bármiképp szüksége lesz a hercegnek fegyveres segítségre, csak szóljon, s ő 10—20.000 embert saját költségén küld neki. Frigyes azután a legközelebbi útistáción, Liegnitzben már levelet és ezer forintot talált Mátyástól, aki ezt előre odaküldte, számítva, hogy nem fogja visszakapni; a takarékos herceg nem is küldte vissza, de világos célzással a felajánlott kétezerre, aminek csak felét kapta meg, megírta Albert örgrófnak: ajándék

lónak ne nézd a fogát. A magyar király oly káprázatos pompával fogadta udvarlását, hogy a herceg még utóbb is hálát adott Istennek, hogy fényes öltözetben jelent meg, különben nem mutatkozhatott volna Mátyás környezetében.

Bármennyire kiszámított volt is a király magaviseleté ilyen és hasonló esetekben, amikor kétségtelenül csak politikai célokat akart elérni, van valami kedves és közvetlen ez erőszakosságok sorozatában, melyekkel a hidegvérű, tunya északnémet temperamentumot mindenáron fel akarta melegíteni. Mélyebbre nézve, talán magyaros faji sajátosságokat is lehetne magatartásából kielemezni, aminthogy szörnyű fenyegetéseiben, vagy a nagyotmondással határos ígéreteiben is sok népies vonatkozást találhatunk. 1465-ben már nem gondolt komolyan a török háborúra, a pápának mégis nem kevesebbet ígér, minthogy a jövő esztendőre személyesen fogja Mohammed császárt felkutatni, bárhol bújlik is el a Hellespontus körül. Mintha csak fiatal székeley legény nagyotmondását hallanék...

Ezek az őseredeti vonások azonban mindinkább eltűnnek a renaissance-díszek alatt, melyeket férfikorában, uralkodása második felében ölt magára. Itt, az udvar fényében, igazi renaissance-uralkodó, aki semmit nem mulaszt el abból, ami a fejedelmi tekintélyhez Olaszországban, Burgundiában hozzátartozik s aki udvari ünnepélyeken, az udvari nép nagy számában és pompájában, konyhája és asztala gazdagságában, pohárszékeinek ezért meghaladó serlegkészletében csakúgy, mint öltözete, fegyverzete, lovai fényében kortársait mind felülmúlja. És ott vannak körülötte a humanista tányérnyalók, kiket kigúnyói, de tudásukat megbecsüli és megfizeti, ott vannak tudós főpapjai, kikkel könyvekről és munkákról beszél asztalnál és ebéd után abban a budai palotában, melyet Zsigmond király is elég fényben hagyott reá, de amelyet ő főként belső berendezésében modernizált, renaissance formákba öltöztetett. S udvarán ott áll három óriás szobor: atyjáé, László testvéréé és sajátmagáé. A renaissance-fejedelem, aki saját triumfátor képmását állítja fel: ebből a gondolkodásból fakadt egész külpolitikája, mellyel hatalmat, minden szomszédot felülmúló pozíciót akart magának szerezni, s ebből belső reformjai, melyek a megnagyobbított Magyarországot minden időkre hatalmassá, megtámadhatatlanná tették volna, ha a tőle is független Sors másként nem akarja.

JOGGAL GYÚLT FEL ÉVTIZEDEK múlva is keserűség Mátyás lelkében, mikor azokra a nehézségekre gondolt, melyekkel uralkodása első éveiben kellett megküzdenie. A belső lázadások legyőzése és a török támadások eltávoztatása után még éppen elég ellensége maradt, akik trónját komolyan veszélyeztették. Közép-Európa fejedelmei ekkor már a konszolidációnak körülbelül azonos fokán álló nemzetállamok érdekeit képviselték kifelé, s méginkább a saját nagyralátásukat, mely-

nek a renaissance-felfogás értelmében alig lehettek korlátái. Utóbb éveken át Csehország volt kitéve szomszédjai hódítás-vágyának: most azonban, Mátyás első éveiben, Frigyes császár és Podjebrád Magyarország megszerzésére koncentrálták erejüket.

Háború III. Frigyessel, a cseh kérdés

III. Frigyes tehetetlen áhítozását a magyar trónra Garaiék keltették fel, s mikor a lázadók pártját Mátyás megsemmisítette, a császár az újonnan megválasztott cseh királyhoz fordult segítségért. Podjebrád, Mátyáshoz hasonlóan, saját erejéből emelkedett a trónra és ott többé semmi sem látszott számára lehetetlennek. Annak ellenére, hogy Mátyást már vejévé fogadta, és semmi oka nem volt a vele való jóviszonyt megbontani, mégis tárgyalásokba bocsátkozott Frigyes császárral és titkos szerződésben megígérte neki, hogy alkudozás útján, de ha kell, fegyverrel is megszerzi neki Magyarországot, viszont a császár kilátásba helyezte neki Magyarország háromévi jövedelmét, s utóbb évenként a magyar sós jövedelmeket. A ravasz Habsburgi még a római királyságot is megcsillogtatta a nagyralátó cseh előtt, aki most éveken át tárgyal a birodalmi választófejedelmekkel és próbálja szavazatukat megszerezni. Persze mindhiába, amit közben Podjebrád is belátott és 1460 végén kibékült Mátyással, s ez újból ígéretet tett, hogy leányát feleségül veszi. Mivel Frigyesnek sem pénze, sem kedve nem volt a hadviselésre, sőt ausztriai tartományaiban is elég baja akadt nagyuraival, kik a magyar királysággal egyetértésben lázadoztak ellene, Mátyásnak ideje maradt a belső rend helyreállítására, ami azzal vált teljessé, hogy 1462-ben Erzsébet királyné egykori zsoldosvezére, Giskra is meghódolt neki. Mátyás azonban a hatalmas cseh vezérnek kibékülése fejében még új birtokokat, 40.000 forintot és évi zsoldot is kénytelen volt adni. Egységes Magyarországgal harcolni már kevésbé ízlett Frigyesnek, akire a pápa, II. Pius különben is nagy nyomást gyakorolt, hogy Mátyással kibéküljön és ne akadályozza többé Magyarországot török elleni hivatása gyakorlásában. Miként trónraléptekor Podjebráddal, úgy most Frigyessel Vitéz János váradi püspök által egyezett meg Mátyás, a békét 1463 májusában Sopronban kötötték meg, mely szerint a császár 80.000 arany fejében visszaadja a szentkoronát és Sopron városát, a többi nyugatmagyarországi vár: Fraknó, Kabold, Kismarton, Kőszeg, Rohonc megmarad az ő utódai kezén zálogjogon; Frigyes a magyar királyi címet életében megtartja, Mátyást fiává fogadja, s ha ez fiutód nélkül halna meg, Frigyesé vagy utódaié lesz Magyarország. Ez utóbbi pontot Mátyás, a huszonkétéves, az öregedő Frigyessel szemben nyugodtan elfogadhatta; jellemző azonban fejlődési öntudatára, hogy alig megválasztva máris természetesnek tartja, hogy a trón örökösödés szerint megmaradjon családjában, ha utódai lesznek. 1464 márciusában az ősi szertartások szerint fejére tétette Szent István koronáját. A koronázás alkal-

mával újból esküt tett az ország jogai megtartására, s a koronázási országgyűlésen a régi királyok, köztük II. András törvényeinek megerősítésével megint alávetette magát a rendek hatalmának; az adómentesség fenntartása és az, hogy a nemesség továbbra nem volt hajlandó katonáskodni, s nagy veszély esetén is csak az országhatárok védelmére szorítkozott, aktívabb külpolitikát magábanvéve is lehetetlenné tett. Külhadjárataiban a király egyedül saját bandériumaira, tehát főként zsoldosokra volt utalva, akiknek fizetésére pénze nem volt, adót nem vehetett ki, — ebből a nyomorúságos helyzetből érthető egyrészt a török hadjáratoknak 1464-en túl való végleges beszüntetése, másrészt pedig, hogy Mátyás király a koronázást követő néhány évben még nem bír világos programmal, ide-oda fordul, kísérletezik, hol lehetne a középeurópai bonyodalmakba belekapaszkodni és azokból hasznot hajtani apósa, György király és fogadott atyja, Frigyes császár példájára, akik vele szemben is eléggé bebizonyították már, hogy kötések és szerződések csak addig vehetők komolyan, míg hasznosabb és jövedelmezőbb egyezmények lehetősége fel nem merül. Mátyás ingadozó politikáját a cseh háborút megelőzőleg mégis elsősorban a pénzhiány okolja meg, a pápai segélyek mindinkább kifogynak: II. Pius hagyatékából a török háború céljaira 42.500 forintot kapott, s ezt az összeget követte, Janus Pannonius püspök, az új pápától, II. Páltól 57.500 arannyal 100.000-re kiegészítve hozta magával 1465-ben Rómából, de nagyobb zsoldos seregek fenntartására ily összegek nem voltak elegendők.

Hatalmi gyarapodásnak és területi terjeszkedésnek egyik legbiztosabb eszköze a házasság volt, s ezt az eszközt próbálta most Mátyás igénybevenni, miután 1464 elején meghalt első felesége, Podjebrád Katalin. Leghasznosabbnak a császári házzal való összeköttetés látszott, s ezért Frigyes rokonságából szeretett volna új feleséget, még pedig magának a császárnak közvetítésével: a már említett Albert brandenburgi örgróf leányára, majd Frigyes nővére, Margit szász választófejedelemné leányára gondolt, de közben Sforza Ferencsel is érintkezésbe lépett, hogy a milánói Ippolita hercegisasszonyt elvehesse. Úgy látszik, némely hatalmas főúrnak már ez a tapogatózás sem tetszett, mivel ők nem szívesen látták a magyar politikának újabb Nyugatra fordulását és ezzel kapcsolatban a szép sikerrel megkezdett török küzdelem teljes elhanyagolását. A bosnyák hadjárat hőseit, Zápolyai Imrét valószínűleg ily ellenzéki magatartása miatt mentette fel boszniai és horvátországi méltóságai alól 1465-ben, horvát bánná Szobi Pétert és Disznósi Lászlót nevezvén ki; az erdélyi vajdaságból is távolítá törökverő rokonát, Dengelegi Pongrácz Jánost, s helyébe a nyugati orientációnak származásuk és birtokaik miatt is híveit, János és Zsigmond Szentgyörgyi és Bazini grófokat és Monyókeréki Elderbach Bertoldot nevezte ki. Szilágyi bukása és török fogságban történt

kegyetlen halála után kérlelhetetlen logikával hagyja el atyja és nagybátyja régi embereit, kiknek törökgyűlöletét alig használhatja fel többé, hiszen bár még néhányszor táborba száll az Aldunánál, azonnal visszatér és abbahagyja készületeit, mikor híre jön, hogy a szultán Skander bég ellen fordult Albániába, vagy pedig az oláh Alduna vidékére. Nyugati érdeklődést egyrészt a dunántúli nagybirtokosokban tételez fel, másrészt humanista műveltségű főpapjaiban, kik közül a legnagyobbat, Vitéz Jánost 1465-ben a magas korban elhalt Szécsi Dénes helyébe esztergomi érsekké teszi. Vitéz mellett ennek unokaöccsére, Janus Pannonius pécsi püspökre, továbbá a sziléziai születésű Beckensloer Jánosra támaszkodik, ez utóbbinak a gazdag váradi püspökséget adja. Világos külpolitikával azonban már azért sem találkozunk ez években, mert a tárgyalásokat mindkét nyugati szomszédal határvillongások zavarják, főként Frigyesnek ausztriai urai, Paumkircher András, Pottendorfer György halásznak a zavarosban, egyszerre vagy egymásután szolgálnak Frigyesnek és Mátyásnak, gyarapítják a határ mindkét oldalán birtokaikat Sopron, Pozsony pusztításával, rablásokkal, — Paumkircher egy időben Mátyás kegyéből a pozsonyi grófi méltóságot is viseli. A nyugati határ mintha végkép eltűnt volna: nemcsak rablólovagok és zsoldosok tömegeire támaszkodó nagyurak özönlöttek el onnan a magyar területeket, hanem a nyugtalan huszita „testvérek⁴” is, akik évtizedeken át megszokták, hogy fegyverforgatásból és a szegény nép kiszákmányolásából éljenek. Bár a huszitavezér, Giskra, híven megtartotta a Mátyással kötött egyességet és élte végéig vitézül szolgálta új urát, résztvett Mátyás hadjáratában az erdélyi felkelők, sőt 1468-ban egykori barátja, Podjebrád György ellen is: a többi meghódolt huszitavezér nem tudott rablóösztonain ennyire uralkodni; egyesek, mint Talafusz János, visszaszöktek a „bratri“-hoz, mások visszaéltek a nekik adott tisztségekkel, így Komorovszky Péter, aki bár négy megyének, Zólyom, Liptó, Árva és Túrónak volt főispánja, a hatalmaskodásoktól maga sem tartózkodott. Morva és ausztriai „fratres” egy újabb betörésekor a lovag származású Svehla János is elhagyta Mátyás szolgálatát, Kosztolányból Nagyszombatot és Pozsonyt is nyugtalanítá, úgyhogy 1467 elején Mátyás maga volt kénytelen őt rablóvárából kiostromolni. A százötven akasztófa, melyen Svehlával, udvari papjaival és hadnagyával együtt a huszita testvérek befejezték életüket, egyúttal a csehek magyarországi szereplésének is végét jelezte.

Mire Mátyásnak sikerült hatalmát ez évtizedes lázadás fészkeire is kiterjeszteni és mire az 1467-i országgyűlésen azt az adóreformot is kierőszakolta, mely zsoldos hadsereg felállítását és állandósítását tette számára lehetővé, addigra Közép-Európában is végbement a fordulat, mely megmutatta neki, hol kecsegtet legbiztosabb sikerrel aktív külpolitika és a konszoli-

dált Magyarország hatalmi energiáinak következetes felhasználása. Pápaság és cseh királyság évtizedes feszültsége végre a huszita Csehország katasztrófáját idézte fel, s ezzel megadta a lehetőséget Mátyásnak, hogy beleavatkozzék a szomszéd királyság és általa a Németbirodalom sorsába. A bázeli zsinat 1433—i „kompaktatái“ nem oldották meg a „laikus kehely“ kérdését: a cseh utraquisták, akiknek az egyezmény megengedte a két szín alatti áldozást, a római egyháztól kívánt feltételeket nem teljesítették és azáltal, hogy 1448-ban a katolikus székeskáptalant és a német egyetemet elűzték Prágából és teljességgel a pápától el nem ismert Rokiczana prágai érseksége alatt helyezkedtek el, maguk is nyíltan eretnokségbe mentek, akár csak a Rómával soha nem egyezkedő, szélsőségesen huszita „testvérek“. A pápák ezeket a viszonyokat nem ismerték el, de parancsaik nem találtak többé végrehajtásra, míg Podjebrád trónraléptével eleinte úgy nem látszott, mintha az új cseh királynak elég ereje volna az utraquistáknak Rómához visszavezetésére. Nem akarta magát az eretnek Rokyzanával megkoronáztatni, s ezért Mátyástól kért és kapott két magyar püspököt, kik azután fejére tették Szent Vencel koronáját. Morvaország, de különösen Szilézia és Lausitz, a cseh korona melléktartományai, erős katolikusok voltak, a sziléziaiak nem is hódoltak Podjebrádnak és II. Pius követe is csak annak megígérésére tudta őket rávenni, hogy ha Podjebrád katolikus marad, akkor három év múlva hódolni fognak neki. De Podjebrádnak, a homo novusnak hatalma épp az utraquisták demokratikus tömegein nyugodott, és bármennyire szeretett volna is a pápasággal békében élni, azt azon az áron, hogy az utraquistákat visszavezesse az Egyházba, nem tehette. Mikor 1462-ben II. Pius megsemmisítette a kompaktaták érvényét, Rokiczana fanatizmusa kerekedett felül a csehek között és Podjebrád „Girsik“ maga is mint „ordító oroszlán“ állott a pápai nuncius elé, aki a kompaktatákhoz ragaszkodókat egyházi büntetéssel fenyegette meg. A tárgyalások még éveken át húzódtak, de Mátyásnak nem volt nehéz felismernie a helyzetet: Podjebrád nem mondhat le trónja miatt az utraquisták támogatásáról, s viszont a pápaság előbb-utóbb kénytelen lesz a végső eszközökhöz nyúlni és a megátalkodott eretneket letenni királyi székéből. Az is világos volt, hogy az utraquisták nem fognak engedelmességni a pápai parancsnak, s így valamely szomszéd katolikus fejedelemre fog hárulni a feladat, hogy a pápai parancsnak érvényt szerezzen és Girsiket trónjáról elűzze. Podjebrád annyi hűtlenséget követett el vele szemben, hogy Mátyás alig tartozott iránta kímélettel, de ilyen érzelmi dolgok abban a korban általában, és nála sem játszottak szerepet.

II. Pál pápa a cseh király ügyét háromtagú bíbornoki bíróság elé utalta, őt 180 nap leforgása alatt Rómába idézte és mi-

vei bizonyos volt, hogy ez idézésnek nem lesz fogantja, Mátyást mint szomszédot külön levélben előkészítette arra, hogy Podjebrádot le fogja tenni, s egyúttal reméli, hogy Mátyás a pápai ítéletet „saját országaiban és birtokain“ végre fogja hajtani. Erre a felszólításra Mátyás 1465 októberi levelében nemcsak hogy igenlőleg válaszolt, hanem egyúttal felajánlkozott Podjebrád elűzésére, kiemelve, hogy őt a „rég, szükség idején kötött szerződések nem kötik és azokat a Szentszék tekintélyével bármikor felbonthatja.“ Lendületesen fejezi be az ajánlkozást: „Tehát akár a csehek, akár a törökök ellen szükséges menni, itt van Mátyás és vele Magyarország és amennyire a saját és országom erői terjednek, azok mindenkor Szentségednek és a Szentszéknek szolgálnak és fognak szolgálni.“ A pápai bulla végre 1466 decemberében megfosztá Podjebrádot trónjától, de a végrehajtást még nem bízta Mátyásra, mivel a magyar királytól inkább török elleni hadjáratot várt és remélt. Eleinte úgy látszott, hogy a Zdenko von Sternberg vezetése alatt létesült katolikus cseh urak ligája, továbbá Boroszló és a sziléziaiak és a szintén pápai érzelmű Pilsen városa elég erősek lesznek, mint „világi kar,“ a pápai ítélet végrehajtására: Podjebrád és az utraquisták azonban erősebbnek bizonyultak, s így II. Pál a lengyel királyt kérte fel az ő elűzésére. Kázmér azonban békés családapa volt, s az évek óta folyó harc alattvalóival, a német lovagrenddel úgyis eléggé keserítette, minek folytán a megbízást nem vállalta.

Harc a cseh koronáért

Csak ekkor virradt fel Mátyás napja. Nemcsak a cseh urak ligájának követe és a pápai legátus, de még III. Frigyes is őt szólította fel, hogy Podjebrád ellen fellépjen, akinek fia, Viktorin herceg ekkor Mátyás volt szövetségeseit, a folyton lázongó ausztriai urakat vette pártfogásába és az ő érdekében Alsó-Ausztriába ütvé, Frigyest Bécs várába szorította. Mátyás annál könnyebben elhatározhatta magát, hogy e kéréseknek eleget tegyen, mert a nyugati irányban folytatandó háború belső ellenzőit sikerült még a háború megindítása előtt, 1467 nyarán elnémítania. Az erdélyi lázadók, saját vallomásuk szerint, régi királyoktól eredő kiváltságaik védelmében fogtak fegyvert; köznemesség, székelyek és szászok küldöttei a három vajdát, s rajtuk kívül Zápolyai Imrét és Istvánt, a Felvidék hatalmas urát választották vezérükké, akiknek adót is hajlandók fizetni és vezetésük alatt a király ellen táborba szállani. Tehát a nyugati igazodás természetes hívei, a Szentgyörgyi grófok és társaik, meg Mátyás legszemélyesebb hívei, a Zápolyaiak sem voltak hajlandók őt azon az úton követni, melyre hosszas ingadozás után most szinte a körülmények is kényszerítették. Azt a terjeszkedési vágyat, mely a renaissance-uralkodót szinte erkölcsi törvény erejével hajtja az adott pillanatban megnyíló hódítások felé, alig érthette meg valaki itthon,

ahol az előző évben behozott adóemelés hatása alatt még mindenki inkább pacifistának érezte magát. Mátyás nagynak mutatkozott a veszélyben. Saját zsoldosaival és néhány bandériummal gyorsan Erdélybe nyomult, közeledésének hírére a lázadók tábora szétszlott, a királynak kijelölt Szentgyörgyi János gróf meghódolt, példáját követték az erdélyiek, minek hatása alatt a Zápolyaiaktól tervbevett felvidéki és szlavóniai felkelések ki sem törtek. Mátyás a nagyuraknak és köznépek megkegyelmezett, de több köznemesi vezért és a szászok néhány székbíróját kivégeztette. Mivel a felkeléssel István moldvai vajda, a román történetírás Nagy Istvánja is kapcsolatban volt, megfenyítésére Mátyás azonnal tovább indult, a vajda azonban nem bocsátkozott vele viadalba — ezt a fogást előbb már Mohammed szultán ellenében is sikerrel alkalmazta —, Mátyás háborítlanul elért Moldovabányához, ahol István béketárgyalásokat kezdett vele, de egy éjjel seregével meglepte, a várost felgyújtotta, Mátyás az éjjeli harcban maga is megsebesült és nagy veszteségekkel vonult ki seregével Moldvából. István vajda tovább folytathatta politikáját, mely három hatalmas szomszéd: Magyarország, Lengyelország és a szultán közt óvatosan próbálkozott területgyarapodás és függetlenség szerzésével. Annyi bizonyos, hogy azt az uralkodó állást, melyet Hunyadi János annak idején megerősített a két oláh fejedelemségben, Mátyás nem tudta megtartani, s bár a balkáni kegyetlenségű havasalföldi vajda, Tepes (karóbahúzó) Vlád, többnyire elismerte Magyarország fennhatóságát, sőt váraiba magyar őrségeket is vett, mindez nem akadályozta István vajdát, hogy például a Havasalföldhöz tartozó Kiliát a Dunadeltánál a magyar őrségtől elfoglalja és megkísérelje Havasalföldé becsatolását. Viszont, hogy ezirányban szabad keze legyen, kénytelen volt időnkint a lengyel korona fennhatóságát elismerni.

Egészen véve a keleti határ a cseh ügy kiérése idejére körülbelül olyan helyzetben volt, mint a déli, a törökkel szemben: a dolgok nyugalmi állapotba kerültek, sürgős közbelépés hosszú időre nem látszott szükségesnek, s így Mátyás megnyithatta füleit a pápai követ és Protáz olmützi püspök, a cseh liga küldötte, valamint Frigyes követe, Pottendorfer segélykérő szózatának. 1468 március végén megüzente a háborút Podjebrádnak, Ausztriában egyesült Frigyes embereivel, betört Morvaországba, mire Viktorin is elhagyta a császár földjét és Mátyás elől visszavonult Csehország felé. Ez évben Mátyás nem lépett be ide, csak Morvaország akkori fővárosát, Olmützt foglalta el, a következő, 1469. évben Brünnből kiindulva Csehországba tört, Podjebráddal tárgyalásokat kezdett, s mikor ezek eredménytelenek maradtak, elfogadta a katolikus rendek választásából a cseh koronát és az olmützi székesegyházban új alattvalói hódolását.

De a külső siker sem tévesztette meg afelől, hogy a nagy fát, melybe fejszétjét vágta, egyszerűen hadi erők alkalmazásával nem tudja ledönteni. A mi nyugati szomszédaink ekkor már nagy mértékben város- és várlakók voltak, s a kisebb helyek csakúgy, mint a népes városok, erős falak mögött húzódtak meg, melyeket nemhogy lovastámadással, de még az akkor különben is kezdetleges faltörő szerszámokkal, ágyúkkal sem lehetett egykönnyen bevenni. Fontosabb pontokat kénytelen volt tehát a támadó körülzární és kiéheztetésnek alávetni. Viszont akkora serege senkinek sem volt, hogy hadi operációkat is végezessen és amellet várostromot vagy körülzárást is folytasson. Ez évtizedekig tartó cseh és osztrák háborúban mindegyre azt látjuk tehát, hogy oly vezérek is, minő Mátyás, engedik magukat feltartóztatni egy-egy aránylag kicsiny vagy gyöngye vár ostroma által, s így az évről-évre megújuló hadműveletek alig járnak pozitív eredménnyel. Akárcsak a XVI. és XVII. század török-magyar harcában. Nyáron vonulnak ki a füre a felek — Mátyás annyiban kivétel, hogy az ő serege már első éveiben hozzászokott az Aldunától délre a kemény késő őszi időben is harcolni, s így ő képes ősszel és télen is támadni —, a főseregek ide-oda vonulgatnak, s mivel mindegyik sereg rendszeren zsoldosokból áll, a zsoldos pedig drága és nehezen pótolható áru, ezért lehetőleg kikerülik egymást, döntő mérkőzésre nem vállalkoznak és összes nyereségük annyi, amennyi várat el tudtak foglalni, vagy ahány vár és város megnyitotta előttük kapuit. Tél közeledtére a seregek hazatérnek, de Mátyás kénytelen hívei védelmére zsoldosokat hagyni hátra addig is, míg a következő nyáron újból személyesen nem indíthatja meg a hadjáratot. A magyar király seregei ez években nem haladták meg a 20.000 főt, s lényegükben egyrészt a királyi, főpapi és főúri bandériumokból állottak, másrészt, szinte felében, vagy még azon felül is, zsoldosokból, kiket Mátyás az adóreformja óta rendelkezésére álló egyforintos adóból fizetett. Zsoldost elsősorban a csehek szolgáltattak, akik a huszita háborúk óta Közép-Európában azt a szerepet töltötték be, mint a svájciak Nyugaton, vagy korábban Itáliában az olasz, német, magyar zsoldosok: évtizedek óta elszoktak a békés kenyérkeresettől, viszont a folytonos hadjáratokban harcedzett tömegekké alakultak, melyek német fejedelmeknek, magyar, lengyel, cseh királyoknak bármikor rendelkezésükre állottak. Nálunk főkép Giskra beköltözése óta csehek a zsoldosok, kikhez gyakran lengyelek is járulnak, mivel a felvidéki zavarok miatt védtelen északi határok évtizedeken át szinte tárva-nyitva vannak és lengyel gyülevész nép folyvást átjöhet. Abban a seregben, mellyel Szilágyi Mihály a királyválasztásra vonult, ötezer cseh és lengyel zsoldos volt. A földnépe mint hadviselő ekkor sehol sem jön tekintetbe, a nagyúri kontingensek mellett főként kis zsoldos csapatokról van szó,

melyek már megtanulták a hadviselés művészetét, s velük szemben parasztok nem állhatnák meg helyüket. Csak felvonulás után, ha a sereg már megérkezett azon tartományba, hol az operációknak folytniok kellett, rendelték be a föld népéből szekereket vagy hasonló, mellékes szolgálatra alkalmas fegyvereseket. A zsoldosereg zöme pedig Mátyás alatt lovasságból állott, elsősorban nehéz, páncélos lovasokból s mellettük könnyű huszárokból; a gyalogság sokkal kisebb szerepet játszott, s rendszeren a városok szolgáltaták a tisztán védelmi célból felállított páncélos és pajzsos gyalogosokat, valamint a lándzsával, íjjal vagy számszeríjjal felszerelt könnyű gyalogost, akit a XV. században a huszitáktól átvett szóval németek és magyarok egyképen drabantnak neveznek.

Mátyás király egészen új, szokatlan feladat előtt állott, amikor évről-évre az ország határain kívül, saját pénzén, saját csapataival kellett harcolnia. A jobbágyokat békében hagyta, mert nem vehette hasznukat, a bandériumokra nem számíthatott minden körülmények közt, így a viszonyok nyomása alatt fordult az állandó hadsereghez. Ennek előfeltétele volt olyan katonaság, mely mint katona állandó volt, egyéb foglalkozást nem keresett; — ezt a katonaságot találta meg a cseh zsoldosokban. De nemcsak emberanyagot merített belőlük, vezéreit is a legyőzött husziták soraiból vette. A cseh háborúban kezdettől fogva zsoldosvezére Hág Ferenc, aki annak idején Ausztriából jött a kosztolányi zsebrákok közé, majd Svehla bukása után Mátyáshoz csatlakozva, első állandó, zsoldos lovasvezére lesz; a később feketének nevezett királyi sereg története vele kezdődik. Az ő és társai, Komorovszky, Csernavorai Dabis stb. befolyásának tulajdonítható, hogy Mátyás csakhamar átveszi a cseh husziták legfélelmesebb formációját is, a Zizka-féle szekértábort, s ezt akkor teszi, mikor Podjebrád seregében a szekértábor már atomjaira kezd feloszlani, az összefüggő erődítményt képező szekerek egyszerűen ágyúk hordozóivá lesznek és egymástól különválva, önállóan operálnak. A szekértáborra annál inkább szüksége volt, mert mind e háborúk az egykorú német kifejezés szerint naponkénti vagy lovagló (táglíche, reitende) háborúk voltak, maroknyi, de jól fegyvelmezett lovasság száguldott szerteszt, vágta el a másik fél élelmezését és zavarta annak felvonulását, operációit. így érthető, hogy sem Mátyás, sem ellenfelei nem szerettek döntő ütközetet, minélfogva az évről-évre megújuló hadjáratok igazán pozitív eredményt alig hoztak a hadszíntér, tehát Csehország és tartományai, Ausztria és Magyarország északnyugati csücskei elpusztulásán kívül.

Csak közvetett adataink vannak arra nézve, hogy Mátyás már a cseh háború megkezdésekor ígéretet kapott Frigyes császártól, hogy római királlyá választását ki fogja eszközölni a választófejedelmeknél. Mátyás bizonyára gondolt erre: ha

sikerül Podjebrádot elűzni s helyébe ülni, ő mint cseh király és választófejedelem, emellett Magyarország ura, a választói kollégiumban kétségkívül a legelső leendett. De csakhamar kiderült, hogy Frigyes rosszindulatát még az a nagy szolgálat sem tudta megváltoztatni, melyet neki Mátyás azáltal tett, hogy Ausztriát a csehektől megtisztította. Frigyes ellenkezőleg a római királyságot Merész Károly burgundi hercegnek ajánlotta fel, s a cseh választófejedelemséget a saját ausztriai birtokához akarta kapcsolni akkor, mikor külsőleg még valóságos szövetségben állott Mátyással. Ez utóbbi sem Frigyestől, sem a német birodalomtól nem várhatott támogatást, ahonnan a pápától Podjebrád ellen hirdetett keresztes hadjáratra is csak használhatatlan gyülevész nép jött Csehországba, s ezzel az utraquisták könnyedén elbántak. Mátyás tehát már 1468-ban lépéseket tett, hogy Kázmér lengyel király támogatását megnyerje: követe, Protáz olmützi püspök által Lengyelország segítségét kérte és Kázmér leányának, Hedvignek kezét. A lengyel király ekkor már békében volt a német lovagrenddel, miután a pápa kibékíté azzal a feltétellel, hogy e háború gondjától megszabadulva a husziták ellen keresztes hadjáratba indul. De Kázmér király nemcsak hogy békés természet volt, hanem királyi méltóságát is élénken érezte, minélfogva helytelennek és rossz példának tartotta azt, hogy a pápa merjen egy királyt a trónjáról letenni. Rokonszenve tehát ebből a szempontból Podjebrád mellett volt, Magyarországgal évek óta határsértések, kisebb-nagyobb kölcsönös beütések zavarták a jóviszonyt, s ami még fontosabb: Kázmér felesége, Albert királynak leánya, Erzsébet büszke császárlány volt, aki felháborodva utasítja el magától a gondolatot, hogy leányát az alacsony származású Mátyáshoz adja nőül. E két sikertelen tapogatózás után Mátyás most a harmadik félhez, Podjebrádhoz fordult, vele* személyesen találkozott és felajánlotta neki, hogy kibékíti a pápával, ha viszont Podjebrád, mint maga is választófejedelem, megszerzi neki a római királyságot. A cseh király tett is lépéseket Hohenzollern Frigyes brandenburgi választónál, s a francia királynál, aki a császár tervének, Merész Károly római királyságának természetes ellensége volt, azonban mindezek eredményre nem vezettek és csak miután Podjebrádnak semmi hasznát sem tudta venni, fogadta el Mátyás a neki felajánlott cseh koronát a gyöngébb katolikus párt kezéből.

Mindezen diplomáciai tárgyalásaiban folyvást megfigyelhetjük, mint kopogtatja végig fáradhatatlanul mind a négy falat, mely körül fogja őt, nincs-e ott valami rejteajtó, melyen könnyűszerrel áthatolhat, s csak mikor mind e fáradhatatlan kísérletei csütörtököt mondanak, akkor határozza el magát a szembenálló fal betörésére. Ilyen döntő lépés volt cseh királlyá választása, mely egyszersmindenkorra lehetetlenné tette a Podjebráddal való kibékülést, s az öreg cseh királyt is végzetes

lépésre indította. Mialatt Mátyás új választófejedelmi méltóságában sietett érintkezést keresni a brandenburgi, bajor és pfalzi választókkal, a vérig sértett Podjebrád lemondva arról, hogy fiainak szerezze meg a trónöröklést, Kázmér fiának, Ulászló lengyel hercegnek ajánlotta fel a trónt, illetőleg ezt trónörökössé választatta. Ezzel elérte, ami eddig lehetetlennek látszott, Lengyelországnak a semlegességből kimozdítását: Kázmér ettől kezdve fiának és Csehországnak természetes szövetségese Mátyás ellen, s ezenkívül arra is vállalkozik, hogy az utraquistákat visszasegítse a pápa kegyeibe.

Lengyel-cseh-osztrák szövetség

Eddig csak az egyetlen északnyugati ponton állt ellenség Mátyással szemben, most az ellenséges vonal meghosszabbodott kelet felé: Lengyel- és Csehország egyesült ereje kezdi fenyegetni Magyarországot. Egyelőre ugyan Kázmér békében maradt. 1470-ben Mátyás személyesen vonult Morvaországba, Viktorin herceg, Podjebrád fia fogságába esett, s Mátyás anynyira jól bánt vele, hogy ez utóbb állandó hívévé szegődött. A cseh-lengyel koalíciót még mindig könnyen ki lehetett védenie, ha Frigyes császár támogatására számíthat, — e célból újból, ki tudja hányadszor, megkopogtatta a nyugati falat, találkoztót kért a császártól, amit ez kedvetlenül, vonakodva adott meg. Mátyás 1470 elején fényes kísérettel látogatott el Bécsbe, ott két hónapig udvarolt Frigyesnek, hajlandó volt annak ötéves leányát, Kunigunda hercegnőt eljegyezni magának, — az óvatos császár azonban nem adott végleges választ, s Mátyás végre elvesztette türelmét, búcsú nélkül hagyta el a császárt és székhelyét. Frigyes erre nyíltan Podjebrád érdekében befolyásolta a választófejedelmeket s a lengyel királlyal szövetségre lépett.

Most egyszerre fenyegetően emelkedett fel Mátyás előtt a nagy fal, mely Nyugat s Észak felől elfogta a levegőt Magyarország előtt. Ausztria, Cseh- és Lengyelország három oly ellenség volt, mellyel győzelem reményében még ő sem vehette fel a harcot. Helyzete egy esztendő alatt ilyképen végletesen megromlott. Még 1469-ben a pápai követ, Roverello azon az alapon volt hajlandó Podjebráddal a pápa nevében kiegyezni, ha Mátyás lesz a cseh király, neki esküsznek a csehek hűséget, ő nevezi ki a prágai érseket és a többi papságot, Podjebrádnak pedig csak a királyi cím és jövedelmek maradnak meg élte fogytáig. Ekkor még senki sem számíthatott arra, hogy a helyzet ily rövid idő alatt ennyire meg fog változni, hiszen Frigyes, Kázmér és Podjebrád szövetsége a negyedik, Mátyás ellenében egész szokatlan konstelláció volt Közép-Európában, ahol az egymással versenyző négy hatalom eddigi múltjában még nem fordult elő, hogy három rivális egyesülni tudjon a negyedik leverésére. Mátyásnak meg is lehetett az a reménye, hogy ez a konstelláció csak pillanatnyi lesz és éppoly gyorsan elmúlik.

amely váratlanul jött. A renaissance-fejedelem mindenkor tudatában van a szerencse forgandóságának; Mátyás kőkemény hajthatatlanságát, mellyel nyugati céljaira törekedett, talán ily klasszikus megfontolások is táplálták.

De hasonló álláspontot nem tételezhetünk fel az ország legtöbb nagyjánál, akikre a három szomszédnak ellenséges szövetezése kellett, hogy leverően hasson. A végzetesen megromlott külpolitikai helyzet csak kirobbantója volt azon nagy elégedetlenségnek, mely a rendeket évek óta mindinkább eltöltötte. Királyuk évről-évre idegenben száguld, idegen zsoldosai élén olyan célokat hajszolva, melyeket nemcsak köznemes, de sok főúr sem érthetett meg; ezen hadjáratai miatt elviselhetetlen adókkal terheli az országot minden előjog és szabadság ellenére, holott az országnak érdeke nem nyugati, hanem déli hadakozást kívánna, hiszen a török szultán immár az egész Balkán ura és seregeit kezdi már Magyarországon, a horvát végeken át küldeni osztrák és velencei tartományok kirablására; a magyar állam déli védelmezőinek, a horvát, macsói, jajcai bánoknak már arra is alig van erejük, hogy egy-egy ily török hordától visszatérőben elvegyék a rabolt kincseket és a keresztény rabok ezreit; megakadályozni ily áttöréseket nem tudnak többé. A nyomott hangulat az országgyűléseken is megnyilvánult, ahol Mátyásnak mindnagyobb fáradtságába került az egyforintos adót, külhadakozásának létfeltételét, megszavaztatni. Arra már úgyis rá kellett fanyalodnia, hogy egy-egy adómegszavazásnál formálisan kötelezvényt állítson ki, hogy soha többet nem fog ily adót kérni az országtól; a rendek az ő szavával már rég nem elégedtek meg, hanem főurak és főpapok kezességét kívánták arra, hogy a király meg fogja tartani ígéretét. Míg azonban az 1468-i országgyűlésen még 21 főúr és főpap vállalta a kezességet, 1470-ben már csak tizenhatan és sorukból Mátyás politikájának oly főtámasza is hiányzott, mint Vitéz esztergomi érsek, kancelláriájának vezetője, összes külpolitikai terveinek tudója és előmozdítója.

Vitéz összeesküvése; a lengyel támadás

Vitéz Jánosnak bizonyára voltak személyes sérelmei is; neki és öccsének, Janus Pannoniusnak fájhatott idegen származású egyének túlságos felkarolása, így a váradiról a még gazdagabb egri püspökségre segített Beckensloeré, és más külföldieké, továbbá az esztergomi érsek közjogi eredetű jövedelmeinek, a pénzverésből származó pisetumnak megkisebbitése. De az 1471-i összeesküvés főindítéka kétségkívül azon belátás volt, hogy Mátyás nyugati politikája zsákutcába jutott és hogy a három szomszéd egyesülésével szemben nem tarthatja többé magát. Ez a tudat bizonyára csak most gyökeresedett meg Vitéz János lelkében, aki miután Mátyás megválasztását energiáinak teljes felhasználásával elérte, eleinte ifjú urának mindkét irányú, török és cseh politikáját egyaránt támogatta. A tö-

rök elleni harcot Hunyadi János hagyatékaként, a cseh korona, s általa a német-római császári korona megszerzésére irányuló lépéseket pedig humanista meggyőződéséből, mellyel a Mátyás választásakor már célhoz juttatott Hunyadi-nemzeti politikát akarta humanista eszmény szerint európai alapokra helyezni. 1465 óta kedvezőnek látszott Mátyás külpolitikai helyzete e cél elérésére, s amíg ilyen volt, addig Vitéz, az ideális gondolkodású, de erősen realista politikus szívvel-lélekkal támogatta urát ezen törekvésében, mely tulajdonkép a Hunyadi-féle családi-nemzeti politika kiszélesítésének tűnt fel. Mikor azonban az érsek észrevette a vállalkozás eredménytelenségét, már késő volt: a magyar királyi mechanizmust nem volt lehetséges többé nékie eltéríteni útjából, mert közben, évek folyamán, Mátyás kinőtt keze alól és megtanulta, hogyan kell politikájának minden akadályát útjából félretolni. Vitéz sorsa bizonyára tragikus fordulattal közeledett a vég felé, amikor útjába akart állani a Hunyadi hatalmi törekvéseknek, melyeknek ő volt a legnagyobb istápolója, összeesküvése mindenkép merész dolog volt, aminőre azonban a renaissance emberei könnyen vállalkoztak. Hiszen Mátyás is csak az imént, a Bécsben szenvedett kudarc után próbált megint Podjebrádkhoz közeledni, hajlandó volt neki mindent visszaadni, ha Podjebrád halála után övé lesz a cseh korona. Hogy ezt még diplomáciai pályájának e mélypontján sem gondolta komolyan, ez csak természetes, valamint az is, hogy Podjebrád is csak színleg ment bele a tárgyalásokba, s a valóságban Magyarország fegyveres megtámadását készítette elő, mikor 1471 márciusában elérte a halál. Május havában a csehek új királyt választottak; Mátyás hiába állott készen seregével Morvaországban, s hiába követelte korábbi, olműtzi választásának elismerését: a cseheknél a szláv érzelem is közrejátszott, amikor a katolikusok és utraquisták megegyeztek Ulászló lengyel királyfi személyében. Ezen a tényen már nem változtatott, hogy Mátyás a választás után Csehországba tört, majd pedig szinte egyidejűleg Kázmérnak ajánlatokat tett a megegyezésre: bízzák a cseh korona dolgát a pápára, ez döntsön, Ulászló vagy Mátyás legyen-e a király; utolsó esetben hajlandó volt Ulászlót akkori recept szerint fiává fogadni és halála után Csehországban örökössé tenni.

A Hunyadi-fi emelkedésében félre nem ismerhető, hogy minél nagyobb hatalomra tesz szert, minél több terve sikerül, annál ridegebbek iránta szomszédai, akik hatalmától saját önállóságukat féltik. De legalább eleinte nem egyszer jutott barátságos viszonyba Frigyessel is, a cseh királlyal is, — egyedül Kázmér szívéhez nem sikerült neki az utat megtalálnia. Elállta azt Erzsébet királyné, akit emlékei Magyarországhoz kötöttek, ott nőtt fel; nagy atyja, Zsigmond, atyja, Albert a magyarok királyai voltak, anyja valósággal szívverét áldozta, hogy fiának, V. Lászlónak megtartsa ezt a trónt, — melyet most egy alatt-

való kerített hatalmába. Erzsébet ezt soha nem bocsátotta meg Mátyásnak, s Mátyás legádázabb ellensége, akivel egy pillanatra sem tudott barátságos viszonyba jutni, tényleg Lengyelország lett. De a királyi családban gyökerező mély ellenszenvén kívül nemzeti ellentétek is fennállottak, melyek a magyar-lengyel viszonyt ez évtizedekben elmérgesítették. Mikor a lengyelek nagy történetírója, Dlugoss János, humanista nevén Longinus, Ulászlótól kinevezett prágai érsek a magyarokat eszteleneknek szidja, mert Mátyást választották királyukká, ez még csak a lengyel királyi udvar légköréből származik, de az a gyűlölet és megvetés, mellyel Dlugoss a magyarokat minden alkalommal illeti, tán az akkori lengyel felfogást is kifejezi. Jellemző reá, hogy a magyarokat rendszeren gyáváknak rajzolja; így mikor egy 1463-i török betörést ír le: Futaknál 700 magyarral 500 lengyel állotta útját a töröknek, a magyarok elszaladtak, de a lengyelek nem tudták nézni, hogyan hajtja el rabságba a katolikusokat (magyarokat) a török, ezért egyedül állták útját a hordának, kiszabadították a magyar rabokat, s mikor a győzelmet látva, a megfutott magyar vitézek is visszalopakodtak, velük nemesen megosztották zsákmányukat. Ez alkalom az egyetlen, mikor Mátyást megdicséri, mert szerinte Mátyás a gyáva magyarok fejére nadrágot húzatott és három napra kiűzte a táborból, a lengyeleket pedig bátorságukért megdicsérte. Különbözik a sovíniszta lengyel szerint Mátyás is rendszeren híján van a személyes bátorságnak: Podjebrád párbajra hívta, s nem merte elfogadni, hasonlóképpen a gyermek Kázmérral sem mert megütközni. Mikor pedig éppen legnagyobb győzelmét aratta Kázméron és Ulászlón Boroszlónál, ezt úgy adja elő Dlugoss, hogy Mátyás látva a két király nagy hadseregét, annyira megremült, hogy siránkozni kezdett és haját tépte! Kétségtelen, hogy a két nép, lengyel és magyar, és vezetőik ebben a korban talán még idegenebbül állottak egymással szemben, mint Nagy Lajos királyunk korában.

Ezek az érzelmek is érthetővé teszik, hogy a más dolgokban annyira óvatos Kázmér király nem elégedett meg a nagy sikerrel, mit Ulászló cseh királyi választása jelentett, hanem könnyelműen elfogadta a magyar trónt is, amit gyermek fia, Kázmér herceg számára Vitéz és társai felajánlottak. Szilágyi, a Pongrácok, a Zápolyaiak után most már a Hunyadi-család legrégebb és legjellemesebb híve is Mátyás ellen fordult és Magyarország jövőjét csak akkor látta biztosítottának, ha megszabadul attól, aki a nemzet legnagyobb géniusza volt. Vitéz most maga is visszatért a trónbetöltés legitim elvéhez: Zsigmond és Albert, s ennek leánya, Kázmér anyja jogán kívánta Kázmér királyságát titkos tárgyalásokon, melyek azonban a Morvaországban tartózkodó Mátyás előtt nem maradtak titokban. Bármely olasz renaissance-fejedelem is megirigyelhette volna Mátyástól a színlelést, mellyel az összeesküvőkkel szem-

ben eljár. Hú boroszlói polgárait azzal nyugtatta meg, hogy hagyják békén a schweidnitzi sorházakból kikerült hírekkel. Bár a főurak nagyrésze rokonszenvezett a Vitéz-féle mozgalommal, sőt attól a köznemesség sem volt idegen, mely az adóterhek alatt régtől fogva zúgolódott, Mátyásnak volt bátorsága Budára jönni, országgyűlést tartani, ott a főurakat barátsággal, adományokkal lekenyerezni — régi ellenfelét, Újlaki Miklóst ekkor tette bosnyák királlyá; — az országgyűlésen újabb ígéreteket tett a törvények megtartására, s amikor Kázmér herceg hadüzenő manifesztuma megjelent, az országgyűlés maga utasította el a lengyel közjogi elméletet, mely szerint nőágon Kázmért illeti a trón, s arról most el kell távolítani a bitorló zsarnokot, Mátyás királyt. Az ifjú Kázmér csak októberben tört be a Kárpátokon át, Sáros váránál csak egy Rozgonyi és a Perényiek várták, magára hagyatva kerülte az erős várakat, előbb Buda felé tartott, Hatvantól azonban Nyugatnak, s ott Nyitra várában húzódott meg. Azt várta, hogy Vitéz fel fog lépni mellette, de ezt Mátyás Esztergomban körülfogatta és egy ességre kényszerítette, mely szerint várait átadja a királynak, ez viszont garantálja az érsek méltóságát is. Kázmér 1471 végén Nyitrából hazavonult, a várat a pécsi püspök, Janus Pannonius megadta Mátyásnak. A király az egész összeesküvésből csak azokat büntette, akik korábban legközelebb állottak hozzá: a Vitézzel kötött egyességgel nem törődve, elfogatta őt, s az agg főpap ellenségének, Beckensloernek felügyelete alatt, megtörtén halt meg néhány hó múlva; öccse, az Itália ege után egész életében vágyakozó pécsi püspök pedig Pécsről az Adria felé menekülve a zágrábi püspök egy várában halt meg. A magyar király emberséges voltát csak akkor tudjuk megbecsülni, ha összehasonlítjuk a személy szerint gyáva és intrikus Frigyes császárral, aki régi lázadó alattvalóját, Paumkirchert ez időben csalta be salvus conductusszal Grácba, s ott irgalom nélkül kivégeztette.

Az ifjú Kázmér katasztrófája felfedte Lengyelország támadó erejének csekély voltát, másrészt azt, hogy Mátyás alattvalóit még a legrosszabb viszonyok közt is képes hűségükben megtartani. Az osztrák-cseh-lengyel gyűrű nem szakadt ugyan meg, bár Frigyes passzíve viselkedett, de a lengyel király annál nagyobb mozgékonytáncot tanúsított, fia kudarcát megbosszulandó. A lengyel udvarban azt is Mátyásnak rótták fel, hogy Kázmér herceget a nagy garral indult támadás szomorú vége teljesen összeroppantotta. A fiatal herceg magyarországi kudarcra után a valláshoz fordult és ifjú halálával Lengyelországnak nagy szentjévé lett. Bár II. Pál utóda, IV. Sixtus pápa, mindig a török háborúra gondolva, mindent megtett a felek kibékítésére: Frigyeset Mátyás támogatására szólította fel, Mátyást a cseh királyságban megerősítette, s Kázmért és Ulászlót vele szemben a cseh eretnekek támogatásától eltiltotta, a következő

évek mégis folytonos lengyel-magyar betörésekben teltek el. A csehok utódaiként lengyel zsebrákok jöttek be Felső-Magyarországra, ahol a rendetlenség annyira beette magát az urak csontjaiba, hogy egy Perényi, és Giskra régi társa, Komorovszky is hozzájuk csatlakozott. Mátyásnak személyesen kellett ellenük menni, Perényi Miklóst visszavette kegyelmébe, a lengyel rablóknak pedig botot adva kezükbe, koldusmódra küldte őket haza. De Kázmér királynak hirtelen felébredt vállalkozási kedvét azzal is iparkodott megtörni, hogy Sziléziából a rabló János sagani herceget küldte a lengyelekre, aki el is pusztított vagy hatszáz falut; ugyanakkor a Kárpátoktól északra Tarczay Tamással dúlatta Kázmér országát. Ezzel a Felvidék nyugalalmát is végkép biztosítá; hasonló pacifikációt végzett Sziléziában is a kis rablóvárok lerombolásával. Buda és Boroszló között nem maradt pont, hol az ellenség lábát megvethette a most következő küzdelemben, melynek közeledtével Mátyás tisztában volt, bármennyire tárgyalt is a lengyelrel és csehvel. Sem a nagynehezen létrejött fegyverszünet, sem újabb leánykérése — Hedvig lengyel királyleány kezét kérte újra — nem gyöngíthette a Jagellókban a kérlelhetetlen szenvedélyt, hogy végkép tönkretegyék.

A boroszlói győzelem

1474 tavaszán a nürnbergi birodalmi gyűlésen Frigyes császár elismerte Ulászlót mint cseh királyt birodalmi választófejedelemnek, s ennek fejében Ulászló követi reverzálist adtak, hogy urok szövetségre lép a császárral Mátyás ellen és sereggel fog Ausztriába menni Frigyes fellázadt alattvalói leverésére. Ezek az alattvalók Mátyás párthívei voltak, a tehetetlen Habsburg uralmával rég elégedetlenek. Kázmér, Frigyes és Ulászló e formászerinti szövetségéből azonban még mindig nem következett az együttes támadás, amire a középkor emberei még nem voltak eléggé fegyelmezettek: Frigyes engedte, hogy a két Jagelló vegye vállaira a háború egész súlyát. Atya és fia döntő csapást akartak mérni Mátyás csehországi, sziléziai pozíciójára, s ezért nagy tömegekkel vonultak fel ellene, nem elégedve meg a szokásos kis zsoldosseregekkel. Kázmér király kiállította azt a hadierőt, melynek a magyar hadszervezetben bandériumok, jobbagykatonaság és insurrectio felelt meg, s melyről Mátyás jól tudta, hogy lehetetlen harcképes állapotban túlvinni a határokon, s ezért ilyenre ő kísérletet sem tett volna. Hatvanezer litván, mazur, orosz és lengyel gyűlt össze, öt otromba nagy egységre tagolt „középkori tömeg“ öt szekérvárral, tönkrement és rakoncátlan nemesség, a lengyel palatínusok fegyelmezetlen és zsoldosokkal szemben harcképtelen hada. A két szláv királynak 80.000 főnyi seregével szemben Mátyásnak legfeljebb hétezer embere állott föl, de ez a maréknyi csapat csupa fegyverviselt zsoldos volt, akik a vezető parancsainak gép módjára engedelmeskedtek. Mátyás itt mutatkozott leginkább katonai géniuszának, aki a saját és az ellenséges erők

természetével tisztában van és tudatosan használja fel a rendelkezésére álló eszközöket a túlerős ellenfél tökéletes megsemmisítésére. A lengyel-cseh sereg ősi, középkori szokás szerint a hadszíntér falvaiból, azok kizsákmányolásából akarta magát élelmezni, miért is Mátyás a falvakat kiürítette és a lakosságot a városok kerített falai közé szállította. A gyöngye, kis várakat már előbb leromboltatta, a Szilézia területén még fennálló erősebb várakat és városokat biztosan kezében tartotta. Annál biztosabban, mert lovas zsoldosainak nagy részét elhelyezte bennük: Oppeln, Brieg, Schweidnitz, Ohlau, Striegau, Neumarkt központok voltak, honnan az őrség folyvást zavarta a lengyel-cseh felvonulást, élelmezést, anélkül, hogy az ellenfél ezt megakadályozhatta volna. Kázmér és fia Boroszló alá vonultak, hova Mátyás már előbb bezárkózott, ha nem is a város falai közé — a kapuk az egész hadjárat alatt nyitva voltak, — hanem a dóm mögött felállított, hatalmas földművekkel megerősített szekértáborába. Vele szemben az óriási cseh-lengyel tábor tétlenségre volt kárhóztatva, Mátyás ágyúai miatt illő távolban tartotta magát, s ahelyett, hogy a kis védősereget és az élelemmel már előbb ellátott várost éhezette volna ki, maga vált ostromlottá. A Lengyelországból jövő utánpótlást oly módon vágta el Mátyás, hogy Henrik glogauai és Frigyes liegnitzi hercegek szekérvárát Zápolyai István, a szepesi gróf vezetése alatt Lengyelország pusztítására küldte. Haditervét zsoldos vezérei, Hág, Tettauer, Loebel Menyhért pontosan végrehajtották, úgyhogy végül Kázmér és Ulászló személyes találkozást kértek Mátyástól, s azon háromnapos szabad élelemvásárlást eszközöltek ki — ők, az ostromlók az ostromlótól! Seregük két hónap tétlenségében, éhezésében és a magyar katonák fegyverei alatt annyira szertefoszlott, hogy december elején kénytelenek voltak Mátyással a statusquo alapján harmadféléves fegyverszünetet kötni, ami a nagy koalíció terveinek megsemmisülését jelentette. Mátyás, akárcsak Napoleon, hazájától távol győzte le ellenségeinek egyesült haderejét. Ebből a csapásból többé nem épültek ki, s a kor szokása szerinti hosszas diplomataizálás után Mátyás és Ulászló 1479-ben kötötték az olmützi békét, melyben Csehországot az eddigi status szerint végkép felosztották: Ulászló a cseh királyságot, Mátyás a már kezében levő melléktartományokat kapta, Morvaországot, Sziléziát és Lausitzot, valamint a cseh királyi címet is, de Ulászlónak és utódainak joguk lesz e tartományokat Mátyás halála után 400.000 aranyért visszaváltani, ha ugyan Ulászló esetleg korábbi halálával a csehek nem Mátyást vagy utódait választják királyukká. A kikötött zálogösszeg oly magas volt, hogy kiváltásra komolyan nem lehetett gondolni; Mátyás tényleg is biztosította Magyarország számára ezen hatalmas és gazdag területek birtokát. Tíz esztendő háborúi nem voltak hiába!

Míg azonban Mátyás a Nyugaton a XVI. századi Habsburgokéhoz hasonló monarchia alapjait rakta le, a déli vonalon lényegesen megromlottak a viszonyok. A szultán, II. Mohammed, Mátyáshoz hasonlóan kerekítette ki az utolsó tíz év alatt birodalmát: 1463-tól kezdve állandóan háborúban állván Velencével, a Signoriától véres harcokban ragadta el moreai birtokait és 1470-ben Negropontét vette el tőle. Egyidejűleg befejezte Kis-Azsia meghódítását is, ahol a Komnenok bukása után a délkeleti vidékeken Karamánia állott még ellent, továbbá a perzsa-örmény határhegységektől be Kis-Ázsiába terjeszkedő turkománok birodalma, mely ekkor, Uzun-Haszán szultánsága alatt emelkedett legmagasabbra. Uzun-Haszán fényes követéseket járatott a kereszténység fejedelmeihez: Kázmérhoz, Mátyáshoz, Velencéhez, Rómába, azonban 1473-ban döntő vereséget szenvedett Mohammedtől, aki ekkor fiaival, Bajaziddal és Dsemmel, egész Kis-Ázsiát pacifikálta és szabad kezet szerzett magának az európai hadszíntér számára. Itt a pápák, II. Pál és IV. Sixtus minden eredmény nélkül biztatták a fejedelmeket keresztes hadjárat szervezésére, legátusaik könyörögve jártak egyik udvartól a másikig, a német birodalmi gyűléseken szónokoltak, minden siker nélkül. Az egyik, regensburgi gyűlésen 1471-ben Frigyes császár oly alacsonyszámú sereg megajánlását javasolta, hogy maga a pápai követ utasította el, nehogy Németországot kinevessék miatta.

Mikor tehát Mohammed megszabadult keleti ellenfeleitől és megkezdte basái által a magyar délvidéken, s onnan tovább, Ausztria és Velence felé rablóhadjáratait, nemcsak hogy egyetemes keresztény fellépésről nem volt szó, de az érdekelt felek sem tudtak megfelelő erőket harcbavetni a váratlanul támadó és a prédálás után gyorsan visszavonuló törökök ellenében. Tipikus volt e tekintetben Váradnak 1474-i megrohanása: a szendrői basát kétségkívül Szent László egyházának közismert gazdagsága csábította arra, hogy az Aldunán áttörve, gyors menetekben vesse magát a városra, s a kincses székházat őrző várra, melyet a káptalaniak egy nap, egy éjjel megvédelmeztek; tovább nem mert a falak alatt maradni, hanem zsákmányával eltakarodott. A püspök és főispán bandériuma távol volt, s a török most megtanulta, hogy ha sikerül a déli védvonalat áttörnie, azaz a nagy végvárak hatókörét megkerülnie, az ország belsejében nincs többé akadály számára. Meg is ismételte még ez évben a betörést, egész a Fehér-Körösíig nyomulva. És ezen keveset változtatott, hogy a vitéz erdélyi vajda, Magyar Balázs, István moldvai vajdával megint elismertette Magyarország felsőbbségét, sikerrel támogatván őt, amikor 1474—75 telén Mohammed személyesen próbálta tartományából elűzni.

Mátyás figyelmét — függetlenül minden kereszteshadfrazéológiától — nem kerülhette el, hogy a déli végek nem

nyújtanak elég biztonságot, különösen mióta 1472-ben Szendrő támogatására Nándorfejérvártól nyugatra a törökök újabb, hatalmas faerősséget emeltek, Sabác várát. A magyar védelmi vonal középbástyáját ettől fogva jobbról és balról török várak szegélyezték, holott a sík terület a macsói bánáshoz tartozott, s névleg még magyar volt. Ennek a helyzetnek megváltoztatása általános magyar érdek volt, s ezért Mátyás 1475—76. évi téli hadjáratában már nemcsak az ő cseh, morva, sziléziai zsoldosai — jóformán az egész boroszlói had — vesznek részt, hanem rég nem látott teljes számban a bandériumok és vármegyék, a mindig hű és vitéz Gúti Ország Mihály nádor vezetésével. A hadjárat egyetlen haditénye az akkor teljesen modern erődítésű Sabác elfoglalása volt, ami sok vérbe került; főként a támadáshoz szokott cseh lovasok pusztultak alatta, — mint a vár viadaláról szóló ének megrója őket; „Meghalának nagy vakmerőségbe, Bizon nem vitézli merészségbe“ holott a török várakat és védelmet ismerő magyar katonaság óvatosabban és nagyobb sikerrel folytatta az ostromot. Ekkor esett el a „fekete“ sereg első kialakítója, Hág Ferenc is, az ének szerint „cseh vitéz Ferenc fő tisztos hadnagy“. A győzelem elsősorban Mátyás hadvezetési és technikai fölényének volt köszönhető, aki egy ízben csónakon ülve, maga is életveszedelembe került. Az akkori várvédelmi viszonyok közt nagy eredmény volt ez: elsőrangúan felszerelt várát nem egészen másfél hó alatt elfoglalni.

Diplomáciai tárgyalásaiban továbbra is sokat hallunk nagy törökellenes hadjárat terveiről, sokat fogadkozik, hogy a keresztény Európa segítségével vállalja a pogány kiűzését és sokat panaszkodik IV. Sixtus, VIII. Ince pápának, hogy magára hagyatva, általános európai közöny mellett nem vállalhat semmiért felelősséget. Annyi bizonyos, hogy ugyanekkor éveken át megfeszített energiával küzd Ausztria birtokáért. Török terveit annál kevésbé valósíthatta meg, mert maga tudta legjobban, mennyire hiú minden remény egyetemes keresztény megmozdulásra és mennyire üresek a pápai legátusok által itt-ott kicsikart ígérek. Ha valaki, úgy a renaissance-fejedelmek tisztában voltak a középkori univerzalizmus bukásával és mindgyakoribb az eset, mikor az államraiontól feljogosítottak érezték magukat a hitetlennel, az ősi ellenséggel való paktálásra. Velence, a milánói Sforzák, a nápolyi Aragon-dinasztia tagjai egyképen játszanak a törökbarátság gondolatával, miközben erköcsi felháborodással egymásra tolják ezt az akkor még hallatlan, a közvéleményt fellázító bűnt. Egységes védelemről szó sincs többé, s a 70-es és 80-as években Velence is folyvást békén él a szultánnal, amikor pedig a pápának és Mátyásnak ígéreteket tesz közös hadjáratra. A magyar védelmi vonal leggyöngébb pontja az Unna-folyó, melyen a törökök előbb törnek át, semmint az ott felelős hor-

vát bán bandériumával felvonulhatna; a rablás útja a Dráva és Mura völgyében halad előre, a karintiai, stájer birtokok, a közbeékelt salzburgi uradalmak népe évente gyakran kétszer is elpusztul, és csak ritkán sikerül a magyaroknak a hazatérő hordáktól a zsákmányt visszaszerezni. Ily rablótámadásoknál természetesen magyar területek is szenvedtek; a török kézen levő bosnyák részeken parancsnokló Daud basa 1480 elején Stájerország mellett Zalát és Vast is végigpusztítja, úgyhogy megbüntetésére ez év végén Mátyás személyesen indult el, alvezérei Várbosznát — Szarajevót — elfoglalták és a török határvidéket úgy elpusztították, hogy lakos abban nem maradt; az utolsó portyázók már csak 40 gyermeket találtak, s azt is magukkal hozták. Az ilyen irtóhadjáratok a lakosságot valószínűleg kicserélték a két fél között: a török csak az ellenálló, fegyveres embert tartotta ellenségnek és ölte meg, a földművest és családját jószágnak tekintette és áttelepítette a Balkánra, mely már ekkor megtelik bánági, szerémi magyar, horvát és szlavón rája-lakossággal, viszont a magyarok az elpusztult területekre beengedik, gyakran visszavonulás közben magukkal hozzák az aldunai szerb tömegeket. Így hozott el és telepített le állítólag 60.000 rácot Kinizsi Pál, Mátyás várbosznai hadjáratával párhuzamos expedíciója eredményeképp, amikor Brankovics Vük deszpotával, Jaksics Jánossal, Szokoli Miklóssal és Andrással Szendrónél átkelve a Dunán, egyfelől Galambócig, másfelől Krusevácig hatolt. A legnagyobb eredményt ő és Báthory István erdélyi vajda érték el, amikor 1479 őszén az Erdélyt végigrabló törököket Szászváros mellett a Kenyérmezőn döntően megverték.

Mindez epizód volt, a lényegét Mátyás abban látta, hogy a védelmi vonal erős legyen, várai jól felszerelvek, bennük bátor, harcedzett, jól és rendszeren fizetett magyar katonák legyenek. Nyugati harcait idegen zsoldosokkal végezte, a török elleni védelmet magyarjai látják el, kiknek sorából a török harcmódot ismerő kitűnő vezérek egész sora emelkedik ki. Erdélyben Báthory István vajda, azután Kinizsi Pál főkapitány, temesi gróf, Magyar Balázs, Dóczi Péter jajcai, másként boszniai bánok őrzik a határt és ha a török betöréseivel sok kárt tesz is, ők ezt kamatostól veszik meg rajta. A déli vonal az állandóság képét mutatja, nemcsak a törökkel, hanem a nemkevesebb veszedelmes, alattomos velencei Signoriával szemben is. Velence 1479 óta békében él a törökkel, de amikor még Mátyás szövetségese volt, akkor sem tartott jó szomszédságot. Spalato. Zára és a régi magyar Dalmácia birtokában folyvást remegett a magyar támadástól, s annak megelőzésére valószínűleg rendőri uralom alatt tartotta dalmát városait. Ha egy dalmát ember Magyarországra ment, ott már megfigyelték a velencei követ ágensei, kivel reggelizett, mit beszélt, s hazatérve felelősségre vonták. A dalmát városokban magyar, német

vagy szerb nem viselhetett tisztséget, ilyen származású nőkkel nem házasodhattak össze a polgárok, akik a falakon kívül se léphettek ki engedély nélkül. A Signoria zárai zsoldosnak nem fogadott fel olyant, akinek szláv asszony volt az anyja, az apácakolostorokba raguzai vagy magyar nőt nem volt szabad felvenni. Állandó védelmi pozíciója nem akadályozta azonban a támadásban, ami nyíltan sohasem történt. 1472-ben kellemtelenné vált Tarpával (Pál) magyar (ajjai?) bán, akit a Tizek tanácsa emiatt halálra ítélt és oly ügyesen gyilkoltatott meg, hogy úgy látszott, mintha ő lett volna a támadó, s a spalatóiak önvédelemből ölték volna meg. 1463-tól kezdve éveken át tárgyalásokat folytat Velence horvát urakkal és asszonyokkal, hogy azok Klisszát pénzért és Velencében házért, életjáradékért átadják neki, s ugyanekkor megbízást nyer a budai velencei követ, hogy Mátyásnak „emberséges és édes szavakkal”⁴ magyarázza meg, mennyivel biztosabb Mátyás számára is Kiissza vára Velence kezén, mint gyöngye, megbízhatatlan magánemberekén. Velence különösen szívesen vette protekciójába a nagybirtokos Frangepán grófokat, mert így remélte, hogy birtokait a magyar koronától elcsatolhatja. Egy ilyen kísérletet zenggi birtokokat illetőleg 1469-ben Magyar Balázs fegyverrel akadályozott meg, akivel szemben a Frangepán grófokat Velence csak titokban merte segíteni, de mikor 1479-ben Frangepán János Veglia szigetét átadta a Signoria kezébe, s beköltözött Velencébe, Magyar Balázs már hiába vette ostrom alá a szigetet: ez elveszett Magyarország számára. Mikor pedig 1483-ban Hercegovina a török kezébe esett, ennek tengerparti részeit, Narentát és Primórjét szintén a velenceiek szállották meg, — azóta, hogy Dalmácia idegen kézre jutott, ezeket a legszélsőbb déli nyúlványokat Magyarország nem tarthatta többé.

URALKODÁSÁNAK utolsó korszaka az Ausztria birtokáért folytatott küzdelemben telt el. Az akkori külpolitikában szokásos úgynevezett jogigénye, házasság, leszármazás, választás jogán, nem volt neki, akarát ez évekig tartó elkeseredett küzdelemben a renaissance-fejedelem és a modern állam érdeke irányította az osztrák tartományok felé, melyek a már kezében levő cseh melléktartományokkal egyesítve, elég széles kaput nyitottak akár a Németbirodalomban, akár Felső-Olaszországban további hódításokra. Ugyanaz a realiztikus, minden középkori moráltól mentes gondolkodás vezette e törekvéseiben, mint ellenfelét, III. Frigyes császárt, aki elvesztette ugyan székvárosát, Bécsét, de ugyanekkor hamisítatlan és kendőzetlen önérdektől hajtva, fia házassága által, megszerezte a nagy burgund komplexumnak földrajzilag és nemzetiségileg Ausztriától annyira távoli tartományait. Tudjuk, hogy a burgundi örökséget nem lehetett olyan könnyedén bekapcsolni a Habsburg-birtokok közé a házasság alapján,

Miksának évtizedes véres harcokat kellett vívnia saját alattvalóival és külfejedelmekkel, hogy megtarthassa azt, de e harcokat nem hagyta abba és tartományairól nem mondott le. Mátyás sem tett egyebet; nem szükséges folyvást megfeszülő akarata mögé kulisszaként törökellenes nagy terveket képzelnünk. Ő éppen úgy hatalmat, mind több és több tartományt keresett, mint kortársai: Frigyes és Miksa, burgundi Merész Károly, vagy a francia királyok, XI. Lajos és VIII. Károly, az itáliai rablóhadjáratok kezdeményezője. És ugyan miért ne lett volna joga a hódításra, mikor egyéniségének eredetiségével, tehetségével és személyes bátorságával messze meghaladta kortársainak legtöbbjét és mögötte hatalmas, terjeszkedésre képes nemzeti államalakulat vonult fel gazdag segélyforrásaival és hadviselő eszközeivel! A diplomáciai iratok hazugságait ha le-tépjük, előttünk áll a nagy dinasztiakezdő, a renaissancekirály, aki a Habsburgok ősi dinasztiájával párhuzamosan fut versenyt tartományokért, hogy azokból nagyhatalmat alakítson! A Habsburgi, burgundi, francia, angol, spanyol monarchiák mellé felvonul most Magyarország, mint a középeurópai területek hivatott organizátora.

Küzdelem Ausztria birtokáért

A feladat két részből állott: hadi és diplomáciaiból. Frigyes császárnak befolyása a Németbirodalmon kívül nagy messziségekbe elnyúlt, s ő amilyen passzív volt fegyveres processzusok végigjársásában, annyira kihasználta összeköttetéseit, a pápától és Nápoly tói kezdve Burgundiáig és Franciaországig. Katonai szempontból a feladatot az tette nehezzé, hogy az osztrák tartományok már ekkor teli voltak tüzdelve erős, bástyás városokkal és várakkal, melyeket egyenkint kellett elfoglalni, holott várostrom az akkori időkben a legkockázatosabb és leghosszadalmasabb dolog volt. Mátyás itt még kevésbé vehette igénybe a régi magyar katonai lehetőségeket: insurrekciót, telekkatonaságot nem is kapott volna e határon túli és népszerűtlen vállalatra, de a főpapi és főúri bandériumoktól sem kívánhatta, hogy évenként újra kilovagoljanak messze Nyugatra várak ostromára, amire úgysem voltak alkalmasak. Maradt tehát a saját királyi bandériuma és az az állandó zsoldos sereg, mellyel Csehország ellen harcolt s amelyet most Sábáé alól hoz át az ausztriai hadjáratba. Ezt a sereget cseh zsoldosoknak, cseh katonáknak vagy német katonáknak is nevezik, a fekete sereg elnevezés Mátyás életében nem fordul elő, de utolsó éveiben megvan a jogosultsága, mivel Bécs elfoglalása után a sziléziai harcokban már azon lovag vezetése alatt áll, kiről nevét kapta. A sziléziai hercegek közt volt két testvér Kondrád, Oels hercegei, az egyiket fehérnek, a másikat feketének hívták, s a fekete Komádnak volt vazallusa biskupitzi Haugwitz János, akit ura után, a sok Haugwitz közt, feketének neveztek, s aki Mátyás halálakor már egyetlen főparancsnoka volt zsoldosainak, a feketeseregnek. Az ausztriai

háborút ezek a zsoldosok végzik, hivatásos, régi katonák, nehéz lovasok, akik mellett kisebb számban harcolnak huszárok, ez utóbbiak ezidőben még többnyire rácok. Magyarok a királyi bandériumban vettek részt, a vitézeken kívül egyes nagyurak, akik Mátyásnak személyesen lekötelezve, tőle a magasba emelve inkább kötelesnek érezték magukat a külföldi harcra is, semmint a főurak és főpapok többsége. Közöttük első a szepesi gróf, Zápolyai István, mellette Kinizsi Pál, Székely Jakab. Vannak magyar urak, kik az idegen zsoldosok parancsnokai, így Retz őrségének parancsnoka Bethlen Miklós; ilyen vingárti Geréb Péter, kit a király a „mi német seregünk kapitányának^{4*}” nevez. Az idegen vezérek közt Zeleni János, Raubik Henrik, Tettauer és Csernahorai Dabis az elsők, e két utóbbi elhagyva Mátyást, Frigyeshez pártolt, nála Csernahorai hatalmas úr lett, Tettauer azonban visszatért, s neki Mátyás, mint sok más párt-ütőnek, kegyelmet adott és továbbra is alkalmazta.

A magyar hadsereg munkáját, mely lényegében várharc volt, nagyban megkönnyítette az a körülmény, hogy az ausztriai urak most is éppoly elégedetlenek voltak császárukkal, mint Mátyás első éveiben, amit ez sietett kihasználni, őket pártfogásába véve és váraik védelmére Frigyesel szemben zsoldosokat küldve. A korra jellemző diplomáciai tárgyalások, békülések, ígéretések még folytak Mátyás és Frigyes közt, ez utóbbi 1472-ben titkos szerződésben elismerte Mátyás cseh királyi címét, ami persze nem állott útjába, hogy Ulászlóval és Kázmérral is folyvást újabb megegyezéseket létesítsen Mátyás ellen. Ugyanekkor Zeleni János már katonáival támogatta a lázadó Liechtensteint, Ebersdorfert, Eizingert, meg Frigyes főkapitányát. Ulrich von Grafenecket, akit Mátyás éppúgy szolgálatába vett, mint előtte Paumkirchert. A helyzet azonban 1474 óta odafejlődött, hogy Ulászló újabb szerződésekben katonai segítséget is ígért Frigyesnek Mátyás ellen, s 1477 tavaszán személyesen jelent meg a Bécs melletti kis Ebersdorf előtt, amelyet a császár hadai évek óta nem tudtak meghódítani. A cseh király sem járt nagyobb sikerrel, de azt elérte, hogy Mátyás manifesztumszerű levélben hadat üzent „királyi becsülete” védelmére Frigyesnek, elsorolva a jótéteményeket, melyekkel ő elhalmozta a császárt azóta, hogy megmentette a csehektől, és nem hallgatva el a sérelmeket, miket a császártól elszenvedett egész addig, amikor a „szent kereszténység” érdekében a hitetlen török ellen kért támogatást tőle, s követeit a császár nyílt tanácsülésben kinevette és kigúnyolta. Mátyás manifesztuma egyoldalú, de nagyhatású, velős és erélyes előadása a tényállásnak, amire a császár annál hosszabban és szétfolyóan válaszolt. A vasakarat és lebírhatatlan győzelmi szándék magyar részen volt, a császár mindjárt béketárgyalásokat kezdett, de Mátyás eddigi kiadásai és kárai fejében 750.000 forintot, akkor elképzelhetetlen összeget követelt.

A harc két, déli és északi harctéren folyt, délen, Karintiában és Stájerországban, ahol a salzburgi érsek nagyszámú várai megnyitották kapuikat Mátyás, mint uruk védelmezője, protektora előtt, a döntésnek azonban északon, Alsó-Ausztriában kellett bekövetkeznie, ahol régi kultúrájú, gazdag városok büszke polgársága vastag bástyák mögé húzódva állott ellent a hódítónak, nem ugyan császár-főhercegük iránti hűségből, hanem a prédálástól tartva. Frigyes időnkint még birodalmi segédcsapatokat is felvonultatott, ő maga ugyan távortartotta magát, míg Mátyás majd minden várat személyesen fogott ostrom alá. Hamburg alatt Zápolyai és Tettauer császári fogságba kerültek, de 1483-ban elesett Klosterneuburg, Bruckot a királyi bandérium élén Dávidházi István foglalta el 1484-ben, aki utána Korneuburg nehéz, hosszas ostroma alatt esett el. A dunai várak elfoglalásával lehetővé vált Bécsnek szárazról és víz felől körül fogása. 1485 januártól folyt a főváros ostroma, míg végre Frigyesről magárahagyatva, június 1-én meghódolt Mátyásnak, aki 8000 főnyi serege élén vonult be oda. Utána Alsó-Ausztria biztosítására a nyugati határon, az Enns-vonalon megépítették a magyar zsoldosok az úgynevezett Tettauer-sáncot, erős hídállást, s a sereg egymásután foglalta el azt, ami e vonal mögött még Frigyesé volt. Utoljára esett el, Mátyástól vezetett hosszú ostrom után, Bécsújhely; a magyar király Zápolyai, Kinizsi, Székely és Tettauer csapatai élén vette birtokába ezt a Nyugat-Magyarország kereskedelmére oly fontos, gazdag várost.

Diplomáciai kapcsolatok

Hogy azonban e több éves hadjárat folytatólagosan, külső, harmadik fél beavatkozása nélkül folyhatott le, azt Mátyás fölényes diplomáciája tette lehetővé. Hunyadi János fiában nemcsak hatalmas energia lakozott, világos pillantása is volt a diplomácia széles terepén, mely akkor már az egész keresztény világot magában foglalta, sőt már nem egyszer azon túl a hitetleneket is. Alapvető munka volt Lengyelország távortartása a magyar-osztrák konfliktustól, ami Ulászlónak önállótlanlansága és atyjától függése miatt annyit is jelentett, hogy Lengyelországon kívül Csehország is semleges marad a küzdelemben. Mátyás nagy találékonysággal kutatta fel a lengyel király gyöngye pontjait. Amint már a tényleges lengyel-magyar háború alatt is szövetségeseket szerzett magának Kázmér háta mögött: a lengyel korona főhatósága alatt álló poroszországi rendek közt az ermelandi püspök, Tüngen Miklós elismerte az ő protektorátusát, mire a boroszlói békébe e pártfogoltját is belefoglalta. Tüngen éveken át dacolt Mátyás védelme alatt, szuverénjével, a lengyel királlyal. Hasonló kapcsolatai voltak a német lovagrenddel is, melyeket idő, távolság, közbeeső ellenségek dacára, éveken át makacsul fenntartott, s ezzel a lengyel király feje fölé Damokles-kardot függesztett. Az ausztriai

háború alatt még nagyobb körültekintéssel keresett szövetségeseket Kázmér elszigetelésére, érintkezésbe lépett a moszkvai nagyfejedelemmel, Vasziljevics Ivánnal, s bár a kettős támadást, miben megegyeztek, nem tudták, nem is akarták végrehajtani, legalább üzenetekkel táplálta egész haláláig a cárnak úgyszólván elég nagy lengyelgyűlöletét. A bekerítő politikában, Lengyelország ellenében, a cárnak is voltak kitűnő eszközei, melyek most Mátyásnak is hasznot hoztak: a krimi tatárok khánja, Mengli-Ghiraj, a 80-as években szinte évről-évre pusztítja Wolhyniát, Podoliát, Rutheniát, amint a cár szükségesnek látja, délről viszont István moldvai vajda van hol Mátyással szövetségben, hol Ivánnal; az ő leányát a cár fia vette el. A török betöréseket szerencsésen visszautasító moldvai vajdát Kázmér éveken át próbálja megnyerni, segítséget ad neki a török ellen, csak hogy Mátyástól elvonja és így a körülzárást megakadályozza. Kázmérnek a 80-as években több gondja volt otthon, sem hogy Mátyás nyugati ügyeibe beleavatkozhatott volna. De Lengyelország elszigetelése valójában csak akkor vált teljessé, mikor Mátyásnak, mint mindjárt látni fogjuk, sikerült a tunya és gondolatlan Ulászlót szövetségébe vonni.

A diplomáciai hadjáratnak egészen egyéni színezetet adott az a kapcsolat, melybe Mátyás házassága által lépett az olasz fejedelmekkel. 1476-ban feleségül vette Aragóniai Beatrixot, Ferdinánd nápolyi király leányát; Ferdinándnak, olaszul Ferranténak annál kevésbé lehetett kifogása Mátyás nemkirályi származása ellen, mert hiszen ő maga törvénytelen gyermek volt. Beatrix nővére, Eleonora Ferrara urának, Ercolénak volt felesége, úgyhogy Mátyás összeköttetései ezóta átfogták az olasz félszigetet és alkalmat adtak neki, hogy főként Lombardia viszonyainak alakulását kihasználja a császár, de nem egyszer a másik rossz szomszéd, Velence ellen is. Viszont Ferrante, Eleonora maguk is mindent megtettek saját családi céljaik érdekében, minek következeként Mátyás politikája is kezdi ez években elveszteni azt az egyvonalúságot és áttekinthetőséget, mellyel korábban Csehország, majd Ausztria megszerzésére koncentrált minden erejét. A magyar király diplomáciai lépései mögött nem egyszer nápolyi, aragoniai dinasztikus érdekek figyelhetők meg, melyeket vele felesége, Beatrix fogadtatott el. Az 1477-i gmundeni, Mátyás ratifikációja helyéről korneuburginak nevezett békében Frigyes cseh vazallusává fogadta Mátyást, egyúttal, titkos egyességben, megígérte, hogy Milánót elveszi a kiskorú Sforza hercegtől, Mátyás sógorának, Ferrante tarenti hercegnek adja, s ezt összeházasítja saját leányával, Kunigundával, akinek kezét korábban hiába kérte tőle Mátyás király. Ha sógora kezébe kerül Milánó, Felső-Olaszországnak Velencével versenyző főhatalma, kétségtelen, hogy maga is megbecsülhetetlen támpontot nyer Frigyesse szemben, ahonnan a császárt dél felől teljesen körülzárhatja. Persze ezt

Frigyes is látta, nem is teljesítette ígéretét, s Milánó ura a kiskorú hercegnek gyámja, Lodovico il Moro lett.

Nagyobb sikerrel jártak kísérletei, hogy a császár hátában szövetségesekre tegyen szert, a svájciaknál és a salzburgi érsek-nél. A svájciakhoz csak akkor fordult, mikor a hatalmas Burgundia alkalmatlannak bizonyult, hogy Frigyes ellen erélyesen fellépjen. Itt távol Nyugaton két uralkodó játszotta ugyanazt a játékot, mint Mátyás: szomszédterületekkel gyarapodni és országát hódításokkal naggyá tenni, ez volt XI. Lajos francia királynak és Merész Károlynak egyaránt célja. Ez utóbbi Mátyáshoz hasonlóan római király akart lenni, hogy a Birodalom és Franciaország közt kedvezőtlen fekvésű területeit biztosíthassa, 1473-ban azonban meghiúsult ez a reménye, s ettől kezdve Mátyás volt az, aki iparkodott a császár és Burgundia közt megnyílt ellentétet mindinkább mélyíteni. Tanácsokkal szolgált Merész Károlynak, mikor ez ellen tényleg létrejött a francia-császári-svájci koalíció, óta a svájciakkal való küzdelemtől, sőt még segélyhad küldésén is gondolkodott, anynyira értékesnek találta ezt a gazdag és erős szövetséget Frigyes hátában. Merész Károlynak 1477-i halála után ugyanezt az értéket tulajdonította a svájciaknak, akikkel 1479-ben kétévi alkudozás után szerződést kötött; mindkét fél megígérte, hogy egymás ellenségeit nem segítik a szerződés tízéves tartama alatt. Nemcsak a svájci városok semlegességét nyerte meg ezzel Mátyás, hanem egyúttal elejét vette, hogy Frigyes zsoldosokat fogadjon a városokban. Ezzel azonban nem elégedett meg: mindenképen defenzív szövetségre akarta rávenni a városokat. Titkára, Renezhauer Jakab 1481-ben meg is egyezett velük egy újabb, szorosabb kötésben, mely szerint a városok segílyt adnak Mátyásnak az esetben, ha őt valaki a német nemzetből akadályozná a török elleni háborúviselésben (a török háború volt ekkoriban az a köpeny, mellyel a keresztények egymás-elleni fogadkozásaitat szemérmesen elfödtek), a szerződést azonban nem ratifikálták a szövetséges kantonok azon egyszerű okból, mivel többen közülök Frigyessel, vagy ennek testvérével, Zsigmond tiroli herceggel és a francia királlyal voltak összekötötésben. Ez pedig annyit jelentett, hogy az illető külfejedelmek lefizették a városállamok vezető tisztviselőit, amely módszert Mátyás is elsajátítá: éveken át rendes fizetést, „pensiót“ adott főként Luzern és Zürich polgármestereinek és egyéb befolyásos polgárainak. 1487-ben Kökeritz Miklós alatt nagy követséget küldött Svájcba, egyrészt kibékítendő a szövetséges államokat Milánóval, másrészt megakadályozandó, hogy ezek aktív hadisegeilyt adjanak Miksa királynak. Ez alkalommal újból összeírta a magyar király követe a rendes penzióban részesülő polgárokat, akik közt voltak oly naivul vakmerőek, kik Mátyás halála után az országtanáctól és II. Ulászló királytól követelték elmaradt fizetéseiket.

Pozitíve segítette elő hadmozdulatait azon két diplomáciai akció, melyekkel a salzburgi érsek és a passai püspök birtokait és várait vette protekciója alá. A lehetőséget erre az a nagy csapás adta, mely Mátyást 1476-ban bizalmas embere, kegyence, Beckensloer esztergomi érsek szökésével érte. Akkoriban nemcsak a királyok, de még alacsony származású humanisták és egyházi férfiak sem tudták józanul kijelölni saját emelkedésük határait, ami érthető, hiszen tényleg annyi valószerűtlen karriérral találkozunk. Beckensloer úgy látszik pápaságot remélt Frigyes császártól, s miután Mátyás bizalmában már másokkal is osztoznia kellett, aacheni zarándoklat ürügye alatt összehozta és kincseivel kiment a Birodalomba. A mindig pénztelen Frigyes mindjárt kölcsönvett tőle 36.000 forintot, s bár ezért elzálogosította neki Steier városát, de az érseknek ez kevés volt, a salzburgi érsekségre vetette szemét, ahol Rohr Bernát érsek úgyszólván rossz viszonyban volt a császárral és lemondási gondolatokkal foglalkozott. Salzburg egyúttal birodalmi fejedelemség is volt, Ausztriától független, sőt Ausztria területén nagy birtokai voltak, Karintiában a Dráva és Mura között a gurki püspökség, Friesach, tovább keletre Landsberg, Pettau; Bernát érsek a folytonos háborúban úgy vélte megőrizheti ezeket, hogy már 1469-ben és 1471-ben Mátyás protekciója alá helyezte őket. Nem volt tehát közömbös Mátyásra, ki lesz a salzburgi érsek, amint Lajos és IV. Albert bajor hercegekre, Salzburg nyugati szomszédaira sem, akikkel Mátyás úgyszólván érintkezésben állott, s akik vele együtt támogatták Rohr Bernátot székén és óvták, nehogy Frigyes és Beckensloer kívánságának engedjen. Ugyancsak nagy birtokai voltak Karintiában a bambergi püspöknek, meg a lavanti és seckai püspöknek, ezek mindnyájan megnyitották váraikat Mátyás zsoldosai előtt, A salzburgi birtokokat végleg az! 1479-i szerződésben kapta meg, amelyben Bernát érsek neki, mint „az egész kereszténység és minden igaztalanul elnyomott defensorának“ átadja várait, hogy a török ellen és más ellen védje meg; Mátyás ugyanekkor kiállított védelmi levele külön kiemeli, hogy ezek a birtokok a török szempontjából veszedelemben vannak, s azért veszi át, hogy megvédje a „török és mindenki más ellen⁴. Hasonló úton jutott Sankt-Pölten és Mautern birtokába is: a sanktpölteni káptalan Mauerkircher Frigyes bajor kancellár, passai püspökhöz ragaszkodott, mikor Frigyes császár egyik titkárát tetve püspökké; Mauerkircher erre 1481-ben Mátyás védelmébe adta a két birtokot, melyekben ettől kezdve a magyar király zsoldoskapitányai, Boskowitzi Dobes és Trnka Jan parancsoltak. A király még címet is adott hű városának, Sankt-Pöltennek: benne farkast, karmában püspökbottal.

Olasz és francia kapcsolatok

Az olasz házasság óta diplomáciai perspektívája még inkább kitágult; ezóta az itáliai fejedelemségek gyorsan vál-

tozó konstellációit is figyelemmel kísérte, azok alakításába is iparkodott beleszólni, hogy saját és apósa politikai céljait elősegítse. Az Aragoniai-ház dinasztikus érdekeit kell okolnunk azért is, hogy uralma utolsó évtizedében viszonya a pápasághoz mindinkább megromlott; az igaz, hogy ekkor IV. Sixtus és méginkább VIII. Ince pápák családi céljaikért erősen belebonyolódtak az itáliai fejedelmek küzdelmeibe. IV. Sixtus még éppúgy pártfogásába vette a magyar király ügyeit, mint elődei, hiszen a XV. századi pápaság gondolatának, a török kiűzésének megvalósítását csak tőle lehetett remélni, s Mátyás nem is fukarkodott ily ígéretekkel. Mikor 1476-ban IV. Sixtus az olasz papitizedekből 71.000 forintot küldött neki egy püspökével, Mátyás nem fogadta el, hanem az „emberek rosszakaratú ítélete” eltávoztatására a püspökkel egyenesen a végvári kapitányok kezébe fizettette. IV. Sixtus csakugyan mindent megtett, hogy Mátyás nyugati hadjáratait és tárgyalásait jó véghez juttassa: legátusát, S. Marco kardinálist felhatalmazta 1471-ben, hogy Kázmért és minden eretnekbarátot kiátkozzon, Mátyást pedig megáldja; ugyanekkor a német lovagrendet felszabadítá a lengyel királynak tett eskü alól, hogy Mátyással szövetkezhesék, a következő évben egyenesen kiátkozta Kázmért és Ulászlót, Mátyás ellenségeit. Az Ausztriáért folytatott harcot olyképen akarta a pápa megrövidíteni, hogy mindent megtett Mátyás és Frigyes kibékítésére: a gmundeni béke is az ő közvetítésére jött létre. Utóbb némileg elhidegítette a viszonyt IV. Sixtus neposzának, az egyik Riarionak törekvése — Velencével szövetségben — Ferrara meghódítására, ahol mint láttuk, Aragoniái Eleonora volt a hercegné. Ferrara megtámadására Eleonora atyja, Ferrante nápolyi király viszont a pápai államot támadta meg, s maga Mátyás is csapatokat küldött sógora, a ferrarai herceg támogatására. Ezt megelőzőleg Ferrante volt az, aki terjeszkedni akart és Firenzével háborúba keveredett, s bár a velencei Signoria régi ellensége volt Firenzének, az olasz egyensúly érdekében szükségesnek látta a nápolyi király túlságos hatalmi gyarapodásának gátat vetni. E célból Velence követei által megmagyarázta II. Mohammednek, hogy ő, a szultán, mint Bizánc jogutódja, egyszersmind jogos tulajdonosa Brindisinek, Tarantónak és Otrantónak, mint amelyek egykor a konstantinápolyi császárság részei voltak, ekkor pedig Nápolyhoz tartoztak. A szultán így foglaltatta el 1480-ban a valonai basa hajóhadával és erős katonasággal Otrantót, kiirtva az egész lakosságot és ízelítőt adva az olasz fejedelmeknek abból, amit a Balkán, Magyarország és újabban Ausztria szenvedett. Az olaszok ijedségükben elfogadták a pápától kihirdetett általános békeséget, de nem igen segítették a török kiűzésében Ferrantét, akit csak a pápa és a magyar király támogatott: Mátyás 800 embert küldött Magyar Balázs vezetése alatt Otrantó alá, akik részt is vettek a város visszaszerzésében.

IV. Sixtus utóda, VIII. Ince, még inkább belemélyedt a világi harcokba s valósággal hadat viselt a nápolyi királlyal, akinek pártjára most veje, Mátyás is odaállt: 1488-ban 1700 fegyverest küldött segítségére és vele együtt követelte a pápa eljárásával szemben egyetemes zsinat összehívását. Hogy mily alaposan előkészítette Mátyás minden diplomáciai és hadi cselekedetét és mennyire titok leple alatt dolgozott, arra leginkább jellemző VIII. Incének, a beteges és gyenge pápának rémülete, mikor hírül adták neki 1488 áprilisában, hogy az egyházi államhoz tartozó Ancona városházán és a kikötőben horgonyzó hajókon a magyar király zászlója lobog. Ancona a pápai állam legnagyobb adriai kikötője volt, régebb idő óta elégedetlen a pápai uralommal, mely Velence konkurrenciájától annál kevésbé tudta megvédeni, mivel az utóbbi pápák jó viszonyban voltak a Signoriával. Mátyás VIII. Ince panaszára adott válaszában ezeket a kereskedelmi érdekeket emelte ki: az ő zászlaja alatt biztosabban járhatják az anconaiak a tengereket; a pápai követ ortei püspök előtt pedig azzal védekezett, hogy elejét kellett vennie annak, nehogy Velence foglalja el a kikötőt. A valóságban Anconából megpróbált némely pápai zsoldosvezéreket megnyerni, aminthogy bizonyos az is, hogy a város birtokbavételével apósa helyzetét akarta javítani — a pápát keletről körülfogva, másrészt pedig Velencével szemben akart új megfigyelő és konkurrens állást elfoglalni. Ezek a protektorátusok a területhódításnak egyszerű, átmeneti formái voltak, melyektől szükség esetén szégyenkezés nélkül lehetett visszalépni — Anconát is visszaadta a következő évben. Ezt az eszközt Mátyás egész uralkodása alatt sikerrel és következetesen alkalmazta a végleges birtokbavétel előfutárjaként Ermelandnál, a német lovagrendnél, Salzburnnál, Seckaunál, bambergi és passauai birtokoknál, most pedig Anconánál.

Az utolsó évtizedben a pápasággal szemben felmerült nehézségekhez járult még Dsem szultánfi dolga is, amely legjobban mutatja, mennyire összefüggött már akkor az egész európai világ, s mily feloldhatatlanul gomolyogtak a kérdések az egyes udvarok közt. II. Mohammed 1481-ben halt meg, 52 éves korában. Utóda, II. Bajazid ellenében ennek öccse, Dsem követelte előbb a trónt, utóbb megelégedett volna az ázsiai tartományok uralmával. Dsem többször megpróbálta a fegyver szerencsáját, de Kis-Ázsiában vereséget szenvedve, a Johanniták rhodusi birtokára menekült. A rhodusi lovagok nagymestere, Pierre d'Aubusson kénytelen volt a szultánnal jó viszonyban lenni, hiszen háború esetén nem számíthatott nyugati támogatásra; ezen megfontoláson kívül jó üzletet akart kötni, mikor megegyezett a szultánnal, hogy a trónkövetelő herceget őrizetben fogja tartani a rend birtokain, s ezért évi 45.000 aranyat kap a szultántól, akinek így többé nem kellett tartania testvérétől. A szerencsétlen szultánfit a lovagok délfrancia-

országi váraikban őrizték, s az őrizetre nagy szükség volt, mert Mátyás is, a pápa is meg akarták őt maguknak szerezni, hogy az ő nevével támadó hadjáratot indítsanak a török ellen. Az volt a híre, hogy Dsem nevére az oszmánok mind hozzá fognak állani. Ismerve a fejedelmi frazeológiát, természetesen nem tudjuk megmondani, mennyire gondoltak komolyan arra, hogy Dsemmel kezükben háborút indítsanak. A rhodusi lovagok példája azt mutatta, hogy a szultánfi birtokában békés úton is lehet nagy engedményeket kapni Bajazidtól. Mátyás mindent megpróbált Dsem megszerzésére; sógora, Ercole ferrarai herceg által meg akarta szöktetni Franciaországból, s a francia királyt is kérte, hogy a rhodusi lovagokat kényszerítse Dsem kiadására. A rhodusi nagymester azonban inkább hallgatott a szultánra és Velencére, mely a szultán kedvéért mindigre elgáncsolta Mátyás törekvéseit, s egyenesen ellene dolgozott annak, hogy Dsem Mátyás kezébe kerüljön.

Dsem ügyével érdekesen összekapcsolódott Mátyás régi terve a római királyság megszerzésére. A frankfurti gyűlésen ugyan, 1486-ban Miksát választották királlyá, s e választás kevésbé energikus embert végkép elriaszthatott volna a római királyi és császári trón keresésétől. De nem Mátyást, aki ez ügyben — szintén jellemzően politikája sokoldalúságára — régi ellenségét, Ulászlót használta fel célja érdekében. A frankfurti választásra Ulászló nem kapott meghívást, nem is volt jelen; Mátyás megmagyarázta neki, hogy ez az ő választófejedelmi jogainak nagy sérelme és hogy a távollétében történt választás nem is érvényes. 1486 nyarán tizenegy napig magyarázta ezt az igloui találkozáson a korlátolt és tunya Ulászlónak, s ettől kezdve Mátyás támogatja az Ulászlóban felkeltett igényeket a német választók, s egyúttal a francia király előtt, aki már ekkor nagy ellensége a Habsburgok terjeszkedésének. Egy pillanatig megvillant előtte a remény, hogy a cseh, lengyel, francia királlyal szövetségben támadhatja meg Frigyest és Miksát és szerezheti meg magának a Birodalom trónját. A francia udvarba küldött szokatlan fényes követsége, Filipec János váradi püspökkel élén, e szerződési tárgyalásokba kapcsolta be Dsem ügyét, de eredmény nélkül, mert a rhodusi nagymester, családjának és rendjének adott ígéretek fejében, végül is VIII. Ince pápának adta ki 1489 elején a szultánfit, ezzel Mátyás temperamentumából a szokottnál is hevesebb kitöréseket váltva ki. A pápai nunciushoz egyenesen arcába vágta, hogy a pápa azért szerezte meg a szultánfit, hogy pénzért átszolgáltassa Bajazidnak, hiszen követei áruhában már Konstantinápolyban vannak, s mindez feljogosítja őt, hogy maga is békét és szövetséget keressen a török császárnál. A VIII. Incétől előkészített, de persze meg nem valósítható kereszteshadjárat ügye már csak Mátyás halála után lett aktuálissá.

AMENNYIRE HELYÜNK és az áttekinthetőség érdeke engedte, végigkísértük Mátyást az ő diplomáciai tárgyalásainak és hadivállalatainak szinte áttekinthetetlen tömegén, s talán annyit sikerült érzékeltetnünk, hogy egy rendkívül aktív, energikus főnek, de egyúttal politikai géniuszunk munkájával állunk szemben, aki mindig tudta, mit akar és akaratát abban a korban is szokatlan realiztikus érzékkel próbálta másokra és a viszonyokra rákényszeríteni. Mátyás területi gyarapodást, katonai pozíciót akart magának Közép-Európában, s e célból hálózta be összeköttetéseivel az egész akkori európai kontinentst. Ugyanolyan hódító akarata volt, mint Miksa császárnak, akit időben megelőzött, de céljai érdekében nagyobb mesterséggel és művészettel, lehet mondani: a diplomáciai és politikai tevékenység iránt nagyobb szeretettel járt el, mint Miksa, akinek akarata annyiszor ellanyhult és fordult megokolatlanul, haszontalan vagy időszerűtlen kérdések felé. Mátyás király a renaissance-fejedelmekkel közös cezarizmusában több ésszt és értelmet, nagyobb és makacsabb energiát használt fel, s mindez bizonyossá teszi, hogy náluknál nagyobb politikai tehetség volt. Elfogultság vádjá nélkül mondhatjuk: az akkori Európában ő volt a legnagyobb formátumú egyéniség.

Belső reformok. A rendiség

Nagysága nemcsak a külpolitikában mutatkozott meg. Hiszen belső reformok nélkül hogyan is folytathatta volna harminc évnél tovább külhadjáratait és diplomáciáját: az a Magyarország, mely Zsigmondnak és Hunyadi Jánosnak annyi követ gördített külpolitikai útjába, Mátyás még nagyobb céljai szolgálatában egészen használhatatlan volt. Ez a pont az, ahol egy kiemelkedő egyéniség az ő sajátmaga formulázta céljai érdekében oly fejlődést indíthat meg, mely a közösség életére is századokon át kihatással lehet. A központi igazgatás, az állami centralizáció bölcsőjénél ily szételemezhetlen kapcsolatát látjuk individuumnak és kollektívumnak. Nem véletlen, hogy a XV. század közepén a centralizáló reformok két oly államban lépnek elő, melyek fejei erélyes egyéni munkával akartak mindenáron kiemelkedni a középkori viszonyok közül. Nyugaton Merész Károly Burgundiájából indul hódító útjára az új kormányzati reform, melyet a Habsburgok vesznek át és próbálnak, tiroli tapasztalatok segélyével is, 1526 után országaikban megvalósítani, — a burgundi reform annyiban szerencsés volt, hogy következőekkel bírt, s ezért ma már az egész európai tudományban ismeretes. A magyar reform következősei elsikkadtak a Jagellók uralma alatt, ismertté sohasem vált tehát Mátyás munkája, melyet azonban magyar és európai vonatkozásban egyaránt a legátfogóbb alkotások közé kell sorolnunk, melyek abban a korban uralkodó fejéből kiptantak.

Mátyás aktív külpolitikája már az ő korában aktuálissá tette Magyarország számára azt a problémát, mely a legtöbb országban csak a XVI. század folyamán merül fel: miként szabadíthatja meg magát az államhatalom azon korlátoktól, melyeket a rendiség állított működése elé, hosszú, évtizedek óta tartó céltudatos küzdelmek árán. A magasabb és hatalmasabb társadalmi osztályoknak befolyása az államügyek intézésére, mely nálunk a XIII. század végétől kezdve fokozatosan növekedik, kétségtelenül magasabb fejlődési fokot jelentett az anyagi alapjait vesztett, tönkrement patrimonális királyság után. A korábbi fejezetek megmutatták, hová fejlődtek a dolgok az Anjouk erélyes kormányja letűntével, megmutatták, hogy a központi hatalom helyébe a mammut-birtokok tulajdonosai vették át az ország igazgatását és hogy időnként csodáknak kellett jönniök, nehogy Magyarország is szétszakadjon oly független részekre, aminőkből ekkor kezdték meg a Valois-k összekovácsolni az újkori Franciaországot. Mátyás trónraléptekor a főúr-nagybirtokosok mellett ott állottak már az egyháziak, a megyei köznemesek és városok, s mindegyik tiltólag emelte fel kezét: a király ne merje ezt vagy azt tenni az ő saját, partikuláris érdekeik sérelmére. Bármekkora túlhatalma volt is a nagybirtoknak az egyes vidékeken, közjogi érvényesülését legalább azon esetekben meg kellett osztania a többi renddel, amikor ezeknek alkalmuk volt országgyűlésen összejöve az ország ügyeibe beleszólni. Leszámítva Itáliát, hol a kényurak és zsoldosvezérek rövid úton tudtak minden ellenállást megszüntetni, továbbá a központi hatalmában biztosan, hosszú társadalmi folyamat formájában erősödő Franciaországot, a helyzet mindenütt ugyanaz volt, mint amelyben Mátyás találta magát trónraléptekor. Mátyás itt tudatosan és erélyesen kezdett a munkához. A rendiségnek különösen szembeűnő túlkapásait, mint például a tárgyilag indokolatlanná vált kormányzóságot, minden habozás nélkül megszüntette, egyébként pedig azon az állásponton volt, hogy az országgyűléseken, mikor az összegyűlt rendek felvonulásukban és tömegükben erősek, mindent megígérhet, de a diéta szétoszlása után csak azt kell megtartania, amit maga is államérdeknek ismer fel. Közjogprofesszorok formalizmusa számára helytelen lehet ez álláspont, mely azonban a rendi dualizmus századaira mindvégig és minden országban jellemző: rendek és uralkodó közt közjogi téren is harc folyik, s mindkét fél az adott pillanatbeli erőviszonyokhoz mérten teszi koncesszióit, hogy az erők eltolódásával megváltoztassa, megtagadja azokat. A király álláspontjának különben is megvolt az a morális erőssége, hogy az egyetemes, nemzeti vagy állami érdekeket ő képviselte a rendi önérdék ellenében. Külpolitikai vonatkozásban alkalmilag szívesen emlegeti Mátyás az ország „congregatio generálisát“, mint amely nélkül fontos dologban (pl. a Friggyessel kötendő szerződésben) nem

akar határozni, itthon azonban a legnagyobb hidegvérrel szegi meg ígéreteit, miket az országgyűlési rendeknek tett. Míg a Zsigmondot követő zavaros időkben mind általánosabbá vált a nemességnek fejenkénti megjelenése az országgyűléseken, s ezzel együtt az a kívánság, hogy évenként tartassanak országgyűlések — Mátyás választóországgyűlése is hozott ily határozatot, — addig Mátyásnak sikerült ezt a fejenkénti megjelenést teljesen háttérbe szorítani és helyette állandósítani azt, hogy a prelátsók, bárók és főurak mellett a megyei nemesség részéről megválasztottak — electi nobiles — képviselik az országgyűlésen az „egész országot.“ A köznemesség tömegeinek fegyveres nyomása alatt nem volt hajlandó tárgyalni, ez a szokás csak a Jagellók korában lépett fel újból. Az országgyűlés könnyű kezelhetőségét biztosította az is, hogy a megyei nemességnek a vármegyéktől választott követők számára teljhatalmat kellett adnia: ezek „cum plena facultate“ jelentek meg a diétán, tehát nem kötötte őket a későbbi instrukció, s módjukban volt a király akarata szerint határozniok. Teljes mentális rezervációval esküszik meg Mátyás majdnem minden országgyűlésen az adózás dolgában: egyforintos vagy félforintos adót soha többé nem fog követelni, — s mégis minden országgyűlésen újra meg kellett azt szavazniok a rendeknek, gyakran több évre előzetesen. 1462-ben „királyi szavára és keresztény hitére“ esküszik; az 1470. évi országgyűlésen kijelenti, hogy az itt újonnan megszavazott egy forintos adó nem ellenkezik az ő legutóbbi esküjével, hiszen most Önként adták meg, s a jövőre nézve újra esküt tesz, hogy soha többé nem fogja azt kérni. Az országgyűlési ígéretnek ily tágkeblű interpretálása mellett nem lephet meg bennünket, hogy gyakran bennhagyja a törvények szövegében a rendek fenyegetéseit, melyek szerint, ha a király az itt tett ígérettel ellenkező rendeleteket adna ki, senki sem köteles neki engedelmeskedni. Mátyás királynak nem kellett tartania attól, hogy ha ilyen csakugyan eszébe jut alattvalóinak, neki nem lesz elég ereje a megtorlásra. Az országgyűlési törvények tehát az ő korában is tipikusan rendi irományok, melyeknek célja, hogy az adott helyzetben az ügyek intézésére expedienst szolgáltatassanak; egyik fél sem veszi tragikusan őket, jól tudva, hogy a következő országgyűlés új törvényeket fog hozni. Innen a sok ismétlés is a törvények artikulusaiban.

Királyi tanács és kancellária

Az országgyűlés tehát nem állhatott útjában a királyi hatalom megerősödésének, ami Mátyásnak legfőbb célja volt. Az ország szociális struktúrája — a nagybirtok túlhatalma — következtében sokkal veszedelmesebb lehetett a királyi tanács, melyet nem bocsáthatott oly könnyen szélnek, mint Szilágyi Mihály gubernátorságát. Pedig uralkodása elején a királyi tanács is szinte gyámkodni akart felette, első oklevelein ott szerepel

a tanács elnökének, az esztergomi érsek-főkancellárnak neve és pecsétje is. A királyi tanács önállósági törekvései különben megszűntek, amikor Mátyás egyénisége szabadabban kibontakozott, de a lehető bajoknak maga is iparkodott elejüket venni olyképen, hogy a személyétől függő kancelláriát szorosabb kapcsolatba hozta a királyi tanáccsal. 1464-ben megkoronáztatván, az ebből folyó hatalmi gyarapodást arra is felhasználta, hogy a főkancellári és titkos kancellári méltóságokat egyesítette és ha tartott is két embert az egyesített méltóságokban: Várad István kalocsai érseket és Vitéz püspököt, majd érseket, ezek természetesen az ő legbizalmasabb emberei voltak. Vitéz idejében a kancellária, az újonnan rendszeresített titkári állással együtt megtelik az ő rokonaival, kreatúraival, akikben Mátyás is a legteljesebben megbízott; Vitéz bukásával szintén kegyencek lesznek titkos- és főkancellárok: Gábor kalocsai érsek mellett Beckensloer és a veronai szerzetesből lett egri püspök, Rangoni Gábor, ez után pedig a legtüneményesebb pálya megfutója: az alacsonyszármazású Várad Péter, alig 30 éves korában főkancellár és kalocsai érsek, aki azonban 1484-ben elveszti Mátyás kegyét és ennek haláláig fogságot szenved. Nagy uraknak, birtokos családok fiainak nyomuk sincs Mátyás politikai bizalmasai közt: ismeretlen helyről kiemelt magyarok vagy hasonlóképp homályos származású idegenek ezek, hasonlóan a nyugati kormányzati reform polgári jogtudósaihoz, akiket a nagyurak minden államban a pokolra kívánnak. Ezirányban utóbb annyira ment Mátyás, hogy az ügyeket inkább az alacsonyszármazású titkárokkal intézte, semmint a főkancellárral; élete utolsó évtizedében Bakócz Tamás volt egyik ily titkára. A 70-es évek közepétől kezdve a királyi tanács nagyúrtagjainak paralizálására mind szélesebb hatáskörhöz jutnak a kancelláriai titkárok, akik mint nagyrészt olasz egyetemeken tanult, humanista műveltségű emberek a királyi hatalom exponenseiként referálják az ügyeket, melyeket ők készítettek elő a kancellárián, sőt a végrehajtás, a királyi rendeletek kiállítása is az ő dolguk. Különben a királyi tanács tagjai is ugyanezen szerepet játszik a kancelláriában, azon ügyeket illetőleg, melyeknek a tanácsban ők a referensei. A tanácsban helye van a legtöbb bárónak, azaz zászlósúrnak: a kincstárnok, tárnokmester, erdélyi vajda, székely ispán, budai várnagy, több főispán mellett az udvari méltóságok viselőivel, főudvarmesterrel, főajtónálló, fővadász stb. mesterrel találkozunk a referensek közt, — a nádor Mátyás koronázása óta nem szerepel többé, annak dacára, hogy Gúti Ország Mihály legbizalmasabb embereinek egyike volt. ő már túlságosan közjogi méltóság, semhogy e mindinkább abszolutisztikus természetű királyi tanácsban egyszerű hivatalnok-referensként helyet foglalhatna; viszont persze köznemes sem tagja Mátyás korában a tanácsnak. A referensek beosztását illetőleg tudjuk, hogy

a megyei főispánok főként saját vidékük ügyeit referálták, illetőleg azokra nézve tettek javaslatokat a királynak, a kincstárnok már tárgyi szempontok szerint kapta referátumát: birtokadományok, adó-, vám- és bányajövedelmek, pénzkiutalások, a szabad királyi városok és hadi vonatkozású pénzügyek tartoztak hozzá; a budai várnagyok a királyt mint földesurat érintő ügyekben intézkedtek. Mátyás első éveiben a helyi vonatkozású, tehát kezdetlegesen középkori ügyelintézés az összes ügyeknek 79%-át teszi ki, a modernebb hivatali ügyvitel 21%-ot; a 70-es évektől kezdve a helyzet teljesen megváltozik, amennyiben az ügyek túlnyomó részét, 59%-át a kancelláriai titkárok referálják, a hivatali ügyvitel a régihez képest megnő, 34% lesz, de az elavult territoriális referátum arányszáma leszáll 7%-ra!

Mindez nem jelent kevesebbet, minthogy Mátyás anélkül, hogy új hivatalokat és központi kormánysszerveket alapított volna — ez Európában is csak utána lesz divatos — egyszerű belső rendszabályokkal olymódon szervezte át a központi igazgatást, hogy abban a rendi fejlődés garanciájaként szereplő királyi tanács háttérbe szorult, illetőleg az ügyek vezetése kivételtől kezdve és a királytól személyesen függő, alacsony származású, de modern műveltségű egyének kezébe került. Hogy ez minden zökkenő nélkül végbemehetett, anélkül, hogy kifelé, a rendek felé bármi is kiszivárgott volna róla, ez másként nem képzelhető el, minthogy Mátyás a legnagyobb óvatossággal, esetről-esetre szorította vissza a nagyúri tanácsosokat, tehát szemét évtizedeken át rajta kellett tartania ezen a bürokratikus fejlődésen. Azaz valósággal ő kormányzott, akarata mindig jelenvaló volt e belső ügyekben, melyeket egy pillanatig sem hanyagolt el külső céljai kedvéért.

Az új emberek

Tanulságos megfigyelnünk, mint építi fel Mátyás a rendiségtől független központi kormányzást az ő hazai jobbágy-, külföldi iparos- vagy polgárszármazású embereire, papjaira. A XVI. századi polgári jogászok elődjei ezek, akikre mint saját kreatúráira minden körülmények közt számíthat, s amikor valaki közülük mégis megcsalja bizalmát, sokkal könnyebben leteheti, elzárhatja, semmint valamely világi nagyurat. Műveltség, világlátottság és ha kell, szolgálai hűség ajánlta ugyanezeket az annyira bizalmas, súlyos titkokat hordó követi szolgálatra is. Követségbe leginkább a kancelláriai titkárokat vagy alkancellárokat küldi, így Kosztolányi Györgyöt, humanista néven Polycarpust, Janus Pannonius iskola- és költőtársát, aki annyit jár Rómába követségbe, hogy végül is ott ragad világi létére, mint a pápai kancellária hivatalnok, vagy Hanthó György prépostot, későbbi kalocsai érseket, Hangácsi Albert bolognai jogi doktort, Sankfalvi Antal kanonokot, később püspököt; ifjú Vitéz Jánost, az érsek unokaöccsét.

bolognai deákot, később püspököt és 1480-tól Mátyás állandó római követét. Rendkívül nagy szerepe volt diplomáciai tárgyalásaiban a már említett Veronai Rangoni Gábornak, akit ő ajánlott bíbornokságra, s aki mint kuriális bíboros, utóbb is Mátyás érdekeit képviselte Rómában; hasonlóképp Protáz olmützi püspöknek és Filipec János váradinak. Ez utóbbi prossnitzi születés, huszita család leszármazottja, a morva országos kapitány írnoka, majd Csupor erdélyi vajda szolgálója volt, innen kerül Mátyáshoz és fejlődik oly fényűző főpappá, hogy kíséretét és kiadásait még Párizs is megcsodálta. Régebbi, jobbfejta nemes családból származó pappal alig találkozunk szolgálatában, világival még kevésbé; az a néhány világi ember, akire külpolitikai titkait rá merte bízni, inkább atyjáról maradt rá, így Bajoni István, Hunyadi János egykori katonája, vagy Vezsényi László, uralkodása elején főlovászmester.

Nemeseket és főurakat műveltségi hiányaik miatt sem igen használhatott, a Garai Miklós művelt, Zsigmond-korabeli nemzedéke ekkor már letűnt, s például a talán egyetlen erdélyi főúr, akit követségbe küldött, lendvai Bánfi Miklós nem tudott latinul. Minden körülmény odahatott, hogy Mátyás anticipálja a többi Európának következő századbeli irányát. Abban is megelőzte a külföldi fejlődést, hogy egyes udvaroknál állandó követeket tartott, kiknek megbízása addig szólt, amíg „vissza nem hívatik“, így már 1468—70 közt Podjebrádnál, azután többszörösen Rómában. Állandó követeket ekkor még csak az olasz fejedelmek tartanak egymásnál, Itálián kívül ekkor kezdi elsőként állandósítani diplomáciai képviselőt Velence és a pápaság.

Adó- és katonai reform. A feketesereg

A nemzetállamokat megszervező újkori abszolutizmus a központi kormányzat és diplomácia eszközeivel dolgozott, anyagi erőit pedig a pénz- és hadügynek a rendiségtől függetlenítéséből nyerte. Ezeken a tereken is úttörők Mátyás gondolatai és azoknak az életbe kivetítése. Egyéniségét ismerve, természetesen tarthatjuk, hogy az elődei alatt szétzilált királyi jövedelmeket anélkül is rendbe tudta szedni, hogy új pénzügyi forrásokat nyitott volna. V. Lászlónak összes jövedelmeit 218.000 forintra tették, ebben volt a kamara haszna, 40.000 forint összegben, holott az Zsigmond korában is 60.000-et tett ki. V. Lászlónak 22.000 forintnyi bányajövedelme helyett Mátyás már 44.000-et vett be uralkodása első éveiben is a kamarákból, 100.000-et az erdélyi sóbányákból, körülbelül ugyanennyit a harmincadvából és 30.000-et a rézbányákból és a zsidók taksájából. A királyi regálékból való jövedelme, amibe tehát a rendek nem szólhattak bele, már ekkor 250.000 forint felé járt, ami azonban sem a török hadjáratok, sem a későbbi nyugati politika költségeire nem volt elég. Innen folytonos könyörgése és követelődései a pápáknál, akik nemcsak

maguk adtak neki hadviselésre pénzsegélyt, hanem például Velencét is folyton biztatták, hogy segítse Mátyás török terveit. Voltak évek, amikor e két hatalomtól 100.000 forintot is kapott, de persze ilyen subsidiumokra nem lehetett rendszeresen számítani. Az ország hozzájárulása, amint tudjuk, csak a kamara haszna formájában volt várható, ez alól azonban idők folyamán igen sokan szereztek mentességeket, s behajtása egyébként is nehézségekbe ütközött. Mátyás ezekbe a viszonyokba is az alkotó bátorságával nyúlt be. Az 1467-i budai országgyűléssel eltörölte a *lucrum camerae*-t, mint amely úgyszemint képes elegendő hozadékra és helyébe megszavaztatta a „királyi fiskus adóját“ (*tributum fisci regalis*), mely alól senkinek sincs felmentése, hanem a vármegyék közbenjárásával pontosan beszédetik. Ugyanakkor eltörölte a harmincadot és helyébe hasonló módon és céllal „koronavámt“ állított. Ez a „rendes“ adó azonban szintén nem volt elég a külpolitika céljaira, miért is szinte évről-évre hozzányúlt a rendkívüli adónak, a subsidiumnak igen népszerűtlen jövedelméhez. Ez az egyforintos, százdenáros subsidium volt uralkodása második felében egyik legbővebb bevételi forrása, melyet nemcsak egyszer évenként, de szükség szerint többször is behajtott. 350—400.000 portát számítva, ez az adó tehát magában is szinte 400.000 forintot tett ki, amihez hozzáadva a regále-jövedelmeket, nem csodálkozhatunk, ha 6—800.000 forintnyi bevételről is hallunk egykorúak írásaiban. A rendekkel szemben az egész állami pénzügy az erély és a rend kérdése volt: erőskező király többet tudott behajtani rajtuk, s viszont amint növekedtek jövedelmei, aszerint tarthatott magának zsoldos fegyveres erőt és követelhetett mind többet alattvalóin. Mátyás intencióit nagy sikerrel képviselték kincstárnokai, köztük Zápolyai Imre a 60-as évek elején, Ernuszt János, Zápolyai György s utánuk tizenegy évig Nagylucsei Dóczi Orbán püspök.

Az adórendszerrel párhuzamos, lassú fejlődés eredménye, de Nyugatot szintén megelőzve, a zsoldossereg kialakulása. Uralkodása kezdetén Mátyásnak csak a telekkatonaság és a bandériumok állottak, ezek is igen korlátoltan, rendelkezésére. A bandériumok az első vonalat képezték; 1464-ben a főpapi és főúri bandériumok létszámát mindössze 12.000 főre, a királyét 2000-re és 500 gyalogosra teszik. A telek- vagy portális katonaságban kisenemesek mellett zsoldba vett parasztok voltak, s az, mint ilyen, a nyugati államok paraszttömegeihez hasonlóan, komoly ellenféllel szemben hasznavehetetlen volt. Az európai fejlődés ekkor már a zsoldosseregek felállítása felé haladt, a franciák már a százéves háborúban olyan tapasztalatokra jutottak, hogy az angol íjászokkal szemben az ő fényes feudális csapataik nem tudnak helytállani. A franciák első állandó zsoldosserege — lovassága — a XV. század közepén alakult ki,

a szomszédságban ekkor lép előtérbe a svájciak gyalogsága, mely Merész Károly lovagseregét is legyőzi és a gyalogsági harcmodort terjeszti el mindenütt a következő század elejére. Franciáktól és svájciaktól keletre azonban nincs új gondolat a hadviselésben, német területek feudális és parasztkatonaság ósdi formáiban küzködnek, Közép-Európában új harcmodort a cseh husziták teremtenek, akiknek szétvert hordáiból állítja Össze Mátyás király az ő zsoldosseregét. Az úgynevezett fekete-sereg létszámát illetően az ő korából nincsenek pontos adataink, de valószínű, hogy zsoldoshadseregének zömét az a 20.000 lovas és 8000 gyalogos tehetta, akik fölött 1487-ben Bécs-újhelynél szemlét tartott. Miután a lovaskatona havonta legalább is három forint zsoldot kapott, a gyalog pedig ennek a felét, s a zsoldösszeghez hozzászámítva a végvárak fenntartása és állandó katonasága költségeit, a városok szolgálatait felülmúló hadianyag- és lőszerszükségletet, kétségtelen, hogy az ország hadi kiadásai jóval fölülmúlták a 6—800.000 forintnyi rendes jövedelmeket és nem utalandó a fantázia birodalmába, ha kutatóink Mátyás kiadásait, művészeti és humanista paszsióit is beszámítva, évi kétmillió forintra teszik.

A jogrend helyreállítása

Az újkor abszolutisztikus nemzetállamait, amint ezek Nyugatról Kelet felé a XVI—XVIII. században kialakultak, kétségtelenül az különbözteti meg leginkább az olasz renaissance kényuraitól, hogy míg ezek korlátlan hatalmi eszközeiket tisztára saját önző céljaikra használták fel alattvalóik elnyomása árán, addig amazok a súlyos anyagi szolgáltatások fejében alattvalóiknak jogrendet, élet- és vagyonbiztonságot iparkodtak biztosítani. De ez a törekvés már a renaissance-kornak kiválóbb és erkölcsileg magasabb fokon álló fejedelménél is látható. És ez annál inkább sikerült, a jogrend annál inkább haladt a megvalósulás felé, minél erősebbkezű, minél inkább renaissance-szemléű volt az uralkodó. A német territóriumokban ez új gondolatok csak igen lassan terjedtek, ezért oly haszontalan a XV. század második felében a fáradozás a „Landfriede“ helyreállítására, s tudjuk, hogy a birodalmi rablólovagok kora csak a következő, XVI. században áldozott le egyrészt a territóriumok, másrészt a Habsburgi központi adminisztráció teljes kifejlődésével. Az európai fejlődés ez irányában is megelőzte Mátyás országa a német nyelvterületeket, s általában elmondhatjuk, hogy a francia állammal haladt párhuzamosan.

Rend és nyugalom folytonos nyugtalanítói és megtörői a nagybirtokosok voltak, egyháziak és világiak. Ez utóbbiakat gyakran „nagyobb nemeseknek“ (nobiles máj ores) nevezik az igazi „kisnemesekkel“ (minores) szemben. Ilyen alsóbb (inferiores) nemesnek azokat hívják, akiknek tíznél kevesebb jobbágjuk van, s akik tehát nem rendelkeznek elég fegyveres erő-

vei nagyobb törvénytelenségek elkövetésére. A hatalmaskodáshoz, *actus maioris potentiae*-hez ugyanis sok, minél több jobbágy kellett, ezeket küldötte a földesúr vagy tiszttartója néhány belső ember, familiáris vezetésével a szomszéd területre rablás, elhajtás, zsákmányolás céljából, ami persze ritkán esett meg vérontás nélkül. A Zsigmond utáni korszak törvénykezési okleveleinek szinte túlnyomó része ily hatalmaskodásokkal foglalkozik, s belőlük szinte az az olvasó benyomása, mintha az országban tényleg az ököljog uralkodott volna. Nemcsak a Felvidéket dúló zsebrákok e hatalmaskodások elkövetői — tipikus ezek munkájára Axamit egy fennmaradt fenyegető levele, melyet „zöld fenyő alatt, hűvös patak partján, mély völgyben“ írt Bártfa városához, vagy egy másik zsebrák-levél, mely 400 forint kiküldését parancsolja meg a városnak, s nagyobb nyomaték kedvéért három akasztott embert, kardot és puskát rajzol a levél szélére és valóságos vesszőcsomót köt hozzá. Az ilyen támadásokkal szemben a környék lakói még csak tudtak védekezni, hiszen tisztában voltak a cseh várak rabló természetével, s állandóan háborús életet folytattak folytonos készültségben. A jobbágyok segélyével elkövetett magánhatalmaskodások azonban a békés szomszéd részéről, az ország-rész teljes békessége és nyugalma alatt történtek, innen van, hogy többnyire kivédhetetlenek, mert meglepet ésszerűek. Igen kevés esetről van tudomásunk, amikor a megtámadott jobbágyfalu védelmére idejében odaért a földesúr vagy tiszttartója. Ezek a hatalmaskodások pedig valóságos magánháborúk voltak, jól előkészítve, amit eléggé mutat az, hogy egyes adott esetekben több faluból csődítette össze a támadó úr jobbágyait és csak miután egyesültek és egyetlen támadó csapatot alkottak, tört rá a gyanútlan szomszédra. 1450-ben Hédervári Imre volt macsói bán és három Kanizsai úrnak jobbágyai négy faluból jönnek össze és rabolják ki Szentmártont, a főapátság mezővárosát; a megtámadott apátságbeliek utóbb nem kevesebb, mint 95 támadó jobbágy nevét tudták a bíróságnak bejelenteni, s ezek között vannak a parasztok mellett iparosok is, három csizmadia, sőt négy asszony is. A támadók az apátság egyik jobbágyát szakállánál fogva húzták ki házából, egy másikat dárdával átszúrtak. Az ilyen törvényteleniségekre egyháziak is szívesen szövetkeztek: 1458-ban az összes székesfej érvári kanonokok összeálltak és embereikkel a vránai perjel somogy megyei birtokait végigraboltatták, az ellenálló jobbágyokat ütötték-verték. A szomszédok ily expedícióinál rokonság sem számít, sőt éppen igen gyakori, hogy rokonok közt vitás birtokokat és jogokat valamelyik fél erőszakkal száll meg, amikor persze emberhalál is könnyen megesik. Egyes szomszédok közt állandósul a magánháború, például a pannonhalmi apátság folyvást védekező állásponton van a szomszéd Héderváriakkal szemben, a Károlyi-család tagjai egymásközt, s a

rokon Domahidiakkal szintén folyvást hadilábon állnak, például 1462-ben ez utóbbiak Nagykarolyból minden marhát és disznót elhajatnak. 1478-ban Károlyi Lancz László, Mátyás nagy pártfogoltja, betör a károlyi templomba, ahol a családbirtokjogaira vonatkozó iratokat őrzik egy ládában, ezt felfeszíti s az okleveleket elrabolja. Ily hatalmaskodások oly gyakoriak voltak, hogy egyenkint nem is igen volt érdemes miattuk perbeszállani, sőt, tekintve a hatalmaskodó urak nagy hatalmát, mellyel szemben mégoly szigorú ítéletek sem voltak végrehajthatók, az emberek elszoktak a törvény elé meneteltől, s ahelyett inkább egyességet kerestek, ami választott, úgynevezett „fogott“ bírák által jött létre. Garai László nádor és a pannonhalmi apátság így terjeszti 1452-ben fogott bírák elé azt a több mint húsz hatalmaskodási esetet, mellyel a szerzetesek vádolják az országos rend és törvény legfőbb őrét, közte például azzal, hogy a nádor cseszneki várnagyai bezárták az arra járó apátsági jobbágyokat, vámosai törvénytelenül megvámolták és megverték őket, a tisztartóktól vezetett nádori jobbágyok ökröket hajtottak el, árokba kergettek s ott hagytak veszni, betörték az apátsági falvakba, ott kirabolták, megsebesítették, megölték a lakókat, megrohanták az egyik apátsági jobbágy szőlőjét, s onnan mindent, még a lepedőt és vánkosokat is elvitték. A közbiztonság hiányára és az államhatalom gyöngeségére jellemző, hogy a legtöbb esetben a fogott bírák bölcsen úgy ítélnék, hogy „mindkét fél maradjon békességben“, azaz a fegyveres tömegek felett rendelkező nagyuraktól elégtételt alig lehetett várni. Sőt a királyi bíróság sem tud okosabbat, még Mátyás uralkodásának első idejében sem: ilyen hatalmaskodással kapcsolatos gyilkosságnál elfogadja az alperes védekezését, hogy csak véletlen emberölés történt, s a király kegyelmet ad, feltéve, hogy az illető kiegyezik a meggyilkolt rokonságával és megfizeti a nemes szokott homagiumát, vérdíját, a 200 forintot.

A fejlődés tendenciája pedig, miként az előző korokban látható, a nagybirtokok hatalmi túlsúlyát táplálta. Ebben nagy szerepe volt a familiaritas félig jogi, félig társadalmi és gazdasági jelenségének, mely a XV. század közepén már egészen általános és a hatalmaskodást elkövető emberek egyszerűen „nemes és nem-nemes familiárisoknak“ neveztetnek. A familiáris viszonyban levők ebben a korban már magánjogilag is mindinkább hozzásimulnak a nagybirtokos dominushoz, teljes személyes szabadságuk, még ha nemesek is, megcsonkul, s tetteikért nem őket, hanem a dominust vonja a törvény felelőségre. A fejlődés ezirányban oly energiákkal rendelkezik, hogy Mátyás törvényhozása sem tud neki ellentállni: az 1471 :2. törvénycikk megszünteti az aranybullától kimondott nemesi személyes szabadságot azon famüiárisokra, kik uraiknak nem számoltak el, vagy pedig „elhagyták uraikat, mely esetben ők

erővel visszatarthatók“; az 1486 :33. artikulus ugyanez esetre kimondja, hogy az úr az ilyen familiárist elfoghatja és fogságban tarthatja, „nem tekintve a nemesi előjogokat“. Még súlyosabb a közszabadságokra, hogy a nemes familiáris felett immár a dominus ítélkezik, ha az ő birtokán él; a vármegye csak akkor, ha nem lakik az úr birtokán, hanem saját földjén, azaz valóságos birtokos nemes. Ez utóbbiakat a nagybirtokos már azért sem vonja ki a vármegyei hatóság alól, mert épp az ily familiáris birtokos nemesek biztosítják a nagybirtok befolyását a megyei ügyekben. Az úr személyéhez kovácsolt nemes és jobbágy familiárisok végzik a nagybirtok összes igazgatási teendőit: ispánok, várnagyok, faktorok, gazdaság vezetői, s emellett ők katonáskodnak a nagybirtokos bandériumában. Szolgálatukért az úr eltartja őket és családjukat, sőt birtokot is ad nekik és utódaiknak, természetesen azon feltétel alatt, hogy a hűséget, mint Nyugaton a vazallusok, híven megtartják urukhoz és annak leszármazóihoz. Minél több birtokot szerez magának egy-egy földesúr, annál nagyobb lehetősége van familiárisok szolgálatbavételére, a nagybirtokosoknál már egész udvari szolgálattal találkozunk, melynek megvannak — a királyi udvartartás mintájára — a maga nemes születésű udvarmesterei, seneschaljai, dapiferei, pincernái, zsoldos katonái és azok tisztjei, le egészen az udvaron lebzselő szolgálhaddig, melyről találoan írják ez időben a dominusok: „szolgáim ők a házamtól, kenyereimtől és a hátamtól“. A földbirtokon letelepedett jobbágyok csak az anyagi erőt adják a birtokosnak, munkájukkal, pénz- és természetbeli szolgáltatásukkal; a tényleges hatalmat nemesek és nem-nemesek, jobbágyok és féljobbágyok felett a familiárisi viszony adja meg neki, mely őt országrészek versenynélküli vezetőjévé emeli.

Mátyás bizonyára világosan látta a koráramlatot, mely a familiáris-intézménynek kedvező volt, de nem tartotta szükségesnek elébe állni, hiszen általa az ország olymódon szerveződött meg, hogy egy-egy vidék vagy táj egész ereje, befolyása egyetlen nagybirtokos kezében összpontosult, azaz a királynak egyetlen ember működését kellett ellenőriznie, s ha azt károsnak találta, megszüntetnie. A familiárisi viszony különben királyi birtokon is érvényben volt: Mátyásé volt az a hallatlanul kiterjedt família, mely már Hunyadi Jánosra, mint vezetőjére tekintett fel, s mely a királyi bandérium harcosait szolgáltatta. Bármennyit eladományozott is Mátyás a királyi birtokokból, azokon mégis igen nagy tömege állt rendelkezésére az embereknek, kik a többi birtokossal szemben bármikor felhasználhatók voltak. A nagybirtokosok túlhatalmával és örökölt rakoncátlanságával szemben Mátyásnak sokkal gyorsabb hatékonyságú eszközök álltak rendelkezésére, semmint a társadalmi fejlődés irányának visszafordítása; a következőkben ezekre kell egy pillantást vetnünk.

Az egyik, s a legtermészetesebb: kicserélni azokat a nagy családokat, melyek múltjuknál fogva alattvalói engedelmesség helyett lázadásra voltak hajlamosak, közöttük elsősorban azokat, melyek a Hunyadi-családban csak magukkal egyenlő, velük versenyző hatalmat láttak. Itt nagy szerepe volt az állami hivatalnak is, mely nélkül a nagybirtok hatalomgyakorlása csak uzurpálást jelentett. Nádor és országbíró, vagy a valóságos, katonai erővel rendelkező bánok, erdélyi vajda, székely ispán, vármegyei főispánok a királyi kinevezéstől vették állásukat és Mátyásnak nem volt egyéb teendője, mint ily hivataloktól távol tartani a megbízhatatlan családok fiait. Így szorulnak vissza az ország kormányzásából a Garaiak, a Rozgonyiak, kikkel pedig Mátyás többször is kiegyezett, s már fönt láttuk, miként sikerült neki Újlakit a bosnyák királyság díszes, de névleges méltóságába beültetni, a valóságban félretenni. Ezek hanyatlásával párhuzamosan emelkednek a Hunyadi-család régi emberei, rokoni, familiárisai, köztük a gúti Országok, dengelegi Pongrácok, Bajornak stb. De Mátyás tragikumához hozzátartozott, hogy uralma éles szögben fordult el azon úttól, melyen egykor atyja haladt és Hunyadi János egykori fegyver társai nem mind voltak képesek végig követni őt az új út fordulatain. Egyesek elhullottak tehát, kegyvesztettek és állásvesztettek lettek, s köztük a hűség mindig egyenletes fényében csak egyedül a nádornak, gúti Ország Mihálynak becsületes alakja ragyogott. Ellenségek és a modernséggel szemben értedem régi barátok mellé így emelte Mátyás saját embereit, olyan családokat, melyek az ő kegye nélkül a „nobiles máj ores“ soraiba nem emelkedhettek volna, így Zápolyai Imrét, a „diákságból“ és kamarai tisztségből országnagyi hivatalokon át a nádorságig, testvérét Istvánt, Kinizsi Pált és sok másokat, köztük igen sok egyházi férfit, különösen mióta a papokkal is ugyanazon tapasztalatokat tette, mint a világiakkal. Az atyjától reámaradt Vitéz Jánosnak és rokonságának hűtlensége óta inkább csak ismeretlen családok tagjait emelte fel magas egyházi hivatalokba, vagy pedig idegeneket, kikben igazi renaissance-felfogás szerint inkább megbízott, mint a haza gyökeres fiaiban. Uralkodása első éveiben persze még nem egyszer alkudozott lázadó nagyjaival, akiknek még birtokadományokat is adott, hogy megtartsa hűségüket, egyeseknek évi fizetést is ígért, ha neki szolgálnak, nem pedig Frigves császárnak, de később már fegyverrel szorítja őket engedelmességre, s például az országos csendhárító és hatalmaskodó Perényieket saját bandériumával veri le. A délnyugati tájakon a Laki Thuzok éppoly rakoncátlanok voltak, mint északon a Perényiek, Rozgonyiak, s köztük Laki Thuz Jánostól olvkép szabadult meg, hogy átvette tőle várait, Medvevárát, Lukavécét és Rakonokat, évi 600 arany életjáradék fejében, amit megígért, hogy a Velencébe költözött főúrnak rendesen

meg fog fizetni, — a valóságban nem fizetett neki, sőt pénzt-kérő követeit — halála után Ulászlónál tett panaszok szerint — becsmérő szavakkal és borzasztó kegyetlen fenyegetésekkel üzte el színe elől. Persze nem ok nélkül, mert ez a Laki Thuz kétségtelenül konspirált ellene a velencésekkel. A megbízhatatlan urak fékentartása már magábanvéve is remélhető volt, ha a bandériumok vagy nemesi csapatok vezető állásait biztos hűségű emberei kezébe adhatta, innen az állások nagy halmozása és az örökös főispánságnak először ötöle kifejlesztett intézménye. A fontosabb várak feletti várkapitányi vagy várnagyi állás atyja és ő alatta jut állandó kapcsolatba a főispánsággal: Diósgyőr várnagya a borsodi főispán lesz, Trencsén váráé a trencsényi, Pozsony a pozsonyi, Munkácsé a beregi. Az ilyen megyebeli központi várat eladományozva, a főispánság is átszáll az illető családra, ami azután az örökös főispánsági privilégiumok kiadásához vezet. Így kapta Ernuszt János kincstartó 1470-ben Szklabinya várával a túróéi főispánságot, 1471-ben alsólendvai Bánfi Miklós Sólymossal az aradit, majd utóbb ehelyett Verőcével a verőceit, s ekkor már a püspöki méltóságokhoz is hozzá vannak kötve itt-ott főispánságok: Veszprémben, Nyitrán, Győrött, Váradon. Még tovább ment Mátyás nem is annyira a személyes érdemek jutalmazásában, mint inkább teljesen megbízható emberei számára minden más magánhatalom közül kiemelkedő helyzet biztosításával, amikor egész vármegyéket adományozott el, s ezzel egyúttal megalapította a hazai grófi címet és állást, mely mint a XV. század közepén kezdődő jelenség, megkülönböztetendő a korábbi, idegen mintára használt grófi címektől, amilyen volt a horvát grófoké a délnyugati melléktartományokban és a Szentgyörgyi és Bazini grófoké, s más, ausztriai hatás alatt kifejlett nyugatmagyarországi grófi címek. Már V. László kinevezte Beszterce „örökös szabad grófjává“ 1453-ban Hunyadi Jánost; ezt a címet és uradalmat, azaz inkább várost és vármegyét utóbb Mátyás Szilágyi Mihálynak adta, ennek halála után azonban eltörölte. 1463-ban Zagorje megyét és grófi címét adja gerebeni Vitovecz Jánosnak, rá két évre Szepes „földét“ Zápolyai Imrének és örököseinek, akik ezáltal egyúttal az örökös főispánságot is megkapták ott; végül uralkodása vége felé a hunyadi grófi címet saját fiának, Corvin Jánosnak. Azáltal, hogy az egész megyei területet alárendeli a grófoknak és kiveszi az ország bármely bírájának joghatósága alól, hogy egyenesen a királyi személyes jelenlét alá helyezze, kétségkívül paralizálta az illető vármegyék területén a többi urak hatalmát és feltétlenül megbízható emberek kezére adta ez országreszeket. Annyi bizonyos, hogy ez az egész kormányzati rendszer folyvást éber, folyvást energikus politikai központot tétélezett fel; onnan kellett idejében felismernie az egyes hivatalokban szükséges változtatásokat, minél gyorsabban intéz-

kedni, lecsapni a megbízhatatlanná vált főurakra és helyükre hű embereket ültetni. Mátyás politikai tehetségét mutatja, hogy az ország területén mindvégig fenntartotta e rendszert, hatalmat mindvégig saját emberei kezébe adott és általuk elérte azt, hogy még oly népszerűtlen rendeleteit is eltűrték és a tömeg számára érthetetlen külpolitikája és külháborúi ellen számbavehető mozgalom nem jött létre.

Az igazságszolgáltatás reformja

Azokon a tereken, hol a meglévő nagybirtok, tehát nehezen megmozdítható szociális képződmény nem állta útját, a királyi hatalmat kompromisszumoktól mentesebben alapozhatta meg a gyengébbek és elnyomottak érdekében. Mátyást az utókor nem hiába nevezte igazságosnak: bíraskodás és igazságszolgáltatás terén alkotásai szinte erőszakkal próbálták kiemelni az országot a középkori viszonyokból és olyan bíraskodási szervezettel ellátni, mely már közel áll az újkori abszolutizmusok központi, állami jogrendszeréhez. Legelső országgyűlésén, 1458-ban (26. art.) körülírja a hatalmaskodók perbefogásának módját, akik a vármegyék elé idézendők, s azok ítéletétől felebbezés lehet a királyi személyes jelenléthez, a nádorhoz és országbíróhoz, de már az 1462 : 1. artikulusban pontosan felsorolva az országban elkövetett hatalmaskodások eseteit, büntetésükre elrendeli, hogy ilyenek elkövetői az udvarban, a király személyes jelenlétében foghatók perbe, még pedig pontos határidő alatt: hosszabb terminusra legfeljebb 32 nap alatt, rövidebbre legalább 15 nap alatt. Ez első rendelkezései megütik a hangot, mely uralkodásából mindvégig kicsendül: a törvényt, jogot és emberiséget tipró erőszak ellenében, a rakoncátlan nagyurak, nagyobb nemesek megrendszabályozására megkönnyíti az igazságszolgáltatás menetét a bűnösök érdekében rákötött sok minden kölöncről, s mivel a nagyurak bíraskodásában, mint önbíraskodásban nem bízhatik, s az ország rendes bírái is csak nagyurak, ennél fogva az ügyek végső intézését magához, királyi kúriájába vonja. E célból a kúria bíraskodását állandósítja — ez az első, nem periodikusan működő törvényszék Magyarországon, melyhez tehát a sértett és elnyomott az oktavák idején kívül is, bármikor hozzáfordulhat — s az udvari bíraskodást oly módon szervezi meg, hogy az addig ott működő két hatóságot 1464-ben „personalis presentia regia“ néven egyesíti, s élére locumtenenst, helytartót nevez, rendesen a királyi alkancellárt, aki egyúttal az igazságszolgáltatás ügyeiben működő kis kancelláriának is vezetője. Azaz az igazságszolgáltatásnál ugyanazt látjuk, mint a királyi tanács, a legfőbb politikai vezetés dolgában: összeköti annak intézését kancelláriájával, s így végső fokon az ország igazságszolgáltatását is a tőle függő, megbízható kancelláriai emberekkel intézi. A locumtenensek, egy kivételével, mind egyháziak, kiváló jogtudósok, köztük Kárai László budai prépost, tanult humanista, s az egyetlen

világi, Drágyi Tamás, Mátyás anconai helytartója, az 1486. évi nagy magán- és büntetőjogi törvénykönyv szerzője. A kisebb kancelláriai kapcsolat következtében a bíróság tagjai elválnak a politika embereitől, amivel megkezdődik nálunk, Európa nagyrésztét megelőzve, a bíráskodás és közigazgatás szétválasztása, az újkori állam egyik legnagyobb vívmánya. A *personalis presentia*ban gyakran megjelenik és személyesen ítél Mátyás király, a bírótársak közt a főpapok és főurak mellett feltűnnek már a köznemesek.

Az igazságszolgáltatás terén behozott reformok általában, egyöntetűen célozzák a főurak befolyásának visszaszorítását. Egész világosan szemlélhető ez a nádori vidéki törvénykezés, az úgynevezett *generale iudicium* sorsában, melynek hatáskörét mindjobban csorbítja, hogy végül 1486-ban végkép eltörölje, amivel a nádornak jellegzetesen középkori vándorló bíráskodása, tumultuózus jelenetek, fegyveres összeütközések és mindennemű visszaélések melegágya szűnik meg. A nádor most már, társaival, az ország nagybíráival együtt, a királyi udvarba szorul, ahol az ő bírói működésük, politikai feladataiktól ügyis megzavarva, a dolog természete szerint háttérbe kerül a *personalis presentia* helytartójáé mögött, aki már hivatásos bíró és állandóan, szakszerűen működik. A kúriai bíráskodás súlya hovatovább a helytartóra nehezedik, a legtöbb ügynek ő lesz a bírója a kúriában, s mivel működése állandó, kell, hogy szintén állandó bírótársakat kapjon. Így fejlődik ki már Mátyás uralma vége felé az udvarban a királyi tábla (*tabula regia iudiciaria*), melynek feje a helytartó, vagy ítélőmester; viszont a nádor vagy országbíró egyedül a régi bíráskodási nyolcadok alatt veszi át az elnöklést. A táblától a királyhoz lehet fellebbezni, „provocálni“, s ilyenkor a király maga, vagy a királyi tanács válogatott tagjaival ítél, azaz már ekkor kifejlődik a legfőbb bíráskodásnak azon rendszere, mely 1848-ig fennállott: királyi tábla és felette a királyi kúria. Viszont Mátyás a központosítás érdekében gondoskodott róla, hogy az ügyek az egész országból eljuthassanak a *personalis presentia* elé: a nádor vidéki bíráskodásának megszűntével a nemességnek kisebb magánjogi pereit is a király elé kerülnek, nemcsak a főbenjárók és büntetőjogiak.

Központosítás és vármegye

A köznemesség nagy tömege, mint előbb láttuk, a familiaritás kapcsai folytán már a főurak csatlósa volt, annál inkább kellett Mátyásnak arra törekednie, hogy az uraktól független nemesi egyesülést, a vármegyét megerősítse. Törvényhozásán végig is vonul ez a törekvés, melynek szolgálatában kialakul a vármegyei törvénykezés, a *sedria* (*sedes iudiciaria*) végleges formája, még pedig nem a köznemesek tömegére építve, hanem mindenkor a gazdagabb „*bene possessionati*“ „*potiores*“ közép-

nemesekre, akiknek kezéből csak Kossuth fogja a megyei vezetést kicsavarni. Szolgabíróknak ilyenek választandók, királyi embereknek is ilyenek, akik a vármegye tanúbizonyosságával végzik a magán- és büntetőjogi vizsgálatokat, s akik ennél fogva már inkább a vármegye, mint a király embereinek tekinthetők. A megyei törvényszék tekintélyét is szolgálja az a rendelkezés, mely szerint, akik könnyelműen fellebbezik ügyeiket a vármegyétől a kúriához, s ott elmarasztaltatnak, ezért a könnyelmű fellebbezésért kétszeres bírságot fizessenek. A későbbi rendi vármegye kifejlődésére rendkívül előnyös az 1486 : 64. törvénycikk, mely a megyét felhatalmazza, hogy országgyűlési és más követi fizetésére a területén birtokos főpapokat és főurakat is megadóztathassa: a megyei tárgyalások függetlenségét akarja biztosítani a nagyúri familiárisokkal szemben a 65. art., szigorú büntetéssel eltiltva nemeset és parasztot (azaz úri szolgát), hogy fegyveresen menjen be a megyei sedriára. A vármegye politikai jelentőségét mutatja, hogy az országgyűlési törvények végén gyakran kimondják, hogy azokat a vármegye sedriáján kell kihirdetni, a fő- és alispánok, szolgabírák tartsák meg azokat, de viszont a törvényekkel ellenkező királyi rendeleteket ne tartsák meg. A nemesi vármegyének a familiaritás kötelékeiből kibontakozását és a nagybirtokosoktól függetlenülését szolgálja azon, szintén Mátyás korában jelentkező tendencia, mellyel a vármegyék iparkodtak megszabadulni a főispánok familiárisaitól, akik eddig mindenütt és kizárólag viselték az alispáni hivatalokat uruk, a főispán kinevezéséből. Az 1486. évi 60. törvénycikk megköti ebben a főispánok kezét: csakis megyebeli és jeles férfiakat alkalmazzanak alispánnak, azaz ne hozzák a megye nyakára valamely távolabbi birtokukról szolgáltaikat; szintén Mátyás utolsó éveiből, 1488-ból van az első adatunk, mely szerint a vármegye maga választotta alispánját, igaz, hogy a főispán és testvére, a korábbi alispán beleegyezésével.

Kisebb-nagyobb közigazgatási és kormányzati kezdemények egész szövevényét teregethetnők itt ki, hogy világosan lássuk Mátyás kettős törekvését: az országot központosítani és a szét húzó erőket, a nagybirtokosokat más rendek felemelésével paralizálni. Az a nagy veszedelem, mely az Anjouk kezdetein és Zsigmond alatt fenyegette hazánkat: a szétesés, felbomlás egymástól függetlenül terjedő területekre, az ő uralma után végkép eltűnt; központi, királyi igazgatás és a vidéken a vármegyék mindenkor elég kohéziót termeltek, hogy az ily centrifugális törekvéseket semlegesíthessék. De hogy Mátyás mily tudatosan törekedett e céljaira és mennyire az ő személyes kezdeményének kell tulajdonítanunk minden ily rendszabályt, azt akkor ismerjük meg igazán, ha egy pillantást vetünk sziléziai kormány-szervezetére, ahol tényleges szétesést kellett igen brutális eszközökkel jóvátennie.

Sziléziai kormány- és közigazgatási reform

A korábban még Lengyelországhoz tartozó Szilézia nagyszámú hercegségekből állott, melyek a XIII. századtól kezdve lassankint a cseh korona alá kerültek. Az egyes hercegek, többnyire a Piastok családjából, elismerték a cseh király hűbéruraságát, de egyébként függetlenek maradtak, s egymás közt is csak alkalmi kapcsolataik voltak: időnként szerződést kötöttek egymással, hogy békében fognak élni, így a XIV. század végén több „Landfriede“-szövetségben. Elsőnek közöttük a boroszlói püspök számított, aki egyúttal a gazdag Boroszló városnak is ura volt. A fejedelemségek persze folytonos harcban állottak egymással, központi kormány és egységes gondolkodás ennek következtében nem is fejlődhetett ki köztük, s a legtöbb, amit a központosítás dolgában elértek, 1422-ben egy „oberster Hauptmann“ állás megszervezése volt, aki egyúttal vezetője volt a szükség esetén felállított „Landfriede“-szövetségekben a többi fejedelemnek.

Mátyás csak az 1479. évi olmützi békében kapta meg jogilag is Szilézia uralmát, de már korábban megkezdte reformjait, melyekkel a széthúzó hercegségek helyén egységes államot akart létesíteni. A hercegek 1474. évi gyűlésén közölte a sziléziaiakkal, hogy most ő az ő királyuk és uruk, s amit ő tanácsosaival jónak talál, azt kell nekik is, mint alattvalóinak követniök. Az úgynevezett „Fürstentag“-okon a hercegek és a rendek összegyűltek és meghallgatták a király biztosait, akik többnyire az új hivatalok viselői voltak. Az új szervezetben az egykor abszolutisztikus hatalommal bíró Piast hercegek utódai egyszerű alattvalói sorba kerültek: le kellett szokniok az egymásközi háborúról, a külhatalmakkal való önálló tárgyalásokról és fegyveres összetűzésekről, nem volt szabad a király engedélye nélkül új várakat emelniök, s úgy maguk közt, mint a többi renddel szemben a felmerülő ügyeket békésen kellett elintézniük. Azaz Mátyás éppen úgy belső békét és közbiztonságot teremtett Sziléziában, mint Magyarországon, s a nehézségeket mindkét országban egyformán eredményesen győzte le: Magyarországon a mammut nagybirtokosok tényleges hatalmát, Sziléziában a fejedelmek jogi és tényleges függetlenségét. A parancsokat ettől kezdve a király nevében a helytartó, mint királyi biztos közölte a Fürstentaggal, vagy tartományi gyűléssel, ő volt a rendektől kiállított hadi erők vezetője; ő örködött a belső rend fölött is, mint „oberster Hauptmann.“ A magyarpárt ugyan 1473-ban négy ily főkapitányt választott, de Mátyás, híven centralizáló törekvéseihez, ezek számát egyre szállította le és ezt az egyet is ő maga nevezte ki: 1474-ben Zápolyai István szepesi gróftól nevezte ki Szilézia és a hozzácsatolt két Lausitz főkapitányává, aki ettől kezdve 1481-ig kormányozta e tartományokat. Mátyás utóbb két, Alsó- és Felső-Sziléziára osztotta fel a területet, s mind-egyikben külön főkapitányt vagy helytartót tartott: Filipec

János váradi püspököt és Stein György nevű urat, aki kezdettől fogva a legnagyobb érdemeket szerzett Szilézia meghódításában és megtartásában, utóbb Geréb Pétert és Jan Bieliczet. 1488-tól kezdve a két kapitány, Stein és Bielicz fölé a liegnitzi herceget helyezte főkapitánynak. A hercegek megtartották méltóságukat, de az úgynevezett örökös hercegségekbe, amelyek egyenesen a cseh király tulajdonai voltak (Boroszló, Schweidnitz, Jauer) Mátyás maga nevezte ki a hivatalnokokat. A tartomány egységét és központosítását Mátyás elsősorban adóreformra használta fel. Korábban a hercegek adóztatták meg alattvalóikat, egységes adózás nem volt, s Mátyás volt az első, aki 1474-ben először vetette alá az egész tartományt ugyanazon adónak. A tartománygyűlések megtartották ugyan jogukat az adó megszavazására, de ezzel Mátyás felszólítására éppúgy kénytelenek voltak élni, mint a magyar rendek, bár Mátyás nekik is minden esetben nagy ígéreteket tett, hogy többször nem követel rajtuk adót. A telkek rendszeren egy vagy fél magyar forintot fizettek, ezenkívül más, ipari adótárgyak is voltak: kocsmá, malom szintén egy vagy fél forint adót viseltek. Az egyháziak jövedelmének néha felét is elvette a király, akinek domaniális birtoka Sziléziában egyáltalában nem volt, hanem mindezt tekintélyével, zsoldosai nyomásával és azzal érte el, hogy a szilézitáknak érdekében volt az ő fejedelemsége, mely alatt Cseh- és Lengyelországtól egyaránt függetlenek voltak. Kétségtelen, hogy Mátyás uralma alatt a hercegek és nemesek nagyobb kímélettel bántak a városokkal és szegény emberekkel, s például tudjuk, hogy ő Schweidnitz-Jauer hercegség minden városának megengedte, hogy szabadon gyártsanak sört és mérjenek ki, tekintet nélkül a lovagok kizárólagos jogaira. A következő abszolutisztikus korszak előfutárjaként Morvaországban is szigorúan fogta a rendeket tartományi gyűléseiken, ami persze hozzájárult ahhoz, hogy a csehek szívesebben fordultak tőle Ulászlóhoz, aki mint cseh király mindent megengedett rendjeinek. Uralmát Mátyás Sziléziában mint cseh király gyakorolta, német- és csehnyelvű rendeleteit külön cseh kancelláriával adatta ki, mely oldalán, Budán és Bécsben működött, de egyszer erősen megszidva a sziléziai „hatváros” szövetségét adóhátralékok miatt, figyelmezteti őket a hódolatra, melyet „nemcsak neki, hanem utódainak és Magyarország királyságának is” bemutatnak.

A hazai városok védelme

Szilézia modern történetírói az újkori Szilézia vaskezü megalapítóját tisztelik benne, aki a hercegségek tarkaságából egységet és központi kormányzást varázsolt elő. A Jagelló-uralom közbeeső dekadenciája után I. Ferdinánd az ő belső reformjainak volt egyszerű továbbépítője 1526 után. Hazai reformtervezetében szintén lényeges helyet szánt a városi polgárságnak, mely Nyugaton előbb is, utóbb is, természetes szövetségese volt a feltörekvő, a feudalizmust maga alá gyűrő királyi hata-

lomnak. Városaink, bármennyire mezőgazdasági termelés volt is elsősorban megélhetési forrásuk, mégis egész más életformával bírtak, mint akár a főurak, akár a megyei köznemesség; ennek jeléül függetlenek is voltak a nagybirtoktól és vármegyétől egyaránt, de ezt a függetlenséget csak a király támogatásával tudták maguknak e zavaros időben biztosítani. Az ököljog érvényesülése ellenében megpróbálják ugyan azt is, hogy egyesülés által hatványozzák meg erejüket: a felsőmagyarországi úgynevezett „ötváros“, Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa, Kiszében szövetsége e korból származik; ők 1445 óta kétévénként közös gyűlést tartanak, s a királyhoz és országgyűlésre közös követeket küldenek; de a városok igazi védelemre csak a királynál számíthattak. Mátyás kétféleképp járt el érdekükben: egyenként és adott esetekben pártjukat fogta, másrészt pedig jogviszonyaikat kiépítve, függetlenítette őket nagyurak kényétől, vármegyék beavatkozásától. Bármelyik várost ragadjuk ki, hosszú sorát találjuk Mátyás privilégiumainak, melyeket érdekükben adott ki. Az erdélyi szászok hét székét megerősítette a fogarasi kerület birtokában. Besztercének a radnai völgyet adta, s a szászok régi privilégiumait folyvást megújította. Pozsony városát már 1459-ben kiveszi a nádor és országbíró bíraskodása alól, a bennlakó keresztényeknek és zsidóknak egyként megengedi a tárnokszékre való föllebbezést, s a városnak megadja, nagy hűségét meghálálva, a vörös pecsét használatának jogát. A Frigyesről visszaszerzett Kőszeg falai felépítésére felmenti az adó alól, majd a harmincad alól is, szabadságait megerősíti, s szőlőadóját elengedi. Az egyes városoknak szolgálatait, melyeket igénybe vett, bőségesen megjutalmazza. Kassának a rablók üldözésében tanúsított szolgálataiért pénzverési jogot ad két évre, Kiszébennek, mert a cseh rablók elleni küzdelemben leégett a város, a királyi adó egy részét visszaadja, hogy abból templomaikat felépítsék. Sopron városa 1463-ig Frigyes császár kezén volt, központjában a magyar- és osztrákpárti főurak csetepatéinak, minek súlyát erősen érezte: a kereskedőket falai alatt rabolták ki, a soproni polgárokat megtámadták, ezek viszont a garázda urak familiárisait lesték meg és verték agyon. A város Nándorfejérvárra küld Mátyásnak hódoló követséget, ez megerősíti privilégiumait, országos vásár jogot ad neki, a husziták elleni érdemeiért vörös viaszpecsét jogát, megvédi a város vámmentességét a Kanizsaiakkal és más szomszéd urakkal szemben, megakadályozza Sopron volt Frigyes-párti kapitányát, Grafenecker Ulrikot, hogy a város árumegállító jogát megsértse, a rendet a környéken erélyesen helyreállítja, s mikor ez másként nem megy, magyar urakat tesz be városkapitánynak, Ostffy Ferencet és Lászlót, akik a szomszédos huszita-fészeket lerombolják. Védelme fejében pénzsükségben rendkívüli szolgáltatásokat is követel Soprontól, 1471-ben 10.000 forintért

zálogba adja a várost, s két év múlva ez kénytelen önmagát kiváltani; rendkívüli adókat hajt be rajta, bár még nem évenként, mint utóbb II. Ulászló, viszont falait felépíti, borkereskedelmét, amiből legtöbb jövedelme van, megvédi és fenntartja, s főként utolsó éveiben a rendes adóból szinte évenként enged el összegeket azon kölcsönök fejében, melyeket a várostól felvesz, például 1485-ben ezer forintot. Gyakran megmagyarázza rendkívüli adót kérő leveleiben a városnak, mire kell neki — legtöbb esetben zsoldosserege fenntartására — a pénz. Kolozsvárt, ha lehet, még inkább elhalmozza kegyeivel és gondoskodásával, mert szülővárosa volt, amiről első okleveleiben mindig hálával emlékszik meg. A városban ekkor már a magyarok annyira elszaporodtak, hogy Szilágyi Mihály kormányzó 1458-ban megosztotta magyar és szász közt az igazgatást: a száztagú képviselőtestület 50 magyar, 50 szász tagból áll, s ezek együttesen választják a bírót és hat esküdtet, ami Mátyás alatt is megmaradt; a bíróságban a két nemzet felváltotta egymást. Kolozsvár adóját mindig trónraléptekor elengedte Mátyás hat évre, kiépítette bírósági autonómiáját, megadta a városnak polgári és büntetőügyekben a bíraskodást, hogy „minél népesebb legyen az ő szolgálatában“ a bírónak és esküdteknek fej- és jószágvesztés terhe alatt mindenki engedelmeskedjék. A polgárság száma gyarapodására eltiltja a kolozsmonostori apátot, nehogy az Kolozsvárra költöző jobbágyait visszatartsa a beköltözéstől, de viszont a kolozsváriak megszökött jobbágyait kiki köteles visszaadni a városnak. A kolozsmonostori apátságnak a városhoz fenyegető közelségben épített erődjét lerontatja. Elrendeli, hogy a városban földdel vagy házzal bírók fizessék meg a várostól kivetett adókat, ami annyit jelent, hogy a városban lakó nemeseket nem védi többé nemesi adómentességük; a városi vásáron adós maradt nemes felett többé nem a vármegye, hanem a város ítélkezik, ami szintén a nemesi szabadságok felfüggesztésével egyenértékű a városi polgárság érdekében. A polgárság kereskedési jogát megvédi a király, szabad sószállítást enged nekik, a kolozsvári sókamaratisztek monopóliuma alól felmentve őket; Kolozs mezővárost és Fejérd birtokot a városnak adja, s a hét szász széktől függését arra korlátozza, hogy a városi tanácstól a fellebbezett ügyek a hét szék szebeni bírósága elé kerüljenek. A védelem és gondoskodás természetes következményeként iparosok telepednek le mindnagyobb számmal: az ő korából származnak a lakatosok, aranyművesek, szabók, sarkantyúsok, szűcsök, takácsok, kötélverők kolozsvári céhszabályai.

A városok külön életét a külön városi jog tette lehetővé, mely a nemesi és országos jogtól végkép elvált, s az ezirányú fejlődés Mátyás alatt nagy léptekkel haladt előre. Míg korábban a hét szabad királyi város: Buda, Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Kassa, Eperjes, Bártfa törvénykezési fórumán, a tárnoki széken a tárnokmester elnöklete alatt a városi kiküldöt-

tek mellett nemes ülnökök is résztvettek, a nemesek most, Mátyás uralma alatt végkép elmaradnak az ugyancsak Mátyás alatt hozott városi státútum, a „tárnoki articulusok“ szerint, nehogy nemesek és külső személyek részvételével a városok előjogai csorbíttassanak. A hét királyi város, melyhez utóbb nyolcadikul Pest járult, az articulusok alapján zárt jogi életet élhetett, törvényszékétől a királyhoz ment a fellebbezés, aki három más városra, Székesfehérvár, Esztergom, Lőcsére elsőfokon is fellebbezési fórum volt, a tárnokszék, mint közbeeső fórum kihagyásával. Ezt a három várost ezért személynökieknek kezdték hívni. Ugyancsak alatta kapott szilárd formát az ötvároson kívül a felsőmagyarországi hét bányaváros egyesülése, ezek Gölnicbánya, Szomolnokbánya, Rudabánya, Jászó, Telki-, Rozsnyóbánya és Igló voltak, ellentétben a korábban, már Zsigmond alatt egységgé kialakult alsómagyarországi hét bányavárossal. A városok e biztosított jogállása kétségtelenül elősegítette a bevándorlást, aminthogy feltehetjük, hogy még e korban is legalább felében bevándorlás útján és csak felében természetes szaporodás útján nő a polgárság száma. Amikor a nyugati városokban a XV. században a lakosság száma az előző századokhoz képest visszaesőben volt, s általában a német és angol városok lakosszáma egyenkint az 5000 alatt maradt, akkor a magyar városok a rendelkezésünkre álló kevés adat szerint is, emelkedőben voltak. Sopron lakossága 1379-ben 2200, 1427-ben 3500 volt, azaz ötven év alatt szinte megkétszereződött; Kolozsvárott Mátyás alatt magyar család 450—480 volt, ami legalább 2000 magyart tesz ki, szász szintén 2000 volt, úgyhogy a város lakossága a 4000-et bizonyára felülmúlta. 20—30.000 főnyi városokat, mint itt-ott nyugaton Firenze, Nürnberg, Strassburg, Lübeck, Köln volt, Magyarország nem tudott felmutatni, de Mátyás városvédelmi politikája lerakta az alapjait annak a polgári osztálynak, melynek kifejlődését utóbb, a Jagellók alatti nemesi visszahatás és a török hódítás, sajnos, végkép megakadályozta.

A jobbágy védelem

Mátyás politikájának társadalmi következései sohasem tudtak kiérni, aminthogy egész országlását is csak mint torzót érzékelhetjük, hiszen őt magát is nagy alkotások lázából vitte magával a halál és társadalmi téren mélyreható változások elérésére egy embernek még oly hosszú uralkodása sem lehet elegendő. Mégis felismerhetjük az állandó irányt, melyet ő rendeletével, példájával, szellemével a hazai társadalomra rákényszerített, s ez az irány az erők túlkapásaival szemben a gyengék, kisebbek erősítését és védelmét célozta. Anachronizmus volna az ő polgár- és jobbágyvédelmét például Mária Teréziáéval állítani párhuzamba, akinek ilyirányú energiáit a XVIII. század felvilágosodása és a saját mély keresztény, katolikus hite táplálta. Mátyásnál még ezt a személyes vallásosságot sem szabad oly

mélyrehatóan tartanunk, hogy annak számlájára írhatnók jobbágy- és polgárvédelmi intézkedéseit. Valami általános humanizmus bizonyára hatott nála: mint a messze magasságban, az Egyéniség egyedülvalóságában trónoló renaissance-fejedelemnek kellett, hogy mindenkit maga alatt érezzen és így felháborodjék, ha a társadalom osztályainak egymás elleni küzdelmét szemlélte. De a polgárság védelménél, városoknak jogi szempontú felemelésénél és egybefogásánál elsősorban politikai céljai voltak, könnyen érthetőleg a nagybirtok tengerében próbált ily elszórt független szigeteket alkotni a királyi hatalom erősítésére. A jobbágyvédelemnél szintén lehettek ily politikai tendenciái, de itt már nagyobb szerepet kell tulajdonítanunk saját emberies érzéseinek is, melyeket bizonyára atyjától örökölt, aki maga is folyvást gondot fordított a jobbágyság szabad költözése fenntartására.

Mert a XV. században ez, a szabad költözés, az igazi tengelye a jobbágykérdésnek. Bármennyire lehetetlen is Magyarország egész területét illetőleg a jobbágyok sorsáról egységes képet alkotnunk, annyit bizonyosnak vehetünk, hogy sem a robot, sem a pénzbeli szolgáltatások és természetbeli ajándékok nem voltak oly nagy hatással a jobbágy emberi sorsa alakulására, mint az a kérdés, szabad-e elhagynia régi lakóhelyét, vagy sem. A Nagy Lajos törvényében kimondott kilenced még ekkor sincs mindenütt bevezetve, sok földesúr kevesebbel is megelégszik, hallunk kilenced helyett tizenkettedről is, hiszen a természetnek még mindig nincs biztos piaca, a mezőgazdasági termelés még mindig inkább a helyi szükségleteket elégíti ki, s így a földesúrnak nem sok érdeke fűződik a többtermeléshez és hogy jobbágyától minél több gabonát vegyen el. De annál nagyobb érdeke, hogy minél több jobbágya legyen, akiket kúriájában mindennemű munkára alkalmazhat, akiknek nagy száma egyúttal az ő fegyveres erejét is növeli, s ezzel tekintélyét, valamint újabb birtokszerzési lehetőségeit (hatalmaskodások útján). Tudjuk, hogy a földesúri familiárisok közt is mindtöbb a jobbágy, s a familiáris-viszony egyúttal sok jobbágyak is nyújt felemelkedési lehetőséget. A több jobbágy az „ajándékok“ (numera) szolgáltatása következtében jobb életmódot is jelent a földesúr és családja számára. Érthető tehát, hogy a földesurak mindenkép új és új kísérleteket tesznek, hogy a szabad költözködést megszüntessék, s ezzel a jobbágyot abba a helyzetbe juttassák, melyet újkori jobbágyságnak nevezünk, s amely lényegesen súlyosabb, mint a középkorbeli volt, — leszámítva a középkori servi osztályát, mely most is emelkedő régi helyzetéhez képest. A rendeknek kiszolgáltató Albert és I. Ulászló nem is tudtak ellenállni e nemesi törekvéseknek és hogy a jobbágyság még néhány évtizeden át megtartotta e szabadságát, az egyesegyedül Mátyás személyes érdeme; ő volt az, aki a jobbágy sorsának hanyatlását egyidőre megállította.

Az ő felfogása szerint, mely a jobbágyokra (és nem a legalacsonyabb servi-csoportra) nézve egyúttal a régi magyar felfogás: a jobbágy is ember, azaz akkori kategóriákat alkalmazva: szabad, liber és mivel az ország törvénye értelmében bármely szabadember elköltözhetik minden ingóságával a földbér lefizetése után, kell, hogy ez a szabadsága a jobbágnak is meglegyen, s azt az urak „rágalmaikkal és elviselhetetlen taksáikkal“ ne akadályozzák. Mátyás az utolsó, aki a jobbágy számára ilykép kimondottan, szó szerint is a „szabadember“ jogállását követeli, tőle Széchenyiig hosszú és keserves az út a magyar nemzet többsége számára. A szabad költözködést az ő törvényei még fenntartják, bár háború esetén a nemesség kedvéért kénytelen egy-egy évre felfüggeszteni. 1486. évi nagy törvénykönyvében, melynek örök érvényt követelt, a 39. törvénycikkben újra kimondja a szabad költözést, körülírja annak megvalósítása módját, eltiltja a földesuraknak a költözést illuzóriussá tevő fogásait, „rágalmait és kiagyalt novitasait“, ilyenekre nagy pénzbüntetést szab és az ellenőrzést rábízta a főispánokra, akik az ő személyes bizalmi emberei. Törvényhozá-sában a hatalmaskodás elleni törvénycikkek mellett igen sok olyannal találkozunk, melyek a jobbágyokat visszatartóztató és elnyomó urak ellen szólnak. Budai várnagya, Pyber Benedek egyszer megfenyeget egy nagybirtokost, Várdai Miklóst, aki a birtokairól elköltözőket akadályozza, pedig „király ő felsége birtokairól — mondja a várnagy — bárki szabadon mehet a te birtokaidra⁴, de ha Várdai megátalkodnék, akkor magára vessen, ha „valami baj éri, mivelhogy nem lehet mérték és összehasonlítás a királyi felség és az alattvalók közt“. íme, itt is megtaláljuk Mátyásban az újkori abszolutisztikus fejedelem arcvonásait, aki oly energikusan veti a mérlegbe saját hatalmát a jobbágyság védelmében.

Pedig ez a jobbágyság még sokkal emberibb jogi és anyagi viszonyok közt él, mint az, amelynek törvényét Verbőczy szolgáltatta. Nincs helyünk itt részletes vizsgálatokra, de a ránkmaradt adatok átlapozásánál szembetűnik, hogy a szolgáltató-sok kisebbek, mint a XVII—XVIII. században és a jobbágyoknak adott különböző fizetések nagyobbak. A század közepéről ismerünk oly konvenciót, mely szerint még egy pásztornak is évi aranyforint, disznó, felsőruha, harisnya, két ing jár, s az egy forint helyett tehát és 12 köből búza. Ehhez képest gyakran találunk aránylag jómódú jobbágyházakat: a vránai perjel somogyi birtokain a betörő fejevári kanonokiak két jobbágytól 80 forintot, más kettőtől százon felül vettek el, Zsigmond korából adataink vannak a nagy állatállományra, mely a jobbágyoké, például a Károlyiak egyik jobbágyának 14 ökre és 24 disznaja van, egy familiáris-jobbágy birtokában két ló nyereg-gel, zablával, egy 16 forintos köntös, vászonruha, köpeny, süveg, ereklyés ezüstkereszt van, feleségének ruháit és érték-

tárgyait külön szekrényben őrzi. A jobbágyság jobb helyzetére mutat az is, hogy nagy részük telkesjobbágy és csak aránylag kevesen zsellérek (inquilini); így még 1521-ben is a kisvárdai uradalom egy falujában 71 telekre 5 zsellér, 15-re 3, 33-ra egyetlenegy sem esik és csak egy faluban van több zsellér, 8, mint telkes, 7. De még a szegényebb jobbágnak is kedvezőbb a helyzete az akkori viszonyok közt, mikor a földesúr még nem döntötte meg a földközösséget, még nem vágta ki mindenütt az ő allodiumát, minélfogva nemhogy nem hatalmasabb a földesúr a faluközösségnél, de abba még maga is beletartozik több vonatkozásban. Az elhagyott telkeket ez a faluközösség veszi mívelés alá és nyilas osztás útján kiadja a megmaradt jobbágyoknak, s csak a XVI. század elején, a nagy parasztlázadást követő években próbálják az ilyen „deserta“ telkeket a földesúr gazdatisztjei lefoglalni és pénzért kiadni. A jobbágyok nincsenek tehát még atomizálva, még él a „communitas colonorum“, mely a földosztást végzi, s mely utoljára fejezi ki a jobbágyság autonóm tevékenységét, mielőtt a XVI., XVII. században a földesúr teljesen maga alá gyűri a falut, s annak autonóm; életét megszünteti.

Persze vannak igen szegény falvak is; a Felvidéken a hegyipásztorok még nem érkeztek meg az emberi kultúrához, az alföldi magyarság egy része is náddal, szalmával tüzel és szegényes lepényfélélt eszik. A teikesgazdák házait falu végén szegélyezik a „kertek aljában“, azaz a gazdagok istállói, széruskertjei után sorakozó sátorok „tuguria“, faviskók, mikben a zsellérek vagy még szegényebbek sátoros cigányként lakoznak. A szolgáltatásokban is nagy különbségek vannak és sokhelyütt heti négy napra is felmegy a robot, de a jobbágyságnak, mint társadalmi osztálynak, ez időben mégis sokkal magasabb életformalehetőségei vannak, mint a Hármaskönyv százados érvénye alatt. A személyes szabadság, azaz költözködési jog fenntartásával a keresetnek ugyanolyan lehetőségei állnak rendelkezésére, mint a szabadoknak és így még távol áll attól a vigasztalan életmódtól, melyet Verbőczy után kénytelen folytatni, mint olyan szerencsétlen ember, kinek nincs jogi személyisége birtokjogi szempontból, s ennélfogva e világ szépségeiből és értékeiből őt csak munkájának bére illeti meg. Mátyás alatt még virágjában van a bérletrendszer, a Verbőczy-féle jobbágy-robotrendszernél sokkal egészségesebb gazdasági forma, s tudjuk, hogy az ország különböző vidékein, a Kisalföldön úgy, mint Szlavóniában bárki, jobbágy vagy polgár is, szabadon bérelhet szőlőket, melyek neki valóságos birtokát, proprietását vagy domíniumát képezik. A jobbágy ilyen szőlőt idegen földesúrtól is bérelhetett, azt el is adhatta, sőt róla éppúgy rendelkezhetett hiteles hely előtt, mint bármely nemesember. Ennek a

jelenségnek magyarázatát — a jobbágnak akkor még hasonlíthatatlanul magasabb társadalmi állása mellett — a kevés munkáskézben kell keresnünk: a földesúr örülhetett, hogy ilyen feltételek mellett is kapott valami bért földje után, s még azt is eltűrte, hogy az ilyen szőlőt a bérlő jobbágy végrendeletében új bérlőkre hagyja. Nagyjelentőségű, hogy a birtokjogra képtelen jobbágy és az ország minden földjének egyedüli birtokosa, a nemes közt ez a tragikus határvonal még nincs megvonva; a parasztot ugyan kötik a jobbágság kötelékei földesúrához, de más földesúr földjéből sokkal kedvezőbb feltételek mellett bérelhet, szőlője és földje ott van a kisenemesé és polgáré mellett, ezeknek eladhatja, velük elcserélheti, és a „személyes érintkezés betemeti az árkokat, amelyek a jobbágyot, kisenemest és polgárt jogilag elválasztanak. A bérlő és vagyonosodó jobbágy útja így vezet be a városokba, s házasságkötésekkel a nemesi családokba. Nem szokatlan ugyanis, hogy nemesember leánya jobbágyhoz megy feleségül, s bizonyára joggal tehető fel, hogy az új nemesítések elsősorban ily féljobbágy családokat emeltek fel“, s velük az úri szolgálatba lépett familiáris-jobbágy okát.

Ez az egyén emelkedésének útja; a jobbágyközösségé az, hogy szolgáltatásaikat nem egyenként, hanem községként, egy summában fizetik meg a földesúrnak. A kilencedfizetés alól, melyet mindenkinek a földjén vettek ki, s ezért a személyes szabadság korlátozását dokumentáló szolgáltatás volt, Nagy Lajos törvénye csak a fallal körülvett helyeket, tehát az igazi városokat mentesítette, de ezt a törvényét tulajdonképpen csak Verbőczy hajtotta végre; sem maga Nagy Lajos, sem későbbi utódai nem. Különösen Zsigmond, még gyakrabban Hunyadi János és Mátyás osztogatnak ilyen félig városi privilégiumokat, melyek szerint az illető község lakói földesúrnak nem kilencedet fizetnek, hanem az évi terméstől függetlenül szolgáltatásikért egy pénzbeli összeget adnak. Munkácsot, mint a XIV. században még tipikus jobbágyfalut, Zsigmond vásárjoggal ruhazza fel, Hunyadi János felmenti a fuvarozástól, a földesúri gazdatisztek bíraskodásától, s végül kilenced helyett az egész község földesúri tartozását ötven köböl búzában és ugyanannyi zabban állapítja meg. Ilyen a mezőváros, az „oppidum“ tipikus fejlődése, melynek során a helységnek mind kevesebb érintkezése van a földesúr hatalmaskodó tisztjeivel, a vásárjog birtokában iparosok, kereskedők telepednek, jönnek közéje és jobbágyfaluból polgárisodó várossá lesz. A XV. század végén nem kevesebb, mint 700-on felül, szinte 800-ra tehető, ha nem is az oly oppidumok száma, aminő volt például Szeged, egy mérföldnyi hosszú egyetlen utcájával, s nagy lóvásáraival, halászatával, daru- és tűzokpiacával, szerémi borkereskedésével, hanem az olyanoké, amik valamely királyi vagy magán privilégium birtokában valamivel magasabb fokú életet élhettek, mint a tisztára jobbágyfalvak. Jellemző a királyi akarat irá-

Magyar oltárkép 1506-ból.

MARIA LÁTOGATÁSA ERZSÉBETNÉL. Egyik Selmecbányái oltár szárnyképe a budapesti Szépművészeti Múzeumban. MS monogrammista festménye 1506-ból, mely a mohácsi vészt megelőző képirásunk kiváló fejlettségét mutatja.

nyára, hogy az összes mezővárosoknak legalább egyharmada, 250 körül, a királyi birtoktesten fekszik.

Mátyás ezt a fejlődést törvényhozásával és privilégiumaival elősegítette, de egyúttal védő karját is kiterjesztette föléje, nehogy földesúri érdek és rakoncátlan hatalmaskodás leszorítsa az emelkedni kezdő jobbágyságot az örök szolgaságba. Európa fejlődése már túlhaladta a mienket, ott már jövedelmező volt a minél nagyobb többtermelés, melynek érdekében a földesurak a szabad költözés megszüntetésére törekedtek. Csehországban Ulászló gyöngesége nem tudta megvédeni a jobbágyságot, ott több évtizedes küzdelem után az 1487. évi országgyűlésen szigorú büntetéssel sújtottak mindenkit, aki szökött jobbágyot magánál tart vagy menekülni segít, — a cseh jobbágy előbb lett röghöz kötött, mint a magyar, de ugyanazon uralkodó, Jagelló Ulászló alatt. A cseh koronának Mátyás kezén maradt tartományokban ez a határozat nem volt érvényes, Morvaország jobbágysai Mátyás életében még szabadon költözhettek, s e jogukat a morva rendek is elismerték 1486-ban. Az ausztriai tartományokban ekkor már szintén nagy előhaladást tett a földhözköttetés, a súlyos adók pedig 1478-ban nagy lázadást hoztak létre Karintiában és Felső-Stájerországban, mely a következő század első évtizedei nagy német parasztlázadásainak volt az előfutárja. A magyar jobbágyok Mátyás alatt nyugodtan maradtak, nem azért, mert az erőskezű király ellen lehetetlen lett volna a lázadás, hanem mert nem volt okuk rá, hiszen Mátyás az ő védelmezőjük volt. Az a nagy parasztlázadás, mely Zsigmond utolsó éveiben tört ki, nem lehet bizonyítéka a XV. századi jobbágy elnyomatásának, mert egészen speciális, erdélyi okai voltak. Erdélyben a hatalmas erdélyi püspök, miután az egyházi tized fizetése alól a magyar nemesség mindinkább megszabadult, annál erélyesebben követelte a jobbágyoktól; Lépes György püspök e szigora mellett földesúri visszaélések, főként a szabad költözés megakadályozása is adta a fegyvert 1437-ben az alsófehérmegyei, majd a szatmári és nyírségi magyar parasztság kezébe. Vezetői, Kardos János, Budai Nagy Antal, Nyíri Márton jobbágyok voltak, akik vagy mint telekkatonák, vagy mint familiárisok megtanultak valamit a hadakozásból, Álparét mellett Bábolnahegyen megverték a vajdai és székelyispáni sereget, úgyhogy a nemesség kénytelen volt velük egyességet kötni és a szabad költözést újra biztosítani. De az előjogos rendek nem adták fel a harcot: a három nemzet: magyar, szász, székely 1437 őszén megkötötte a kápolnai uniót, melyben a kölcsönös védelemre örök hűséget esküsznek egymásnak, és a közös védelem részleteit megállapítják. Az unió megkötésekor Erdély igazi hatalmasságai: vajda, székely ispán, püspök, gyengéknek bizonyultak, ezért nyúltak a nemzetek szerint differenciált rendek az önségélyhez, anélkül, hogy valami

erdélyi önállóságra akár gondolhattak volna is. Az egységnek nem is maradt el a következése: a nemesség csapatai leverték előbb a szabolcsi, azután az erdélyi lázadókat, ezek Kolozsvárra szorultak, melyet a nemesek a szász városok ostromeszközeinek segélyével bevettek, a vezetőket kivégezték, de a szabad költözést a bosszú hevében sem tudták eltörölni. Bár Erdély a királytól távol, s a jobbágykérésben erősen érdekelt vajda-nagybirtokosok alatt már ekkor is elmaradt jobbágyvédelem dolgában Magyarországtól, Mátyás akarata ott is fenntartotta a rendet, az ő jobbágybarát rendjér, s a hanyatlás ott is utána, a Jagellók uralma, Báthory és Zápolyai vajdasága alatt kezdődik.

Egyházpolitika

Mátyás hatalmának sok eredőjéből még egyet kell megtekintenünk: azt a szinte korlátlan rendelkezést, mellyel a nagy egyházi javadalmakat, püspökségeket és apátságokat betöltötte. Bár a pápaság elvben mindig fenntartotta saját betöltési jogát, már Hunyadi Jánosnak mint kormányzónak sem csinált nehézségeket, mikor ez önmaga nevezte ki a nagyjavadalmasokat. Mátyás azonban ezt, a magyar királyok főkegyúri jogára hivatkozva, oly esetekben is gyakorolta, s gyakorlásában oly világi szempontokat érvényesített, hogy ezzel a pápák ellenmondását hívta ki, akik az ő kinevezéseit sokkal kevésbé fogadták el, semmint atyjáét, a kormányzóét. Mátyás az egyházi kinevezések dolgában is a saját hatalmi és politikai céljait követte, tekintet nélkül az Egyház és a hívek vallási szükségleteire. Mindjárt uralkodása elején átruházta a nyitrai püspökséget illető kegyúri jogát főudvarmesterére, későbbi nádorára, Gúti Ország Mihályra, olyképp, hogy ez és három fia nevezhetnek ki Nyitrába püspököt, aminek persze az lett a következése, hogy a püspökség öt éven át betöltetlen maradt, mert jövedelmeit Országék maguknak tartották fenn. A zágrábi püspökség dolgában egymást követő jelöltjeit a pápa különböző kánoni nehézségek miatt vetette vissza éveken át, annak dacára, hogy Mátyás valóságos jogigényt emelt az összes egyházakban a kegyúri jog alapján minden javadalom betöltésére, s ez igénye érdekében nem egyszer haragos hangon írt leveleket a pápának, akik viszont ezt az igényt sohasem ismerték el. A püspöki kinevezések ügye ilyeneken esetről-esetre nagy vitatkozásra adott alkalmat, s a pápaság nem egyszer csak Mátyás személyére vagy a vele való diplomáciai viszonyaira tekintettel fogadta el a tőle „nevezettet“. Mátyás most már állandóan „nominálja“ a püspököket és a pápától „provisio“ helyett csak megerősítést, confirmatiót követel. Olasz házassága óta, Beatrix hatása alatt, az aragoniai dinasztikus politika szolgálatába állítja a főkegyúri jogot: Beckensloer szökésével az esztergomi széket önhatalmúlag megüresedettnek nyilvánítja és Beatrix öccsének, a 17 éves Aragoniai János bíbornoknak adja, azon „örök szerelemért.

mit felesége iránt, s azon rokonszenvért, mit felesége testvére iránt, s azon kötelességért, mit apósa iránt érez és táplál”. Mivel azonban Beckensloer és pártfogója, Frigyes császár, továbbra is ragaszkodtak annak esztergomi érsekségéhez, a pápa csak az esztergomi egyház lelki és világi kormányzójává nevezte ki a fiatal bíbornokot, aki az 1484. évi esztergomi beiktatását követő évben meg is halt, s ekkor Beatrix gondoskodott, hogy a nagy jövedelmű érsekség továbbra is a „családban maradjon”: Mátyással nővérének, Eleonórának fiát, Hippolit ferrarai herceget nevezte ki, aki akkor alig hét esztendő volt. A kinevező oklevélben Mátyás ismét nyíltan beszél, a vallástól már többé-kevésbé elszakadt renaissance-fejedelmek világias gondolkodásával: neki kötelessége a személye körül érdemeket szerzettek jutalmazni, s ezek közt azokat, kik sógorság kötelékével hozzácsatolva, a természet jogánál fogva tarthatnak igényt szeretetére, ezért nevezi ki sógorát, főkép felséges neje kérésére, esztergomi érsekké. Vili. Ince ekkor maga tartott igényt az esztergomi érsekség betöltésére, mert az előd, Aragoniai János, a római udvarban halt el, s ennél fogva pápai igény szerint az ily „kuriális” javadalmakat a pápa töltötte be. A milánói hercegségre tekintettel Sforza Ascanio bíborost akarta Esztergomba kinevezni, de xVLátyás oly energiával képviselte a ferrarai családi érdeket, hogy végül, 1487-ben ki is nevezte a pápa a gyermeket az érsekség adminisztrátorának, ami teljesen elég volt a családnak, hiszen birtokába jutott a nagy jövedelmeknek, melyekből egyes összegeket Mátyás már előbb küldött ízelítőül Ferrarába a kis érseknek. A főkegyúri jog arra is jó volt, hogy egy ízben, a modrusi püspökség dolgában, Beatrixra ruházza; a királyné aztán gyónatóját, egy dalmát szerzetest, nevezte ki oda, akit mikor a pápa nem akart elfogadni, Mátyás az ő hatalmas dialektikájával megfenyegette, hogy magyarjai nem tűrhették az ő királyi joga csorbítását, készebbek a katolikus hittől elpártolni, semmint hogy a hazai javadalmak a pápa adományozásától legyenek függőek. A pápák azonban, bármily konciliáns magatartást tanúsítottak is adott esetekben, elvi téren egy lépést sem közeledtek Mátyás álláspontjához és nem adták fel az ő kizárólagos kinevezési jogukat. Mátyásnak mégis megérte a fáradtságot a kinevezésekért folytatott küzdelem, mert a nagy politikai befolyással és hadierővel rendelkező nagy javadalmakra—a püspökségek mellett az apátságokat is így töltötte be, gyakran világiak kezére is adta őket — a saját kreatúráit nevezte ki, akik az ő belső hatalmának egy-egy oszlopává kellett hogy legyenek. Még Zsigmond korában a főpapi székek a nagybirtokos családok fiainak javadalmait képezik, s például az esztergomi érsekségben egymást követik a leghatalmasabb nevek viselői: egy Kani-zsai, egy Pálóczi, egy Szécsi, — Mátyás tudatosan hagyja el a főurak egyházi alkalmazását és tölti be a leggazdagabb szé-

keket alulról felemelt, rokontalan, egyedül tőle függő embereivel. Az országban nem is akadályozza az Egyház érvényesülését, melynek vezetőit ily módon kezében tartja, — annál inkább mindent megtesz a magyar egyház római kapcsolatainak lazítására: az egyházi ügyeknek a római Curián való megkezdését vagy folytatását szigorú rendeletekkel akadályozza, az 1486-i törvénykönyvben a tizedügyekre egyenesen kimondja, hogy azokat illető pörök nem Rómában, hanem az ő királyi udvarában indítandók és tárgyalandók. Az akkor anyagilag igen jelentős tizedügyben a főpapsággal szemben inkább a nemességet pártolta; ő alatta megmarad és végkép állandósul a nemességnek a papi tized alóli mentessége, amit már az 1439. törvény is kimondott, és törvények hozatnak, melyek a tizedek bérbeadásánál kezdik megkötni a papság kezét, hogy azokat a további fejlődés során a helyi földesurak szerezhessék meg potom bérösszegekért. Egészen véve azt mondhatjuk Mátyás egyházpolitikájáról, hogy annak célja is az ő magyar királyi hatalmának emelése és Rómával szemben biztosítása volt anélkül azonban, hogy a pápai hatalmat elvben tagadta vagy bármiben is hitetlenséget, a renaissance-ra annyira jellemző közömbösséget mutatott volna. Megállapították róla, hogy maga és szülei lelki üdvéért annyi kegyes alapítványt egyetlen királyunk sem tett az Árpádok óta, mint ő; sürgette a pápánál Árpádházi Margitnak és Kapisztrán Jánosnak szentté avatását, a szerzetesrendek, különösen a demokratikus jellegű, a köznéppel kapcsolatban állók reformját tervezi és megkezdi, nagy 1486. törvénykönyvében a püspököket a kolostorok évi szigorú látogatására kötelezi, mindent megtesz tehát azon gondolat alapján, hogy a magyar szellem nagy fenntartója az egészséges katolikus egyház, amennyiben ennek kapcsolatai Rómával nem zavarják a magyar királynak szerinte jogos köreit. Ezekben belül a pápával is békén akar élni, s például 1489. évi reformtervét a szerzetesek átfogó reformjára a pápai követtel együttesen próbálja megvalósítani.

NEM SZÓLTUNK EDDIG a humanista Mátyásról, a tudósok mecénásáról, a nagy könyvgyűjtőről, sem pedig fényes budai udvaráról, holott múltunk eddigi szemlélete szerint ezek a dolgok foglalták el Mátyás életében a központi helyet. Jelen rajzunk megmutatta, hogy Mátyás lelke mélyén, egész egyéniségében renaissance-fejedelem volt, természetes tehát, hogy nem mulaszthatta el azon külsőségeket sem, melyek a fejedelmek udvarát messze láthatólag renaissance-szá, azaz akkor modernné avatták. De a művelt és pompás környezet egyúttal lelki szükséglet is volt nála, aki gyermekkorától humanista gondolatokon nőtt fel, s aki egész politikai tevékenységében a humanizmus lényegét, a keresztény univerzalizmusból végkép kivált Egyéniséget törekedett megvalósítani.

A király humanista hajlandósága hozzájárult a hazai humanizmus kifejlődéséhez, de nem volt annak megalapítója. A Zsigmond-korabeli kezdetektől már előtte kivirágzott Vitéz János körének humanizmusa, melynek központja előbb Vitéz váradi püspöki széke, majd Esztergom volt. A klasszicizáló latin irodalomnak több olasz művelője élt itt, váradi udvarában, Sanocki Gergellyel, az első lengyel humanista költővel együtt, akikkel Vitéz derűs és kellemes beszélgetéseket folytatott tudományos tárgyakról ebédnél és könyvtárban; ő nemcsak gyűjtötte kéziratokat, de végigolvasta, összevetette és az akkori filológiai módszer szerint emendálta, s tudjuk, hogy ezzel foglalkozott Hunyadi László kivégeztetése után börtönében is; Mátyás koronázása idejében Plinius kéziratát javíttatta. Aeneas Sylvius e nagy barátja, aki mikor a Hunyadi-fiókkal együtt V. László fogságába került, kiszabadítására Aeneas Sylvius az akkori pápával íratott levelet Lászlónak, Vitéz, a nagy államférfiú, akinek működésében a Hunyadi-család, a magyarság, a humanizmus és a római pápa személyétől képviselt európai keresztény gondolat volt az irányt mutató, minden világi és egyházi elfoglaltsága mellett is mély tanultságú humanista volt, nagy könyvbarát, aki mint humanista könyvgyűjtő olasz földön kívül a legelső egyike volt, ebben is Mátyásnak mestere, könyvtára a Corvina mintaképe. Sok kéziratot rendelt Vespasiano da Bisticci firenzei műhelyében, aki megírván a vele összekötöttesben állott könyvgyűjtők életrajzát, három magyarról emlékezik meg így: Vitézről, Janus Pannoniusról, György kalocsai érsekről, amikor csak egyetlen németről, Cusanus Miklósról. Kódexei közül ma 26 ismeretes, mind 1450 utáni, legtöbb Mátyásnak nyugalmat biztosító uralkodási idejéből, a 60-as évekből. Költői és tudós műveket nem írt, humanista stúdiumainak igazi gyümölcsét politikai és diplomáciai levelei teszik, melyeket nagyrészt Hunyadi János és fia nevében írt a királyi kancelláriában. Ezeket a leveleket egy volt kancelláriai alkalmazottja, Ivanics Pál gyűjtötte össze már 1451-ben, okulásul mindazon fiatal humanistának, aki kancelláriai szolgálatban akarta kiképezni magát elegáns latinságban és akkori modern stílusban. A gyűjtemény kiadójához írt bevezető leveleiben Vitéz a humanista írói egyéniséget körvonalozza és többek közt szigorúan nyilatkozik a hazai latinság elmaradottságáról: nálunk megelégszenek „gyalogos“ beszéddel, a régiség helyett az igazi litteratus-beszéd nem ismerését tanulják, úgyhogy hazánk a latin rusticitás földje. Érthető tehát, hogy nagyszámú rokonságát olasz egyetemekre küldötte, s velük ott a latinon kívül a görög nyelvet is megtanultatta; közülök kettő, Csezmicei János és Garázda Péter latin költők lettek, s ha utóbbinak csak sírverse maradt is ránk, az előbbinek, költői és humanista nevében Janus Pannoniusnak, költői hagyatéka csípős epigrammaival, udva-

riaskodó, nem egyszer mélyebb lírai élményt is kifejező elégiáival, egy velencei hadvezért dicsőítő époszával tipikus képét nyújtja a renaissance-korbeli neolatin költőnek, akinek legnagyobb büszkesége — s ebben igaza is van —, hogy ő hozta a hideg Ister partjaira először Latium Múzsáit. Veronai Guarino ferrarai iskolájában Vitéznek több pártfogoltja szívta magába a humanizmus levegőjét, de egyik sem alakult át annyira olasz humanistává, mint a szlavóniai születésű Janus Pannonius, elegáns verskészítésével pápáknak imponáló csodagyermek, talán az egyetlen magyar, aki a kor divatjának abban is hódolt, hogy sikamlós verseket gyártott; utóbb pedig, még mindig fiatal fővel, pécsi püspökségéből vágyakozott vissza Itália ege alá, mely alatt többé nem élhetett. Az a „kancelláriai“ humanizmus, melyet Vitéz alapított meg, s melynek művelői tanítványai, rokonai, majdnem kivétel nélkül Mátyás kancelláriájának alkalmazottai voltak, ha iparkodott is eleget tenni az Egyház parancsainak — a legtöbb kancelláriai humanista egyházi pályán működött —, már szakított az egyházas szellemmel, s azt legalább is oly esetekben tolta háttérbe, amikor a renaissance-uralkodó szolgálatáról volt szó. Maga Mátyás üzenté meg Janus Pannonius által az egyik követségből ünnepnapon hazatérő Vitéznek, hogy ne tartsa fel magát a misézéssel, arra mindig van idő, a fő a *salus patriae* szolgálata. Janus költői működésében is megtaláljuk a szellemi elvilágiasodást, mely azonban nem jelentette egyúttal az erkölcstelenségre felszabadítást is: az irodalom a humanistáknál gyakran életenkívüli, életfeletti dolog már, s ehhez képest sikamlós versei nem életének rendtelenségét bizonyítják, hanem csak azt, hogy szellemsen, tudós humanista módjára vagy csúfondárosan figurázza ki az élet ez alacsonyrendű vonatkozásait is. Bár tiszta latin költő, az elhomályosuló vallási közösség helyett éppen ő ereszt gyökeret a nemzeti közösségben: tudatos politikai érdekközösségben van az új nemzetállammal s vezérével, a Hunyadi-családdal. Hunyadi Jánosról két sírverset írt, époszt is ígért róla, mondva, hogy ki volt Hunyadi, azt jól tudja, „a Hebrus, amely már vérszint ölte magára, — S a macedón fensík, csontoktól messze fehérlő, — És Rhodopé havasán áttört út vérnyoma tudja“. Mátyás megválasztását, diadalait is végigkíséri költészetében, II. Frigyesben az idegent gyűlöli, aki a magyar koronára tör. Mátyás nevében verses választ ír 1464-ben Antonio Costanzi, Guarino egy volt tanítványa versére, s benne lelkes szavakkal körvonalozza a magyarság és a Hunyadi-ház európai feladatát Róma és a kereszténység megvédésében, amikor Grecia már elesett, Germánia csak gáncsoskodni tud, s a magyarság egyetlen támogatója, megértő társa Nyugat védelmében az olaszság: Velence, nápolyi Alfonso, a pápa. Nemzeti közösségben, költői önérzetében, humanista egyéniségében feloldhatlanul és szét nem ismerhetően egyesült olasz és magyar nemzeti

érzés, Róma és a Hunyadiak és az új szentek, a humanizmus és az egyéniség eszményei. Édesanyja haláláról írt szép elégiajában először szólal meg hazai földünkön az egyéniség tárgyias lírájában a fiúi szeretet hangja. Vitéz és unokaöccse csak kiemelkedő oszlopai ennek a humanista világnak, melyet az olasz egyetemek látogatása hozott létre, anélkül, hogy a királyi hatalom e természetes művelődési folyamatba beleavatkozott volna, íróink keseregni szoktak az üvegházi palántán, mely mesterségesen átültetve Magyarországra, ennek idegen égaljában nem díszlett, hanem egyetlen gondozójával, Mátyás erős egyéniségével együtt nyom nélkül el is pusztult. Ne felejtsük el, hogy a latin és görög auktorokból táplálkozó humanizmus természete szerint nem válhatott közkinccsé, az minden népnél a legműveltebbek vékony rétegében élt és ha összeszámítjuk a humanista műveltségű magyarokat és tudomásul vesszük azt a heves lángolást, mely a papok és világiak lelkében élt a feltámadt klasszikus ókor műveltsége iránt, akkor az üvegházi elmélettől elválva megállapíthatjuk, hogy a magyarság a renaissance-ból éppúgy kivette részét, mint más európai szellemi mozgalomból, ugyanoly mértékben és formában, mint a legműveltebb népek, franciák és németek.

A humanisták tehát már központtal bírtak Váradon és más püspöki székhelyen, amikor Mátyás megkísérelte, hogy udvarában összefogja az egész mozgalmat, s annak külföldi mérték szerint is méltó otthont alkosson. Hiszen a legtöbb hazai humanista úgyis őt szolgálta és politikáját, tőle függött és az ő szolgája volt. Első gondolata az új tudományok szerves átültetését célozta, egyetem alapításával, oly egyetemével, mely a humanizmus nemzetközi jellegéhez képest az ország határain túl is érvényes és hatásos legyen. Ily egyetemet akkor csak pápai vagy császári engedéllyel lehetett felállítani, ezt kérte már 1465-ben Janus Pannonius és Rozgonyi János erdélyi vajda által Rómában II. Pál pápától, aki meg is adta az engedélyt. Az új főiskola élére Mátyás Vitézt, az esztergomi érseket állította kancellárként, hogy ő szervezze meg azt. Az egyetem Pozsonyba helyezését Mátyás a bécsi és krakói egyetemnek akart versenyt csinálni, hiszen e két egyetem uraival, a lengyel királlyal és a császárral állandóan rossz viszonyban volt és nem akarthatta, hogy magyarjai ezek főiskoláin tanuljanak. Vitéz az egyetem tanárait saját tudós köréből válogatta ki, köztük volt a nagy görög bíborosnak, Bessarionnak német tanítványa, az asztrológus Regiomontanus-Müller János, a krakói csillagász Ilkusz Márton, az egyházjogász Gattus és több volt bécsi hit-tudományi tanár. Az 1467-ben megnyílt egyetem a skolasztika helyett modern humanista irányban dolgozott, súlyt helyezve a görög nyelv és természettudományok művelésére; Vitéz halála után sorvadt, míg Mátyás halála után az Ulászló és Miksa közti háborús zavarok véget vetettek életének.

Udvari humanizmus

Az új életforma azonban sokkal kifinomultabb és arisztokratikusabb volt, semhogy egészben átadható lett volna egyetemi oktatás által szélesebb tömegeknek. A budai domokosok zárdájában felsőiskolai színvonalon még Aquinói Szent Tamást és a skolasztika filozófiát tanították, az igazi humanisták egész kis, zárt körben nevelkedtek, mint Janus Pannonius Guarino házában és családjában. Az ő talajuk nem is az egyetem, hanem a fejedelmi udvar volt, ahova a külföldi humanisták is először Vitéz közvetítésével, az ő 1471. évi bukása után Mátyás hívására találták meg az utat. Az első lépés rendszerint abból állott, hogy valamely tudományos kéziratukat a magyar királynak szóló ajánlólevéllel látták el, de voltak, akik személyesen jöttek el, mint az öregedő ascolii tanár, Antonio Bonfini, és személyes bemutatkozásukkor klasszikus rhétori beszédet tartottak, hogy Mátyás megismerje tehetségüket. A firenzei Francesco Bandini diplomáciai ágensként élt Mátyás udvarában, a páрмаi Ugoletto Tádé Corvin János nevelője volt, Vitéz pártfogoltja; Janus Pannoniusnak könnyelmű pajtása Marzio Galeotti vendégségbe jött a magyar királyhoz, mikor üres erszényét huzamosabb időre meg akarta tölteni. Mátyás ismerte őket, a komoly tudósokkal komolyan társalgóit és levelezett, a léha, széltoló humanisták émelygős dicséreteit megfizette, asztaltársrá is tette őket alkalmilag, de éppoly távolságban tartotta őket, mint Nagy Frigyes a saját felvilágosodott íróit. A nagyhangú és nagyhasú Galeotti egyszer ökölviadalra állott ki egy magyar ifjúval az udvar mulattatására. Ezek a humanisták aztán versben és prózában, párbeszédekben megírták Mátyás dicsőségét, melyből az egyéni vonások többnyire kimaradtak és helyettük a renaissance-fejedelem általános erényei tündököltek ki, így Carbo, Cortese és Brandolini műveiből. A firenzei Naldo Naldi Mátyás könyvtárát énekelte meg hexaméterekben, Galeotti prózában állította össze, talán költötte is a Mátyásról szóló anekdotákat, s ezzel megkezdte Mátyás ellegendásítását humanista szellemben. Bonfini a király megbízásából a magyar történethez kezdett hozzá liviusi stílusutánzással, miután a régi magyar krónikák utolsó, e korbeli összefoglalója, Turóczi János ítélőmester könyve nem találtott méltónak e modern humanista világban, melyet a magyar történet csak római színekbe öltöztetve érdekelt. Bonfinitól származik a magyar hely- és személynevek klasszicizáló elferdítése, ami a XVIII. század végéig divatos volt, s ő fejt ki leg részletesebben Mátyás római eredetét is: a Hunyadiak M. Valerius Corvinus családjából származnak, mely természetesen Jupitertől vette eredetét; e család hollója és a Hunyadi-címer egyezése elég alapot nyújtott e genealógiára, melyet Mátyás is szívesen fogadott, s amelynek köszönhette fia, János is Corvinus nevét. A dicshimnuszokban persze a török elleni küzdelem

is nagy szerepet játszik, hiszen az egyetemes keresztény gondolatot a pogány elleni harccal kapcsolatban a humanisták éppúgy kihasználták saját céljaikra, akárcsak fejedelmi gazdáik. Az első elismerő költeményt Mátyásra boszniai hadjárata alkalmával írta a fanói Antonio Costanzi, kihez a verses válasz Mátyás nevében Janus Pannonius tollából ment el.

A görög és római klasszikusok ismerete és a humanista életformával járó renaissance-gondolkodás mellett a mélyebben szántó, de épp ezért csak a legkiválóbbak számára hozzáférhető gondolatok is átszivárogtak hozzánk, mégpedig előbb, semmint francia vagy német földre. A ferrarai és római humanizmus mellett Mátyás leginkább Firenzével tartott kapcsolatot, ahol leginkább bontakozott az újplatonizmus filozófiája és teológiája. Galeotti is kiemelte Mátyás jártasságát a platonista filozófiában és az ahhoz számított okkult tudományokban; Firenze kancellárjának, Leonardo Bruninak Platon-fordításai közül több megvolt Mátyás könyvtárában, valamint azon vita-iratok is, melyeket ekkoriban Aristoteles skolasztikus irányának hívei és Platon követői írtak egymás ellen. Az új mozgalom vezére a firenzei Marsilius Ficinus volt, aki Lorenzo Medici árnyékában fejtette ki Platon eros-fogalmának hatása alatt neoplatonikus filozófiáját, illetőleg, utóbb már megtérve a katholicizmushoz, próbálta Plátót az evangéliummal egyeztetni. Janus Pannonius még a hitetlen Ficinussal állt érintkezésben, akinek vallástalanságát az egyébként ismeretlen Johannes Pannonius utóbb élesen megtámadta; ez azonban nem ártott a firenzei tudós hírnevének, aki könyveit egymásután ajánlta és küldte el Mátyás királynak. A megtért Ficinusnak asztrológiával, homályos filozófiával, csillagoknak, állatok, növények, köveknek az emberi sorsra gyakorolt hatásával foglalkozó műveit, úgy látszik, Mátyás is szívesen olvasta, s éveken át hívogatta őt, hogy Budára telepedve, az akkor divatos platói akadémia formájában vegye át legmagasabb műveltségű tudóskor vezetését. Ficinus hazai hívei közé több kitűnő ember tartozott: Garázda Péter, Janus Pannonius csodálója, a fiatal kalocsai érsek Váradai Péter, aki, mint láttuk, szédületes karriér magaslatáról hullott le az árvái börtönbe, meg Báthory Miklós váci püspök, István vajda testvére, aki a király előszobájában is Cicerót olvasta, nem hederítve a zászlósúruk gúnyolódásaira, s aki Vácból Vitéz Váradéval versenyző humanista központot alkotott. Mátyás halálával különben az egész platói „coetus“ nyom nélkül eltűnt, bizonyítékául annak, hogy léte a király személyéhez volt kötve.

A Corvina

Mátyás király nem volt tudós, de igenis olvasott, művelt ember, több a mecénásnál és több az amatőr, fanatikus bibliofilnél és könyvgyűjtőnél. A hollós címerrel ellátott Corvinák gyűjtése nemcsak pénzáldozatot kívánt, hanem egész országo-

kat átfogó organizációt, melynek összes számai az ő kezében összpontosultak. Már a 60-as években másoltatott kéziratokat a híres könyvkereskedő Vespasiano Bisticci firenzei műhelyében, továbbá Bécsben, Nápolyban, Rómában. Már 1471-ben volt olasz miniátora, könyvtárát előbb Galeotto kezeli, utána Ugoletti, akit kiküld az olasz fejedelmi könyvtárak tanulmányozására. Mindez Beatrix férjhezmenetele előtt történik, aki tehát csak megerősítette ez olasz irodalmi kapcsolatokat, de nem volt alapítójuk és szervezőjük. Ugoletto 1485-ig gyűjtötte a kéziratokat és intézte a másolást és illusztrálást Firenzében. A renaissance-könyvdíszítés remekeivel a legjobb firenzei művészek látták el kódexeit: Attavante degli Attavanti, Lionardo da Vinci barátja, Giovanni Boccardi, a del Flóra-testvérek, Gherardo és Monte, valamint Francesco d'Antonio del Cherico, akik mindnyájan egyúttal a Mediciek Laurenziana-könyvtára számára is dolgoztak, aminthogy a Mátyás váratlan halála következtében át nem vett művek is ebbe a könyvtárba kerültek. A külföldi másolók és festők mellett külön műhelyt tartott Budán is, ahol Raguzai Félix vezetése alatt harmincán dolgoztak, erősen olasz renaissance-hatás alatt, s már magyarok is; vezetőjük utóbb a nagytehetségű olasz könyvfestő János mado-csai apát lett. A Corvina-jelleget az akkor is szokatlanul díszes ornamentika mellett a kéziratlapokon látható hollós címer, Mátyás és Beatrix miniatűr-mellképei, s főként a gazdagon aranyozott bőrkötések hollója tünteti ki. Utóbb a budai műhely mellett Bécsben Móre János, Firenzében Bartolommeo della Fonté vezették a gyűjtést, s a király halálakor a könyvtár körülbelül félezer kötetet foglalhatott magában, ugyanakkor az Esték ferrarai könyvtára 512, Urbinóé 772, a Mediciek firenzei könyvtára pedig, mely 1456-ban csak 158 könyvből állott, ezer körül volt. A Corvinák közt aránylag kevés a régi kézirat; korábbi szövegnek filológiai szempontból több értéket tulajdonítanak a tudósok, semmint a még oly díszes, de csak XV. századi másolatoknak, azonban a firenzei másolók maguk is művelt emberek voltak s így a Corvina kéziratai is bírnak oly tudományos értékkel, mint az ugyanazon időből származó vatikáni, firenzei, velencei kéziratok. A könyvnyomtatás termékei akkor még szerény hamupipókék voltak a díszes kéziratokhoz képest, ezért, bár már Ficinus is nyomtatva küldte néhány könyvét Mátyásnak, ez megmaradt a kéziratok gyűjtése mellett. Az első nyomtatott könyv, az 1473. évi latinnyelvű Budai krónika, Hess András nyomdász budai műhelyéből való, akit Kárai László budai prépost alkancellár, Mátyás római követe hozott be Magyarországra és rendezett be számára könyvnyomdát, melynek másik ismert terméke, jellemző módon, egy neoplatonikus munka. Kárai személyén, továbbá Hessén keresztül, aki korábban mint egyházi férfiú egy római nyomdában működött, s egy Mátyásnak küldött próbanyomata alapján nyerte Kárainak

meghívását, bizonyosnak látszik, hogy a budai nyomda felállításaiban is tulajdonképpen Mátyás gondolata valósult meg.

A képzőművészetek: késői gótika és renaissance

Humanizmus mellett a képzőművészetekben is nagyot alkotott, Mátyás akaratából, a renaissance. A quattrocento modern művészetével tette királyivá lakóhelyét, Budavárát, melynek várát már Zsigmond felépítette, de egészen nem tudta befejezni. Ma már tudjuk, hogy a budai királyi vár késői gótstílusú kiépítésében Zsigmondé volt az oroszlánrészt. Bármenyit járt is Nyugateurópa városaiban Zsigmond király, vándorlásairól pihenni mindig Budára tért meg, mely éppúgy állandó székhelye volt, mint atyjának, IV. Károly császárnak Prága. S amint IV. Károly az ő cseh királyi székhelyén az olasz korai renaissance egyik első telepét hívta életre, ugyanúgy képviseli Zsigmond Budája a Duna völgyében a protorenaissance első megjelenési helyét, mely építészetben mégis inkább gótikus formanyelvvel bírt. Ami töredék Budavára királyi palotájának Mátyás előtti korszakáról ránk maradt, mind azt mutatja, hogy Zsigmond építette azt naggyá, a struktív összefüggéseket hordozó részeket, oszlopokat, oszlopfőket és talpakat, kötegpilléreket, zárköveket még a régibb stílusban, de rajtuk már a korarenaissance motívumai is megjelennek, melyek egyenesen Brunelleschi műhelyére mutatnak, s alkalmasint a „kövér asztalos“ (grasso legnaiuolo,) Manetto Ammanati által ideplántálva, aki évekig Zsigmond szolgálatában állott s 1450-ben magyar földön hunyt el. Zsigmond akkoriban „friss palotának“ nevezett budai várának gerincét egy hatalmas, minden oldalon szabad lovagterem alkotta, mely a szemlélőt Pádua városi csarnokára, a Salónera emlékeztette, aminthogy Zsigmond más nevezetes itáliai műalkotást is érdemesnek tartott hazai építkezésénél mintául venni, s tudjuk, hogy a még gótikus sienai kórház, ospedale della Scala, terveit a városi tanács az ő kívánságára küldte meg neki Budára. A királyi építkezések fellendítették a nagyurak és polgárok építkezési akaratát is, Garai nádor, Ozorai Pipo, Scolari András püspök, Stibor vajda, Cillei Herman, a Kanizsaiak, Kontok, Rozgonyiak, Czudarok stb., minden nagy család háztulajdonos volt és maradt a Jagellók koráig Budán. Egyes gótstílusú kapualjak, s egy Országház-utcai ház máig mutatják az akkori formákat. A házak hosszoldalukkal fordultak az utcára, nem pedig német városok mintájára oromzatukkal, — ezt a nem német, hanem magyaros szokást az elpusztult Budának későbbi német telepesei is átvették. De az utcák mégsem voltak egyhangúak, a házak építőanyaguk természetes színei szerint tarkáltak, esztergomi vörös márvány, fehér mészkő, szürke homokkő, barna téglák színeiben. 1436-ban Budán 967 lakóház volt. 1235 szobával, 3276 kamrával, 742 földött udvari helyiséggel, 627 éléskamrával, volt benne, hozzászámítva Óbudát, Pestet, a Nyulakszigetét, 5 vár, 23 kolostor, 5 Johannita-rendház, 1 prépostsági

székesegyház, 12 templom és 8 kápolna, — az egész, a királyi vár mint központ körül, méltó kerete annak a nagy életnek, melyet Zsigmond varázsolt ide, külföldi fejedelmi vendégeivel, diplomatákkal, jogászokkal, humanistákkal, művész-mesteremberekkel.

Ugyanez a gótikus alapokon nyugvó, olasz és francia korrenaissance elemeket feltüntető építkezés terjedt el a királyi várból kiindulól, az ország más részein is, így épült, francia minták után, Hunyadi János lovagvára, Vajdahunyad kastélya. Az idegen, elsősorban olasz, francia, majd német hatásokat azonban magyarok dolgozták fel, aminthogy például Budán a domonkosrendiek kolostorában évszázadokon keresztül, az Anjouk óta működött egy kőfaragó- és szobrásziskola, melytől származnak a Nagy boldogasszony-templomban talált tiszta olaszos sírkövek. Az úgynevezett művészcímer (címerpajzsban három kis pajzs) legelső ábrázolásait Európában itt találjuk meg, egy Ábel nevű festő, s utána 1370-ből András, Nagy Lajos udvari festője sírkövén. A budai építkezések, s azokkal kapcsolatban a felvidékiek részére, Kassával mint második központtal külön építő-páholy képződött ki, melynek működését a fennmaradt kőmaradványokon talált kőfaragó-jelek segítségével lehet figyelemmel kísérni; ennek a buda-kassai körzetnek hatása felismerszik a kolozsvári Szent Mihály-templom és a brassói „fekete“ Mária-templom kövein is. Külön páholyok végezték a dunántúli és erdélyi építkezést, nemcsak a gótika korában, hanem utána is, mert még Mátyás budanyéki kastélyának renaissance-kövein is a régi páholy-jelek láthatók. Magyarország ezek szerint a gyakorlatban nem tartozott a bécsi főpáholy hatáskörébe, aminthogy ezek a hazai dóm-építőpáholyok a gótika sajátos magyar ágának kialakulását segítették elő. Hogy a különböző hatások miként egyesülnek egy-egy hazai nagy művésztehetségben, arra tanulságos Kolozsvári Tamásnak nagy szárnyasoltára, melyet 1427-ben festett a nemrég épült garamszentbenedeki templom számára, s amelynek stílus gyökerei egyszerre két távoli vidékbe, a rajnai német-ségbe és az észak-olaszba nyúlnak le. S bár Kolozsvári Tamás az olasz Gentile da Fabriano-nál tanult, s európai modern művész volt, mégis megőrizte „formai mérsékletében, a természeti megfigyelés keretlenségében, a bántó, nyers kifejezési hangsúlyok kerülésében és tisztult etikai felfogásában” a magyar lelkeséget, mely a késő gótika korában is mindenkor megfigyelhető hazai művészetünkben. Az olasz hatás Zsigmond sok olasz érintkezése következtében újra megerősödik a század elején, s folyton nő, amíg Mátyás a hazai renaissance-t kizárólag Itáliához nem kapcsolja. Zsigmond 1433-ban János nevű mérnökével hónapokig Sienában tartózkodik, ahol már a század elején egy Giovanni d’Ongaria nevű festő, majd ennek fia, Giacomo ötvös él. A quattrocento egyik festő-kezdeményezője, Masolino, Zsig-

mond alatt Magyarországon dolgozott, Gentile da Fabriano-nak a század első negyedében Michele d'Ungheria nevű tanítványa volt, a század második felében a Ferrarában dolgozó Michele Pannonio pedig Cosimo Tura-nak volt tanítványa. A renaissance új realista hulláma először a miniatürfestészetet éri és hoz létre külön magyar, hazai mesterekkel dolgozó miniatoriskolát, mely azután a Mátyástól felkarolt nagy olasz import hatása alatt kezd lehanyaglani.

Ily kezdemények után kell felfognunk Mátyás művészeti törekvéseit; ezek főjellemonása egyrészt az ő királyi akarata, mellyel mindent egyirányban, központilag szervezve, hallatlan királyi bőkezűséggel rendelt el, másrészt a tiszta olasz renaissance-stílusnak átültetése. Ez utóbbinak főként a legmonumentálisabb téren, a templomépítészetben vannak át nem hágható természetes korlátái, mégpedig abban, hogy az előző vallásos századok már sok helyütt kielégítették templomépítkezésükkel a szükségletet, — innen érthető, hogy a XV. században alig építkeznek az ország nyugati részén, s ahol építkeztek, ott is még Mátyást megelőzőleg késő-gótikus emlékek születtek meg, így a pesti belvárosi templom, melyet románstíliú, Árpád-korbeli templom helyén emeltek a XV. században.

A budai várat illetőleg Mátyásra most a befejezés és a belső, dekoratív kiképzés feladata maradt, anélkül, hogy a palotának Zsigmondtól kapott épülettömbjeit lényegesen megváltoztatta, átépítette volna. Új hozzáépítései is az ő egyéni passzióit szolgálták, így a két teremből álló könyvtárpépület, vörösmárvány oromzatos homlokzattal, az előcsarnokban a firenzei Verrochiónál megrendelt kút és rajta a nagy humanista, Angelo Poliziano latin felirata, továbbá a könyvtárhoz a Duna felé csatlakozva szép kilátású kerekszoba, benne a csillagvizsgáló, mennyezetén az égbolt konstellációja Mátyás cseh királlyá választásakor. Építészei Traui Jakab és János voltak, rövid ideig tartózkodott nála Aristotele Fioravanti, Bologna városi építésze, akivel, úgy látszik, eredetileg a Délvidéken akart erődítéseket építtetni, de az olasz tovább vándorolt és Moszkvába vitte át az olasz építészet szellemét. Nagyobb építkezésekre hely sem volt, miután Zsigmond korában szinte minden tér beépült a kis felszínű Budán, ezek az épületek azonban mind a késő gótika termékei voltak, amely stílus a modern renaissance-ízlésnek nem felelt meg többé, s ezért Mátyás, ahol csak tehetette, renaissance ornamentikával földte be elődjei gótikáját. A nála járt olasz művészek „asztalosok“, intarziakészítők, belső dekorátorok, még ha agyagból és márványból dolgoznak is, így Chimenti Camicia, Baccio Cellini, Benvenuto nagybátyja és Benedetto da Majano. A boltozatos termék mellett most készülnek a vízirányos, rekeszes (kazettás) gerendájú, aranyos mennyezetek, vörösmárvány kettős lépcsők bronz kandeláberekkel, domborműves ajtók, angyalfejű frízek, gro-

teszkekkel és növényi elemekkel borított orsós-korlátok, most hintódik be a komor gót palota a quattrocento kecses, légiesen finom dekoratív elemeivel, palmettás, volutás, tojássoros pilaszterfejezetekkel, rozettás gyámkövekkel, szárnyas puttófejeket és palmettákat váltogató sárga mészkőfrizekkel. A gyümölcsfüzéres ajtókeretek, folyondáros pilaszterek, delfines oszlopfők Firenze levegőjét varázsolják ide a király környezetébe, aki mindezt a modernséget még a saját személyes használatára tartja meg, s például a székesfej érvári egyházat restaurálva, abba a sírkápolnát még gótikus stílusban építteti. Ugyancsak gótikus lesz még a budai templom Mátyás-tornya, a kassai székesegyháznak most épülő tornya, Vajdahuny ad ekorbeli részei; viszont a királyi nyaralóhelyek: Visegrád, Tata, Komárom, a nyéki, hűvösvölgyi vadászkastély, a pesti nyaraló már renaissance-stílust öltönek magukra. Ugyancsak renaissance-divat vonul be Vitéz Jánossal az ősi esztergomi királyi, majd érseki várba is: Vitéz a horoszkóp-szobát és az Erények szobáját rendezi be, telehintve azok falait és mennyezetét tipikusan olasz renaissance-falfestményekkel; Mátyás budai palotájának két horoszkóp-szobájához és egy Erények-terméhez érsekétől és új, humanista szellemben mesterétől vette a mintát.

Ma már tudjuk, hogy a renaissance nem kezdhette hazai munkáját nagy palotákkal és egyházakkal, ilyenekben nem is volt hiány akkor és a gót és román művészet emlékeit senki sem akarta lerombolni. Az új irányt az iparművészet hozta be a mindennapi élet száz és száz tárgyával együtt, s ez volt egyúttal a legbiztosabb útja, hogy a nagyurakon át a nemesség és polgárság közé is elterjedjen. Mátyás és Beatrix is évenként egész expedíciót küldenek Firenzébe, s onnan fehérmárványkúttól elkezdve selymet, brokátot, kárpitokat, drágaköveket, ékszereket hozatnak. 1489-ben a firenzei posztósok 26.083 forintos számlát nyújtanak be, — a most galgócinak nevezett nagy királyi kárpit is így érkezett Firenzéből, az ötvösművészet remekei inkább Velencéből. Ékszerek, köntösök, fegyverek, arany- és ezüstserlegek százai a sokemeletes pohárszékeken, mindez sok-sok színes kavics azon renaissance-mozaikhoz, mely az akkori udvari életet ábrázolja díszlakomáival, felvonulásaival, lovagtornáival, bajvívásaival, lófuttatásaival, kocsi-versenyeivel, tánc, vadászat és egyéb szórakozásaival. A legnagyobb pompát ott fejtette ki Mátyás, ahol személyes vagy politikai céljai voltak: Sziléziában a boroszlói fogadásoknál, Iglau, Bécs. Olmütz fejedelmi találkozásain, fej érvári és budai menyegzőjén Beatrix királynéval. A renaissance egész pompája Mátyásért volt, keretül szolgált az ő egyéniségének, mely a pompa által nem lett ugyan nagyobb, de jobban és könnyebben érte el a hatást, melyet politikája érdekében szükségesnek látott. S amint ez a politika egyszersmind Magyarország politikája is volt, ennek nagyságát és biztonságát szolgálta, úgy

Mátyás és udvara és követei pompájában is a magyar király fényességét csodálták idegenek és hazaiak, még az ily fényhez hozzászókkott római és párizsi lakosság is.

Beatrix királyné. A Corvin-probléma

A Nápoly renaissance-légkörében felnőtt királynénak nagy része volt e renaissance-életforma további kialakításában. Vitéz és Janus Pannonius halálával úgylátszott, mintha lezárult volna a hazai humanizmus kora, Mátyásnak elment a kedve az összeesküvő humanistáktól, annál is inkább, mert Rómában nemsokkal előbb a Pomponius Laetus-féle összeesküvés is humanisták műve volt. Állítólag az olaszországi iskolázást is el akarta tiltani, kancellárjának a skolasztikus-vallásos ferences szerzetest, Veronai Gábort tette meg, s bár világos volt, hogy a tőle életrehívott renaissance-világ fenntartásában nem nélkülözheti a humanisták részvételét, hogy ezekhez csakhamar visszahajolt és szívében bosszúság ellenük nem állandósult, az a királyné egyéniségének volt a hatása. Beatrix szép asszony volt, akinek kedvében szívesen járt férje, anélkül azonban hogy politikai irányait az ő kedvéért megváltoztatta volna. Lengyel, osztrák és németbirodalmi viszonylatban házassága alatt sem változott addigi politikája, bár Beatrix nem egyszer szerette volna őt az északi és nyugati céloktól elvonni, hogy Magyarország hatalmát egészen az olasz ügyekben vesse mérlegbe, a nápolyi és ferrarai rokonság érdekében. Láttuk, hogy élte utolsó évtizedében Mátyás elég mélyen be is bocsátkozott az itáliai viszályokba, de miattuk nyugati politikáját sem hanyagolta el, hiszen épp ez időbe esik hatalmas erőfeszítése Ausztria meghódítására. Itália Beatrixnek volt érdeke, aki itthon is mindent megtett családtagjai minél gazdagabb ellátására. Aragóniai János és Hippolit érsekségét Mátyás annál könnyebben pártfogolhatta, mert az ő gyermeki kezükben levő esztergomi érseki hatalomtól neki sem kellett többé tartania a Vitéz- és Beckensloer-féle rossz tapasztalatok után. A politikai célokon túl, mint Mátyásnál mindenütt, ebben a kérdésben is kendőzetlenül látszik az ő mélyen emberi egyénisége. Feleségének örömet szerzendő, alig várja a kis Hippolit megérkezését, s a szerelmes férj országnagyjai előtt csókolgatja a gyermektelen feleség kedves öccsének képét, amiben persze udvari emberei sietnek őt utánozni. Beatrixnak minden asszonyi kívánságát kielégítette, ékszert, drága szöveteket hozatott neki hazájából, ünnepeket rendezett tiszteletére, magával vitte csehországi fejedelmi találkozóira és ausztriai várostromaihoz, engedte, hogy híveinek királynői adományokat tegyen, de valóságos hatalmat nem adott kezébe. A királynéi birtokok nagy részét Szilágyi Erzsébet kezén hagyta ennek haláláig, s bár például a Zsigmond óta királynéi tulajdont képező alsómagyarországi bányavárosokat megkapta Beatrix, Hunyadi János özvegye után a legtöbb uradalmat nem ő, hanem Corvin János örökölte.

Ez a lágyszívű, szép arcvonású, sánta herceg volt a fekete gond, mely Beatrix kedélyét állandóan szorongásban tartotta. János herceg anyja Borbála nevű boroszlói polgárleány volt, aki Mátyás udvarában élt még második házassága idején is, de a nyilvánosság elé sohasem lépett, s nevét is csak véletlenül, egy késői követ jelentésből ismerjük. A Beatrix hazájában, Nápolyban is oly szokásos törvénytelen viszonyok magyar földön nem nyertek nyilvános elismerést, de miután Beatrix meddő volta végkép megfosztotta Mátyást törvényes trónutód reményétől, törvényes híján az illegitim sárjat helyezte előtérbe, aki különben is élvezte a nagyanya, Szilágyi Erzsébet hathatós pártfogását. Az 1473-ban született Corvin Jánost Mátyás még gyermekkorában teszi Hunyad és Liptó hercegévé, Szilágyi Erzsébet felügyelete alatt kitűnő humanista nevelésben részesíti, neki adja a vajdahunyadi uradalmat öt várossal és 155 faluval, Liptó, Turóc, Árva, Trencsén megyéket, a nagy Maróti- és a még nagyobb Garai-örökséget. Szilágyi Erzsébet halálával megkapja nagy anyai örökségként Munkács, vele Vári és Beregszász uradalmát, Debrecen és a békési Hunyadi-birtokokat. A humanisták finom orra megérzi az új helyzetet: János hercegnek ajánlják könyveiket, Brandolini egyik politikai dialógusát Mátyás és János és egy firenzei lovag közt játszatja le; Mátyás tovább halmozza fiát donációkkal, mialatt Beatrixnak egyetlen adományt sem tesz. Neki adja a Velencébe futott Laki Thuz János szlavóniai birtokait, a hűtlen Perényi Istvántól elvett Sztropkót és Sárost, a Bánfi Miklóstól elvett Lippát és Sólymost. A régi Hunyadi-territórium újra itt van, hogy birtokosát megint királyi trónra segítse, mint annak idején a gyermek Mátyást. Közjogi vonatkozásban először 1485-ben lépteti fel fiát Mátyás, amikor Bécs városától sajátmagán kívül Corvin János számára is hűségesküt vesz ki. Az évek haladtával a király nagy értelme mindinkább a Corvin-problémára koncentrálódik, s ennek érdekében hozza meg az 1485. évi úgynevezett nádori artikulusokat, melyekben a királyválasztásnál az első szavazatot, a kiskorú király gyámságát, királyi magszakadás esetén országgyűlés tartása jogát mind a nádorra ruházza, s bár korábbi törvényeivel iparkodott a nádori bíróság hatáskörét megszorítani, most ezzel ellentétben őt teszi az ország főbírájává, főkapitányává és országlakók és király közt közvetítővé. Ezzel egyidejűleg Zápolyai Imrét nevezte ki nádorrá, aki mindent neki köszönhetett, s akitől bizton elvárta, hogy új hatalmát Corvin János királysága érdekében fogja felhasználni. Ugyanezen 1485. évben kéri meg Filipec váradi püspök által fia számára a hatalmas milánói herceg, Lodovico il Moro unokahúgát, Sforza Biancát, az eljegyzés meg is történik, majd 1487-ben per procura a házasság is, miután Mátyás biztosítja a milánói herceget, hogy

*A LŐCSEI SZENT JAKAB-TEMPLOM FŐOLTÁRÁNAK
SZEKRÉNYE a Madonna, Szent Jakab apostol és Szent János
evangélista fából faragott szobraival. Lőcsei Pál műve. Készült
a XVI. század első évtizedeiben.*

János lesz örököse, de ha közben törvényes fia születnék, akkor is Csehországot, Ausztriát és Boszniát fogja neki adni.

A milánói házasság ügyét Mátyás eltitkolta Beatrix előtt, aki asszonyi diplomáciájának minden eszközét mozgásba hozta, hogy Corvin felemeltetését megakadályozza. Hisztérikus magaviseletéből világossá vált, hogy Mátyás halála után ő akar király lenni, ami férjét keserű panaszokra indította Beatrix nápolyi családtagjai előtt. Tőlük várta, hogy feleségét visszatartsák e veszélyes úton, mely a nőuralom zavarainak tenné ki az országot, pedig — írta Alfonso nápolyi trónörökösnek — „a magyarok inkább levágtják magukat egy szálig, semhogy asszonyuralmat eltűrjenek“. Beatrix ellenzése még nagyobb tevékenységre ösztönözte Mátyást, s bár otthon már megalapította az új Corvin-birtoktestet, a milánói házassággal és az új nádori hatáskörrel biztosította fia hatalmi állását, mégis minden eshetőségre készen, cseh tartományait is kezére iparkodott adni. 1485-ben elcserélteti Podjebrad Viktorinnal szlavóniai birtokokért Troppau hercegséget és Corvinnak adja, hasonlóképp Leobschütz, Beuthen és más hűbéreket s amikor János sagani herceg nem hajlandó a neki csak életére ajándékozott Glogau birtokában Corvin János örökösödését elismerni, Mátyás 1488-ban feketeseregének nagy részét Sziléziában koncentrálja Tettauer és Stein György, majd a fekete Haugwitz főparancsnoksága alatt, Glogaut, majd a „fehér“ Konrád oelsi herceg birtokait is elfoglalja, s ezekbe Corvin Jánost vezeti be hűbérúrnak. Messzetekintő, minden realitással számoló politikáját most fia érdekében szövögeti: a sziléziai és ausztriai birtokokat hajlandó cserébe adni Ulászló, de elsősorban a Habsburg-ház jóindulatáért, ha ezek elfogadják fia magyar királyságát. Frigyes makacs fejével nem volt mit tárgyalnia — az öreg császár szilárdan hitt asztrológusainak, akik Mátyás korai halálát jövendölték neki (Mátyás jósai persze hosszú életet olvastak ki számára a csillagokból) —, Miksa római király azonban annál inkább hajlandó volt a tárgyalásra, mert e két erős, reális egyéniség közt, minél inkább figyelemmel kísérték egymás tetteit, őszinte rokonszenv fejlődött ki. Miksa leplezte atyja elől Mátyással folytatott érintkezését, melynek során ez utóbbi felajánlotta Ausztria visszaadását, ha a Habsburgok lemondanak az 1463. évi szerződésbeli örökösödési jogokról, elfogadják Corvint magyar királynak, aki elvenné Miksa egyetlen leányát. A titkos megbeszélések már annyira haladtak, hogy Miksa és Mátyás 1489 őszére Linzben találkozót beszéltek meg, amitől Frigyes császár hiába iparkodott fiát visszatartani. Mátyás most megtette az utolsó lépéseket: Corvin Jánosra eskette a királyi és Corvin-várat, főpapoktól, zászlósoktól, megyéktől, városoktól, még a szász székektől is hasonló esküt vett ki; a budai Nagyboldogasszony-templomban az oltári szentségre tett kézzel megesküdtek neki Bakócz, Ernuszt, Nagy-

lucsei Orbán püspökök, Zápolyai István, Kinizsi Pál, Báthory István, Drágffy Bertalan, Újlaki Lőrinc és más urak, hogy „János herceget teszik meg királyukká“. Mátyás 1489 telén folyvást készült a linzi útra, s közben Bécset is át akarta adni fiának, de makacs köszvény hónapokon át akadályozta, míg végre 1490 januárjában javult állapota. Ekkor Budát, a királyi várat, sőt könyvtárát is Corvinra bízta, február végén Beatrix és János kíséretében Bécsbe ért, onnan Linzbe készült, majd Boroszlóba, hogy a cseh tartományokat is fiának adja át. Ügy látszott, hogy Beatrix elvesztette a játszmat, amikor virágvasárnapján váratlanul szélhűdés érte a királyt, s kétnapi szenvedés után április 6-án meghalt.

A rendek Sziléziától Erdélyig egyszerre fellélekzettek — ez volt Mátyás váratlan halálának legelső hatása —, jól tudták, hogy a magyar király távoztával megszabadultak adózástól, katonatartástól, háborúktól, minden állami fegyelemtől. Még a mindig hű Boroszlót is elfogta ez az érzés; Mátyás kapitányát és rendelétéinek állandó végrehajtóját, Heinz Dompnig polgármestert tették felelőssé az elnyomatásért, s kivégezték. Sziléziai kolostorok és városok évkönyveibe meglegedetten jegyezték fel, hogy Isten végre megszabadítja őket a szegények e kizsarolójától, aki a föld népét embertelen zsoldosaival pusztítja, s élte végén annyira meggyűlöltette magát, hogy az egész kereszténység örvendez halálán. Magyarországon a politika és államélet összefüggéseit nem értő tömegek között hasonló gondolatok éltek már életében is: a nagy ferences prédikátor, Temesvári Pelbárt, kinek skolasztikus vallásossága élő tiltakozás volt a renaissance ellen, beszédeiben nem egyszer korholta a nagyokat és fejedelmeket, kik nem élnek tisztességesen, a pápaság jogait nem respektálják és nem veszik észbe Szent István törvényét, nem pártfogói többé szegénynek, özvegynek, árvának. Ézsaiás és a zsoltárok szavaival kiáltott jajt a prédálónak, aki még a szent királyok egyházi fundációit sem átallja elragadozni. A humanista stílustól távolálló régimódi latin krónikák hasonlóképp felhányják Mátyásnak, hogy egyforintos adójával tönkretette a népet, pedig ennek fejében még a török ellen sem védte meg; a dubnici krónika szerint árvák és elnyomottak átka kíséri halálában, — őt, akit ugyanez a nép néhány évtized múlva az Igazságosként áhított vissza!

Az akkori magyar birodalom egy távoli zugában, Karintiában, méltányosabban írt haláláról egy egyszerű plébános, Unrest Jakab krónikás: „igaz, hogy háborúival sok bajt okozott, de sok jót is tett, mert a török és husziták ellen megvédte az embereket és így sok keresztény lelket szabadított meg a gonosztól. Háborúiban még sokkal több rosszat tehetett volna, semmint tényleg elkövetett. Emberei is sokat cselekedtek, ami az ő akarata ellen történt. És nem akarja Isten, hogy elkárhoz-

zék minden császár, király és fejedelem, aki háborút visel, mert Istennek mindenható kegyelme és irgalma nagyobb, mint az egész világ bűnei. Mátyás is keresztény hitben halt meg hát.“ A Hérosz kidőltével, aki túlnagy volt a tömeg számára és túlsókat akart, az első pillanatban mindenki saját egyéni sorsára gondolt, de rövid idő telt belé, hogy megismerjék, minő űrt hagyott hátra Mátyás, Közép-Európa térségein, Sziléziától Boszniáig, Karintiától Moldváig a Rend fenntartója, az Állam megszemélyesítője.

MÁSODIK FEJEZET

A RENDEK URALMA MOHÁCSIG

NEM optikai csalódás az, hogy Mátyás halála után, olyan király alatt, kinek üstökét az urak markukban tartják, folytonos hanyatlást látunk a magyar közéletben, de ezt előre megállapítva, mégsem szabad a nemzeti energiák kiszáradásáról, az életerő elszikkadásáról beszélnünk. A magyarság népi és faji összetételében semmi változás nem történt, s a hanyatlás miazmái nem is a történet e termő talaját szállották meg, hanem annak egy adott felépítményét, a politikai uralkodás formáit. Több mint egy emberöltője következett el a tényleg királytalan korszaknak, amikor a rendiség az ő organikusán is nélkülözhetetlen ellensúlya nélkül kívánt működni, uralkodó és rendek dualizmusa végzetesen megszakadt és a vezéréből megfosztott rendiség, önmagát marcangolva, vakon támolygott Mohács felé. Hunyadi Mátyás uralkodása alatt hazánk előtt még nyitva volt a jövő, mely az újkor nagyhatalmai közé vezethette azon népeket, melyek e kritikus történeti fordultnál szerencsések voltak; nemzeti abszolutizmus, jobbágyosztály lassú felemelése, városi polgárság kifejlesztése, központi bürokratikus kormányzás, állandó hadsereg: ezek tették nagygyá nyugati szomszédainkat. Mindennek erős királyság volt a letéteményese; a Jagellók szabadjára engedett rendisége viszont mindennek épp az ellenkezőjét valósítja meg: rendi kormányokat, árnyékkirályságot, a jobbágyosság elnyomását, a városok degradálását s miközben száz év előtti színvonalra süllyeszté vissza a honvédelem eszközeit, nagyhatalmi jövő helyett valósággal megásta a mohácsi sírt, és előkészítette századok török rabságát és osztrák-német kormányzását. Amikor a Habsburgok sorában Miksa és utódai, Károly és Ferdinánd szokatlanul nagy tehetséggel bírtak különálló, széteső országok összefogására és erős kormányzati hatalom alapítására, ugyanakkor a Jagellók dinasztiája még azokat a szilárd kormányzatokat is szétengedte, erélytelenségével szétporlasztotta, melyeket országaiban az elődöktől készen kapott. Az újkor kezdetén a Jagellók szomorú sorsa lön, hogy a kezükbe került Lengyel-, Cseh- és Magyarországon a korszerű erős központi hatalmat feloszlasák és Mátyás és Podjebrád országából nemesi republikát, árnyékkirály alatt, alkossanak. II. Ulászló, a lengyel születésű cseh király megválasztásával Magyarország tényleg elvált a

renaissance és újkori abszolútizmus útján haladó Nyugattól és egyet lépve lefelé, összeállít a szláv államokkal, melyek ekkor már évtizedek óta rendi uralom fegyelmetlenségében vonszolták életüket, várva, Csehországgént, a hatalmast, mely lecsap reá, vagy Lengyelországgént azokat a századokat, melyek a rendiség uralmával együtt a teljes felbomlást hozták magukkal.

II. Ulászló választása

II. Ulászló megválasztása már ily félreismerhetetlenül lengyeles országgyűlésen ment végbe. Mátyás fia, Corvin János bizonyára nem örökölte atyja politikai tehetségét, de nem az ő hibája volt, ha a királysága érdekében letett esküről a legtöbb nagyúr megfeledkezett, más trón jelöltektől várható ígéretek, anyagi javak hatása alatt. Corvin mellett Újlaki Lőrinc, Kanizsai György, Ernuszt Zsigmond pécsi püspök állottak, dunántúli urak, valamint az egyeneslelkű Váradai Péter kalocsai érsek, kiben Mátyás a rabsággal sem tudta megtörni a házához való ragaszkodást. Trónkövetelőként lépett fel, az 1463. évi örökösödési szerződést hangoztatva, Miksa római király, kivel kiegyezni Mátyást már megakadályozta a halál; továbbá a sokgyermekes lengyel király fiai közül a még ellátatlan János Albert, s ennek testvére, a cseh király Ulászló. Ez utóbbinak gyöngé kormányzása ismeretes volt, s egyúttal jó ajánlólevél a Mátyás szigorát megúnt rendekhez. A jelöltek a lengyel királyválasztások mintájára előbb vesztegetéssel, birtokadományok kiállításával, utóbb fegyveres erővel dolgoztak a „szabad” királyválasztáson. Ulászló mellett Filipec váradai püspök fáradozott, aki talán morva nemzeti érzésből is jónak látta a magyar és cseh korona kapcsolatát; ő nyerte meg Mátyás tanácsosát, Bakócz Tamás győri püspököt, akivel egyesülten próbálták megvesztegetni a vezető embereket, ők ígértették meg Ulászlóval, hogy Zápolyai Istvánnak Lublót és Podolint és a kiváltandó szepesi városokat adja és hogy a szintén önjelölt özvegy Beatrixot feleségül fogja venni. A pesti országgyűlésen a felvidéki nemesség egy része János Albertét kiáltotta királlyá, de ezt nem vették tekintetbe, a főurak és főpapok heteken át tanácskoztak, míg a nemesség el nem széledt, hatvan megbízottját hagyva hátra a királyválasztásra. A habozó Corvin Jánost épp lekenyerezték az urak azzal, hogy ha lemond a királyságról, megtartja összes uradalmait, szlavón herceg, bosnyák király lesz — amikor dunántúli hívei több ezer fegyveressel megérkeztek. Buda és Visegrád még Mátyás rendelkezéséből az ő kezében volt, de ezt a hatalmat nem tudta felhasználni, az Ulászlópártiak majdnem körülzárolták Budavárában, amit kikerülendő, az Újlaki és Ernusztól hozott sereg fedezete alatt dél felé indult, hogy ottani birtokain megszervezze az ellenállást. Azonban Tolnában, a Sárvíznél Báthory István erdélyi vajda és Kinizsi Pál hadaikkal utolérték, seregét szétverték. Mátyás király fia ezzel megtört és amikor Újlaki Lőrinc és Váradai Péter

kalocsai érsek leveretésük után legalább távol maradtak Ulászló koronázásától, Corvin János Ulászló koronázási menetében maga vitte a koronát. Az urak így szabadon megválaszthatták a cseh királyt, aki hajlandó volt az országgyűléstől elkészített választási feltételeket elfogadni. Ezt meg is tette az országhatárra érkezve Farkashidán, megígérve az ország szabadságainak fenntartását, a Mátyás-féle újításoktól, így különösen az egyforintos adótól tartózkodást, beleegyezve abba, hogy a koronát a rendek őrizzék Visegrádon, a cseh tartományok visszaváltásából várható összegeket is a rendek kezeljék; külpolitikai ügyekben, így Ausztria birtokáról, az országtanács nélkül ne határozzon; belügyekben, így a pénz dolgában is a rendekkel együttesen intézkedjék. A farkashidai oklevél, egy nagyralátó, de gyöngé embertől kicsikarva, a Jagelló-kori rendiség első alapokmánya, mely nemcsak Mátyás uralkodásának eredményeit tagadta meg, de mindennemű valóságos fejedelmi hatalmat is lehetetlenné tett.

A feketesereg vége

Hátra volt még a többi trón jelölt elintézése, akik most fegyverhez nyúltak. János Albert Pestig nyomult, de nem ütközött meg bátyjával, hanem visszavonult Kassára. Miksa király landsknechtjeivel előzőnlötte a Zápolyaitól kiűritett Ausztriát, — a magukra hagyott magyar őrségek Karinthia, Stájerország váraiból Friesachba vonultak, s ott szabad elvonulást kaptak, — Miksa elfoglalta a nyugati várakat, Veszprémet, Székesfej érvárt, melynek rác lovas őrsége Budára futott, de zsoldosait nem tudván fizetni, kénytelen volt az országból kitakarodni. Ulászló békebiztosai, élükön Bakócz Tamás és Báthory István, az 1491. évi pozsonyi szerződésben mégis elismerték Ulászló fiörököse híján a Habsburg-ház örökösödési jogát és visszabocsátották Mátyás minden ausztriai hódítását. Mátyás zsoldoserejét a mozgékony Filipec nagynehezen összegyűjtött 100.000 forinttal már Ulászló szolgálatába fogadta, Sziléziából Morvába vonultatta, s onnan János Albert és Miksa kiverésére Magyarországra. Ilymódon veszték el, a feketesereg távoztával, a cseh tartományok, melyeket ugyan későbbi magyar országgyűlések határozatai még magyar területnek tartanak és zálogösszegük hováfordításáról rendelkeznek, de a valóságban Szilézia, Lausitz és Morvaország kardcsapás nélkül hullottak vissza a csehek birtokába, s értük ezek soha zálogösszeget nem fizettek. Mátyás serege a „fekete“ Haugwitz vezetése alatt engedelmesen menetelt, amint Ulászló kormánya parancsolta; János Albertét kiverte Kassáról, Miksától visszafoglalta a Dunántúlt, betört Ausztriába, újra kiverte a másodsor betörő János Albertét és rosszul fizetve, éhezve, de nem méltatlanul alapítója nagy emlékéhez, a török ellen indult. Itt az alsó részek főkapitánya, Kinizsi Pál alá osztották be, miután azonban Ulászló uralma alatt a rendek nem fizették a sereg fenntartására szánt egyforintos adót, a katonák

prédálásból éltek és különben pusztá létük is veszélyt jelentett a főurakra. A török határon, a Valkóvármegyei Halászfalva mellett Kinizsi Pál 1492 végén kétnapi véres harcban megsemmisítette őket, a 8000 főnyi seregből Haugwitz vezetésével alig 2000 ért el az osztrák-morva határra, ahol a fosztogató lovasokat Miksa irtatta ki. A Hunyadi-hatalom megszűntetése, Ausztria és a cseh tartományok elveszte, a török ellen annyira szükséges állandó sereg tönkretétele néhány nagyúr aktív bűne volt, leg súlyosabban Zápolyai István, Kinizsi Pál és Filipec püspök vétkeztek jótevőjük ellen, ez utóbbi talán e bűneit jóváteendő vonult kolostorba, s adta át Ulászló mellett a hatalmat Bakócz Tamásnak, az új kancellárnak.

Beatrix

Bakócz volt az, aki Ulászlót Beatrixtól is megszabadítá. A még fiatal királyné, a „harmincéves asszony“, nemcsak a trónt kívánta, hanem özvegységétől is szabadulni akart, ragaszkodván az Ulászlótól tett házassági ígérethez. Ez már Mátyás életében, az olmützi kongresszuson megismerkedett a királynéval, s a 23 éves szép fiatalember már akkor nagy hatást tett Beatrixra. Amilyen tehetetlen volt a politika dolgaiban Ulászló, annyira ismerte a nőhódítás mesterségét, melyet életének fordulóin lelkiismereti kétségek nélkül alkalmazott. Alig 20 éves korában vette el per procura Achilles Albert brandenburgi örgróf Borbála leányát, de ezt a politikai viszonyok változásával otthon hagyta; 1490-ben házasságot ígérve Beatrixnak, egyidejűleg Sforza Bianca keze iránt folytatott tárgyalásokat, akit persze nem adtak oda többé a bukott Corvin Jánosnak. Beatrix azonban ugyanoly fáradhatatlan energiával követelte a házassági ígéret beváltását, mint amellyel Mátyás életében Corvin trónörökösödése ellen harcolt, úgyhogy Ulászló nem tudott tőle másként szabadulni, mint eléggé szégyenletes házasságszédelgéssel. Bakócz Tamás titokban összeadta őket Beatrix lakásán, miután Ulászló előbb tanácsosai előtt ünnepélyesen „protestált“ azon kényszer ellen, hogy az özvegyel házasságot kell kötnie és ezt előre érvénytelennek jelentette ki. A komédiát még egy darabig folytatnia kellett, míg megindíhatta válópörét azon az alapon, hogy Brandenburgi Borbála a felesége, s ezen házassága felbontását kéri a pápától, — mint házas ember, Beatrixot úgysem vehette el. Ez a botrányos ügy éveken át foglalkoztatta az európai udvarokat, melyek pillanatnyi érdekeik szerint foglaltak benne állást, míg végre VI. Sándor pápa 1500-ban mindkét házasságot érvénytelennek nyilvánította, úgy a Borbálával, mint a Beatrixszal kötöttet. Mátyás özvegye elvesztve a magyar játszmát, hazatért és Nápolyban élt örök fekete ruhában; kedves öccse, Hippolit érsek még előbb megvált Magyarországtól, miután esztergomi érsekiségéről, nem ingyen, lemondott Bakócz számára, aki azt 1498-ban átvette. Ulászló végül, a politika egy fordulóján, XII. Lajos francia király feleségének egy rokonát.

Candalei Annát, Candalei Gaszton és de Foix Katalin leányát vette nőül, annak ellenére, hogy egyébként a Habsburgok híve maradt. Anna királyné művelt, okos, erélyes asszony volt; rendbeszedte az udvar pénzügyeit, megszülte első gyermeke, Anna után 1506-ban a régvárt trónörökös, akit a francia királyról Lajosnak neveztek el, s a szülés után meghalt. Ulászló őszintén gyászolta őt, de halálával végkép úrrá lett fölötte természetes tunyasága, minden javaslatra bene-t vagy dobzse-t mondott, üléseken, tárgyalásokon némán, érzéketlenül vett részt, s helyette Bakócz, a kancellár beszélt és elnökölt. Erélyének szokatlan mértékét fejtette ki, mikor egy fontos tanácskozást ezzel a szóval fejezett be: Facite, cselekedjete. Az ő névleges királysága alatt az ország igazában vezetés nélkül élte éveit.

A rendiség megerősödése

A központi hatalom ez elgyöngülésével kapcsolatos a rendi kormányzás kifejlődése. A rendek persze maguk sem vihettek erős kormányt, mivel nem voltak homogének, s keblükben a főnemes és főpap, azaz a nagybirtokos homlokegyenest eltérő érdekekkel bírt, mint a köznemesség. Király és rendek dualisztikus küzdelme helyébe most a nagyurak és kismemesek érdekharca lép, mely az államélet minden terén egyformán dül anélkül, hogy nyugalomhoz juthatna. A két fél csak a királyi hatalom további korlátozásában egyezik meg: a sűrűn egymást követő országgyűlések 1492-től kezdve artikulusokká gyűrik át a farkashidai feltételeket, sőt azokat meg is szaporítják. Mátyás központi kormányának még a romjait is eltakarítja útjából a rendiség. A királyi hatalom kezét országtanács és országgyűlés által kötik meg, ezek akarától teszik függővé a külpolitika irányítását, a hűtlenség! perekben a döntést az országgyűlésre bízzák, Mátyás adományait megsemmisítik, a tőle elvett birtokokat visszaadják. A nemesség minden módon biztosítani akarja privilégiumait, melyek immár az ország szabadságaival teljesen egyértelműek; személyes szabadságát, adómentességét 1492-től kezdve többször kimondja az országgyűléseken, ugyanekkor végkép felmenti önmagát a papi tized fizetése alól. További érvényesülést jelentenek az 1495. évi diéta rendelkezései, melyek a vármegye hatáskörét szilárdítják és terjesztik ki a nagybirtokosokra is: a főispán ezután csak a megyegyűlés, a sedes judiciaria felhatalmazásából járjon el hivatalosan, a vármegye jurisdikciója alól senkinek, a nagybirtokos főúrnak se legyen exemciója. De az igazi politikai élet áthelyeződik az országgyűlésekre, melyeknél hiányzik a másik közjogi fél, a király korlátozó, mérséklő keze; a köznemesség hatalmi tendenciáinak itt csak a főurak állanak útjába, akik familiárisaikkal fegyveresen jelennek meg, s legjobb esetben is annyira elhúzzák a tárgyalásokat, hogy a szegény köznemesség kénytelen végül is házatája gondozására hazamenni, s a döntést a főurakra

bízni. 1495-től kezdve egymást követik az országgyűlés rendjét szabályozó törvények, melyek a főurakat gyorsabb munkára akarják szorítani, s a köznemesség túlsúlya biztosítására újra megszabják a Mátyástól eliminált személyes, fejenként való megjelenést. A Rákos mezejére felvonuló nemesi hadak aztán heteken át farkasszemet néznek a budai várban vagy a pesti főtemplomban tanácskozó, egymás közt is marakodó főnemesekkel és főpapokkal, néha egy-egy csapatuk kiszakad és fegyverrel tör a fővárosra. Mikor a nemesség nem tartja magát elég erősnek, újabb fegyveres országgyűlést hirdet, melyet a király, Ulászló, mint II. Lajos, vonakodva bár, de akceptál. A királyi tanácsba is bevonul a köznemesség, időnkint nemesi konziliáriusokat delegálnak oda az országgyűlések, így 1500-ban négy főpap és négy zászlósúr mellé egyszerre 16 köznemest, akik azonban kevésbé tudnak érvényesülni a nagy műveltséget és gyakorlatot kívánó országtanácsi tárgyalásokban, s az egyes folyó ügyeket sem ők, hanem a jelentőségben még inkább emelkedő kancellária titkárai referálják.

Corvin János

A modern parlamentarizmus korszakáig soha annyi törvényt nem alkottak nálunk, mint ebben a rendi korszakban. Mátyás hiába adott örök érvényt 1486. évi nagy törvénykönyvének; 1492-ben újjáalkítják, s hatályon kívül helyezik Mátyásnak a nemességre káros „novitates“-eit, melyekkel egységes büntető- és per jogot akart alkotni és a személyes mentességet megszüntetni, s megalkotják középkorunk legterjedelmesebb, 108 artikulusból álló dekrétumát, mely főként a bíraskodást és per jogot szabályozza, anélkül, hogy a nagyok és nagyobbak hatalmaskodásainak véget vethetne. A köznemesség jogász vezérei nem ismerték fel, hogy a közrendet és jobbiztonságot nem törvények, egyedül erős központi hatalom képes saját hadsereggel biztosítani, ehelyett tipikusan rendi gondolkodással a század vége felé megpróbálták a főnemesség kiszorítását az ügyek intézéséből. Természetes szövetségesül Corvin János látszott alkalmasnak, akit az uralkodó klikk végkép elkészerített, uradalmait csípdeste, perekkel támadta meg, a szlavóniai bánágtól megfosztotta. A perek során Gyulát Bakócz, Sólymost, Lippát a Bánfiak szerezték meg, de Corvin várnagyai nem eresztették be őket; a királyfi Debrecent, Bajmócot már korábban elvesztette, Vajda-Hunyadra Kinizsi tartott igényt, s ezt halálos ágyán átengedte Bakócznak, aki folyvást perekkel molesztálta Corvin Jánost. Az 1498. évi országgyűlésen Corvin követői szekundáltak a köznemesség vezetőjének, Verbőczy Istvánnak a Bakócz kancellár és társai elleni vádakban, s ki-mondották, hogy a következő négy évben évenként kell országgyűlést tartani. Az 1500. évi diétán sikerült is a Bakóczcal szövetséget kötött Zápolyai István nádor halála után a Hunyadi-ház rokonát, Geréb Péter országbíróvá választani nádorrá, ami Cor-

vin pártjának erősödését jelentette. Mátyás fia azonban képtelen volt komoly politikai akcióra, panaszokon és terveken túl nem jutott soha, — már 1496-ban fel akart lázadni Ulászló ellen és Miksához fordult, aki azonban azt tanácsolta neki, hogy béküljön ki a királlyal. Geréb halálával, 1504-ben mégsem őt, hanem a udvari párthoz tartozó Perényi Imrét választják nádorrá. A szegény királyfi még ez évben elhunyt, két kiskorú gyermek, Kristóf és Erzsébet maradt utána feleségétől, Frangepán Bemar din gróf Beatrix leányától; a gyermekek nemcsak atyjuk birtokait örökölték, hanem a Geréb-féléket is, minélfogva érthető, hogy Zápolyai István nagyralátó özvegye, Hedvig tescheni hercegnő, sietett kisebbik fiát, Györgyöt a kis Erzsébettel eljegyezni. De Corvin Kristóf már 1505-ben, Erzsébet 1508-ban, gyermekkorukban haltak el, az özvegyet pedig az udvar Ulászló unokaöccséhez, Brandenburgi György örgrófhhoz kényszerítő feleségül 1509-ben. Beatrix a következő évben meghalván, a Hunyadiak birtokai e mindig németnek maradt, rendetlen életű, durva emberre maradtak. A köznemesiség vezetése pedig Corvinról Zápolyai István idősebb fiára, Jánosra szállott.

A Zápolyai-hatalom

Mindeddig a Zápolyai-család sem a köznemességgel, sem pedig annak erősebb nemzeti irányával nem sokat törődött. Zápolyai Imre, majd István, a két nádor, jellegzetes tagjai voltak annak a főnemesi körnek, mely Ulászló helyett a kormányhatalmat gyakorolta, s melynek legfőbb gondja a saját uradalmainak gyarapítása és biztosítása volt. Amint a köznemesiség az országgyűléseken találta meg érvényesülése eszközét, úgy a nagybirtokososztály az úgynevezett konföderációkban. Ilyeneket, tudjuk, a század első felében is kötöttek, akkor inkább ligáknak nevezték őket; maga Mátyás is a Szilágyi-Garai-féle konföderációnak köszönhette trónját, de neki sikerült a főnemesiség ez önző szövetkezéseit végül is megszüntetni. Halála után újra kezdetét vette a divatja az ily szövetkezéseknek, melyekben a résztvevők testvéreknek és barátoknak (*amici et fratres*) nevezték magukat, s rendszeren egy-egy meghatározott cselekedetre, akcióra egyesültek, biztosítván egymás támogatását saját birtokaik védelmére. Ulászló korában alig történik valami országos dolog, hogy a főurak akarataikat konföderáció formájában ki ne mondják. Már megválasztásának útját ily konföderációs okmányok jelzik; Corvin-pártiak és Ulászló hívei kötnek szövetséget, melynek viszontbiztosítási jellege van. Mindezek az állami aktusok létrehozását célzó összeszövetkezések világosan jelzik a magyar államiság kezdődő széttorozódását, mely kétségtelenül parallel jelenség volt a lengyel rendiséggel: államügyek intézésére magánemberek állanak össze, magánjogi aktust hoznak létre, ami nem kevesebbet jelent, mint a közjog atomizálását, az államélet kiszolgáltatását

egyes főurak személyes érdekeinek. Mert bármennyire megígérik is egymásnak egy-egy ily szövetségi okmányban az együttes cselekvést, ígéretük csak addig érvényes, míg érdekeik megkívánják. A konföderációk a magyar államiság felbomlásának újabb, fenyegető formái, melyektől csak 1526 után tisztította meg közéletünket Habsburgi Ferdinánd. Hozzájuk hasonló jelenség volt, mikor a Miksával kötött 1491. pozsonyi szerződést egyenkint erősítették meg az urak és városok: a Corvin-konföderáció tagjai, az Ulászlótól adományt nyert urak és Miksa párhívei. Eszerint a konföderációs gondolat már Mátyás halálát követően oly erős volt, hogy tényleg pótolhatta az országgyűlés határozatát. Mindenkép hű kifejezője volt államiságunk hanyatlásának és annak, hogy a nagybirtokosok, megszabadulva Mátyás szigorától, sajátjuknak tartották Magyarországot, melynek sorsáról magánjogi egyezményekkel dispoználhattak.

Bakócz Tamás

Nem lehet kétséges, hogy az ő kezükben rossz helyen volt az országlakók sorsa. A központi hatalom gyöngesége magában véve is nagy kísértést jelentett a nagybirtokosoknak, akik a hatalmaskodás szokásos esetein felül is büntetlenül törekedhettek anyagi javaik gyarapítására. A XVI. század nagy családjainak, Erdődyeknek, Batthyányoknak, Verbőczyeknek vagyona most alakul ki, igen kis részben királyi adományokból, legtöbbször oly módszerek alkalmazásával, melyeket csak ily királytalan korban tűrhetett el a közerkölcs. A legnagyobb szerző Bakócz volt, a Drágffyak erdődi kerékgyártó jobbágyának fia, egyházi javadalmak nagy vadásza, aki azonban egyéb birtokszerzési módokat sem vetett meg. Specialitásának mondhatjuk a kihalt családok megöröklését, ami nehéz dolog volt, mivel a régi magyar jog szerint megszakadás esetén a korona örökölt, de Bakócznak mégis többször sikerült, előrelátással és a királyi fiskus embereinek befolyásolásával. Az ő szülőhelyéről Erdődyeknek nevezett unokatestvéreire elsősorban a régi Monyorókeréki Ellerbach-vagyont hagyta, egy Nagy Lajos óta birtokos család uradalmait, Monyorókerékkel, Körmenddel összesen 22 egész és 22 részfalut, melyek utolsó tulajdonosát, Ellerbach Jánost testvérenek fogadta, neki lassankint 40.000 forint kölcsönt adott, mire Ellerbach 1496-ban fassió-oklevélben neki ajándékozta birtokait, feleségének csakis a haszonélvezetet tartva fenn. Nagy körültekintéssel kereste ki az országban a gyermektelen öregeket — így Ellerbach mellett Monoszlói Csopor Istvánt, hogy megörökölje őket, valamint fiatal embereket, akiknek nagyszámú unokahúgai egyikét-másikat adta feleségül, gyakran csak eljegyezte velük, s azután fassiót vett ki tőlük, melyben magtalanságuk esetére neki adják birtokaikat. így járt el Szécsi Tamással, hasonló, bár bonyolultabb módon Roh Andrással és Szomszédvári Henning Andrással; Zrínyi Miklós-

nak 1504-ben jegyezte el Margit nevű unokahúgát, akire átruházta a Zrínyi-birtokokat, azonban Zrínyi Miklós nem vette el Margitot, miért is Bakócz jószágvesztésre ítélte és magának adományoztatta birtokait, anélkül, hogy az ítéletet végrehajthatta és a birtokokat Zrínyi kemény kezeiből kivethette volna. Az ilyen, bírói ítélettel jóváhagyott csalafintaságok ellen valóban nem volt egyéb orvosság, minthogy a pörvesztes fél, vagy annak várnagyai nem eresztették be a birtokokba az új tulajdonost. Valósággal hálót szőtt Bakócz a Rozgonyi-birtokok megszerzésére: a Rozgonyi-lányokkal a kezükön levő birtoktesteket még életükben magának adományoztatta, de a fáradtság kárbaveszett, mert a család utolsó férfitagja, Rozgonyi István ellene fordult és megakadályozta a jó fogást. Halála előtt, 1517-ben mégis óriási birtoktestet oszthatott szét Verbőczy mint ítélőmester előtt rokonai, Erdődy Péter és Erdődy Bálint fiai közt, Körmend, Monyorókerék, Somlyó, Monoszló, Császárvára, Vöröstorony, Csábrág stb. várakkal. Persze az egyházi javakról sem feledkezett meg családja emelésére: horvát-szlavón birtokai kikerekítésére a zágrábi püspökség volt a legértékesebb, s azért azt Erdődy Jánosnak, majd 1517-ben Erdődy Simonnak adatta, aki utóbb, Mohács után nagy szerepet játszott. Bakócz személyes viszonyát a többi nagyúrhoz többnyire ily birtokkérdések szabták meg, s például Brandenburgi Györggyel a Corvin-örökség, Vajdahunyad miatt veszett össze, melynek behabzsolására szintén éveken át előkészületeket tett olyképp, hogy Corvin Jánost is kölcsönökkel látta el. Birtokszerző módszerei, a hatalomhoz minden áron és eszközzel ragaszkodása jellegzetes példájává teszi Bakóczot a Mátyás rendjétől szabaduló legfelsőbb osztálynak, melytől azonban származásából folyó tulajdonságai és műveltsége mégis megkülönböztetik. Mátyás kancelláriájában kezdte meg politikai életét, s mint humanista műveltségű ember is ezen kancelláriai humanisták közé tartozott. Határtalan becsvágya is ily humanista öntudatból táplálkozott, mellyel éppúgy a számára legnagyobbra, a pápaságra tört, mint Mátyás a világiak legnagyobb méltóságára, a német-római császárságra. De ő ennek a korlátlan humanista ambíciónak Mátyással szemben „vaskosabb, parasztibb kiadása”*. Alacsony származásáról úgylátszik a hatalom legnagyobb fokán sem tudott elfeledkezni: az 1514-i parasztellenes törvényeket nyíltan becsmérelte, viszont nem akadályozta meg ugyané törvénynek azon rendelkezését, mellyel eltiltották a parasztszármazású papokat a jövőben a püspökségtől. A parasztot megsérthették benne, de az megbosszulta magát hatalomkifejtésével minden nagyúron és nemesen, akik szemmel is alig követhették az egykori parasztfiú pályájának magasba ívelését. Rómába 1522-ben oly fénnel vonult be, hogy a renaissance leghatalmasabb pápája, II. Julius nem tudta leküzdeni kíváncsiságát, s az utolsó pillanatban oly útvonalat szabott meg a

magyar kardinális bevonulására, hogy a menet a Vatikán felé kerüljön, s ő is megláthassa. Voltak pillanatok, mikor a hazai nyomorúságból, a gögös nagyurakkal folytatott örök küzdelemből kikívánkozott, s mikor pápának nem őt, hanem X. Leót választották meg, s utána a pápai állam főhivatalai kisorsolásakor Bologna és Viterbo kormányzósága jutott neki, ezek viselésére ott akart maradni, — a pápa küldetésének, hogy mint legátus a latere a török ellen hadjáratot vezessen, csak vonakodva tett eleget és tért haza, ahol azok, kiknek családfája csak egy vagy két ízzel az övé előtt kezdett lombosodni, a régi nemeség olthatatlan gyűlöletével fogadták a „rotipar“, a kerékgyártó jobbágy fiát. Zápolyai János volt talán az ő legnagyobb ellensége, aki egymásután magához csatolta Bakócz híveit, így kedvenc emberét, Beriszló Péter horvát bán püspököt is. 1518-ban az országtanácsból is kihagyták, s régi befolyását nem tudta többé visszaszerezni; Zápolyai és Szatmári kancellár teljesen háttérbe szorították az öreg bíborost, akinek utolsó éveit szimpatikussá teszik nálánál is lelkiismeretlenebb és mindenképp alacsonyabb egyéniségű ellenfelei. 1521-ben érte el a halál. Lajos királynak a végvárak megerősítésére (ez a gondolat tán utolsó következtése Mátyás országvédő koncepciójának) 40.000 aranyat hagyott, az urak azonban összes ingóságait lefoglaltatták a királlyal, csak ezüst volt ott nem kevesebb mint 300 mázsa, s azután ahelyett, hogy az ország céljaira használták volna fel, az urak maguk vagy zsidó kereskedők által potom áron elvesztegették. Haszna senkinek sem lett belőle.

Verbőczy, a többi nagyúr

Egyháznagynak és kormányférfiúnak könnyen ment az emelkedés, nehezebben az olyan kisnemesnek, minő Kerepeci Verbőczy István volt. A beregmegyei kisnemesnek a „majores nobiles“ szolgálatába kellett lépnie: előbb Mátyás szlavón bánja, Szobi Péter, Mihály nevű fiának volt jegyzője, s ezzel egyidejűleg a királyi kúriának is jegyzője, majd Szentgyörgyi Bazini Péter országbíró és Zápolyai János erdélyi vajda ítélőmestere, ami az akkori hivatalszervezetben azt jelentette, hogy ezeknek az uraknak személyes szolgálója, familiárisa volt. Az egész országban szétszórt birtokait egyenkint, hallatlan erőfeszítéssel, szellemi koncentrációval szerezte össze. Semmi alkalmat nem vetett meg. A királytól 1502-től kezdve évről-évre újabb és újabb birtokokat kért, persze még csak egyszerű hivatalnok lévén, megelégszik kisebb, részirtokokkal is. 1511-ben négy, 1512-ben két adományt nyer, a Dózsa-lázadás után 12 bűnös tiszai nemes birtokát és másik 15-éből felerészt kap. Szobi Mihály szintén birtokokkal jutalmazza szolgálatait: 1507-ben Cserivárat két mezővárossal, 19 faluval, 1508-ban Vécs tordamegyei várat 10 faluval adja neki. Magánemberektől is elfogad birtokokat, akiknek ügyeiben bíraskodik. Egészen rejtélyes üzletei csak így magyarázhatók, például mikor Csekeházai Balázsiak és János-

nak egy birtokrészét átadja, s ezek ugyanekkor egy birtokukat neki adják, de másnap külön oklevélben visszaadják a tegnapi kapott birtokrészt Verbőczinek 200 forintért, hálából az ő jó szolgálataiért, — hasonló kettős donációt és egyoldalú visszaadást ugyanezekkel két nap múlva más birtokokat illetőleg köt. Egyedül Zápolyai Jánostól nem tudott ingyenbirtokot szerezni, a nádorfi trón jelölt annyira fukar volt, hogy mindössze csak három falura adta át neki igény jogosultságát, Kinizsi özvegye, Magyar Benigna asszony után. Egyszer az egri püspök gazdasztije 200 kéve gabonáról azzal számol el, hogy István ítélőmester úr maga kérte azt ajándékba, s ő nem tagadhatta meg tőle, akinek nagy a hatalma az országban. Tévednénk, ha Verbőczi módszereit egyedülállóknak tartanánk: amint főurak és főpapok Bakóczhoz hasonlóan gyarapították vagyoniukat, ugyanúgy megtaláljuk más, kisebb embereknél Verbőczi vagyonszerzési módjait. Bakóczot a kormányhoz tartozó hatalmasok követhették, Verbőczi viszont a Zápolyai-párt tagjai számára volt példa, ahol a vezetők: Szobi Mihály, Verbőczi, anyavári Bodó Ferenc, a Bajornak egymással összeházasodtak, s az újonnan befogadott párttagot birtokokhoz, s ezzel fegyveres hatalomhoz segítették. Rendszeresen donációt adtak neki a királlyal, vagy maguk szereznek birtokot s azt átvallják az ő nevére; a királyi ítélőmesterek, protonotariusok közül is sokan hozzájuk tartoznak, így Verbőczin kívül Ellyevölgyi János, Marochai Ferenc, Gibárti Keserű István alnádor, akik osztozkodási ügyekben hivatalos személyek, s a birtokot végül is maguk vagy párthíveik, rokonaik kezére játsszák. Ugyanígy kerülnek magszakadás és hűtlenség címén a királyra szállt falvak is az ítélőmesterek párthívei kezére. A Zápolyai-párt politikai vezetőinek tehát az oppozícióban sem kellett fekete kenyeret enniük.

Általában véve nagy tévedés volna azt hinni, mintha a köznemesi ellenzékben felemelkedők, vagy az udvari párttal szembehelyezkedő nagyurak bármiképp is valami magasabb erkölcsiséget, hazaszeretetet és műveltséget képviseltek volna. Abban a feudális társadalomban, melynek emelkedési eszközei a fegyver, a hatalom, a nagybirtok tulajdona volt, s aminő volt és maradt még jó sokáig a magyar nemzeti társadalom, a kiválasztás elvét és módját kétségtelenül lehetséges volt szabályozni, de egyelőre ezt más nem tudta elvégezni, mint a király, aki egyúttal az állam érdekeinek is hivatott képviselője volt. Azóta, hogy az Árpádok patrimonialis hatalma megszűnővén, a feudális társadalom önálló szerephez jutott a közélet irányításában, ennek mindig a királyok részéről történt kiválasztás volt a korrektívuma. Károly Róbert, Nagy Lajos, Zsigmond, Mátyás király mindenkor éber figyelemmel kísérték azon társadalmi mozgásokat, melyek mélyen alul, alsóbb rétegekben indultak fel, hogy időnként felvessék a magasba, az ország

kormányzó köreibe, egyháziak és világiak közé az új emberek csoportjait. Hatalmaskodó erőszak, familiarisi és servitori kapcsolatok, magánérdekek ügyes kapcsolódása, házasság, egyházi állások megszerzése, mindez valóságos bozótját növesztette az új pályáknak, melyeket a király vett ellenőrzés alá, sokat megint leszorított és csak azokat emelte fel királyi kegyei nyilvánításával a tényleges hatalom szféráiba, akikben saját szempontjából, s az állam érdekében is megbízhatott. A Jagellók koráig a királyi hatalom a legfőbb szelektáló és ha végigvonultatjuk szemeink előtt a XIV. és XV. század nagy királyait, akkor látjuk csak, hogy mindegyiknek megvoltak a maguk magasabb szempontjai, melyek segítségével tényleg hasznos és használható vezető rétegeket tudtak kialakítani. Hogy e vezető rétegekben nem a műveltség volt a döntő szelektáló elv, az természetes; nem is kell fennakadnunk azon, hogy például az 1491-i pozsonyi béke okmányát Báthory István erdélyi vajda, Mátyás vitéz híve helyett, aki „scribere ignorat“, írni nem tud, egy másik Báthory írja alá, — ugyanezen oklevélen a császári aláírók közt az egyik, császári kamarás és tiroli örökös főasztalnokmester szintén írástudatlan úr, tehát ez más népek vezető társadalmában is így és nem jobban volt. Az igazi nehézséget és ezzel mohácsi bukásunkat a valóságban az okozta, hogy Ulászló megválasztásakor ez az egyetlen szelektáló elv, a királyi hatalom operáltatott ki a nemzettestből. Sem Ulászló, sem Lajos nem voltak képesek többé a magyar feudalizmus felemelkedő tagjai közt válogatni, a méltatlanokat, a tehetetleneket és hasznot nem hajtókát félredobni és a megfelelőket: a jó kapitányokat, a parancsolásra termetteket, a diplomata-tehetségeket kiválasztani és felemelni. Uralmuk alatt vadhajtások szabadon nőhettek és természet szerint elboríthatták, háttérbe szoríthatták az igazi hasznos embereket. Ennyiben nincs különbség tehát udvari és ellenzéki emelkedés közt, mindkét félen ugyanolyan módszerekkel, ugyanolyan kiválasztással lendültek a magasba az emberek, ennyiben kell Bakócz és Verbőczy pályáját tipikusnak tartanunk. A helyzet nemcsak az által rosszabbodott a korábbihoz képest, hogy a király rendező keze hiányzott, hanem azzal is, hogy épp a királyi tekintély rombolásával az anyagi emelkedés lehetőségei is túllépték az erkölcsi korlátokat: kétségtelennek tarthatjuk, hogy sem a Bakócz-féle, nem éppen korrekt pereskedés útján történő birtokszerzési gyakorlatot, sem pedig Verbőczynek a feleket is kiszolgáló ítélőmesteri szokásait nem tűrte volna Mátyás király, — az ilyen dolgok az ő igazságszolgáltatási szervezetében nem hatalmasodhattak el és semmiképp sem szolgálhattak volna alapzatul országos politika vezetői számára. A társadalmi fejlődés azon fokán, ahol Magyarország akkor állott, a királyi hatalom oly végzetes megszüntetése, aminőt a Jagellók uralkodása jelentett, egyúttal az összes kormányzati körök tárgyi elhanyaglását, a céltudatos

vezetés és a naponkénti végrehajtás megszüntetését is jelentette, mindazon szomorú tény, mely kifelé a védelemre való képtelenségben, itthon pedig értelmetlen anarchiában nyilvánult meg. Ezen semmit sem változtatott, hogy Ulászló békeszerető, nem rossz ember volt, a magyarságnak sem volt ellensége, s joggal számították erényei közé a szelídséget és azt, hogy senkit meg nem öletett. Az igaz, hogy, mint láttuk, Mátyás sem élt kormányzati rekvizitumként a politikai gyilkossággal, de a magyar társadalom vezetéséhez mégis csak több erély volt szükséges és naponként újra megfeszülő, soha el nem lankadó akarat, nem mint Ulászlónál, kinek vágyait kielégítette egy szép fehér papagály vagy egy házisapka. Tragédiánk abból származott, hogy a magyar nemzetet és államát megszemélyesítő király helyébe egy árnyék lépett anélkül, hogy a király feladatait bármely társadalmi osztály magára tudta volna vállalni.

A pénz- és hadügy hanyatlása

A központi hatalom leromlásával a magánhatalmak megnövekedtek és a közérdeket és közjót végkép szem elől tévesztették. Így érthető, hogy folyvást gazdagodó, kincses urak között koldusszegény király él, kinek még konyhájára sincs pénze: Anna királyné udvarában 1503 farsangján mindössze nyolc tyúk volt található, s annak ellenére, hogy nagy alkalmakkor még Mátyásra emlékeztető fényes ünnepeket rendeznek, Ulászló úgy, mint fia, Lajos, még ételükben és italukban is nem egyszer a nagyurak jóindulatától függenek. Király és állam pénzügyei azonban, tudjuk, még nincsenek egymástól elválasztva, s tekintély- és hatalomnélküli király alatt a magyar állam is képtelen nemzetvédelmi funkciói ellátására. Az évi jövedelmek nemcsak az egyforintos adó megtagadása miatt zsugorodtak össze, kimutathatólag minden jövedelem megfogyott a Jagellók uralkodása alatt. A sóbányákból Mátyás még legalább 100.000 forintot látott, Ulászló már legfőlebb 50.000-et; halálakor ezek 25.000-et hoztak, s fiának, Lajosnak 1519-ben már csak 16.000-et. A nemesércbányákból Ulászló 30—40.000-et, fia 14.000-et vett be, a besztercebányai rézbányák bérbeadattak, előbb az Ernusztoknak, azután a föltörekvő polgároknak, Thurzó Jánosnak és rokonainak, az augsburgi Fugereknek. A vámok nagyrészt szintén bérbeadta Ulászló, vagy pedig a zászlósuraknak kötötte le elmaradt fizetés fejében, akik úgy gazdálkodtak velük, ahogyan akartak. Mivel a rendes jövedelmek csak 80.000 forintot tettek ki, Ulászló is kénytelen volt Mátyás egyforintos adójához folyamodni, bárhogyan ígérte is az ellenkezőt. A különbség csak az volt, hogy míg Mátyás behajtotta az adót, Ulászló állami apparátusa erre nem volt képes. A nagybirtokosok, élükön Zápolyai, állandó felmentésben részesültek, s így nem csoda, hogy az egyforintos adó csak a legkritkább esetekben emelkedett 100.000 forinton felül, 1503-ban

*A z e s z t e r g o m i
B a k ó c z - k á p o l n a ,*

AZ ESZTERGOMI BAKÓCZ-KAPOLNA. Építtette Bakócz Tamás bíboros-érsek saját temetkezési helyéül 1507-ben, süttői vörösmárványból. Oltárát Andrea Ferrucci da Fiesole faragta 1520-ban. Egyetlen renaissance-izlésű egyházi építményünk, mely teljes egészében megmaradt.

53.000. 1511-ben 80.000, 1519-ben 60.000 forintot hozott mindössze. Az évi rendes és rendkívüli jövedelem jó ha 190.000 forintot kitett, azaz Magyarország állami pénzereje visszaesett még mélyebbre, mint ahol Mátyás elődjei alatt volt, holott a szükségletek, elsősorban a török elleni védelem szükségletei, aránytalanul megnöttek, s a pénz értéke is bizonyára esett az utolsó félszázad alatt. Subsidiумot sokszor kért a szegény király, az urak ritkán hajlottak szavára, még leginkább a városok segítették ki néhány száz, 1—2000 forinttal. Az adóegységet tevő porták száma a korábbi majdnem 400.000-ról leszállított 200.000-re, ez mutatja leginkább az országos pusztulást.

Ily csekély összegekkel dotált államkincstár természet szerint képtelen volt a török támadásait visszautasító védelmi apparátus fenntartására, miből viszont logikusan következett a magyar honvédelemnek Mátyás előtti színvonalra visszaesése. Zsoldos, állandó hadseregről szó sincs többé, a fekete sereg kiirtása szimbolikus cselekedete volt ennek az új állami felfogásnak, mely a közösség fenntartására nem volt hajlandó többé áldozni. Visszatért a nemzet a bandériális rendszerhez és a telekkatonasághoz, melyekről pedig világos volt, hogy sem az új nyugati zsoldos seregekkel, sem a török janicsárok és szpá-hik állandó seregével nem mérkőzhetnek. A kodifikáció papiros-malma tovább forog ugyan, és úgy a hadiadó, mint a katonaság kiállítása dolgában megszámlálhatatlan törvénnyel találkozunk, anélkül, hogy azok bármikor is végrehajtottak volna. Az 1498. évi országgyűlés újra kiadja Zsigmond bandériális jegyzékét, kimondja, hogy a bandériumok a határokon túl is kötelesek harcolni, 24—36 portáról egy-egy huszárt állítat ki, ezeket a rendelkezéseket utóbb is folyvást megújítják és variálják, 1518-ban minden 20 jobbágyot egy lovas kiállítására köteleznek, a végvárakba két-két főkapitányt küldenek és halállal fenyegetik őket, ha egyszerre hagynák el a rájuk bízott várat. 1518-ban a bácsi országgyűlés véglegesen ki akarja küszöbölni a bajokat, a sok csaló királyi kincstárnok helyett két köznemesi thesaurariusra bízza a pénzügyeket, a világi bandériumokat és az egyháziak felét kirendeli a végekre. Az 1522. diéta szörszálhasogató pontossággal követeli be a hadiadót, az eltagadott adótárgyak után vizsgálatot rendel el, szóval papiroson minden megtörténik a haza megmentésére, de cselekvésre azok sem hajlandók, akik e törvényeket meghozták. A védelem a végvárak őrségére maradt, akik valójában királyi katonák, a király zsoldjába vett udvari embereknek — aulici regis, aulici huzarones, aulici familiaresnek — vezetése alatt, s akiket Ulászló rendszeren a velencei és pápai segélyből fizet. Velence 1501 óta szinte 400.000, a pápa 200.000 aranyat adott e célra. A főuraknak jobb dolguk is volt, semhogy bandériumaikkal a török közelébe menjenek, a köznemes pedig egyáltalában nem volt hajlandó e korban fegyverre kelni, örült, ha megvédhette faluját szom-

szédai és saját parasztjai ellenében. A király védelmére ügysem számíthatott.

A török-kérdés

Ennyire lerongyolódott had- és pénzügy mellett a déli határ viszonyai is természetesen egyre rosszabbodtak. II. Bajazid szultán aránylag békés ember volt, nagy támadó hadjáratokra alig gondolt, de a szerb és bosnyák bégek betöréseit nem tiltotta meg. Ezeket a rablóhadjáratokat Ulászló első éveiben Kinizsi Pál, Nyugaton a Frangepánok, majd Corvin János utasította vissza, ez utóbbi 1501-ben a folyvást veszélyeztetett Jajcát is felmentette. Corvin mellett Váradi Péter kalocsai érsek törődött a végek gondjával, a maga várait, Bácsot, Péterváradot megerősítette és Nándorfehérvár bajait, az őrség fizetetlenségét és ritkulását is mindegyre panaszolta a királynak. 1500-ban kitört a háború Velence és a szultán között, melynek során Módón, Koron és Navarin Moreában pogánykézre került, a török elleni szövetségbe VI. Sándor pápa Magyarországot is beleerőltette, de Ulászló tétlen maradt, s miután a Signoria 1502-ben megkötötte a maga békéjét a szultánnal, Ulászló is követte példáját: 1503-ban hét évre, 1510-ben három évre kötött fegyverszünetet, melyet 1513-ban is megújított. A dunai béke átmenetileg a töröknek volt érdekében. A Bajazidot követő I. Szelim szultán megmérgezvén atyját, kiirtván testvéreit, rövid uralkodása alatt, 1512—20 között megkészserezte a birodalom területét. Előbb a turkománokat legyőző új perzsa fejedelmet, Izmai! saht verte tönkre, azután az egyiptomi mameiúk uralmát, elfoglalta nyugati Perzsiát, Kurdisztánt, északi Mezopotámiát, Szíriát és Egyiptomot, bevonult Tebrisbe és Diarbekirbe, Damaszkuszba, Jeruzsálembé és Kairóba. A halál Rhodos megtámadásában akadályozta meg, de nem akadályozhatta fiát, II. Szülejmánt, hogy a mérhetetlen új hódítások erőforrásait most már Európa meghódítására használja fel. Addig is a Száva vidékén Beriszló Péter veszprémi püspök, horvát bán védte harciasán és sikerrel a zsákmányra éhes török bégek ellen a határt. 1515-ben az urak is rászánták magukat a harcra: Zápolyai János, Báthory István, a két nándorf ej érvári bán, enyingi Török Imre és Paksi Mihály egy kis török vár, Sarnó alá szálltak, de megesett rajtuk az a szégyen, hogy a szendrői szandsák-bég megverte őket és seregük futva menekült Nándorf ej érvár oltalma alá. Zápolyai Jánosnak ez volt az egyetlen nagyobb fegyverténye, leszámítva a jobbagylázadás leverését. 1517—18-ban X. Leó pápa iparkodott összehozni újabb kereszteshadjáratot a fejedelmek közt, de sikertelenül; Magyarország magára hagyatva, tehetetlenül várta, omló falak mögött, a török eljövendő támadását.

De Ulászló és tanácsosai nemcsak fegyveres támadásra voltak képtelenek, a diplomácia fegyvereit sem tudták forgatni.

A király a családi politikán kívül egyéb iránt alig bírt érzékkel, mozdulásra is csak a családi érdekek késztették. Eleinte sok gondot okozott neki testvéreinek elhelyezése: János Albert lengyel király lett, Sándor litván nagyfejedelem, Frigyes krakói püspök, de Zsigmondnak már semmi sem jutott, s őt Ulászló vette magához, külön udvartartást adott neki, s gyakran helyettesítésével is megbízta. János Albert halálával Sándor, majd ez után Zsigmond herceg lett lengyel király, az ő budai udvarmestere, Szydlowiecki Kristóf lett főtanácsadója. Zsigmond különben Budáról nagy benyomásokat vitt magával Lengyelországba, s Mátyás mintájára és hatása alatt terjesztette hazájában a renaissance-gondolatot; ő készítette lengyel földön az első renaissance-síremléket testvéreinek, János Albertnek Krakóban magyar márványból, s Krakó újjáépítésére budai olasz mestertől rendelt terveket. A magyar viszonyok e Budán szerzett pontos ismerete tette neki utóbb lehetővé, hogy II. Lajos kormányára befolyást gyakoroljon. Legközelebről persze a saját gyermekeinek ellátása érdekelte Ulászlót. Ezek sorsa adott alkalmat arra, hogy a főurak és köznemesek chaotikus zűrzavarából az udvari, német párt és a Zápolyaiak nemzeti pártja kijegecesedjen.

Belső küzdelmek, a rákosi végzés

Zápolyai Hedvig hercegnő 1505-ben, mikor György fiának Corvin János árváját eljegyezte, 18 éves nagyobbik fiának, Jánosnak a király leányát, a kis Anna hercegnőt akarta feleségül megszerezni. Törekvéseit Zsigmond herceg is támogatta, aki eleinte közvetítőként szerepelt Ulászló és a Zápolyaiak közt, és utóbb feleségül vette Zápolyai János nővérét, Borbálát. Ulászló azonban ragaszkodott az 1491-i szerződéshez és gyermekei Habsburg-házasságát előnyösebbnek találta, semmint a Zápolyai-rokonságot. Az elutasítás hozta létre Zápolyai János kapcsolatát a köznemességgel és lobbantotta lánggra a kisnemesek németgyűlöletét. Ezek az 1491-i szerződést soha nem fogadták el belsőjükben, a Habsburg-kapcsolatban a függetlenség sérelmét látták, hiszen szemük előtt volt, mennyire hallgat Ulászló is Miksa követekre, akik évenként többször is megtették az utat Bécs és Buda között. A helyzetet az élezte ki, hogy a békés, erélytelen Corvin János helyett a királyságra hevesen törekvő ifjú Zápolyai vette át a nemesség vezetését egyelőre azzal a céllal, hogy Ulászlót akár akarata ellenére is elszakítsa Miksa szövetségétől, az 1491-i pozsonyi szerződéstől és ezzel megnyissa saját maga számára a trónhoz vezető utat. Ulászló betegsége és általánosan ismert gyöngülése is gyors cselekvést kívánt. Már az 1505. februári országgyűlésen szóba hozta a nemesség a királyválasztás rendezésének kérdését, de egyelőre csak fenyegették Ulászlót, határozat nélkül osztak el, július végére Székesfej érv arra új, fegyveres országgyűlést hívva egybe. Közben Ulászló összeszedte magát, s miután az ő királyi joga

volt az országgyűlés összehívása, nem pedig a köznemességé, egy hónappal előbbre, június végére hívta azt egybe, még pedig szintén fegyveresen és maga is intézkedett, hogy Csehországból fegyveres erőt kapjon a magyar diétára. A cseh segély azonban nem jött meg idejében, s enélkül Ulászló nem kockáztathatta meg az országgyűlést, melynek feladataul a Zápolyai-pártiak már a király letételét jelölték meg, amely esetben nagyúri főnökük azonnal eléri célját, a trónt. Fegyveres erő híján Ulászló tárgyalni kezdett, persze nem a vezetett köznemességgel, hanem a vezető Zápolyaival; köztük mindkettőjük rokona, Zsigmond lengyel király közvetített, kinek sikerült is Anna királynét és Zápolyait egymással kibékítenie, Zápolyai visszakerült az udvar kegyeibe, és ennek fejében elismerte — és természetesen pártjával is elismertette a király azon jogát, hogy idegenek, azaz Miksa követi tanácsával éljen; viszont a király most már hozzájárult egy fegyvertelen diéta tartásához, melyet Szent Mihály napjára hívott Össze Budára. Ha Ulászló remélte is, hogy Zápolyai most már nem* fogja engedni, hogy az országgyűlés az ő királysága ellen hozzon határozatot, Miksa császár előrelátóbb volt, s a német birodalmi gyűléstől segílyt kért, hogy Ulászlót, Annát és az ő saját magyar jogigényét háborúval is megvédelmezhesse; a birodalmi gyűlés meg is szavazott neki erre 4000 fegyverest, s Miksa Bécsbe indult, hogy onnan támogassa Ulászlót Zápolyaiék ellenében. Rákos mezején a nemesség nagy tömegben gyűlt össze, Zápolyai maga 2000 fegyveressel jött, a tárgyalás az ő fegyverei nyomása alatt ment végbe. A vita szemrehányásokkal kezdődött, melyeket a nemesség tett Ulászlónak azért, hogy Magyarországot, Sziléziát és Lausitzot nem tartotta meg az ország számára, holott ezért a tehetetlen Ulászló helyett inkább a nagyurakat, s köztük a Zápolyaiakat lehetett volna felelősségre vonni, mint akik Mátyás összes, nemcsak cseh hódításaiból kivonták a feketesereget. Kétheti tárgyalás után kiadtak egy határozatot, az 1505 október 13-i rákosi végzést, mely nem egyéb, mint egy Miksa-ellenes konföderáció, melyben 10 főpap, 53 főúr és 125 megyei követ kimondja, hogy miután Magyarország saját uralkodói, így II. András, Lajos és Mátyás alatt nagy volt, idegen uralkodók alatt pedig elpusztult, mert ezek a „szittyai nép erkölcsait és szokásait nem tanulják meg“, soha többé, ha Ulászló fiörökös nélkül hal meg, idegen királyt nem választanak. Az oklevél, nemhiába rendelt szerkesztéséért az országgyűlés minden jobbágydikától két dénárt Verbóczi Istvánnak, ügyes kompromisszumot jelent azon megegyezés értelmében, melyet Zápolyai kötött királyékkai: minden gonoszt elmond az idegen királyokról, akik e „szittyai“ nép nyelvét és szokásait nem ismerik, mindig idegen érdekeket képviselnek, s az ő bűnük Ráma, Szerbia, Halics, Lodomér, Bulgária, Dal-

mácia elvesztése, de a rendek Ulászlót legkegyelmesebb királynak nevezik, aki nemcsak kegyelemben és szabadságban kormányozza őket, hanem még több szabadságukat újjá is alkotta, — Ulászló személye tehát egyáltalán nincs is érintve, az idegen királyságot szidalmazó kifejezéseket csak Miksa veheti magára, Zápolyai pedig eléri azt, amire a köznemességre támaszkodva úgyszólván számíthatott: Ulászló gyermektelen halála esetén a királyi széket. A szöveget késői korok politikusai felhasználhatták saját céljaik érdekében, akkora emphasissal jellemezte benne Verbóczi az idegen királyság veszélyeit, hogy még a délszláv Zápolyai pártját is elnevezhették nemzeti pártnak; a kor történetébe beállítva csak egy fordulata annak a hosszas küzdelemnek, melyet egy oly trónkövetelő folytatott tehetségtelen királyok ellen, aki utóbb maga sem mutatott több belső jogosultságot a haza jobb kormányzására, mint ellenfelei. Az oklevelet Bakóczcal élükön a királpárti főpapok és urak is aláírták, egyesek Zápolyai rábeszélésének, sőt pénzének is engedve. A rákosi végzés írásba foglalása előtt egy nappal, október 12-én Bakócz, Perényi, Frangepán és más főurakkal együtt Zápolyai is külön oklevélben hűségre kötelezik magukat a királlyal szemben, ellene nem fognak semmit tenni és ha valamelyikük disgratiába esnék nála, a többi közpenjár az illető érdekében, ami világossá teszi, hogy a főurak Zápolyai királyságát és egyebet nem céloztak Ulászló magtalan halála esetére. A kisnemességet németellenes érzése vezette a szövetségben, az urak azonban csak pillanatnyi konstellációt láttak benne, melytől csakhamar elállottak, mikor Lajos herceg, a trónörökös megszületett. Még inkább elvesztette aktualitását a rákosi határozat 1508-ban, a gyermek Lajos megkoronázása következtében. Viszont Miksa egy pillanatra sem adta fel az unokái és Ulászló gyermekei rokoni kapcsolatára alapított trónöröklést; tiltakozott a rákosi végzés ellen úgyszólván, mint aki magyar királyok véréből származik, s kijelentette, hogy jogai védelmében háborút fog vezetni. Erre Ulászló népszerűsége biztosítására 1506 májusában háborút üzent Miksának, s országgyűlést hívott össze, melytől előre kérte a háború költségeit. Ez jó taktikának bizonyult: senki se akart fizetni, s az országgyűlés úgy határozott, hogy béketárgyalások indítandók Miksával, melyek csakhamar sikerre is vezettek. A rákosi végzés, létrejövetele és következései egyformán tipikus példáját mutatják a Jagelló-korbeli országgyűlési erőviszonyoknak és mechanizmusnak, mely nem egyszer magasztos elvi álláspontra helyezkedik, a valóságban pedig a szereplők meztelen önzését szolgálja. A köznemesség szittyá elbúsulása pedig híjján van a politikai célok és elérhetőségek minden ismeretének, a nemesi tömegeket orruknál fogva vezetik az udvar és a nagyurak, legtöbbször Zápolyai János. Jelmező a rákosi felbuzdulás mögött minden oldalon űzött

játékra, hogy mielőtt Ulászló megüzenné a háborút Miksának, 1506 márciusában újabb kettős örökösödési szerződést kötött Miksáékkal, s Lajos nevelőivé is Miksa hű embereit, Bornemissza Jánost és Brandenburi Györgyöt tette. E Habsburg-pártiságban testvére, az 1506 óta lengyel király Zsigmond is megerősítette, aki első inaugurálójá lett a lengyel királyok XVI. századbéli Habsburg-barát politikájának. A korán megöregedett, szélütött Ulászló csak akkor nyugodott meg teljesen gyermekei jövőjén, amikor az 1515-i pozsonyi-bécsi összejövetelen, Zsigmond lengyel királlyal és Miksa császárral végkép megegyezett a kettős házasságban. A bécsi Szent-István-templomban Bakócz Tamás összeadta a két gyermeket, Lajost és Miksa unokáját, Máriát, s addig is, míg a fiú-unokáknak egyike, Károly vagy Ferdinánd főherceg elveheti Ulászló leányát, Annát, ezt a kisleányt ezzel a feltétellel az agg császár maga vette feleségül, így valóban megtévén mindent, hogy családját Magyarország trónjára segítse.

E családi kapcsolatokon kívül alig hozott létre valami lényegeset Ulászló diplomáciája, melynek különös sajátága volt, hogy még a leggazdagabb urak is, ha követségbe mentek, előbb útiköltséget sajtoltak ki a koldusszegény királytól és kincstárától. A rendiség chaotikus rendszerében külpolitikai állandóság úgy sem volt lehetséges. Példa erre a cambrayi liga ügye. Ezt 1508-ban Miksa és XII. Lajos francia király kötötték, hogy Velencét Milánó módjára kitoröljék a független államok sorából. Ulászlót is invitálták a szövetségbe és kilátásba helyezték, hogy Velence feldarabolásakor Dalmáciát visszaadják Magyarországnak, II. Julius pápa is belépett a ligába, de Ulászló habozott. A velencei zsoldban álló Bakócz érsek ellene volt a csatlakozásnak, a kancellár azonban, Szatmári György pécsi püspök, kassai polgárfiú, az ő régi szövetségesével, Perényi nádorral együtt Bakócz ellen működött. Országgyűlést, királyi tanácsot és királyt is bábúkként rángatott a két főpap, Szatmári és Bakócz, akik közül az első a király és tanács nevében tárgyalta Pasqualigo velencei követtel, a második pedig titokban ellenállásra biztatta. A nemesekkel kibővített országtanács Tatán ült össze és előbb Ulászló, majd Bakócz elnöklelte alatt hallgatta meg a császári, francia, velencei követnek egymással ellenkező kívánságait, azután bizottságot küldött ki, mely a velencei követtel tárgyalva annak fejében, hogy Magyarország nem csatlakozik a ligához, Dalmáciát szerezze vissza a Signoriától. Bakócz azonban megmondta Pasqualigónak, hogy amíg ő életben van, nem kell semmitől tartania Velencének, — egyelőre azonban nem sikerült neki a Velence-ellenes határozatokat megakadályozni: 4000 gyalogos és 2000 lovas kiküldését mondták ki Velence ellen, s követeket küldtek Miksa császárhoz a Velence-ellenes szerződés megkötésére. De a tanács pestis miatt Tatóról Nyitrára ment át, s ott Szatmári és Bakócz

kibékülvén egymással, elálltak a háborútól, a Miksához küldött követeket visszahívták, de ezek akkor már megkötötték az ország nevében a császárral, Velence ellen a szerződést; az udvar közben Boroszlóba ment át a cseh korona tartományai ügyei intézésére, melyek akkor Ulászló alatt perszonal-unióban állottak Magyarországgal, itt tovább tárgyaltak Pasqualigóval és annak fejében, hogy nem indítanak háborút Velence ellen, legalább a török ellen Velencétől évenként fizetett 30.000 forintnyi „zsold” felemelését, vagy legalább a hátralék kifizetését kérték. Velence követe hajthatatlan maradt, ami nem volt nehéz neki, mivel Bakócztól tudta, hogy úgysem lesz háború és azzal is tisztában volt, hogy Magyarország belső viszonyai miatt egyáltalán képtelen háborúviselésre. Végül Szatmári, a harcias kancellár is megnyugodott, miután Bakócz megígérte neki, hogy ha pápa lesz, ráhagyja az esztergomi érsekséget; Pasqualigo Perényi nádor jóindulatát olcsón, néhány száz arannyal vette meg. Bakóczról ugyan kiderült, hogy Velence zsoldjában áll, mert Pasqualigo leveleit Miksa elfogatta és azokat, Bakóczra kompromittáló adatokkal, bemutattatta a magyar országgyűlésnek, de mindez nem ártott neki. Végül is elhatározták a ligába belépést, de ezt nem hajtották végre, s vele elszalasztották Dalmácia megszerzését: ez Ion háromesztendős tárgyalás végső eredménye. A külföld világosan láthatta, hogy Magyarország szerződések kötésére sem alkalmas többé, anyyira ziláltak belső, kormányviszonyai.

Jobbágyság és városok hanyatlása

A vezetés nélküli állam éppúgy akadozott funkciói végzésében, mint egy szélhűdött emberi test. Az állam funkciói azonban nemcsak a saját fenntartására irányulnak, s zavarai nemcsak az államéletet bénítják meg, hanem egyszersmind a társadalom életét is. Mátyás, az igazságos, életében az ő igazsága mégis csak élő valóság volt, bármennyi hatalmaskodást követtek is el a nagyok az ő öklétől távol. Az ő uralkodása alatt mindenki, megyék és falvak is tudták, hogy kúriájában igazságra lehet találni és hogy a kúriai ítéletek végrehajtására van ereje a királynak. A Jagellóknak erre sem volt többé erejük, ők már nem voltak többé az elnyomottak és szegények védelmezői, s ezek körében sem volt többé titok az ő tehetlenségük. Hogy Mátyás alakja már a XVI. századi magyar szemében is óriássá nőtt, ennek bizonyára legfőbb indítéka a Jagellók gyöngesége a közbátorság fenntartása, a szegények védelme dolgában. Míg a hanyatlást, Mátyás országglásával összehasonlítva, eleinte csak a legvilágosabb, legtisztább fők vették észre, így mindjárt 1491-ben Várad Péter érsek, Mátyás volt árvái foglya, amikor Isten haragját látva e „miserabile regnum” felett, kipusztulva a felebaráti szeretetet és helyébe egyenesen az ördögtől behozatva a gyűlölséget és minden bűnököt, a helyzetet a klasszikus poéta, Lucanus egyetlen szavával jel-

lemezte: Omnia vulnus! az egész ország egy seb! — utóbb már a magyarok széliében hirdették, hogy Mátyás volt az egyetlen király, ki alattvalóit külső erőszaktól meg tudta védeni, sőt birodalmát gyarapítani is tudta. Turóczi krónikájába ekkor írta be egy kesergő magyar: „Óh, Mátyás, ha te mostan élnél, gondunkról gondolnál.^{4*} Mátyás országlása lett az általános elhanyaglásban a norma, melyhez állítva lehetett lemérni az elhanyaglást; a velencei követek is Mátyás hadi és pénzügyi erejéhez hasonlítják Ulászló gyöngeségét és megállapítják, hogy még a hadi kapitányok is gyakorlatlanok, tanulatlanok, nem úgy, mint Mátyás korában! De a legsúlyosabban kellett éreznie a különbséget a szegénységnek.

Az alsóbb néposztályok helyzete nemcsak az általános anarchia, fegyverzaj és védelemhiány következtében hanyatlik el, hanem pozitív országos rendelkezések is gondoskodnak mélybetaszításukról. Nagybirtokos és köznemes érdeke találkozik egyrészt a szabad költözés megnehezítésében, másrészt a terhek súlyosbításában. A kettő összefügg egymással és mindkettő országos, mindenkire kötelező rendelkezést követel, nehogy a kevésbé szigorú birtokra tóduljanak a jobbágyok a nagyobb munka és elnyomás helyeiről. A költözést még nem tiltják el nyilvánosan, de mind több formalitás betöltésétől teszik függővé és mind nagyobb befolyást engednek reá a vármegyének, azaz a nemesek összességének. Még részletesebb törvényeket hoznak a jobbágyok elvitele, elszöktetése megakadályozására, s míg az 1492. évi 93. te. a jobbágy el nem eresztését csak három márkával bünteti, addig az azt kiegészítő 1495. évi 18. te. a szökött jobbágy befogadját már a szörnyen nagy 25 márka bírsággal fenyegeti meg. A központi hatalomtól mit sem tartó nagyurak persze maguk feje után jártak, s nemcsak hogy büntetlenül hajtották el szomszédjaik jobbágyait saját földjeikre, hanem saját hatáskörükben rendeletekkel is eltiltották a szabad költözést. így tett 1494-ben Kinizsi Pál temesi gróf. Az előjogosak tendenciája félre nem ismerhető: még mindig vannak különböző fokú szabadsággal bíró foglalkozási ágak, még mindig eltérőek az egyes földek művelése után a földesúrnak járó szolgáltatások, amik mind egyenlővé teendők legegyszerűbben a legalsó fokon, a kilencedet fizető, robottal és ajándékokkal tartozó, költözésében megnehezített jobbágy színvonalán. Ide kell leszállítani a nem-nemesosztályokat, ez a rendek tendenciája, mely bizonyára élt a keblekben már Mátyás korában is, de a megvalósítás felé csak most közeledett.

Mindjárt az 1492 : 47. artikulus, utána több más is, ki mondja mindenkire kötelezően, hogy a földesurak vegyék ki jobbágyaik terméséből a kilencedet, s a király és királyné is ígéri ezt tenni, nehogy a többi földesúrtól az ő birtokaikra csődüljenek a kilencedtől menekülő jobbágyok. Ez a törvény

azonban nemcsak a már tényleg jobbágysorba süllyedt paraszto-
tokat érinti, akik már úgyszólván a legtöbb helyen fizették a kilen-
cedet, hanem azon feltörekvő lakosságot, mely a mezőváros-
okban, királyi és magánprivilegiumok védelme alatt, mint már
láttuk, egy sommában fizette a földbért és földesúri tisztekkel
nem kellett többé személy szerint érintkeznie. Azt a 7—800
mezővárosszerű telepet, melynek lakossága már megkezdte a
fölemelkedést a szabad bérlőosztály felé, e néhány soros törvény
egyszerre letaszította a jobbágy sorba, s ezzel elejét vette sza-
badabb kisbirtokos életformák általánosulásának és alföldi
magyar agrárpolgárság kifejlődésének. Ugyancsak kiemelkedő
rétegeket tört le és dobott be a jobbágyság katlanába az 1498:
41. törvénycikk, mely a városok lakóit kötelezte földesúri
kilenced fizetésére azon szőlők és szántókért, melyeket neme-
sektől béreltek. A földesúr minden földje után egyformán
akarta a maximumát a szolgáltatásoknak, földjein nem akart
mást látni, mint a maximumot fizető jobbágyságot, — ez a
törekvés volt az igazi motora a parasztlázadás után létesített
helyzetnek, mely Magyarországon szinte csak két osztályát
ismerte el az embereknek: előjogos és birtokkal rendelkező
nemességet és ennek földjén dolgozó jobbágyokat.

A hatalmasok e törekvése nem állt meg a középkor régi
autonóm területeinek határán sem: a szabad székelyekkel
szemben Mátyás hős erdélyi vajdája, Báthory István próbálta
érvényesíteni — persze csak Mátyás halála után —, amikor
várát építtetett közöttük és a szabad székegységet e várhoz
adózásra kényszerítette, mintha csak a Székelyföld az ő ura-
dalma lett volna. Báthory székelyföldi garázdálkodása a való-
ságban rendszeres kísérlet volt arra, hogy a nagybirtok
tipikus adminisztrációjával, familiárisai hadával szabad köz-
jogi területet jobbágysorba szorítson le és magántulajdonná
tegyen. Kezében lévén a jogszolgáltatás, aki nem akart
familiárisa lenni és neki szolgálni, annak nyugodtan elvette
birtokát, familiárisait a kezére bízott királyi várakban össz-
pontosította, ahonnan egész vidékeket nyomás alatt tarthatott;
ahol nem volt vár, ott újakat építtetett, így Udvarhely széken
is; a várhoz kötött jövedelmet és az olcsóbb bíraskodást ezek
a familiárisok kezelték, kijártak a várból rabolni, erőszakos-
kodni, velük szemben székely nem juthatott igazsághoz. Miután
a székelyek három osztályának felülvizsgálása és időnkénti
beosztása is a vajda hatáskörébe tartozott, érthető, hogy a szé-
kelyek személyes szabadsága és anyagi jóléte teljesen ki volt
neki szolgáltatva. Báthory azonban arra is törekedett, hogy a
vajdai közhatalma alatt levő székelyeket és a neki magán jogi-
lag szolgáló familiárisait ugyanazon kezelés által egymással
összeolvassza, s ilyképp vajdai hatalmát magánúrivá, nagybir-
tokosszerűvé tegye az egész Székelységen. Ennek eszköze volt,
hogy familiárisait szabad székely helyekre telepítette, melyeket

így magánúri hatalmának próbált alávetni; a férfiágon kihaló székely családok leányait familiárisaihoz kényszerítette gyakran még gyermekkorukban, hogy, mint a székelyek panaszták, „a székely örökségeket ilymódon megszerezve szolgáljak, azokat közöttünk letelepüléshez segítse.“ Még azt is megakadályozta, hogy a székelyek panaszaiikkal a királyhoz menjenek: saját familiárisait küldte az udvarba, kiadva őket a székelyek küldötteinek. Végül Ulászló 1493-ban elmozdította Báthoryt a székely ispánságtól és vajdaságtól, megerősítette a székely szabadságokat, de a székelyek maguk is megéreztek a központi hatalom gyöngeségét, még az ökörsütés miatt is lázadoztak és az 1505. évi agyagfalvi gyűlésen sajátmaguk próbálták ügyeiket rendezni. II. Lajos alatt is felkeltek, részben Zápolyai János vajda elnyomása ellen, részben a saját főembereik ellen, akik a magyar földesurak mintájára szerették volna a közszékeket jobbágyukká tenni. Egészben véve azonban megtartották szabadságukat e korban is a székelyek, hogy azt majdan a szabad Erdélyben veszítsék el.

Az 1514. parasztlázadás

A földesurak lefelé egyenlősítő törekvését váratlan győzelemhez juttatta a parasztok lázadása. Akaratlan kiobbantója ennek Bakócz Tamás volt, aki renaissance-korlátlanágában régóta vágyott a pápaságra és Velence meg Miksa császár politikáját is azért képviselte az udvarnál, mert tőlük várta a bíbornoki kollégium befolyásolását. De bár Bakócz személyesen ott volt Rómában és pompakifejtésével mindenkit bámulatba ejtett, II. Julius halálával a konklave 1513-ban nem őt, hanem Medici Jánost, X. Leót választotta pápává. Ez a nagy renaissance-pápa Aeneas Sylviust akarta követni a török elleni harcban és a hazatérő esztergomi érseket megbízta Magyar- és Lengyelország, valamint Svédország és Dánia területén kereszteshadjárat hirdetésével. A keresztény szolidaritás érzése ekkor már rég kihalt a művelt osztályok szívéből, hiszen már Podjebrád ellen is csak parasztok vették fel a keresztet Német- és Csehországban. Nálunk is így történt; jobbágyok, egytelkes nemesek és mezővárosok lakói gyűltek össze papjaik és bíráik vezetésével Bakócz hívására és felvéve a keresztet, cruciati lettek. Az egész, 100.000 főre becsült tömeg oly rendezetlen sereg volt, hogy nem is állott élére előkelőbb ember; Bakócz egy székely lófő vitézt, Dózsa Györgyöt tette vezérévé, aki korábban a végeken a török ellen harcolt. Ekkora tömeg vezetésére természetesen alkalmatlan volt az egyszerű székely vitész, de mikor a keresztések rakoncátlansága miatt Bakócz feloszlatta a sereget, a rákosi táborból Dózsa neki indult az ország meghódításának. Proklamációjában a király és nem az urak alattvalójának nevezte magát és Cegléd városába hívta a mezővárosok és falvak lakóit egyesülésre a gonosz nemesek ellen. A harc a parasztlázadás ősi formáit öltötte magára: elnyomot-

tak rabolják, égetik, gyilkolják, karóba húzzák elnyomóikat, s a mindenében, vagyonában, családjában, életében fenyegetett nemesség hasonló kegyetlenséggel iparkodik a lázadást elnyomni. A Dózsától az udvar megfigyelésére Pest mellett, a gubacsszentlőrinci táborban hagyott pesti polgár, Száleresi Ambrus seregét ugyan Bornemissza János, Tömöri Pál, Bathyány Ferenc és Móré László megsemmisítette, de a főhadal, 30—40.000-nyival Dózsa akadály nélkül vonult végig az Alföldön, ahol a nagy mezővárosok népére biztosan számíthatott, hiszen ezeket csak néhány éve fosztotta meg privilégiumaiktól a nagyurak és nemesek országgyűlése. A Maros balpartján, Gyula és Csanád közt útjába álltak Báthory István és Csáki Miklós Csanádi püspök hadai, de megverettek, az elfogott püspököt Telegdy Istvánnal, az ország kincstárnokával és más néhány úrral együtt Dózsa válogatott kínzások közt végeztette ki Apátfalván. A jobbágyokkal keményen bánó Brandenburgi György uradalmain át, Világos, Arad, Sólomos, Lippa felé vette Dózsa útját, a Temesköz várait már az útközben elfoglalt kastélyok ágyúival törette, s magát a temesi grófort, Báthory Istvánt is ostrom alá fogta Temesvárbán. A parasztek táborában sok „deák“, külföldi egyetemet végzett ember volt, nem csoda tehát, hogy Temesvárnál a vizek elvezetéséhez fognak és a várat el is foglalják, ha Zápolyai István erdélyi vajda meg nem érkezik Báthory segítségére. A harcban Dózsa rács hajdú — marhahajtókból lett katonák — átpártolnak, a parasztság szétszalad, a vezér Zápolya rács atyjafiának, Petrovics Péternek lesz foglya, s a vajda rettenetes bosszút vesz: a parasztkirályt tüzes vasszékbe ülteti és hajdúlegényeit kényszeríti, hogy égett húsába harapjanak. Testvérét, Gergelyt kivégezték, a többi vezért, nemes Nagy Antalt, Mészáros Lőrinc ceglédi plébánost, Pogány Benedeket, Barabás papot nagyrészt ugyanez a sors érte kisebb csapataik élén. A lázadás főként az Alföldön, fel Heves vidékéig dúlt, a Dunántúlra aránylag kevés jutott, Erdély pedig Zápolyai vaskormányja alatt mozdulni sem mert. Ugyanezen időben, egy évvel később és utóbb, Németország különböző vidékein hasonló parasztlázadások voltak, Württembergben az „armer Konrad“, Krajnában és Dél-Stiriában a vend parasztek felkelése; mindegyiknek motívumai a helyi elnyomás formáiból adódtak, de abban mind megegyeztek, hogy magasabb vallási vagy tudatosabb szociális célok nélkül helyzetük javítására törekedtek bennük az elnyomottak, parasztek, kisiparosok, kispolgárok, köznemesek. Mindnyájan jelei voltak a szegény nép vonakodásának, hogy a rákényszerített újkori jobbágyságot magára vállalja, és mindnyájan leveretvén, alkalmat adtak éppen ez új jobbágyság kiépítésére.

Ez történt nálunk is. A nemesség a véres bosszú után az 1514. évi országgyűlésen meghozta a törvényeket, melyeket tán jobbágylázadás nélkül is meghozott volna előbb-utóbb, annyira

feléjük vitt a dolgok fejlődése, s amelyek felállították az 1848-ig tartó vas választófalat magyar és magyar között. E törvényekben nem is a jobbágy szolgáltatások szabályozása a legsúlyosabb, hanem az, hogy minden jobbágyot ugyanazon, lerázhatatlan igába fogtak, s így a középkor különböző szabadságait végre redukálták egyetlen, teljes szabadsághiányra. A 14. artikulus az ország minden parasztját, kivéve a királyi városok lakóit, szabadságvesztéssel bünteti és azzal, hogy valódi és örök szolgaságban éljenek, a szabad költözés jogát elvesztve. A magyar jobbágy azóta lett „röghöz kötött“, azóta él „perpetua rusticitas“ bélyegével homlokán, ezóta tartozik minden földért, melyet a nemes művelni enged, robottal, egy forint cenzussal, kilenceddel és pontosan körülírt ajándékokkal, úgymint évenként két libával, havonként egy csirkével, tíz telkenként karácsonykor egy-egy hízott disznóval, s egyéb, akkor már kifejlődött „nemesi jövedelmekkel“, amiknek a nemesi család munkanélküli élelmezése szempontjából volt nagy jelentőségük. A heti egy nap robot, amennyit a törvény megszab, később, a XVII. és XVIII. században még szelíd, emberséges szolgáltatásnak tűnt fel a jobbágymunka erősebb kihasználása idején, behozatalakor azonban az örök szolgaság jele volt nagy tömegek számára, akik előbb még szabadabb viszonyok közt, bérlet, sommás pénzbeli fizetés fejében, mezővárosok szabadságai birtokában művelhették az urak földjeit, sőt maguknak is lehettek, voltak is birtokaik.

A Hármaskönyv

A magyarság túlnyomó többségének ez alávett helyzetét az 1514. évi törvény magábanvéve nem állandósította volna, hisz a rendi korszakban törvények érvénye úgyszem tartott sokáig. A jobbágyság sorsára váratlanul hatott az a véletlen, hogy Verbőczy István épp ezen 1514. évi országgyűlésre készült el az országlakók jogainak összeírásával, amit több korábbi kísérlet után — már az 1498. évi diéta megbízott egy ítélmestert e munkával — Ulászló bízott reá, mint aki már a Hármaskönyv elődjének tekinthető 1486. és 1492. évi törvénykönyvek összeállításában is résztvett. A három részbe foglalt jogkönyvet, a Tripartitumot, az 1514. évi diéta nemesi többsége jónak találta, Ulászló is elfogadta, de erről szóló levelét a főnemesség közbelépése folytán már nem publikálta, úgyhogy a Hármaskönyv nem is nyert formális jóváhagyást, de szerzőjétől 1517-ben Bécsben kiadatván, tényleg a rendi korszak legnagyobb tekintélyű törvénykönyve lett.

Tartalma szerint elsősorban a már használatban levő magánjogot és perrendtartást állítja össze, általános jogi alapelveit a római jognak német és magyar területen elterjedt kivonatos előadásaiából veszi, de a tételes magyar jogot a korábbi kodifikációk és az ítélmesteri gyakorlat alapján dolgozza fel.

melynek Verbóczi kitűnő ismerője volt: maga is kodifikált korábban, bírósági okleveleket pedig fiatal- és öregkorában saját kezével szeretett írni és kiállítani. Magán- és per jogunk 1848-ig az ő megállapításain nyugodott, s így valóban nincs ember, aki a nemzet életére oly hathatós befolyást gyakorolt volna, mint ő. Munkája azonban közjogi részeket is tartalmaz, s itt félre nem ismerhető rajta napjainak szelleme. Verbóczi a köznemesség érvényesülésének volt harcosa, s ezért munkája jóformán egészében a nemesség jogainak összeírása és az, hogyan kell és lehet ennek jogaival élnie, Az I. könyv 9. titulusában, a Primae nonusban, 300 esztendőös érvénnyel foglalja újra össze az aranybulla nemesi kiváltságait: törvényes ítélet nélkül nem fogható el a nemes; egyedül a koronás királynak van alávetve; birtokaival és jövedelmeivel szabadon rendelkezik, s utánuk semminemű adót nem fizet, azonban harcolni köteles az ország védelmében; nemesi jogai védelmére az aranybulla záradéka értelmében ellenállási joga van. Verbóczi pártjának tendenciái nyilvánulnak meg annak kiemelésében, hogy egyrészt főpap, országzászlós, főúr, másrészt köznemes a nemesség és birtok jog dolgában egyenlő és teljesen azonos szabadságokkal bír. Ezt egyszer már Nagy Lajos 1351. évi 11. artikulusa is kimondotta, de tudjuk, hogy a gyakorlat persze mást mondott, s különbség volt nagyobb és kisebb nemesek közt; láttuk, hogy a familiáris-viszony kereteiben nemesek jutottak főurak szolgálatába, minekfolytán nemesi jogaik csökkentek és semmikép sem voltak egyenlők és azonosak a dominuséval. De a Hármaskönyv tekintélye és századokon át változatlan érvénye legyőzte az életet: a familiáris viszony soha nem nyert országos jogi formulázást és egy század múlva, mikor már nem volt rá szükség, nyom nélkül letűnt, s főúr és nemes közt a jogokat illetőleg Verbóczi hatása alatt lényeges különbség soha nem fejlődhetett ki. A nemesség védelmében még tovább megy a Hármaskönyv: nemcsak a főnemesség alól szabadítja fel — élénk ellentétben kora felfogásával —, hanem a királyt is ártalmatlanná teszi reá nézve. Visszanyúl a Kézai-féle communitasra, melyben állítólag a Scythiából kijött hunok éltek, közösen határozva minden dologban, s erre a fikcióra támaszkodva, előadja, hogy mikor a magyarok keresztény hitre tértek, királlyá választották és koronázták Szent Istvánt, ezáltal a communitas átadta a „szentkoronának, s következésképpen a fejedelemnek“ a nemesítés és birtokadományozás minden jogát, melyek által nemessé tesznek valakit és azt a jobbágyoktól megkülönböztetik. Az országban nem lévén más hatalom és birtok jog, mint a nemesi, mindez a szent koronából árad szét a nemesekre, viszont a szentkorona és viselője hatalmát a nemesek összességétől kapja. „Nincs tehát fejedelem, csak a nemességtől választott és nincs nemes, csak a királytól nemesített.“ A Hármaskönyv I. részének e 3. és 10. titulusában rejlik az, amit

utóbb közjogászaink a szentkorona tanának és elméletének nevezték. Akkoriban a királyság és korona fogalmi körének szűkítését jelentette, hogy csupán nemeseket foglal magában; az előadás egyes pontjai a történeti hűségtől is eltértek, hiszen Szent István kétségkívül nem kapta hatalmát sem a nemesektől, sem a communitastól; történetünk első századaait egyedül a király, az Árpádok uralkodóháza irányította, mellyel szemben semmiféle communitasnak nem volt szerepe. A Szent Istvánra való visszamutatás éppen azért volt most szükséges, hogy az első szent uralkodóval igazolják ezt a nagyon is új elméletet. A szentkorona mindenkor nagy, vallásos tisztelet tárgya volt, egyúttal az állam szimbóluma is, hiszen a középkor első századaiban király személye és állam tökéletesen fedték egymást. De a szentkorona még Mátyás korában is a királyé volt, fogalma ettől volt elválaszthatatlan, a belőle kiáradó vallásos erő a királyt, s a tőle reprezentált államot emelte a nemesség fölé és vele szemben szó sem lehetett arról, hogy a korona a nemességé. Tudjuk, hogy a középkor felfogása szerint a fejedelmek hatalmukat, azaz a koronát Istentől kapták, nem pedig bármely társadalmi osztálytól. Csakis királytalan időkben, gyöngye vagy rossz királyok alatt merül fel ez a tipikusan rendi elmélet, mint Kún László korában Kézainál, vagy pedig 1440-ben, I. Ulászló megkoronázásakor, amikor az erőszakkal elvitt szentkorona helyett az ország rendei más koronát jelölnek ki a koronázásra és e célból reá ruházzák azt a közhatalmat, mely e rendi felfogás szerint őket illeti és tőlük száll át koronára és királyra. A királyi hatalom talán soha nem volt gyöngébb, mint éppen Verbőczy működése idején, s így érthető, hogy ő is visszanyúl a szentkorona e rendi fogalmazásához, azt jogászai elmélettel kifejti, s egyúttal beágyazza a rendi világ köz- és birtokjogi gondolkodásába. Verbőczy tana a koronát eredetileg a nemesi communitashoz kötve, végső fokon lehetővé teszi a királynélküli királyságot, a korona jelképét maga előtt tartó államot, melyben a nemesség nem látja szükségét annak, hogy a koronát király fejére tegye. A szent korona a nemesi közösség szimbóluma, ennek tagjai a nemesek, s amint a tagok közül immár kizárattak a nem-nemesek, úgy a király is inkább csak passzíve járul hozzá a szentkoronát eredetileg is birtokló nemesi communitas működéséhez: a koronát ettől kapja és ennek fejében úgy kormányoz, ahogyan a nemesség kívánja. Aminthogy ez volt a Verbőczy-féle köznemesi párt nézete is, melyet nem egyszer akart országgyűléseken érvényesíteni, mikor a saját kezeibe próbálta ragadni az egész államhatalmat.

A szentkorona ez új fogalmazása mégis óriási pozitív hatással volt a magyar államiságra. Amikor 300 éven át a nemesi rend uralkodott nálunk és a nagybirtokosok hatalma időnkint korlátlan volt, fennállott a veszély, hogy a nemesség csoportokra szakadhat és darabokra szegdelheti az országot.

A szentkorona-tan Verbőczyi fogalmazásában minden egyes nemest felbonthatatlan kötelékekkel vonzott és kapcsolt be a nemzeti közösségbe, melynek középpontja a vallási fényben ragyogó szentkorona volt. Bár, mint látni fogjuk, a magyar rendiség századokon át képtelen volt az országnak kormányzati központot teremteni, nem szóródott szét ennek híján sem, nem szakadozott le részekben lakosság és országterület, ott állott messze láthatóan a nemzet és állam nagy szimbóluma, a szentkorona, mely minden politikai joggal bíró egyént magába foglalt, s melyről minden nemes, a populus Verbőczyanus minden tagja, joggal hitte és hihette, hogy az ő tulajdona is. így lett a szentkoronának Verbőczyi-féle fogalmazása évszázadokon át egyik legerősebb biztosítéka a magyar állam és nemzettest egységének.

A politikai nemzetet összetartotta, ez a Hármaskönyv nagy érdeme; a népet kettészakította, ez nagy vétke, melyet Verbőczyi akkor követett el, mikor munkáját az 1514. évi országgyűlésre benyújtva, az utolsó pillanatban beleillesztette ez országgyűlés jobbágyellenes határozatait. A Dózsáék elleni véres bosszút ő örökítette meg századokra. Amit az 1514. évi törvény csak alkalmilag fejez ki, azt ő jogi éllel kifejti és ki is bővíti. A fentismertetett földesúri tendenciákat ő valósítja meg a római jogon gyakorolt és élesített hideg jogászásszal a törvény szövegén is túlmenőleg. III. része 30. titulusában ezt mondja: „a parasztot munkája bérének és jutalmán kívül ura földjéből semminemű örökjog nem illeti, mert az egész föld birtoka egyedül a földesúré.“ Tudjuk, hogy ez a korábbi századokban sohasem volt így, mert a magyar föld sokféle birtokosé volt, s ezek között a nemes földesúr csak egy volt a sok közül. Azt is tudjuk, hogy még Verbőczyi után sem ment könnyen ez elv megvalósítása és hosszú, községenként és birtokosokként végzett harcokba került, míg a földesúr szétrobantotta a faluközösséget és annak földjeit maga számára foglalta. Verbőczyi itt is, mint műve több lényeges helyén, csak a köznemesség posztulátumát fejezi ki tételes törvény gyanánt, de ezáltal ezt a posztulátumot belevetette az életbe, ahol az, a Hármaskönyv nagy tekintélyétől érlelve, lassankint gyökeret vert. A tekintélyt pedig könyvének mindenekfelett az adta, hogy a nemesség sehol sem találhatta meg jogainak oly bő listáját, mint éppen a Hármaskönyvben. A magyar föld még nem volt a nemesség kizárólagos tulajdona, mikor ez a tan már jogi maximává lett és a magyar parasztot letaszította a politikailag jogtalan bérmunkás, a birtokszerzésre képtelen jobbágy színvonalára. A jobbágyokra vonatkozó többi rendelkezés elmélyíti a különbséget úr és jobbágy között, a római jogász kérlelhetetlen logikájával. így adott formát háromszáz évre a jobbágy szerencsétlenségének Verbőczyi, a nagy jogász és nagy tudós, de aki nem volt

annyira államférfi, hogy saját osztályának érdekein felül tudott volna emelkedni.

A nemesség emelkedése; a misszió-tudat

Verbőczy munkája a főrendekkel egyenjogúsítván a köznemesség széles tömegeit, kétségtelenül nagy lépést jelentett a hazai társadalom kiszélesítése, hogy ne mondjuk, demokratizálása irányában is. Itt a dolog természete szerint kölcsönhatással van dolgunk: amint a Hármaskönyv tekintélye mindinkább elősegítette a köznemesség tényleges politikai érvényesülését a főpapokkal és főnemesekkel szemben a következő századokban, épp annyira hatott a köznemesség e növekedő öntudata a Hármaskönyv megszerkesztésénél is. Verbőczy itt kétségtelenül egy feltörekvő új társadalmi osztály kívánságainak, néhol mohó étvágyának kielégítője, aminthogy a nemesség szervezkedése a Jagellók árnyékkirályságában is bizonyára valami egészen új dolog nemzeti fejlődésünkben. Itt ne téveszsen meg bennünket annak illuziótlan belátása, hogy a köznemesség nemcsak hogy nem ért el semmit az ország és fenntartása érdekében egy emberöltőn át 1526-ig, nemcsak hogy nem volt képes új alapokat találni politikája számára és azokat következetesen megtartani, nemcsak hogy nádszálként hajlott döntő pillanatokban is régi ellenfelei, a főurak szavára és azok kedvéért politikáját könnyelműen és hálátlanul változtattatta, hanem politikai szervezkedésre akkor még általában is képtelen volt. Gyermekes dolog volna a köznemesség Jagellókorbeli küzdelmeiből nemzeti politika alapelveit desztillálni, amikor ez a köznemesség még nem jutott el reális politikához és annak megszervezéséhez. A Verbőczytől képviselt osztály a Hármaskönyv útján biztosítja ugyan magánjogi előnyeit, sőt a jövőre nézve politikai érvényesülését is, de akkoriban még nincs politikai jelentősége, — csak akkor, amikor nagyurak hozzáállnak és saját jelentőségüket kölcsönzik neki. Van azonban, és igen nagy, társadalmi jelentősége a köznemesség e hirtelen felemelkedésének.

A nemzeti társadalom útjait a Jagellók koráig a legfelső társadalmi osztályok ismerték, jelölték ki és irányították: a király és a főpapok, a nagybirtokos urak, amely helyzettel szemben a Jagellók alatt tényleg nagy változás megy végbe. Most jelenik meg először egy alsóbb társadalmi osztály és nyúl be alakítólag a nemzeti társadalom problematikájába. Hogy ehhez egyáltalában hozzájuthatott most a köznemesség, azt több vonatkozásban is Mátyás előzetes munkájának köszönhetette. Mátyás volt az, aki Zsigmond után nagyban elősegítette a nemesi közvélemény kialakulását azzal, hogy megyegyűlések működését lehetővé tette országos ügyekben is, mert ezzel épp az országgyűlések kellemetlenségeitől legalább részben szabadulhatott. Mikor 1487-ben újabb adót kért az országgyűléstől a császár elleni hadjárat céljaira, azt kívánta, hogy

ezt az ügyet előbb a megyegyűlések tárgyalják, mert „effélé közös ügy mindnyájatok megfontolását igényli” — azaz minden nemes hozzászólhasson. Még nagyobb lendületet vett az ilyen, a főrangúakétól különböző, sajátos nemzeti közvélemény kialakulása a Jagellók „viritim“, fejenkénti országgyűlésein, mikor adataink szerint 7—9000 nemes is összejött, s anyanyelvén, „szittyá nyelven“ tárgyalta meg az ország ügyeit. Hogy politikailag használhatót alig határoztak, hogy a sok nemesi beszédből egyetlen végvári katonával, egyetlen nándorf ej érvári ágyúval, egyetlen adóforinttal sem lett több és hogy a nemzet pillanatnyi, akkori fenntartása dolgában a köznemesi felbuzdulás és politizálás minden országgyűlésen csődöt mondott: nem ez itt a lényeges, hanem az, hogy a felébredt tömegek most a nemzeti társadalom szellemisége dolgában mégis újat alkottak, illetőleg Mátyás gondolatait szervesen beillesztették az új nemzetiség fogalmába. Mert itt is Mátyás az, akitől irányítást nyertek!

Már láttuk Mátyás vonzódását Attila alakjához, a hún-szittyá őshöz, akivel a magyarság kapcsolatait tudvalevőleg Kézai Simon mester állapítja meg egy akkori pillanatnyi konstelláció, Kún László politikája alkalmából. Mátyás volt az, aki a régimódi krónikáírók köréből kiemelte és a nemzeti öntudat egyik jegecesedési pontjává tette e szittyá rokonságot, az ő hatása alatt terjesztik azt humanistái, s az ő hatását kell abban is látnunk, hogy például Vitéz János esztergomi palotájának ebédlőjében a magyar királyok mellett a „szittyá ősök“ képei is láthatók voltak. A Jagellók korában a nemzeti érzés ősi, primitív megnyilatkozási formája, az idegengyűlölet ilyen, hún-szittyá színekben jelentkezik és lesz szilárd posztamentummá, melyre a pártvezérek, Verbőczyék ráállhatnak és a délszláv származású nagyúr, Zápolyai királyságát a köznemesiség érdekében levőnek bizonyíthatják. A hún-szittyá vér a magyarságnak bátorságot, katonai erényeket jelent, s egyúttal azt is, hogy lenézi a békés tudományokat, hogy nincs ideje azok művelésére, hiszen egész élete fegyverzajban telik el. A humanista írók ezeket helytelenítik, lenézéssel állapítják meg, a magyart barbárnak tartják emiatt, mint hunnus őseit, de már Verbőczy szinte kérkedik velük: a szittyá népektől szakadt vagy származott magyarok, mondja a Hármaskönyv előszavában, mindenkor harcban álltak a keresztény hit védelmében „akkora vitézséggel és oly természeti erő kifejtéssel, hogy életük jobbadán fegyverben tölt el“, magukat nem is adták „semmiféle nyereszkedő vagy közönséges“ foglalkozásra, egyedül a hadiszolgálat az, amin az ő nemességük alapszik. A nem tiszta humanista írónál ez a hún származás és annak tudata a kor legnagyobb szükségletének, a nagy török árnyak fenyegető hatása alatt szerves kapcsolatba kerül a török elleni háborúnak szinte már missziós tudatával, amint

Verböczi, a pápaság nagy híve is mondja, hogy mióta Szent István kiküszöbölte a magyarok babonás, pogány hitét, azóta nem volt nemzet, mely a keresztény respublika védelmében és terjesztésében bátrabban és állhatatosabban harcolt volna a magyarnál, aki száznegyven esztendő óta folytat vérengző harcokat a „mohammedánok undok barbársága“ ellenében. A hún eredet ily módon megkereszteltetve nagy hasznára van a magyarság keresztény feladatának és az egész európai kereszténységnek, mert csak oly nép tud folyvást fegyverben harcolni, fáradhatatlanul és leverhetetlenül, a törökkel, mely a húnok és szittyák bátorságát hordozza vérében. Az Aeneas Sylvius óta elterjedt fogalom, a „kereszténység pajzsa és bástyája“ most nyer a magyar társadalomban, annak széles köznemesi rétegében szubjektív, mélyen érzett tartalmat a szittyia öntudat segélyével, mely a magyarságot képessé teszi, felfegyverzi európai missziójára. Laskai Osvát, a pesti ferences házfőnök így fogalmazza meg ezt a rendeltetést: „ezt az erős népet, melynek vére és csontjai a különböző országok hegyeit és völgyeit borítják, rendelé Isten paizsul a Nagy Török ellen, hogy bátorsága és derekassága révén a szent kereszténység az óhajtott békét élvezhesse“. Ugyanez a török ellen fordult, a keresztény közösség tudatával bíró hún hazafiság szól a ferencesek és domokosok, a népi pasztoráció embereinek szentbeszédeiből, s ugyanezt mondja ki erős nemzeti érzéssel, még a nyugat hálátlanságával szemben is Janus Pannonius: „Nos patriae tamen et fidei non deerimus unquam“, hazánkat és hitünket soha el nem hagyjuk.

A török elleni harcnak a keresztény s egyúttal szittyia missziós tudata így terjed el Mátyás személyétől a humanistákon, a népi katolikus prédikátorokon keresztül a köznemesiség széles köreibé, s a gondolat útja egyenes tovább is: Mohács után ugyanez a gondolat, a török ellenében magyar vitézséggel védendő „patria“, az európai kereszténység előbástyája lesz Nádasdy Tamásnak, Zrínyi Miklósnak is jelszava. A Habsburg-királyok alatt a védekező magyar államot a fegyverbeöltözött nagybirtokosok ezzel a jelszóval szervezik meg, s a társadalmat is így csoportosítják maguk mögé. Nem róható fel a Jagellók korabeli köznemesiségnek, hogy sem ily szervezett munkát nem tudott még létrehozni, sem pedig a gondolat egész terjedelmét magáévá tenni. Elegendő politikai előkészület és érettség nélkül túlgyorsan került be a politikai arénába, melyben szerepet egyedül a főnemesség és főpapság anarchiája és a királyi hatalom teljes elgyengülése következtében játszhatott. így történik, hogy a hún-szittyia származástudat sem képes a köznemesiséget kilendíteni eredendő tehetlenségéből: a török elleni erőgyűjtés és tényleges szervezkedés katonai és pénzügyi tényei helyett üres törvénygyártás, „szittyia ékesszólás“ rhetori virágai és az idegengyűlöletnek

általános érzelme a köznemesi szereplés minden pozitív eredménye. Az olaszokat és cseheket is gyűlölik, de legtöbbit a németek ellen beszélnek, mert Miksa császár politikai tervei érdekében mind nagyobb befolyást szerez magának osztrák követ és német udvar főként II. Lajos korában. A köznemesi országgyűlések a külföldiek eltávolítását követelik az udvarból, a hivatalokból, az országból, s még az országgyűléseken sem akarják megtérni a császár és Velence követeit. A nemzeti politika e külsőleges és kezdetleges voltából érthető, hogy Mohács után király és nagybirtokosság minden nehézség nélkül visszaszerzik befolyásukat, s a köznemesség visszasüllyed azon politikátlan életbe, melyből túlkorán emelte ki a Jagelló-korbéli anarchia.

II. Lajos; kormány és társadalom bomlása

II. ULÁSZLÓ 1516-ban halt meg, miután a rendeknek tett ígéretei ellenére, de családi politikájának megfelelően fiát, a gyermek Lajost Miksa császár és Zsigmond király gyámságára, a kormányt pedig a kiskorúság tartamára Bakócz bíboros-érsekre és Lajos két nevelőjére, Brandenburgi Györgyre és Bornemissza Jánosra bízta. Végső akaratát a rákosi országgyűlés nem fogadta el: a fejenkint megjelent nemesség az idegen befolyás ily nagy mértékét valóban nem tűrhette el, s úgy határozott, hogy Lajos nagykorúnak tekintessék, tehát gyámokra nincs többé szüksége, s mellette 6 főpap, 6 főúr és 16 köznemesből álló tanács intézze az ügyeket. György örgrófra és Bornemisszára pedig a király további nevelését bízta rá. Lajos király nem volt tehetség és jóakarát híján, de az örgróf nevelése alatt végkép elszokott a fegyelmezett munkától és léha szórakozásokra áldozta idejét. Első évei az államhatalom bomlása dolgában még Ulászló korszakán is túltesznek. Az anarchia soha ily mértékben nem harapózott el addig Magyarországon, mint ekkor, amikor nemcsak királyi hatalom nincsen, de a rendek sem tudják többé, mit akarnak, s ennek következtében az országgyűlések munkája is meddő, hatástalan marad. A köznemesség körében továbbra is megfigyelhető azon érzelmi momentum, mely az idegen, elsősorban Habsburg-befolyást rossz szemmel nézi, azonban ez érzéseknek megfelelő aktív politikára képtelen és még azt sem teszi meg, hogy következetesen Zápolyai mögé álljon és az ő nemzeti királyságára törekedjék. De még ha lett volna is erre politikai érzéke és iskolázottsága, akkor sem tehetette meg, mert Zápolyai éveken át nagyon is laza viszonyt tart fenn a köznemességgel és magas állásához illően inkább a főúri konföderációkban vesz részt. A két nevelő közül Brandenburgi Györggyel kibékül, s ennek fejében belenyugszik, hogy a 16 köznemesi ülnök elmaradjon a királyi tanácsból, s így a hatalom megint a főurak kezébe kerüljön, helyesebben az új kancellár, Szatmári György püspök kezébe, aki német eredetű kassai kereskedőcsaládból száрма-

zott, melyet Mátyás király emelt nemességre, pályáját Bakócz mögött kezdte a királyi kancelláriában, az ottani humanista szellem neveltje volt, aki még veszprémi püspök korában is kétévi haladékot kért és kapott VI. Sándor pápától az egyházi rend felvételére. Pályájának sokáig végzete volt, hogy Bakócz járt előtte, s azt kellett kiszorítania különböző helyeiből és befolyásaiból, hogy maga érvényesülhessen; főkancellárrá és esztergomi érsekké csak Bakócz halála után, 1522-ben lehetett, s mindössze két évig élvezhette a teljes hatalmat. De amit lehetett, megtett elődje ellen, nem kevésbé Zápolyai János érvényesülése ellen, akivel szemben Mária királyné politikáját támogatta. Már 1504-ben sikerült neki a nádorválasztáson Bakócz és Anna királynéval szemben Perényi Imrét nyeregbe ültetnie, Bakócz velencei politikáját is folyvást ellenezte, amiért Bakócz azzal fizetett, hogy Velence által megakadályozta Szatmári bíborosságát. Lassankint sikerült neki Mária patronátusa alatt kis, de befolyásos érdekszövetkezetet alakítania: unokahúgát Thurzó Elekhez adta, így rokonságba került a Fuggerekkel és Perényiekkal is, a Felvidéken szülővárosát, Kassát támogatva, azzal közös üzleti vállalatokat végzett; a Kassa gazdasági körzetébe tartozó jászói premontrei prépostságot is megszerezte, s oda Fegyverneki Ferenc reformtörvényei ellenében is világiakat ültetett be. Mint nagy humanista, szívesen pártolt és segített külföldi tanulmányokhoz fiatalembereket, így Brodarics Istvánt, Oláh Miklóst, Balbi Jeromost, Keserű Mihályt. Nagyúr volt és érezte a feudális urakkal való közösségét; mint humanista is lenézte a tanulatlan köznemességet, s annak politikai megjelenési formáját, az országgyűlést; gyakran jellemezte barbárnak a magyart, mint akit inkább a szenvedély vezet, semmint az ész. Sajnos, az ő humanista módon kifinomult esze sem tudott, erkölcsi erő híján, megoldásokat hozni a nemzeti politikában.

Egymást érik a legkülönbözőbb rendelkezések, melyeket az anarchiában senki sem vesz komolyan. A királyi tanácsot folyvást átalakítják: az 1518. évi rákosi diéta négy új prélátus- és négy báró-tagot delegál oda, elhagyva a 16 köznemest, ezek az ezévi bácsi diétán megint visszakerülnek a tanácsba, de ott vannak a főúri konföderáció tagjai is, akik mellett ők alig számíthatnak befolyásra. Országgyűlést egy ideig évente kétszer is tartanak, Szentgyörgykor és Szentmihálykor; van eset, mikor a köznemesség hívja össze, van olyan diéta, amelyen a köznemesek, s másikon a főnemesek egyedül határoznak. A rendiség teljes kimerülését, politikai tehetetlenségét jelenti, hogy az országgyűlési törvények érvényességét is időben korlátozzák, mégedig egyszer egy évre, az említett bácsi diétán három esztendőre. Ha a köznemesség nem tudja kívánni a törvények összeírását, azzal távozik el, hogy a nélküle hozott törvények érvénytelenek. A bácsi diéta viszont csak azokra tartotta

kötelezőknek a saját végzéseit, akik jelen voltak meghozásukban; az ott nem lévőkre pedig elrendelte, hogy fejenként tegyenek esküt az országgyűlés törvényeire vármegyéjük ítélőszéke előtt, s az esküt megtagadókra fej- és jószágvesztést mondott ki. Nem képzelhető el mélyebb elhanyaglása államiságnak és rendiségnek, mint mikor az országgyűlés maga mond le határozatai általános érvényéről és külön megyei esküktől várja a legutolsó köznemesnél is tekintélyének helyreállítását. Ez évek nagyszámú országgyűlési artikulusainak áttekintése teljességgel felesleges, hiszen bárminő rendelkezéseket tettek is az ország pénzügyi orvoslására, a királyi birtokok visszaszerzésére, a végek védelmére, azokkal senki sem törődött.

Külpolitikai tehetetlenség

A köznemesség politikai éretlenségében a főurak is osztozkodtak, s megesett, hogy az állami élet lábraállításán nem az országnagyok, hanem az idegenek törték a fejüket. Miksa és Zsigmond egyként rajta tartották az országon szemüket, nemcsak a rokonság, hanem a várható örökség miatt is; gyámságukat komolyan vették és az országgyűlésektől követelték gyámi jogkörük gyakorolhatását. Követeik együttesen kérték, hogy a magyar királyi tanácsban két lengyel és két császári tanácsos is helyet kapjon, s ezeknek ott a magyar tanácsosokkal egyenlő befolyásuk legyen. Követelték egy szűkebb kormányzótestület felállítását, mely a törvényeket végrehajtaná, az adókat beszedné, a rendet fenntartaná, követelték a nemesség adózását és hogy jó példával járjon elől, Miksa maga ajánlkozott Jajca védelmére. A nemzeti autonómiának mély süllyedésére volt szükség, hogy külföldi országok ilyen ajánlattal jöhettek: ők vállalkoztak annak megtételére, amit a magyar urak és nemesek nem voltak hajlandók megtenni. És a központi hatalom e végzetes hiányában egyetlen politikai tehetőség nem akadt, aki valami pozitívumot tudna alkotni. Zápolyai vajdának a parasztok leverése óta népszerűsége van, liberátor regninek tartják, de ő nem foglalkozik egyébvel, mint a királyi gyám, Bornemissza eltávolításával a budai várnagyságból. Ezért köt konföderációt Báthory Istvánnal és Várday Ferencsel, amibe 1519-ben beveszik a kancellárt, Szatmárit is. Ugyanez évben hal meg Perényi nádor, helyén a nemesség egy része Zápolyait látná szívesen, de ez többre tartja az erdélyi vajdaságot, melyben egész országrész fegyveres erejét használhatja saját céljaira, beleegyeznek ecsedi Báthory István megválasztásába, aki ugyan nagy család fia, a kenyérmezei hős unokaöccse, de tehetségtelen, részeges ember. Közélről nézve e viszonyokat, nem mondhatjuk, hogy a „széthúzás“ tette tönkre az országot, a konföderációk divatja ellenkezőleg egyesítette a hatalmasokat és voltak pillanatok, mint 1519-ben is, mikor nádor, kancellár és vajda, a köznemesség vezére, a legszorosabb viszonyban álltak egymáshoz. Erőskezű király alatt, aki ki-

jelöli mindenkinek a feladatát, mindezen urak hasznos szolgálatokat végeztek volna a hazának, aminthogy bizonyos, hogy Zápolyai János nem volt rosszabb atyjánál, s talán Szatmári sem sokkal Vitéz Jánosnál. A rendiség azonban képtelen volt király nélkül élni, s a központi hatalom végletes tönkre jutása, nem pedig valami „erkölcsi mocsár” az, ami akkori lengyeles állapotainkat magyarázza. Király, hadsereg, adózás, diplomácia mind elpusztult, a hatalmas nagybirtokosok látókör híján csak tapogatóztak a tennivalók dolgában, illúziókban éltek és baktak lóttak. Az urak tájékozatlanságára mi sem jellemzőbb, minthogy Miksa halálakor komolyan azt képzelték, hogy az ifjú Lajos királyt császárrá választthatják és helyesen látta e kor kiváló kutatója, Fraknoi Vilmos, hogy „naivitás dolgában egyik sem múlta felül Verbőczit, aki arra vállalkozott, hogy a pápát és az olasz fejedelmeket Lajos jelöltségének megnyerj e.” E célból és hogy a török ellen segítséget kérjen, a dogé és X. Leó pápa előtt szónokolt, amikor otthon mindkét célt már elejtették: V. Károly követe, Cuspinianus rábeszélésére a magyar királyi tanács kimondta, hogy Lajosnak mint cseh királynak szavazata Habsburgi Károlyra adassék, s egyúttal a törökkel is békét kötöttek. Szatmári 5000 forintot, Szálkái László püspök 3000-et kapott az osztrák követtől, s a füstbe ment külföldi fáradozások fáj dalom díjaként Verbőczi birtokadományban részesült. Az ügyek ily intézményén a köznemesség befolyása sem segíthetett, hiszen ennek látóköre csak az idegen befolyás eltávolítását, udvari és állami hivatalok megszerzését, nemadózást és nemkatonáskodást foglalta magában, akaratát demagógiával lehetett megnyerni, mint Verbőczi a hatvani gyűlésen, mikor megígérte a nemeseknek, hogy többé nem kell adózniok, egy jobbágyházat sem kell eztán megróni, s „ezenfelül házunkat is ezüsttel béleljük ki.” A jelen chaotikus összeviesszagban terült el e nemzedék szeme előtt, s a zavaros tömkelegből mind imponálóbban emelkedett ki, a távol tiszta légkörében, Mátyás korszaka, a magyar nagyság elmúlt dicsősége, a régi jó idők. A magábaszállás egy pillanatában Verbőczi is felismerte, hogy Mátyás nagyságának oka a királyi tekintély volt: a király vigyázott rá, hogy minden rend végezze dolgát és neki engedelmessédjék. A felismerésből azonban akarat és tett nem következett. 1514 után csak hat év kellett, hogy Verbőczi észrevegye és kimondja az ország és benne a parasztok nyomorát: az 1520-i országgyűlésen ragyogó színekkel ecsetelte Mátyás országlásának fényét és méltóságát, amikor „virult az ország, a fejedelemnek tekintélye, ereje és hatalma volt”, a határok védve, sőt kiterjesztve, a legyőzött ellenséget csoportosan hurcolták végig diadalmenetben az országon, s akkor „minden biztos, minden vígasságos volt, s az egész világ teli a magyar-ság jóhírével és minden nemzetek a magyarok dicséreté-

vel“, — Mátyás halálával csak kevéssé tartott ez, s ma „csúfjára vagyunk azoknak, kiknek korábban félelmére és rettegésére“, gondatlanságunk és gyávaságunk következtében nemcsak a török, de más szomszédal szemben sincs többé védett határunk, a parasztok pedig — mondja a parasztokat elkárhoztató Hármaskönyv tudós szerzője —, „kiknek adójából élünk; el vannak nyomva, koldussá vannak téve (depauperati), ki vannak szipolyozva és sokan közülük a nyomor miatt koldulni mennek“. A művelt, világotlátott Verbőczi sok bajt meglátott, még az olyant is, melynek maga is oka volt, de ő nem volt az orvoslás embere.

A társadalom erkölcsi és szellemi erői

Romlott kor, erkölcsi mocsár terjengett itt? a magyar Duna völgyében, s annak miazmáiból szövődött vajjon össze Mohács katasztrófája? E moralizáló felfogással szemben is hangsúlyoznunk kell, mily nehéz és felelősséges munka egy egész kort ily bűnök tömegével megterhelni. Minden korban emberek csinálják a történetet és amint ezeket angyaloknak sem, éppoly kevéssé tarthatjuk őket ördögöknek. Egy-egy korszak mélybeindulását egyszerűen a népesség erkölcsi megromlásából magyarázni: általánosító szemlélet volna. Minden hanyatlásnak kell, hogy szemellátható, felismerhető okai legyenek, s azt hisszük, a Mohács-előtti kort illetőleg ezeket a politikai viszonyokban találhatjuk meg. Mátyás monarchiájának nagy életenergiáit senki sem vezette többé egységes mederben hasznos nemzeti munkára, szétáradtak tehát és zabolátlanul pusztítottak, miközben önmaguk is a megsemmisülés felé siettek. II. Lajos nádora és vajdája, Báthory és Zápolyai, közepes tehetségű emberek voltak, akik erős központi vezetés alatt belesimultak volna a nemzeti közösségbe, ahelyett, hogy^ a magas társadalom renaissance-individualizmusában rakoncátlanul rohanjanak önző céljaik után. A renaissance-nak ez erkölcsi parancs alól felszabadító hatása különben is csak a legfelsőbb körökre korlátozódott; mélyebbre hatolva a nemzeti társadalomban, ott hanyatlás helyett erkölcsi és kulturális emelkedés tendenciáit figyelhetjük meg. A renaissance-követelte magasabb műveltség csirái még a középkori vallásosság talajába hullanak, s abból varázsolnak elő irodalmat, művészetet, továbbfejlődésre képes keresztény, katolikus kultúrát. A Mátyás korában felemelkedő, már félig polgári városi lakosságot a kolduló-szerzetesek, ferencesek és domonkosrendiek vezetik, az ő körükben Mátyás utolsó éveiben és a Jagellók alatt reformtörekvések jutnak győzelemre, a hitélet elmélyül és a lelkeket immár, a renaissance felfogásával párhuzamosan, a nemzeti nyelven próbálják Isten igéivel táplálni. Míg Mátyás, népies politikája következtében, főként a ferencesek és az igen régóta népszerű ciszterciták reformálásával foglalkozott, addig Ulászló inaktivitása mellett a rendekből támadnak fel refor-

mátorok, kiknek munkáját azonban Ulászló nála ritka eréllyel támogatja, így Tolnai Máté, volt királyi kancellári jegyző, pannonhalmi apátét, aki a rend olaszországi, paduai reformját utánozta, 1512-ben megszervezte a hazai bencés kolostorok unióját, mire a pápa 1514-ben a pannonhalmi apátot hazai főapáttá tette. Francia minta után reformálja meg a XVI. század elején a premontreieket Fegyvermekey Ferenc sági prépost, aki Mohács után is tovább küzdött a vallásos szerzetesi életért. Az új fegyelemnek eredetileg vallásos követelményei hozzák létre a kolostorok kódex-irodalmának legnagyobb virágzását. Az observans ferenceseknek budai és pesti kolostora, a tőlük gondozott begina-ház Budán, a klarisszák Óbudán, a niarianus ferencesek óbudai, a domonkosok budai férfi- és margitszigeti apáca kolostora már magyar olvasmányokkal látja el a rendtársakat és híveket, felnő a Ráskai Leák és Sövényházi Márták írástudó, könyvíró és könyvolvasó nemzedéke, s Temesvári Pelbárt latin műveiből megírják a ferences főnököknek, Laskai Osvátnak, Segődsi Lukácsnak, a tudós domonkos vizitátornak, Váczi Pálnak névtelen fráterei a magyarnyelvű legendák, prédikációk, példák, leckék, azon szerzetesi szabályok tömkelegét, melyet kódexirodalomnak nevezünk. Névtelenek még ez írók, kik Isten dicsőségére dolgoznak, de már nagy magyar írói tehetségek körvonalai ismerhetők fel soraikban, minő a Karthauzi Névtelen, aminthogy a szintén vallásos célokat szolgáló képzőművészetek is ebben a korban teremtenek jellegzetes mestereket, a késő gótikát barokkizáló M. S. mestert és a Veit Stoss művészetét követő és elérő faszobrász Lócsei Pált. Városok és kis falvak díszes szárnyasoltárokat rendelnek templomaik számára, s a festészet ez oltárok képtábláin éli tovább középkori gótikus formáit, de már átveszi a nagy német művészet, Dürer és társai formanyelvét is. A vallásos érzés valóságos renaissance-át bizonyítják ezek a Mátyás utolsó évtizedeiben és a Jagellók alatt megrendelt és elkészített képtáblák, melyek a hívők szükségleteit elégítették ki, az ő rendelésükre készültek, nem pedig hatalmas urak egyéni kedvtelései voltak. Mátyás királynak és humanistáinak például semmi kapcsolatuk nem volt e művészethez, melynek termékei, a figurális alkotások, az üldöző török uralom következtében az Alföldön és a Dunántúl megsemmisültek, de megmaradtak a Felvidéken és Erdélyben. Ma ilyen képet, Zsigmond korától kezdve, de túlnyomólag az 1470—1526 közötti időből a Felvidékről 1388-at, Erdélyből 324-et, Dunántúlról 15-öt, Alföldről 20-at, Horvátországból kettőt ismerünk. A városi és falusi lakosság mély vallásosságát egyéb adatok is bizonyítják; végrendeletek teli vannak egyházi, kegyes célra tett hagyományokkal, a lakosság mind szorosabban tömörül vallásos jellegű céhekbe és keresztény caritast gyakorló egyesületekbe, búcsújárások kegyhelyek-

hez, falusi templomok védőszentjeinek ünneplése még tipikusan középkori, bensőséges hitéletet árul el, mely csak a Mohácsot követő fegyverzajban lesz mind halkabb és mind színtelenebb. Egyetlen soproni polgár 1521-ben öt városi s egy falusi templomnak hagy 10—15 tallért, lelki üdvéért céhénél, évi gyászmisét alapít, hagyományoz még a kórház és a hétfáj dalmű Szűz Mária konfraternitásának is. A búcsú járások is tovább folynak nemcsak a hazai kegyhelyekre, hanem Mariazellbe, Lorettóba is, ahova szlavóniai birtokairól Velencén át Corvin János is elzarándokol, sőt még a szentszék római zarándoklatából is kiveszi részét a magyarság 1500-ban, akár csak korábban, 1525-ben a török veszedelem miatt már kisebb mértékben.

Protestantizmus; humanizmus

A magyarság széles tömegeinek ez élő hite akadályozta a protestantizmus terjedését. 1526 előtt Luther tana szinte kizárólag csak a Felvidék és erdélyi szászföld német városaiba tudott elhatolni. A német polgárfjak már 1522-ben megtalálják az utat a wittenbergi főiskolára; Budán, Kassán, Sopronban, Pozsonyban, a bányavárosokban, Szebenben, Brassóban akadnak protestáns tanokat hirdető tanárok és szerzetesek, kiket nemcsak a városi tanácsok, hanem a német érzelmű udvar, s benne Brandenburgi György és az ifjú Mária királyné is pártfogolnak. A valláshoz hű köznemeség a protestáns tanokban a német terméket is gyűlölte, s ezért az 1523. évi budai országgyűlésen az új eretnekséget, mint Szűz Mária ellenségét, fej- és jószágvesztéssel, az 1524. évi pesti és 1525. évi rákosi diétán pedig máglyahalállal fenyegette meg. Persze, ezzel a törvénnyel éppoly kevésbé törődtek, mint a többiekkel, az igazi hatalommal bíró főrangúak egy része különben sem volt többé híve a lelkek erőszakolásának: Erasmus langyos, kételkedő filozófiája már megjelent magyar földön is, leveleit a humanisták a királyi asztalnál kézről-kézre adták, s Mária és Lajos is olvasták. Thurzó Elek, az alsó-magyar bányauzem ifjú örököse, a királyné híve, két testvérével, János boroszlói, Szaniszló olmützi püspökkel együtt, Henckel János és Oláh Miklós, a királyné udvari papja és titkára, egykép beszívták már Jelkükbe a Rotterdami fáradt pesszimizmusának mérgét. Az ő körükben már megjelent a leáldozó középkor minden kétsége, s annak különböző szellemi formái: szkepszis, rezignáció, szelíd, pesszimizista humor — melynek egyik hervatag virágja volt, amikor Mohács előtt az ifjú Perényi Ferenc püspök a kancellárt Rómába akarta küldetni a királytól azzal a kéréssel, hogy a pápa húszezer magyar vértanút iktasson szentjei közé, — megjelent és akár Bakócz, akár Szatmári érsek gondolkodásából is könnyen kielemezhető az új korra annyira jellemző emancipáció a vallásosság primátusa alól, nem kevésbé a földi dol-

gokba mélyedt, a túlvilágtól végkép elfordult racionalizmus, melyet a XVIII. század felvilágosodásával lehet párhuzamba állítani. Mindezek ugyan csak a legmagasabb körökben jelentkeztek, de éppen elég baj volt, hogy a vezető körök energiáit fogták le és vezették el oly irányba, ahol azok nem használhattak. Erazmizmus és protestantizmus is éppoly távol ter-fc jengett a magyar lélek perifériáin, akárcsak a Mátyás-korabeli humanizmus visszfénye, mely, persze, nem a tunya Ulászló udvarából verődött vissza, — ő kezdte meg a Corvina kéziratának eladományozását lézengő humanistáknak, akik utóbb maguktól is hozzányúltak e kincsekhez és Mohács idejére már széthordták a könyvtár legnagyobb értékeit. Ulászló nem olasz, hanem cseh humanistákat tartott udvarában, Lobkowitz Hasenstein Bohuszlávyot és cseh kancelláriája titkáraiként Slechta Jánost, Olmiitzi Ágostont. Ezekkel és a bécsi tanárokkal, Cuspinianusszal, a magyar szolgálatban is álló Balbi Jeromossal alapítá meg a német vándorhumanista, Celtes Konrád a dunai tudós társaságot, melynek élén Vitéz János hasonnevű unokaöccse, egyszerre veszprémi és bécsi püspök állott. Ettől a tipikusan humanista, lelkes, naplopó, komédiás asztaltársaságtól távolmaradtak a magyar főpapok, akik között Szatmári érsekkel élükön többen olvasták a klasszikus költőket és lelkesedtek kéziratokért és Aldus Manutius nyomdája korai termékeiért; tovább virult a Vitéz Jánostól meghonosított „kancelláriai“ humanizmus is, Ulászló kancelláriájában is nagy számmal kezdtek pályájukat fiatal humanisták, s folytatták utóbb többnyire mint püspökök, így Ulászló titkárai, Thurzó Zsigmond, Gosztonyi János, Csáki Miklós, a Dózsától kivégzett Csanádi püspök, később a Mohácsnál elesett ifjú Perényi Ferenc váradi püspök. Mindezen irányok olajként úsztak a magyar élet felszínén, mely még egész a mélyig megtartotta ősi katolikus jellegét. A renaissance-építészet is csak e főpapok pártfogásából tudta elszórni vidéki termékeit a még uralkodó vallásos gótika tengerében; ily főpapi építkezéseknek mintája lehetett Bakócz Tamásnak fennmaradt esztergomi vörösmárványkapolnája.

A török támadása, Nándorfehérvár eleste

Magyar állam és társadalom ez anarchiát is lebírta volna, hiszen ethnikuma és kultúrája egvképen egészséges volt, ha külső hatalmak nem zavarják életét. Politikai vezetés, pénzügyek és hadsereg oly százalmas állapotba jutottak, hogy akár gyöngye külérő támadása is veszélyes lehetett az országra. Ha Miksa 1490. évi betörését unokái megújítják, kétségtelen, hogy az országot könnyen elfoglalhatják. A támadás nem keresztény részről jött. Szelim szultán halálával fia, az ifjú Szolimán tisztázni akarta az évtizedek óta homályos, béke és háború közt lebegő magyar-török viszonyt. A határ két parancsnoka, az öreg Báli bég szendrői és Musztafa szarajevói

szandsákbégek mindjárt a trónváltás után elfoglaltak néhány még megmaradt bosnyák várat, Szreberniket, a horvát Knint és másokat, az ellenük vonuló Beriszló Péter bán hősi halált halt. Még ez év, 1521 nyarán két nagy hadsereg látott hozzá az ősi magyar vég vonal lerombolásához. Nándorfejérvár bánja, Hédervári Ferenc személyesen jött Budára, hogy a védelem költségeit megszerezze, sikertelen tárgyalás után vissza sem tért többé várába, melyet távollétében Móré Mihály védett addig, míg árulóként a törökhöz nem állott, ekkor Oláh Balázs hadnagy vette át a védelem intézését. Nándorfej érvár két hónapig állta a támadást, az őrség 72 emberre olvadt le, míg végre feladta a várat. Hasonló hősiességet tanúsítottak a többi vár csekélyszámú védői is: Sabácon Logodi Simon és Torma Endre alatt az utolsó hatvan vitéz ott esett el a vár piacán, Zimony őrsége Szkublics Markó alatt szintén mind egy szálig elesett, bizonyítékául a meg nem tört népi erőnek és erkölcsnek. Csak a felépítmény volt beteg, de éppen azon fordult meg minden! Lajos király, kiról a pápai követ azt mondta, hogy annyira jó ember, hogy semmit sem ér, egyedül volt kénes e súlyos órákban nemes lendületre: elindult a várak felé, hogy királyukat kövessék az urak, de senki se követte. Nagynehezen tudta magához parancsolni Péterváradról Báthory nádort, Lippáról Zápolyai vajdát, akik már ellenséges viszonyban voltak egymással, s addig húzták-halasztották az együttes támadást, míg a szultán vissza nem tért székhelyére. A déli védvonal katasztrófája az évvégi budai országgyűlést bonyolult hadi törvényekre indította — adókat vetettek ki, melyekből zsoldoshadakat akartak felfogadni, Mátyás példáját követve; viszont felmentették a világi urakat a bandérium és a köznemeseket a felkelés kötelezettsége alól. A kodifikációt maga Verbóczi végezte, a szerzendő had főkapitányaivá is a köznemesség vezéreit, Szobi Mihályt és Paksi Jánost tették, kincstartó Verbóczi lett, de sem kincsek nem jöttek be, sem sereget nem állítottak fel. Ugyanez országgyűlésen koronázták meg királynévá Habsburg Máriát, aki energiáját inkább családja érdekében, semmint Lajos jószándékainak támogatására használta fel. A következő évben Szolimánt Rhodos meghódítása foglalta el, a végvidéki bégek Orsovát és Scardonát vették be, az erdélyi vajda Oláhországba tört és az ottani vajdával a magyar fennhatóságot elismertette. Nálunk haditerv, pénz, sereg egyként hiányzott.

Talán a nyugati kereszténység fog segíteni! A német birodalmi rendek már az 1521. évi wormszi országgyűlésen is meghallgatták a segélytkérő magyar követeket, V. Károly császár és I. Ferenc francia király közt azonban épp ekkor tört ki a századokon át el nem nyugvó küzdelem, s így segínyt nem adtak. Belgrád elvesztére megijedtek a németek, a következő tavaszon tartott nürnbergi gyűlés Bécsbe küldött egy bizottságot, hogy az

érdekeltekkel, Ferdinánd főherceggel, a cseh és magyar rendekkel megbeszélje a dolgot. A magyar rendek helyett a király követi jelentek meg, ezek is elkésve s ez elég ürügy volt, hogy a németek megtagadják a segílyt, s a rendelkezésre álló 3000 zsoldost Ferdinándnak adják, hogy a horvátoktól felkérve, ezeket védje a török ellen. Ugyanez év őszén az újabb nürnbergi gyűlésen Macedóniai László püspök vezetésével nagy magyar küldöttség, benne Verbóczi is, panaszkolt el a helyzetet; a németek most 4000 embert ígértek, Frangepán Bernátnak pedig, aki a horvát végekért személyesen járt ott, adtak is némi pénzt és Nürnberg városa ágyúkat. Az 1524. évi nürnbergi gyűlés semmit se határozott, s a következő, 1526. évi speyeri országgyűlés, melyen Lajos király titkára, Nádasdy Tamás képviselt bennünket, újra 4000 emberről tárgyalt, az adót szeptember havára követelte a rendektől, s addig vitatkozott, míg be nem következett a mohácsi katasztrófa. A francia háború és Luther mozgalma mellett a magyar kérdés nem érdekelte a távoli fekvésében bizakodó Németországot. A török régi ellenfele, Velence, most évek óta jóviszonyt tartott fenn a szultánnal, akit egyszer a konkurrens portugálok indiai kereskedése megtörésére, máskor Apulia, Friaul megtámadására kért fel, s V. Károllyal szemben szinte szövetségese volt Szolimánnak. Maga Károly császár a francia háború szüneteiben nem idegenkedett török háborútól, de csakis Spanyolország védelmére, az afrikai barbárok ellenében. A francia király, I. Ferenc viszont már e mór kalózkodat is bízta a császár ellen, s a páviai vereség után Károly madridi fogságában ülve, 1525 folyamán két követséget küldött Szolimánhoz, hogy ez a Habsburgok megtámadásával könnyítsen helyzetén. A második követ, Frangepán János, vissza is tért a szultán ígéretével, hogy meg fogja segíteni. Közben azonban Ferencnek sikerült V. Károly ellen a „szent ligában“ egyesítenie a pápát, Velencét és más olaszokat, kimondottan a török ellen, s így a török szövetség egyrészt felesleges, másrészt kompromittáló lett ránézve, miért is Frangepánt, nehogy elfecsegye, fogságba vetette. Szolimán már Frangepán követsége előtt elhatározta a magyar hadjáratot.

A fejtlenység terjedése

Segítő akarat csak a pápák, a német VI. Adorján és a Medici-családból származó VII. Kelemen részéről nyilvánult meg. Ez utóbbi a birodalmi gyűléseken Campeggio bíboros által erélyesen támogatta a magyar kérést, s 1524-ben külön nunciust küldött Magyarországra, a szicíliai báró Burgio Antalt, világi embert, aki ettől kezdve Mohácsig a magyar kormányban a védelmi törekvések koncentrációs pontja volt, folyvást intette és bízta a királyt, az urakat, a Szatmárira következő új esztergomi érseket, Szálkái Lászlót, a védelem előkészítésére. Annyira ismerte őket, hogy a pápai segélypénzből maga foga-

dott zsoldosokat, nehogy kezükön hasztalanul szétfolyjék. Ez utolsó időkben, amit még kormányának lehetett nevezni, azt Szálkái vitte, csizmadia fia, sokáig kancellár, sárospataki diák, aki külföldön soha nem járt tanulni, mégis mély humanista műveltségre tett szert; előbb kancelláriai hivatalokat és két püspökséget is viselt, de pappá csak akkor szenteltette magát, mikor Szatmári halálával 1524-ben esztergomi érsek, főkancellár lett. A hatalmat és gazdagságot mindennél inkább szerette; mint főkancellár sem akart lemondani a kancellári hivatalról, annak fejében bíbornokságot szeretett volna magának kicsikarni, s csak 1526 tavaszán adta át a kancellárságot a tudós, jámbor Brodarics István püspöknek. Az ország kormányzásában az ő működése Bakóczhoz és Szatmárihoz hasonlítva is hanyatlást jelentett. Fukarsága, pénzvágya mindent felülmúlt, nagy kereső volt és hagyta a királyi családot, Lajost és Máriát, a legszükségesebbek híján is nyomorogni. Az országtanácsban botrányos jeleneteket okozott, melyek egyszer verekedésig fajultak. Szerepe és hogy egyáltalán szerepelhetett, a királytalan kormányzásnak következése, a fotelen ország egy súlyos mellékjelensége volt. A népet, az országgyűlésre jött kisnemesiséget ő is lenézte: barbár és esztelen az, érvekkel nem lehet hatni rá. Így emelkedtek fel mindegyre újabb emberek, akik származásukat elfelejtve, tökéletesen áthasonultak az egyetlen politikai osztályba, a nagyurak közé, akik viszont királyi akarat híján tovább folytatták önző játékaikat.

A kormánytól, a Jagellók három évtizedes uralma után, úgyszemint lehetett várni, hogy különálló rendi csoportokat képes lesz legalább a nagy veszedelemben egy irányba kényszeríteni. A politikai bomlás már annyira ment, hogy főnemesi és köznemesi csoportok helyett folyton változó, cseppfolyós egységek szerepelnek, melyekre csak néhány hónapig tartó politikát is lehetetlen felépíteni. Miután Zápolyai és Báthory együttes kormánya felbomlott, 1522-ben a mindkettőjükkel elégedetlen urak konföderációra lépnek, köztük Perényi nádor fiai, Péter és Ferenc püspökök, Drágffy János, Ráskai Gáspár és még többen. Ezek az 1523. évi országgyűlésen a köznemesiség távollétében ráveszik a királyt, hogy Báthoryt letegye a nádorságból, mert állítólag a török elleni pénzekből 700.000 forintot elsikkasztott (ennyi soha se volt együtt) és hamis pénzt vert. Zápolyai résztvett e Báthory-ellenes mozgalomban. Ez a főúri koalíció újabb törvényeket hozott az ország védelmére, szintén eredménytelenül. 1524 őszén a budai diétán a nemesség tiltakozott a rossz kormányzás és a német uralom ellen, s aztán széteszlott, a király pedig visszahelyezte a nádorságba Báthoryt, s e tettét most már a Báthoryt letévő konföderáció tagjai is, a két Zápolyai-testvérral együtt helyeselték. Burgio szerint az országot hárman kormányozzák, Szálkái, Sárkány Ambrus országbíró és Várdai Pál egri püspök. De

nem sokáig. Az 1525. évi tavaszi rákosi diétán a fegyveres nemesség nyújtja ki kezét a hatalom után, hogy végre ő mentse meg a hazát. Király és urak kénytelenek a kiabáló nemesség előtt mentegezni magukat, miért nem hajtották végre a korábbi törvényeket. A hűtlen kezeléssel vádolt, zsidó származású Szerencsés Imre kincstárnokot elcsapatják a királlyal, a nemesi vezetők és Báthory, Szálkái, Thurzó Elek is a németek ellen szónokolnak és Hatvanba új fegyveres országgyűlést hirdetnek. A rákosi diéta szétoszlása napján az urak a primás és nádor vezetésével új konföderációt kötnek egymás védelmére, s az okiratot a vajda nevében is aláírja testvére, Zápolyai György. A fejtelenség Budavárában is elharapózik, a tömeg lerombolja a királyi vár szomszédságában Szerencsés Imre házát, akit a király szabadon bocsátott, Szálkái érsek, Brandenburgi György, az udvar német tagjai, Hardegg gróf, a Fuggerek ágyúkkal és fegyverekkel tartják meg házaikat, míg a zsidókat fosztogató csoportokat Zápolyai György hajnalban ki nem űzi a várból. Zápolyaiék újra felajánlkoznak, hogyha a király és felesége velük tartanak, ők úgy intézik a dolgokat, hogy megtarthatják idegen udvarukat; Lajos engedi magát rábeszéltetni, s bár előbb eltiltotta a hatvani országgyűlést, mégis személyesen megjelenik azon. Zápolyai János Báthory nádort, Szálkáit és a régi országtanácsot akarta kiszorítani a hatalomból, s ennek fejében megtartotta volna Mária idegen, osztrák udvarát. Július 2-án azonban kiderült, hogy a nemesi erőkkel nem rendelkezik többé: a hatvani gyűlésen, a király faemelvénye alatt Verbőczy kétórás magyar beszédben vádolta az ország romlásával a királyi tanácsot, melynek tagjai, Szálkái kancellár, Báthory nádor göggel vegyes alázattal, Sárkány Ambrus országbíró indulatosan védték magukat, ez utóbbit majd levágták a király szeme előtt, s mikor elmenekült, Lajos azonnal eladományozta birtokát Zápolyai alvezéreinek. A nemesség a szintén elmenekült Báthory helyett Verbőczyt, nem pedig Zápolyait választotta másnap nádorra, a király kénytelen volt megerősíteni, de már Várdai Pál püspököt kancellárnak, Drágffy Jánost (ezek Zápolyai emberei voltak) országbírónak, Kanizsai Lászlót kincstartónak nem erősítette meg; a bányákat a Fuggerektől elvéve az imént halálra keresett Szerencsés Imrének adta bérbe a nemesség, tőle várva nagy jövedelmeket a török elleni háborúra, aminek érdekében igen szigorú törvényeket is hoztak, hadi kötelezettség és zsoldosok tartása dolgában. A köznemesség túlságos egyszerűnek látta a helyzetet: azt hitte, hogyha a régi tanácstagokat eltávolítja, s velük együtt kizárja a magyar ügyek irányításából a császári és velencei követet, meg Ferdinánd főhercegnek, az ausztriai tartományok fejedelmének küldötteit, minden egyszerre rendben lesz. Kétségtelen, hogy a császári és velencei követek a tanácstagokat lefizetve, köztük saját országaik védelmében szerveztek pártokat, de már Fer-

dinánd célja, a török elleni erők összefogása, megegyezett a magyarság érdekeivel. Az eredendő baj azon társadalmi osztálynak dekadenciája volt, mely az ország adott társadalmi szervezetében egyedül volt képes kormányozni; ezen a bajon csak erélyes király segíthetett volna, aki a nemességet megszervezve, annak használható tagjaival felváltathatta volna a hosszú királytalanságban zabolátlanná vált nagybirtokosokat. Ilyen király nem léteben a nemesség pillanatnyi felzúdulásai a fegyveres országgyűléseken eredménytelenül folytak le, s azok az exponensek, kiket kívánságaik végrehajtására ott hagytak a kormányban és udvarnál, vagy belsejükben a főnemességhez tartoztak, mint Zápolyai, vagy képtelenek voltak a régi, nagyúri erőkkel megbirkózni, Ez lön sorsa Verbőczinek. A gyűlés végén a primás és Zápolyai csatlakoznak a nemességhez és konföderációjukba Verbőczit is beveszik. Viszont a többi főnemes Verbőczi nádorsága ellen új szövetséget köt, Szálkái is átmegy ide, Zápolyai és Verbőczi most együtt vannak a köznemességgel, de ez sem tart sokáig. Verbőczi mint nádor végkép eldönti a Zápolyaiak perét az Újlaki-örökség dolgában. 1493-ban Zápolyai István és Újlaki Lőrinc kölcsönös örökösödési szerződést kötöttek, de utána Újlaki fellázadt Ulászló ellen és legyőzve csak azon feltétel alatt kapott kegyelmet, ha halála után birtokai a királyra szállanak. Verbőczi most csakugyan a királynak ítélte meg a hagyatékot, s ezzel Zápolyai barátságát elvesztette. Különben rövid nádorsága alatt a Fugger—Thurzó-cégtől próbált valamivel jobb teljesítményeket elérni, Besztercebányán a bányászok lázadását erélyesen leverte, de Báthory nádor nem mondott le a nádorságáról, Budán az első országtanács ülésén el akarta foglalni helyét, ami ellen Verbőczi tiltakozott, a király és az urak otthagyták őket vitájukban, Verbőczi ellen sem az udvar, sem a főurak nem léptek fel nyíltan, hanem Báthory titokban hozott össze 1525 novemberében Kecskeméten egy új konföderációt, a Kalendások társaságát, mely magában foglalta szinte az egész főnemességet, s amelyhez Lajos és Mária is csatlakozott, — az udvar e belső politikai kérdésekben Thurzó Elekre és Mária másik hívére, Ártándi Pálra, korábban Zápolyai emberére hallgatott. A kalendások új országgyűlést akartak, mert szerintük a hatvani a nemesség fegyveres nyomása miatt nem volt szabad, de végül az 1526 áprilisi új diétát a Rákoson ők is fegyveresen tartották meg, tartva Zápolyai familiárisainak felvonulásától. Zápolyai azonban nem jött el, Erdélyben maradt, ahol már nagy híre volt a török jövetelének, s Verbőczi nádorságának fenntartásáért ujját sem akarta mozdítani, hiszen ha a közeledő török veszedelemben Verbőczi a nádor, akit mindenütt az ő emberének tartanak, neki magának is nagy felelőssége lesz, holott ha ellenségei kezében a kormány, ezek fognak az ő támogatására rászorulni. A főnemesi osztály teljes politikai csődjét jelentette

az a reménységük, hogyha sikerül Báthoryt visszahelyezni a nádorságra, minden rendben lesz, miként a nádor testvére, Báthory András magyarul írta egy párthívének: „Még a mi házunk előtt is verőfény kelhet“ — olyan rövid verőfény, mely csak az egyesé, amikor már haza és nemzet feje fölött ziman- kós fellegek gyülekezése hozza a zord időt. Az országot kormányzó főúri és főpapi rend ezen a rákosi gyűlésen nem mutatott több politikai érzéket, mint Hatvanban a köznemes- ség. Az országgyűlés két első napján Ártándi Pál Szálkái kan- cellár ellen szónokolt, Verbőczy még nem került szóba, de a konföderátusok elhatározott szándéka nem volt titok, Verbőczy tehát a király előtt önként lemondott méltóságáról és apósával, Szobi Mihállyal együtt éjjel titkon eltávozott Budáról, mielőtt még letették volna. Felvidéki birtokairól aztán titkos leveleket küldözött a felső megyék jegyzőihez, előkészítendő a közneme- sek felkelését az új Báthory-kormány ellen. Csak Szolimán jövelete akadályozta meg a nagy jogásztól rendezett lázadás kitörését. A rákosi nemesek pedig — többnyire kisnemesek voltak ott, a középnemességnek legalább egyrésze, úgylátszik, Verbőczy pártján volt és nem jelent meg letételén — lelkesed- déssel visszafogadták Báthory Istvánt, s csak a király tudta megvédeni előlük Verbőczy budai házát, melyet le akartak rombolni. Az országgyűlés azzal végződött, hogy a rendek óvást tettek: ők kimutatták a királynak a jövedelmeket, melyekből az ország megvédhető; ha baj lenne, ők nem fele- lősek semmiért; a király hasonlóképp óvást tett: ő pedig meg- mondta, hogy a jövedelmek nem elégségesek; amit tehet, meg- teszi, de ha gyász éri az országot, tőle ne kérjék számon. A tör- ténetírás Mohács dolgában egyik óvást sem vehette tekintetbe.

Az 1526-i hadjárat; Mohács

Mindezek már valósággal a szultán árnyékában mentek végbe, hiszen a sok egyéb híren kívül már 1526 elején biztos hírt hozott Szolimán készülődéséről az országba menekülő Bakics Pál rác vajda, a nagyvezír, Ibrahim basa barátja. A végek tovább töredeztek, Szörény vára elesett, a horvát urak, Zrínyi Miklós, Korbáviai János, vagy a törökkel egyez- kedtek s átbocsátották birtokaikon, vagy Ferdinánd főherceg zsoldjába álltak, aki Salm Miklós alatt leküldte védelmükre a birodalmi segélycsapatot. Délen a régi várövből egyedül Jajca állott, elszigetelve minden segítségtől; az előző nyáron a korábbi császári zsoldosvezér, gróf Frangepán Kristóf kis sereggel csak hősies harcok árán tudta a várat élelemmel és friss őrséggel ellátni. Az alsó végek kapitánysága Tömöri Pál kalocsai érsek kezén volt, korábban bátor vitéz, lázadó székelyek és rendet- lenkedő diétális nemesség leverője, majd jámbor ferences, aki csak a pápa külön parancsára hagyta el kolostorát és vállalta az érsekséggel együtt a török védelmet, mikor a déli határon már csak az érseki vár, Pétervárad volt védhető. A köznemes-

*I I . L a j o s e g y
r e n a i s s a n c e
c í m e r k é p b e n*

A BICSKEI-CSALÁD CÍMERE 11. Lajosnak Budán 1520 július 13-án kelt adomány lev elén. A címerkép vadászjelenetet ábrázol, központjában gazdagon felszerszámozott fehér lovon II. Lajos király arannyal áttört zöld ruhában, vállára omló szőke hajfürtökkel, fején aranykorona. A lovat kantárszárán fekete hajú, fedetlenfejű, kékruházatú alak — valószínűleg a címerszerző Bicskei András — vezeti, térdén alul érő ujjatlan vörös köntösben. A háttérben — fekete köntösbe öltözött, fején sárga süveget viselő férfiú — talán Zerdaheli Imrefffi Mihály királyi főlovászmester, a repülő fehér hattyút puskából lövi le. A címerkép budai mester renaissance-stílusú alkotása, akinek több címerképe ismeretes. A címeres levél a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Osztályában van.

ség évtizedek óta elszokott a lóraüléstől, elnyomott jobbágyaitól tartva különben sem igen merté elhagyni otthonát; a főnemességet nem volt erő hadba kényszeríteni; Lajos királynak, bármennyire törte szegény fejét, nem volt pénze a királyi bandérium felállítására, a tanácsban csak Burgio példája vette rá az urakat némi adakozásra, Burgio fizette Tömöri katonáit, ő rendelte el az egyházi kincsek összegyűjtését a védelem céljaira, ő hozatott pápai pénzen morva zsoldosokat és küldött le Tomorinak Pétervárad védelmére huszárt, gyalogost, kis ágyúkat. Magyar akarat híján szinte természetes módon lépett munkába ez idegen akarat megmentésünkre, ami azonban a rendszerre vált anarchia mellett reménytelen volt. Az állam agyaglábakon állva várta a lökést, mely feldöntse és darabokra zúzza.

Szolimán szultán április végén indult el Konstantinápolyból, miután Ibrahim nagyvezírt előre küldte Pétervárad elfoglalására. Ebben Tömöri nevében Alapi György intézte a védelmet, a már korábban szétszéledt, de Tomoritól összeszedett dunai naszádosokkal együtt működve; a vár július végén hősi védelem után elesett. Ekkor még csak néhány napja volt, hogy Lajos király Budáról mindössze 3000 katonával a Duna jobbpartján megindult, lassú menetekben haladva előre, hogy urak és megyék csatlakozhassanak hozzá. Mint 35 év óta mindig, most is fejtelenség uralkodott, az erdélyi vajdának egymásután négy parancsot küldtek a király nevében, először a fősereghez csatlakozásra, azután, hogy Havasalföldjére törjön be; a két utolsó ismét a királyi sereggel egyesülésre szól. Zápolyai futárával óvta a kormányt, ne ütközzenek addig, míg ő meg nem jön, de a két utolsó parancsot oly későn küldték el számára, hogy Mohácsra többé meg nem érkezhettek. Ugyanígy járt a horvát hadakkal készülődő Frangepán Kristóf is, aki szintén az ütközet elhalasztását kérte, míg seregével megérkezhetik. Tömöri csekély erővel nem tudta sem Pétervárad elestét megakadályozni, sem azt, hogy a szultán serege Eszéknél átkeljen a Száván. Lajos király Báthory nádort próbálta Eszék felé küldeni az átkelő török feltartóztatására, de a király nélkül senki sem akart menni. Ekkor végre megtalálta Lajos király a tragikus helyzethez illő szavakat, az uraknak szemükre vetve, hogy az ő személyét használják gyávaságuk mentségére. „Isten segítségével megyek veletek oda, hová nélkülüm nem akartok menni.“ Ilymódon Magyarország királya az egész kormánnyal együtt, minden stratégiai ok nélkül elébe ment a szultánnak, nem várva be az urak, megyék és esetleg a külföldi segély csapatait. Az utolsó pillanatban kerestek vezért, s mivel az senki se akart lenni, ráerőszakolták Tomorira és a hadidologban tudatlan Zápolyai Györgyre. Tömöri most a királyi sereghez, Báltára akarta visszavezetni saját csapatait, melyek a Dráva és a Karassó között álltak, miután

az eszéki átjárást nem tudták a törökök elől elzárni. Ez a karassói különítmény azonban gyávaságot és árulást látott abban, hogy visszavonuljanak, s megüzenték a báttai fővezérnek, hogyha nem jön le hozzájuk, akkor a királyt, nem a szultánt fogják megtámadni. Ily fenyegetésre Lajos tanácsa az előnyomulás és a Mohács alatt megvívandó harc mellett döntött, nem várva meg sem Zápolyait, sem Frangepánt, sem a cseh-morva csapatokat; ez utóbbiak a mohácsi csata napjára Székesfej érvárig jutottak. Az egész magyar sereg 24—25.000 emberből állott, fele gyalogos, fele lovas, a 85 ágyúból az ütközet napjára csak 53-at tudtak a dunai naszádokból kihajózni, a csekély tüzérség idegenekből állott, vezetőjük az ausztriai gróf Hardegg János volt. Az egész seregnek csak kétharmada, legfőlebb 16—17.000 ember volt a magyar, a többi lengyel, német, morva zsoldosok tették ki. Velük szemben a szultán 70—80.000 főnyi rendes és 40—50.000-nyi irreguláris katonasággal rendelkezett, melyet lassan tolt észak felé, ahol Tömöri és az ifjú Perényi Péter kis erővel próbálták előhaladását akadályozni. Augusztus 24-én Tömöri 10.000 főnyi török előhadat vert szét.

Augusztus 29-én, szerdán, János fővétele napján a magyar sereg Mohácstól délre, Földvár- és Maisztól északra csatasorba állt és várta, hogy a Baranyavárról induló török sereggel megütközzék. Az első hadrend jobbszárnyán Batthyány Ferenc bán, a balon Perényi Péter parancsolt, a második hadrend őt, egymás mögött álló vonalból alakult, a negyedik közepén állott a király, akinek sápadt orcájára utoljára ereszkedett le a sisakrostély. Tömöri azt hitte, hogy a Földvár fölötti magaslatokról leszálló ruméliai hadtestet megverheti, mielőtt az anatóliai sereg és a szultán zsoldosai, a janicsárok beleszólnának a küzdelembe. Ez a számítás teljesen csődöt mondott, s ez volt a katasztrófa igazi oka. A törökök e napon nem akartak ütközni; az előljáró ruméliai hadtest épp táborot készült verni, mikor Tömöri első hadrendje rátámadt és első sorait szétverte. Tömöri a sikert látva, Báthory Andrást a királyhoz küldte hátra, hogy a második harcrenddel is vágjon be. Mire azonban ez megtörtént, Batthyány szárnyán a magyarok egyrésze zsákmányolni kezdett, másrésze annyira előrement, hogy a török ágyúk előtt találta magát. Ezek sortüzei nem sok kárt tettek ugyan benne, de zavart okoztak, ugyanekkor rontott a magyarokra az egész anatóliai lovasság, melyet Tömöri távol vélt. Batthyány áttört ugyan Ibrahim ruméliai lovasságán, de aztán hátrálni kényszerült, ugyanígy Perényi az anatóliai lovasság vezére, Behram előtt, a második harcrend mégis előnyomult és a török ágyúk és a janicsárok előtt torpant meg. Egyszerre megszűnt a rend, Tömöri mindent megtett a bomlító csapatok megállítására, de a lovasság menekült, a centrumban levő gyalogság hősiiesen pusztult el. Az üldözést az Ibrahimtól már a csata előtt különválasztott szendrői Báli és bosnyák

Khoszrev lovassága végezte el. A magyar seregből körülbelül 15.000 ember esett el, közte 10.000 gyalogos, a tüzérség mind elveszett, 5000 szekér, 15.000 hámosló, 200 naszád. A visszavonulást senki sem intézte, az élve maradt 10.000 ember saját életét mentve futott északra, a vitézül harcoló Lajos királyt sebesült lován kamarásai, Aczél István és Zettritz Ulrik nem egyenesen a budai úton vezették, ahol a török akindsik mindenkit lemészároltak, hanem levitték kerülő útra a Duna árterébe, s ott a Csele-patak akkori torkolatánál a király és a magyar kamarás az ingoványba süppedt, csak az elől lovagló Zettritz menekült meg a vereség hírével. Tömöri és Zápolvai György, Szálkai prímás és öt püspök, Drágffy János országbíró és sok főúr vitézi harcban pusztult el, a nádor, Batthyányi és Perényi Péter életben maradt az új korszak számára.

A magyarok Állama elbukott és a védelmi szervezetét veszített Nemzet megindult a török korszak százados kálváriájának útján.

MÁSODIK KÖNYV.

XIII-XIV. SZÁZAD.

II. RÉSZ.

A MAGYAR NAGYHATALOM.

I. AZ ORSZÁG ROMLÁSA.

A XIII. század utolsó negyedében bekövetkezett bomlási processzus okainak és motívumainak vizsgálatában nagyobb súlyt helyeztem az eddig elhanyagolt etnikai és lelki tényezők kidomborítására. A kún-magyar ellentét létezése és hatóereje eddig is eléggé ismeretes volt, de a számra tekintélyes pogány kunságnak a tisztai magyarságra gyakorolt etnikus hatása nem részeseült kellő figyelemben. Hasonlóképen nélkülöztük a Kőszegiek körül csoportosuló nyugati hatalmi szövetezés német karakterének megállapítását, holott személyi okok és tárgyi jelenségek ezt egész világossá teszik. A kunok életmódjára a kún-törvény és a budai zsinat határozatai vetnek világot. IV. Béla kún-politikájáról a pápákkal folytatott levélváltása tájékoztat. A keleti orientáció tudatosságát IV. László kún-tatár politikája bizonyítja, legfontosabb mozzanatait *Karácsonyi János* foglalta össze (A mérges vipera és az anti-moniáiis. Századok, 1910). Az indigéna-családok politikai megoszlását a németes és magyar párt közt maguk a tények, a pártalakulások bizonyítják. A lelki egység megbomlásának tüneteire, jelenségeire már *Pauler* rámutatott, de nem hozta azokat egymással vonatkozásba. A vallásos szellem erősödését jelző egyházalapításokra vonatkozó adatokat ld. *Rupp*: Magyarország helyrajzi története. I—III., *Balics*: A róm. kath. egyház története Magyarországon. II. 2., *Erdélyi*: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I—XII., *Békefi*: A ciszterci-rend története Magyarországon (Emlékkönyv, 1896), *Karácsonyi*: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon. I—II. 1923—1924, *Reiszig Ede*: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon. I. 1925, *Pafek Ferenc*: A magyarországi templárius-rendtartomány felbomlása, 1912, *Zákonyi Mihály*: A Buda melletti Szent Lőrinc pálos-kolostor története. 1911. A flagellánsokról *Pauler* i. m. A tatárvesz utáni erkölcsi süllyedésről és pogányvilágról a pápai rendeletek, levelek, a budai zsinat határozatai, a Kun László korát jellemző krónikarészlet (Budai Krónika) és oklevelek tájékoztatnak. A társadalmi bomlás jelenségeiről az okleveles források adnak bőséges felvilágosítást.

Az oligarchia szerepének megítélése tekintetében eltértem az eddigi fel fogástól, mert a rendelkezésre álló forrásadatokból világosan kiderül, hogy a nagybirtokos bárók tartományúri hatalom, örökös grófságok és hercegségek kiépítésére irányuló törekvése tudatosabb és eredményesebb volt, mint a régi közjogtörténeti iskola hatása alatt történetírásunk hirdeti. Az egykorú hivatalos iratanyag, az oklevelek nagyrésze a régi terminológiához ragaszkodik s abban a korban is királyi elhatározásról, királyi tisztviselőkről, a közhatalmi funkcióknak megszokott módon való gyakorlásáról beszél, amikor a gyakorlatban a törvényhozó és végrehajtó hatalom már kicsúszott a király kezéből s a közhatalmi funkciókat a magánhatalmak birtokosai látták el. Ezek a formuláris kifejezések azonban az ellenkezőt bizonyító sok más forrásadattal

szemben semmiféle súllyal sem bírnak s történetírásunknak végre le kell számolnia azzal a ténnyel, hogy a századforduló oligarchikus jelenségei nem pusztán egyes személyek hatalmi túlkapásaira vezethetők vissza. ív. László gyenge uralma idején Magyarországon is kialakulának indult az a tartomány-úri oligarchia, az örökös báróságnak az a formája, mely a nyugati államokban ezidőben már élet-halálharcát vívta a folyton erősödő királyi hatalommal, de Németországban még teljes virágjában állt. Fél századon át Magyarország államformája is az oligarchikus magánhatalmaktól korlátozott monarchia volt s éppen ez a körülmény vezetett a XIII. század végén észlelhető gyors alkotmányos fejlődésre, a királyi hatalom és a köznemesség szövetségére. Ezeken a tényeken mitsem változtat az, hogy az Anjou-királyoknak később sikerült az oligarchiát letörniök s a királyi hatalom régi teljességét új formák közt helyreállítaniok. Az oligarchikus törekvéseket találóan jellemzi *Bartoniék*: A magyar királyavatáshoz. 1924. 252—256. 1. Az egyes magánhatalmi csoportok és szövetségek kialakulását és szerepét *Karácsonyi* nemzetégtörténeti kutatásain kívül a részlettanulmányok egész sora világítja meg. Ilyenek: *Pór*: A Németújváriak (Századok, 1888), Déli szláv történeti tanulmányok (Századok, 1894), Csák Máté, 1888, László erdélyi vajda (Erdélyi Múzeum, 1891), *Salamon*: Az első Zrínyiek, 1865. (Subich Párol és fiairól), *Thallóczy*: Tanulmányok a bosnyák bánág kezdetéről. 1905. és A Blagay-család. (A Blagay-család oklevéltára bevezetése. 1897.), *Wertner*: A Güssingiek (Századok, 1895), *Révész Ferenc*: Németújvári Iván (Erdélyi Múzeum, VIII. 1891), *Bunyitay*: Kopasz nádor. 1888. stb. A familiaritás hűbéri szellemű intézményének létezését és jelentőségét elsőnek *Szekfü* ismerte fel és méltatta Serviensek és familiárisok című művében. V. ö. *Ozorai József*: Az esztergomi érsek praediális nemesei (Magyar Sión, 1887). A köznemesi osztály kialakulására a már idézett művek közül *Tagányi*, *Erdélyi*, *Váczy* műveiből meríthetünk értékes tanulságokat. A rendi alkotmány XIII. századi fejlődése tekintetében *Ferdinándy* és *Ladányi* idézett művein kívül v. ö. *Schwarz Gyula*: A miniszteri felelősség eredete az európai alkotmánytörténetben. 1883, A király tanácsosainak felelőssége Arragóniában és Magyarországon. 1889., továbbá *R. Kiss István*: III. Endre király 1298/99. évi törvénye. (Fejérpataky-Emlékkönyv, 1917), hol a bárók szerepe eddigelé a leghelyesebb megvilágításban részesült. A közjogtörténeti kutatás terén egymással szembenálló szélső felfogások és ellentmondó elméletek — *Timon Ákos* (Magyar alkotmány- és jogtörténet) és az osztrák *Sieinacker Harald* (Über Stand und Aufgabem der ungarischen Verfassungsgeschichte. Innsbruck, 1907) felfogása — rövid, de találó bírálatban részesültek *Szekfü*nél (A magyar állam életrajza). IV. László jellemét *Karácsonyi János* (A mérges vipera és az antimonialis. Századok, 1910) kutatásai helyezték a korábnál sokkalta sötétebb megvilágításba.

Az Árpádház kihaltával bekövetkezett trónharcok és pártvillongások történetét 1315-ig elég bőven adja elő a Kézai művét átdolgozó III. András-kori Gestát Nagy Lajos első éveiben folytató névtelen író, kinek műve a Budai Krónikában és a Képes Krónikában maradt fenn. Előadását néhány adattal a firenzei *Villani* krónikája egészíti ki. A főforrások azonban *Gentile* magyarországi követségének okiratos emlékei (Mon. Vaticana. I. ser. 2.), a *Theiner*-nél közölt pápai bullák, az Anjoukori Diplomáciai Emlékek I. kötetében közölt külpolitikai természetű iratok és a hazai oklevelés anyag. Károly trónraléptének idejére használható helyzetképet ad a *Görka* kiadásában (Krakó, 1916) megjelent Descriptio Europae orientalis. Anno 1308. c. mű. A királyválasztás rendjéről legszabatosabban írt *Bartoniék Emma*: A koronázási eskü fejlődése. 1917 és A magyar királyavatáshoz. 1924. Corona és regnum. Századok, 1934.

II. A KIRÁLYI HATALOM HELYREÁLLÍTÁSA.

Az oligarchákkal vívott küzdelem és annak egyes fázisai *Pór Antal* alább id. nagy művéből (Az Anjouház, 1895) és e korrall foglalkozó biográfikus tanulmányaiból bontakoznak ki. V. ö. a fentebb már idézettek

kívül *Pór*: Nekcsei Demeter (Századok, 1890), Bogár István (u. o. 1890), Köcski Sándor (u. o. 1888), Tóth Lőrinc (u. o. 1891), Rofoin, Dózsa nádor és a Debreceniek (Turul, 1891), Csór Tamás (Erdélyi Múzeum, 1890), Gentile követsége (Történelmi Tár, VIII.), Bevezetés Gentile követségének okirataihoz (Mon. Vat. I. 2.), továbbá *Wermer*: Thomas v. Szécsény (Ungarische Revue, 1891.), *Sufflay*: A Nelipicsek (Turul, XXV.). A régi nemzetségek bukására és az új arisztokrácia kialakulására v. ö. *Karácsonyi* nagy művét. Az 1315—1330-ig terjedő időszak eseményeit egyébként az oklevelekből rekonstruálhatjuk. 1330-tól kezdődőleg a Krónikát is segítségül hívhatjuk, mert ez időponttól elbeszélése újra bővebb. A főpappal támadt ellentét okaira és a főpapi székek betöltése körül folyt jogvitára vonatkozólag v. ö. *Fraknoi*: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. 1895., Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel. I. 1901. Záh Felicián lázadásáról bőven ír a magyar krónika, a szerelmi kalandot azonban csak a nápolyi Johanna udvarával érintkezésben álló olasz krónika és a kései magyar hagyomány említi. Az e tekintetben kialakult ellentétes felfogásokat ld. *Marczali*: Záh Felicián bűnpöre (Budapesti Szemle, 1899), *Pór*: Záh Felicián pöre (Századok, 1900). Az oláhországi kalandra v. ö. *Hunfalvy* id. m. és *Wermer*: Az első havasalföldi vajdák (Századok, 1901.). A nápolyi kapcsolatról *Fraknoi*: Adalékok Endre és Johanna házasságkötésének történetéhez, 1331—1333. és Óváry: Nápolyi Johanna (Századok, 1893).

III. A KÖZHATALOM ÚJ SZERVEZETE.

Történetírásunk I. Károly uralkodói egyéniségének és kormányzati rendszerének értékelésében régóta nagy jelentőséget tulajdonít pénzügyi reformjainak. Ezt a meglátást annak a szerencsés véletlennek köszönhetjük, hogy a magyar törvények első összegyűjtői Károlynak a kormöcbányai pénzverőkamara bérletéről 1342-ben Hippolit mesterrel kötött szerződését tévedésből törvényként iktatták be a Corpus Juris Hungarici hivatalos törvénytárába. Ez a tévedés okot adott arra, hogy a jogtudósok és történetírók egyrésze még ma is országgyűlésen alkotott törvénynek higye a szerződést s ez alapon bővebben foglalkozzék a pénzreformmal kapcsolatos kormányzati intézkedésekkel. Károly pénzügyi újjászervező munkájának ez állítólagos törvényen alapuló méltatása szükségszerűen hézagos, sőt — némely részletintézkedéseinek, így a portális adónak túlbecsülése következtében — téves. Annyi haszon mégis származott e tévedésből, hogy a figyelem korán ráirányult Károly belkormányzati működésére s a történetírók — ha röviden is — gondot fordítottak annak méltatására. Előadásuk mégsem elégítheti ki igényeinket. *Pór Antal* például az Anjou-kor 384 lapos történetében mindössze tizennégy lapot szentelt e kérdésnek. *Miskolczy István* ügyes összefoglalásában (Magyarország az Anjouk korában, 1923.) már sokkal bőkezűbb. A kis kötetnek körülbelül fele a belső viszonyok ismertetésével foglalkozik a korábbi speciális kutatások eredményeinek felhasználásával. Hibája azonban, hogy a belső viszonyok jellemzését a régi kultúrtörténeti módszerhez alkalmazkodva, az egész fejlődési folyamatból kiszakítva, önálló fejezetként adja, minek következtében Károly reformjainak korszakos fejlődéstörténeti jelentősége kellőképpen nem domborodik ki. Pedig Károly uralkodásának jellemzője éppen ez az újjászervező munka. Ez determinálja egyéni kvalitásait és Nagy Lajos dicsőséges uralkodásához vezető kormányzatát is. A rekonstrukciót megelőző katonai és diplomáciai akciók minden sorsdöntő jelentőségük mellett is háttérbe szorulnak uralkodása második felére eső hatalmas alkotó munkássága mellett. A rendi Magyarországnak — ha itt-ott módosult alakban is — a XVII. századig, sőt 1848-ig élő közhatalmi és önkormányzati szervezete Károly uralkodása idejében alakult ki s jórésben az ő legszemélyesebb irányítása mellett végrehajtott reformokon alapult. Ennek a nagykoncepciójú és szélesskálájú szervező munkának ismertetésére ezért több teret áldoztam a megszokottnál s ha itt-ott részletekre is bővebben kiterjeszkedtem, ezt az egész reformmunkálat alapvető jelentősége indokolja.

[A reformokban érvényesülő nápolyi hatásra újabban nyomatékosan mutatott rá *Miskolczy István*: Anjou-királyaink reformjai és a nápolyi viszonyok (Századok, 1932).] Károly munkatársai közül a Nápolyból jött Druget-család származását illetően korábbi történetírásunk és különösen *Wermer* (A Drugethek genealógiájához. Turul, 1891) olasz eredetet vitató felfogásával szemben *Hampel József* (A Drugethek őseiről. Századok, 1881) véleményéhez kellett csatlakoznom nem csupán az általa felhozott, egyébként vitatható érvek alapján, hanem az első nápolyi Anjouk udvarának és bizalmas környezetének határozottan francia jellege miatt, mire az adatokat lásd *Minieri-Riccio* és *Cadier* idézett műveiben. II. Károly nápolyi király franciás gondolkodását és érzését ismerve, fel sem tehető, hogy idegen földre küldött unokája mellé ne legbizalmasabb francia hívei közül választott volna mentort. Károly elmagyarosodására jellemző, hogy a Drugeteken kívül több franciát, vagy olaszt nem találunk környezetének irányadó tagjai közt.

A méltóságviselőkre, kormányváltozásokra vonatkozólag *Wertner Mór*: Adalékok a XIV. századbeli magyar világi archontológiához (Történelmi Tár, 1906—1907) című összeállítását, *Tagányi Károlynak* a Nemzeti Múzeum birtokában lévő példányban ehhez fűzött kézíratos jegyzeteit és *Karácsonyi* idézett nemzetségtörténeti művét használtam. Ugyancsak *Karácsonyi* e műve a Turul és Századok évfolyamaiban *Wertner, Pór, Bunyitay* és mások tollából megjelent s az előző fejezetekhez idézett értekezéseket használhattam fel az új arisztokrácia kialakulására s az egyes családok genezisére vonatkozóan. A lovagi intézmények közül a Szent György-rend természetét leghelyesebben világítja meg *Erdélyi László*: Bajtársi egyesületek a magyar lovagkorban (Klebensberg-Emlékkönyv, 1925). *Majláth Béla* és *Lindner Gusztáv* feltevése, mintha a lovagrend az alsó papság körében alakult „kalandos társulatok” közé tartoznék, téves. A lovagi becsületbíróóság intézményéről *Hajnik* ír részletesen alább idézett művében. Az udvartartás, lovagi játékok tekintetében v. ö. *Kerékgyártó Béla*: A magyar királyi udvar a királyság fénykorában, 1881 és *Bleyer Jakob*: Magyar vonatkozások Suchenwirt Péter költeményeiben (Századok, 1899). A bandériális hadrendszer kialakulása és fejlődése irodalmunkban mindeddig nem jutott jelentőségéhez mért alapos feldolgozáshoz. Legvilágosabban *Szekfi* (A serviensek és familiárisok) és *Erdélyi* (id. h. és többi értekezéseiben) mutattak rá ez intézménynek árpádkori gyökereire. Mellettük csupán az okleveles forrásokra támaszkodhattam, melyek világosan megcáfolják a feltevést, mintha ez a hadrendszer tiszta külföldi import lett volna. A pénzügyi és gazdaságpolitikai reformokra s a pénzügyigazgatás újjászervezésére vonatkozó összes források és irodalmi feldolgozások idézve vannak A XIV. századi aranyválság (Fejérpataky-Emlékkönyv, 1917), La circolazione dell'oro in Ungheria e la crisi europea dell'oro nel sec. XIV. Milano, 1922. és A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában, 1921. c. műveimben, hol a szövegben előadottak részletes megokolása is megtalálható. A szövegben egyébként gyakorta nagyobb részleteket vettem át szó szerint e műveimből. Eredményeimet azóta értékes adatokkal egészítették ki *Paulinyi Oszkár* már idézett értekezésében, *Pleidell Ambrus*: A nyugatra irányuló magyar külkereskedelem a középkorban, 1925, *Kováts Ferenc*: A magyar arany világ-történelmi jelentősége (Történelmi Szemle, 1922), Magyar pénzforgalom az Anjouk korában (Numizmatikai Közöny, 1926—1927) és *Schulek Alfréd*: Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük (u. o. 1926). Az árumegállítási jog ismertetéséhez bővebben aknáztam ki *Domanovszky*: A szepesi városok árumegállító joga, 1922. c. művét. V. ö. még *Buday Károly*: A magyar művelődés a XIV. században, 1912; *Bruckner*: A soltésztség intézménye a Szepességben (Békefi-Emlékkönyv, 1912); *Tagányi*: Jelentés „A soltésztség története” c. pályaműről (Akadémiai Értesítő, 1914); *Borsiczky*: A politikai változások befolyása Magyarország kereskedelmi útjaira, 1914; *Domanovszky*: Duna—Fekete-tengeri kereskedelmi hajózásunk múltjáról, 1918 és A harmincadvám eredete, 1916; *Kováts*: Adalékok a dunai hajózás történetéhez az Anjouk korában (M. Gazdaságtört. Szemle, 1901); *Mayer*: Dér auswärtige Handel des Hgthums österreich im M. A. Innsbruck, 1909; *Divéky* Felső-

Magyarország kereskedelmi összeköttetései Lengyelországgal, 1905; *Takács*: A magyar vámrendszer az Árpádok és Anjouk alatt, 1907; *Szekfü*: Oklevelek I. Károly pénzverést reformjához (Tört. Tár, 1911); *Shaw*: Histoire de la monnaie. Paris, 1896; *Luschin*: Das Wertverhältniss der Edelmetalle. Breslau, 1892; *Dannenberg*: Die Goldgulden Florentiner Gepräge (Numismat. Zschr. XII.); *Kováts*: Pénztörténet (Magyar Közgazdasági Lexikon, III.); *Nagl*: Zum Wertverhältniss zwischen Gold und Silber im XIV. Jahrt. és Goldwährung (Numismat. Zschr. XXIII., XXVI.); *Zycha*: Das böhmische Bergrecht im M. A. Berlin, 1900; *Wenzel*: Magyarország bányászatának kritikai története, 1880; *Hegedűs Lóránt*: A magyar egyenesadózás kifejlődése, 1900; *Illés József*: Anjou-kori társadalom és adózás, 1900; *Fejérpataky*: Pápai adószedők Magyarországon (Századok, 1887); *Truhelka*: Die slavonischen Banaldenare, 1899; *Thallóczy*: A kamara haszna története, 1879; *Boreczky*: A királyi tárnokmester hivatala, 1904. A közigazgatási, törvénykezési reform s a vármegyei önkormányzat kérdésében *Tagányi, Török Pál* és *Holub József* idézett művein kívül igen jó hasznát vettem *Illés József*: Bevezetés a magyar jog történetébe. 2. kiadás, 1930. c. művének, nemkülönb *Hajnik Imre* monográfiájának (A magyar bírósági szervezet és per jog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt, 1899), melyben a törvénykezési szervezet és peres eljárás reformjára minden lényegeset megtalálunk, csupán e reformoknak Károly személyével való szorosabb kapcsolata várt erőteljesebb kidomborításra. *Hajnik* művét számos használható adattal és a részletek aprólékosabb kifejtésével egészíti ki és világitja meg *Gábor Gyula* A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt, 1908, *Holub József* Zala megye története a középkorban, 1929. című művében [és *ifj. Szentpétery Imre*: A tárnoki ítélőszék kialakulása, 1934. A királyi kancellária szervezeteiről és működéséről leg részletesebb tájékoztatást ad *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan. (Hóman: A Magyar Történett. Kézik. II. 3. 1930.)]. A hiteles helyek kialakulásáról és működéséről a legalaposabban értekezett *Eckhart Ferenc*: Die glaubwürdigem Orte Ungarns im MA. Innsbruck, 1914. A közigazgatás hűbéri vonásai és az Anjou-korban széleskörű szerephez jutott familiaritás tekintetében ismét *Szekfü* id. m. és *Holub*: A főispán és alispán viszonyának jogi természete (Fejérpataky-Emlékönyv, 1917) voltak kalauzaim. A zsidók tárnokmesteri bíraskodásának teljes bizonyítását adta *Balog Szidi*: A magyarországi zsidók kamaraszolgátsága és igazságszolgáltatása, 1907, szemben a kancellár törvénykezési jogát a zsidó kiváltságlevél egy szavának helytelen olvasása alapján vitató régebbi felfogással.

Az alkotmánytörténeti fejlődésről világos képet kapunk a forrásokból, ha azokat a későbbi elméletek sallangjaitól megtisztítva, közvetlenül vizsgáljuk. Az irodalomból nagy hasznomra voltak *Ferdinándy Géza*: A koronázás és közjogi jelentősége, 1893, *Az Aranybulla*, 1899, *A rendi elemek a magyar alkotmányban*, 1907; *Ladányi Gedeon*: Modern alkotmányos intézmények a középkori államokban, 1873; *Schwarz Gyula*: A miniszteri felelősség eredete az európai alkotmánytörténetben, 1883; *R. Kiss István*: Harmadik Endre 1298/1299. évi törvénye, 1917; *Bartoniék Emma*: A koronázási eskü fejlődése, 1917, *A magyar királyáavatáshoz*, 1924, továbbá az összefoglaló művek közül *Ladányi*: A magyar királyság alkotmánytörténete I. Debrecen, 1871; *Hajnik*: Magyar alkotmány- és jogtörténelem, 1872, Magyarország az Árpád-házi királyoktól az ősiség megalapításáig és a hűbéri Európa, 1867. A *Timon—Steinacker*-polémiaőről és *Szekfü*-nek ehhez fűzött megjegyzéseiről v. ö. az e kötet 614. lapján mondtakat. A kérdések tisztázásához nagyban hozzájárult *Eckhart Ferencnek* a külföldi kölcsönhatásokra és analógiákra, valamint a historikus szempontokra erős nyomatékkai rámutató Jog- és alkotmánytörténet (A magyar történetírás új útjai, szerk. Hóman, 1931) c. tanulmánya s az ennek nyomán kelt élénk vita, melynek termékei közül főleg *Molnár Kálmán*: Alkotmánytörténeti illúzió-e a magyar alkotmányfejlődés jellegzetes közjogi iránya? 1931 és *Eckhart*: A magyar alkotmányfejlődés, 1931, továbbá *Kérészy Zoltán*: Hűbéri eszmék és magyar jogfejlődés, 1931, vetnek fel a történész által is számbaveendő és értékesíthető szempontokat, míg a többiek a kérdés rendszeres taglalásának mellőzésével inkább a polemikus kritika eszközeit

vettek igénybe. A vita egyébként korántsem merítette ki az *Eckhart* felvetett alapvető kérdések egész komplexumát, szinte kizárólag csak *Eckhart*-nak a jogászai szemlélet téves voltát vitató általános természetű megállapításai, az Aranybulla értelmezése és az *Eckhart* alig érintett Szent Koronával kapcsolatos alkotmányjogi problémák körül forgott. E kérdések megvitatása mégis fontos tanulságokkal szolgált mind a jogásznak, mind pedig a történésznek. Meg kell azonban állapítanom, hogy a vita során mind *Eckhart*, mind *Molnár* túlzásokba tévedtek a jogászai és historikus szemléletről szólva. Előbbi szerint „a jogi műveltségű magyar ember történeti felfogása homlokegyenest ellenkezésbe jutott a történeti műveltségű magyar ember szemléletével.” Utóbbi viszont erre válaszul kijelenti, hogy „ha e megállapítás nem ugyan általánosságban, de szórványosan fedi is a tényeket, ennek nem okvetlenül a jogászok történeti ismereteinek, vagy történet-szemléleti módszereinek fogyatékossága az oka. Lehet más oka is: a történeti adatok helytelen jogi megítélése, vagyis a téves jogászai szemlélet egyik-másik történészünknél” s ennek kapcsán rámutat a formalizmus szerepére és jelentőségére a jogalkotásban s a formalizmus mellőzésének szükségére a jogszabályok értelmezésénél. E sorokat és a hozzájuk fűzött fejtegetéseket olvasva, önkéntelenül az a benyomásunk támad, hogy mindketten torzított szemüvegen néznek. *Eckhart* a magyar jogtörténelem egyik túlzó irányával vitatkozva, *Molnár* viszont a maga történeti alapon nyugvó jogász műveltségének szemzőgéből ítélve, túlságosan általánosítanak. A két szemlélet közt kétségtelenül ellentét van s ez a historikus empirizmus és az apriori elméletekből kiinduló jogászai formalizmus ellentétében gyökerezik, amitől egyébként *Eckhart* sem maradt ment, mikor az Aranybulla hagyományos értelmezéséhez oly mereven ragaszkodik.

Az Aranybulla értelmezését illetőleg e vita összes résztvevőivel szemben is fenn kell tartanom azt a forrásokban kellőképpen igazolt felfogásomat, hogy miként az I. kötetben kifejtettem, az Aranybulla keletkezésekor nem volt az ország összes nemeseinek jogait egybefoglaló egyetemes nemesi szabadságlevél, hanem a nemesség alsó határán mozgó királyi serviensek részére kiállított privilégium, mely azokat a nemzetségi öröklési jog kivételével nemesi jogokkal ruházta fel s melyben a királytól kicsikart alkotmányjogi garanciák is biztosítottak. Hogy az Aranybulla forradalmi megmozdulás eredménye volt, ahhoz — *Molnár Kálmán*al szemben hangsúlyozom — szó sem férhet. Természetes, hogy e felfogásom tükrében rendkívüli mértékben megnövekszik Nagy Lajos 1351. évi törvényének, a magyar nemesi szabadság és rendi alkotmányjogok igazi magna chartájának jelentősége, amit egyébként már *Ferdinándy Géza* is minden korábbi kutatónál kedvezőbb világitásba helyezett, kiemelve, „hogy itt nemcsak a törvény felelevenítéséről, hanem annak új törvényerővel való felruházásáról van szó.” (Az Aranybulla, 1899.) Ha *Ferdinándy* mégsem tulajdonít oly jelentőséget e törvénynek, mint jómagam, ez csupán annak tulajdonítható, hogy a serviens-intézmény mibenlétéről *Szekfü* és *Erdélyi* idevágó kutatásai előtt ismeretei nem voltak s nem is lehettek. Teljesen helytálló *Ferdinándy* felfogása az ősiség kérdésében is, amit némelyek a történeti kutatás régóta ismert eredményeit ignorálva, még ma sem haboznak az ugyancsak Árpád-kori eredetű banderális hadrendszerrel s a hűbéri intézmények akceptálásával együtt az Anjouk újításának feltüntetni. Ezzel a felfogással szemben nem lehet eléggé hangsúlyoznunk ezeknek az intézményeknek a hazai fejlődésben gyökerező eredetét. (A banderális hadrendszerrel v. ö. az e kötet 616. 1. idézett műveket, az ősiségről *R. Kiss István*: Nagy Lajos és az ősiség. Klebelsberg-Emlékkönyv, 1925; *Waldapfel Eszter*: Nemesi birtokjogunk kialakulása a középkorban, 1931; *Somogyi Ferenc*: Az ősiség intézménye és a hűbéri vagyonyjog. Pécs, 1931; *Illés*: A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában, 1904; *Erdélyi*: Igaz történetet tanítsunk, 1932.) Ideje volna, hogy ezeket a régóta ismert megállapításokat közjogi irodalmunk is figyelembe vegye, mert bármennyire hangsúlyozza is *Molnár Kálmán*, hogy „Nagy Lajos ősiségi törvénye csupán mesterségesen felvett fixpontot (1351) jelent alkotmányfejlődésünkben“, e „fixpont“ állandó kihangsúlyozása téves szemléletre csábítja a történeti

ismeretekkel nem rendelkező jogászokat. Tarthatatlan egyébként jogtörténeti és közjogi irodalmunknak az a merőben történetetlen beállítás is, mintha az ősiség a hűbéri eszmék hatása alatt alakult volna ki. Ellenkezőleg, az ősiség minden látszólagos hűbéries színezete csupán optikai csalódás s éppen arra az alaptalan feltevésre vezethető vissza, mintha azt Nagy Lajos idegenből akceptálta volna. Az ősiség, más szóval a nemzetségalapító ősök összes le származóinak a közös őstől öröklött vagyona vonatkozó törvényes öröklése nem hűbérjogi, hanem vérségjogi intézmény s már a királyság alapításakor is élő jogszokás volt. A nyugatról importált hűbérjog alapján kialakult öröklési rend az adományos és fitestvérei egyenesági ivadékaira korlátozott törvényes öröklés s ezek kihalta után a királyra, mint hűbérurra való visszaháramlás volt. Ezt a két egymás mellett élő és egymással küzdő jogrendszert egyenlített ki Nagy Lajos ősiségi törvénye a nemzetségi jogon és adomány címén birtokló nemesek egységes öröklési jogának megállapításával. Ennek a történeti ténynek világos megállapítása is csak az Aranybulla már említett helyes értelmezése mellett lehetséges. A régi értelmezés egyenesen útját vágja az öröklésjogi kérdések teljes tisztázásának.

A szentkorona-tan kialakulása tekintetében *Eckhartnak* az a megállapítása, hogy az újkori magyar alkotmányfejlődésben oly nagy szerepet játszó elmélet mai, illetőleg XVI. századi alakjában *Verböczi* fogalmazása, mindenestre helytálló. Ebből azonban korántsem következik, hogy „a szentkorona tanának megalkotása a kérdéssel csak mellékesen foglalkozó *Verböczi* egyéni genialitásának műve“ volna. *Verböczi* e pontban is az élő jogot kodifikálta és öntötte szabatos formába. A szentkorona-tan kialakulása kétségtelenül a XV. században következett be, mikor a legitim dinasztianak Máriával magva szakadt. Alkotóelemei pedig, miként azt a szövegben kifejtettem, már az Anjou-korban felismerhetők. (Ld. ehhez: 417—418. 11.)

Az 1351. évi törvény irodalmunkban többnyire mint országgyűlési törvényalkotás szerepel, holott erre a forrásokból, magából a törvény szövegéből semmi következtetés nem vonható. A formuláris részek egyeznek a nagyobb királyi tanácsban hozott más rendelkezések formuláival, e törvényre is vonatkozik tehát mindaz, amit *Ladányi* (id. műv., I. köt., 160—199. 1.) az Anjoukon alkotmányjogi viszonyokról helyesen megállapít. A sokszor emlegetett Anjou-kori „országgyűlések“ nemlétezésének világos bizonyítékát találjuk a főpapságnak 1338-ban a pápához intézett panaszlevelében, mely szerint Károly trónralépése óta a közönséges gyűlések tartása betiltatott.

IV. VILÁGURALMI TERVEK.

Történetírásunknak szinte már közhellyé vált megállapítása szerint a magyar királyság második Anjou-királyunk idejében ért el hatalmának és nemzetközi tekintélyének csúcspontjára. Régóta tudjuk, hogy Nagy Lajos európaszerte elismert hatalmi pozíciója volt a gyümölcse és betetőzése Árpád-házi királyaink külpolitikai törekvéseinek s egyúttal alapja a XV. században egészen Hunyadi Mátyás haláláig megóvott nagyhatalmi állásnak. E hatalmi állás megalapozásának a XIV. századi belső fejlődésben, I. Károly király szervező- és reformmunkájában gyökerező körülményei és lefolyása is eléggé ismeretesek. Koránt sincsenek azonban tisztázva Nagy Lajos európai jelentőségű imperiális törekvéseinek és kisebb-nagyobb hadivállalkozásainak — különösen a nápolyi hadjáratoknak — valódi rügói. A magyar történetírás kissé romantikus beállításában mindez valami kalandos színezetű jutott és reálpolitikai indítókokat nélkülöző egyéni vállalkozások képében jelentkezik. Külföldi tudósok viszont — a nagy-lajosi politikának épp e romantikus és egyéni beállítása miatt — nemcsak hogy kétségbevonják a nagy király politikájának realitását, hanem a magyar történetírást is kárhóztatják az ő jelentőségének hiú túlbecsülése miatt.

Mindezt figyelembevéve, szükségesnek véltem Nagy Lajos imperializmusának az ő származásában, nevelésében, felfogásában, eszményeiben rejlő *személyes* rügóit is felkutatni. Evégből több helyet adtam egyénisége rajzá-

nak s főleg az egyéniségének kialakulását befolyásoló tényezők méltatásának. Törekvésemből önként következett, hogy a biológia legújabb eredményeit sem hagyhattam figyelmen kívül, mert az élettudomány mai iránya és megállapításai módot adnak a történettudomány módszerével megállapítható tények és igazságok más oldalról való ellenőrzésére.

Az élettudomány tanítása szerint minden emberi szervezet mélyén különféle értékű, irányú és erejű hajlamosságok, a test, értelem és érzelmek alakulását, fejlődését más-más irányba és változó erővel befolyásoló örökölt „jellegek” szunnyadnak. Az életfejlődés során e jellegek egyreze háttérbe szorul s mindvégig rejtve marad a szervezetnek kifürkészhetetlen mélységeiben. Másrésztük viszont — néha egymással kombinálódva — felszínre kerül, uralkodóvá válik és külsőleg észlelhető hatásaiban meghatározója lesz az egyéniségnek. Melyik marad közülük lappangó karakter, melyek lesznek uralkodóvá, két tényező — az eltérő, sőt ellentétes karaktereknek az egyén genetikai adottságában gyökerező erőviszonya s az egyént megfogamzása pillanatától körülvevő és befolyásoló környezet, vagyis rajta kívül álló fizikai, szociális és szellemi adottságok — kölcsönhatása dönti el. Az ember sorsa, testi és szellemi fejlődése, egész egyénisége ilyképen külső erőntényezők — természeti adottságok, öröklésileg meghatározott állapotok, társadalmi helyzetek — függvényének látszik. E tényezők azonban működésükben befolyásolhatók. Értékesebbnek tartott, nemesebb jellemvonásokban és magasabb testi és szellemi képességekben bővelkedő egyének összeházasítása, mint fajnemesítő szelekció, a *körülmények kedvező összejátszása* esetén módot adhat a szülőkből kétoldalon meglevő nemes karakterek fokozatos kiemelkedésére és átöröklésére, az alantasabbak szukcesszív elvesztésére. A környezet — fizikai, társadalmi, kulturális helyzet — céltudatos megválasztása, vagyis a legtágabb értelemben vett testi és lelki nevelés viszont az átörökölt nemes karakterek uralomrajutását és érvényesülését segítheti elő. Az okos házasságpolitika és a céltudatos nevelés — ezek szerint — fajnemesítő és környezetjavító befolyásukkal előmozdítják az egyének testi és lelki fejlődését s következetesen alkalmazva, egy bizonyos irányban különös alkalmazkodásra képes, kinemesedett embertípus kitermelését eredményezhetik, melynek képviselői nélkülözik talán a szellemi tekintetben többoldalú gyűjtőtípushoz tartozó családalapító ősök és hirtelen emelkedő hősök rugalmasságát, minden irányú alkalmazkodóképességét és hirtelen elhatározásokra kész, nyers, sőt brutális cselekvésére ösztönző aktivitását, de szinte tökéletes példányává lehetnek a határozott irányba specializált embernek.

Az örökléstannak ezek a megállapításai magyarázatát adhatják, miért jelentkeznek az európai dinasztiáknak — a belházaságokra, betegségekre s a hatalom hosszas korlátlan élvezete nyomán előállt idegállapotra és más pszichikai okokra visszavezethető degenerációt még nem ismerő — középkori ágain oly nagy számban a kiváló fejedelmi egyéniségek; magyarázatát adhatják nem egy kiváló uralkodó testi és lelki fejlődésének. Nagy Lajos kortársaitól annyira magasztalt egyéniségének kulcsát keresve, sem tekinthetjük közömbösnek, kik voltak ősei, minő testi és szellemi örökség szállt reá azoktól? Ezért kísérletet tettem a biológiai értelemben vett öröklési *lehetőségek* alaposabb vizsgálatára s az eredmény meglepő volt. Kiváló tehetségű szülein kívül, a családfa hét legközelebbi ízén, mint egyenes ősök jelentkeztek: a lengyel egységet megteremtő Lokietek Ulászló, a Habsburg-vagyon és hatalom alapját megvető I. Rudolf, a Hohenstaufokon triumfáló Anjou Károly, a mi III. Bélánk és IV. Bélánk, a központi hatalmat helyreállító Fülöp Ágost és VII. Lajos francia királyok, a Plantagenet-ház angliai hatalmát megalapító Geoffroy anjoui herceg, a költői lelkű „igazságos” Alfonz aragón király, az arabverő VII. Alfonz és VIII. Alfonz kasztíliai királyok, a görög hatalom folytonosságát biztosító Laszkarisz Teodor nikeai császár, Babenberg Szent Lipót osztrák, Poitou Szent Vilmos aquitán, IV. Bertold meráni hercegek, az olasz királyos Szent Humbert savoyai gróf. S ha még feljebb megyünk a családfán, az egyenes ősök közt Európa legjelesebb dinasztia-alapító és állam-szervező uralkodóinak — Nagy Károly, Nagy Ottó, I. Berengár, III. Henrik, I. Komnénosz Alexiosz és Flandriái Balduin császároknak, Capet Hugó és

Szent Róbert francia, Nagy Ekbert és Nagy Alfréd angolszász, Hódító Vilmos anglo-normann, Anjou Fulkó jeruzsálemi, Nagy Sanchó navarai, Szent Olaf norvég, Győzelmes Erik svéd, Vitéz Boleszláv lengyel, I. Béla magyar királyoknak, Nagy Jaroszláv és Szent Vladimir kievi nagyfejedelmeknek. Árpád és Géza magyar fejedelmeknek, Hauteville Tankréd és Normandiai Rolló normann vezéreknek, Orseolo Péter velencei dogának, Welf bajor, Billung Hermann szász, Zähringen Bertold karantén hercegeknek — nevével találkozunk, míg az oldalágakon — egy-egy ős testvéreként Hódító Jakab aragóniai, Szent Lajos francia és Szent László magyar királyok nemes lovag-alakjait látjuk feltűnni. E kiváló fejedelmi egyéniségek nem egy jellemvonása világosan felismerhető Nagy Lajos lelki képén, mint a dinasztikus házasságpolitika *fajnesesito* hatásának eredménye. Hasonlóképpen fel kell ismernünk a lovagkori eszmék és magasabb műveltség terjedésével egyre gondosabbá váló udvari nevelésnek biológiai, de egyszersmind történeti értelemben is *környezet javító* szerepét. Mindezt szemem előtt tartva, talán közelebb tudtam jutni Nagy Lajos testi és szellemi fejlődésének, eszményeinek és törekvéseinek, egész egyéniségének megértéséhez.

A Karoling-származás egykorú politikai és társadalmi értékelése tekintetében, valamint az „Isten kegyelméből való“ császárság és királyság természetéről bő tájékozódást kapunk *Fritz Kern* műveiből (*Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren MA.* Leipzig, 1914, *Die Anfänge der französischen Ausdehnungspolitik bis zum J. 1308.* Tübingen, 1910) és *Balogh József*: Szent István politikai testamentuma (Minerva, 1930—1931) c. tanulmányából. V. ö. még e mű I. köt., 181—183, 195—196, 207. 1. A Karoling-származásban rejlő igézetes erő jellemzésére elég lesz arra hivatkoznom, hogy a nagykárolyi örökségen osztozkodó francia, német, itáliai és burgundi királyi házak s a belőlük kiemelkedő császári nemzetségek, a lotharingiai vagy brabanti, anjoui, normandiai, burgundi (bourgognei), ifjabb bajor, sváb, szász, régi morva, cseh, osztrák, stájer, karantén és andechsmeráni hercegi házak, az ivrea-burgundi (Franche Comté), hennegau, flandriai, louvaini, vermandoisi, savoyai, thüringiai, viennei, provencei, toulousei, barcelonai uralkodó grófi és örgrófi családok, a szicíliai és antióchiai trónt megszerző Hauteville-ek s a XII. század vége óta rohamosan emelkedő wittelsbachi, luxemburgi és habsburgi grófok egyenes, avagy tört vonalon, de egytől-egyig Karoling-ősnyák leszármazol s hogy nőági Karoling-ivadékok voltak az angol királyok is Hitvalló Edvárd és Hódító Vilmos, a dán királyok Erős Magnus és II. Valdemár, a svéd királyok *1. Sverre és VI. Magnus, a norvég királyok IV. Magnus, a lengyel királyok II. Míciszláv s a magyar királyok már I. Béla óta. Az „Isten-koronázta“ első császár családjának és népének gondviselészerű elhivatásába vetett hittel függ össze a Capet-Anjou-ház tagjainak — köztük a mi Nagy Lajosunknak — és általában a franciáknak hitvédő és hitterjesztő buzgalma, a kereszteshadjáratokon oly hatalmas erővel megnyilatkozó harcias vallásosság is. E jelenség irodalmi megnyilvánulásairól legutóbb *Eckhardt Sándor* (A francia nemzet missziós hite és a francia irodalom. Budapest, 1931) írt és meggyőző erővel mutatott rá, hogy a keresztény középkor e „választott népében“ mennyire tudatos volt saját elhivatásának hite, mit legtalálósabban a „*Gesta Dei per Francos*“ krónikacím fejez ki s hogy e missziós-hit miként lett a francia imperializmust igazoló ideológiává. Érdekes volna pontosan kimutatni, hogy a francia dinasztiai terjeszkedési törekvéseit s a francia imperializmust tápláló „Isten kegyelméből“ való uralkodás teokratikus gondolata miképpen függ össze a római istencsászárság elméletével, de ennek vizsgálatára a magyar történelem keretében kitérni lehetetlen volt. Az eddigelé kellőképpen nem méltatott XIII—XIV. századi francia expanziót a mellékelt térkép legnagyobb kiterjedésében szemlélteti.

Nagy Lajos nevelőiről *Pór Antal*: Neszmélyi Miklós (Katholikus Szemle, 1907) és Nagy Lajos. 1326—1382. Budapest, 1892. Nagy Lajos Képes Krónikájáról *Domanovszky*: A budai krónika. 1902, *Dékány Kálmán*: A Bécsi Képes Krónika (Erdélyi Múzeum, 1915), *Hóman*: A Szent László-kori Gesta Ungarorum. 1925; szerzőjéről *Jakubovich*: Adatok legrégibb okleveleink és krónikáink íróiról. 1925; és Nagy Lajos oxfordi kódexe a Bécsi Képes

Krónika kora és illuminátora (Magyar Könyvszemle, 1930); illuminátoráról *Hoffmann Edit*: Régi magyar bibliofilek. 1929; v. ö. még *Pongrácz*: A cambridgei Corvin-kódex (Magyar Könyvszemle, 1912); Guillelmus Armericus hatásáról és a Buda—Sicambria-kapcsolatról *Eckhardt Sándor*; Sicambria (Minerva, 1927, téved azonban *Eckhardt*, mikor kétségbevonja, hogy a Sicambria név Viterbói Gotfrid hatása alatt került először a magyar Gestába, holott kétségtelen, hogy *Kézai* éppen Gotfrid „pannóniai Sicambria városát” azonosította a régi Gestában ugyancsak Pannóniában „Attila városaként” szereplő Ó-Budával) és A pannóniai hun történet keletkezése (Századok, 1928). A *Secretum Secretorum* Nagy Lajos számára készült példányáról v. ö. *Hoffmann id. m.*, kiadását l. *Steele*: Opera hactenus inedita Rogerii Baconis. Fasc. V. Oxford, 1920, Szent István „Intelmeire” gyakorolt hatásáról *Balogh József*: Mit tudunk a szentistváni Intelmek szerzőjéről (Magyar Nyelv, 1931). A Nagy Sándor-kultusz gyökereit feltárja *Kampers*: Alexander dér Grosse und die Idee des Weltimperiums. Freiburg i/B., 1901. *Anonymus* Scitia leírásában szól Sándorról. Az „archiregnum” és „regina regnorum” kifejezések egykorú oklevelekből valók. Nagy Lajos jellemzéséhez *János* kükkülei főesperes egykorú Nagy Lajos életrajza, *De Cardailhac János* alexandriai pátriárkának XI. Gergely pápához írt követi jelentései, a velencei követjelentések, *Villani Máté* Krónikája, *Suchenwirt Péter* költeményei (v. ö. *Bleyer*: Magyar vonatkozások Suchenwirt Péter költeményeiben. Századok, 1899), a korábban tévesen Petrarcának tulajdonított s valószínűleg Benintendi velencei kancellártól származó beszéd (v. ö. *Fraknoi*: Petrarca és Nagy Lajos. 1900, és *Baumgarten*: Forrástanulmányok. Századok, 1902), és *Laurencius de Monads* velencei krónikája szolgáltatták a legfontosabb adalékokat.

A magyar külpolitikai koncepciókra vonatkozó fejtegetéseim bővebb kifejtését l. *Hóman*: Külpolitikai irányok a magyar történetben. 1931. A XIV. századi bosnyák hatalom kialakulásáról *Thallóczy*: Tanulmányodé a bosnyák bánság kezdeteiről. 1905, és Bosnyák nemzedékrendi tanulmányok (Turul 1895).

A havaselvi fejedelemség kialakulásával kapcsolatban szükségképpen kellett állástfoglalnom az erdélyi és havaselvi oláh incolatus és az oláh öskultúra kérdésében. (Oláht mondok s nem „román”-t, mert a tudatlanoktól gyakorta becsmérlőnek vélt s annak bélyegzett, de ily értelmezést meg nem engedő „oláh” népnév éppoly történeti öröksége a magyar nyelvnek, mint a „tót”, „német”, „orosz”, „olasz” és más népnevek s így kiküszöbölését semmiféle mesterkelt politikai szempont és álduvariasság sem magyarázhatja és indokolhatja meg!) Véleményemet a tudománytól idegen szempontokat mellőző nyelv- és történettudósok tárgyilagos eredményei alapján alkottam meg s indokolásul hivatkozom az oláh tudósok közül *Hurmuzaki*: Fragmente zúr Geschichte dér Rumänen. Bucuresti 1878; *Nadejde*: Istoria Romanilor (Contemporanul, 1888); *Tiktin*: Rumanisches Elementarbuch. Heidelberg, 1905; *Philippide*: Originea Romanilor. I—II. Jasi, 1925—28; a cseh *Kadlec*: Válsái a valasské právó. Prága, 1916; a német *Dumke*: Terminologie des Ackerbaues im Dakorumánischen (Jahresber. d. Inst. f. rumánische Sprache XIX—XX. 1913) és *Weigand*: Ursprung dér südkarpathischen Flussnamen in Rumánien (u. ott XXVI—XXIX., 1923), Ortsnamen im Ompoly- und Aranyosgebiet (Balkan-Archiv, L, 1925), továbbá *Györffy*: Rumánische Ortsnamen (Ungar. Jahrbücher, VI., 1926), *Melich*: Az oláh kérdés (Napkelet, 1924), A honfoglaláskori Magyarország (A Magyar Nyelvtud. Kkönyve. I., 6.), *Támás-Tremli*: Die ungarischen Lehnwörter im Rumánischen (Ungar. Jahrbücher, VIII., 1928), A románság Óshazája és a kontinuitás. 1931, c. műveire (a kérdés bibliográfiáját l. a legutóbb id. m.). A havaselvi és moldvai magyar települések, valamint az első oláh-magyar érintkezések tekintetében hasznomra volt még *Hunfalvy*: Az oláhok története I—II. 1894; *Conduráiu*: Relatiunile Terii-Romanesti si Moldovei cu Ungaria. Bucuresti, 1898; *Jorga*: Geschichte des rumánischen Volkes. I. Gotha, 1905; *Auner*: A romániai magyar telepek történeti vázlata. Temesvár, 1908; *Karácsonyi*: Az oláhországi vajdák családfája (Századok, 1910).

A havaselvi, moldovai, sőt erdélyi dákoromán folytonosságnak az oláh tudományosságban még mindig kísértő elmélete [V. ö. legújabbban *Drăganu: Románu in veacurile IX—XIV. pe baza toponomici si a onomasticei. Bucuresti, 1933.* és bírálatát *Tamás-Tremli Lajostól a Századok, 1934,* továbbá *Sacerdo-feranu, Giurescu* és mások műveit s *Tamás-Tremli: Az oláh történetírás régi és új arca, Magyar Szemle, 1934.)* a nyelvtörténeti tények és történeti források perdöntő bizonyítékainak súlya alatt teljességgel összeomlik. Oláh lakosságának az Alduna balpartján a dáciai római impérium feladásától a XII. századig terjedő időben, teljes kilenc századon át még csak nyoma sem merült fel sem a történeti forrásokban, sem a régi dák-géta és szláv lakosok nyelvének számos emlékét megőrző földrajzi nevekben, holott az aldunántúli Bolgáriában latin helynevek és egyéb emlékek százai beszélnek századok múltán, sőt még ma is a latin település mértékéről s az oláhság négy ágazatát magából kibocsátó, nyelviileg egységes trákóromán ősnép tartós otlakásáról, az oláh kontinuitásról. Amikor tehát a moesiai oláhságból északra szakadt dunai oláhság északra húzódásának kezdő időpontjaként a IX. századról szólunk, ez csupán az egykorú politikai viszonyokból, az oláhok felett uralkodó bolgárság északra terjeszkedéséből, másrészt pedig az oláh pásztorok távolságot alig ismerő barangolásaiból vont *feltételes* következtetés, amit forrásokkal igazolni nem lehet. Ha mégis feltesszük, csupán a *terminus ante quem-et* kívánjuk megállapítani, amely idő előtt északra költözésről szó egyáltalában nem is eshetik. Oláh tudósoknak az a feltevése, mintha ez a bevándorlás még a VII. században megindult s a délfelé áramló szláváságon és bolgárságon keresztül, ellentétes irányban folyt volna le, teljességgel tarthatatlan. A dunai oláhság *tömeges* átvándorlásának és az erdélyi határvidékre nyomulásának időpontját a X—XI. század fordulójában határozzák meg az egykorú bolgáriai viszonyok, a bizánci hatalom térfoglalása és a makedó-oláhok északfelé áramlása. Magyarországi, illetőleg erdélyi térfoglalásuk tatarjáráselőtti mértékét a XII. századi *Névtelen jegyző* előadása, a *Váradt Regestrum* és az egykorú okleveles adatok alapján állapíthatjuk meg. Az oláhság eredeti állattenyésztő, még pedig *par excellence* birkatenyésztő pásztorgazdálkodásának bizonyítékául szolgál a román nyelv földművelési műszavainak kései bolgár-szláv eredete, a pásztoréletmódjukat jellemző s egészen napjainkig nyomon kísérhető történeti forrásadatok hosszú sora, valamint az oláh népnévnek a pásztorokdást jelölő foglalkozásnévvé alakulása, /orgának és más tudós honfitársainak jobb ügghöz méltó buzgalma, melyel a dunai oláhság földműveskultúráját igyekeznek bizonyítani, e forrásokban csak annyiban talál megerősítésre, hogy a termékeny havaselvi síkra telepedett és a magyar földesurak birtokára telepített oláhság *egyrésze* hamarosan áttért a földművesgazdálkodásra. Viszont az is kétségtelen, hogy első földművelőik kivétel nélkül szlávok voltak, mert a szabad pásztor népek állattenyésztő népek szokása szerint lenézte a szolgaságra vezető földművesmunkát. *Jorga* igyekezetének e kérdésben az a régen elavult nézet ad ösztönzést, mintha a földműveséletmód *eo ipso* magasabb kultúrfokot jelölne a nomádizáló pásztoréletmóddal szemben, holott ma már közismert, hogy a kezdetleges kapásművelésen túl a földművelésnek más primitív fokozatai is alacsonyabb kultúrfokot jelölhetnek a kiterjedtebb állattenyésztésnél. Ez a megállapítás természetesen nem változtat azon a másik ugyancsak közismert tényen, hogy az oláhság gazdálkodásának jellegét megadó birkatenyésztés a pásztorgazdálkodásnak sokkalta alacsonyabb étape-ja a hún-török népek szarvasmarha- és lótenyésztő gazdaságánál. Az oláh kérdés tudományos megoldását akadályozó politikai szempontok bírálatát kívül esik feladatkörömön. Mivel azonban oláh részről éppen politikai szempontból helyeznek nagy súlyt a kontinuitás bizonygatására, szükségesnek tartom kiemelni, hogy az oláh kérdés *pro nunc* pusztán hatalmi kérdés, aminek *történeti* alátámasztására csak annak a kérdésnek eldöntése lehet alkalmas, vajjon az oláhság ősfoglaló-e Erdélyben és a szomszédos magyar részekben s ha igen, tudott-e valaha is a történet folyamán a magának igényelt magyar területen állami vagy tartományi szervezetet létesíteni, tudott-e ilyet tartósan fenntartani, miként ezt Havaselvén és Moldovában megtette? E kérdésre a történelem világos választ

ad: az erdélyi és keletmagyarországi oláhok túlnyomó többségének ősei a XII—XV. század folyamán a magyar közhatalom és magyar birtokosság védelme és támogatása mellett szórványos csoportokban települtek be hazánkba s mint szívesen fogadott jövevények illeszkedtek be a magyar királyság állami és társadalmi szervezetébe. Ezen a történeti tényen mítsem változtathat, ha be is bizonyulna, amit ma legfeljebb sejtésképpen tehetünk fel, hogy a nyájukkal messzi vidékeket bebarangoló oláh pásztorok (v. ö. *Diaconu*: *Tinutul Vrancei-Etnografie-Folklor-Dialectologie*. Bukarest, 1930. I. T. XLVII. 1.) egy-egy csoportja már a IX. században eljutott volna bolgár urai nyomában Erdély havasi legelőire.

A XIV. századi francia imperializmusról legalaposabban szól *Kern* id. m. U. ott *Dubois* művének jellemzése, ennek kiadását lásd: *Pierre Dubois*: *De recuperatione terrae sanctae* ed. *Ch. V. Langlois*: *Collection des textes p. servir á l'étude et á l'enseignement de l'histoire*. IX. Paris, 1891. V. ö. *Schnü- rer*: *Kirche und Kultur im M. A.* III. 94. 1. Az európai helyzetképet és az egyes államok egykorú hatalmi állását illetőleg az ismert összefoglaló törté- neti művek tájékoztatnak.

Nagy Lajos korának elbeszélő forrásai közül legbecsesebbek *Tótsoly- mosi Apród János* kükkülei főesperes Nagy Lajos biográfiája és a tévesen *János* minoritának tulajdonított töredék, előbbi Lajos uralkodásának egész tartamára, utóbbi az 1345—1355. évekre vonatkozólag. Mindkettőnek részletes jellemzését ld. *Dékáni Kálmántól* a magyar fordításokhoz adott bevezetésé- ben (Középkori krónikások,, szerk. *Gombos F. Albin*, V. és XI. köt. 1906—1910) s ezenkívül *Domanovszky*: *A Dubnici krónika*, 1899, *Pór*: *János kükkülei fő- esperes* (Századok, 1893). A főesperes inkább az általános jellemzés tekintetében válik ki s emellett az első évtized történetéhez szolgáltat becses és meg- bízható adatokat. A névtelen minorita szerző műve viszont sok máshonnt ismeretlen részlet fenntartásával szerzett érdemeket. Az ismeretlen zárai író- tól származó *Obsidio Jaderensis* c. mű, a *Benintendi* velencei államkancellár- nak tulajdonított ugyancsak névtelen munka, *Caresini*, a padovai *Cortusi* & *krónikája* és *Chinazzo* Cronaca della guerra di Chioza-ja a velencei hadjára- tok történetére szolgálnak forrásul. (Vesd össze *Baumgarten* alább idézett értekezését és *Pór* erre tett megjegyzéseit. Századok, 1902.) A nápolyi had- járatokra a hazai források mellett *Gravina*: *Cronicon de rebus in Apulia gestis*, a *Vita Nicolai Acciajuoli*, a firenzei *Villani János* és *Máté* krónikái (v. ö. *Rácz Miklós* bevezetését a fordításhoz; Középkori krónikások, szer- kesztette *Gombos F. Albin*, VIII—IX. 1909), a *Cronicon Siculum* (v. ö. Száza- dok, 1892) és több más kisebb olasz kútfő használható. A diplomáciai emlé- keket ld. *Theinernél* és *Wenzel*: *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-kor- ból*. II—III. 1875—76. Az oklevelek nagy tömegének csak kis részét közli *Fejér* *Codex diplomaticusa* és az *Anjoukori okmánytár* kilenc kötete (kettő még kéziratban). A hiányért némileg kárpótolnak a speciális oklevéltárak idevágó kötetei, melyek azonban korántsem pótolhatják az egész XIV—XV. századi hatalmas okleveles anyagot felölelni hivatott nagy regestamű hiányát. A többi forrásról *Bartoniek Emma* bibliográfiája tájékoztat.

Az eredeti források mellett állandó kalauzaim voltak *Pór Antal*: *Nagy Lajos*, 1892 és *Az Anjou-ház* (*Magyar Nemzet Története*, szerk. *Szilágyi Sán- dor*. III. 1895), *Miskolczy István*: *Magyarország az Anjouk korában*, 1923 c. művei és mindkettejük alapvető kérdéseket tisztázó számos tanulmánya.

A macsói bánság körül folyó harcok tekintetében az archontológiai ada- tok adnak tájékoztatást. A báni méltóság 1339 és 1342 közt betöltetlen volt, az 1342 óta szereplő Domokos bán viszont Nagy Lajos 1345-ben már gazda- gon megjutalmazta, mert bátyjával együtt nemcsak megvédte az országot, a Macsót és Szerémet pusztító rác király támadásaitól, hanem helyre is állí- totta e tartományokat. 1346-ban a szentszék is magyar birtokként említi Macsót, Belgrádot és Galambócot. A firenzei *Villani* értesülése és a szerb historikusoknak erre alapított feltevése, mintha Lázár kenéz tartománya 1358-ban a Dunáig terjedt volna, mindenesetre téves, mert Macsót ekkor Újlaki Miklós bán kormányozta. A Basarába Sándor ellen tervezett háború haditerve az új Szörényi bán kinevezéséből és a király erdélyi tartózkodásából

következtethető ki. Lackfi Andrásnak a tatárok felett 1345-ben aratott győzelméhez fűződik az *Arany János* költői feldolgozásából ismert szép Szent László-legenda, az egykorú László-kultusznak egyik frappáns bizonyítéka. Az 1345. és 1346. évi dalmáciai hadjárat történetét legkimerítőbben tárgyalja *Domanovszky Sándor* és *Vértesy Jenő*: Nagy Lajos első hadjárata Velence ellen (Századok, 1900). A döntő ütközet és különösen a bosnyák és horvát bánok állítólagos árulása tekintetében azonban *Baumgarten Ferenc* meggyőző érvelését kell elfogadnunk. (Forrástanulmányok Nagy Lajos és Velence viszonya történetéhez. Századok, 1902.) Árulásról és megvesztegetésről csak az ellenség uralma alá került záraiak túlfutott képzelete beszélt, mert a horvát bán összekötése Velencével nem lépte túl a magyar király iránt tartozó hűségének korlátait. Kotromanics István bán Lackfi Istvánnal és több más magyar úrral együtt a magyar-velencei béke létrehozatalán fáradozott, de áruláson nem törték a fejüket. V. ö. még *Pór*: Nagy Lajos viszonya az aquilejai pátriárkához (Magyar Sión, 1900). A magyar hadiflottáról gr. *Wilczek Ede*: Magyar tengerészet az Anjou-korban (Századok, 1895), *Klajn&k* a horvát hajóhad admirálisairól szóló cikkét ismerteti a Századok, 1901, 762. lapon. Adataikat értékesen egészíti ki *Fekete Nagy Antal*: A magyar-dalmát kereskedelem, 1926 és *Miklóssy Zoltán*: Tengeri hajóhadunk a középkorban, 1933. c. műve. A pápa támogatására Itáliába küldött seregekről s az itáliai magyar zsoldosokról *Pór* nagy művén kívül *Wurm*: Cardinal Alborno. Paderborn, 1892. *Lukcsics Pál*: Olaszországban vitézkedő magyar lovagok jelenvényei a XIV. században. (Turul, 1931.) Toldi Miklós itteni szereplésére v. ö. *Karácsonyi*: Toldi Miklós származása (Katholikus Szemle, 1899) és *Mályusz Elemér*: A Toldi-monda történelmi alapja (Hadtörténelmi Közlemények, 1924). A mondatörténet szempontjából *Birkás Géza*: Ilosvai Toldija s az olasz és francia Rainouart-mondák és *Karácsonyi*: Délszláv eredetű-e a Toldi-monda (Ethnographia, 1912), *Solymossy*: A Toldi-mondához (Ethnographia, 1918).

A nápolyi trónöröklési rend bizonytalanságára mi sem jellemzőbb annál a nagy idegességnél, amivel Róbert király 1312-ben Károly Róbert nővérének — Klemenciának — II. Jakab aragóniai királlyal tervezett házassága hírért fogadta. A házasság révén Jakab és testvére, Frigyes szicíliai király segítségével ugyanis Károly Róbert megkísérelhette volna nápolyi örökségének elfoglalását. Ezt pedig Róbert semmiképen sem tűrhette. V. ö. *Eckhart*: Egy politikai házasság terve (Századok, 1910). Erzsébet királyné nápolyi útjáról, a két hadjáratról s a későbbi nápolyi politikáról részletesen ír *Pór Antal* két nagy művében, továbbá Csór Tamás (Erdélyi Múzeumegyesület Kiadv., 1890), Kanizsai István zágrábi püspök (Századok, 1891), Nagy Lajos követsége a szentszékhez (u. o., 1892), István úr árvája (u. o., 1901) és Készéi Miklós (Magyar Történelmi Életrajzok, 1904) c. tanulmányaiban. A nápolyi magyar kapcsolatok diplomáciai hátterének, az események közvetlen indító okainak s a Lajos utolsó éveiben felmerült francia összeköttetéseknek helyes megvilágítása mégis *Miskolczy István* érdeme, aki a források és a külföldi irodalom alapos mérlegelésével közel jutott a kérdés teljes tisztázásához. Idevágó tanulmányai: András herceg tragédiája és a nápolyi udvar (Századok, 1928), A magyar Anjouk trónigénye Nápolyra (Történelmi Szemle, 1928), Nagy Lajos nápolyi hadjáratai (Hadtört. Közlemények, 1932), Mária hercegnő, Nagy Lajos jegyese (u. o., 1929), Anjou Károly politikája a tagliacozói csata után (u. o., 1913); v. ö. még *Patek Ferenc*: Az Árpádok és Anjouk családi összeköttetései (Századok, 1918) jó megfigyeléseit, továbbá: *Goetz*: König Robert von Neapel. Tübingen, 1910, *Caggese*: Roberto d'Angio e suoi tempi. Firenze, 1922, *Tanfani*: Niccolo Acciajuoli. Firenze, 1863, *Torraca*: Giovanni Bocaccio á Napoli. Róma, 1916, *Camera*: Elucubrazioni storico-diplomatiche su Giovanni I. regina di Napoli. Salerno, 1889, *Mollat*: Les papes d'Avignon. 1305—78. Párizs, 1924, *Óváry*: Nápolyi Johanna (Századok, 1893), *Monti*: Nagy Lajos magyar király törvényhozási intézkedései a nápolyi királyságban (Történeti Szemle, 1929), *Schaffer*: Deutsche Ritter und Edelknechte in Italien während des XIV. Jh. Paderborn, 1911. Az olasz *Costanzo*, *Camera* és az angol *Baddeley* Johanna-párti beállításának kritikáját ld. *Miskolczy* előlídezett értekezésében. A nápolyi ügy hadtörténeti megvilágítását adja *Kozics*

László: Nagy Lajos nápolyi hadjárata (Hadtörténelmi Közlemények, 1890). Petrarcanak és a nápolyi udvarnak kapcsolatairól és Endre hercegről alkotott felfogásáról jó képet ad *Katona Lajos: Petrarca*, 1907 című kis monográfiája. Az Erzsébet anyakirályné által Nápolyba és Avignonba vitt nemesérmennyiség egykorú értékéről és gazdasági jelentőségéről v. ö. *Hóman: A XIV. századi aranyválság* (Fejérfataky-Emlékkönyv, 1917). A második nápolyi hadjárat sikere után bekövetkezett hirtelen fordulat lélektani motivációjára az a körülmény jogosított fel, hogy Lajos lemondása közvetlenül a lelki depressziót előidéző sebesülés után következett be, holott alig egy-két héttel előbb még a házasságkötésről tárgyalt Máriával és teljes erővel harcolt Aversa birtokáért. Ez a beállítás egyébként is pontosan beleillik a király lelki alkatainak jól ismert képébe.

V. A MAGYAR NAGYHATALOM.

A forrásokot és összefoglaló műveket lásd a megelőző fejezet apparátusában. Az 1354. évi tatár expedíció tekintetében *Villani* krónikája a főforrásunk, de értesítését kiegészíti a *János* minoritának tulajdonított névtelen töredék elbeszélése Nagy Lajos 1352. évi tatárországi útjáról, ahol a hiszékeny író az 1352. évi litván hadjáratról hazavezető utazást tévesztette össze a két év utáni vállalkozással. *Pór* 1355-re teszi a tatárországi felvonulást, de a tőle idézett pápai bullából csupán arra vonhatunk következtetést, hogy Avignonban 1354 végén még nem értesültek Lajosnak a tatár kánnal kötött egyezségéről s ezért még aktuálisnak vélték a tatárok ellen indítandó keresztes hadjáratnak nyilván a magyar udvarból kezdeményezett tervét. A szentszék egyébként 1357-ben már mint befejezett ténnyt említi meg a tatárok visszaszorítását a moldovai részekről. A svájci vállalatról is az ú. n. *János* minorita emlékezik meg szokott lelkesedésével, de a külföldi forrásokban is nyoma van. A bolgáriai és havaseli hódítás tekintetében a bolgár és román történettel foglalkozó művek értesítéseit értékesen egészíti ki s a balkáni dolgok összefüggésére is világot vet *Thallóczy* két tanulmánya: Magyar-bolgár összeköttetések (Századok, 1898) és Nagy Lajos és a bolgár bánság (u. o., 1900) Moldova alapításának körülményeire *János* kükkülei főesperes és egykorú oklevelek derítenek világosságot. Erre egyébként v. ö. a következő fejezethez idézett értekezéseket is.

A magyar királyság melléktartományainak visszafoglalásáról összefoglalóan értekezett *Huber: Ludwig I. von Ungarn und die ungarischen Vasallenländer*. Wien, 1884. (Archív, f. ö. Gesch. 66-ban.) Nagy Lajos e vállalkozásainak reálpolitikai eredményeit és jelentőségét azonban e kiváló osztrák historikus alaposan félreismerte; az előljáróban mondottakhoz képest ő is túlságosan egyéninek ítélte Lajos politikáját. Az általa felkutatott adatok azonban becsesen egészítik ki ismereteinket.

Nagy Lajos nyugati politikájának jóformán minden adatszerű részletét felderítették *Steinherz* (Die Beziehungen Ludwigs I. von Ungarn zu Karl IV. M. I. ö. G. VIII—IX. 1887—1888), *Lindner* (Karl IV. und die Wittelsbacher. U. o. XII. 1891) és *Pór Antal*, kinek idevágó tanulmányai közül a legfontosabbak: Nagy Lajos király szövetekezése IV. Károly császár ellen 1362-ben, 1000, Erzsébet királyné aacheni zárandoklása 1357-ben (Századok, 1901), István úr árvája (u. o., 1901), A négy Miklós (u. o., 1902), Jágerndorf Pál nyitrai főesperes (u. o., 1905), Anjouk és Wittelsbachok (u. o., 1907), Opuli László herceg (u. o., 1909). V. ö. még *Fraknoi: Nagy Lajos házasságpolitikája* (Budapesti Szemle, 1913), *Károlyi Árpád: Adalékok Mária és Zsigmond eljegyzésének történetéhez* (Századok, 1877) és *Tömöry Edit: Az aacheni magyar kápolna története*, 1931. *Pór* tisztázta a lengyelországi események történetét is: Nagy Lajos litván hadjárata 1377-ben (Erdélyi Múzeum, 1899), Idősb Erzsébet uralkodása Lengyelországban (u. o., 1901), Az Anjouk igényei Lengyelországra (u. o., 1902), Nagy Lajos, a halicsi érsekség alapítója (Katholikus Szemle, 1900), Magyar-ruthén érintkezések a XIV. században (Századok, 1904).

A lengyel ügyekre *Czarnkowi Jákó* gneznoi főesperes és *Dlugosz János* művei kifejezetten magyarellenes tendenciájuk miatt csak óvatosan használhatók fel, mire nézve I. Pór: A magyar Anjouk lengyel krónikása, 1904, *Dabrowski János*: Czarnkowi János ügye (Századok, 1917), *Bottló Béla*: Dlugosz János História Polonicája mint magyar történeti forrás, 1932. Nagy Lajos lengyelországi uralmának legméltányosabb és egyben legmegbízhatóbb értékelését adta *Dabrowski*: Ostatnie lata Ludwika Wielkiego. Krakó, 1918. V. ö. *Lovcsányi*: Adalékok a magyar-lengyel érintkezés történetéhez (Századok, 1886), *Pór*: Nagy Kázmér lengyel király családi élete (u. o., 1903). Az 1377. évi török hadjárat emlékét a História Cortusiorum additamentuma és *Gatáro András* Istoria Padovanája tartotta fenn. Nagy Lajosnak a magyar nemzet későbbi sorsdöntő problémájával, a török veszedelemmel szemben elfoglalt álláspontját és a délkeleti mellékartományokhoz való viszonyát néhány szóval, de annál találóbban világítja meg *Thallóczy*: Nagy Lajos és a bolgár bánóság (Századok, 1900) c. értekezésében. Ő sem ismerte azonban fel az 1377. évi hadjárat nagy jelentőségét s ez a forrásanyag hiányosságának tudható be. Lajos királynak e győzelméről padovai szövetségéhez a *velencei hadjárat küszöbén* írt levele bizonyítja, mily nagy súlyt tulajdonított annak ő maga. Erre vall a máriacelli alapítás is, amit csak nagy és döntő diadal magyarázhat meg. A Carrarához írt levél nem jutott korunkra, de emlékét és tartalmát az említett két pádovai forrás fenntartotta. Hogy ezek egyikének „Radomo Turco e Re di Bulgaria“-ja I. Muráddal és Sismán cárral azonos, nyilvánvaló; szinte érthetetlen, miért nem ismerték ezt fel és miért akarták némelyek *Morado-Radomot* bolgár királynak megtenni. *Steinherz*: König Ludwig I. von Ungarn und seine Weihgeschenke für Maria-Zell (Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark. XXXV. 1887) c. tanulmányában a XV. századi *Menestarfer* elbeszélésének kronológiai adatai alapján kimutatta, hogy a máriacelli alapítás 1376 előtt nem történhetett s így csupán az 1377. évi — s nem az 1366., avagy 1367. évi — török harcokkal függhet össze. Ezt egyéb okok is igazolják; Lajos ugyanis 1365 és 1372 közt ellenséges viszonyban volt az osztrák hercegekkel, a béke közöttük csak 1373-ban állt helyre s a barátság 1374 óta szilárdult meg. Ekkor állt elő oly helyzet, hogy Lajos osztrák területen templomot építtethetett s Lipót osztrák herceggel 1378-ban történt haimburgi találkozása és gyermekeik ünnepélyes eljegyzése még az alapítás pontos idejére is biztos következtetést enged. Erre a török hadjáratra vonatkozik egy 1377. évi május 8-i országbírói kiadvány „*praesens exercitus regius*“ kifejezése. V. ö. *Werner*: Magyar hadjáratok a XIV. században (Századok, 1905), mely tanulmányban *Sebestyén Béla* „A magyar királyok tartózkodási helyei“* c. kéziratos művével együtt általában jó hasznát vettem a kronológia megállapításánál. Nagy Lajos egyházpolitikájára és missziós törekvéseire a már idézett műveken és forrásokon kívül v. ö. *Fraknoi*: Magyarország összeköttetései a római szentszékekkel. I. 1901; *Fejérfataky*: Pápai adószedők Magyarországon (Századok, 1887), *Karácsonyi*: Az argyesi püspökség, 1905. A Drágfi-féle kolostoralapítással szemben kételyek merültek fel (v. ö. Szolnok-Doboka vármegye monográfiája, II., 129. l.), Koriatovics Tódor 1360. évi kolostoralapító oklevele pedig az újabb kutatások világánál hamisnak bizonyult s mivel ő csak 1398-ban telepedett meg Magyarországon, az alapítást is ezidőtájról kell tennünk. *Hodinka*: A munkácsi görög katolikus püspökség története, 1910 *Petrov*: O podloznoti gramoti Knjazja Theodora Koriatovicsa 1360 g. (Materiali, III. Petrograd, 1906). V. ö. *Lehoczky*: Koriatovics Tódor herceg és 1409-iki pöre (Századok, 1893); *Zsakovics*: A Koriatovicsok (u. o., 1900) *Jancsó Benedek*: A hazai görögkeleti román metropolita történetéhez (Századok, 1901). A zsidók megtérítésének kísérletére és kiűzetésük körülményeire *János* főesperest idézem. Nagy Lajosnak gazdasági tekintetben kíméletes eljárásából nyilvánvaló, hogy a lovagkori zsidóüldözések vezérmotívumául tévesen feltüntetett anyagi szempont nála a kérdés radikális megoldásánál mi szerepet sem játszott.

A turini békekötés okmányait *Wenzel Gusztáv* közölte (Magyar Történelmi Tár, XI. 1862). Durazzói Károly nápolyi trónfoglalásának történetéhez főforrásunk *Nym Teodorik*: De Scizmate c. műve. V. ö. *Karácsonyi János*:

Magyarország és a nyugati egyházszakadás, 1885 és *Áldásy Antal*: A nyugati egyházszakadás története 1378—1389, 1896. Giannino Gucci francia trónkövetelőről *Maccari*: Istoria del re Giannino di Francia. Siena, 1893, *Pór*: Nagy Lajos viszonya Giannino di Guccio francia trónkövetelőhöz, 1892 és Készéi Miklós, 1904. A trónöröklési kérdés tekintetében a XV. századi osztrák íróknak tudósítását, hogy Hedvig volt a magyar trónra szánva, csak azzal a módosítással fogadhatjuk el, hogy Lajos egyidőben — nyilván az 1378. évi hamburgi találkozói idejében — őt szemelte ki trónörökösül, később azonban lemondott e tervéről. Bizonyára a magyar főurak is ragaszkodtak hozzá, hogy az öröklés rendjén következő idősebb lány legyen az utód, de Venczel császárnak is kívánatosabbnak tűnt fel, hogyha nem sikerülne mindkét ország koronáját egyesíteni, öccse inkább a Habsburg-uralom ellensúlyozására alkalmasabb magyar királyság élére kerüljön, semmint Lengyelországba. Nagy Lajos halálos betegségére vonatkozólag v. ö. *Pór*: Nagy Lajos király halálos betegsége és *Györy Tibor* ugyanily című dolgozatait (Századok, 1902), melyekből megállapítható, hogy a középkori íróknál lepra néven összefoglalt bőrbetegségek valamelyikének, talán az igazi bélpoklosságnak esett áldozatául.

HARMADIK KÖNYV.

XV—XVI. SZÁZAD.

I. RÉSZ.

A NAGYBIRTOK URALMA.

I. A RENDI TÁRSADALOM SZERVEZETE.

Az Anjou-kori társadalom szervezetére és tagozódására vonatkozólag alapvető munkát végeztek *Illés József*: Anjou-kori társadalom és adózás, 1900, *Schiller Bódog*: Az örökös főrendiség eredete Magyarországon, *Szekfü Gyula*: Serviensek és familiárisok, 1912, *Mályusz Elemér*: Geschichte des Bürgerthums in Ungarn. (Vjschr. f. Social- u. Wirtschaftsg. XX.) (*Schiller* műve a „nagyobb királyi tanács“ mibenlétére és összetételére is helyes világot vet.) *Buday Károly*: A magyar művelődés a XIV. század első felében. Sátoraljaújhely, 1912 c. összefoglalásában sok becses adatot tár fel s egyedül mutat rá a szolgák (*servi*) Anjou-kori szereplésére *Kovachich* (Formulae solennes stili, 84—86. l.) adatai alapján, mit az 1351. évi törvény és számos oklevél is támogat. V. ö. még *Knoll István*: Társadalmi és rendi tagozódás az Anjou-korban, 1914, *Békefi*: A rabszolgaság Magyarországon, 1904, *Gáspár Mária*: A rabszolgaság megszűnése hazánkban, 1909, *Nagy Benjámín*: A magyarországi jobbágy állapota 1514-ig, 1896, *Schneller*: A jobbágyok társadalmi helyzete a parasztlázadások előtt. Pécs, 1929. A jobbágyok kimerítő történetét adja *Acsády Ignác* (A magyar jobbágyok története, 1908) a birtokos osztályokkal szemben igaztalanul elfogult művében. A XV. század földesurairól adott jellemzése, egynémely kisiklásokról nem szólva, találó, az Anjou-kori állapotok jellemzése azonban nem sikerült. Egyáltalában nem veszi észre a szolgaintézmény létezését s a jobbágyok kialakulásában felismerhető emelkedő tendenciát. Ennek következtében „az új és súlyos tehernek“ feltüntetett kilencedadó lényegével és jelentőségével sem tud tisztába jönni. A parasztszolgák osztály előkelőbb elemeinek süllyedése, illetőleg a korábbi harcos jobbágyoknak adózó parasztszolgákká süllyedése *Erdélyi László* hoz fel döntő fontosságú adatot (Pannonhalmi Rendtörténet, X. 454—457 l., Igaz történetet tanítsunk. 1932). A régi hospesek és jobbágyok összefüggéséről figyelemreméltó észrevételt tartalmaz *Léderer Emma* (A legrégebbi iparososztály kialakulása. Századok, 1928) értekezése. A polgári osztály, illetőleg

a városlakó nép helyzetére világot vetnek a kor kereskedelem-történetével foglalkozó művek, így *Csánki Dezső* (Hazánk kereskedelmi viszonyai I. Lajos korában. 1880), *Hóman* (A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája I. Károly korában. 1921), *Pleidell* (A nyugatra irányuló magyar külkereskedelem a középkorban. 1925), *Fekete Nagy Antal* (A magyar-dalmát kereskedelem. 1926), *Kováts Ferenc* (A magyar arany világtörténeti jelentősége. Történeti Szemle. 1922), *Borcsiczky* (A politikai változások befolyása Magyarországon kereskedelmi útjaira a XIV—XV. században, 1914) stb. *Mályusz* megállapítása (id. m.), hogy a XIV. századi sok város, mezőváros és szabadközség lakóiban nem szabad valami kialakult polgári rendet látnunk s hogy a városi polgárság, mint zárt országos rend, csak a XVI. században alakult ki, minden tekintetben helyt áll. 'Viszont az is kétségtelen, hogy a későbbi városi polgárság magva már az Anjou-korban adva volt a nagyforgalmú kereskedővárosok és bányavárosok polgárságában. *Mályusz* mutat rá arra is, hogy az a feltevés, mintha Zsigmond 1405-ben országgyűlésre hívta volna meg a városok követeit, téves törvényfordításon alapszik. Az 1405. évi dekrétum szövegében a városok követeinek országos gyűlekezetéről s nem a nemesekkel együtt országgyűlésre gyűlt polgárokról van szó. A székely társadalomról legalaposabban ír *Connert János* (A székelyek intézményei, Kolozsvár, 1901) és *Szádeczky-Kardoss Lajos* (A székely nemzet története és alkotmánya, 1927). V. ö. még *Loránd Lajos*: A székely jobbágyság kialakulása 1540—1571, 1906. A székely település ősfoglaló-jellegét s a keletre-húzódást illetően új adalékokat hoz *Asztalos Miklós*: A székelyek őstörténete letelepedésükig (Erdélyi Múzeum, 1932), hol a Küküllőmenti őshazából való keletre költözésüket jellemzi. A kún és jász társadalom XIV. századi rétegződéséről alapos tanulmányt írt *Kring Miklós*: Kún és jász társadalomelemek a középkorban, 1932. V. ö. *Gyárfás*: A jász-kúnok története, 1870—1885. Az oláh kenézi és vajdai szervezetről kitűnő áttekintő képet ad *Csánki Dezső*: Magyarország történeti földrajza II. és V. kötetében Temes és Huny ad megyék földrajzához írt bevezetésében. V. ö. még *Sólyom Fekete Ferenc*: A magyarság és az oláh incolatus Hunyadban és Vázlatok az oláh kenézi intézmény története ismeretéhez. (Hunyadmegyei Tört. és Rég. Társ. Évkönyve. I., II., 1882—84), *Szilágyi István*: Máramaros megye általános történelméből (Századok, 1889), *Csánki*: Máramaros megye és az oláhság a XV. században (Századok, 1889), Hunyad megye és a Hunyadiak (Századok, 1887), *Szádeczky*: Az oláh település legelső okleveles emléke (Századok, 1908), *Bunyitay*: Bihar vármegye oláhjai és a vallási unió (Századok, 1892), *Petrovay György*: A máramarosi oláhok (Századok, 1911), Az Ilosvay-család története (Turul, 1896), A dolhai és petrovai Petrovayak története (Turul, 1897), *Mihályi*: Máramarosi diplomák a XIV—XV. századból. Az erdélyi szászokokról *Teutsch*: Geschichte der Siebenbürger Sachsen. I. Nagyszeben, 1899. *Horváth Jenő*: Az erdélyi szász városok közgazdasági viszonyai. Gyula, 1905. A szepesi szászokokról *Hradszky*: Szepes vármegye a mohácsi vész előtt (Szepesmegyei Tört. Társ. Évk. IV. 1888), *Demkó*: Lőcse története. Lőcse, 1897. [*Fekete Nagy Antal*: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Budapest, 1934.] A ruténekről *Petrov A.*: Drevnéjsija gramoty po istorii karpatorusskoj cerkvi i hierarchii 1391—1498. (Legrégibb oklevelek a kárpáti orosz egyház és hierarchia történetéhez.) Prága, 1930 és Drevnéjsaja na Karpatskoj Rusi soltysskaja gramota 1329. g. (A kárpátalji Oroszföldre vonatkozó legrégebbi soltészoklevél az 1329. évből.) Karpatskij Svét. Ungvár, 1929. *Bonkáló*: Die ungarländischen Ruthenen. (Ung. Jahrbücher, I. 1921), *Hodinka*: A munkácsi gör. kát. püspökség története. 1910. A nyugatmagyarországi német településről *Schwartz Elemér*: A nyugatmagyarországi német helységnevek, 1932 (a 265—269. lapján részletes bibliográfia). A nemzetiségi kérdés egyházpolitikai kezelésére vonatkozóan lásd a megelőző fejezethez idézett irodalmat.

Az Anjou-kor társadalmi és gazdasági erőinek megoszlásáról, a rendi tényezők — főpapság, főnemesség, nagy-, közép-, és kisbirtokos köznemesség — egymásközt és a királlyal szemben fennálló erőviszonyáról a történeti, de főleg a jogtörténeti irodalomból nem kapunk világos képet. Noha a század-

forduló nagybirtokos főnemeseinek és tartományurainak bukásáról és az új arisztokrácia kialakulásáról tudósaink hű képet rajzoltak, e folyamat gazdasági, társadalmi s egyben politikai következményeit nem mérték fel a maga teljességében. Az Anjou-korban is immensis kiterjedésű nagybirtok-komplexumokról hallunk beszélni, holott a századvégi nagy birtoktestek és tartományuraságok széttöredezése után ilyenek a XIV. és XV. század fordulójáig nem keletkeztek. A tényleges viszonyok megismerése végett kísérletet tettem az Anjou-kor birtokstatisztikájának kidolgozására. E merész kísérlet alapjául *Csánki Dezső* hatalmas művének (Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, I—III., V/1., 1890—1913, továbbá Kőrös megye a XV. században. 1893) és *Tagányi—Réthy—Kádár*: Szolnok-Doboka vármegye monográfiája, I—VI. Ds, 1904 adatai szolgáltak. A várak és helységek — városok, községek, praediumok — Hunyadi-kori birtoklási viszonyai mellett az Anjou-koriakat is jórészt feltüntető vagy legalább is biztos következtetésekre módot nyújtó, rendszeresen feldolgozott adatok hatalmas tömkelegéből ez ország kétharmad részénél nagyobb területek birtokstatisztikai képe bontakozik ki. A többi országrészek — tíz északnyugati s három erdélyi vármegye, a mai Verőce megye kis részét felölelő verőcei királyi, zágrábi püspöki uradalmak és Varasd megye, a jász-kún terület, a Székelyföld, az erdélyi szászok királyföldje, Beszterce és Brassó vidéke — tekintetében *Csánki* művének befejezetlensége miatt közvetett következtetésekre voltam utalva. De a tájékozódást itt is lehetővé tette a várakra, városokra és nevezetesebb uradalmakra vonatkozó adatok ismerete, amelyeket *Szabó Károlynak* — *Csánki* művéhez hasonlóan *gróf Teleki József* nagy művének kiegészítéséül szánt — történetföldrajzi összeállítása (*Teleki*: Hunyadiak kora, VI/1., 1863), *Szerémi* (hg. *Odescalchi Artúr*) és *Ernyey József*: A Majthényiak és a Felvidék, 1913, *Kövári László*: Erdély építészeti emlékei, Kolozsvár, 1866 és *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig, I—III. 1901 című művei hoztak napvilágra. Ez összefoglaló művek mellett jó hasznát vettem több kisebb birtoktörténeti és genealógiai tanulmánynak, melyek közül csak példaképen hivatkozom a következőkre: *Wenzel Gusztáv*: Stibor vajda, 1875, *Pesty Frigyes*: Brankovics György rác despota birtokviszonyai Magyarországon, 1877, *Karácsonyi*: A Lackfiak története (Délmagyarországi Tört. és Rég. Értesítő. III. 1887), A Csanád-nemzetség birtokviszonyai (u. o. I—II. 1885—86), A kerekegyházi Lackfiak családfája (Turul, 1886), Békés megye nemzetségei (Békésvármegyei Rég. Társ. Évkönyve. XI. 1885), A Hunyadiak békésmegyei birtokai és a dobozi Dánfiak (u. o. XII. 1885—86), Kismemesi élet Békés megyében (u. o. XVI. 1892), *Csánki*: A régi Szeghalom és Füzesgyarmat népességi és birtokstatisztikája (u. o. XVI. 1892), *Wertner Mór*: A Garaiak (Századok, 1897), a Horvátiak elei (u. o.), Kemény fia Lőrinc nádor és utódai (u. o. 1892, v. ö. *Puky*: A Matucsinaiak, Turul, 1893), Az első Korógyiak (Turul, 1892), A ruszkai Dobó-, Pálóczi- és Bátor-családok közös leszármazása (Turul, 1902, v. ö. *Kállay Ubul* cikkét, u. o. 1903), Smaragd vajda utódai (Turul, 1897), Az onódi. (bölcsi, szamoszegi) Czudarak genealógiája (u. o. 1891), Az óvári és vöröskői Volfárt-család (u. o. 1892 és 1897), Esztergomi érsekek (Telegdi—Kaplai—Vásári-rokonság; u. o. 1912), *Komáromy András*: Dózsa nádor és a Debreczeni-család (u. o. 1891), A Perényiek (Nagy Iván Családtörténeti Értesítő, III., IV.), *Borovszky*: A nagylaki uradalom (Akad. Ért., 1900), *Muhoray*: A Horváti- és Palisznai-családok (Századok, 1896), *Pór Antal*: Nagymartoniak és Kanizsaiak közti rokonság (Turul, 1892), Az Osl-nemzetség története (u. o. 1890), A Nagymartoniak (u. o. 1889), Rénold nádor és ivadéka (u. o. 1889), Gilétfi László veszprémi püspök (u. o. 1901), Demeter bíboros esztergomi érsek (Esztergomvidéki Rég. és Tört. Társ. Évk., I., 1898), *Csánki*: Ajnárdfiak és Matucsinaiak (Századok, 1893), *Nagy Iván*: A Losonciak és Bánfiak nemzedékrendje (Turul, 1883, v. ö. még *Nagy Imre* és gr. *Lázár Miklós* cikkeit u. o. 1883, 1884), *Kállay Ubul*: A Tornaiaikról (u. o. 1901), Czudar László váradi kanonok (u. o. 1904), *Daróczy*: A Paksiak (u. o. 1911), *Holub*: Himfi Benedek (u. o. 1922—23), *Daróczy* és *Keresztes*: Zákányiak és Korbáviai grófok (u. o. 1924—26), *Keresztes*: A Rozgonyiak (u. o.

1926), *Ila Bálint*: A Szentgyörgyi és Bazini grófok birtokainak kialakulása (u. o. 1927), *Némethy*: Adatok a Csetneki-család genealógiájához (Turul, 1884), *Závodszy Levente*: A Héderváry-család (Héderváry-Oklevéltár, II., 1922) stb. Az e művek adatai nyomán összeállított statisztika ellenőrzésére és a földesúri hatóság alatt álló népelemek lélekszámainak hozzávetőleges megállapítására *Acsády Ignác* tanulmányait használtam fel (Régi magyar birtokviszonyok, 1894; A magyar jobbágynépesség száma a mohácsi vész után, 1890), az időközben beállt változások mérlegelésével. Hangsúlyozom azonban, hogy ez a statisztika csak hozzávetőleges adatokon alapszik és így sem a teljesség, sem pedig a teljes szabadság igényével nem lép fel. Az Anjoukor pontos és minden részletében megbízható birtokstatisztikája csak az idézett művek és az okleveles adatok hosszadalmas munkát igénylő rendszeres, megynkénti feldolgozásával volna elkészíthető. A népességre vonatkozó számadatok mindenesetre módosulnának ily feldolgozás esetén, mert a lélekszám megállapításánál minimális átlagszámokat vettem fel, egy jobbágytelekre a XV. századvégi és XVI. századeleji 3—8 család helyett 2 jobbágy-családot á 4 lélekkel és 25 jobbágy családra ugyancsak minimális számmal 5 zsellér- (szolga-) családot számítva. A jobbágytelkek számában eltolódás a Nagy Lajos halálától 1494-ig — az első korunkra jutott adólajstromok idejéig — terjedő időszakban nem igen következett be s a népesség száma is inkább *in pejus* változott. A délvidéken szerbek és oláhok bevándorlása révén a népesség mindenesetre gyarapodott, de ezt a népszaporodást kiegyenlítik a felvidék cseh megszállása és a török háborúk miatt bekövetkezett súlyos veszteségek. A pontos számítások alapján így a birtokstatisztikai kép inkább csak részleteiben, némely vidékekre vonatkozólag fog módosulni, egészében nem sok változást szenvedhet. A birtokos-kategóriák vagyonaát érzékelhető arányszámok pedig aligha változhatnak meg.

A nagybirtokos családok származása tekintetében a fentidézett művek és tanulmányok eredményeit fogadtam el. Egyetlen kivétel e tekintetben az Újlaki-család, melyet saját kutatásaim alapján a Csák-nemzetség egy Szlavóniába szakadt ágának tartok. A Csák-nemzetséghez való tartozásukat igazolja Újlaki Miklós bosnyák király és fia hercegi címere, melyben a családi címer részére használatos pajzsmezőben a Csákok oroszlanja látható, a másik két mezőben látható csíkolatcímer mellett, melyet mint az ország címerét Kont Miklós nádor vette fel és használta más nádori méltóságot viselő főurakhoz hasonlóan. A Csák-nembeli származás mellett szól a Csák-nembeli idősebb Újlakiak birtokában való részletetésük s a Csák-nemzetségre jellemző Guge, Ugrin, Miklós, Lőrinc nevek gyakori használata is.

II. PÁRTOK KÜZDELME, PÁRTOK BUKÁSA.

Mária és Zsigmond történetének egyetlen bővebb hazai elbeszélő forrása *Túróczi János*, aki épp e korban vált önállóvá forrásától, a Zsigmond korát már igen szűkszavúan tárgyaló Budai Krónikától. *Túróczi* nem volt kortárs, de egykorú feljegyzésekből, *Monad* művéből, oklevelekből és Zsigmond fiatalabb kortársainak — így guti Ország Mihály nádornak — szóbeli közléseiből merítette adatait s általában megbízható képet ad az eseményekről. A kor egyes szereplőinek — így például Lackfi Istvánnak — jellemzésében azonban hibákat követett el, mert forrásul az ítéletlevelek és adománylevelek pártgyűlölettől sugallt elbeszélését használta fel. A Nagy Lajos halálát követő évtized történetére a lengyel *Carnkowi Jáko* és *Dlugoss* históriája, *Gataro András* *Istoria Padovana*-ja, *Paulus de Paulo* *Memoriale*-ja és mindenekelőtt *Monaci Lőrinc*: *Carmen de Carolo II. cognomento Parvo* című verses krónikája a legfontosabb források. A feldolgozások közül jelentősek *Márki Sándor*: Mária, Magyarország királynéja, 1885, *Pór Antal*: Ifjabb Erzsébet királyné, Nagy Lajos felesége (Századok, 1895), Kis Károly és Erzsébet utolsó évei (u. o. 1896), *Aldásy Antal*: Adalék Mária királynő diplomáciai összeköttetéseihez; *Karácsonyi*: Mária királyné halála napja (Századok, 1907), *R. Kiss István*: Az 1386. évi országgyűlés (Századok, 1913).

A nagy átalakulásokhoz vezető rövid de epochális korszak eseményeinek és szereplő személyeinek hű és találó rajzát, sajnos, egyiküknél sem találjuk meg. Az anyakirálynő és Garai nádor kormányzata nyomán kelt elégedetlenség és az ezzel kapcsolatos pártalakulások rugói mind *Márki*, mind *Pór* előtt rejtve maradtak s e tekintetben *Schönherr Gyula*: Az Anjou-ház örökösei (Magyar Nemzet Története, szerk. Szilágyi Sándor, III., 1895) c. műve sem ad tájékoztatást. Az 1397—1403. év eseményeiből visszafelé vont következtetéssel valamennyi író két párt küzdelméről beszél három helyett. Garait a források ellentmondást alig tűrő, világos értesítéseivel szemben igazolni akarják és súlyos politikai ballépéseit félreismerve, mint kiváló politikust mutatják be, nyilván nagytehetségű fia, ifj. Garai Miklós kiváló képességeit tartva szemük előtt. Lackfi Istvánt, Czudar Pétert, Szécsi Miklóst és társaikat viszont a Horvátiakkal egyhúron pendülő, erőszakos és hatalomraéhes lázadóknak tüntetik fel, holott történeti szereplésük ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítja. Idősebb Garai Miklós egyéniségének megítélésénél semmiképen sem hagyhatjuk figyelmen kívül az Erzsébet királyné emléket és Mária személyét nagy tisztelettel övező *Monaci Lőrincnek* közvetlen tapasztalaton alapuló kedvezőtlen beállítását. A Lackfiak, Szécsi és társaik jellemzésénél pedig csak a legnagyobb óvatossággal szabad felhasználnunk a Lackfi kegyvesztése és kivégzése után birtokaiból tett adományok kapcsán kiállított oklevelek indokolásának ellenséges jellemzését. De el kell vetnünk *Gat a ro* krónikájának az 1386—87. évi eseményekre vonatkozó néhány értesítését is, mert ezek az 1397—1403. évi események hatása alatt keletkeztek s a Lackfiakkal ellenséges Garai—Frangepán-pártnak a padovai Carrara útján *Gataro Galeazzo*hoz jutott felfogását tükrözik vissza. V. ö. *Paulus de Paullo* id. műv. Az a körülmény, hogy a Zsigmonddal eredetileg szembenálló Garai-pártot kezdettől fogva Zsigmond hívének vélték, szükségképpen szülte a feltevést, hogy Lackfiék Kis Károly hívei lettek volna, holott Lackfi csak 1936-ban csatlakozott Nápolyi Lászlóhoz s előbb Zsigmond legbizalmasabb híve volt. Az ifjabb Lackfi István személyében egy egész párt, sőt egy korszak: a nagy lajosi lovagkor megtestesítőjét látom s ezért adtam rokon-szenves egyéniségéről a megszokottnál terjedelmesebb képet.

III. A GARAI—CILLEI LIGA URALMA.

Zsigmond németországi, csehországi és itáliai uralmára és egyházpolitikai működésére vonatkozó forrásaink kritikai ismertetését adja *Áldásy Antal*: A XV. század nyugati elbeszélő forrásai (Magy. Tört. Tud. Közlemények, 1/7. c., 1928). E források közül magyar szempontból is jelentős: *Windecke Eberhard*, *Nyem Theodorik* és *Ebendorfer Tamás* műve, valamint a nikápolyi csatára és más török háborúkra vonatkozó francia források. Magyarország egykorú állapotait jellemzi *Bertrandon de la Broquière* utleírása és *Schiltberger János* útinaplója. A politikai, társadalom- és gazdaságtörténet legelsőrangú forrásai e korban is az oklevelek. A nyomtatásban megjelent forráspublikációkon kívül itt igen nagy hasznát vettem *Fejérfalvy László* kéziratos hagyatékának, a Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának irattárában őrzött hatkötetes Zsigmond-kori okmánytárnak. Zsigmond korának legalaposabb irodalmi feldolgozása ma is *Aschbach*: Geschichte Kaiser Sigismund's, I—IV., Hamburg, 1838—45, a magyar történetre nézve pedig *Schönherr* id. műve. A részletek tekintetében jó tájékoztatást ad *Silberschmidt*: Das orientalische Problem zur Zeit der Entstehung des Türkischen Reiches nach venezianischen Quellen, 1923, *Cutulo*: Durazzói László nápolyi király (Századok, 1929), *Miskolczy István*: Nápolyi László (Századok, 1923), *Caro*: Das Bündnis von Canterbury. Gotha, 1880, *Áldásy*: Az 1412—13. évi római zsinat, 1900, Zsigmond király és a velencei köztársaság, 1901 és 1907, Zsigmond király római császárrá koronázása (Századok, 1913), *Schönherr*: Nápolyi László trónkövetelésének külföldi vonatkozásai, 1898, *Huber*: Die Gefangennehmung der Königinnen Elisabeth und Maria

von Ungarn und die Kämpfe König Sigismunds gegen die Neapolitanische Partei, 1885, *Hoór-Tempis István*: Zsigmond király és császár a baseli zsinaton, 1929, *Herre*: Die Beziehungen König Sigismunds zu Italien (Quellen und Forschungen, Hg. vom Kgl. Pr. Historischen Institut in Rom, IV/1., 1909), Goll: K. Sigmund und Polen 1419—36 (M. I. ö. G., XVI., 1895), *Beckmann*: Der Kampf Kaiser Sigismunds gegen die werdende Weltmacht der Osmanen 1392—1437, Gotha, 1902, *Pfitzner*: Grossfürst Witold von Litauen als Staatsmann, Wien, 1930, *Kupelwieser*: Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen, Wien, 1899, *Marcinkó*: Bertrandon de la Broquière utazása. 1909, *Bess*: Das Bündniss von Canterbury, 1416 (M. I. ö. G., XXI., 1901), *Lewicki*: Ein Blick in die Politik König Sigismunds gegen Polen (Archiv f. ÖG. Band 68., 1886), *Lenz*: König Sigismund und Heinrich V. von England, Berlin, 1874, *Bezold*: König Sigmund und die Reichskriege gegen die Hussiten, I—III., München, 1872—77, *Fraknoi*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetése a szentszékekkel, I—II. 1901.

A birtokviszonyok Zsigmond-kori alakulásáról és általában a birtokmegosztásról készült statisztikához a megelőző fejezethez idézett műveket, elsősorban *Csánki* történeti földrajzát használtam fel. Jó hasznát vettem *Sir.kovics István*: Zsigmond korának nagybirtokos arisztokráciája című alapos értekezésének is, melyet szerzője kéziratban volt szíves rendelkezésemre bocsátani. V. ö. még *Baranyai Béla*: Zsigmond király úgynevezett Sárkányrendje, Budapest, 1926, *Wenzel Gusztáv*: Ozorai Pipo, Pest, 1863, és Stibor vajda, Budapest, 1874, *Pesty Frigyes*: Brankovics György rác despota birtokviszonyai Magyarországon, Budapest 1877, *Szabó Ferenc*: Társadalom, művelődés Zsigmond törvényeiben, Békéscsaba, 1927, *Karácsonyi*: Maróthy János macsói bán élete (A Békésvármegyei Rég. és Műv. Társ. Évkönyve, 1886/87, XIII.), *Florio Banfi*: Filippo Scolari és Hunyadi János, 1931.

IV. KÜZDELEM A TÖRÖK ELLEN.

Az 1440-től 1457-ig terjedő évek története mind a források felkutatása, mind feldolgozások tekintetében a magyar történet legelhanyagoltabb területei közé tartozik. Jellemző erre, hogy e kor eseménytörténetére ma is nélkülözhetetlen *Katona István* História criticájának 1790-ben megjelent XIII. kötete, melyben fellelhető a ma rendelkezésünkre álló forrásanyag jelentékeny része. *Katona* után gróf *Teleki József* gyarapította lényegesen a kor forrásanyagát Hunyadiak kora című művében, főképp a függelékkel alkotó okmánytár fontos okleveleinek összegyűjtésével, majd *Fraknoi Vilmos*, kinek a *Szilágyi-féle* Magyar Nemzet Történetének IV. k.-ként megjelent, e periódus eseménytörténetére máig alapvető műve lényegében az említett forrásanyagon nyugszik, gyűjtött külföldi, főleg bécsi és olasz levéltárakból igen értékes újabb forrásanyagot. Kár, hogy nagyterjedelmű oklevél- és aktamásolatait nem adta ki. A másolatgyűjtemény maga a N. Múzeum orsz. Széchenyi könyvtára kéziratárában őriztetett. Azóta jelentékenyebb új összefoglaló munka e másfél évtizeddel nem foglalkozott, részlettanulmány is kevés. Minthogy e periódus főérdekessége a királyválasztási jogot magukhoz ragadó rendek kormányzása, az állam a rendek kezében van hosszú évekig, az előadásban a fősúlyt a rendi kormányzás ecsetelésére fektettük.

A török előnyomulás történetére — nem említve a két, már mintegy százéves, felfogásban elavult, de hatalmas forrásanyagot felhasználó művet: *Hammer—Purgstall* (1834) és *Zinkeisen* (1840) nagy török történeteit — *Jorga*: Gesch. d. osmanischen Reiches. Gotha, 1908—1909, I—II.-t használtuk fel, Byzánra *Hertzberg* ismételtlen idézett művét, a román történetre *Jorga*: Gesch. d. rum. Volkes. Gotha, 1905, I. k., Lengyelországra *Caro Jacob*: Gesch.: Polens, Gotha, 1875, IV. k., Szerbiára *Jirecek*, *Const.*: Gesch. d. Serben, Gotha, 1918, II. k.-t, továbbá *Thallóczy* & a szt. korona mellék-tartományai történetére vonatkozó oklevélkiadványainak bő bevezetéseit: *Thallóczy-Áldásy*: A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevél-

tára, Bpest, 1907 (Mon. Hung. Hist. I. 33. k., *Thallóczy—Horváth Sándor*: Alsó-Szlavóniai oklevéltár, Bpest, 1912, Mon. Hung. Hist. I. 36. k.), az osztrák vonatkozásokra Id. *Huber*: *Gesch. von Österreich* ismételtén idézett mű III. k.-t, a cseh történetre *Bachmann Adolfnak* már szintén felsorolt *Gesch. Böhmens* c. művét, továbbá: *Bretholz, B.*: *Gesch. Böhmens* u.

Máhrens. Reichenberg, 1922, II. k.-t. Fő elbeszélő források: *Thuróczy Jánosnak*, a Mátyás-kori írónak *Chronica Hungarorum*ja (ed. *Schwandner*, *Scrip. Máhrens. Reichenberg*, 1922, II. k.-t. Fő elbeszélő források: *Thuróczy János* élete és krónikája, Bpest, 1906 (Műv. tör. értekezések, 22.) és a lengyel *Dlugossnak*, ki Ulászló személyes környezetéhez tartozott és minden tekintetben igen jól értesült író: *Hist. Polonicae* c. művét, IV. k. (Opera omnia, XIII. k., Krakko, 1877), mely az egész időre legelsőrangú kútfő. Ld. *Dlugossra* *Bottlónak* a 455. l.-on már idézett művét. *Thuróczy* művét Mátyás halála után *Bonfini*, *Dlugossét Callimachus* (*Hist. de rege Vladislao IV.*, Mon. Pol. hist. VI., 1893) átirta humanista szellemben és stílussal, de e két olasz írótól származó átirásnak eredetijükkel szemben ez évekre nincsen különösebb jelentősége. A legfontosabb nyugati kútfő *Aeneas Sylvius Piccolomininek*, a későbbi II. Pius pápának (1458—1464), ekkor III. Frigyes titkárnak levelezése és *Hist. Bohemiae* (Opera, Helmstadt, 1700) és *Hist. Friderici III.* című művei (ed. *Kollár, A. F.*: *Analecta Vindob.* II.) *Aeneas* nagyértékű levelezésének modern kritikai kiadása *R. Wolkantól* (*Fontes rerum Austriacarum*, II., 61., 62., 67 és 68. k., Bécs, 1909—1918). A török háborúkra használható görög kútfőkről: *Bartonic* *Emma* id. bibliográfiájában az 1239., 1240., 1263. és 1264. sz. Ld. ezekre és a török forrásokra: *Huber*: *Die Kriege zwischen Ungarn u. die Türken (1440—1444)* (*Archiv für öst. Gesch.* LXVIII. [1886]) 159—207. *Zeissberg*: *Analekten z. Gesch. des XV. JH.-s*, *Erinnerungen an die Schlacht bei Wara* (*Zeitschrift f. d. öst. Gymnasien*, 1871, 81—114.) és *Die poln. Gesch.-schrbg. d. MA.*, Lipcse, 1873. *Miskolczy Gyula*: *Laonikos Chalkondylas életrajzához*, Budapest, 1913 (*Tört. Szemle*, II. [1913] és *Hunyadi János török háború* [*Hadtört. Közi*. XIV. 1914]).

I. Ulászlóról ír: *Dambrowski, J.*: *Wladyslaw L Jagiellonczyk na Wegrzech*, Varsó, 1923. (A varsói tud. akadémia tört. értekezései II.). Erzsébetről: *R. Durst*: *Kgin Elisabeth von Ungarn u. ihre Beziehungen zu Österreich 1439—1442.* (*Jahresbericht d. Gymnasium in Böhmisch-Leipa*, 1906—1908.) — A szultán bckejánlatáról Ulászlóhoz, mielőtt ezt magyar királlyá választották volna: *Dlugoss*, i. m. 613—614. Ulászló jellemzése *Aeneas* levelében *Wolkannál*, 61. k., 192. sz., 562—579. — A magyar rendek felfogására Ulászló megválasztásánál: *Katona*, XIII, 72., az 1440 márc. 8-i krakkói választólevel: u. o., 23—30. és a márc. 9-i oklevél, u. o., 37—40. — Erzsébet még febr. 12-én, tehát fia születése előtt (febr. 22.) megtiltja Eperjes, Kassa és Bártfának, hogy Ulászlót beengedjék. *Chmel*: *Regesta Friderici IV.*; II. 729. — A budai országgyűlés megbízólevele az Ulászlóhoz utazó követség számára: 1440 jan. 13.: *Monumenta medii aeui historica res gestas Poloniae illustrantia*. XII. 409—410. (Ezentúl így idézzük: *Mon. med. aeui.*) — Az „ambíció”¹ említése *Thuróczyn&X*, 4. rész, 28. f. A választásra ld. még: *Dlugoss*, i. m. 615—618. — Erzsébet ellenállása: *Dlugoss*, 618. — Ulászló levele III. Frigyeshez, ki mint császár III., mint német király IV., mint osztrák herceg V., Krakko, március 12.: *Katona*, XIII., 42—46., Erzsébet gyámmá fogadja Albert osztrák herceget: *Teleki*, X., 81—83. — Erzsébet a követeket fogságra veti: *Dlugoss*, 618.; szüntűgy Ulászló bevonulásáról Magyarországba: *Dlugoss*, 627. és kk. 11. — A lengyelek vissza akarják tartani Ulászlót a magyar trón elfoglalásától: *Dlugoss*, 622—624. és *Dlugoss* levele. (*Mon. med. aeui*. XII., 417.) — A gyermek László megkoronázására *Kottanerin, Helene*: *Denkwürdigkeiten*. (Ed. *Endlicher*. Lipcse, 1846.) — Erzsébet felszólítása Ulászlóhoz, hogy hagyja el az országot, *Dlugoss* id. levelében: *Mon. med. aeui*. XII., 418—421. — Ulászló koronázására főforrás *Dlugoss*, 638—641. és az 1440. július 17-i oklevél, kiadva: *Kovachich*: *Vestigia*, 235—243.; *Katona*: XIII., 91—100. és *Dogiel*: *Cod. dipl. Polonicae*. I. 56. Felvette művébe *Dlugoss* is: 647—651. — Ulászló 1440. évi törvénye: *Kovachich, Sylloge Decretorum*. Pest, 1818, 59—74. — Giskrára és a felvidéki eseményekre *Tóth-Szabó Pál*: *A cseh huszita-mozgalmak Magyarországon*. Bpest, 1917; rcsz-

letes feldolgozás 96 kiadatlan oklevélmelléklettel. — III. Frigyes Erzsébet gyermekeinek gyámja: *Teleki*, X. 92—93. és 94—95. — Az Erzsébet és Ulászló közti béketárgyalásra: *Teleki*, X., 104—106. és 107—108. — A török háborúkra 1440—1444. ld. az idézett hadtörténeti munkákat és *Kupelwieser*: Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis 1526. Bécs és Lipcse, 1899. — Az 1442-i török feletti győzelemnél — mely *Huber* szerint Gyulafejevárral mellett, *Miskolczy* szerint Nagy-Szeben mellett folyt le — beszéli el *Thuróczy* Kemény Simon önfeláldozó tettét, ki Hunyadival páncélt cserélt s ezzel magára vonva az ellenség főtámadását, életét áldozta vezéréért. (4. rész, 37. f.) — Hogy az oláhországi győzelem már Oláhországban s nem Erdélyben történt, erre ld. *Huber*, i. m., 173—175. Ezzel szemben *Miskolczy*: Hunyadi János háborúi, 33—37. — Cesarini bíboros működésére ld. *Fraknoi Vilmos*: Cesarini Julián. Bpest, 1890. (A m. egyháztört. nagy alakjai.) — III. Frigyes levele László érdekében a magyar rendekhez: *Fontes rerum Austr.* II., 42. k., 7—9. 11. — A Giskrával kötött fegyverszünet 1443 szept. 1-ről: *Teleki*, X., 135—140. — Az 1443—1444-i téli háborúra ld. *Huber*, *Miskolczy* és *Kupelwieser* id. munkáit. E háború előkészületeiről és kilátásairól meglehetősen pesszimisztikus hangon ír *Aeneas*, 1443 aug. 31-én kelt levelében. (*Fontes*, II., 62., 71—73 11.) — A várnai csatát megelőző tárgyalásokról ld. *Angyal D.*: Die dipl. Vorbereitungen d. Schlacht von Warna. (Ung. Rundschau. II. [1913] 518—524.), ki a háború megindításának okát nem abban látja, hogy a keresztény flotta akcióba lépett, hanem abban, hogy a háborús párt felülkerekedett Ulászló udvarában s emellett egy, a hadjáratban résztvett cseh katona előadása alapján (*Casopis cesk. musea*, 1859, 157. 1., közölve *Huber*, i. m., 205. 1.) a mellett foglal állást, hogy a béketárgyalások mindjárt 1444 elején, közvetlenül a háború befejezése után megindultak s nem csak nyáron. Ulászló áprilisi esküjét tehát már a béketárgyalás alatt tette volna le Julián kezébe. — Jelentéktelen munka *Franki, Philip*: Dér Friede von Szegedin. Lipcse, 1904. — Ulászló levele Skanderbéghez (Castriota Györgyhöz), melyben panaszkodik, hogy a pápán kívül mindenki cserbenhagyta: *Katona*, XIII., 300—303., Skanderbég válasza u. i., 305—307. — Brankovics magatartására ld. *Jirecek*, i. m., 186—187. — A lengyelek ellenkezésére a háborúval szemben ld. *Dlugoss*, 711—713. és *Mon. med. aevi*, II/1., 140—144. és Ulászló anyjának, Zsófiának levelét a magyarokhoz 1445-ből: *Mon. med. aevi*, II/2., 4—6. — Az 1444. évi törvény: *Kovachich*: Sylloge, I. 74. és kk. 11., az országgyűlés tárgyalásaira ld. u. o. és *Knauz Nándor*: Az országos tanács és országgyűlések tört. 1445—1452. Pest, 1859, 115—118.: a pozsonyi követek érdekes jelentését. — A III. Frigyesel való tárgyalásokra főforrás Aeneasnak, Frigyes akkori titkárnak levele. Bécs, 1444 máj. 27.: *Fontes rer. Austr.* II., 61. k., 141. sz., 320—323. 1. és *Fraknoi*, Cesarini. 47—52. — A fegyverszüneti szerződés: *Lichnowsky*, *Gesch. d. Hauses Habsburg*. Bécs, 1842, VI. k. Regesták: 775. sz. és *Chmel*, *Regesta Friderici IV.* Nr. 1645. Ld. még Ulászló levelét egy lengyel főpaphoz, melyben a háború megindításának okául azt hozza fel, hogy a törökök abbahagyták a várak visszaadását. (Tört. Tár, 1895, 400.) — Ulászló aug. 4-i esküjének szövege: *Kovachich*, *Vestigia*, 2^a—248. — A török békeajánlat szövege: *Mon. med. aevi*, II/1., 141., a már idézett levelében. Maga, a nagyfontosságú békeszerződés nem maradt fenn. — A velencei dogé levelének, melyben hírül adja Julián bíborosnak a keresztény flotta befutását a Hellespontusba, eredetije a velencei áll. levéltárban, tartalmát közli *Fraknoi*, M. N. Története, IV., 48.1. — Palaiologos görög császár levele Ulászlóhoz július 30-ról, melyben szintén biztatja őt a háború megindítására: *Katona*, XIII., 318—324. és *Dlugoss*, *Hist. Pol.* 704—707. — Hunyadi szerződése Tamás István bosnyák királlyal, Bobovac, 1444 jún.: *Fejér*, *Genus Joannis de Huny ad Buda*, 18^a. 68—71. és *Thallóczy*: *Studien zür Gesch. Bosniens*. Lipcse és München, 1913, 366—367. Ld. még *Kropf*, i. m.-ben (Századok, 1894, 675—696., 681—696. és 881—885.) Jehan de Wavrin-nek, a burgundi flotta parancsnokának igen érdekes „krónikáját” Hunyadi említi a pápához a várnai katasztrófáról írt levelében, hogy „plagam divini iudicii retulimus” (*Schwandner*, *Script.*, 2°, 1L, 17—20.), de Ulászló nevét nem említi. *Dlugoss* is istenítéletnek nevezi Ulászló halálát, de nem az esküszegésért, hanem egyéb bűneiért. (*Hist. Pol.* 729—730.) — Az 1445 februári országgyűlésre *Kovachich*: *Suppl.* II.,

1—3. és *Knauz*, i. m., 7. — Aeneas óva inti Szécsi primást, hogy ne gondoljanak a magyarok „populare regimen“-re, vagyis köztársasági államformára, igen érdekes s az egész királykérdést megvilágító levelében 1445 okt. elejéről. (*Fontes rerum Austriacarum*. II., 61. köt., 550.) Ugyanitt Magyarország jelenlegi siralmas állapotával szembeállítja a régi jó idöket, mikor a magyar király a szomszédos országok fejedelmei hűbéruraként „archirex“ volt Európa e részében. (Ld. ehhez jelen mű 620. l.-ját.) A hét főkapitány működésére, ill. az általuk tartott részországgyűlésekre, igen érdekes, az egész hivataloskodásukat megvilágító dokumentum a Rozgonyi György és felvidéki kapitánytársai, Bebek Imre és Giskra által Szinán, 1445 júl. 15-én tartott gyűlés határozata: *Teleki*, X., 164—169. — Az 1445. húsvét utáni pesti országgyűlésről: *Kovachich*, Suppl. II. 4—9., továbbá erre és a főkapitányok működésére *Knauz*, i. m., 7—35., az országgyűlésen hozott decretum: *Kovachich*, i. h., 9—36. — VII. Károly francia király válasza a magyarok segélykérésére: *Katona*, XIII., “5—6. és *D’Achéry*, *Spicilegium*, Párizs, 1723. III., 787. Ugyanezzel az ürüggyel utasítja vissza a francia király 1456-ban a pápát is. *Pastor*, *Gesch. d. Pápste*, I. (1886), 536. 1. — Az 1445. évi burgundi-pápai flotta, Hunyadi János és az oláh vajda közös akciójára ld. *Kropf*, i. m. — A lengyel anyakirályné üzenete: *Mon. med. aevi*. II/2., 4—6. és Aeneas levele, *Fontes rerum Austr.* II. 61., 509—511. — A Frigyeszel való tárgyalásra tájékoztat: Aeneas levele 1445 okt. 28-ról, *Fontes*, II. 61., 562—579. — III. Frigyes válasza a magyarokhoz okt. 13.: *Teleki*, X. 173—177. és kelet nélkül u. i., 177—179. — A király bátorságévele Újlaki Miklós részére, 1445 szept. 16-án: *Chmel*, *Regesta*, Anhang, 58. sz. — Az 1446 februári országgyűlésre ld. *Knauz* i. m. 35. és Aeneas leveleit, *Fontes*, II., 62. k. 24—28. — Az 1446. tavaszi bécsi tárgyalásról III. Frigyesnek a lengyelekhez írt levele: *Mon. med. aevi* II/2; 14—17. Az 1446 jún.-i országgyűlésre: *Kovachich*, *Vestigia*, 251—263., itt a törvény júliusra keltezve, noha a helyes dátum június 13. — A kormányzóválasztásról a pozsonyi követek nagyértékű jelentése, 1446 június 6.: *Teleki*, X. 183—185. Jellemző a városi követek jelentéktelenségére az országgyűlésen, hogy pl. a pozsonyiak nem fogadták el a kormányzóválasztó határozatot, az mégis közfelkiáltással, egyhangúan történt meg.

Hunyadi János származásának, pályájának irodalma és főforrásai: *Wertner Mór*, *A Hunyadiak*. (Hunyadmegyei tört. és régészeti társulat évkönyve, 1900) és *Sólyom-Fekete Ferenc*: *A Hunyadiak rokonsága*. U. o. XI. 1900. — *Oszwald Arisztid*: Hunyadi János ifjúsága. (Tört. Szemle, 1916.) — *Karácsonyi János*: Adalékok Hunyadi János származásához. (Turul, XIX. 1901.) — *Wertner Mór*: Még egyszer Hunyadi János származása. (U. o.) — *Varjú Elemér*: *A Hunyadiak síremlékei*. (Magyarország Műemlékei I. köt., 1905.) — *Forster Gyula* báró: Hunyadi János származása és a vajdahunyadi freskók (Magyarország Műemlékei, IV. 1915). Felsorolja a kérdésre vonatkozó összes forrásokat. — *Forster Gyula*: Hunyadi János származása és családja. (Budapesti Szemle, 1916. 165—166. k.) — Radoszló fia Vajk (1374-i adat) *Thallóczy L.-nál*: Nagy Lajos és a bolgár bánóság. (Századok, 1900.) — A Hunyadiak leszármaztatása a római Corvinus-nemzetségből és anyai ágon a görög császároktól egészen Theodosiusig víve vissza a családfát: *Bonfini*, *Rerum ungaricarum decades*.

III. decas, 4. könyv. — Zsigmond birtokadománya 1409-ből: *Fejér*, *Genus*. 32—33. — Vajkot V. László 1453 jan. 30-i nagy adománylevele (*Teleki*, X., 347—356.) nem említi, mely pedig Hunyadi életének főforrása. — A Zsigmond—Morsinai-féle származás *Bonfininél*, i. h. és *Heltai Gáspár* krónikája. (Újabb nemzeti könyvtár, III. évf., 281—284.) — Hunyadi a szerb népköltészetben: *Szegedy Rezső*, *A délszláv népköltészet* Filip Madarin-ja. (Ozorai Pipo): *Ethnographia*, 1914. — U. a.: Hunyadi János rigómezei csatája a régi horvát népköltészetben. *Ethnographia*, 1912. (A 149. 1. 2. jegyzete szerint Hunyadi a szerb néphagyományban a Lázár fia.) — *Győrffy István* szíves közlése szerint a magyar vonatkozású oláh népballadák foglalkoznak ugyan Hunyadi Jánossal és Zsigmond királlyal is (Hunyadit Janus Ungurnak: Magyar Jánosnak nevezik), de Hunyadi származásáról nem szólnak. (Az oláh *Giuglea* és *Valsan*-féle balladagyűjtemény anyaga szerint.) — Csáki Györgynél való apródoskodására: *Bonfini*, i. h., Nádasdi Ungor Péterről u. o. és

gróf *Lázár Miklós*: Az Ungor-család történetéhez. (Hunyadmegyei tört. és rég. társ. évkönyve, XIII. 1902.) (*Bonfini* „Franciscus Chenadinus“-a és „Ungarus alac prefectus“-a csakis Csáki Ferenc Csanádi főispán és Nadasdi Ungor Péter lehetnek.) — Hunyadinak Lázarevics szerb despota melletti katonai szolgálatáról *Kalkokondulász*, Ed.: *Darkó*, Bpest, 1923 II/1., 32. 1. (Corpus script. Byzantinorum. Bonni kiad., 256. 1.) — Monoszlai Demeter zágrábi püspökről: *Bonfini*, i. h. — Hogy Hunyadi Cillei Hermann grófnál is katonászkodott volna, arra egyetlen adat a Cillei-krónikában található. (*Krones*: Die Freien von Saneck u. ihre Chronik als Grafen von Cilli, Graz, 1883, II. 102.) — Hunyadinak Zsigmond körüli szolgálatairól V. László 1453 jan. 30-i adománylevele. *Teleki*, X. 349. — Hunyadi birtokai összeállítását és területeiknek holdakra való hozzávetőleges átszámítását *Gergely Endre* volt szíves fáradságos munkával elvégezni. — Hunyadi jelleméről, különösen hadvezéri tehetségéről, bátorságáról a III. Frigyes-párti *Aeneas* is tisztelettel szól s Cilleivé! való viszályában Hunyadi mellett van. — Hunyadi Jánosnak híveiről való gondoskodására és emberséges gondolkodására jellemző a brassói szászkokhoz írt levele, melyben megtiltja nekik, hogy az ő servienseinek feleségeit és általán keresztényeket külföldre rabszolgának eladjanak. Egyik serviensének nevét fel is említi: Nyak, tehát ez magyar volt. A Brassóból kiinduló rabszolgakereskedelem nyilván oláh földön keresztül Törökország felé irányult! (*Teleki*, X. 333—334. 1452 március 30. Brassó város levéltárából.) Szintűgy tiltja azon földesuraknak, kiknek jobbágyai a szász városokban telepedtek meg, hogy ezeket maguknak visszaköveteljék. 1447 nov. 7. (*Teleki*, X. 224—225.) — A szentkorona-tan XIV—XV. sz.-i kifejlődésére döntő jelentőségű 1440. július 17-i oklevél: *Katona*, XIII. 91—100., *Kovachich*: *Vestigia*, 235—243. *Dogiel*: *Codex dipl. Poloniae*, I. 56. és kk. 11. és felvette azt művébe *Dlugoss* is: 647—651. — A kormányzóságról *Gábor Gyula*: A kormányzói méltóság a magyar alkotmányban, 1932. — Hunyadi Jánosnak Cillei elleni háborújára 1446 tavaszán ld. az ő levelét III. Frigyeshez, 1446 június 11. (*Schwandtner*: *Scriptores*, 2°, II. 34—36.) — Az őszi háborúra Frigyes ellen ld. Hunyadi levelét IV. Eugén pápához (*Schwandtner*: i. m. 2°, II. 38—39. és 39—40.) Ld. még a magyar rendek levelét a lengyel rendekhez a háborúról és tárgyalásokról, 1447 február 27. *Katona*, XIII. 527—532. és III. Frigyes levelét a lengyelekhez: *Mon. med. aevi*, II/2., 14—17. — Az oláh vajda elleni büntető expedíció okául — *Thuróczy* alapján — azt szokás felvenni, hogy Hunyadi Vlád Drákulon a Várna utáni fogságért akart bosszút állani. Minthogy azonban 1445 nyarán Hunyadi és az oláh vajda együtt indítanak (a burgundi flottával együtt) hadjáratot a török ellen, s a Vlád elleni magyar büntető akció csak 1446 végén, 1447 elején folyt le, kétségtelen, hogy itt nem Hunyadi személyes bosszújáról volt szó, hanem arról, hogy Oláhországban a vajda hű legyen a szent koronához és Hunyadi Jánoshoz, amit ekkor külön szoktak szerződésekben kiemelni. Ez expedíció kronológiájára egyébként ld. *Kropf*, i. m. 899. A döntő adatot Vitéz János levele szolgáltatja (1447 jan. 15., *Schwandtner*, i. m., 2°, II., 40—42.), melyben megírja Carvajal bíborosnak, hogy Hunyadi azért nem lehet jelen a Frigyessele való bécsi tárgyalásokon, mert Oláhországot kell pacifikálni. Vlád Drakul egyébként nemcsak a szent koronától pártolt el, látva az 1445. nyári akció sikeretelenségét, hanem még az előbbi háborúban a török kezéből kiszabadított sokezer keresztény foglyot is ismét visszajuttatta a török szolgálatba. Az oláhországi hadjáratra ld. még *Jorga*: *Gesch. d. rum. Volkes*. Gotha, 1905. 320—321. — A pápai székben beállott változásra ld. *Pastor*: *Geschichte d. Papste* (1886), I. 209. kk. 11.

Az 1447 június 1-én kötött fegyverszüneti szerződés: *Chmel*, *Materialien zur öst. Gesch.*, Bécs, 1837. I. 238—239.; itt olvasható a „dieta amicabilis“ kitétel is. Az 1446. őszi tárgyalásokra Hunyadi levele Carvajalhoz, 1448 jún. 3.; *Fejér*, *Genus*, 112—114. és *Knausz*, i. m. 54—55. Az 1448. nyári tárgyalásokra u. az a levél és *Knausz*, i. m. 83. Az 1447 márciusi országgyűlésre ld. *Kovachich*: *Suppl.* II. 65. és kk. 11. Ennek az országgyűlésnek dekrétumába belefoglalták az előzőévi cikkelyeket a kormányzói hatáskörrel. — Az 1447 szeptemberi országgyűlésről ld. *Kovachich*: *Vestigia*, 265—270. — V. Alfonz meghívása a

magyar trónra azokból az oklevelekből derült ki, melyeket *Thallóczy Lajos* a háborúelőtti utolsó években spanyol levéltárakban másoltatott, ő is adta ki — *Barabás Samuval* együtt — azokat az 1446 dec. 11. és 1448 szept. 30. között kelt leveleket, melyeket Alfonz és Hunyadi ez ügyben egymással váltottak: Frangepán cs. oklevéltára. I. 357—359., 361—365. (Mon. Hist. Hung. I., 35. köt.) Az 1448 máj. 28. és dec. 30-ról kelt két levél már *Schwandtner* kiadványában is napvilágot látott: i. m. 2°, II. 59. és 45. — A Hunyadi és V. Alfonz közötti szerződéstervezet szövege: Casoli, 1447 nov. 6. és 7. = Frangepán cs. levéltára, I. 350—356. Ld. a kérdéshez: *Áldásy A.*, Zsigmond király és Spanyolország, Bpest, 1927, 117—118. és *Fraknoi VA* Corvina-könyvtár megalapítása (Bpesti Szemle, 1924, 96—100.), ki azonban nem vette észre, hogy itt a korona felajánlásáról van szó, mire csak *Áldásy* hívta fel a figyelmet. — Alfonz levele, melyben a felszabaduló Athénre és Patrasra igényt emel: *Thallóczy*, Studien zur Gesch. Bosniens, 368—369.

A rigómezei katasztrófáról főforrás Hunyadi János levele Lasocki Miklóshoz. Szeged, 1448 dec. 31.: *Katona*, XIII. 637—641. és *Schwandtner*, i. m. 2°, II. 57—58. Ld. még *Miskolczy*: Hunyadi háborúi, 55—62. és *Jorga*: Gesch. d. Osm. Reiches, 1908. I. 451—452. — A feltételeket, melyek mellett Brankovics Hunyadit szabadon bocsátotta, V. Miklós pápa 1450 ápr. 12-i bullájából ismerjük, melyben ezek teljesítése alól Hunyadit felmenti: *Raynald*, Ann. ecclesiastici. Köln, 1691 (és még más kiadásai) ad ann. 1450, nr. 7. — A Szegeden tervezett török békeszerződés szövege: *Teleki*, X., 243—244. Ld. ehhez: *Jirecek*, Gesch. d. Serben. II., 194—195. Az 1450-ben a törökkel tényleg megkötött békeokmány: *Jorga*, Acte si fragmente cu privire la istoria Romanilor. Bukarest, 1897, III/1., 23—27. — A Tamás István bosnyák királlyal kötött dobori szerződés okmánya 1449 nov. 11.: *Teleki*, X., 245—246. — A rendek levele V. Miklóshoz 1449 jún. 24.: *Schwandtner*, i. m., 2°, II., 61—63., a Lasockinak adott utasítás szintén június 24-ről u. o., 63. 1. — A Giskra elleni akcióra és az 1450. március 28-i békére: *Teleki*, X., 256—258. és Tört. Tár. IX., 152. 1., CXX. szám. Részletesen szól e felvidéki állapotokról és eseményekről: Tóth-Szabó Pál, i. m. (236—240) és 241—246., főképp a Mon. med. aevi II. kötetének anyaga alapján. — Az 1450 jún. 17-i szerződés Garai, Újlaki és Hunyadi János között: *Teleki*, X. 262—265. — Hunyadi János és Brankovics szerződése 1451 aug. 1-ről, Szendrőből: *Teleki*, X., 305—312. — Hunyadi és III. Frigyes között 1450 okt. 22. fegyverszünet: *Fejér*, Genus, 145—149. — Frigyes Dévény várát Garainak adja át: *Fejér*, Authentia et vis probandi diplomatum. Buda, 1838, 149. — Az osztrák-magyar (morva-cseh) közös akcióra László kiszabadítására Id.: *Huber*, Gesch. österreichs, III. és az újabb irodalmat: *Uhlirz*, Kari u. Mathilde: Hbuch d. Gesch. österreichs u. seiner Nachbarländer, Böhmen u. Ungarn. Grác, Bécs és Lipcse, 1927. I. 161—163. — Az 1452 márciusi, Bécsben tartott „közös” országgyűlésre a márc. 5-i okmány: *Fejér*, Genus, 167—173. — Az osztrák-magyar „közös” jegyzék a pápához márc. 7.: *Teleki*: X., 323—325. — A Frigyeshez intézett jegyzék márc. 7. u. o. 325—326. — A horvátokhoz intézett felszólítás a csatlakozásra: u. o. 326—328. — Hunyadi utasítása a magyar követekhez márc. 11.: *Fejér*, Genus, 173—176. — A magyar rendek levele az osztrákokhoz 1452 aug. 6-ról: *Chmel*: Matrialien, II. 21. — Hunyadi és Giskra 1452 nyarán történt kibékülésére ld.: *Tóth-Szabó*, i. m. 256—264., a szerződés szövege: u. o. és Tört. Tár. 1884, 604—612. — Vitéz János üdvözlő beszéde Lászlóhoz: *Fraknóinál* (M. N. Tört. IV., 117—118.). — László híres mondása: „Magyar vagyok és közietek akarok maradni!” *Aeneasnál*: Hist. Friderici III., ed. *Kollár*, Analecta Vindobonensia. II. Bécs, 1762. 402. col. — Hunyadi megadományozása, 1453 jan. 30.: *Teleki*, X., 347—356. — Giskra kitüntetésére Aeneas levele, ápr. 10., Fontes rerum Austr., II., 68., 136. — Az 1453 februári törvény a törvénytárban. — Az Axamit elleni akcióra és arra a vádra, hogy a cseh rablókat Cillei titokban támogatja: Aeneas levele 1453 jún. 19., jún. 25. és július 12. Fontes rerum Austr., 11/68., 177—179. és 189—197. Csakis Cilleire és társaira érhető az Axamitnak való „kéznuyjtás” vádjá Hunyadi ellen. — *Aeneas* Axamitot „Bohemus latro insignis”-nek nevezi (i. m. 178. 1.) és érdekesen ecseteli a

század eleje óta Magyarország gazdag földjére özönlő, zsákmányra éhes, főképp cseh rablók pusztításait, melyek leginkább a szegény földművesnépet sújtották (i. m., 191—196). — Hunyadi Lászlónak a csehek elleni akciójára V. László levele jún. 4.: *Teleki*, X., 387—388. és 389—390. és *Tóth-Szabó*, i. m., 406—407. — Az 1453. évi adóról László felelete a szabolcsiaknak, 1453 aug. 15.: *Kovachich*, Suppl. II. 119—120. — V. László cseh koronázási esküjére: *Századok*, 1923. 257—263. — Hunyadi János és az osztrák, cseh és morva urak szövetsége, 1453 okt. 27-ről: *Fontes rerum*. II., 2 köt., 31—33. — Cillei szövetsége a Garai-ligával, szept. 13.; u. o. II. 2. 30—31. — Az 1454 febr. 14-i szerződés Hunyadi János és Giskra között: *Fraknoi*, 129., 2. jegyz. — Az 1454-i katonai törvény a Törvénytarban. — V. László leirata a magyar rendekhez, melyben a pápai segélyről és Brankovics prágai útjáról értesülünk: *Birk*, *Ernst*: *Beiträge zur Gesch. d. Königin Elisabeth v. Ungarn und ihres Sohnes König Ladislaus*. (Quellén u. Forschungen zur Vaterländischer Gesch. Wien, 1848. 37—38. Nr. IX.) — V. László levele a raguzaiakhoz: *Teleki*, X., 425—426. — V. László levele Garai nádorhoz, ki rokona és úgyszólván egyetlen magyar bizalmasa, s kinek kezében szeretete volna látni azt a hatalmat, ami jogszerint és valóságban Hunyadi kezén volt: *Fontes rerum Austriac.* II., 2. 9—11. — A királyi — talán Eizingi Ulrikától származó — kimutatás a magyar korona jövedelméről: *Birk*, Quellén u. Forschungen 245—246. és *Üj M. Múzeum* III. (1853) 509—515.: Adalék Magyarország pénzügytörténetéhez. *Thallóczy L.*: A kamara haszna. Bpest, 1879. 84—86., részletesen foglalkozik e kimutatással. Nála a korona jövedelmek azonban csak 113.000 firt-tal szerepelnek, mert ő nem vette tekintetbe a sóregále 100.000 firt-nyi hozamát, s valami elírásból a többi jövedelmet is 118.000 helyett 113.000-nek számította. E kimutatásból — mely egyébként is hiányos — igen nagy kár, hogy a rendek „regisztere^{4*}” elveszett — teljesen hiányzanak a kir. birtokok jövedelmei, melyek pedig terményben is, de pénzbérekben is elég tekintélyesek lehettek, még a kir. birtokoknak a Nagy-Lajos-korhoz képesti felére való visszaesése mellett is. Érdekes, hogy míg Giskra, ki rendületlen hűségét oly igen szeretete hangoztatni, s ezért Erzsébet és László főtámaszaként tekintették, a felvidéki bányák és pénzverők busás jövedelméből — az említett kimutatás 22.000 firt-ra teszi őket — s egyéb állami jövedelmekből (kapudó, vámok, révek stb.) mit sem juttatott királyának és jötevőjének, addig Hunyadi János, kinek kezén voltak az erdélyi és mármarosai sóbányák, melyeket az Ozorai Pipó halála után bekövetkezett leromlott állapotukból átszervezett, ismét virágzó állapotba hozott, a királynak is juttatott. Pedig a török elleni fő védelmi vonal: Szörény tői Nándorfejérvárig fekvő dunai várak 33.000 firt-nyi, s talán a hajóhad 8.000 firt-nyi költségeit is a sóregáléból fedezte. László a Garaihoz írt, idézett levelében említi, hogy néhány sóbánya jövedelme az egész pénz, amit Magyarországból kap. Ez is kiáltó bizonyosság azon vád tarthatatlanságára, hogy Hunyadi hűtlenül kezelte volna a koronajövedelmeket. Aeneas szerint V. László 24.000 firt-ot kap Hunyaditól, Cillei 12.000-et. (Hist. Frid. III. ed. *Kollár*, *Analecta*, II. “9—500.) Hozzátehetjük még, hogy Hunyadi saláriuma e kimutatás alapján 6000 firt (a kimutatásban tévesen 600), Garai nádoré 4600 firt, de ez a török ellen még bandériumot sem állított. Jellemző Hunyadi tekintélyére a külföld előtt az a magában véve kicsi dolog, hogy a László által készített kimutatás Hunyadit kormányzó-nak nevezi, noha László maga ezt a címet mindig óvatosan kerülte. — Hunyadi panaszos levele V. Lászlóhoz csak ennek válaszából ismeretes, ez: *Katona*, XIII. 981—985. — V. Miklós keresztesháborút hirdető bullája, 1453 szept. 30-ról: *Raynaldus*, i. m. ad. ann. 1453, 9—11. sz. — Az 1454. török háborúra ld.: Hunyadi János levele III. Frigyeshez: *Katona*, XIII. 963—967. — Ld. még: *Gelcich J.*, *Raguza és Magyarország összekötéseinek levéltára*. Bpest, 1887, 451. és *Jirecek*, Const.: i. m. 201—202. és a már idézett hadtörténeti munkák. — A nándorfejérvári tárgyalásokról ld.: Hunyadi idézett levelét Frigyeshez és a raguzaiak levelét: *Gelcich*, i. m. 566—568. — A török béketárgyalásokra: *Jorga*, *Gesch. d. osm. Reiches*. II. 62. Brankovicsnak is csak jó egy év múlva sikerült végleges békét kapnia. *Jirecek*, i. m. 205. —

A frankfurti, regensburgi és bécsújhelyi bír. gyűlésekre ld. Müller, J. J.: D. Röm. Reiches Reichstagstheatrum, Jena, 1713, a megfelelő éveknel és országgyűléseknél. — Az 1455 januári budai országgyűlésről főforrások a raguzai követek jelentései: *Gelcich*, i. m. 576. és 577. és *Aeneas* levelei 1455 február 22. és március 12., mindkettő *Fraknóinál*, M. N. Tört. IV. 140. 1., 1. és 3. jegyz. — Vitéz János beszédei a bécsújhelyi birodalmi gyűlésen: *Fraknói Vilmos*, Johannis Vitéz orationes. Budapest, 1878, 13—22. 1. Ld. még u. i. 23—24. 1. — *Aeneas* záróbeszéde: *Mansi*, Orationes Pii II. Lucca, 1755—59, 316—330. — Vitéz bécsi beszéde: *Fraknói*, i. m. 25—30. — Kapisztrán Jánosra ld.: *Hermannus*, Capistranus triumphans. Köln, 1700. — *Wadding*: Annales ord. minorum. XII. köt. (levelei). — Acta Capistrani... illustrata a Jos. van Hecke, S. J.; Brüsszel, 1860. — Részletes feldolgozás: *Bölcskey Odön*: Capistránói szent János. I—III. Székesfehérvár, 1923—24, az egész irodalom s az összes források alapján, melyek ott mind idéztetnek is. — Ld. még: Kapisztrán János levelezése a magyarokkal, 1444—1456. Közli *Pettkó Béla*, Budapest, 1901.

V. László már 1454 okt. 29. óta hívja Kapisztránt Magyarországra (*Pettkó*, 17. 1., XV. sz.), de Hunyadi és a magyar főrendek csak 1455 májusában. (*Pettkó*, 19—22. XVIII., XX., XXI. és XXII. sz.) — *Aeneas* nyilatkozata, hogy Hunyadi Jánost a magyarok „zsarnoknak és árulónak“ tartják: Hist. Frid. III. ed. *Kollár*, i. m. 404—405. — Cillei intrikáiról Hunyadi János ellen Hist. Boh. cap. LXIV. — A júniusi győri gyűlésre, Kapisztrán levele: *Katona*, XIII. 1002—1006. Az itt kötött szövetséglevél jún. 25.: *Pettkó*, i. m. 22—24. — A háborús tervekre Kapisztrán idézett levele. A Ragusa és Oláhország elleni török akcióra: *Gelcich*, 584—585. 1455 nov. 20. — V. Miklósra és III. Callixtusra s a pápaság íceresztesháború-terveire: *Pastor*, i. m. (1886), L, 514. kk. 11. a déli harangszóra: *Wetzer—Wette*: Kirchen-Lexikon, s. v. Angelus Domini. — A raguzaiak levele, melyben Lászlót kéri, hogy tartózkodjék Magyarországon, 1456 jan. 13.: *Gelcich*, i. m. 586—587.; ld. még u. o. 582—583. és 584—585. — Carvajal kérése a pápához hadisegélyért: *Katona*, XIII. 1045—1048. — II. Mohamedre: *Jorga*, Gesch. d. osman. Reiches (1909), II., kül.: 196. és kk. 11. — Nándorfejérvár ostromáról főforrás a Hunyadi és Kapisztrán levelezése: *Katona*, XIII. 1097—1108. és Mon. med. aevi. Pol. XIV., 92—94. Az Urunk színélváltozásának megülésére ld.: *Pastor*, i. m. (1886), L, 559.; u. o. a diadal fölött a keresztény világban kelt általános örömmre. — Alfonz idézett cinkus kijelentése: *Pastor*, i. m. (1886), L, 555. és 695—696:73. sz. melléklet. — A futaki országgyűlésre a nürnbergi keresztések kapitányainak levele: 1456 okt. 15. és nov. 4. (Anzeiger d. germ. Museums. 1863, 8. sz.); e mellett főforrás az V. László és Hunyadi László közötti viszályra az 1457 március 21-i oklevél Hunyadi László kivégzéséről: *Teleki*, X., 546—553. — A Brankovics és Szilágyi közötti viszályra ld. még: *Jirecek*, i. m. II., 204. A Cilleiek és Brankovics mindenáron egymás közvetlen szomszédságába akartak kerülni, amit 1446-ban Hunyadinak sikerült megakadályoznia. Az ő halála és Hunyadi Lászlónak a horvát-szlavón-dalmát bánágról való lemondása után azonban mégis megvalósult a Cillei—Brankovics-szomszédság — Cillei most már egyedül horvát-szlavón bán — s csak még Nándorfejérvár ékelődik közéjük nem kívánatos ék gyanát. Lehet, após és vő valami délszláv birodalmat akartak összekovácsolni. Ha behatóbb vizsgálatok e feltevést igazolnák, akkor a Hunyadiakban tisztelnünk kellene az első délszláv veszedelem meghiúsítót is. — *Aeneas* V. László életmódjáról Cilleinél: Hist. Frid. III., ed.: *Kollár*: Analecta, II., 396—397. — *Aeneas*: De educatione puerorum c., V. Lászlóhoz intézett levele: Fontes rerum Austriacarum, II., 67., 103—158., 1450 februárból, valószínűleg a gyermek 10. születésnapjára. Magyarul: *Acsay*, A gyermeknevelés V. László m. kir. számára. Budapest, 1898. — V. Lászlóra ld. még: *Lug V.*: Ulrich von Cillii und Ladislaus Posthumus. Reichenberg, 1904. — Az ellen az igen elterjedt nézet ellen, hogy Lászlót Podjebrad mérgeztette meg, *Palacky F.* fordult: Zeugenverhör über d. Tod K. Ladislaws c., az Abhdgn. d. k. böhm. Gesellschaft d. Wissenschaften, 5. Folge, 17. k.-ben megjelent dolgozatában. Újabban *Kanter*, E. W. lépett fel azzal a véleménnyel, hogy Lászlót Eizing és Podje-

brad vezetése alatt szőtt összeesküvés gyilkoltatta meg (Die Ermordung K. Ladislaws. München, 1906), amit ismét cáfolt *Novotny V.*: Über d. Tod d. Kg. Ladislaw Postumus. Stzberichte d. k. böhm. Gesellschaft dér Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse, 1906. Prága, 1907.

II. RÉSZ.

I. A MAGYAR RENAISSANCE.ÁLLAM.

Mátyás király története dolgában a legnagyobb érdemei gróf *Teleki Józsefnek* és *Fraknoi Vilmosnak* vannak. Az első a Hunyadiak kora 3—5. kötetében (1853—56) az akkor ismeretes összes kútfőkből kritikai előadást próbált előállítani, az utóbbi hosszú munkás életének nagy részét Mátyás kora megismerésére áldozta, nagyszámú tanulmányai mellett főművei: Hunyadi Mátyás király, 1890 (Tört. Életrajzok), a Millenn. Tört. 4. kötete, Vitéz János esztergomi érsek élete, 1879. Különös érdeme Fraknoinak, hogy főként az olasz levéltárakból rendkívül értékes diplomáciai anyagot hozva napvilágra, Mátyás külpolitikáját egészen új világításba helyezte. A belső fejlődést ma persze egészen más szempontokból nézzük, mint akkor, amikor Fraknoi dolgozott, de minden új feldolgozásnak az ő adataiból kell kiindulnia. Ilyen új feldolgozásra annál inkább szükség van, mert az utóbbi évtizedek történései Mátyásnak nem egész koncepcióját, hanem annak csak egyes részleteit véve szemügyre, nézetem szerint mindinkább igaztalanokká lettek iránta. Réseze van ebben annak a moralizáló szemléletnek is, mely a renaissance embereit a XIX. század vége polgári ideáljához akarja mérni. *Csánki Dezső*, Árpád vezér, Mátyás király. Két történelmi tanulmány, 1911, így ír: „Egyéniségét önérzete és becsvágya domborítja ki előttünk legélesebb vonásokkal. Ezek az ő tehetségeinek korlátlan zsarnokai, jellemének irányzói, trónraléptének pillanatától, sőt még előbb“, 82. 1. *Tóih Zoltán*, a modern Mátyás-történetirodalom legjobb művében is így ír: „Mátyás nem tartozott a nemzet nagy és messzetekintő nemtői közé. A napnak élt, beérte a meghunyászkodó alázattal s nem vette észre, hogy személyét körülvevő pompa és dicsőség, országa rettegett hatalmi állása kicsinyesen barbár közszellemben, fertőzött talajban gyökerezik...“ Mátyás király idegen zsoldos serege (A fekete sereg), 1925, 221. 1. Még *Károlyi Árpád* is, pontos kútfőkritikán alapuló művében. Adalékok Frigyes császár és Mátyás király viszálai történetéhez, 1892; „Az, aki, mint én, azt tartja, hogy Mátyásunk német-cseh-osztrák politikája tán elvben nagykonceptiójú, de a gyakorlatban elhibázott, következményeiben káros, részleteiben pedig csaknem oly kicsinyes volt, mint Frigyesé...“, 4. 1. Ezen hazai ítéletekkel szemben sokkal kedvezőbbek az idegenekéi: *Palacky*, Gesch. v. BÖHmen, IV/2, 1860, 73. 1., az ifjú Mátyásról, *Felix Rachfahl*, Die Organisation dér Gesamtstaatsverwaltung Schlesiens, Leipzig, 1894, 95., 130. 11. [Első kiadásom megjelenése óta Mátyás történetéhez egyedül a humanizmus speciális területén jött létre igen nagy súlyú és terjedelmű tudományos kutatás, *Horváth János* és egyes részletekben *Kardos Tibor* műveiben (*Huszii József* Janus Pannonius-monográfiáját már felhasználhattam az első kiadásnál). A humanizmus körére vonatkozó minden lényeges eredményüket felhasználva bizonyára szétrobbant volna munkám koncepciója, s az egyoldalúan humanista-történeti jellegűvé vált volna; így csak a legszükségesebb átvételekre szorítkoztam. Követtem továbbá bírálóm, *Holub József* szakszerű tanácsait (Századok, 1935, 200. 1.) és korrekktúráit.]

Kútfők: *Teleki* id. m. 10—12. kötet, oklevélkiadás; (*Kelcz*), Epistolae Matthiae Corvini, 4 kötet, Kassa, 1743—“; *Nagy Iván* és *Nyáry Albert*, Magyar diplomáciai emlékek Mátyás korából, 4 kötet (Akad.), 1875—78. *Fraknoi Vilmos*, Mátyás király levelei, külügyi osztály, 2 kötet, 1893—95. Az elbeszélő kútfők közt Bonfini, Turóczi, Dlugoss, Megiser, Unrest stb. jönnek tekintetbe a rájuk vonatkozó irodalommal. Sok adat még *Katona* és *Pray* nagy műveiben, továbbá *St. Kaprinai*, Hungária diplomatica temporibus Matthiae de Hunyad, 2 kötet, Bécs, 1767—71. A *Teleki* műve 6—9. kötete-

ként megírt *Csánki Dezső*, Magyarország történelmi földrajza, 1—4. kötet, 1890—1913, főként birtoktörténeti, genealógiai és hivaltörténeti adatoknak ma is kibányászatlan tárháza.

A királyválasztásra a felsorolt összefoglaló műveken kívül *Bartoniék Emma*, A koronázási eskü fejlődése 1526-ig, Századok, 1917. Szilágyi kormányzóságára *Gábor Gyula*, A kormányzói méltóság a magyar alkotmányjogban (1932). III. Callixtus id. levele: *Matthiae Corvini epistolae ad Romanos Pontifices*, 1891 (Mon. Vaticana, I. 5.), 2. és 5. 1. A pápák magyar, illetőleg török politikájáról részletesen ír *Pastor*, 2. kötet. A bosnyák viszonyokra 1. *Thallóczy Lajos*, Jajca (bánság, vár és város) története 1450—1527, 1915, Hercegovinára külön *u. az*, Tanulmányok a Koszacska-család és Hercegovina történetéből (= Bosnyák és szerb élet- és nemzedékrajzi tanulmányok, 1909).

A Burekhardt utáni renaissance-felfogásra 1. *Walter Goetz*, Mittelalter u. Renaissance (Hist. Zeitschrift, 98, 1907), *Ernst Troeltsch*, Gesammelte Schriften, IV, 1925, 261. (Renaissance u. Reformation) és 830. 1. V. ö. még *Thienemann Tivadar*, Egy. Phil. Közlöny, 1920, 73.1., továbbá *Willy Andreas*, Deutschland vor der Reformation, 1932, 217., 491., 528., 530. 1. *Pastor* 3., 116. stb., 187. stb. 11. *K. Kaser*, Das späte Mittelalter (Hartmanns Weltgesch. 5, 1925), 269. 1. *Karl Brandl*, Die Renaissance (Propyläen-Weltgeschichte, 4, 155. 1.), [továbbá *von Martin* és *Schaller* lent idézett művei]: A nacionalizmus idézett adatai: *Bleyer Jakab*, Magyar vonatkozású német történeti népelemek, Egy. Phil. Közlöny, 1897, *Th. G. v. Karajan*, Zehn Gedichte Mich. Beheim's z. Gesch. Österreichs u. Ungars (= Kojellén u. Forschungen zur vaterl. Gesch. Literatur u. Kunst, Wien, 1849), VIII. darab, *Fraknoi*, Mátyás, király, 67. 1., Mátyás külügyi levelei, 2, 367. 1. A főkegyúri jogot illető nyilatkozata *u. itt*, 1. 225. 1. és *Fraknoi*, Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel, 2, 243. 1., a dominiumról Külügyi levelek, 2, 177, 1. *u. ott*, 325. 1. Második Attila: Turóczi, Schwandtner-kiadás, 1, 291. L [továbbá *Kardos Tibor*, Callimachus, 1931 (Minerva-Könyvtár), *Horváth János* alább id. m. 113., 117. 1.]. Albert szász herceghez Külügyi levelek, 2, 329. V. ö. Mátyás energikusabb kifejezéseit, *Fraknoi*, Mátyás király mint levélíró (= Külügyi levelek, 2). Az „önérdekre¹⁴ *Csánki*, Mátyás király, 100. 1. A törökről a pápának: Monum. Vaticana, I. 6. 109. 1. Szilágyi Erzsébet „ügyességét^{14*} Újlaki-ügyben említi *Thallóczy*, Jajca, 133. 1. Az ortei püspök jelentése *Theiner*, Vet. mon. Hung., 2, 521. 1. A velencei állami orgyilkosságokra 1. *Más Latrie*, De l'empoisonnement politique dans la République de Venise (= Mémoires de l'Institut Nat. de France, Acad. des Inscr. et Belles-Lettres, 34, 1895, 196. 1.) és *Vladimir Lamansky*, Secrets d'État de Venise, St. Pétersbourg, 1884. Geréb megégetését említi *Fraknoi*, Mill. Tört., 4, 311. 1. Brandenburgi Frigyes saját előadását 1. Das kaiserl. Buch des Markgrafen Albrecht Achilles, hgg. v. *C. Höfler*, Bayreuth, 1850, 189. 1.-től, *Ad. Bachmann*, Urkunden u. Aktenstücke z. öst. Gesch. im Zeitalter K. Friedrichs III. u. Kg. Georgs v. Böhmen (Fontes Rer. Austr. Dipl., 42), 465. 1. Mohammedet megkeresi: Epist. Matthiae, 2, 68. 1. A legmodernebb szemléletű Mátyás-képet *Mályusz Elemér* adta, kinek a XV. század társadalomtörténetére is alább idézendő értékes kutatásai vannak: *Matthias Corvinus* (Menschen die Geschichte machten, hgg. v. Rohden—Ostrogorsky, 2. kötet), de még az ő realiztikus szemlélete sem válik el a török elleni terv feltételezésétől, sőt Mátyás hódításai körét egyenesen ezzel határolja el: „Das neue Imperium sollte sämtliche Gebiete umfassen, deren Reichthum und Bevölkerung den Erfolg des Türkenkrieges verbürgte“ (190. 1.). [Művem első kiadása után jelent meg *Horváth János*, Az irodalmi műveltség megoszlása, Magyar humanizmus, 1935, Magyar Szemle könyvei XII, a magyar humanizmus szellemiségének magisztrális rajza, melynek új adatait és új értékeléseit, ahol csak tettem, felhasználtam. Mátyás-rajzom alapvonásait *Horváth János* elfogadja és újabb adatokkal bizonyítja, így csatlakozik azon nézetemhez is, mellyel a török elleni terv tényleges jelentőségét Mátyás politikai koncepciójában hátrébe állítottam. így írja 55. 1.: „Ügyl átszik tehát, hogy nem annyira a török kérdés későbbi bár, de nagyobb erővel való megoldásának reménye, nem annyira, a nemzeti érdek, mint inkább az egyéni becsvágy sugalmazta császári aspirá-

cióit, melyekkel egy, a humanisták által felélesztett hagyomány varázkörébe szárnyalt fel... Ez a nemzeti érdekekkel már nem okvetlen azonos, erősen személyi becsvágy amennyire teljessé teszi Mátyás renaissance jellemképét, épp annyira megkülönbözteti őt atyjától, kiből a nagy egyéniség mindig meg tudta találni a közzel való egyensúly nyugalmát.“ Ott is igaza van szerzőnek, ahol kiemeli, hogy „történelmietlen gondolkodás arra hivatkozni, hogy a „nép* kimaradt ebből a műveltségéből, kimaradt az a korábbiól is“ (165. 1.). *Alfred von Martin*, *Soziologie der Renaissance*, zür. *Physiognomik* u. *Rhythmik bürgerlicher Kultur* c. műve, 1932. Nyugaton a renaissance-ban azt a társadalomváltozást állapítja meg, mely a korábbi feudális vezetőréteg helyébe és melléje az intellektuális-kapitalisztikus „polgári“ réteget emelte fel; abban a tényben, hogy Mátyás egyházi és világi téren alacsony sorsú embereket emelt fel, hasonló kezdeményt lehetne találni (amint hogy szövegben ki is emeltem a Mátyás-féle kancelláriai egyének rokonságát a XVI. századi polgári, jogtudós kormányberekkel), de egészen véve a hazai társadalom még messze volt attól, hogy polgári szellem megnyilatkozhassék benne, s a Mátyástól felemelt egyének is gyorsan áthasonultak új rétegükbe, a főpapságba vagy a mágnások közé. Általában óvakodnunk kell, hogy idegen, főként német társadalomkutatás legújabb, gyakran kérészéletű eredményeit azon melegebben alkalmazzuk saját viszonyainkra, melyek a külön magyar fejlődés következtében saját dialektikával bírnak. E tekintetben is példaadó Horváth János munkássága. A legújabb összefoglaló mű, *Heinrich Schaller*, *Die Renaissance*, München, 1935, újabb kísérlet a renaissance-nak Burckhardt óta folyvást bővülő fogalmát új emberi, nemzeti és európai kultúrfogalommal kiteljesíteni, térben is, belevonva bizonyos értelemben a XVII. századi barokkot is.]

Cseh vonatkozásokban ma is fontos *Palacky* nagy műve, továbbá *Max Jordan*, *Das Königtum Georgs v. Podjebrad*, Leipzig, 1861, *Adolf Bachmann*, *Böhmen u. seine Nachbarländer unter Georg v. Podjebrad 1458—61*, Prag, 1878; *Huber*, *Gesch. österreichs*, erre a korra is pontos, kritikus leírás. Podjebrád tervére *H. Markgraf*, *Über G. v. Podjebrad Projekt eines allgem. Fürstenbundes* stb. (*Hist. Zeitschr.*, 21, 1869, 257. 1.) A török elleni gondolkodásra *Werner Fritzemeyer*, *Christenheit u. Europa*, 1931, egyes gondolatköröket (pl. Aeneas Sylviusét) analizál, de a dolog realizisztikus oldalát elhanyagolja. Giskrára jól használható *Tóth-Szabó Pál*, *A cseh-husza mozgalom és uralom története Magyarországon*, 1917, 325. 1., II. Pál török segélyére *Teleki*, 3, 417. 1. Svehla elintézésére *Tóth-Szabó*, 327. stb. 11. Mátyás 1465 októberi levele a pápához: *Külügyi levelek*, 1, 114. 1. Az erdélyi lázadásnak adóemelési okára rámutatott többek közt *Tagányi Károly*, *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*, I, 1901, 324. sk. 11. Az oláh történetre *Jorga* több feldolgozása közül még a legjobban használható *Gesch. des rumänischen Volkes*, Gotha, 1905, I., legújabb németnyelvű román története, *Gesch. der Rumänen u. ihrer Kultur*, Hermannstadt, 1929, bűmálatra méltóan üres fecsegés. Mátyás összes hadi operációira kitűnő feldolgozás *Tóth Zoltán* id. műve, melyet pontos és éleselméjű történeti kritika mellett a hadtörténet szakszerű ismerete jellemez; előadásom hadtörténeti részét tőle vettem, hasonlóképp a fekete sereg kialakulásának képét, mellyel ő a korábbi nézeteket végkép megdöntötte. A magyar-lengyel ügy kifejlődésére *Palacky*, IV/2, 465, 538. sk. 11. Podjebrád jó jellemzése *Bachmann*, *Deutsche Reichsgesch. im Zeitalter Friedrich III. u. Max I.*, 1884, 1, 13. 1. Az 1468. és 1470. kezesek számviszonyát észrevette *Fraknoi*, *Mill. Tört.*, 4, 240. 1. [Az 1471. évi összekülvéssel kapcsolatban *Horváth János* id. m. 61. s köv. 11. alapján jellemeztem Vitéz Jánosnak a Hunyadi-házhoz kötöttségét és attól elválásának tragikumát.] Erzsébet lengyel királynéja *Jacob Caro*, *Gesch. Polens*, V. 1., Gotha, 1886, 583. 1. Az idézett Dlugoss- adatok: *Jo. Dlugossii seu Longini Historiáa Poloniae* 1. 12, tom. V. Cracoviae, 1878 (összes művei, 14. kötet), 213., 379., 540., 557., 613. 1. Sziléziai dolgok rövid, kritikus összeállításra *C. Grünhagen*, *Gesch. Schlesiens*, Gotha, 1884, I. kötet. A lengyel zsebrákbetörésre *Tóth Zoltán*, id. m. 155. sk. 11, 1474-től császári-cseh-lengyel viszonyokra *Palacky*, V/1, 103. sk. 11. A boroszlói hadjáratra *Tóth Zoltán*, 158. sk. 11. A török viszonyokra *J. W. Zinkeisen*, *Gesch. d. osman. Reiches in*

Európa, Gotha, 1854, 2. kötet, Várad 1474-i megrohanására (a dubnici Krónika alapján) *Bunyitay Vince*, A váradai püspökség története, 1883, I, 304. 1. Szakácsra *Tóth Zoltán*, *Thallóczy*, Jajca, mellett *Csánki Dezső*, Szabács megvétele, *Hadtört. Közl.*, 1888, 355. 1. A Sabác viadaláról szóló történeti éneket *Horváth Janos*, A középkori magyar vers ritmusa, Berlin, 1928 gyanúsnak, *Pintér Jenő* legújabb nagy irodalomtörténete hamisítványnak tartja, a tőlem is idézett, Hág Ferencre vonatkozó részben azonban *Tóth Zoltán* id. m., 185. 1. egykorú jellegzetességet talál. Az olasz fejedelmek török szövetségeire már *Burckhardt*, *Kultur dér Renaissance*, I, 8. fejezet. A horvát-karintiai-stájer betörésekre *Jac. Unrest*, *Chron. Austr.* (= 5. *Fr. Hahn*, *Collectio monumentorum*, 1, 1724), *Hier. Megiser*, *Annalium Carinthiae pars II.*, Leipzig, 1612, továbbá *Krones*, *Die öst. Chronik J. Unrests* (Arch. f. öst. Gesch., 48, 1872) és *Huber*, 3. kötet. A dalmát-velencei viszonyok adataira I. *Lamansky* id. m. 180., 181., 20., 23., 168. II., *Diplom. Emlékek*, 1., 123., 159., 215., 288., 290., 293.; 2., 152., 412., "5.; 3., 38. 1. Tarpaval alatt egy Pál nevű bán keresendő., *Vegliára J. Chr. Engel*, *Fortsetzung dér allgem. Welthistorie*, 24. Theils, 2. Band, 1798, 559. 1. Mátyás id. manifesztuma Frigyes ellen *Jós. Chmel*, *Mon. Habsburgica*, *Aktenstücke und Briefe z. Gesch. des Hauses Habsburg im Zeitalter Max. I.*, Wien, 1855, 1/2, 96. I. Tüngen Miklós szövetségelevele, *Dipl. Emlékek*, 2, 373. 1. Lengyelország elszigetelésére I. *Caro*, id. m. 439., 557., 529., 531., 549., 585. 1. Svájci viszonyokra *A. Ph. v. Segesser*, *Die Beziehungen dér Schweizer zu Matthias Corvinus*, Luzern, 1860, a penziólista u. itt, 88. 1. Salzburgra *Fr. Mart. Mayer*, *Üb. die Abdankung des Erzbischofs Bernhard v. Salzburg...* (Arch. f. öst. Gesch., 55.) Passau—St. Pöltenre *Theod. Mayer*, *Dreizehn Urkunden üb. die Verpfändung v. St. Pölten u. Mautern an den Kg. Matthias Corv.* (Arch. f. öst. Gesch., 1851.). A pápai közbelépésekre IV. Sixtus alatt *Pastor*, 2, *Fraknói* id. Szentszék, 2., 151. L, *Theiner* id. m., 2., 428., 431., 433. 1. Otrantóra *Zinkeisen*, 2., 453. 1. VIII. Incére *Pastor*, 3., 182. 1., továbbá 207. 1., *Fraknói* id. m. 2., 183. sk. II. Dsemre *Pastor*, *Zinkeisen* mellett *L. Thuasne*, *Djem-Sultan, fils de Mohammed II., irére de Bayezid II.*, Paris, 1892 (v. ö. ismertetését *Mika Sándor* tói. Századok, 1893). A császárral való tárgyalásokra *Chmel* id. műve (akták) mellett *Fraknói*, Mátyás törekvései a császári trónra, 1914. A Dsem-ügyben Mátyás kitöréseire az ortei püspök jelentése *Theiner*, 2., 521—30. 1.

A központi igazgatás és kormányzerveire az irodalmat I. Magyar Történet³, 3., 580. sk. 11. (v. ö. Mátyásra u. ott, 70—71.1.). A congreg. gener. emlegetése Külügyi levelek, 1., 21.; *Kovachich*, *Vestigia*, 366. 1., *Dipl. Emlékek*, 1., 153. 1. *Hajnik Imre*, A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése, 1873. Mátyás adóügyi magatartására, 1459. *Vestigia*, 335. 1., 1462. 365. 1., 1470. 383. I., 1471 :31. art. A kancellária történetére *Szentpétery Imre*, Magyar oklevéltan, 1930, 163. 1. és *Szilágyi Lóránt*. A magy. kír. kancellária szerepe az államkormányzatban 1458—1526, 1930, aki *Schiller Bódog*, Az örökös főrendiség eredete, 1900, előadását a nagyobb királyi tanácsról megváltoztatta, adatait részletesen felhasználtam. Mátyás papi követeire *Fraknói*, Mátyás király magyar diplomatái, Századok, 1898 és 1899. Filipec váradai püspökre *Palacky*, V/1, 228. 1. Vitéz körére *Fraknói*, Vitéz János, 1879 (v. ö. *Fraknói*, Zrednai Vitéz János primás származása, *Kath. Szemle*, 1888, 569. 1.). A pénzügyekre *Thallóczy Lajos*, A kamara haszna története, 1879, v. ö. az előző fejezet kütfői jegyzeteit. Mátyás jövedelmeire a pápai követ jel. *Engel* id. m. 8. 1. és *Kovachich*, *Scriptores minores*, 2., 13. 1., adatok még *Császár Mihály*. A magyar művelődés a XV. században. Bonfini... alapján, 1902, 151. 1. *Tóth Zoltán* id. m. 50. 1., *Vestigia*, 373—75. 1. és *Benisch Arthur*, *Mar. Sanudo Diarii-jének magyar művelődéstört. vonatkozásai*, 1903. Zsoldra adatok *Tóth Zoltán*, 337. 1., az egykorú német viszonyokra *Andreas* id. m. „Miores nobiles“-re *Vestigia*, 337. 1., *Suppl. I*, 204. 1. A zsebrák-levelek Tört. Tár, 1882, 202. 1. Az 1450. pannonhalmi adatok Pannonhalmi főapátság története, 3, 516. 1., a fejevári kanonokokra *Kaprinai*, *Hist. dipl.*, 2, 182. stb. 11., a többi adatok sor szerint: Gróf Károlyi-család okmánytára, 2, 351., 475. 1., Pannonh. főapátság, 3, 522. 1. Géresi bevezetése a Károlyi-okmánytár 3. kötetéhez X. lap, u. ott, 2, 385. I. A familiárisokra *tőlem*, *Servicnsek és familiá-*

risok, 1912. A földesúri familiára és birtokkezelésre, valamint egy nagy család ekkorbeli birtoktörténetére igen tanulságos *Ila Bálint*, A Szentgyörgyi és Bazim grófok birtokainak kialakulása, Turul, 1927, 37. 1. A nagybirtokkal szemben Mátyás magatartására egyes adatok: *Kaprinai* id. m. 2, 350., 356. 1., Károlyi-okmánytár, 3, 1. 1. *Hajnik Imre*, Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben, 1888, 7. 1., *Schiller* id. m. 240., 247. stb. 11. A bíraskodásra *Szilágyi Lóránt*, 94. sk. 11., *Hajnik*, A magyar bírósági szervezet és per-jog, 1899, 28., 42. 1., *Vestigia*, 312. 1., *Hajnik* id. m. 68., 73—75., 27—28. 1. V. ö. az 1486 : 8., 9., 53., 64., 66. art., 1459 :23 (*Vestigia*, 342. 1.), 1471:31. *Holub József*, A főispán és alispán viszonyának jogi természete, 1917, 23., 24. 1. Sziléziára *Rachfahl* id. m. Schweidnitz sörgyártásra Thommendorffsche Familienchronik, Script, rer. Siles., 11, 1. 1. Ulászló gyöngye cseh kormányára, *Palacky*, VI/1, 93. 1. Mátyás a „hatvároshoz“ a Magyarországnak is tett hódolatról, Polit. Correspondenz Breslaus, Script, rer. Siles., 14, 26. 1.

Mátyás politikáját minden megokolás nélkül „városellenes“-nek nevezi *Kováts Ferenc* különben kitűnő értekezésében: A pozsonyi városgazdaság a középkor végén, Pozsony, 1918. Az adatok mást mutatnak. Szászokra: *Teutsch*, Gesch. dér Sachsen, 1, 144. sk. II. Pozsonyra *Kaprinai*, 2, 240., 243. 1., Kőszegre Hazai okmánytár, 1, 371.; 2, 362., 363., 364. 1. Kassa stb.-re *Kaprinai*, 2, 155., 190., 427., 496., 504. 1. Sopronra ma pontos adataink vannak *Házi Jenő* nagy soproni okmánytárából: I, 4. köt., sok részlettel, I. 5. kötet, 78., 181., 303. 1., I, 6. kötet, 16., 19., 31., 49., 55. 1. V. ö. *Iványi Béla* bártfai regestáinak adataival. *Jakab Elek*, Kolozsvár története, Oklevéltár, 1, 193., 194., 197., 202., 211., 216., 272., 274. 1., továbbá 1., 219., 226., 234., 260., 266., 267., 272., 274., 279. 1., *Thallóczy*, Kamara haszna, 202. sk. 11. A városszövetségekre *Hajnik* id. m. 90. stb. 11., *Mályusz*, Gesch. des Bürgertums in Ungarn (Vierteljahr-schrift für Sozial- u. Wirtschaftsgeschichte, 20, 386. sk. 11.). A népességre *Kulischer*, Alig. Wirtschaftsgesch., I, 167. 1., *Házi* id. m., II, 2. köt. bevezetése IV. 1., *Szabó Károly*, A kolozsvári magyar polgárság összeírása, Tört. Tár, 1882. A jobbágyság helyzetére *Acsády* nagy műve már elavult. Sok adat Zsigmond korára ugyan, de kétségtelenül Mátyás korát is jellemzően *Sinkovics István*, A magyar nagybirtok élete a XV. század elején (*Domanovszky*, Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez, 8. sz.), 1933. *Jánossy István*, A magyar jobbágyság Mátyás korában, 1914. Mátyás a jobbágyról, mint szabadról: *Házi*, I, 5. kötet, 316. 1., 1473. Várdai Miklós ügyéről Zichy-okmánytár, 12, 308. 1., dica-jegyzék u. itt, 12, 218. 1., a vránai perjel somogyi birtokaira *Kaprinai*, 2, 182. 1., a Károlyiak gazdag jobbágyára *Sinkovics*, id. m. “. 1., a szegénységre u. az, 45. 1. L. a jobbágyság helyzetére általában is *Hóman Bálint* előadását a jelen kötet 277. stb. 11. [A szabadköltözés jelentőségét legújabbban helyesen kiemelte *Kring Miklós*, Középkori jobbágyságunk szabad költözéséről, Századok, 1935, a robotmunkának a költözési tilalom kifejlődésére gyakorolt hatását is jól felismeri, de nézetem szerint hatással volt erre még — miként fenti szövegemben rámutattam — a munerszolgáltatás és általában az a törekvés is, hogy minél több embere legyen a földesúrnak e bizonytalan időkben; a Guts- és Grundherrschaft éles megkülönböztetését hazai földön egyelőre külföldi terminológia indokolatlan átvételének kell nézmem.] A szőlőbérletekre és ennek alapján a bérlőosztály rendkívül fontos összetételére *Mályusz Elemér*, Az 1498. évi 41. törvénycikk (Századok, 1930, 809. 1.) társadalomtörténetileg alapvető értekezés, melyből csak azt nem tudom elfogadni, hogy Mátyás uralkodása végeztén más irányba ment volna (ehhez kevés az 1481. és 1487-i ítélettel hatalmas urak ügyében). A mezővárosi fejlődés ismeretét szintén *Mályusz Elemérnek*, köszönjük: Az 1514. évi jobbágyháború okai (Társadalomtudomány, 1926, 373. 1.), erre vonatkozó adatokat tőle vettem. [Mályusz végső megállapítását a 700—800 oppidumszerű községről némileg korlátozza *Holub József*, Századok, 1935, 199. 1.] A cseh és ausztriai jobbágyviszonyokra *Palacky*, V. 1, 292. 1., *Huber—Dopsch*, öst. Reichsgesch., 1901, 108., 298. 1., *Huber*, Gesch. öster-reichs, 3, 255. 1., *A. Luschin v. Ebengreuih*, Grundriss d. öst. Reichsgesch., 1918, 146., 161. 1.; Erdélyre *Gombos F. Albin* Az 1437-i parasztlázadás története, Kolozsvár, 1898. A főkegyúri jog gyakorlására *Fraknoi*, A magyar

királyi kegyúri jog, 1895 (külön okmánytár hozzá), a tized fejlődésére *Rézner Tibold*, Pannonhalmi főpátság tört., 3, 178. 1. [A Zsigmond korabeli nagyúri püspökök jegyzékét 1. *Barta István*, Egyház és állam viszonya Magyarországon a középkor végén, 1935 (diss.) 37. 1., Mátyás törekvéseit a szerzetesrendek reformjára ugyancsak ő foglalja össze, 77. 1., Mátyás kegyes alapítványait u. itt említi; nagyobb összefüggéseiből a gallikanizmus mintájára készült hungarikanizmus fogalmát nem tudom elfogadni, sem azt, hogy az „önálló magyar államegyház” kialakulását csak az akadályozta volna meg, hogy Mátyásnak szüksége volt a pápára!]

A humanizmusról összefüggő előadás *Fraknói, Mill*, tört., 4, 519. 1., *Pintér Jenő*, A magyar irodalom története a legrégebbi időktől Bessenyei felépéséig, 1909, 1. kötet és *Fináczy Ernő*, A renaissance-kori nevelés története, 1919, 80. 1. V. ö. Irodalomtörténeti emlékek, 1, 2, 1896, 1900. *Eug. Abel*, Analecta ad historiám renescentium in Hungária literarum spectantia, 1880, *Steph Hegedűs*, Analecta nova, 1903, u. az, Analecta recentiora, 1906. Fontos még *Fraknói, Vitéz János*, *Huszt József*, Janus Pannonius, 1931 (hősen túlmenőleg a többi humanistára és az egész szellemre is). A magyar humanizmus első tudományos összefoglalása *Paul. Wallaszky*, Tentamen historiáé litterarum sub rege glorm^o Matthia Corvino, Lipsiae, 1769. *Császár Mihály*, Az Academia Istropolitana, 1914, [Vitéz János hatalmas humanista és politikai alakját legújában megrajzolta *Horváth János* id. m., adatait, például Ivanics Pál levélgyjűteményére felhasználtam id. m. 67—71., 83. lapokról. Janus Pannoniusról ugyancsak tőle, 80—88. 1. Az egész szellemre v. ö. *Kardos Tibor*, Reneszánsz királyfiak neveltetése, Apollo-Könyvtár, 3, 1935.] Galeotto életrajzi adatai *Abel*, Analecta, 231. 1. Costanzira *Huszt*, id. m. 222. 1. A neoplatonizmusra *Huszt József*, Platonista törekvések Mátyás udvarában (Minerva-könyvtár, 1, Pécs, 1925) [és *Horváth* id. m. 131. s köv. II. Kárai nyomdájára u. itt, 129—130. 1.] Mátyás könyvtára ismeretére félszázados kutatás adatait nagy fáradtsággal keresgélte össze, a régebbi *Fraknói, Csontost* stb. eredményeket összefoglalta és sikeresen kiegészítette a Szent István-Akadémia kiadásában: Bibliotheca Corvina, Mátyás király budai könyvtára, 1927, benne *Fraknói, Fögel József* (sok Corvina új felfedezője), *Gulyás Pál* és *Hoffmann Edith* megállapításai. Fontos még: *Hoffmann Edith*, Régi magyar bibliofilek, 1929. Mátyás renaissance-művészetéről sok alaptalan előadás kering, ma is legalaposabb, józan kritikával *Pasteiner Gyula*, Az építészet I. Mátyás király alatt (Budapesti Szemle, 73, 1893, 1. 1.); több önkényes következtetéssel: *Salamon Ferenc*, Budapest története, 2, *Csánki*, Mátyás udvara és újában *Lux Kálmán*, A budai várpalota Mátyás király korában, 1920. A nyéki vadászkastélyra újában *Garády Sándor*, Tanulmányok Budapest múltjából, 1932, 99. 1. A modern tudomány kénytelen lemondani a fényes rekonstrukciókról és az emlékekhez ragaszkodni, ez új, nehezebb, de gyümölcsözőbb utat járja *Horváth Henrik*, Buda a középkorban, 1932, 56., 57., 61. 1., adatait felhasználtam, ugyanígy *Balogh Jolán*, Néhány adat Firenze és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez a renaissance-korban (Archaeol. Ért., 1923—26, 189. 1.). [A Zsigmond-korabeli művészi fejlődésre és a késői gótikára nézve 1. az emlékeket *Péter András*, A magyar művészet története, I. 1930 és legújában *Hekler Antal*, A magyar művészet története c. művében. A fejlődés vonalát a külföldi hatások tekintetében megrajzolta *Gerevich Tibor*, A régi magyar európai művészet helyzete, Minerva, 1923; ugyancsak tőle, Kolozsvári Tamás, az első magyar képtábla-festő, 1923, Zsigmond kora művészetére kitűnő *Horváth Henrik*, Zsinati kultúra és lovagvilág, Napkelet, 1930, I., 517. 1., az építőpályokra ugyanily alapvető *Horváth Henrik*, Budai kőfaragók és kőfaragójelek, Bpest sz. főváros várostörténeti monográfiái, 6.; v. ö. *Kampis Antal*, A középkori Budapest, Magyar Szemle, 1936, XXVI. kötet. Vitéz legújában napfényre került esztergomi festményeiről 1. az ásatásvezetőtől: *Lépőid Antal*, Az Esztergomban feltárt műemlékek ikonográfiája, Kath. Szemle, 1935, világos előadás, leszámítva az amissa szóból származott félreértést.] A Beatrix-szal kapcsolatos renaissance-vonatkozásokat összefoglalta *Berzeviczy Albert*, Beatrix királyné (Tört. Életr.), 1908.

Beatrix magyar történeti jelentőségét, Mátyásra gyakorolt befolyását a *Berzeviczy* id. munkában közölt adatok alapján is le kell szállítanunk. [A humanista-művészeti hatást nagyra értékeli *Horváth János*, id. m. 104. s köv. 11.] Az aktákat l. *Berzeviczy* (*Gerevich Tibor* és *Jakubovich Emil* közreműködésével), Aragóniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok (Akad.), 1914. A Corvin-birtokokra l. *Schönherr Gyula*, Hunyadi Corvin János (Tört. Életr.), 1894. *Fraknoi*, Váradi Péter kalocsai érsek (Századok, 1883). A *Fraknoi—Timon*-lita az 1485-i nádori cikkek törvényvoltáról (Századok, 1899, 1917) történetileg lényegtelen. A glogauai hadjárat jelentőségét *Tóth Zoltán*, id. m. 265. l., ismerte fel. Mátyás halálánál nincs kizárva (velencei vagy más?) mérég lehetősége; nem világosak a budai velencei követnek bizonyos beszélgetései, melyeket a Signoria eltilt, sem pedig Beatrix megjegyzései egy használható clasz orvost illetően; újabb kutatás nélkül bizonyos nem mondható. Halálán örvend többek közt a Catalogus abbatum Saganensium (*Stenzel*, Script, rer. Siles., 1, 399. l.), de például a namslau városi jegyző ismerte, hogy rendet és békét teremtett úgy, hogy az utakon szabadon lehetett járni és aranykor volt uralkodása (*Grünhagen*, id. m. 354. l.). A dubnici krónika elítélő véleménye *M. Florianus*, Fontes domesticci, 3, 200. l. Temesvári Pelbárt elítélő véleményére *Szilády Aron*, Temesvári Pelbárt élete és munkái, 1880. *Heinz Dompnigra Grünhagen* id. m. 358. l. Unrest véleménye *Hahn*, Collectio, 1, 742. l. Mátyásnak, mint az Igazságosnak, jellemképe kétségtelenül mindjárt a XVI. század első felében kialakult, s ilyenként rajzolja már *Heltai Gáspár* krónikája 1575-ben. Természetes, hogy a Jagellók korabeli úri, s az 1514 utáni intézményes elnyomás magától visszavezette a népet Mátyás uralmi rendszerének megbecsülésére. A nagyrészt késői Mátyásmondakörrel legújabbban *Zolnai Béla* írt, Mátyás-mondáink eredete és fejlődése, benne az addigi irodalom.

II. A RENDEK URALMA MOHÁCSIG.

A Jagellók korának politikai történetét ma elég alaposan ismerjük, főként *Fraknoi Vilmos* kutatásai alapján, melyeket újabban *Szabó Dezső* mélyített el. A következőkben a kisebb értekezéseket mellőzve, csak a főbb műveket említem, melyeket felhasználtam. A kútfők közt l. Bonfinit és Tuberót. Az 1490. évi választásra l. *Fraknoi*, a Mill. Tört. 4. kötetében, *Szabó Dezső*, Küzdelmeink a nemzeti királyságért, 1505—26, 1917, *Fraknoi*, Eidődi Bakócz Tamás, 1889 (Tört. Életrajzok), *Schönherr* id. Corvin-életrajza, *Friedrich Firnhaber*, Beiträge z. Gesch. Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. u. Ludwig II. (Arch. f. öst. Geschqu. 1849). A Habsburg-szerződéseket l. *Firnhaber* és *Kollár*, Ursinus Velius-kiadása végén. Az ausztriai magyar seregek visszavonulására *Unrest*, id. h. 745., 747. l. A fekete sereg sorsára *Tóth Zoltán* id. m. Ulászlóra az id. művek, Beatrixszal kötött házasságára *Berzeviczy* id. m. *Wenzel Gusztáv*, II. Ulászló magyar és cseh király házaselete, Századok, 1877, 630., 727., 816. l. A királyi tanácsra *Szilágyi Lóránd* id. m. Corvin Jánosra *Schönherr*, id. m., lázadására *Szabó Dezső* id. m. 83. l. A konföderációk jelentőségét és történetét *Szabó* id. m. ismertette meg. Bakócz birtoktörténetére l. *Fraknoi* id. életrajzát és u. az, B. T. primás birtokszerzeményei, Századok, 1888, 97. l. [V. ö. *Horváth János* Bakócz-rajzát, id. m. 190. és *Kardos Tibor* id. Reneszánsz-királyfiak, 20. l.] Verbőczire *Fraknoi*, Verbőczi István, 1899. *Szalay László* valamikor így ítélte Verbőcziről, mint államférfúról: „minden lépten-nyomon a rövidlátás és nyegleség megdöbbentő jeleivel találkozunk... ő az elbizottság maszlagéval tartotta jól a nemzetet oly korszakban, midőn ezt nyomorúságának érzetére... kellett volna bírni; ő botor volt hinni, hogy a gravitatói súlyt kénye-kedve szerint a nemzet egyik osztályáról a másikra helyezheti...” „A hézagot holmi nyegleségek által vélte kipótolhatni.” (Adalékok a magyar nemzet történetéhez, 1859, 149., 150. l.) Hasonló képet fest Verbőcziről báró *Kemény Zsigmond* a Zord időben. Ezen nézetekkel és *Fraknoi*nak adataival szemben közjogásaink Verbőczit mindenáron idealizálni akarják és úgy tesznek.

mintha a historikusok munkáit soha se olvasnák, sőt azokat, akik ma Szaiai László nézeteit sokkal mérsékeltbben hangoztatják, némileg leplezve ugyan, de határozottan destrukcióval vádolják. Viszont Fraknoi felfogását nagy realitás-érzékkel akceptálja legújában *Kornis Gyula*, *Az államférfid*, I, 188. l., ahol Verbőczy „vagyonszerző kapzsiságáról” beszél. [Báthory és az osztrák Matheus de Spaur irástudatlanságára l. *Firnhaber* id. Beitrage, 93. és 114. l. Ulászló vonzalmáról a fehér papagályhoz stb. *Kardos* id. m. 25. l.] II. Ulászló udvarára és az államéletre összegyűjtve az adatok *Fogéi Józsefnél*, II. Ulászló udvartartása (Akad.), 1913; v. ö. *Soltész Gyula*, *Az* 1494. és 1495. évi királyi számadások művelődéstörténelmi vonatkozásai, 1905. A máii ismert adatokat nyújtja, úgy látszik, valamiféle hullámelmélet alapján, *Tokay Lajos*, Magyarország kormányzata a Jagelló korban, Békés, 1932. Városokra l. *Házi* id. m. és Kolozsvárra *Jakab* id. m. Török viszonyokra *Zinkeisert* id. m., *Thallóczy* id. Frangepán-oklevélt., II, XLI. l. *Fraknoi*, Váradii Péter kalocsai érsek élete, Századok, 1883. A pápai törekvésekre *Pastor* id. m. 3. köt. A sarnói csatára *Verancsics* (Akad.-kiadás), 2, 14. l. *Divéky Adorján*, Zsigmond lengyel herceg II. Ulászló udvarában, Századok, 1914. Az 1505. évi rákosi határozatra l. *Szabó Dezső*, id. m. 95. stb. 11. [és főként u. az, Magyar országgyűlések 1505—1508, Századok, 1908, 697. l.] *Tóth-Szabó Pál*, Szatmári György, 1906, sok adattal. [Váradii Péter 1491. évi levelét l. *Epistolae Petri de Warda*, 234. l.; a Mátyást sirató korai adatokat összegyűjtötte *Kardos* id. m. 24. s köv 11., ezeket tőle vettem át.]

A jobbagység és városi lakosság lehanyaglására alapvetők *Mályusz Elemér* id. tanulmányai. A Kinizsi-féle költözési tilalmat említi *Márki Sándor*, Dósa György, 1913, 277. l. A székelyeket illető nagyszámú adat összefoglalva *Szádeczky K. Lajos*, A székely nemzet története és alkotmánya, 1927, 93. sk. 11. [Báthory István székelyelnomására *tőlem*, Serviensek és familiárisok, 94. stb. 11.] A Dózsa-lázadásra l. *Márki* id. m., sok új adattal, naiv felfogással és itt-ott radikális kiszólásokkal, melyek megnyerték e könyv számára a világháború előtt a Jászi-féle radikális közönség dicséretét. A lázadás leglogikusabb leírása *Szalaynél*, Magyarország tört., 3. köt. [*Taurinus* (Stieröxel István) Stauromachiájának elemzését adja *Horváth* id. m. 201. l.] Az egykorú német mozgalmak rövid összefoglalása *Andreas* id. m., 461—473. l. A Hármaskönyv szakszerű kritikáját eddig csaknem kizárólag a történészek végezték, köztük *Tagányi*, *Eckhart*, *Mályusz*, v. ö. *tőlem*, Serviensek, 114. l. Közjogászaink, Hajnik Imre útjairól létevedve, a történeti kutatás eredményei elől struccként homokba vágják fejüket és a Hármaskönyvről panegiriseket zengve, évtizedek óta panaszkodnak, hogy annak forrásai ma sincsenek felkutatva. A legújabb, például Apponyi-féle szentkorona-felfogások sokban érintkeznek Verbőczyvel, s kétségkívül eltérnek a középkori magyar felfogástól, melyben a középpont a király személye volt, s nem a *communitas*. V. ö. *Hóman Bálint* megfigyeléseit e középkori felfogásra, jelen kötet 145. és 417. l. [A köznemesség új „szittya” patriotizmusának leírását, s annak Mátyástól származó gyökereit *Deér József* kitűnő tanulmányából vettem át: A magyar nemzeti öntudat kialakulása, Magyarástudomány, szerk. *Ortutay Gyula*, II. l. l., aki egyes pontokban *Horváth János*, id. m. felfogását alakítja tovább, egészben véve úttörő dolgozat a középkori nemzetiség és az azt hordozó társadalmi osztályok szellemiségének ismeretéhez; itt egyúttal próbáltam rámutatni a köznemesség politikai műveltségének hiányaira is.]

II. Lajosra l. *Fraknoi*, Magyarország a mohácsi vész előtt, a pápai követek jelentései alapján, 1884; *Fógel József*, II. Lajos udvara, 1917; *Szabó Dezső*, A magy. országgyűlések története II. Lajos korában (Akad.). Fontos kútfők: Magyarországi pápai követek jelentései 1524—26 (Mon. Vatic. II. l.), *Fraknoi* bevezetésével, 1884 (Burgio jelentéseit magyarra fordította *Bartoniek Emma*, Napkelet-könyvt.); *Firnhaber*, Vincenzo Guidotos Gesandtschaft am Hofe K. Ludwigs v. Ungarn, 1523—25 (Quellén und Forschungen zür vaterld. Gesch., Literatur u. Kunst, 1849, Wien). *Marino Sanudo* Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításait lásd *Wenzel Gusztáv*, Magy. Tört. Tár, 14., 24., 25. köt. [Szatmárirra l. *Horváth János* portréját, id. m. 192. l. és *Kardos* id. m., 20. l.] Az országgyűlési történetre és konföderációkra *Szabó*

Dezső id. két műve, a hatvani gyűlésen Verbőczy beszédére *Fraknoi*, Verbőczy, 223. 1., v. ö. *Holub József*, Az 1522. évi országgyűlés és törvénycikkei. Századok, 1918. A jobbágyokról Verbőczy 1520. évi beszédében 1. *Fraknoi*, Verbőczy István kiadatlan levelei és egy országgyűlési beszéde, Magy. Tört. Tár, 23. köt., 138. 1. Tanulságos *Lukacs Pál*, Várday Ferenc erdélyi püspökségének számadásai, Zichy-okmtár, 12. Függelék, 365. 1.

A műveltségi állapotokról csak részletutatasok vannak, melyek nem is történeti szempontból készültek, de annál értékesebbek: *Thienemann Tivadar*, Városi élet a magyar középkorban, Minerva, 1923; a kolostori reformra és a kódexirodalomra *Horváth János*, A magyar irodalmi műveltség kezdetei (Magyar Szemle könyvei), 1931, melynek alapvető megállapításaiból helyszűke miatt csak igen keveset közölhettem itt; [A bencés- és premontrei-reformra 1. *Barta* id. m. 82. 1., részben a Pannonhalmi Rendtörténet alapján,] a képzőművészetre *Genthon István*, A régi magyar festőművészet, 1932, továbbá *Péter András*, A magyar művészet története, 1. köt., 1930. A vallásos élet fellendülését konstatálta, oklevelei alapján, *Házi* id. m. *Illii*. bevezetésében, VI. 1., továbbá *Illii*, 381. 1. A protestantizmus kezdeteire 1. *Révész Imre* pontos előadását, A magyarországi protestantizmus története (*Hóman-féle* Magy. Történettud. Kézikönyve, III, 4.), sok túlzással *Zoványi Jenő*, A reformáció Magyarországon 1565-ig (1921), *Karácsonyi János* kritikai megjegyzései az Egyháztörténelmi Emlékek a magyarországi hitújítás korából, I, 1920, 550. 1. Az erasmusi szellem terjedésére v. ö. *Thienemann Tivadar*, Mohács és Erazmus, Minerva, 1923, v. ö. u. az, A szabadgondolkodás első nyomai a magyar középkorban, u. ott, 1922. [V. ö. *Rudolf Stadelmann*, Vöm Geist des ausgehenden Mittelalters, 1929.] A humanizmusra *Fogel* id. II. Lajosműve, *Hoffmann Edith* id. m., *Fogel Sándor*, Celtis Konrád és a magyarországi humanisták, 1916 (Celtisre 1. F. v. *Bezold* szellemes rajzát, benne sok általános humanista-vonással, Aus Mittelalter und Renaissance, 1918, 82. 1.). [És persze *Horváth J.* id. m.]

A török háborúkra *Zinkeisen*, *Hammer*, *Fraknoi*, Mill. Tört., Mohácsi Emlékkönyv (szerk. *Lukinich Imre*), benne *Török Pál* tanulmánya: A mohácsi vész diplomáciai előzményei, *Artner Edgár*, Magyarország és az apostoli szentszék viszonya, 1521—26, a védelem kísérleteire II. Ulászló alatt még feldolgozatlan adatok *Epistolae Petri de Warda*, 1776. Velencére *Lamansky* id. m., 763. sk. 11., aktakiadás: Deutsche Reichstagsakten kötetei, felhasználva *Török Pálnál*, továbbá a lengyel Acta Tomiciana, *Burgio* jelentései, Mon. Vatic, id. köt.-ben. [Szálkái jellemképét 1. *Horváth János* id. m., 195. 1. és egyes adatokat *Kardos* id. m., 20. 1.] *Mariin Aurél*, II. Lajos magyar király követsége a wormszi birodalmi gyűlésen, Bpest, 1926. Verbőczy lázadási tervére 1. *Fraknoi*, Verbőczy életrajzát. [A hatvani és rákosi 1525. és 1526. évi országgyűléseket *Szabó Dezső* id. művei alapján adom részletesebben, magasrendű történeti stílussal mondja el ezeket *Szalay László*, Magyarország története, III. (2. kiadás) 596. laptól.] A mohácsi csata katonai történetét egészen átalakította *Gyalókey Jenő*, A mohácsi csata (Mohácsi Emlékkönyv), előadásomban teljesen őt követtem; v. ö. még u. ott *Gergely Endre*, Ásatások a mohácsi csatatéren. Ugyancsak *Gyalókey* id. m. intézte el véglegesen azon idétlen meséket, melyeket legújabb időkben is szeretnek pártpolitikai célzatossággal felmelegíteni a Szerémi-féle zavaros előadások alapján, mintha t. i. Lajos király végső fokon a felesége, Mária vagy a sógora, *Ferdinánd* részéről rendezett orgyilkosság áldozata lett volna. Persze Szerémi szövegei sem beszélnek a Habsburgok részéről elkövetett gyilkosságról, hanem Lajos királyt, épp oly sületlenül, Zápolyai Györggyel, ezt pedig Tomorival öletik meg a csatából való menekülés közben (!). Nem ez az egyetlen helye nemzeti történetünknek, hol pártpolitikai agitáció makacsul meghamisítja az ismert tényeket, s hogy ez az eljárás néha aránylag széles körökben is hatni képes, ez jellemző történeti érzékünk gyöngeségére és lelkiismeretünk hiányosságára. [E rész szedése után jelent meg *Mályusz Elemér* bírálata renaissance-felfogásomról, Budapesti Szemle 1936 májusi számtól kezdve, amelyre itt már nem reflektálhattam; v. ö. válaszomat u. e. folyóirat u. ez évfolyamában.]

I D Ő R E N D I Á T T E K I N T É S

KÖZTÖRTÉNET

- 1301 Károly Róbert esztergomi koronáztatása Bicskei Gergely által, — aug. Kőszegi Iván elfoglalja Esztergomot, — aug. Cseh László (Vencel, 1301—1305) koronáztatása Székesfehérvárott János kalocsai érsek által, — Boccasio Miklós bíboros magyarországi nuncius.
- 1302 szept. Károly serege Buda előtt, — Kőszegi Iván fölmenti a várat, — VIII. Bonifác maga elé idézi a két királyt, — szept. a budaiak Lajos pap vezetése alatt kiátkozzák az Anjou-pártot, sőt VIII. Bonifác pápát is.
- 1303 május 31. VIII. Bonifác a magyar koronát Károlynak ítéli, — a Csákok, Borsák, Abák az Anjou-párthoz állnak, — szept. Bicskei Gergely halála Anagniban.
- 1303—4 Boccasio Miklós XI. Benedek néven pápa, — a magyar püspöki kar Károly pártjára áll.
- 1304 jún.—júl. II. Vencel Magyarország kormányát Kőszegi Ivánra bizza, fiát titkon Csehországba viszi, a koronázási jelvényekkel együtt, — aug. Károly és Rudolf osztrák herceg szövetsége Vencel ellen, — a magyar-kún sereg Morvaországba, Amadé nádor Lokietek Ulászló lengyeleivel Galiciába tör
- 1305 jún. 21. II. Vencel halála, — okt. László (III. Vencel) lemond Magyarországról, de jogait Ottó bajor hercegre ruházza, neki adva a koronát, — dec. Ottó (1305—1307. † 1312) a Kőszegiek támogatásával Székesfehérvárra vonul, koronáztatása Benedek veszprémi és Antal csanádi püspök által, — V. Kelemen pápa (1305—14) Tamás érsek jelentésére Rómába idézi a csanádi püspököt Ottó megkoronázása miatt.
- 1306 Károly sürgeti Boldog Margit szenttéavatását, — Esztergom Károly kezébe kerül, — V. Kelemen eltiltja Ottót a királyi cím viselésétől.
- 1307 jún. 1. Werner fia László elfoglalja és Károlynak adja át Budát, — nyarán Kán László vajda fogságba veti Ottó királyt, — Ottó szabadulása, — okt. 10. a rákosi országgyűlés Károlyt (1307—42) ismeri el királyul.
- 1307—8 Károly ligája a Kőszegiek ellen.
- 1308 nov. 27—dec. 3. a pesti vegyes zsinat Károlyt királynak ismeri el, — Gentile bíbornok, legátus tanácskozásai a Kőszegiekkel, Csák Mátéval.
- 1309 jún. 16. I. Károly megkoronázása, — dec. 25. Gentile László vajdát átokkal kényszeríti a korona visszaadására, — Kőszegi Henrik halála, — Babonics István szlavón bán.
- 1310 aug. 20. I. Károly koronázása a szt. koronával Székesfehérvárott.
- 1310—46 Luxemburg János cseh király.
- 1311 Gentile kiközösíti Csák Mátét a királyi és egyházi javak lefoglalása miatt, — Zára föllázad Velence ellen, grófjává Subich Mladent választja. — Károly ligája Csák Máté ellen.
- 1312 Aba Amadé nádor halála, — márc. az Abák kifosztják Sárospatakot. zsákmányukat elveszi Szécsi Péter, földülják Gálszécset, — ápr.—máj. a királyi sereg ostromolja Sároset, Csák Máté fölmenti, — Csák és az Abák ostromolják Kassát, — jún. 15. rozgonyi csata, — az északi és északkeleti felföld, Lubló, Hollókő, Regéc, Sáros várakkal a király kezébe kerül.
- 1313 Zára újra Velencének hódol, — Fülöp tarantói és achájai herceg nőül veszi Valois Katalin „konstantinápolyi császárnőt“.

ANYAGI MŰVELTSÉG

SZELLEMI MŰVELTSÉG

1301

[Az Árpádház leányágának törvényes öröklését és a leányági ivadékokra korlátozott szabad királyválasztó jogot vitató közjogi felfogások küzdelme, — tartományúri jogokat gyakorló nagybirtokos urak és magánhatalmi szövetségek küzdelme a hatalomért: Csák Máté, Kőszegi Henrik, Kán László önálló tartományúri politikát folytatnak, főispánságok és udvari főtisztviselések örökössé tétele, Abák, Akosok, Borsák, Rátótok családi szövetei, házassági kapcsolatok idegen dinasztiaikkal, — a közhatalom jogilag a nemesi közfelfogás szerint az országgyűlésen törvényhozó rendek, a gyakorlatban a nagybirtokos oligarchiákból összeállított országos tanács (a nagyobb királyi tanács) kezében, mely az országgyűlés — papság, fő- és köznemesség — határozatait elbírálván felségjogokat gyakorol, — a trónkövetelő pártkirályok ligája magánhatalmi szövetségekkel és tartományurakkal.]

1308 a pesti vegyes zsinat a legitim örökös elismerésével és kikiáltásával kiegyenlíti a közjogi elmentétet, de elvben érvényt szerez a nemzet szabadkirályválasztó jogának is.

1303—1304 Mihály esztergomi érsek.

1305—21 Tamás esztergomi érsek.

1306 Tamás kihirdeti az egyházi átkot Károly ellenségeire.

1308 A vegyes zsinat rendelkezik a papság műveléséről.

1312 a viennei zsinat blokád alá helyezi Egyiptomot s ezzel 30 esztendőre megakadályozza az afrikai arany Európába hozatalát az aranyár emelkedésének kezdete.

[Magyarországon harmincötféle pénznem van forgalomban, — a gazdasági élet és az államháztartás válságban.]

KÖZTÖRTÉNET

- 1314—47 Bajor Lajos német király és római császár.
- 1315 Szép Frigyes osztrák herceg szövetségében Csák Máté júniusig dúlja Morvaországot, — Károly elfoglalja Visegrádot Mátétól.
- 1317 Borsa Kopasz felkelése és szövetsége András halicsi fejedelemmel és Uros István szerb királlyal, — Debreceni Dózsa Debrecennél legyőzi Borsa Kopasz seregét, — júl. a királyi had elfoglalja Solyomköt, Kopaszt kivégzik, — Druget Fülöp visszaveri András halicsi fejedelmet, leveri az Abák lázadását.
- 1318 a főpapok Kalocsán szövetkeznek a királyi főtisztviselők és a rendkívüli adók ellen, — nov. 3. Károly elfoglalja Komáromot Csák Mátétól, — Károly második felesége Beatrix cseh hercegnő, — Tarantói Fülöp császár terveit Szerbia ellen.
- 1319 II. Uros István elfoglalja, Károly visszafoglalja Macsót és Nándorfchervárat, — Köcski Sándor Zalafőnél győz az osztrákoktól támogatott Köszegi András fölött.
- 1320 Károly harmadik felesége Lokietek Erzsébet, — Kotromanics István bosnyák bán 1320—1353.
- 1321 márc. 18. Csák Máté halála, — Miklós soproni ispán megszállja Mátyusföld várait.
- 1322—31 III. Uros István szerb király; az Anjoukhoz közeledik.
- 1322 Trau és Sebenico lázadása Subich Mladen ellen. Mladen felkelése. Babonics János bán Bliscánál legyőzi Mladent. Mladen meghódol, Zriny várát kapja régi birtokai helyett, — szept. 23. Köcski Sándor magyar csapata a mühlendorfi csatában, — Lipót osztrák herceg visszaadja Pozsonyt.
- 1322—1327 Druget Fülöp nádor.
- 1323 Babonics János horvát-szlavón bán elmozdítása, Felsőlendvai Miklós tengermelléki és szlavón bán.

ANYAGI MŰVELTSÉG

- 1315—1338 Nekcei Dömötör tárnokmester újjászervezi a királyság gazdasági és pénzügyeit regálé-gazdasági alapon.
- 1316 oltalomlevél a déli — olasz és dalmát — kereskedőknek.
- 1318 oltalomlevél a bécsi kereskedőknek.

[Károly király megdönti a tartományurasságokat, megszünteti az örökös tisztségeket, közhatalom a király kezében, mellette a király kinevezte főtisztviselőkből és főpapokból alakult nagyobb királyi tanács képviseli a nemzeti közvéleményt, mint rendi tanácsadó testület, — országgyűlést az Anjouk 1323 után nem tartanak, — a társadalom új szervezete: a rendiség a teljes kialakulás útján, — új nagybirtokos arisztokrácia keletkezik, a régi nemzeti kötelek fölbomlanak s a de genere helyébe individuális családnevek lépnek — az egységes köznemesi osztály kialakulásának befejeződését a közhatalom mozdítja elő, vármegyei autonómia teljes kialakulása, — a városok és szabad királyi községek telepés népének önkormányzata kialakul, — az alsóbb népelemek egységes parasztszobány osztállyá alakulokban, a banderiális hadrendszer és várkatonaság megszervezése.]

1322—1327 Druget Fülöp nádor.

1323 a temesvári országgyűlés állandó és változatlan értékű királyi pénzek — ezüstdénárok — verésére kéri a királyt, Károly első pénzreformja.

SZELLEMI MŰVELTSÉG

[Lovagműveltség és lovagi szellem érvényesülése az udvarban és főnemesi társadalomban, lovagi becsületbírótság (*curia militaris*) — számos kolostor alapítás — főpapok és főurak diplomáciai képzése.]

[A Drugetek művészet pártolása nyomán az olasz trecento hatása érvényesül a magyarországi művészetben: pl. Szepeshelyi falkép Károly Róbert koronázásáról.]

[A szentszék és a király hallgatóságos megegyezése alapján a főpapi székek betöltésénél a kánoni választás és bemutatás (*praesentatio*) helyébe a királyi kiválasztás és ajánlás (*commendatio*) lép, — Károly a főpapi stallumok üresedésekor érvényesíti a jus spoliit, magának tartja az interkaláris jövedelmet, a főpapi javadalmakra kiterjeszti a világi nagybirtok terheit, — részt követel a pápa magyarországi adójövedelméből.]

1321—28 Piast Boleszláv esztergomi érsek.

KÖZTÖRTÉNET

- 1324 Basarába havaselvi vajda megtámadja a szörényi bánságot, — sói és ozorai bánságot a bosnyák bánsághoz csatolják.
- 1325—42 Akos-nembeli Micsk horvát-szlavón bán.
- 1326 Micsk bán harca a Nelipics—Babonics—Kőszegi lázadással, — Zára, Trau és Sebenico Velencéhez pártol, — Szent György lovagrend alapítása a király főúri hívei számára.
- 1327 Spalato és Nona Velencéhez pártol, — a Kőszegiek várai Károly kezébe kerülnek, — János cseh király és Károly nagyszombati találkozója, — a jogtalanul elidegenített királyi birtokok visszavétele.
- 1328 Lackfi István hadjárata Frigyes osztrák herceg ellen, — szept. 21. brucki béke: Pozsony újra magyar kézen, — Károly nápolyi trónörökös (Johanna és Mária atyja) halála.
- 1328—1333 Druget János nádor.
- 1330 jan. 13. Szép Frigyes osztrák herceg halála, — ápr. 17. Záh-nembeli Felicián merénylete, — szept. Szörény elfoglalása, — nov. argyesi győzelem, — nov. 9—12. a királyi sereg pusztulása, Hédervári Dezső önfeláldozása.
- 1331—1355 dec. 20. Dusan István szerb király (1346-tól cár).
- 1331 szept. Károly szövetkezik Ottó osztrák herceggel a csehek ellen.
- 1332 örökösödési szerződés I. Károly és Róbert nápolyi király közt, — lengyel-cseh viszály, — júl. 13. béke János cseh királlyal, Holic és Berencs visszacsatolása, — az első török portyázó csapatok Európában.
- 1333 I. Károly Nápolyban, — szept. Endre herceg eljegyzése Johannával, — Lokietek Ulászló lengyel király halála.
- 1333—70 Nagy Kázmér lengyel király.
- 1334 Károly király hazatérése.
- 1335 János durazzói herceg halála, — cseh-lengyel fegyverszünet, — okt. vise-grádi királytalálkozó, magyar-cseh-lengyel szövetség Bécs ellen, Lajos trónörökös első hivatalos szereplése.
- 1336 az osztrák hercegek magyar lázadókkal (Babonics és Kőszegi) Károly ellen támadnak, — márc.—okt. Károly serege Szécsényi Tamás alatt cseh és lengyel szövetségben dűlja Ausztriát, elfoglalja Lékát, — Lajos trónörökös jelen van az osztrákok elleni hadjáratban.
- 1337 a lázadók meghódnak, határvárait kárpótlás (Szekeső, Tamási, Kéménd és Blagaj) ellenében a király veszi át, — szept. 11. békekötés az osztrák hercegekkel, Muraköz visszaszerzése.

ANYAGI MŰVELTSÉG

SZELLEMI MŰVELTSÉG

- 1325 Károly második pénzreformja az aranyvaluta alapján, az első magyar „forint” verése nemesérckiviteli tilalommal kapcsolatban, az arany értékének hirtelen emelkedése az afrikai és magyar arany elmaradása nyomán.
- 1327 a földesúri bányaszabadság rendszerének életbeléptetése, — az aranybányászat hatalmas föllendülése.
[a királyi magángazdaság és a várgazdaságok újjászervezése, — a vámregále újjászervezése a külkereskedelmi harmincadvámval a központjában, adóregále következetes kiaknázása a rendkívüli adó (*collecta, subsidium* és *donum* útján.)]
- 1329 Károly harmadik pénzreformja a cseh királlyal kötött valutaegységnek megfelelően kettős valuta alapján, magyar garasok első verése.
[a pénzverő és bányakamarák és harmincadkamarák újjászervezése, a máramarosi öt város alapítása és a sómonopolium igazgatásának újjászervezése, — városok fejlesztése és új városi jogok adományozása, — oláhok, rutének telepítése a keleti határszélekre, oláh kenézségek, — egyházi jövedelmek közvetett megadóztatása.]
- 1334—1335 Jánki László tárgyalása Bogdán oláh vajdával Máramaros betelepítéséről, Bogdán és népe bevándorol.
- 1334—1342 Druget Vilmos nádor.
- 1335 magyar-cseh-lengyel kereskedelmi egység: az északi kereskedelmi úthálózat szabályozása, Budavár és Brunn árúmegállapító joga, valutaegység.
- 1336 az évi pénzkibocsátás és kényszerbevéltés végleges eltörlése: a pénzváltási kamarahaszonlucrum camerae helyett portánként 3 garasos vagy 18 dénáros kapuadó életbeléptetése.
- 1327 Károly az elfoglalt egyházi javak visszaadását ígéri.
[Károly az egyházak jobbágyságait adófizetésre és más szolgáltatásokra kényszeríti.]
- [ferences és dominikánus szerzetesekből kinevezett püspökök.]
- 1330—49 Telegdi Csanád esztergomi érsek.
- 1331 nándorfehérvári katolikus püspökség alapítása.
[Lajos trónörökösét nevelői a lovagi gyakorlatok mellett jogi, politikai, történelmi, teológiai, csillagászati és más stúdiumokban művelik.]
- [Károly udvarában Szent László kultusz, — a Szent László mondakör kialakulása.]

KÖZTÖRTÉNET

1338 Lajos trónörökös és Luxemburgi Margit eljegyzése, — magyar főpapok memoranduma XII. Benedek pápához Károly „zsarnokoskodása“ ellen, — Lajos trónörökös útja menyasszonyáért Luxemburg Károly udvarába.

1339 Károly és Kázmér szerződése a lengyel trónöröklésről.

1340 Olgard és Kestut litván fejedelmek megtörik a tatárok hatalmát.

1341—91 Palaiologosz János bizánci császár.

1342 márc. 6. vegyes bizottság ül össze a magyar-osztrák határ kijelölésére, — Endre és Johanna házasságkötése, — júl. 16. I. Károly halála.

1342—1382 I. Nagy Lajos. — 1342 júl. 21. koronázása.

1343 jan. Róbert nápolyi király halála, — a pápa a török veszélyre figyelmezteti Nagy Lajost.

1344 Erzsébet anyakirálynő útja Nápolyba.

1344 nyugtalanság az erdélyi szászok közt a kamaranyereség miatt, — jún. 15. Basarába fia Sándor személyesen hódol Lajos előtt Brassóban, — Alsó-lendvai Miklós szlavón bán ostromolja Knin várát.

1344 dec.—1345 magyar keresztes sereg vesz részt Vilna ostromában.

1345 Szécsi Miklós fölmenti Krakót a cseh ostromzár alól, — Lajosnak harc nélkül hódol Bihács és több dalmát város, — Lackfi András győzelme Atlamos tatár kán ellen, — aug. Dando'o András doge Zárást ostromolja, — szept. 19. Endre herceg meggyilkoltatása Aversában, — dec. utószülött Martell Károly.

1346—1370 IV. Károly cseh és német király, római császár.

1346 febr. pápai bulla Endre gyilkosai ellen, — Durazzói Károly támadása Johanna ellen és kibékülése Johannával és a tarantói hercegekkel, — jún.—júl. Lajos megkísérli Zára fölmentését, — dec. 21. Zára meghódol Velencének, — Dusán szerb király a szerbek és görögök cárjává kiáltja ki magát, — a nápolyi hadjárat diplomáciai előkészítése.

1347 jún. magyar győzelem Aquilánál Durazzói Károly fölött, — nov. 11. Lajos elindul Visegrádról, dec. 24. Aquilába érdezik, — a „fekete halál“ elterjedése Olaszországban, — Johanna és Lajos tarantói herceg házassága.

1348 jan. 11. Lajos győzelme Capuánál, — jan. 15. Johanna Marseillebe menekül, — jan. 17. Lajos Aversában, Durazzói Károlyt kivégezteti, a tarantói és durazzói hercegeket Visegrádra küldi, — jan. 24. Lajos bevonulása Nápolyba, — máj. visszatér Magyarországra, — 8 évi fegyverszünet Velencével, — Endre fiának, Martell Károlynak halála, — szept. Johanna férjével Nápolyba érkezik, — dec. 24. Treutel Miklós átadja Accrrát Tarantói Lajosnak.

ANYAGI MŰVELTSÉG

SZELLEMI MŰVELTSÉG

- 1338 Károly negyedik és utolsó pénzreformja az aranyvaluta alapján, állandó névértékű ezüst váltópénzzel, — a pénzverőkamrák ellenőrzésének szabályozása, — királyi kincstartói állás szervezése, a tárnokmester a városok és polgárság főbírája lesz.
[a városok rendes és rendkívüli adózásának szabályozása.]
[az új arisztokráciából kiemelkedő családok: Druget, Szécsényi, Szécsi, Debreceni, Paksi, Medgyesi, Néksei, Lackfi.]
[törvénykezési reform, a királyi kúriai bíróságok kialakulása, vármegyei nádori közgyűlés és vármegyei bíraskodás rendezése, magánharcok korlátozása, hatalmaskodások a kúria elé utaltatnak.]
- 1342—1356 Gilétfi Miklós nádor.
- 1343—1345 Lajos tiltakozása a főpapi székek önkényes pápai betöltésével szemben.
- 1344 az afrikai aranykereskedelem újraéledésével és a magyar aranyforint nemzetközi forgalmával az európai aranyválság végétér.
- 1345 Német András milkói püspök.
- 1346—1364 Drágos és Szász vajdák megszervezik Moldovát, a tartomány jogállása Szlavóniáéhoz hasonló.
- [Lajos a magyar egyházmegyék élére diplomáciában járatos művelt és tekintélyes urakat állít.]
- 1347 Kassa városa Buda jogát kapja árumegállítással s a lengyel-orosz-magyar kereskedelem központjává lesz, — (szepesi városok kereskedelmének fejlesztése).
- 1347 magyar minoriták Moldvában.
[Lajos missziós törekvései a megkeresztelkedett krimi tatár kánnál.]
- 1348—1349 feketehalál — pestisjárvány — Magyarországon.
- [Udvari történetírók föléledése: 1349 előtt Budai őskronika (Kézai folytatása).]

KOZTORTENET

- 1349 Tarantói Lajos eredménytelenül ostromolja Lucerát, — jan. 11. Castel Nuovo kiürítése, — jan. 23. Lackfi István győz Ascoli közelében, — Cornetónál Werner fogságba esik és újra magyar szolgálatba áll, — ápr. 22. Capua megvétele, — jún. 6. aversai győzelem, — fegyverszünet, — szept. német zsoldosok lázadása, — Lackfi hazatérése, — jún. egyezmény a pápa és Nagy Lajos közt: István herceg nőül veszi Durazzói Károly özvegyét és öröklő Nápoly—Sziciliát, — Vásári Miklós nyitrai püspök és Bebek György Avignonban sürgetik Johanna elítélését.
- 1350 ápr. 18. Lajos elindulása Zenggből, máj. 4. érkezése Manfredoniába, — Bari, Barletta, Canosa, Ascoli, Contarzo, Salerno elfoglalása, — júl. 26. Lajos házasságterve Máriával meghiúsul, sebesülése Aversánál, — aug. 3. Aversa átadása, — Nápoly elfoglalása, — szept. 14. Lajos hazaindul, — nem fogadja el „a római nép urának“ címét.
- 1351 pápai ítélet Nápoly ügyében, a 300.000 arany hadikárpótlás helyett Lajos négy évig szedi a pápai tizedet Magyarországon, a fogoly hercegeket szabadonbocsátja, Lackfi Andrást hazarendeli, — dec. 11. a nemesség hű szolgálataiért jutalmul megerősíti a nemesi szabadságjogokat és kiváltságokat, — jún.—aug. litván hadjárat, — aug. 15. szerződés Kestuttal, aki a keresztelés elől megszökik.
- 1352 a török első állandó birtoka Európában a Gallipoli-félszigeten, — márc. 29. litván háború. Belc vár ostroma, Lajos súlyos sebesülése, — Lajos és Kázmér egyezménye Galiciáról és Lengyelország örökléséről, — Lajos szövetsézik Genovával Velence ellen, — okt. béke Johannával, a magyar hadak kivonulnak a szicíliai királyságból.
- 1353 Lajos nőül veszi bosnyák Erzsébetet, — IV. Károly császár Piaszt Anna sveidnici hercegnőt.
- 1354 májustól litván hadjárat, — Hulm visszafoglalása, — Dusán cár a pápa közbenjárását kéri a magyarokkal szemben.
- 1355 újabb hadjárat Szerbia ellen, — Alsólendvai Miklós elfoglalja Klisszát, — Velence szövetsége a szerbekkel, — Scardonát Velence megvásárolja.
- 1355—65 IV. Uros István, „a szerbek és görögök császára,“ — a Szerbbirodalom felbomlása.
- 1356 Carrara Ferenc szövetsége Lajossal, — júniustól hadjárat Velence ellen, — Conegliano elfoglalása, — Treviso ostroma, — nov. 11. fegyverszünet.
- 1357 Kont Miklós nádor elfoglalja Mestrét, — júl. Spalato és Trau, — szept. 17. Zára magyar uralom alá kerül, — a dalmát városok és szigetek hódolása, — Lackfi István a pápa részére elfoglalja Cesenát.
- 1358 Nona, Brazza és Lesina hódolása, — febr. zárai szerződés: Velence lemond Dalmáciáról, — Ragusa hűbérurának ismeri el Lajost, — Lázár szerb kenéz hűbéri hódolata.
- 1359 júl. 4. Lackfi István a pápa részére elfoglalja Forlit, — Lajos szerb hadjárata Vukaszin régens ellen Lázár támogatására a Rigómezőig, — Kont Miklós megadásra kényszeríti Zvornikot.
- 1359—89. I. Murád szultán.
- 1360 szept. Móroc Simon elűzi Visconti Bernabost Bologna alól, — a „Nagy Magyar Társaság“ Athinai Miklós vezetése alatt és Toldi Miklós részvételével tarantói Lajos zsoldjában.
- 1361 I. Murad elfoglalja Drinápolyt, — Lajos szövetsége nápolyi rokonaival, — Károly császár szövetsége Rudolf osztrák herceggel.

ANYAGI MŰVELTSÉG

[a fiúsítás rendszerré válik.]

- [a familiaritás kialakulása: nemes és nem-nemes serviensek és familiárisok.]
- 1351 a külön szlavón báni pénzverés beolvasztása a királyi pénzverésbe.
- 1351 Nagy Lajos dekrétuma: a nemesi szabadságjogok és kiváltságok megerősítése az Aranybulla átírásával, módosításával és kiegészítésével, ősiségi örökleti rend kiterjesztése az egész nemességre, — una et eadem nobilitas jogelvé, — mentesség az adók és útkényszer alól, — jobbágyok egységes földesúri terményadója: kilenced, szabadköltözés.
- 1352 a pápai tizedek megadóztatása a kincstár javára.

[a vagyonban gyarapodó új főnemesség elhatalmasodását Lajos a provinciális igazgatásnak a zászlósurak kezében való összpontosításával ellensúlyozza.]

- 1356—67 Kont Miklós nádor.
- 1357 Zala vm közgyűlése 71 személyt proskribál.
- 1358 magyar tengernagyi — *amiratus maritimus regis Hungariae* — méltóság szervezése (fennáll 1420-ig).

SZELLEMI MŰVELTSÉG

- 1350 königsbergi töredék.
- 1351 az egyháziakkal perben álló nemesek kiátkozásának tilalma.
- 1356 a pápa Lajosnak „az egyház főkapitánya” címet adja.
- 1357 a boszniai bogomilok térítése. [a mohamedán magyarok, kúnok, bolgárok katolizálása befejezettek tekinthető.]
- 1358 Kálta Márkus megkezdi a Képes Krónikát.
- 1359 a konstantinápolyi patriárka Ungrovlachia érsekévé szenteli Hiakinthoszt, — a havaselvi kostonorokból keleti papok kerülnek magyar földre.
- 1359—63 pápai tizedszedcs Magyarország.
- 1361 zsidók kiűzése Magyarországról.

KÖZTÖRTÉNET

1362 Lajos és Rudolf kibékül és szövetségre lép a császár ellen.

1363 I. Murad körülzárja Bizáncot, — jún. hadjárat Tvartkó István bosnyák bán ellen.

1364 Bogdán vajda uralma Moldvában, — Durazzói Kis Károly Szlavónia hercege, — brünni béke a császár s a magyar-lengyel-osztrák szövetség közt.

1364—1396 Stracimir János északbolgár cár.

1365—1371 Vukaszin szerb király.

1365 Sándor, a tirnovói bolgár cár török adófizetővé lesz, — Vukaszin—Stracimir—Lajk oláh vajda szövetkeznek és függetlenítik magukat, — bolgár hadjárat, — jún. Bodon elfoglalása, — Himfi Benedek Bolgárország bánja, — Lajk havaselvi vajda háborús fenyegetésre hódol, — Bogdán vajda megalapítja a moldovai oláh fejedelemséget.

1366—1368 Lackfi Imre és Szeplaki László bolgár bánok.

1367 Lajk havaselvi vajda, szörényi bán és fogarasi herceg harca a törökök és bolgárok ellen, — Károly császár és Rudolf újabb szövetsége, — magyar-lengyel-bajor szövetség és megtorló háború terve a Habsburgok ellen.

1368 Lajk és Sismán (1367—1393) tirnovói bolgár cár felkelése, — magyar hadjárat Havaselvén.

1369 szept. osztrák béke; Lajos szövetsége Nápolyval és a bajorokkal IV. Károly császár ellen, — dec. 7. a Bulgáriában járt had oszlása, — Garai Miklós macsói bán a Dunán, Lackfi Miklós a Jalomica völgyén Havaselvére tör, — Szörény elfoglalása.

1370 Stracimir János magyar fennhatóság alatt, — nov. Kázmér halála, — nov. 17. Lajost lengyel királlyá koronázzák, a kormányt édesanyjára, Erzsébetre bízza, — Katalin hercegnő születése.

1371 török győzelem a Maricánál; Vukaszin szerb király halála, — Dél-Szerbia török hűbéres, — Mária hercegnő születése.

1372 végleges békekötés IV. Károly császárral, — Mária és Zsigmond eljegyzése, — Doria Simon magyar-dalmát admirális, — Velence megtámadja Carrara Ferencet, Padua urát, — Lackó moldvai vajda hódolása, — Lajk és Radul elfoglalják Nikápolyt, — litván háború, — Halics és Ladomér visszacsatolása: Opelni László „Oroszország vajdája.“

1373 Fülöp császár halála, — Durazzói Károly trónörökös Nápolyban, — máj. győzelem a velencések fölött Pieve di Saccónál, — jún. 30. Trevisónál az ágyúkkal is felszerelt velencések török segédcsapattal győznek, — szept. 21. Carrara kibékül Velencével, — XI. Gergely Lajos birodalmában keresztshadat hirdet a török ellen, — Hedvig hercegnő születése.

1374 Katalint eljegyzi Lajos orleansi herceg, Hedviget Habsburg Vilmos herceg, — kassai lengyel országgyűlés, — Murád fegyveres fellépése a déli magyar hűbéresfejedelmek ellen.

1375 a délkeleti tartományok kétfelé hódoló ütközőállamokká lesznek Magyar- és Törökország közt, — a „balkáni politika“ kezdete, — Durazzói Károly szlavóniai herceg.

ANYAGI MŰVELTSÉG

SZELLEMI MŰVELTSÉG

[Kolozsvári testvérek fejlett prérenaissance szoborművészete: prágai Szent György-szobor, váradai Szent László-szobor — gótikus építkezés Budán, Kasán, Váradon, stb. — olasz, francia és német hatások.]

1363—70 Lajos eltiltja a pápai tizedszedést.

1366 [a bolgár bánóság szervezése.]

1367—72 Piaszt László oppelni herceg nádor.

1372—75 Lackfi Imre nádor, [Nagy Lajos lovagársasága, a Lackfiak, Szécsiek, Czudarok hatalmuk tetőpontján.]

[Erdélyi városok fejlesztése, — Nagyszeben, Brassó emelkedése a havaseltvi és moldvai kereskedelmi kapcsolatok révén.]

1375—85 Garai Miklós nádor.

1366 Lajos kiúzi az összes szakadár papokat, — kenézi adomány előfeltétele a kat. vallás. A magyar főpapság tizedkövetelése a szakadárokkal szemben.

1367 a pécsi egyetem alapítása.

1368 Lajos V. Orbán pápának térítők hiányáról panaszol, — nyolc millióra nagy sikerrel térít Bolgárországban, — térítés a déli tartományokban.

1370 Kritopulosz szörényi görög érsek, Lackó moldvai vajda közvetlenül Rómából kér hittérítőket és Szeretre püspököt.

1371 Lajos egyévi engedélyt ad pápai tizedszedésre.
[Halicban katolikus érsekség és püspökségek alapítása.]

1372 Lackó vajda meghódol Lajosnak.

1373 Lajos és IX. Gergely viszálya a püspöki kinevezések fölött, — pápai tizedszedés csekély eredménnyel.

1374 XI. Gergely pápa Magyarországon külön gkath. püspökséget tervez.

KÖZTÖRTÉNET

- 1376 Lajos Velence ellen szövethetik a császárral, az aquilejai patriarchával, az osztrák hercegekkel és Carrara Ferencsel, — Johanna Ottó braunschweigi herceghez megy nőül, — bosnyák-szerb-bolgár-oláh szövetség Tvardkó kezdeményezésére, — Radul helyett szörényi bán Treutel János, Losonczy László erdélyi vajda, Horváti János macsói bán.
- 1377 tavaszán Lajos nagy győzelme Murád szultán és Sismán bolgár cár fölött, — jún. hainburgi találkozó az osztrák hercegekkel, — Hedvig ünnepies eljegyzése Vilmostal, — Lajos Lengyelországban, — litván hadjárat.
- 1377—79 Oppelni László lengyelország kormányzója, — Kaplai János halicsi „oroszbajda.”
- 1378 Genova, Pádua, Verona, az aquilejai patriarcha és az osztrák hercegek szövethetik Lajossal Velence ellen, — máj. a velencei hajóhad sikerei a dalmát partokon, — júl. Pádua magyar segédsapattal elfoglalja Mestrét, — Visconti Bernabos Brescia eleste után fegyverszünetet köt, — júl. 30. Pisani Viktor a Tevere-torkolatnál győz a genovai hajóhad fölött, — aug. 14. Cattarót, — okt. 24. Sebenicót elfoglalja, — Traunál Doria Lucian és Szécsi Miklós visszaveri. — Katalin magyar trónörökös nő halála.
- 1379 Durazzói Károly Cremonánál győz Visconti Bernabos fölött, Trevisót ostromolja, — Doria Lucian és Simon Polánál nagy győzelmet arat a velencei hajóraj fölött, — a dalmát szigetek visszavétele, — aug. 16. Doria Péter elfoglalja Chioggiát, — aug. 23. Velence hajlandó Lajost elismerni hűbérurának.
- 1379—80 Erzsébet újra Lengyelország kormányzója.
- 1380 Erzsébet anyakirályné halála, — ifjabb Erzsébet királyné befolyáshoz jut, — Zavisza krakói püspök Lengyelország kormányzója, — jún. 24. Contarini András doge, a börtönből kibocsátott Pisani és Zeno hajórajja megsemmisíti a genovai hajóhadat (chioggiái csata), — kölcsönös pusztítások, — Trieszt, Pola és Zengg elfoglalása a genovai hajóhad által, — VI. Orbán, az Avignonból hazatért „római” pápa Johannát megfosztja a tróntól, — júl. 16. Durazzói Kis Károly és Horváti János magyar sereggel elfoglalja Nápolyt.
- 1381 aug. 24. torinói béke, — Treviso és Trieszt az osztrák hercegeké, — Velence 7000 arany évi kárpótlást vállal, — aug. 25. Johanna Durazzói Károly fogságába kerül.
- 1381—1386 III. Kis Károly nápolyi király.
- 1382 Mária és Zsigmond trónörökösök, — május Johanna megfojtatása, — júl. lengyel országgyűlés Zólyomban: Mária és Zsigmond lengyel örökösödési jogának elismerése, — szept. 10. Nagy Lajos halála Nagyszombatban, — szept. 17. Mária királynő koronázása, — Tvardkó István lázadása, — kassai egyezmény: Lengyelország Hedviget ismeri el trónörökösnek.
- 1382—1395 Mária királynő (1387-től Zsigmonddal).
- 1383 Ziemovit mazóvi herceg lengyel trónkövetelő leverése, — a horvát lázadást Lackfi István megfékezi, — Erzsébet és lányai haddal vonulnak Horvátországba, Vrana kapitulál, — Horváti János vezetése alatt magyar sereg segíti III. Károlyt Anjou Lajos ellen Nápolyban.
- 1384 márc. 7. Garai Miklós nádor és Oppelni László egyessége, — Lackfi István horvát bán Mária és Anjou Lajos francia herceg házassági terve miatt elügyletlenné válik, — okt. Horváti Pál zágrábi püspök Durazzói Károlyt hívja a trónra, — okt. 15. Hedvig lengyel királyi koronázása.
- 1385 ápr. per procura házasság Mária és Lajos közt, — aug. Erzsébet hűtlenség nyilvánítja Lackfi Istvánt és társait, — Zsigmond haddal nyomul Budára, nőül veszi Máriát, — Csehországba tér, — szept. 12. Károly nápolyi király Zenggebe érkezik, — dec. 31. Székesfehérvárott megkoronáztatja magát, — Timurtas ruméliei beglerbég megsemmisíti a zétai szerb fejedelemséget.

ANYAGI MŰVELTSÉG

[A főnemesi társadalom egy-
sége megbomlik, hármas párt-
alakulás, — a lovagi életfel-
fogást képviselő Lackfi—Szé-
csi—Czudar-párttal szembekerül
a prérenaissance-szellemű két új
párt: a királyné védelmét él-
vező Garai-párt és a Durazzói
Kis Károly herceg környezeté-
ben kialakult Horváti-párt.]

[Magyarország helységeiből ki-
rályé és királynéé 15·3%, egy-
házé 12·1%, világi nagybirtoko-
soké 33·3%, közép- és kisbirtó-
soké 39·3% *hozzávetőleg*, — a
nagybirtok túlsúlyban a határok
felé és a hegyvidékeken, — a
közép- és kisbirtok a sík vidéken,
királyi birtok a hegyvidéken
és Temes—Hunyad vidékén,
egyházi a Dunántúl, — a vá-
rosok közül 300—300 a királyé
és világi uraké, 100 egyházi
földesuré. A jobbágyporták
száma 300.000-re becsülhető, az
egész lélekszám közel 3 millió,
ebből 18% királyi, 12% egy-
házi, 34% nagy-, 35% közép- és
kisbirtokos földjén él.]

384 országgyűlés, vármegyénként 4
—4 követ, Mária megerősíti az
1351-i dekrétumot.

385 a thesaurarius függetlenné válik
a tárnokmestertől.

385—87 Szécsi Miklós nádor.
Zsigmond Trencsén, Nyitra és
Pozsony megyét elzálogosítja Jo-
dok és Prokop örgrófnak.

SZELLEMI MŰVELTSÉG

1376 eredménytelen pápai tizedsze-
dési kísérlet.

1377 XI. Gergely pápa Avignonból
Rómába költözik.

1378 a máriacelli templom alapítása.
1378—89 VI. Orbán pápa, ellenpápa
VII. Kelemen Avignonban.

1381—82 havaselti és szörényi kath.
püspökség alapítása.

1382 Lajos birodalma papságának jö-
vedelméből egytizenkettő részét
VI. Orbán pápának adójövedel-
mül engedélyez.

KÖZTÖRTÉNET

- 1386—1434 II. Ulászló lengyel király.
- 1386 febr. 7. merénylet Durazzói Károly ellen, — 24. Károly sebeibe belehal, — Horváti és Palisznai lázadása Horvátországban, — ápr. Zsigmond Magyarországra jön, győri egyesség, — júl. 25. a királynők Gara és Gyakovár közt fogságba esnek, — Garai Miklós, Forgács Balázs halála, — Zsigmondot az ország főkapitányául ismeri el az országos tanács.
- 1387 jan. Erzsébet királynét a felkelők megfojtják Novigrádban, — márc. 31. Zsigmondot Székesfehérvárott királlyá koronázza Benedek veszprémi püspök, — Nápolyi László magyar királynak nyilvánítja magát, helytartóvá Horváti Jánost nevezi ki, — máj. velencei hajóhad Novigrád alatt, — ifj. Garai Miklós macsói bán győz Temesvárnál, — Frangepán János legyőzi Horváti Jánost, — a fölkelés elfogott vezérei megszöknek, — bosnyák segítséggel ostromolják a dalmát városokat, — Lázár szerb és Tvardkó bosnyák fejedelem győzelme egy török csapat fölött Plocsniknál. — Mária királynő jún. 4. kiszabadul.
- 1387—1437 dec. 9. Zsigmond király.
- 1388 jan. Garai Miklós a Szerémségben győz a szerb-bosnyák-török szövetségben harcoló Horváti János fölött, — Korpádi János, Hédevári Kont István foglyul esnek és kivégeztetnek, — a török elfoglalja Tirnovót, Szilisztrát, hódoltatja Viddint, — Simontornyai Lackfi István és Zámbo Miklós összeesküvését Mária királynő leplezi le.
- 1389 jún. 15. rigómezei csata; a török Magyarország szomszédságában, — Kobilovics Milos megöli I. Murádot, — Lazarevics István szerb kenéz (1389—1427) török hűbéres, — az első török betörés magyar földre, — Frangepán János harcai Tvardkó ellen a dalmát városokért
- 1390 Perényi Miklós szörényi bán egy török csapatot legyőz Bodonynál, — máj. a pápa elismeri Lászlót Nápoly királyául, — jún. Zára kivételével Dalmácia Tvardkó István kezébe kerül, — a Garai-párt bukása.
- 1391 László nápolyi király trónkövetelő, Horváti János magyarországi helytartója, — Nápolyi László nőül kéri Bajazid szultán leányát, — Tvardkó István bosnyák király halála, utóda Dabisa István (1391—95), — Losonczy István és Maróti János macsói bánok Nagyolaszinál győznek egy török csapat fölött.
- 1392 török portyázók visszaverése Kevénél és Nagyzengnél, — a Garai-párt uralomrajutása.
- 1393 Hervoja bán és Dabisa király Gyakováron Zsigmondnak hódolnak, — Bajazid szultán bekebelezi Bolgáriát.
- 1394 Garai Miklós bán Dalmáciát hódolásra kényszeríti, — Horváti János bukása és kivégeztetése, — Bajazid elfoglalja Kis-Nikápolyt, — Kanizsai Miklós tárnokmester segélykérő útja Nyugaton.
- 1395 márc. 7. Mirse havaselvi és István moldovai vajda Zsigmondnak hódol, — máj. 17. Mária királynő halála, — Kis-Nikápoly visszavétele, — júl. Vlád török hűbéres oláh ellenvajda támadása Zsigmond ellen a Törcevári szorosban.
- 1396 Zsigmond római szentbirodalmi helytartó, — keresztesháború a török ellen, — aug. Orsova, 28. Bodon, szept. 7. Rahova elfoglalása, — szept. 12. Zsigmond és Garai Miklós serege egyesül, Nikápoly ostroma, — szept. 28. nikápolyi csata, — török portyázók a Szerémségben, Stiriáig, Havasalföldön, — Zsigmond hajón Konstantinápolyba menekül, dec. 21. Raguzába megy.
- 1396—97 Lackfi István fölkelése Nápolyi László érdekében, — Ulászló lengyel király trónkövetelése, — Prokop morva őgróf a Vág-vidéket követeli.
- 1397 febr. körösudvarhelyi országgyűlés, — Cillei Herman és Garai Miklós a két Lackfi Istvánt meggyilkolja, — temesvári országgyűlés.
- 1398 Ostoja István bosnyák bán (1398—1404), — Zsigmond hadjárata a török ellen.
- 1399 Hedvig lengyel királyné halála, — újabb hadjárat a török ellen.

ANYAGI MŰVELTSÉG

1386 az országgyűlés eltiltja a méltóságghalmozást.

1387 Zsigmond választási feltételei a főúri liga szövetségi szerződésében.

1387—92 Lackfi István nádor.

[Dualisztikus kormányrendszer: király és rendek hatalmának egyensúlya, — országgyűlések rendszeres tartása, katonai és adómegajánlási jog kialakulása.]

[a kiváltságos szabad községek száma 7—800-ra emelkedik, — gyarapszik a zsellérek száma.]

1392—97 Jolsvai Lesták nádor.

[Zsigmond mértéktelen birtokadományai a Kanizsai, Garai, Korógyi, Maróti családoknak, Ozorai Pipónak és másoknak, koronajavak elzálogosítása és eladományozása, — nyomában oligarchikus méretű magánhatalmi alakulások, családi ligák és érdekszövetségek.]

1397—1402 Bebek Detre nádor.

1397 Temesvári országgyűlés törvényalkotásai: portális katonaság, — a védelmi háború költségeit a nemesség jobbágjai fe-

SZELLEMI MŰVELTSÉG

[a prérenaissance életszemlélet, morál és művészet térhódítása.]

1387—1418 Kanizsai János esztergomi érsek.

1389 az óbudai egyetem alapítása.

1391 Balk és Drág a körtvélyesi kolostorba Konstantinápolyból kértnek igument.

1393—1419 közt Koriatovics Tódot Munkács mellett, Csernekhez egyen bazilita kolostort alapít.

1395 Kanizsai János „Magyarország primása és apostoli szentszéki követe“.

KÖZTÖRTÉNET

- 1399—1400 Zsigmond Csehországban.
 1400—1410 Pfalzi Ruprecht német-római király.
 1401 ápr. 28.—aug. Zsigmond fogsága Visegrádon és Siklóson, — Ulászló lengyel király és Vilmos osztrák herceg trónjelöltsége, — Zsigmond és Cillei Borbála eljegyzése, Garai Miklós és Cillei Anna, C. Frigyes és Frangepán Erzsébet házassága. Zsigmond ligája a Garai—Cillei-rokonsággal.
- 1402 júl. 20. Timur-Lenk Angoránál foglyul ejti Bajazid szultánt, — aug. Nápolyi László tengernagya, Aldemarisco Dalmáciában, — szept. 3. Zára eleste, — Bebek Imre csatlakozása, — Zsigmond cseh helytartó, — Vencel az osztrák hercegek fogságában, — szept. örökösödési szerződés Zsigmond és az osztrák hercegek közt, — dec. 25. nagyváradi összeküvés, — a Garai-párt uralma.
- 1403 Albert herceg Zsigmond helytartója Magyarországon, — I. Mohamed török szultán (1403—21), — fölkelés Zsigmond ellen, — Acciajuoli bíboros apostoli követ, — jún. Nápolyi László magyar földön, — aug. 5. Kanihsai János esztergomi érsek Zágribban megkoronázza, — aug. Zsigmond felmondja az engedelmisséget IX. Bonifácnak, — a Dunántúl Lászlónak hódol, — Zsigmond Csehországban fegyverszünetet köt, serege Pápócnál győz, visszaveszi Pest és Esztergom várát, teljes győzelme, — okt. Ostoja hódolása, — okt. 8. általános kegyelemlevél, — nov. Nápolyi László Apuliába tér, Dalmáciát 300.000 arany fejében Velencének engedi át.
- 1404 Vencel Bécsből megszökve újra elfoglalja trónját, — Ostoja elűzesc, — II. Tvartkó István bosnyák király 1404—8.
- 1405 a meggyilkolt Lackfi István birtokait Zsigmond hívei közt osztja föl, — dec. 6. Borbála királyné koronázása.
- 1406 osztrák háború, — Cillei Hermann horvát-szlavón-dalmát bán.
- 1408 Zsigmond Dobornál győz Tvartkó István fölött, híveit kivégezteti, Tvartkót foglyul Budára viteti, — Lazarevics István hódolása, — dec. 13. a Sárkányos-társaság alapítása, — Zsigmond békebíró a Habsburgok viszályában, — a török betörések újra kezdődnek, — Zsigmond az országtól többnyire távol tartózkodik, — a nagybirtok politikai túlsúlyának kora kezdődik.
- 1409 Dalmácia és Dél-Horvátország urainak hódolása, — szept. Zsigmond örökösödési szerződése a Habsburgokkal, — Albert herceg és Erzsébet eljegyzése, — Zsigmond szövetezik a német lovagrend mesterével és Vitold litván nagyfejedelemmel.
- 1410 május Ruprecht király halála. — szept. 20. Zsigmond német-római királlyá választatik, — Ostoja új támadásának leverése, — az Anjoukori magyar külpolitikai koncepció bukása, a német orientáció kezdete.
- 1411 Velence megtagadván az évi adó fizetését, Dalmácia városait hódoltatja, — nov. Ozorai Pipo győzelme a velencések fölött Coneglianónál.

ANYAGI MŰVELTSÉG

dezzék, — a török háborúra az egyházi jövedelmek fele fordítandó, — jobbágyterhek súlyosbítása, a tizedet készpénzben kell leróni, a halfogás egyharmad, illetve felerésze a földesurat illeti, — idegenektől a birtokadományt el kell venni.

1402—33 Garai Miklós nádor.

[A kiváltságos szabad községek száma 7—800-ra emelkedik — gyarapszik a zselérek száma.]

SZELLEMI MŰVELTSÉG

[Pécsi Tamás és Ujlaki Bálint a prágai egyetemen.]
IX. Bonifác pápa László-párti férfiakat ültet a magyar püspökségekbe.

- 1405 városok és szabad községek polgárainak országos gyűlése: a városlakók kiváltságait szabályozó két rendelet (Zsigmond második és harmadik „törvénye“), — kereskedelmi mértékek egységesítése, — vám szabályozás: tricesima az áru értékének egyharmincad része.
- 1405 aug. 5. Zsigmond III. decretuma: a jobbágy fölött ura bíraskodik első fokon.
[földesúri hatóság teljes kialakulása, pallósjog is!]
- 1408 Zsigmond megalapítja sárkányok társaságát 24 báróval, köztük primus inter pares a király az oligarchikus nagybirtok uralma az alkotmányos rendiség leple alatt.
- 1409 Hunyadi Vajk, a király udvari vitéze testvéreivel, nagybátyjával és fiával adományul kapja a hunyadvári uradalmat: az adománylevél külön említi Hunyadi Jánost.
- 1411 okt. 4. rendelet (Zsigmond „negyedik törvénye“) a portális adó és dézsma ügyében.
- 1404 a király főkegyúri jogának és a placetum regiurnak törvénybeiktatása, — a pápa által egyoldalúlag kinevezett főpapok javadalmainak lefoglalása.

KÖZTÖRTÉNET

- 1412 márc. Zsigmond Lublón békét köt Ulászló lengyel királlyal, — Pipo győz Mottánál és Bellunónál, — eredménytelen béketárgyalás után velencei győzelem Mottánál, — okt. Sebenico eleste, — a 13 szeptesi város elzálogosítása Lengyelországnak 80.000 frtéért, — sikertelen harcok Velencével.
- 1413 febr. fegyverszünet Velencével öt évre, — I. Mohamed megszerzi a főhatalmat Törökországban, — Zsigmond és XXIII. János pápa egyezménye Lodiban zsinat összehívására.
- 1413—19. jan. Zsigmond hatusztendei távolléte: Konstanzi zsinat.
- 1414 Zsigmondot Aachenben német-római királlyá koronázzák, — a római szentbirodalom kancellárja Kanizsai János.
- 1415 Hervoja bosnyák-török haddal győz Dobornál, — Urboszna (Szerajevo) és Klucs török kézre kerül, Hervoja és Sandály török hűbéressé lesz.
- 1416 Frangepán Miklós Regedénél, Péterffy Miklós Temesvár környékén török portyázókat ver szét.
- 1418 a Temesközben török portyázás, — Velence új háborút kezd.
- 1419 jan. Zsigmond Magyarországon, — Velence török zsoldosokkal végleg elfoglalja Dalmáciát (Raguza és Veglia kivételével), — 5 évi fegyverszünet a törökökkel, — Vencel császár és cseh király halála, — Zsigmond cseh király, — huszita háborúk kezdete
- 1420 a törökök Hátszegnél legyőzik Csáky Miklós vajdát, elpusztítják Szászvárost, — máj.—júl. kereszties hadjárat a csehek ellen, — Prága eredménytelen ostroma, — Zsigmondot cseh királlyá koronázzák, — magyar őrség a Hradsinban és Vischradban.
- 1421—51 II. Murád török szultán.
- 1421 a törökök fölégetik Brassót, — a német keresztieshad Csehországban megfutamodik, — dec. 24. cseh győzelem Kuttenbergnél.
- 1422 Zsigmond békülni kíván a csehekkel, vejét, V. Albert osztrák herceget morva örgróffá és cseh trónörökössé teszi.
- 1424 II. Mánuel, később VII. János görög császár Budán, — Zsigmond elfogadja II. Murád ajánlatát a fegyverszünet 2 évi meghosszabbítására, — Bulgária és Bosznia nagyobb része török tartomány, — II. Tvartkó István ellen a törökök Ostoja fiát, Radivojt, Havasalföldön Dánt pártolják.
- 1425 a törökök Rádult ültetik Havasalföld vajdai székébe, — Dán Zsigmondhoz menekül.
- 1426 Zsigmond Erdélyben, — Lazarevics István szerződése Zsigmonddal Tatán, — Brankovics György nagy birtokokat kap a magyaroknak átadott várakért.
- 1427 Maróti János Havasalföldön Dánt juttatja uralomhoz, — Ozorai Pipó visszafoglalja Szörényt, — jún. 19. Lazarevics István halála, — a tatai szerződés végrehajtása, — Galambócot parancsnoka a töröknek adja el, — Lászlóvár építtetése.
- 1428 ápr. Galambóc ostroma, — II. Murád hódolásra kényszeríti Dánt és Brankovicsot, — huszita betörések Felsőmagyarországra.
- 1429 Zsigmond pozsonyi tárgyalása Holy Prokop cseh huszita vezérrel, — birodalmi gyűlés Pozsonyban.
- 1430 Stibor vajda vereséget szenved Nagyszombatnál a huszitáktól.
- 1431 Zsigmond lombard királyi koronázása Milánóban, vele Hunyadi János, ki két évig Olaszországban marad, — szept. a husziták elfoglalják Litava várát, — nov. 9. Rozgonyi Miklós győzelme a husziták fölött Illavánál, — Vlád Drákul török segéllyel legyőzi és kivégezteti Dánt, meghódol Zsigmondnak, magyar segélyhaddal győzi le a töröktől támogatott Rádult, s őt kivégezteti, — újra a töröknek hódol.

ANYAGI MŰVELTSÉG

SZELLEMI MŰVELTSÉG

- 115 XXIII. János pápa fölmenti a török háborúra sokat adózó magyar nemességet az egyházi tizedfizetés alól.
- 1414 Zsigmond Konstanzba magyar ruhában, magyar kísérettel vonul be, vele az óbudai egyetem tanári kara.
- 1414 nov.—1417 konstanzi zsinat.
- 1415 Husz János és (1416) Prágai Jeromos máglyahalála.
- 1416—1418 Zsigmond francia és német építészeket hoz Budára és újjáépítteti a budavári palotát.
- 1417—44 Pier Paolo Vergerio Magyarország.
- 1419 Vencel könyveit Zsigmond örökli.
- 1420 V. Márton bullája „Wiclif követői” (a husziták) ellen.
[XV. sz. I. felében: magyar szójegyzékek.]
[A Jókai-kódex, az egyetlen magyarnyelvű könyv a huszita bibliafordítás előtt.]
- 1423—33 János zágrábi püspök a magyar, cseh és birodalmi kancellária vezetője, — birodalmi ügyek oklevelein magyar pecsét.
- 1431—37 (—49) bázeli zsinat, — új béketárgyalások a huszitákkal.
- [Az ország helyiségeiből már csak 5% királyé, 12% egyházié, 30% 30 várbirtokos főúré, 10% 30 fő és köznemes családé, 43% közép- és kisbirtokos nemességé, a Garaiak birtokának terjedelme a királlyal vetekedik.]

KÖZTÖRTÉNET

- 1432 Ali bég és Vlád Drákul elfoglalja Szörényt, ostromolja Nagyszebent és Brassót, — Izsák bég elfoglalja Krusevácot, — jún. a husziták elfoglalják Nagyszombatot, Lednicet és Privigyét, — huszita vereség a Vág mellett, — Brankovics György szerb fejedelem a szultán háremébe ígéri egyik lányát, fölépíti Szendrő várát, másik lányát Cillei Ulrik — Zsigmond sógora — veszi nőül.
- 1433 öt évi béke Velencével, — Zsigmondot császárrá koronázza IV. Eugen pápa, — huszita betörés Lengyelország felől, — a Szepesség és Körmöcbánya kifosztása.
- 1434 Hunyadi János Zsigmonddal Bázelen, — máj. 30. lipai csata, Holy Prokop halála, a taboriták megsemmisülése.
- 1436 az iglauri cseh országgyűlés megerősíti a compactákat, — Zsigmond bevonulása Prágába.
- 1437 Pórlázadás Erdélyben, bábolnai csata, kápolnai unio, kolozsvári, szatmári és nagyenyedi csata, — jún. Szendrő ostroma és fölmentése Giskra és Hunyadi János részvételével, — a Cilleiek III. Ulászló lengyel királynak kínálják föl a cseh koronát, — dec. 9. Zsigmond halála Znaimban, — Zsigmond temetése Nagyváradon, első felesége mellé.
- 1437—1439 Albert király.
- 1438 máj. 6. Albert cseh királlyá választatása, — a husziták Kázmér lengyel herceg pártján, — jún. 29. Albert koronázása Prágában, — harcok a huszitákkal és lengyelekkel, — Ali bég Erdélyt pusztítja Vlád Drakul vajdával.
- 1439 Hunyadi János szörényi bán, — aug. 27. Szendrő török kézbe esik, — a magyar sereg Szalánkeménél szétszalad, — a szultán hódolatra kényszeríti II. Tvartkó bosnyák királyt, — okt. 27. Albert halála.
- 1440—1444 I. Ulászló király, — Utószülött V. László ellenkirály.
- 1440—1493 III. Frigyes német király.
- 1440 körül Hunyadi Mátyás születése,
- 1440 febr. 22. V. László születése, — márc. 8. I. Ulászló királlyá választása, — máj. 15. V. László koronázása, — júl. 17. I. Ulászló koronázása, — Erzsébet özvegy királyné III. Frigyesnek elzalogosítja Sopront, — Cillei Ulrik és Garai László fogsága, — a cseh Giskra hada megszállja Kassát, Szepes, Sáros megyét és a bányavárosokat, — Hunyadi Szekszárdnál győz Garai László fölött, — Hunyadi János és Ujlaki Miklós erdélyi vajdák, — Esztergom és Szécsi Tamás érsek Ulászló előtt hódolni kényszerül, — Thallóczi János vránai perjel megvédi Nádorfehérvárt, — Hunyadi János az alvidék főkapitánya lesz, — a Garai—Cillei-rokonság ligája a királyné pártján, — a magyar eredetű főurak (a keleti országrészek) a lengyel-magyar koncepció mellett.
- 1441 Vitovec János Horvát-Szlavónországot pusztítja, — márc. 1. győz Zombornál, Budáig kalandozik, — aug. 19. a Cilleiek meghódnak, — Ulászló szabadon bocsátja Cillei Ulrikot, — Giskra elfoglalja Késmárkot, fölmenti Kassát, — Erzsébet eredménytelenül ostromoltatja Pozsonyt, — Hunyadi János erdélyi vajda győz Izsák pasa fölött Nádorfehérvárnál.

IDŐREND ÁTTEKINTÉS

ANYAGI MŰVELTSÉG

SZELLEMI MŰVELTSÉG

- 1433 prágai compactáták elfogadása a bázeli zsinaton.
- 1435 Zsigmond a magyarok felé hajlik: az országos kormányban a Garai—Cillei-rokonság rovására színmagyar és horvát elemek kerülnek túlsúlyba. Pálóczi Máté nádor 1437-ig.
márc. 8. törvény: a várnagyok és familiárisok fölött első fokon a hűbérúr bíraskodik.
- 1435 márc. 12. törvény: 33 porta után egy lovast kell kiállítani, a porták jegyzékét a szolgabíró állítja össze.
- 1437—47 Hédervári Lőrinc nádor.
- 1437 Marchiai Jakab térít a magyarországi husziták között. Első magyar bibliafordítási kísérlet.
- 1439 törvény: a nádorválasztás az országgyűlés joga. — a király és a főurak familiárisokul magyarokat alkalmazzanak. A nemeség hadkötelezettségének korlátozása. A déli melléktartományok török fennhatóság alá kerülnek.
- 1440 a legitim és szabadkirályválasztó elv küzdelme s ez utóbbi diadala. — az országgyűlés I. Ulászló koronázásáról kiadott oklevelében elsőként fejtí ki szabatosan a szentkorona-elméletet és a királyi hatalom átruházott természetét, vele a szabad választás jogának alapját.
- 1439 Tamás és Bálint Moldvában. [XV. sz. első felében: Szalkai M. Balázs boszniai és magyarországi observans rendtörténete.]
V. László örökli a magyar királyok könyvtárát (kb. 110 darab), melynek zöme később III. Frigyes birtokába jut.
- 1440—1517 az observansok (cséri barátok) erős terjedése, főleg a Hunyadiak támogatásával.
- 1440—65 Szécsi Dénes esztergomi érsek.

[Hunyadi János birtokában 28 vár, 57 város, mintegy 1000 falu, mai mértékkel: hozzávetőleg 4,200.000 hold.]

KÖZTÖRTÉNET

- 1442 ápr. Talafusz egri kalandja és fogságba esése, — Rozgonyi püspök Selmecbányát, Giskra Ricsnót foglalja el, — Mezid bég Erdélyben, — márc. 18. Hunyadi veresége Szentimrénél, — márc. 25. győzelme Nagyszebennél, — júl. a Felső-Jalomicánál, — a moldvai és havasalföldi vajda hódolása, — dec. 13. Cesarini Julián kibékíti Erzsébetet és Ulászlót, — Erzsébet királyné halála, — szept. 1-től egy évi fegyverszünet Giskrával.
- 1443 júl. 22. Ulászló hada clindul Budáról, — Cesarini Julián és Brankovics György kísérik, — szept. Krusevác lerombolása, — okt. Nis fölégetése, — Nis-környéki hármass csata, — nov. Pirót, Szófia fölégetése, — dec. a Szlatica-hágó eredménytelen ostroma, — dec. 24. csata a Kunavica-hegynél, — Brankovics szerb fejedelemségének helyreállítása.
- 1444 máj. 21. két évi fegyverszünet III. Frigyessel, — Vlád és Brankovics a török háború ellen, Hunyadi és Cesarini Julián a háború mellett, — jún. Hunyadi barátsági szerződése Tamás István bosnyák királlyal, — Ulászló (ápr.) török háborúra, júl. (szegedi béke) 10 évi török békére, aug. 4. újból török háborúra tesz esküt, — szept. 20—21. a magyar sereg Orsovánál átkel a Dunán, — 26. Bodon, okt. 16. Nikápoly külvárosának pusztítása, — Vlád Drakul csatlakozása, — Jenibazar és okt. 25. Sumla bevétele, — tirnovai vereség, — nov. 4. Provardia, 5. Petrec, 9. Várna elfoglalása, — nov. 10. várnai csata, — I. Ulászló és Cesarini Julián halála, — Hunyadi fogsága Vlád Drakulnál.
- 1445 ápr. az országgyűlés Frigyes császártól V. László kiadását kéri, — 7 főkapitányt választ, — zsarnoki győzelem, — Nikápoly sikertelen ostroma, — Vlád a törökhöz pártol, — eredménytelen követjárás III. Frigyesnél, — öttagú szűkebb királyi tanács.
- 1446 Hunyadi Vlád Drakul helyett IV. Dánt teszi vajdává, — Drakul török segílyel viszatér, Dán leveri, foglyul ejti és kivégezteti, — Giskra, mint „V. László kapitánya“ veret pénzt, — a Cilleiek elfoglalják Szentgyörgy és Pakrác várát, — Hunyadi hadjárata ellenük, — jún. Hunyadi János kormányzó, — nov.—dec. Hunyadi hadjárata Stiriában, Karinthiában és Alsó-Ausztriában, — fegyverszünet.
- 1447 Hunyadi havasalföldi vajdává Ulászló Dánt teszi, ez kivégezteti Vlád Drakult, — Giskra megtartja főkapitányságát és Körmöcbányán V. László nevében pénzt veret, — márc. országgyűlés megszünteti a főkapitányságokat, — jún. I. Radegund Frigyes császárral két évi fegyverszünet Carvajal János bíboros közvetítésével.
- 1447—1448 Tárgyalások V. Alfonz aragóniai királlyal a magyar trón ügyében.
- 1448 II. Murád eredménytelenül ostromolja Castriotát Krója várában, — okt. 18—19. rigómezei csata, — Szilágyi Mihály és Dán vajda fogsága, — Hunyadi Brankovics Szendrőn elfogatja, — helyette Hunyadi László megy túszként Szendrőbe, — dec. Brankovics Hunyadi szabadonbocsátása fejében visszakapja magyarországi várait és birtokait, — Hunyadi László eljegyzi Cillei Erzsébetet.
- 1449 szept. 5. Giskra győz Somsnál Székely Tamás fölött, — Hunyadi elfoglalja Szepsi várát, — fegyverszünet Giskrával, — nov. dobori szerződés Tamás István bosnyák királlyal.
- 1450 febr. 11. és júl. 5. Bogdán moldvai vajda hűségfogadalma, — márc. 28. mezőkövesdi béke, — jún. 17. Hunyadi, Garai és Ujlaki ligája, — H. László G. Anna jegyese, — okt. 22. megegyezés III. Frigyessel.
- 1451 aug. a Garai-Cillei-Brankovics-Ujlaki-Hunyadi-liga egyesíti (Giskra kivételével) a döntő hatalmú urakat, — Hunyadi szabadkirályválasztó politikájának elvi veresége, — Giskra győzelme Losoncánál Hunyadi fölött, — Hunyadi fölmenti Egert az ostrom alól, elfoglalja Rozsnyót, Derencsént, Gálszécset, ostromolja Zólyom várát, — mezőkövesdi béke, — aug. 7. egyesség Brankovicssal, — Cillei Erzsébet Hunyadi Mátyás

ANYAGI MŰVELTSÉG

SZELLEMI MŰVELTSÉG

- 1442—43 Cesarini Julian több marianus kolostort az observansoknak ad át.
- 1444 az observansok megtelepedése Budán és Pesten.
- 1445 az „ötváros“ első szövetségi gyűlése.
- 1445 a főkegyúri jog a rendek kezében. Hunyadi János és Bihar vármegye Vitéz János kinevezését kéri a pápától.
- 1445—65 Vitéz János váradi püspök.
- 1446 az országgyűlés magyar nyelvű tárgyalásait.
- 1446 jún. az országgyűlés eltörli az összes ligákat, szabályozza a kormányzói jogkört, mely némi korlátozással fedi a király jogkörét.
- 1446 a pozsonyi követek nem értik az országgyűlés magyar nyelvű tárgyalásait.
- 1447—58 Garai László nádor.
- 1447 márc. országgyűlés eltiltja külföldiek familiárisokként alkalmazását, a nemesi fölkelés hadkötelezettségét csak a határokon belül tartja fenn.
- 1448 a csehek Prágából kiűzik a kat. székeskáptalant és a német egyetemet. — A budai beginák kéri, hogy őket az observansok magyar nyelven tanítsák. Az observansok függetlenülnek a boszniai társaktól.
- 1449 június, a magyar „főurak és főpapok“ a pápai segélyt a törökök és husziták ellen kéri.
- [jobbágyok fölhasználásával elkövetett hatalmaskodások világi és egyházi urak részéről.]

KÖZTÖRTÉNET

- jegyese, — okt. 22. egyezmény III. Frigyessel, — nov. (és 1452 ápr.) 3 évi fegyverszünet II. Mohamed szultánnal, — dec. III. Frigyes Rómába magával viszi V. Lászlót.
- 1452 febr. országgyűlés Pozsonyban és Bécsben, — Hunyadi egyessége Giskrával, — márc. 16. az utolsó császárkoronázás Rómában: V. Miklós megkoronázza III. Frigyest, — szept. 1. III. Frigyes Cilleinek kiadja V. Lászlót.
- 1452 nov.—1453 jan. országgyűlés Bécsben és Pozsonyban, — Hunyadi lemond a kormányzóságról, orsz. főkapitány és Beszterce örökös grófja lesz, — febr. 6. V. László (új koronázás nélkül) leteszi a koronázási esküt, —
- 1453 ápr. 16. Podjebrád szövetsége Cilleivel, — máj. 29. Konstatinápoly el-este, — Giskra alvezéreinek garázdálkodása, — szept. 13. Cillei, Garai és Ujlaki ligája, — szept. 30. V. Miklós keresztsháborút hirdet, — okt. 28. V. László prágai koronázása.
- 1454 jan. Brankovics követei Prágában, — jan. 25. törvény a magyar haderő mozgósításának szervezéséről: 100 jobbágy után 4 lovas, 2 gyalogos, — febr. 14. Hunyadi és Podjebrád György ligája, — aug.—szept. a szultán pusztítja Szerbiát, ostromolja Szendrőt, — szept. 29. Hunyadi fölmenti, — okt. 2. győz Krusevácnál és Pirotnál, — Hunyadi Nándorfehérvárott kibékül Cilleivel, — a frankfurti birodalmi gyűlés 10.000 lovas és 32.000 gyalogost ígér a török ellen, — Hunyadi a magyar urakkal Péterváradon gyűlést tart.
- 1455 jan. a budai országgyűlés a keresztshad mellett, — Jó Fülöp fogadkozási, — febr.—ápr. német birodalmi gyűlés Bécsújhelyen a török elleni keresztsháború ügyében, — jún. főurak és főpapok gyűlése Győrött, — Kapisztrán János Magyarországon, — II. Mohamed elfoglalja Novobrdót és Krusevácot, — aug. Hunyadi és Cillei új kibékülése, — Mátyás nőül veszi Cillei Erzsébetet, — Cillei Erzsébet halála, — okt. III. Frigyes fölveszi a keresztet, — dec. Brankovics és Szilágyi Mihály fegyveres összetűzése, — Kapisztrán János a bécsújhelyi gyűlésen.
- 1456 febr. 6. V. László, Carvajal bíboros pápai nuncius és Kapisztrán János Budán, — ápr. török támadókészülődés híre, — V. László elrendeli a nemesi fölkelést, — máj. Bécsbe távozik, — júl. 4-től Nándorfehérvár ostroma, — 14. a török hajóraj megsemmisítése, — 21. Dugonics Titusz önfeláldozása, — 22. az ostromsereg megfutatása, — aug. 11. Hunyadi halála, — szept. 3. Cillei és Podjebrád ligája, melyhez Hunyadi László is csatlakozik, — futaki gyűlés, — főkapitány Cillei Ulrik, — okt. 23. Kapisztrán, nov. 9. Cillei Ulrik, dec. 27. Brankovics halála, — főkapitány Hunyadi László, — temesvári eskü.
- 1457 az európai hatalmak Magyarország segélyezésc ellen, — márc. 21. vádlevél a Hunyadiak ellen, — máj. 14. Hunyadi László lefejeztetése, — nov. 23. V. László halála.
- 1458 Mátyás eljegyzi Podjebrád Cunkát, — jan. szegedi egyezmény a Garaiakkal Mátyás megválasztása és eljegyzése ügyében, — jan. 24. Mátyás királlyá kiáltatása, uralkodása 1490 ápr. 6-ig, — Szilágyi Mihály 5 évre kormányzó, — ápr.—aug. Giskra várai közül Vadna, Mízslye, Gálszecs, Sárospatak, Jászó, Berzevice a király kezébe kerül, — a török elfoglalja Szerbia nagy részét, Galambóccal együtt, — aug. Szilágyi Mihály lemond a kormányzóságról, — Brankovics Lázárban fiágon kihal a szerb fejedelmi család, a rác despotaságot Tamás István kapja, — Radivoj török kézre adja Szendrő várát.

ANYAGI MŰVELTSÉG

SZELLEMI MŰVELTSÉG

- 1452 fogott bírák ítélnék a Garai László nádor emberci által a pannonhalmi apátság ellen több mint húsz esetben elkövetett hatalmaskodások ügyében.
- 1452 Hunyadi kompromittál a legitimista Habsburg-párttal.

- 1454 márc. az országgyűlés 18 tagú tanácsot választ Hunyadi mellé. — A királyi kimutatás szerint a sóregále 100.000, egyéb regálék 40.000, a kapudó 40.000, egyéb (zsidók, városok stb.) adó 38.000 frt. — júl. 28. V. László vissza utasítja Ragusa kérését, a királyi okleveleknek a zászlósarak pecsétjeivel való erősítését.
- 1455 egy lovas havi zsoldja 12—16 frt, gyalogosé félannyi, Hunyadi és Brankovics 10—10 ezer, V. László király 20.000 fegyveres kiállítását vállalja.

- 1458 Szilágyi Mihály seregében 5000 cseh és lengyel zsoldos. jan. országgyűlés: a nemesek föltétlenül adómentesek, az ország védelmére a király és a főurak kötelesek, a nemesi fölkelés csak legvégső esetben, — évente országgyűlés pünkösdkor, — Szilágyi—Garai—Ujlaki ligája.
- 1458—84 Gúti Ország Mihály nádor.

A magyarországi dominikánusok reformja.

Vitéz János kancellár. [humanisták a kancelláriában, Vitéz János olasz renaissance művészeket foglalkoztat.]

- 1455 III. Callixtus pápa (1455—58) új déli imát és déli harangozást rendel a török elleni háborúra buzdításul, flottát szerel föl.

- 1456 jún. 29. III. Callixtus 9 óra és vecsernye közt harangozást és imát, minden hó első vasárnap jára körmenetet rendel a török ellen. — Peuerbach János csillagászati műszereket, napórát küld Vitéz Jánosnak. Tabulae Varadienses.

- 1457 kolozsvári polgárlajstrom magyarul.
- 1457 aug. 6. a nándorfehérvári diadalhír Rómába érkezésének első évfordulója, III. Callixtus kötelezővé teszi a Transfiguratio ünnepét.
- 1458 Kolozsvár centrumvirátusából 50 magyar, 50 szász.
- 1458—90 Hunyadi Mátyás renaissance királysága.
- 1458—64 II. Pius pápa.
- 1458 Mátyás első olasz építésze Budán.

KÖZTÖRTÉNET

- 1459 febr. 17. Garai és Ujlaki társaikkal Frigyeset kiáltják ki magyar királynak, — márc. 4. Németújvárott megkoronázzák, — ápr. 7. Nagy Simon veresége Körömnél, — ápr. 12. Nagy Simon győzelme, — III. Frigyes és Podjebrád titkos szerződése, — Mátyás elfoglalja Patát és a husziták gömöri várait, — egyesség a huszitákkal, — Galambóc török kézre kerül, — Szilágyi Mihály fogsága.
- 1460 Tamás István bosnyák király halála, utóda Tomasevics István (1460—63), — Szilágyi Mihály török fogságba esik, — Zápolyai István veresége Ricsnó mellett, — Mátyás kibékül Podjebráddal és újból megígéri, hogy elveszi Katalint.
- 1461 Sáros és Ujvár meghódol Zápolyai Istvánnak, — Szepes, Ricsnó és Késmárk eleste után Giskra meghódol, Lippát és Solymost kapja 25.000 arannyal átadott váraiért.
- 1462 Giskra hódolása, — Ali bég Vlád Drákult elűzi, Radult ülteti a havasalföldi vajdaságba, — Mátyás Radult megerősíti, Drákult fogságba veti.
- 1463 máj. soproni béke III. Frigyessel, — Pongrác János Temesvárnál legyőzi Ali béget, — Bobovác, Jajca (jún.), Kljucs vára török kézbe kerül, — Tomasevics István bosnyák király lefejeztetik, — Mátyás Ali béget legyőzi, Szendrőig üldözi, — okt.—dec. Jajca ostroma, — dec. 25. átadása, az őrség Mátyás szolgálatába áll, — Zápolyai Imre Bosznia gubernátora.
- 1464 bécsújhelyi béke Carvajal közvetítésével Mátyás és III. Frigyes közt, — márc. 29. Szécsi Dénes Székesfehérvárott megkoronázza Mátyást, — a török Jajcát, Mátyás Zvornikot ostromolja eredménytelenül, — a pápa által tervezett kereszties hadjárat elfulladásá.
- 1465 Svehla elfoglalja Kosztolányt, vereséget szenved Nagyszombatnál Podmaniczky Balázstól, — Kosztolány visszavétele, Svehla kivégeztetése, a husziták magyarországi pusztításainak vége.
- 1466 II. Pál pápa, III. Frigyes császár és a cseh urak Mátyást Podjebrád elleni háborúra kéri.
- 1467 Mátyás Kolozsvárt, megfékezi az erdélyi lázadókat, — okt.—dec. Mátyás Moldvában, — dec. 15. moldvabányai éjjeli csata, Mátyás megsebesül, — István vajda meghódol.
- 1468 márc. egri országgyűlés a pápai, császári és a kath. cseh rendek követinek jelenlétében, — II. Mohamed szultán békeajánlata, — áprilistól cseh háború, — Giskra a Mátyás seregében, — laai táborozás, — Znaim és Trebics elfoglalása, — okt. Olmütz és Morvaország nagy része Mátyás kezében, — Mátyás tárgyalásai Kázmér lengyel királlyal, majd Podjebráddal.

II. FEJEZET: A RENDEK URALMA MOHÁCSIG.

Trónkövetelők. II. Ulászló választása. Elszakadás Mátyás kormányrendszerétől; a fekete sereg sorsa. Beatrice. A központi hatalom gyöngülése, rendiség erősödése. Corvin János. A Zápolyai-család. A főúri konföderációk. Birtokszerzések: Bakócz, Verbóczi. A főúri rend hanyatlása erős központi hatalom híján. Pénz- és hadügy hanyatlása. Török viszonyok. A Jagellók Habsburg-iránya, diplomáciai viszonyok. Társadalmi átalakulás, jobbágyság és városok hanyatlása, székelység. A parasztlázadás, az 1514-i törvények. Verbóczi hármaskönyve. A köznemesség nemzeti politikai gondolkodása. II. Lajos, rendiség és pártok további bomlása; idegen befolyás a kormányzásra; külpolitikai tehetetlenség. Az alsóbb társadalom vallásos és irodalmi fellendülése. Kódex-irodalom, képzőművészetek és a tömegekkel való kapcsolatuk; protestantizmus, erasmizmus, humanizmus. Török támadások, Nándorfehérvár eleste. Külföldi segély kérdése, a Német-birodalom, Velence. Franciaország és Szolimán. Újabb belső zavarok, az 1525. hatvani és 1526. rákosi országgyűlés. Az 1526-i hadjárat, Mohács

<i>Kütfök és irodalom</i>	564
<i>Időrendi áttekintés</i>	613
<i>Mellékletek jegyzéke</i>	650
	689

MELLÉKLETEK J E G Y Z É K E

Lap

1. Az olygarchikus Magyarország 1301—1310 (térkép)	33
2. I. Károly és családja (kép)	49
3. Halotti korona (kép)	63
4. I. Károly főtisztviselői (tábla)	81
5. Magyarország pénzügyigazgatási térképe 1308—1382 (térkép)	97
6. I. Károly arany- és ezüstpénzei (kép)	113
7. Magyarország Képes Krónikájának címlapja (kép)	129
8. Nagy Lajos ősei (tábla)	145
9. Francia dinasztiák Európában (térkép)	153
10. A magyar királyi ház francia családi kapcsolatai (tábla)	161
11. Csataképek a Képes Krónikából (kép)	193
12. Magyar-lengyel kapcsolatok (tábla)	209
13. A Balkán-félsziget 1377-ben (térkép)	225
14. Ékszerek és ruhadíszek XIV. századi kun sírokból (kép)	241
15. A szépehelyi falfestmény (kép)	249
16. Képek Szent László király életéből, XIV. századi kéziratból (kép).....	257
17. Nagy Lajos és Mária főtisztviselői (tábla)	273
18. Zászlósurak területi hatásköre 1366-ban (térkép)	305
19. Zsigmond király származása (tábla)	321
20. Magyarország zászlósurai Zsigmond korában (tábla).....	353
21. A Cillei—Garai-atyafiság (tábla)	369
22. Magyarország urai 1433-ban (térkép)	377
23. Rozgonyi—Hédervári—Stiboriczi-atyafiság (tábla)	385
24. Bebek—Csáki—Perényi—Pálóczy-atyafiság (tábla)	401
25. I. Ulászló birodalma (térkép)	417
26. A Hunyadi—Újlaki-liga kormányzata alá tartozó terület 1444—1446 (térkép)	425
27. Hunyadi János birtokai 1446 (tábla)	433
28. Hunyadi János birtokai 1456-ban (térkép)	441
29. A váradi püspök és káptalan birtokai a XV. században (térkép).....	449
30. Mátyás király térdeplő képe, a király misekönyvéből	481
31. A Hunyadi-atyafiság (tábla)	513
32. Magyarország zászlósurai a Hunyadi-korban (tábla).....	529
33. Magyar oltárkép 1506-ból (kép)	545
34. A lőcsei főoltár (kép)	561
35. Az esztergomi Bakócz-kápolna (kép)	577
36. II. Lajos egy renaissance-címerképben (kép)	609
37. Karoling-ivadékok (tábla)	625

A kötetben levő térképeket Gergely Endre és Ilóman Bálint tervezte és a Magyar Királyi Állami Térképészeti Intézet készítette.

TARTALOM

MÁSODIK KÖNYV: XIII-XIV. SZÁZAD. II. RÉSZ. A MAGYAR NAGYHATALOM.

I. FEJEZET: AZ ORSZÁG ROMLÁSA.

Kun László. Új királyeszmény. Etnikai ellentétek. Vallásos fellendülés. Kolostoralapítások. Aszkézis. Féktelen harcos szellem. Erkölcsi süllyedés — vallási kétkedés. Társadalmi bomlás. Feudális főnemesség. Köz-nemesség. Oligarchikus magánhatalmak. A királyi hatalom korlátozása. Alkotmányos fejlődés. Örökösödés vagy választás? Károly Róbert és Cseh László. Boccasino Miklós. Bajor Ottó. Károly Róbert trónöröklés. Gentile bíboros követsége. A pesti zsinat. I. Károly megkoronázása. Oligarchák kormánya 9
--

II. FEJEZET: A KIRÁLYI HATALOM HELYREÁLLÍTÁSA.

Az új dinasztia. Az oligarchák ellen. A rozgonyi csata. A debreceni csata. Az erdélyi, zalaíji és macsói győzelmek. Pozsony visszaszerzése az osztrákoktól. Délvidéki tartományok. Károly és a főpapság. Osztrák háború. Záh Felicián merénylete. Cseh háború. A nápolyi trónöröklés rendezése. A visegrádi kongresszus. Osztrák háború. Lengyel-magyar szerződés. Károly külpolitikai koncepciója 56

III. FEJEZET: A KÖZHATALOM ÚJ SZERVEZETE.

Új arisztokrácia. Lovagi intézmények. Az új kormány. Banderiális hadrendszer. Várrendszer. Az államháztartás alapjai. Királyi uradalmak és várgazdaságok. Pénzügyi regalitás. Kereskedelmi és ipari telepítés. Külkereskedelem és útrendszer. Árumeállító jog. Vámregále. A pénz-forgalom nehézségei. Az 1323. évi pénzreform. Kettős valuta. Pénzverést kapuadó és aranyvaluta. A magyar ércbányászat kezdetei. A bányászat fellendülése. Urbura és nemesércmonopólium. Adóregále. Pénzügyigazgatás. Pénzverő- és bányakamarák. Ső- és vámkamarák. Adóigazgatás. Tárnokmester. A regálegazdaság rendszere. Autonóm közigazgatás. Partikuláris jogrendszer és jogszabályalkotás. A bíró-választás joga. Városi, földesúri és vármegyei közigazgatás. A főispán. Vármegyei törvényszékek. Nádori közgyűlés. Birságok és díjak. A felső-bírósági szervezet válsága. Perjogi reformok és a magánharc korlátozása. Kúriai bíráskodás. Korlátlan királyi hatalom. Hűbériség és alkotmány. Magyar alkotmányfejlődés. I. Károly történeti szerepe 79

IV. FEJEZET: VILÁGURALMI TERVEK.

Legitimitás és idoneitás. A Karoling-Capeting legitimitás. Nagy Lajos öröksége, gyermekkora, eszményei. Nagy Sándor-kultusz. Szent László-kultusz. Politikai nevelés. Nagy Lajos egyénisége. Magyar külpolitika. A szerb hatalom emelkedése. Havaselvi vajdaság. Törökök. Litván-ország. A német „Drang nach Osten“. Francia imperializmus. A dél-keleti tartományok hódoltatása. Cseh-lengyel konfliktus. Dalmáciái hadjárat. A nápolyi trónöröklés kérdése. Endre mellőzése. Erzsébet királyné nápolyi útja. Endre meggyilkolása. VI. Kelemen állásfoglalása. Külpolitikai irányváltozás. A nápolyi hadjárat előkészítése. Johanna készüldése. Az első nápolyi hadjárat. Lajos Szicília és Jeruzsálem

királya. Hangulatváltozás Nápolyban. Lackfi István hadjárata. Diplomáciai tárgyalások. A második nápolyi hadjárat. Lajos elkedvetlene-
dése és hazatérése. Nagy Lajos Rómában. A nemesi jogok törvénybe-
iktatása. Öröklési jog: ősiség. Una et eadem libertás. Békekötés.
A nápolyi vállalkozás mérlege 149

V. FEJEZET: A MAGYAR NAGYHATALOM.

Litván és tatár hadjáratok. Szerb háborúk. Háború Velencével. Dal-
mácia visszahódítása. Magyar tengeri haderő. Nápolyi szövetség.
Osztrák szövetség, cseh háború. Békekötés. Bosznia elszakadása és
újrahódoltatása. A Szerbbirodalom bukása. Szerbia hódoltatása. Szerb-
bolgár-oláh szövetség. Bolgária és Havaselve hódoltatása. Moldova.
Magyar-osztrák összeütközés. A nápolyi szövetség felelevenítése.
Nyugati bonyodalmak. Nagy Lajos leányai. Lajos lengyel királysága.
A törökök balkáni térhódítása. Velencei háború. Murad szultán oláh-
bolgár-szerb hadjárata. „Balkáni politika“. Nagy Lajos török hadjárata.
Nagy Lajos térítő missziója. Lajos és a szentszék. Diplomata főpapok.
Kancellária. Udvari történetírás. Pécsi egyetem. Művészetek. Velencei
háború. Az utolsó nápolyi hadjárat. Nagy Lajos halála. Nagy Lajos
külpolitikája 208

HARMADIK KÖNYV: XV. SZÁZAD.

I. RÉSZ. A NAGYBIRTOK URALMA.

I. FEJEZET: A RENDI TÁRSADALOM SZERVEZETE.

Nemesi szabadság. Nagybirtokos főnemesség. Köznemesség. Familiári-
sok. Szabad telepések. Városi polgárság. A jobbágság kialakulása.
A kilenced. Szolgák, zsellérek. A társadalmi fejlődés iránya. Nemzeti-
ségi közösségek. Székelyek. Kúnok és jászok. Oláhok. Rutének. Néme-
tek. Nemzetiségi kérdés. Birtokmegosztás. A birtokos osztályok hatalmi
egyensúlya. Az Anjouk egyensúlyozó politikája. Az egyensúly meg-
bomlik. Pártalakulások 267

II. FEJEZET: PÁRTOK KÜZDELME, PÁRTOK BUKÁSA.

Mária királynő. A lengyel-magyar unió felbomlása. Tvartko és Palisznai
első felkelése. Erzsébet királyné és Garai nádor uralma. Garai ellen-
zéke. Francia szövetség terve. Hármas pártalakulás. Zsigmond és Mária
esküvője. II. Kis Károly. A Horváti—Palisznai felkelés. Új korszak
mesgyéjén. A lovagfőurak békeszerző kísérlete. Nápolyi László trón-
követelő. Lackfi István kormánya. Zsigmond király. Mária királynő
kiszabadítása. Új felkelés. A török előnyomulása. Szerb-bosnyák dől-
gok. Nápolyi László első fellépése. Zsigmond és Dabisa bosnyák király.
A Garai-párt uralma. Horváti bukása. Oláhországi hadjárat. Mária
halála. Török háború. A nikápolyi csata. Országos elégedetlenség.
Lackfi István felkelése és bukása. Új kormány. 1397. évi törvények:
telekkatonaság. 1397. évi törvények: jobbágyterhek emelése. Az 1397.
évi törvény megtorló cikke. A török hadjárat tervének elejtése 311

III. FEJEZET: A GARAI CILLEI LIGA URALMA.

Zsigmond a főurak fogságában. A siklói liga. Habsburg örökösödési
szerződés. Törvénytelenségek. Garai Miklós kormánya. Anjou László
ellenkirály. A pápa beavatkozása. Garai győzelme. Placetum regium.
A felkelés elfojtása. Garai békepolitikája. A város lakó és a falusi nép
jogviszonyainak szabályozása. Hervoja lázadása. Osztrák háború.
Bosznia és Szerbia hódoltatása. Habsburg-szövetség. Zsigmond uralmá-

nak jogalapja. A liga vezeterei: Ifjabb Garai Miklós. Cillei Hermann. Kanizsai János. Stibor vajda. Ozorai Pipo. Maróti János. A Sárkányos társaság. Birtokmegosztás. A legnagyobb birtokszervezetek. Zsigmond német-római király. Bosnyák ügyek. Lengyel béke. Dalmácia elvesztése. Erkölcsei romlás és egyházzszakadás. Konstanzi zsinat. Huszita mozgalom Csehországban. Zsigmond első huszita háborúja. Zsizska János és a huszita hadviselés. Huszita háborúk. Zsigmond győzelme. Zsigmond császárrá koronázása. Új külpolitika. Zsigmond és a magyarok. Borbála császárné árulása. Zsigmond halála és örököse. Zsigmond király 356

IV. FEJEZET: KÜZDELEM A TÖRÖK ELLEN.

A török hatalom Új pártalakulás. Lengyel-magyar unió terve. Ulászló lengyel király megválasztása. A Habsburg-párt államcsínyje. I. Ulászló. A szentkorona-tan. Az ellenpárt felkelése. Török támadás. Hunyadi győzelmei. Készülődések. Ulászló és Hunyadi balkáni hadjárata. Háború vagy béke? A szegedi béke és megszegése. Várna. Az országrendek átmeneti kormánya. Tárgyalások a trón betöltéséről. Kormányzóválasztás. Hunyadi János ifjúsága. Hunyadi birtokai. Hunyadi politikája. Cillei Ulrik megfélemezése. Osztrák háború. A kormányzó jogkör és a nemesi jogok szabályozása. Magyar-nápolyi személyes unió terve. A rigómezei vereség. A déli határok diplomáciai biztosítása. Hunyadi és Giskra. Politikai kompromisszumok. Az osztrák és magyar rendek szövetsége. V. László trónralépése. Hunyadi országos főkapitány. Hunyadi készülődése a török ellen. A király reformtervei. Török támadás. A Németbirodalom bécsújhegyi gyűlése. Cillei és Hunyadi viszálya. Tervezgetések. III. Callixtus és Kapisztrán János. Nándorfejérvár ostroma. Hunyadi János halála. Cillei Ulrik és Hunyadi László. Cillei halála. Hunyadi László kivégzése. V. László és tanácsadói 412

II. RÉSZ. A MAGYAR RENAISSANCE ÁLLAM.

Írta: SZEKFÚ GYULA.

I. FEJEZET: A MAGYAR RENAISSANCE ÁLLAM.

Mátyás választása, nagybirtok és rendek szerepe. Szilágyi kormányzó-sága; a nagybirtokosok leszerelése. Török háborúk, Szerbia, Bosznia. A török probléma Mátyás koncepciójában. Renaissance-állam és -fejelelem. Mátyás renaissance-gondolkodásának magyaros színezete; új nemzetállami öntudat; az európai nemzetközi viszonyok a középkori egység felbomlásával. Az államhaszon; Mátyás renaissance eszközei; a nemzetet képviselő renaissance-fefelelem. Háború Frigyes császárral; belső nyugtalanság; husziták leverése. A cseh trónkérdés, erdélyi lázadás, Moldva, cseh háború, cseh királyválasztás; hadierők, állandó zsoldosok. I. lengyelország a cseh-ügyben, lengyel-cseh—császári koalíció. Ulászló cseh király. Vitéz-féle összeesküvés, Kázmér betörése, Boroszló. Sabác, török és velencei határviszonyok. Ausztria meghódítása, katonailag, a fekete sereg; diplomáciailag, Ermeland, német lovagrend. I. engyelország elszigetelése, Milánó, svájciak, Salzburg, Passau. Olasz politika, Ancona, Dsem. Francia kapcsolatok. Belső reformok: országgyűlés, rendek; királyi tanács és cancellária; alkalmazottak, követek; pénz- és hadügy, nagybirtok, jogrend helyreállítása, nagybirtokosok kicserélése, igazságszolgáltatás, királyi kúria; vármegye, köznemesség. Sziláziai reformok; városok; jobbágyság emelése; főkegyúri jog. Humanizmus; Vitéz köre, pozsonyi egyetem; udvari humanisták, idegenek; Corvina; művészetek, késői gothika és renaissance, Buda, renaissance-élet, Beatrice, Corvin János örökösödése 467

II. FEJEZET: A RENDEK URALMA MOHÁCSIG.

<i>Trónkövetelők.</i>	<i>II. Ulászló választása.</i>	<i>Elszakadás</i>	<i>Mátyás kormány-</i>
<i>rendszerétől; a fekete sereg sorsa.</i>	<i>Beatrice.</i>	<i>A központi hatalom</i>	
<i>gyűlése, rendiség erősödése.</i>	<i>Corvin János. A Zápolyai-család.</i>		
<i>A főúri konföderációk.</i>	<i>Birtokszerzések:</i>	<i>Bakócz, Verböczi.</i>	<i>A főúri</i>
<i>rend hanyatlása erős központi hatalom híján.</i>	<i>Pénz- és hadügy</i>	<i>hanyatlása.</i>	
<i>Török viszonyok.</i>	<i>A Jagellók</i>	<i>Ilabsburg-iránya,</i>	<i>diplomáciai</i>
<i>viszonyok.</i>	<i>Társadalmi átalakulás,</i>	<i>jobbágyság és városok</i>	<i>hanyatlása,</i>
<i>székelység.</i>	<i>A parasztlázadás,</i>	<i>az 1514-i törvények.</i>	<i>Verböczi</i>
<i>könyve.</i>	<i>A köznemesség nemzeti politikai</i>	<i>gondolkodása.</i>	<i>II. Lajos,</i>
<i>rendiség és pártok további bomlása;</i>	<i>idegen befolyás</i>	<i>a kormányzásra;</i>	
<i>külpolitikai tehetetlenség.</i>	<i>Az alsóbb társadalom</i>	<i>vallásos és irodalmi</i>	
<i>fellendülése.</i>	<i>Kódex-irodalom,</i>	<i>képzőművészetek és a tömegekkel</i>	<i>való</i>
<i>kapcsolatuk;</i>	<i>protestantizmus,</i>	<i>erazmizmus,</i>	<i>humanizmus.</i>
<i>dások, Nándorfehérvár eleste.</i>	<i>Külföldi segély kérdése,</i>	<i>a Német-</i>	
<i>birodalom, Velence.</i>	<i>Franciaország és Szolimán.</i>	<i>Újabb belső</i>	<i>zavarok,</i>
<i>az 1525. hatvani és 1526. rákosti országgyűlés.</i>	<i>Az 1526-i hadjárat, Mohács</i>	<i>564</i>	
<i>Kútfők és irodalom</i>			<i>613</i>
<i>Időrendi áttekintés</i>			<i>650</i>
<i>Mellékletek jegyzéke</i>			<i>689</i>